DENNIS DELETANT

ROMÂNIA SUB COMUNISM

PARADOX ȘI DEGENERARE

Traducere din engleză
de Iulian Comănescu

HUMANITAS

ISTORIE

Dennis Deletant este profesor emerit de studii românești la University College, Londra, unde a predat la School of Slavonic and East European Studies între 1969 și 2011. A deținut postul de profesor invitat la Catedra de studii românești „Ion Rațiu" din cadrul School of Foreign Service de la Universitatea Georgetown, Washington, D.C., din august 2011 până în iunie 2020 și a fost numit Public Policy Fellow al Woodrow Wilson Center din Washington în iunie 2022.

Pe 1 decembrie 2000, a primit din partea președintelui Emil Constantinescu Ordinul pentru Merit, în grad de comandant, pentru servicii aduse democrației românești, iar pe 26 octombrie 2016 a fost decorat de președintele Klaus Iohannis cu Steaua României, cea mai înaltă distincție civilă a României, pentru activitatea lui de promovare a istoriei, limbii și culturii românești. Este autorul mai multor monografii cu privire la istoria României, printre care: *Ceaușescu and the Securitate. Coercion and Dissent in Romania, 1965–1989*, Hurst & Co., London, 1995; M.E. Sharpe, New York, 1995 (*Ceaușescu și Securitatea, 1965–1989*, Humanitas, 1995); *Communist Terror in Romania. Gheorghiu-Dej and the Police State, 1948–1965*, Hurst & Co., London, 1999; St Martin's Press, New York, 1999 (*Teroarea comunistă în România. Gheorghiu-Dej și statul polițienesc, 1948–1965*, Polirom, 2001); *Hitler's Forgotten Ally. Ion Antonescu and his Regime, Romania 1940–1944*, Palgrave, London, 2006 (*Aliatul uitat al lui Hitler. Ion Antonescu și regimul său, 1940–1944*, Humanitas, 2006; *British Clandestine Activities in Romania during the Second World War*, Palgrave Macmillan, London, 2016 (*Activități clandestine britanice în România în timpul celui de-al Doilea Război Mondial*, Humanitas, 2016); *Romania under Communism. Paradox and Degeneration*, Abingdon, Oxford; Routledge, New York, 2019; *In Search of Romania*, Hurst, London, 2022 (*În căutarea României. O aventură personală din '65 până azi*, Humanitas, 2023); *Romania, 1916–1941. A Political History*, Abingdon, London; Routledge, New York, 2023 (*România. O istorie politică*, Humanitas, 2024). A colaborat la volumul coordonat de Cristian Preda *Cum a rămas România fără președinte ales. 7 răspunsuri posibile* (Humanitas, 2025).

Redactori: Mona Antohi, Bogdan Nicolau
Coperta: Ioana Nedelcu
Tehnoredactor: Manuela Măxineanu
Corector: Cristina Jelescu
DTP: Florina Vasiliu, Dan Dulgheru

Tipărit la Master Print Super Offset

Dennis Deletant
Romania under Communism
Copyright © 2019 Dennis Deletant
All rights reserved.
Authorised translation from the English language edition published by Routledge, a member of the Taylor & Francis Group.

© HUMANITAS, 2025, pentru prezenta versiune în limba română

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
Deletant, Dennis
România sub comunism: paradox și degenerare / Dennis Deletant; trad. din engleză de Iulian Comănescu. – București: Humanitas, 2025
Conține bibliografie
Index
ISBN 978-973-50-8951-1
I. Comănescu, Iulian (trad.)
94

EDITURA HUMANITAS
Piața Presei Libere 1, 013701 București, România
tel. 021.408.83.50, fax 021.408.83.51
www.humanitas.ro

Comenzi online: www.libhumanitas.ro
Comenzi prin e-mail: vanzari@libhumanitas.ro
Comenzi telefonice: 0723.684.194

Pentru Andrea, cu recunoştinţă pentru sprijinul şi răbdarea ei

CUPRINS

Mulțumiri 9
Biografiile personajelor-cheie 11
Abrevieri 27

Introducere 31
1. Anii timpurii ai Partidului Comunist Român (1921–1944) 35
2. Lovitura de stat din 23 august 1944 și ascensiunea la putere a Partidului Comunist Român 50
3. Aplicarea planului totalitar 68
4. Securitatea ca instrument de constrângere 101
5. Calea către dominație a lui Gheorghiu-Dej 120
6. Consolidarea puterii lui Gheorghiu-Dej 143
7. Gulagul românesc 167
8. Rezistența armată 186
9. Afirmarea autonomiei, 1956–1965 194
10. Ascensiunea lui Nicolae Ceaușescu 211
11. Dezvoltarea autonomiei de către Ceaușescu 227
12. Paradoxul politicii externe 244
13. Promovarea identității naționale: Transilvania și Basarabia 260
14. Supunerea față de regim 293
15. Disidența 325
16. Represiunea, degenerarea și izolarea 392
17. Revoluția 425
18. Epilog 455
19. Concluzie 461
Anexa 1. Raportul lui V. Lesakov 466
Anexa 2. Organizarea Serviciului Român de Securitate între 1948 și 1965 ... 470
Anexa 3. Declarația lui Gheorghe Pintilie, fost șef al Securității, datată 15 mai 1967 și prezentată Comisiei Partidului însărcinate cu investigarea morții lui Ștefan Foriș 472

Anexa 4. Ministerul român de Externe 476
Anexa 5. Formarea guvernului Groza 478
Anexa 6. Condițiile din Penitenciarul de la Aiud 481
Anexa 7. Arestarea și interogarea lui Herbert (Belu) Zilber 484
Anexa 8. UM 0920/A, redenumită UM 0110 în august 1978 486
Anexa 9. Organizarea Securității pe 22 decembrie 1989 491

Note 495
Bibliografie selectivă 599
Indice 621

MULȚUMIRI

Fără sprijinul a mulți prieteni și câteva instituții, acest studiu n-ar fi fost dus niciodată la capăt. Printre instituții, doresc să menționez susținerea care mi-a fost oferită prin burse de călătorie de către School of Slavonic and East European Studies a University College din Londra, unde am predat între 1969 și 2011, de Universitatea din Amsterdam, căreia i-am fost împrumutat timp de câteva semestre între 2003 și 2010, și de reședința mea academică din acest moment, Universitatea Georgetown, unde am onoarea să fiu profesor invitat de studii românești din august 2011. În fapt, finalizarea acestui studiu mi-a fost înlesnită în mare măsură de generozitatea Rațiu Family Foundation și de încurajările lui Nicolae Rațiu.

Dintre mulții mei prieteni din România, vreau în primul rând să-i mulțumesc lui George Cipăianu și fratelui său, Enea. Ei sunt sprijinul meu de nădejde la Cluj-Napoca, fiindcă m-au întâmpinat cu căldură în casa lor și mi-au oferit nenumărate ocazii de a evalua felul în care avansa studiul meu; alături de ei merită o recunoaștere specială pentru înlesnirea accesului la dosarele poliției secrete comuniste a României și colegii lor de la Universitatea Babeș-Bolyai, Ioan Piso, Liviu Țîrău, Ioan Ciupea, Marius Bucur, Gheorghe Mândrescu, și Ștefan Matei și Ottmar Trașcă de la Institutul de Istorie al Academiei „Gheorghe Barițiu" din Cluj-Napoca. Îi mulțumesc lui Virgiliu Țârău, profesor de istorie la Babeș-Bolyai și vicepreședinte al Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității (CNSAS). În decursul anilor, Virgiliu a dovedit o prietenie care depășește limitele contactului formal. Claudiu Secașiu, din aceeași instituție, a jucat un rol neprețuit ajutându-mă să identific diverse surse, și le rămân deosebit de îndatorat lui și întregului personal arhivistic al CNSAS.

La București, prietenii de familie Mihaela, Ana și Sandu Hodoș, dispărut azi dintre noi, merită o mențiune specială. Fără ospitalitatea lor, care durează de decenii, și conversațiile stimulante cu privire la toate problemele României, nu aș fi câștigat perspectiva intimă necesară pentru o înțelegere nuanțată a trecutului țării. Ana Blandiana, Romulus Rusan, și el dispărut dintre noi, și Ioana Boca, inima, sufletul și coloana vertebrală ale Memorialului Sighet și ale Fundației Academia Civică, mi-au permis, prin generozitatea lor spirituală, să înțeleg și să trag concluzii din experiențele multor victime ale regimului comunist. Am obținut un profit incalculabil din discuțiile despre cercetările mele cu Șerban Papacostea și Andrei Pippidi, în timp ce Ioan Chiper, Viorel Achim și Cristian Vasile mi-au îmbogățit cu toții cunoștințele asupra unor aspecte particulare ale regimului comunist din România. Armand Goșu, Stejărel Olaru, Andrei Muraru, Dragoș Petrescu, Ștefan Bosomitu, Marius Stan și Dumitru Lăcătuș m-au ajutat să identific și să accesez cercetări și articole relevante din publicațiile românești. Marius Oprea merită mulțumiri speciale. Experiențele noastre comune în lupta cu mentalitatea comunistă referitoare la accesul la materiale de cercetare din anii 1990 au creat o legătură strânsă de prietenie între noi, iar temeritatea lui Marius mi-a permis să-mi lărgesc cunoștințele și înțelegerea privind activitatea Securității.

La Londra, Dan Brett, Irina Marin, Trevor Thomas, Martyn Rady, Radu Cinpoeș, Alex Boican și Alex Drace-Francis (în vizitele lui de la Amsterdam) mi-au oferit doze nepreţuite de stimulare intelectuală. La Washington, soţia mea și cu mine am avut privilegiul de a intra într-o relaţie de prietenie fermă cu Mircea Răceanu și soţia lui, Mioara. Mircea mi-a împărtășit cu generozitate vasta lui experienţa dobândită în Ministerul de Externe vreme de treizeci de ani, din 1959, îmbogăţindu-mi în consecinţă înţelegerea politicii externe a lui Ceaușescu, pe care sper să o fi transmis în acest studiu. Am avut de asemenea norocul de a beneficia de cunoașterea profundă a României comuniste a lui Vladimir Tismăneanu, căruia îi sunt în mod special recunoscător. Discuţiile cu prietenii mei Ernest Latham, Radu Ioanid și Andrei Brezianu, dispărut astăzi dintre noi, mi-au oferit perspective proaspete asupra politicii lui Ceaușescu. Grant Harris, de la Biblioteca Congresului, a identificat pentru mine un număr de surse care altfel mi-ar fi scăpat. Ruth Sulynn Taylor din Charles Town, West Virginia, și Mick și Irene Schubert din Mount Vernon au fost gazde alese și pline de afecţiune pentru soţia mea și pentru mine. Angela Stent, directoarea Centrului pentru Studii Eurasiatice, Ruse și Est-Europene al Universităţii Georgetown, adjunctul ei Benjamin Loring și Cristina Watts și Sarah Radomsky, coordonatoare administrative ale Centrului, au îmbinat sprijinul nepreţuit pe care mi l-au dat în sarcinile mele academice cu mult farmec și bună dispoziţie și, în același timp, am putut conta totdeauna pe ideile foarte subtile și pătrunzătoare ale lui Charles King pentru a-mi rafina înţelegerea pe care o aveam în privinţa relaţiilor României cu vecinii ei din Europa de Sud-Est și de Est.

Îi sunt cel mai îndatorat intelectual lui Maurice Pearton. Evaluarea lui pertinentă și precisă a istoriei economice și politice a secolului XX m-a salvat de la o serie de judecăţi greșite. Consider o onoare faptul că mă număr printre prietenii lui și consemnez aici recunoștinţa mea pentru sprijinul lui total și respectul pentru modul inestimabil în care mi-a ghidat cercetările în ultimii patruzeci de ani.

Sunt deosebit de recunoscător Monei Antohi și lui Bogdan Nicolau pentru aportul lor nepreţuit la redactarea cărţii, mai ales la identificarea unor texte în original, și lui Iulian Comănescu pentru excelenta traducere.

Soţiei mele, Andrea, îi rezerv cea mai profundă admiraţie pentru înţelegerea binevoitoare și răbdarea cu care mi-a suportat perioadele de carantină autoimpusă în studiul meu, în vremea când dădeam substanţă și formă acestei cărţi.

iulie 2017

INTRODUCERE

E tentant să abordezi comunismul doar în termenii naturii lui represive și ai negării crase a drepturilor omului. Într-adevăr, maniera în care experimentul politic și ideologic pus în aplicare de stăpânii sovietici a fost impus asupra țărilor din Europa Centrală și de Est evidențiază caracterul său coercitiv și va fi discutată în acest studiu. Comunismul nu a venit la putere prin alegeri. Dar, odată instaurat, agentul lui, Partidul Comunist, a pus în aplicare strategii sofisticate pentru menținerea la putere. O examinare a acestor strategii este esențială pentru a înțelege longevitatea comunismului în Uniunea Sovietică și țările ei satelit.

Din acest motiv, un studiu pertinent asupra comunismului trebuie să aibă un caracter complex și interdisciplinar. Ar trebui să ia în considerare analiza costuri–beneficii făcută de cetățenii dintr-un astfel de regim atunci când au ales să-l tolereze – în cazul României – și să-și exprime susținerea pentru el și pentru Ceaușescu. Atunci când privim ceea ce s-a întâmplat cu România în perioada imediat următoare celui de-al Doilea Război Mondial, cuvintele socialistului britanic Richard Crossman ne vin în minte. Scriind în 1949, acesta afirma că:

> nici un om care nu s-a luptat cu comunismul ca filozofie politică și cu comuniștii ca oponenți politici nu poate înțelege cu adevărat valorile democrației occidentale. Diavolul locuia pe vremuri în Rai, iar cei care nu s-au întâlnit cu el n-ar putea recunoaște un înger atunci când îl văd.[1]

Viața a continuat sub dictatură, chiar dacă în mare parte a fost predeterminată, pentru individ, de către regim. Cum negocia cetățeanul provocările așezate în calea lui de stat? În ce grad i-a perturbat asta busola morală? Ce rol au jucat intelectualii chemați să „valideze" regimul? De ce s-a transformat utopia în distopie sub Ceaușescu? Care a fost inspirația ideologică a politicii de „sistematizare a satelor"? Sub ce forme s-a manifestat cultul personalității? Acestea sunt câteva din întrebările cărora le vom căuta răspuns în această analiză.

Cu privire la diferite aspecte ale guvernării comuniste din epoca Ceaușescu au apărut câteva studii admirabile, mai ales cele ale lui Adam Burakowsky, Mary Ellen Fischer și J.F. Brown.[2] Vladimir Tismăneanu ne-a dat o admirabilă analiză a istoriei Partidului Comunist Român (*Stalinism for All Seasons. A Political History of Romanian Communism*, Los

Angeles, 2003), care se concentrează pe lupta pentru dominație în partid. Gheorghiu-Dej s-a bucurat de mai puțină atenție.[3] Totuși, el a fost cel care a făcut regimul lui Ceaușescu posibil. E scopul acestei cărți să cartografieze acest traseu și să se concentreze în coborârea lui Ceaușescu în „obsesivitatea demonică a unui om posedat și orbit de un sens nebunesc al lui însuși și al misiunii sale"[4].

Inspirându-mă din studiile sus-menționate, m-am bizuit de asemenea pe propriile cercetări, extinse, în sursele primare referitoare la aceste subiecte, care au avut ca rezultat publicarea a trei monografii: *Ceaușescu and the Securitate. Coercion and Dissent in Communist Romania, 1965–89* (Hurst and M.E. Sharpe, London, New York, 1995)*; *România sub regimul comunist* (Fundația Academiei Civice, București, 1997) și *Gheorghiu-Dej and the Police State*, 1948–1965 (Hurst and St Martin's Press, London, New York, 1999). În anii scurși de la apariția lor însă, au apărut în română un mare număr de lucrări secundare, a căror consultare mi-a permis o analiză mai nuanțată a regimului comunist.

Implicarea mea în studiile românești s-a produs la jumătatea anilor 1960, cu studiul limbii și literaturii, și a ajuns să se extindă în mod natural la istorie și cultură, ca întreg. Studiul detaliat desfășurat pe parcursul a mulți ani s-a combinat cu experiențele proprii. Cercetările mele se bazează nu numai pe surse primare, ci și pe contactele mele cu disidenții, mai ales poeți și critici, care au apărut pe scena publică în stadiile târzii ale regimului Ceaușescu. Nu e de mirare că am devenit *persona non grata* pentru regim în ultima parte a anului 1988. După Revoluția din 1989, acest gen de identificare morală cu societatea – în cel mai larg sens al acesteia – mi-a deschis uși care erau închise celor mai mulți dintre cercetătorii autohtoni și „occidentali".

Investigațiile mele cu privire la aparatul de securitate și conexiunile lui cu conducerea politică reflectă aceste experiențe. Cele trei volume mai sus-menționate se bazează nu numai pe arhivele de stat, ci și pe relatări orale ale unor figuri de frunte din zona politică și din cea a Securității, precum și pe ale victimelor lor. Ele sunt parte dintr-un corp de cercetare publicat, dar și nepublicat, care formează „blocurile componente" ale acestui studii. În consecință, atenția mea tinde să se concentreze fie pe conducerea României, fie pe dezvoltarea sa economică, ambele considerate din punctul de vedere al științelor sociale. Studiul de față oferă o *vue d'ensemble* detaliată a României sub comunism.

Caracterizez acea perioadă prin paradox și degenerare. Paradoxul este evident în cele câteva întruchipări ale dominației comuniste. Dacă în 1956 România sub Gheorghiu-Dej s-a dovedit a fi cel mai activ aliat al Uniunii Sovietice în suprimarea Revoluției Maghiare, peste mai puțin de doi ani el îl convingea pe Nikita Hrușciov să retragă trupele sovietice din țară. Dacă succesorul lui Gheorghiu-Dej, Nicolae Ceaușescu, putea să se prezinte lumii din afară, la finalul anilor 1960, ca un tânăr și dina-

* Vezi și Dennis Deletant, *Ceaușescu și Securitatea. Constrângere și disidență în România anilor 1965–1989*, tr. Georgeta Ciocâltea, Humanitas, București, 1998 (n. tr.).

mic reformator, prin contrast cu îmbătrânitul Leonid Brejnev, după accederea la putere a lui Mihail Gorbaciov imaginile au fost inversate: Ceaușescu își asuma acum *persona* unui Brejnev fosilizat. Paradoxul devine și mai marcant la o comparație între politicile internă și externă ale lui Ceaușescu. În politica externă, a demonstrat abilitatea, sensibilitatea și insistența care fuseseră dovedite de Gheorghiu-Dej atunci când acesta plasase România pe un curs autonom. Ceaușescu a fost însă cel care a pus România ferm pe harta relațiilor internaționale. Faptul că a făcut trei vizite oficiale în Statele Unite, onoare fără precedent pentru liderul uneia dintre țările membre ale Pactului de la Varșovia, arată importanța conferită de administrațiile succesive ale SUA cultivării unui lider temerar. Prin contrast, în politica internă, Ceaușescu a dat dovadă de un gen de obstinație doctrinară care l-a făcut să degenereze într-un despot inflexibil, obsedat, indiferent la nevoile populației și atent numai la dominatoarea lui soție, Elena.

Vizitatorii României de azi vor găsi încă destule vestigii ale moștenirii regimului Ceaușescu, printre care, mai ales, monumentala Casă a Poporului din centrul Bucureștiului, cea mai mare clădire din Europa, și fabricile abandonate rezultate din efortul de industrializare a regimului. Mai puțin vizibile sunt cicatricile psihologice rămase, în popor, în urma regimului său represiv. Această carte încearcă să ofere o radiografie a lor.

Dennis Deletant
iunie 2017

1. ANII TIMPURII AI PARTIDULUI COMUNIST ROMÂN (1921–1944)

România în care a funcționat Partidul Comunist era radical diferită față de România în care a apărut socialismul. Ca rezultat al participării la Primul Război Mondial, țara a dobândit o suprafață mai mult decât dublă și o populație care a crescut de la 7,5 milioane de locuitori la peste 17 milioane. România mare includea zone guvernate anterior de Rusia, Ungaria și Bulgaria – lucru care a făcut-o să aibă doi vecini care nu doreau să își accepte pierderile teritoriale și au insistat pentru revizuirea tratatelor internaționale care le consfințeau; și un al treilea, Uniunea Sovietică, care refuza să recunoască pierderea Basarabiei. Prin adaosurile de teritoriu, noua Românie a dobândit minorități care au ajuns să se ridice la 29% din totalul populației, pe care politicile centralizatoare ale guvernelor din anii 1920 au făcut prea puțin, sau chiar nimic, pentru a le concilia cu noul statut. Și înainte, și după război, au existat evrei, concentrați în mare parte în Moldova, a căror sosire, adesea în bejenie, din Rusia și Ucraina, îi făcea să fie priviți, mai ales de către țărani, ca „ruși". Imigranții sefarzi din sud, care s-au așezat în mare parte în Valahia, nu au avut parte de același gen de reticență și au reușit să se integreze mai bine, mai ales în domeniul finanțelor și cel al industriei.

Dezvoltarea industrială se mărginea la o axă est–vest, de la Timișoara la Brașov în Transilvania, și la o axă nord–sud de la Sighișoara, din Transilvania, la Ploiești și București, în Valahia. Asta însemna că țara rămăsese predominant agricolă, cu mari discrepanțe între orașe și mediul rural. După recensământul din 1930, 80% din populația de 18 milioane trăia în sate care erau prost conectate prin transport și comunicații, în timp ce, după una din surse, existau 819.422 de persoane care lucrau în industrie.[1] Puține sate aveau apă curentă sau electricitate, serviciile de sănătate erau primitive, mai ales în regiunile mai puțin dezvoltate ale Moldovei și Basarabia, iar în astfel de condiții nu e surprinzător faptul că mortalitatea infantilă era printre cele mai înalte din Europa de Est.

Aceste probleme erau de o complexitate care ar fi împovărat și cel mai vizionar guvern sau cele mai competente cadre din administrație. În perioada interbelică, România nu avut nici una, nici alta. Din punct de vedere occidental, cea mai mare discrepanță se afla în prăpastia dintre vorbe și fapte. În spatele fațadei de instituții politice copiate din Vest,

acțiunile concrete ale guvernului erau influențate de rețele patronale și de grupuri de interese. Conform Constituției din 1923, regele avea puterea de a dizolva parlamentul și de a numi un nou guvern. Noul guvern era însărcinat cu obținerea unui mandat popular prin organizarea de alegeri, a căror desfășurare era încredințată prefecților de județ. Invariabil, noul guvern numea noi prefecți, pentru a-și asigura rezultatul dorit. Consensul general este acela că singurele alegeri considerate relativ libere de astfel de manevre politice au fost cele din 1928. Domnia exploatatoare a prinților străini în Valahia și Moldova, în secolele al XVIII-lea și al XIX-lea, ajutase la crearea în elita dominantă a unei culturi în care rapacitatea era privită ca o dovadă de abilitate și, ca urmare, corupția principiilor devenise larg răspândită. Această cultură fusese asimilată de mica și birocratica clasă de mijloc, care se aștepta să se bazeze pe remunerații neoficiale, sub forma mitelor, pentru a-și suplimenta salariile deloc impresionante. Nu exista o clasă de mijloc autohtonă, care să acționeze ca un factor corector asupra elitei, cât timp comerțul căzuse mai ales în mâinile evreilor, privați în mare parte de dreptul de vot și cărora accesul la administrație le era interzis.

Idealismul era luat în râs, iar cei care îl profesau, tinerii, erau împinși către singurele partide care păreau să aibă o ofertă în acest sens, cele ale dreptei. Deși la puțină vreme după război a avut loc o reformă agrară, mulți țărani nu și-au putut permite împrumuturile necesare pentru achiziția de mașini agricole. Recesiunea economică a anilor 1930 a creat un deceniu de instabilitate în care xenofobia țărănimii sărăcite a fost exploatată de mișcările de dreapta, mai ales Garda de Fier, și îndreptată împotriva evreilor.[2] Deziluzia legată de nereușita guvernării parlamentare de a rezolva problemele economice a alimentat sprijinul pentru Gardă, cu promisiunea ei de regenerare spirituală și programul de combatere a „bolșevismului evreiesc".

Până la sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial, Partidul Comunist Român s-a situat la periferia politicii românești. Identificarea lui cu doctrinele comunismului, precum și amenințarea Uniunii Sovietice, ca vecin ostil, l-a privat de orice susținere populară.[3] Amestecul Internaționalei Comuniste coordonate de Moscova, Cominternul, în afacerile partidului a fost invariabil dezastruos și l-a marginalizat și mai tare, fiindcă a fost perceput ca obedient față de interesele sovietice. Două politici ale Cominternului au fost în mod special ofensatoare pentru electoratul românesc: cererea ca Basarabia să revină în Uniunea Sovietică și cea de autodeterminare a minorităților din România. Această percepție a partidului ca „străin" și ca unealtă a Uniunii Sovietice a dus la interzicerea sa de către guvern pe 11 aprilie 1924. Interdicția a rămas în vigoare timp de 20 de ani și a împiedicat activitatea partidului. Adepții lui au fost obligați să lucreze clandestin, riscând să fie prinși de Siguranță. Închisoarea era, în consecință, un lucru obișnuit pentru activiștii partidului în perioada interbelică. Ea a cristalizat însă credințele multora dintre aceștia, convingându-i de justețea cauzei. În aceste circumstanțe,

partidul a început să semene cu o sectă, cu membri privați de orice confirmare a convingerilor lor, neputând să participe deschis în politică.

Unele din problemele cu care se confrunta partidul nu erau singulare. Formațiunile de stânga au avut, în general, prea puțină influență asupra vieții politice interbelice. Ca țară predominant agrară, România nu avea o clasă muncitoare autohtonă puternică, în care aceste partide și-ar fi putut forma o bază, în timp ce forța electorală a Partidului Național Țărănesc (format în 1926 prin unirea Partidului Țărănesc cu Partidul Național din Transilvania) a demonstrat atractivitatea acestuia pentru țărănime, datorită programului conform căruia țăranul ar fi trebuit să-și controleze mijloacele de producție din agricultură, iar o parte din decizia administrativă ar fi trebuit transferată în sate. La alegerile generale din 1926, PNȚ a câștigat 727.000 de voturi (28% din totalul exprimat), în 1928, 2.209.000 (78%), în 1932, 1.204.000 (40%), iar în 1937, 627.000 (20%).

Partidul Social Democrat Român (PSDR), principala formațiune democratică a stângii, a fost frământat în timpul Primului Război Mondial de disensiuni, din care a ieșit scindat în două facțiuni, „maximaliștii" și „minimaliștii". Prima oglindea ideile bolșevice, promovând dictatura imediată a proletariatului prin revoluție, sub conducerea lui Alexandru Dobrogeanu-Gherea, Boris Ștefanov și Alecu Constantinescu. Printre membrii mai tineri ai acestui grup s-au numărat Marcel Pauker și viitoarea lui soție, Ana Rabinsohn.[4] Diferendele lor cu minimaliștii erau mai degrabă de nuanță decât de substanță, minimaliștii adoptând poziții mai precaute cu privire la nevoia de schimbare violentă. Fragmentarea a continuat cu apariția unei a treia facțiuni, „centriștii", care susțineau afilierea la Comintern, dar numai în măsura în care aceasta nu atenta la independența României.

Crearea Cominternului în martie 1919 a schimbat profund cursul mișcării socialiste din România, fiindcă a exercitat o atracție irezistibilă pentru membrii PSDR care vizau schimbarea prin revoluție. Maximaliștii susțineau afilierea imediată la Comintern, dar au fost înfrânți de minimaliști, care, la un congres al PSDR din mai, i-au convins pe participanți să adopte un program socialist democratic, incluzând transferul tuturor mijloacelor de producție sub controlul statului, dar în interiorul sistemului politic existent. Conflictul dintre cele două facțiuni a izbucnit deschis din nou în noiembrie 1920, când o delegație de șase membri maximaliști și minimaliști a fost trimisă la Moscova, pentru a negocia afilierea la Comintern. Atunci când Buharin și Zinoviev au criticat PSDR pentru refuzul de a accepta un program revoluționar, minimaliștii au răspuns plângându-se de amestecul Cominternului în compoziția conducerii PSDR.

La întoarcerea delegației de la Moscova, în ianuarie 1921, membrii acesteia au propus consiliului general al partidului o moțiune care recomanda afilierea. Votul a subliniat dezbinările din partid, propunerea fiind susținută de maximaliști și centriști, care formau, la un loc, o majoritate. Minimaliștii, care s-au opus afilierii, au decis să părăsească partidul. Consiliul a hotărât să convoace un congres al formațiunii în mai,

în care principalul punct de pe agendă era afilierea la Comintern. Evenimentul a devenit ceea ce avea să fie privit ca primul congres al Partidului Comunist Român, inaugurat la București, pe 8 mai 1921. Ar fi trebuit să se desfășoare pe parcursul a cinci zile, dar raidurile și arestările poliției au determinat abandonarea lui pe 12 mai, la o zi după votul care decidea afilierea la Comintern. După C. Titel Petrescu, socialist de frunte din perioada interbelică, trei dintre cei mai fervenți avocați ai afilierii erau agenți de poliție care urmăreau, de fapt, să obțină o justificare pentru arestări.[5] Punctele care nu fuseseră discutate, care includeau adoptarea unui program și alegerea conducerii superioare, au fost abordate într-un al doilea congres, ținut la Ploiești pe 3–4 octombrie 1922, când participanții au adoptat numele de „Partidul Comunist din România, secție a Internaționalei Comuniste". Aceasta este și denumirea în care partidul apare în arhivele Cominternului. Gheorghe Cristescu a fost ales secretar general.[6]

Apartenența la Comintern a însemnat sărutul morții pentru soarta comuniștilor români în perioada interbelică. În perioada celui de-al doilea congres al partidului, ținut la Ploiești în 1922, impactul afilierii la Comintern devenise clar. La insistența Moscovei, „centriștii" au fost expulzați, la începutul aceluiași an. Sursele Cominternului indică faptul că de la 45.000 de membri ai PSDR înaintea scindării, Partidul Comunist Român a reținut doar 2.000 de membri în 1922.[7] Pe 11 aprilie 1924, puțin după ce negocierile pentru reluarea relațiilor diplomatice dintre România și Uniunea Sovietică s-au întrerupt din cauza refuzului rușilor de a accepta orice gen de formulă care ar fi putut fi interpretată ca recunoaștere a suveranității românești asupra Basarabiei, guvernul român a emis un ordin care interzicea PCR.

În consecință, acesta a fost obligat să-și desfășoare activitățile clandestin sau prin organizații-surogat. Ambele strategii constituiau impedimente pentru recrutarea de noi membri și exercitarea unei conduceri democratice a treburilor de partid. Chiar dacă era redus la proporțiile unei aripi marginalizate, acesta era obligat să se comporte, în Comintern, ca un partid comunist „adevărat", prin convocarea de congrese și implementarea unei linii a partidului. Congresele au fost ținute regulat, dar în secret și în afara României – al treilea, la Viena (august, 1924), al patrulea, la Harkov (1928), iar al cincilea și ultimul dinaintea războiului, la Moscova (1931).

Mai dăunătoare pentru speranțele PCR de a-și câștiga noi adepți au fost directivele Cominternului care constituiau implicit un atac la integritatea națională a României. Acestea erau diametral opuse sentimentelor majorității copleșitoare a românilor, incluzându-i și pe cei aparținând clasei muncitoare industriale. Directivele au provocat scindări și în PCR. Român prin naștere, Cristescu a recunoscut faptul că adoptarea unei astfel de politici de către partid putea duce la interzicerea formațiunii, în timp ce maghiarii transilvăneni Elek Köblös și Sándor Kőrösi-Krizsán s-au declarat în favoarea ei. Pentru a rezolva conflictul, Alexandru Dobrogeanu-Gherea a propus trimiterea unei delegații a PCR la Moscova,

cu scopul de a discuta problema cu conducerea Cominternului. Vizita din septembrie 1923 a avut ca rezultat înfrângerea lui Cristescu.

Tipice pentru acest gen de directive au fost chemarea adresată de cel de-al V-lea Congres al Cominternului, ținut în iunie–iulie 1924, la „separarea politică a popoarelor oprimate din Polonia, România, Cehoslovacia, Iugoslavia și Grecia", cererea ca Basarabia, Bucovina de Nord și Ucraina occidentală să se unească cu Uniunea Sovietică și aceea ca Transilvania și Dobrogea să devină state independente. Cum PCR era scos acum în afara legii, Cominternul nu mai avea nimic de pierdut prin adoptarea unei asemenea poziții și, parcă pentru a accentua caracterul antiromânesc al formațiunii, partidul l-a instalat pe Köblös în funcția de secretar general la al treilea congres, ținut la Viena.[8]

Delegații au acceptat o rezoluție care proclama dreptul minorităților de a se desprinde din România proaspăt extinsă, poziție reiterată la al patrulea și al cincilea congres. Rezoluția susținea concret pretențiile sovietice asupra Basarabiei afirmând speranțele „muncitorilor și țăranilor din Basarabia ca revoluția lor națională să-i unească cu URSS"[9]. Parlamentul României a reacționat în decembrie, votând o lege care făcea din activitatea comunistă un delict. Drept urmare, peste „800 de membri ai partidului au fost arestați, așa încât a fost necesară crearea de la zero a unui nou aparat de partid", afirmă rapoartele Cominternului.[10]

Politica de autodeterminare a minorităților susținută de partid a atras inevitabil membri din aceste grupuri în rândurile sale, în număr disproporționat, iar asta a întărit și mai mult imaginea de partid „străin".[11] Această imagine este potențată deopotrivă de faptul că, între sfârșitul verii lui 1924 și primăvara lui 1944, secretarii generali ai partidului nu au fost etnici români, și de convocarea celor de-al patrulea și al cincilea congres în Uniunea Sovietică. La primul, Vitali Holostenko, fost membru al Partidului Comunist Ucrainean, a fost ales ca secretar general în locul lui Köblös, dar partidul a continuat să fie frământat de dispute facționale, generate mai degrabă de ciocnirile personale decât de conflictul ideologic. Autoritatea lui Holostenko a fost pusă la îndoială de Marcel Pauker, care, sub numele conspirativ de Luximin, a pretins că reprezintă partidul. A fost susținut de Alexandru Dobrogeanu-Gherea, Boris Ștefanov și László Luka (Vasile Luca), muncitor maghiar transilvănean care, la congresul de la Harkov, fusese ales în Comitetul Central al partidului. Cum partidul era paralizat de această confuzie, Cominternul a intervenit pentru a convoca al cincilea congres la Moscova, în 1931, impunând un alt neromân, Alexander Ștefanski (Gorn), ca secretar general. Ștefanski era membru al Partidului Comunist Polonez și își exercitase conducerea de la Berlin timp de trei ani, înainte ca Eugen Iacobovici să îi ia locul. În iunie 1936, bulgarul Ștefanov a preluat conducerea și a păstrat-o până în decembrie 1940, când maghiarul transilvănean Ștefan Foriș a fost numit de Comintern.[12]

Compoziția etnică a conducerii partidului l-a făcut foarte vulnerabil în arena ultranaționalistă a politicii românești a anilor 1930, în care mitul „bolșevismului evreiesc" era propagat de Garda de Fier a lui Corneliu

Codreanu și de alte mișcări de extremă dreaptă, ca Partidul Național Creștin condus de Octavian Goga și Alexandru C. Cuza. Într-un efort de a oferi o imagine mai autohtonă, unii membri evrei ai partidului și-au luat nume românești de împrumut. Printre ei se numără Iosif Chișinevschi (Iosif Roitman), Leonte Răutu (Lev Oigenstein) și Valter Roman (Ernst Neuländer). Cei care nu au făcut-o, ca de pildă Ana și Marcel Pauker, Bela Brainer și Remus Koffler, au confirmat suspiciunile din mintea publicului cu privire la adevăratele lor loialități. Prezența lor, cuplată cu cea a maghiarilor transilvăneni de felul lui Köblös și Foriș, și a bulgarilor Gheorghe Crosneff și Dimităr Colev (Dumitru Coliu), a sugerat ideea că folosirea cuvântului „român" în titulatura partidului e o ficțiune. Cei mai mulți români ignorau faptul că majoritatea evreilor din România nu făceau parte din PCR și că o serie de lideri, ca Dobrogeanu-Gherea și Marcel Pauker, au fost victimele epurărilor lui Stalin din Uniunea Sovietică.

Numărul de membri ai partidului a rămas mic. În 1922, partidul avea 2.000, dar conform cifrelor Cominternului numărul lor a scăzut în 1925 la 1.661. În 1927, el s-a prăbușit masiv, la numai 300, probabil fiindcă poziția partidului cu privire la Basarabia devenise bine-cunoscută, dar avea să crească din nou, încet, în anii 1930, până la un maximum, în 1937, de 1.635 de activiști.[13] Minoritățile totalizau un procent disproporționat de mare. O analiză a membrilor din anii 1930 arată că maghiarii constituiau mai puțin de 8% din populația țării și aproximativ 26% din PCR. La evrei, cifrele erau de 4% din populație și 18% din partid, la ruși și ucraineni, 3% și 10%, iar la bulgari, 2% și 10%. Prin contrast, românii constituiau 72% din populație, dar numai 23% din membrii partidului.[14]

În ciuda interzicerii, partidul a răspuns dificilelor condiții economice, dovedindu-se activ pe frontul muncii. A organizat o serie de greve, dintre care una avea să aducă în prim-plan un lucrător la căile ferate care, după impunerea regimului comunist în România, a devenit liderul țării. Gheorghe Gheorghiu era o pasăre rară printre membrii PCR, fiindcă era în același timp etnic român și provenea din clasa muncitoare (tatăl lui era lucrător manual). Lipsa lui de educație formală îl face să se deosebească de intelectualii partidului, ca soții Pauker și Lucrețiu Pătrășcanu, și chiar față de cel care avea să-i devină ulterior prieten apropiat, Emil Bodnăraș, care absolvise o școală de ofițeri românească.[15] Gheorghiu se născuse la Bârlad, pe 8 noiembrie 1901. Când a împlinit 11 ani, părinții, Tănase și Ana, l-au trimis la muncă, în chip de hamal în portul Galați. A reușit să absolve trei ani de gimnaziu într-o școală comercială, calificându-se ca electrician. După o sursă, a avut o serie de locuri de muncă la un depozit de cherestea, un altul la o fabrică de textile și apoi într-un atelier de dogărie în Piatra Neamț și Moinești. Între 1919 și 1921, a lucrat ca electrician la Câmpina, după care s-a întors la Galați, unde a continuat ca electrician la un atelier de cale ferată. Acuzațiile de „agitație comunistă" au făcut să fie transferat de la atelierele feroviare din Galați la Dej, pe 15 august 1931, iar această asociere a făcut în cele din urmă ca particula „Dej" să fie atașată numelui său.[16]

Pentru intrarea lui Dej în Partidul Comunist au fost avansate diferite date: 1928, 1930 și 1932. Ca angajați ai statului, muncitorii de la căile ferate nu aveau dreptul la grevă, iar asta nu făcea decât să le sporească nemulțumirea. Gheorghiu-Dej a început să împărtășească nemulțumirile colegilor săi și pe 20 martie 1932 a participat la o întrunire națională a lucrătorilor feroviari la București. Acolo, a fost ales în Comitetul Central de Acțiune. Pe 2 februarie 1933, feroviarii de la atelierele Grivița din București au intrat în grevă, după ce guvernul s-a retras din acordurile anterioare cu privire la condițiile de muncă pe care le încheiase cu oamenii. Greva s-a extins la lucrătorii de cale ferată din Cluj și Iași. Gheorghiu-Dej și alți membri ai comitetului au fost arestați pe 14 februarie, iar a doua zi la șantiere au avut loc ciocniri violente între muncitori și poliție, care s-au soldat cu moartea câtorva greviști. Deși se afla în închisoare în timpul acestor tulburări, lui Gheorghiu-Dej i s-a intentat un proces ca instigator, împreună cu Constantin Doncea, Chivu Stoica, Dumitru Petrescu, Ilie Pintilie, Gheorghe Vasilichi și peste o sută de alți „agitatori". Condamnat pe 19 august 1933 la 12 ani de muncă silnică[17], a fost trimis în închisoarea Doftana de lângă Câmpina, unde, în 1936, i s-au alăturat toți ceilalți comuniști închiși, în urma unei decizii a autorităților de a-i aduna pe toți laolaltă. Dacă scopul era acela de a-i controla mai ușor, a fost un eșec total, așa cum indica un raport al poliției din septembrie 1936:

> La Doftana, comuniștii, deși izolați în celulele lor, își continuă munca politică, [...] țin conferințe zilnice și [...] discută subiecte de agitație comunistă [...]. Deținuții sunt organizați într-un colectiv care îi include pe toți comuniștii deținuți. [...] În plus, există un grup comunist [...] care conduce colectivul.[18]

Istoriografia comunistă postbelică a acordat întemnițării la Doftana un loc sacrosanct în cariera lui Gheorghiu-Dej, la fel ca grevei de la Grivița și loviturii de stat din 23 august 1944. Ea a continuat să se bucure de un statut mitic în analele mișcării comuniste compilate sub Nicolae Ceaușescu, care a ispășit și el o condamnare de doi ani acolo, pentru agitație comunistă, între 1936 și 1938. Experiența din închisoare a comuniștilor de la Doftana a fost prezentată ca parte integrantă a luptei de clasă între proletariat și o alianță a burgheziei și proprietarilor de pământ, în care burghezia și proprietarii, confruntați cu perspectiva unei înfrângeri iminente, au recurs la uzul legislației „de natură represivă" pentru a curma creșterea „mișcării revoluționare a proletariatului". Condițiile în care erau ținuți comuniștii la Doftana, a susținut un istoric al partidului, revelau „intenția premeditată de a-i distruge fizic și moral prin presiuni, izolare, bătăi și înfometare"[19].

Acest gen de blam generalizat nu este susținut de dovezi solide. Deși ocazional au fost folosite carcere în care deținuții erau ținuți în întuneric total, solitar, cei din celulele obișnuite, adiacente, puteau comunica între ei. Deținuților de la Doftana le erau permise vizitele, pachetele cu mâncare, bani și materiale de citit.[20] În închisoare era introdusă pe ascuns chiar și corespondența, iar asta i-a permis lui Gheorghiu-Dej să rămână

în legătură cu conducerea partidului, fiindcă a fost cooptat în Comitetul Central *in absentia*, în 1935.[21] În termeni de apartenență etnică și socială, acesta era unic, în CC, cu excepția lui Ilie Pintilie, muncitor feroviar din Iași. Spre deosebire de Constantin Pârvulescu, Iosif Chișinevschi, Petre Borilă și Gheorghe Stoica dintre comuniștii români, sau Klement Gottwald, Ernő Gerő, Bolesław Bierut sau Iosip Broz Tito în celelalte partide comuniste est-europene, Gheorghiu-Dej nu a studiat la școala Cominternului din Moscova.

La Doftana, tinerii comuniști au văzut în el un lider, iar el le-a confirmat această postură. Cultiva o imagine părintească, fiind numit „Bătrânul", deși nu avea decât vreo treizeci și cinci de ani. Printre tineri se numărau Gheorghe Apostol, Nicolae Ceaușescu, Alexandru Drăghici și Alexandru Moghioroș, care, toți, au fost promovați în posturi importante în partid și în stat după 1944, ca locotenenți de încredere ai lui Gheorghiu-Dej. Împreună cu acest grup de tineri activiști, Dej și-a creat un set paralel de prieteni care erau cu toții agenți sovietici: Pintilie Bodnarenko, Vasile Bucikov, Piotr Goncearuc, Serghei Nikonov și Mișa Posteucă. De la ultimul a învățat puțină rusă.[22]

Cu toate acestea, închisoarea nu era un loc din care Gheorghiu-Dej să-și poată transpune autoritatea în acțiuni decisive. Întemnițarea i-a întrerupt și legăturile cu Cominternul, ceea ce l-a făcut să nu treacă prin mâinile instructorilor acestuia, nici la Moscova, nici în altă parte. Asta îl deosebea de membrii Partidului Comunist din România care o făcuseră și îl transforma într-un necunoscut pentru Stalin.

Despre un alt personaj, care a devenit principalul rival al lui Dej după 1944, se poate spune exact opusul. Ana Pauker s-a născut pe 13 decembrie 1893 în satul Codăești din Moldova, într-o familie din clasa de mijloc numită Rabinsohn. Tatăl ei era *haham*, adică măcelar *kosher*, și profesor de ebraică la școala locală. Puțin după 1900, Rabinsohnii s-au mutat la București. Detaliile cu privire la tinerețea și educația Anei sunt sumare și în bună parte anecdotice, iar prima mențiune a unei activități profesionale se referă la angajarea ei ca profesoară de ebraică la școala primară Frații Sionului din București.[23] La puțin timp după, în septembrie 1915, a intrat în mișcarea socialistă. Conform unei broșuri autobiografice publicate în 1951, Ana a ajutat la distribuirea materialelor tipărite de PSDR. A fost mai deschisă în privința activității ei din această perioadă în fața lui Corneliu Coposu, secretar privat al liderului PNȚ Iuliu Maniu, pe care l-a întâlnit în închisoarea din Cluj, la jumătatea anilor 1930. Acolo, i-a dezvăluit acestuia că, după ce și-a părăsit postul de profesoară, a obținut o slujbă ca secretară la ziarul *Dimineața*, unde avea în grijă biblioteca. Acolo l-a întâlnit, în 1921, pe fiul unuia dintre acționarii importanți ai ziarului, Marcel Pauker, care era cu trei ani mai tânăr ca ea și tocmai se întorsese de la Paris, unde obținuse un doctorat în drept.[24]

Cei doi au luat parte la congresul de fondare a PCR în mai 1921, dar arestarea conducerii acestuia i-a determinat să fugă la Zürich, unde s-au căsătorit pe 1 iunie. Marcel s-a înscris ca student la École Polytechnique

Fédérale, iar Ana, la un curs de medicină. La câteva luni după nuntă, Ana s-a întors la București pentru a da naștere primului ei copil, o fiică pe nume Tania, care a murit de dizenterie înainte de a împlini un an. La al doilea congres al PCR, ținut la Ploiești în octombrie 1922, atât Marcel, cât și Ana au fost aleși în Comitetul Central al partidului. După interzicerea partidului și suprimarea ziarului acestuia, *Socialismul*, în aprilie 1924, Anei i s-a dat sarcina de a publica propagandă clandestină, lucru care a făcut-o să devină ținta Siguranței. A fost arestată împreună cu alte patru femei și dusă la închisoarea Văcărești. La instigarea Anei, cele patru au intrat în greva foamei, după care au fost bătute, iar apoi, și ele, și Ana au fost eliberate până la data procesului, fixat pentru iulie 1925.[25]

Acuzatele nu s-au prezentat, iar Ana Pauker a fost condamnată în contumacie la zece ani de închisoare. Soții Pauker au reușit să fugă în străinătate în 1926 și s-au oprit, pe rând, la Berlin, Paris și Praga, iar în același an Ana a născut un băiat, Vlad, la Viena. De acolo, au plecat cu toții la Moscova, unde Ana a urmat cursurile școlii de pregătire a Cominternului, pentru a deveni instructoare. La Moscova, Ana a mai avut o a doua fiică, pe nume Tatiana, în 1928. Soțul ei s-a întors în România clandestin, în primăvara lui 1929, numai pentru a fi arestat pe 4 mai, dar avea să beneficieze de o amnistie care i-a permis să lucreze doi ani în ilegalitate, înainte de a se întoarce la Moscova. În decembrie 1932, a fost din nou trimis de Comintern în România, de astă dată pentru a organiza activitatea comunistă din Transilvania, iar în anul următor a fost rechemat în capitala sovietică.

Cominternul i-a dat și Anei o misiune. Între 1931 și 1932, a fost atașată, pe rând, ca instructor pe lângă partidele comuniste cehoslovac, german și francez, sub numele conspirativ de Marina. În martie 1934, a fost retrimisă de Comintern în România, în compania altor tovarăși, pentru a încerca să resusciteze activitatea clandestină care se diminuase drastic după greva de la Grivița. A fost arestată în cele din urmă la București, în primele ore ale zilei de 13 iulie 1935. Procesul ei și al altor 18 comuniști, printre care se numărau Alexandru Moghioroș, viitoarea soție a acestuia, Stela (Esther Radoșovețkaia), Alexandru Drăghici și Liuba Chișinevschi Roitman, a fost programat în capitală, dar demonstrațiile de stradă în sprijinul acuzaților au determinat autoritățile să îl mute la Craiova. Audierile s-au deschis pe 5 iunie 1936, iar la ele au participat câțiva corespondenți de presă și observatori străini. Printre cei 24 de avocați ai apărării s-au numărat Lucrețiu Pătrășcanu și Ion Gheorghe Maurer, precum și personalități din Baroul București.[26]

Ana Pauker a fost găsită vinovată ca lider al unei organizații ilegale și, pe 7 iulie, a fost condamnată la zece ani de închisoare. Și-a petrecut cinci în închisorile din Dumbrăveni, Râmnicu Sărat și Caransebeș, înainte de a fi schimbată, pe 3 mai 1941, pentru Ion Codreanu, un român în vârstă de 62 de ani din Basarabia care fusese arestat pentru „agitație antisovietică" în luna iulie a anului precedent, după anexarea sovietică a provinciei.[27] În 1937, în timp ce Ana se afla în închisoare, soțul ei a fost arestat la Moscova pentru „simpatii trotkiste", împreună cu alți lideri ai

PCR: Alexandru Dobrogeanu-Gherea, Ecaterina Arbore, Pavel Tcacenko, Elek Köblös și David Fabian.[28] Toți au devenit victime ale epurărilor lui Stalin, fiind executați fără proces în 1937.

Toate aceste lovituri primite nu au împiedicat PCR să pună la cale o operațiune reușită de recrutare de voluntari pentru Brigăzile Internaționale în timpul Războiului Civil din Spania. Au mai recrutat voluntari și Partidul Național Țărănesc și cel Social Democrat. Toate trei partidele au creat „Comitete pentru sprijinul Spaniei Republicane", pentru furnizarea de hrană și haine pe front. Guvernul liberal a adoptat o politică de neintervenție și a instruit autoritățile care se ocupau cu eliberarea pașapoartelor să nu elibereze pașapoarte voluntarilor, dar mulți dintre aceștia au plecat în Spania fără ele. Peste 500 de comuniști români au luptat de partea republicanilor, iar transferul lor în Spania a fost organizat de o rețea care acoperea România, Cehoslovacia, Austria, Elveția și Franța. Printre cei care au luptat s-au numărat Petre Borilă, Mihai Burcă, Constantin Doncea, Mihail Florescu, Valter Roman și Gheorghe Stoica. După înfrângerea republicanilor în Războiul Civil, o serie de voluntari români au fost internați în sudul Franței, dar unii, ca Mihail Florescu și Mihai Patriciu, au evadat și s-au înrolat în Rezistența din Franța până în 1944, după care au reușit să se întoarcă în România.[29]

Internarea în Franța, detenția în România și lichidarea de către Stalin au fost lovituri zdrobitoare pentru PCR. Situația financiară a partidului era și ea dezastruoasă. Dintr-un raport compilat de Scevorțov, descris ca lider al partidului, care a ajuns la Comitetul Executiv al Cominternului în ianuarie 1940, reieșea că contribuțiile membrilor erau total insuficiente pentru a acoperi costul activităților din România. Conform acestui raport, în 1939 existau doar 26 de activiști plătiți, dintre care șapte lucrau în București, iar restul, în ramurile regionale. Susținerea financiară necesară pentru a menține rămășițele partidului a venit de la Comintern, care a folosit diferite canale pentru a distribui fondurile. Unul dintre acestea a fost Franța. De la Moscova, banii erau trimiși comuniștilor români de aici, de unde aceștia îi expediau în România. La începutul lui 1939, Boris Ștefanov, secretarul general al PCR, care trăia la Moscova, i-a scris secretarului Cominternului Gheorghi Dimitrov, atrăgându-i atenția că doi membri ai partidului, Bela Brainer și Gheorghe Vasilichi, stabiliți în Franța, i se plânseseră de lipsa de bani. Dimitrov a aprobat expedierea a 1.000 de dolari, care urmau să fie împărțiți de cei doi. Pe 4 august 1939, Vasilichi l-a informat pe Ștefanov că va trimite un om în România, pentru a-i transmite instrucțiuni.[30]

Până în vara lui 1939, Cominternul, ai cărui principali lideri erau bulgarul Gheorghi Dimitrov și Dmitri Manuilski, membru al Comitetului Central al Partidului Comunist al Uniunii Sovietice, purtase o cruciadă împotriva lui Hitler și a fascismului, ca principali inamici ai păcii și ai socialismului în Europa, iar în contextul acestei cruciade PCR lansase un slogan care îndemna la „apărarea frontierelor". Însă imediat ce Molotov și Ribbentrop au semnat Pactul care le poartă numele în august 1939, Cominternul și-a schimbat linia. Hitler și fascismul nu mai erau dușmani;

cele care purtau răspunderea pentru al Doilea Război Mondial erau, dimpotrivă, Marea Britanie și Franța. Un manifest al Cominternului publicat în octombrie 1939 evita orice atac la adresa dictaturii naziste și oglindea apelul lui Molotov și al lui Ribbentrop la o pace negociată. Un articol publicat în decembrie 1939 în *Communist International* de Ștefanov acuza Marea Britanie și Franța de a fi încercat să târască România în războiul imperialist. Ștefanov susținea că interesele României reclamă un tratat de asistență mutuală cu Uniunea Sovietică și cerea PCR să lucreze pentru autodeterminare în provinciile anexate ale Basarabiei, Bucovinei, Transilvaniei și Dobrogei, chiar dacă asta însemna separarea lor de România. Puțini români au crezut în declarația făcută mai târziu de Ministerul de Externe sovietic, în care acesta nega că Ștefanov reprezintă punctele de vedere ale guvernului sovietic. Cei mai mulți români erau convinși că articolul dezvăluia, în privința României, interese sovietice care mergeau mai departe de recuperarea Basarabiei.[31]

Pierderile teritoriale suferite de România în vara anului 1940 au eradicat, aproape, partidul. Stalin, prin anexarea Basarabiei în iunie 1940, și Hitler, prin oferirea Transilvaniei de Nord Ungariei în luna august a aceluiași an, reduceau aria și populația totală a României cu aproape o treime. Cedarea acestor provincii a fost catastrofală pentru conducerea PCR, din moment ce era privată de zone în care loialitatea față de partid era puternică. Potrivit datelor interne ale Cominternului, numărul de membri ai PCR a scăzut de la 4.210 la aproximativ 1.000, ca rezultat al anexării sovietice a Basarabiei și Bucovinei de Nord și al partiției Transilvaniei și Dobrogei.[32]

Dorința lui Dimitrov de a se asigura că PCR rămâne o organizație la cheremul Cominternului l-a determinat pe acesta să ceară partidului la începutul lui 1940 trimiterea a doi delegați la Moscova, care să dea raportul asupra activității. Au fost aleși pentru asta Vasile Luca și Zighelboim Ștrul, care au pornit spre Rusia în aprilie numai pentru a fi arestați pe când încercau să treacă ilegal frontiera din România în Uniunea Sovietică. La o întâlnire din cursul lunii următoare, condusă de Ștefan Foriș, la care au participat Teohari Georgescu, Iosif Chișinevschi și Gavril Birtaș, a fost luată decizia de a fi trimiși la Moscova Foriș și Georgescu. Aceștia au trecut în secret în proaspăt ocupata Basarabie, pentru a primi instrucțiuni, și par să fi ajuns în capitala rusă în august 1940.[33] Foriș a fost numit secretar general al partidului[34], iar Georgescu, se presupune, desemnat succesorul lui Foriș, dacă acestuia i s-ar fi întâmplat ceva[35].

Anexarea Basarabiei a avut și alte consecințe pentru membrii PCR. Leonte Răutu[36] și Alexandru Bârlădeanu, care s-au născut ambii în această provincie, au primit cetățenie sovietică și li s-a cerut să meargă la Moscova.[37] Acolo, li s-au alăturat lui Valter Roman și lui Vasile Luca[38], ultimul, arestat ca activist comunist la Cernăuți, dar eliberat după ocuparea de către sovietici a Bucovinei de Nord[39]. După sosirea Anei Pauker în mai 1941, grupul a constituit așa-zisul „Biroul de la Moscova" al PCR. Toți membrii lui erau implicați în emisia postului de radio în română

susținut de Comintern România liberă. În 1943, Anei Pauker i s-a dat sarcina de a ajuta la recrutarea diviziei Tudor Vladimirescu a Armatei Roșii, formată din prizonieri români de război, și, împreună cu Vasile Luca și doi ofițeri capturați, colonelul Captaru și colonelul Nicolae Cambrea, a vizitat lagărele de prizonieri pentru a atrage voluntari.[40]

Participarea României, sub conducerea liderului pronazist Ion Antonescu, la atacul Germaniei asupra Uniunii Sovietice din iunie 1941 a contribuit la păstrarea scindărilor din PCR. Începând din această perioadă, comuniștii închiși, cărora le expiraseră termenele de execuție, au fost transferați de la Caransebeș în lagărul de la Târgu Jiu, care fusese creat în toamna lui 1939 pentru refugiații polonezi.[41] Printre ei se număra Teohari Georgescu, care fusese prins de poliție și închis la Caransebeș la începutul lui 1941. Toți comuniștii la care ne referim erau deci reținuți, în sens legal, nu în calitate de deținuți, ci de „internați". Gheorghiu-Dej s-a impus ca lider al celui de-al doilea grup din PCR, numit uneori „grupul din închisoare".[42] În ciuda internării, ei au reușit să mențină contactul cu rămășițele partidului care nu fuseseră arestate, mituind personalul lagărului. Cel de-al treilea grup, rămas în libertate, avea ca principale figuri pe Ștefan Foriș, confirmat ca secretar general al PCR de Comintern în 1940, pe adjunctul lui, Remus Koffler, pe Constantin Agiu, Lucrețiu Pătrășcanu, Petre Gheorghe (șeful Comitetului de Partid București), Constantin Pârvulescu și Iosif Rangheț. Pasivitatea lui Foriș față de participarea României la Operațiunea Barbarossa și, în mod special, lipsa de activitate partizană semnificativă au atras criticile lui Gheorghiu-Dej, care au fost împărtășite de Rangheț și de Pârvulescu.[43] După eliberarea din închisoare în noiembrie 1942, Bodnăraș s-a aliat cu ultimii, în opoziție cu Foriș. Nemulțumirea lor fusese alimentată de arestarea în mai 1942 a lui Petre Gheorghe și a unui asociat pe nume Nicolae Atanasoff, de către serviciile secrete românești, sub acuzația de spionaj în favoarea Uniunii Sovietice.[44] Colegii lui Foriș, ale cărui relații cu Gheorghe erau încordate, susțin că i-a refuzat acestuia din urmă orice fel de asistență legală, la fel ca lui Atanasoff. Într-un proces sumar, desfășurat la Ploiești, care a durat o singură zi, 6 august, ambii au fost găsiți vinovați și condamnați la moarte. După o amânare de câteva luni, au fost executați de un pluton pe 8 februarie 1943.

La Târgu Jiu, disciplina era mai puțin strictă decât în închisori, unde oricum nu fusese foarte severă.[45] Gustav Corbu, cetățean britanic de origine română internat în lagăr între octombrie 1941 și noiembrie 1943, distinge trei grupuri de internați: cei care își puteau plăti întreținerea (echivalentul a opt lire sterline pe lună la nivelul prețurilor din 1945), intelectualii nevoiași care puteau acoperi doar o parte din costuri și dezmoșteniții și comuniștii, care erau puși la muncă. Până în 1942, comandantul lagărului a fost colonelul Zlătescu, despre care se presupune că a agonisit o întreagă avere în perioada în care s-a aflat la conducere. Cei care își puteau achita integral costurile trăiau în barăci curate și confortabile și li se servea mâncare bună. Cu toate acestea, trebuiau să i

plătească lui Zlătescu pentru orice serviciu, cât de mic.[46] Ziarele și cărțile aprobate de cenzor erau permise în lagăr, dar nu și radioul.[47]

Pe 8 septembrie 1942, aproape toți evreii comuniști internați la Târgu Jiu au fost deportați în Transnistria, teritoriul administrat de România dintre Nistru și Bug, care fusese cucerit de armatele germană și română în toamna lui 1941. Evreii au fost adunați în lagărul de la Vapniarka, în județul Jugastru.[48] În lagăr s-au strâns 1.312 comuniști și socialiști din întreaga Românie.[49] Dieta proastă, care includea o varietate de mazăre folosită pentru hrana vitelor, a provocat paralizia permanentă a membrelor inferioare în cazul a 117 deținuți.

Pe 16 martie 1944, generalul Constantin Vasiliu, șeful Jandarmeriei, l-a informat pe șeful Marelui Stat-Major al Armatei că Antonescu dăduse ordine pentru repatrierea tuturor evreilor deportați în Transnistria. Cei provenind din Basarabia urmau să fie stabiliți în județele Bălți și Hotin, cei din Bucovina, în orașul Cernăuți și județele Cernăuți și Storojinet. Cei din Regat urmau să se întoarcă acasă, iar evreii din lagărul de la Grosulovo și închisoarea de la Râbnița urma să fie transferați la Târgu Jiu.[50] Cei mai mulți dintre comuniștii întemnițați la Râbnița nu au mai apucat însă să vadă România. Autoritățile țării făceau în cazul Râbniței distincția între trei categorii de prizonieri: 1) comuniștii aduși din închisorile din România; 2) partizanii comuniști de ambe sexe care erau cetățeni sovietici și parașutiștii sovietici capturați; 3) deținuții de drept comun condamnați de tribunalul local de la Râbnița.[51] Deși Ministerul Afacerilor Interne a dat pe 16 martie ordinul ca jandarmeria din Râbnița să evacueze închisoarea, telegrama respectivă nu a ajuns la destinație, fiindcă oficiul poștal din oraș se închisese. În seara de 18 martie, în jur de 60 de prizonieri – se pare, de drept comun – au fost scoși din închisoare sub escortă, la ordinul comandantului local de jandarmi. La puțin timp după, unii dintre partizani au fost și ei scoși afară. Gardianul-șef, Valuță Pintilie, care ținea locul guvernatorului închisorii aflat în concediu medical, a oferit controlul închisorii și al deținuților ei – 215 la număr, conform documentului de transfer – unui ofițer german pe nume Uresan Zozi.[52] Ofițerul, identificat drept căpitan în unele depoziții ale martorilor, i-a cerut gardianului Pintilie să-i identifice pe cei mai importanți comuniști, iar doi dintre aceștia, însoțiți de un soldat calmuc, au mers din celulă în celulă, pentru ca soldatul să-i împuște, pe rând, în ceafă.[53] Printre victime s-a numărat liderul mișcării comuniste de tineret, Andrei Bernard. Au fost asasinați 52 de prizonieri, printre care și partizane.[54] Ceilalți au supraviețuit războiului, iar câțiva dintre ei, inclusiv Simion Bughici și Aurel Rottenberg (Ștefan Voicu), aveau să ocupe posturi în ministerele guvernului comunist.

După bătălia de la Stalingrad și înaintarea armatei sovietice, regulile cărora li se supuneau deținuții comuniști în lagărul de la Târgu Jiu au fost relaxate. În același timp, penuria de forță de muncă a făcut ca echipele de comuniști să fie trimise la lucrări de reparații în vecinătatea lagărului, iar în timpul unor astfel de lucrări, comuniștii aflați în libertate au putut pasa mesaje celor din detașamentul de muncă. Printre cei

trimiși la reparații electrice în apropierea taberei s-a numărat și Nicolae Ceaușescu.

Tot în lagărul de la Târgu Jiu, în aprilie 1944, „facțiunea din închisoare" condusă de Gheorghiu-Dej a luat decizia de a-l îndepărta pe Foriș din funcția de secretar general al partidului. Circumstanțele în care a fost adoptată această decizie nu sunt cu totul clare, fiindcă ceața distorsionării politice a faptelor planează încă asupra chestiunii. Conform versiunii oficiale, propagată ulterior, pe 4 aprilie, în spitalul lagărului, Gheorghiu-Dej, Bodnăraș, Pârvulescu, Rangheț și Chivu Stoica au avut o întrunire, în care Gheorghiu-Dej a cerut îndepărtarea lui Foriș pe motiv că era informator al poliției.[55] În locul lui, a fost numit de către cei prezenți un secretariat provizoriu, compus din Bodnăraș, Pârvulescu și Rangheț. Nu e limpede dacă Gheorghiu-Dej și apropiații lui au acționat din proprie inițiativă sau la instrucțiunile Moscovei, transmise de agentul sovietic Bodnăraș.

Contactul dintre Foriș și Comintern fusese asigurat prin agenți sovietici din Sofia, care călătoreau la București, dar această legătură a fost întreruptă după intrarea României în războiul contra Uniunii Sovietice, în iunie 1941. În locul acestei filiere, mesajele de la Moscova îi erau transmise lui Foriș prin Petre Gheorghe, secretarul partidului pe București, care fusese trimis pentru pregătire ca agent NKVD la Moscova la jumătatea anilor 1930.[56] Relațiile dintre Foriș și Gheorghe au devenit tensionate atunci când ultimul, probabil la ordinele Cominternului, i-a cerut lui Foriș să organizeze acțiuni de sabotaj în spatele liniilor românești. Foriș a refuzat, susținând că o astfel de cerere era nerealistă în virtutea faptului că cei mai mulți membri ai partidului erau fie internați, fie în arest la domiciliu.[57] Inacțiunea lui Foriș a fost ceea ce pare a-i fi decis pe Bodnăraș, Rangheț și Pârvulescu să organizeze – cu acordul lui Gheorghiu-Dej – răpirea lui Foriș, pe data de 4 aprilie 1944, și transportarea lui într-o casă conspirativă a partidului din cartierul Vatra Luminoasă.[58]

Comportamentul lui Foriș a fost considerat plin de semnificație – pe drept sau pe nedrept – de Gheorghiu-Dej și asociații acestuia din Târgu-Jiu, atunci când au plănuit îndepărtarea lui. Bodnăraș a oferit propria versiune a acțiunilor pe care le săvârșise între perioada eliberării din închisoare, la începutul lui noiembrie 1942, și rolul jucat în îndepărtarea lui Foriș de la conducerea partidului pe 4 aprilie 1944, în discuții cu Valter Roman, Gheorghe Zaharia și Ada Grigorian, pe 18 și 20 ianuarie 1960.[59] Era vorba de un grup însărcinat de Gheorghiu-Dej cu examinarea fundalului pe care avusese loc lovitura de stat de pe 23 august, determinată de publicarea în Occident a unei cărți de generalul Hans Friessner, fost comandant al forțelor germane din România în timpul războiului, care fusese publicată parțial în serial într-un ziar sovietic. Gheorghiu-Dej era de asemenea deranjat de criticile apărute în publicațiile sovietice cu privire la rolul României în războiul contra Uniunii Sovietice și presupusa „inactivitate" a PCR.[60]

Îndepărtarea lui Foriș, în aprilie 1944, și uciderea lui brutală de mai apoi, la ordinele lui Gheorghiu-Dej, simbolizează, așa cum notează Vladimir Tismăneanu, „caracterul structural antidemocratic, esențialmente represiv, al comunismului românesc“[61]. Acțiunile lui Gheorghiu-Dej erau caracteristice pentru incapacitatea comuniștilor români de a respecta orice fel de proceduri democratice în implementarea unei schimbări de conducere. Zvonurile și denunțurile formulate în șoaptă au fost preferate unui dialog logic cu Foriș, iar încercarea post-factum a lui Gheorghiu-Dej de a găsi o justificare pentru acțiunile lui în procesul Pătrășcanu–Koffler din aprilie 1954 a fost o culme a cinismului. Îndepărtarea lui Foriș anunța o luptă cu caracter mafiot pentru putere în partid, care avea să dureze un deceniu.

2. LOVITURA DE STAT DIN 23 AUGUST 1944 ȘI ASCENSIUNEA LA PUTERE A PARTIDULUI COMUNIST ROMÂN

Lovitura de stat din 23 august a schimbat statutul Partidului Comunist în România.[1] La începutul lui 1944, după o existență de 23 de ani, acesta forma un mic grup politic măcinat de facțiuni, cu prea puține ecouri în România, sau chiar deloc. Conducerea lui era scindată în trei nuclee principale și constrânsă să răspundă la politici ale Moscovei care erau relevante pentru strategiile lui Stalin mai degrabă decât pentru condițiile politice din România. În toamna acelui an însă, Partidul Comunist devenea un factor major pe scena politică românească. La sfârșitul lui 1944, fusese împins în fruntea evenimentelor de forța sovietică de ocupație, iar rivalitățile dintre facțiuni începuseră să dispară datorită nevoii partidului de a se pregăti de rolul în care fusese distribuit de Stalin pentru viitorul României.

Semințele loviturii de stat din 23 august 1944 au fost semănate de înfrângerea Axei la Stalingrad din ianuarie 1943. În cursul contraofensivei sovietice, două armate germane, alte două românești și una italiană au fost decimate. Pierderile românești din perioada 19 noiembrie 1942–7 ianuarie 1943 au fost estimate la 155.010 morți, răniți și dispăruți în luptă. Cei mai mulți dintre cei din urmă au fost luați prizonieri[2], adică un sfert din totalul trupelor românești angajate pe Frontul de Est. Hitler pierduse inițiativa în războiul împotriva Uniunii Sovietice, iar forțele lui începuseră să fie împinse înapoi prin Europa. Consecințele Stalingradului au fost nefaste și pentru Antonescu. Acesta și-a dat seama că Hitler nu mai are cum câștiga războiul. La sfatul șefului său de stat-major, generalul Ilie Șteflea, luase decizia înțeleaptă de a nu aloca toate efectivele campaniilor din Uniunea Sovietică, păstrând o jumătate dintre ele în rezervă, pentru a proteja suveranitatea țării.

În timp ce situația militară se deteriora din ce în ce mai tare după victoria sovietică de la Stalingrad din ianuarie 1943, în mintea mareșalului Antonescu a început să se împământenească ideea unei înțelegeri cu Aliații. Ideile lui erau împărtășite de Mihai Antonescu, vicepreședinte al Consiliului de Miniștri și ministru de externe, care a luat inițiativa tatonând italienii. Mareșalul a tolerat apariția unor asemenea tentative de pace, atât din propriul guvern, cât și din partea liderului opoziției, Iuliu Maniu, șeful PNȚ, dar toate încercările sale s-au lovit de insistența anglo-americanilor asupra „capitulării necondiționate", anunțată de

Roosevelt și acceptată de Churchill la Conferința de la Casablanca din ianuarie 1943.

Mihai Antonescu a dat o oarecare indicație cu privire la schimbarea lui de intenții în ianuarie 1943, dinaintea lui Bova-Scoppa, ministrul italian la București. Bova-Scoppa a plecat apoi la Roma, pentru a-i prezenta un raport asupra conversației sale cu Antonescu lui Galeazzo Ciano, ministrul de externe italian, care anticipase deja schimbarea de spirit a liderilor români. În consemnarea din data de 10 ianuarie a acelui an, Ciano nota:

> Cred că germanii ar face bine să fie atenți la români. Citesc pe fața și în cuvintele lui Mihai Antonescu o răsucire cu 180 de grade. Dorința subită de conciliere cu Ungaria mi se pare suspectă. Dacă ofensiva rusă n-ar fi avut atât succes, mă îndoiesc că toate acestea s-ar fi petrecut.[3]

Propunerea lui Mihai Antonescu a avut într-o oarecare măsură un efect favorabil asupra lui Ciano, care mai consemna, pe 19 ianuarie:

> Bova-Scoppa mi-a remis un raport asupra lungii lui conversații cu tânărul Antonescu, care a revenit de la centru, din Germania. Acesta din urmă a fost foarte explicit în privința condiției tragice a Germaniei și prevede nevoia României și a Italiei de a contacta Aliații, pentru a face front comun contra bolșevizării Europei. Îi voi da raportul Ducelui și voi face din el subiectul unei conversații pe care o plănuiesc de multă vreme. Nu e cazul să ne legăm la cap când nu ne doare, dar trebuie să privim situația realist și să ne amintim că ne e mai aproape cămașa decât haina.[4]

Totuși, Mussolini nu a fost convins de argumentele lui Ciano:

> Pornind de la raportul lui Bova, i-am spus Ducelui ce credeam. Ducele a început prin a-mi răspunde că „e sigur că germanii vor rezista cu dârzenie". Apoi m-a ascultat cu atenție. A refuzat, previzibil, oferta lui Antonescu, spunând că „nu Dunărea e calea pe care trebuie să o urmăm". Însă nu a reacționat atunci când, la un anumit punct, i-am spus deschis că ar trebui să încerce contacte directe.[5]

Ducele și-a reiterat punctul de vedere a doua zi, pe 20 ianuarie:

> Așa cum anticipam, Mussolini a vrut să recitească raportul Bova. A descris limbajul lui Antonescu ca excesiv de subtil și a reafirmat în termeni mult mai tranșanți decât cei de ieri decizia lui de a merge cu Germania până la capăt.[6]

Acest refuz l-a împins pe Mihai Antonescu să încerce un contact direct cu reprezentanții diplomatici ai Aliaților în țări neutre, cu intenția de a încheia o pace separată. Chestiunea a ridicat-o el însuși în fața lui Andrea Cassulo, nunțiul papal la București, în timp ce ministrul român la Berna a fost instruit să ia contact cu nunțiul papal de acolo. În martie, ministrul român la Madrid le-a cerut omologilor săi portughez și argentinian să îi transmită ambasadorului american, Carlton Hayes, dorința României de a încheia pacea cu Aliații. În mod similar, Victor Cădere, ministrul român la Lisabona, a sondat situația în octombrie la președintele Salazar și ambasadorul britanic. În decembrie, însărcinatul cu afaceri

la Stockholm, George Duca, i-a contactat pe miniștrii britanic și american în numele lui Maniu și Brătianu.

Atunci când a fost întrebat de scriitorul Alexandru Brătescu-Voinești, într-un interviu publicat pe 5 martie 1943 în ziarul proregim *Porunca vremii*, de ce nu a păstrat legăturile cu Aliații pentru cazul că aceștia ar fi fost victorioși, deși se aliase cu puterile Axei, Antonescu a izbucnit:

> Mai întâi, cum s-ar fi putut realiza o asemenea atitudine în ascuns de aliații noștri? Și apoi, virtutea noastră de căpetenie, admirată fără rezerve de marii noștri aliați, este, pe lângă vitejia armatei noastre, lealitatea noastră, sinceritatea și lipsa de duplicitate. Această lealitate va constitui unul din cele mai prețioase titluri cu prilejul încheierii păcii.[7]*

Toate aceste tentative de pace nu-i scăpaseră din vedere lui Hitler. La întâlnirea lor de la castelul Klessheim din Salzburg, pe 12 aprilie, Führerul l-a confruntat pe Antonescu cu informațiile pe care le avea de la serviciile secrete germane cu privire la tatonările care avuseseră loc la Madrid și i-a cerut „să le analizeze" din punctul de vedere al impactului asupra comunității internaționale. „Nu așteaptă un răspuns imediat din partea lui Antonescu" cu privire la această problemă neașteptată. „El [Führerul] ar înțelege prea bine, chiar dacă Antonescu nu i-ar da nici un răspuns." Antonescu a făcut-o însă: „Îl poate asigura pe Hitler că întreaga națiune română îl sprijină acum mai mult decât oricând și că nu permite nimănui să ducă o altfel de politică decât cea pe care el [Antonescu] o consideră cea mai bună, în interesul țării și al Europei". Mareșalul i-a promis Führerului că:

> România își va continua drumul alături de Germania până la sfârșitul războiului [...]. Politica de opoziție, în special Maniu, nu contează [...]. Totuși, el [Antonescu] nu se poate atinge de Maniu, deoarece el [Antonescu] își cunoaște poporul și nu dorește ca prin măsuri luate împotriva lui Maniu să facă o jertfă din acest om înaintat în vârstă și cu idei negative, dându-i prin aceasta ceea ce dorea de mult să obțină.

Antonescu i-a mai spus lui Hitler că nu va avea niciodată nici un fel de inițiativă fără a-l informa în prealabil pe Führer și s-a angajat să investigheze acțiunile ministrului român la Madrid. În același timp, l-a apărat pe Mihai Antonescu: „E de neconceput ca Mihai [Antonescu] să fi încercat vreodată să încheie pace sau să ceară ajutor la americani sau alte state, căci el [mareșalul] nu ar putea suporta alături de el pe nimeni care ar fi neloial Germaniei". Hitler a acceptat această declarație de loialitate.[8]

Cu toate acestea, Hitler a revenit asupra subiectului în ziua următoare. Era îngrijorat de faptul că tatonările făcute în martie de ministrul român la Madrid dăduseră impresia diplomaților străini (portughez și argentinian) că România și Germania sunt gata de a încheia o pace cu

---

* Originalul, în română. Am redat sau reconstituit, de câte ori a fost posibil, sursele originare din documente și din actele legislative, denumirile de instituții, persoane și de locuri, indicațiile bibliografice și grafia românească a numelor rusești. Mulțumim autorului pentru ajutorul neprețuit acordat (n. tr.).

Aliații. Führerul a declarat că „problema importantă e că principalii inamici ai Axei și-au format o impresie complet eronată despre poziția Germaniei și a Italiei și că asta se datora numai și numai acțiunilor lui Mihai Antonescu". I-a cerut mareșalului să se asigure că așa ceva nu se va mai întâmpla în viitor. Acesta din urmă a răspuns că e recunoscător pentru că discutaseră problema, „dar adevărul e total opusul a ceea ce știa Germania".[9]

Antonescu nu era deloc onest cu Führerul în toată chestiunea. Știa de tatonările ministrului de externe și nu a întreprins nimic pentru a împiedica altele, care vizau toate cele trei puteri aliate, făcute de Mihai Antonescu și Maniu pe diferite canale în următoarele douăsprezece luni. La rândul lor, aliații occidentali, sub conducerea britanicilor, au încercat să întrețină contacte regulate cu regele Mihai. Pe 2 decembrie 1943, la ambasada britanică din Ankara a sosit un personaj care s-a prezentat drept Stephen House, fost jurnalist britanic.[10] Conform propriei povești, fusese reprezentant al Allied Newspapers în Danemarca. Atunci când Danemarca fusese invadată de germani, House, care purta și numele maghiar de Ujházy, a fost internat, dar a reușit să fugă și să ajungă la Budapesta. Autoritățile franceze l-au ajutat să obțină un certificat pe numele de Etienne Langlois, cu care călătorise la București. Acolo, ministrul francez Henri Spitzmuller, care rămăsese în România după căderea Franței pentru a servi interesele Aliaților[11], s-a împrietenit cu el și l-a introdus în cercurile politice românești, obținându-i în cele din urmă, pe data de 26 noiembrie, un interviu cu regele Mihai, al cărui rezultat a fost descris de Spitzmuller într-o scrisoare către Knatchbull-Hugessen.[12]

Scrisoarea lui Spitzmuller oferă o rară relatare contemporană, la prima mână, a dificultăților prin care trecea regele Mihai și a relațiilor lui cu Antonescu, pe care le prezintă ca extrem de încordate. Regele i-a spus lui House/Huhazy să nu

> uite să explice că „preocuparea pentru viitorul țării mele nu mă orbește în privința faptului că politica Aliaților este bazată pe cooperarea dintre cele trei puteri, iar eu înțeleg, în consecință, că Rusia și România trebuie să ajungă la un gen oarecare de înțelegere".
>
> Dl House a remarcat apoi că Aliații repetaseră foarte recent că armistițiul are drept condiție esențială capitularea necondiționată. „Știu", a răspuns regele, „dar nu din cauza acestei formule aș negocia dacă s-ar ivi ocazia. Fără a-mi supraestima importanța, consider că eventualitatea și chiar cadrul de lucru al acestei formule vor permite interpretări care îmi vor permite să o accept". Conversația s-a concentrat apoi pe posibilitatea unui puci care ar fi inclus o contactare a regelui de către Aliați. Regele și toți cei de față i-au explicat dlui House că o astfel de mutare ar fi avut ca rezultat ocuparea completă și imediată a țării de către germani, care ar avea astfel la dispoziție toate resursele României. Regele și consilierii săi i-au explicat din nou dlui House că situația din România, din acel moment, era unică, în sensul că guvernul mareșalului Antonescu reprezenta doar o minoritate minusculă, care, după ce luase puterea și o păstrase cu sprijinul germanilor, impusese și continua să impună țării o politică contrară dorințelor și intereselor ei. Un nou guvern, care ar reprezenta cu adevărat dorințele poporului, ar putea veni la putere numai printr-un puci, care era imposibil în momentul respectiv, cu cooperarea strânsă a Aliaților.

„Dacă Aliații debarcă în Balcani", a spus regele, „totul va deveni mai simplu. Peninsula e practic neapărată, dar dacă România ar fi ocupată de germani, situația ar deveni imediat mai puțin favorabilă."[13]

Acceptarea capitulării necondiționate de către români, fie în persoana lui Maniu, fie în cea a lui Antonescu, a fost principalul impediment în toate negocierile care au urmat între reprezentanții lui Maniu și cei ai Aliaților în Cairo, în primăvara lui 1944.[14] Cu toate acestea, tatonările făcute de oficialii sovietici în decembrie 1943 la diplomați români din Stockholm sugerau că guvernul de la Moscova dorea să stabilească unele contacte independente cu Antonescu și Maniu și era pregătită să accepte ceva mai puțin decât capitularea necondiționată. Astfel, s-a creat o situație curioasă, în care atât guvernul României, cât și opoziția încercau să obțină cei mai buni termeni posibili pentru un armistițiu, în negocieri paralele, una la Cairo, cu Aliații în bloc, și cealaltă la Stockholm, cu rușii, separat. Nu e de mirare că atât Antonescu, cât și Maniu credeau că sunt în situația de a negocia pe marginea capitulării necondiționate, de unde neînțelegerea care a apărut între Aliați și Maniu și iritarea în creștere a britanicilor față de acesta din urmă. Maniu dorea asigurări cu privire la condițiile pe care le-ar putea obține înainte de a-și face planuri de răsturnare a lui Antonescu și era în mod special dornic să evite o ocupație sovietică a României. Pe de altă parte, rușii au adoptat fără îndoială o atitudine pragmatică, și anume că era mai realist să tratezi cu Antonescu, din moment ce controla armata, care trebuia să facă stânga-mprejur, pentru a se opune germanilor, înainte de o presupusă lovitură de stat a opoziției necontrolate de germani.

Poziția lui Antonescu însuși cu privire la faptul că un armistițiu era de dorit este clară într-un memorandum cu privire la ceea ce pare a fi fost o întâlnire între mareșal și Iuliu Maniu, datată 21 ianuarie 1944.[15] Antonescu susținea că va fi foarte dificil pentru România să se retragă din război, dată fiind importanța petrolului furnizat de ea Germaniei. Maniu spunea că „trebuie găsite soluții realiste pentru modificarea poziției noastre militare și diplomatice". Memorandumul continua:

> Care sunt aceste soluții? Mareșalul Antonescu a cerut să-i fie prezentate în termeni practici, dar dumneavoastră [Maniu] nu ați fost în stare să faceți asta. Dl Maniu crede totuși că mareșalul Antonescu are o misiune și că poate scoate țara imediat din război. Care ar fi această misiune? Dl Maniu trebuie să fie explicit. În ultimii trei ani, a pus în circulație aceleași idei teoretice, care par amăgitoare. Dar dl Maniu evită și ezită să se întrebe, și mai ales, să arate în termeni practici cum ar putea fi realizată retragerea României din război – o retragere care este și dorința Mareșalului, și a întregii populații – [și] dacă Aliații și germanii ne vor garanta granițele și viitorul. Totuși, nici o parte nu ne dă aceste garanții și nici nu o vor face, sau ceea ce este mai la obiect – pot ei oare să dea garanții pe care le căutăm de trei ani. În aceste circumstanțe, cine ar putea dori capitularea sau depunerea armelor, mai ales dacă – în ambele cazuri – România va fi forțată, ca și Italia, să tolereze lupte pe propriul teritoriu între cele două părți?[16]

Hitler a fost informat cu privire la tatonările continue ale românilor față de Aliați și a ordonat elaborarea unor planuri pentru ocuparea țării.

Altele, similare, fuseseră deja pregătite pentru ocupația din martie 1944 a Ungariei, care se dovedise deja, de ceva timp, un aliat mai puțin de încredere. Înainte de a trece la acțiune împotriva mareșalului, Führerul a decis să-i ofere acestuia o ultimă șansă. Cei doi lideri s-au întâlnit la Klessheim, pe 23–24 martie 1944, iar acolo Hitler s-a plâns de duplicitatea ungurilor, declarându-i lui Antonescu că avea dovezi incontestabile despre intenția lor de a se retrage din război.[17] Neștiind că viitorul e incert, Antonescu și-a exprimat loialitatea neabătută față de Hitler. Nu pentru prima oară, Hitler a fost impresionat de sinceritatea lui Antonescu și a decis să nu își îndepărteze prietenul.[18] Încrederea lui în aliatul român se născuse din refuzul obstinat al lui Antonescu de a se întoarce împotriva Germaniei, acceptând condițiile de armistițiu formulate de Aliați.

Putem doar specula care ar fi fost consecințele unei decizii a lui Hitler de a ocupa România. Fără îndoială că regele Mihai ar fi avut susținerea celor mai mulți dintre generalii armatei sale – dintre care o jumătate era păstrată în rezervă, în România, pentru a apăra țara – dacă ar fi ordonat întoarcerea armelor împotriva germanilor și că ostilitățile care ar fi urmat ar fi redus drastic capacitatea de rezistență a germanilor, accelerând înaintarea sovieticilor spre vest, în Moldova. De un lucru putem fi în orice caz siguri: ocuparea germană a României ar fi avut același impact monstruos asupra evreilor care supraviețuiseră în Valahia și Moldova pe care îl avusese asupra evreilor din Ungaria. După ocuparea de către germani a acesteia, pe 19 martie 1944, evreii au fost adunați în ghetouri, cu sprijinul jandarmeriei ungare, și trimiși la Auschwitz.

Conștient de fragilitatea integrității teritoriale a României în fața avansurilor sovietice, Antonescu a continuat să insiste asupra unor termeni de armistițiu care ar fi garantat independența României față de autoritățile sovietice. Și totuși, cu cât amâna mai mult decizia, cu atât mai tare se apropia Armata Roșie și cu atât mai mare era amenințarea ocupației. Pe 29 martie, Armata Roșie a ocupat Cernăuțiul din Bucovina de Nord. Principalul port al Crimeii, Odessa, a căzut pe 10 aprilie, punând capăt *de facto* ocupației românești a Transnistriei, iar evacuarea Crimeii s-a încheiat pe 13 mai. Doar regele Mihai și consilierii lui păreau să înțeleagă faptul că Stalin va fi tentat să își amâne consimțământul asupra condițiilor armistițiului pentru a fi în situația de a le dicta cu ajutorul forței militare. Antonescu a refuzat să accepte ceea ce considera ca termeni nesatisfăcători din partea Aliaților. Mai mult, el a insistat să nu-și abandoneze aliatul german, aflat acum în defensivă. La o întâlnire a Consiliului de Miniștri de pe 6 mai 1944, mareșalul și-a făcut clară poziția în această privință:

> Deci, domnilor, o atitudine foarte corectă în relațiunile noastre cu germanii: când în 1940 ne-am îndoit spinarea în fața lor, acum, fiindcă sunt bătuți și amenințați să fie distruși, noi să le dăm lovitura? Nu se poate, domnilor. Eu n-am fost neamțofil și nu voi fi în viața mea. I-am spus-o și lui Hitler. Nu poți pretinde ca poporul românesc să iubească poporul german. Când am pierdut toate teritoriile,

datorită acțiunilor politice și militare ale germanilor, nu puteți să cereți poporului român să vă iubească. Poporul român merge alături de poporul german din interes și, când vei fi în măsură să-l ajuți ca să-și câștige drepturile, atunci acest popor îți va fi recunoscător. Trebuie să avem o atitudine corectă față de germani.[19]

Antonescu a furnizat aceleași motive pentru păstrarea loialității față de aliatul său german la procesul din mai 1946. Atunci când a fost întrebat cu privire la întâlnirea lui cu Hitler din 6 august [care se desfășurase, în realitate, pe 5 august], a răspuns:

Înainte de 6 august am vrut să mă duc în Germania, din proprie inițiativă – niciodată n-am fost din proprie inițiativă, dar acuma, în 1944, am vrut să mă duc din proprie inițiativă – ca să-i pui problema retragerii armatei... României din război. Eu fiind ostaș, am fost toată viața mea un om de onoare și loial și nu vream să mă separ de Germania, pentru că Germania a fost și poate să mai fie o mare putere, și România, o mică putere, trebuie să se gândească la lucrul ăsta. Și atuncia, am vrut să mă despart de Germania în condițiuni omenești și s-o anunț: nu te-ai ținut de cuvânt să garantezi frontierele românești, nu sunt forțe suficiente care să facă față unui atac serios rus, deci România este amenințată să fie total prăbușită și total distrusă, atuncia eu mă retrag din război. Am fost deconsiliat de toți în această privință și toți erau înspăimântați de ce se va întâmpla în Țara Românească dacă eu îi spun, dacă eu îl previn pe Hitler. Știți, lupta dintre noi și germani pe teritoriul nostru, care provoca distrugerile pe care le-a provocat, și, în afară de asta, nu eram partizan, nu sunt și nu voi fi... să trăiesc un milion de ani, să bag pumnalul în tovarășul care a mers cu mine într-o acțiune comună.[20]

Încăpățânarea lui Antonescu l-a determinat pe rege, în colaborare cu liderii opoziției, să plănuiască îndepărtarea lui de la putere.[21]

După dezastrul trupelor românești de la Stalingrad, în transmisia radio de la New York de Anul Nou către popor din 1943, regele Mihai a făcut un apel pentru pace și pentru ca România să nu mai participe la război alături de Hitler. Mareșalul Antonescu s-a înfuriat, la fel și ministrul german la București, care a protestat violent. Iritat de ceea ce considera a fi atitudinea șovăielnică a opoziției conduse de Maniu și Constantin (Dinu) Brătianu, șef al Partidului Național Liberal, tânărul rege avea să declare mai târziu că fusese gata să scoată România din războiul împotriva Aliaților în februarie 1944, dar „ori de câte ori condițiile păreau să se fi copt, el era împiedicat să ia vreo măsură de obiecțiile ridicate de opoziție"[22]. Nerăbdarea regelui era desigur un simptom al tinereții sale (avea pe atunci doar 22 de ani), iar maturul Maniu formula la vremea respectivă avertismente împotriva unei lovituri de stat pe temeiul faptului că se găseau încă mult prea multe trupe germane în țară. Totuși, regele se putea baza pe sfaturile înțelepte ale mamei sale, regina Elena, ale generalului Sănătescu, șeful Casei Regale Militare, și ale lui Grigore Niculescu-Buzești, șeful secțiunii de cifruri și comunicații a Ministerului de Externe.

În zilele respective, Maniu se afla în contact radio regulat cu britanicii, cu ajutorul unui operator radio pe nume Nicolae Țurcanu (nume de

cod: „Reginald"), care fusese trimis în România în iunie 1943 de către Special Operations Executive.[23] La sfârșitul lui octombrie 1943, Maniu și-a exprimat dorința de a pleca din România pentru a-i contacta pe ruși, cu ajutorul britanicilor. Drept răspuns, Foreign Office i-a spus lui Maniu că orice demers al României, fie el din partea unor persoane private sau a guvernului, trebuie adresat tuturor celor trei aliați și că acesta ar trebui să aibă forma unei oferte a unui emisar pe deplin autorizat să semneze capitularea necondiționată în fața celor trei aliați principali.[24] Ministerul britanic de Externe le-a transmis sovieticilor solicitarea lui Maniu. La sfârșitul lui decembrie 1943, consilierul român la Stockholm, George Duca, i-a contactat pe miniștrii britanic și american în numele lui Maniu cu privire la termenii păcii, neștiind că propriul lui ministru, Frederick Nanu, fusese abordat, pe 26 decembrie, de ceea ce Nanu socotise ulterior a fi un ofițer NKVD, cu o ofertă pentru guvernul român.[25] Contactele clandestine au continuat câteva luni. Lui Nanu i s-a spus că rușii îi vor ține la curent pe aliații occidentali și că trebuie să păstreze secretul total. Pe 13 aprilie 1944, termenii de armistițiu agreați de reprezentanții guvernelor american, britanic și sovietic la Cairo le-au fost transmiși mareșalului și lui Maniu. Aceștia includeau o întoarcere a armelor împotriva germanilor, plata de despăgubiri către ruși, confirmarea Basarabiei și a Bucovinei de Nord ca teritorii sovietice, restituirea Transilvaniei de Nord către România și garantarea dreptului de deplasare oriunde în România pentru trupele sovietice, deși fără statutul de ocupație, pe perioada armistițiului.[26]

Termenii primiți par a fi provocat o neînțelegere între mareșal și Maniu. Într-o scrisoare redactată la jumătatea lui aprilie, ultimul afirmă că Antonescu „vrea să continue războiul de partea germanilor", în timp ce el acceptă termenii – și mai afirmă că, dacă va fi sigur că Antonescu nu poate fi îndepărtat, va acționa în tandem cu regele.[27] Un apel către Antonescu pentru încetarea ostilităților cu Aliații a fost semnat de 69 de profesori universitari în aprilie. Cu un aer în mod deschis prosovietic, acesta reflecta realitatea politică în privința rolului-cheie pe care Uniunea Sovietică avea să-l joace în determinarea sorții României, luând de bune promisiunile Kremlinului:

> În acest moment crucial pentru existența poporului român, guvernul sovietic, împreună cu guvernele Marii Britanii și Statelor Unite, declară în fața lumii întregi că nu intenționează să distrugă statul român, nici să anexeze teritorii dincolo de frontierele anului 1941, și nici să schimbe actuala orânduire socială a țării [...]
>
> Poporul român, epuizat de un război prea lung pentru resursele lui, nu mai poate lupta. Ieșiți pe stradă și întrebați trecătorii, mergeți în sate și în orașe, ascultați vocea poporului. Veți vedea oriunde disperarea din ochii lor și [auzi] același răspuns: NU.
>
> De ce am continua lupta? Interesele vitale ale statului și poporului nostru reclamă încetarea imediată a războiului, oricât de dificil ar fi acest pas. Sacrificiile pe care va trebui să le facă România vor fi incomparabil mai mici și mai puțin dureroase decât continuarea războiului.[28]

Pe 5 mai 1944, Eden s-a văzut cu ambasadorul sovietic la Londra, Feodor Gusev, și a menționat „în treacăt" posibilitatea unei înțelegeri de un fel sau altul în privința problemelor din Grecia și România sau, cum spunea Eden mai târziu,

> un acord între noi că, practic, afacerile României vor fi mai ales preocuparea guvernului sovietic, în timp ce afacerile Greciei vor fi mai ales preocuparea noastră, fiecare guvern oferindu-i celuilalt sprijinul în țările respective.[29]

Suspiciunea că aliații occidentali, și mai ales Marea Britanie, abandonaseră România rușilor l-a îngrijorat pe Maniu, care s-a folosit de emisarul român la Cairo, Constantin Vișoianu, pentru a-și formula neliniștea în fața lui Cristopher Steel, reprezentantul britanic, la sfârșitul lunii mai. Asta l-a determinat pe Anthony Eden, secretarul de stat pentru afaceri externe al Marii Britanii, să-l instruiască pe Steel să-i spună lui Vișoianu că nu are rost să încerce să obțină asigurări în privința politicii britanice „ca fiind una distinctă de cea a guvernului sovietic"[30]. Eden nu a protestat însă atunci când Steel, răspunzând unei întrebări ulterioare a lui Vișoianu dacă Maniu ar trebui să formeze „o coaliție democratică incluzând Partidul Comunist Român", a afirmat că după părerea lui o uniune națională largă de acest tip ar fi „foarte bine primită de opinia publică a Aliaților".[31]

Acest sfat precaut i-a confirmat lui Maniu impresia că a aduce comuniștii într-o coaliție ar fi o strategie politică inteligentă, iar când Vișoianu i-a cerut lui Daniel Semionovici Selod, asistentul lui Nikolai Novikov, care era reprezentantul sovietic la Cairo, să-i sugereze un nume, se spune că Selod a răspuns: „Lucrețiu Pătrășcanu"[32]. Deși se afla în arest la domiciliu în 1943 și la începutul lui 1944, la Poiana Țapului, lângă Sinaia, unde se găsea reședința de vară a regelui, Pătrășcanu era ținut la curent cu planurile de scoatere a României din război de către cumnatul lui, colonelul Octav Ulea, maestru de ceremonii la Palat.[33] În aprilie 1944, Pătrășcanu a negociat un acord cu Titel Petrescu, liderul social-democraților, pentru a înființa un Front Unit al Muncitorilor, care ar fi conferit Partidului Comunist o autoritate sporită. Ambii au luat parte la pregătirile secrete pentru lovitura de stat, sub conducerea regelui. Pătrășcanu a fost cooptat la întâlnirile unui subcomitet condus de colonelul Dumitru Dămăceanu, care pregătea planurile pentru apărarea Bucureștiului, și, la începutul lui iunie, a sugerat că reprezentantul militar al Partidului Comunist, Emil Bodnăraș (nume de cod: „Inginerul Ceaușu"), ar trebui să participe și el, fiindcă ar putea organiza mici bande de muncitori armați, care să sprijine întoarcerea armelor.

Bodnăraș nu era un cadru oarecare al Partidului Comunist: era și ofițer NKVD, iar rolul lui în pregătirea loviturii de stat rămâne neclar, lucru care a alimentat, în consecință, speculații care includ și presupunerea că a fost folosit de mareșalul Antonescu în chip de canal clandestin cu autoritățile sovietice.[34] După înfrângerea Axei la Stalingrad, lui Antonescu i-a fost clar că ar fi fost prudent să stabilească legături mai strânse cu rușii, iar Bodnăraș era o alegere evidentă. Spre deosebire de

colegii lui Gheorghiu-Dej, Apostol, Chișinevschi și Georgescu, acesta fusese scutit de internarea în lagărul de la Târgu Jiu, după ce fusese eliberat din închisoarea de la Caransebeș în decembrie 1942, în temeiul faptului că fusese anterior ofițer al armatei române. Bodnăraș și-a făcut pentru prima oară apariția în peisaj la una dintre întâlnirile de pregătire a loviturii de stat, desfășurată într-o casă de pe Calea Moșilor, în noaptea de 13 iunie.[35] Dedicația lui Bodnăraș a impresionat chiar și membri ai cercului regelui, iar el, la rândul lui, a fost suficient de convins de temeinicia planurilor, încât să-i asigure pe colegii comuniști că Partidul Comunist Român nu își poate decât întări poziția alăturându-li-se Partidelor Național Țărănesc, Național Liberal și Social Democrat în formarea Blocului Național Democratic (BND), pe 20 iunie 1944.[36]

O săptămână mai târziu, reprezentanții Aliaților la Cairo au primit planul conceput de rege și de BND pentru lovitura de stat. Pentru a avea succes, susținea Maniu, aceasta trebuia însoțită de trei acțiuni ale Aliaților. În primul rând, ar fi trebuit declanșată o masivă ofensivă sovietică pe frontul românesc, cu nu mai mult de 24 de ore înainte de întoarcerea armelor. În al doilea, trei brigăzi aeropurtate, fie anglo-americane, fie sovietice, incluzând alți 2.000 de parașutiști, ar fi trebuit desfășurate în momentul loviturii de stat. Iar în al treilea, comunicațiile cu Ungaria și Bulgaria ar fi trebuit supuse unui bombardament intens. Planul a primit un răspuns favorabil atât de la reprezentantul britanic, cât și de la cel american, însă atunci când americanul a sugerat o întâlnire tripartită pentru discutarea lui, reprezentantul sovietic, Nikolai Novikov, a afirmat că aceasta ar fi prematură.

Novikov a așteptat în van instrucțiuni de la Moscova. Rușii nu aveau nimic de pierdut dacă își puneau speranțele într-un acord bilateral cu mareșalul Antonescu. Acesta avea dublul avantaj al unui contact direct cu liderul militar al României, ceea ce însemna evitarea negocierilor cu Maniu, și al timpului câștigat ca urmare a ezitărilor mareșalului, pentru a se pregăti de o ocupare militară a României. Și, într-adevăr, la începutul lui iunie, Aleksandra Kolontai, revoluționară veterană și ministru sovietic la Stockholm, i-a oferit lui Nanu condiții mai bune de armistițiu, care, pe lângă promisiunea necondiționat de returnare a Transilvaniei, includeau acceptarea unor „zone libere", în care guvernul român urma să fie suveran și în care trupele străine nu aveau dreptul de a intra, îngăduința în privința daunelor de război și un răgaz de 15 zile între semnarea armistițiului și momentul în care România declara război Germaniei.[37]

La cererea lui, mareșalul a fost primit de Hitler la cartierul general al acestuia din Rastenburg, Prusia Orientală, pe 5 august. Conform unui ofițer român prezent, Führerul a folosit întâlnirea, care a durat în jur de șase ore, pentru a se plânge vehement de toți cei care îl trădaseră – mai ales poporul german, care nu îi arăta nici un fel de recunoștință pentru înălțimile pe care îl ridicase.[38] Spre surpriza totală a lui Antonescu, Hitler a pus întrebarea-cheie dacă România mai intenționează să continue lupta. Mareșalul a temporizat, spunând că asta depinde de

disponibilitatea Germaniei de a ajuta România în stăvilirea avansului rusesc și de atitudinea Ungariei și Bulgariei.[39] Apoi s-a întors la București profund deprimat, după care nu a mai reacționat în nici un fel la propunerea sovieticilor. Între timp, Maniu aștepta disperat un răspuns de la Cairo, referitor la planul loviturii de stat, trimis pe 27 iunie. Pe 7 iulie, regele și sfătuitorii lui, printre care se numărau și liderii opoziției, au fixat ziua de 15 august ca dată pentru trecerea la acțiune, sperând să se sincronizeze cu o ofensivă sovietică. Cu cât lovitura de stat era amânată, cu atât era mai mare posibilitatea ca Armata Roșie să avanseze, ocupând mai mult teritoriu românesc și oferindu-i Moscovei un motiv de a prefera cucerirea militară directă a țării, fără nici un fel de concurs din partea regelui și a opoziției. Mai mult, din ce în ce mai frecventele raiduri aeriene anglo-americane asupra câmpurilor petroliere din jurul Ploieștiului și asupra Bucureștiului le reaminteau constant românilor de costurile alianței lor cu Germania.[40] Cu toate acestea, Maniu nu a primit nici un fel de răspuns de la Cairo, așa că lovitura de stat a fost amânată. În cele din urmă, pe 20 august a fost declanșată îndelung așteptata ofensivă sovietică, lucru care l-a determinat pe Maniu să informeze Cairoul că regele și gruparea lui au decis să treacă la acțiune.

La acea dată, generalii sovietici Malinovski și Tolbuhin au lansat un asalt masiv, încununat de succes, desfășurat de două armate cu aproape un milion de soldați și 1.500 de tancuri împotriva trupelor germane și românești masate pe Prut. Ofensiva de nord țintea către Focșani, București și Turnu Severin.[41] Ea a spart linia frontului la sud de Iași, motiv pentru care regele a plecat grăbit de la Sinaia către București, pentru a se consulta cu consilierii lui. Reprezentanții partidelor politice nu au fost de găsit. Regele l-a întrebat pe colonelul Dămăceanu cât timp i-ar trebui pentru a-și îndeplini partea de plan care îi revenea, constând în ocuparea centralei telefonice și a stației radio, și i s-a răspuns că „cinci zile". Lovitura de stat a fost fixată în consecință pentru 26 august, la ora unu după-amiaza. Mareșalul și Mihai Antonescu aveau să fie invitați la prânz, după care ar fi urmat o audiență în care ar fi fost discutată strategia viitoare. Dacă mareșalul refuza negocierile cu Aliații, regele ar fi urmat să-l demită și să numească un nou guvern, alcătuit din membri ai partidelor de opoziție. Acest guvern i-ar fi invitat pe germani să evacueze România și ar fi împuternicit emisarii de la Cairo, Barbu Știrbey și Constantin Vișoianu, să semneze un armistițiu.

În seara de 21 august, planurile stabilite de rege și sfătuitorii lui cu o zi înainte au fost aprobate de membrii BND, în ultima întâlnire în formulă completă a acestora dinaintea loviturii. La ea au participat regele, Maniu, Brătianu, Pătrășcanu, Titel Petrescu, Grigore Niculescu-Buzești, care era șeful comunicațiilor din Ministerul de Externe, și Ioan Mocsony-Stârcea, mareșal al Casei Regale[42], generalul Constantin Sănătescu și Mircea Ionnițiu, secretarul particular al regelui[43]. Pătrășcanu a apărut cu o ciornă de proclamație care trebuia aprobată de rege și a propus, susținut de Petrescu, un guvern de uniune națională, condus de Maniu. Maniu a refuzat și a insistat asupra unui guvern de tehnicieni, condus

de un militar, pentru a gestiona condițiile armistițiului și prezența Armatei Roșii. Problema a fost lăsată în mâinile lui Maniu și Pătrășcanu, care urmau să facă o listă de miniștri, până pe data de 23 august. S-a convenit ca politicienii să se separe până la data convenită pentru acțiune, 26 august.

Și totuși, încă o dată, în calendarul loviturii de stat au intervenit circumstanțe neprevăzute. Foarte îngrijorat de avansul rapid al forțelor sovietice, Antonescu începuse să facă naveta între linia frontului din sudul Moldovei și București și a decis să se întoarcă pe front pe 23 august. Asta însemna că ar fi fost absent din capitală la data fixată pentru lovitură. Informația, care fusese aflată întâmplător de Stârcea, pe când se afla la vila mareșalului de la Snagov[44], i-a fost adusă imediat la cunoștință regelui, care a reușit să-i transmită lui Maniu că lovitura de stat ar trebui devansată pentru data de 23 august. În același timp, pe prim-ministrul Mihai Antonescu îl descumpănise deteriorarea situației militare, așa că a decis, din proprie inițiativă, să înceapă negocieri pentru armistițiu cu Aliații. I-a spus mareșalului despre asta, în seara de 22 august, iar acesta nu a ridicat obiecții. În aceeași seară, mareșalul i-a spus ministrului german Clodius că va face un ultim efort de a-i opri de ruși și că, în eventualitatea unui eșec, își rezerva dreptul de a proceda cum va crede de cuviință. După întâlnirea mareșalului cu Clodius, Mihai Antonescu a trimis un curier la Stockholm, care i-a transmis lui Nanu instrucțiunea de a o informa pe Aleksandra Kolontai de dorința guvernului român de a încheia un armistițiu. De fapt însă, curierul a ajuns acolo pe 24 august, la o zi după lovitura de stat.[45]

Pe 23 august, dimineața devreme, Mihai Antonescu și doamna Antonescu au încercat să-l convingă pe mareșal să se vadă cu regele și să accepte un armistițiu. Deși mareșalul a refuzat să se conformeze, Mihai a telefonat la biroul regelui și a vorbit cu Ionnițiu, care l-a trezit pe rege. Acesta a fost de acord să se întâlnească cu ambii Antonești la ora trei după-amiaza. Într-o ultimă încercare de a-l determina pe mareșal să încheie un armistițiu, Maniu și Constantin Brătianu i-au cerut istoricului Gheorghe Brătianu, nepotul liderului liberal, să se folosească de respectul de care se bucura în fața șefului statului român pentru a-l convinge să se vadă cu regele în acea după-amiază. Mareșalul a ascultat argumentele tânărului Brătianu și a părut să fie de acord să se deplaseze la palatul regal, dar cu condiția ca Maniu și Gheorghe Brătianu să îi trimită, până la ora trei, o scrisoare în care confirmau că îl susțin pentru semnarea unui armistițiu.[46]

Regele s-a întrunit apoi împreună cu sfătuitorii lui și a decis că confruntarea cu mareșalul ar trebui să aibă loc la audiența de după-amiază. Niculescu-Buzești și Stârcea au plecat de la Palat pentru a-i preveni pe Maniu și Pătrășcanu, însă Maniu nu era acasă, iar contactul lui Pătrășcanu a afirmat că acesta și Titel Petrescu vor veni la Palat, dar numai după căderea nopții. La fel, Gheorghe Brătianu nu și-a putut găsi nici unchiul, nici pe Maniu, așa că nu a fost capabil să se conformeze condiției mareșalului de a aduce scrisori de la ambii până la ora trei. Atunci când

Gheorghe Brătianu s-a întors la mareșal cu mâinile goale, acesta s-a înfuriat și a afirmat că Mihai Antonescu ar trebui să se ducă singur la Palat și să-i prezinte regelui scuzele mareșalului.[47]

Mihai Antonescu a sosit pentru audiență la ora stabilită și a fost primit de rege și de generalul Sănătescu. A transmis scuzele mareșalului, moment în care Sănătescu a ieșit din încăpere și i-a telefonat acestuia, spunându-i că nu e cazul să-l evite pe rege în astfel de momente critice. Mareșalul a devenit mai cooperant și a căzut de acord să vină. A fost escortat în sufragerie, pentru a se întâlni cu regele, care era acolo cu Mihai Antonescu și Sănătescu. Mareșalul a oferit în continuare o dare de seamă detaliată asupra situației de pe front și a afirmat că e dispus să încheie un armistițiu doar după ce îl va preveni pe Hitler. Regele i-a răspuns că situația militară nu mai suferă amânare; din moment ce trupele sovietice ocupaseră deja o parte a țării, armistițiul trebuia semnat imediat. Întrebat de rege dacă se va da la o parte în fața cuiva care ar contacta Aliații, mareșalul a răspuns: „Niciodată". După ce s-a retras o clipă în birou pentru a-și informa consilierii – Stârcea, Buzești, Ionnițiu și generalul Aurel Aldea – că venise momentul arestării mareșalului, regele a revenit în sufragerie și i-a spus acestuia că, în conformitate cu dorințele poporului român, așa cum au fost exprimate de patru partide democratice, va scoate țara din război pentru a o salva de la dezastru. Dacă mareșalul va refuza să îndeplinească dorința regelui de încheiere a unui armistițiu, va trebui să se considere demis.[48]

Atunci când mareșalul a replicat că nu primește ordine de la nimeni, regele a răspuns că, în acest caz, este demis, după care a ieșit din cameră, făcându-i un semn adjutantului său, colonelul Emilian Ionescu, să-i aresteze pe mareșal și pe Mihai Antonescu. Ionescu a convocat garda de patru oameni care fusese pregătită pentru o astfel de eventualitate și, în ciuda protestelor mareșalului, cei doi Antonești au fost escortați la etaj și închiși într-o cameră sigură.

Întors în birou, regele s-a consultat din nou cu consilierii în privința pașilor imediați de urmat. Liderii partidelor politice trebuiau informați de arestări, Aliații trebuiau notificați, iar planul militar legat de lovitura de stat trebuia pus în mișcare, dar, lucrul cel mai important, trebuia numit un prim-ministru care să-l înlocuiască pe Mihai Antonescu. În lipsa lui Maniu, s-a decis numirea generalului Sănătescu, care se bucura de respectul armatei. Ionnițiu a dactilografiat un decret cu numirea, regele l-a semnat, iar noul prim-ministru a plecat către cartierul general al armatei, pentru a transmite trupelor românești, comandate de colonelul Dămăceanu, să ocupe punctele strategice ale Bucureștiului și să înceteze ostilitățile împotriva forțelor sovietice pe front. Dovada că armata își punea loialitatea față de comandantul ei suprem, regele, mai presus de cea față de mareșalul Antonescu a fost faptul că nici un ofițer superior nu a încălcat ordinele lui Sănătescu și nici unul dintre ei nu a trecut de partea mareșalului.

Cum Maniu și Pătrășcanu nu reușiseră să cadă de acord asupra unei liste de miniștri și nici unul dintre ei nu se afla la palat, noul guvern

trebuia format pe loc, din sfătuitorii regelui. Niculescu-Buzești, consilier în Ministerul de Externe, a fost ridicat la rangul de ministru de externe, iar generalul Aldea a devenit ministru de interne, în timp ce reprezentanții celor patru partide din BND – Maniu, Brătianu, Petrescu și Pătrășcanu – au fost numiți miniștri de stat fără portofoliu. Fără îndoială, Ionnițiu nu a fost singurul care a simțit la vremea respectivă că politicienii se dovediseră, în acest moment crucial, „o adunătură jalnică“[49].

Primul dintre ei care a apărut la Palat a fost Pătrășcanu, puțin după ora opt. A adus cu el proclamația regelui, care a fost aprobată după amendamente făcute de Buzești și Sănătescu, și textele a două decrete, agreate anterior la întâlniri ale BND, care garantau amnistia deținuților politici și desființau lagărele în care mulți dintre comuniști și alți deținuți politici fuseseră închiși. În același timp, Pătrășcanu i-a cerut regelui postul de ministru al justiției. Fiindcă nici unul dintre ceilalți lideri politici nu aveau posturi în cabinet, regele nu a dorit să riște acuzația de părtinire. Însă, ținând cont de pregătirea legală a lui Pătrășcanu, de faptul că-și dăduse silința să producă proclamația și decretele, și că fusese primul membru al BND care apăruse la palat, regele i-a oferit un compromis – să fie ministru al justiției *ad interim*. Faptul că Pătrășcanu a fost singurul dintre liderii politici care a obținut acest post temporar a dat naștere, în relatările despre formarea noului guvern, supoziției că acționa la ordinele Partidului Comunist, ceea ce a ajutat la cimentarea ficțiunii din istoriografia comunistă cu privire la rolul dominant al Partidului în lovitura de stat. În situația respectivă, postul lui Pătrășcanu era cea mai plauzibilă numire imediată, date fiind viteza evenimentelor din după-amiaza de 23 august și lipsa timpului necesar pentru a-i condamna pe liderii Partidului Comunist.[50]

Pătrășcanu a fost urmat la puțină vreme de Titel Petrescu, iar apoi, aproximativ o oră mai târziu, de Emil Bodnăraș, care i-a fost prezentat regelui drept „inginerul Ceaușu“ care conducea un grup de civili înarmați, instruiți de comuniști, cunoscut sub numele de „Gărzile Patriotice“. Mocsony-Stârcea și Buzești au propus ca Antonescu și colegii lui să fie mutați într-o casă sigură, sub supravegherea lui Bodnăraș, și, în ciuda opoziției lui Maniu, regele și Sănătescu au fost de acord cu asta.[51] La 10.12 seara, la radio a fost transmisă înregistrarea proclamației regelui către țară, care anunța lovitura de stat și imediata încetare a ostilităților cu Aliații. Cam la o oră după asta, mareșalul Antonescu, care era încă închis în camera sigură a palatului, a cerut hârtie și și-a făcut testamentul. A mai trecut o oră până în momentul când Bodnăraș și grupul lui de muncitori înarmați i-au luat în primire pe cei doi Antonești și i-au dus cu mașina într-o casă sigură din București, în cartierul Vatra Luminoasă.[52]

După răsturnarea de la putere a lui Nicolae Ceaușescu, oponenții politici ai regelui și-au dat mâna cu admiratorii lui Antonescu în încercarea de a capitaliza faptul că regele l-a transferat pe mareșal comuniștilor, acuzându-l pe monarh de „trădare“. Adevărul e că, la planificarea loviturii, prima grijă a regelui și a BND fusese să-l împiedice pe mareșal

să contacteze forțele germane și să instituie un guvern progerman „rebel". În această privință, aveau o problemă: nu doreau să îl lase pe Antonescu în grija poliției, pe care mareșalul o folosise pentru a-i hărțui pe liderii opoziției, de teamă că aceasta l-ar elibera. Pătrășcanu a propus ca o gardă civilă, formată din oameni de încredere din toate cele patru partide de opoziție, să îl ia în custodie pe Antonescu până la epurarea poliției. S-a declarat gata să ofere voluntari din Partidul Comunist și a invitat și celelalte partide să facă același lucru. Ideea a fost acceptată de Maniu și Brătianu. La o întâlnire ulterioară de la Palat, pe 17 august, Maniu a anunțat că are la dispoziție o echipă de voluntari ai Partidului Național Țărănesc pentru misiune. Totuși, în seara loviturii de stat voluntarii lui nu au fost de găsit, fiindcă fuseseră trimiși în Transilvania, conform lui Maniu, pentru a ajuta la lupta împotriva germanilor. Așa a ajuns mareșalul în mâinile lui Bodnăraș, al cărui grup fusese singurul care apăruse la Palat.[53]

Câteva ore mai târziu, au fost reținuți și alți miniștri ai guvernului Antonescu: generalul Constantin Pantazi, ministru al apărării, generalul Constantin Vasiliu, subsecretar de stat în Ministerul de Interne, și colonelul Mircea Elefterescu, șeful poliției din București.[54] Pe 31 august, la scurt timp după intrarea trupelor sovietice în București, general-locotenentul Tevcenkov, comandantul politic al celui de-al Doilea Front Ucrainean, s-a întâlnit, la ordinele lui Stalin, cu șeful garnizoanei din București, Iosif Teodorescu, pentru a-l lua pe Antonescu în custodie sovietică.[55] Teodorescu i-a invitat pe generalul Aurel Aldea, care fusese desemnat ministru de externe, și pe generalul Victor Dombrovski, primar al Bucureștiului, la garnizoană și cu toții l-au informat pe Tevcenkov că nu știu unde se află Antonescu. Tevcenkov le-a cerut să afle și în consecință Teodorescu a telefonat la guvern, pentru ca după o vreme să li se alăture un bărbat îmbrăcat în civil. Acesta s-a prezentat ca „Bodnăraș", membru al Comitetului Central al Partidului Comunist Român. Atunci când Tevcenkov i-a cerut informații despre Antonescu, Bodnăraș i-a răspuns că e deținut de comuniști.

Tevcenkov și comandantul forțelor sovietice din București, Nikolai Burenin, au fost apoi duși de Bodnăraș, împreună cu aproximativ 40 de ofițeri și soldați sovietici, la casa cu două etaje în care erau ținuți Antonescu și colegii lui. Mareșalul ocupa o cameră de la al doilea etaj, în timp ce Mihai Antonescu, Pantazi, Vasiliu și Elefterescu fuseseră cazați la parter. Erau păziți de zece civili înarmați, care se aflau în casă. Afară, nu existau gărzi. Tevcenkov i-a spus lui Bodnăraș că din cauza securității slabe îi propune să ia prizonierii în custodie sovietică. Bodnăraș prefera să îi țină acolo unde erau, dar cu o pază întărită de soldați sovietici. Tevcenkov a respins propunerea, acceptând în schimb în continuare prezența unora din civilii înarmați români în preajma prizonierilor. Bodnăraș a mai spus că „guvernul [român] nu vrea ca Antonescu să ajungă la Moscova". La ora cinci după-amiaza, în aceeași zi – 31 august – Antonescu și ceilalți au fost duși la cartierul general al celei de-a 53-a Armate Sovietice.[56]

Conform memoriilor lui Constantin Pantazi, terminate după procesul lui și al lui Antonescu în mai 1946, mareșalul și colegii lui au fost vizitați de generalul Aldea pe 28 august și informați că vor fi duși în Rusia.[57] Au fost transportați pe rând, a doua zi, la Iași, cu mașina și cu camionul, iar pe 2 septembrie și-au continuat drumul către gara din Bălți, de partea sovietică a graniței, unde au fost urcați într-un tren cu destinația Moscova. După o călătorie de trei zile, au ajuns în capitala sovietică, de unde au fost duși „în vehicule confortabile" la o cabană de vânătoare din Golițin, la aproximativ 60 de kilometri sud-est de Moscova. Acolo au fost bine tratați.[58] Fiecare membru al grupului avea propria lui cameră și permisiunea de a se plimba prin parc. În perioada detenției la Golițin grupul a fost interogat din timp în timp de ofițeri ai Smerș, contrainteligența militară sovietică, condusă de un anume maior Rodin.[59] Translatorul lor era și el un ofițer al Smerș, căpitanul Grigore Karpovici Kalinin. Condițiile detenției au rămas relaxate timp de câteva luni.

Pe 13 iunie 1945, au fost mutați într-o *dacea**, la est de Moscova, unde Ion Antonescu a fost chestionat de Viktor Abakumov cu privire la masacrele evreilor de la Odessa din octombrie 1941.[60] În ziua următoare, mareșalul a încercat să se spânzure cu un laț făcut din fâșii de cearșafuri.[61] De atunci, un ofițer sovietic a fost plasat împreună cu prizonierii, până când aceștia au fost transferați la închisoarea Lubianka din Moscova, pe 17 iunie.[62] Deținuții au trecut prin diferite interogatorii ale ofițerilor Smerș până când au fost transferați din nou la București, la jumătatea lui aprilie 1946. Pe 6 mai, Ion Antonescu a fost adus din celulele de la subsolul Ministerului de Interne pentru procesul în care era acuzat de „dezastrul țării" și „crime de război". După proceduri care au durat zece zile, el și asociații lui au fost găsiți vinovați. Pe 17 mai, a fost condamnat la moarte, împreună cu Mihai Antonescu, Constantin Vasiliu, Gheorghe Alexianu, Constantin Pantazi, Radu Lecca și Eugen Cristescu, șeful serviciului de securitate. Sentințele lui Pantazi, Lecca și Cristescu au fost ulterior comutate, în urma apelurilor. Apelurile celorlalți patru acuzați au fost respinse, iar aceștia au fost executați de un pluton puțin după ora șase dimineața, pe 1 iunie.[63]

E una din multele tragedii ale istoriei românilor că principalii arhitecți ai loviturii de stat din 23 august 1944, regele Mihai și liderii democrați, au răsturnat o dictatură militară numai pentru a fi practic la rândul lor îndepărtați de la putere de o altă orânduire totalitară incipientă, la șase luni de la eveniment. În zona sovietică a Germaniei și Poloniei, unde ravagiile războiului îndepărtaseră orice structuri politice, a fost relativ simplu pentru Stalin să aducă partidele comuniste clientelare la putere, dar în România impunerea noii ordini însemna distrugerea structurilor care supraviețuiseră. Lovitura de stat a regelui Mihai prevenise posibilitatea ca sovieticii să ia imediat puterea, iar atunci când trupele acestora au intrat în București, opt zile mai târziu, au găsit un

* Locuință de vară, în Rusia (n. tr.).

guvern român, fără reprezentare comunistă semnificativă, gata să negocieze un armistițiu și să convoace alegeri.

Odată cu intrarea Armatei Roșii, ale cărei unități de avangardă au sosit la București pe 31 august, țara a trecut sub control rus. Regele Mihai plecase undeva la munte, în Carpați, părăsind capitala de teamă că ar putea cădea în mâinile germanilor în primele ore ale zilei de 24 august. Cu sau fără prezența regelui, din momentul în care Antoneștii au fost predați autorităților sovietice, acestea au fost în situația de a-și impune voința nestingherit. România era acum o țară ocupată și e greu de imaginat cum ar fi putut interveni regele împotriva noului său aliat, pentru a-l împiedica să captureze un lider care condusese ostilitățile împotriva lor timp de trei ani. Cei care susțin că regele ar fi trebuit să facă asta nu înțeleg realitățile vremii.

Din descrierea pregătirilor pentru lovitura de stat și a pașilor parcurși pentru trecerea la faptă reiese că comuniștii români au fost doar unul din mai mulți jucători implicați. Rolul lor a fost definit de o serie de considerații. Ca partid cu prea puțină susținere populară în România, impactul comuniștilor asupra viitorului propriei lor țări depindea de influența pe care girantul lor, Stalin, era capabil să o exercite asupra afacerilor interne ale României. Pe măsură ce războiul progresa, acest impact a fost maximizat de înaintarea Armatei Roșii. Includerea reprezentanților Partidului Comunist Român în BND a fost în consecință o decizie politică rațională, privită de rege și liderii majori ai opoziției ca o dovadă de tact, dată fiind apropiata intrare a Armatei Roșii pe sol românesc și atitudinea probabilă a Uniunii Sovietice în determinarea condițiilor de armistițiu. Pornind de la aceste premise, comuniștii au putut juca un rol mai important în lovitura de stat propriu-zisă din cauza carențelor celorlalte partide, surclasate de organizarea mai bună a comuniștilor din seara loviturii. Pătrășcanu a fost primul reprezentant al unui partid apărut la palat pe 23 august 1944. Maniu și Brătianu nu au putut fi contactați, iar Bodnăraș și „Gărzile Patriotice" pe care le organizase acesta erau singura miliție civilă care a apărut pentru a-l lua pe Antonescu în custodie. Toate aceste fapte au fost folosite de comuniști pentru a acredita o versiune a evenimentelor exagerată, conform căreia le-a revenit rolul principal în lovitura de stat.

Aceasta a avut un impact crucial asupra rolului care îi fusese destinat Partidului Comunist Român de către Stalin. Tot lovitura de stat a fost cea care l-a adus pe Gheorghiu-Dej în prim-planul evenimentelor politice, lansându-l astfel pe drumul către putere. Fiindcă Gheorghiu-Dej s-a impus întâi ca lider al aripii partidului care a fost cea mai implicată în lovitura de stat, iar apoi și-a asigurat dominația asupra întregului partid, loviturii de stat i s-a acordat un loc sacru în istoria partidului. Chiar înainte ca Gheorghiu-Dej să obțină supremația în partid și să poată controla istoriografia lui, colegii săi comuniști au încercat să nege meritul regelui și al partidelor democratice majore, asumându-și în totalitate evenimentele, ceea ce însemna implicit legitimitatea regimului lor. În acest scop, rolul comuniștilor români în lovitura de stat a fost exagerat

deliberat de partid. Regele Mihai a fost retrogradat în postura de simplu spectator. În această întreprindere, apologeții comunismului au fost ajutați de suprimarea de către autorități a oricăror relatări referitoare la lovitura de stat care nu se potriveau cu scenariul propriu. În consecință, versiunile participanților-cheie la evenimente, adică ale regelui și membrilor anturajului său, care au fugit ulterior în Occident, care descriau rolul esențial al regelui în ordonarea arestării mareșalului Antonescu pe 23 august 1944, au rămas aproape necunoscute în România înainte de răsturnarea regimului comunist.[64]

Un astfel de exemplu de distorsionare a realității este relatarea lui Lucrețiu Pătrășcanu despre pregătirile pentru lovitura de stat, publicată la prima aniversare a acesteia în *România liberă*. Pătrășcanu a pretins că „la palat au avut loc trei întâlniri, conduse de regele Mihai, pentru pregătirea loviturii din 23 august", la care el (Pătrășcanu) a fost „singurul reprezentant propriu-zis al întregii opoziții".[65] Asta pare a fi neadevărat. Pregătirile pentru lovitura de stat erau dezbătute la vremea respectivă la palat, unde regele s-a întâlnit cu consilierii lui personali, și de așa-numitul Bloc Național Democratic, format pe 20 iunie 1944 din reprezentanți ai Partidelor Național Țărănesc, Național Liberal, Social Democrat și Comunist, care s-au întâlnit în diferite case. Dacă e adevărat că și înainte de formarea BND Pătrășcanu și Titel Petrescu, liderul social-democraților, au luat parte la pregătirile secrete ale loviturii sub conducerea regelui, toate planurile ulterioare au fost discutate la întâlniri ale BND, iar ultima reuniune dinaintea loviturii de stat, de pe 21 august, i-a inclus pe rege, sfătuitorii acestuia de la palat, liderii marilor partide de opoziție și pe Pătrășcanu.[66] Azi, după publicarea relatărilor martorilor oculari la lovitura de stat și după dezvăluirea de către contemporanii lui Pătrășcanu și Gheorghiu-Dej a unor informații noi cu privire la activitățile Partidului Comunist Român din timpul războiului și la relația acestuia cu Moscova, rolul jucat de comuniști în lovitura de stat poate fi determinat cu mai multă acuratețe, iar în acest proces, mistificările propagate la inițiativa lui Gheorghiu-Dej pot fi risipite.[67]

3. APLICAREA PLANULUI TOTALITAR

Stalin a folosit Convenția de Armistițiu semnată la Moscova pe 12 septembrie 1944[1], între România, pe de o parte, și Marea Britanie, Statele Unite și Uniunea Sovietică, pe de alta, pentru a contracara consecințele loviturii de stat din 23 august care riscau să-l priveze de inițiativă cu privire la cursul politic al României. Pentru a recâștiga această inițiativă, liderul sovietic a pus în acordul semnat bazele unui cadru legal care urma să îi asigure o poziție economică și politică dominantă în țară. Fiindcă Uniunea Sovietică deținea monopolul interpretării Convenției de Armistițiu, aceasta a devenit un mecanism de acaparare a României.[2] Decizia sovietică de a păstra controlul s-a regăsit în proiectul de acord din 31 august, care stipula că termenii vor fi puși în aplicare „sub controlul Înaltului Comandament Sovietic, numit în continuare Înaltul Comandament Aliat (Sovietic), care acționează în numele puterilor aliate". Politica lui Stalin în România a fost gândită cu scopul de a obține compensațiile pentru invazia românească a Uniunii Sovietice și pentru a crea condiții de securitate militară permanente – idee care însemna nu numai dezarmarea și garanții prezente în tratat, ci și abrogarea puterii politice a celor care lansaseră invazia.[3] Articolele 13 și 14 stipulau arestarea criminalilor de război și dizolvarea organizațiilor „de tip fascist".

În practică, Comisia de Control a funcționat în virtutea unor statute concepute de ruși, sub care, până la Potsdam, ofițerii americani și britanici erau tratați ca delegați ai Comisiei, și nu ca parte structurală a ei. În consecință, drepturile garantate formal Aliaților prin Convenția de Armistițiu au fost definite și puse în aplicare de ruși. Ca urmare a acestui fapt, Stalin avea două instrumente suficiente pentru a-și urmări obiectivele în România: un partid comunist care era parte recunoscută din structura politică a țării și un acord cu aliații săi care dădea Armatei Roșii mână liberă.

Modul de acaparare a României a fost rezultatul interacțiunii dintre cele două. Cât timp luptele continuau, Armata Roșie avea nevoie, ca orice armată, de ordine în spatele frontului, dar, în România, singura organizație care ar fi putut asigura această ordine acceptată de ruși era Partidul Comunist Român. Acesta avea, în august 1944, mai puțin de 1.000 de membri, deși această cifră trebuie interpretată în contextul trecerii partidului în ilegalitate.[4] Rolul partidului era să împiedice regimul

post-lovitură de stat de a restabili ordinea sub orice altă formă. Iar această cerință însemna, în primul rând, neutralizarea mijloacelor existente de menținere a ordinii sociale, mai ales armata, puterea judiciară și poliția și redefinirea lor după modelul sovietic. În al doilea rând, era nevoie de crearea susținerii în masă, care lipsea cu totul Partidului Comunist Român, dar care ar fi urmat să asigure noului regim legitimarea teoretică. Ambele activități implicau crearea unei atmosfere de frică și ambele aveau să distrugă cu siguranță orice vestigii de susținere a monarhiei și a democrației „occidentale". În termeni de tactici, PCR s-a îmbarcat într-o odisee de propagandă intensă în rândurile clasei muncitoare. Acest gen de propagandă s-a regăsit în ziare bilingve, în română și maghiară, în Transilvania, având în consecință un caracter integrator atractiv și o dimensiune multietnică, în timp ce partidele democratice majore, Național Țărănesc și Național Liberal, își etalau caracterul pur românesc, implicit excluziv din punctul de vedere al minorităților, date fiind documentele lor electorale monolingve. Această abordare incluzivă a PCR pare a fi atras mulți simpatizanți din rândurile minorităților, deși această observație n-ar trebui să-l facă pe cititor să uite de aspectul coercitiv al campaniei de recrutare a PCR și de rolul jucat de oportunism în atragerea multora dintre noii aderenți.

Diplomații britanici și americani nu au considerat condițiile armistițiului excesiv de dure. Totuși, Averell Harriman, ambasadorul SUA la Moscova, avea îndoieli serioase cu privire la intențiile sovietice și a prezis că termenii înțelegerii vor „conferi Comandamentului sovietic un control nelimitat asupra vieții economice a României" și, fapt mai nefast, „atribuții polițienești pe perioada armistițiului".[5] Și guvernul britanic, și cel american au girat acordul fără ezitări, iar acceptarea Moscovei ca loc de semnare însemna admiterea tacită că partenerul lor estic, principal beligerant în Europa de Est, își câștigase dreptul, în calitate de învingător, de a dicta termenii românilor. Churchill a acceptat ca inevitabil faptul că Uniunea Sovietică va deține această poziție într-un discurs ținut în Camera Comunelor pe 26 septembrie 1944. Prim-ministrul a admis că:

> termenii de armistițiu agreați cu privire la Finlanda și România poartă, în mod firesc, amprenta voinței sovietice – iar aici, trebuie să atrag atenția la reținerea care a caracterizat modul cum sovieticii au tratat aceste două țări, care au mărșăluit, ambele, cu nonșalanță în spatele lui Hitler, în tentativa lui de distrugere a Rusiei și care, ambele, și-au adus contribuția de rău la imensul volum de suferință pe care l-a îndurat poporul rus, căruia i-a supraviețuit și din care a ieșit triumfător.[6]

Contrar afirmațiilor lui Churchill, făcute în vremea în care Armata Roșie lupta încă în Europa de Est, înaintând către Berlin, trebuie menționată convingerea regelui Mihai și a miniștrilor săi că lovitura de stat împotriva lui Antonescu și întoarcerea armelor împotriva germanilor câștigaseră României dreptul de a fi tratată nu ca inamic învins, ci ca proaspătă cobeligerantă. Acest punct de vedere nu a avut nici un fel de

ecou la Stalin, care nu voia să ierte România pentru contribuția ei la Operațiunea Barbarossa. Cu toate acestea, în mod paradoxal, acțiunile regelui Mihai au înlesnit avansul Armatei Roșii în Balcani și au pecetluit includerea țării lui în sfera de influență sovietică și dominația lui Stalin. Cum trupele sovietice se revărsau în România și Bulgaria, Churchill era decis să salveze Grecia și, posibil, Italia de o preluare comunistă, iar acest spectru avea să bântuie politica lui față de România.

Când Churchill a decis să-și împartă responsabilitățile în Balcani cu Stalin într-o discuție personală, Marea Britanie mai avea puține cărți de jucat. Rușii ocupaseră deja o mare parte a României și Bulgariei, așa încât, atunci când a zburat la Moscova, la începutul lui octombrie 1944, Churchill s-a apucat de treabă imediat și a propus acum bine-cunoscutul „acord de procentaj", agreat în seara de 9 octombrie.[7] Deși susține în memoriile lui că în discuție erau doar „aranjamente imediate, din vremea războiului", Churchill știa că Stalin nu putea fi dislocat prin forță din poziția de influență pe care și-o câștigase. Așadar, propunând înțelegerea, nu făcea decât să dea dovadă de pragmatism; recunoștea superioritatea sovieticilor în Balcani, limitată doar de propriile probleme operaționale ale Armatei Roșii.[8] Stalin a interpretat „acordul de procentaj" așa cum i-a convenit, iar absența oricăror forțe occidentale nu numai din România, ci și din întreaga Europă de Est, a însemnat că exercițiul autorității sovietice în zonă e nelimitat.

În guvernul de tranziție al generalului Sănătescu (23 august–2 noiembrie 1944), majoritatea posturilor ministeriale reveniseră unor ofițeri ai armatei, iar singurul portofoliu obținut de comuniști era al justiției, în persoana lui Lucrețiu Pătrășcanu. Atât Maniu, cât și Brătianu au preferat să nu facă parte din guvern, propunând în loc alți membri ai partidelor lor. După ce un număr de ofițeri superiori din Serviciul Special de Informații (SSI) au fost arestați în septembrie 1944, comitetul însărcinat cu evaluarea a 600 de membri ai SSI din întreaga țară a conchis, într-un raport datat 20 octombrie, că au fost găsiți doar doi ofițeri împotriva cărora puteau fi aduse acuzații de „purtare abuzivă și nepotrivită"[9]. Personalul Ministerului de Interne și al poliției secrete, Siguranța, a rămas în mare parte neschimbat.[10] Eșecul de a înlocui acești oameni le-a oferit comuniștilor un pretext pentru a torpila guvernul Sănătescu. În același timp, autoritățile sovietice au început să submineze armata și forțele de poliție ale României.

Pe 2 octombrie, Înaltul Comandament Sovietic a cerut o reducere a efectivelor de poliție de la 18.000 de membri la 12.000. Pe 6 octombrie, a provocat demisia generalului Gheorghe Mihail, șeful Marelui Stat-Major al Armatei, din cauza faptului că acesta se opusese ordinului ca toate unitățile românești să fie dezarmate, cu excepția a 12 divizii care luptau alături de ruși. Succesorul lui Mihail, generalul Nicolae Rădescu, a consimțit, protestând totuși la cererea sovietică din 26 octombrie ca armata română de pe teritoriul țării să fie redusă de la 13 divizii complete la trei divizii-schelet, cu un total de 10.000 de oameni, și ca efectivele pazei de frontieră să fie diminuate și ele de la 74.086 de oameni

la 58.018. Procesul a continuat în următorii trei ani, ducând la o reducere a forțelor armate de la 419.000 de oameni în mai 1945 la 136.000 în decembrie 1947.[11]

Aceste acțiuni ale autorităților sovietice au creat cale liberă Partidului Comunist. Prima treabă pe care o avea de făcut acesta a fost să își extindă capul de pod în guvern. În sine, asta însemna admiterea în ministere esențiale – Interne, Apărare, Justiție – și crearea unei baze de masă, care urma să fie folosită pentru a solicita o schimbare politică radicală. Pe 2 octombrie, Partidul Comunist și Partidul Social Democrat și-au alăturat forțele pentru a forma Frontul Național Democrat (FND). Membrii Frontului i-au amenințat pe muncitorii din marile fabrici din București și din alte orașe cu arestarea de către armata sovietică în cazul în care refuzau să demită prin vot vechile comitete de muncă și să aleagă reprezentanți ai FND în locul lor. Noile comitete au preluat apoi conducerea cantinelor muncitorilor și a procedurilor de raționalizare, așa că în curând FND avea sub control cea mai mare parte a industriei, obligându-i pe muncitori să i se supună, sub amenințarea de a le retrage rațiile și cartelele de rație speciale.

În industrie, dar nu numai, amenințările căpătau greutate prin Gărzile de Apărare Patriotică, create prin extinderea nucleului de muncitori înarmați care îl preluaseră pe Antonescu după arestarea acestuia. Extinderea a început în septembrie 1944 și a fost supervizată de NKGB, serviciul sovietic de securitate, pentru ca formațiunea să fie plasată sub comanda lui Emil Bodnăraș. Gărzile de Apărare Patriotică au furnizat acoperirea ideală pentru antrenarea agenților și a bătăușilor care urmau să fie infiltrați în forțele de poliție și de siguranță atunci când comuniștii au avut acces la Ministerul de Interne. Gărzile au mai fost folosite pentru excluderea „fasciștilor" și încurajarea recalcitranților dispuși să caute nod în papură opoziției. Dacă era necesar, se bucurau de cooperarea logistică a comandamentului sovietic. Printre recruți se numărau recidiviști și foști membri ai Gărzii de Fier, care își exersaseră desigur metodele de intimidare la sfârșitul anilor 1930.[12] Pe 15 ianuarie 1945, prim-ministrul, generalul Rădescu, a ordonat dizolvarea Gărzilor, dar Teohari Georgescu, ministru-adjunct de interne, și Bodnăraș au ignorat pur și simplu ordinul. Cu o armată română foarte afectată sau absentă, guvernul nu avea puterea de a-și impune voința.

Convenția de Armistițiu stipulase dizolvarea „tuturor organizațiilor pro-hitleriste de tip fascist" (art. 15). O prevedere care asigura un cadru larg și care a fost interpretată foarte liber. La începutul lui septembrie, ministrul de externe, Niculescu-Buzești, și Ion Mocsony-Stârcea, mareșalul palatului, ambii figuri de frunte ale loviturii de stat din 23 august, au cerut instituirea imediată a unui tribunal pentru judecarea criminalilor de război și a progermanilor care deținuseră posturi de răspundere. Maniu a ridicat obiecții legaliste, așa că propunerea nu a fost adoptată.[13]

Lichidarea fascismului a rămas în sarcina rușilor și a acoliților lor locali. În acest punct, ar trebui să ne reamintim că războiul împotriva Axei, care continua, era încă acceptat pe scară largă ca o „cruciadă antifascistă".

În plus, în România existau multe persoane care se calificau, într-un fel sau altul, ca „fasciste", și că guvernele care au urmat loviturii de stat au părut să tărăgăneze încheierea socotelilor cu acestea. Prin urmare, agitația referitoare la răfuiala cu fasciștii putea conta pe un grad de susținere populară. Evenimentele au demonstrat curând că, în practică, „fascist" putea însemna orice doreau comuniștii. Iar aceștia își puteau exprima dorința prin demonstrații „spontane" și printr-o presă care era în curs de a fi adusă rapid sub control.[14]

Pe 8 octombrie, FND a organizat primul miting din București, la care aproximativ 60.000 de manifestanți au cerut demisia guvernului Sănătescu pentru că nu-i îndepărtase pe „fasciști" din viața publică. A doua zi, generalul Vinogradov, șeful Misiunii Militare Ruse, a cerut ca guvernul să aresteze sub acuzația de crime de război 47 de români, printre care se numărau doi miniștri ai cabinetului: generalul Gheorghe Potopeanu, ministru al economiei, care fusese scurt timp guvernator al Transnistriei, și generalul Ion Boiteanu, ministru al educației. Încetineala cu care Sănătescu a acționat împotriva oficialilor lui Antonescu nu a făcut decât să dea apă la moară Partidului Comunist și autorităților sovietice. Ambele i-au acuzat pe români că nu respectă articolele 14 și 15 ale Convenției de Armistițiu. În apărarea lor, oficialii români au susținut că birocrația nu va putea funcționa dacă aveau loc epurări pe scară largă, de felul celor cerute de sovietici.[15] Confirmarea acuzațiilor comuniștilor a venit de la un raport al OSS (Office of Strategic Services – Biroul Serviciilor Strategice) al SUA din februarie 1945, care afirma că în primele șase săptămâni de după lovitura de stat din august guvernul Sănătescu destituise doar opt oficiali români.[16]

Demonstrațiile s-au mai concentrat și pe anumite figuri politice, pe care comuniștii le doreau înlăturate. O astfel de figură era noul ministru de interne, Nicolae Penescu, membru al Partidului Național Țărănesc, care era un antisovietic vehement. Împotriva lui, au fost organizate demonstrații de masă, guvernate de scandări „Jos Penescu". La finalul lui noiembrie, FND s-a folosit de o încăierare urbană ca pretext pentru a-i cere demisia.[17] Un grup de soldați români beți împușcase doi sindicaliști, pentru care FND a organizat o înmormântare somptuoasă. Presa comunistă a spumegat cu privire la „gloanțele hitleristo-fasciste pornite din pușt ile automate ale Coloanei a Cincea susținută de liderii Partidului Național Țărănesc". Miniștrii acestuia și colegii lor național liberali s-au retras din cabinetul Sănătescu, pe care-l considerau prea tolerant cu hărțuielile comuniștilor. Pe 2 decembrie, regele i-a cerut lui Nicolae Rădescu, șef al Marelui Stat-Major al Armatei și figură nepartizană, să formeze un cabinet.[18]

Rădescu a fost susținut ferm de regele Mihai, care, pe 4 decembrie, l-a prevenit pe Andrei Vîșinski, ministrul-adjunct de externe sovietic, că activitățile comuniste amenințau să arunce țara în anarhie. Printre acestea se număra o campanie de presă intensă, desfășurată în ziarul partidului, *Scânteia*, care-i acuza pe români că nu au îndeplinit principalele condiții ale armistițiului. *Scânteia* a retipărit, pe 6 decembrie 1944, acu-

zațiile sovietice că guvernul român evitase sistematic să-și îndeplinească îndatoririle clare și susținuse deschis o administrație care sabota Convenția de Armistițiu. Vinovații erau liderii așa-numitelor „partide istorice" ale României – Național Țărănesc și Național Liberal –, care erau bine reprezentate în guvernul Sănătescu. Concluzia era funestă:

> Comandamentul armatelor sovietice din această porțiune a frontului sovieto-german manifestă o răbdare din cele mai mari, de care abuzează politicieni români care au transformat regiunea de front într-o arenă de intrigi, ce subminează mobilizarea forțelor poporului român și ordinea elementară din țară...[19]

Regele l-a informat pe Vîșinski că, dacă Uniunea Sovietică continuă să-i susțină pe comuniști în același mod, se va vedea silit să abdice și să părăsească țara. Se spune că Vîșinski a fost surprins de temeritatea regelui și a negat orice responsabilitate sovietică. În schimbarea de guvern, FND-ul dominat de comuniști sperase să-și asigure Ministerul de Interne, dar Rădescu și-a păstrat postul pentru sine însuși. În consecință, liderii partidului, Ana Pauker și Vasile Luca, au refuzat inclusiv să discute participarea FND la noul guvern. Totuși, la instrucțiunile lui Vîșinski, s-au răzgândit.[20] Rădescu a acordat totuși postul de ministru-adjunct de interne comuniștilor, numindu-l pe Teohari Georgescu, membru al Comitetului Central al partidului. Colegii de cabinet comuniști ai acestuia erau Pătrășcanu, ministru al justiției, și Gheorghiu-Dej, ministru al comunicațiilor și lucrărilor publice.

Decizia lui Vîșinski aruncă o oarecare lumină asupra intențiilor sovieticilor de la vremea respectivă. Prioritatea pe termen scurt era încheierea războiului cu Germania cât mai curând posibil. Instabilitatea României ar fi compromis acest scop. Mai mult, Partidul Comunist Român nu era încă suficient de puternic pentru a prelua administrarea unei țări în care grosul populației era ostil comunismului. În consecință, dacă regele ar fi abdicat, rușii ar fi trebuit să-și asume ei înșiși o parte a administrării țării. O astfel de mutare ar fi ridicat semne de întrebare asupra intențiilor lor, în Marea Britanie și Statele Unite. Așa că Vîșinski a acționat pentru scăderea temperaturii în România. A părăsit-o așa cum venise, fără a anunța pe nimeni, pe 8 decembrie.[21]

În consecință, o scurtă perioadă, întâlnirile FND și demonstrațiile de stradă au încetat, dar penetrarea de către comuniști a instituțiilor a continuat neabătut. Teohari Georgescu și-a instalat propriii oameni în nouă din cele 16 prefecturi din provincie, cu ordine stricte de a ocoli instrucțiunile guvernului și a face doar ceea ce le cerea el. Georgescu a ignorat și demersul lui Rădescu de a demobiliza miliția comunistă care număra 10.000 de oameni și a introdus în Siguranță agenți instruiți în Gărzile Patriotice. Pe 19 decembrie, Maniu i-a adresat o scrisoare prietenului său britanic, De Chastelain, atrăgându-i atenția asupra „dezvoltării unui nou regim de teroare în România" și încercând să-l convingă pe acesta să se întoarcă.[22] Acalmia a luat sfârșit odată cu publicarea apelului de Anul Nou al FND către popor, în care acuza guvernul Rădescu că nu îndeplinise termenii armistițiului și cerea reforma agrară a

tuturor proprietăților cu suprafețe mai mari de 50 de hectare, în termen de șase săptămâni.

A devenit curând evident că mutările PCR erau orchestrate de sovietici. Pe 4 ianuarie 1945, Stalin i-a primit pe Ana Pauker, Gheorghiu-Dej și Gheorghe Apostol la *dacea* lui din apropierea Moscovei. După Gheorghi Dimitrov, liderul comunist bulgar care și-a petrecut anii războiului la Moscova, Stalin a sfătuit delegația română să se concentreze pe reforma agrară și să folosească divizia Tudor Vladimirescu pentru a susține FND în România.[23] Acțiunile FND din urmă au confirmat acest demers. FND și-a atacat partenerii național liberal și național țărănesc din guvern, denunțându-i ca „fasciști" care se opuneau voinței poporului. Pe 29 ianuarie, FND și-a publicat programul de guvernare și a cerut un nou guvern, reforma agrară imediată și democratizarea armatei.[24] Atunci când liberalii și țărăniștii au încercat să răspundă acestor acuzații, ziarele lor au fost suprimate, din cauza refuzului sindicatelor tipografilor, controlate de comuniști, de a le tipări.

Acționând la instrucțiunile lui Vîșinski, Gheorghiu-Dej l-a abordat pe liderul disident liberal Gheorghe Tătărescu, cu o invitație de a intra în FND, pentru a-i da acestuia aparența unei baze de mase mai largi. Pe 31 ianuarie, Gheorghiu-Dej a pus la curent consiliul FND cu privire la convorbirile cu Tătărescu, care afirmase că e gata să se alăture Frontului. „Există opinii", a declarat Gheorghiu-Dej, „în locuri foarte competente [adică Moscova], care ne indică nevoia de a-l aduce pe Tătărescu aproape de noi, și nu de a-l respinge". Vasile Luca a fost de acord; pentru el, Tătărescu „reprezenta puterea economică". Lothar Rădăceanu însă a fost mai puțin entuziast. A criticat toleranța lui Tătărescu față de legionari și faptul că „era cel mai mare protector al lor". Gheorghiu-Dej vedea atragerea lui Tătărescu nu numai în termenii foloaselor pe care acesta le putea aduce FND, ci și în cei ai problemelor pe care i le-ar fi creat lui Maniu. „Maniu vrea să scape de el [Tătărescu], ca de un adversar periculos [...]. Să ne gândim serios la ruperea frontului național țărănesc", a conchis Gheorghiu-Dej.[25]

Presa comunistă l-a acuzat pe Rădescu de sabotarea armistițiului, insinuând că acesta nu epurase viața publică a României de „fascism", dar a omis să remarce că nu își făcuse curat în propria casă, adică în ministerele conduse de comuniști. Teohari Georgescu a trimis o scrisoare deschisă presei, în care îl acuza pe Rădescu de faptul că împiedicase „decontaminarea" Ministerului de Interne. Într-o ședință furtunoasă a cabinetului de pe 14 februarie, Rădescu i-a cerut demisia lui Georgescu, din motive de insubordonare. Susținut de colegii comuniști din guvern, acesta din urmă a refuzat să plece din funcție, iar prim-ministrul a răspuns prin publicarea pe 16 februarie a trei circulare, datate 13 și 28 decembrie 1944 și 20 ianuarie 1945, care cereau comisiei însărcinate cu compilarea listei de oficiali ce trebuiau demiși să-și ducă sarcina la capăt. Rădescu a reușit astfel să arate că comisia însărcinată cu epurarea Ministerului de Interne, din care făcea parte și Georgescu însuși, avusese nevoie de trei luni pentru a examina 75 de cazuri din 300 și că, după

intervenția generalului, alte 137 de cazuri fuseseră clarificate în 12 zile. De fapt, în guvernarea Rădescu, au fost epurați 780 de ofițeri (angajați ai Ministerului de Interne) dintr-un efectiv total estimat la 14.000 de oameni.[26]

Conștient de puterea pe care Georgescu și Bodnăraș începeau să o dobândească, Rădescu a ordonat desființarea Gărzilor Patriotice pe 15 ianuarie, dar cei doi comuniști i-au ignorat pur și simplu ordinul. Georgescu a refuzat să plece din funcție. A continuat să meargă la birou și a trimis o telegramă către prefecți, în care îi informa că „în conformitate cu decizia consiliului FND", va rămâne în funcție. „Vă sfătuiesc cu cea mai mare simpatie", continua el, „să nu îndepliniți ordine date împotriva poporului de generalul Rădescu, care s-a dovedit, prin acțiunile lui dictatoriale, dușmanul poporului nostru".[27] Între timp, viceprim-ministrul Petru Groza, privit de regulă ca o unealtă a comuniștilor, începuse să îi instige pe țărani să o ia înaintea reformei agrare punând mâna pe pământurile marilor proprietari. Un articol din *Scânteia* din 13 februarie 1945 relata despre exproprieri făcute de țărani în județele Prahova și Dâmbovița. Două zile mai târziu, Rădescu l-a acuzat pe Groza, într-o ședință a cabinetului, că stârnește un război civil. Atât Rădescu, cât și regele Mihai se temeau de faptul că stânga pregătește o lovitură de stat, din cauza unor rapoarte referitoare la faptul că rușii trimiteau efective NKGB la București.

FND a pus în scenă demonstrații în câteva orașe, printre care Brăila, Constanța, Craiova, Roman și Târgu Mureș, care cereau demisia guvernului Rădescu. Deși mulți dintre participanți veniseră la mitinguri din proprie inițiativă, FND a folosit și șantajul pentru mobilizarea altora. Muncitorilor care nu intrau în sindicate li se refuzau cartelele de hrană. Un raport al poliției din data de 4 februarie afirma că în multe fabrici comitetele de muncă ascultau de ordinele Partidului Comunist și nu se integraseră în alte partide sau organizații necomuniste.[28]

Orice speranțe ar fi putut avea poporul român cu privire la faptul că Declarația asupra Europei eliberate de la Ialta afirma că „drepturile suverane și autoguvernarea" vor fi restaurate „în cazul popoarelor care au fost private de ele cu forța", ele s-au risipit curând. Gărzile Patriotice au practicat banditismul metodic, susținând comitetele FND al căror control asupra unor fabrici-cheie din București era amenințat de muncitori care nu făceau parte din FND. Această campanie de violență inspirată de comuniști a început la uzina militară ASAM la începutul lui februarie și s-a răspândit la Monitorul Oficial și fabrica Stella*, de unde comitetele FND fuseseră îndepărtate. La alegerile sindicale de la uzina ASAM, numai 14 din cei 600 de muncitori au votat cu candidații comuniști, în timp ce alți 180 au optat pentru o listă nepartizană, restul abținându-se. Pe 6 februarie, 60 de membri ai Gărzilor Patriotice și doi soldați ai NKGB s-au

* ASAM este Arsenalul Armatei. Monitorul Oficial era o întreprindere cu mulți angajați, care includea și o tipografie și o fabrică de timbre. Stella este o fabrică de săpun celebră în epocă, înființată în 1883 (n. tr.).

deplasat în mașini până la uzină, i-au bătut pe cei care votaseră lista independenților și i-au dus pe 11 dintre aceștia la sediul NKGB. Pe 19 februarie, 3.600 din cei 5.500 de angajați ai fabricilor de oțel și armament Malaxa din București au semnat o rezoluție care cerea demisia comitetului FND condus de Vasile Mauriciu, fost legionar. Votul asupra rezoluției de a doua zi a fost întrerupt deoarece comitetul FND i-a chemat pe lucrătorii de la căile ferate și societatea de tramvaie să îl apere, în fabrică. Au izbucnit lupte între muncitorii de la Malaxa și cei veniți din afară, în timpul cărora câțiva oameni au fost uciși, iar liderul comunist Gheorghe Apostol a fost rănit. După încăierare, au fost verificate buletinele de identitate ale tuturor, iar posesorii celor care dovedeau că votaseră au fost arestați și duși la filiale ale FND.[29]

Violenței i s-a adăugat *qui pro quo*-ul. *Scânteia* l-a acuzat pe Rădescu că încearcă să stârnească un război civil; atacurile ei au fost preluate de *Graiul nou*, ziarul Armatei Roșii în România, și de *Pravda*. A. Pavlov, reprezentantul politic sovietic în Comisia Aliată de Control, s-a conformat și el scenariului, avertizându-l pe reprezentantul american din Comisie că dacă guvernul Rădescu nu „se dezbară de [...] elementele fasciste, [...] oamenii înșiși ar putea trece la acțiune în acest scop"[30]. Lucrurile s-au precipitat pe 24 februarie. La finalul unei demonstrații masive a FND, mulțimea s-a îndreptat către Piața Palatului din fața Ministerului de Interne, unde își avea biroul Rădescu. S-au tras focuri de armă și câțiva oameni au fost uciși. La ordinele lui Rădescu, trupele românești care păzeau clădirea au tras în aer, pentru a dispersa mulțimea. Acolo se afla istoricul american Henry Roberts:

> Am urmărit mișcarea oamenilor și m-am aflat în mulțime, la nu mai mult de 15 metri de primele focuri. Totuși, nici atunci, nici ulterior, nu mi-am putut da seama ce s-a întâmplat exact. Știu că guvernul păstrase trupele românești în cazărmi în acea zi, ca să nu-i incite pe oameni. Mulțimea s-a deplasat într-adevăr către clădirea Ministerului de Interne, deși nu părea deloc organizată. Primele focuri au fost tase dintr-o cămăruță și de undeva din mulțime, dar de cine și în ce scop nu știu.[31]

Ceea ce a fost stabilit mai târziu, de o comisie mixtă româno-rusă de doctori, a fost că gloanțele extrase din victime nu erau de calibrul celor folosite de armata română, dar descoperirea a venit prea târziu pentru Rădescu. Incapabil să-și stăpânească mânia în fața provocării, prim-ministrul a înregistrat o transmisie radio către națiune, în care i-a denunțat pe liderii comuniști Ana Pauker și Vasile Luca drept „hiene" și „străini fără Dumnezeu sau țară", trimitere la originea lor nemonească și ateismul lor.[32] Asta i-a făcut pe sovietici să intervină. Vîșinski a sosit pe nepusă masă la București pe 27 februarie și s-a deplasat direct la palat, pentru a cere înlocuirea lui Rădescu. Regele Mihai a ezitat și i-a spus emisarului rus că procedurile constituționale trebuie respectate. În după-amiaza următoarea, Vîșinski a revenit și a vrut să știe ce făcuse regele. Atunci când Mihai i-a spus din nou că se consultă cu liderii politici, ministrul-adjunct sovietic și-a exprimat zgomotos insatisfacția și i-a dat

regelui ora șase din acea zi ca termen pentru a anunța demiterea lui Rădescu. Intimidat, regele a consimțit.

Mihai a apelat la reprezentanții britanic și american pentru ajutor și sfaturi. Au urmat proteste ale occidentalilor la București și Moscova referitor la comportamentul lui Vîșinski, dar acesta a continuat să forțeze nota:

> Toate forțele cu adevărat democratice din România trebuie reprezentate în guvern, iar un asemenea guvern va fi capabil să asigure ordinea și pacea în România, care se află în spatele frontului Armatei Roșii, asigurând, în același timp, îndeplinirea onorabilă și conștiincioasă a condițiilor armistițiului.[33]

Presiunii politice i s-a adăugat curând cea militară. Pe 28 februarie, general-colonelul Ivan Susaikov, comandant adjunct al Grupului de Armate Sud, l-a înlocuit pe general-locotenentul V. Vinogradov ca vicepreședinte al Comisiei Aliate de Control.[34] Fără a-și consulta colegii britanici și americani, Susaikov a trimis o serie de unități românești staționate în București și în jurul acestuia pe front și le-a demobilizat pe altele. Locul acestora a fost luat de tancuri și trupe sovietice, care au ocupat Prefectura de Poliție, Oficiul Poștal Central și Marele Stat-Major al Armatei. Două grupuri de bombardiere și două escadroane de avioane de vânătoare românești au fost și ele demobilizate, iar restul forței aeriene românești a fost consemnat la sol. Sute de angajați ai poliției, cu și fără uniformă, au fost demiși, iar trupele sovietice au început să patruleze pe străzile Bucureștiului, verificând documentele trecătorilor și șoferilor și vehiculele acestora din urmă, folosindu-se de ocazia creată pentru a rechiziționa și mai multe vehicule românești.

Pe 1 martie, Vîșinski l-a informat pe rege că Petru Groza, adjunctul lui Rădescu și om de încredere al rușilor, era „alegerea sovieticilor". Regele Mihai i-a dat reticent lui Groza permisiunea de a forma un guvern, dar liberalii și țărăniștii au refuzat să facă parte dintr-un executiv controlat de FND. Primul cabinet al lui Groza a fost respins de rege. Pe 5 martie, Vîșinski l-a informat pe rege că, dacă nu e acceptat un guvern Groza, „nu poate fi ținut responsabil de continuarea României ca țară independentă"[35]. Temându-se de o lovitură de stat, regele s-a conformat în după-amiaza următoare. În continuare, acapararea comunistă a României a continuat rapid.[36]

Susaikov le-a explicat mai târziu reprezentanților britanic și american – vicemareșalul de aviație Donald Stevenson și generalul de brigadă Cortland Van Rensselaer Schuyler – că guvernul Groza fusese într-adevăr impus cu forța, la ordinele mareșalului Malinovski, care se temea de o revoltă în spatele frontului. Susaikov fusese trimis la București pentru a preveni întoarcerea armelor de către români, prin dezarmarea trupelor autohtone și aducerea la putere a lui Groza.[37] Argumentul nu era cu totul lipsit de substanță. Preocuparea sovieticilor pentru posibilele dezordini din spatele liniilor îi fusese împărtășită lui Schuyler la vremea respectivă de către A. Pavlov, reprezentantul politic sovietic. La o întâlnire a Comisiei Aliate de Control de pe 14 februarie 1945, Pavlov

îi spusese lui Schuyler că „nu pot fi permise nici un fel de dezordini în spatele armatelor sovietice [...] și nici desfășurarea de activități fasciste în statul România"[38].

Din izvoarele de arhivă disponibile acum, par să fi existat unele neînțelegeri în conducerea Partidului Comunist cu privire la compoziția guvernului Groza. Ultimul cuvânt pare să-l fi avut în această chestiune Vîșinski. Într-o notă datată 21 ianuarie 1945 către Serghei Dangulov, prim secretar al Consiliului politic al Comisiei Aliate de Control, Vîșinski îi cerea acestuia să „mențină contacte și relații cu Gheorghe Tătărescu", fost prim-ministru sub regele Carol și disident liberal.[39] Influența pe care Vîșinski o avea asupra lui Gheorghiu-Dej l-a convins pe acesta din urmă să respingă apelurile făcute la sfârșitul lui februarie de către reprezentantul național liberal Constantin (Bebe) Brătianu către comuniști ca să continue să lucreze cu național liberalii și național țărăniștii în guvern. În loc de asta, Gheorghiu-Dej a insistat pentru o alianță atât cu Tătărescu, cât și cu o facțiune național țărănistă disidentă condusă de Anton Alexandrescu. La un consiliu al FND ținut pe 26 februarie, Gheorghiu-Dej și-a clarificat poziția. Îi spusese lui Brătianu că nu are mandat pentru discuții cu el, adăugând explicit că propunerea lui (de continuare a cooperării) era inacceptabilă: „Nu vedem nici un motiv pentru ca guvernul de acum să continue". Trecând în revistă situația politică curentă, Gheorghiu-Dej a mai spus că, deși FND își consolidase poziția în guvern, nu reușise să rezolve criza politică.

> Ceea ce am propus este lărgirea bazei noastre politice. Forțele care alcătuiesc astăzi FND nu sunt suficiente, trebuie formate noi alianțe. Le-am găsit în elementele progresiste de la național țărăniști [...], iar în al doilea rând, în gruparea politică a lui Tătărescu. Nu mai putem face aceleași combinații cu reprezentanții așa-ziselor „partide istorice" pe care le-am făcut până acum.[40]

Punctul de vedere al lui Gheorghiu-Dej nu era împărtășit de ceilalți comuniști de frunte. Vorbind la o întrunire a consiliului FND de pe 5 martie, Vasile Luca a insistat că în ciuda faptului că FND detesta negocierile cu național liberalii și național țărăniștii, „trebuie să facem tot ce e posibil omenește pentru a forma un guvern în mod constituțional, în interesele țării și în contextul internațional curent [și] nu trebuie, în graba noastră, să distrugem totul"[41]. După Anton Alexandrescu, Ana Pauker era în favoarea unui nou guvern format în colaborare cu Maniu și Brătianu și, probabil, era susținută în acest sens de generalul Susaikov.[42]

Optimismul resimțit în taberele britanică și americană de acordul realizat de Aliați la Ialta s-a risipit în mare parte ca urmare a comportamentului sovietic de după conferință, mai ales în România. Impunerea guvernului Groza i-a creat senzația că nu mai există speranțe lui Clark Kerr, ambasadorul britanic la Moscova, care, într-o notă informativă cu privire la politica sovietică datată 27 martie 1945, o descria pe aceasta, referitor la România, drept „cea mai clară formă de politică a puterii, cu totul în contradicție cu principiile consacrate de declarația din Crimeea". Ambasadorul continua spunând că nu existase

nici o încercare de a face consultări cu noi sau cu americanii, deși ne așteptam să fim cooptați și chiar să ne asociem cu deciziile impuse regelui Mihai de M. Vîșinski. Atunci când invocăm Declarația de la Ialta în fața rușilor, ni se răspunde că argumentele noastre nu sunt în acord cu Statutele consfințite în privința Comisiei Aliate de Control . Cu alte cuvinte, Declarația de la Ialta este tratată de guvernul sovietic cam ca un sedativ care nu poate fi lăsat să se amestece în ceea ce e, în ochii rușilor, dreptul lor deplin, integral consfințit de noi, de a face ce vor în România. Dacă protestele noastre devin mai tranșante, se începe imediat o minicampanie de presă împotriva generalului Plastiras și a felului în care acesta administrează Grecia, pentru a ne reaminti că autocontrolul Rusiei în această țară trebuie să corespundă celui de care dăm dovadă noi în România.[43]

Instaurarea guvernului Groza a adus cu ea subordonarea totală a forțelor de ordine față de comuniști. Comitetele cetățenești urmau să sprijine poliția, care fusese redusă prin dispozițiile sovieticilor din 28 februarie și epurată; acestea își arogau dreptul de a verifica documentele oamenilor pe stradă, de a percheziționa casele după bunuri despre care se presupunea că fuseseră luate din Uniunea Sovietică în timpul războiului sau care aparținuseră anterior germanilor și maghiarilor și de a inspecta locuințele care urmau să găzduiască refugiați sau ofițeri sovietici. Nu a existat nici un fel de supraveghere legală a acestor intruziuni în viața oamenilor, iar viteza cu care poliția s-a transformat într-o forță de represiune, sub Petru Groza, a generat o teamă larg răspândită de autoritate.

Pentru a putea obține în justiție verdictele pe care și le dorea, Vîșinski i-a ordonat lui Pătrășcanu, ministrul justiției, să demită peste 1.000 de magistrați în aprilie 1945 și să-i înlocuiască cu zeloți docili.[44] În aceste epurări nu era vorba numai de răzbunare, ci și de o latură practică. Cele două deziderate erau legate: amenințarea cu răzbunarea îi constrângea pe oameni să devină unelte ale comuniștilor. Groza însuși i-a spus jurnalistului britanic Archie Gibson pe 23 mai 1945 că în cele două luni scurse de când luase puterea fuseseră arestați 90.000 de români[45], dar nu există informații oficiale care să confirme această cifră. Pentru unii, au existat motive reale de arestare, ca în cazurile lui Nicolae Sturdza și Nelly Ostroveanu, doi membri ai unui grup al Gărzii de Fier despre care s-a dovedit că adăpostiseră 19 soldați germani care trăiau sub nume de împrumut în București, arestați în martie. Pentru alții, era adevărat contrariul: 13 cetățeni polonezi au fost internați în lagărul de la Caracal fără a fi interogați. Cei condamnați pentru atrocități în timpul administrației românești a Transnistriei au fost pedepsiți cu asprime. Pătrășcanu a introdus Tribunale ale Poporului pentru a judeca presupușii criminali de război, iar pe 22 mai, 29 de oficiali, incluzându-i pe generalii Nicolae Macici, Constantin Trestioreanu și Cornel Calotescu, au fost condamnați la moarte, iar alți opt, la diferite pedepse cu închisoarea.[46] Condamnările la moarte au fost comutate în închisoare pe viață pe 5 iunie.[47] În august 1945, descoperirea a două comploturi „teroriste" a dus la arestarea a 20 de „simbriași ai fostului premier Rădescu" și a altui grup de 17 oameni, acuzat de complot „împotriva unității națiunii române". Ambele grupuri includeau național țărăniști.

Tânărul rege a fost profund descurajat de toate aceste evenimente și a făcut apel la Marea Britanie și Statele Unite pentru ajutor, invocând principiile Cartei Atlantice și ale Declarației de la Ialta. Pe 2 august, la finalul Conferinței de la Potsdam, ambele țări au anunțat că vor semna tratate de pace „numai cu guvernele democratice recunoscute ca atare", lucru care le-a dat unele speranțe regelui și liderilor opoziției, Maniu și Brătianu.[48] Acesta din urmă a adus în discuție planuri de a îndepărta de la putere guvernul Groza, iar pe 20 august, regele i-a cerut demisia lui Groza, dar prim-ministrul, care avea susținerea generalului Susaikov, a refuzat să și-o dea. În replică, regele Mihai a boicotat guvernul, refuzând să se întâlnească cu miniștrii și să semneze decretele.

Blocajul a durat mai bine de patru luni. A luat sfârșit la Conferința de la Moscova a miniștrilor de externe ai Marii Britanii, Statelor Unite și Uniunii Sovietice, desfășurată între 16 și 26 decembrie, unde s-a decis ca o comisie, compusă din ambasadorii Clark Kerr, Harriman și ministrul-adjunct de externe Vîșinski, să se deplaseze la București și să-i propună regelui Mihai includerea în guvern a câte unui reprezentant al Partidelor Național Țărănesc și Național Liberal. După această reorganizare, s-a mai convenit să fie ținute alegeri libere „cât mai curând posibil, pe baza sufragiului universal și a votului secret"[49].

Acordul de la Moscova a fost pasul final făcut de sovietici în recunoașterea de către Occident a dominației lor în România.[50] Dacă litera lui ar fi fost respectată, ar fi reprezentat o victorie pentru regele Mihai, dar, așa cum aveau să dovedească evenimentele, el nu făcea decât să le permită aliaților occidentali să-și camufleze propria neputință. Groza a parcurs pașii pentru implementarea termenilor, acceptându-i pe Emil Hațieganu de la țărăniști și pe Mihail Romniceanu de la liberali în cabinet ca miniștri fără portofoliu și angajându-se, pe 8 ianuarie 1946, să țină alegeri în viitorul apropiat și să garanteze accesul radioului și al restului presei la toate partidele. Pe baza acestor asigurări, Marea Britanie și Statele Unite și-au exprimat dorința de a recunoaște guvernul Groza la începutul lui februarie, așteptându-se ca alegerile să aibă loc la sfârșitul lui aprilie sau începutul lui mai. Groza a tărăgănat însă lucrurile. Pe 27 mai, atât Marea Britanie, cât și Statele Unite au protestat în fața acestuia pentru că nu-și onorase promisiunile, așa că în cele din urmă guvernul Groza a pus la punct o lege electorală care îl favoriza foarte mult. Toate partidele stângii urmau să candideze pe o listă comună, incluzându-l și pe cel Social Democrat, pe care comuniștii reușiseră să-l dezbine.

În mai 1946, a avut loc un nou val de arestări. Printre cei reținuți era generalul Aldea, ministrul de interne al primului guvern Sănătescu, care a fost ridicat pe 27 mai, acuzat de „complot pentru distrugerea unității statului român", în temeiul faptului că „în vara lui 1945 a adunat diferite organizații subversive sub propria comandă centrală", într-o „Mișcare Națională de Rezistență". Inițial, aceste grupuri acționaseră independent, cel mai important dintre ele fiind Haiducii lui Avram Iancu, care fusese creat în Transilvania, pe 1 decembrie 1944, de figuri de frunte ale

Partidului Național Țărănesc, printre care și nepotul lui Iuliu Maniu. O ramură a acestui grup era Divizia Sumanele Negre, care își avea și ea centrul de operațiuni în Transilvania. Într-o declarație pentru Siguranță, Aldea a dezvăluit că stabilise legături în toamna lui 1945 cu aceste grupuri, pe care și le subordonase. De fapt, Mișcarea Națională de Rezistență era un tigru de hârtie: principalele ei activități constau în distribuția de propagandă anticomunistă rudimentară. Acțiunile ei constau în mare parte în atacuri asupra ungurilor, săvârșite de Haiducii lui Avram Iancu drept răzbunare pentru uciderea românilor de către polițiștii ungari în perioada de stăpânire maghiară a Transilvaniei de Nord, și ele provocau cea mai mare îngrijorare autorităților sovietice, deoarece conjurau spectrul unui război civil în Transilvania. Aldea a fost judecat împreună cu 55 de „complici" și condamnat la muncă silnică pe viață în data de 18 noiembrie, în ajunul alegerilor din acea lună.[51]

În campania electorală, întrunirile opoziției au fost frecvent întrerupte de bande de huligani, iar când reprezentantul politic american la București, Burton Berry, a protestat, Groza i-a spus că

> atunci când au fost de acord cu decizia de la Moscova, anglo-americanii gândeau în termeni de alegeri libere așa cum erau ele ținute în Anglia sau America, în timp ce rușii gândeau în termeni de alegeri libere așa cum erau ținute în Rusia. În vederea prezenței armatei ruse în România, alegerile care urmau aveau probabil să fie ținute în conformitate cu interpretarea rusă a termenilor „liber" și „neîngrădit".[52]

Rezultatele alegerilor, care s-au desfășurat pe 19 noiembrie, nu au mai surprins Foreign Office și Departamentul de Stat. Blocul guvernamental a pretins că a obținut aproape 5.000.000 de voturi (84%), în timp ce național țărăniștii au avut 800.000, iar liberalii, mai puțin de 300.000. În parlamentul monocameral, au fost aleși 414 deputați, dintre care 348 reprezentau partidele de guvernământ și 66, opoziția. În opinia diplomaților occidentali și a corespondenților de presă, alegerile fuseseră falsificate și, în consecință, Dean Acheson, secretarul de stat interimar al SUA, a declarat că guvernul său nu le va recunoaște. În Camera Comunelor, Hector McNeil, subsecretar pentru afaceri externe, a afirmat că alegerile nu fuseseră nici libere, nici corecte. În campanie, a susținut el, partidele de opoziție nu se bucuraseră de o libertate totală de exprimare, iar aranjamentele din ziua alegerilor fuseseră de așa natură încât să permită falsificarea la scară mare a rezultatelor.[53] Toate aceste presupuneri au fost confirmate de documente din arhivele Partidului Comunist Român, publicate după răsturnarea lui Nicolae Ceaușescu.[54] Și totuși, în ciuda acestor acuzații, guvernul britanic a decis, sfătuit de Foreign Office, să nu susțină protestele americanilor în fața rușilor, care cereau organizarea de noi alegeri, motivând neconvingător că Moscova avea pur și simplu să tergiverseze lucrurile.

Regele Mihai a amenințat să amâne inaugurarea noului Parlament, dar Burton Berry, reprezentantul american la București, căruia îi ceruse ajutorul, nu a putut să-l încurajeze în nici un fel. Semnarea Tratatului

de Pace cu România de pe 10 februarie 1947 a fost urmată de noi arestări. Clauzele politice ale tratatului erau atât de vagi, încât Ministerul de Interne putea interpreta frazele „organizații de tip fascist" și „criminal de război" exact așa cum dorea. Așa cum a remarcat un observator britanic, „nu exista nici un fel de mențiune cu privire la un corp judiciar care să instrumenteze cazurile împotriva unor astfel de organizații și criminali de război, [iar] asta a permis guvernului Groza să declare război unor național țărăniști și național liberali, acuzându-i că sunt «fasciști» sau «criminali de război»".[55] Pe 20 martie, 315 membri ai partidelor de opoziție au fost arestați, iar în noaptea de 4 mai, le-au urmat alți 600. Nu exista nici o bază legală pentru aceste arestări; cele din mai au fost făcute ca urmare a unui ordin strict secret al Ministerului de Interne, iar persoanele deținute au fost trimise în închisorile din Gherla, Pitești, Craiova și Miercurea Ciuc. Unele dintre cele 596 de persoane trimise la Gherla erau țărani care se opuseseră colectivizării, alții erau profesori, doctori și preoți care făcuseră campanie pentru partidele de opoziție în noiembrie 1946. Mulți nici nu știau de ce sunt arestați. Câțiva au reușit să evadeze, iar cei mai mulți dintre ei au fost eliberați după șase luni. Autoritățile comuniste își atinseseră însă scopul: acela de a intimida populația și de a pregăti terenul pentru lichidarea partidelor de opoziție.

Atmosfera de teamă era atât de intensă, încât până și viceprim-ministrul Tătărescu a simțit nevoia, în mai, să trimită un memorandum către cabinet, în care susținea că

> arestările preventive trebuie să înceteze, așa încât atmosfera de insecuritate să poată fi risipită. Forțele de securitate ar trebui să se afle continuu în alertă, dar ar trebui să acționeze doar împotriva delincvenților. Vinovații ar trebui pedepsiți fără milă, dar numai în limitele date de litera legii. Toate persoanele deținute ilegal trebuie eliberate.[56]

Pledoaria lui Tătărescu nu a avut ecou, deoarece campania de eliminare a partidelor de opoziție, aprobată de Stalin și coordonată de Vîșinski, ajunsese în stadiul final. Lui Pintilie Bodnarenko, șeful Siguranței, i-au fost date instrucțiuni pentru a compromite conducerea Partidului Țărănesc. Bodnarenko s-a conformat cu ajutorul unui *agent provocateur*, care l-a convins pe adjunctul lui Maniu, Ion Mihalache, să încerce să fugă din țară cu un avion pe care i-l furnizase. Planul a reușit, iar pe 14 iulie 1947 Mihalache și alte câteva figuri proeminente din Partidul Țărănesc au fost arestate pe când erau pe punctul de a decola către Turcia de pe aerodromul din Tămădău, aflat la aproximativ 46 de kilometri de București. Câteva zile mai târziu, Maniu a fost și el reținut, și întreaga conducere a partidului a fost deferită justiției pe 30 octombrie, pentru complot împotriva securității statului. Maniu și Mihalache au fost condamnați la muncă silnică pe viață, sentință comutată în închisoare pe viață, și nici unul din ei nu a mai fost văzut ulterior în public.[57]

Ultimul obstacol în calea unei dominații sovietice complete asupra României era regele Mihai. Încă din 1945, continuarea monarhiei românești în orbita sovietică apărea, în circumstanțele date, ca o anomalie.

Tânărul monarh se luptase plin de curaj cu tentaculele puterii sovietice, care gâtuiau încet independența țării, adesea susținut doar pe jumătate de către Marea Britanie și Statele Unite, dar procesul înscenat al lui Maniu și batjocura adusă sistemului de justiție erau semne clare că și lupta lui era în van. Totuși, poporul român se agăța de rege ca de ultimul simbol al unui viitor normal, așezat. În septembrie 1947, ministrul de externe Tătărescu fusese constrâns să demită câteva sute de membri ai ministerului său care erau priviți ca prooccidentali, iar pe 7 noiembrie, el și alți membri liberali ai cabinetului fuseseră eliberați din funcții, la insistențele lui Groza. Regele s-a simțit obligat să-i accepte pe comuniștii Ana Pauker și Vasile Luca în chip de ministru de externe și, respectiv, ministru de finanțe, iar pe 23 decembrie, Emil Bodnăraș a devenit ministru de război. Pe 12 noiembrie, atunci când regele s-a dus la Londra împreună cu regina-mamă, pentru nunta prințesei Elisabeta, Groza și Gheorghiu-Dej au sperat că va renunța la tron și nu se va întoarce acasă. Într-adevăr, Mihai a cerut sfatul americanilor în această chestiune, iar ambasadorul SUA la Londra a considerat că întoarcerea lui „nu ar servi nici unui scop util"[58]. Cu toate acestea, regele, care își anunțase din străinătate logodna cu prințesa Ana de Bourbon-Parma, a luat decizia temerară de a se întoarce, împreună cu regina-mamă, pe 21 decembrie. Nouă zile mai târziu, comuniștii au acționat. Groza și Gheorghiu-Dej l-au chemat pe rege la București, de la reședința montană a acestuia de la Sinaia, și i-au prezentat un document de abdicare pregătit în avans. Atunci când regele a refuzat, cei doi i-au dat o jumătate de oră pentru a reflecta asupra răspunsului. Între timp, au fost aduse trupe care au înconjurat palatul. Regele a refuzat din nou să semneze, la care Groza a amenințat cu războiul civil. Confruntat cu posibilitatea unei băi de sânge, Mihai a cedat. Odată cu semnătura lui, Regatul României a luat sfârșit, la fel ca orice posibilitate a țării de a acționa autonom. În aceeași zi, pe 30 decembrie 1947, a fost instaurată Republica Populară Română.

Amenințarea cu forța folosită de liderii comuniști împotriva regelui prevestea însăși esența republicii populare, născută nu din voința expresă a populației, ci din dictatele unui grup politic de marionete al căror stăpân era străin. Până și legalitatea legii care instaura republica era suspectă, din moment ce consemnarea oficială a sesiunii speciale a parlamentului monocameral, convocat în seara de 30 decembrie, afirma că aceasta a durat doar 45 de minute. În acest interval, se presupune că proiectul de lege a fost prezentat, a fost nominalizat un prezidiu și 295 de deputați au votat în favoarea ambelor, cu bile albe. În plus, s-a afirmat că 19 ovații au întrerupt prezentarea. Au existat îndoieli, în primul rând, cu privire la faptul că atâția deputați ar fi putut fi întruniți atât de rapid la București, în timp ce parlamentul se afla în vacanța de Anul Nou, iar în al doilea, cu privire la faptul că toate procedurile de mai sus ar fi putut fi duse la capăt atât de repede pe cât s-a pretins.[59]

Odată cu instaurarea republicii, puteau fi puse bazele statului totalitar.[60] Primul pas a fost cimentarea României în blocul sovietic din punct de vedere militar. Asta s-a realizat prin încheierea unui tratat de prietenie,

cooperare și asistență între România și Uniunea Sovietică, semnat pe 4 februarie 1948.

Al doilea pas a fost aplicarea unui principiu fundamental al ideologiei marxist-leniniste – consolidarea unui partid unic de mase, compus dintr-o elită și o bază de membri fidelă. Acest lucru s-a realizat prin dizolvarea principalelor partide de opoziție, Național Liberal și Național Țărănesc, în vara lui 1947, și prin fuziunea Partidului Social Democrat cu Partidul Comunist, pe 12 noiembrie 1947.[61] Secretarul veteran al Partidului Social Democrat, Titel Petrescu, își văzuse autoritatea erodată treptat de infiltrările comuniste. La insistența a doi membri de frunte, Lothar Rădăceanu și Ștefan Voitec, congresul social-democraților de pe 10 martie 1946 a votat pentru colaborarea cu Partidul Comunist. Petrescu a părăsit congresul și a preluat conducerea unei facțiuni a PSD denumită Partidul Social Democrat Independent. Partidul Social Democrat oficial și-a ținut ultimul congres pe 5 octombrie 1947, cu participarea lui Groza, Gheorghiu-Dej și a Anei Pauker, prilej cu care a fost votată o rezoluție privind fuziunea cu Partidul Comunist, în aclamațiile participanților. Conform cifrelor prezentate la întrunire, Partidul Social Democrat avea la vremea respectivă în jur de 500.000 de membri, dintre care numai jumătate par a fi intrat în partidul nou-format, care a devenit cunoscut sub numele de Partidul Muncitoresc Român (PMR) și avea un total de 1.060.000 de membri.[62]

PMR și-a ținut primul congres pe 21–23 februarie 1948, la care Gheorghiu-Dej a fost reales secretar general, iar Ana Pauker, Vasile Luca și Teohari Georgescu au fost confirmați ca fiind ceilalți trei membri ai secretariatului. Acum accentul cădea asupra caracterului de elită al partidului, așa că au fost introduse condiții mai stricte pentru a deveni membru. Nu puteau fi admiși membri ai „fostelor clase exploatatoare", cei care cereau intrarea în partid erau aleși cu grijă, iar o perioadă de „candidatură" sau de probă pentru obținerea statutului de membru a devenit obligatorie.

Raportul lui Gheorghiu-Dej la congres conținea un avertisment legat de aceste măsuri, adresat celor percepuți ca oponenți ai regimului. Dej caracteriza „legionarii, spionii și diversioniștii" ca „dușmanii democrației românești". Există în document și atacuri similare împotriva preoților catolici, acuzați că foloseau biserica „drept mijloc de propagandă îndreptată împotriva orânduirii democratice", indicându-se astfel ce li se pregătea.[63] Pe 26 martie, categoria de „elemente ostile" s-a transformat în „sabotori", care, în viziunea lui Gheorghiu-Dej, „trebuiau stârpiți fără milă". Astfel, metoda stalinistă a acuzațiilor abstracte urmate de lichidarea fizică a acuzaților și-a găsit drumul în practica Partidului Comunist Român. Mai toate discursurile lui Gheorghiu-Dej din 1948 s-au dovedit a fi tirade neîntrerupte, care incitau la persecuția oponenților reali sau presupuși ai regimului, reprezentând, în același timp, o autorizare a represiunii comuniste. Ele dădeau de asemenea undă verde informatorilor și gealaților partidului, pentru a acționa în spiritul „vigilenței".

Primul pas către legalizarea represiunii a fost modificarea, pe 27 februarie 1948, a Codului penal aflat în vigoare din 2 martie 1940. Codul revizuit împrumuta o serie de concepte din legislația sovietică, străine de legea românească, dar utile pentru consolidarea puterii politice comuniste. Au fost introduse inovații ca „sabotaj contrarevoluționar", „diversiune contrarevoluționară" și „agitație și propagandă contrarevoluționară", aplicate rapid pentru a justifica o razie efectuată contra legionarilor în întreaga țară, în noaptea de 14–15 mai 1948. Către sfârșitul anului, avuseseră loc în jur de 4.500 de arestări, în timp ce alți 1.162 de gardiști fuseseră plasați sub supraveghere. Ar trebui subliniat că raidurile au dus la descoperirea a 6.000 de cartușe de muniție, 649 de grenade, 32 de mitraliere, 27 de pistoale-mitralieră și 128 de pistoale, însă arestările nu au făcut decât să sporească determinarea celor care erau pregătiți să-și transforme atitudinea ostilă în rezistență armată și, în acest scop, s-au refugiat în munți.[64]

Pasul următor în legalizarea represiunii a fost un decret datat 18 august, care completa Legea pentru urmărirea și sancționarea celor vinovați de crime de război sau împotriva păcii și securității, introdusă cu un an înainte. Folosind această lege, Ministerul de Interne a ordonat arestarea a peste 1.000 de ofițeri ai SSI, ai Siguranței și Jandarmeriei. Locul lor a fost luat de oameni ai Partidului Comunist. A urmat o campanie de verificare, ca rezultat al unei rezoluții a Comitetului Central din noiembrie 1948, de ceea ce a fost numit „activ nepartizan", compus din 200.000 de investigatori; eufemismul acoperea participarea poliției secrete, a armatei și a oficialilor Ministerului de Justiție. Investigația a durat din noiembrie 1948 până în mai 1950 și a fost îndreptată împotriva diverselor valuri de membri recrutați în partid. Procesul a îndepărtat din Partidul Comunist 192.000 de „elemente exploatatoare și ostile", iar eliminarea acestora nu a putut decât să crească sentimentul de teroare care cuprinsese cea mai mare parte a societății românești. Declanșată pentru crearea unei elite, epurarea a coincis cu programul partidului de revoluție în agricultură, industrializare a economiei și transformare a societății.

Implementarea acestui program impunea instituționalizarea noului sistem comunist, iar în acest scop a fost creată o organizație a partidului care superviza fiecare aspect al demersurilor. Au fost inaugurate secțiuni ale Comitetului Central pentru femei, tineret, țărani, sindicate, transport, aprovizionare, industrie și comerț, care aveau, toate, filiale locale. O importanță deosebită a fost acordată pregătirii ideologice, care nu numai că întărea sentimentul de apartenență la o elită, dar inculca și loialitatea față de partid și îi proteja pe membri de influențele externe insidioase. În octombrie 1948, a fost inaugurată Școala A.A. Jdanov, pentru pregătirea cadrelor ideologice, iar în iulie 1949 aceasta s-a transformat în școală de științe sociale pentru pregătirea profesorilor de specialitate, în timp ce pentru activiștii de partid a fost creată Academia Ștefan Gheorghiu. Sentimentul de elitism și exclusivitate și privilegiile oferite de ierarhizare au întărit și ele coerența și unitatea din interiorul partidului.

Al treilea pas către impunerea modelului totalitar sovietic în România a fost introducerea unui sistem judiciar de inspirație sovietică și adoptarea, în aprilie 1948, a Constituției republicii populare. Epurările inițiate de Pătrășcanu în aprilie 1945 au continuat în toată perioada ministeriatului acestuia. Reconfigurarea sistemului de justiție pentru scopurile Partidului Comunist a fost confirmată pe 24 noiembrie 1947 prin votarea unei legi care organiza ramura judiciară. Aceasta prevedea „alegerea" magistraților sau a „asesorilor populari", care erau nominalizați de partid. Acești „asesori" funcționau alături de judecători și erau în număr dublu față de aceștia, asigurând în consecință partidul de faptul că voința lui va prevala. În cuvintele lui Pătrășcanu: „Prin prezența reprezentanților aleși ai maselor muncitoare de la orașe și sate care devin judecători cu drept de vot hotărâtor în Tribunale și Curți, justiția devine, într-adevăr, populară"[65]. Cabinetele private de avocatură au fost abolite printr-un decret de pe 31 martie 1950.

Adoptată pe 13 aprilie 1948 de către Marea Adunare Națională*, Constituția se conforma tiparului din 1936 al Constituției sovietice. Marea Adunare Națională era unicamerală, descrisă ca „organul suprem al administrației de stat". Un prezidiu, compus din președinte, secretar și alți 17 membri, lua decizii în numele Marii Adunări atunci când aceasta nu se afla în sesiune, lucru care se întâmpla destul de des, în timp ce Consiliul de Miniștri era organul executiv suprem. Toate aceste organe erau controlate de Partidul Comunist. Referitor la libertățile civice, în Constituție erau furnizate garanții generoase, dar fără consecințe, așa cum ilustrează art. 32: „Cetățenii au dreptul de a se asocia și organiza, dacă scopul urmărit nu este îndreptat în contra ordinei democratice stabilite prin Constituție"[66]. Ordinea democratică era definită de Partidul Comunist și supravegheată de organele de securitate.

Partidul a reușit transformarea rapidă a României după model sovietic, prin întrebuințarea normelor și practicilor staliniste. Naționalizarea, în iunie 1948, a întreprinderilor industriale, bancare, de asigurări, minerit și transport nu numai că a permis introducerea planificării centralizate, cantitative, dar a distrus și baza economică a celor stigmatizați ca dușmani de clasă. Confiscarea proprietății private și amenințarea deținătorilor acesteia au fost relativ simple. Agricultura, în schimb, ridica probleme mai complexe. Pe 2 martie 1949, proprietatea asupra pământului a încetat să mai fie privată. Asta a permis lichidarea rămășițelor vechii clase a proprietarilor agricoli și a chiaburilor, echivalenți ai *kulacilor* sovietici – termen care îi definea pe cei care dețineau pământ, angajau personal agricol sau foloseau mașini-unelte, indiferent de dimensiunile proprietăților lor. Terenul agricol, șeptelul și echipamentele celor care posedau mai puțin de 50 de hectare, permise conform legii agricole din 1945, au fost expropriate fără compensații. Suprafața confiscată, care s-a ridicat la aproape un milion de hectare, a fost fie grupată

* România trecuse la parlament unicameral (Adunarea Deputaților) în 1946, prin decret regal (n. tr.).

în ferme de stat, fie organizată în cooperative agricole de producție, care erau, teoretic, proprietăți colective, dar în fapt erau conduse de stat, din moment ce Ministerul Agriculturii stabilea ce recolte trebuie cultivate și fixa prețurile. Membrilor cooperativelor li s-a permis să păstreze mici loturi, nu mai mari de o jumătate de acru.

Majoritatea țăranilor, de la cei fără pământ la chiaburi, au fost grupați în ferme de stat sau colective. Asta a presupus constrângerea la scară largă, în ciuda asigurării date de Gheorghiu-Dej sătenilor că „în nici un caz nu vom obliga țărănimea să intre în gospodării colective"[67]. Rezistența la colectivizare a determinat închiderea în pușcării a aproximativ 80.000 de țărani, dintre care 30.000 au avut procese publice.[68] Colectivizarea s-a încheiat în 1962, iar rezultatul ei a fost trecerea a 60% din totalul de 15 milioane de hectare de pământ agricol în gospodării colective, 30%, în ferme de stat, iar 9% au rămase în proprietate privată. Ultimele erau terenuri aflate în regiuni deluroase sau montane, a căror inaccesibilitate le făcea greu de colectivizat.

Distrugerea partidelor de opoziție a fost urmată de lichidarea presei lor, fiindcă media a trecut total sub controlul statului. Bibliotecile și librăriile au fost epurate de titlurile incorecte politic, iar activitatea jurnaliștilor, scriitorilor, artiștilor și muzicienilor a fost centralizată în secțiunea Agitprop („Agitație și Propagandă") a Comitetului Central al Partidului. Nimic nu mai putea fi publicat sau pus în scenă fără aprobare. La sfârșitul lui 1954, aproape 13 milioane de exemplare din operele lui Stalin și Lenin fuseseră tipărite în română.

Educația a fost tratată și ea similar. În august 1948, Decretul pentru reforma învățământului a închis toate școlile străine, inclusiv pe cele înființate de diferitele confesiuni religioase. Printre profesori și studenți a avut loc o epurare. Dascăli eminenți au fost îndepărtați din facultățile de istorie și filozofie, iar locurile lor au fost luate de staliniști specializați în îndoctrinare, dintre care cel mai notoriu, în domeniul istoriei, a fost activistul Agitprop Mihail Roller (1908–1958). Ministerul Învățământului a interzis utilizarea unor materiale didactice și a autorizat manuale care încorporau preceptele marxist-leniniste. Marxism-leninismul, așa cum era el interpretat de Stalin, a devenit obligatoriu începând din școlile secundare. Predarea religiei a fost total interzisă.

Ultimul obstacol major în impunerea modelului sovietic era Biserica. Pentru distrugerea ei, s-a făcut apel la Securitate. Dar, în gestiunea acestei probleme, Partidul Comunist Român nu a urmat litera soluției sovietice. Atât Biserica Ortodoxă Română, cât și cea Uniată, sau Greco-Catolică, din Transilvania, fuseseră esențiale pentru păstrarea unui sentiment de coeziune și de identitate națională în secolele al XVIII-lea și al XIX-lea și ambele se bucurau de susținerea a milioane de români. În cazul în care ambele Biserici ar fi putut fi manipulate pentru a servi scopurile regimului, nu avea nici un sens să fie distruse. Biserica Ortodoxă fusese declarată Biserica dominantă în Constituția din 1923 și primise privilegii speciale, cum ar fi plata salariilor preoților de către stat, iar Partidul Comunist avea să folosească acest gen de dependență pentru

a aduce ierarhia ortodoxă sub control. Biserica Uniată prezenta însă o problemă diferită. Fusese creată la începutul secolului al XVII-lea ca rezultat al convertirii de către iezuiți a numeroși români ortodocși din Transilvania, care includea acceptarea unor articole de credință catolice, cum ar fi primatul Papei. Cât timp autoritatea asupra acestei biserici era exercitată de la Roma, aservirea ei de către noul regim ar fi fost dificilă. În consecință, Partidul Comunist Român a tolerat credința religioasă în anumite limite, prescrise de lege, chiar dacă oficial o condamna. În această privință, el a fost mai dispus la concesii decât regimul sovietic. Tolerarea cultelor recunoscute pretindea însă subordonarea lor față de partid și aprobarea zgomotoasă a politicilor acestuia, fie interne, fie externe.

Noile limite impuse libertății religioase au fost stipulate în Decretul pentru regimul general al cultelor religioase, promulgat pe 4 august 1948. Conform legii anterioare, din 1928, erau recunoscute în jur de 60 de confesiuni; în cea nouă, numărul acestora era redus la 14. Controlul tuturor bisericilor din țară a fost încredințat Ministerului Cultelor, reorganizat în 1957 ca Departament al Cultelor. Chiar dacă afirma din start că garantează „libertatea conștiinței și libertatea religioasă" (articolul 1), legea limita sever această libertate prin prevederea ca religia practicată să nu fie contrară „Constituției, securității sau ordinei publice și bunelor moravuri" (articolele 6 și 7). Recunoașterea legală a unui cult religios putea fi revocată „în cazuri bine motivate" (articolul 13). Restricții similare reieșeau, implicit, din articolul 33, care afirma că „deserventii cultelor care au atitudini antidemocratice vor putea fi înlăturați temporar sau definitiv de la salarizarea acordată de Stat". Se cerea tuturor confesiunilor depunerea pentru aprobare, la Ministerul Cultelor, a unui statut care le reglementa activitățile în conformitate cu legile statului. În schimb, ministerul urma să plătească stipendiile clerului din confesiunile recunoscute.

Chiar înainte de introducerea legii, Ministerul Cultelor din guvernul Groza a luat o serie de măsuri în vederea epurării celor considerați a fi opozanți ai regimului din ierarhia Bisericii Ortodoxe, principalul cult, care întrunea în jur de 10,5 milioane de membri. Epurările au avut loc cu simularea unei aparențe de legalitate. O lege introdusă în 1947 prevedea o limită superioară de vârstă, 70 de ani, pentru tot clerul, și conform ei, un număr de clerici aflați în funcție în cinci mitropolii (Valahia, Moldova și Suceava, Transilvania, Crișana și Maramureș, Oltenia și Banat) și 12 episcopii au fost înlocuiți. Mitropolitul Irineu al Moldovei, mitropolitul Nifon al Olteniei, episcopul Lucian al Romanului, episcopul Cosma al Dunării de Jos și episcopul Gheronte al Constanței au fost cu toții obligați să demisioneze. O a doua lege, din același an, a asigurat controlul regimului asupra alegerii episcopilor. Adunările episcopale anterioare fuseseră compuse din delegați aleși de enoriași pe o perioadă de trei ani; sub noua lege, ele trebuiau să includă membri ai parlamentului și preoți aparținând eparhiei, garantând în consecință o majoritate participanților aprobați de guvern.[69]

În plus, Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe și Consiliul Național Bisericesc au fost umplute cu membri ai Partidului Comunist. Pozițiile-cheie din ierarhia Bisericii au fost astfel încredințate unor unelte ale regimului, cu totul necunoscute populației. Moartea patriarhului Nicodim, pe 27 februarie 1948, a permis alegerea ca succesor a lui Justinian (nume de mirean: Ioan Marina), instalat cu foarte puțin timp în urmă, în decembrie, ca mitropolit al Moldovei*, pe 24 mai 1948. Justinian își datora ascensiunea fulgerătoare lui Gheorghiu-Dej, ca favoare pentru că-l adăpostise în biserica lui parohială la Râmnicu Vâlcea timp de câteva zile, în vara lui 1944, și faptului că se înrolase prompt în Partidul Comunist. În 1945, a fost numit episcop-vicar la Iași, de mitropolitul Irineu al Moldovei, iar după retragerea forțată a acestuia, în august 1947, i s-a încredințat conducerea arhiepiscopiei.

Redactat sub îndrumarea personală a lui Justinian, noul statut al Bisericii Ortodoxe îi conferea patriarhului un control extins asupra administrării Bisericii și îi permitea să intervină în afacerile interne ale eparhiilor cu sau fără aprobarea episcopilor. Astfel de prerogative erau în vizibil contrast cu practica anterioară, care le oferea celor din urmă un grad ridicat de autonomie. Era o prevedere simptomatică pentru întregul statut, fiindcă acesta stipula o formă foarte centralizată de administrare, care permitea regimului să manipuleze Biserica mai ușor.[70] Așa cum se practica și în partid și instituțiile statului, se cereau obediența față de linia oficială, unanimitatea punctelor de vedere și conformismul față de deciziile luate de forurile superioare ale partidului. Noul statut a primit aprobarea Ministerului Cultelor și a devenit lege pe 23 februarie 1949.

Prin spolierea de proprietăți, regimul a limitat capacitatea de acțiune a Bisericii, făcând-o dependentă de stat. Orice fel de contribuție a Bisericii la crearea societății civile a fost în consecință invalidată din start. Toate bunurile imobiliare și fondurile Bisericii Ortodoxe au fost naționalizate și, astfel, dependența sa de susținerea statului a devenit vitală. Conform Legii învățământului din 3 august 1948, instituțiile ei educative au fost fie preluate de stat, fie închise; era vorba de 2.300 de școli primare, 24 secundare, opt școli de capitul, 13 seminare și o academie de muzică bisericească. La Predeal, în 1948, și la București, în 1951, au fost deschise două școli de preoți, pentru studenți selecționați din organizațiile de tineret comuniste, iar în ianuarie 1949 la Universitatea din București s-a deschis un institut teologic. Spiritul în care studenții erau educați se desprinde din declarația apărută în cotidianul partidului, *Scânteia*, pe 22 februarie 1948:

> Preoții români trebuie să urmeze exemplul preoților ortodocși din Uniunea Sovietică, întrucât partidul clasei muncitoare nu poate rămâne indiferent la diversele prejudecăți și idei mistice semănate în rândul muncitorilor de regimul burghezo-moșieresc.[71]

---

* În tradiția Bisericii Ortodoxe Române, mitropolitul Moldovei este urmașul patriarhului în funcție (n. tr.).

Practicarea religiei nu trebuia deci interzisă prin lege de partid, ci doar descurajată. Eforturile făcute de regim pentru a inhiba practica religioasă includeau interdicția de a ține botezurile și nunțile la biserică și sărbătorirea publică a Crăciunului și Paștelui. Membrii partidului au fost instruiți să nu participe la slujbe religioase, la fel ca ofițerii și soldații. Ceremoniile de căsătorie civilă au rămas singurele recunoscute de stat, chiar și mai târziu, când interdicția asupra nunților în biserică a fost ridicată. Negarea educației religioase în școli și în familie, indiferent de credință, a jucat un rol esențial în propagarea acestor interdicții.

Controlarea de către guvernul comunist a Bisericii Romano-Catolice și a Bisericii Greco-Catolice s-a lovit însă de o rezistență mai puternică. Asta s-a întâmplat, parțial, datorită legăturilor apropiate cu Occidentul, care le făceau mai reziliente, dar s-a întâmplat și ca episcopii lor să dea dovadă de o doză remarcabilă de demnitate, curaj și fidelitate față de credința lor. A existat totuși o diferență majoră în tratamentul celor două Biserici de către regim: Biserica Uniată a fost suprimată, iar Biserica Romano-Catolică, nu, deși nu a fost ferită de persecuții. Explicația stă în faptul că cei mai mulți dintre credincioșii romano-catolici erau unguri, iar regimul din România era ghidat, în politicile lui față de Biserici, de nevoia de a evita acțiuni care ar fi putut fi interpretate de vecinul frățesc ca fiind îndreptate în mod specific împotriva minorității maghiare. În consecință, politica Partidului Comunist față de Biserica Romano-Catolică nu a vizat desființarea acesteia, ci manipularea ei, prin înlocuirea controlului Vaticanului cu cel al Bucureștiului. A fost un succes parțial. Deși regimul a întrerupt legăturile Bisericii cu Roma, nu a reușit niciodată să-și impună autoritatea asupra ei. Pe tot parcursul erei comuniste, Biserica Romano-Catolică a fost ținută într-o poziție ambiguă – tolerată, dar nu și recunoscută. Nu s-a ajuns niciodată la un acord cu Ministerul Cultelor în privința statutului ei legal, în cadrul Legii cultelor din 1948, astfel încât a doua (ca mărime) Biserică supraviețuitoare din România a rămas, în esență, ilegală.

Statutul Bisericii Romano-Catolice era guvernat de Concordatul dintre guvernul român și Vatican încheiat pe 10 mai 1927. Acesta stipula existența a cinci dioceze: Alba Iulia și Oradea–Satu Mare în Transilvania, în mare parte maghiare; Timișoara, în Banat, predominant germană; Iași în Moldova și București, preponderent românești. Mulți dintre catolicii moldoveni erau ceangăi, populație cu o origine amestecată, maghiară și românească, așezată în apropierea Bacăului. Dintre cei 1,3 milioane de credincioși estimați, aproximativ 450.000 țineau de dioceza Alba Iulia, 200.000 de Oradea–Satu Mare, 300.000 de Timișoara, 200.000 de Iași și 80.000 de București. Cei cinci episcopi din 1948 erau monseniorul Aron Marton de Alba Iulia, monseniorul Ianoș Scheffler de Oradea–Satu Mare, monseniorul Augustin Pacha de Timișoara, monseniorul Alexandru Cisar de București și monseniorul Anton Durcovici de Iași. În primele luni ale anului 1948, Concordatul a fost violent atacat de presă și de liderii partidului; Dej îl denunța, pe 22 februarie 1948, ca singur obstacol rămas în calea „democrației". Campania a culminat cu abroga-

rea lui unilaterală de către guvern, pe 17 iulie 1948. Autoritatea Vaticanului asupra Bisericii Romano-Catolice a fost îndepărtată prin Legea cultelor religioase, introdusă pe 4 august 1948. Articolul 41 stipula că „cultele religioase din străinătate nu vor putea exercita jurisdicțiunea asupra credincioșilor din cuprinsul Statului Român", prevedere care a avut grave implicații și asupra greco-catolicilor.[72] Guvernul a reușit să reducă numărul diocezelor romano-catolice la două, Alba Iulia și București, prin invocarea articolului 22 al legii, care stipula oarecum arbitrar că o dioceză trebuie să aibă 750.000 de credincioși pentru a exista. Pe această bază, trei dintre cei cinci episcopi catolici au fost privați de scaune, și doar Aron Marton de Alba Iulia și Alexandru Cisar de București au rămas în funcție.

Legea mai cerea fiecărei confesiuni să-și prezinte statutul pentru aprobarea de către Ministerul Cultelor, iar regimul a încercat să atragă episcopii catolici într-un compromis. Marton a redactat un set inițial de propuneri, dar acestea au fost respinse de guvern, iar autorul lor a fost arestat în iunie 1949.[73] Omologii lui au avut aceeași soartă. În martie 1949, episcopul Scheffler de Satu Mare a fost reținut și dus în mănăstirea franciscană de la Baia de Criș, înainte de a fi mutat în celebra închisoare din Sighet, în 1950, unde a și murit. Fostul episcop al Bucureștiului, Alexandru Cisar, a fost arestat în iunie 1949, la fel ca succesorul lui Augustin Pacha, împreună cu Aron Marton, episcop de Alba Iulia, și Anton Durcovici, episcop de Iași. Pacha a murit la puțin timp după, în timp ce Cisar a fost ținut într-o mănăstire, Durcovici în închisorile din Gherla și Aiud, iar Marton, la Ministerul de Interne, în București. În 1950, toți trei au fost transferați la Sighet, unde Durcovici a murit pe 10 decembrie 1951. Lui Cisar i s-a permis să se întoarcă la București cu puțin înaintea morții lui din 1954.[74]

Eșecul de a ajunge la un *modus vivendi* a dus la arestarea multora dintre cei 800 de preoți și 250 de călugări și călugărițe romano-catolice. Prin reforma educației din 3 august 1948, școlile confesionale au fost desființate, iar seminarele catolice, închise. Ziarele și celelalte publicații romano-catolice au fost suprimate, iar printr-un decret din 29 iulie 1949, toate ordinele și congregațiile catolice au fost abolite. Pe 30 august 1949, a fost emis un ordin prin care toate mănăstirile și schiturile urmau să fie evacuate total, până la miezul nopții, iar ofițerii de securitate au fost însărcinați cu executarea lui promptă.

Ministerul Cultelor a redactat în continuare un nou Statut de Organizare, Conducere și Administrare al Cultului Catolic din RPR. Documentul îl recunoștea pe Papă ca supremă autoritate ecleziastică a Bisericii în chestiunile de credință și dogmă, dar în toate celelalte privințe Biserica Catolică se supunea legilor statului. Dreptul Sfântului Scaun de a numi episcopi era acceptat, dar numirile puteau fi făcute numai la recomandarea Bisericii Catolice din România, supusă apoi aprobării guvernului român. Comunicarea cu Roma urma să se facă exclusiv prin Ministerul Cultelor și Ministerul de Externe, prevenindu-se în acest fel orice contact direct cu Vaticanul. Înaintea datei de 28 iulie 1950, când aceste propuneri

urmau să fie prezentate spre aprobare Comitetului pentru Acțiunea Tuturor Catolicilor, papa i-a cerut episcopului nunțiu Gerald O'Hara să-și folosească dreptul de veto, excluzând astfel orice posibilitate de a ajunge la genul de compromis cu guvernul care avea să fie realizat în Polonia.

După ce începuse arestarea episcopilor romano-catolici, Papa l-a instruit pe O'Hara să consacre în secret noi episcopi. În primele șase luni ale lui 1950, nunțiul a numit 20 de administratori apostolici, creând o listă de înlocuitori care să-și succeadă unul altuia dacă predecesorul său era arestat. O'Hara l-a consacrat pe Joseph Schubert ca episcop de București în capela nunțiaturii din București pe 30 iunie 1950. Adalbert Boros a fost ridicat la rangul de episcop de Timișoara, iar Ion Duma, la cel de episcop de Iași, în mod asemănător. O săptămână mai târziu, lui O'Hara i s-a ordonat de către guvern să părăsească România. Fusese acuzat de „strângerea de informații militare", într-un proces înscenat împotriva șoferului său, iar acuzația se baza pe faptul că incidentele de hărțuire a preoților și credincioșilor de către trupele sovietice amplasate în România îi fuseseră raportate nunțiului, care trecuse mai departe informația compatrioților săi americani din Comisia Aliată de Control.[75] Înainte de plecare, O'Hara a mai consacrat un număr de episcopi uniați în secret, dar nici unul dintre aceștia nu a avut ulterior ocazia să slujească; toți episcopii romano-catolici și uniați numiți în acest mod erau arestați în 1951. De exemplu, episcopul Duma a fost reținut pe 5 decembrie 1951 și ținut la sediul din Arad al Securității, fiind mai târziu transferat la Cluj. Apoi a fost trimis în închisoarea de la Sighet, unde a ispășit patru ani, înainte de a fi eliberat, pe 23 septembrie 1955, și plasat în domiciliu obligatoriu la Târgu Jiu.

Lista clericilor arestați fiindcă au refuzat să slujească regimul i-a mai inclus pe episcopul Schubert al Bucureștiului și episcopul Boros al Timișoarei, ambii reținuți pe 17 februarie 1951. În același an, au urmat alte arestări.[76] Cei mai mulți dintre arestați au fost aduși în fața unui tribunal militar, împreună cu episcopul Augustin Pacha, în septembrie 1951, într-un proces-spectacol. De la acuzați au fost extorcate mărturisiri, după care au fost condamnați pentru „spionaj în favoarea Vaticanului și a Statelor Unite și pentru încercarea de a înființa un Partid Social Creștin, în vederea răsturnării regimului prezent cu ajutorul americanilor"[77]. Pacha (deși avea 80 de ani), Schubert și Boros au fost condamnați cu toții la 18 ani de închisoare; părintele Gatti și părintele Iosif Waltner, la 15 ani, părintele Ioan Herber, la 12 ani, iar părintele Schiopa, la zece. Pentru a merge până la capăt cu batjocura, Radio București a realizat după proces o transmisie de 30 de minute în care acuzații și-au repetat mărturisirile.

Într-o încercare cinică de a evita spinoasele morți în închisoare, Ministerul de Interne a început să ordone ocazional eliberarea unor prelați proeminenți, considerați a avea o sănătate foarte fragilă; episcopul Pacha, care avea 80 de ani când fusese închis, a orbit în închisoare și a fost eliberat în 1954, fiind trimis în domiciliu obligatoriu la Timișoara. A

murit doi ani mai târziu. Alții și-au ispășit aproape întreaga pedeapsă înainte de amnistia generală din 1963-1964, care le-a oferit libertatea, uneori cu restricții. De exemplu, episcopul Schubert a fost eliberat în iulie 1964, după 13 ani de închisoare, cu domiciliu obligatoriu în localitatea montană Timișu de Sus, situată la sud de Brașov. Vaticanul i-a susținut în foarte mică măsură pe episcopii întemnițați. „Singura atitudine recunoscută la Roma este cea a monseniorului Schubert", scria Domenico Tardini, secretar pentru afaceri extraordinare al Secretariatului de Stat, pe 10 mai 1951, dubiosului capitul al catedralei din București, în vremea când Schubert se afla deja de trei luni în închisoare și nici un alt episcop român nu mai era în libertate. „Atitudine" onorabilă și obedientă, care, desigur, le-a oferit occidentalilor care vorbeau despre „biserica tăcută din Est ridicând pioși din umeri un alibi pentru indolența lor politică".[78]

Fidelitatea greco-catolicilor față de Biserica lor a avut ca rezultat o brutală campanie de anihilare a acesteia. Ultimele cifre disponibile înaintea suprimării indică un total de 1,5 milioane de uniați, cu 1.725 de biserici în care slujeau 1.594 de preoți, 34 de canonici și 75 de ierarhi. Potrivit Concordatului din 1927, erau recunoscute cinci dioceze: Alba Iulia–Făgăraș, cu scaunul la Blaj, Gherla, care în 1931 și-a mutat sediul la Cluj, Oradea Mare și Lugoj și Maramureș, cu scaunul la Baia Mare. În 1948, în funcții se aflau episcopul mitropolitan Ion Suciu, administrator apostolic al scaunului de la Blaj; Iuliu Hossu, episcop de Cluj; Valeriu Traian Frențiu, episcop de Oradea Mare; Ioan Bălan, episcop de Lugoj; și Alexandru Rusu, episcop de Baia Mare. Mai exista un vicar general la București, episcopul Vasile Aftenie, care în 1940 fusese consacrat ca episcop auxiliar la Alba Iulia–Făgăraș, reținându-și și postul de la București. Biserica avea 143 de case religioase, 377 de instituții educative și 111 instituții de caritate și asistență socială.[79]

Aceleași motive politice care duseseră la crearea Bisericii Uniate în 1699 au fost invocate și de comuniști pentru a o împinge forțat înapoi în rândurile Bisericii Ortodoxe. Unirea cu Roma a fost descrisă în publicațiile oficiale din perioada comunistă ca „antinațională și antiistorică", fiindcă fracturase unitatea poporului român. Campania de readucere a uniaților în sânul Bisericii Ortodoxe a fost parte intrinsecă din campania împotriva Concordatului, lansată în februarie 1948. Pe 31 martie 1948, Marea Adunare Națională a luat decizia arbitrară de a pensiona toți preoții în vârstă de peste 60 de ani, măsură care nu a fost recunoscută nici de ierarhii romano-catolici, nici de cei greco-catolici. Cu ocazia centenarului adunării de pe Câmpia Libertății de la Blaj, a fost făcut un apel special către greco-catolici pentru „întoarcerea în sânul Bisericii-mamă". Era locul în care românii transilvăneni, atât ortodocși, cât și greco-catolici, se adunaseră pe 15 mai 1848 pentru a cere recunoașterea drepturilor lor ca națiune. Patriarhul Justinian, nou-alesul lider al Bisericii Ortodoxe, a reluat apelul pe 6 iunie, în discursul lui adresat clerului greco-catolic:

> Ce ne desparte astăzi? Nimic, cu excepția ascultării fidele pe care o dați încă Romei. Dați înapoi această loialitate Bisericii națiunii noastre, Bisericii strămoșilor voștri și a voastră [...]. Cele mai mari perspective se deschid în fața noastră și în fața activității noastre viitoare, cât timp nu mai lucrăm în izolare.[80]

Având dinaintea lor exemplul uniaților din Galiția, care în aprilie 1946 fuseseră forțați să fuzioneze cu Biserica Ortodoxă Rusă, autoritățile au decis să infiltreze membri ai Partidului Comunist în consiliile diocezelor greco-catolice. Acum, Ministerul Cultelor putea considera terenul pregătit pentru unirea manipulată a celor două Biserici românești. În întreaga Transilvanie au fost distribuite clerului uniat formulare în alb pe care să le semneze. Membrii clerului trebuiau să desemneze astfel doi preoți pentru fiecare regiune administrativă, chiar necunoscuți semnatarilor, pentru a-i reprezenta la o întâlnire ce urma să aibă loc la Cluj pe 1 octombrie. Scopul întâlnirii era, conform formularului, „revenirea Bisericii Greco-Catolice la Biserica Ortodoxă"[81]. O indicație despre metodele de obținere a semnăturilor a fost furnizată de nunțiul O'Hara într-o notă de protest remisă Ministerului Afacerilor Externe pe 2 octombrie:

> Preoții au fost de multe ori aduși cu forța în birourile poliției de securitate a statului, intimidați, amenințați cu închisoarea, cu separarea de familiile lor, cu deportarea și chiar cu moartea. Cei care au rezistat actelor de violență inițiale au fost aruncați în celule subterane, prost tratați, supuși interogatoriilor epuizante și eliberați, în cele din urmă, numai după ce, zdrobiți de tratamentul inuman al temnicerilor lor, au acceptat să semneze.[82]

Nota de protest din 2 octombrie a episcopului O'Hara a fost respinsă cu furie de guvernul român două zile mai târziu. Acesta a considerat-o „un act de provocare împotriva statului și poporului român". Protestul era „un pas în conformitate cu campania dusă de cercurile imperialiste și de agenții lor împotriva realizărilor democratice ale Republicii Populare Române". Pe 21 octombrie, „reintegrarea" Bisericii Greco-Catolice a fost celebrată în Catedrala uniată Sfânta Treime din Alba Iulia, care a fost denumită în continuare „Catedrala Reîntregirii Bisericii Românești din Transilvania". Șase zile mai târziu, a început persecuția celor ce se opuseseră unirii. Astfel, în nopțile de 27 și 28 octombrie, mitropolitul Suciu și toți episcopii săi, împreună cu alți 600 de preoți uniați, au fost arestați. Cruzimea forțelor de securitate a fost ilustrată de moartea prin împușcare a părintelui Ieronim Susman. Acesta a fost asasinat pe când încerca să fugă din satul Asinip de lângă Blaj, unde slujise până atunci. Toți cei șase episcopi (Suciu, Hossu, Frențiu, Bălan, Rusu și Aftenie) au fost întâi duși la reședința de vară a patriarhului ortodox din satul Dragoslavele, de lângă Câmpulung, în sudul țării, și puși sub pază armată. Apoi, pe 27 februarie 1949, au fost mutați la mănăstirea Căldărușani, la nord de București, de unde puteau fi transferați mai ușor la Ministerul de Interne, pentru interogatorii. Așa cum acționase Vaticanul în cazul episcopilor romano-catolici arestați, și în cazul greco-catolicilor nunțiului O'Hara i-au fost date în 1950 instrucțiuni pentru consacrarea secretă a șase episcopi auxiliari, la recomandarea celor șase arestați. Episcopii

secreți, ale căror nume au fost curând descoperite de autoritățile comuniste, dar nu au fost incluse în *Annuario Pontificio**, erau: Ioan Ploscaru, numit la dioceza Lugoj, Ioan Cherteș, pentru Cluj-Gherla, Alexandru Todea, pentru Alba Iulia și Făgăraș, Ioan Dragomir, pentru Maramureș, Iuliu Hirțea pentru Oradea și Liviu Chinezu pentru București.[83]

Chinezu și Cherteș au fost consacrați de episcopul Frențiu pe 3 decembrie 1949, în timp ce erau ținuți în arest la mănăstirea Căldărușani; Dragomir, Hirțea și Ploscaru au fost consacrați pe 28 martie 1949, de către nunțiul O'Hara, la nunțiatura din București.[84] Todea a fost consacrat de episcopul romano-catolic Joseph Schubert pe 19 noiembrie 1950, în Catedrala Sf. Iosif din București. Părintele Gheorghe Guțiu a fost singurul martor.[85] După ceremonie, Todea s-a întors la Reghin și s-a ascuns de autorități. Securitatea a localizat casa în care acesta locuia și, pe 30 ianuarie 1951, după ce a înconjurat-o, l-a obligat pe Todea să se predea. A fost dus la Târgu Mureș, pentru interogatoriu, iar apoi transferat la Ministerul de Externe, în București, și la Jilava și în Uranus, la unul dintre centrele de interogatorii ale SSI, serviciul de spionaj. Acuzat că este dușman al statului, i s-a intentat un proces care a început la București, pe 15 februarie 1952, în urma căruia a fost condamnat la muncă silnică pe viață. Și-a început sentința la închisoarea din Sighet, pe 28 februarie 1952.[86] Până în 1951, toți episcopii auxiliari au ajuns în arest; Chinezu a murit în închisoarea de la Sighet pe 15 ianuarie 1955.

Bisericile greco-catolice au fost date pe mâna Bisericii Ortodoxe, în timp ce schiturile și mănăstirile uniate au fost închise. Doar preoții care acceptau ortodoxia au primit de la stat stipendii, iar existența legală a Bisericii Uniate a fost curmată de Decretul nr. 358 al Marii Adunări Naționale, datat 1 decembrie 1948, care abolea toate diocezele și instituțiile acesteia și repartiza toate bisericile ei Bisericii Ortodoxe. Anchetatorii Securității au făcut efortul de a-i lega pe Suciu, Aftenie și pe unul dintre episcopii clandestini, Liviu Chinezu, de grupurile de partizani care își creaseră centre de rezistență în fața autorităților comuniste în munții Carpați din Transilvania. Aftenie a fost mutat în închisoarea Jilava, unde a împărțit o celulă cu Vasile Gârneț. I-a spus lui Gârneț că fusese dus la Ministerul de Interne pentru interogatoriu, iar apoi la o vilă din Sinaia, pentru a se recupera. În timp ce se afla la Sinaia, fusese vizitat de Gheorghiu-Dej și de patriarhul Justinian, care încercaseră să-l convingă să treacă la Biserica Ortodoxă, oferindu-i, se spune, instalarea în scaunul mitropolitan de la Iași. Conform informațiilor menționate, Artenie i-a răspuns lui Justinian cu cuvintele: „Nu am nici suflet, nici conștiință, nici credință, nici neam de vânzare". A fost apoi dus înapoi la Jilava și de acolo la Ministerul de Interne, unde a fost bătut atât de groaznic, încât a murit pe 10 mai 1950. Detalii cu privire la molestarea lui i-au fost date părintelui Tertullian Langa de părintele Johann Baltheiser,

* Anuarul Sfântului Scaun, care cuprinde numele tuturor ierarhilor Bisericii Catolice până la gradul de episcop inclusiv, datele de contact ale acestora și o serie de informații despre dioceze (n. tr.).

preotul-paroh al Catedralei Sf. Iosif din București, căruia i s-a ordonat de către doi agenți ai Securității să slujească la o înmormântare de la Cimitirul Bellu din capitală. Lăsat câteva clipe singur cu sicriul, la cimitir, Baltheiser a ridicat capacul și a văzut că Aftenie avea fața plină de lovituri și ochii umflați.[87]

Chinezu a fost transferat pe 24 mai 1950 în închisoarea de la Sighet, împreună cu Hossu, Rusu și Bălan; tuturor li s-a alăturat în septembrie Suciu, iar mai târziu, Frențiu. Acesta din urmă a murit pe 11 iulie 1952, la vârsta de 77 de ani. La mai puțin de un an, Suciu a murit la 43 de ani, pe 27 iunie 1953, și a fost înmormântat lângă închisoare, sub numele de Frențiu. Pe 15 ianuarie 1955, Chinezu, care se apropia de 50 de ani, a murit în închisoare de hipotermie. Dintre cei șase episcopi greco-catolici închiși – Iuliu Hossu, Vasile Aftenie, Alexandru Rusu, Ioan Bălan, Ioan Suciu și Valeriu Traian Frențiu – numai Bălan, Hossu și Rusu au supraviețuit celor cinci ani de închisoare scurși până la „eliberarea" lor la ordinele lui Gheorghiu-Dej, în 1955.[88] Rusu a fost transferat la mănăstirea Cocoș din Dobrogea pe 2 februarie 1955, unde a fost plasat în domiciliu obligatoriu, numai pentru a fi rearestat în anul următor, la sfârșitul lunii decembrie, sub acuzația de înaltă trădare, pentru că trimisese în străinătate petiții referitoare la starea Bisericii Greco-Catolice Române, și scrisori pastorale către credincioșii uniați. A fost găsit vinovat și condamnat, pe 12 mai 1957, la 25 de ani de muncă silnică. A murit în închisoarea de la Gherla, pe 9 mai 1963.[89]

Libertatea garantată preoților greco-catolici a fost de scurtă durată, fiindcă aceștia au fost ținta unor valuri de arestări, după Revoluția Maghiară din 1956. În octombrie 1957, un grup de preoți, printre care se numărau Alexandru Rațiu și Teofil Băliban, au fost judecați la București sub acuzații de „complot" pentru reînființarea Bisericii Uniate. După ce au primit sentințe de 15 ani de muncă silnică, preoții au fost trimiși la închisoarea din Aiud, iar apoi, transferați la Gherla. Cu toții au fost în cele din urmă eliberați la amnistia generală din 1964, ca și cei cinci episcopi auxiliari care supraviețuiseră: Cherteș, Dragomir, Hirțea, Ploscaru și Todea. Todea fusese transferat în martie 1955 de la Sighet la Râmnicu Sărat, iar apoi, în 1957, la Pitești. Pe 5 iunie 1960, a fost mutat la închisoarea din orașul Dej și, în cele din urmă, în februarie 1963, la Gherla. Așa cum se obișnuia în cazul unor astfel de transferuri, Jilava a fost folosită ca punct de detenție a prizonierilor. La eliberarea de la Gherla, în 1964, Todea a revenit la Reghin.[90]

Persecuția Bisericii Greco-Catolice a fost un câștig pentru Biserica Ortodoxă. Ierarhia acesteia a trebuit să găsească o justificare pentru poziția privilegiată obținută. Misiunea creștinismului de a-i apăra pe cei săraci sau aflați în nevoie a fost pusă de Justinian la baza reconcilierii Bisericii cu materialismul dialectic:

> Unii consideră materialismul ostil creștinismului. Noi însă judecăm oamenii după faptele și realizările lor. Judecăm doctrina după ordinea pe care o produce în societate. Nu vedem oare în ordinea socială a prezentului puse în practică cele mai sacre principii ale Evangheliei? Nu e oare mai bună împărțirea

bunurilor, deci luarea lor din folosința exploatatorilor? [...] Să ne arătăm prin urmare loiali și să recunoaștem că conducerea de stat le-a adus oamenilor pacea, asigurându-le existența și permițându-le să trăiască din roadele imediate ale muncii lor cinstite.[91]

În luările de poziție ale lui Justinian din această perioadă, nu se găsește nimic cu privire la pacea de care fuseseră privați bărbații și femeile de către comuniști, nici despre faptul că privase de existență zecile de mii de români ținuți în închisori și lagăre de muncă – mulți dintre ei ajunși acolo doar din pricina fidelității față de un anume sistem de credințe religioase. În schimb, Justinian s-a concentrat pe conservarea propriei Biserici, trasându-i acesteia obiective compatibile cu revoluția comunistă. În acest scop, a propus în 1949 reorganizarea instruirii duhovnicești, care urma să pună accentul pe educarea sătenilor în privința noilor metode agricole, asistența pentru programul de alfabetizare al guvernului și reforma vieții monastice, astfel încât călugării și măicuțele să fie pregătiți pentru o meserie utilă. Justinian insista asupra faptului că aceste „noi forme de viață", cum le numea, nu diminuau primatul rugăciunii.

Simpatiile publice ale patriarhului i-au permis Bisericii Ortodoxe să supraviețuiască, în prima parte a anilor 1950, relativ fără daune. Era privit de susținători ca un mare reformator, care încurajează clerul să se preocupe de munca socială – un viraj evident în raport cu tradiția ortodoxă. Justinian a ameliorat învățământul teologic cerându-le profesorilor celor două institute de profil să compileze un număr de manuale pentru a fi folosite în seminarele din țară. Drept urmare, preoții români erau, potrivit unui observator occidental, „cel mai bine pregătiți din Biserica Ortodoxă", iar după 1964 o parte dintre ei au fost trimiși la studii în Europa Occidentală.[92] Cea mai de succes reformă a patriarhului a avut loc în viața monastică. Conform primei și singurei cifre furnizate public de Justinian, din 9 octombrie 1955, la vremea respectivă existau „peste 200 de mănăstiri"[93]. Cererea lui ca maicile și călugării să învețe o meserie i-a permis să protejeze respectivele mănăstiri, permițându-le să se înregistreze, în 1951, în chip de cooperative și să creeze ateliere de țesătorie și alte arte populare, generând venituri utile. Alte mănăstiri au înființat cooperative agricole, devenind astfel parte esențială din comunitatea rurală în mijlocul căreia se aflau, utilizând forța de muncă a țărănimii locale.

Pentru detractorii lui Justinian, acest „succes" a însemnat o răsplată a obedienței față de regimul comunist. Mulți greco-catolici l-au considerat un simplu acolit al regimului și un oportunist, mai ales din cauza reacției sale exuberante la suprimarea Bisericii Uniate și la absorbirea acesteia în Biserica Ortodoxă. Totuși, atitudinea lui era înrădăcinată în credința larg răspândită care punea semnul egal între unitatea Bisericii Ortodoxe și unitatea poporului român. O astfel de atitudine a fost ușor de exploatat de propagandiștii regimului, care afirmau că diversitatea este o amenințare la adresa integrității naționale. Mulți dintre cei întemnițați la ordinele comuniștilor evocau cu amărăciune îndemnurile lui Justinian către propria preoțime de a participa la construirea noii

republici populare, dar din scrierile patriarhului, reunite într-o serie intitulată *Apostolat social*[94], reiese clar că acesta vedea anumite forme de socialism ca parte integrantă din credința creștină. Justinian nu a reușit totuși să pună în discuție metodele folosite pentru construirea noii republici; procedând astfel, își urma convingerea că Biserica nu ar trebui să se implice în acte „nesăbuite" de opoziție.[95]

Reconcilierea dintre misiunea transcendentală a Bisericii de a salva sufletele prin credința în învățăturile lui Isus cu obligația aparentă de a servi interesele republicii populare poate fi realizată doar negând că un sistem politic poate influența misiunea spirituală. Și tocmai asta a susținut Justinian, atribuind Bisericii un rol dual, de corp spiritual și instituție socială. Nu prea există dovezi că credincioșii ortodocși au avut ceva de comentat în privința acestei distincții, fiindcă majoritatea vedeau în Justinian un lider destoinic și un apărător al Bisericii lor.

Individual, preoții ortodocși au trăit pe cont propriu represiunea în comunism. Într-un raport redactat în 1949 de Direcția I a Securității, responsabilă cu supravegherea activității Bisericii Ortodoxe, autorii concludeau că „problema ortodoxă s-a accentuat din cauza creșterii numărului de provocări față de regim, opera preoților care dețin pământ". Era o trimitere clară la rezistența preoților față de Reforma Agrară din martie 1949. Însă raportul sublinia în continuare că „majoritatea preoțimii ortodoxe și a credincioșilor – există 18.000 de preoți și călugări – au ales să treacă de partea regimului și să lupte pentru pace"[96]. Acest gen de conformism nu a cruțat însă Biserica Ortodoxă de un anumit grad de persecuție. Într-un discurs ținut pe 12 mai 1953, Justinian a arătat că Biserica Ortodoxă avea „peste 10.000" de călugări și maici în 1951, dar doi ani mai târziu acest număr se redusese la „aproape 7.000". Cam o jumătate din aceștia, arăta el, lucrau în cooperativele mănăstirești. Cifra de aproape 7.000 s-a menținut stabilă până în decembrie 1958, când au fost introduse noi restricții în privința vieții monastice ortodoxe.[97]

Supravegherea strictă a preoților ortodocși făcea parte din șirul de măsuri de securitate interne drastice adoptate de Dej pentru a preveni agitația anticomunistă – se temea că va reapărea după retragerea trupelor sovietice din România în vara anului 1958 – și pentru a aplana temerile lui Hrușciov că retragerea ar putea submina controlul pe care Partidul Comunist Român îl deținea asupra țării. E adevărat, un număr de preoți ortodocși avuseseră legături anterioare cu Garda de Fier. Astfel, membrii unui număr de grupuri de discuție informale, printre care se numărau și preoți ortodocși, au fost arestați în 1958 și 1959, fiind acuzați că aparțin unor „asociații clandestine reacționare și mistico-legionare", judecați și închiși.[98] Mănăstirile au fost și ele identificate ca sursă de potențială opoziție. Într-un raport din octombrie 1958, semnat de Alexandru Drăghici, ministru de interne, însuși patriarhul Justinian a fost acuzat că „de la venirea sa în fruntea bisericii ortodoxe, a acționat în mod sistematic pe linia înlăturării elementelor cunoscute ca progresiste și promovării elementelor cele mai reacționare din rândul clerului,

în special a legionarilor". Raportul propunea în consecință „scoaterea din monahism și interzicerea portului hainelor călugărești legionarilor; [...] desființarea seminariilor monahale [...]; reducerea cu 50% a numărului actual de mănăstiri; și [...] limita minimă de vârstă la intrarea în monahie să fie de 50 de ani"[99]. Un raport al Securității din 2 aprilie 1960 afirma că:

> În cursul anului 1958, conducerea de partid și de stat, analizând situația călugărilor din țara noastră, a ajuns la concluzia că în Republica Populară Română numărul mănăstirilor și al călugărilor este exagerat de mare și că acestea s-au transformat în focare ale activității contrarevoluționare și de imoralitate. Astfel, la data de 15 decembrie 1958, în țara noastră existau 224 mănăstiri cu 6.214 călugări. Având în vedere această situație, organele Departamentului Cultelor au determinat Sinodul Bisericii Ortodoxe să ia măsuri de restrângere a vieții monahale și, ca urmare, la 15 decembrie 1958, Sinodul Bisericii Ortodoxe a hotărât scoaterea din mănăstiri a minorilor, elementelor care nu au absolvit cursul elementar, a celor imorali, precum și a elementelor dușmănoase regimului nostru.[100]

Raportul continua afirmând că, în conformitate cu decizia respectivă, 1.492 de călugări și maici urmau să plece dintre mănăstiri și că, în ciuda opoziției și mașinațiunilor unora dintre liderii Bisericii Ortodoxe, 1.200 de călugări plecaseră deja până la 1 noiembrie 1959. Principalul obstacol fusese patriarhul Justinian Marina. Tăcerea acestuia în fața persecuției Bisericii Romano-Catolice și faptul că aprobase suprimarea Bisericii Uniate în 1948 nu implicau faptul că era dispus să stea cu mâinile în sân atunci când propria lui Biserică a început să fie amenințată. Securitatea a raportat că patriarhul Justinian Marina

> a manifestat principala opoziție în această măsură. Pe această poziție el s-a afirmat încă în ședința Sinodului [din 15 decembrie], iar apoi a întreprins o serie de manevre și acțiuni pentru compromiterea hotărârii luate, astfel: față de alți conducători ai Bisericii și de călugării cu care a venit în contact, Justinian Marina și-a afirmat deschis intenția de a nu recunoaște hotărârea Sinodului, explicând-o ca fiind o măsură a statului, și nu a Bisericii și contravenind regulilor canonice.[101]

Alți prelați și-au arătat solidaritatea cu Patriarhul, iar poziția lor comună a dus la întoarcerea unor monahi expulzați în mănăstiri, lucru care la rândul lui a determinat intervenția forțelor de securitate, care au fost chemate pentru a-i scoate din nou afară. Cum numărul de mănăstiri și de călugări nu a scăzut suficient, Marea Adunare Națională a emis pe 28 octombrie 1959 un decret care stipula că numai călugării în vârstă de peste 55 de ani și călugărițele de peste 50 de ani puteau rămâne în mănăstiri și că, în această situație, trebuiau să renunțe la pensia primită de la stat, în cazul în care primeau așa ceva. Cele trei seminare monahale au fost închise, lucru care a stopat influxul de novici. Pregătindu-se să aplice decretul, Departamentul Cultelor a realizat un raport asupra mănăstirilor și a celor care le populau și a conchis că existau 132 de mănăstiri și 3.239 de călugări și maici. Conform criteriilor decretului, 1.456 de călugări și maici au primit ordinul de a abandona viața monahală.[102]

Astfel, pe parcursul a zece luni, aproape 3.000 de călugări și maici au fost obligați să părăsească viața religioasă, iar 92 de mănăstiri au fost închise. Totuși, autoritățile erau în continuare îngrijorate cu privire la numărul mare de preoți ortodocși. Într-un raport din 1962, Securitatea a calculat că Biserica Ortodoxă avea „9.853 de preoți, la 6.000 de posturi", excesul fiind folosit pentru activități de prozelitism, care erau împotriva politicii ateiste oficiale. Una dintre metodele folosite pentru reducerea cifrei respective a fost limitarea numărului de admiși la institutele teologice. În 1960, în închisori sau arest se aflau 701 preoți; majoritatea erau ortodocși, acuzați că ar fi foști legionari.[103] În cele mai multe cazuri, arestările nu erau legate nici de acte de rezistență în fața regimului, nici de apartenența la credința ortodoxă, ci de temerea adânc înrădăcinată a comuniștilor de o mișcare extremistă care se alimentase copios, în anii 1930, din preoțimea ortodoxă pentru susținere și validare și care era văzută drept cea mai serioasă amenințare potențială la adresa regimului lor.

În toată perioada puterii comuniste în România, activitatea lui Justinian a fost judecată în termenii eficienței sale de a conserva Biserica, în capacitatea de a păstra lăcașurile de cult deschise, ca sanctuar împotriva proceselor și suferințelor vieții de zi cu zi, ca locuri de rugăciune și reculegere privată pentru cei adânc tulburați de chinul lor din vremea comunismului. La fel ca în alte situații din România, ambiguitatea explică realizările lui Justinian, fiindcă, atașând Biserica revoluției sociale, a reușit să păstreze în picioare în cei 29 de ani de patriarhat, până la data morții, 26 martie 1977, o Biserică rămasă rezervor de hrană spirituală pentru turma lui. În asta, vor susține ortodocșii, stă măsura succesului lui.

4. SECURITATEA CA INSTRUMENT DE CONSTRÂNGERE

Poliția politică, cunoscută în general sub numele de Securitate, era instrumentul direct de represiune al Partidului Comunist. A fost organizată conform planului sovietic și sub îndrumare sovietică.[1] În sens larg, rolul atribuit de autoritățile sovietice Siguranței, numele sub care poliția politică a continuat să fie cunoscută până în 1948, era similar cu cel jucat de aceeași instituție în dictatura regală a lui Carol și în cea a lui Antonescu, dar cu o diferență majoră. În timp ce acțiunile de constrângere dintre 1938 și 1944 erau îndreptate împotriva unui grup particular din societate, evreii, și împotriva micului număr de oponenți individuali ai regimului Antonescu, după lovitura de stat ele au fost extinse asupra întregii societăți românești. Chiar și în timpul războiului, proprietarul de pământ, țăranul, bancherul, avocatul și preotul își continuaseră în general viața fără amestecul poliției politice; acum, în acțiunea de construire a democrației populare, poliția politică a fost pusă să eradicheze instituții politice și structuri sociale existente. Constrângerea polițienească și intruziunea au devenit parte din viața de zi cu zi și un aspect al existenței care genera o teamă generalizată, o stare de spirit care a revoluționat nu numai structurile sociale, ci și comportamentul personal. Conversația animată a lăsat locul șoaptei furișe sau parabolei, sugestia a înlocuit discuția deschisă, iar cele mai simple mesaje au început să fie transmise cifrat.

Penetrarea de către sovietici a serviciului secret (SSI) și a poliției secrete a început prin infiltrarea, în toamna lui 1944, a Gărzilor Patriotice ale lui Emil Bodnăraș și a unor agenți NKVD/NKGB.[2] Controlul ambelor organizații a fost asigurat după instalarea guvernului Groza în martie 1945. Pe 27 aprilie, Groza a semnat un ordin care punea SSI sub controlul secretarului general.[3] Ordinul afirma că SSI e compus din „propriul personal civil și din personal militar detașat de la Ministerul de Război la recomandarea secretarului general"[4]. Un al doilea agent sovietic, Serghei Nikonov (Sergiu Nicolau)[5], a fost numit director al SSI, sub supravegherea lui Bodnăraș. Controlul sovietic era ilustrat, în plus, și de compoziția anturajului imediat al lui Gheorghiu-Dej din 1948. Soția lui Nikonov, Nina, lucra ca secretară personală a lui Gheorghiu-Dej. Șeful de cabinet al lui Dej era Mihail Gavrilovici, agent NKGB, iar cel al gărzii de corp era Valerian Bucikov, agent NKGB și el.[6]

Aria de competență a SSI era „strângerea de informații generale care se referă la înaltele interese ale statului". Instituția era organizată în patru secții, redenumite mai târziu direcții, și un secretariat. Prima secție era însărcinată cu „obținerea de informații din străinătate, de natură politică, economică, socială și militară" și „controlul tuturor misiunilor diplomatice din străinătate", și era și ea împărțită în trei departamente, organizate pe bază geografică, „Sud", „Vest" și „Nord". Secțiunea I includea și biroul de eliberare a vizelor de intrare–ieșire și a pașapoartelor pentru cetățenii români, care urma să fie folosit ca „mijloc auxiliar de recrutare a informatorilor colaboratori"[7]. În acest enunț găsim, pentru prima oară, o afirmare a politicii prin care eliberarea pașaportului era condiționată de colaborarea cu un organ de securitate. Această tactică a rămas parte intrinsecă din aparatul coercitiv al regimului comunist până la răsturnarea lui Ceaușescu.

Alte secțiuni ale SSI erau responsabile cu obținerea de informații din interiorul țării și cu planificarea operațiunilor de contraspionaj, atât civil, cât și militar. Un rus născut în Basarabia, Piotr Goncearuc, a fost numit șef al secției de contraspionaj.[8] După Eduard Mezincescu, fost oficial al Ministerului de Externe, care s-a întâlnit de mai multe ori cu Goncearuc în contexte profesionale, acesta era o „brută abilă", care se dovedise „foarte eficientă" prin metodele de interogare. Ele au fost etalate în tratamentul aplicat lui Lucrețiu Pătrășcanu, figură de frunte a Partidului Comunist, care a fost arestat în aprilie 1948.[9]

Ascultarea și filajul erau atribuțiile Secției a IV-a a SSI, în colaborare cu o direcție paralelă din Siguranță. Informațiile militare cădeau în sarcina Biroului II al Marelui Stat-Major, dar și acesta era subordonat unui stăpân sovietic, în speță GRU. Aservirea serviciilor românești de securitate și spionaj intereselor Uniunii Sovietice a fost dusă la capăt prin subordonarea poliției politice, cunoscută încă în epocă sub numele antebelic de Direcția Poliției de Siguranță, față de Pantelimon Bodnarenko, agent sovietic de origine ucraineană cunoscut și sub numele de Pantiușa, care fusese închis pentru spionaj, în România, la finalul anilor 1930. Pornirile sadice ale lui Bodnarenko au ieșit la iveală într-o confesiune făcută la beție pe la începutul anilor 1950 Tatianei Brătescu, fiica Anei Pauker. Bodnarenko i-a spus că în calitate de membru al Comsomolului din Ucraina descoperise un preot ținând o slujbă într-o grotă, la marginea unui sat. Adunase alți câțiva tineri, împreună cu care îl prinseseră pe preot și îl înmormântaseră de viu, aruncând pământ peste el cu tractoarele.[10]

Bodnarenko a adoptat un nume românesc, Gheorghe Pintilie, la fel ca alți agenți care i s-au alăturat ulterior la vârful Siguranței, printre care Boris Grunberg (care și-a luat numele de Alexandru Nicolschi). Ordinele veneau – atât la Bodnăraș, cât și la Pintilie – de la Dmitri Gheorgievici Fedicikin, consilierul-șef sovietic în România între 1944 și 1947 și principalul reprezentant al Diviziei de Informații Externe (INO) a NKGB.[11]

Promovarea lui Pintilie ca membru al Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român, în februarie 1948, și statutul de agent INO al

soției lui, Ana Toma, ilustrau strânsoarea în care serviciile secrete sovietice țineau conducerea României. Rolul Anei Toma era tipic pentru cele atribuite agentelor de sex feminin ale NKGB/INO, descrise adesea în cercurile românești ale Partidului Comunist ca „amazoane". După infiltrarea în partid, înainte de război, Ana Toma pare să fi acționat la fel de mult în calitate de gardian al partenerilor ei, ca în aceea de soție a lor. Prima ei căsătorie, cu veteranul comunist Sorin Toma, s-a destrămat după ce acesta a fost exilat în Uniunea Sovietică, iar în 1942, ea a devenit partenera lui Constantin Pârvulescu, o altă figură de frunte a partidului aflat în stadiu embrionar. Patru ani mai târziu, s-a măritat cu Pintilie, care era un bețiv notoriu și asupra căruia NKGB/INO a considerat prudent să aibă un control total, dat fiind postul care îi fusese încredințat.[12]

În august 1948, Pintilie a fost mutat din funcția de șef al secției politice și administrative a Comitetului Central în proaspăt reorganizata Siguranță. Aceasta a fost redenumită Direcția Generală a Securității Poporului (DGSP) sau, pe scurt, Securitatea. Noul nume anunța și o nouă misiune. Formal, a rămas subordonată Ministerului de Interne. Rolul ei, definit prin decretul de înființare nr. 221 din 30 august 1948, era „apărarea cuceririlor democratice și asigurarea securității Republicii Populare Române contra uneltirilor dușmanilor din interior și exterior"[13]. Apărarea „cuceririlor democratice" însemna menținerea Partidului Muncitoresc Român la putere, ceea ce atesta că noua Republică Populară Română se declara oficial stat polițienesc. 90% dintre ofițerii de securitate erau membri de partid, iar apartenența lui Pintilie la Comitetul Central era o indicație clară cu privire la controlul nominal al partidului asupra organizației.[14]

Două săptămâni mai devreme, pe 15 august, general-locotenentul Gheorghe Pintilie fusese numit prin decret director al DGSP. Cei doi adjuncți ai săi, cu rangul de general-maior, au fost numiți pe 1 septembrie. Erau Alexandru Nicolschi, evreu basarabean vorbitor de rusă, și Vladimir Mazuru, ucrainean din Basarabia (devenit ulterior ambasadorul României în Polonia).[15] Toți trei erau agenți NKGB/MGB.

Un corp de consilieri sovietici din MGB superviza activitatea DGSP-ului nou creat. Consilierii-șefi ai MGB la București au fost Serghei Savcenko (1947–1949) și Aleksandr Mihailovici Saharovski (1949–1952), care a devenit, în 1956, șef al Primului Directorat al KGB.[16] Ambasadorul sovietic numit în 1948 la București, Serghei Kavtaradze, era subordonat nou-formatului KI (serviciul de spionaj extern), condus de Viaceslav Molotov și de adjunctul acestuia, Fedotov. În 1949, lui Molotov i-a urmat, ca ministru de externe și președinte al KI, Andrei Vîșinski, sicofant al lui Lavrenti Pavlovici Beria, șef între 1939 și 1946 al NKVD, Ministerul sovietic al Afacerilor Interne.

Cel care a supravegheat crearea unui cadru de securitate în țările-satelit ale URSS a fost tot Beria. Deși Stalin încercase să îi diminueze puterea destituindu-l din fruntea NKVD în 1946, fiindcă rețeaua de securitate cunoscuse o expansiune enormă în timpul războiului, acesta rămânea a doua figură puternică din Uniunea Sovietică, prin funcția de

vicepreședinte al Consiliului de Miniștri și caracterul de sicofant pe care îl manifesta în fața lui noul șef al MGB, Viktor Semionovici Abakumov. Stilul de conducere al lui Abakumov în MGB era asemănător cu al lui Beria: brutal, trăsătură caracteristică oamenilor aleși de NKGB/MGB pentru a conduce poliția de securitate a României.[17] Atât purtarea lui Pintilie, cât și cea a lui Nicolschi sunt elocvente în acest sens. Ca șef al Secției Administrativ-Politice a Comitetului Central, în atributele căreia intrau și securitatea partidului, Pintilie i-a ordonat șoferului său să transpună în fapt condamnarea la moarte impusă fostului secretar general al PCR Ștefan Foriș, în 1946.[18] Apoi a dat instrucțiuni ca și mama lui Foriș să fie asasinată. Aceasta a fost înecată, cu o piatră de moară legată de gât, în râul Criș.[19]

Filozofia lui Pintilie este rezumată într-o adresă remisă șefilor din Securitate pe 1 martie 1950:

> La noi n-au ce căuta tovarășii care cred în Dumnezeu [...]. Avem nevoie de membri de partid cinstiți, devotați, cu atitudine partinică, ca să putem îndeplini sarcinile, altfel nu se poate. Cu indisciplina stăm foarte prost. Din care cauză stăm prost? Pentru că noi ne socotim buricul pământului![20]

Acest sentiment de superioritate i-a determinat pe ofițerii Securității să facă exces de zel când îi băteau pe acuzați. Pintilie subliniase faptul că deținuții trebuie bătuți doar la ordinele și instrucțiunile ofițerilor superiori. Trecutul de lucrător manual al lui Pintilie conferă o anumită culoare felului în care descrie metodele Securității:

> Tovarăși, fiecare meseriaș, fiecare doctor, orice om are o sculă, și de scula lui se îngrijește. La Securitate, care este scula noastră? Și noi avem sculă. Dacă frizerul are brici, dacă strungarul are strung, am spus că scula noastră sunt informatorii noștri. Să știm cum să muncim, să vedem cu cine avem de-a face. Așa cum muncitorul are grijă de scula lui, așa trebuie să avem și noi grijă de informatori. Dacă frizerul are ca sculă a lui briciul, noi avem omul, și omul viu! Asta înseamnă că trebuie să-i dăm multă atenție. Să le dăm indicații, să le trasăm linii, dar nu așa, gata, îl iei și-l faci negru la spate! Dacă un strungar distruge scula lui, ce mănâncă el mâine? Așa ne învață Partidul nostru?[21]

Totuși, Pintilie însuși nu și-a urmat propriul sfat, care implica renunțarea la egocentrism. El oferă semne clare de megalomanie după ce a participat la un concert dat de corul și orchestra Ministerului de Interne pe 8 mai 1949:

> Ordon ca artiștii să nu mai fie posomorâți! Artistul e un artist și, indiferent de starea psihică, să nu uite că e pe scenă! Apoi, de ce orchestra simfonică e jos și corul pe scenă? Orchestra să urce imediat pe scenă, pentru că ea și corul formează un ansamblu și trebuie să se sprijine reciproc. Și să se completeze orchestra simfonică imediat cu acordeoane, pentru a putea intona marșuri vioaie și mobilizatoare.[22]

Numele pe care îl avea din naștere adjunctul lui Pintilie, Alexandru Nicolschi, era Boris Grunberg.[23] După impunerea guvernului Groza, în martie 1945, a fost numit adjunct al șefului Corpului de Detectivi al

poliției sub pseudonimul Gheorghe Guță Petrovici.[24] Pe 17 aprilie 1947, a fost numit inspector general al Siguranței, iar când a fost fondată DGSP, în anul următor, a devenit unul dintre adjuncții lui Pintilie. În 1953, i s-a dat postul de secretar general al Ministerului de Interne.

În ciuda misterului care înconjura personalul DGSP, reputația de brutalitate a lui Nicolschi l-a făcut să câștige dubiosul renume de prim ofițer de rang înalt cunoscut în afara României. Într-o declarație făcută la Paris în ianuarie 1949, Adriana Georgescu Cosmovici, o femeie în vârstă de 28 de ani care fusese arestată la București în iulie 1945, fiindcă făcuse parte dintr-o mișcare de rezistență, își amintea cum „anchetatorii comuniști din poliția secretă" au bătut-o în repetate rânduri cu un furtun de piele plin cu nisip, au izbit-o cu capul de zid și au lovit-o peste față și bărbie până când a rămas cu numai șase dinți în maxilarul inferior. Adriana Georgescu a numit trei anchetatori care o amenințaseră cu arma: Stroescu, Bulz și Nicolschi.[25] O serie de documente publicate după moartea lui Nicolschi, care a avut loc pe 16 aprilie 1992, sugerează că în iulie 1949 acesta a ordonat uciderea a șapte prizonieri, presupuși lideri ai unei mișcări de rezistență anticomunistă, care se aflau în tranzit din penitenciarul Gherla.[26]

O consultare a cifrelor destul de restrânse care au supraviețuit în arhivele Ministerului de Interne referitoare la forța DGSP arată că numărul ofițerilor care serveau în cele zece direcții naționale după constituirea instituției era de 1.151 de ofițeri și subofițeri, dintre care 848 erau enumerați ca personal de secretariat și manual (ultimii aveau cu toții grade militare, ca acela de sergent-major, chiar dacă era vorba de dactilografe, șoferi, instalatori sau chelnerițe). Cele 13 direcții regionale includeau 2.822 de ofițeri și subofițeri, dintre care aproximativ două treimi erau personal manual sau auxiliar.[27] Aceste cifre pot părea anormal de mici, dată fiind concepția populară că DGSP era o instituție ubicuă și un instrument coercitiv care ajungea peste tot. Ele nu includ însă rețeaua de informatori, care i-a permis Securității să funcționeze cu eficiența cu care a funcționat.

Consilierii sovietici erau atașați fiecăreia dintre direcțiile naționale, pentru a supraveghea pregătirea recruților români și pentru a le monitoriza activitatea, iar comunicarea avea loc prin interpreți, dintre care mulți proveneau din Basarabia. Accentul era pus pe cadrele de încredere. În ochii consilierilor sovietici, mulți români educați nu puteau fi considerați demni de încredere și erau compromiși din cauza alianței regimului Antonescu cu Germania. Un al doilea motiv pentru acest gen de suspiciune era faptul că prea puțini români își arătaseră din proprie inițiativă entuziasmul pentru Partidul Comunist Român înainte de propulsarea acestuia la putere, spre deosebire de mulți membri ai minorităților etnice. Dat fiind acest peisaj social, nu trebuie să ne mirăm de faptul că unii dintre cei recrutați pentru pozițiile de conducere din DGSP proveneau din aceste două categorii – minoritățile etnice și lucrătorii manuali necalificați.

Contrar afirmațiilor făcute de ultranaționaliști, numărul celor recrutați din minoritățile etnice părea disproporționat, dar nu și excesiv.

Subliniez cuvântul „părea", deoarece din propriile liste de cadre ale DGSP cu privire la identitatea etnică a ofițerilor din conducere reiese clar că aceasta își dorea să ascundă proveniența rusă a celor trei comandanți principali, Pintilie, Nicolschi și Mazuru, calificându-i ca români. O examinare a proveniență etnice și profesionale a ofițerilor superiori din DGSP (cu rang de maior sau mai mare) arată că, dintr-un total de 60, 38 erau români, 14 evrei, trei maghiari, trei ruși (Pintilie, Nicolschi și Mazuru), un ceh și un armean. Aceste cifre nu justifică afirmația făcută în săptămânalul naționalist extremist *România Mare* din 25 octombrie 1991 de redactorul-șef al acestuia, Corneliu Vadim Tudor, sicofant notoriu al lui Ceaușescu, că DGSP includea în mare măsură maghiari și evrei vorbitori de rusă. Ambele minorități erau bine reprezentante în DGSP, dar nu anormal. Din totalul de 3.973 de angajați din 1950, 247 erau maghiari și 338, evrei. Cei mai mulți dintre maghiari erau angajați în direcțiile regionale cu populație maghiară semnificativă, ca Brașov (72 de maghiari), Cluj (51), Oradea (60), Sibiu (26) și Timișoara (27). Aceeași observație este valabilă și pentru evrei: dintre cei 1.151 de angajați din direcțiile centrale cu sediul în București, 148 erau evrei. Direcțiile regionale cu cel mai mare număr de personal evreiesc erau București (16), Cluj (36), Iași (35), Oradea (34) și Suceava (34).[28]

În privința profesiei de bază, informațiile disponibile ne obligă să ne limităm la direcțiile naționale și secretariat: printre cele 25 de persoane avansate la gradul de ofițeri superiori, existau doi electricieni, doi dulgheri, un lăcătuș, un fierar, un strungar, un meșteșugar, un croitor, un chimist, un profesor, un doctor, un contabil, un avocat, o persoană fără studii superioare, cinci cu diplome și alți cinci a căror profesie de bază nu era menționată.[29] La o populație de aproximativ 18 milioane, numărul ofițerilor de securitate pare foarte mic, iar dovezile furnizate de consultarea dosarelor DGSP arată că aceștia se bizuiau foarte tare pentru informații pe cei 42.187 de informatori care erau folosiți în 1948. În birourile locale, unde nu lucrau în general mai mult de o mână de oameni, ofițerii erau suprasolicitați. Principala lor sarcină era să identifice și să monitorizeze activitățile foștilor membri ai partidelor de opoziție și ai unor organizații ca Garda de Fier, și să ofere rapoarte lunare direcțiilor responsabile cu informațiile și contrasabotajul din București. Aceste rapoarte reprezintă documente foarte valoroase cu privire la afilierile politice și relația lor cu proveniența socială din România începutului anilor 1950.[30]

O sarcină fundamentală a Securității era „demascarea activităților imperialiste de spionaj". Principalii oponenți ai instituției din epoca Gheorghiu-Dej erau, judecând după arhivele Securității, spionajul american, britanic, iugoslav și israelian. La începutul lui 1949, Central Intelligence Agency, prin Office of Political Coordination, condus de Frank Wisner[31], a început să recruteze români din taberele de refugiați din Germania de Sud, Austria și Iugoslavia. A fost acordată o preferință bărbaților tineri, care cunoșteau regiunile în care fuseseră raportate activități ale partizanilor. Astfel de oameni au fost antrenați pentru misiuni secrete, ale

căror obiective erau fie obținerea de informații cu privire la capacitatea de apărare a României, fie conectarea cu grupurile de rezistență anticomunistă din munți. Iugoslavii fie și-au infiltrat agenții peste graniță, fie au folosit cetățeni români de naționalitate sârbă. Pentru a combate infiltrarea peste graniță, a fost creată o secție de contraspionaj a trupelor de grăniceri, subordonată Ministerului de Interne. Activitățile de spionaj israeliene se concentrau pe situația evreilor din România. Conform dosarelor Securității, în România erau suspectate de spionaj, în 1951, 45.299 de persoane. Acestea erau monitorizate de rețele formate din 904 agenți, dintre care cinci erau ofițeri rezidenți ai Securității, 306, informatori calificați și 593, informatori necalificați. Ca rezultat al informațiilor adunate, au fost arestate pentru spionaj 267 de persoane.[32]

Un al doilea obiectiv principal al Securității a fost identificarea și distrugerea oricărei formei de rezistență internă la regim. În jargonul Securității, aceasta era descrisă ca „activitate subversivă antidemocratică a dușmanilor poporului". Principalele ținte erau foștii proprietari de fabrici și de pământ, membrii partidelor democratice scoase în afara legii și ai Gărzii de Fier, preoții, studenții, profesorii, ofițerii și polițiștii în retragere.[33] În 1951, erau ținute sub supraveghere 417.916 persoane, dintre care 5.041 au fost arestate pentru „activitate dușmănoasă".[34] Informațiile – de pildă în cazul celor suspecte de spionaj – au fost adunate de informatorii care lucrau sub conducerea unui ofițer de securitate. Detaliile erau puse cap la cap în birourile locale, iar un buletin zilnic asupra situației din fiecare regiune era transmis telefonic birourilor regionale între orele 5.00 și 5.30 după-amiaza.

Ascultarea și filajul suspecților erau mijloace auxiliare folosite de Securitate pentru a strânge dovezi despre ținte. Filajul era o activitate deosebit de laborioasă și din acest motiv informatorii erau adesea folosiți pentru a suplimenta activitățile desfășurate de departamentele de resort ale Securității. Nu numai presupușii dușmani ai regimului s-au bucurat de acest gen de atenție; ea viza și membri marcanți ai partidului. Printre cei ale căror convorbiri telefonice au fost ascultate după 1948 de ceea ce a devenit „Unitatea T" s-au numărat Ana Pauker, Vasile Luca, Teohari Georgescu, Ion Gheorghe Maurer, Alexandru Bârlădeanu și Valter Roman. Între 1953 și 1961, pe această listă au fost adăugate alte nume: Iosif Chișinevschi și soția lui, Liuba, Constantin Doncea și Nicolae Ceaușescu. În 1963, Miron Constantinescu a devenit și el o țintă, la fel ca Gheorghe Pintilie, fostul șef al Securității, în 1964. Responsabil cu ascultarea a fost, până în 1954, Alexandru Nicolschi. Nici măcar Gheorghiu-Dej nu a fost cruțat. Colonelul Andrei Arghiropol, care a lucrat în Unitatea T, a dezvăluit în 1968 că prima lui sarcină, primită în 1949, a fost interceptarea convorbirilor telefonice ale lui Gheorghiu-Dej. Singurele persoane care mai știau despre această operație, desfășurată la ordinele Moscovei, transmise prin consilierii sovietici, erau Pintilie, Nicolschi și colonelul Alexandru Neacșu, șeful Unității T.[35]

Dosarele Securității arată că în deceniul 1948–1958 au fost arestate peste 70.000 de persoane, dintre care 60.428 între 1948 și 1953. Aceste

cifre trebuie tratate cu circumspecție, din moment ce conform afirmațiilor lui Gheorghiu-Dej numai în 1961 fuseseră arestați 80.000 de țărani, pentru colectivizarea agriculturii.[36] Multe dintre arestări erau ilegale, fiindcă fuseseră efectuate de ofițeri ai Securității care acționau doar pe baza unor instrucțiuni telefonice de la superiorii lor, fără un mandat eliberat de parchet. Au existat multe cazuri de confuzie în privința identității, care au dus la reținerea altcuiva. În 1955, Ministerul de Interne le-a dat ofițerilor instrucțiuni să facă arestări numai pe baza mandatelor de arestare, totuși în septembrie 1958 Alexandru Drăghici, ministrul de interne, se plângea încă de cazuri în care fuseseră făcute arestări „în mod neîntemeiat și prematur"[37].

În primii ani de existență ai Securității, s-a pus accentul mai degrabă pe cantitatea decât pe calitatea informatorilor. Mulți dintre ei erau escroci și delincvenți de duzină, și printre ei se numărau informatorii de ocazie și băgăreții pe care, așa cum remarca Walter Bacon, toate regimurile totalitare îi produc în abundență, parazitar.[38] Aceste categorii au umflat cifra totală a informatorilor la nivelurile raportate pentru 1951 de Direcția Contrasabotaj și Direcția Informații Interne, mai exact, 30.585 și respectiv 10.698.[39]

Informatorii erau adesea șantajați pentru a colabora cu Securitatea. Se renunța la acuzații pentru diferite delicte în schimbul colaborării. Ei erau supuși frecvent unor tratamente brutale de către cei care-i foloseau, așa cum arată discursul lui Pintilie citat mai sus, și erau amenințați în fel și chip. Documentele arată că la sediile regionale ale Securității din Cluj și Constanța informatorii erau aduși cu ochelari negri, ca să nu poată recunoaște locul, și „aruncați într-o cameră"[40]. Faptul că mulți dintre ei nu erau demni de încredere a dus la o epurare masivă – 70% din efective – în martie 1956, în timp ce din rândurile intelectualilor au fost recrutați noi informatori. Informatorii erau folosiți și de alte două organe de securitate internă, ambele fondate la începutul anului 1949. Pe 23 ianuarie, Direcția Generală a Miliției a fost înființată pentru a înlocui poliția și jandarmeria (care funcționa ca poliție rurală), iar pe 7 februarie au fost create trupele de securitate.[41] Ambele instituții au fost plasate sub autoritatea Ministerului de Interne, iar general-locotenentul Pavel Cristescu, despre care se presupune că era rus, a fost numit comandant al celei dintâi.[42]

Printre îndatoririle Miliției se număra eliberarea permiselor de reședință, care înlesnea monitorizarea mișcărilor populației și a suspecților, ca și pregătirea deportărilor. Principalele sarcini ale trupelor de securitate erau menținerea ordinii publice în marile centre industriale și prevenirea oricărui gen de rezistență la măsuri ale guvernului cum ar fi colectivizarea sau naționalizarea bunurilor și a proprietăților. De-a lungul anilor 1950, trupe din ambele instituții au fost desfășurate pentru a eradica rezistența partizanilor din zonele muntoase și au fost în plus utilizate, într-un rol mai pasiv, pentru paza coloniilor de muncă, care în 1950 fuseseră grupate într-un departament special al Ministerului de Interne, numit Direcția Unităților de Muncă.

Acțiunile Securității, ale Miliției și ale trupelor de securitate au primit un cadru legal prin introducerea de noi legi care făceau din opoziția la regim un delict penal. Pedeapsa cu moartea pentru trădare și sabotaj economic a fost introdusă pe 12 ianuarie 1949, iar un decret promulgat în același an stipula pedepsirea actelor „considerate ca periculoase pentru societate", chiar dacă acestea nu erau „încadrate în mod specific de lege ca delicte". O lege din 12 august 1950 impunea pedeapsa cu moartea pentru infracțiuni împotriva independenței naționale și a suveranității, pentru neglijențe ale lucrătorilor care „duceau la dezastru public", pentru furtul și distrugerea echipamentului militar și pentru uneltirea împotriva statului, spionajul și sabotajul economic. Pedeapsa cu moartea se aplica și pentru trădarea „secretelor de stat" către o putere străină, dar natura secretelor de stat nu era definită. „Uneltirea împotriva securității interne și externe a RPR" atrăgea și ea pedeapsa cu moartea, dar, din nou, „uneltirea" nu era definită ca atare. Caracterul deschis al acestei legislații a permis aplicarea ei arbitrară de către autorități. Categoria „infracțiuni contrarevoluționare" și-a făcut apariția în Decretul nr. 83 din 1949. Acesta prevedea pedepse de până la 15 ani de muncă silnică pentru cei care rezistau exproprierii ce rezultase din reformele agrare din 1945 și 1949.

Instituția de partid însărcinată cu inițierea arestărilor și cu procedurile judiciare era specifică regimurilor comuniste, Procuratura. Aceasta era învestită cu „puterea supremă supervizantă, pentru a asigura respectarea legii de către ministere și alte organe centrale, de către organele locale ale puterii și administrației de stat, precum și de oficiali și de alți cetățeni"[43]. La fel ca Securitatea, ea se baza extensiv pe informatori, ale căror activități erau încurajate și recompensate, în spiritul procedurilor folosite de procurorul general sovietic la procesele publice din anii 1930, Andrei Vîșinski, care se lăuda că „mii de informatori garantează faptul că Procuratura poate reacționa prompt"[44].

O idee despre „principiile" adoptate de autoritățile comuniste în determinarea vinovăției cetățenilor i-a fost dată de un anchetator lui George Tomaziu, artist arestat în 1949 sub acuzația de spionaj în solda Franței și a Marii Britanii. Atunci când Tomaziu a afirmat că învățase la universitate despre faptul că era mai bine să lași să scape un om vinovat decât să închizi zece presupuși suspecți nevinovați, anchetatorul i-a răspuns:

> Ăsta era dreptul burghez și de aceea burghezia s-a prăbușit. La noi este exact invers: pentru a nu risca să pierdem din mână un vinovat, îl închidem împreună cu ceilalți nouă.[45]

În procesele politice desfășurate după impunerea guvernului Groza, acuzatul era adesea găsit vinovat nu fiindcă ar fi comis un delict, ci pur și simplu fiindcă era acuzat.[46] Simpla calitate de acuzat era suficientă pentru a fi scos din circulație. Așa arăta caricatura de justiție practicată de comunism. La proces erau avute în vedere nu numai acțiunile persoanei, ci și persoana însăși, familia și mediul din care provenea. Acest lucru a

fost cel mai bine ilustrat în procesele publice ale presupușilor sabotori ai Canalului Dunăre–Marea Neagră din 1952, dar poate fi constatat și în procesul cu ușile închise al lui Lucrețiu Pătrășcanu din 1954. Multe dintre procesele dintre 1948 și 1964 aveau un caracter preventiv, acuzatul fiind socotit vinovat de delicte *potențiale*. Principiul fusese aplicat cu fervoare de Andrei Vîșinski, în calitate de procuror, în procesele de la Moscova dintre 1936 și 1938, iar Vîșinski e chiar omul sub supervizarea căruia a fost introdus în România.

În desfășurarea proceselor politice, se conferea o importanță specială mărturisirii.[47] Pentru a o obține era folosită tortura, fie ea psihologică, fizică sau și una, și alta. Insistența în privința mărturisirii și utilizarea torturii pentru obținerea ei erau străine sistemului românesc de justiție, și e tentant să te gândești ce impresie le-au făcut ele comuniștilor români de frunte, care cunoscuseră regimul mult mai puțin brutal al României interbelice. Unii români au susținut că ritualurile de lichidare importate din Uniunea Sovietică după 1945 aveau nevoie, pentru a fi executate, de mâna agenților NKVD de origine basarabeană sau ucraineană, ca Nicolschi sau Goncearuc, dar asta ar însemna să trecem cu vederea brutalitatea unui număr de ofițeri români ai DGSP, de exemplu, Ioan Șoltuțiu, sub supravegherea căruia Belu Zilber, Lucrețiu Pătrășcanu și Remus Koffler au fost bătuți.

Bătăile erau de regulă administrate la ordinul ofițerilor superiori ai Direcției a V-a pentru Cercetări Penale. Aceasta e chiar secțiunea care a conferit Securității caracterul unei poliții politice. Instrucțiunile confidențiale date de Ministerul de Interne permiteau Securității să rețină o persoană timp de 24 de ore fără să aibă un mandat de arestare de la procuror. În acest interval, celui reținut i se cerea să dea o declarație.[48] Mandatele de arestare erau eliberate pentru Securitate de procurori militari, la ordinul Ministerului de Justiție. După emiterea unui astfel de mandat, interogatoriul prizonierului începea în prezența unui stenograf. Primul șef al Direcției a V-a a fost colonelul Mișu Dulgheru, arestat el însuși în noiembrie 1952 sub acuzația că a tărăgănat cercetarea activităților lui Pătrășcanu.[49] Documentele Securității arată că Dulgheru a aprobat utilizarea bătăilor, a amenințărilor, falsificarea declarațiilor deținuților și extinderea interogatoriilor dincolo de limita la care interogatul le putea suporta fizic. Până și Alexandru Drăghici, numit ministru de interne în mai 1952, recunoștea că ofițerii anchetatori ai Direcției „aveau un grad de pregătire și cunoștințe generale destul de reduse", dar aceste lipsuri erau compensate de „puternicul lor entuziasm revoluționar, de fondul sănătos și puterea de muncă pusă în slujba revoluției proletare".[50]

Nivelul scăzut de cunoștințe este adesea vizibil în interogatoriile consemnate în dosarele Securității. Unul dintre ofițeri nu știa că Partidul Național Țărănesc fusese scos în afara legii de regimul Antonescu, un altul nu știa să scrie numărul 309, confundându-l cu 3.009, 30.009 și 300.009. Pentru a depăși aceste dificultăți, consilierii sovietici au redactat o listă de întrebări cu răspunsurile dorite din partea celor acuzați;

pentru a obține aceste răspunsuri, anchetatorii recurgeau la presiuni psihologice și fizice, refuzându-le deținuților țigările, reducându-le rațiile de hrană sau administrându-le bătăi. Unii dintre anchetatorii Securității practicau bătaia cruntă cu bastonul, alții aruncau apă pe podeaua de beton a celulelor pentru ca prizonierii să înghețe sau îi obligau să stea în picioare până își pierdeau cunoștința. În octombrie 1954, la o întâlnire care a avut loc la sediul Direcției a V-a, Drăghici a ordonat încetarea acestui gen de presiuni din partea ofițerilor, cu excepția cazurilor aprobate de el personal. Explicația cinică pentru tratamentul brutal aplicat unora dintre deținuți a fost că Direcția „nu a organizat o ședință cu toți șefii de servicii din țară, unde să se facă un schimb de experiență și să se dea instrucțiuni precise de acțiune"[51]. Totuși, un raport din septembrie 1958 al Securității admitea faptul că unii ofițeri continuă să-i bată pe deținuți, „încălcându-se cele mai elementare reguli ale muncii de anchetă"[52].

E dificil să furnizăm cifre precise pentru numărul de persoane arestate și închise în epoca Gheorghiu-Dej, pentru simplul motiv că propriile statistici ale Securității sunt contradictorii. Un raport al Ministerului de Interne declară următoarele: în deceniul 1948–1958, 58.733 de persoane au fost condamnate pentru infracțiuni multiple, toate de natură politică: uneltire împotriva ordinii sociale, apartenența la organizații teroriste sau subversive – acestea includeau fostele partide politice democratice și Garda de Fier –, „instigare la ostilitate împotriva regimului", trecerea ilegală a frontierei, omisiunea de denunț a unei infracțiuni împotriva statului, crime „împotriva umanității și a activității clasei muncitoare", trădare, spionaj, distribuția de tipărituri interzise, sabotaj și „activitatea religioasă ostilă". Cei mai mulți dintre condamnați au primit sentințe între unu și zece ani de închisoare. 73.310 persoane au fost condamnate la închisoare în perioada 1945–1964, dintre care 335 au primit pedeapsa cu moartea (câteva sentințe au fost comutate). Alți 24.905 de inculpați au fost achitați sau s-a renunțat la învinuirile împotriva lor. În plus, 21.068 de persoane au fost trimise în aceeași perioadă în lagăre de muncă. Numărul celor care au murit în detenție e dat ca fiind 3.847, dintre care 2.851 în timpul executării sentinței și 656 în lagăre de muncă.[53]

Totuși, un alt set de statistici arată că în perioada dintre 1950 și 31 martie 1958 au fost arestate 75.808 persoane, dintre care 73.636 au fost condamnate. În aceeași perioadă – 1949–1958 – 23.023 de persoane au fost trimise în lagăre de muncă și peste 60.000 au fost plasate în arest la domiciliu.[54] Sursele independente oferă însă cifre destul de diferite; o examinare a înregistrărilor din tribunale în perioada respectivă arată că în anii 1949–1960 au avut loc 134.150 de procese, cu un total de cel puțin 549.400 de inculpați.[55]

Majoritatea celor trimiși în lagăre de muncă au ajuns acolo fără proces sau sentință. Totul s-a petrecut la ordinele Ministerului de Interne, care la rândul lui acționa potrivit ordinelor lui Gheorghiu-Dej și ale consilierilor sovietici. Pentru a justifica detenția ilegală a celor care se aflau în această situație, a fost folosit eufemismul „condamnat administrativ".

Dar nici măcar această ficțiune juridică nu a fost utilizată pentru arestarea între 1948 și 1950 a miniștrilor din perioada precomunistă, a episcopilor greco-catolici și romano-catolici și a foștilor polițiști. Nu exista în Codul penal delict care să justifice privarea lor de libertate, așa că toți au fost întemnițați pe baza unor ordine emise de Ministerul de Interne. Aceasta a fost soarta lui Dumitru Caracostea, ministru al educației în guvernul Gigurtu din iulie 1940, și a altor câteva sute de persoane care dețineseră poziții administrative în perioada precomunistă. Caracostea a fost arestat în septembrie 1950 și dus peste noapte la închisoarea din Sighet. Pe certificatul lui de eliberare, datat 6 iulie 1955, există spații albe în dreptul numărului mandatului de arestare și al motivului detenției lui, dovadă venită chiar de la autorități cu privire la faptul că nu exista un temei legal pentru arestarea lui sau pentru cei cinci ani de închisoare. Mulți dintre cei privați de libertate în lagărele de muncă erau țărani care se opuseseră reformei agrare din 2 martie 1949. Soarta lor oferă un exemplu elocvent cu privire la utilizarea constrângerii de către Securitate în implementarea revoluției comuniste.

Premisa ideologică pe care se baza colectivizarea era inclusă în rezoluția Partidului Comunist din 3–5 martie. Principala și cea mai grea sarcină legată de construirea socialismului, care susținea această rezoluție, era soluționarea problemei țărănești. Conform partidului, existau cinci categorii de oameni. Prima era formată de proletariatul agricol, în total 265.000 de familii, care lucrau pentru chiaburi. A doua categorie erau țăranii săraci. Aceștia aveau proprietăți de până la cinci hectare, ce reprezentau peste 57% din totalul deținut de persoane private. Rezoluția considera că loturile acestora sunt neproductive, fiindcă erau risipite în mai multe locuri, și conchidea că țăranii săraci ar prefera un mod de producție diferit. A treia categorie era formată de țăranii mijlocași, care generau 60% din producția agricolă a țării. Aceștia foloseau ca mână de lucru doar propria familie, aveau proprietăți între cinci și 20 de hectare, care reprezentau 34% din totalul ariei cultivate, și aveau să constituie nucleul gospodăriilor colective. A patra categorie consta în țăranii bogați, sau chiaburii, care erau definiți astfel fiindcă angajau mână de lucru sau percepeau chirie pentru utilaje, și nu datorită dimensiunii loturilor deținute. Cea de-a cincea categorie era ceea ce mai rămăsese din clasa moșierilor, ale căror proprietăți fuseseră împărțite țăranilor la reforma agrară din 1945.[56]

Rezumând sarcinile cu care se confrunta partidul în impunerea colectivizării, Gheorghiu-Dej a identificat ca fiind cea mai importantă „lichidarea completă a proprietăților chiaburilor de la sat"[57]. Chiaburii nu urmau să fie primiți în noile ferme colective. Un al doilea obiectiv era de a-i convinge pe țăranii săraci și mijlocași să se unească în gospodării colective. Accentul era pus pe persuasiune, și nu pe constrângere, iar ca pas preliminar au fost organizate „întovărășiri" pentru plugărit. Totuși au fost introduse pedepse aspre pentru cei care nu livrau cota obligatorie de cereale către stat, iar primele incidente de rezistență țărănească au fost raportate în mai, în satul Roma din județul Botoșani, tocmai din

cauza lor. Cu acest prilej, trupele de securitate au tras în demonstranți.[58] Tulburări extinse au urmat în iulie, în Bihor, având ca rezultat execuția de către Securitate a 16 țărani și deportarea altor 200. Au urmat alte violențe în august, de astă dată în județul Arad, unde 12 țărani au fost împușcați de Securitate și mai mult de 100 au fost arestați.

Teama de nemulțumirile țăranilor a făcut-o pe Ana Pauker, care coordona Comisia Agrară, fondată cu scopul expres de a supraveghea crearea fermelor colective, să acționeze cu precauție. Strategia ei era în contradicție directă cu vederile lui Veretnicov, unul dintre consilierii sovietici ai Comisiei.[59] La o întâlnire a acesteia de pe 1 septembrie 1949, Ana Pauker a aprobat doar patru din cele 12 propuneri de înființare a gospodăriilor colective; cât despre celelalte opt, a amânat inaugurarea în jumătate de cazuri, până la îndeplinirea condițiilor, și le-a respins total pe celelalte. S-a dovedit la fel de rezervată la o întâlnire a Consiliului de Miniștri din 13 septembrie, când s-a discutat exproprierea pământului țăranilor:

> Pur și simplu nu trebuie să existe exproprieri pentru țăranii săraci și mijlocași, pentru câteva mii de lei, fiindcă aceștia vor bea banii și după nu vor mai avea din ce trăi. Trebuie să primească alt pământ în schimb [...]. E foarte bine să avem o nouă cale ferată, dar nu e deloc bine să avem nemulțumiri printre țărani.[60]

În 1949, au fost înființate doar 56 de gospodării colective, cu rezistență izolată din partea țărănimii. Dar, în ianuarie 1950, Comitetul Central al Partidului a înlocuit Comitetul Agrar cu Secția Agrară, căreia i-a dat resurse sporite pentru a accelera campania de colectivizare. În ciuda acestui fapt, Pauker a respins 655 din cele 900 de propuneri de colectivizare care fuseseră făcute secției în aprilie. Nu a ajuns însă foarte departe cu prudența. În timpul verii, pe când se afla la Moscova pentru un tratament de cancer la sân, colectivizarea a fost brusc accelerată, iar în iulie și august a fost aprobată crearea a 1.012 ferme colective, indiferent de condițiile existente în zonele în care acestea urmau să funcționeze. În consecință, rezistența contra colectivizării s-a răspândit printre țăranii din toată țara.

Constrângerea ajunsese acum la ordinea zilei. Au fost aduse Securitatea și Miliția, care apăreau adesea în mijlocul nopții pentru a-i obliga pe țărani să se înregistreze în gospodăriile colective. Aceștia au fost amenințați cu munca silnică sau cu exmatricularea copiilor lor din școli. Cei care au refuzat au fost arestați și duși la sediile Consiliilor Populare, unde au fost bătuți și torturați. În regiunea Cluj, unora dintre ei li s-a dat de ales: fie să plătească o amendă imensă, fie să petreacă zece ani în închisoare, fie să intre în gospodăria colectivă. Multe familii au fost date afară din case atunci când pământul lor a fost înglobat în fermele comune, primind pământ de proastă calitate în altă parte, sau chiar nimic în schimb.

În câteva regiuni, ca Arad, Argeș, Dolj, Bihor, Munții Apuseni, Vlașca, Hunedoara și Timișoara, țăranii, ajutați uneori de „grupurile de partizani", au avut confruntări violente cu trupele de securitate și Miliția.

Opoziția țăranilor la reformă a devenit clară. În unele zone, clădirile nou-createlor ferme colective au fost incendiate. Așa s-a întâmplat în județul Arad, unde rapoartele Securității arată că, după distrugerea pe 31 iulie 1949 a unei ferme de stat, trupele de grăniceri au fost chemate de la Radna și au restabilit ordinea pe 3 august, după arestarea a 98 de oameni și împușcarea pe loc a 12 țărani din satele Apateu, Șomoșcheș, Berechiu și Șepreuș. Rapoartele semnate de șeful biroului Securității din Timișoara, colonelul Coloman Ambruș, și de adjunctul lui, maiorul Aurel Moiș, dau detalii cu privire la ceea ce numeau „această rebeliune" și menționau că alți doi țărani fuseseră împușcați mortal „în timp ce încercau să scape din arest".[61]

O revoltă deschisă a izbucnit în nordul județului Vlașca, la începutul lui iulie. Țăranii din peste o duzină de sate s-au înarmat cu furci și topoare și au devastat sediile locale de partid, distrugând fotografiile șefilor de partid și tăind liniile telefonice. Oficialii comuniști au fost bătuți și dați afară din clădiri. Forțele de securitate au fost chemate și au tras în protestatari, ucigând zece oameni și rănind un număr mult mai mare. Aceste evenimente s-au repetat în alte câteva zone din întreaga țară.[62]

Accelerarea procesului de colectivizare a coincis cu creșterea presiunii împotriva chiaburilor. După lansarea reformei agrare, li se permisese de către partid să scape de stigmatul clasei lor prin „donarea" pământului către fermele colective. Această practică a contribuit substanțial la consolidarea fermelor, din moment ce țăranii săraci aveau foarte puțin pământ de dat, sau deloc. Dar, în vara lui 1950, Secția Agrară a primit de la conducerea partidului directiva ca pe viitor „chiaburii *vinovați* [sublinierea mea] să fie trimiși în judecată, iar pământul să le fie confiscat"[63]. Autoritățile din unele județe nu au respectat nici măcar această aparență de legalitate, confiscând pământul și trimițând chiaburii și familiile lor la Canalul Dunăre–Marea Neagră fără nici un fel de proces. Aceasta a fost soarta a mii de oameni. Așa cum avea să recunoască Gheorghiu-Dej mai târziu, „în numele luptei împotriva chiaburilor, peste 80.000 de țărani, în majoritatea lor țărani muncitori, au fost trimiși în judecată; dintre ei peste 30.000 au și fost judecați în procese publice"[64].

Gheorghiu-Dej a susținut că arestările au fost făcute la ordinele Anei Pauker[65], dar, așa cum spuneam mai sus, ea s-a aflat la Moscova timp de șase săptămâni în iunie și în toată luna iulie 1950, pentru tratament medical, și s-a întors în țară în septembrie, neputând să își reia activitatea până în decembrie. În locul ei, Alexandru Moghioroș, apropiat al lui Gheorghiu-Dej, a dat o serie de instrucțiuni Secției Agrare, inclusiv ordinul de a aresta chiaburii.[66] Mai mult, declarațiile făcute de ea în fața Secției Agrare după ce și-a reluat îndatoririle arată clar că abordarea treptată a colectivizării era, din punctul ei de vedere, cea mai bună, și considera utilizarea forței împotriva țăranilor o gravă eroare. În ianuarie 1951, a propus ca Comitetul Central să introducă procese pentru cei care-i obligau pe țărani să intre în gospodăriile colective, declarând că „cei care acționează în acest mod nu sunt oameni". La scurt timp a

întrerupt consolidarea fermelor de stat (GOSTAT)*, proces care trebuia încheiat, conform legii reformei agrare, în 1952.

Pauker a recunoscut că folosirea constrângerii era o eroare în politica de colectivizare pe 28 aprilie 1951, când a spus Secției Agrare a Comitetului Central următoarele:

> În loc de a continua pe această cale [abordarea treptată], o cale care s-a dovedit a fi cea mai bună, în care lucrurile se desfășoară mai lent și cu mai multă precauție – în loc de această cale, am început să folosim metode de forță pentru a-i obliga pe țărani să intre în gospodăriile colective [...]. Începând din vara trecută, am declanșat acțiuni care nu corespund deloc liniei partidului nostru și sunt cu totul opuse oricărei forme de gândire comunistă serioasă. Numai cineva irresponsabil, numai un aventurier, doar un om rupt de mase și de partidul nostru, doar o persoană care își imaginează că azi e, dar mâine nu mai e poate crede că poți face gospodării colective obligând oamenii și că aceste gospodării colective pot fi viabile.[67]

Un raport intern al partidului arată clar că Ana Pauker a blocat crearea de noi ferme colective în iarna 1950–1951. „Prima noastră grijă", a afirmat ea, „trebuie să fie gospodăriile existente, întărirea lor și transformarea lor în exemple pentru țărănimea individuală". În consecință, în 1951 nu a fost înființată nici măcar o singură fermă colectivă; cele 62 care au fost inaugurate în acel an (față de 971 în 1950) fuseseră de fapt create și consolidate în vara și toamna lui 1950, dar nu își începuseră existența oficială.[68]

La rândul lui, Gheorghiu-Dej s-a arătat critic față de abuzurile comise în timpul colectivizării. Într-un discurs ținut pe 11 mai 1951, a criticat „metodele de constrângere" folosite, care, a spus el, „au dus la abateri flagrante de la linia partidului". Unele comitete regionale organizaseră competiții pentru crearea celui mai mare număr de gospodării colective, iar asta dusese la „o rată forțată de creștere a numărului de ferme"[69]. Acest gen de regrete afișate nu fac însă decât să demonstreze cinismul conducătorului partidului, din moment ce arhivele Comitetului Central arată destul de clar că conducerea partidului știa foarte bine ce „metode de constrângere" fuseseră folosite și nu a făcut nimic să le pună capăt atunci când fuseseră aplicate fără milă.

Într-adevăr, pe 3 iulie 1952, Gheorghiu-Dej a cerut intensificarea campaniei împotriva chiaburilor, chemând presa „să mobilizeze masele țărănimii muncitoare în lupta neobosită împotriva chiaburilor"[70]. Aceștia au continuat să fie arestați cu miile, adesea pentru cele mai mici încălcări ale legii – de pildă pentru că nu își legau câinii. Un raport al Securității din 1953 afirmă că în 1951 și 1952 au fost arestați 34.738 de țărani, dintre care 22.000 erau chiaburi.[71] În ciuda acestui fapt, opoziția țăranilor a încetinit progresul colectivizării. În 1955, doar 26% din terenul arabil fusese colectivizat sau introdus în ferme de stat. În ianuarie 1958, au

* Fermele colective s-au numit inițial Gospodării Agricole Colective (GAC), iar cele de stat, Gospodării Agricole de Stat. Ulterior, denumirile au fost schimbate în Cooperative Agricole de Producție (CAP) și Întreprinderi Agricole de Stat (IAS) (n. tr.).

avut loc în județul Galați numeroase incidente în care țăranii colectivizați cereau să li se permită retragerea din fermele colective, iar pe 12 ianuarie 1958, nimeni altul decât Nicolae Ceaușescu, la vremea respectivă secretar al partidului pentru agricultură, a dat, conform unor surse, ordine Miliției pentru a deschide focul împotriva sătenilor din Răstoaca, Vrancea, care se opuneau colectivizării.[72] Pe parcursul anului următor, fermele colective din diferite județe ale Moldovei au fost atacate de țărani care cereau dizolvarea lor, iar acțiunile de acest tip s-au repetat în toată țara în următorii trei ani, până în ajunul anunțului făcut de Gheorghiu-Dej la o plenară a Comitetului Central, pe 27 aprilie 1962, conform căruia colectivizarea se încheiase.

Rezultatele ei au plasat 60% din totalul de 15 milioane de hectare de teren agricol în fermele colective și 30% în cele de stat, lăsând 9% în proprietate privată. Ultimul procent se referea la terenurile situate la deal și la munte, a căror inaccesibilitate le făcea foarte greu de colectivizat.[73] Micile loturi care li se mai permiteau țăranilor conform legii din 1949 reprezentau 6% din aria colectivizată, ceea ce însemna un total de 15% din suprafața arabilă rămas în proprietate privată după 1962. Costul colectivizării, în materie de vieți umane și nefericire, este imposibil de calculat.

Mașinăria terorii folosită împotriva țărănimii pentru colectivizarea forțată a fost pusă în mișcare de partid pentru a aduce la îndeplinire deportările de masă ale sârbilor și germanilor din vestul Banatului.[74] Aceste grupuri etnice au început să fie privite ca un risc de securitate atunci când tensiunile dintre Iugoslavia și România au crescut, după excluderea celei dintâi din Cominform* în iunie 1948. Stalin a inventat atunci o nouă erezie – „titoismul" –, iar statele-satelit ale URSS au fost obligate să lanseze vânători de vrăjitoare printre cadrele superioare, urmate de epurări care trebuiau să servească drept exemplu pentru cei despre care se presupunea că își plasează loialitatea față de țara lor mai presus de cea față de Moscova. Urmând exemplul sovietic, diplomații iugoslavi au fost expulzați din România și alte state din Cominform în 1949, iar în 1950 Bulgaria a interzis cetățenilor iugoslavi utilizarea pământului din zona de graniță aflat în proprietatea lor, dar plasat pe sol bulgar. Guvernul român a întrerupt toate legăturile de cale ferată și poștale cu Iugoslavia în ianuarie 1950, motivând că spionajul iugoslav profită de ele, iar în vara aceluiași an a trimis în judecată un grup de 12 români de origine sârbă – printre care se numărau și doi foști angajați ai ambasadei iugoslave la București –, acuzați că ar fi „în serviciul spionajului clicii fasciste a lui Tito". Trei dintre acuzați au fost condamnați la moarte, iar ceilalți au primit pedepse cu închisoarea, de la trei la 25 de ani.[75]

Deportările din regiunea Banatului au început în vara lui 1951. Pe 14 noiembrie 1950, Securitatea a finalizat „Planul de evacuare a zonei

* Cominform era Biroul de Informații Comuniste, succesor al Internaționalei Comuniste (Comintern). Creat în 1947 și dizolvat în 1956, la inițiativa Uniunii Sovietice, căreia i-a servit ca unealtă de impunere a politicilor (n. tr.).

de frontieră cu Iugoslavia, pe o fâșie de 25 km, a elementelor care prezintă un pericol prin prezența lor în zonă". Se presupunea că operațiunea „nu va depăși trei luni"[76]. Deportarea viza 40.320 de persoane din zonele Timișoara, Sânnicolau Mare, Oravița, Moldova Nouă, Reșița, Almaș, Turnu Severin, Baia de Aramă, Strehaia, Vânju Mare și Plenița. Securitatea i-a clasificat pe deportați după cum urmează: 1.330 de cetățeni străini, 8.477 de basarabeni, 3.557 de macedoneni, 2.344 de foști colaboratori ai armatei germane în timpul războiului, 257 de germani, 1.054 de „titoiști", 1.218 oameni cu rude care fugiseră în străinătate, 367 de oameni care ajutaseră „rezistența anticomunistă", 731 de „dușmani ai orânduirii socialiste", 19.034 de chiaburi și hangii, 162 de foști moșieri și industriași și 341 de criminali deținuți. Mulți dintre bărbații adulți se înrolaseră în Partidul Comunist, dar asta nu le-a schimbat cu nimic soarta. Printre deportați se numărau și 590 de persoane care locuiau în afara zonelor de frontieră. Conform planului, cu toții trebuiau să fie mutați în zone din județul Ialomița, în Bărăgan și la Galați, mai precis în satele Bâlga, Ciulnița, Călărași, Mărculești, Fetești, Andrășești, Perieți, Bucu, Cioara, Lunca Dunării, Vădeni, Frumușița, Dudești și Urleasca.[77]

Deportările propriu-zise au început pe 16 iunie 1951 și au fost executate de 10.229 de ofițeri și trupe de la Școala de Grăniceri din Oradea și de la Școala de Pregătire a Pompierilor. Întreaga operațiune s-a desfășurat sub supravegherea strictă a general-maiorului Mihail Burcă, ministru-adjunct de interne, și a general-maiorului Eremia Popescu, comandantul trupelor de securitate din Ministerul de Interne.[78] Pentru transportul deportaților, au fost folosite 2.656 de vagoane de cale ferată și 6.211 camioane. Zvonurile despre deportări au determinat mai multe persoane să încerce trecerea clandestină a graniței în Iugoslavia, în timp ce altele și-au lăsat copiii în grija prietenilor și a rudelor din afara zonei desemnate.

Primele trenuri au plecat între 16 și 20 iunie 1951. Deportaților li s-a permis să ia doar ceea ce puteau transporta cu ei, urmând ca restul bunurilor lor să fie aduse de comisii special constituite, care au sfârșit prin a le plăti doar o mică parte din valoarea posesiunilor lor. Fiindcă existau prea puține trenuri, mulți dintre deportați au trebuit să aștepte, în căldura toridă, câte două-trei zile pe câmp. Trenurile speciale erau păzite de soldați și evitau oprirea în gările mari, pentru a împiedica orice comunicare cu cetățenii obișnuiți. La sosire, deportații mai norocoși au fost cazați în colibe improvizate cu pereți de lut și acoperișuri de paie, în așezări speciale, dintre care unora li se dăduseră nume sovietice, ca „Iosif Clisici", din regiunea Galați, unde au fost plasați 859 de oameni. Despre alții, înșiși Securitatea a recunoscut că „populația era amplasată în mijlocul câmpului în plin soare și nu a primit în cea mai mare parte materialele necesare pentru adăposturi"[79]. Aceleași relatări mai includ lipsa apei potabile, aprovizionarea sporadică cu pâine și multe cazuri de copii suferinzi de insolație. În ciuda acestor probleme, deportații au folosit inițiativa și priceperea tipică populației Banatului,

pentru a-și crea noi așezări, care au devenit o trăsătură caracteristică a zonei în care se aflau.

O sarcină a Securității la fel de importantă ca îndepărtarea presupușilor oponenți ai regimului era „apărarea realizărilor socialismului" din România. Și pentru Securitate, și pentru Miliție, ziua de 1 Mai – ca toate celelalte sărbători „roșii" din calendarul comunist – nu era o zi de sărbătoare, la fel ca pentru restul cetățenilor. În astfel de zile, distrugerea unei pancarte sau a unui afiș reprezenta un mare pericol pentru regim, prin exemplul pe care îl oferea, și era în consecință privită ca un delict contra statului român. În consecință, conducerea de partid însărcina Securitatea cu supravegherea atentă a mulțimilor și gestionarea minuțioasă a paradelor. Prima directivă referitoare în acest sens a fost formulată în 1952 de Gheorghe Pintilie, fiind ulterior reînnoită cu modificări minime, până la răsturnarea regimului în 1989.[80] Securității i se cerea să „garanteze siguranța personală și pe cea a domiciliilor membrilor de frunte ai partidului și să asigure desfășurarea pașnică, în ordine, a festivităților din întreaga țară". Printre măsurile foarte precise se număra controlarea de către Securitate a construcției tribunelor oficiale, care urmau să fie păzite zi și noapte de Miliție. Ofițerilor li se cerea să-i verifice pe toți cei care participau la construcție și să inspecteze toate scurgerile și canalele din zona tribunelor și de pe ruta parcursă de paradă. Cu cinci zile înainte de 1 Mai, toți cei care aveau acces la tribune și oamenii desemnați de partid să conducă rândurile și coloanele de manifestanți trebuiau verificați. Precauții similare erau luate în privința vânzătorilor de la standurile cu băuturi și a celor care pregăteau carele alegorice. Câte un ofițer de securitate deghizat în salopetă urma să se afle în fiecare astfel de mașină.

General-maiorul Alexandru Drăghici, ministru-adjunct de interne la vremea respectivă și șeful direcției politice a ministerului, dădea ordinul ca pavoazarea cu steaguri, benzi și panouri să înceapă pe 28 aprilie, iar decorațiunile să fie îndepărtate pe 3 mai. Pe clădirile oficiale urmau să fie arborate steaguri în proporție de 75% de partid, roșii, și 25% cu tricolorul național.[81] Pe măsură ce național-comunismul a luat locul stalinismului, proporția celor din urmă a crescut. Securității i s-a mai dat însărcinarea de a se asigura că nu erau tarabe cu cârnați prăjiți și răcoritoare pe ruta paradei și că vor exista buchete de flori pentru a fi înmânate liderilor de partid din tribune. 1 Mai, Ziua Internațională a Muncii, era sărbătorită diferit în lagărele de muncă și în închisori. O directivă a Ministerului de Interne, datată 8 aprilie 1953, stabilea o zi normală de muncă, cu dublarea pazei. Singura schimbare pentru prizonieri era faptul că nu se primeau pachete cu mâncare sau scrisori.[82]

Odată cu impunerea regimului comunist, România a fost obligată să se întoarcă cu spatele către vest și cu fața către est. Cea mai evidentă dovadă cu privire la acest fapt este adoptarea de către regimul Gheorghiu-Dej a practicii staliniste a arestărilor în masă și a întemnițării fără proces. Aplicarea modelului sovietic în sistemul juridic românesc a adus cu ea bine-cunoscutele procese publice, care au permis regimului să se

debaraseze de oponenți sub aparența unei false legalități. Acest fapt era în contrast evident cu regimul juridic antebelic care, în ciuda numeroaselor sale neajunsuri, nu era instrumentul unui singur partid politic. Guvernele românești antebelice nu încercaseră eliminarea clasei politice și nici nu se bazaseră pe principiul vinovăției prin asociație. Metodele folosite de Gheorghiu-Dej pentru a ține permanent sub control poporul român au fost folosite și de alți membri ai partidului, dintre care cei mai proeminenți au fost Pătrășcanu, Pauker, Luca și Georgescu. Asta presupunea însă încălcarea statutelor partidului. Interesul manifestat de Gheorghiu-Dej față de rezultatele înscenării procesului lui Pătrășcanu, prin ascultarea demersurilor înregistrate pe bandă, oglindește prezența lui Stalin în balcon la procesele publice de la Moscova din 1937. Ambii lideri întruchipau caracterul intruziv al statului polițienesc.

5. CALEA CĂTRE DOMINAȚIE A LUI GHEORGHIU-DEJ

Dacă Gheorghiu-Dej a trebuit să-și joace rolul în scenariile gândite de Stalin de la impunerea regimului comunist în România, din 1952 i s-a oferit ocazia de a regiza el piesa. Lucru care s-a văzut foarte clar atunci când de la Stalin a venit ordinul de epurare a presupușilor sioniști.[1] Dincolo de impactul politic, această epurare avea și o altă semnificație, în sensul în care continua tradiția luptelor interne care au caracterizat istoria PCR. Ea consolida astfel o cultură a violenței și fricii pe care organizația extremistă și antisemită Garda de Fier o introdusese în România în perioada interbelică. Gheorghiu-Dej și-a făcut și el propria epurare, prin uciderea lui Ștefan Foriș.[2]

Tocmai datorită loialității față de Moscova Gheorghiu-Dej a fost capabil să-și eclipseze rivalii. Pentru asta, el s-a folosit de procesele publice.[3] Vreme de zece ani, Gheorghiu-Dej a supravegheat îndepărtarea a trei dintre tovarășii săi pe care îi privea ca posibili rivali. Primul, Ștefan Foriș, a fost asasinat. Al doilea, Lucrețiu Pătrășcanu, a fost executat după un proces sumar. A treia pe listă, Ana Pauker, a fost redusă la condiția de cadavru politic. Faptul că Gheorghiu-Dej a ajuns în postura respectivă se datora, în parte, capacităților sale de tactician răbdător și manipulator expert. Dar posibilitatea de a-și consolida puterea depindea de capacitatea lui de a evita orice suspiciune în privința loialității față de stăpânul sovietic. Vulnerabilitatea lui, în această chestiune, era cu atât mai mare cu cât dintre figurile importante ale PCR numai el nu fusese școlit la Moscova și era, într-o oarecare măsură, o necunoscută, așa cum Gheorghi Dimitrov, secretarul Cominternului, a recunoscut în fața Anei Pauker în septembrie 1944.[4] Pentru a compensa acest dezavantaj, Gheorghiu-Dej a făcut două lucruri. În primul rând, s-a înconjurat de un număr de agenți NKVD care fuseseră închiși în timpul războiului și i-a numit în funcții înalte în serviciile de securitate și Ministerul de Interne, oferindu-i astfel lui Stalin o garanție în privința loialității. Printre ei se numărau Pantelimon Bodnarenko, Serghei Nikonov, Piotr Goncearuc, Mișa Postanski și Vania Didenko. Ultimul a fost unul dintre cei mai apropiați prieteni ai lui Gheorghiu-Dej, evadând împreună cu el în august 1944 de la Târgu Jiu.[5] În al doilea rând, a folosit fiecare ocazie de a exploata potențialele greșeli din acțiunile rivalilor săi, furnizându-i astfel lui Stalin temeiuri pentru

a se îndoi de capacitatea acestora și în același timp întărindu-și imaginea de servitor fidel.

Deși Gheorghiu-Dej nu a fost implicat direct în planificare loviturii de stat din 23 august 1944, victoria lui în competiția pentru controlul partidului i-a oferit, în istoriografia comunistă, un loc de frunte nu numai în pregătiri, ci și în evenimentele acelei zile. După arestarea lui Pătrășcanu în 1948, orice mențiune referitoare la rolul acestuia ca reprezentant al Partidului Comunist în discuțiile din Blocul Național Democratic dinaintea loviturii a dispărut, previzibil, până la începutul anilor 1960. Versiunea tipică a regimului asupra loviturii de stat, promovată de Gheorghiu-Dej într-un discurs din mai 1960, a fost că regele Mihai și cercurile palatului „au fost nevoite să accepte planul de acțiune stabilit de Partidul Comunist, singura forță politică reală care acționa în vederea răsturnării guvernului antonescian"[6]. Exagerarea rolului lui Gheorghiu-Dej în lovitura de stat a fost înlesnită de faptul că rivalii lui în lupta pentru putere, Ana Pauker și Vasile Luca, se aflau încă în Uniunea Sovietică pe 23 august 1944 și, în consecință, nu își puteau asuma nici un fel de merite.

Lovitura de stat și modul cum a fost ea folosită de Gheorghiu-Dej era numai unul din cele două evenimente de la care putem trasa originile luptei interne pentru supremație din partid. Cel de-al doilea, care s-a petrecut și el în 1944, înainte de intrarea trupelor sovietice în București, a fost decizia de a-l îndepărta pe Ștefan Foriș din funcția de secretar general al partidului în aprilie 1944. Din acest motiv, soarta lui Foriș și enigma care o înconjoară este esențială pentru a înțelege pretențiile de legitimitate ale lui Gheorghiu-Dej ca lider de partid. Conform versiunii colportate în perioada supremației acestuia în partid, pe 4 aprilie a avut loc o întrunire la spitalul lagărului din Târgu Jiu, la care au participat Gheorghiu-Dej, Emil Bodnăraș, Constantin Pârvulescu, Iosif Rangheț și Chivu Stoica; Dej a cerut îndepărtarea lui Foriș, pe motiv că acesta era informator al poliției.[7] În locul lui, un secretariat provizoriu, format din Bodnăraș, Pârvulescu și Rangheț, a fost numit de cei prezenți, care le-au mai cerut lui Bodnăraș, Pătrășcanu și Ion Gheorghe Maurer să se alăture altor partide politice, în încercarea de a scoate România din războiul cu Uniunea Sovietică. Ambele decizii au contribuit la stabilirea autorității lui Gheorghiu-Dej și a apropiaților acestuia asupra partidului, astfel încât lui Stalin i-a fost prezentată o conducere de partid operațională, care jucase un rol semnificativ în răsturnarea lui Antonescu și formarea noului guvern. Rol care a permis, în plus, partidului să pretindă o susținere de mase mai amplă în țară; Gheorghiu-Dej a exploatat la maximum acest aspect în acțiunile propagandistice ale partidului după 23 august 1944.

În lumina ascensiunii ulterioare, e totuși important să ne amintim că Gheorghiu-Dej nu a fost numit lider al partidului la întrunirea menționată. Totuși, în timp, el a început să fie portretizat de presa comunistă ca arhitect al deciziei de a-l exclude pe Foriș, lucru care i-a servit în

același timp ca armă ofensivă contra rivalilor de felul lui Pauker, care se pare că puseseră sub semnul întrebării acea decizie, și ca simbol al apărării intereselor românești, atunci când a avut loc ruptura cu Moscova, la începutul anilor 1960.[8] Totuși, meritele puteau fi asumate doar dacă acesta era dovedit „trădător". Fără această dovadă, demiterea lui și, mai important, uciderea lui nu aveau nici o justificare. La numai trei ani de la moartea lui Gheorghiu-Dej, s-a renunțat la acuzația de trădare la adresa lui Foriș: în aprilie 1968, la plenara de partid, Nicolae Ceaușescu l-a învinuit pe Gheorghiu-Dej de „asasinarea" lui Foriș, socotit „nevinovat" de a fi agent inamic. Totuși, Foriș a fost în continuare acuzat de „grave neajunsuri" în munca lui, care făcuseră demiterea necesară.[9]

În toată perioada comunistă, responsabilitatea deciziei de îndepărtare a lui Foriș din funcția de secretar al partidului i-a fost atribuită lui Gheorghiu-Dej, dar implicarea efectivă i-a revenit lui Bodnăraș și prietenului apropiat al lui Gheorghiu-Dej, Vania Didenko, agent NKVD, închis pentru spionaj în favoarea Uniunii Sovietice, lucru care a creat ulterior un grad de suspiciune și asupra Moscovei.[10] După ce Foriș și asistenta lui, Victoria Sârbu, au fost luați în custodie de Bodnăraș pe 4 aprilie și mutați într-o casă conspirativă, Bodnăraș le-a ordonat să scrie materiale pentru ziarul clandestin al partidului, *România liberă*. Această solicitare s-a întins pe parcursul unei luni întregi, lucru care i-a făcut pe Foriș și pe asistenta lui să ceară „clarificarea situației lor"[11]. În cele din urmă, Bodnăraș și Didenko i-au separat pe Foriș și Victoria Sârbu, ducându-l pe primul într-o altă casă conspirativă, până pe 24 decembrie 1944, când a fost reunit cu partenera lui. La începutul lui ianuarie 1945, Bodnăraș și Didenko s-au întors, spunând cuplului că fuseseră găsiți nevinovați de acuzația de colaborare cu Siguranța în timpul războiului și că erau liberi să meargă la Cluj, unde partidul le găsise ceva de făcut. Se pare însă că Foriș nu a fost satisfăcut cu această decizie și a amenințat că pleacă în Ungaria, pentru a-i sluji pe comuniștii de acolo. Asta ar explica de ce, după Victoria Sârbu, pe 23 martie 1945 au apărut doi ofițeri ai Securității, care l-au luat pe Foriș cu ei la Ministerul de Interne, unde a fost interogat câteva zile cu privire la activitățile pe care le desfășurase.[12]

Foriș a părut să simtă că i se apropie sfârșitul, fiindcă pe 7 aprilie și-a făcut testamentul.[13] La sfârșitul acelei luni, Victoria Sârbu a născut o fată, pe care a numit-o Vera-Victoria. În luna următoare, ea și Foriș și-au putut petrece câteva zile împreună. Pe 9 iunie, Foriș a plecat în oraș ca să cumpere mâncare pentru o excursie pe care intenționa să o facă spre a se întâlni cu unul dintre frații partenerei lui, care locuia în provincie. A fost ultima oară când Foriș a fost văzut de un membru al cercului lui. Mai târziu, în aceeași vară, mama lui Foriș s-a întâlnit cu Eduard Mezincescu, șef al organizației Apărarea Patriotică, care asigura hrană și bani pentru foștii deținuți comuniști, cerându-i să dea de urma fiului ei, dar Mezincescu nu a putut s-o ajute.[14]

Așa cum decizia de îndepărtare a lui Foriș a fost folosită ca expedient politic, mai întâi de Gheorghiu-Dej, apoi de Nicolae Ceaușescu, la fel s-a întâmplat și cu ordinul de asasinare a lui. Unii istorici i-au atribuit

decizia exclusiv lui Gheorghiu-Dej, alții, bazându-se pe relatarea făcută de Ceaușescu la plenara din aprilie 1968 a Comitetului Central, în care Foriș a fost reabilitat, au invocat o decizie colectivă luată de Gheorghiu-Dej, Ana Pauker, Vasile Luca și Teohari Georgescu.[15] Este greu de crezut că o astfel de mutare ar fi putut fi făcută fără măcar ca Stalin s-o accepte tacit, mai ales că ea implica lichidarea unui fost lider al partidului în absența oricărui proces. Încă o dată, faptul că, în conformitate cu documentele furnizate la plenara partidului din 22–25 aprilie 1968, uciderea i-a fost încredințată lui Pintilie Bodnarenko (Gheorghe Pintilie), agent NKVD, nu e lipsit de semnificație. Ca șef al Secției Politice și Administrative a Comitetului Central, în ale cărei atribuții intra și securitatea partidului, se spune că Bodnarenko a admis că a executat condamnarea la moarte a lui Foriș. Acesta din urmă a fost ridicat de pe stradă de Pintilie, la ordinele lui Gheorghiu-Dej, și dus în celulele Ministerului de Interne. În vara lui 1946, a fost transportat de ofițeri aflați sub comanda lui Petre Bulgaru la sediul partidului din aleea Alexandru, sub pretextul de a fi interogat acolo. La sosire, a avut o ultimă discuție cu Alexandru Nicolschi, care i-a pus o întrebare despre un carnet care fusese găsit în casa conspirativă și care conținea detalii despre activitatea lui din timpul războiului. Apoi Foriș a fost dus într-o anexă, unde a fost ucis în bătaie cu un drug de fier de Gheorghe Pintilie și de șoferul acestuia, Dumitru Mitea. Corpul lui a fost apoi îngropat în grădina clădirii.[16]

Insistențele mamei lui Foriș, care dorea să afle soarta fiului ei, l-au făcut pe Pintilie să o cheme în biroul lui în vara anului 1947. Acolo a încercat fără succes să-i explice că nimeni din partid nu știa ce s-a întâmplat cu el. Ulterior, i-a ordonat lui Gavril Birtaș, șef al Securității din Oradea, să ia femeia și să „o facă să tacă". Pintilie a convins-o pe mama lui Foriș să intre în mașina lui Birtaș, spunându-i că fiul ei se afla în zona Oradiei și că Birtaș știa exact unde anume. Întrebat mai târziu ce făcuse cu ea, Birtaș a spus că o dăduse pe mâna a doi polițiști din Oradea, care o aruncaseră în râul Criș cu o piatră de moară legată de gât.[17]

Internarea lui Gheorghiu-Dej a luat sfârșit pe 12 august 1944, când un grup de comuniști a reușit să-i extragă și pe el, și pe prietenul lui apropiat, Vania Didenko, din lagărul de la Târgu Jiu, conform instrucțiunilor lui Ion Gheorghe Maurer. Cei doi s-au adăpostit câteva zile la o serie de simpatizanți din Oltenia, printre care un preot ortodox, Ioan Marina, care i-a ținut în casa lui parohială din Râmnicu Vâlcea, după care și-au continuat drumul spre București.[18]

Deși Gheorghiu-Dej a fost creditat cât a fost la putere și în epoca Ceaușescu cu funcția de secretar general al partidului după îndepărtarea lui Foriș, un studiu din ziarul partidului *Scânteia* spune altceva.[19] În prima ediție neclandestină din 21 septembrie 1944, a fost publicat un comunicat semnat de Constantin Pârvulescu. Acesta era desemnat „secretar general al Partidului Comunist Român". Ediția de a doua zi a tipărit o fotografie a lui, cu aceeași explicație. În următoarele câteva săptămâni, Pârvulescu a avut întâietate în ziar, atunci când au fost

reproduse documente ale partidului, dar alți doi etnici români, Gheorghiu-Dej și Pătrășcanu, au beneficiat de spațiile cele mai mari.[20]

În primele câteva săptămâni de după lovitura de stat din 23 august, Pătrășcanu l-a eclipsat pe Gheorghiu-Dej, fiind personajul cel mai vizibil în Partidul Comunist; această eclipsare treptată i-a stârnit lui Gheorghiu-Dej resentimentele față de el. Pătrășcanu intrase în partid cu peste un deceniu înaintea lui Gheorghiu-Dej și venea dintr-o clasă de mijloc cu totul diferită de originile muncitorești ale acestuia. Se născuse în 1900, la Bacău; tatăl lui era scriitor și profesor, iar Pătrășcanu însuși urmase cu succes studiile universitare, absolvind dreptul la Universitatea din București în 1922 și terminând la Leipzig un doctorat despre reforma agrară din 1918–1921 din România. Pătrășcanu și-a continuat studiile în Franța și era unul dintre cei cinci comuniști aleși în parlamentul României în 1931, deși nu și-a ocupat niciodată locul, fiindcă alegerile au fost anulate, iar din toamna lui 1933 până în primăvara lui 1934 a fost reprezentantul permanent al Partidului Comunist Român în Comintern. La întoarcerea în România, a intrat în secția de propagandă a partidului, la Iași. În această perioadă, a apărat în justiție o serie de comuniști și a fost el însuși arestat de șase ori, între 1924 și 1941, deși cea mai lungă perioadă în care a fost reținut pentru interogatoriu a fost de două luni.[21]

Contrastul dintre Gheorghiu-Dej și Pătrășcanu era subliniat chiar de modul cum fuseseră cei doi tratați de autorități. Dacă Gheorghiu-Dej și apropiații lui, ca Gheorghe Apostol, Alexandru Moghioroș și Gheorghe Stoica, au primit sentințe lungi cu închisoarea, Pătrășcanu a fost pur și simplu plasat sub supraveghere de Siguranță, iar casa i-a fost percheziționată frecvent. Această aparentă clemență din partea poliției avea să fie folosită mai târziu de Gheorghiu-Dej în sprijinul acuzației că Pătrășcanu era informator al poliției, iar după arestarea acestuia, în 1948, Gheorghiu-Dej le-a cerut anchetatorilor să obțină de la prietenii lui Pătrășcanu mărturisiri în acest sens.[22] Tratamentul relativ blând al lui Pătrășcanu în regimul Antonescu e ilustrat și de faptul că a fost internat doar pentru scurtă vreme, în două rânduri, în timpul războiului – cinci luni în 1940 și opt luni la Târgu Jiu, în 1943[23] –, iar în restul timpului a fost consemnat în vila familiei lui din stațiunea montană Poiana Țapului, unde a scris două studii politice de amploare. În decembrie 1943, a obținut permisiunea de a-și petrece 20 de zile în capitală, din motive medicale, și și-a prelungit șederea acolo până în mai 1944. A putut face asta cu ajutorul verilor lui, colonelul Ștefan Stoica, care lucra la Ministerul Înzestrării Armatei, și colonelul Octav Ulea, care făcea parte din echipa mareșalului palatului. În timpul șederii în capitală, Pătrășcanu a reușit să se întâlnească cu regele, precum și cu liderii opoziției. Conform evidențelor Siguranței, Pătrășcanu nu a obținut permisiunea de a rămâne în capitală după luna mai, așa că s-a ascuns, dar asta nu l-a împiedicat să continue negocierile, în numele partidului, cu celelalte formațiuni din Blocul Național Democratic, între aprilie și august 1944. Numirea ulterioară, ca unic ministru comunist din guvernul Sănătescu, și apoi ca

ministru al justiției, din noiembrie 1944 până în februarie 1948, i-a crescut prestanța și în anumite cercuri ale partidului, și în țară.

La Gheorghiu-Dej, resentimentele față de vizibilitatea publică din ce în ce mai mare a lui Pătrășcanu se combinau cu invidia față de calitățile lui intelectuale. Prin contrast, cel dintâi avea foarte puțină educație și nu publicase nimic. În 1944 și 1945, Pătrășcanu semnase două studii politice de proporții și era autorul câtorva articole despre industrializarea României din *Scânteia*. Analizele despre perioada interbelică îi conferiseră deja prestigiu printre intelectualii din Partidul Comunist Român, iar Gheorghiu-Dej a ajuns să se teamă că Pătrășcanu va încerca să capitalizeze asta pentru a deveni centrul unei mișcări populare care amenința controlul deținut de cel dintâi asupra partidului.[24] Această tendință a devenit clară odată cu sloganul „Pătrășcanu la putere!", scandat la câteva mitinguri organizate de comuniști ținute în septembrie și octombrie 1944. S-a sugerat că Pătrășcanu are susținerea unui

> mic grup de intelectuali revoluționari veritabili, cei mai mulți dintre ei tineri și de origine evreiască, care, ca și el, erau deja scârbiți de ușurința cu care oportuniștii, pretinșii politicieni și intelectuali, dobândeau toate drepturile în Partidul Comunist, sub noua conducere.[25]

O manifestare a repulsiei lui Gheorghiu-Dej față de popularitatea lui Pătrășcanu a fost menționată de Gheorghe Pintilie, care relata că, atunci când o coloană de susținători au început să scandeze numele lui Pătrășcanu la o demonstrație de la începutul lui 1945, Gheorghiu-Dej l-a strâns de braț și a spus: „Ce tot strigă ăștia – Pătrășcanu, Pătrășcanu – ...mama lui!"[26]

Dar, dacă Pătrășcanu oferea partidului o față liniștitoare pentru populație, cu apariția lui îngrijită și costumul și cravata lui, asta obnubila neîncrederea pe care rușii începeau să o simtă față de el. Pătrășcanu le stârnise acestora suspiciuni în negocierile pentru armistițiu din septembrie 1944, punând în discuție apăsat, în fața lui Molotov, unele dintre condiții.[27] La curent cu aceste suspiciuni, Bodnăraș îl plasase pe Pătrășcanu sub supraveghere strictă la întoarcerea acestuia de la Moscova, în septembrie, conform declarației date chiar de Pătrășcanu în timpul interogatoriului, în 1949.[28]

Suspiciunile sovietice cu privire la Pătrășcanu nu au putut fi decât confirmate de comentariile făcute cu privire la el de Vasile Luca într-o conversație cu V. Morev, corespondentul TASS în România, în decembrie 1944. Se spune că Luca ar fi zis că cuvintele lui Pătrășcanu „nu reflectă totdeauna punctul de vedere al Partidului Comunist". Pătrășcanu, a continuat Luca, „nici măcar nu e membru al Comitetului Central, a intrat în istorie printr-un noroc și s-a trezit la cârma evenimentelor. Nu este un comunist consecvent".[29]

Informațiile Moscovei despre întâlnirile secrete ale lui Pătrășcanu cu membri ai Partidelor Național Liberal și Național Țărănesc, pentru ieșirea din impasul creat de faptul că pe 20 august 1945 regele Mihai ceruse demisia guvernului Groza, au întărit suspiciunile, lucru revelat de ancheta partidului asupra cazului Pătrășcanu în 1968. Deși Pătrășcanu

a declarat ulterior, în timpul interogatoriului, că informase partidul despre discuțiile cu Grigore Niculescu-Buzești, Victor Rădulescu-Pogoneanu, Constantin Vișoianu și Ion Mocsony-Stârcea – toți confidenți ai regelui –, el a recunoscut că a ascuns propunerea de a deveni prim-ministru care i se făcuse.[30] Toate aceste deliberări însă au devenit inutile, din cauză că rușii respingeau ferm cererea regelui, care în cele din urmă a cedat.[31]

Gheorghiu-Dej avea să speculeze neîncrederea sovieticilor pentru a bloca alegerea lui Pătrășcanu în Biroul Politic la prima Conferință Națională a Partidului, care s-a deschis pe 17 octombrie 1945.[32] Chiar dacă a fost ales în Comitetul Central, acesta nu s-a regăsit și în Biroul Politic de șapte membri, dintre care patru – Gheorghiu-Dej, Ana Pauker, Luca și Georgescu – au fost declarați secretari. Potrivit lui Dumitru Petrescu, șeful politic al armatei, și el membru al Comitetului Central – deși poziția lui militară a împiedicat ca această calitate să devină publică –, Ana Pauker a susținut includerea lui Pătrășcanu în Biroul Politic, împotriva obiecțiilor lui Gheorghiu-Dej, iar problema a fost, se pare, ridicată de toți cei patru secretari în fața lui Stalin, într-o vizită la Moscova.[33] Petrescu a susținut că Stalin s-a situat de partea Anei Pauker, lucru care ar explica de ce, conform raportului comisiei Pătrășcanu din 1968, el a fost în cele din urmă cooptat în Biroul Politic în iulie 1946.[34]

Și totuși existau și unii lideri sovietici dispuși să îl susțină pe Pătrășcanu. În 1949, în cursul interogatoriului, el a dezvăluit că generalul Ivan Susaikov, șeful Comisiei Aliate (Sovietice) de Control îi ceruse să-și dea demisia din funcția de ministru al justiției după un atac împotriva lui Gheorghe Apostol, aliat al lui Gheorghiu-Dej, de la Conferința Partidului Comunist.[35] Toată povestea a fost interpretată de Pătrășcanu ca o încurajare care l-a făcut să se simtă un personaj-cheie pentru sovietici și să spere că va avea în continuare un rol major în viitorul României.[36]

În același timp, rezervele lui cu privire la intențiile sovieticilor l-au făcut să vadă în americani și britanici o potențială contrapondere a acestora. Prin colegul lui, Belu Zilber, a menținut un contact strâns cu oficialii americani și britanici, cărora le-a făcut o serie de confesiuni. Avea cele mai frecvente legături cu ofițeri din serviciile de spionaj ale Aliaților occidentali. Cei doi comuniști au avut o primă astfel de întâlnire cu ofițerii de la American Office of Strategic Services pe 21 octombrie 1944, intrând într-o asociere care a durat până în 1946. Și Pătrășcanu, și Zilber i-au impresionat pe americani prin onestitatea lor, pe care ei o considerau rară în cercurile politice românești.[37] Unuia dintre contactele sale americane, istoricul și ofițerul OSS Henry Roberts, Pătrășcanu i-a explicat că „mișcarea clasei muncitoare [din România] de-abia începe și reprezintă mai degrabă o forță potențială decât una concretă". În consecință, comuniștii nu trebuiau să ia puterea cu forța, ci să se comporte ca o opoziție onestă în perioada reconstrucției economice, până în momentul în care și-ar fi putut asuma autoritatea politică prin intermediul popularității.[38]

Până la revenirea Anei Pauker și a lui Vasile Luca din Uniunea Sovietică, de la jumătatea lui septembrie 1944, conducerea Partidului

Comunist Român a fost compusă în principal din etnici români care își petrecuseră anii războiului în România: Gheorghiu-Dej, Pătrășcanu, Pârvulescu, Georgescu și Apostol. Inclus în acest grup era Bodnăraș, născut din părinți de origine ucraineană și germană. Era vorba însă de oameni despre care sovieticii nu știau nimic, cu excepția lui Bodnăraș, și tocmai de aceea Stalin și Dimitrov, șef al Cominternului „înghețat" după 1943, nu știau mai nimic cu privire la ceea ce se întâmpla printre comuniștii din România, în consecință Dimitrov i-a ordonat Anei Pauker să-și asume conducerea partidului.[39] Interogată de o comisie a partidului în iunie 1956, Ana Pauker a afirmat că Dimitrov îi ordonase să se întoarcă în România în septembrie 1944, cu doi specialiști în transmisii radio. Se pare că ea a ezitat s-o facă. „Tovarășe Dimitrov", i-a explicat acestuia, „sunt femeie și nu am fost în România în timpul războiului, mă aflam în închisoare [în România] și n-am nici o idee care e situația; au trecut zece ani și ceea ce îmi cereți e greu. Sunt femeie, evreică și intelectuală". Apoi, a afirmat că i-a spus lui Dimitrov că Gheorghiu-Dej ar trebui să fie conducătorul partidului: „Nu știm foarte multe despre el, am avut o întâlnire de aproximativ două ore la Caransebeș [în închisoare], dar știam că e un tovarăș foarte popular, feroviar și o persoană încercată și de încredere". Dimitrov nu a fost de acord: „N-avem informații din ultimii cinci ani despre România. Nu cunoaștem pe nimeni, dar te cunoaștem pe tine"[40]. Dimitrov avea probabil în vedere faptul că, spre deosebire de Ana Pauker, sau chiar de Pătrășcanu, Gheorghiu-Dej nu fusese expus disciplinei instructorilor Cominternului, nici la Moscova, nici în altă parte.

Astfel, dominația grupului Gheorghiu-Dej în conducerea PCR s-a schimbat odată cu sosirea Anei Pauker. Aceasta a zburat la București pe 16 septembrie 1944, cu un avion militar sovietic, împreună cu fiica ei Tatiana, iar după aterizarea pe aerodromul din Popești-Leordeni a fost dusă imediat într-o casă conspirativă a Partidului Comunist Român. Cam după o zi, a fost vizitată de Gheorghiu-Dej, cu care a fost imediat în dezacord. Chiar la prima întâlnire a conducerii provizorii de partid la care a participat, se spune că l-ar fi ridiculizat pe Pârvulescu și le-ar fi dat lui Gheorghiu-Dej, Bodnăraș și celorlalți participanți impresia că venise de la Moscova cu instrucțiuni clare despre reorganizarea partidului. „A fluturat o bucată de hârtie pe care o tot scotea și o băga la loc în geantă, ca să ne dea impresia că acolo sunt ordinele pe care le primise", și-a amintit Bodnăraș într-o întâlnire a Biroului Politic din martie 1961.[41]

Pauker a criticat mai ales modul în care partidul se implicase în lovitura de stat din 23 august, lăsându-l pe Gheorghiu-Dej descumpănit. „Nu știu ce să cred. Tovarășa Ana o fi stat de vorbă cu tovarășii sovietici, și dacă asta-i părerea lor, că era mai bine dacă intrau în București ca armată învingătoare și că în acest fel scăpăm și de rege, și de partidele burgheze, o fi ceva în treaba asta", a recunoscut, se pare, Gheorghiu-Dej în fața lui Silviu Brucan, tânăr jurnalist la *Scânteia*.[42] Ea a exprimat o părere similară și în discuția cu Pătrășcanu, spunându-i că ar fi fost mai bine dacă ei (Ana Pauker și sovieticii) ar fi venit și comuniștii din

România nu ar fi dat lovitura de stat.[43] Aparent convenabilă, conducerea colectivă a partidului masca lupta pentru controlul acestuia.

Adjunctul Anei Pauker la preluarea partidului a fost Vasile Luca.[44] El a revenit în România în octombrie 1944.[45] Peste o lună, li se alătura Anei Pauker și lui Gheorghiu-Dej în triumviratul din fruntea partidului, în care ultimii doi păreau să aibă un statut egal. Totuși, după fiica Anei Pauker și Pătrășcanu, Pauker a fost, *de facto*, secretar general al partidului până la Conferința Națională a PCR din octombrie 1945.[46] Problema conducerii de partid a fost pare-se ridicată într-o întâlnire dintre Molotov și Ana Pauker, care a avut loc la Moscova la începutul verii anului 1945.[47] Potrivit fiicei ei, Tatiana, ea s-a autoexclus ca lider al partidului, motivând că era evreică, femeie, intelectuală, și nu muncitoare, și că își petrecuse anii războiului la Moscova. Ea însăși l-a recomandat pe Gheorghiu-Dej. Molotov a afirmat că i-a plăcut răspunsul ei și că e „o femeie inteligentă", dar ginerele Anei Pauker bănuia că aceasta își dorise în secret ca Molotov să regrete aparentul ei sacrificiu de sine.[48]

Dacă la acea vreme Pauker și Gheorghiu-Dej împărțeau scena publică în chip de figuri principale ale Partidului Comunist, nu există nici o îndoială că Emil Bodnăraș era un personaj de culise deopotrivă extrem de important și ambiguu: nici acum nu e deloc clar cui îi era loial în ultimă instanță. Avea o autoritate considerabilă, fiindcă era cel mai de încredere agent al Moscovei, iar statutul de ofițer NKVD îl făcea alegerea evidentă pentru funcția de secretar general în ochii prim-ministrului Petru Groza, în care a și fost numit pe 17 martie 1945. Pe 27 aprilie, Groza a semnat un ordin care îi dădea lui Bodnăraș controlul asupra SSI, serviciul de spionaj extern.[49]

Bodnăraș dezvoltase o legătură foarte apropiată cu Gheorghiu-Dej încă din zilele petrecute împreună în închisoarea Doftana. Această relație îi era foarte utilă lui Gheorghiu-Dej, fiindcă le oferea stăpânilor sovietici, prin persoana lui Bodnăraș, garanții cu privire la obediența lui și îl proteja împotriva oricărei afirmații pe care ar fi putut-o face Ana Pauker, în relația ei apropiată cu Kremlinul. Bodnăraș era însă un maestru al duplicității și s-a dovedit gata să trimită rapoarte negative atât despre Gheorghiu-Dej, cât și despre Ana Pauker și Luca oficialilor sovietici importanți. Într-o declarație scrisă, dată imediat după epurare, în 1953, Pauker afirmă: „Între 1945 și 1946, tovarășul Bodnăraș a trimis o serie de rapoarte împotriva lui Luca și a mea și a subliniat faptul că cercurile reacționare vorbeau prea adesea despre noi ca lideri de partid. Atunci s-a propus ca noi doi să fim îndepărtați din România".[50] Ideea de a-i îndepărta pe Ana Pauker și pe Luca a venit însă, avea să susțină cea dintâi ulterior, de la Andrei Vîșinski.[51] Acesta dezaproba cu tărie pactul formal încheiat în august 1945 între Teohari Georgescu, în numele Anei Pauker, și Nicolae Pătrașcu, un lider al Gărzii de Fier, care accepta în rândurile Partidului Comunist o mare parte a membrilor organizației fasciste.

Pauker a dezvăluit acest lucru pe 18 iunie 1956 în fața unei comisii a Partidului, creată pentru a o interoga, care era compusă din Alexandru

Moghioroș, Constantin Pârvulescu și Ion Vințe.[52] Gheorghiu-Dej a confirmat, într-o întâlnire cu Biroul Politic din România de pe 29 noiembrie 1961, că ideea de a o îndepărta pe Ana Pauker îi fusese inculcată de Vîșinski în ianuarie 1946. La Conferința de la Moscova din decembrie 1945, Statele Unite au propus ca guvernul Groza să fie reorganizat, pentru a include membri ai partidelor de opoziție. Stalin a făcut concesii limitate în această privință, în înțelegerea semnată pe 26 decembrie, în care cei trei Aliați recomandau ca guvernul Groza să includă câte un membru din partea Partidelor Național Țărănesc și Național Liberal. Vîșinski, Harriman și Clark Kerr au sosit la București de la Moscova pe 31 decembrie, pentru a supraveghea implementarea înțelegerii. Partidele de opoziție i-au nominalizat pe Ion Mihalache și Dinu Brătianu. Guvernul Groza a respins aceste nominalizări, iar în cele din urmă au fost incluși în cabinet Emil Hațieganu și Mihail Romniceanu pentru a reprezenta cele două partide.[53]

În februarie 1947, Gheorghiu-Dej și Pauker au fost primiți de Stalin la Moscova. Conducătorul sovietic l-a întrebat pe Gheorghiu-Dej dacă există temeiuri reale pentru zvonurile care ajunseseră la el despre existența unei

> fracțiuni în Partidul Comunist, care ar vrea să aibă numai români ca membri de partid, mai precis, așa încât Ana Pauker și Luca, dată fiind neapartenența lor la naționalitatea română, nu ar fi capabili să ocupe poziții de frunte în partid. Tovarășul Stalin subliniază că în acest caz partidul ar deveni, dintr-unul social și bazat pe clase, unul bazat pe rasă. Dacă își păstrează caracterul social și de clasă, se va dezvolta și va deveni mai puternic; totuși, dacă are un caracter rasist, va pieri inevitabil.[54]

Ana Pauker se putea consola și cu servilismul lui Bodnăraș ca agent al sovieticilor. Într-o confruntare cu ea, Luca și Bodnăraș din vara lui 1947, Gheorghiu-Dej a fost acuzat de Bodnăraș că înclină prea tare către britanici și americani. Bodnăraș și-a repetat plângerea în fața generalului Susaikov, vicepreședinte al Comisiei Aliate de Control, adăugând că „trebuie luate măsuri radicale". Susaikov i-a comunicat denunțul făcut pe 10 iunie lui Mihail Suslov, secretar al Comitetului Central al PCUS, dar a adăugat că după părerea lui autorul lui se înșela; Gheorghiu-Dej apelase la britanici și americani pentru sprijin economic, dar numai fiindcă avea senzația că Uniunea Sovietică însăși are unele greutăți economice.[55]

Toate aceste frământări din conducerea partidului au fost reflectate într-un raport detaliat asupra situației politice din România, compilat de un înalt oficial din Secția pentru Relații Internaționale a PCUS. V. Lesakov a vizitat România între 7 și 20 august 1947, iar la șase zile după întoarcerea la Moscova și-a informat șeful, L.S. Baranov, cu privire la ceea ce aflase. A mai transmis părerea generalului Susaikov că Gheorghiu-Dej încearcă să îi îndepărteze pe Ana Pauker și Luca de la conducerea partidului, lăsând totodată să se înțeleagă că toți trei erau capabili de duplicitate și oportunism.[56]

Oficial, conducerea colectivă a Partidului a continuat între 1945 și 1948. La prima Conferință Națională postbelică a Partidului, din octombrie 1945, *Scânteia* nu a specificat nici un nou secretar general, iar patru dintre cei șapte membri ai Biroului Politic, adică Gheorghiu-Dej, Ana Pauker, Vasile Luca și Teohari Georgescu, au fost declarați secretari. Gheorghiu-Dej a prezentat la conferință raportul politic, în timp ce Ana Pauker a făcut și ea un raport asupra statutelor partidului, iar poziția superioară a acestora a fost păstrată în ziarul partidului în următorii trei ani, numele lui Dej figurând primul, în ordine alfabetică.[57] Gheorghiu-Dej a fost numit secretar „politic", adică secretar general, de către secretariat[58], deși o înregistrare a acelei ședințe a ajuns abia recent, după 1989, în domeniul public.[59] Vizibilitatea lui crescuse ca urmare a includerii sale, în noiembrie 1944, în al doilea guvern Sănătescu, ca ministru al transporturilor și comunicațiilor, și s-a consolidat în guvernul Groza după martie 1945, când portofoliul i-a fost lărgit, incluzând și lucrările publice. Comuniștilor Gheorghiu-Dej și Pătrășcanu li s-a adăugat în guvern Georgescu, care a fost promovat de la subsecretar de stat la conducerea Ministerului de Interne. În noiembrie 1946, Gheorghiu-Dej a preluat Ministerul Economiei Naționale, redenumit „al Industriei și Comerțului" în anul următor, iar în această capacitate s-a asigurat că obligațiile economice ale României din acordul de armistițiu sunt respectate, evaluând atent în același timp resursele și avuția națională în pregătirea naționalizării. Această răspundere specifică a impus câteva vizite la Moscova, pe care Gheorghiu-Dej le-a folosit, fără îndoială, pentru a-și manifesta obediența față de conducerea sovietică.

Marele salt al Anei Pauker în arena publică a avut loc pe 7 noiembrie 1947, când a fost numită ministru de externe.[60] Ei i s-a alăturat Vasile Luca, care a fost numit ministru de finanțe în aceeași zi. Funcția de conducere din partid a Anei s-a transformat într-o funcție înaltă în stat, care îi garanta cea mai mare expunere internațională, chiar dacă nu de factură pozitivă.[61] Prin crearea Republicii Populare pe 30 decembrie, puteau fi așezate bazele statului totalitar. Primul pas a fost cimentarea României în blocul sovietic din punct de vedere militar, iar o delegație de top condusă de prim-ministrul Groza, Dej și Pauker a plecat la Moscova pe 4 februarie 1948. Acolo au semnat un Tratat de prietenie, colaborare și asistență mutuală. Fotografia de la plecarea delegației de la Moscova, pe 11 februarie, publicată în *Scânteia*, indica ierarhia PCR din punctul de vedere al sovieticilor, chiar dacă explicația atașată pozei, care fusese redactată la București, nu o reflecta. Șirul din fotografie, stabilit de autoritățile sovietice, îi includea pe Groza, Molotov, Gheorghiu-Dej și Vîșinski pe rândul din față. Pauker și Luca erau retrogradați pe al doilea rând. Gheorghiu-Dej, deasupra căruia era situat doar prim-ministrul Groza în delegația românească din poză, era identificat drept conducător al PCR. Totuși, din cauza faptului că se afla în extremitatea stângă a fotografiei, Ana Pauker era menționată în fotoexplicație prima, urmată de Groza, Luca, Molotov, Gheorghiu-Dej și ceilalți.[62]

Preferința lui Stalin pentru Gheorghiu-Dej a fost confirmată la Congresul I al noului Partid Muncitoresc Român (PMR), format prin unirea PCR și a Partidului Social Democrat, congres care a fost ținut pe 21–23 februarie 1948. Gheorghiu-Dej a fost ales secretar general, în timp ce Pauker și Luca au fost numiți în secretariatul partidului și în Biroul Politic. Apariția lui Gheorghiu-Dej în poziția de *primus inter pares* în partid a fost completată de eclipsa definitivă a mai vechiului lui rival Pătrășcanu. Deși ultimul fusese înfățișat în *Scânteia* cu numai zece zile înainte, întâmpinând delegația românească la întoarcerea din Moscova, a fost brusc acuzat de Teohari Georgescu, ministrul de interne, într-un discurs ținut la congres pe 22 februarie, că „devenise un exponent al ideologiei burgheze" și „supraestimase în mod constant și intenționat forțele inamicului, că aparține clasei dușmane și este probabil ajutat de puterile occidentale imperialiste".[63] Pătrășcanu nu a mai fost ales în nici un for al PMR și la scurt timp a fost destituit din poziția de ministru al justiției. Sancțiunea finală i-a fost aplicată după câteva săptămâni, când i s-a interzis să-și țină cursul la Facultatea de Drept din București.[64]

Căderea lui Pătrășcanu nu îi poate fi atribuită numai lui Gheorghiu-Dej. Deși e clar că acestuia îi displăcea Pătrășcanu și că purtarea lui îi înfuriase și pe alți membri importanți ai partidului[65], există indicii că sursa ordinului de demitere a fost Moscova.[66] În ochii sovieticilor, Pătrășcanu comisese o lungă listă de „erori" după lovitura de stat din 23 august. Neîncrederea Kremlinului în Pătrășcanu fusese alimentată în particular de faptul că acesta își etalase patriotismul într-un discurs ținut la Cluj pe 13 iunie 1945, unde anunțase crearea unui tribunal al poporului pentru judecarea criminalilor de război. Adoptând o linie care contrasta foarte tare cu abordarea conciliantă a lui Groza, Pătrășcanu a denunțat atunci „elementele șovine" care conduceau, a adăugat el, o campanie de zvonuri cu scopul de a convinge populația maghiară a Transilvaniei de Nord că revenirea acestei regiuni la România nu era definitivă. După ce aducea un omagiu Armatei Roșii pentru rolul jucat în eliberarea ei, Pătrășcanu făcea apel la populația maghiară să accepte ideea unui stat român unitar și a simbolurilor sale naționale. Apariția steagului sovietic lângă cel românesc fusese ovaționată cu entuziasm, dar alăturarea culorilor sovietice și a celor maghiare nu fusese făcută întotdeauna cu bună-credință și ascundea uneori o incitare la șovinism și fascism. Limba oficială a întregii țări era româna, și în toate ramurile administrației, inclusiv justiția, numai ea era valabilă. În concluzie, Pătrășcanu declara că el personal nu e gata să considere reacționară opoziția „unei mici părți" a populației românești la guvernul Groza, care se datora în mare parte neștiinței.[67]

Comentariile lui Pătrășcanu au provocat o dezbatere animată în conducerea partidului, iar discursul a fost aprobat pentru publicare în ciuda puternicei opoziții a lui Luca și Moghioroș, ambii maghiari, și a lui Iosif Chișinevschi, unul dintre principalii aliați ai lui Gheorghiu-Dej și propagandistul-șef al partidului.[68] Aproape un an mai târziu, Pătrășcanu a revenit la Cluj după o serie de ciocniri între studenții maghiari și cei

români din Cluj, referitoare la propunerea din Tratatul de Pace de la Paris de a ratifica revenirea Transilvaniei de Nord la România. Vorbind în numele guvernului și al Comitetului Central al PCR, Pătrășcanu a afirmat că tensiunea din Transilvania de Nord a fost alimentată de maghiarii din regiune, care părăsiseră România înaintea lunii august a anului 1940, când aceasta fusese atribuită Ungariei, și se întorseseră în timpul ocupației maghiare. Aveau să fie luate măsuri, a mai spus Pătrășcanu, împotriva maghiarilor și a românilor care aţâţau ura etnică și încercau să tulbure pacea Transilvaniei.[69]

Deși bine primit și de ziarele proguvernamentale, și de cele de opoziție, acest discurs a atras mânia lui Gheorghiu-Dej, care, într-un discurs ținut pe 7 iulie 1946 în fața Comitetului Central cu privire la „poziția PCR privind tendințele șovine și revizioniste", l-a criticat pe Pătrășcanu pretextând că nu a menționat rolul Partidelor Național Țărănesc și Național Liberal în incitările la ură dintre români și minoritatea maghiară.[70] Dar în sinea lui Gheorghiu-Dej se gândea la apropiata Conferință pentru Pace de la Paris, unde acuzațiile de aţâţare a tensiunilor etnice erau ultimul lucru de care avea nevoie România, dacă își dorea ca posesia ei asupra Transilvaniei de Nord să fie confirmată. Într-adevăr, prezența lui Pătrășcanu la Conferința de la Paris a fost exploatată mai târziu de anchetatorii acestuia, care l-au acuzat că ar fi încercat să creeze o breșă în PCR și l-ar fi ajutat pe ministrul de externe Constantin Vișoianu să fugă în SUA.[71]

„Șovinismul", păcat cardinal în catehismul lui Stalin de la finalul anilor 1940, a fost folosit în 1948 ca eufemism pentru presupuse atitudini antisovietice ale lui Tito, în Iugoslavia, Kostov, în Bulgaria, Gomułka, în Polonia și Rajk, în Ungaria. În cazul lui Pătrășcanu fusese folosit de Gheorghiu-Dej în 1946 pentru a se referi la atitudinea antimaghiară a acestuia. Gheorghiu-Dej nu a fost singura persoană din partid înfuriată de afirmațiile tranșante ale lui Pătrășcanu: Ana Pauker, Luca, Rangheț și alți membri importanți ai CC, ca Iosif Chișinevschi, secretarul cu propaganda, și Miron Constantinescu[72], formulaseră cu toții critici la diverse întruniri de partid, în vara și iarna anului 1946, cu privire la aroganța lui Pătrășcanu și eșecul acestuia de a urma linia stabilită de partid, dar asta nu dusese la vreo sancțiune împotriva lui.[73]

Vulnerabilitatea lui Pătrășcanu fusese sporită de arestarea liderului țărănist Iuliu Maniu în iulie 1947. Pe 14 iulie, adjunctul acestuia, Ion Mihalache, și alți câțiva membri proeminenți ai PNȚ fuseseră arestați pe când erau pe punctul de a pleca în Turcia de pe aerodromul de la Tămădău, situat la 46 de kilometri de București.[74] Câteva zile mai târziu, Maniu a fost reținut, iar pe 30 octombrie întreaga conducere a partidului a fost deferită justiției pentru complot împotriva securității statului. Atât Maniu, cât și Mihalache au fost condamnați la muncă silnică pe viață, comutată în închisoare pe viață. Arestarea lui Maniu și a cercului său din Partidul Național Țărănesc, printre care se număra și Victor Rădulescu-Pogoneanu, i-a provocat cu siguranță anxietate lui Pătrășcanu. Acesta avea motive să se teamă că Rădulescu-Pogoneanu va dezvălui

întâlnirile secrete pe care le avusese cu el în august și septembrie 1945, după ce regele solicitase demisia guvernului Groza, și că sovieticii vor ordona și arestarea lui însuși. Mai târziu, la procesul lui din aprilie 1954, avea să apară ideea că, după arestarea lui Maniu, Pătrășcanu însuși s-a hotărât să fugă din țară. S-a spus că i-a dat ordine unui asistent de încredere, Nicolae Betea, să găsească un pilot care să-i ducă cu avionul la Istanbul, iar Betea a fost pus în legătură cu un anume căpitan Zaharia. Din nefericire însă, Zaharia era informator SSI. Atunci când Betea i-a spus lui Pătrășcanu numele pilotului, acesta l-a recunoscut și și-a dat seama că planurile lui fuseseră compromise.[75] Totuși, nu există nici o sursă independentă care să confirme aceste afirmații.

Expulzarea din partid a lui Herbert (Belu) Zilber, în martie 1947, pentru că nu respectase „linia partidului" și cu suspiciunea că e „spion anglo-american" îi oferise un avertisment clar lui Pătrășcanu. Zilber era un prieten apropiat al acestuia, care îl asistase la discuțiile duse cu partidele de opoziție pentru planificarea loviturii de stat de la 23 august. Abandonat acum de prieteni și colegi, Zilber s-a văzut nevoit să-i scrie Anei Pauker în noiembrie 1947 o scrisoare în care cerea propria arestare și interogare, astfel încât să-i fie stabilită nevinovăția. Cererea i-a fost admisă, fiindcă pe 6 februarie 1948 a fost arestat la ordinul Comitetului Central.[76]

Îngrijorările legate de statutul său l-au făcut pe Pătrășcanu să-i ceară sfatul lui Serghei Ivanovici Kavtaradze, ambasadorul sovietic în România. Pe 29 ianuarie 1948, cei doi s-au întâlnit la ambasadă. Înregistrarea sovietică a discuției lor consemnează faptul că Pătrășcanu dorea să vorbească cu ambasadorul, „ca unui tovarăș cu mai multă experiență, într-o foarte delicată problemă, legată de poziția sa în Partid". După Kavtaradze, „Pătrășcanu a început cu o scurtă referire la faptul că el se afla în rândurile partidului comunist de 29 de ani, fiind, împreună cu Ana Pauker, unul dintre întemeietorii acestuia". Deși făcuse câteva greșeli în această perioadă, el rămânea un membru disciplinat al partidului. În timpul războiului, jucase un rol important în planificarea loviturii de stat de pe 23 august, ceea ce îi conferise oarecare popularitate. Aceasta crescuse considerabil după lovitura de stat, dar acum era privit cu suspiciune de unii membri importanți ai Partidului, lucru care dusese la diferite acuzații la adresa lui, printre altele aceea de a fi naționalist. Aceasta se baza pe două lucruri: discursul lui privind problema Transilvaniei, rostit la Cluj în 1946, și poziția sa în privința returnării proprietăților evreiești.[77]

Pătrășcanu considera „aceste acuze neîntemeiate". În discursul de la Cluj, a explicat el, îl criticase pe prim-ministrul Ungariei pentru „o politică șovină față de România în problema Transilvaniei", și nu poporul maghiar. În problema proprietății evreiești, evreii fuseseră privați de aceasta printr-un decret al lui Antonescu, iar el, Pătrășcanu, nu putuse, ca ministru al justiției, repara această nedreptate, fiindcă multe din apartamentele incluse erau acum ocupate de oficiali pe care noul guvern Groza se baza pentru buna funcționare a țării; evreilor aveau să li se dea

înapoi proprietățile, cu excepția locuințelor în care se aflau acum funcționari de stat.

Atitudinea ostilă față de el, a susținut Pătrășcanu, a început imediat după sosirea la București a Anei Pauker și a lui Luca, în septembrie 1944. Aceea era perioada în care apăruse zvonul că de fapt nu joacă nici un rol în partid. Mai mult, în decembrie 1944 și ianuarie 1945, *Scânteia*, cotidianul partidului, primise instrucțiuni ca activitatea lui Pătrășcanu, ca figură importantă a partidului și unic ministru comunist, să nu fie menționată deloc în cuprinsul lui. Ceea ce îl înfuria pe Pătrășcanu cel mai tare, i s-a confesat acesta ambasadorului, a fost refuzul partidului de a-i încredința vreo „muncă de partid", în ciuda numeroaselor cereri pe care le făcuse „de mai bine un an și jumătate". Discutase aceste probleme cu Gheorghiu-Dej și Ana Pauker, dar conversația cu aceasta din urmă nu decursese bine. „Știe", scria Kavtaradze, „că principalul lui dușman în Biroul Politic este Ana Pauker, dar nu știe cauza care a generat această atitudine, pentru că, până acum, nu i s-a adus nici o acuzație directă".[78]

Pătrășcanu i-a spus în mod repetat ambasadorului că nu îi cere să intervină în favoarea lui în PCR, ci are nevoie doar de un sfat. A insistat asupra caracterului confidențial al convorbirii. Kavtaradze i-a spus că îi poate da un singur sfat: ca Biroul Politic să dezbată situația sa și să ia o hotărâre. „Pătrășcanu", a conchis ambasadorul, „a fost de acord cu acest sfat". Pe 19 februarie, a transmis la Moscova următorul raport asupra conversației cu Pătrășcanu:

> Sunt deja câțiva ani de când în jurul lui Pătrășcanu s-a creat o atmosferă de încredere limitată și de prudență. Lucrurile au mers până la bănuieli privind legăturile lui cu agentura anglo-americană. Dar date concrete, convingătoare nu s-au adus. [...] Discuția descrisă mai sus reprezintă un amestec de tendențiozitate, minciuni și ambiții. Mie Pătrășcanu mi-a lăsat impresia unui om care nu are conștiința prea curată. Recent MAI [Ministerul de Interne], respectiv Teohari Georgescu, mi-a transmis o informație secretă primită de el de la o sursă demnă de încredere. Ea este ucigătoare pentru Pătrășcanu.
>
> Potrivit acestei informații, Pătrășcanu se plasează pe o poziție antipartinică și antisovietică și are legături cu cercurile reacționare ale emigranților români, care i-au propus să intre în organizația lor.
>
> În virtutea faptului că Pătrășcanu ar putea deveni membru al Partidului Muncitoresc Român, iar congresul se deschide pe 21 februarie 1948, am pus imediat întrebarea privindu-l pe Pătrășcanu în față Secretariatului C.C. (Dej, Pauker, Georgescu), și am propus ca în sfârșit să se facă lumină în această „afacere sumbră" și să se adopte o hotărâre. Secretariatul a fost întru totul de acord cu propunerea mea și a hotărât ca până la începutul congresului să rezolve problema Pătrășcanu.
>
> Voi informa despre ce va urma.[79]

Căderea lui Pătrășcanu se poate să fi fost pecetluită de planurile lui de a înființa o federație balcanică, incluzând Iugoslavia, Bulgaria și România, și reacția lui Stalin la aceste planuri. Pe 17 ianuarie 1948, Gheorghi Dimitrov, liderul comunist bulgar, făcuse aluzii la crearea unei federații balcanice într-o declarație formulată la București. Atât Gheorghiu-Dej,

cât și Pauker au avut grijă să se abțină de la susținerea ei. Cu o lună mai devreme, Tito vizitase capitala României pentru semnarea unui tratat iugoslavo-român. Dimitrov a fost obligat să-și retracteze declarația după un atac violent la adresa lui din *Pravda*, care a avut loc pe 28 ianuarie, iar pe 10 februarie a fost convocat la Moscova de Stalin, care i-a dat instrucțiuni să înceteze orice discuție despre federație; moartea lui la Moscova, la scurt timp după acea discuție, a garantat exact acest lucru. În același timp, Stalin i-ar fi spus pare-se Anei Pauker, cu prilejul vizitei delegației românești, să distanțeze România de Tito, iar pe 12 februarie guvernul român a ordonat ca toate fotografiile cu mareșalul Tito să fie scoase din vitrinele magazinelor. Apoi a urmat încă o instrucțiune de la Moscova: elementele „șovine" trebuiau epurate din Partid.[80]

Pătrășcanu era cea mai previzibilă victimă. Asta cu atât mai mult cu cât fusese printre cei care îl primiseră pe Tito cu puțin timp înainte, în decembrie, și putea fi implicat ușor în acuzații privind o conspirație titoistă. Ezitarea de a acționa prompt ar fi putut atrage acuzația de „șovinism", de astă dată însemnând atitudine antirusă, împotriva altor lideri de partid. În conformitate cu recomandarea ambasadorului sovietic Kavtaradze ca în „problema Pătrășcanu" să fie luată o decizie, Gheorghiu-Dej i-a cerut lui Teohari Georgescu, ca ministru de interne, să-l denunțe public pe Pătrășcanu la congresul de deschidere al Partidului Muncitoresc Român din 21–23 februarie.[81] Stând aproape de victima sa, Georgescu l-a numit pe Pătrășcanu drept unul dintre cei deveniți „exponenți ai ideologiei burgheze în diferite privințe, care se desprind de mase și se distanțează complet de ideologia și principiile partidului clasei muncitoare"[82]. A fost nevoie de patru luni pentru ca aceste acuzații să devină mai explicite. Într-o rezoluție a plenarei Comitetului Central de pe 10–11 iunie, se presupunea că

> cu câteva săptămâni înainte de 6 martie 1945, Pătrășcanu, în totală contradicție cu linia partidului, relua lozinca conlucrării „cu întreaga burghezie sau cu părți însemnate ale ei". În anul 1946, el apăra teza alianței cu „întreaga" țărănime, deci și cu elemente exploatatoare, dușmane ale țărănimii muncitoare. [...] În activitatea sa practică, Pătrășcanu ducea o politică de împăciuire față de exponenții reacțiunii burghezo-moșierești, în plină luptă a partidului împotriva reacțiunii. Pătrășcanu a mers pe linia politicii naționalist-șovine.[83]

O indicație că în spatele acestor acuzații se afla o mână sovietică era afirmația că Pătrășcanu voia să colaboreze „cu «întreaga» țărănime, prin urmare și cu elementele exploatatoare, ostile țărănimii muncitoare". Această acuzație oglindea o alta, făcută în același timp de Partidul Comunist al Uniunii Sovietice împotriva celui iugoslav, mai precis că Partidul Comunist Iugoslav nu reușise să facă diferența dintre chiaburi și alți țărani și că cedase rolul de conducere în afacerile țării Frontului Popular Iugoslav, compus din „chiaburi, negustori, mici meșteșugari, inteligența burgheză, diferite grupuri politice, incluzând și unele partide burgheze"[84]. Legătura dintre acuzațiile împotriva lui Pătrășcanu și criza sovieto-iugoslavă a devenit mai clară două săptămâni mai târziu, pe 20 iunie, când

Partidul Comunist Iugoslav a trimis o scrisoare prin care își anunța decizia de a nu participa la conferința Cominformului care urma să aibă loc la sfârșitul lunii la București. Drept răzbunare, Cominformul a exclus Partidul Comunist Iugoslav, făcându-și decizia publică pe 28 iunie, și și-a mutat sediul central de la Belgrad în capitala României.

Cronologia măsurilor luate împotriva lui Pătrășcanu arată că Gheorghiu-Dej trebuia să respecte un scenariu pregătit la Moscova. Intervalele dintre atacul împotriva lui Georgescu de pe 23 februarie, deținerea lui Pătrășcanu pe 28 aprilie, formularea explicită a acuzațiilor pe 10 iunie, ca și faptul că acesta a fost arestat formal doar două luni mai târziu, pe 24 august, arată că au existat unele ezitări în privința modului de a proceda cu el. Întârzierile au, probabil, două cauze: refuzul încăpățânat al lui Pătrășcanu de a subscrie la toate acuzațiile împotriva lui și nevoia lui Gheorghiu-Dej de a aștepta instrucțiuni suplimentare de la Moscova.

Cele cinci luni scurse între arestarea lui Pătrășcanu în august 1948 și interogarea lui de către poliție (și nu de către partid) din ianuarie 1949 au rezultat, probabil, din dorința Moscovei de a sincroniza epurarea lui cu epurările ereticilor titoiști din alte țări-satelit, care au culminat cu procesele și execuțiile lui László Rajk în Ungaria și Traicio Kostov în Bulgaria, în septembrie și decembrie 1949. Într-o depoziție dată pe 11 mai 1967 în fața Comitetului de Anchetă format de Comitetul Central al Partidului pentru a pregăti reabilitarea lui Pătrășcanu, Foriș și a altora, Gheorghe Pintilie a susținut că i se ordonase (nu a spus de către cine) în 1949 să contacteze trei consilieri sovietici aflați la București, în privința cazului Pătrășcanu. Pintilie își mai putea aminti doar numele a doi dintre ei, Aleksandr Mihailovici Saharovski și „Patriki".[85] De la ultimul, Pintilie a aflat că toți trei fuseseră implicați în pregătirile pentru procesul lui Rajk. În cursul anului 1949, atât Pătrășcanu, cât și soția lui, Elena, au fost interogați timp îndelungat la sediul DGSP (Securitatea) din Calea Rahovei, iar în perioada respectivă interogatoriile erau dirijate de consilierii sovietici, în calitate neoficială. Ei erau asistați de un secretar II de la ambasada sovietică, care comunica informații despre progresul interogatoriilor la Moscova. Mai târziu, în același an, Saharovski a fost numit consilier-șef MGB în Ministerul de Interne, iar ceilalți doi consilieri s-au întors la Moscova.[86] Gheorghiu-Dej, Ana Pauker și Chișinevschi au fost informați permanent de Saharovski despre cazul Pătrășcanu, iar ocazional Pintilie a fost convocat acasă la Gheorghiu-Dej pentru a discuta cu el și cu Chișinevschi.[87]

În evoluția interogatoriilor lui Pătrășcanu și ale prietenilor săi pot fi stabilite câteva etape. În martie 1948, SSI-ul i-a arestat pe Nicolae Betea, Anton Rațiu, Constantin Pavel și Remus Micșa, cu toții apropiați ai lui Pătrășcanu cu funcții în diverse instituții publice. În luna următoare, Pătrășcanu și soția lui au fost reținuți și chestionați de membri ai Comitetului Central al Partidului. În iunie, Betea, Rațiu și Pavel au fost predați Securității. În august 1948 a fost arestat Alexandru Ștefănescu.[88] Între ianuarie și octombrie 1949, Pătrășcanu și soția lui au fost intero-

gați de Securitate. În octombrie 1949 SSI-ul a preluat interogarea lui Pătrășcanu și a altor 25 de persoane, care a durat până în mai 1950. Apoi, în februarie 1951, a început un alt stadiu al anchetei, cu interogarea de către Securitate a grupurilor asociate cu Pătrășcanu, Ștefănescu și Remus Koffler, un veteran din partid coleg cu Foriș, și tentativele de a-i combina într-un mare complot contra regimului.[89]

Pe 28 aprilie 1948, Pătrășcanu a fost convocat de Gheorghiu-Dej la sediul central al partidului și luat în custodie – lucru care se întâmpla la două luni după denunțarea lui la congresul partidului[90], probabil din cauza întârzierii instrucțiunilor de la Stalin în privința „național-șovinilor". Gheorghiu-Dej i-a spus lui Pătrășcanu, în prezența lui Alexandru Drăghici, șef al Secției Politice și Administrative a partidului, că va trebui să apară în fața unei comisii de partid însărcinate cu investigarea activității lui în perioada cât partidul se aflase în ilegalitate (1924–1944). A fost escortat de Gheorghiu-Dej de la sediul partidului într-o casă conspirativă din Băneasa pentru interogatoriu. Acolo îl aștepta o comisie compusă din Teohari Georgescu, ministrul de interne, Iosif Rangheț, membru supleant al Biroului Politic și secretar responsabil cu cadrele partidului, și Alexandru Drăghici.

Comisia și-a început ancheta întrebându-l pe Pătrășcanu despre presupusa lui intenție de a fugi din țară, intenție pe care fostul ministru al justiției a negat-o tranșant. Timp de câteva săptămâni, membrii comisiei au încercat să-l facă pe Pătrășcanu să recunoască faptul că complotase împotriva conducerii partidului, dar aceste eforturi au fost zădărnicite fiindcă Georgescu însuși, cum suspecta Drăghici, îl sfătuise pe Pătrășcanu să-și țină gura.[91] Eșecul investigațiilor comisiei „conform liniei partidului", cum o numea jargonul de partid, de a-l convinge pe fostul ministru al justiției să recunoască orice fel de „greșeli" a pretins adoptarea unor măsuri mai coercitive. Pe 24 august 1948 a fost eliberat un mandat de arestare pe numele lui Pătrășcanu. A fost acuzat că ar fi fost informator al poliției și agent al spionajului britanic, care „desfășurase activități criminale pentru a paraliza acțiunile Partidului Comunist Român și pentru a distruge Partidul dinăuntru, contribuind astfel la cauza, întreținerea și continuarea războiului împotriva URSS"[92]. După emiterea mandatului, Pătrășcanu a fost dus la vila lui de lângă lacul Snagov, unde i s-a alăturat soției, Elena. Ambii au fost închiși sub pază armată timp de cinci luni.[93]

Următoarea etapă a calvarului lor a început pe 19 ianuarie 1949. În acea zi, au fost vizitați de Gheorghe Pintilie, colonelul Valerian Bucikov, consilier sovietic al Direcției a VI-a, responsabilă cu paza lui Gheorghiu-Dej[94], și Iosif Rangheț, membru supleant al Biroului Politic însărcinat cu contraspionajul în partid, care i-au dus la sediul Securității din Calea Rahovei, unde au fost plasați în celule separate, la subsol.[95] Nu aveau să se mai vadă niciodată. Interogarea lor a urmat modelul lui Beria pentru epurările „ereticilor titoiști" care erau pregătite în Ungaria, Bulgaria și Cehoslovacia. Sincronizarea cu aceste procese cerea să fie

dovedite acuzațiile că Pătrășcanu e trădător și informator al poliției, dar ca șef al unui grup de conspiratori legați de Tito și „imperialiștii occidentali". Pentru a crea aparența unui complot, Remus Koffler, vechi prieten al secretarului general asasinat, Ștefan Foriș, a fost arestat și el câteva luni mai târziu, pe 13 decembrie 1949. De la Koffler a fost extrasă sub tortură o „mărturisire" în care acesta admitea că el și Foriș fuseseră „agenți ai poliției burghezo-moșierești fasciste" și că în 1941 îl recrutaseră și pe Pătrășcanu. Acesta, se sugera, dăduse poliției informații care duseseră la arestarea unui număr de comuniști, printre care și Teohari Georgescu.[96]

Legăturile cu Tito și imperialiștii fuseseră create prin includerea în „complot" a câtiva reprezentanți ai organizației minorității iugoslave din România și a prietenilor lui Pătrășcanu, printre care Herbert (Belu) Zilber, Ion Moscsony-Stârcea, fost mareșal al curții regale[97], industriașul Alexandru Ștefănescu, Jac Berman și Emil Calmanovici, ambii ingineri constructori, Victoria Sârbu, Harry Brauner, muzician și fost director al Institutului de Folclor, Herant Torosian, om de afaceri româno-armean și fost consul la Paris[98], și Lena Constante, pictoriță de icoane[99]. Oficialii iugoslavi erau prezentați drept agenți ai lui Tito, în timp ce Pătrășcanu și prietenii lui erau acuzați de a fi creat o rețea de spionaj la ordinele serviciilor secrete britanice și americane.

Acuzațiile împotriva lui Pătrășcanu le oglindeau pe cele împotriva lui László Rajk, în Ungaria. Rajk luptase în Războiul Civil din Spania ca „voluntar" comunist și era internat în sudul Franței când conflictul se sfârșise. A fost eliberat în 1941, cu ajutorul lui Noel Haviland Field, agent NKVD american angajat ca lucrător social, și s-a întors în Ungaria, dar purtarea excentrică a lui Field, care a inclus contacte cu Allen Dulles, șef al Office of Strategic Services (precursorul CIA) în Elveția, le-a stârnit sovieticilor suspiciuni cu privire la motivele pentru care Field ajutase la eliberarea lui Rajk. În vara lui 1948, Mátyás Rákosi, prim-secretar al Partidului Comunist Ungar, a fost convocat la Moscova pentru a fi informat că Rajk, ministrul lui de interne, e agent american infiltrat în conducerea partidului. Generalul Fiodor Belkin, consilierul-șef al MGB pentru Europa de Sud-Est, i-a trimis pe generalii Lihaciov și Makarov la Budapesta, pentru a supraveghea pregătirile pentru arestarea și procesul public ale lui Rajk. Aproximativ 30 de alți ofițeri MGB li s-au alăturat mai târziu. Pe 30 mai 1949, Rajk a fost arestat, iar interogatoriul lui a fost condus de Belkin.[100] Procesul, care a început pe 16 septembrie, îl implica și pe Pătrășcanu. Lazar Brankov, unul dintre apărătorii lui Rajk, a sugerat că Pătrășcanu susținuse planurile lui Tito de creare a unei federații balcanice de „state burgheze democratice", care urma să includă și România.[101]

Puțin mai târziu, în octombrie 1949, Pătrășcanu și soția lui au fost dați pe mâna SSI, serviciul de spionaj și contraspionaj extern, pentru interogare, la ordinele personale ale lui Gheorghiu-Dej, care acționa la ordinele consilierului sovietic Saharovski. General-locotenentul Serghei Nikonov (Sergiu Nicolau), șeful SSI, a explicat că se urmărea stabilirea

legăturii lui Pătrășcanu cu agențiile străine de spionaj prin intermediul Lenei Constante.[102] Însărcinat cu interogarea lui Pătrășcanu a fost Petre (Piotr) Goncearuc, șeful direcției contraspionaj a SSI. Într-o depoziție făcută pe 3 iulie 1967 în fața Comisiei de Anchetă formate de Comitetul Central al partidului pentru a pregăti reabilitarea lui Pătrășcanu, Foriș și a altora, Goncearuc a declarat că în 1950 primise ordine verbale de la Nikonov, șeful SSI, de a-i interoga pe soții Pătrășcanu și că aceștia îi fuseseră aduși la sediul celei de-a Doua Direcții a SSI, pe strada Maxim Gorki, de la o vilă de lângă aeroportul Băneasa, de colonelul Valerian Bucikov. Nicolau i-a dat lui Goncearuc o listă de întrebări care aveau nevoie de clarificări, în cursul interogatoriului, printre care se aflau și următoarele: Care dintre serviciile străine de spionaj îl recrutaseră pe Pătrășcanu? Și ce legături aveau el și soția lui, Eva, cu străinii?

Declarația lui Goncearuc nu conținea nimic despre modul cum acesta și-a condus interogatoriul; el susținea că nici Pătrășcanu, nici soția lui nu au fost torturați. A recunoscut însă că după una dintre sesiuni, în care s-a pus problema relațiilor lui Pătrășcanu cu palatul, acesta a încercat să se sinucidă tăindu-și încheieturile mâinilor cu o lamă de ras. Ca să nu se găsească sursa lamei, Pătrășcanu a rupt-o în bucățele și a înghițit-o. Ceea ce nu spunea Goncearuc era că ofițerilor SSI li s-a cerut să îi dea lui Pătrășcanu laxative, pentru a recupera fragmentele și a-i examina atent tranzitul intestinal. Deși au reușit să reconstituie obiectul, sucurile gastrice șterseseră orice urmă de amprente.[103] După ce și-a revenit, Pătrășcanu a fost mutat într-o altă clădire a SSI, unde a luat o supradoză de somnifere, într-o altă tentativă nereușită de suicid.

După Eduard Mezincescu, înalt funcționar în Ministerul român de Externe la vremea respectivă, care îl cunoștea pe Goncearuc, acesta era o „brută vicleană" și se dovedise „foarte eficient" cu metodele sale de interogare.[104] Lui Pătrășcanu i-au fost puse întrebări despre presupuse schimburi de valută forte cu Herant Torosian, un român de origine armeană, dar principalul obiectiv al lui Goncearuc era de a descoperi ce legături se presupunea că are Pătrășcanu cu Secret Intelligence Service-ul britanic, prin intermediul lui Harry Brauner și al soției acestuia, Lena Constante.[105] Goncearuc a susținut că Brauner recunoscuse că acceptase propunerea unui serviciu străin de spionaj de a fugi din țară, pentru a primi la BBC un post legat de muzica folclorică, și că decisese să se folosească de prima ocazie pentru a o face. Goncearuc era convins că Brauner e spion britanic, dar Brauner nu furnizase nici o informație care să-l conecteze pe Pătrășcanu cu spionajul britanic.[106] În 1952, după transferul lui Goncearuc la Direcția Generală a Securității Poporului, după absorbția treptată a SSI de către aceasta, îi dăduse dosarul Pătrășcanu, la ordinele lui Pintilie, locotenent-colonelului Ioan Șoltuțiu.[107]

În termeni specifici, Pătrășcanu a fost acuzat că lucrează pentru spionajul britanic; cei care-i făcuseră legătura cu el erau, pasămite, Harry Brauner, Lena Constante, Koffler și Ștefănescu. Contactele pe care le avusese cu oficialii britanici din Comisia Aliată de Control au fost atunci transformate în dovezi cu privire la complicitatea la spionaj a lui Pătrășcanu,

chiar dacă la vremea respectivă britanicii erau aliații sovieticilor. În timp ce mărturisiri în acest sens erau obținute de la acuzați în urma bătăilor administrate, acuzațiile de „erezie titoistă" nu au fost uitate. Un articol din cotidianul iugoslav *Borba*, publicat pe 4 martie 1950, anunța că Pătrășcanu urma să fie judecat în scurt timp împreună cu o serie de cetățeni iugoslavi pentru un complot pro-Tito[108], dar din motive încă neclare e de presupus că Beria a ordonat o amânare a procesului. Una din explicații ar fi că în comparație cu procesele Rajk și Kostov, care au dus la epurări extinse în guvernele Ungariei și Bulgariei, versiunea Pătrășcanu a acestora pălea cu totul, așa că Beria a cerut o acțiune mai energică.[109] Caracterul neconvingător provenea din eșecul de a obține de la Pătrășcanu o confesiune asupra „crimelor" sale, precum și din absența oricăror dovezi coroborate din partea prietenilor săi. Un alt motiv posibil pentru amânarea procesului a fost opoziția Anei Pauker și a lui Teohari Georgescu. S-a susținut că Pauker și protejatul ei Georgescu au rezistat încercărilor de a-l judeca pe Pătrășcanu pentru acuzații exagerate și că felul în care l-au sprijinit a contat mult în acuzațiile de „deviaționism de dreapta" lansate împotriva celor doi în mai 1952.[110]

Dificultatea de a găsi dovezi credibile împotriva lui Pătrășcanu a fost subliniată de Pintilie în declarația dată pe 11 mai 1967 în fața Comitetului de Anchetă a cazurilor Pătrășcanu și Foriș. Pintilie a recunoscut că numai după interogatorii tenace și „dure" anchetatorii au reușit să lege toți membrii așa-numitului grup Pătrășcanu de aceleași acuzații. Timp de două sau trei luni, din ianuarie 1949, când soții Pătrășcanu au fost predați Securității, cei trei consilieri sovietici, conduși de Saharovski, au dat direcția interogatoriilor, chiar dacă nu aveau nici o calitate oficială s-o facă. De-abia mai târziu, în același an, a fost numit Saharovski consilier principal al lui Teohari Georgescu. În plus, la ambasada sovietică mai exista un secretar II care raporta Moscovei felul în care avansa ancheta. Oficialii sovietici îi țineau pe Gheorghiu-Dej, Ana Pauker și Chișinevschi la curent cu privire la cazul Pătrășcanu, dar Pintilie nu a furnizat nici un fel de dovezi despre vreo situație în care aceștia s-au împotrivit modului în care era dirijată[111], deși critica adresată de Gheorghiu-Dej lui Georgescu la plenara din mai 1952, pe motiv că nu dusese la capăt ancheta lui Pătrășcanu suficient de riguros – așa cum dezvăluise comisia de partid –, ar putea fi interpretată ca o probă a ezitării de care ar fi putut da dovadă ministrul de interne.[112]

Nu există un temei solid pentru a explica tergiversarea procesului lui Pătrășcanu ca obstrucție deliberată a lui Gheorghiu-Dej.[113] O astfel de idee vine în contradicție cu atmosfera de teroare din partidele comuniste ale țărilor-satelit în timpul proceselor publice din 1949 și după acestea. Instinctul de conservare îndemna la prudență și respectarea dictatelor sovietice. Gheorghiu-Dej urma instrucțiuni de la Moscova, care porneau probabil de la Beria, dar erau acum puse în aplicare competent de Vîșinski, care îl înlocuise pe Molotov ca ministru de externe în 1949. Relația stăpân–slugă dintre Vîșinski și Gheorghiu-Dej, care se crease în pream-

bulul apariției guvernului Groza, a fost reînnoită în aplicarea scenariilor de epurări. Acestea s-au schimbat în funcție de dispoziția politică de moment a lui Stalin. Rolul important jucat de consilierii sovietici în determinarea cursului interogatoriilor grupului Pătrășcanu între octombrie 1949 și 1952 atestă acest lucru.

Că Gheorghiu-Dej era nerăbdător să înlăture orice suspiciuni cu privire la loialitatea lui față de Stalin și să urmeze întocmai instrucțiunile sovietice reiese clar din discursul lui la a treia conferință a Cominformului, ținută la București în noiembrie 1949.[114] Dej s-a folosit de ocazie pentru a ataca ereziile lui Tito și a-i denunța pe Rajk, Brankov, Kostov și Pătrășcanu ca agenți ai oficinelor de spionaj imperialiste anglo-americane, alături de liderul iugoslav.[115] Totuși, nu a existat nici un fel de mărturisire care să-i susțină acuzația împotriva lui Pătrășcanu. Discursul lui Gheorghiu-Dej a fost pregătit, potrivit lui Hrușciov, la Moscova de Pavel Iudin, Mihai Suslov și Gheorghi Malenkov.[116] Pe de altă parte, faptul că discursul i-a fost încredințat lui Gheorghiu-Dej i-a confirmat acestuia poziția în PCR.

Scenariul stalinist era clar: dovezile cu privire la „activitățile antistatale și anticomuniste" ale celor arestați urmau să fie produse *după* ce le era transmisă pedeapsa oficială a partidului. Ele nu au putut fi însă obținute de la Pătrășcanu, sub forma unei mărturisiri. Au urmat alte eforturi de a „proba" existența unui mare complot pus la cale de Pătrășcanu, Koffler și Ștefănescu și de a-i lega de Rajk, Kostov și alții. Aceste eforturi au fost făcute la instrucțiunile lui Saharovski și ale celor doi colegi sovietici ai lui care constataseră lipsa progreselor în iarna anului 1950. Ei au recomandat desființarea SSI și transferul ofițerilor săi la Securitate. Restructurarea a avut loc în ianuarie și februarie 1951, iar Direcția G (Investigații Penale) a primit cazul Pătrășcanu.[117] O altă dovadă că desfășurarea sa era planificată la Moscova a fost un atac aparținând lui Gheorghiu-Dej, publicat în *Pravda* pe 4 septembrie 1951, cu titlul „Vigilența revoluționară a popoarelor în lupta pentru socialism". Acolo îl menționa pe Pătrășcanu printre „trădătorii inveterați, provocatori și agenți plătiți ai burgheziei ca Rajk, Costov, Koci, Dzodze și alții, conduși de agenția de la Belgrad a spionajului american – banda Tito–Rankovici"[118].

Acest al doilea stadiu al investigației lui Pătrășcanu a fost încredințat inițial colonelului Mișu Dulgheru, șeful Direcției Anchete, care primea instrucțiuni de la Saharovski și Tiganov, consilierul sovietic al acestei direcții.[119] Totuși, nu au existat progrese semnificative. Frustrarea lui Gheorghiu-Dej și, fără îndoială, cea a consilierilor sovietici au fost traduse în decizia de a-l înlocui pe Teohari Georgescu ca ministru de interne cu adjunctul lui, Alexandru Drăghici, la o plenară a Comitetului Central din 26 mai 1952. Printre acuzațiile aduse lui Georgescu a fost faptul că „nici după patru ani de zile nu a dus până la capăt ancheta cu privire la activitatea contrarevoluționară și de spionaj a lui Pătrășcanu și Kofler"[120].

A fost constituită o echipă proaspătă de anchetatori, sub conducerea colonelului Ioan Șoltuțiu, care s-a angajat să grăbească lucrurile.[121] Pentru

a fi ajutat, a fost trimis la Praga, unde a asistat o vreme la procesul Slánský. După Victor Vânătoru, unul dintre anchetatori, Șoltuțiu le raporta lui Saharovski și Chișinevschi și a cerut imperativ echipei să demonstreze că Pătrășcanu se făcea vinovat de trădare. Lui Koffler, Calmanovici și Berman li s-au administrat bătăi, dar aceștia au negat permanent acuzațiile care li se aduceau. Gheorghiu-Dej a urmărit această fază a anchetei îndeaproape, adnotând declarațiile acuzaților și oferind sfaturi cu privire la direcția în care trebuiau s-o ia interogatoriile. Faptul că coordonarea anchetei era asigurată de Saharovski și subordonatul lui, Tiganov, consilierul Direcției de Investigații Penale a Securității, indica interesul direct al Moscovei în înscenarea unui proces senzațional în România, care să rivalizeze cu cele care avuseseră loc în alte țări din blocul estic. Frustrarea simțită de Saharovski l-a determinat în cele din urmă să ordone pe 26 noiembrie 1952 arestarea colonelului Dulgheru, pe motiv că acesta ar fi tărăgănat ancheta.[122]

În același timp, a crescut presiunea psihologică asupra anchetaților, cărora li s-au administrat și bătăi până în momentul procesului, care a început în aprilie 1954. Aceste metode ilegale au fost, în 1967, subiectul unui voluminos raport secret redactat de către Comitetul Central, care nota „folosirea bătăilor, a torturii, a ruperii părului și a înfometării prelungite a prizonierilor"[123]. Aceste abuzuri i-au forțat pe acuzați să mintă, așa cum a recunoscut chiar Gheorghe Pintilie în raport, iar minciunile obținute au dus la uciderea, în aprilie 1954, a lui Lucrețiu Pătrășcanu și Remus Koffler.

Desfășurarea investigațiilor împotriva lui Pătrășcanu, între 1948 și 1952, denotă clar rolul de remorcă în care fuseseră repartizați Gheorghiu-Dej și alți membri ai conducerii PCR de stăpânii lor sovietici, în afacerile interne ale României, ca și faptul că lui Gheorghiu-Dej i s-a părut util – și prudent – să-l accepte. Interogatoriul lui Pătrășcanu și cele ale apropiaților erau ținute bine în mână de Saharovski, consilierul MGB al lui Georgescu, ministrul de interne, iar secvența diferitelor acuzații aduse lui Pătrășcanu urma un scenariu stabilit la Moscova.[124] Comportamentul lui Gheorghiu-Dej și cel al conducerii românești a partidului în timpul interogatoriilor denotă anxietatea și dorința tuturor celor implicați de a se apăra de capriciile lui Stalin și de a-și demonstra fidelitatea față de Moscova. Ca să rămâi la putere era nevoie să anticipezi următoarea mutare a lui Stalin și să lansezi acțiuni de contracarare în funcție de propriile instincte. Asta explică precauția cu care a procedat Gheorghiu-Dej în privința lui Pătrășcanu și de ce era nerăbdător să fie informat de fiecare stadiu al progreselor, sau de lipsa lor, în privința interogării. Oricare din cei doi ar fi putut fi implicat în calitate de inamic imaginar în partida absurdă de ruletă care se desfășura în mintea lui Stalin. Gheorghiu-Dej a făcut ca roata să se învârtă în favoarea lui.

6. CONSOLIDAREA PUTERII LUI GHEORGHIU-DEJ

În 1952, Gheorghiu-Dej avea doi mari rivali în conducerea României, Ana Pauker și Vasile Luca, dar nici măcar el n-ar fi putut să-i îndepărteze pur și simplu. Avea nevoie de motive doctrinare clare. Prin 1950, sionismul înlocuise titoismul ca erezie a zilei și, din acest punct de vedere, Ana Pauker se înscria în categoria suspecților. În mai 1951, la sărbătorirea celei de-a treizecea aniversări a Partidului Comunist Român, Gheorghiu-Dej i-a recunoscut pe Ana Pauker și Vasile Luca ca fiind cei mai vechi membri în activitate din conducerea partidului, dar aceștia l-au recunoscut la rândul lor ca fiind liderul unic. Numai patru luni mai târziu, Gheorghiu-Dej era la Moscova, împreună cu colegii lui din Biroul Politic Iosif Chișinevschi și Miron Constantinescu, încercând să obțină de la Stalin undă verde pentru epurarea Anei Pauker, a lui Vasile Luca și a lui Teohari Georgescu. Un motiv pentru nerăbdarea lui Dej era opoziția pe care și-o manifestaseră Ana Pauker și Teohari Georgescu în procesul lui Pătrășcanu. Există argumente credibile că cei doi au rezistat tentativelor de a-l deferi pe Pătrășcanu justiției pe baza unor acuzații trucate și că faptul că l-au protejat a fost un factor semnificativ în amânarea procesului. Acest gen de opoziție a contribuit la acuzația de „deviaționism de dreapta" lansată împotriva lor în mai 1952.[1]

Sursa căderii Anei Pauker trebuie căutată în informațiile rezultate din „verificarea" calității de membru al partidului. Această „verificare" se baza pe o decizie a Comitetului Central din noiembrie 1948, care avea scopul de a elimina elementele „carieriste și oportuniste", iar investigația a durat până în mai 1950. În urma ei a avut loc o epurare care a îndepărtat 192.000 de elemente „exploatatoare și ostile" din partid; acestea obținuseră calitatea de membru în urma unui pact formal încheiat în august 1945 între Teohari Georgescu, în numele Anei Pauker, și liderul Gărzii de Fier. Ministrul adjunct de externe sovietic, Andrei Vîșinski, s-a arătat deosebit de critic față de Ana Pauker în această privință și tocmai el e cel care i-a sugerat pentru prima oară lui Gheorghiu-Dej, în ianuarie 1946, să o îndepărteze pe Pauker.[2] Pe 23 iunie 1950, în ziarul Cominform *Pentru o pace durabilă, pentru democrația poporului* a fost publicat un articol al lui Gheorghiu-Dej care condamna politica de recrutare care dusese la admiterea în partid a „carieriștilor [...], fasciștilor, naționaliștilor

burghezi, exploatatorilor etc."[3]. Cea care putea fi blamată pentru acest eșec era Ana Pauker.

În septembrie 1951, campania a fost intensificată, iar la Moscova *Pravda* a publicat în data de 4 ale lunii un articol care relua ideea sovietică de a-l deferi pe Pătrășcanu justiției:

> În primăvara lui 1948, când Pătrășcanu și complicii lui au fost demascați, s-a dovedit că ei constituiau un conclav inamic, secret, în conducerea partidului. Penetrarea agenților inamici în conducerea partidului nostru se explică prin faptul că în timpul războiului și imediat după acesta vigilența noastră a fost mai scăzută.[4]

Arestarea lui Rudolf Slánský, secretar general al Partidului Comunist Cehoslovac, pe 24 noiembrie 1951, ca membru al unei „conspirații" sioniste, a fost pentru Ana Pauker – și pentru Gheorghiu-Dej – un alt semnal că, în ciuda relațiilor ei apropiate cu Stalin și Molotov, nu era intangibilă. Dej a folosit ocazia pentru a-și îndepărta singura rivală serioasă în lupta pentru putere. La o plenară a Comitetului Central desfășurată pe 29 februarie și 1 martie 1952, au fost lansate atacuri împotriva lui Luca, implicit și către Ana Pauker și Teohari Georgescu, prevestind epurarea lor ulterioară.

Au fost oferite o serie de interpretări ale acestei epurări care au nevoie de o explicație. În primul rând, epurarea nu a fost *doar* expresia unei lupte între facțiunea „autohtonă" a lui Gheorghiu-Dej și cea „moscovită" a Anei Pauker. E suficient să subliniem faptul că Teohari Georgescu, care era etnic român și își petrecuse anii de război cu Gheorghiu-Dej, a fost inclus printre „deviaționiștii de dreapta". E posibil ca includerea lui să fi rezultat din teama lui Gheorghiu-Dej că Stalin l-ar putea folosi împotriva lui, din moment ce Cominformul sugerase în 1940 că Georgescu ar trebui să devină secretar general al partidului, demnitate pe care se spune că Georgescu a refuzat-o.[5]

În al doilea rând, atacul împotriva Anei Pauker nu trebuie văzut ca o dovadă de antisemitism în sine. Atunci când ordinul de epurare a presupușilor sioniști din blocul sovietic a venit din partea lui Stalin, faptul că Ana Pauker era evreică a fost un accident fericit pentru Gheorghiu-Dej, care s-a folosit de acea ocazie pentru a se debarasa nu doar de ea, ci și de Vasile Luca, maghiar transilvănean. Mai mult, doi dintre aliații lui Gheorghiu-Dej în tentativa acestuia de a se folosi de ideile paranoice ale lui Stalin cu privire la o „conspirație" sionistă erau ei înșiși evrei, mai precis Iosif Chișinevschi, care a devenit ulterior o figură de frunte în secretariatul partidului, și Leonte Răutu, șeful secției de propagandă a partidului.[6]

În al treilea rând, epurarea nu trebuie interpretată ca o prevestire a politicilor autonome ale lui Gheorghiu-Dej de la sfârșitul anilor 1950. Acesta se dovedise la fel de stalinist ca Ana Pauker și Vasile Luca. Gheorghiu-Dej este cel care a pus în aplicare directivele lui Stalin de denunțare a lui Tito la conferința Cominformului de la București, din iulie 1949, iar în anul următor a ordonat deportarea minorității sârbe care trăia la

granița României cu Iugoslavia într-o zonă aflată la estul Bucureștiului.[7] Dar, dacă semnalul de epurare a venit din partea lui Stalin, identitatea victimelor se sugera de la sine, iar Gheorghiu-Dej a respectat sfaturile consilierilor sovietici. Acuzațiile împotriva „deviaționiștilor", cum au fost numiți Ana Pauker, Vasile Luca și Teohari Georgescu, au fost pregătite de Constantinescu, Chișinevschi și Alexandru Moghioroș, sub supravegherea strictă a consilierilor sovietici, în frunte cu Aleksandr Mihailovici Saharovski, consilierul de securitate sovietic al Ministerului de Interne. Un al doilea „consilier" sovietic despre care se presupune că a fost consultat e Mark Borisovici Mitin, membru al Comitetului Central al PCUS și redactor-șef al publicației *Pentru o pace durabilă, pentru democrația poporului*.[8]

Luca era vulnerabil. Cu câteva luni înainte, în septembrie 1951, Securitatea începuse să raporteze o creștere a violenței criticilor la adresa guvernului și a rușilor, ca urmare a zvonurilor persistente cu privire la reforma monetară. Aceste zvonuri se refereau la ceea ce avea să fie – după reforma monetară din august 1947 –, în esență, o a doua confiscare a economiilor poporului și erau alimentate de dispozițiile emise de Ministerul de Finanțe și banca statului pentru a accelera colectarea taxelor. Nemulțumirea populară s-a accentuat după lansarea reformei, iar Gheorghiu-Dej l-a făcut responsabil pe Luca, în calitate de ministru de finanțe, pentru ea, deși fusese decretată cu aprobarea întregului Birou Politic, la insistențele consilierilor sovietici relevanți. În mintea lui Gheorghiu-Dej, Luca trebuia să plece pentru a crea o breșă în grupul Pauker. Din ce în ce mai predispus la accese de furie – fiindcă suferea de astm și laringită cronică și avea probleme cu ficatul, ceea ce-l obliga să urmeze o dietă specială –, Luca a devenit o țintă ușoară. Mai mult, și-a pierdut câțiva dintre prieteni din cauza comportamentului și, în consecință, îndepărtarea lui a devenit mai facilă.

Atacul a fost lansat la plenara Comitetului Central din 29 februarie–1 martie 1952. Aici, Luca a fost criticat pentru că permisese ca în Ministerul de Finanțe și Banca Națională să se producă greșeli „grave" și „fraude" la aplicarea reformei monetare de pe 28 ianuarie. Într-o întâlnire a Biroului Politic care s-a desfășurat înaintea plenarei, Ana Pauker și Teohari Georgescu au sărit în apărarea lui Luca, dar fără succes. Aveau să plătească pentru asta. Adoptând o „atitudine conciliantă" și protejându-l pe Luca, puteau fi implicați în aceste greșeli.[9] Pe 9 martie, raportul comisiei de partid formate de Comitetul Central pentru a investiga faptele lui Luca și „deviaționismul de dreapta" al acestuia a denunțat activitatea „unui mare număr de elemente ostile, contrarevoluționare, grupate în jurul tovarășului V. Luca, care au subminat pe scară largă regimul democrației populare". Raportul recomanda demiterea lui Luca din postul de ministru de finanțe, care a fost anunțată în *Scânteia*, în aceeași zi. Acuzațiile au fost prezentate Comitetului Central la o întrunire ținută pe 13 martie. Ele constau în sprijinirea „elementelor capitaliste din sate și orașe" cu măsuri fiscale și creșterea prețurilor pentru produsele agricole, subminarea procesului

de industrializare prin „descurajarea investițiilor" și trădarea secretelor de partid referitoare la reforma monetară.[10]

Raportul din martie al comisiei de partid cu privire la „deviaționismul de dreapta" al lui Luca conchidea că acesta trebuia demis din funcția de ministru de finanțe și deferit pentru investigații Comisiei de Control a partidului, pe motiv că sabotase reforma monetară și subminase dezvoltarea gospodăriilor colective.[11] Raportul cerea, în plus, „mobilizarea întregului Partid în lupta împotriva oportunismului și a atitudinii conciliante și demascarea împăciuitorismului lui Vasile Luca și T. Georgescu"[12]. Termenul „împăciuitorism" avea să fie înlocuit curând, în acuzațiile partidului împotriva ambilor, de mai alarmantul „deviere".

A urmat expulzarea lui Luca din partid, la o a doua plenară, din 26–27 mai. Ana Pauker a fost criticată apăsat la aceeași plenară pentru că „a ajutat și încurajat devierile de dreapta ale lui Luca și Georgescu", și nu a fost reales în Biroul Politic, dar fiindcă „își recunoscuse unele din greșeli" i s-a permis să-și păstreze funcția de ministru de externe.[13] A doua zi, *Scânteia* a relatat că Georgescu, ministru de interne din noiembrie 1945, căruia Gheorghiu-Dej nu-i iertase niciodată faptul că sărise în apărarea lui Luca, era înlocuit de Alexandru Drăghici.[14]

Preeminența lui Gheorghiu-Dej în Partidul Comunist Român a fost consacrată de numirea lui, pe 2 iunie 1952, ca președinte al Consiliului de Miniștri (prim-ministru), post pe care îl deținea împreună cu funcția de secretar general al partidului, obținută în octombrie 1945. Gheorghiu-Dej și-a intensificat imediat atacurile împotriva lui Luca, a Anei Pauker și a lui Georgescu. Într-un discurs ținut pe 29 iunie, l-a acuzat pe Luca de faptul că „a întârziat dezvoltarea industriei grele", de protejarea a mii de chiaburi prin desemnarea lor ca țărani mijlocași și de încurajarea capitalismului și a speculei. Ana Pauker a fost blamată pentru obstrucționarea organizării de ferme colective, iar Georgescu, pentru că permisese abuzurile comise de Luca și Ana Pauker.[15]

Luca a fost arestat pe 16 august 1952 și interogat. Interogatoriul a durat până în toamna lui 1954, când a fost trimis la proces. Împreună cu el, au fost arestate alte 28 de persoane. Interogatoriul lui Luca și al celorlalți a fost coordonat de consilierii sovietici din Ministerul de Interne. Colonelul de securitate Francisc Butyka, însărcinat cu interogarea lui Luca, își amintea mai târziu:

> La vremea respectivă, aveam consilieri sovietici, care au preluat inițiativa încă de la început. Și, ca de obicei, ca în alte cazuri, nu s-a făcut nimic fără îndrumarea lor. Întreaga strategie a anchetei, incluzând întrebările, a fost tradusă în rusă și supravegheată de consilieri.[16]

Contactul lui Butyka cu consilierul sovietic respectiv, Tiganov, se realiza prin generalul Vladimir Mazuru, unul dintre adjuncții lui Gheorghe Pintilie, șeful Securității. Forța brută, care includea bătăi cu un drug de fier, a fost folosită și ea, așa cum a admis chiar unul dintre interogatori la ancheta partidului din martie 1968. Unul dintre prizonieri, pe nume Alexandru Iacob, i-a spus anchetatorului său: „Dacă sunt bătut rău cu

un drug de fier, cum am fost amenințat, voi încerca să spun adevărul, dar dacă nu pot suporta bătăile, voi inventa minciuni"[17]. Un alt prizonier din grupul Luca, Ion Craiu, a fost „bătut și ținut 40 de zile și de nopți fără somn, fiind obligat astfel să semnez declarații care nu conțineau ceea ce declarasem"[18].

Folosind aceste metode, sub supravegherea sovieticilor, Securitatea a obținut de la cei 29 de prizonieri depoziție falsă după depoziție falsă. Acestea au creat premisele unor acuzații pe baza cărora au fost trimiși în judecată trei dintre ei, împreună cu Luca; 24 au fost eliberați, iar unul a murit în arest. Cei trei trimiși în judecată erau Alexandru Iacob, ministru-adjunct de finanțe, Ivan Solymos și Dumitru Cernicica, amândoi funcționari superiori de la Comerț și Finanțe. Iacob a fost condamnat la 20 de ani de muncă silnică, Solymos la 15, iar Cernicica la trei. Dacă acest grup ar fi urmat să fie judecat împreună cu Pătrășcanu rămâne o chestiune discutabilă, dar orice astfel de planuri au fost îngropate odată cu Stalin.[19]

Ana Pauker și Teohari Georgescu au fost inițial scutiți de arest, dar asasinarea politică a primei a continuat rapid. Securitatea a lansat o campanie de zvonuri conform căreia ea avea legături cu agențiile de spionaj occidentale, prin fratele ei, care trăia în Israel, și poseda bani într-un cont personal din Elveția. Pe 5 iulie 1952, a fost demisă din postul de ministru de externe, dar și-a păstrat funcția de vicepremier, până pe 24 noiembrie, când i-a fost luată și această demnitate. Asocierea ei cu Stalin și Molotov ar putea explica de ce eliminarea ei din viața publică a fost treptată, prin contrast cu arestarea imediată a lui Luca. Modul cum a fost scoasă din politică, precum și faptul că în postul de ministru de externe i-a urmat Simion Bughici, și el evreu, arată că îndepărtarea ei avea prea puțin de-a face cu tendința antisemită care se afla la vremea respectivă la apogeu în restul Europei de Est.

Pauker a fost arestată pe 20 februarie 1953. La fel ca Luca, a negat acuzațiile de „deviaționism de dreapta". A fost interogată despre activitatea ei de la Moscova din timpul războiului și contactele cu Cominternul, dar a fost scutită de persecuțiile de care avuseseră parte Luca și Georgescu. Moartea lui Stalin s-a dovedit salvatoare pentru ea. Ca rezultat al câtorva apeluri telefonice ale lui Molotov către Gheorghiu-Dej, a fost eliberată la exact două luni după arestare, pe 20 aprilie. Devenise, pur și simplu, un cadavru politic; a dus o existență retrasă, la București, până la moartea ei, pe 3 iunie 1960.

Cu epurarea Anei Pauker, Gheorghiu-Dej scăpase de cel mai redutabil rival politic. Antagonismul dintre cei doi era alimentat de faptul că se detestau reciproc, lucru pe care Gheorghiu-Dej a încercat ulterior să-l ascundă prin puseuri periodice de nostalgie, etalate la întrunirile Biroului Politic, amintindu-și de „prietenia" cu „Ana noastră". Ana Pauker compensa carențele la capitolul „extracție proletară" prin experiența extinsă în Comintern și contactele ei la Moscova. Lucrurile stăteau exact invers în cazul lui Gheorghiu-Dej. Ambii s-au bazat pe atuurile lor în lupta pentru favorurile lui Stalin. Părerea lui Pauker despre Gheorghiu-Dej e

reflectată în discuțiile ei cu emisarul sovietic Lesakov din august 1947.[20] Încerca adesea să se departajeze de Gheorghiu-Dej punând accent pe loialitatea ei față de Moscova, sugerând în același timp că Gheorghiu-Dej era mai tentat să se uite către Occident. Astfel de argumente s-au dovedit însă neconvingătoare. Vîșinski a considerat-o responsabilă de admiterea a mii de legionari în PCR, acuzație care s-a dovedit în cele din urmă un pretext convenabil pentru epurarea ei de către Gheorghiu-Dej.

Georgescu și adjunctul lui de la Ministerul de Interne, Marin Jianu, fuseseră arestați cu două zile înaintea Anei Pauker, pe 18 februarie 1953.[21] Ancheta asupra activităților lui Georgescu a durat doi ani și jumătate, având două obiective: în primul rând, „verificarea în detaliu a întregii activități a lui Teohari Georgescu până la 23 august 1944" și, în al doilea rând, „evaluarea naturii activității contrarevoluționare a lui Teohari Georgescu în perioada cât a fost ministru de interne și a activității lui ostile și antistatale alături de Vasile Luca și Ana Pauker".[22]

În prima chestiune, anchetatorii Securității n-au putut găsi dovezi certe că Georgescu prejudiciase în vreun fel partidul și au conchis că „nu avem nici o dovadă precisă că Teohari Georgescu a fost informator al Siguranței, așa cum sugerează unele dovezi indirecte"[23]. Referitor la a doua linie de anchetă, au descoperit că „în perioada în care Teohari Georgescu a fost ministru de interne, a acționat împotriva intereselor partidului și ale statului. Pierzându-și solidaritatea de clasă, și-a creat relații cu elemente corupte și ostile". Acestea includeau foști legionari, cărora Georgescu le-ar fi înlesnit, sub influența Anei Pauker, contacte cu membri ai opoziției democratice, între 1945 și 1947, pentru a sabota regimul. S-a descoperit și că Georgescu avusese legături extraconjugale o lungă perioadă, cu un număr considerabil de femei – 41, conform mărturisirilor proprii –, dintre care multe erau „elemente dubioase", aparținând „clasei burgheze". Aceste relații erau în mare parte favoruri sexuale cerute de Georgescu de la soțiile și fiicele deținuților politici în schimbul eliberării acestora. S-a descoperit, în plus, că acceptase sume mari de bani și bijuterii de la oameni de afaceri care încercau să obțină pașapoarte pentru a emigra.[24] Jianu, de exemplu, a fost acuzat că a vândut un pașaport, cu o anumită ocazie, pentru un set de tacâmuri!

În ciuda dovezilor care fuseseră adunate împotriva lor, nici Georgescu, nici Jianu nu au fost trimiși în judecată. Prin contrast cu mii de alții, au trecut prin mâinile Securității, din care au ieșit zdruncinați, dar relativ nevătămați. După eliberarea lui, în 1956, Georgescu a fost trimis la muncă, în calitate de corector la tipografia 13 Decembrie (fostă Cartea Românească), și ca semn de mărinimie din partea lui Gheorghiu-Dej a fost numit director al tipografiei în care obținuse primul loc de muncă în 1923, ca zețar.[25]

Moartea lui Stalin, pe 5 martie 1953, și procesul și execuția lui Beria din luna decembrie a aceluiași an au provocat o luptă pentru putere la Kremlin; în plus, ele au făcut să dispară presiunea existentă asupra lui Gheorghiu-Dej de a pregăti un mare proces înscenat. Lupta pentru

putere a provocat confuzie în conducerea de partid din statele-satelit, dar nu a afectat relația stăpân–slugă. În politicile interne și externe, la fel ca orice alt stat-satelit est-european, România a continuat să imite Uniunea Sovietică. Gheorghiu-Dej s-a arătat în același timp abil și precaut în confruntarea cu repercusiunile succesiunii sovietice. Continuând cu procesele de „spioni" și „teroriști", s-a înarmat împotriva posibilelor critici de relaxare a „vigilenței" împotriva dușmanilor „imperialiști" și a câștigat timp, pentru a vedea din care parte bate vântul la Moscova. A devenit clar că separarea puterii ajunsese la ordinea zilei atunci când Hrușciov a devenit prim-secretar al PCUS, în septembrie 1953, iar Gheorghi Malenkov a fost uns prim-ministru. Dar însăși această separare a puterii din Uniunea Sovietică i-a creat lui Gheorghiu-Dej mai mult spațiu de manevră și intrigi, iar până în aprilie 1954 el a putut rezista presiunii sovietice de a-și separa propriile puteri (secretar general și premier), introducând conducerea colectivă. Înainte de a face asta, a luat poate cea mai cinică decizie dintr-o carieră plină de acte condamnabile de represiune. Pentru a-și elimina un posibil rival, despre care presupunea că ar putea primi susținerea conducerii sovietice „reformiste", a ordonat ca Lucrețiu Pătrășcanu, care era ținut în arest din 1948, să fie trimis în judecată.[26] Decizia nu a fost urmarea unei inițiative sovietice, ci, mai degrabă, o manevră a lui Gheorghiu-Dej, care urmărea să-și păstreze puterea în contextul destalinizării. Absența oricărei dovezi cu privire la „vinovăția" acuzatului a fost o bătaie de joc la adresa principiilor unui proces echitabil și a justiției și a dovedit că Gheorghiu-Dej nu făcea decât să folosească aparența legalității pentru a-și îndepărta cel mai serios rival. Toate acestea au reclamat o reluare a celor șase ani scurși anterior, executată în categoriile teoriei sociale comuniste.

Acuzațiile împotriva lui Pătrășcanu fuseseră prezentate pe 22 februarie 1948, la primul congres al Partidului Muncitoresc Român. Ministrul de interne, Teohari Georgescu, îl denunțase pe Pătrășcanu ca „exponent al ideologiei burgheze", care „supraestimase în mod constant și intenționat forțele inamicului", mai precis, ale dușmanului de clasă, „probabil ajutat de puterile occidentale, imperialiste".[27] Aceste acuzații fuseseră extinse într-o rezoluție de la plenara Comitetului Central de pe 10–11 iunie:

> Cu câteva săptămâni înainte de 6 martie 1945, acesta, în totală contradicție cu linia partidului, relua lozinca conlucrării „cu întreaga burghezie sau cu părți însemnate ale ei". În anul 1946, el apăra teza alianței cu „întreaga" țărănime, deci și cu elemente exploatatoare, dușmane ale țărănimii muncitoare. [...] În activitatea sa practică, Pătrășcanu ducea o politică de împăciuire față de exponenții reacțiunii burghezo-moșierești, în plină luptă a partidului împotriva reacțiunii. Pătrășcanu a mers pe linia politicii naționalist-șoviniste.[28]

Decizia lui Gheorghiu-Dej de a-l trimite pe Pătrășcanu în judecată a fost influențată de dorința lui Malenkov ca el să introducă o conducere colectivă; în plus, Malenkov se convinsese că atâta timp cât Pătrășcanu se afla în viață Gheorghiu-Dej era reticent să inițieze un asemenea demers. În noiembrie 1967, atunci când procesul și execuția lui Pătrășcanu au

fost examinate de o comisie de partid, Dumitru Petrescu, veteran de partid, și-a amintit o vizită făcută de o delegație guvernamentală română la Moscova, în ianuarie 1954, formată din Gheorghiu-Dej, Miron Constantinescu, Alexandru Bârlădeanu și el însuși. În această vizită, Constantinescu i-a mărturisit lui Petrescu că îi adusese lui Malenkov un dosar de 50 de pagini în rusă, conținând acuzații împotriva lui Pătrășcanu, și o solicitare privind condamnarea la moarte. Atunci când a fost întrebat de Constantinescu ce părere are de asta, Petrescu a refuzat să răspundă; ulterior, când s-a întors de la Malenkov, mai declara Petrescu, același Constantinescu „mi-a spus că a rezolvat problema. În ce sens nu mi-a spus, dar eu am înțeles «rezolvat», adică că sovieticii și-au dat acordul pentru executarea lui Pătrășcanu"[29].

Pe 14 martie 1954, s-a anunțat că Biroul Politic românesc decisese „ca procesul grupului de spioni condus de Pătrășcanu să continue"[30]. Acesta s-a desfășurat cu ușile închise, între 6 și 13 aprilie 1954. Cu privire la arestarea și interogarea lui Pătrășcanu nu a fost publicat nimic, nici despre desfășurarea procesului. Singura informație dezvăluită a constat în acuzații – care au fost enumerate în forma lor legală, ca articole ale Codului penal, dar nu și definite; decizia tribunalului militar și execuțiile lui Pătrășcanu și Remus Koffler au fost relatate într-un comunicat publicat în *Scânteia* din 18 aprilie. De-abia după căderea lui Ceaușescu, în 1989, au devenit publice detalii mai clare despre calvarul lui Pătrășcanu.

Acesta a fost judecat împreună cu alți zece acuzați: Remus Koffler, Herbert (Belu) Zilber, Ion Mocsony-Stârcea, Alexandru Ștefănescu, Jac Berman, Emil Calmanovici, Victoria Sârbu, Harry Brauner, Lena Constante și Herant Torosian. Lista presupuselor lor fapte penale se întindea pe 36 de pagini. Pătrășcanu însuși era acuzat de:

> a) crimă contra păcii, [...] deoarece ca agent al siguranței burghezo-moșierești și fasciste și ca agent al serviciului de spionaj englez a desfășurat o activitate de destrămare din interior a partidului, de paralizare a acțiunilor PCR în lupta contra fascismului și a războiului imperialist, precum și de sprijinire a lui Antonescu și a războiului antisovietic; b) crimă de înaltă trădare, deoarece după 23 august 1944, având calitatea de ministru al justiției, a organizat un grup complotist antistatal, care, cu ajutorul imperialiștilor americano-englezi, prin serviciile lor de spionaj, a dus o acțiune de răsturnare prin violență a regimului democratic instaurat la 6 martie 1945, în scopul suprimării Statului Român; și c) crimă de înaltă trădare, deoarece a transmis serviciilor de spionaj american și englez, după 23 august 1944, informații cu caracter secret privind securitatea Statului Român.

Aceleași acuzații le-au fost aduse și lui Zilber și Ștefănescu, în timp ce Koffler, Berman și Calmanovici erau acuzați doar de punctele „a" și „c". Doar unul dintre ele a fost pus în sarcina lui Sârbu („a") și Mocsony-Stârcea („b"). Lena Constante a fost acuzată de a) „crimă de înaltă trădare, deoarece a furnizat serviciului de spionaj englez informații cu caracter secret privind securitatea statului român" și b) „complicitate la crimă de înaltă trădare, deoarece a ajutat pe acuzatul Lucrețiu Pătrășcanu în

activitatea sa complotistă desfășurată cu scopul suprimării independenței României" . Brauner și Torosian au avut parte și ei de ultimele două acuzații, cu excepția faptului că ultimul ar fi oferit informații CIA.[31] Conform relatării unui martor ocular publicate la Atena, în mai 1958, unii comuniști au fost aduși pe scena procesului în sprijinul acuzării, ca Ecaterina Borilă, soția acolitului lui Gheorghiu-Dej Petre Borilă, care a depus mărturie că Pătrășcanu complota pentru a prelua puterea, și Ana Toma, soția șefului DGSS, Gheorghe Pintilie-Bodnarenko. Ilka Wassermann, directoarea editurii de limbă rusă Cartea Rusă, a afirmat că Pătrășcanu avea legături cu agenții occidentali, era naționalist și antisemit, și că colaborase cu Siguranța. Pentru toate aceste acuzații, nu a fost furnizată nici o probă. Deși a ascultat în tăcere, cu dezgust, falsurile debitate de foștii săi colegi comuniști, Pătrășcanu a considerat folosirea lui Gheorghe Tătărescu, prim-ministrul regelui Carol și acolit al comuniștilor, prea mult. Ridicându-se, a protestat:

> Astfel de pleavă a istoriei este adusă la acest proces pentru a depune mărturie împotriva mea, care sunt un comunist. Dacă un astfel de individ trebuie să demonstreze că nu sunt comunist, faptul în sine este doar o dovadă a nivelului scăzut al PCR, care are nevoie de astfel de elemente, precum și evidența unei totale lipse de dovezi în acest proces odios, de vreme ce a fost necesar să se apeleze la acest soi de martori![32]

Nici Borilă, nici Toma și nici Wassermann nu figurează pe lista celor 87 de martori care urmau să fie chemați în justiție, anexată actului de acuzare redactat de colonelul Rudolf Rosman, adjunct al șefului procuraturii militare, pe 30 martie 1954.[33]

Natura acuzațiilor împotriva lui Pătrășcanu – „crimă contra păcii", „fiindcă l-a sprijinit pe Antonescu și războiul împotriva Uniunii Sovietice" și faptul că fusese „agent al spionajului englez" – plasa procesul în competența unui tribunal militar, conform legislației românești.[34] Acesta este motivul pentru care procesul s-a desfășurat cu un complet militar, alcătuit din colonelul Ilie Moisescu, președinte, și coloneii Alexandru Demeter și Ion Ciulei. Acuzarea a fost formată din coloneii Aurel Ardeleanu, Grigore Râpeanu și Rudolf Rosman și maiorul Ioan Pohonțiu.[35] Moisescu a dat detalii despre desfășurarea procesului în fața comisiei de partid, pe 24 aprilie 1967. Ordinea în care urmau să fie chemați martorii și acuzatul să fie examinat a fost prestabilită de Iosif Chișinevschi, membru al secretariatului Comitetului Central, anchetatorul-șef Ioan Șoltuțiu și Moisescu însuși. Nici acuzaților, nici avocaților lor, care au fost numiți de complet, nu li s-a dat ocazia de a-i interoga pe martori și de a pune în discuție declarațiile acuzaților, cu excepția celor ale lui Pătrășcanu și Ștefănescu, despre care se afirma că nu au nimic de spus în apărarea lor și sunt în întregime autoincriminatoare.[36] Într-o discuție dinaintea procesului cu Moisescu, Pătrășcanu și-a exprimat îndoiala că acesta și colegii lui erau gata să servească interesele justiției și a declarat că procesul e o „înscenare", adăugând că acuzațiile care i se aduceau nu erau de competența tribunalului și puteau fi formulate doar în fața conducerii

partidului. Moisescu l-a informat pe Chișinevschi cu privire la atitudinea lui Pătrășcanu, dar Șoltuțiu „a garantat" că Pătrășcanu va vorbi la proces. Atunci când acesta a avut loc, s-a dovedit că nu avusese dreptate. Pătrășcanu a refuzat să recunoască tribunalul și a rămas mut. În timpul procesului, Moisescu a fost permanent apelat telefonic de Chișinevschi, care îi spunea ce trebuie să facă; la un moment dat, lui Moisescu i s-a cerut să-și limiteze întrebările la minimum. Până și sentințele i-au fost dictate lui Moisescu de conducerea partidului, prin Chișinevschi, în timp ce Gheorghiu-Dej urmărea rezultatele regiei procesului ascultând desfășurarea lui la un magnetofon.[37]

Concluziile procesului, publicate în *Scânteia*, erau că între 1940 și 1944 „acuzații Pătrășcanu, Koffler și complicii lor, dimpreună cu spionul Alexandru Ștefănescu și agenții provocatori și spionii Ștefan Foriș, H. Zilber, E. Calmanovici și J. Berman, au încercat să submineze lupta forțelor democratice împotriva fascismului". Cercetările arătau că din 1940 Pătrășcanu se aflase în contact cu șeful legionar al Siguranței, Alexandru Ghica, și că fusese unul dintre cei mai lipsiți de scrupule agenți ai acestuia. În timpul războiului, asemenea agenți și spioni trădaseră mulți patrioți antifasciști. În 1943, susținea tribunalul, Pătrășcanu aranjase cu Piki Vasiliu, subsecretar de stat la Ministerul de Interne la vremea respectivă, să fie internat timp de câteva luni în lagărul de la Târgu Jiu, pentru a evita orice suspiciune de contact cu Siguranța. Tribunalul mai susținea că după 23 august Pătrășcanu ar fi primit instrucțiuni de la „unele puteri imperialiste" să-și păstreze funcția cu orice preț, așa încât să poată acționa împotriva intereselor României. Completul a mai afirmat că el pusese la punct un complot împotriva statului și că în jurul datei de 24 februarie 1945 îi transmisese lui Rădescu, prin intermediul spionului american L. Madison, acceptul pentru organizarea unei lovituri de stat.[38]

Cu ajutorul „spionilor americani" Thomas Hall și William Hamilton, Pătrășcanu și grupul lui ar fi luat legătura cu grupul „conspirativ" al lui Iuliu Maniu, Victor Rădulescu-Pogoneanu, Grigore Niculescu-Buzești, Constantin Vișoianu și Ion Mocsony-Stârcea, pentru a organiza o lovitură de stat împotriva „statului poporului". Omul de legătură dintre cele două grupuri ar fi fost Zilber. Lui Pătrășcanu i s-ar fi încredințat conducerea loviturii de stat, iar în februarie 1947, acesta ar fi luat legătura cu Vișoianu și Niculescu-Buzești, care fugiseră din țară (Pătrășcanu se aflase la Paris, la vremea respectivă, pentru semnarea Tratatului de Pace). În cazul în care complotul ar fi eșuat, Pătrășcanu ar fi urmat să fie scos din țară pe ascuns, de Hall și Hamilton, însă cei doi agenți americani fuseseră obligați să plece din țară pe neașteptate și, în consecință, Pătrășcanu ar fi trebuit să-și facă propriile aranjamente pentru a putea fugi.[39] În ceea ce-l privește pe Pătrășcanu, dezgustul și disprețul lui față de desfășurarea procesului și față de purtarea vechiului său prieten Zilber au răbufnit în instanță. În timpul depoziției finale a lui Zilber, Pătrășcanu l-a întrerupt neîncetat, acuzându-l că e „o canalie" care îi spurcă

numele de fiecare dată când îl rostește. În plus, a afirmat că întregul proces este „o ticăloșie". Atunci când a fost invitat de judecător să-și facă declarația finală, Pătrășcanu a răspuns că nu are nimic de spus, „decât să scuip pe acuzațiile care mi se aduc"[40].

În dimineața de 14 aprilie, după ce sentința capitală a lui Pătrășcanu și Koffler *a fost decisă prin vot unanim în Biroul Politic*, a fost pronunțat verdictul tribunalului.[41] Pe lângă execuția lui Pătrășcanu și Koffler, Zilber, Ștefănescu și Calmanovici au fost condamnați la muncă silnică pe viață, Mocsony-Stârcea și Torosian, la 15 ani de muncă silnică, iar V. Sârbu, la opt ani.[42] Pătrășcanu a refuzat să solicite grațierea, spre deosebire de Koffler, căruia însă i-a fost refuzată. Sentința lui Pătrășcanu a fost pusă în aplicare la închisoarea din Jilava, la ora 3.00 dimineața, pe 17 aprilie 1954, de un pluton de execuție, la peste șase ani după ce fusese arestat.[43] Conform arhivei Ministerului de Interne, Koffler a fost și el executat pe 17 aprilie.

Chiar la întâlnirea Biroului Politic care a stabilit soarta lui Pătrășcanu, Gheorghiu-Dej și-a demonstrat conformismul față de noul model sovietic, introducând conducerea colectivă. În aceeași zi în care *Scânteia* publica informația referitoare la proces, 18 aprilie, era anunțat faptul că o plenară a Comitetului Central decisese desființarea postului de secretar general și înlocuirea lui printr-un secretariat condus de un prim-secretar. Gheorghiu-Dej și-a dat demisia din funcția de secretar general al partidului, dar a rămas președinte al Consiliului de Miniștri. Prietenul lui, Gheorghe Apostol, a fost ales prim-secretar al PMR, în timp ce ceilalți trei secretari erau cu toții nume noi: Nicolae Ceaușescu, Mihai Dalea și János Fazekas. Ceaușescu și Drăghici au fost în același timp unși membri supleanți ai Biroului Politic, semn că amândoi se aflau în ascensiune în ierarhia partidului și că dominația unuia ar fi însemnat îndepărtarea celuilalt. Momentul avansării lui Ceaușescu, care s-a produs după procesul și execuția lui Pătrășcanu, în care Drăghici fusese foarte implicat, ca ministru de interne, s-a dovedit foarte convenabil 14 ani mai târziu, când Ceaușescu și-a putut clama nevinovăția în întreaga afacere, afirmând în același timp vinovăția lui Drăghici.

Executându-l pe Pătrășcanu, Gheorghiu-Dej a reușit să descurajeze orice încercare sovietică de a impune o restructurare poststalinistă a partidului. Spre deosebire de Polonia și Ungaria, unde victime ale terorii staliniste ca Gomułka și Nagy au fost ridicate la rangul de șefi ai partidului, României îi lipsea, acum, un martir în viață. Mai mult, Gheorghiu-Dej putea susține că staliniștii fuseseră deja epurați din Partidul Comunist Român, prin îndepărtarea Anei Pauker și a lui Vasile Luca. Pentru a sublinia acest fapt, a ordonat începerea procesului lui Luca, în octombrie 1954. Spre deosebire de procesul lui Pătrășcanu, au fost admiși corespondenți străini, dar de astă dată răspunsurile acuzatului au fost citite pentru consemnare de președintele tribunalului, pentru a se evita situația jenantă creată la procesul lui Pătrășcanu de izbucnirile acestuia.[44] Procesul lui Luca a durat patru zile. Acuzatul a fost găsit vinovat

de sabotarea economiei și de complot și condamnat la moarte pe 10 octombrie. După ce a depus o cerere de grațiere, sentința i-a fost comutată în muncă silnică pe viață.[45]

Un proces al Anei Pauker nu era exclus. O serie de dezbateri din luna octombrie cu privire la soarta ei par a fi antrenat amânarea, pentru a doua oară, a congresului partidului, cu numai două zile înainte de începere, după ce fusese prefațat de peste două luni de propagandă intensă. Conform anunțului, congresul urma să fie ținut „după încheierea lucrărilor agricole de toamnă necesare", dar, conform unui raport al ministrului britanic la București, era greu de crezut că apăruse o criză economică subită suficient de gravă încât să fie nevoie de amânarea de ultim moment, după o asemenea campanie de publicitate. Ministrul sugera un motiv mai plauzibil, dedus de la colegii lui iugoslavi: că era vorba, de fapt, de o problemă politică, referitoare la „modul în care urmau să dispună de Ana Pauker, care nu fusese trimisă în judecată", și că existau două fațiuni, una condusă de Gheorghiu-Dej, iar cealaltă, de Bodnăraș, dintre care ultima susținea reabilitarea Anei Pauker. Acest scenariu, altfel lipsit de substanță, e susținut de faptul că Bodnăraș nu a avut nici o funcție oficială timp de trei luni, începând din noiembrie. Totuși, modul în care Gheorghiu-Dej a toastat în cinstea acestuia la un banchet din noiembrie oferit de ambasadorul sovietic la aniversarea Revoluției Bolșevice arată că Bodnăraș își păstrase încrederea Kremlinului.[46]

De fapt, Gheorghiu-Dej rămăsese un stalinist convins. Moartea lui Stalin a avut prea puțin impact asupra afacerilor interne ale României: nu a existat nici o schimbare majoră în conducerea partidului, nici un fel de descentralizare economică și nici o blocare a colectivizării agriculturii. Moartea lui Stalin a contat foarte tare doar în relațiile României cu Uniunea Sovietică, într-un mod care avea să se dovedească emblematic. Cu lecția tulburărilor populare din Germania de Est de la jumătatea lui iunie 1953 bine învățată, conducerea sovietică l-a convocat pe Gheorghiu-Dej la Moscova în iulie 1953, pentru a-i sugera apăsat să înceapă o serie de reforme în România. Nu e deloc de neimaginat că tocmai această recomandare a fost cea care a plantat sămânța autonomiei economice în mintea lui Gheorghiu-Dej. Lucrul la Canalul Dunăre–Marea Neagră a fost abandonat după ce Hrușciov s-a dovedit mult mai puțin interesat de proiect decât Stalin. După liderul sovietic, canalul era superfluu, născut din dorința de a ajunge la Marea Neagră, fără a trece prin Delta Dunării, care era expusă controlului sovietic. La întâlnirea din iulie, Malenkov a recunoscut că „construcția canalului a fost o eroare grosolană, pe care și noi v-am împins s-o faceți"[47]. Gheorghiu-Dej a putut mai apoi să prezinte anularea proiectului, în fața populației autohtone, ca pe o victorie împotriva ambițiilor sovietice. Guvernul sovietic a mai dizolvat Sovromurile, întreprinderile comune fondate la finalul anilor 1940 pentru a exploata resursele naturale ale României, vânzându-și participația la 14 dintre cele 16 astfel de companii în vara lui 1954. Cele două companii care au supraviețuit, care se ocupau cu prospecțiunile de petrol și uraniu, au fost vândute în 1955 și 1956.

Pe frontul intern, Gheorghiu-Dej a decretat, e drept, o efemeră amnistie pentru deținuții politici, în 1955, și a introdus o ușoară relaxare a politicii culturale. Totuși, un semn clar că nu intenționa să facă nici un fel de concesii socialismului asanat al lui Hrușciov a fost asumarea funcției de prim-secretar în decembrie 1955 și realegerea în Biroul Politic a acelorași personaje care fuseseră incluse în acesta în mai 1952, când avusese loc epurarea Anei Pauker și a lui Vasile Luca.[48] Au fost adăugați doi noi membri, Ceaușescu și Drăghici, confirmând astfel ascensiunea paralelă a celor doi. Nu a durat însă mult până când Gheorghiu-Dej s-a confruntat cu implicațiile altei reevaluări a moștenirii staliniste de către noul lider sovietic.

Până în februarie 1956, a fi cunoscut ca „stalinist" era cea mai mare onoare posibilă în Uniunea Sovietică și statele-satelit. Liderii acestora ajunseseră la putere și fuseseră confirmați prin loialitatea declarată față de Stalin. Apoi, în noaptea de 25 februarie 1956, Nikita Hrușciov a schimbat totul cu 180 de grade. Discursul lui Hrușciov, ținut cu ușile închise la al XX-lea Congres al PCUS, îl acuza pe Stalin de frecvente violări ale tuturor normelor morale și legilor sovietice, de arestări de masă și deportarea a multe mii de oameni, de execuții fără proces și fără o anchetă normală, precum și de crearea unei atmosfere de frică și disperare. Deși Hrușciov nu menționa țările-satelit în discursul lui, ridica totuși problema beneficiarilor lui Stalin, care se aflau în funcție sub îndrumarea sau prin supunerea față de acesta.

Discursul l-a luat cu totul prin surprindere pe Gheorghiu-Dej, încât a avut nevoie de o lună pentru a-și recăpăta calmul. E drept, Hrușciov, Malenkov și Molotov îl criticaseră deja pe Stalin pentru abuzul de putere și cultivarea unui cult al personalității la o întâlnire cu el, în iulie 1953, dar criticile fuseseră formulate în privat.[49] Faptul că ele fuseseră dezvăluite, chiar dacă într-o întrunire cu ușile închise, la al XX-lea Congres, era menit să devină public. Gheorghiu-Dej condusese delegația României la congres – ceilalți membri erau Iosif Chișinevschi, Miron Constantinescu și Petre Borilă –, dar primele lui comentarii cu privire la concluziile congresului au apărut abia pe data de 23 martie, într-un raport al delegației românești către plenara lărgită a Comitetului Central al PCR, care a fost publicat doar într-o formă prescurtată în *Scânteia*, șase zile mai târziu. Gheorghiu-Dej nu făcea decât să admită că Stalin își pătase reputația complăcându-se în cultul personalității și permițând poliției secrete să se folosească de teroare; a adăugat că „îndepărtarea lui Stalin de ideea marxist-leninistă despre rolul personalității" avusese „o influență negativă". Nu spunea însă nimic despre discursul secret al lui Hrușciov.[50]

În raportul lui, Gheorghiu-Dej a încercat să anticipeze și să respingă criticile cu privire la propriul stalinism, arătând cu degetul – fără să-i numească – către Ana Pauker, Vasile Luca și Teohari Georgescu. De la demiterea acestor lideri, susținea el, partidul făcuse pași decisivi către democratizare, menționând ca început al noii faze al Doilea Congres al Partidului, din decembrie 1955, când conducerea colectivă și democrația

internă fuseseră reintroduse. Făcând o aluzie la folosirea terorii de către poliția secretă, recunoștea că, deși forțele de securitate obținuseră mari succese, mai ales în demascarea spionilor occidentali, ele depășiseră limitele legalității – se sugera că în perioada cât Georgescu se aflase în funcție. Singurul mod de a contracara asta era consolidarea controlului partidului asupra Securității. Drăghici scăpa basma curată din întreaga poveste, dar, în mod paradoxal, argumentele care aveau să fie folosite de Ceaușescu, în 1968, pentru a-l demasca pe Drăghici și pentru a cere o revenire la legalitate, erau surprinzător de asemănătoare cu cele prezentate la această plenară de Gheorghiu-Dej.

Vulnerabilitatea lui Gheorghiu-Dej după condamnarea publică a lui Stalin a fost revelată de atacul pe care l-a suferit din partea altor doi membri ai delegației, Constantinescu și Chișinevschi, care l-au acuzat că urmează principii staliniste și folosește metode staliniste. Cei doi au fost uniți de faptul că ambii i se opuneau. Chișinevschi era, poate, mânat în luptă de prietenia lui cu Ana Pauker, pe ai cărei umeri Gheorghiu-Dej încerca să plaseze povara greșelilor trecutului. El însuși era foarte implicat în afacerea Pătrășcanu, asemeni lui Constantinescu, conform mărturiei citate mai sus a lui Dumitru Petrescu. Constantinescu vedea discursul lui Hrușciov ca pe o ocazie de discuții cu privire la nevoia de liberalizare a partidului și a țării și ca un mijloc de îndepărtare a lui Gheorghiu-Dej.[51] Pentru acesta, pe de altă parte, demolarea cultului personalității al lui Stalin era descurajatoare, dată fiind obediența lui față de dictatorul sovietic, așa că Dej a făcut totul pentru a o minimaliza, rezervând-o, după cum remarca o sursă americană, „cabalei partidului, și nu discuției publice“[52].

Precauția lui Gheorghiu-Dej în această privință e dovedită de faptul că la sfârșitul lui martie 1956 convoca o întâlnire secretă, la sala sportivă Floreasca, la câteva zile după plenara Comitetului Central. Cei aproximativ 3.000 de participanți reprezentau elita partidului. Întâlnirea a fost prezidată de Gheorghiu-Dej, iar la început s-a făcut anunțul că nu se pot lua note. Gheorghiu-Dej a citit o versiune scurtă a discursului secret al lui Hrușciov de la al XX-lea Congres al PCUS, cu comentariul că discursul nu avea relevanță pentru Partidul Comunist Român, fiindcă, „datorită politicii marxist-leniniste consecvente a Comitetului Central“, excesele referitoare la cultul personalității fuseseră eliminate în 1952. A urmat Gheorghe Apostol, cu un discurs lingușitor la adresa lui Gheorghiu-Dej, și alte figuri minore ale partidului, dintre care numai una a avut un ton discordant, solicitând o evaluare a acțiunilor liderilor partidului, în lumina criticilor lui Hrușciov. Așa cum a observat Georges Haupt, discursul lui Gheorghiu-Dej trasa linia partidului pentru următorii trei ani, poziționând PCR ca unul dintre cele mai dure din tabăra comunistă. A fost o întâlnire cu semnificație majoră în sine, fiindcă s-a dovedit singura, în România, în care textul lui Hrușciov a fost prezentat public. Ea atestă rezistența conducerii partidului la procesul de destalinizare și, în ultimă instanță, slăbiciunea opoziției la Gheorghiu-Dej în interiorul partidului.[53]

Absența discursurilor unor figuri majore ale partidului, cu excepția celui al lui Apostol, reflectă neînțelegerile din Biroul Politic referitoare la refuzul lui Gheorghiu-Dej de a iniția procesul de destalinizare, iar Constantinescu și Chișinevschi și-au reiterat atacurile la adresa lui Gheorghiu-Dej în întâlnirile aceluiași Birou Politic din 3, 4, 6 și 12 aprilie. Minutele acestor întâlniri înfățișează un Gheorghiu-Dej aflat în defensivă, confruntat cu criticile lui Constantinescu și Chișinevschi referitoare la abuzurile Securității, pentru care era făcut în ultimă instanță responsabil, precum și la represiunea din deceniul anterior. Constantinescu a continuat subliniind nevoia unei discuții mai ample a consecințelor cultului personalității lui Gheorghiu-Dej, care dusese la slăbirea rolului partidului. Aceste idei i-au provocat lui Gheorghiu-Dej o furie pe care s-a limitat să o exprime în note pe marginea minutelor. Acolo el și-a exprimat dezgustul față de Constantinescu, pe care îl bănuia că vrea să-i ia locul, și față de Chișinevschi, pe care l-a acuzat de trădare.

Constantinescu s-a lansat în atacul asupra lui Gheorghiu-Dej încă de la începutul întâlnirii de pe 3 aprilie. A susținut că, deși sănătatea partidului se ameliorase după epurarea Anei Pauker, a lui Luca și a lui Georgescu în 1952, apăruseră de atunci unele semne îngrijorătoare. Iar cele mai îngrijorătoare erau „anomaliile" din activitatea Ministerului de Interne. Printre ele, a amintit de prezența ofițerilor de securitate în diferite ministere și instituții, fără știința miniștrilor, mai ales în cazurile în care miniștrii respectivi erau membri ai Biroului Politic. Constantinescu a enumerat cazuri în care cetățenii fuseseră bătuți și șantajați pentru a deveni informatori, dintre care pe unele i le raportase lui Gheorghiu-Dej:

> Nu vreau să afirm că conducerea Ministerului Afacerilor Interne încurajează actele abuzive, dar ea le-a permis, ea le-a tolerat. Ministerul Afacerilor Interne nu lucrează de la sine însă; conducerea Ministerului Afacerilor Interne a avut o legătură, pe tov. Gheorghiu-Dej. Mă întreb: cum a fost posibil că tov. Gheorghiu-Dej nu a luat măsuri, sesizat fiind de aceste abuzuri? Tov. Gheorghiu-Dej nu a atras colectivul Biroului Politic în controlul activității Ministerului Afacerilor Interne [...].
>
> Cred că este necesar ca activitatea Ministerului Afacerilor Interne și a Securității să fie trecută efectiv sub controlul Biroului Politic. Poate chiar Securitatea să fie despărțită de Ministerul Afacerilor Interne și să fie trecută sub conducerea unui comitet. Cred că tovarășul Drăghici poate ajuta Biroul Politic mai bine, întrucât el cunoaște mai multe cazuri de abuzuri. Nu are nici un rost să ascundem lucrurile, pentru că cu timpul ele tot apar. [...] Cred că asupra tov. Gheorghiu-Dej Ministerul Afacerilor Interne a avut o influență negativă. Ore întregi era pus să citească notele MAI Tov. Gheorghiu-Dej avea obiceiul să adnoteze și să dea indicații scrise pe aproape toate notele pe care le primea [...].
>
> Se va spune poate de către unii că ridic lucruri nepotrivite cu privire la persoana tov. Gheorghiu-Dej. Nimeni însă nu este infailibil în partidul nostru și chiar dacă numai o parte din ce spun este adevărat, tot însemnează un ajutor [...]. Meritele tov. Gheorghiu-Dej ne sunt cunoscute. Eu însă vreau să scot în evidență părțile sale negative.
>
> Tov. Gheorghiu-Dej este unul din conducătorii de frunte ai partidului, dar nu singurul, pentru că sunt și alții. Tov. Gheorghiu-Dej adeseori desconsideră persoana membrilor Biroului Politic și merge uneori chiar la batjocorirea părerii lor [...]. Tovarășul Gheorghiu-Dej nu acordă atenție felului cum se comportă.

În ianuarie 1956, în drum spre Moscova, la o consfătuire economică, tov. Gheorghiu-Dej, în prezența unui tovarăș din aparatul CC al partidului, discutând în legătură cu reforma bănească, a vorbit tot timpul numai despre sine. Astfel dispărea complet partidul, Comitetul Central și Biroul Politic.

[...]. Ce mă privește pe mine, am avut lipsuri numeroase. Am desfășurat și eu o activitatea largă în popularizarea cultului personalității, am îmbrățișat și am militat pentru teza ascuțirii luptei de clasă în condițiile construirii socialismului, am aplicat metode de muncă greșite, am întrebuințat metode de comandă, și am avut în dese prilejuri ieșiri necontrolate suficient. Dar lipsurile mele nu pot acoperi lipsurile altora și nici [pe] ale tov. Gheorghiu-Dej. Niciodată nu l-am criticat pe tov. Gheorghiu-Dej și aceasta nu a fost bine. [...] Propun în încheiere să dezbatem lucrurile deschis și apoi să ne fixăm asupra atribuțiilor Biroului Politic, ale Secretariatului, asupra metodelor de muncă în Biroul Politic, să se întărească rolul comisiei de control.[54]

Primul care a răspuns a fost Drăghici. Acesta i-a pus lui Constantinescu un număr de întrebări: știa de existența lagărelor de concentrare? Nu el fusese cel care făcuse presiuni asupra Ministerului de Interne, în 1952, pentru a evacua oamenii din Valea Jiului pentru a crea spațiu locativ pentru mineri? Constantinescu a dat răspunsuri neconvingătoare, susținând că nu știa de existența lagărelor de concentrare, ci doar de a coloniilor de muncă pentru reeducare, și că nu făcuse presiuni asupra lui Drăghici pentru a evacua oamenii, ci „propusese" doar ca evacuarea să aibă loc. Alți membri ai Biroului Politic au sărit în ajutorul lui Gheorghiu-Dej. Gheorghe Apostol, Chivu Stoica și Alexandru Moghioroș au pus în discuție afirmațiile lui Constantinescu. Stoica l-a întrebat pe Constantinescu de ce alesese tocmai acel moment pentru a-și lansa atacul asupra lui Gheorghiu-Dej și i-a amintit că contribuise personal la cultul personalității. Lui Apostol i-a revenit sarcina de a rezuma întâlnirea:

La deschiderea ședinței Biroului Politic, Miron Constantinescu acuză pe tov. Gheorghiu-Dej că nu a luat măsuri ca raportul delegației de la Congresul al XX-lea să fie întocmit colectiv, face aluzii la lipsa de colegialitate în munca Biroului Politic și critică metoda de a lua hotărâri fără a consulta pe toți membrii Biroului Politic. De ce tov. Miron a văzut și vede numai lipsurile care există în munca noastră? Cred că este necesar să vedem numai lipsurile, dar să vedem în primul rând și rezultatele bune din munca noastră. Se poate spune oare că munca Biroului Politic a slăbit față de perioada anterioară înlăturării deviatorilor [Ana Pauker, Luca, Georgescu]? Cred că acest lucru nu se poate spune. Ci dimpotrivă.[55]

Refuzând, cu susținerea cadrelor partidului, să se îmbarce în campania de destalinizare, Gheorghiu-Dej a reușit să-și întărească propriul control asupra partidului și să-l lege pe acesta mai tare de propria persoană. Succesul pe care l-a avut în rezistența împotriva tentativelor de „liberalizare" a partidului s-a dovedit, paradoxal, o mană cerească pentru Hrușciov, mai târziu, în același an, în mijlocul marilor provocări la care a fost supusă autoritatea comunistă în Polonia și Ungaria.

Cele mai importante implicații ale destalinizării s-au referit la Polonia. Acolo, întregul partid comunist fusese lichidat la ordinele lui Stalin, în 1938, sub pretextul că era o agentură a spionajului german. Destali-

nizarea echivala cu reabilitarea victimelor lui Stalin, iar dovezile pe baza cărora a fost pusă în aplicare lichidarea au fost declarate oficial, pe 19 februarie 1956, la al XX-lea Congres al PCUS, false. Câteva zile mai târziu, liderul partidului polonez, Bolesław Bierut, un stalinist inveterat, care conducea delegația acestuia la congres, s-a îmbolnăvit și a murit la Moscova. La Varșovia, înmormântarea lui a provocat o demonstrație antisovietică. Pe 20 martie, Hrușciov a sosit la Varșovia pentru a obține alegerea lui Edward Ochab. Ochab a început să implementeze o politică de liberalizare moderată. Multe din victimele lui Stalin au fost eliberate din închisoare, inclusiv veteranul comunist Władysław Gomułka. Inteligheția poloneză își dorea o schimbare mai radicală, chiar dacă tot în cadrul socialismului. În iunie, muncitorii polonezi și-au spus și ei cuvântul. La Poznań, zvonul că o delegație a siderurgiștilor din Varșovia fusese arestată a dus la un marș de protest al colegilor acestora. Protestul s-a transformat în revoltă, care a fost înăbușită de forțele de securitate poloneze cu prețul a 54 de morți și 300 de răniți. Ziarul partidului polonez a dat vina pe „agenți străini" pentru revoltă, la fel cum a făcut și conducerea sovietică, pentru care evenimentul a fost un mare șoc. Hrușciov vedea în el începutul contrarevoluției pe care Occidentul, cu Statele Unite în frunte, o organizase pentru a rupe Polonia și alte țări-satelit din blocul sovietic.

Interesul public pentru evenimentele din Polonia s-a dovedit a fi, conform unui raport al legației britanice, „intens", dar România a fost capabilă să se izoleze de ceea ce se întâmpla acolo; a putut, în schimb, face asta mai puțin în privința Ungariei. Aceasta era vecina ei, maghiarii formau cea mai mare minoritate din România, iar muncitorii, studenții și intelectualii români aveau parte de aceleași probleme ca omologii lor din Ungaria. Nemulțumirile creșteau chiar în interiorul granițelor în vara lui 1956. Aceeași sursă britanică raporta că:

> Era deja evident, încă din august, că recolta avea să fie proastă; penuria de hrană anticipată, care urma să determine creșterea prețurilor, a început să apară cu mult înainte de recoltare și a crescut în timpul toamnei. Nu se vedea nici semn de ameliorare vizibilă a apăsătoarei lipse de locuințe, și chiar dacă îmbunătățirea treptată a situației în materie de haine și aparate pentru uz casnic remarcată de dl Macdermot părea să continue, prețurile erau mari, iar majoritatea muncitorilor erau prea prost plătiți ca să poată cumpăra mare lucru. Mâncarea și condițiile de locuire au continuat să fie cele mai importante elemente ale standardului de viață, despre care se poate spune, în consecință, că a suferit un declin măcar temporar. Nemulțumirea sporea în mod evident, iar relatările despre tulburările de la Poznań n-au făcut decât să o încurajeze; instalarea regimului Gomułka în Polonia și revolta din Ungaria au făcut-o și mai puternică.[56]

Dacă Gheorghiu-Dej a întârziat gestionarea nemulțumirilor economice, așa cum se sugerează în raportul de mai sus, reacția lui la manifestările politice a fost, în schimb, rapidă și fermă. Revolta maghiară i-a permis să-și demonstreze din plin fidelitatea față de Uniunea Sovietică. Repercusiunile evenimentelor din Ungaria, care începuseră cu o demonstrație populară masivă la Budapesta, pe 23 octombrie 1956, în timpul căreia

monumentul lui Stalin fusese distrus, iar steagul național, cu emblema republicii populare, fusese îndepărtat, s-au simțit în curând și în România.

În momentul izbucnirii revoltei, Gheorghiu-Dej se afla în Iugoslavia, întorcându-i lui Tito vizita pe care acesta o făcuse în România în timpul verii. Dej nu a plecat imediat de acolo, ci a rămas în contact cu Bucureștiul prin telefon, cu Nicolae Ceaușescu la celălalt capăt al firului. Biroul Politic românesc s-a întâlnit pe 24 octombrie. A decis să aplice o cenzură dură știrilor din Budapesta, să întărească paza la punctele de graniță cu Ungaria, să evite măsuri care ar fi antagonizat minoritățile maghiară și germană și recomandând „mult tact și orientare politică în problema arestărilor, ca să nu iritäm fără rost populația"[57]. Reacția publică inițială a regimului din România a fost de a minimaliza demonstrațiile de la Budapesta. Pe 27 octombrie, legația britanică raporta:

> Prima scurtă informație despre tulburările de la Budapesta a fost difuzată de radioul românesc în seara de 24 octombrie și în presa de a doua zi, care s-a epuizat rapid. Presa a atribuit tulburările din Ungaria activității organizațiilor reacționare subversive, incitate de reacția străină, a explicat că guvernul maghiar ceruse ajutor sovietic și a susținut că muncitorii maghiari care continuau să sprijine partidul comunist și prietenia cu URSS erau ostili revoltei [...]. Oricine a depins exclusiv de presa și radioul românesc pentru știri nu prea putea înțelege natura naționalistă și antisovietică a evenimentelor.[58]

Pe 24 octombrie, în jur de 300 de studenți de la universitățile Babeș (românească) și Bolyai (maghiară) din Cluj s-au adunat la Institutul de Arte Plastice pentru a protesta împotriva programului prea solicitant de studii, a prezenței obligatorii la cursuri și a criteriilor pentru bursele studențești. Liderii protestului au fost arestați a doua zi. Doi studenți, Baláys Imre și Aristid Târnovan, au fost acuzați de infracțiunea de „agitație publică" și condamnați de un tribunal militar la cinci ani de închisoare. În ziua următoare, câțiva studenți de la Facultatea de Filologie din București au fost și ei arestați, după ce discutaseră situația din Ungaria; printre ei se numărau Ștefan Negrea și Teodor Lupaș, care trimiseseră pentru publicare ziarului studențesc al partidului o scrisoare cu critici la adresa conducerii PCR. Amândoi au fost judecați pentru „incitare publică" și au fost condamnați la trei ani de închisoare.[59]

Pe 26 octombrie, când Gheorghiu-Dej era încă absent, Biroul Politic s-a întâlnit din nou. Conștienți că penuria de hrană ar fi putut scoate populația în stradă, liderii partidului au aprobat un set de măsuri menit să amelioreze aprovizionarea cu alimente și să crească salariile. Totuși, decizia a venit prea târziu. În ziua următoare, au avut loc demonstrații studențești și muncitorești la București, Cluj, Iași și Timișoara. Protestele studenților puneau accentul pe renunțarea la predarea rusei în școli și universități. La Politehnica din Timișoara, un grup de studenți – Caius Mutiu, Teodor Stanca, Aurel Baghiu și Ladislau Nagy, pentru a-i numi doar pe câțiva –, susținut de un profesor pe nume Gheorghe Pop, a participat pe 28 octombrie 1956 la o întrunire secretă în care s-a decis convocarea unei adunări generale a studenților din toate instituțiile de învățământ din Timișoara, pentru a discuta lipsa hranei la cantinele

studențești și carențele sistemului de predare. Întrunirea a fost convocată peste capul șefilor administrației Politehnicii și ai organizației de partid și a avut loc la Facultatea de Inginerie Mecanică pe 30 octombrie. Unele surse estimează numărul studenților prezenți la aproximativ 3.000.[60] La ea au participat unele din figurile importante ale partidului, în frunte cu Petre Lupu și Ilie Verdeț, care au ascultat critici cu privire la prezența trupelor sovietice în România și cereri de renunțare la lecțiile obligatorii de rusă.[61] Oficialii au promis să transmită plângerile studenților la București, dar imediat după plecarea lor au fost chemate unități ale armatei pentru a încercui căminele Politehnicii și au avut loc peste 2.000 de arestări. Dintre arestați, 30 au fost trimiși în judecată și au primit sentințe de la trei luni la opt ani de închisoare.[62]

Între timp, pe 28 octombrie, Gheorghiu-Dej revenise în România. Cu siguranță, discutase criza din Ungaria cu Tito. O Ungarie necomunistă nu îi convenea nici unuia din cei doi lideri. Imediat după întoarcerea lui Gheorghiu-Dej, Aurel Mălnășan, ministru adjunct de externe, și Valter Roman, înalt oficial al Partidului Comunist Român, care ajunsese să-l cunoască pe Imre Nagy, proaspătul prim-ministru maghiar, la începutul anilor 1940, la Moscova, pe când ultimul lucra la radioul românesc de acolo susținut de sovietici au fost trimiși la Budapesta pentru a le raporta de la fața locului lui Gheorghiu-Dej și conducerii sovietice.[63] O serie de corespondenți străini au relatat că pe 29 octombrie muncitorii de cale ferată de la șantierele Griviței din București au participat la o întrunire de protest, care solicita condiții mai bune de muncă, în timp ce la Iași au avut loc demonstrații de stradă pentru o aprovizionare cu hrană mai bună. O recoltă deosebit de proastă redusese drastic producția de hrană, iar cozile erau un fenomen generalizat la București și în celelalte orașe mari.

Pentru a-i liniști pe muncitori, guvernul a anunțat pe 29 octombrie că va crește salariul minim, iar muncitorilor de cale ferată li s-au făcut concesii speciale, sub forma unor călătorii gratuite. Pe 30 octombrie, regiunile Timișoara, Oradea și Iași au fost plasate sub conducere militară, în timp ce trupele sovietice existente în România au fost concentrate la granița cu Ungaria. Trei zile mai târziu, Gheorghe Apostol a ținut la o adunare a ceferiștilor un discurs în care le promitea acestora ajutor. Gheorghiu-Dej, el însuși muncitor de cale ferată, a stat deoparte.[64]

Doi studenți la medicină, Alexandru Ivasiuc și Mihai Victor Serdaru, au încercat să organizeze un protest în Piața Universității pe 5 noiembrie, distribuind fluturași care cereau scoaterea rusei și a cursurilor de marxism-leninism din programa universitară, dar autoritățile s-au grăbit să-i aresteze pe conducători. Totuși, protestele au avut urmări. În aceeași zi, Miron Constantinescu a participat la o întrunire studențească din Cluj, promițând că lecțiile obligatorii de rusă de la universități vor fi desființate, iar condițiile de viață vor fi ameliorate. Două săptămâni mai târziu, Constantinescu a fost uns ministru al învățământului. Numirea unuia dintre durii partidului, în același timp numărul șapte în Biroul Politic, într-un post până atunci deținut de un fost profesor relativ șters era un semn clar cu privire la faptul că Gheorghiu-Dej nu era

satisfăcut de controlul pe care regimul său îl deținea asupra tineretului țării și era hotărât ca acesta să fie întărit. Apoi a început descurajarea altor posibile focare de nemulțumire. Mihai Beniuc, secretar al Uniunii Scriitorilor, a condamnat „actele cvasibandițești ale elementelor contrarevoluționare fasciste din Budapesta", în timp ce scriitorii din Regiunea Autonomă Maghiară au adresat Comitetului Central o scrisoare în care denunțau „forțele horthysto-fasciste sălbatice din Ungaria".

Demonstrațiile antisovietice au fost conduse în marea lor majoritate de studenți cu revendicări predominant studențești, concentrate pe desființarea obligativității rusei ca obiect de studiu. Există puține informații despre muncitori care li s-ar fi raliat. Această lipsă de solidaritate între studenți și muncitori a permis regimului să suprime rapid orice opoziție, îndepărtând orice amenințare la stabilitatea sa. Ulterior, când șurubul a fost strâns din nou, românii amnistiați în 1955 au fost rearestați. Însuși Hrușciov a făcut o aluzie la demonstrații când s-a adresat Comsomolului moscovit, pe 8 noiembrie 1956, spunând că „au existat unele porniri nesănătoase" printre studenți „în una din instituțiile de educație din România" și a felicitat PCR pentru rezolvarea rapidă și eficientă a problemei.[65]

Chinezii au jucat un rol semnificativ în decizia lui Hrușciov de a utiliza forța pentru a suprima revolta maghiară. La invitația acestuia, o delegație chineză a fost trimisă la Moscova, pe 23 octombrie; aici, șeful ei, Liu Shaoqi, prim-vicepreședinte al Partidului Comunist Chinez și al treilea om (ca putere) din China după conducătorul Mao și prim-ministrul Ciu Enlai, s-a întâlnit cu liderul sovietic.[66] Pe 29 oct., Hrușciov s-a mai întâlnit o dată cu Liu, pentru a discuta modul cum trebuiau rezolvate problemele create între Uniunea Sovietică și alte țări est-europene. După ce Liu a transmis recomandarea lui Mao ca Uniunea Sovietică să le permită celorlalte țări mai multă libertate în afacerile politice, economice și militare, sovieticii au fost de acord cu redactarea unei declarații referitoare la egalitatea dintre Uniunea Sovietică și țările est-europene, pentru a fi adoptată a doua zi.[67]

„Declarația guvernului URSS cu privire la principiile de dezvoltare și întărire a prieteniei și cooperării dintre Uniunea Sovietică și alte țări socialiste" anunța disponibilitatea acestuia de a reconsidera staționarea trupelor sale în țările Pactului de la Varșovia:

> În scopul asigurării securității mutuale a țărilor socialiste, guvernul sovietic este pregătit să reconsidere, împreună cu alte țări socialiste care sunt membre ale Pactului de la Varșovia, problema staționării trupelor sovietice pe teritoriul sus-menționatelor țări. Făcând asta, guvernul sovietic pornește de la principiul general conform căruia staționarea trupelor unuia sau altuia dintre statele membre ale Pactului de la Varșovia pe teritoriul altui stat din tratat are loc prin consensul tuturor membrilor săi și numai cu consimțământul statului pe teritoriul căruia și la cererea căruia aceste trupe sunt staționate sau se planifică a fi staționate.[68]

Gheorghiu-Dej nu a întârziat să profite de ocazia oferită de această declarație de a rediscuta cu Hrușciov problema retragerii trupelor sovietice din România, ridicată pentru prima oară în 1955. Într-o întrunire de

urgență convocată pe 31 octombrie, la ora șase după-amiaza, Biroul Politic al PCR a convenit să pună problema la următoarea întâlnire a Pactului de la Varșovia, subliniind în același timp dorința de a „întări unitatea în rândul țărilor socialiste" și „prietenia de nezdruncinat" dintre România și Uniunea Sovietică.[69]

Totuși, Gheorghiu-Dej a fost depășit de evenimente. Dacă chinezii au fost cei care influențaseră decizia sovietică de retragere a trupelor sovietice din Budapesta, tot ei au influențat decizia de retrimitere a acestora acolo, pe 31 octombrie. Prezidiul PCUS dăduse undă verde, pe 30 octombrie, folosirii forței militare în Ungaria. Mao a girat decizia. El considera violențele de la Budapesta, mai ales uciderea unor comuniști, ca pe o amenințare la adresa supraviețuirii socialismului. La o întâlnire a Biroului Politic de pe 30 octombrie, Partidul Comunist Chinez „a arătat pericolul «restaurației capitaliste» din Ungaria și s-a opus cu hotărâre retragerii forțelor sovietice". Mao a fost cel dintâi care s-a declarat în mod deschis în favoarea intervenției armate, iar poziția lui a influențat decizia luată de prezidiul PCUS pe 31 octombrie de a rezolva criza din Ungaria prin forță.[70] Răsucirea bruscă cu 180 de grade a lui Hrușciov i-a fost comunicată lui Gheorghiu-Dej a doua zi. Temându-se să nu pară prea entuziast în dorința lui de a scăpa România de forțele sovietice, el a cerut să fie anulate minutele întâlnirii Biroului Politic românesc.[71]

Poziția lui Gheorghiu-Dej și a colegilor săi a fost convergența de interese cu Uniunea Sovietică, nu doar obediența de sclavi. Liderii români aveau două mari îngrijorări: că succesul unei revolte la Budapesta împotriva regimului comunist s-ar fi putut răspândi în comunitatea de două milioane de maghiari din Transilvania, declanșând o răzmeriță anticomunistă în România, și faptul că o Ungarie necomunistă ar fi putut emite pretenții asupra unor părți din Transilvania. Temerile lor fuseseră alimentate de participarea studenților și muncitorilor maghiari la demonstrațiile din Cluj, Timișoara și Regiunea Autonomă Maghiară. Pe 30 octombrie, guvernul român a format un comandament general de urgență, cu rolul de a „lua toate măsurile necesare pentru a garanta ordinea publică pe întreg teritoriul Republicii Populare Române". Printre atributele comandamentului se numărau „coordonarea și extinderea activității serviciilor de informații ale statului în vederea unei permanente cunoașteri a acțiunilor subversive", „pentru asigurarea măsurilor de pază la: organele de partid și de stat, instalațiunile de telecomunicații și de transporturi feroviare, rutiere, navale și aeriene" și „pentru reprimarea oricăror acțiuni care ar amenința ordinea de stat". Armata și Ministerul de Interne au fost subordonate noului comandament, condus de Emil Bodnăraș. Ceilalți membri erau Nicolae Ceaușescu, Alexandru Drăghici și Leontin Sălăjan – ultimul, ministru al forțelor armate.[72]

Între timp, Hrușciov convocase o serie de întâlniri de urgență cu liderii comuniști, incluzând și o delegație din China, în fața căreia a afirmat că Moscova va folosi forța dacă asta se dovedea necesar pentru rezolvarea crizei. Nu au apărut nici un fel de obiecții, nici măcar din partea lui Tito și Gomułka.[73] Pe 1 noiembrie, Hrușciov s-a întâlnit cu

Gheorghiu-Dej și Bodnăraș. Românii au insistat pentru o intervenție militară fermă împotriva guvernului Imre Nagy; de altfel, trupele sovietice încartiruite în România fuseseră printre primele care trecuseră granița Ungariei, pe 26 octombrie, pentru a întări efectivele URSS de acolo. Un personaj-cheie în susținerea de către români a intervenției militare sovietice s-a dovedit a fi Bodnăraș. În timpul revoltei, a fost numit ministru al transporturilor și comunicațiilor, iar în această calitate a supravegheat lărgirea unor drumuri cu importanță strategică pentru trupele sovietice care tranzitau prin România.

Gheorghiu-Dej era la fel de nerăbdător ca Hrușciov să-i readucă pe maghiari în tabăra socialistă; cei doi lideri au convenit ca o delegație românească, condusă de Gheorghiu-Dej, să se deplaseze la Budapesta pe 3 noiembrie, pentru discuții cu Imre Nagy. Acesta a încercat să pună la punct un plan în care Gheorghiu-Dej ar fi urmat să îi solicite lui Hrușciov o întâlnire la vârf sovieto-maghiară. Chiar în aceeași zi însă, conducerea sovietică avea o altă întâlnire, de o natură cu totul diferită, cu János Kádár, în scopul de a coordona înlăturarea violentă a guvernului Nagy.[74] Pe 4 noiembrie, la răsăritul soarelui, trupele sovietice s-au regrupat în jurul Budapestei, după care au început să intre în oraș. Cu câteva ore mai devreme, reprezentanții autorizați ai guvernului Nagy, generalii Maléter și Kovács, care fuseseră invitați în baza de operațiuni a sovieticilor pentru a continua negocierile începute pe 1 noiembrie, fuseseră arestați. Intervenția sovietică a zdrobit rapid rezistența rebelilor.

În debarcarea guvernului Nagy, Hrușciov a invocat Tratatul de la Varșovia, care, așa cum a subliniat delegatul sovietic în Consiliul de Securitate al Organizației Națiunilor Unite, permitea Uniunii Sovietice „să protejeze Ungaria în eventualitatea unor acțiuni subversive la adresa ei". Kádár a făcut de altfel un apel către sovietici, iar în dimineața de 4 noiembrie și-a anunțat ruptura cu Imre Nagy la radio, ca și formarea unui guvern „al muncitorilor și țăranilor revoluționari".

Instalarea guvernului Kádár i-a permis lui Gheorghiu-Dej să își continue apropierea de Tito, confirmându-și poziția față de noua conducere maghiară. Pe 4 noiembrie, Comitetul Central român a trimis un mesaj de salut și felicitare guvernului revoluționar al muncitorilor și țăranilor. Acesta a fost urmat, între 21 și 25 noiembrie, de vizita unei întregi delegații românești conduse de Gheorghiu-Dej. Principalul scop al vizitei era ca românii să-și demonstreze, la fel ca cehoslovacii și est-germanii înaintea lor, sprijinul pentru regimul Kádár. A mai existat însă și un alt scop plin de semnificație. Sovieticii nu știau ce să facă cu Nagy.

Acesta se refugiase la ambasada iugoslavă din Budapesta pe 4 noiembrie, împreună cu câțiva colegi din guvern. I se oferise azil politic de către iugoslavi și îl acceptase. După negocieri între guvernele iugoslav și ungar, a fost semnată o convenție conform căreia ambele guverne erau de acord ca Nagy, colegii lui și familiile lor să poată părăsi Ambasada Iugoslaviei în calitate de oameni liberi și să revină acasă, cu garanții referitoare la securitatea personală oferite de guvernul maghiar. Pe 22 noiembrie, la ora șase după-amiaza, la Ambasada Iugoslaviei a sosit un

autobuz, așa cum fusese convenit, pentru a-i duce pe Nagy și ceilalți acasă. Totuși, atașatul militar iugoslav s-a indignat descoperind că autobuzul avea un șofer și câțiva „pasageri" ruși. Nagy a apelat la ambasadorul iugoslav să intervină, iar acesta le-a cerut secretarului I și atașatului militar al ambasadei să-l însoțească pe Nagy, în autobuz, până acasă. În momentul în care autobuzul a pornit, două blindate sovietice au apărut, pentru a-l încadra între ele și a-l escorta la cartierul general sovietic. Acolo, cei doi iugoslavi au fost expediați, iar Nagy și grupul lui, plasați sub pază sovietică. Autobuzul și-a continuat călătoria până la o școală militară, unde Nagy și ceilalți au devenit *de facto* prizonieri. Au fost cazați în camere separate și li s-a interzis să vorbească între ei.

La ora 10.30, în aceeași seară, Nagy a fost chemat din camera lui, spunându-i-se că Valter Roman dorește să vorbească cu el. Discuțiile cu acesta au durat aproape două ore. Roman a afirmat că fusese autorizat de Gheorghiu-Dej și Kádár să-i transmită lui Nagy cererea lor comună de a merge în România, unde va fi tratat cât mai bine posibil, până când situația politică din Ungaria avea să revină la normal. Asta ar fi urmat să dureze două până la trei luni, după care Nagy s-ar fi putut întoarce în Ungaria și în viața politică. Plecarea în România a lui Nagy era recomandabilă, fiindcă viața lui ar fi fost în pericol dacă ar fi rămas acasă. Roman i-a mai sugerat lui Nagy să-și declare intențiile în scris, pentru a pacifica opinia publică.

Nagy i-a răspuns lui Roman că „în calitate de prizonier al autorităților de securitate sovietice, nu sunt pregătit să declar nimic, fiindcă nu sunt în situația de a acționa în libertate. În calitate de cetățean maghiar, deplin posesor al libertății de acțiune, sunt bucuros să discut situația cu tovarășii mei", după care a continuat: „Am subliniat, în fața lui Valter Roman, decizia mea de a nu pleca din Ungaria de bunăvoie. Am spus că mă pot scoate din Ungaria cu forța, fiindcă au suficientă putere, dar nu voi fi de acord niciodată cu asta". Roman i-a răspuns lui Nagy că nu va fi luat împotriva propriei voințe, după care a plecat.[75]

În după-amiaza următoare, Nagy și colegii lui au fost mânați în două autobuze militare fără ferestre. Acolo li s-au alăturat György Lukács, Zoltán Szántó și Zoltán Vas, împreună cu soțiile lor. Era vorba de un grup care plecase din Ambasada Iugoslaviei cu trei zile înaintea lui Nagy și a celorlalți, acceptând promisiunea lui Kádár că se vor putea întoarce acasă în libertate. Autobuzele i-au dus pe toți la un aeroport, unde au fost urcați în două avioane sovietice, dintre care unul era aeronava care îi adusese pe Gheorghiu-Dej și delegația lui la București. Piloții erau ruși, iar garda era formată din soldați sovietici și ofițeri KGB. Cu toții au ajuns după un zbor de două ore la București, unde au fost întâmpinați de Alexandru Moghioroș, membru al Biroului Politic românesc. Nagy și-a dat seama că se afla în capitala României doar atunci când l-a văzut pe Moghioroș.

Pentru a da o aparență de legalitate răpirii lui Nagy, Kádár și Gheorghiu-Dej au semnat un memorandum cu titlul „Înțelegere printr-un schimb de scrisori între guvernul Republicii Populare Române și guvernul

Republicii Populare Maghiare cu privire la ajutorul acordat lui Imre Nagy și persoanelor din grupul său pe teritoriul Republicii Populare Române". Deși înțelegerea părea doar un simplu aranjament între Gheorghiu-Dej și Kádár, ea a fost supervizată de Kremlin, mai precis de o „echipă de criză" compusă din Malenkov, Suslov și Aristov, care a recunoscut, într-un raport din 23 noiembrie, rolul jucat de Roman în informarea lor cu privire la eforturile lui de a-l convinge pe Nagy să plece din Ungaria în România de bunăvoie. Suslov le-a dat și lui Kádár, și lui Gheorghiu-Dej indicații referitoare la formulările din memorandum.[76]

Împreună cu alți membri ai guvernului său, Nagy a fost ținut într-o casă conspirativă a Securității, aflată într-o localitate la nord de București, unde interogatoriul lor a fost coordonat de Boris Șumilin, consilier principal al KGB „pentru afaceri contrarevoluționare".[77] Maghiarilor nu li s-au permis vizitele oficialilor ONU promise de Grigore Preoteasa, ministrul de externe român, pentru a se dovedi că nu suferă nici un fel de constrângere. Șumilin le-a permis lui Bodnăraș și Roman să-i interogheze pe Nagy și pe alții.[78]

În timpul vizitei pe care o făcuse la sfârșitul lui noiembrie la Budapesta cu Gheorghiu-Dej, Bodnăraș își oferise de asemenea sprijinul pentru reorganizarea serviciului de securitate maghiar, AVH, care fusese decimat în timpul revoltei, deoarece demonstranții împușcaseră sute de membri. Câțiva ofițeri de Securitate de origine maghiaro-transilvăneană au fost trimiși la Budapesta, iar șederea prelungită a lui Bodnăraș în capitala ungară arată că a fost foarte implicat în întreaga operațiune. Un al doilea ofițer sovietic în uniformă românească care colabora cu Bodnăraș era Wilhelm Einhorn, maghiar transilvănean care fusese recrutat de NKVD, luptase ca voluntar în brigăzile internaționale în Războiul Civil din Spania și fusese numit director al secretariatului Securității în toamna anului 1948, cu rangul de maior. Einhorn a fost trimis la Budapesta ca director-adjunct al Direcției I pentru informații externe a Securității, sub acoperirea funcției de consilier al Ambasadei României.[79]

România a fost cel mai activ aliat al Uniunii Sovietice în timpul crizei din Ungaria. Sprijinul oferit URSS a fost mai mult decât politic, constând în asistență practică și încurajare deschisă. Poziția adoptată de Gheorghiu-Dej justifică încrederea pe care o avusese Stalin în el în chip de comunist loial. Și el, și Bodnăraș s-au numărat printre primii lideri străini care au vizitat Budapesta după invazia sovietică, iar în comunicatul lor oficial și-au exprimat părerea că acțiunile sovieticilor „au fost necesare și corecte"[80]. Delegația română l-a felicitat pe Kádár pentru măsurile luate în scopul înăbușirii revoltei, ca și pentru faptul că folosise trupe sovietice în acest scop. Laudele exagerate formulate de Gheorghiu-Dej se datorau fără îndoială sentimentului de ușurare că în Ungaria fusese reinstalat la putere un regim represiv, în locul unui guvern care promitea să introducă măsuri liberale, care ar fi putut alimenta nemulțumirea și cererile pentru ceva asemănător măcar în rândul minorității maghiare din Transilvania, dacă nu într-o parte mai extinsă a României.

7. GULAGUL ROMÂNESC

Membrii importanți ai Partidului Comunist din România nu erau străini de închisoare. Alături de membrii partidului extremist de dreapta, Garda de Fier, comuniștii fuseseră principalele ținte ale Siguranței, poliția politică din perioada interbelică.[1] Gheorghiu-Dej își petrecuse mai mult de zece ani în închisoare pentru activitate politică ostilă regimului. Cu această experiență proaspătă în minte, comuniștii nu și-au făcut prea multe scrupule cu privire la întemnițarea celor pe care îi considerau inamici politici. Victimele erau prestabilite, iar faptul că erau vinovate sau nu de presupusele delicte nu conta: teoria comunistă spunea că așa erau. Sistemul „legal" al partidului îl depășea pe cel formal, iar acesta din urmă servea doar ca explicație publică a măsurilor luate. Comuniștii au abandonat penologia românească și uzanțele juridice antebelice, care erau în mare parte de inspirație franceză, și au introdus sistemul sovietic, care se baza pe autoincriminare și în care, în consecință, apărarea nu putea decât să încerce să reducă gravitatea infracțiunilor.

Gheorghiu-Dej s-a implicat personal în punerea în practică a acestui gen de teroare. Principalul lui instrument politic, atâta timp cât s-a aflat la putere, a fost Alexandru Drăghici. Născut pe 27 septembrie 1913 la Tisău, în județul Buzău, Drăghici era mai tânăr decât Dej cu 12 ani. I-a călcat acestuia pe urme, inițial ca muncitor feroviar, angajat ca lăcătuș la atelierele CFR din Buzău și București, iar apoi ca participant la greva de la Grivița din 1933. A intrat în Partidul Comunist în anul următor. În 1936, a fost condamnat la nouă ani și nouă luni de închisoare în calitate de „comunist notoriu", împreună cu Ana Pauker și alții, și și-a ispășit pedeapsa, redusă ulterior la șapte ani și cinci luni, la Jilava, Doftana, Caransebeș și Văcărești. Eliberat pe 25 aprilie 1944, a fost apoi internat la Târgu Jiu, unde i s-a alăturat lui Gheorghiu-Dej.

După eliberarea lui, în august 1944, Drăghici, care abandonase școala la vârsta de 11 ani, a devenit procuror. A luat parte la procesele presupușilor criminali de război în vara lui 1945, iar în luna octombrie a aceluiași an a fost cooptat în Comitetul Central al Partidului, la conferința națională. În februarie 1948, a devenit membru plin. Două luni mai târziu, i s-a alăturat lui Teohari Georgescu și Iosif Rangheț în ancheta inițială asupra lui Pătrășcanu. Pe 30 decembrie 1950, a fost numit șef al direcției politice a Ministerului de Interne, înlocuindu-l pe generalul

Mihai Burcă. Cariera lui a luat sfârșit abrupt în aprilie 1968, când a fost destituit pentru „infracțiuni și abuzuri" din toate funcțiile în stat și în partid și degradat militar de la rangul de general.

Ca unul dintre cei mai de încredere acoliți ai lui Gheorghiu-Dej, Drăghici a devenit astfel un personaj de frunte din Ministerul de Interne la apogeul controlului sovietic asupra acestuia. Cazul Pătrășcanu devenise o obsesie pentru Gheorghiu-Dej și consilierii sovietici. Drăghici a preluat funcția de ministru de interne de la Teohari Georgescu, în mai 1952, iar apoi cea de șef al nou-creatului Minister al Securității Statului, în luna septembrie a aceluiași an, și i s-a ordonat de către secretarul partidului să îi ofere o informare pas cu pas asupra felului în care avansa ancheta. Frustrarea lui Gheorghiu-Dej față de lipsa de rezultate a acesteia transpare din toate comentariile făcute cu cerneală roșie, macabră, pe marginile rapoartelor lui Drăghici. Dej și-a dat cu acest prilej frâu liber tuturor resentimentelor față de Pătrășcanu, conștient că eșecul de a-i livra lui Stalin un „trădător" ar fi putut determina propria lui cădere.

Drăghici era și el conștient că strategia sovietică a terorii trebuia pusă în aplicare. O estimare rezonabilă ar putea evalua numărul victimelor lui, deținute în cele 75 de închisori și colonii de muncă ale regimului de la începutul anilor 1950, la aproximativ 100.000.[2] Corneliu Coposu, secretarul privat al lui Maniu, el însuși deținut în închisorile comuniste timp de 17 ani, a estimat numărul celor arestați după 1947 la 282.000. Dintre aceștia, el socotea că 190.000 au murit în detenție[3], dar dovezile existente nu susțin o asemenea cifră. Zeci de mii de persoane indezirabile au fost mutate cu forța. Pentru definirea „victimelor" regimului și determinarea numărului lor e nevoie încă de o cercetare temeinică. Anumite închisori erau rezervate unui anumit tip de deținuți. Penitenciarul Sighet, din nordul Maramureșului, a fost ales drept centru de detenție pentru cei considerați de regim a fi cei mai periculoși opozanți ai lui, șefii partidelor democratice importante, foștii miniștri și clericii de frunte, din cauza faptului că era situat relativ departe și în proximitatea Uniunii Sovietice. Închisoarea fusese construită în 1896–1897 de autoritățile maghiare, pe vremea când Transilvania se afla în Imperiul Austro-Ungar, iar primii deținuți politici au intrat pe porțile ei pe 22 august 1948.[4] Între această dată și 1956, cele 72 de celule ale ei au găzduit patru foști prim-miniștri, în primul rând pe Iuliu Maniu, șef al Partidului Național Țărănesc, pe Constantin Brătianu și pe episcopii Bisericilor Romano- și Greco-Catolică. În închisoare au fost deținuți în jur de 180 de membri ai elitei conducătoare antebelice a României, dintre care peste două treimi aveau mai mult de 60 de ani, iar câțiva, ca Maniu, peste 70. Mulți dintre ei nu fuseseră deferiți justiției pentru nici un fel de infracțiune, ci pur și simplu arestați la ordinul emis de Ministerul de Interne și duși direct la Sighet. O astfel de soartă a avut Constantin Giurescu, profesor de istorie la Universitatea din București, care a fost ministru al propagandei în guvernul Tătărescu în perioada mai–iunie 1940.

Giurescu a fost ridicat de acasă pe 6 mai 1950, la ora 4.00 dimineața, și urcat într-o dubă a închisorii Sighet, împreună cu alți câțiva foști

demnitari din epocă.[5] A ajuns la Sighet în seara următoare. Apoi a fost eliberat la 5 iulie 1955, dar cu domiciliu obligatoriu într-un sat de lângă Brăila. I s-a permis să se alăture familiei, la București, în noiembrie. În perioada de domiciliu obligatoriu, a rememorat experiențele de la Sighet într-un manuscris pe care familia lui l-a ascuns cu grijă până la căderea comunismului.[6]

Deținuții erau de obicei puși câte doi în aceeași celulă și li se cerea să se achite de corvezi precum tăiatul lemnelor, curățenia pe coridoare, transportul hârdaielor cu mâncare, scoaterea apei de la o pompă manuală din curte și ducerea ei la etajele superioare și îndepărtarea dejecțiilor umane din celule. Toaleta era, în cuvintele lui Giurescu, „o gaură făcută în cimentul murdar al podelei". Nu exista apă curentă. Cei care curățau toaleta erau deținuții.

Deși nu erau foarte grele în sine, îndatoririle deținuților au devenit o adevărată corvoadă din cauza disciplinei feroce cu care erau executate. Deținuții erau pedepsiți pentru cele mai mici abateri de la regulile închisorii, ca de pildă interdicția de a vorbi în timpul exercițiilor fizice. Cei care încălcau regula erau biciuiți sau puși în chip de „cal", în timp ce temnicerii săreau peste ei[7], sau pedepsiți cu încarcerarea solitară în „neagra", o celulă fără ferestre. Cei trimiși acolo purtau doar o cămașă și izmene sau erau chiar complet dezbrăcați. La puțin după sosirea lui în închisoare, Giurescu s-a ridicat să se uite la deținuții din curte, dar, atunci când un gardian a intrat brusc în celulă, s-a așezat din nou pe jos. Acesta l-a întrebat pe Giurescu de trei ori dacă voise să se uite pe fereastră, promițându-i că nu îl va pedepsi dacă îi va răspunde sincer. Giurescu a recunoscut, lucru pentru care a fost trimis în „neagra".[8]

O caracteristică generală a închisorii era senzația permanentă de foame. Dimineața, deținuții primeau o cană de apă cu un „vag miros de lămâie".

> De la 8 mai 1950 și până la pe 3 iulie 1953, arpacașul a fost mâncarea dominantă a pușcăriei, existând perioade, ca între 20 decembrie 1950 și 5 ianuarie 1951, când l-am primit încontinuu la prânz și seara. „Cina" era de fapt supă de arpacaș, în realitate un fel de spălătură de vase. [...] La o jumătate de ceas după ce ai isprăvit de mâncat prânzul, ți-e foame; senzația crește treptat și atinge maximum la cinci și jumătate seara, în momentul când, de obicei, sună clopotul de cină. După zeama chioară de seara, nu ai nici măcar jumătatea de ceas de răgaz de la prânz; ți-e foame chiar în momentul când ai terminat de mâncat.[9]

Experiențele lui Giurescu corespund cu cele ale deținuților din celelalte închisori ale României, ca Aiud (v. Anexa 7), unde erau concentrați foștii legionari[10], Galați, închisoarea în care au fost trimiși național-țărăniștii[11], Gherla, unde au sfârșit-o mulți profesori și avocați, și Făgăraș, locul ales pentru detenția foștilor polițiști.

Apogeul degradării deliberate a avut loc la închisoarea din Pitești. Aceasta a devenit notorie pentru un experiment de o grotescă originalitate, care a început pe 6 decembrie 1949. Intitulat „reeducare", experimentul folosea tehnici de abuz psihiatric menite nu numai să inoculeze teroarea în oponenții regimului, ci și să distrugă personalitatea individului. Natura

și dimensiunile enorme ale acestui experiment, coordonat de ofițerii din închisoare sub conducerea lui Alexandru Nicolschi de la Securitate, sunt încă necunoscute pe scară largă în Occident. Experimentul de „reeducare" a durat până în august 1952 și a fost pus în aplicare și în alte închisori, inclusiv Gherla, deși la o scară mai mică; procesul a devenit însă sinonim cu Piteștiul.[12]

Programul s-a bazat pe teoriile sociologului și pedagogului sovietic Anton Makarenko (1888–1939) referitoare la infractorii de drept comun. Un astfel de infractor este făcut conștient că e un declasat a cărui mântuire poate veni doar din câștigarea sprijinului Partidului Comunist. Singurul mod în care poate obține așa ceva este aducându-i pe alți delincvenți pe calea sincerității, lucru realizat prin „reeducare". În viziunea lui Makarenko, „reeducarea" trebuia înfăptuită printr-un efort colectiv, iar această metodă a fost aplicată în România prin inaugurarea coloniilor de muncă, dar acesteia i s-a adăugat și o formă nouă, sinistră, de „reeducare", care consta în tortura fizică continuă combinată cu „spălarea pe creier".

Tortura fizică era de regulă pusă în aplicare de Securitate în timpul interogatoriilor de la centrele ei și din închisori, dar în procesul de „reeducare" deținutul era plasat după interogare într-o celulă cu torționarul său, care era și el deținut, iar tortura continua. Însărcinat cu implementarea acestui program a fost Alexandru Nicolschi, director-adjunct al Securității, cu atribuții speciale pentru interogarea deținuților, care l-a folosit ca instrument principal pe Eugen Țurcanu. Țurcanu era el însuși deținut la Pitești, iar Nicolschi i-a cerut, în toamna lui 1949, să-și formeze o echipă de torționari dintre ceilalți deținuți.[13] Majoritatea erau studenți din centrele universitare București, Iași și Cluj, dintre care o mie fuseseră ridicați în 1948 sub acuzația că aparțin fie Gărzii de Fier, fie Partidului Național Țărănesc, fie mișcării sioniste.

Pitești era o închisoare de maximă securitate, construită la începutul secolului trecut. Amplasată la periferia orașului, era foarte potrivită pentru tortură, din moment ce strigătele celor torturați puteau fi cu greu auzite. Studenții au fost împărțiți în patru grupuri. Primul era compus din cei închiși fără proces, lucru care nu-i împiedica să ispășească șase până la șapte ani; al doilea, din cei condamnați pentru infracțiuni minore, cum ar fi sprijinul oferit opozanților politici ai regimului, cu sentințe de trei până la cinci ani; al treilea, din cei acuzați de „complot împotriva orânduirii sociale", cu sentințe de la opt la 15 ani, din care făceau parte cei mai mulți deținuți; în fine, ultimul grup îi includea pe cei condamnați de la 10 până la 25 de ani de muncă silnică, care erau lideri ai asociațiilor studențești. Din acest ultim grup, considerat cel mai rezistent, la mijlocul lui noiembrie 1949 un număr de 15 studenți, în frunte cu Sandu Angelescu, au fost mutați în Salonul nr. 4 al spitalului închisorii, unde s-au întâlnit cu echipa lui Țurcanu, formată și ea din 15 deținuți, care se instalase deja acolo.

Împrietenindu-se, au început să-și mărturisească gândurile intime, până pe 6 decembrie, când unul dintre gardieni i-a ordonat lui Angelescu

să-i dea puloverul. Angelescu a rămas în salonul neîncălzit, în mijlocul iernii, doar în cămașă și l-a înjurat pe gardian atunci când a plecat. Asta l-a făcut pe cel mai bun prieten al lui din grupul Țurcanu să-l lovească în față, fără nici un fel de avertisment, și să îl certe pentru că îl înjurase pe gardian. La acest semnal, ceilalți membri ai grupului Țurcanu s-au repezit la „prietenii" lor, după care a urmat o încăierare generală. Aceasta a fost întreruptă de intrarea gardienilor, a directorului închisorii, căpitanul Dumitrescu, și a ofițerului politic, locotenentul Marina. Angelescu a explicat ce se întâmplase. Dumitrescu, pretinzând că e furios pe Țurcanu, i-a cerut și acestuia explicații. Țurcanu a dezvăluit că era șeful ODCC, Organizația Deținuților cu Convingeri Comuniste, și că încercările lor de a convinge grupul lui Angelescu să li se alăture îi făcuseră pe aceștia să-i atace.

Toată povestea fusese evident pusă în scenă. Angelescu a fost acuzat că se opunea „reeducării" și i s-a ordonat, la fel ca prietenilor lui, să se dezbrace complet și să se întindă pe podeaua de ciment. Apoi, cu toții au fost bătuți timp de o jumătate de oră de gardienii înarmați cu drugi de fier și bâte și lăsați cu Țurcanu și acoliții lui. Bătăile s-au repetat timp de câteva zile, dar de astă dată erau administrate de Țurcanu și ai lui. Între bătăi, Țurcanu a pus în aplicare programul de „reeducare". Acesta consta în patru pași. Primul era cunoscut ca „demascarea externă", prin care deținutul trebuia să-și arate loialitatea față de ODCC, mărturisind tot ceea ce ascunsese de anchetatorii Securității. Rezultatele erau consemnate de Țurcanu, contrasemnate de deținut și înaintate Ministerului de Interne. În a doua fază, denumită „demascarea internă", studentul torturat trebuia să dezvăluie numele celor care se purtaseră mai frumos sau cu mai multă milă cu el în închisoare, fie că era vorba de alți deținuți sau de reprezentanți ai autorității. Cel de-al treilea și cel de-al patrulea stadiu aveau un alt scop: distrugerea personalității și a fibrei morale a deținutului. Astfel, cel de-al treilea stadiu, cunoscut drept „demascarea morală publică", îi cerea studentului să denunțe tot ce are mai drag pe lume – familie, credință, prieteni și, în cele din urmă, pe sine însuși. Doar atunci când această prăbușire morală i se părea lui Țurcanu completă, iar deținutul era, în consecință, demn de a fi admis în ODCC, acesta era supus stadiului final, care garanta că pentru el nu mai există cale de întoarcere: reeducatul era obligat să inițieze reeducarea celui mai bun prieten al lui, torturându-l cu mâinile lui și devenind, astfel, unul dintre discipolii lui Țurcanu.

Mărturisirile erau întrerupte în mod regulat de violența fizică. Într-un interval de câteva săptămâni, studentul era supus unui program epuizant de muncă. Uneori, era pus să curețe podeaua celulei cu o cârpă ținută în dinți, în timp ce unul dintre reeducați îi dădea pinteni, urcat călare pe el. Noaptea, studenții dormeau pe paturi de scândură. Alți studenți, care trecuseră deja prin experiment, se așezau la picioarele fiecărui pat și, când un student cădea într-un somn adânc, celui de la picioare i se cerea să-i lovească cu putere tălpile goale cu un furtun de cauciuc. Astfel, fiecare noapte devenea o tortură în timpul căreia victima se chinuia să

nu adoarmă. Extenuat și temându-se tot timpul de durere, studentul ajungea curând într-o stare de neajutorare și disperare.[14]

În acest prim stadiu al spălării pe creier, tratamentul cerea ca victimele să resimtă dureri intense atunci când mâncau și beau. Studenții erau puși să îngenuncheze pe podea cu mâinile la spate și să hăpăie hrana foarte fierbinte din vase cât de repede puteau. Mâncatul devenea astfel o sursă de umilire și, în același timp, de durere, iar simțurile gustului, mirosului și pipăitului erau asociate în mod repetat cu suferința. Țurcanu era foarte sadic mai ales cu studenții la teologie. Unii erau „botezați" dimineața, vârându-li-se capetele în găleți cu urină, în timp ce alții intonau slujba. Un student a fost torturat astfel în așa hal, încât ajunsese să se „boteze" el însuși, cu de la sine putere, în fiecare dimineață. În dimineața de Paști, în 1950, unuia dintre studenți i s-a ordonat să joace rolul preotului. A fost îmbrăcat într-un cearșaf murdar de excremente și i s-a dat o rolă de DDT, de forma unui falus, pe care colegii trebuiau să o sărute. Multe dintre victime au contemplat, cu siguranță, sinuciderea ca formă de evadare, însă nu aveau căi de a o pune în aplicare. Tacâmuri primeau numai reeducații, iar studenții erau supravegheați în permanență. Dar unul dintre ei a reușit: Șerban Gheorghe s-a aruncat de la al cincilea etaj al închisorii, în casa scărilor.

Victima favorită a lui Țurcanu era Alexandru Bogdanovici, fostul lui prieten, pe care îl considera responsabil pentru propria arestare. În martie 1950, l-a supus pe acesta la trei zile de tortură neîntreruptă, sărindu-i pe stomac și piept, până i-a distrus organele interne. Bogdanovici a intrat în comă și a murit chiar în Joia Mare.[15] În timpul interogării, la Pitești, pe 4 aprilie 1953, Țurcanu a afirmat că îl ucisese pe Bogdanovici fiindcă acesta fusese membru al SSI (Serviciul Secret de Informații) în timpul războiului împotriva Uniunii Sovietice.[16] Cel puțin alte 14 victime au murit, la Pitești, în timpul procesului de reeducare.[17]

În cele din urmă, „torturat, mort de foame și de somn, îngrozit, fără cale de ieșire, singur, în pragul morții, dar fără a i se permite să moară, studentul ajungea în punctul la care era capabil să ofere mărturii incriminatoare despre el însuși"[18]. După șase săptămâni de chin, începea „demascarea". Ea lua forma unei confesiuni scrise a „crimelor" studentului. Acestuia i se cerea să insiste în privința oricăror greșeli făcuse înainte de arestarea lui și chiar a celor pe care intenționa să le facă. Țurcanu și acoliții lui încercau să distrugă sistematic tot ceea ce susținea personalitatea deținutului, pentru a-l putea controla după bunul-plac. Orice student creștin practicant trebuia să își nege credința blestemând Împărtășania și cântând imnuri religioase în care erau inserate cuvinte obscene. Trecutul oricărui membru al familiei acestuia era distorsionat și marcat de trăsături aberante. Un tată, de exemplu, trebuia să apară ca un escroc. Cum mulți dintre studenți proveneau din mediul rural și erau copii de preoți, erau obligați să descrie scene erotice atribuite taților lor, în timp ce mamele lor erau transformate în prostituate.

Apoi studentul era pus să-și nege propria identitate (masca lui), scriind o autobiografie falsă, pentru care trebuia să inventeze un istoric de

deviație sexuală. Asta avea rolul de a-i inocula un sentiment de decădere morală și de a-i distruge sistemul de valori. Prin tortură, minciunile erau transformate în adevăr, iar adevărul, în minciuni. Așa cum scrie Bacu, studentul

> ajungea să vadă lumea ca pe un dumnezeu cu două fețe; prima, despre care crezuse că e reală, devenise acum ireală; a doua, fantastică și urâtă dincolo de orice închipuire, devenise acum reală. [...] Minciuna era acceptată ca o necesitate biologică pentru supraviețuire.[19]

Dezbrăcat de vechea lui *persona*, studentul devenea dependent de minciunile lui Țurcanu și un sclav la cheremul acestuia. Înnebunit de frică și redus la o stare de dependență infantilă, se transforma în marioneta lui, gata oricând să treacă la acțiune atunci când i se cerea. Ca act final de autodistrugere, i se ordona să-și dovedească loialitatea față de noul lui stăpân aplicând următorului grup de studenți același tratament căruia îi fusese supus el însuși. Dacă se considera că e prea milos atunci când administrează bătăi sau dă dovadă de prea puțin zel în privarea victimelor de somn, era considerat un eșec și era supus pentru a doua oară procesului de „demascare". Atunci când studenții erau obligați să aplice altora torturi sau doar să asiste la tortură, imaginația lor exagera suferința simțită; asta avea un efect psihologic mai puternic decât situația în care ei înșiși erau victimele. Un student i-a descris astfel lucrurile lui Bacu:

> Văzându-i pe alții torturați, am avut senzația că fusesem legat și așezat pe un butoi cu praf de pușcă și că un nebun îi dă târcoale tot timpul, cu o lumânare aprinsă. Mă așteptam ca flacăra să atingă praful de pușcă în orice moment și ca butoiul să explodeze cu mine deasupra. Asta s-ar fi putut întâmpla oricând; cu alte cuvinte, dacă unui reeducator îi venea brusc ideea că primisem o pedeapsă prea mică pentru presupusa mea vină, m-ar fi putut transforma din „spectator" în „victimă" pe loc – echivalentul aprinderii prafului de pușcă cu flacăra lumânării.[20]

Câștigarea încrederii celor care urmau să fie supuși procesului era o condiție obligatorie pentru spălarea creierelor. Cei proaspăt reeducați se împrieteneau sau reînnodau vechi prietenii cu viitoarele lor victime. Apoi, la un semnal, își scoteau bastoanele ascunse și începeau să le bată cu ferocitate. Pe măsură ce programul a fost aplicat, în decursul lui 1950 și 1951, la Pitești, echipe de studenți reeducați au fost trimise să se dezlănțuie asupra victimelor în alte închisori, mai ales Gherla și Colonia Peninsula a Canalului Dunăre–Marea Neagră. În aceasta din urmă, studenții erau responsabili cu îndeplinirea normei zilnice, și îi îndemnau pe alți deținuți cu atâta insistență, încât mulți dintre aceștia au murit de epuizare. Reeducarea se desfășura în barăcile nr. 13 și 14, grupul din prima fiind condus de un student la medicină din Cluj pe nume Bogdănescu, iar grupul din cea de-a doua de Enăchescu, student la medicină din București.

Ceea ce a provocat sistarea programului de reeducare de la Canal a fost asasinarea de către Bogdănescu a unui doctor eminent, profesorul

Simionescu, la baraca 13. Bătăile pe care i le administrase lui Simionescu l-au făcut pe profesor să se repeadă în gardul de sârmă ghimpată al perimetrului, pentru a fi împușcat de gardieni. Știrea morții doctorului a ajuns la soția lui Simionescu, care a protestat în fața Ministerului de Interne și la posturile de radio străine care transmiteau în România, ca Vocea Americii, Europa Liberă și BBC. Relatările acestora au determinat Ministerul de Interne să ceară o anchetă în Colonia Peninsula. Toate acestea sunt o ilustrare elocventă a ticăloșiei mașinăriei de represiune a regimului comunist: tocmai instituția care, prin persoana lui Nicolschi, implementase programul, înțelegând că detaliile acestuia nu mai puteau fi ascunse, a cerut o anchetă pentru a se descotorosi de responsabilitate. Ca rezultat al anchetei, zece „reeducatori" au fost transferați din colonia de la Canal, iar directorul acesteia, Georgescu, a fost înlocuit de un oarecare Lazăr. Condițiile din colonie s-au îmbunătățit; deținuților a început să li se servească hrană mai bună, iar standardele de igienă au fost ridicate. Acestea sunt circumstanțele în care programul a fost sistat la Canal.[21]

Grupul de studenți trimis în coloniile de la Canal fusese selecționat la Pitești de colonelul Zeller, ofițer din Direcția Penitenciare a Ministerului de Interne. În toamna lui 1951, aceasta a trimis de asemenea un grup de 30-40 de reeducatori, condus de Țurcanu și incluzându-i pe frații Livinski și pe Ion Popescu, la Gherla, pentru a testa programul pe victime mai vârstnice. Un alt grup a fost trimis la închisoarea din Ocnele Mari, lângă Râmnicu Vâlcea, și un al treilea grup a fost trimis la închisoarea-sanatoriu pentru tuberculoși de la Târgu Ocna, în Moldova, unde programul a fost supervizat de Nuți Pătrășcanu. La aceste două ultime instituții programul a început să se confrunte cu dificultăți. În sanatoriu, pacienții erau bolnavi și nu îi puteau fi tratați la fel de dur. Unul dintre pacienți, studentul Virgil Ionescu, a încercat să se sinucidă, iar alții au intrat în greva foamei. Într-o duminică, pe când pe un teren sportiv din apropierea sanatoriului avea loc un meci de fotbal, pacienții au început să strige după ajutor, lucru despre care s-a aflat în oraș. Șeful Securității locale, căpitanul Bălan, a ordonat o anchetă. Nici unul dintre reeducatori nu a fost pedepsit, dar programul a fost sistat.[22] La Ocnele Mari, regimul de detenție era mai puțin sever decât la Pitești, din moment ce închisoarea găzduia și deținuți de drept comun, așa că deținuților le venea mai ușor să comunice unul cu altul. O parte dintre ei erau foști miniștri și profesori universitari, care au amenințat cu sinuciderea în masă atunci când au avut loc tentative de a li se aplica programul.

Amenințările cu dezvăluirile nu au funcționat totdeauna. Bacu relatează o vizită la Gherla făcută, se pare, de Nicolschi, în timpul perioadei de reeducare din închisoare și menționează plângerile adresate de un deținut directorului adjunct al Securității. Comandantul închisorii, Gheorghiu, a negat că ar fi știut ceva despre program. Ulterior, deținutul a fost torturat de Țurcanu, care i-a smuls unghiile de la picioare cu un clește. Alți foști deținuți de la Gherla i-au relatat lui Bacu faptul că comandan-

tul închisorii, la fel ca ofițerul politic al acesteia, Avădanei, și doctorul închisorii, Bărbosu, fuseseră direct implicați în procesul de reeducare. Aristide Ionescu, deținut și el la Gherla și una din puținele ținte ratate ale reeducării, își amintește numele unora dintre acoliții lui Țurcanu: frații Livinski, Mărtinuș și Popa Țanu.[23] Aceștia, merită menționat, nu trecuseră ei înșiși prin programul de reeducare. Alți presupuși torționari de la Gherla sunt Paul Caravia, mai târziu arhivist la Facultatea de Litere a Universității din București, Aristotel Popescu, Cornel Pop, Danil Dumitreasa, Morărescu și Măgirescu. În fine, un alt torționar de la Gherla numit de Bacu este Ludovic Rek, maghiar transilvănean, care l-a ucis în 1953 pe Ion Fluieraș, membru marcant al Partidului Social Democrat, bătându-l cu un sac de nisip.

Gherla pare să fi fost ultimul bastion al programului de reeducare. Aici au fost activi reeducatorii veterani până în vara lui 1952, când li s-a spus să-și facă bagajele. Țurcanu, Popa Țanu, Livinski și alții au fost mutați la București, iar deținuții de la Gherla au putut răsufla puțin. Nu există consemnări scrise cu privire la ceea ce s-a petrecut ulterior cu Țurcanu și colegii lui; mărturii orale arată că li s-a ordonat să scrie un raport în privința programului, a metodelor și eficacității lui pentru Securitate. După ce au terminat, au fost puși să facă declarații care afirmau că programul fusese desfășurat fără autorizație de la partid și chiar de la autoritățile închisorii. Atunci au înțeles că li se întinsese o capcană și au refuzat. Era acum rândul lor să fie torturați.

Experimentul reeducării a fost sistat în 1952. Sistarea lui se leagă de epurarea Anei Pauker, a lui Vasile Luca și a lui Teohari Georgescu și face probabil parte din strategia lui Gheorghiu-Dej de a-și demonstra validitatea afirmațiilor de a fi curmat un regim de teroare inițiat de „troica" de mai sus. Faptul că colonelul Zeller, prieten al Anei Pauker, s-a împușcat la puțină vreme după demiterea acesteia susține această presupunere. Dar la fel cum prietenia cu Stalin și Molotov a scutit-o pe Ana Pauker de un proces, și pe Nicolschi legătura cu NKGB avea să-l facă imun în fața punerii sub acuzare. Marin Jianu, ministru adjunct de interne sub Teohari Georgescu, l-a implicat direct pe Nicolschi în programul de reeducare desfășurat la Gherla, în timpul interogatoriului luat la puțină vreme după arestarea lui Georgescu, în mai 1952.[24] Pregătirile pentru procesul lui Țurcanu și al complicilor lui au durat doi ani. Pentru a absolvi regimul de orice vină cu privire la program, reeducatorii trebuiau prezentați ca agenți ai lui Horia Sima, fost lider al Gărzii de Fier. Acest scenariu cerea ca toți torționarii care nu aveau legături cu Garda de Fier să fie judecați separat – în speță, Titus Leonida, Fuchs, Steiner, Bogdănescu, Dan Diaca și Cori Gherman. Astfel, numai foștii legionari Țurcanu, Popa Alexandru (Țanu), Nuți Pătrășcanu, Livinski și alți 18 au fost deferiți împreună justiției.

La procesul lui Țurcanu și al acoliților acestuia, care s-a desfășurat în secret și a început pe 20 septembrie 1954, a fost formulată acuzația că Horia Sima, care se afla în exil în Spania, îi dăduse lui Țurcanu, în

1949, ordine să aplice un program de tortură la Pitești, pentru a compromite regimul comunist.[25] Actul de acuzare afirma că 22 de deținuți conduși de Țurcanu au fost trimiși în judecată pentru

> uciderea a peste 30 de deținuți, maltratarea și schingiuirea a peste 780 de deținuți, dintre care 100 au rămas cu infirmități foarte grave, unii s-au sinucis pentru a scăpa de torturi, iar alții au înnebunit datorită presiunilor psihice și fizice la care erau supuși.[26]

Nu se menționa nimic despre implicarea sovieticilor, sau a lui Nicolschi, nici măcar a ODCC, dar era recunoscut faptul că grupul lui Țurcanu se coalizase în acțiunile sale cu o parte din personalul închisorii. În cuvintele acuzării:

> La Penitenciarul din Suceava, legionarul Țurcanu Eugen a colaborat cu directorul Tiron și sublocotenentul Marici la acțiunea de reeducare a deținuților, iar ulterior a aranjat cu aceștia transferarea sa la Penitenciarul București, pentru a organiza și aici așa-zisa reeducare. De această transferare avea cunoștință atât inspectorul general Farcaș, care a aprobat-o, cât și referentul politic Stângă, care-l avusese de informator pe Țurcanu.

În cazul închisorii din Pitești, rechizitoriul îi acuza pe guvernatorul Alexandru Dumitrescu, consilierul politic Marina, inspectorul general Iosif Nemeș și locotenenții Mihai Mircea și Nicolae de colaborare cu Țurcanu.[27]

Cel mai proeminent personaj din Ministerul de Interne care a fost implicat în experiment, în faptele prezentate sub interogatoriu de unii dintre acuzați, a fost Marin Jianu, ministru adjunct de interne. Despre acesta, Gheorghe Popescu a afirmat că le-ar fi spus oficialilor de la Pitești să folosească „bătaie, pentru intimidare. [...] Apoi ne-a ales pe cinci deținuți și ne-a promis că ne va da o jumătate de porție în plus la masă acelora care batem"[28]. Ca țapi ispășitori au fost însă folosiți peștii mici din minister. Colonelul Tudor Sepeanu, din Direcția Penitenciare a Ministerului de Interne, Alexandru Dumitrescu, directorul închisorii din Pitești, și trei ofițeri care lucraseră la Gherla, Gheorghe Sucigan, Constantin Avădanei și Viorel Bărbosu, au fost judecați în aprilie 1957 pentru „încurajarea la acte criminale de teroare", nume de cod pentru rolul jucat în programul de reeducare de la Pitești și Gherla. Cu toții au fost condamnați la închisoare, între cinci și opt ani, pedeapsă dedusă din timpul de detenție pentru interogare din primăvara anului 1953.[29]

La procesul prezidat de colonelul Alexandru Petrescu, același care judecase în procesul lui Iuliu Maniu din 1947, nu a fost făcută nici o diferențiere între cele două categorii de acuzați: cei care nu fuseseră supuși programului (Țurcanu, Popa, Nuți Pătrășcanu, Livinski) și cei care deveniseră torționari fiindcă fuseseră supuși acestuia (Gheorghe Popescu, Cornel Pop, Dan Dumitrescu și Octavian Voinea). Pe 10 noiembrie 1954, Tribunalul Militar București i-a găsit pe acuzați vinovați și i-a condamnat pe toți la moarte.[30]

Sfârșitul experimentului de reeducare nu a însemnat și sfârșitul suferințelor pentru victimele lui. Sechelele spălării pe creier și ale torturii

au afectat multe vieți. Un tânăr, fost student la litere, i-a povestit lui Dumitru Bacu despre experiențele lui la Pitești, iar Bacu a notat ulterior:

> Atunci când tânărul și-a terminat povestirea – asta era la câțiva ani după „demascări" – pe fața lui putea fi citită o disperare de nedescris. Apoi a conchis: „Printr-o fatalitate de neimaginat, am devenit groparii propriilor noastre aspirații, ai propriilor noastre suflete. Fiindcă niciodată nu vom mai putea să ne ridicăm capul. Pe vremuri, creștinii mureau fericiți pentru credința lor. Dar noi, la rândul nostru creștini, nu am putut avea parte de o asemenea fericire. Am devenit uneltele comunismului pe care îl detestam din toată inima [...]. A fost ca și cum Satana ne-ar fi smuls din mâinile Domnului [...]. Eu pot părea om întreg, dar în realitate sunt doar o rămășiță din ceea ce eram, discreditat în ochii prietenilor și disprețuit de dușmani. Și totuși, în fond, nu am ne-am făcut vinovați de absolut nimic.[31]

Nimic nu ilustrează mai clar natura coercitivă a politicilor centralizatoare aplicate de regimul comunist decât felul în care acesta a folosit munca silnică. La fel cum Ministerul Securității Statului (MVD) sovietic era, la moartea lui Stalin din 1953, al doilea mare angajator din Uniunea Sovietică, și Ministerul de Interne român era efectiv însărcinat cu gestionarea unei părți a economiei. Cosmetizată prin eufemismul „serviciu de muncă temporară", munca forțată a fost folosită ca un instrument de pedepsire a mii de persoane acuzate de sabotaj economic și absenteism. Printre aceștia erau incluși și zecile de mii de țărani care s-au opus colectivizării forțate a agriculturii. Lista celor susceptibili să fie internați în lagărele de muncă era cuprinzătoare: cei care răspândeau „zvonuri alarmiste, tendențioase și ostile", cei care calomniau Partidul Muncitoresc Român, pe conducătorii lui, guvernul sovietic și pe conducătorii acestuia, dar și celelalte democrații populare, cetățenii români care frecventau ambasadele „imperialiste" sau care avuseseră contacte cu diplomații de la aceste ambasade ori familiile acestora, cei care îndemnau la rezistență față de politicile guvernului, „elemente cu un trecut reacționar cunoscut", membri activi ai fostelor partide democratice de opoziție și ai Gărzii de Fier, membri ai fostului SSI, ai Siguranței și ai fostei poliții, cei condamnați pentru tentativa de trecere ilegală a frontierei începând din 1945, speculatorii și sabotorii condamnați, tații și fiii adulți ai celor care fugiseră din țară după 1945 și ai legionarilor care fugiseră înainte de 1944.

Munca silnică a fost introdusă oficial în Codul muncii pe 8 iunie 1950, deși fusese practicată timp de peste un an la construirea Canalului Dunăre–Marea Neagră. Cunoscute inițial sub numele de „unități de muncă", au fost și ele trecute în legalitate retroactiv pe 13 ianuarie 1950, printr-un decret al Marii Adunări Naționale, deși fuseseră create pentru proiectul Canalului în mai 1949. Decretul stipula crearea de unități pentru „reeducarea prin muncă a elementelor ostile RPR"[32]. Gestiunea lagărelor de muncă avea loc sub autoritatea Consiliului de Miniștri, iar ea a fost transferată Ministerului de Interne printr-un alt decret, din 10 martie 1950. Cei pasibili să fie internați în lagăre erau definiți printr-un ordin emis pe 3 aprilie 1950 de șeful Securității, Gheorghe Pintilie.[33]

Pe 22 august 1952, Consiliul de Miniștri a adoptat Hotărârea nr. 1544, prin care unitățile de muncă erau redenumite „colonii de muncă". Aceasta a fost semnată de Gheorghiu-Dej, ca președinte al Consiliului. Categoriilor de persoane pasibile de a fi internate potrivit ordinului din aprilie 1950 li s-au adăugat alte zece. Hotărârea introducea și pedeapsa cu domiciliul obligatoriu (exilul intern), rezervată celor care nu fuseseră „reeducați" în închisoare sau în unitățile de muncă și erau considerați încă o amenințare la adresa securității statului. Sub prevederile lui cădeau și foștii proprietari de pământ, bancheri sau comercianți en gros, rudele apropiate de sex feminin ale celor care plecaseră din 1945 și deveniseră oponenți ai regimului în exil. Scutiți de aceste prevederi erau artiștii, sculptorii, compozitorii și academicienii „care munceau onest și erau utili societății".[34]

Identificarea celor care urmau să fie trimiși în lagărele de muncă – și, mai târziu, în exil intern – a fost încredințată unei comisii a Ministerului de Interne, care a fost creată pe 25 august 1952 de Drăghici și pusă sub conducerea adjunctului său, Gheorghe Pintilie, care era în același timp șef al Securității.[35] Numărul deținuților a fost sporit de victimele deportărilor în masă din orașele mari, puse în practică de miliție. Acestea începuseră în 1952, ca să le facă loc muncitorilor înrolați pentru a crea forța de muncă necesară în noile fabrici urbane, create în ideea industrializării. Printr-un decret din 16 februarie 1952, au fost stabilite câteva categorii de persoane care trebuiau să fie îndepărtate din București. Era vorba de familiile criminalilor de război, ale celor aflați în închisoare sau ale celor care fugiseră în străinătate, de ofițerii epurați, foștii judecători, avocați, industriași și cei care dețineau mai mult de zece hectare de pământ; aceștia erau înștiințați cu 12 până la 24 de ore înainte deportării și li se permitea să ia cu ei 50 de kilograme de bagaj. Mulți dintre ei au fost, de fapt, duși în lagărele de muncă.

Cea mai mare concentrare de lagăre de muncă – 14, în total – a existat la lucrările Canalului Dunăre–Marea Neagră. Acestea erau înțesate de deținuți din toate păturile sociale. Membri ai diferitelor profesiuni coexistau cu fermierii deposedați de pământ, profesorii cu studenții, preoții ortodocși și uniați cu liderii sioniști, iugoslavii din Banat cu sașii din Transilvania; toți aceștia erau victime ale negării drepturilor omului care însoțea programul de revoluție politică și economică al regimului din România. Construcția Canalului a fost inaugurată la inițiativa Consiliului de Ajutor Economic Reciproc (CAER) și aprobată de Biroul Politic pe 25 mai 1949. Scopul lui oficial, conform Decretului nr. 75 al Marii Adunări Naționale din 23 martie 1950, era asigurarea „celui mai ieftin și direct transport pe apă spre Marea Neagră", prin construirea unui canal care urma să reducă traseul către mare prin Dunăre cu 260 de kilometri. Construirea Canalului urma totodată să stimuleze industrializarea regiunii de sud-est a țării și să amelioreze sistemul de irigații al Dobrogei, crescând în consecință producția agricolă; în plus oferea instrucția în materie de noi tehnici inginerești a celor implicați în construcție.[36]

E foarte posibil însă ca lucrarea să fi avut și un scop economic mai extins, precum și o semnificație militară; în primul caz, ea ar fi servit ca parte dintr-un plan sovietic mai amplu de a crea un „Ruhr estic", prin care minereul de fier sovietic să fie transportat pe un canal dublu: Marea Neagră–Dunăre și Dunăre–Oder–Rin. Rațiunea militară se referea la faptul că i-ar fi oferit lui Stalin capacitatea de a trimite un mare număr de vase sovietice de dimensiuni reduse în sus pe Dunăre, în eventualitatea deteriorării relațiilor cu Iugoslavia. Ambele scenarii sunt susținute de decizia sovieticilor de a sprijini financiar proiectul.

Lucrările la Canal au început la finalul verii lui 1949, pe baza planurilor trasate de o comisie specială sovieto-română în luna mai a aceluiași an. Planurile au fost aprobate de Consiliul de Miniștri pe 22 iunie, prin Hotărârea nr. 613, iar pentru a conduce proiectul a fost înființată Direcția Generală a Lucrărilor Canalului Dunăre–Marea Neagră. În septembrie, Gheorghe Hossu a fost numit director general, iar Mayer Grünberg, prim-director general adjunct și inginer-șef.[37] Înainte de începerea lucrărilor de excavare, trebuiau făcute numeroase pregătiri. Acestea includeau construirea unor barăci de lemn pentru a găzdui muncitorii, a unor cantine, a drumurilor de acces către siturile de construcții, modificarea căilor ferate, generatoare electrice și măsuri de o importanță particulară de îndepărtare a țânțarilor care infestau aria. Asistența medicală urma să fie oferită de un doctor, un infirmier și două surori la fiecare 1.500 de muncitori.

Forța de muncă a fost asigurată din trei surse: munca liberă plătită, munca forțată a deținuților și militarii în termen. Pe 29 iunie 1949, Direcția Generală a Canalului (DGC) a transmis tuturor ministerelor să ceară întreprinderilor din subordine recrutarea de personal pentru Canal. Era nevoie urgentă de topografi, ingineri și tehnicieni mecanici și constructori. În plus, era nevoie de personal administrativ și auxiliar, pentru lucruri ca dactilografia. Printre muncitorii calificați foarte căutați se aflau sudorii, fierarii, dulgherii, lăcătușii, instalatorii, mecanicii auto și zidarii. În București și orașele mari au fost înființate birouri de recrutare. Conform datelor, până în septembrie fuseseră cooptate 8.960 de persoane.[38]

Atât planificarea, cât și execuția Canalului au fost supervizate de consilieri sovietici. Tonul plângăreț al unora dintre solicitările făcute de Gheorghe Hossu, directorul general al Canalului, către Șaposnikov, șeful comisiei sovietice pentru proiectarea Canalului, arată că relațiile dintre cele două părți erau departe de a fi apropiate și, dacă e să judecăm după o stenogramă a unei întâlniri din mai 1952 între Hossu și un alt specialist sovietic, pe nume Vorobiov, cu privire la plata primelor, cel din urmă se considera mai degrabă stăpân decât partener în proiect.[39]

Un ziar special, intitulat *Canalul Dunăre–Marea Neagră*, a fost tipărit pentru a insufla entuziasm forței de muncă. Inițial, a apărut ca săptămânal de opt pagini, dar ulterior periodicitatea lui a crescut la două sau trei ediții pe săptămână. În primul lui număr, din 3 septembrie 1949, prelua un discurs al Anei Pauker, ținut în ajunul zilei de 23 august,

sărbătoarea națională, în care aceasta saluta planul Canalului, pe care „îl vom construi fără burghezie și împotriva ei". De fapt, această lozincă a fost instalată pe un stâlp în fața cantinei de la Cernavodă. Tonul amenințător al Anei Pauker contrasta cu caracterul idilic, exaltat al celorlalte articole din numărul respectiv, dintre care unul relata ceremonia în care erau oferite o bibliotecă și un radio muncitorilor de la Poarta Albă și Canara. Biblioteca, se spunea, cuprindea aproape o mie de volume, „dintre care multe sunt opere ale literaturii sovietice". Ocazia festivă era încununată de intonarea *Internaționalei* și proiecția unui film sovietic.

Un alt articol descria sarcinile a ceea ce numea „agitator": a citi cu voce tare ziarul partidului, *Scânteia*, seara, în dormitor, a-i face pe lucrători să asculte radioul împreună, a formula lozinci potrivite pentru a inspira forța de muncă, a încuraja muncitorii din satele înconjurătoare să-i ajute pe lucrătorii de la Canal și, probabil nu în ultimul rând, a demasca sabotorii. Acuzația de sabotaj a început să fie folosită împotriva unor nefericiți țapi ispășitori cu o frecvență din ce în ce mai mare, în încercarea de a masca lipsa de planificare tot mai evidentă în majoritatea domeniilor.

Dosarele Canalului sunt revelatoare: locurile de cazare insuficiente însemnau că lucrătorii erau obligați să doarmă fie în căruțe, fie sub ele; drumurile neasfaltate afectau foarte tare cauciucurile camioanelor, care explodau tot timpul, în contextul unei penurii de centre de vulcanizare, iar îngrijirile medicale erau acordate în casele țăranilor, în lipsa dispensarelor. Hrănirea imensei forțe de voluntari punea nu numai probleme logistice, ci și o presiune imensă asupra resurselor regiunii Dobrogea. Un raport al Ministerului Industriilor datat 26 septembrie 1949 își exprima îngrijorarea în fața faptului că pentru hrana lucrătorilor la Canal erau sacrificate, zilnic, între 600 și 800 de oi țigăi. Aceste oi erau foarte prețuite pentru lâna lor, iar ministerul recomanda să fie aduse altele, din alte părți ale țării, cu lână de calitate mai proastă, pentru hrană.[40]

Deținuții politici exploatați în proiect erau denumiți eufemistic „forțe MAI" (de la Ministerul Afacerilor Interne) și erau ținuți în 14 colonii. În primăvara lui 1952, numărul lor ajunsese la 19.000. În plus, erau folosiți 20.000 de voluntari civili, împreună cu 18.000 de recruți.[41] Odată sosiți la Canal, deținuții politici erau supuși procesului de „reeducare prin muncă". Metodele folosite erau descrise într-un raport intern al procuraturii militare, redactat pentru Ministerul de Interne, pe 27 februarie 1954:

> Fără nici o justificare mulți deținuți au fost bătuți cu ranga de fier, cazmaua, lopata, cravașa, unii dintre ei murind în urma traumatismelor, iar alții rămânând schilozi pentru toată viața:
> – asasinarea prin împușcare;
> – interzicerea tratamentului medical deținuților bolnavi și scoaterea lor la muncă în mod forțat, contrar prescripțiilor medicale, fapt ce a dus la moartea unora;
> – introducerea deținuților în carcere descoperite iarna [îmbrăcați sumar] sau chiar în pielea goală;
> – scoaterea deținuților la lucru dezbrăcați în timp de iarnă pe digul în construcție și pedepsirea unora de a sta până la prânz în apă înghețată;

– legarea unor deținuți de mâini și ținerea lor [...] în pielea goală vara, ziua și noaptea, pentru a fi mușcați de țânțari .[42]

Dintre ofițerii din colonie care înfăptuiau cel mai frecvent asemenea abuzuri, deținuții i-au menționat pe Ioan Pavel, comandantul coloniei penitenciare Salcia, și confrații lui Ion Popa, Petre Manciulea și Tudor Ilinca, la care se adaugă Liviu Borcea, de la Capul Midia. La ordinele lui Drăghici, decesele deținuților erau mușamalizate și nu erau raportate la registrul morților. Drept urmare, e imposibil de calculat cu acuratețe numărul acestora. O anchetă din 1967 a Securității arăta că „pentru un număr de 1.304 deținuți decedați nu s-au întocmai acte, decesele nefiind înregistrate în nici o evidență, nici la consiliile populare"[43].

Literatura memorialistică referitoare la coloniile de muncă oferă multe detalii cu privire la condițiile în care munceau din greu deținuții politici. Elocvente în acest sens sunt vederile nimeni altuia decât ale lui Gheorghe Cristescu, secretar general între 1921 și 1924 al Partidului Comunist Român scos în afara legii, care a stat de mai multe ori la închisoare în perioada interbelică, în calitate de membru al unei organizații ilegale. În 1949, el a fost arestat din nou pentru „deviaționism de dreapta". Atunci când un alt deținut de la colonia penitenciară Capu Midia, unul dintre cele 14 lagăre de muncă forțată de la Canalul Dunăre–Marea Neagră, i-a cerut să compare regimul de detenție de sub Carol II cu cel de sub comuniști, Cristescu a răspuns că tratamentul care îi fusese aplicat de Siguranța „burgheză" și închisorile acesteia era „de lux" în comparație cu cel căruia îi era supus de tovarășii lui.[44]

Deținutul care pusese întrebarea era Șerban Papacostea. În primăvara lui 1950, ca parte a campaniei de întrerupere a contactelor cu Vestul, regimul a luat măsuri împotriva românilor care frecventau institutele și bibliotecile occidentale. Au fost arestați mulți studenți, printre care Papacostea, care a fost reținut pe 3 martie pentru că mergea la Biblioteca Franceză din București. După ce a fost dus la închisoarea Jilava, apoi la un centru de triere din Ghencea, a fost transportat cu trenul la colonia Capu Midia de la Marea Neagră. La sosire, deținuții au fost aliniați dinaintea comandantului lagărului, care i-a strigat pe nume și le-a dat sarcini. Papacostea a remarcat că avea câte un dosar pentru fiecare deținut, iar o dungă colorată, trasată în diagonală, indica regimul care urma să-i fie aplicat acestuia. Deși suferea de o boală musculară, lui Papacostea i s-a dat sarcina de a săpa patru metri cubi de pământ zilnic, pe care trebuia să-l ducă la o movilă cu o roabă.[45] Incapabil să-și îndeplinească norma, Papacostea se aștepta la o pedeapsă severă, însă s-a trezit că este ocrotit de unul dintre gardieni, locotenentul Filip, care îi ajuta adesea pe deținuți.[46] Alții au avut mai puțin noroc; mulți au ajuns la epuizare în tentativele lor zilnice de a-și îndeplini norma de patru metri cubi de pământ și au murit de tuberculoză sau insuficiență cardiacă. Conform cifrelor Securității, numai în luna ianuarie a anului 1953 la Canal au murit 133 de deținuți.[47]

În colonia penitenciară Capu Midia, despre care Papacostea a estimat că găzduia în jur de 4.000 de deținuți, în 20 de barăci, fiecare cu câte 200 de oameni, exista o singură baracă, de dimensiuni reduse, desemnată drept „centru medical". Aici nu existau medicamente, iar singurii doctori disponibili erau tot deținuți. Termenele pedepselor se situau între șase luni și doi ani. Deținuții nu primeau haine curate, nu aveau dreptul la pachete cu hrană sau obiecte de îmbrăcăminte de acasă și rămâneau în aceleași haine în care fuseseră arestați, care se transformau în scurt timp în zdrențe. Erau treziți la ora 5 dimineața, se spălau frugal la cișmele, apoi primeau o ceașcă cu fiertură de cicoare și o bucată de pâine sau mămăligă, înainte de a fi adunați pentru apel, care era urmat de plecarea spre șantierul de construcție. Numărarea câtorva mii de deținuți dura peste o oră. Apoi, acestora li se ordona să plece spre șantier, cântând un cântec comunist, pentru a nu părea abătuți. La șantier, urma o pauză de prânz, la ora 1 după-amiaza. Acesta consta într-o cană de apă și terci. Munca se prelungea până la începutul serii. La întoarcerea în colonie, deținuții erau din nou numărați și abia după sfârșitul numărătorii li se permitea să se spele și să își ia masa de seară, care de obicei consta în supă de cartofi.

Condițiile în care până și recruții trebuiau să muncească au stârnit protestele acestora. Moralul lor scăzut a devenit subiectul unui raport al Securității datat 1 octombrie 1949. Recruții se plângeau că nu au lenjerie, cizme sau pantaloni, iar aceste condiții îi făcuseră să pună în circulație sloganul: „Armata democrată, desculță și dezbrăcată". Hrana și spațiul insuficiente în cantinele militare, construcțiile încropite în care erau încartiruiți, lipsa băilor și a dușurilor sau a săpunului se adăugau mizeriei. Recruții trebuiau să se spele în Dunăre.[48] Un alt raport, datat în ziua următoare, consemna nemulțumirea muncitorilor pentru că nu își primiseră salariile. Alte rapoarte se refereau la plângerile soldaților cu privire la ofițeri, care îi loveau atunci când criticau condițiile de muncă.

Adevăratele motive pentru abandonarea proiectului de Canal nu au fost făcute niciodată publice, dar documentele de arhivă arată că planificarea proastă a jucat un rol major. Lucrul a început cu mult înainte de definitivarea planurilor, iar atunci când acestea au sosit, în fine, s-a descoperit că estimările inițiale cu privire la scara și costurile proiectului erau cu 50% mai mici decât cifrele reale. Studiile geologice făcute de specialiștii sovietici s-au dovedit greșite, iar utilajele importate din Uniunea Sovietică erau ori deteriorate, ori nu funcționau deloc, fiindcă multe dintre ele fuseseră aduse de pe șantierele de construcție ale Canalului Volga–Don și ale traseelor care legau Marea Albă și Marea Caspică. Confruntându-se cu pierderi economice imense și privat de un triumf al propagandei, Gheorghiu-Dej s-a apucat să caute țapi ispășitori, iar Securității i s-a ordonat să pună în scenă procese publice ale unor muncitori acuzați de sabotaj.

În vara lui 1952, colonelul Mișu Dulgheru, șef al Direcției Anchete Penale a Securității, a fost convocat la o întâlnire a Ministerului de Interne. Cele mai importante personaje prezente erau ministrul, Alexandru

Drăghici, Iosif Chișinevschi, membru al Biroului Politic, generalii de securitate Gheorghe Pintilie, Alexandru Nicolschi și Vladimir Mazuru, un oficial sovietic pe nume Agop Garabedian și consilierii de securitate sovietici Aleksandr Saharovski, Tiganov și Maximov. Chișinevschi i-a ordonat lui Dulgheru să pună în scenă un proces al sabotorilor Canalului și i-a spus că „tovarășul Gheorghiu vrea ca procesul să se judece cât mai repede"[49].

Primul proces de acest fel s-a deschis pe 29 august 1952, la clubul muncitorilor de la Poarta Albă, situată la aproximativ 20 de kilometri de portul Constanța. Opt ingineri și doi mecanici au fost acuzați de acte premeditate de sabotaj al construcției Canalului. Una dintre acuzații a fost că neglijaseră întreținerea utilajelor, printre altele, un număr de locomotive care se stricaseră. După ore lungi de interogatoriu, acuzații și-au mărturisit „fărădelegile". Au fost aduși 31 de martori în favoarea acuzării, fără nici unul din partea apărării. Pe 1 septembrie, procurorul militar mr. Ovidiu Teodorescu a citit actul de acuzare. Faptele celor incriminați, a susținut el,

> au scos masca de pe fața hidoasă a criminalilor din boxă; puțini și netrebnici, aceste lepădături ale societății, ajutați de englezi și americani, cavaleri ai crimei și pistolului, răspânditori de moarte și pârjol, și-au arătat aici adevărata față.[50]

După ce acuzații și-au exprimat regretul pentru „fărădelegi", a fost dată imediat sentința: cinci dintre ei au primit pedeapsa cu moartea, iar ceilalți cinci au fost condamnați la muncă silnică pe viață. Ziarul partidului a relatat că „oamenii muncii au salutat decizia justă cu aplauze furtunoase". La apel, două dintre condamnările la moarte au fost comutate la muncă silnică pe viață; celelalte trei au fost menținute. Pe 14 octombrie 1952, Nicolae Vasilescu, Aurel Rozei-Rozemberg și Dumitru Nichita au fost executați de un pluton undeva în Dobrogea.

Într-un demers care pare a fi legat de decizia Biroului Politic din 14 martie 1954 de a-i trimite în judecată pe Lucrețiu Pătrășcanu și grupul acestuia, Consiliul de Miniștri a ordonat o trecere în revistă a tuturor internaților din lagărele de muncă.[51] Toți foștii legionari, membrii importanți ai partidelor de opoziție și ofițerii din SSI-ul și Siguranța precomuniste trebuiau interogați, probabil în încercarea de a stoarce noi dovezi împotriva grupului Pătrășcanu. Prin aceeași hotărâre a Consiliului de Miniștri, s-a decis eliberarea celor mai mulți dintre ceilalți internați – clasificați în Hotărârea nr. 1554 din august 1952.

Mobilizarea recruților pentru construcția Canalului prezenta o altă dimensiune a practicii muncii forțate. De fapt, soldatul român era folosit ca salahor în toate proiectele importante de construcție din regimul comunist, iar condițiile lui de muncă erau adesea doar cu puțin mai bune decât cele ale deținuților politici. În unele cazuri, în proiectele de importanță strategică, aceste condiții prezentau riscuri majore de sănătate – ca de pildă la minele de uraniu din Apuseni. La Băița-Plai, la aproximativ 20 de kilometri est de orașul Ștei, câteva mii de recruți (chiar 10.000, după o sursă) au trebuit să lucreze sub comanda ofițerilor sovietici la

extracția minereului de uraniu. Minereul era apoi mărunțit, iar praful era trimis în containere de 50 de kilograme la Harkov, în URSS. Ofițerii sovietici locuiau în blocuri de apartamente construite special, împreună cu familiile lor, în timp ce soldații erau încartiruiți în barăci de lemn. Multor recruți care lucrau în subteran și la exploatările miniere de suprafață le-a căzut părul, din cauza nivelului înalt de radioactivitate, iar în 1956 mina a fost probabil închisă, iar rușii s-au retras de acolo.[52]

Printr-o hotărâre a Consiliului de Miniștri din februarie 1958, condițiile în care putea fi folosită munca silnică au fost extinse la cei care „periclitează ordinea publică, chiar dacă nu au comis nici o infracțiune". Oamenii au fost trimiși la muncă forțată până în 1963; documentele Securității arată că 25.735 de persoane fuseseră deja supuse acestui tratament, începând din 1950.[53] Cifrele îi includ doar pe cei considerați deținuți politici, fiindcă cei de drept comun, trimiși în lagăre de muncă, sunt incluși separat pe listele Miliției. Chiar și așa însă, trebuie să luăm în considerare această cifră cu precauție, din moment ce ancheta partidului referitoare la abuzurile comise împotriva foștilor activiști a arătat, în 1968, că zeci de mii de astfel de persoane au fost trimise în lagărele de muncă fără proces și fără nici o consemnare oficială a detenției lor.

Iată ce declara în acest sens Ilie Bădică, fost director adjunct în Direcția Unităților și Coloniilor de muncă, pe 16 martie 1968:

> Conducerea lagărului nu avea de unde să cunoască faptele săvârșite de fiecare deținut, întrucât nu aveau nici mandat de arestare. [...] Foarte mulți dintre deținuți nu știau pentru ce au fost arestați, la unii li s-a dat drumul după o perioadă de 1 sau 2 ani, fără ca să fi știut vreodată cauza arestării. [...] La Canal se găseau deținuți necondamnați, ținuți numai pe bază de decizie a MAI, împotriva constituției și a oricăror legi.[54]

De fapt, arestările au fost făcute pe alte criterii, după cum a admis chiar Bădică:

> Arestările acestor deținuți se făceau [...] pentru nevoile [...] construcției Canalului Dunăre–Marea Neagră. Dacă la Canal trebuiau 5.000 de oameni, tovarășul Hosu, director general al Canalului, dădea telefon tovarășului Teohari [Georgescu], și apoi intra în funcțiune aparatul colonelului Dulgheru, de la Direcția Anchete [a Securității], care împărțea sarcinile, stabilind ce număr de deținuți să aducă fiecare regiune.

Practica Securității de a aresta oameni ca urmare a unui simplu capriciu al Ministerului de Interne a fost confirmată de Pavel Ștefan, el însuși ministru de interne din 1952 până în 1957[55], într-o declarație dată în martie 1968:

> A fost un avocat pe nume Calotă, care ne-a ajutat mult în 1945. L-au arestat pentru că era național-țărănist și i-au luat casa. L-am întrebat de ce a fost arestat, poate că a spus ceva. Mi-a răspuns că nu. Apoi l-am luat la telefon pe Pintilie și l-am întrebat, pentru că îl cunoștea bine. Pintilie mi-a răspuns: „Câți nu am arestat noi că am avut nevoie de case!"[56]

Acțiunile lui Pintilie erau tipice pentru încălcarea drepturilor omului de către regim. În 1949, acest lucru a dat naștere unor proteste viguroase

ale guvernelor occidentale și ale Organizației Națiunilor Unite. Pe 3 noiembrie 1950, Adunarea Generală a ONU a votat o rezoluție care condamna România, Ungaria și Bulgaria pentru nepăsarea guvernelor lor față de drepturile și libertățile oamenilor aflați sub jurisdicția lor. Efectul a fost nul. Totuși, în 1954, Uniunea Sovietică a decis să caute recunoașterea internațională a țărilor sale satelit cerând admiterea lor în ONU. Pe 25 septembrie 1954, guvernul român a depus o cerere pentru calitatea de membru al acestei organizații, în Adunarea Generală. La curent cu sensibilitatea Statelor Unite și a Marii Britanii față de abuzurile împotriva drepturilor omului din regimul său, a dat în vara următoare semnalul de eliberare a mii de deținuți politici, incluzând și mulți dintre foștii miniștri închiși fără proces la Sighet. În același timp, pentru a arăta că nu-i întoarce spatele fidelului său locotenent, Gheorghiu-Dej l-a promovat pe Drăghici la rangul de general-colonel, pe 20 august 1955. Exact după o lună, toți cei care primiseră sentințe de până la zece ani de închisoare au fost amnistiați. Excluși de la amnistie au fost miniștrii guvernelor „fasciste" din perioada 6 septembrie 1940–23 august 1944.

Pe 14 decembrie 1955, România, Ungaria și Bulgaria au fost admise în ONU, într-un pachet de 16 națiuni. Nou-admisele Italia, Spania și Finlanda au fost printre cele mai semnificative câștiguri ale Vestului în cadrul acestei înțelegeri. Respectul față de principiile Cartei ONU le cerea țărilor comuniste să elibereze toți deținuții politici, iar Gheorghiu-Dej a făcut concesii suplimentare în această privință, decretând amnistia așa-zișilor „sioniști", „titoiști", „sabotori" și „deviaționiști" în 1956 și 1957. Printre cei eliberați, pe 26 mai 1956, s-a numărat și Elena Pătrășcanu, soția celei mai notabile victime a lui Gheorghiu-Dej.

Campania de spălare a imaginii regimului a dus și la arestarea câtorva ofițeri care activaseră în lagărele de muncă. Pe 10 iunie 1955, un tribunal militar a condamnat 32 de persoane – 21 de ofițeri ai Ministerului de Interne și 12 deținuți însărcinați cu detalii ale muncii organizatorice – la sentințe între cinci ani de închisoare și muncă silnică pe viață. Dar, la intervenția lui Drăghici, între august și noiembrie 1957 au fost emise o serie de decrete care amnistiau peste 50 de torționari, printre care se aflau și comandanți de lagăre. Pe lângă asta, Drăghici, adjunctul lui Pintilie, i-a trimis pe cei în cauză la casele de odihnă ale ministerului, timp de o lună, după care li s-au dat noi sarcini în minister. Un exemplu edificator în privința acestui gen de cinism din partea lui Drăghici este cazul lui Liviu Borcea, care a fost arestat pe 1 decembrie 1954 și condamnat la 25 de ani de muncă silnică. Drăghici a cerut eliberarea lui după 18 luni, iar Borcea a primit funcția de comandant adjunct al închisorii din Cluj.

Consemnările oficiale arată că toți cei condamnați erau doar subalterni care îndepliniseră ordinele partidului și ale Ministerului de Interne. Tratându-i astfel, Drăghici și Pintilie i-au redus la tăcere, dar nu pentru mult timp. Ancheta partidului din 1967 și 1968 asupra abuzurilor împotriva foștilor activiști i-a stabilit vinovăția și a dus la îndepărtarea lui Drăghici din toate funcțiile în 1968.

8. REZISTENȚA ARMATĂ

Provocările deschise ale regimului comunist al lui Gheorghiu-Dej au fost rare și nici una dintre ele nu a amenințat strânsoarea în care regimul prinsese țara, dar a-i acuza pe români, așa cum au făcut mulți comentatori, de a fi fost „slabi" și „timorați" denotă ignoranța în privința realităților interne ale țării.[1] Astfel de acuzații se bazează pe ceea ce *a părut* a fi absența oricărui tip de rezistență la regimul comunist din România, comparativ cu revoltele din Polonia și Germania de Est de la începutul anilor 1950 și cu cea din Ungaria, din 1956. Acceptarea fără contraargumente a acestor acuzații este tocmai o măsură a succesului Securității, care a împiedicat scurgerea de informații despre rezistența împotriva regimului.[2] În Occident, nu s-a știut aproape nimic despre lupta sfidătoare dusă în Carpați împotriva regimului de către mici bande de partizani conduse de Gheorghe Arsenescu, Toma Arnăuțoiu și Ion Gavrilă Ogoranu.

Opoziția armată la prezența comuniștilor în guvern a apărut în iarna lui 1944, fiind coordonată de generalul Aurel Aldea, ministru de interne în primul guvern Sănătescu, din vara lui 1945. După arestarea lui Aldea, în mai 1946, acest gen de opoziție s-a prăbușit. De fapt, așa-numita Mișcare Națională de Rezistență amenința în prea mică măsură guvernul Groza; principalele ei activități constau în distribuția de propagandă anticomunistă rudimentară, dar atacurile săvârșite în iarna lui 1944 împotriva maghiarilor ca răzbunare pentru uciderea românilor de către polițiștii unguri în perioada stăpânirii maghiare în Transilvania de Nord crea pericolul unui conflict civil în Ardeal, în spatele liniilor sovietice, și indica un potențial nucleu de rezistență armată împotriva dominației comuniste.[3]

Un număr de susținători ai lui Aldea au scăpat de arestare ascunzându-se în munți. Ei s-au situat aproape permanent în defensivă, eschivându-se în fața încercărilor permanente ale forțelor de securitate de a-i captura. O scrisoare a lui J.E. Hartley, oficial consular britanic de la Cluj, către legația britanică din București, datată 1 mai 1949, prelua o serie de relatări auzite cu privire la acțiunile și pierderile suferite de partizani în Carpați. Deși le socotea în bună parte răstălmăciri și exagerări, Hartley nu avea nici o îndoială cu privire la apariția unei mișcări de partizani cu bătaie lungă. Liderul acestora era generalul Corneliu Dra-

galina (1877–1949).[4] Partizanii erau cu toții români, fapt pe care Hartley îl considera în favoarea lor, în cazul în care chestiunea Transilvaniei ar fi intrat în discuție din nou, în viitor. Partizanii se bucurau de simpatia țăranilor și păreau să aibă cantități suficiente de armament ușor și muniție pentru a-și pune în aplicare tacticile defensive. Nu le lipseau nici banii. Hartley continua:

> Mi se spune totuși că hainele și medicamentele lipsesc, iar asta e probabil adevărat, fiindcă numărul lor a crescut prin prezența sporită a femeilor și copiilor de la ultima expropriere agricolă de pe 1 martie. Mi s-a dat o cifră de nu mai puțin de 20.000 de persoane care li s-ar fi alăturat de la această expropriere [...]. Creșterea numărului de femei și copii le va crea probleme de supraviețuire în iarna următoare [...]. Mi se spune uneori despre camioane cu provizii ale armatei care au ajuns la partizani, uneori capturate, alteori în urma dezertării, dar nu știu ce amploare are acest fenomen.[5]

Numărul de povești similare aflate în circulație era suficient de mare încât legația din București să comenteze că e destul de sigură „că pe dealuri trebuie să existe un număr în creștere de oameni care au ieșit în afara legii și fac o opoziție armată autorității stabilite în România". Legația era însă reticentă cu privire la importanța unei astfel de rezistențe: „Ne îndoim că ar fi corect să descriem acești disidenți ca fiind mai mult decât niște oameni aflați în afara legii. În plus, nu par capabili să influențeze cursul evenimentelor în circumstanțele date sau altele, previzibile"[6].

Activitatea partizană era suficient de serioasă însă pentru a intra în atenția CIA, care a încercat să o exploateze. La începutul anului 1949, Office of Policy Coordination (OPC), condus de Frank Wisner, a început să recruteze români din taberele de refugiați din sudul Germaniei, Austria și Iugoslavia.[7] Erau preferați bărbații tineri care cunoșteau regiunile unde fusese raportată activitatea partizanilor. Gordon Mason, șef al biroului CIA la București între 1949 și 1951, a dezvăluit faptul că acești agenți erau instruiți să contacteze grupurile de rezistență și să le livreze arme ușoare, muniție, emițătoare radio și medicamente. Agenții aveau trei obiective. Primul, să încurajeze partizanii la acte de sabotaj al căilor ferate și fabricilor; aceasta urma să fie și o dovadă a existenței și activității lor. Al doilea, să monitorizeze mișcările de trupe, mai ales cele care ar fi sugerat un atac asupra Iugoslaviei sau Europei de Vest. În fine, să încurajeze partizanii să pornească acțiuni de gherilă împotriva trupelor sovietice, în eventualitatea izbucnirii unui război.[8]

Office of Policy Coordination (OPC) a creat școli de pregătire în Franța, Italia și Grecia. Recruții erau instruiți în materie de salturi cu parașuta și folosire a radioului. Gratien Yatsevich, care coordona la vremea respectivă operațiunile secrete ale CIA în Balcani, a dezvăluit faptul că în materie de resurse alocate și agenți recrutați operațiunile din România erau cele mai importante după Albania. Printre românii recrutați la începutul lui 1951 s-au numărat Constantin Săplăcan, Wilhelm Spindler, Gheorghe Bârsan, Mathias Bohm și Ilie Puiu.[9] Interogați de Securitate, după ce au fost capturați, ei au sugerat că ar fi fost recrutați în Italia de un fost pilot român, Tudorică Crăsnaru, și ar fi făcut cunoștință cu doi

agenți americani, cu numele de cod „Charles" și „Gunter".[10] Apoi, și-au satisfăcut stagiul de pregătire în materie de încifrare a transmisiilor în septembrie, la mănăstirea franciscană Frascatti din Roma, și au fost duși cu mașina, prin Elveția, Franța și Belgia, în Olanda. Cu aproximativ zece kilometri înaintea graniței olandeze, au fost transferați într-un jeep militar american, condus de un sergent al armatei SUA, și trecuți frontiera cu pașapoarte olandeze, emise de Ambasada Olandei la Roma, care i-au fost după aceea returnate lui „Charles". Apoi, au fost duși într-o unitate militară olandeză, unde li s-au dat instrucțiuni operative, ca de pildă folosirea radioului american pe care îl primiseră, din partea a trei persoane – prima, un olandez, a doua, un britanic, iar a treia, un german. În același timp, au primit și detalii cu privire la misiunea lor: evaluarea efectivelor sovietice în România, amplasamentul și armamentul lor, gradul de industrializare a țării și starea drumurilor și a căilor ferate, inclusiv întrebarea dacă ar fi putut fi folosite ca piste de aterizare pentru aeronave. Apoi au fost duși cu avionul de la Amsterdam la Frankfurt, unde au locuit timp de trei zile într-o vilă, înainte de a fi luați de un avion militar american și duși la München, unde au fost instruiți în materie de salturi cu parașuta la o bază aeriană a SUA. După o ședere de șase zile, au zburat la Atena și au fost duși la o casă din Kefelaria, la aproximativ 30 de kilometri de capitala Greciei. După un antrenament suplimentar în materie de salturi cu parașuta și instrucțiuni despre folosirea armelor ușoare, li s-au dat câte 50 de monede de aur românești (așa-numiții cocoșei), o sumă mare în bancnote românești, provizii de pâine, cârnați, brânză, ciocolată și vitamine, precum și buletine de identitate și permise de muncă românești.

Pe 13 octombrie, grupul a decolat de la Atena într-un bimotor Douglas fără însemne, cu un echipaj de patru persoane, în haine civile. Pilotul și copilotul au fost descriși de Bohm ca vorbitori de engleză cu accent american. Avionul a avut însă o defecțiune cam după 20 de minute de la decolare și s-a întors pe aerodrom. Cinci zile mai târziu, grupul a decolat din nou, la ora 9 seara, în aceeași aeronavă, în care se mai aflau și trei bulgari, despre care li s-a spus că urmează să fie lăsați în Ungaria, după români. Echipa Săplăcan a fost parașutată în munții Negoiu după un zbor care a durat trei ore și jumătate, într-un loc prestabilit, iluminat de reflectoare și cu un „L" format din lumini mai mici. După trei zile, au ajuns la cabana Negoiu, un refugiu montan care era gol, în care și-au pus în funcțiune emițătorul radio și au trimis un mesaj că ajunseseră cu bine.

Totuși, tentativele grupului de a-și duce misiunea la îndeplinire au fost subminate de aprecierea nerealistă a asprimii naturii din zona în care fusese parașutat. Supraviețuirea în munți, în timpul iernii, fără un adăpost adecvat și fără furnizare regulată a proviziilor însemna că vor depinde de sprijinul populației locale, care era în mod firesc suspicioasă față de străini în acea perioadă de oprimare. Grupul a ajuns curând la concluzia că nu poate rămâne pe poziții și și-a îngropat emițătoarele radio și s-a despărțit. Peste două luni au fost cu toții prinși. Bârsan s-a sinucis

cu o capsulă de cianură – astfel de capsule fuseseră înmânate tuturor membrilor grupului la Atena –, iar corpul lui a fost descoperit de un polițist în podul unui șopron din Sărata, din regiunea Făgăraș a județului Sibiu, pe 15 decembrie.[11] Puiu a fost găsit dormind pe o bancă, în apropierea orașului Copșa Mică, de doi polițiști, care i-au cerut actele, iar apoi l-au arestat. Și-a înghițit capsula cu otravă, s-a prăbușit, a fost dus la spital și și-a revenit.[12] Morți de foame și scheletici, Săplăcan, Spindler și Bohm au căzut și ei în mâinile poliției.

Guvernul român a remis americanilor o notă de protest, pe baza faptului că membrii grupului admiseseră că fuseseră „trimiși să aducă la îndeplinire acte de terorism și spionaj împotriva armatei române". Guvernul SUA a negat orice legătură cu grupul, dar de atunci foști ofițeri ai CIA au recunoscut că grupul era format din agenți americani.[13] Cei patru supraviețuitori au fost acuzați de „trădare de patrie și complot împotriva securității externe a Republicii Populare Române"[14]. Procesul lor, desfășurat într-un tribunal militar prezidat de general-maiorul Alexandru Petrescu, a început pe 25 decembrie 1951.[15] Toți cei patru acuzați au fost găsiți vinovați și condamnați la moarte. Apelurile lor au fost respinse pe 26 decembrie, iar condamnații au fost duși la închisoarea Jilava din București și executați de un pluton la ora 4.30, în aceeași după-amiază.[16]

După răsturnarea lui Ceaușescu, au apărut detalii cu privire la câteva mici bande de autointitulați „partizani", care se refugiaseră în munții Carpați la sfârșitul anilor 1940 și reușiseră să nu fie arestați de autorități.[17] Ultimul membru al celui mai longeviv grup nu a fost prins până în 1960. „Rezistența armată anticomunistă", cum a fost numită, a fost un fenomen spontan, fără legături între diferitele grupuri, dar acestea aveau un scop comun, să nu se supună consecințelor comunizării țării. Grupurile, compuse, în medie, din 20 până la 40 de persoane, nu reprezentau o amenințare majoră pentru puterea comunistă, dar, cât timp au rămas în libertate, au subminat pretențiile regimului de a avea un control total asupra țării.

Ele erau formate în satele de la poalele munților și erau compuse din țărani, foști ofițeri, avocați, doctori și studenți. Prost echipate, se bazau pe o gamă largă de puști, revolvere și pistoale-mitralieră rămase din război și se confruntau permanent cu lipsa acută de muniție. Erau ajutate de săteni, care le aduceau mâncare și haine și adesea îi adăposteau. Propaganda comunistă a epocii i-a numit pe partizanii anticomuniști „legionari" și, într-adevăr, mulți dintre ei fuseseră membri ai Gărzii de Fier. Totuși, partizanii nu au fost în nici un caz, fără excepție, „legionari" sau „gardiști", iar asta o spun chiar statisticile Securității. Un raport al Direcției Generale a Securității Poporului din 1951 afirmă că afilierea politică a 804 persoane arestate pentru apartenența sau sprijinul dat unor „bande din munți" era după cum urmează: 88 de foști membri ai Partidului Național Țărănesc, 79 de membri ai Frontului Plugarilor, 73 de foști legionari, 42 de foști membri ai Partidului Comunist, 15 membri ai Partidului Național Liberal și „alții".[18] Conform altui raport al Securității, din septembrie 1949, „bandele teroriste" erau active în regiunile Craiovei,

Brașovului, Sibiului, Ploieștiului, Sucevei, Galațiului, Oradiei, Clujului, Timișoarei și Constanței. Nici unul dintre aceste grupuri nu avea mai mult de 25 de membri, iar cea mai mare parte aveau sub zece.[19]

Cei mai mulți dintre membrii grupului de partizani din Apuseni condus de maiorul Nicolae Dabija între 1947 și 1949 erau țărani, dar nu și chiaburi, așa cum pretindeau autoritățile comuniste.[20] Ca membri sau simpatizanți ai grupului, 32 de persoane au fost judecate la sfârșitul lui septembrie 1949, la Sibiu, iar șapte au fost condamnate la moarte și executate pe 28 octombrie. Mormintele lor anonime au fost identificate în Cimitirul Municipal din Sibiu în ianuarie 1994.[21] Memoriile unui fost legionar arată că e nevoie de precauție în aplicarea etichetei „gardist" în mod nediscriminat grupurilor de rezistență. Filon Verca recunoaște că unul din principalele două grupuri de partizani din munții Banat, în 1948, era condus de Spiru Blănaru, fost legionar, dar subliniază că unul dintre comandanții celui de-al doilea grup era colonelul Ioan Uță, prefect al județului Lugoj, care luase măsuri împotriva legionarilor în 1939.[22] Blănaru și grosul micului său grup au fost prinși și executați lângă Timișoara, pe 16 iulie 1949. Banda de 30 de partizani a lui Uță a reușit să respingă o companie de trupe de Securitate lângă satul Teregova pe 22 februarie 1949, numai pentru a fi prinsă pe 8 martie într-o confruntare în care Uță a murit.[23]

Grupul care a rezistat cel mai mult a fost Haiducii Muscelului. Elizabeta Rizea, singura supraviețuitoare din grup, ne-a oferit o relatare a primelor luni de activitate, dar arestarea ei la scurt timp după înseamnă că pentru restul istoricului trebuie să ne bazăm pe relatări la mâna a doua ale rudelor participanților. Multe dintre date și incidente sunt confirmate de rapoartele Securității, dar nu e de mirare că aceasta a dat o interpretare diferită evenimentelor. De exemplu, rapoartele susțin că au fost uciși civili nevinovați de către „partizani", care sunt înfierați constant și descriși ca „teroriști fasciști". Ceea ce reiese destul de clar din ambele versiuni este că grupul, care la un moment dat număra peste 30 sau 40 de persoane, a fost format de doi foști ofițeri, Gheorghe Arsenescu (1907–1962) și Toma Arnăuțoiu (1921–1959), în județul lor natal, Muscel, la poalele Carpaților.

După arhivele Securității, Arsenescu avea arme ascunse într-o sihăstrie din satul Cetățeni, în vara lui 1947, iar în primăvara următoare adunase un „grup terorist" care îi includea pe Gheorghe Hachenzelner, Petre Cojocaru, Longhin Predoiu, Ion Mică și Ion și Gheorghe Purnichescu. Arsenescu și-a petrecut toamna și iarna la București, unde, la finalul lui 1948, Toma Arnăuțoiu l-a contactat cu ideea de a aduna un grup de rezistență care să opereze în jurul Nucșoarei. Conform relatărilor contemporanilor, Arsenescu pare a fi crezut într-o insurecție armată generală, care urma să fie condusă de alți foști ofițeri în vestul țării; ea însă nu s-a concretizat. Arsenescu a fost de acord să-i furnizeze lui Arnăuțoiu arme ușoare, iar acesta din urmă s-a întors la Nucșoara cu Nicolae Nițu și și-a recrutat propriul frate, pe Petre Arnăuțoiu, căruia i s-au adăugat Ion Chirca și preotul satului, Ion Drăgoi. În martie 1949,

Arsenescu s-a deplasat la Nucșoara pentru a se alătura grupului, care în lunile următoare s-a mărit prin cooptarea altor câțiva săteni.

Ministerul de Interne era evident îngrijorat de faptul că simbolul rezistenței creat prin apariția bandei ar putea deveni contagios și, de aceea, a inundat regiunea cu trupe și ofițeri de securitate. Ajutați de faptul că știau, ca localnici, zona și dificilul teren muntos, precum și de câteva familii din comună, mai ales Gheorghe și Elisabeta Rizea, Ion Săndoiu și Ion Sorescu, grupul și-a putut asigura aprovizionarea cu hrană, ferindu-se de arestare. În noaptea de 18 iunie 1949, câțiva membri ai lui au fost prinși într-o ambuscadă atunci când au venit să ridice proviziile, iar în schimbul de focuri care a urmat doi ofițeri de securitate, Constantin Apăvăloaiei și Florea Lungu, au fost uciși. Fuga grupului printr-un cordon de securitate creat în jurul perimetrului, la adăpostul întunericului, a fost urmată de o operațiune de căutare masivă, la care au participat două batalioane de armată și unități ale trupelor de securitate, și de arestarea familiilor suspectate de a-i fi ajutat.[24]

Printre cei arestați se număra și Elisabeta Rizea. Aceasta și-a amintit cum a fost dusă în biroul primarului din Nucșoara, unde a fost bătută cu un ciomag de sublocotenentul Constantinescu de la Securitate.[25] Apoi a fost închisă în pivnița unei case țărănești timp de patru zile, după care a fost transportată la închisoarea din Pitești. A trecut un an și jumătate până când a început procesul ei. În acest interval, a fost bătută de mai multe ori de subofițerii Zamfirescu și Mecu. În cele din urmă, în decembrie 1950, a fost judecată și condamnată la șapte ani de închisoare pentru ajutorul dat grupului de partizani.[26]

După ambuscada din 18–19 iunie 1949, Arsenescu a decis să-și împartă oamenii în două bande, una sub comanda lui, iar cealaltă, sub a lui Arnăuțoiu. Prima, care îi includea pe Ion Chirca, Titi Mămăligă, Benone Milea, Constantin Popescu și Nae Ciolan, s-a concentrat în valea Râul Doamnei, în timp ce banda Arnăuțoiu, compusă din fratele acestuia, Petre, Titu, Maria și Constantin Jubleanu și Maria Plop, s-a așezat în valea Vâlsan. Banda lui Arsenescu nu a supraviețuit multă vreme. Milea a fost capturat pe 1 noiembrie 1949, iar Popescu și Ciolan au avut aceeași soartă trei zile mai târziu. Chirca a dispărut fără urmă. Arsenescu și Mămăligă au fost prinși într-o capcană de trupele de Securitate, ultimul fiind rănit în schimbul de focuri, în timp ce Arsenescu a fugit, pentru a duce ulterior, timp de zece ani, o existență de pustnic, în zona dealurilor, până când, în 1960, a fost în cele din urmă prins. Mămăligă a reușit să-și croiască drum până la grupul Arnăuțoiu.

Puțin după aceea, în primăvara lui 1950, și acest grup a fost obligat să se despartă în două pentru a evita să fie găsit. Una dintre bande, formată din soții Titu și Maria Jubleanu, fiul lor Tică și un tânăr doctor pe nume Ion Marinescu, a fost descoperită, iar în schimbul de focuri care a urmat Maria a fost împușcată mortal. Titu Jubleanu a fost arestat, dar cei doi tineri au reușit să fugă, alăturându-se celeilalte bande, compuse din frații Arnăuțoiu, Maria Plop și Mămăligă. Marinescu și Mămăligă au fost omorâți în confruntările cu Securitatea în 1952, iar cei patru

partizani rămași s-au ascuns într-o peșteră de lângă satul Poenărei, unde au rămas timp de câțiva ani. Pe 20 mai 1958, cei doi frați au fost păcăliți de un localnic să bea alcool cu narcoleptice și, după ce au intrat în stare de comă, au fost arestați. Plop, care cu doi ani înainte născuse o fiică, s-a predat împreună cu copilul, dar Tică Jubleanu a refuzat s-o facă și s-a împușcat.[27] Au urmat o acțiune de căutare în satele din împrejurimi și arestarea multor familii acuzate de a-i fi ajutat pe frații Arnăuțoiu. Cei doi, dimpreună cu Maria Plop, au fost duși la închisoarea din Pitești. Acolo, împreună cu alți arestați acuzați de a fi ajutat grupul, au fost anchetați timp de 12 luni.[28]

Procesul fraților a avut loc în anul următor. Toma și Petre Arnăuțoiu au fost condamnați la moarte și executați de un pluton la închisoarea Jilava, pe 18 octombrie 1959, la fel ca următorii, acuzați de a le fi oferit sprijin: preoții ortodocși din Poenărei Nicolae Andreescu și Ion Constantinescu, preotul ortodox din Nucșoara, Ion Drăgoi, și Nicolae Bășoiu, Titu Jubleanu, Constantin Popescu, Ion Săndoiu, Nicolae Sorescu și Gheorghe Tomeci, cu toții țărani, cărora li s-au adăugat învățătorii Alexandru Moldoveanu, Nicolae Nițu și Gheorghe Popescu. Benone Milea a fost și el condamnat la moarte și executat, însă Maria Plop a primit pedeapsa cu închisoare pe viață, și a murit în închisoare.[29] Judecați împreună cu acest grup au mai fost, conform datelor Securității, Ilie Dragomirescu și Ion Grigore, arestați pe 22 iunie 1958, Nicolae Vasilescu, arestat pe 4 iulie 1958, și Ion Dumitrescu, arestat pe 6 februarie 1959. Cu toții au primit pedepse lungi cu închisoarea.[30] Lui Arsenescu i s-a dat de urmă într-o casă din Câmpulung Muscel, unde era ascuns de prieteni, și s-a predat unei echipe a Securității pe 1 februarie 1960.[31] Procesul lui a avut loc în februarie 1962. A fost condamnat la moarte și executat la Jilava, pe 29 mai 1962. Soția lui, Maria, și tatăl lui, Gheorghe, au fost și ei judecați pentru că l-au ajutat și au primit pedepse cu închisoarea de 10 și respectiv 15 ani.[32]

Un al doilea grup de rezistență important a fost condus de Ion Gavrilă Ogoranu, în munții Făgăraș.[33] Student de 25 de ani la Universitatea din Cluj, cu legături strânse cu fosta Gardă de Fier, Gavrilă Ogoranu a cooptat în banda lui 11 dintre colegii de la Universitate în 1948[34]. Timp de șapte ani, au reușit să reziste câtorva companii ale Securității, în repetate rânduri, înainte de a fi capturați și condamnați la moarte în 1957. Gavrilă Ogoranu a fost suficient de abil încât să scape de arestare și, cu ajutorul prietenilor, a rămas în libertate până în iunie 1976, când a fost în cele din urmă ridicat de autorități, la Cluj.[35]

Spre deosebire de Arnăuțoiu și Arsenescu, Gavrilă Ogoranu a fost cruțat de condamnarea la moarte și a supraviețuit epocii comuniste, oferind un punct de vedere unic, personal, în autobiografia lui, cu privire la reacția populației față de micile bande de „partizani":

> Când am luat calea munților, știam destule despre partea cea ascunsă a istoriei. Nu ne-am făcut niciodată iluzii. Nu ne-am bazat că ni se vor alătura și vom fi înțeleși de toată suflarea din Țara Făgărașului. Când am spus că în 1949–1950 s-ar fi ridicat satele la munte sau că eram primiți și ajutați de oameni din partea

locului, nu m-am referit niciodată la cine știe ce mulțime de oameni [...] Or fi fost 100, 200, 1000? Dar restul locuitorilor? Unii n-au venit de frică. Și ei trebuiesc înțeleși. Pe alții nu-i interesează decât propriul lor interes. Orice pas fac în viață, îl fac numai din calcul. Regimurile se schimbă, profitorii rămân. Pleacă ai noștri, vin ai noștri. N-au niciodată principii și mustrări de conștiință. Nu se pot schimba regimurile și ideologiile, pe cât sunt în stare ei să se schimbe de repede. [...] Rămâne apoi marea masă a trudnicilor, a căror viață se reduce la muncă și la hrană, într-un ciclu etern și ale căror conștiințe nu se ridică mai sus de blidul de mâncare de dinaintea nasului. Sunt atât de apăsați și dresați de apăsarea spre pământ, că nu pot, nu gândesc și nu vor să privească mai departe. Li-s ochii atrofiați ca ai sobolilor de sub pământ. Urăsc pe oricine vrea să-i scoată din existența lor de sclavi. Cu ei face orice stăpânire ce vrea. În primul rând să gândească în locul lor.[36]

Acest punct de vedere, venit din partea unui personaj atât de dedicat rezistenței față de regimul comunist ca Gavrilă Ogoranu, este mult mai convingător în ce privește atitudinea unei mari părți a populației locale față de grupurile de rezistență decât tendința către hiperbolă care caracterizează o parte din lucrările despre „rezistența armată“ care au apărut după 1989. E ca și cum unii autori se simt jenați de faptul că provocările la adresa autorității comuniste din România lui Gheorghiu-Dej nu au fost atât de răspândite sau de serioase ca în alți țări-satelit sovietice și încearcă să compenseze exagerând scara la care s-a petrecut rezistența în România. Publicarea literaturii memorialistice și accesul la dosarele Securității au risipit impresia generală că în România nu a existat nici un fel de opoziție la stăpânirea comunistă, dar, în același timp, ele au dezvăluit dimensiunea reală a acestei opoziții. Așa cum arăta Gavrilă Ogoranu, ea nu a fost larg răspândită și, în consecință, faptele lui, la fel ca ale lui Arnăuțoiu, ale lui Arsenescu și ale altora, apar cu atât mai temerare și surprinzătoare.[37]

9. AFIRMAREA AUTONOMIEI, 1956–1965

Aspirațiile de autonomie ale lui Gheorghiu-Dej se bazau pe o serie de factori. Câțiva dintre ei erau camuflați în politica externă, aparent ambivalentă, pe care acesta a dus-o în contextul Războiului Rece. Avea oare Gheorghiu-Dej în minte o strategie clară de desprindere de Uniunea Sovietică, sau s-a bazat pe improvizație și o serie de reacții prin care, cu multă abilitate, el a reușit să profite de contextul internațional? Faptele pe care le avem la îndemână în prezent permit doar conjecturi în acest sens. Există cercetări recente care afirmă că demersurile către autonomie ale lui Gheorghiu-Dej pot fi detectate încă de pe la jumătatea anilor '50 mai degrabă decât de la începutul anilor '60.[1] Acest lucru implică, pe deoparte, o evaluare a impactului destalinizării, al discursului secret din februarie 1956 al lui Hrușciov și al revoltei din Ungaria. Și, pe de alta, a relației în schimbare a României cu țările de frunte din Mișcarea de Nealiniere.[2] Cultivarea de către Gheorghiu-Dej a relațiilor cu state din afara Pactului de la Varșovia e folosită pentru a explica felul în care eforturile României de a câștiga influență politică sau avantaje economice i-au catalizat strategia de desprindere.[3]

Un exemplu elocvent cu privire la modul cum Gheorghiu-Dej a încercat să-și satisfacă dorința de autonomie folosind produsele petroliere și expertiza în materie de forare a României – unice printre țările lagărului socialist – pentru avantaje economice și capital politic a fost cultivarea relațiilor cu India. În 1955, ministrul resurselor naturale al acestei țări, Keshav Dev Malaviya, a format Oil and Natural Gas Corporation. În iunie, Malaviya a contactat Bucureștiul cu planul lui de a naționaliza extracția petrolului și cu o cerere de ajutor în acest sens. Cu toate că singurele bunuri pe care le putea oferi India – bumbac și textile – trebuiau exportate prin porturi aflate sub control străin, Gheorghiu-Dej a luat cererea Indiei în considerare în contextul luptei ideologice dintre capitalism și socialism. În vara următoare, o delegație parlamentară indiană a vizitat România și a semnat un acord pentru livrarea unui echipament de foraj care a fost pus în funcțiune la poalele munților Himalaya, în aprilie 1957. În ianuarie 1958, Malaviya a prezentat părții române o listă de echipamente necesare pentru dezvoltarea infrastructurii petroliere a țării. A adăugat că „nu îi pasă dacă produsele care ne vor fi furnizate vor fi cumpărate de la sovietici"[4]. Bucureștiul a devenit astfel principalul

canal al Indiei pentru procurarea de echipamente petroliere și de tehnologie din blocul sovietic și, în consecință, un actor-cheie în dezvoltarea industriei de profil a țării.[5]

Revolta maghiară și impactul ei în România, nu numai printre cetățenii români de origine maghiară, ci și printre etnicii români, îi amintise lui Gheorghiu-Dej și conducerii sovietice cât de dependent era acesta de forță și de URSS ca sursă a puterii lui. În același timp, evenimentele din 1956, din Polonia și Ungaria, au demonstrat că nemulțumirile economice au fost un factor major în privința opoziției la sistemul sovietic. În consecință, sovieticii erau pregătiți să sprijine România în lupta cu dificultățile economice. Acest lucru a devenit clar în urma vizitei făcute de prim-ministrul Chivu Stoica, în fruntea unei delegații românești, la Moscova, între 26 noiembrie și 4 decembrie 1956.[6] Cele două părți au discutat cooperarea economică. Totuși, o comparație între acordul polono-sovietic la care se ajunsese cu doar câteva zile înaintea vizitei lui Stoica și textul celui româno-sovietic arată că românii fuseseră tratați mai puțin generos decât polonezii. Aceștia obținuseră o concesie importantă – „datoriile" poloneze provenite din credite oferite între 1946 și 1953 trebuiau considerate ca achitate, în timp ce în cazul românilor Uniunea Sovietică a fost de acord doar să amâne cu patru ani plata creditelor contractate între 1949 și 1955. Așa cum comenta un ziar britanic, comunicatul româno-sovietic dădea „impresia că era semnat de două părți egale, însă rezulta clar din condițiile lui că românii erau mai puțin egali decât polonezii"[7].

În ceea ce-i privea, liderii sovietici avansaseră două argumente principale în înfruntarea crizelor din Polonia și Ungaria. Primul era că tulburările de la Poznań și Budapesta erau opera Occidentului, în frunte cu Statele Unite, și reprezentau o tentativă de a rupe Polonia și Ungaria de lagărul socialist. Al doilea era că acțiunile lui Nagy amenințau cuceririle sovietice din al Doilea Război Mondial, obținute cu sacrificii grele de Armata Roșie. Era esențial, a conchis Hrușciov, să fie luate măsuri de precauție suplimentare pentru a cimenta cele două țări în interiorul blocului, motiv pentru care trebuiau semnate cu aliații noi acorduri de staționare a trupelor. Un astfel de acord a fost semnat cu România în aprilie 1957, dar bazele lui au fost puse în timpul vizitei lui Stoica la Moscova de la sfârșitul lui noiembrie 1956.

Prezența trupelor sovietice pe teritoriul românesc fusese reglementată de Convenția de Armistițiu Sovieto-Română din septembrie 1944. Tratatul de Pace din februarie 1947 cu România le dăduse rușilor dreptul de a amplasa trupe în țară, pentru a asigura liniile de comunicație cu forțele sovietice din estul Austriei. Conform unui raport informativ al armatei SUA din ianuarie 1950, prezența sovietică era estimată la două divizii, totalizând 30.000 de oameni, suplimentați de o forță de securitate de 2.000 de persoane.[8]

Într-o declarație comună publicată de agenția TASS pe 3 decembrie 1956, cele două guverne își exprimau opinia că staționarea trupelor NATO în apropierea țărilor socialiste reprezenta o amenințare la adresa securității acestora. În aceste condiții, „staționarea vremelnică a unităților

militare sovietice pe teritoriul Republicii Populare Române" era considerată necesară și „în conformitate cu Tratatul de la Varșovia".[9] Din punctul de vedere al României, convenția avea câteva carențe. Nu exista nici o limită în timp pentru staționarea trupelor sovietice, și nici o prevedere prin care acordul să fie denunțat de una din părți; el putea fi amendat doar cu consimțământul ambelor părți. Asta însemna că, în practică, guvernul sovietic își putea ține trupele în România oricât dorea. Mai mult, o prevedere care excludea trupele sovietice de sub jurisdicția românească le permitea, dacă își doreau, să ignore legile românești. Publicarea convenției, care contravenea practicilor normale, demonstra că trupele sovietice se aflau în România legal și cu consimțământul guvernului român, contrazicând afirmațiile occidentale că lucrurile nu stăteau așa.

Lecția primită de Gheorghiu-Dej prin revolta maghiară, că poziția Partidului Comunist în România continua să depindă de reprimarea oricărei opoziții, s-a tradus în noi măsuri. Forța Securității a fost crescută: în august 1956, ea număra 13.155 de ofițeri și personal militar de alte tipuri și 5.649 de angajați civili, iar în martie, efectivele au fost suplimentate prin adăugarea a 2.059 de ofițeri și 429 personal de alte tipuri.[10] Nu au urmat însă imediat arestări pe scară largă. Numărul arestărilor a crescut de la 2.357 în 1956 la 3.257 în anul următor.[11] În același timp, Gheorghiu-Dej și-a folosit creditul politic câștigat prin fidelitatea față de Moscova din timpul revoltei maghiare pentru a-și întări controlul personal asupra partidului și pentru a lua măsuri împotriva rivalilor rămași. Temeiul folosit împotriva acestora era acela că erau „staliniști". „Staliniștii" în cauză erau Miron Constantinescu și Iosif Chișinevschi, care folosiseră în luna martie a anului precedent, în dezbaterea de la al XX-lea Congres al Partidului Comunist al Uniunii Sovietice, aceeași acuzație de „stalinism" împotriva lui Gheorghiu-Dej. Pe 4 iulie 1957, *Scânteia* a anunțat că cei doi au fost îndepărtați din funcțiile pe care le dețineau, la o plenară a Comitetului Central desfășurată pe 28 și 29 iunie și pe 1 și 3 iulie. Publicată cinci zile mai târziu, rezoluția plenarei afirma că ambii „membri ai Biroului Politic al CC al PMR au avut grave ieșiri antipartinice îndreptate împotriva unității partidului și a conducerii sale". Direcția pe care o susținuseră la dezbaterile de la al XX-lea Congres sovietic „ar fi produs confuzie în rândurile partidului [...] și ar fi subminat politica partidului și statului". Exista o lecție care trebuia învățată din Ungaria, în acțiunile lor: „În această privință sunt pline de învățăminte evenimentele din Ungaria ". Pentru a adăuga greutate acuzației de trădare, Constantinescu și Chișinevschi erau legați de „grupul antipartinic fracționist V. Luca–A. Pauker".

E dificil de considerat o coincidență apariția acestei epurări, în România, și anunțul din aceeași zi, 4 iulie, făcut la Moscova, referitor la faptul că aici Comitetul Central întrunit în sesiune plenară între 22 și 29 iunie îndepărtase din funcții grupul „antipartinic" al lui Malenkov, Kaganovici, Molotov și Șepilov. Totuși, Gheorghiu-Dej și-ar fi putut sincroniza anunțul numai dacă ar fi fost prevenit cu privire la cel din

Pravda. Acuzațiile de neloialitate față de partid puteau fi foarte bine similare, însă motivele din spatele lor erau exact opuse. Malenkov se opunea destalinizării, în timp ce Constantinescu fusese avocatul ei. Concluzia lui Ian Dudley, ministrul britanic la București, a fost că „deși e destul de plauzibil ca încălcarea unității partidului [...] să fi fost motivul esențial pentru debarasarea de Constantinescu și Chișinevschi, totuși decizia de a scăpa de ei a fost luată mai degrabă la Moscova decât aici"[12]. Maurice Pearton a arătat:

> Deși fuseseră aliați tactici, cei doi [Constantinescu și Chișinevschi] aveau prea puțin în comun. Așa cum o confirmă actul de acuzare, Chișinevschi era un aparatcic de cursă lungă, ale cărui gândire și experiență se centrau exclusiv în jurul doctrinei și al tacticii. Pe Dudley l-a frapat ca fiind „o nevăstuică rea și inteligentă". Constantinescu, în schimb, putea discuta cu ambasadorul britanic „importanța relativă a culturii și economiei". Constantinescu era un intelectual autentic, într-un partid a cărui conducere era deficitară la această categorie, și îi atrăgea în mod natural pe toți membrii cărora le displăcea atitudinea antiintelectuală din gestiunea treburilor lui. [...] Cât de departe mergea entuziasmul lui personal față de destalinizare era și este discutabil – i-a spus lui Togliatti că consideră explicațiile lui Hrușciov cu privire la comportamentul lui Stalin drept „cult al personalității" simpliste –, dar în rândurile conducerii din România oferea o alternativă la Gheorghiu-Dej.[13]

Dată fiind situația fluidă de la Moscova, Gheorghiu-Dej nu putea fi sigur nici măcar că el însuși va fi considerat indispensabil. Mai mult, la fel ca Pătrășcanu înaintea lui, Constantinescu reprezenta o clasă de membri de partid cu care Gheorghiu-Dej nu se simțise confortabil niciodată.

Totuși, decizia fusese luată și, oricare-ar fi fost gradul în care ea fusese coordonată cu cea a lui Hrușciov, Gheorghiu-Dej își îndepărtase noi rivali potențiali. Cu toate acestea, criticile lui nu trebuie expediate ca ținând exclusiv de setea de putere. Mânat de sentimente critice, unul din colegii lui ceferiști, Grigore Răceanu, care își baza autoritatea în rândurile partidului pe lupta sindicală dusă împreună cu Dej împotriva guvernelor din perioada interbelică, i-a trimis acestuia un mesaj, în toamna lui 1957, că exista un mare grad de insatisfacție în rândul populației cu privire la politicile partidului. Mesagerul era Ion Panait, prieten de încredere al lui Gheorghiu-Dej, care luase parte la greva de la Grivița în 1933.[14] Răceanu și-a repetat remarcile la o petrecere de Anul Nou din 1958, organizată de feroviari. Unul dintre participanți i-a divulgat acest fapt lui Ion Vințe, vicepreședinte al Comisiei de Control a partidului, care i-a raportat totul lui Gheorghiu-Dej. El i-a ordonat lui Vințe să creeze o comisie de anchetă care să examineze comportamentul lui Răceanu.[15] Ancheta a fost condusă de Constantin Pârvulescu și Gheorghe Stoica. Ei l-au interogat pe Răceanu și au insistat să își formuleze criticile în scris. Răceanu a făcut-o, adresându-i pe 3 mai 1958 un memorandum lui Gheorghiu-Dej. În el, ridica următoarele probleme:

> A fost scăpat momentul Ungariei – aluzie la evenimentele din 1956 – pentru a ne debarasa de controlul Moscovei [...]. Formarea aristocrației muncitorești și ruperea acesteia de popor; trimiterea la Canal a unei părți a intelectualității,

țărănimii, a reprezentanților partidelor de opoziție, în general a tuturor celor care erau considerați, într-o formă sau alta, dușmani ai partidului, ai noului sistem; aplicarea metodelor sovietice în agricultură.[16]

Reacția lui Gheorghiu-Dej a fost promptă; Răceanu și un număr de colegi ai acestuia au fost înfierați la plenara Comitetului Central din 9–13 iunie.[17] Împotriva lui Răceanu au fost formulate 14 acuzații, printre care aceea de a fi „dușman de clasă și dușman al poporului" și „agent al serviciului de spionaj occidental", după care a fost exclus din partid. Răceanu s-a retras în casa lui părintească de la țară din Cojocna, în apropierea Clujului. În câteva zile, a fost arestat și închis, fără proces, la închisoarea Malmaison din București. A fost interogat în multiple rânduri de oficiali din Ministerul de Interne, în tentativa de a extrage de la el o confesiune cu privire la „vinovăția" lui, dar fără succes. După câteva luni, a fost eliberat, fără explicații, și amenințat cu o nouă arestare dacă se va abate de la linia partidului.[18]

În continuare, Gheorghiu-Dej putea porni, fără rivali și cu partidul strâns unit în jurul lui, pe calea distanțării României de Uniunea Sovietică.[19] Aceasta s-a prefigurat în discursul lui Emil Bodnăraș de la a patruzecea aniversare a Revoluției Ruse, care accentua rolul jucat de PCR în răsturnarea mareșalului Antonescu, diminuând astfel contribuția Armatei Roșii, căreia anterior i se dăduse întâietate în relatările oficiale referitoare la lovitura de stat din 23 august. Bodnăraș a revizuit temerar linia oficială:

> Partidul a fost organizatorul și conducătorul insurecției armate din 23 august 1944, care, în condițiile favorabile create de victoriile URSS [...], a răsturnat dictatura fascistă și a determinat trecerea României de partea coaliției anti-Hitler conduse de URSS.[20]

Distanțarea aparentă a României de Uniunea Sovietică a prins viteză odată cu anunțul neașteptat făcut pe 24 mai 1958, la Moscova, la o întâlnire a Pactului de la Varșovia, cu privire la faptul că Uniunea Sovietică își retrage trupele din România. Decizia a fost implementată cu o viteză remarcabilă, iar pe 25 iulie ultimii 35.000 de soldați treceau frontiera.[21] Ce a produs această răsturnare? Conform memoriilor lui Hrușciov, cel care ridicase primul problema retragerii trupelor sovietice din România, ca ministru de război, în timpul vizitei sale în România în august 1955, fusese Emil Bodnăraș.[22] Ideea retragerii fusese concepută de Gheorghiu-Dej, care se temea că Hrușciov va încerca să-l epureze ca stalinist. Retragerea era, în consecință, o chestiune de supraviețuire pentru Gheorghiu-Dej și se baza în aceeași măsură pe considerații personale și pe motive ideologice.[23] Momentul ales de Gheorghiu-Dej a depins de semnarea tratatului austriac, pe 15 mai 1955, care stabilea neutralitatea Austriei și prin care Uniunea Sovietică accepta să-și retragă trupele de acolo. Fără nevoia de a păstra liniile de comunicare cu forțele sale din Austria, Uniunea Sovietică își pierduse justificarea pentru menținerea de trupe în România, ca să nu mai vorbim de Ungaria.

Dând dovadă de prudența și abilitatea obișnuite, Gheorghiu-Dej l-a desemnat pe Bodnăraș să ridice problema, datorită reputației sale impecabile, consolidată de serviciile anterioare aduse Uniunii Sovietice, încrederea și respectul de care Hrușciov recunoștea că se bucura în rândul liderilor sovietici și funcția înaltă în stat – era unul dintre primii trei viceprim-miniștri. Hrușciov consemnează că Bodnăraș l-a întrebat ce părere are de ideea retragerii trupelor sovietice. Liderul sovietic a fost cuprins de furie. Bodnăraș s-a justificat, subliniind că există prea puține amenințări la adresa intereselor de securitate sovietice, deoarece România era înconjurată de alte țări comuniste și „dincolo de Marea Neagră nu se mai află nimeni, cu excepția turcilor".[24] Văzând că nu face nici o impresie, Bodnăraș a continuat:

> Bine, dacă așa credeți, o să ne retragem întrebarea. Nu voiam să credeți că ne situăm ferm pe poziții socialiste numai pentru că trupele dumneavoastră sunt staționate pe teritoriul nostru. Vrem doar să știți că credem sincer în construirea socialismului și în politicile marxist-leniniste, iar poporul nostru ne recunoaște în calitate de conducători și ne sprijină fără rezerve.[25]

Aceste comentarii nu au avut nici un impact asupra lui Hrușciov, care s-a apucat să-l prelucreze pe Bodnăraș în privința subestimării forței și hotărârii Occidentului. La rândul lui, Gheorghiu-Dej și-a arătat aversiunea față de Hrușciov neducându-se la aeroportul din București ca să se întâlnească cu liderul sovietic.[26] Dacă Hrușciov a judecat ideea ca fiind prematură în contextul internațional din 1955, el nu a abandonat-o la momentul pe care îl considera potrivit.

Acest moment trebuia ales, în primul rând, în contextul unui scenariu mai larg, gândit de Hrușciov în 1958, pentru noua lui politică de deschidere către Vest, și, în al doilea rând, în funcție de capacitatea partidului român de a asigura securitatea internă. Elementul-cheie de politică externă a fost demersul sovietic unilateral de retragere a unei părți a trupelor din Europa de Est în general, lucru care, spera Hrușciov, avea să determine un răspuns similar din partea NATO. Pentru a crea o vizibilitate maximă acestei mutări, ca probă a intențiilor pașnice ale Moscovei, anunțul retragerii a fost programat pe 24 mai, simultan cu anunțul că trupele Pactului de la Varșovia urmau să fie reduse cu 119.000 de oameni – asta pe lângă decizia anterioară de a reduce 300.000 de soldați din efectivele Armatei Roșii, în 1958.[27] Poziția strategică a României, flancată de alte state ale Pactului de la Varșovia, o făcea o candidată sigură, în sensul securității, pentru retragerea trupelor, și orice temeri cu privire la fidelitatea României fuseseră risipite de acțiunile acesteia din timpul revoltei din Ungaria. Din motive similare, măsura de precauție de a păstra un mare număr de trupe sovietice în Ungaria după revoluția de acolo îi permitea lui Hrușciov să evite parțial o reducere semnificativă a trupelor sovietice din zonă.

Pentru conducerea României, cel mai semnificativ impact legat de retragerea sovietică s-a produs la nivel psihologic. Chiar dacă România

era încă parte intrinsecă din blocul sovietic – diviziile sovietice din sudul Ucrainei și de peste Prut, din Republica Sovietică Socialistă Moldovenească, puteau intra în țară imediat, în caz de urgență –, Gheorghiu-Dej putea prezenta decizia ca pe o concesie smulsă sovieticilor. În plus, plecarea trupelor sovietice ușura românii de o povară economică, îndepărtând în același timp o sursă de iritare. Câștigându-și astfel încrederea, Gheorghiu-Dej putea iniția, precaut, politicile care plasau interesele românești deasupra celor sovietice.

Dej a dat un semnal cu privire la această prioritate la un discurs ținut pe 25 iulie, la învestitura generalilor sovietici care marca plecarea forțelor străine. După ce a lăudat „temerarele armate sovietice care, prin lovituri zdrobitoare date hoardelor fasciste, au eliberat România din jugul imperialismului hitlerist", onorând memoria soldaților sovietici căzuți în luptă și evocând „atmosfera de caldă prietenie care a însoțit plecarea trupelor sovietice din țara noastră", Gheorghiu-Dej s-a aplecat asupra situației interne:

> Totodată, nu trebuie să uităm că există în țara noastră epave jalnice ale vechilor clase exploatatoare, rămășițe ale fostelor grupări reacționare și fasciste, care se leagănă și acum în speranța că mersul istoriei ar putea să fie întors și că România ar putea să fie readusă în starea de robie și înapoiere pe care a cunoscut-o în vremea regimului burghezo-moșieresc.
>
> Să fie siguri toți acești strigoi jalnici ai trecutului, toți cei pe care poporul nostru i-a aruncat în lada de gunoi a istoriei, că visurile lor vor rămâne și pe viitor deșarte și că mâna poporului muncitor și a statului său democrat-popular nu va șovăi nici pe viitor, lovind fără cruțare în toți cei ce atentează împotriva cuceririlor revoluționare ale poporului.[28]

Violența de limbaj a lui Gheorghiu-Dej a fost umbrită de cea care urma să fie folosită împotriva dușmanilor imaginari ai regimului. Pentru a compensa retragerea sovietică și pentru a risipi temerile sovietice că retragerea ar putea submina bazele regimului din România, el a aprobat introducerea imediată a unor măsuri de securitate internă drastice, cu scopul de a menține controlul partidului.[29] Au fost făcute amendamente la Codul penal, mai draconice în consecințe decât prevederea cu pedeapsa la moarte, introdusă în 1949. Prin decretul 318 din 21 iulie 1958, au fost introduse noi infracțiuni pedepsite cu moartea. Articolul 10 impunea pedeapsa cu moartea în cazul oricăror români care contactau străini pentru „îndeplinirea unor acte care ar putea să angajeze statul român la declararea neutralității sau la declarația de război". O astfel de prevedere era concepută în mod clar pentru a-i descuraja pe cei care ar fi putut fi tentați de exemplul lui Imre Nagy din Ungaria, care, în timpul Revoluției din 1956, proclamase neutralitatea țării sale și, astfel, implicit, retragerea ei din Pactul de la Varșovia. Definiția „sabotajului economic" din lege a fost extinsă pentru a include furtul și mita, la fel ca aceea a delictelor „huliganice" săvârșite de tineri. În toamna lui 1958, au fost aplicate primele sentințe cu moartea rezultate din noile infracțiuni.[30]

În dorința de a oferi Moscovei o garanție cu privire la ortodoxia lui marxist-leninistă, Gheorghiu-Dej a lansat o campanie de „vigilență revoluționară", menită să excludă din partid și să-i pedepsească pe toți cei despre care se credea că s-au abătut de la linia partidului. Excluderile au fost însoțite de arestarea – în unele cazuri chiar rearestarea – unor personalități politice și culturale din perioada precomunistă, considerate a fi amenințări la stabilitatea regimului. Acest nou val de arestări a început în iulie 1958. Cifrele Securității arată că între 1 iulie și 8 august au fost reținute 1.103 persoane, majoritatea sub acuzații de „agitație cu caracter dușmănos" sau „apartenență la o organizație contrarevoluționară".[31] Arestările au continuat în următoarele luni, până la un total, pe întreg anul, de 6.362 de persoane.[32]

Printre cei care le-au căzut victimă s-au numărat două grupuri de scriitori și oameni de știință, care au fost arestate pe parcursul a 12 luni, începând din decembrie 1958, și judecate împreună, pe 24 februarie 1960, sub acuzația de „conspirație împotriva ordinii sociale". Grupurile îi includeau pe filozofii Constantin Noica, Nicu Steinhardt și Alexandru Paleologu, pe popularul epigramist Alexandru „Păstorel" Teodoreanu și pe criticul literar Constantin Pillat. Vina lor era că primiseră lucrări scrise de Emil Cioran și Mircea Eliade, care se aflau în Occident, și că le discutaseră împreună, în privat. Cioran și Eliade erau descriși de autorități ca legionari. Despre Noica s-a spus că ar fi scris cărți ostile regimului comunist – el scrisese un studiu nepublicat despre Hegel – și că ar fi organizat, împreună cu ceilalți acuzați, întruniri în care pregăteau „răsturnarea violentă a regimului de democrație populară din Republica Populară Română". În declarațiile obținute de la acuzați de anchetatorii Securității prin bătăi și amenințări, unii dintre aceștia și-au „mărturisit" fărădelegile, dar Noica a refuzat cu fermitate. În declarația lui de la tribunal, a negat că făcuse unele afirmații în fața anchetatorilor, în care se presupunea că folosise termenii „ostil", „ilegal" și „interzis". Noica a fost condamnat la 25 de ani de muncă silnică, la fel ca Pillat, în timp ce Paleologu a primit 14, iar Teodoreanu, șapte.[33]

Valul de condamnați la muncă silnică în urma noilor prevederi a fost dirijat către coloniile penitenciare din zonele mlăștinoase ale Deltei Dunării, mai ales la Periprava, fiind folosiți la tăiatul stufului pentru fabricile de celuloză recent construite la Maliuc-Mahmudia și la Chișcani, lângă Brăila, finanțate în comun de România, Polonia, Cehoslovacia și Germania de Est.[34] S-a estimat că la adunatul stufului era necesară o forță de muncă de 25.000 de oameni, iar aceasta a fost asigurată prin transferarea deținuților politici și de drept comun existenți, ca să completeze numărul celor nou-condamnați. Un articol din *Scânteia*, din data de 5 februarie 1959, elogia realizările muncitorilor din Deltă, fără a le menționa statutul sau condițiile oribile în care trăiau și lucrau. Deși prin aceste tabere au trecut destui intelectuali și țărani, majoritatea lucrătorilor erau tineri oponenți ai regimului, cu vârste între 16 și 25 de ani, dintre care foarte mulți au pierit în urma ravagiilor malariei și tuberculozei. Totuși, cifrele de producție din coloniile de muncă s-au dovedit atât

de dezamăgitoare, încât regimul a fost obligat să recruteze „voluntari", ale căror condiții de muncă erau mult mai bune decât cele ale deținuților, și care erau plătiți.

Un fost deținut a descris condițiile din aceste colonii penitenciare într-un jurnal din emigrație, la începutul anilor '60. Coloniile erau amplasate în patru zone ale Deltei: Balta Brăilei, la nord de Hârșova, în număr de aproximativ 10; lângă satul Fetești, unde se aflau o serie de colonii mai mici; lângă satul Periprava, unde exista cea mai mare concentrare de colonii; și în jurul lacului Dranov. Cele mai mari colonii, ca acelea de la Salcia, din Balta Brăilei, aveau până la 6.000 de deținuți, și s-a estimat că numărul lor total se ridica, în Deltă, până la 60.000. Deținuții trebuiau să lucreze doar cu mâinile goale, cufundați în apă până la brâu și tăind stuful cu o seceră atașată de un băț. După ce îl adunau în legături cam de 50 de kilograme, erau obligați să îl care în spate pe un traseu de peste un kilometru, fără ca stuful să atingă solul. Câini dresați special în acest scop îi mușcau pe deținuți de călcâie dacă începeau să se împleticească. Cota zilnică, pentru fiecare deținut, era de 15 legături, iar celor care nu reușeau s-o îndeplinească li se reduceau rațiile de mâncare și, uneori, li se administrau bătăi la tălpi. Deținuții care purtau inscripția CR, de la „contrarevoluționar", pe dosul palmei erau cel mai prost tratați. Mâncarea consta în câteva felii de pâine și marmeladă și o ceașcă de înlocuitor de cafea dimineața, și o bucată de mămăligă rece și supă la prânz și seara.

Suprafețele care trebuiau recoltate erau înconjurate cu sârmă ghimpată, iar în vecinătate patrulau paznici, unii călare, iar alții cu câini. În jurul perimetrului, fuseseră create puncte cu mitraliere și reflectoare. Deținuții se întorceau în fiecare zi, după ce lucraseră în apă, în barăcile neîncălzite și neizolate, și nu e de mirare că se îmbolnăveau regulat, mai ales de malarie. Îngrijirile medicale erau aproape inexistente; din unele colonii lipseau total medicamentele și pansamentele. Mortalitatea era ridicată, sugerând ideea că autoritățile încercau în mod deliberat să-i lichideze pe deținuți, dar astfel de motive sunt greu de conciliat cu necesitatea de a îndeplini normele. Condițiile din colonie erau mai degrabă semnul unei mentalități care vedea în deținuți sclavi lipsiți de valoare, cărora li se cuvenea doar un minimum necesar care să asigure capacitatea lor de a munci, dar li se nega orice fel de îngrijire care ar fi putut să le-o protejeze sau crească.

Populația coloniilor din Deltă a sporit la începutul lui 1959, așa cum o arată colonia Stoienești din Balta Brăilei. În februarie, aici au fost aduși în jur de 2.000 de „deținuți" studenți, pe lângă cei aproximativ 1.400 de țărani care se opuseseră colectivizării deja închiși acolo. Mulți dintre studenți fuseseră prinși pe când încercau să iasă clandestin din țară. Cu toții au fost închiși în trei grajduri de oi, fiecare lat de șase metri și lung de 80, cu ziduri înalte doar de un metru. Fără îmbrăcăminte adaptată temperaturilor extreme de iarnă, fără apă curentă și fără toalete adecvate, mulți dintre studenți s-au îmbolnăvit de dizenterie și de febră tifoidă. În ciuda acestui fapt, au fost forțați să construiască un

baraj, la temperaturi sub zero grade. După trei săptămâni, peste 400 dintre ei au trebuit să fie mutați la Galați, pentru tratament; 40 au murit pe drum. În colonie a fost trimisă o comisie medicală, care a constatat că peste 1.500 dintre deținuți aveau nevoie de tratament în spital, dar în loc să-i trimită la Galați, autoritatea care guverna închisorile, Direcția Generală a Penitenciarelor, i-a mutat la colonia Periprava, unde mulți dintre ei au murit în următoarele câteva zile.[35] La începutul lui aprilie 1960, efectivul a fost sporit prin transferul de la închisoarea din Gherla a peste 1.000 de alți deținuți. Aceștia au fost înghesuiți în vagoane de cale ferată în noaptea de 2 spre 3 aprilie și și-au petrecut patru zile fără toalete și hrană, înainte de a ajunge la Periprava. Unii nu au supraviețuit călătoriei.

Încă un decret din 1958 a declanșat un alt val de epurări printre angajații guvernului și foștii ofițeri din Armata Regală, foștii proprietari de pământ, persoanele care comiseseră în trecut infracțiuni „politice" și copiii tuturor acestora. La o scară mult mai mică, divulgarea locului în care se aflau arhivele românești era și ea pedepsită cu moartea.[36] Numai la Gherla, registrele închisorii arată că în 1958 au fost executate 30 de persoane acuzate că ar face parte din grupurile anticomuniste de partizani.[37] Annie Samuelli, deținută timp de aproape 12 ani, între 1949 și 1961, își amintea cum comportamentul gardienilor s-a înrăutățit peste noapte. „Căpătară dintr-odată mână liberă să aplice Regulamentul *ad litteram*, ceea ce implica o seamă de noi pedepse date cu multă răutate."[38]

Efectele represiunii s-au simțit și în misiunile occidentale. Cele care angajaseră personal românesc au asistat la arestarea unora dintre ei, iar supravegherea poliției s-a înăsprit. În septembrie 1958, autoritățile au început să insiste ca toți britanicii să-și ia cetățenie română sau să părăsească teritoriul țării; cereri similare au fost formulate și altor cetățeni occidentali. În bilanțul anual pe 1958, șeful misiunii britanice a comentat că noile măsuri represive, împreună cu permisele de ieșire oferite unui mare număr de evrei, „păreau cu toate izvorâte din același obiectiv de eliminare a influențelor străine și burgheze"[39].

Severitatea excepțională a acestor noi măsuri nu a fost singura care a transmis poporului român un semnal clar că regimul de teroare nu urma să fie relaxat; faptul că ele nu au fost publicate în presă sau la radio, ci numai în *Monitorul Oficial*, a generat un sentiment de nesiguranță în privința legislației, amplificând frica deja inoculată în populație. Aplicarea aparent la întâmplare a legislației de către instrumentele statului polițienesc a fost o modalitate foarte eficientă de a spori controlul prin teroare al regimului, în mod paradoxal, tocmai în clipa în care cel mai vizibil simbol al puterii sovietice, Armata Roșie, era retras.

Gheorghiu-Dej făcea o distincție între modelul sovietic și Uniunea Sovietică. Optând pentru primul, și-a dus partidul și țara pe un nou curs, autonom de stăpânul sovietic. Motivele lui erau inițial economice și s-au manifestat în refuzul de a accepta, pentru România, rolul de „grânar" al țărilor mai industrializate ca Germania de Est și Cehoslovacia, în cadrul

CAER. Aici e și un paradox: aderența lui la valorile leninist-staliniste legate de industrializare l-a transformat într-un „național-comunist".[40]

Distanțarea față de Moscova s-a produs treptat și inconstant, cu fluctuații.[41] Relaxarea controlului sovietic asupra României, exemplificată de retragerea trupelor sovietice din vara lui 1958, a fost confirmată de rechemarea consilierilor sovietici, propusă printr-o scrisoare a Comitetului Central al PCUS către CC al PMR pe 9 septembrie 1958. Notând „cu satisfacție înalta apreciere a rolului experților sovietici exprimată în mod repetat de către dumneavoastră" și faptul că în România fuseseră pregătite cadre calificate, care câștigaseră multă experiență în toate domeniile economice și culturale, PCUS considera, în circumstanțele date, că prezența în continuare a consilierilor și experților sovietici în România ar fi putut limita într-o oarecare măsură dezvoltarea propriei forțe de muncă a României. Scrisoarea continua:

> În consecință, am considera utilă rechemarea din Republica Populară Română a tuturor consilierilor și experților sovietici și luarea în considerare, dimpreună cu dumneavoastră, a reducerii la maximum, pe viitor, a numărului de experți sovietici care oferă asistență tehnică. Mai luăm în calcul și faptul că, practic vorbind, e dificil pentru noi să rămânem la curent cu activitatea fiecărui expert sovietic care lucrează în România. Posedând cunoștințe și calificări extinse în câmpul lor de activitate, unii dintre experții noștri nu sunt totdeauna la curent cu chestiunile legate de situația politică și particularitățile naționale ale țării dumneavoastră. Drept urmare, ar putea apărea unele neînțelegeri, lucru care nu este în avantajul relațiilor noastre frățești.[42]

Acceptarea de către Biroul Politic al PMR a propunerii sovietice a fost urmată de decizia lui Gheorghiu-Dej de a reduce numărul tinerilor oficiali români trimiși la pregătire în Uniunea Sovietică – inclusiv a celor destinați diplomației, care fuseseră școliți în mod regulat la institutele pentru relații internaționale din Moscova și Kiev. În acest sens, avertismentul dat aspiranților la diplomație în 1954, că ar trebui să evite să-și găsească o soție din Rusia, poate fi văzut ca o indicație timpurie a intenției lui Gheorghiu-Dej de a-și izola regimul de Moscova.[43] După 1960, numai doi sau trei copii ai unor membri importanți ai partidului mai studiau în capitala sovietică.

Odată cu reducerea rolului consilierilor sovietici, Gheorghiu-Dej, aflat în căutare de tehnologii moderne și expertiza aferentă, s-a orientat către țările scandinave neutre, Suedia și Finlanda. Făcând asta, urma exemplul Uniunii Sovietice, care fusese împinsă în această direcție de propriile carențe tehnologice.[44] În august 1959, România a semnat un acord comercial cu Suedia. Pentru a compensa bunurile suedeze naționalizate în România după al Doilea Război Mondial, acordul stipula ca un anumit procent din exporturile românești ale fiecărui an să se îndrepte către Suedia, ca plată.

Acordul a constituit modelul altora, ulterioare, cu Marea Britanie și Statele Unite.[45] De la Academia Tehnică din Stockholm, România a primit informații cu privire la extragerea minereurilor și industria chimică, element-cheie în economia țării. Dat fiind că era cel mai mare producător

de conglomerate de lemn din lume, Suedia a putut pregăti specialiști români care să lucreze în fabricile automate din acest domeniu, care urmau să facă podele de parchet necesare tot mai numeroaselor apartamente de bloc pe care regimul le construia pentru clasa muncitoare în orașele recent industrializate de pe întreg teritoriul țării. Expertiza în prelucrarea lemnului și producerea hârtiei a fost obținută și din Finlanda, după vizita unei delegații comerciale trimise de Gheorghiu-Dej în această țară în toamna lui 1960. Ca și în cazul Suediei, România a inițiat cu Finlanda schimburi de produse petroliere și chimice.[46]

Campania de schimbare a cursului politic al României a fost în același timp activă și reactivă. Ea nu a ținut numai de scopul lui Gheorghiu-Dej de a distanța România de Uniunea Sovietică, câștigând astfel o popularitate mai mare pentru partidul său, ci și o reacție la două evoluții semnificative, care reprezentau o amenințare la adresa noii orientări a României. Prima era proiectul lui Hrușciov, prezentat în fața membrilor CAER la Moscova, pe 3–5 august 1961, de a crea un organism supranațional de planificare, care, dacă ar fi fost acceptat de România, ar fi obligat țara să rămână furnizoare de materii prime și să-și abandoneze programul de industrializare rapidă, riscând haosul economic intern. De fapt, CAER avea prea puțină putere, din moment ce nu funcționa conform votului majoritar, iar oricare dintre țări putea bloca propunerile prin veto. Mutarea lui Hrușciov ar fi făcut ca România să fie în continuare exploatată economic de către Uniunea Sovietică – tocmai ceea ce încercase să evite Gheorghiu-Dej inițiind politica de industrializare.

A doua evoluție majoră a fost ruptura sino–sovietică, care s-a văzut inițial la cel de-al VIII-lea Congres al Partidului Comunist Român, în iunie 1960.[47] Gheorghiu-Dej s-a folosit de formula chineză care afirma egalitatea tuturor statelor socialiste pentru a-și justifica politica autonomă față de Uniunea Sovietică, fiind în consecință sprijinit de chinezi pentru refuzul lui de a accepta planul CAER. Ruptura dintre China și Uniunea Sovietică a fost indispensabilă pentru Gheorghiu-Dej în tentativa lui de a i se opune lui Hrușciov, iar distanțarea care s-a produs din acest motiv se poate vedea în minutele întâlnirii Biroului Politic românesc cu Iuri Andropov de pe 3 aprilie 1963. Andropov a declarat că este în deplin acord cu Gheorghiu-Dej în privința nevoii de a întări unitatea blocului socialist, dar a accentuat faptul că și Partidul Comunist Chinez trebuie să-și dorească asta.[48]

Tensiunea personală dintre Gheorghiu-Dej și Hrușciov și-a pus amprenta asupra relațiilor româno-sovietice. Ea a ieșit la iveală în timpul vizitei de o săptămână a conducătorului sovietic în România, între 18 și 25 iunie 1962. Pe 23 iunie, la puțin după ce porniseră într-o călătorie de patru ore cu trenul de la București la Constanța, unde liderul sovietic ar fi trebuit să țină un discurs important, cei doi au început din nou să se contrazică, de astă dată cu privire la greutatea optimă la care trebuie sacrificat un porc. Neînțelegerea lor s-a dovedit a fi atât de intensă, încât au tăcut tot restul călătoriei.[49] Răceala este confirmată de memoriile lui Arkadi Șevcenko, subsecretarul general sovietic la Organizația Națiunilor

Unite, care s-a refugiat în SUA în aprilie 1978. În septembrie 1960, Hrușciov a călătorit pe mare la New York, pentru a participa la o sesiune a ONU, și a fost însoțit de Gheorghiu-Dej și de liderii maghiar și bulgar, János Kádár și Todor Jivkov. Descriind atmosfera din timpul călătoriei, Șevcenko are de spus următoarele:

> Pe de altă parte, românii se țineau la distanță și exista o răceală evidentă între ei și delegația sovietică. La masa lui din sala de mese, Gheorghiu-Dej rămânea de regulă tăcut. Hrușciov era agasat de asta, dar nu și-a afișat sentimentele față de români public, cu excepția unei ocazii în care și-a pierdut cumpătul înaintea unui mic grup de sovietici, și a declarat că Gheorghiu-Dej nu e un comunist rău, în general, dar în calitate de conducător nu are suficientă forță, ci e prea pasiv. Hrușciov a mai adăugat că în România, și chiar în rândurile Partidului Comunist, se dezvoltă atitudini pernicioase, naționaliste și antisovietice, care trebuie tăiate de la rădăcină. „E nevoie de o mână fermă pentru asta", a declarat el. *Mămălijniki* [termen peiorativ derivat din „mămăligă"] nu sunt o națiune, sunt o curvă". Hrușciov s-a oprit brusc, dându-și seama că mersese prea departe. „Mă refer", a adăugat el mofluz, încercând să se scuze, „la România prerevoluționară".[50]

Criza rachetelor din Cuba, din 1962, a fost un prilej în care s-a demonstrat hotărârea lui Gheorghiu-Dej de a se distanța de Moscova.[51] Cât de departe era dispusă conducerea românească să meargă sugerează Raymond L. Garthoff. Colaborator al secretarului de stat american Dean Rusk, acesta a dezvăluit că ministrul de externe român, Corneliu Mănescu, i-a spus lui Rusk, într-o întâlnire din 4 octombrie 1963, că România nu fusese consultată în privința deciziei sovietice de a amplasa rachete nucleare în Cuba și, în consecință, nu era parte din dispută. Guvernul român își dorea ca Statele Unite să înțeleagă că România va rămâne neutră în orice conflict generat de acțiuni ca amplasarea rachetelor sovietice în Cuba și își dorește asigurări că în situația unor ostilități generate de astfel de situații Statele Unite nu vor lovi România pornind de la presupunerea greșită că aceasta ar fi aliată cu Uniunea Sovietică.[52] Garthoff conchidea:

> Era vorba de o încălcare ieșită din comun, unilaterală, a obligației centrale a Pactului de la Varșovia, din care România a făcut parte până la sfârșit, în 1991, când organizația s-a dizolvat.[53]

Și totuși ar fi hazardat să sugerăm, pornind de la declarația lui Mănescu[54], că România ajunsese atât de departe încât să se pregătească să renunțe la obligațiile care-i reveneau în Pactul de la Varșovia.[55] Gheorghiu-Dej și colegii lui Ion Gheorghe Maurer și ministrul de externe Corneliu Mănescu erau cu siguranță descurajați nu numai de faptul că Hrușciov nu informase și nu consultase celelalte țări ale Pactului cu privire la introducerea de rachete în Cuba, ci și, în mai mare măsură, de negarea existenței acestora. Imprevizibilitatea și temperamentul lui Hrușciov au avut implicații serioase asupra securității României în timpul crizei, din moment ce aceasta fusese implicată fără voia ei în acțiunea colectivă a Pactului de la Varșovia împotriva Statelor Unite.[56] Criza rachetelor din Cuba n-a făcut decât să-i întărească lui Gheorghiu-Dej convingerea că

distanțarea din ce în ce mai mare a României de Uniunea Sovietică servește interesul național românesc. Un alt semnal în acest sens a fost introducerea în 1963 a unui pachet de măsuri antirusești care includeau închiderea Institutului Rus din București, eliminarea rusei ca limbă obligatorie în școli și schimbarea numelor de străzi și clădiri publice care îi comemorau pe ruși cu altele, românești.

Iată fundalul pe care, în disputa sino–sovietică, partidul românesc și-a păstrat cu grijă neutralitatea. Acest lucru devine evident în minutele întâlnirii din 4 iulie 1963 ale Biroului Politic al CC al PMR, în privința declarației făcute de Comitetul Central al Partidului Comunist Chinez referitoare la convorbirile ulterioare dintre partidele frățești. Biroul Politic din România nu dorea să se implice în polemică. Faptul că PMR a publicat ambele comunicate, sovietic și chinez, e o dovadă în acest sens.[57] Într-un efort de a media conflictul, delegația română a făcut o vizită la Beijing în februarie 1964, dar s-a întors fără rezultate, iar asta l-a determinat pe Hrușciov să încerce din nou să-i constrângă pe români să revină pe făgaș. O sursă afirmă că Hrușciov a ridicat formal, deși nu public, chestiunea revizuirii teritoriale în privința Transilvaniei, în timpul opririi românilor la Moscova, la întoarcerea lor din China, și și-a exprimat chiar dorința de a ține un plebiscit, atât în Basarabia, cât și în Transilvania.[58] Faptul că liderul sovietic lega Transilvania de conflictul sino–sovietic i-a descurajat pe români, iar Moscova a crescut presiunea în decursul aceleiași luni, cu un plan lansat în capitala sovietică, de a crea o regiune economică în care să fie inclusă o mare parte din RSS Moldovenească, o jumătate din România și o parte din Bulgaria. Cunoscut sub numele de Planul Valev, după autor, care era profesor de economie la Universitatea din Moscova[59], el a primit un răspuns critic din partea guvernului român, care l-a condamnat public în presa din țară.[60]

Dimpreună cu înțelegerea faptului că chinezii nu aveau cum să-i sprijine din punct de vedere economic, aceste semnale din partea lui Hrușciov i-au determinat pe români să facă o declarație publică de autonomie, care, pe lângă că prevenea orice mutare din partea Kremlinului, avea să fie și o solicitare de sprijin economic și politic al Occidentului împotriva Moscovei. Politica românească a fost legitimată formal prin „Declarație cu privire la poziția Partidului Muncitoresc Român în problemele mișcării comuniste și muncitorești internaționale", adoptată de plenara lărgită a CC al PMR, publicată în *Scânteia* din 26 aprilie 1964.[61] După cum a explicat Emil Bodnăraș, formulând Declarația din aprilie 1964, conducerea României prefera ca „mai degrabă să fim noi cei care ne explicăm poziția, decât s-o facă ceilalți [sovieticii] în numele nostru, adăugând virgule și puncte acolo unde e nevoie, dar mai ales unde nu e"[62]. În același timp, Comitetul Central al Partidului a autorizat publicarea unui manuscris despre Karl Marx, foarte critic față de anexarea de către Rusia a Basarabiei, în 1812.[63]

S-a spus că îndepărtarea de la conducere a lui Hrușciov din 14 octombrie 1964 i-a oferit lui Gheorghiu-Dej o șansă în plus de a-și consolida ruptura de Moscova. Exploatând schimbarea de conducere sovietică, Dej

l-a convocat în data de 21 octombrie pe ambasadorul sovietic și i-a cerut retragerea consilierilor KGB din România. Moscova a reacționat rapid și violent. În ziua următoare, șeful KGB, Vladimir Efimovici Semiceastnîi, i-a trimis, conform unor surse, o telegramă lui Drăghici, în care îi reamintea acestuia că România trăiește „sub umbrela de protecție sovietică" și că va regreta ceea ce făcuse Gheorghiu-Dej. O telegramă similară, de la generalul Aleksandr Saharovski, șef al Direcției I și fost consilier MGB la București, a ajuns pe biroul generalului Nicolae Doicaru, șef al Direcției Informații Externe a Securității. În noiembrie, Saharovski a sosit pe nepusă masă la București, urmat de Semiceastnîi.[64]

Iritarea provocată de prezența consilierilor KGB în Ministerul român de Interne ieșise la suprafață în luna mai a anului 1963, când problema a fost pusă la o întrunire a Biroului Politic condusă de Gheorghiu-Dej; acesta își informase colegii că ambasadorul sovietic, Ivan Jegalin, venise să-l vadă și ridicase problema consilierilor. Gheorghiu-Dej îi transmisese lui Jegalin opinia lui Drăghici că „consilierii care stau prin preajmă și citesc ziarele nu au nici un rost" și că aceștia nu foloseau la nimic, din moment ce existau legături trainice între Ministerul de Interne român și cel sovietic. Drăghici însuși a spus Biroului Politic că Jegalin îi adusese o scrisoare din partea șefului KGB, Semiceastnîi, care propunea retragerea consilierilor dacă el, Drăghici, continua să pună sub semnul întrebării utilitatea lor. Drăghici i-a spus lui Jegalin că da, iar Jegalin l-a întrebat când pot pleca. Drăghici a răspuns că pot s-o facă chiar de a doua zi, la care Jegalin a replicat că vor pleca dacă guvernul lui va aproba; în fapt, ultimul consilier sovietic pare să nu fi părăsit țara mai devreme de sfârșitul anului următor. Drăghici s-a mai plâns Biroului Politic că uneori consilierii sovietici încercaseră să facă treaba Securității și că pierduseră agenți din acest motiv. Luase în râs efectele cooperării între serviciile românești și cele sovietice, plângându-se că sovieticii le pasau informații care erau, în unele cazuri, vechi de șapte ani.

> Orice le-ai spune [consilierilor], ei tot ce știu aia fac. În prezent nu mai există nici un fel de consilieri, cu consilierii s-a terminat în 1956. De anul trecut nu mai duc nici un fel de activitate, stau în birou și citesc ziarul, mai prinde pe câte unul și mai află câte ceva de la el. Când era Pintilie, stătea tot timpul la el în birou și bineînțeles Pintilie îl și informa.[65]

Discuțiile dintre Gheorghiu-Dej și Leonid Brejnev, referitoare la retragerea consilierilor KGB de la București au continuat, se pare, până la sfârșitul lui noiembrie, incluzându-l și pe Aleksandr Șelepin, care, până în decembrie 1961, fusese șef al KGB, fiind apoi mutat în fruntea Comitetului de Control de Partid și de Stat care superviza activitatea acestuia. Saharovski s-a simțit în mod special rănit, fiindcă fusese cel care adusese pe lume Securitatea în 1948, dar în cele din urmă, conducerea sovietică s-a conformat, iar între 1962 și 1964, consilierii au fost retrași treptat[66], cu permisiunea de a-și lua cu ei tot conținutul apartamentelor pe care le rechiziționaseră. Astfel, serviciile de securitate și de spionaj românești deveneau primele agenții de profil din Pactul de la Varșovia care scăpau

de consilierii sovietici, iar în ceea ce privește Direcția Generală Informații Externe (DGIE), aceasta a fost singura din lagărul socialist care s-a bucurat de un asemenea privilegiu până la prăbușirea comunismului din 1989. Asta nu înseamnă, desigur, că a întrerupt colaborarea cu KGB.

O condiție pentru retragerea consilierilor KGB a fost ca DGIE să îndeplinească în continuare obligațiile României din Pactul de la Varșovia, jucându-și rolul în activitățile de spionaj coordonate de Uniunea Sovietică. În anii 1960, Moscova stabilea ca prioritate principală a culegerii de informații câmpul apărării, cu accent pe spionajul științific și tehnic. Atât Prima Direcție Principală a KGB, însărcinată cu spionajul extern, cât și GRU, serviciul militar sovietic, au trasat agenda omologilor lor din statele Pactului de la Varșovia – în cazul României, DGIE și Departamentul de Informații al Armatei (DIA).[67] Activitatea sovietică de spionaj științific și tehnic a fost coordonată de Comisia Militaro-Industrială (VPK), iar ca principale ținte erau alese Statele Unite, Germania de Vest, Franța și Marea Britanie.

Colaborarea dintre KGB și DGIE, pe de o parte, și GRU și DIA, pe de alta, servea unui scop dublu pentru sovietici: nu numai că adunarea de informații era realizată conform nevoilor sovietice, dar ofițerilor români implicați nu li se cerea, în activitățile lor operaționale din anii 1960, să facă o distincție între loialitatea față de România și cea față de Uniunea Sovietică, din moment ce activitatea era aceeași. Mai mult, pregătirea sovietică a celor mai mulți dintre ofițerii români de informații și de securitate cimenta o legătură în plus cu stăpânul sovietic. Într-adevăr, DGIE a avut un număr de succese notabile în numele KGB la începutul anilor 1960. În 1962, Mihai Caraman, ofițer DGIE la Paris, l-a recrutat pe François Rousilhe, un francez care lucra la biblioteca sediului central al NATO, care i-a furnizat sute de documente secrete.[68] Succesul lui Caraman a fost considerat atât de mare de către KGB, încât acesta a decis să îl plătească pe francez în monede de aur, pe care Caraman le-a primit de la Moscova. Anul următor, Caraman a preluat gestiunea unui colonel turc, Nahit Imre, care fusese recrutat de DGIE la Ankara și transferat la Paris, ca director financiar adjunct al NATO. Pentru a-și exploata la maximum cele două contacte, Caraman a fost convocat de câteva ori la Moscova. În 1965, KGB a fost atât de impresionat de cantitatea de material provenit de la NATO pe filiera Caraman, încât și-a trimis unul din propriii ofițeri, pe Vladimir Arhipov, să lucreze cu acesta. Totul a mers bine până în 1969, când colonelul Ion Iacobescu, adjunctul lui Caraman de la Paris, a cerut azil politic în Statele Unite. În scurt timp, Rousilhe și Imre au fost arestați, iar Caraman a fost retras.[69]

Conducerea românească nu părea dispusă să refacă relația cu Moscova. Gheorghiu-Dej și prim-ministrul său, Ion Gheorghe Maurer, au criticat cu temeritate Uniunea Sovietică pentru comportamentul ei „imperativ" față de aliatele din Pactul de la Varșovia. Pe 20 ianuarie 1965, când Comitetul Politic Consultativ al Pactului s-a reîntâlnit la Varșovia, liderul polonez, Władysław Gomułka, a criticat retrospectiv obiceiul lui Hrușciov de a nu se consulta cu membrii alianței. Succesorul acestuia,

Leonid Brejnev, a recunoscut că „trebuie să dăm o expresie unității noastre și să facem eforturi pentru a lucra mai concertat". Cu toate acestea, Maurer a replicat că „suntem pentru consultare, dar nu în favoarea creării de noi organe", cum ar fi comitetul de miniștri de externe, obligat să se întrunească regulat. Obiectând față de practica Moscovei de a supune atenției aliaților propuneri la cheie, cu un interval scurt pentru decizie, în speranța aprobării rapide, Gheorghiu-Dej a pus și el sub semnul întrebării cererea lui Brejnev de a răspunde planurilor NATO mai degrabă prin contramăsuri militare decât prin promovarea destinderii.[70]

Făcând să rezoneze sentimentul profund antirus al celor mai mulți români, tendința către autonomie a lui Gheorghiu-Dej a sporit susținerea pentru regimul său. Bazându-se pe acest sentiment, conducătorul român a găsit astfel o modalitate simplă de a-și spori popularitatea, distanțându-se în același timp de stăpânul sovietic. Odată cu aceste schimbări din relația cu Uniunea Sovietică, s-a diminuat și severitatea represiunii. În 1962, Gheorghiu-Dej a autorizat deschiderea închisorilor politice, iar în conformitate cu cifrele oficiale, 1.304 deținuți au fost eliberați. Anul următor, li s-au adăugat alți 2.892, iar în primele patru luni ale lui 1964, au fost eliberați „ultimii" 464 de prizonieri.[71] Numărul celor condamnați pentru infracțiuni „contra securității statului" era, în ianuarie 1960, de 17.613. Prima descreștere notabilă a avut loc între ianuarie și decembrie 1962, când numărul a scăzut de la 16.327 la 13.017, prin eliberarea a aproape 5.000 de țărani care se opuseseră colectivizării și foști legionari. În următoarele 12 luni, după amnistii decretate de Gheorghiu-Dej în 1963 (nr. 5 și 767) și 1964 (nr. 176 din aprilie și nr. 411 din iulie), cifra a scăzut la 9.333, după care majoritatea celor rămași în închisori au fost eliberați.[72] Diferite estimări ale numărului de persoane închise sau trimise în lagăre de muncă în perioada 1945–1964 pentru presupuse „delicte" politice se cifrează între 500.000 și 750.000; în același timp, natura discreționară a multora dintre pedepse nu ar trebui trecută cu vederea. Majoritatea deținuților din lagărele de muncă nu au compărut niciodată în fața unui tribunal – de pildă, țăranii care s-au opus colectivizării –, ci pur și simplu au fost trimiși acolo la ordinele Ministerului Afacerilor Interne.

Amnistia a marcat sfârșitul unei epoci de teroare politică, care costase viața câtorva mii de români, parte din elita precomunistă politică, economică și culturală. Instrumentul acestei terori, Securitatea, a rămas însă intact, nereformat și ubicuu, în timp ce puternicul și ambițiosul său șef, Alexandru Drăghici, numit pentru prima oară ministru de interne în mai 1952, a rămas o amintire constantă a trecutului și o amenințare pentru viitor.

10. ASCENSIUNEA LUI NICOLAE CEAUȘESCU

La sfârșitul lui ianuarie 1965, Gheorghiu-Dej a început să dea semne serioase de boală. Un chirurg londonez vizitase Bucureștiul în primăvara anului precedent, pentru a-l opera de prostată și vezică, dar acum era tratat pentru cancer la plămâni. În ciuda acestui fapt, el a continuat să lucreze. La sfatul lui Maurer, s-a deplasat în Polonia pentru a participa la o întrunire a Pactului de la Varșovia, deoarece Maurer nu era deloc încântat de perspectiva de a se confrunta de unul singur cu liderul sovietic, Leonid Brejnev, iar delegația română a plecat imediat după încheierea lucrărilor. Cancerul lui Gheorghiu-Dej s-a extins rapid la ficat și au fost chemați doctori străini, printre care Geraint Evans, un specialist în boli pulmonare din Harley Street, și soția lui, specialistă în ficat, care au zburat în weekendul din 6 martie. La întoarcerea la Londra, Evans le-a spus oficialilor din Foreign Office că Gheorghiu-Dej era pe moarte și că „avea impresia că știrea va fi făcută publică în aproximativ o lună, iar alegerea succesorului lui Gheorghiu-Dej ca șef de stat și prim-secretar al partidului era, în momentul respectiv, în desfășurare"[1].

Publicul român avusese deja o ocazie să constate sănătatea șubredă a lui Gheorghiu-Dej. Pe 5 martie, acesta înregistrase ceea ce s-a dovedit a fi ultimul său discurs pentru televiziune și radio; era cu două zile înaintea alegerilor pentru Marea Adunare Națională. Paul Niculescu-Mizil, înaltul oficial de partid care superviza înregistrarea, la vila lui Gheorghiu-Dej de la lacul Herăstrău, a fost alarmat de ezitările din vocea lui Dej și a fost obligat să-i ceară să-și recitească textul.[2] În comparație cu discursurile obișnuite, scurtimea mesajului nu putea să nu provoace comentarii printre analiștii străini, mai ales la Radio Europa Liberă, care a afirmat că prestația lui Dej „furnizează cel mai recent și cel mai alarmant indicator al stării sale de sănătate"[3].

Gheorghiu-Dej și-a făcut ultima apariție publică cu o zi înaintea alegerilor din 7 martie, la o secție de vot. *Scânteia* a publicat două fotografii cu el a doua zi, prima arătându-l zâmbind pe când vota, iar a doua, în compania lui Maurer, Ceaușescu și a altor tovarăși. De-abia pe 18 martie a fost risipit secretul referitor la boala lui Gheorghiu-Dej. Un buletin medical, semnat de ministrul sănătății și șapte medici români, anunța că Gheorghiu-Dej suferea de o boală de plămâni, cu complicații la ficat. Știrea a fost suficientă pentru a alarma partidul. Comitetul

Central i-a trimis lui Gheorghiu-Dej o scrisoare în care își exprima afecțiunea și devotamentul. A doua zi, a fost publicat un al doilea buletin medical, care afirma că condiția lui Gheorghiu-Dej rămâne neschimbată, împreună cu o telegramă cu urări de bine din partea lui Mao Zedong și mesaje din toate colțurile țării. Sfârșitul a venit însă abrupt. Puțin după ora patru după-amiaza, în aceeași zi, pe 19 martie 1965, prim-secretarul partidului a intrat în comă și peste două ore a decedat. Decesul a fost anunțat o oră mai târziu, la radioul de stat.[4] După trei zile, pe 22 martie 1965, Nicolae Ceaușescu a fost „ales" ca prim-secretar al Partidului Comunist Român.

Pe hârtie, Ceaușescu era doar unul dintre înalții oficiali ai partidului care puteau avea speranțe să fie aleși la conducere. Și totuși numai el, Drăghici, Chivu Stoica și Gheorghe Apostol au rămas neexcluși de la post în virtutea etniei lor, fiindcă ceilalți membri ai Biroului Politic erau de origine bulgară (Coliu), ucraineană (Bodnăraș) sau germană (Maurer).[5] Manevrele care i-au permis lui Ceaușescu să acceadă la poziția de prim-secretar nu au fost făcute publice; de-abia după 1989 a fost aruncată o oarecare lumină asupra lor. Deși Gheorghiu-Dej pare să-l fi desemnat pe Apostol ca succesor, Ion Gheorghe Maurer, care fusese ales președinte al Consiliului de Miniștri (prim-ministru) cu puțin înainte, pe 12 martie, l-a propus pe Ceaușescu în calitate de prim-secretar. Maurer și-a motivat alegerea într-o serie de interviuri pe care le-a dat după căderea lui Ceaușescu, principalul argument fiind că i se părea că are curajul de a se opune rușilor; în același timp, a dat de înțeles că își regreta opțiunea.[6] Ca ministru, multă vreme, al afacerilor interne, Drăghici era temut de toți, despre Stoica se considera că nu se ridică la înălțimea funcției, iar Apostol părea prea încăpățânat. Conform unei surse din interior, Ceaușescu a făcut o înțelegere cu Maurer: avea să-l nominalizeze pe acesta ca prim-ministru (lucru pe care l-a și făcut pe 12 martie) și, în schimb, după moartea lui Gheorghiu-Dej, Maurer urma să-l propună ca prim-secretar.[7] Astfel, Ceaușescu l-a devansat pe Apostol, presupusa alegere a lui Dej ca succesor. Stoica a fost cumpărat cu postul de președinte al Consiliului de Stat.

La înmormântarea lui Gheorghiu-Dej de pe 24 martie au participat mase de oameni, care au ascultat în tăcere elogiile făcute de patru membri ai Biroului Politic. Aceeași retorică laudativă care îl însoțise pe Dej într-o mare parte a vieții l-a însoțit și când a murit. A fost ultima dată când aceasta a înflorit. Ales chiar în acea zi de Marea Adunare Națională ca președinte al Consiliului de Stat, Chivu Stoica a vorbit primul, urmat de Gheorghe Apostol, Ion Gheorghe Maurer și Ceaușescu. Cu toții au subliniat fidelitatea lui Gheorghiu-Dej față de principiile marxism-leninismului și rolul lui decisiv în triumful comunismului în România, dar în același timp au subliniat îndelung contribuția lui la „fericirea poporului". Ceaușescu l-a descris drept „conducătorul iubit al partidului și statului", care și-a câștigat „prețuirea unanimă, încrederea și dragostea celor mai apropiați colaboratori [...], a partidului și a întregului popor".[8]

Autorii elogiilor aveau dreptate: rolul lui Gheorghiu-Dej în „triumful comunismului în România" *fusese* decisiv. Cel care a ajuns însă cel mai aproape de adevăr în acea zi a fost Ion Gheorghe Maurer, în ultimele cuvinte ale discursului său. După ce l-a lăudat pe Gheorghiu-Dej pentru „înaltele însușiri morale" și „permanenta osmoză a gândurilor și actelor lui", a conchis:

> Urmând cu neabătută consecvență învățătura și îndemnul lui, având mereu viu în mintea și inimile noastre înaltul exemplu a ceea ce trebuie să fie devotamentul pentru cauza fericirii poporului [...], vom simți necontenit, noi și cei de după noi, însoțindu-ne pașii către viitor, pe acela care a fost și va rămâne în istoria noastră neobosit ziditor al României socialiste: Gheorghe Gheorghiu-Dej.[9]

Maurer nu știa câtă dreptate avea. Gheorghiu-Dej era cel mai prezent datorită rolului conducător pe care îl avusese în revoluția economică postbelică a României, caracterizată prin naționalizarea proprietăților, colectivizarea agriculturii și industrializare rapidă. Ultima dintre politici a fost continuată cu fervoare de Ceaușescu.

Corpul lui Gheorghiu-Dej a fost depus într-un mausoleu hidos construit în Parcul Libertății din sudul Capitalei. În 1968, la numai trei ani de la elogiul pe care i-l făcuse la înmormântare lui Gheorghiu-Dej ca „drag coleg" a cărui memorie avea s-o celebreze în mintea și inima lui, Gheorghe Apostol a făcut o caracterizare foarte diferită a lui Gheorghiu-Dej și a regimului său. În calitate de coleg la căile ferate care intrase în partidul comunist la vârsta de 18 ani, Apostol fusese închis împreună cu Gheorghiu-Dej la Târgu Jiu și deținuse funcția de prim-secretar al partidului între aprilie 1954 și octombrie 1955. Era astfel bine plasat pentru a-și exprima părerea despre epoca Gheorghiu-Dej. Pe 30 aprilie 1968, la numai câteva zile după plenara Comitetului Central care îi reabilitase pe Foriș și Pătrășcanu și îl îndepărtase pe Alexandru Drăghici din funcțiile din partid și guvern, Apostol a trimis un articol ziarului *Scânteia*, cu următoarea notă însoțitoare:

> Vă trimitem acest articol cu rugămintea de a-l publica la ziarul *Scânteia*, bineînțeles după unele retușuri privitoare la stil. „Vă" nu înseamnă un grup, ci o formulă de respect, căci mă gândesc că tovarășa cenzură nu știe asta.
>
> Dacă există, într-adevăr, libertate de presă, să vedem dacă puteți publica articole cu păreri personale.
>
> **În ce direcție ne îndreptăm**
>
> Asistăm la o răsturnare de idoli așa cum de mult trebuia să se întâmple. Gheorghiu-Dej și alți conducători iubiți pot fi încadrați bine în categoria asasinilor. Dar totul a căzut pe tov. Drăghici. Părerea noastră este că era cel mai puțin vinovat, deoarece nu făcea altceva decât să aplice linia partidului, și unde-i linie nu-i de joacă. De altfel asta se poate vedea prin faptul că nu s-a publicat cuvântarea lui [la plenara din aprilie 1968]. Ar fi trebuit, așa cum se face în țările civilizate, să fie ascultată și apărarea, nu numai acuzarea. Dar probabil că în căderea lui ar fi antrenat un întreg lanț și încă nu este de dorit. Mult aș da să văd răspunsul lui tipărit, și mai mult, în manuscris. Trebuie să se ia anumite măsuri însă, că nu numai Foriș și Pătrășcanu sunt oameni, ci ca și ei mai sunt sute și mii de necunoscuți care au terminat cu un glonț în spate.

Să analizăm și cauza acestor omoruri remarcabile. Se pare că lupta pentru putere dintre diferite grupuri explică cazul Foriș. Dar alta este explicația pentru cazul Pătrășcanu. Aici, cauza este însăși ideologia care arde în intelectualitate o mică burghezie. Aceasta s-a impus încă de la revoluția rusească și a prins bine și la noi. Este clar însă pentru toată lumea că un stat modern nu poate fi condus de păstori și feroviari. Trebuie o largă viziune și o concepție pe care ți-o dau numai studiile cele mai înalte, cel puțin al dreptului și istoriei. Dar ce studii au avut Gheorghiu-Dej și Chivu Stoica când au pus mâna pe putere? De unde știau ei cum să conducă un stat? Și de unde știu chiar actualii conducători? De altfel aceasta se și vede din măsurile și legile care se schimbă de la o zi la alta. Părerea noastră este că adevărații inspiratori ai politicii de asasinat a lui Pătrășcanu și Foriș au fost tovarășii sovietici. Trebuie să fie undeva un document care să arate aceasta mai clar, cu toate că există informații chiar din materialele plenarei. În Rusia au fost uciși tot așa, fără judecată, mulți români al căror nume acum l-am aflat. Să nu uităm că armata rusească s-a retras din România în 1957 [*sic!*], iar cazul Pătrășcanu a fost lichidat în 1954. Singura vină a bietului om era de a fi mai patriot decât alții, și mai cult și inteligent. Politica de a tăia un cap care gândește cu mintea lui a fost aplicată cu succes de Uniunea Sovietică în Țările Baltice, Polonia și Moldova, încât vina lui Dej și Drăghici poate că nu este chiar așa de mare. De altfel, insinuările cu răpiri de documente și fugi peste graniță confirmă că nu este lucru curat la mijloc.

Să vedem, acum, ce garanții există că asemenea acte nu se vor mai repeta. Cu regret putem spune că nu există nici o garanție. Ca să ne dăm seama de aceasta să citim cuvântarea tov. Ceaușescu din 27 aprilie 1968 ca să vedem câte greșeli conține, fiind făcută foarte în pripă, și ce erori susține sus și tare. Iată, Legea este una pentru membrii de partid și alta pentru nemembri. Cât timp va fi așa, este clar că arbitrarul va domni în voie. Un mare membru de partid va putea năpăstui un nemembru, dar legea nu va putea acționa împotriva lui până ce colegii lui nu vor permite.

Alta, că hotărârea de partid este la fel cu legea. Dacă ar fi așa, noi ne-am conduce după ziare, și nu după Constituție, coduri etc. Legea este ce apare în *Buletinul Oficial* după ce a votat Marea Adunare Națională. Hotărârea de partid e o indicație pentru elaborarea unei legi, dar nu-i ține locul și nu poate fi premergătoare legii.

Se confundă încă rolul partidului cu cel al statului. Partidul nu este statul și nu trebuie să aibă acces oriunde. Din acest motiv, Securitatea are datoria să supravegheze pe toți indivizii țării și să raporteze la primul-ministru, iar nu la primul-secretar. Puterea legislativă, executivă și judecătorească fac la un loc cu partidul un amalgam perfect. Acestea trebuie să fie total separate una de alta, pentru a exclude orice influență a unuia de către alta. Dar asta, dacă Președintele Consiliului de Stat are o răfuială cu cineva îi face o lege specială, iar în calitate de prim-secretar dă îndrumări Judecătoriei cum să conducă ancheta, încât un vinovat poate fi îngropat de viu.

S-au făcut și se fac încă atâtea abateri de la lege în văzul public, încât șefii noștri cred că numai cei de jos au datoria să le respecte. Este un loc comun pentru a le mai spune. Ne limităm a arăta că doi învinuiți [Foriș și Pătrășcanu] au fost dați afară ca niște argați, fără a respecta cât de cât formele legale. În fine, la Drăghici s-au respectat aceste forme.

Cu amărăciune ne întrebăm în ce să mai credem, cui putem să-i spunem o părere bună dacă o avem? Nimeni nu ne ia în seamă, pentru că nu are valoare dacă nu este lingușeală. Dezbaterea populară este o farsă din care nu se publică decât ce dă voie cenzura și nimic contra liniei impuse de doi-trei imbecili.

Instaurați, domnilor, o presă fără cenzură și veți vedea rezultatul imediat. Credeți că ne încălzește că acolo vă răfuiți pentru posturi bune dacă nu faceți

nimic pentru țară? Se cheltuiește enorm cu o eficiență extraordinar de mică. Care este cauza? Că nu este presă liberă pentru denunțarea celor vinovați.

Nu avem fizică nucleară și electronică. Comisie avem? Așa o mare descoperire face primul secretar de partid, de asta au răspuns până acuma măturătorii, nu Partidul și miniștrii[10]. Cât timp acolo sus va fi nulitatea cea mai mare, care va crede că părerea lui e infailibilă, cât timp deputații vor fi automate care ridică mâna și aplaudă, nu vom face nimic cu plăcere, ci numai în silă și cu falsitate. Vom fi mereu în coada tuturor statelor lumii. Nimic nu se poate face fără libertate și numai cu decrete și măsuri arbitrare.

Gh. Apostol
30 aprilie 1968[11]

Articolul nu a fost publicat.

Cum Stalin fusese singurul care putea să-i ceară socoteală lui Gheorghiu-Dej, acesta făcuse ce voia, cât timp satisfăcea înțelegerea avută cu Stalin. Cât a trăit Stalin, Gheorghiu-Dej s-a purtat conform intereselor sovietice, privindu-le ca pe ale sale. Dar, odată ce succesorii lui Stalin s-au despărțit de stalinism, ideile lui Dej au luat un curs diferit. În anii 1960, a avut loc o reorientare parțială către Vest. Creditele obținute de la guvernele occidentale i-au permis României să-și dezvolte noi ramuri industriale și să-și redirecționeze comerțul exterior în afara lagărului socialist, iar în același timp a avut loc o destalinizare a politicilor culturale. Într-un anumit sens, aceste evoluții pot fi interpretate ca triumful culturii unui mod românesc de comportament asupra culturii comunismului. Acestora nu li s-a permis însă să devină o amenințare la adresa regimului comunist din România, ci au fost incluse în principiile marxism-leninismului.

Gheorghiu-Dej a fost cel care a creat condițiile pentru apariția lui Nicolae Ceaușescu în postura de conducător al României. Faptul că Gheorghiu-Dej și-a îndepărtat toți oponenții politici a sărăcit peisajul politic și a pervertit societatea românească. Soții întemnițați au divorțat de soțiile lor – și viceversa –, așa încât partenerii și copiii să nu poarte stigmatul unui deținut politic, care era o barieră în calea studiilor superioare și a obținerii de slujbe bune, și ducea la concedieri. Celor mai mulți copii ai unor deținuți politici li s-a interzis accesul la facultate până în 1963, și o bună parte din ei au plecat din România cu prima ocazie, în anii 1970, cu consecințe dramatice asupra apariției unei opoziții la Ceaușescu. Totuși, inițial, Ceaușescu a încercat să reducă dependența de constrângerea comunistă care a marcat istoria imediat postbelică a României.

Născut al treilea din zece copii, pe 26 ianuarie 1918, într-o familie săracă de țărani din Oltenia, Ceaușescu însuși se putea lăuda cu o tinerețe petrecută de partea greșită a legii. După ce a plecat de acasă la vârsta de 11 ani pentru a-și găsi de lucru la București, a intrat în Partidul Comunist în adolescență și a ajuns la închisoare de patru ori, între 1933 și 1938, pentru convingerile politice, fiindcă în 1924 Partidul Comunist fusese scos în afara legii. În 1936, era secretar al unui comitet regional al Uniunii Tineretului Comunist (UTC), iar doi ani mai târziu a fost promovat secretar al Comitetului Central al UTC. În septembrie 1939,

a fost judecat în contumacie și condamnat la trei ani și jumătate de închisoare. A continuat să lucreze în ilegalitate până în iulie 1940, când a fost în cele din urmă prins.[12]

În timpul războiului, Ceaușescu a fost ținut în diferite închisori, până când, în august 1943, a fost internat la Târgu Jiu, unde a rămas până la răsturnarea lui Antonescu din august 1944. Acolo s-a întâlnit cu membri de frunte ai Partidului Comunist Român, printre care Gheorghiu-Dej, Chivu Stoica – ulterior președinte al Consiliului de Stat – și Ion Gheorghe Maurer, care a îndeplinit funcția de prim-ministru atât sub Gheorghiu-Dej, cât și sub Ceaușescu. După eliberare, acesta din urmă a ocupat un număr de funcții în partid, înainte de a fi făcut secretar general pe Oltenia, în noiembrie 1946, în pregătirea alegerilor generale care urmau în acea lună.

Experiența lui Ceaușescu în munca de partid în teritoriu îl făcea deosebit de util pentru Gheorghiu-Dej, cât timp s-a construit eșafodajul platformei de comunizare a României. În martie 1949, când s-a anunțat programul de colectivizare a agriculturii, Ceaușescu a fost mutat la Ministerul Agriculturii, ca adjunct al ministrului. În anul următor, a fost transferat în aceeași funcție la Ministerul Forțelor Armate, cu responsabilități speciale pentru Înalta Direcție Politică a Armatei, corpul de partid format pentru a crea o armată a poporului. În această capacitate Ceaușescu și-a făcut neprețuita ucenicie pentru a-și asigura controlul complet al forțelor armate când a dobândit mai târziu puteri dictatoriale. În momentul în care Gheorghiu-Dej și-a epurat principalii rivali, în mai 1952, l-a promovat pe Ceaușescu la statutul de membru plin al Comitetului Central, iar după execuția lui Pătrășcanu din aprilie 1954 i-a făcut și pe Ceaușescu, și pe Drăghici membri supleanți ai Biroului Politic, și membri deplini în anul următor. Creșterea numărului de membri de partid pe care Gheorghiu-Dej a cerut-o la congresul partidului din 1955 a fost supervizată de Ceaușescu, din funcția lui de secretar cu organizarea și cadrele al Comitetului Central. Controlul exercitat de Ceaușescu asupra numirilor din partid în cea mai mare parte a deceniului care a urmat i-a oferit acestuia o puternică bază de aderenți care să-l aleagă ca lider al partidului după moartea, pe 19 martie 1965, a lui Dej, ajutându-l ulterior să-și consolideze poziția.

Relaxarea măsurilor coercitive instituită de Gheorghiu-Dej s-a menținut în primii ani de conducere ai lui Ceaușescu. Acesta a continuat politicile care îl transformaseră pe predecesorul lui într-un național-comunist: industrializarea rapidă, însoțită de o linie de politică externă autonomă. Ceaușescu a putut astfel nu numai să ofere Occidentului ocazia de a exploata o aparentă breșă în blocul comunist, ci și să satisfacă repulsia poporului față de stăpânul sovietic. Autonomia ducea în mod obligatoriu la o popularitate mai mare și, inevitabil, la cultivarea unui sentiment național, la care s-a făcut apel în privința situației minorității maghiare din Transilvania și prin ridicarea problemei Basarabiei. Dezideratul care guverna politicile autonome față de Uniunea Sovietică ale lui Ceaușescu a fost promovarea interesului național, dar eforturile

lui de a invoca acest deziderat au fost subminate de asocierea Partidului Comunist Român – nume la care Partidul Muncitoresc Român a revenit în 1965 – cu constrângerea din precedentele două decenii, iar prezența lui Alexandru Drăghici ca ministru de interne era o amintire vie a acestei asocieri. Mai mult, în manevrele făcute de candidații la succesiunea lui Gheorghiu-Dej, Drăghici a fost un oponent al lui Ceaușescu, fiind singurul care s-a abținut la votul de alegere a lui Ceaușescu ca nou prim-secretar, în Biroul Politic.[13] Îndepărtarea din funcție a lui Drăghici avea nu numai să-i permită lui Ceaușescu să-și consolideze statutul de lider necontestat al partidului, dar și să atenueze percepția referitoare la legătura dintre regim și teroare. Însuși faptul că Ceaușescu a considerat că primul obiectiv este să aducă Ministerul Afacerilor Interne și Securitatea[14] sub controlul total al partidului – și, în ultimă instanță, al lui personal – este o indicație cu privire la prioritățile lui.

Activitatea ambelor instituții a devenit într-o oarecare măsură supervizată legal prin aplicarea principiului „legalității socialiste", care era întruchipat de noua Constituție, propusă în iunie 1965, care declara România republică socialistă, în locul uneia populare. Tribunalele au căpătat mai multă putere, iar perioada în care un cetățean putea fi reținut fără a i se aduce acuzații a fost limitată la 24 de ore. Ca majoritatea legislației însă, această prevedere a fost aplicată arbitrar.

A doua mutare a fost înlocuirea, în iulie 1965, a lui Drăghici din funcția de ministru al afacerilor interne cu adjunctul acestuia, Cornel Onescu, protejat al lui Ceaușescu care studiase la școala de partid de la Moscova în anii 1950; Onescu a fost la rândul lui înlocuit în aprilie 1972. Îndepărtarea lui Drăghici a fost rezultatul unei schimbări majore a statutului partidului, care a fost instrumentată de Ceaușescu la al IX-lea Congres al PCR, ținut între 19 și 24 iulie 1965. Articolul 13 (b) al statutului a fost revizuit după cum urmează: „Un membru de partid nu poate deține decât o singură funcție de conducere politică, ce necesită o activitate permanentă, fie în organele de partid, fie în organele de stat"[15]. Pentru a se conforma articolului, Drăghici a fost obligat să renunțe la Ministerul Afacerilor Interne, pe care îl condusese din 1952, ca să rămână membru al secretariatului partidului. Deși a continuat să coordoneze problemele de securitate, împărțindu-și responsabilitățile, în secretariatul pentru afaceri militare și de securitate, cu Vasile Patilineț, plecarea lui de la Ministerul Afacerilor Interne l-a privat de putere și a făcut ca lui Ceaușescu să-i fie mai ușor să-l denunțe și să-l expulzeze din conducerea partidului în aprilie 1968.

Îndepărtarea lui Drăghici semnala și intenția fermă a lui Ceaușescu de a readuce Securitatea sub controlul total al partidului. Cel de-al IX-lea Congres a marcat sfârșitul carierei ucigașe a lui Pintilie, ca șef a diferite părți ale aparatului de securitate, fiindcă el nu a fost reales în Comitetul Central; a murit la București, pe 11 august 1985, la vârsta de 83 de ani. În privința lui Drăghici, Ceaușescu a adoptat o atitudine precaută, fiindcă rivalul lui rămânea o figură influentă, orchestrând demiterea fostului ministru de interne doar doi ani mai târziu, în vara lui 1967. Lui

Drăghici i s-a sugerat că și-ar putea dori o vacanță în Vest, iar în absența lui, în iunie, Ceaușescu a convocat o plenară a Comitetului Central. Deciziile acesteia au fost făcute publice o lună mai târziu, într-un discurs adresat activiștilor de partid din Ministerul Afacerilor Interne, în care Ceaușescu a subliniat rolul conducător al partidului și a felicitat ministerul pentru realizările lui, recunoscând că „în primii ani de după înființare, organelor de securitate le-au lipsit experiența și priceperea, uneori au primit și îndrumări greșite"[16].

„Greșit" era un eufemism pentru „sovietic". Continuându-și discursul, conducătorul partidului a atras atenția asupra greșelilor trecutului, identificând multe dintre ele cu „începuturile", cu alte cuvinte, cu perioada de dominație sovietică:

> În decursul anilor, mai ales în perioada de început, în activitatea organelor de securitate a lipsit uneori discernământul politic, nu s-a făcut distincție între activitatea dușmănoasă, îndreptată împotriva cuceririlor revoluționare ale poporului, și unele manifestări legate de procesul firesc de transformare a conștiinței și a modului de a gândi al oamenilor.[17]
>
> Din această cauză s-au comis unele abuzuri și încălcări ale legalității socialiste, au fost luate împotriva unor cetățeni măsuri care nu au fost justificate de actele și manifestările lor. Au fost din păcate și cazuri de abuz împotriva unor activiști de partid și de stat, care, în anumite împrejurări, au avut păreri diferite cu privire la unele aspecte ale liniei politice, sau au comis greșeli în activitatea lor. În loc ca asemenea probleme să fie soluționate prin discuții partinice, ele au fost deferite uneori organelor de securitate, creându-se condiții pentru amestecul acestora în viața de partid, prejudiciindu-se grav autoritatea și rolul conducător al partidului.[18]

Ceaușescu considera că astfel de greșeli erau „inadmisibile" pentru viitor și declara că ministerul nu mai poate funcționa ca fiind legea în sine, „evitând controlul Partidului". Atacul lui continua până la țintă:

> E de înțeles că nici un fel de caracter secret sau de conspirativitate nu putea și nu poate să fie motiv de sustragere de sub controlul activității partidului a unui organ, cu atât mai mult a organelor de securitate care, prin specificul muncii și atribuțiilor lor, trebuie să se afle permanent sub îndrumarea și controlul organelor de partid.[19]

Punând accentul pe primatul partidului asupra Securității, Ceaușescu cerea ca „nici un cetățean să nu poată fi arestat fără un motiv întemeiat și dovedit" și, mai ales, „nici un activist și, în general, nici un membru de partid să nu poată fi anchetați sau arestați fără aprobarea organelor de partid".[20]

În același discurs, Ceaușescu anunța o măsură împotriva acumulării puterii în Ministerul de Interne de către o singură persoană – și, în consecință, formula o critică indirectă la adresa lui Drăghici. Ceaușescu a raportat decizia Comitetului Central de la aceeași plenară din iunie de a reorganiza ministerul și de a plasa Securitatea sub controlul unui nou Consiliu al Securității Statului (CSS), care urma să răspundă în fața partidului și a guvernului.[21] CSS a fost creat formal prin decretul nr. 710 din 22 iulie 1967. Urma să fie parte a Ministerului de Interne, dar a

primit un președinte propriu, cu rang de ministru și funcția de prim-adjunct al ministrului afacerilor interne, la care se adăugau trei vicepreședinți. În același șir de reforme, Securitatea a fost ea însăși reorganizată prin Hotărârea Consiliului de Miniștri nr. 2306 din 13 septembrie 1967, cu fuziunea Direcțiilor I (informații interne) și a II-a (contrainformații economice) în Direcția Generală de Informații Interne și a celor de-a III-a (contraspionaj) și a IV-a (contrainformații militare) în Direcția Generală de Contraspionaj, ca principală schimbare.

Procesul de desprindere a Securității de controlul Ministerului de Interne a continuat cu o reformă ulterioară a ministerului, peste un an, și a fost coordonat cu demersul lui Ceaușescu de a-l demite pe Drăghici din toate funcțiile de autoritate. Pe 3 aprilie 1968, Consiliul de Stat, al cărui președinte era acum Ceaușescu, a emis două decrete referitoare la Ministerul de Interne și Consiliul Securității Statului.[22] Primul reorganiza structura ministerului, iar al doilea separa CSS de minister și îi dădea un statut independent. Atributele CSS erau definite astfel:

> Apărarea securității statului în scopul prevenirii, descoperirii și lichidării acțiunilor de sabotaj, diversiune, subminare a economiei naționale, acțiunilor întreprinse de serviciile de spionaj străine, organizarea și desfășurarea activității de informații și contrainformații militare și asigurarea securității personale a conducătorilor de partid și de stat.[23]

Semnele că noua eră a „legalității", anunțată atât de adesea de Ceaușescu, era pe punctul de a începe au fost date de fondarea în interiorul CSS a unui birou care examina plângerile cu privire la presupusele abuzuri din trecut (primul lui șef a fost lt.-col. Constantin Apostol) și prin emiterea unui nou decret, limitând situațiile în care se putea intra în casele particulare fără mandat de la un procuror.[24] Totuși, o măsură esențială, în acest sens, depășită doar de Constituție ca importanță după Ceaușescu, era noul Cod Penal, publicat în proiect în aprilie. Ceaușescu a reiterat criticile pe care le adresase Ministerului de Interne în luna iulie anterioară:

> Nu este nici un secret pentru nimeni că au fost comise un număr de afronturi de-a lungul anilor. Codul penal trebuie să asigure respectarea strictă a legalității socialiste, așa încât nimeni să nu o poată încălca în vreun fel sau să comită abuzuri [...]. Principala responsabilitate pentru aplicarea legilor îi revine partidului nostru.[25]

Un acolit al lui Ceaușescu, Ion Stănescu, a fost numit în fruntea CSS, după care a devenit ministru de interne, în aprilie 1972, dar și-a păstrat această funcție mai puțin de un an. Gen. lt. Grigore Răduică, ofițer de securitate, a devenit adjunctul lui.[26] Au urmat modificări ale organizării regionale a CSS, care decurgeau din reorganizarea administrației locale, decisă prin lege în februarie 1968. Cele 16 regiuni ale României au fost regrupate în 39 de județe, iar astfel fostele direcții regionale au devenit inspectorate județene. Aceste schimbări nu au antrenat în nici un caz dispariția birocrației coerciției, dar, oricât de superficiale erau, măsurile luate pentru a introduce un oarecare grad de constrângere legală și

supraveghere judiciară în activitatea Securității au marcat sfârșitul terorii și au substituit, așa cum afirma un analist, controlul restrictiv celui prescriptiv.[27] Totuși, teama generată de Securitate timp de peste două decenii era suficientă pentru a face controlul restrictiv la fel de eficient ca cel prescriptiv în limitarea manifestărilor critice, care au lipsit după amnistia generală din 1964 și popularitatea câștigată de Ceaușescu prin sfidarea Uniunii Sovietice în timpul invaziei din 1968 din Cehoslovacia. Ruptura cu metodele coercitive ale trecutului s-a produs public la plenara Comitetului Central din aprilie 1968.

Ultima chestiune de pe ordinea de zi a fost Raportul privind reabilitarea anumitor activiști PCR, parte organică din scopul lui Ceaușescu de a introduce „legalitatea socialistă" în activitatea Ministerului de Interne. O comisie restrânsă de membri de partid dinaintea războiului, compusă din Gheorghe Stoica, Vasile Patilineț, Nicolae Guină și Ion Popescu-Puțuri, fusese formată în noiembrie 1965 pentru a investiga abuzurile comise împotriva activiștilor de partid, cu sarcina specifică de a examina cazul lui Lucrețiu Pătrășcanu. Raportul ei a dezvăluit faptul că Pătrășcanu fusese arestat pe 28 aprilie 1948 și activitatea lui fusese investigată timp de 17 luni de o comisie formată din Teohari Georgescu, Iosif Rangheț și Alexandru Drăghici. Pe 6 decembrie 1949, la o întrunire a Cominformului, „a fost dat publicității raportul prezentat de Gheorghe Gheorghiu-Dej [...] în care Lucrețiu Pătrășcanu era stigmatizat, fără nici un fel de dovadă, ca agent al serviciilor de spionaj anglo-americane. Cele afirmate în raport au orientat organele de anchetă spre fabricarea unor probe care să confirme, prin orice mijloace, aceste acuzații"[28]. Conform raportului, împotriva lui Pătrășcanu nu fuseseră găsite dovezi incriminatoare solide. El a fost dat pe mâna Securității pentru interogatorii, dar nici asta nu a dus la descoperirea unor probe referitoare la presupusa lui trădare. Și, e adevărat, una din acuzațiile aduse de Gheorghiu-Dej lui Teohari Georgescu la plenara Comitetului Central din mai 1952 fusese că „nici după patru ani de zile nu a dus până la capăt ancheta cu privire la activitatea contrarevoluționară și de spionaj a lui Pătrășcanu și Koffler"[29].

Raportul spunea, în continuare, că succesorul lui Georgescu, Drăghici, crease o echipă care „să obțină cu orice preț probe care să justifice afirmația că Lucrețiu Pătrășcanu ar fi fost agent al Siguranței și spion anglo-american". Pe baza informațiilor prezentate lui Drăghici, Biroul Politic al CC al PMR decisese, pe 18 martie 1954, „să se treacă la judecarea grupului de spioni în frunte cu Pătrășcanu". Procesul a avut loc între 6 și 13 aprilie 1954, „încălcându-se pe parcursul lui cele mai elementare garanții procesuale. La 14 aprilie s-a pronunțat sentința de condamnare la moarte, iar în noaptea de 16/17 aprilie 1954 Lucrețiu Pătrășcanu a fost executat la penitenciarul Jilava"[30].

Ceaușescu a putut preveni orice critică referitoare la implicarea lui în decizia de execuție a lui Pătrășcanu arătând că nu devenise membru al Biroului Politic și nici secretar al Comitetului Central până pe 19 aprilie.

În schimb, i-a putut implica în întreaga poveste pe membrii Biroului Politic de la vremea deciziei, mai ales pe Drăghici, dar și pe Gheorghe Apostol, Emil Bodnăraș și Chivu Stoica, care erau singurii rivali semnificativi în lupta pentru putere. Toți patru au fost făcuți responsabili pentru începerea procesului lui Pătrășcanu fără a se asigura de veridicitatea acuzațiilor îndreptate împotriva acestuia. Rezoluția plenarei a subliniat că execuția lui Pătrășcanu avusese loc după moartea lui Stalin, când, „în URSS și alte țări socialiste începea să se ia curs spre reabilitarea unor persoane condamnate pe nedrept". Faptul că nu exista un control al partidului permisese Ministerului de Interne excluderea și închiderea abuzivă a unor membri de partid. Plenara considera de o mare gravitate faptul că divergențele de păreri asupra liniei politice erau privite ca motiv de anchetare penală, în loc să fie rezolvate prin discuții și, în acea perioadă, la întrunirile de partid și în discursurile publice „s-a acreditat ideea, care se dovedește astăzi falsă, că în România nu ar fi existat abuzuri și încălcări grave ale legalității socialiste și că, în consecință, nu s-ar pune problema reabilitării post-mortem a nici unei persoane"[31].

Gheorghiu-Dej era acuzat direct pentru că

> a intervenit în mersul anchetei [împotriva lui Pătrășcanu], dând indicații cu privire la desfășurarea acesteia, făcând adnotări orientative pe procesele-verbale de interogatoriu, stabilind ce mărturii să fie obținute de la unii din cei anchetați și cine să mai fie arestat.

Iosif Chișinevschi era atacat pentru felul „în care s-a ocupat direct de pregătirea și desfășurarea procesului, recurgând la falsuri grosolane și la încălcarea celor mai elementare norme de justiție". Drăghici era condamnat în mod special pentru că, în loc să încerce să stabilească adevărul, „s-a orientat către obținerea cu orice preț a unor dovezi de învinuire penală, pentru a se putea ajunge la condamnarea și executarea lui Pătrășcanu. La aceasta a contribuit faptul că Ministerul Afacerilor Interne era scos de sub îndrumarea organelor colective de conducere ale Comitetului Central, iar ministrul afacerilor interne se sustrăgea controlului acestor organe colective, neadmițând subordonarea față de ele".[32] Toate aceste concluzii au făcut ca plenara să decidă „reabilitarea politică post-mortem a lui Lucrețiu Pătrășcanu" și să recomande ca alți inculpați în procesul acestuia să fie reabilitați și ei.

Cazul lui Ștefan Foriș a fost și el abordat în rezoluția plenarei. Aceasta nu a criticat îndepărtarea lui din funcția de secretar general, despre care susținea că fusese necesară din cauza unor „lipsuri serioase și grave greșeli" din munca lui, dar a considerat nefondată acuzația că fusese informator al Siguranței. În consecință, „execuția" din 1946 a lui Foriș, „pe baza unei hotărâri adoptate de Gheorghe Gheorghiu-Dej, Teohari Georgescu, Ana Pauker și Vasile Luca", era condamnată, iar lui Foriș i se garanta reabilitarea post-mortem.[33] Chiar dacă asupra cauzelor uciderii lui Foriș persistă îndoielile, există motive de a crede că

reabilitarea acestuia a fost mai degrabă o mutare gândită de Ceaușescu împotriva lui Gheorghiu-Dej și a asociaților lui decât un demers de stabilire a adevărului.

Despre Gheorghe Pintilie (Bodnarenko) se spune că a fost și el atacat în plenară pentru rolul în uciderea lui Foriș, dar Ceaușescu nu a fost din cale-afară de dezaprobator, ci, dimpotrivă, l-a decorat în mai 1971, la a 50-a aniversare a fondării Partidului Comunist, împreună cu soția lui, Ana Toma, despre care se presupune că ar fi fost unul din martorii împotriva lui Pătrășcanu.[34] Reabilitarea a fost extinsă ulterior prin hotărârea plenarei CC la un număr de comuniști români care muriseră în Uniunea Sovietică între 1936 și 1938, în timpul epurărilor lui Stalin, printre care Marcel Pauker, soțul Anei. În virtutea dovezilor incriminatoare, actul final al plenarei nu e deloc surprinzător. El îl îndepărta pe Drăghici din cele trei foruri superioare ale partidului și recomanda destituirea lui din funcția de vicepreședinte al Consiliului de Miniștri – care a și fost anunțată pe 27 aprilie – din cauza „răspunderii specifice și directe" în acțiunile „de nepermis" împotriva lui Pătrășcanu, a măsurilor represive împotriva altor membri de partid și a atitudinii sfidătoare din timpul întrunirilor din 1968 ale prezidiului, Comitetului Executiv și Comitetului Central.[35]

Cum s-a apărat Drăghici însuși poate fi presupus pornind de la discursul ținut de Ceaușescu pe 26 aprilie în fața activului de partid din București. În el, acesta se apleca asupra deciziilor plenarei, incluzând și reabilitările, cu un limbaj emoțional, descriind arestarea și procesul lui Pătrășcanu ca „o înscenare odioasă" și execuția lui, ca „asasinat mișelesc".[36] Și Foriș era victima unui „asasinat". Acuzațiile aduse împotriva celor doi și împotriva lui Vasile Luca, continua Ceaușescu, „îl acuză și îl condamnă pe Alexandru Drăghici, ca organizator și înfăptuitor al acestor acțiuni criminale împotriva activului de partid și de stat, îl acuză și-l condamnă pe Gheorghiu-Dej, care a inițiat și patronat aceste acțiuni". În loc să-și admită erorile și să-și exprime regretul, Drăghici a încercat să-și justifice acțiunile, „declarând cinic că de fapt îi pare rău că n-a reușit să-și asigure dovezi suficiente pentru a justifica crimele"[37], dând vina pe ineficiența subordonaților și sugerând implicit că Pătrășcanu era vinovat.

Drăghici apărase metodele Securității susținând că Siguranța acționase în același fel împotriva comuniștilor, afirmație pe care Ceaușescu a numit-o „o insultă la adresa organelor noastre de securitate", fiindcă „nu este în etica comuniștilor, în etica societății noastre socialiste recurgerea la falsuri, la înscenări, la mistificări". În același discurs ținut în plen, Drăghici mai încercase să se sustragă de la răspundere ce-i revenea pentru „condamnarea și asasinarea lui Pătrășcanu, referindu-se la lupta dusă de organele de securitate contra elementelor dușmănoase, contrarevoluționare". În viziunea lui Ceaușescu, asta era o distorsionare a adevărului, pentru că exagera rolul organului polițienesc.

> În decursul anilor s-a încercat să se acrediteze la Securitate ideea că aceasta a dus de fapt lupta cu dușmanul. Încă din 1956 am criticat această concepție,

subliniind că nu Securitatea, ci partidul a fost organizatorul și conducătorul luptei împotriva dușmanului.[38]

Trimiterea la 1956 era interesantă, fiindcă în hotărârea cu privire la reabilitare a Comitetului Central publicată în *Scânteia* din 26 aprilie 1968 se făcea referire la o întrunire a Biroului Politic din aprilie 1956, care-l condamna pe ministrul de interne, adică pe Drăghici, pentru abuzurile comise de Securitate și pentru ieșirea Ministerului de Interne de sub controlul partidului. Aceeași trimitere considera că autocritica pe care și-o făcuse Drăghici la vremea respectivă era inadecvată și că acesta încercase să minimalizeze gravitatea propriilor erori. În aceeași întâlnire, a fost luată decizia ca Securitatea să fie plasată sub Comitetul pentru Securitatea Statului, care urma să funcționeze separat de Ministerul de Interne, dar asupra acestei decizii s-a revenit un an mai târziu, în circumstanțe care nu au fost clarificate. În această lumină, afirmația că după analiza făcută în 1956 au fost luate „o serie de măsuri" și „s-a preconizat întărirea controlului de partid la securitate" pare lipsită de acoperire. Această idee este susținută de un pasaj din discursul lui Ceaușescu dinaintea activului de partid din București, în care acesta merge și mai departe, afirmând că la întrunirea din aprilie 1956 a Biroului Politic fusese luată decizia de demitere a lui Drăghici din fruntea Ministerului de Interne, în temeiul faptului că „ministrul de afaceri interne să nu mai fie membru al Biroului Politic, ceea ce implica schimbarea imediată din funcție a lui Drăghici". Opoziția din partea lui Gheorghiu-Dej și Drăghici a prevenit implementarea acestei măsuri.[39]

În ciuda eșecului de a-l aduce la ordine pe Drăghici în 1956, Ceaușescu dorea, în orice caz, să se erijeze în critic timpuriu al Ministerului de Interne și, în același timp, să se disocieze de abuzurile acestuia. Într-un efort de a-și crea reputația de vechi susținător al primatului partidului asupra ministerului, a citat în propriul discurs critici pe care susținea că le făcuse la întrunirea din 1956 a Biroului Politic:

> În ce privește Ministerul Afacerilor Interne, spiritul de partid continuă să fie slab, după cum tot slab este controlul de partid. Tovarășul Drăghici crede că poate face orice pentru că are legături cu Gheorghiu-Dej și nu răspunde față de nimeni [...]. Tovarășul Drăghici nu muncește cu cadrele: el desconsideră oamenii, din aparatul de securitate sunt scoși sub pretexte diferite un număr însemnat de membri de partid. Numai în 1954 au fost scoși vreo 900 de membri de partid. De trei ani, adică de când este Drăghici acolo, Ministerul Afacerilor Interne nu are un colectiv de conducere închegat. Acesta este rezultatul poziției lui Drăghici față de cadre. Îi place să se înconjoare cu oameni lingușitori. Îndrumează slab munca de securitate.[40]

Este însă foarte improbabil ca până și Ceaușescu să fi îndrăznit să se exprime în acești termeni în 1956. Așa ceva i-ar fi displăcut nu numai lui Drăghici, ci și lui Gheorghiu-Dej și altor membri ai Biroului Politic implicați în afacerea Pătrășcanu.[41] Deși nu se știe ce au spus alți vorbitori de la plenara din aprilie 1968, inclusiv Drăghici, e clar, din discursul lui Ceaușescu, că Drăghici nu a primit cu capul plecat toate aceste critici.

Apărându-se însă, a căzut în capcana fatală de a-și justifica acțiunile prin faptul că a introdus linia partidului în Ministerul Afacerilor Interne. Ceaușescu a replicat tranșant:

> Care linie? Căci ceea ce s-a întâmplat în această perioadă la MAI, abuzurile și ilegalitățile săvârșite nu reprezintă în nici un fel linia partidului nostru. O asemenea afirmație a lui Drăghici calomniază partidul, politica sa profund umanistă, care pornește de la grija pentru om.[42]

Aceste atribute ale partidului trebuie să fi fost dificil de recunoscut, în împrejurările în care fusese implicat Biroul Politic la vremea respectivă.

Absolvirea de vină a partidului era una dintre concluziile la care ajunsese Ceaușescu în analiza sa asupra ilegalităților lui Drăghici. Ca răspuns la întrebarea retorică „Cum s-au putut întâmpla asemenea fapte?", Ceaușescu a dat vina pe „atmosfera generală de suspiciune și de neîncredere" și pe „influența proceselor și condamnărilor care au avut loc în perioada acelor ani într-o serie de țări socialiste". Condițiile specifice României fuseseră cele care generaseră încălcarea legii, mai precis „o grea luptă fracționistă" din istoria PCR (Pătrășcanu era doar una din victime) și „unele trăsături de caracter personale ale lui Gheorghiu-Dej și ale lui Drăghici". Astfel de ilegalități nu erau, a explicat Ceaușescu, „un însoțitor imanent al socialismului", ci izvorau din „concepțiile burgheziei [...], din mentalitatea înapoiată a celor care au înfăptuit aceste abuzuri".[43] În consecință, indivizii, și nu partidul erau de blamat.

Dimpotrivă, forța și prestigiul partidului erau foarte mari, „tocmai fiindcă acesta e capabil de a-și analiza propria activitate critic și autocritic". O repetare a ilegalităților putea fi evitată, susținea Ceaușescu, dacă erau întrunite patru condiții. În primul rând, rolul conducător al partidului trebuia întărit – „partidul trebuie să exercite un control și o îndrumare permanentă asupra întregii activități" a serviciilor de securitate și a ramurii judiciare. În al doilea rând, rolul Comitetului Central în partid trebuia sporit. Îl al treilea, „principiul muncii colective" trebuia aplicat în partid: „toate hotărârile trebuie să fie rodul dezbaterii largi, principiale și temeinice în cadrul organelor de partid". În fine, „democrația socialistă" trebuia dezvoltată: „Nu poate exista democrație socialistă, nu se poate vorbi de legalitate atunci când sunt nesocotite, când sunt încălcate legile". „Nu se poate admite nimănui să nesocotească aceste legi, să le încalce":

> Trebuie să facem ca nici unui cetățean al acestei țări, fie el ministru, activist sau simplu om al muncii, să nu-i mai fie teamă niciodată că, plecând la muncă, s-ar putea să nu se mai întoarcă acasă – așa cum se întâmpla în perioada la care ne referim și pe care, din fericire, am depășit-o de mult.[44]

Chiar și după plenara din aprilie situația lui Drăghici a continuat să se afle în vizorul partidului, mai precis al comisiei pentru investigarea abuzurilor din trecut împotriva membrilor, iar la un moment dat pare să fi existat intenția ca el să fi fost adus în instanță. Putem deduce asta din discursul lui Ion Gheorghe Maurer din Biroul Politic de pe 19 septembrie

1968, când acesta a pus întrebarea: „Ce ar însemna un proces?“ În apărarea lui, Drăghici, a explicat Maurer, ar fi ajuns să dezvăluie o serie întreagă de fapte rușinoase, grave, comise de conducerea partidului la vremea respectivă. Procesul ar fi însemnat nu doar o condamnare a conducerii vremii, ci a statului însuși. În consecință, nu s-ar fi putut desfășura public, iar dacă ar fi fost ținut în secret, partidul ar fi fost acuzat că ascunde tot adevărul. După părerea lui Maurer, cel mai bine ar fi fost să se lase să treacă termenul de prescripție de 15 ani, care se apropia, astfel încât Drăghici să nu mai fie trimis în fața justiției.[45] Ceaușescu a acceptat rezervele lui Maurer, și avea motive bune s-o facă, având în vedere sugestia de șantaj pe care o includea un răspuns dat de Drăghici comisiei de partid pe data de 30 octombrie 1968: „Ați vrut să mă excludeți din partid? Poftim, excludeți-mă, dar atunci să excludeți din partid și pe aceia care au făcut represiuni în raionul Focșani, pentru că acolo au fost împușcați oameni, au fost împușcați copii“. Drăghici se referea în mod evident la Ceaușescu.[46]

Denunțarea de către Ceaușescu a abuzurilor din trecut ale Securității și reformele din 1965–1968 au creat o atmosferă de optimism și așteptarea unui grad mai mare de liberalizare internă. Asta nu însemna însă că mentalitatea caustică, caracteristică ofițerilor superiori aflați în funcție, a suferit vreo modificare, fapt care a devenit clar pe 14 martie 1973, când medicul personal al lui Ceaușescu, Abraham Schachter, a murit căzând de la un balcon al spitalului din Florească, în circumstanțe neclare. Ceaușescu însuși a devenit livid de furie și s-a dezlănțuit împotriva Securității în fața membrilor de partid, declarând că asupra lui Schachter se făcuseră presiuni ca acesta să devină informator cu metode „care erau complet inacceptabile“ și constituiau „o acțiune criminală, ostilă“.[47] Stănescu a fost demis în aceeași zi.

La sfârșitul anilor 1960 și în prima jumătate a anilor 1970, pe plan economic, românii începeau să se bucure de o creștere a standardelor de viață, care se petrecea, de altfel, în întreaga Europă de Est, cu excepția Albaniei. Numărul proprietarilor de automobile a crescut semnificativ după ce versiunea românească a Renault-ului francez, botezată Dacia, a început să iasă de pe liniile de asamblare ale unei fabrici nou-construite la Pitești, deschisă pe 20 august 1968.[48] Numărul de mașini vândute anual a crescut de la 9.000 în 1965 la 25.000 în 1970 și 45.000 în 1975. Vânzările de televizoare, frigidere și aspiratoare, cele mai multe fabricate în România, au crescut și ele abrupt.[49] Deși toate cifrele epocii trebuie luate în considerare cu precauție – dată fiind manipularea lor de către regim în scopuri propagandistice[50] și tendința fabricilor de a umfla cifrele de producție –, nu există nici o îndoială că românii au simțit o creștere rapidă a standardului de viață în deceniul 1968–1978, așa cum poate confirma și autorul acestei cărți, din perioada petrecută în țară. O relaxare a controlului ideologic asupra emisiunilor de divertisment a permis Televiziunii Române difuzarea de seriale occidentale, printre care în primul rând *Sfântul*, cu Roger Moore, care făcea să se golească străzile Bucureștiului în fiecare sâmbătă seară, între orele opt și nouă. Deschiderea unei

fabrici de îmbuteliere Pepsi-Cola la Constanța, în 1968, a reprezentat simbolul suprem al concesiilor făcute „capitalismului" occidental. Și mai important pentru moralul populației, în penuria de locuințe pentru muncitorii mutați la oraș ca să furnizeze forța de muncă a noilor fabrici, a fost programul de construire de apartamente al regimului, ca și tolerarea de către acesta a caselor construite în privat pe loturi rurale. Numărul de locuințe construite a crescut de la 56.000 în 1955 la 133.000 în 1960 și la 192.000 în 1965. În perioada 1966–1970, au fost finalizate 648.000 de apartamente și case, iar între 1971 și 1975, 751.000.[51] Zeci de mii de familii s-au mutat în apartamente închiriate de la stat sau cumpărate cu împrumuturi de la CEC (Casa de Economii și Consemnațiuni).

O relaxare a restricțiilor privind eliberarea pașapoartelor pentru cetățenii români a dus la creșterea numărului de persoane care călătoreau în Occident, de la 43.676 în 1967 la 65.067 în 1968.[52] În același timp, numărul de cetățeni occidentali care au vizitat România a crescut de la 590 în 1956 cam la 215.000 în 1966 și la aproximativ 281.000 în 1967.[53] În 1973, a fost raportată aprobarea a 528.628 de solicitări de pașapoarte, în creștere cu 168.486 față de anul anterior. Dintre acestea, 276.581 erau pentru turism, 138.469, pentru vizite la rude și prieteni stabiliți în străinătate și 113.567, pentru însărcinări oficiale.[54] Numărul solicitărilor respinse a fost de 41.712.[55]

O consecință a elanului masiv de industrializare de sub Gheorghiu-Dej a fost crearea a ceea ce poate fi numit o clasă de mijloc de tehnicieni, oameni de știință și manageri. Capacitatea noii clase de a-și articula interesele de grup era legată de gradul în care conducerea partidului era pregătită să-și relaxeze monopolul asupra planificării centralizate și să introducă un grad de autonomie managerială, așa cum avea să dovedească Noul Mecanism Economic în Ungaria, în 1968. Totuși, orice idei reformiste ar fi avut Ceaușescu, acesta le-a abandonat în 1967.[56] Controlul rigid al Comitetului Central asupra planificării centralizate a fost păstrat, sufocând în consecință orice voce colectivă pe care și-ar fi putut-o găsi tehnocrații pentru a influența politicile economice. Incapacitatea lui Ceaușescu de a reforma sistemul a împiedicat, în consecință, orice evoluție către un socialism de piață și dezvoltarea oricărui gen de orientare politică în interiorul partidului care ar fi putut fi generată de o abordare economică mai pluralistă.

11. DEZVOLTAREA AUTONOMIEI DE CĂTRE CEAUȘESCU

Succedându-i lui Gheorghiu-Dej, Ceaușescu a continuat politicile care îi creaseră predecesorului său percepția de „național-comunist": industrializarea rapidă, însoțită de o linie autonomă în politica externă. Ceaușescu nu numai că a menținut neutralitatea lui Gheorghiu-Dej în relația glacială dintre China și Uniunea Sovietică, dar a fost capabil să ofere Vestului o ocazie de a exploata o breșă aparentă în blocul comunist.[1] România a devenit a doua țară din Pactul de la Varșovia, după Uniunea Sovietică, care a stabilit relații diplomatice cu Germania Federală, atunci când, pe 31 ianuarie 1967, ministrul de externe Corneliu Mănescu a agreat schimbul de ambasadori dintre Republica Federală Germania și România; în plus, nu a rupt legăturile diplomatice cu Israelul după Războiul de Șase Zile.[2] Autonomia a dus automat la o popularitate internă mai mare a lui Ceaușescu și la cultivarea sentimentului național, la care s-a făcut apel în abordarea situației minorității maghiare din Transilvania și în ridicarea problemei Basarabiei în fața Uniunii Sovietice.

Explorările Bucureștiului în materie de tehnologie nucleară au ajutat la consolidarea poziției acestuia de „temerar"*, ancorând România în arena politicii globale.[3] Conducerea comunistă a României a încercat să-și convingă partenerii internaționali să ofere țării folosirea tehnologiilor nucleare cu dublă utilizare.[4] Între 1963 și 1968, România s-a angajat în negocieri pentru astfel de tehnologii atât cu Estul, cât și cu Vestul, fără a-și lua angajamente ferme față de nici unul dintre potențialii parteneri. Gheorghe Gaston Marin, președintele Comitetului de Stat pentru Energie Nucleară al României, a vizitat SUA pe 18 mai 1964, pentru convorbiri cu Averell Harriman, ambasadorul SUA la Moscova din vremea războiului, care jucase un rol semnificativ în acordul referitor la România de după al Doilea Război Mondial. Gaston Marin a abordat problema cooperării nucleare româno-sovietice, presupunând în mod just că SUA ar putea fi îngrijorate din cauza livrărilor de uraniu românesc către Uniunea Sovietică. Marin a subliniat că România preferă să-și investească uraniul pe care îl posedă în „generarea de energie electrică,

*„Maverick", în engleză, în original, conform termenului folosit în media și în peisajul intelectual anglo-american (n. tr.).

mai degrabă decât în materiale fisionabile"[5]. Unii membri ai administrației Johnson au considerat credibilă această afirmație.

Ideea că României ar trebui să i se ofere tehnologie nucleară în schimbul politicii ei externe autonome a fost avansată de secretarul de stat Dean Rusk. În august 1965, președintele Joint Atomic Energy Committee a subliniat că SUA ar trebui să obțină din partea României angajamentul că nu va fabrica și nici nu va accepta arme nucleare pe teritoriul ei. Poziția României în privința armelor nucleare și a proliferării lor era ambivalentă. Pe de o parte, ea susținea dezarmarea totală, dar pe de alta, obiectase la semnarea Tratatului de Neproliferare Nucleară (Nuclear Non-Proliferation Treaty – NPT). Gheorghe identifică o piesă fascinantă din puzzle-ul politicii românești, arătând că românii își dezvăluiseră adevăratele motive pentru opoziția la NPT omologilor sovietici. Prim-ministrul Ion Gheorghe Maurer a declarat în fața conducătorului sovietic Leonid Brejnev, în martie 1967, că prin semnarea NPT România s-ar trezi legată de mâini, renunțând la posibilitatea de a dobândi o armă nucleară în viitor.[6]

În ciuda acestor considerații, legislația SUA restricționa în continuare schimburile nucleare cu România, pe temeiuri de securitate națională. Actul de Control al Exporturilor din 1947 prevedea refuzul permisiunii dacă „președintele va decide că un astfel de export are o contribuție semnificativă la potențialul economic și militar al unei națiuni sau al unor națiuni care ar putea prejudicia securitatea națională și bunăstarea Statelor Unite"[7]. În această privință, principalul obstacol era Vietnamul, fiindcă România oferea vietnamezilor din nord un grad substanțial de asistență politică, economică și militară. Românii condamnaseră agresiunea SUA contra Vietnamului în foruri internaționale ca Adunarea Generală a ONU, organizaseră la București mitinguri de protest împotriva bombardamentelor SUA din Vietnam și încercaseră să determine alte țări să susțină poziția Vietnamului de Nord. Susținerea acestuia punea automat România pe o listă de embargo referitoare la transferurile de tehnologie strategică, incluzând și reactoarele nucleare. Dată fiind problema Vietnamului, România avea puține șanse de succes în căutarea de tehnologie nucleară occidentală.

Românii presupuneau însă că un posibil rol de intermediar jucat între nord-vietnamezi și americani le-ar fi putut aduce suficientă susținere din partea ramurii executive a SUA pentru a-i permite administrației Johnson să facă o excepție de la Actul de Control al Exporturilor în cazul României.[8] SUA au început să sondeze Bucureștiul pentru indicii cu privire la poziția acestuia față de Vietnam începând cu toamna lui 1965. Pe 14 octombrie, Dean Rusk i-a sugerat omologului său român, Corneliu Mănescu, posibilitatea ca România să medieze între părțile beligerante din Războiul din Vietnam: „Dacă cineva are dreptul să se gândească la un rol care ar putea rezolva pașnic chestiunea vietnameză, atunci România ar putea intra în discuție"[9]. România a continuat să trimită ajutoare Vietnamului de Nord, spre nemulțumirea administrației Johnson, „care, în mod firesc, a evitat să pună pe tapet acordul nuclear"[10]. Cercetări

recente dezvăluie însă faptul că România a jucat totuși un rol de mediator în perioada 1965–1966, ducând la apariția, în ianuarie 1967, a „Semnalului Trinh", conform căruia Vietnamul de Nord accepta oficial posibilitatea unor negocieri cu Statele Unite, și că acest rol a fost „mult mai semnificativ, consistent și influent decât se credea anterior".[11] Ambivalența românească în privința medierii este ilustrată de faptul că în toamna lui 1966, Ceaușescu susținea poziția sovietică de încheiere a războiului, insistând ca nord-vietnamezii să negocieze în timpul luptelor armate.[12]

Cooperarea în materie de tehnologie nucleară a fost primul subiect abordat de Ceaușescu în întâlnirea lui cu Richard Nixon de la București, din august 1969. Președintele american considera că românii sunt un canal util atât în negocierile cu Hanoiul, cât și în cele cu Beijingul, și în consecință a fost dispus să le facă pe plac românilor mai mult decât orice alt președinte american. După vizita lui, Nixon a cerut Comisiei pentru Energie Atomică să aprobe solicitarea României referitoare la o uzină de apă grea. România a putut astfel obține licențele pentru aceasta, un reactor de cercetare de 14 MW TRIGA II și celule calde pentru reprocesarea plutoniului. Folosindu-și influența politică, pe 20 mai 1970 Uniunea Sovietică a semnat cu România un acord pentru cumpărarea unei uzine de 440 MW VVR pe râul Olt, având ca termen de livrare anul 1978. Totuși, după ce a luat în considerare și tehnologia canadiană CANDU (Canada Deuterium Uranium), Ceaușescu a decis să o adopte pe aceasta din urmă pentru a construi o centrală nuclearoelectrică de cinci unități (reactoare) la Cernavodă, pe Dunăre.[13] Lucrul la prima unitate a început în 1980.[14]

Cea mai puternică afirmare a autonomiei României față de dictatele sovietice a fost condamnarea de către Ceaușescu a intervenției Pactului de la Varșovia în Cehoslovacia, în 1968.[15] Conducătorul român nu a fost consultat de aliații lui din Pactul de la Varșovia cu privire la această intervenție. Așa cum s-a plâns Ceaușescu pe 25 august 1968:

> dacă tovarășii sovietici erau cu adevărat preocupați cu privire la presupusul „pericol" din Cehoslovacia, ar fi fost normal ca ei să se întâlnească cu partidul și cu guvernul nostru și să ne prezinte faptele în discuție, măcar pentru a se asigura că nu există nici o neînțelegere.[16]

Ceaușescu se întâlnise cu Alexander Dubček pe 17 august 1968, la Praga, pentru a-și exprima solidaritatea cu poziția cehoslovacă. Într-o dare de seamă adresată Comitetului Executiv al CC al PCR[17] cu privire la vizita lui, Ceaușescu afirma:

> Simțim că, în general, felul în care am participat la discuții și ne-am comportat în întâlnirile publice a fost în același timp un ajutor oferit tovarășilor cehoslovaci și o contribuție la întărirea prieteniei dintre noi și, în același timp, a făcut posibil să găsim noi căi de a contribui la eliminarea neînțelegerilor și întărirea unității țărilor socialiste.[18]

În virtutea politicii Partidului Comunist Român de „neamestec în treburile interne ale altor state", propusă în 1964, în cursul separării acestuia

de Uniunea Sovietică, faptul că Ceaușescu nu se alăturase altor țări est-europene membre ale Pactului de la Varșovia în invazia Cehoslovaciei de pe 21 august era prea puțin surprinzător; denunțarea invaziei a fost un act de curaj, pentru care și Ceaușescu, și țara și-au câștigat respectul internațional. Conducătorul român a refuzat trecerea trupelor bulgărești prin România, în drum către Cehoslovacia (acestea au fost transportate aerian în Ucraina). Mai mult, invazia a antrenat fisuri și în alte zone ale Pactului de la Varșovia. Albania, care era doar membru nominal al alianței din 1961, și-a exprimat opoziția, rupând ultimele legături rămase cu aceasta din urmă și aliniindu-se mai tare cu China.

În discursul lui de la balconul Comitetului Central al PCR din 21 august, la numai câteva ore după ce trupele sovietice și ale Pactului de la Varșovia începuseră să intre în masă în Cehoslovacia, Ceaușescu a denunțat Uniunea Sovietică pentru că a încălcat flagrant „libertatea și independența unui alt stat"[19]. Adresându-se unei mulțimi imense de cetățeni obișnuiți și de fideli ai partidului, Ceaușescu a promis că România va face toți pașii necesari pentru a-și apăra propria suveranitate și integritate teritorială:

> S-a spus că în Cehoslovacia există pericolul contrarevoluției; se vor găsi poate mâine unii care să spună că și aci, în această adunare, se manifestă tendințe contrarevoluționare. Răspundem tuturor: întregul popor român nu va permite nimănui să încalce teritoriul patriei noastre!

La puțin timp după ce Ceaușescu și-a încheiat discursul, Comitetul Central și guvernul român s-au întâlnit într-o întrunire de urgență și au adoptat un comunicat comun, exprimându-și „profunda îngrijorare" față de

> încălcarea flagrantă a suveranității naționale a unui stat socialist frățesc, liber și independent, a principiilor pe care se bazează relațiile între țările socialiste, a normelor unanim recunoscute ale dreptului internațional.

Declarația comună cerea retragerea imediată a trupelor sovietice și est-europene, pentru ca „poporul cehoslovac să-și poată rezolva singur treburile interne, fără nici un amestec din afară"[20].

Opoziția decisă a lui Ceaușescu la invazia sovietică a creat la București temeri că România ar putea fi următoarea țintă a trupelor sovietice. Confruntat cu această amenințare, conducătorul român și-a domolit limbajul. Deși a avut grijă ca în ieșirile lui publice să nu pară că legitimează invazia, schimbarea de ton a devenit evidentă în ultima săptămână din august. Ceaușescu a renunțat la criticile la adresa invaziei și chiar a lăsat pe altă dată polemicile despre Basarabia și Bucovina de Nord. Totuși, autoritățile românești nu au dezavuat niciodată explicit discursul din balcon al lui Ceaușescu, iar intervenția Pactului de la Varșovia l-a făcut pe Ceaușescu și mai hotărât să urmeze un curs militar autonom, creându-le sovieticilor temeri că România ar putea părăsi Pactul.

În săptămânile de după invazia din 1968 a Cehoslovaciei a devenit mai explicit un nou cadru al relațiilor sovieto-est-europene. Uniunea Sovietică a proclamat ceea ce a devenit cunoscut în Occident (dar nu și

în URSS, până în 1989) drept „doctrina Brejnev".[21] Una dintre cele mai clare explicitări ale logicii din spatele doctrinei a ieșit la iveală, de fapt, cu două luni înaintea invaziei, într-un discurs al ministrului de externe Andrei Gromîko în fața Sovietului Suprem. Pentru Uniunea Sovietică, afirma Gromîko,

> nu există nimic mai sacru, în domeniul politicii externe, decât consolidarea comunității țărilor socialiste. Apărarea câștigurilor și a coeziunii statelor aparținând comunității socialiste este datoria noastră sacră, căreia țara noastră îi va fi credincioasă oricare ar fi încercările prin care va trece [...]. Cei care speră să creeze chiar și o singură breșă în comunitatea socialistă își fac planuri în van. Comunitatea socialistă nu va permite așa ceva.[22]

Determinarea lui Brejnev de a aduce la ordine țările Pactului de la Varșovia cu ajutorul forței i-a sugerat lui Ceaușescu fără echivoc ideea că Brejnev ar putea căuta o ocazie de a crea o presiune militară asupra României stabilind exerciții militare pe teritoriul acesteia. Pe 15 ianuarie 1969, atașatul militar român la Atena a trimis la București un raport referitor la o discuție cu omologul lui vest-german. Raportul i-a fost înmânat imediat lui Ceaușescu. El afirma că, în timpul discuției, atașatului român i s-a spus că sursele occidentale sugeraseră că „exercițiile militare comune cu trupe ale Pactului de la Varșovia [sunt] planificate în martie–aprilie". Într-o astfel de eventualitate, ofițerul vest-german spunea că

> dacă astfel de exerciții cu trupe ale Pactului de la Varșovia au loc pe teritoriul României, conducerea sovietică va încerca, așa cum a făcut-o în Cehoslovacia, să mențină prezența trupelor sovietice și, în plus, să înlocuiască un număr de înalți demnitari de partid și de stat care se opun într-un fel sau altul liniei sovietice.[23]

În același timp, importanți oficiali sovietici au formulat amenințări deschise la adresa omologilor lor români.[24] Pe 11 februarie 1970, generalul-maior Florian Truță, adjunctul șefului Marelui Stat-Major al forțelor armate ale Pactului de la Varșovia de la Moscova, a raportat în țară că, în timpul convorbirilor cu generalul sovietic M.S. Ștemenko de pe 9 februarie, acesta făcuse o serie de remarci revelatoare. Atunci când Truță s-a referit la cererea României de a exista o convenție privind trimiterea trupelor Pactului pe pământ românesc pentru manevre, Ștemenko a răspuns:

> Știm că pe 21 august 1968 ați promulgat o lege legată de evenimentele din Cehoslovacia. În statutul semnat în martie 1968 nu există prevederi cu privire la încheierea de convenții ca bază pentru aplicațiile militare. Legi, legi, legi! Dar dacă trupele ajung pe câmpul de luptă, credeți că vor întreba despre legi? Și Dubček avea legi, dar cine l-a întrebat despre ele?[25]

După intervenția în Cehoslovacia, România și-a afirmat dreptul de a nu participa la acțiunile militare ale Pactului.[26] Acest lucru devine evident examinând un număr de documente. De exemplu, întâlnirea din 28 septembrie 1968 dintre mareșalul Iakubovski, comandant suprem al forțelor

comune ale Pactului de la Varșovia, Ceaușescu și prim-ministrul Ion Gheorghe Maurer a oferit Bucureștiului o ocazie de a-și preciza poziția cu privire la nevoia unui principiu al unanimității în deciziile Pactului.[27] Insistând, în primăvara lui 1970, ca exercițiile Pactului să aibă loc numai pe baza unei convenții bilaterale între România și Uniunea Sovietică (fără precedent, de altfel), Ceaușescu încerca să limiteze așteptările militare ale acesteia din urmă în privința membrilor juniori ai Pactului de la Varșovia, ridicând în același timp un obstacol legal împotriva oricărei folosiri a forței de către sovietici împotriva Bucureștiului. Insistența lui Ceaușescu cu privire la unanimitate mai trebuie văzută și ca o încercare de a evita angajarea într-un război împotriva NATO, pentru care ar fi trebuit luată o decizie cu majoritate. Poziția românească este clară într-o scrisoare datată 7 martie 1970, a generalului Ion Ioniță, ministru al forțelor armate, către Nicolae Ceaușescu, referitoare la aplicațiile militare planificate de Pactul de la Varșovia în aprilie 1970:

> După ce general-colonelul Ion Gheorghe l-a informat pe mareșalul Iakubovski, comandant suprem al forțelor Pactului de la Varșovia, cu privire la principalele elemente ale exercițiului, a continuat arătând că, în conformitate cu legile țării noastre, pentru ca exercițiul să aibă loc este necesară încheierea de convenții bilaterale între Republica Socialistă România și Uniunea Republicilor Sovietice Socialiste, pe de o parte, și între guvernul Republicii Socialiste România și cel al Republicii Populare Bulgare, pe de altă parte; aceste acorduri trebuie ratificate, de partea românească, de Marea Adunare Națională a Republicii Socialiste România.[28]

Brejnev i-a făcut, de asemenea, un număr de reproșuri lui Ceaușescu. Acesta a informat Biroul Politic românesc că în timpul convorbirilor dintre cei doi conducători de la Moscova din mai 1970 Brejnev îl acuzase că are intenția să părăsească Pactul de la Varșovia și să se alieze cu Occidentul.[29] Emil Bodnăraș, care era membru al Biroului Politic, a declarat mai târziu, în 1974, în fața ambasadorului SUA în România, Harry G. Barnes, că în august 1968 fusese luată în considerare inclusiv posibilitatea unei ieșiri din Pactul de la Varșovia,

> dar [Biroul Politic] a conchis că e mai bine să rămânem în organismele Pactului, fără influență în conducerea afacerilor militare ale Pactului. România poate astfel cel puțin să pună întrebări și să încerce să rămână informată. El [Bodnăraș] a reamintit că Ceaușescu îl acuzase pe Brejnev de faptul că nu se consultase cu el cu privire la intervenția în Cehoslovacia. Brejnev a răspuns că nu o făcuse pentru că Ceaușescu s-ar fi opus, la care Ceaușescu a replicat că i-ar fi spus lui Brejnev cât de nesăbuită și dăunătoare e o astfel de aventură.[30]

În același memorandum se mai spunea că

> Bodnăraș a căzut de acord cu ambasadorul că atât în Pactul de la Varșovia, cât și în CAER, sovieticii au o abordare dialectică, depunând eforturi în creștere pentru a întări unitatea, ca reacție la provocarea destinderii. Bodnăraș a afirmat categoric că politica românească rămâne aceea de opoziție la manevre ale Pactului pe pământ românesc, cu excepția aplicațiilor pe hartă și de apărare antiaeriană. A mai spus că forțele armate românești folosiseră în trecut poligoanele

sovietice pentru exerciții tactice cu rachete, dar acum au propriul poligon, de la Capul Midia la Sulina, așa că nu mai au nevoie de sprijin sovietic. România își produce acum o parte a tehnicii militare, a notat Bodnăraș. A mai spus că Guvernul României le propusese sovieticilor un proiect de aeronavă comun, dar atunci când Moscova a refuzat, România s-a întors către iugoslavi și britanici pentru cooperare în acest domeniu, cooperare care este acum în curs. În același timp, România încearcă să-și reducă propriile cheltuieli militare într-o oarecare măsură, presupunând că poate profita de pe urma destinderii.[31]

Protestele față de ocuparea Cehoslovaciei l-au făcut pe Ceaușescu să descopere că apelurile la sentimentul național pot fi un mecanism eficient de control social și dictatură personală. L-au convins că poate obține un profit din accentul pus pe simbolurile naționale, pentru propria poziție în România. Uriașul miting din București, de pe 21 august, și ovațiile izbucnite atunci când a denunțat ocupația s-au dovedit a fi momentul de apogeu al lui Ceaușescu, stârnindu-i acestuia apetitul pentru cultul personalității. Reacția lui la invazia condusă de sovietici a Cehoslovaciei se baza pe declarația din 1964 a Comitetului Central, care a rămas, în toată perioada cât Ceaușescu s-a aflat la putere, premisa fundamentală pe care s-a bazat autonomia României în cadrul Pactului de la Varșovia și al Consiliului de Ajutor Economic Reciproc.[32] Sub Ceaușescu, politica externă românească a fost caracterizată după 1968 de o continuitate care a lipsit, prin contrast, politicii interne.

Cât de serioasă a considerat Ceaușescu amenințarea unei invazii a Pactului de la Varșovia poate fi citit în două decizii: anunțul lui din 21 august 1968 de creare a Gărzilor Patriotice, miliție muncitorească în care erau mobilizați majoritatea adulților, bărbați și femei, și ordinul lui secret din aceeași perioadă pentru crearea unui plan secret de fugă pentru el de către Consiliul Securității Statului (CSS). Lucrul la plan a început imediat în Direcția XI (tehnică) a CSS și a fost finalizat în 1970. Principala componentă a planului, care purta numele de cod de Rovine-IS–70, era că, în cazul unei invazii, CSS urma să organizeze rezistența armată, la scară națională, cooptând întreaga populație.[33] Dacă rezistența dădea greș, Ceaușescu ar fi urmat să fugă în străinătate. Pe parcursul anilor, planul a fost modificat continuu, mai ales după ce Ceaușescu a fost informat de către Direcția de Informații Externe (DIE) de existența unui complot sovietic, cu numele de cod Dnestr, cu scopul de a-l înlocui cu un conducător mai apropiat de Moscova.

În forma actualizată, planul a fost redenumit „Z" de presa românească, care a publicat detalii ale versiunii lui din 1987 în vara lui 1993 (se spune că versiunea din 1989 se află în posesia Serviciului Român de Informații, fondat în 1990). Redactat de mână, pentru asigurarea securității maxime, Rovine-IS–70

se declanșează în momentul în care, ca urmare a unui act de agresiune îndreptat împotriva statului nostru, există pericolul iminent al ocupării vremelnice a capitalei și a unei părți din teritoriu, fapt ce ar îngreuna sau chiar ar face imposibilă exercitarea conducerii luptei de rezistență a întregului popor din actualele sedii.

Planul consta „în principal în scoaterea ascunsă și protejată din capitală a conducerii superioare de partid, deplasarea pe itinerare dinainte stabilite"[34].

Fuga liderului urma să fie pusă în aplicare prin rețeaua de canale și tuneluri subterane care legau clădirile publice și reședințele demnitarilor, cu puncte secrete de ieșire. Pentru șederea temporară a liderului trebuiau pregătite case conspirative, în cazul în care rutele de fugă ar fi fost blocate. Protecția lui trebuia să fie asigurată de armată, Securitate, Miliție și Gărzile Patriotice. Urmau să fie desemnate și puncte de aterizare pentru elicoptere și avioane destinate aceluiași lider, ca și locuri de refugiu în zonele împădurite, montane, la care inamicul ar fi avut un acces dificil și unde s-ar fi putut organiza ușor o rezistență. Planul nota că trebuie acordată preferință locurilor „cu tradiție în istoria patriei, având o populație cu puternice sentimente patriotice, care să asigure la nevoie găzduirea, protecția și apărarea conducătorilor de partid și de stat"[35]. Această măsură spunea multe despre psihologia lui Ceaușescu și credința lui că moștenise mantia apărătorilor patriei și a liderilor națiunii. Însăși alegerea numelui „Rovine" pentru plan este elocventă în acest sens, fiindcă acesta este locul din Țara Românească în care Mircea cel Bătrân a oprit înaintarea armatei otomane a sultanului Baiazid.

Coordonarea Rovine-IS–70 a fost încredințată Consiliului Securității Statului, pentru protecție și a comunicațiile radio, Ministerului Forțelor Armate, pentru apărarea terestră, antiaeriană și antirachetă, Ministerului de Interne, pentru controlul traficului terestru, și Ministerului Poștelor și Telecomunicațiilor, pentru menținerea legăturilor TV și radio. Fuga era plănuită în două etape: prima avea loc chiar în București, iar a doua se petrecea din capitală într-o zonă din țară (fuseseră pregătite cinci itinerarii diferite). Pentru plecarea de urgență din București au fost selecționate patru puncte până la care Ceaușeștii și-ar fi putut croi drum de la sediul central al partidului sau de la reședința lor prin canalele subterane. La plan a fost anexată o diagramă complexă a rețelei tunelelor care „puteau fi folosite pentru fuga clandestină" către cele patru puncte specificate.[36] Fiecare dintre cele patru rute care duceau în împrejurimile Bucureștiului a primit un nume de cod: „Luceafărul" (ruta 1), „Venus" (ruta 2), „Saturn" (ruta 3) și „Soarele" (ruta 4). A fost prevăzut și un convoi de automobile fals, care să creeze o diversiune.

Pentru fiecare etapă a călătoriei au fost create hărți care indicau responsabilitățile fiecărui membru al CSS sau ofițer alocat planului de evadare, numărul de mașini și elicoptere necesare și frecvențele sau lungimile de undă folosite pentru comunicații. Astfel, „Luceafărul" (ruta 1) a fost dată în sarcina lt.-col. Ion Vasilică; lui i se adăugau 25 de ofițeri, desemnați ca gărzi de corp ale conducătorului. Lui Ceaușescu și altor înalți demnitari le-au fost alocate șase mașini și două elicoptere, în timp ce bodyguarzii au primit 15 automobile și cinci elicoptere. Erau prevăzute atât elicoptere, cât și mașini, ca să existe mijloace multiple de plecare. Dacă fuga ar fi avut loc pe calea aerului, elicopterele ar fi urmat să decoleze din Piața Gheorghiu-Dej, din fața clădirii Comitetului Central.

Semnificația acestor planuri de fugă în ceea ce privește dimineața zilei de 22 decembrie 1989 este evidentă. Retragerea blindatelor din fața clădirii Comitetului Central la ora 10.30 a eliminat orice posibilitate ca elicopterele să decoleze de la sol, dar Ceaușeștii au fost salvați de decizia gen. lt. Victor Stănculescu de a chema două elicoptere care să aterizeze pe acoperișul Comitetului Central. Numai unul a putut face asta, al doilea fiind împiedicat de antenele de pe clădire. Chemarea a două aeronave, precum și faptul că Ceaușeștii au plecat în direcția Târgoviște sugerează implementarea planului de fugă după ruta numărul 4.[37]

În 1976, Rovine-IS–70 a fost modificat pentru a lua în considerare și posibilitatea unei tentative interne de înlăturare a lui Ceaușescu. La începutul acelui an, DIE și Departamentul Securității Statului au aflat de existența planului Dnestr al sovieticilor, de înlocuire a lui Ceaușescu cu un lider PCR fidel Moscovei.[38] Dacă lucrurile stăteau chiar așa, KGB-ul a reușit să țină Dnestr secret timp de aproape șapte ani, fiindcă dezertorul Ion Mihai Pacepa a afirmat că operațiunea fusese pusă în mișcare în august 1969, la ordinele lui Brejnev, după vizita din aceeași lună a președintelui Nixon în România.[39] Totuși, judecând după documentele disponibile, schimbările introduse în plan nu au implicat decât adăugarea de itinerarii de la casele de vacanță ale lui Ceaușescu de la Snagov, Predeal, Neptun și Sinaia, pentru care nu era prevăzut nimic în Rovine-IS–70, și acțiuni de recunoaștere pentru noi rute în zonele Olănești și Horezu; nu exista nimic care să sugereze o strategie de protecție a lui Ceaușescu diferită de planul original. Cu încorporarea acestor schimbări, Rovine-IS–70 a fost rebotezat „Luceafărul", după numele de cod al rutei 1.[40]

Din motive de securitate, planul Luceafărul era periodic actualizat. În aprilie 1979, un număr de ofițeri superiori din Direcția Organizare și Mobilizare a Ministerului de Interne și din Direcția a V-a a CSS au recomandat ca Luceafărul să fie revizuit, fiindcă „conținutul planului este cunoscut unor persoane care nu mai lucrează în Ministerul de Interne" (poate o referire la dezertorul Pacepa), să includă aranjamente de securitate nu numai pentru președinte, ci și pentru „familia prezidențială", și ca documentele referitoare la plan redactate între 1971 și 1976 să fie transferate de la Direcția Organizare și Mobilizare la Direcția a V-a. Această propunere, avansată șefului Direcției a V-a de col. Florică Stoicescu, din partea DOM, și col. Ion Băjenaru, a fost aprobată de ministrul de interne, Ion Homoștean.[41]

Faptul că nu se putea bizui pe România ca aliat după august 1968 l-a făcut pe Brejnev să ordone GRU, agenția sovietică de spionaj militar, să ia țara în vizor. Deși Ceaușescu voia să-și păstreze forțele de securitate mulțumite, oferindu-le o creștere de salariu de 15% angajaților din Ministerul de Interne în octombrie 1969, el era extrem de conștient că toți comandanții de rang înalt din armata română fuseseră antrenați la Moscova, lucru care-i făcea vulnerabili în fața abordărilor GRU. Afirmația dezertorului ceh Jan Šejna că la puțin după ce a devenit secretar al partidului „Ceaușescu le-a ordonat tuturor ofițerilor români cu soții sovietice fie să divorțeze de ele și să le trimită înapoi în URSS, fie să-și dea

demisia din armată"[42] ar putea foarte bine fi adevărată, dar, dacă e așa, a fost un ordin care nu a fost adus cu totul la îndeplinire de generalul Ion Ioniță, care fusese numit ministru al apărării în 1966 și era, conform unor surse, căsătorit cu o rusoaică. Cel mai bun exemplu referitor la tentativele GRU de a obține informații cu privire la planurile de apărare ale României a fost cazul gen.- lt. Ioan Șerb, șeful garnizoanei București. Născut în 1926 în sudul României, fusese ucenic lăcătuș înainte de a se înrola ca voluntar la infanterie, în octombrie 1944, pentru a lupta în armata română în campaniile ungară și cehoslovacă. În 1946, a fost trimis la o școală de ofițeri și ridicat la rangul de maior. Cinci ani mai târziu, a fost selecționat pentru academia militară Vorošilov din Moscova, unde a studiat doi ani, și, la vârsta de 29 de ani, a devenit cel mai tânăr general din armata română.

Despre Șerb s-a spus că ar fi pasat documente referitoare la rețeaua de apărare a Bucureștiului, într-un restaurant, atașatului militar sovietic, colonelul F.A. Musatov, în septembrie 1971.[43] Într-un interviu publicat în 1993, Șerb a susținut că nu a existat niciodată nici o dovadă cu privire la presupusa lui trădare. A amintit faptul că pe 30 septembrie 1971 fusese degradat, printr-un decret al Consiliului de Stat, de la rangul de general-locotenent la cel de soldat, apoi arestat, pe 5 octombrie, pe când își vizita fiul la școala de ofițeri din Sibiu. În aceeași noapte, a fost dus la București, la sediul Direcției Investigații Penale a Comitetului Securității Statului, de pe Calea Rahovei. Acolo a fost reținut timp de trei luni, dar anchetatorii lui nu au putut obține nici o dovadă cu privire la trădare.[44] A fost totuși judecat în secret de o curte marțială și condamnat la șapte ani de închisoare, dar a fost eliberat în august 1976 și trimis să lucreze în chip de contabil la o fermă de porci, după ce Ceaușescu s-a întâlnit cu Brejnev în Crimeea.[45] În 1972, media occidentală a relatat că ar fi fost executat, lucru care după dezertorul Ion Pacepa a fost rezultatul unei stratageme deliberate a lui Ceaușescu de a convinge Occidentul că socotea Uniunea Sovietică drept o țară neprietenoasă. Dar pentru opinia publică occidentală, dată fiind intrarea într-un con de umbră a României în media după 1968, aceasta a devenit din nou o țară la fel de îndepărtată ca fața nevăzută a Lunii.

Șerb fusese atât ținta Direcției a IV-a pentru Contraspionaj Militar a Securității (UM 0632), cât și a unei unități speciale de contraspionaj, care se ocupa de țările socialiste, desemnată drept UM 0110. Misiunea strict secretă a acesteia din urmă era anihilarea operațiunilor de spionaj ale altor țări din blocul sovietic, incluzând atentatele la viața lui Ceaușescu și crearea de pretexte pentru o intervenție militară a Pactului de la Varșovia în România. UM 0110 era unică în statele Pactului de la Varșovia și s-a dezvoltat dintr-o unitate specială din Secția Forțe Armate și Securitate a Comitetului Central al PCR, înființată de Ceaușescu pentru a supraveghea loialitatea conducerii superioare de partid. Șef al secției era Vasile Patilineț, membru al Biroului Politic, iar adjunct, generalul Grigore Răduică. La sfârșitul lui august 1968, imediat după invazia sovietică a Cehoslovaciei, Ceaușescu a ordonat extinderea acestei unități,

pentru a-i verifica în secret pe românii suspectați că ar avea legături cu Uniunea Sovietică și alte țări est-europene. Colonelul Aurel Mircea a fost numit să conducă unitatea încă lipsită de număr, care se subordona numai lui Ceaușescu și Răduică. Unitatea extinsă avea în jur de 100 de ofițeri operativi, asistați de un grup administrativ pentru servicii de personal, secretariat, arhive și finanțe. Noua structură a fost autorizată să intercepteze toate comunicațiile telefonice ale ambasadelor țărilor Pactului de la Varșovia în România. Ceaușescu personal îi indica diverse ținte individuale, multe dintre ele cu vechime mai mare în partid decât a lui și cunoscute ca având rezerve față de conducerea acestuia.

În aprilie 1972, Ceaușescu a autorizat ca, numai din rațiuni operaționale, unitatea să fie desemnată prin indicativul DIE, UM 0920. Noua unitate a primit desemnarea de UM 0920/A. Șef a fost numit lt.-col. Constantin Iosif. După dezertarea lui Pacepa din august 1978, indicativul a fost schimbat în UM 0110.[46]

Un alt presupus caz de trădare a unui general român a ieșit la iveală de-abia după publicarea memoriilor lui Pacepa, *Orizonturi roșii*, în 1987. Comandant al regiunii militare București între 1975 și 1978, generalul Nicolae Militaru era unul dintre ofițerii superiori care studiaseră la Moscova urmărit de Direcția a IV-a pentru Contraspionaj Militar a Securității. În 1978, el a fost filmat întâlnindu-se cu atașatul militar sovietic la București, care i-a cerut o copie a cărții telefonice a Marelui Stat-Major. Se pare că Militaru a acceptat cererea, iar întâlnirea i-a fost raportată lui Ceaușescu, care a ordonat îndepărtarea lui din funcție. Totuși, Ceaușescu nu a fost din cale-afară de nemulțumit de episod, fiindcă l-a făcut ulterior pe Militaru adjunct al ministrului construcțiilor industriale. Traiectoria descendentă a acestuia a continuat însă. A fost înlocuit din funcția de adjunct al ministrului în februarie 1984, iar nouă luni mai târziu, la Congresul al XIII-lea al PCR, și-a pierdut locul în Comitetul Central, în care fusese membru supleant din august 1969.[47]

Pacepa a susținut că la vremea când a fugit el, în iulie 1978, alți șase generali din armată și Securitate fuseseră identificați ca fiind implicați în planul sovietic Dnestr. Singurul menționat de el a fost generalul-maior Grigore Naum, pe care l-a identificat ca șef al Direcției a V-a pentru Contraspionaj Militar.[48] De fapt, Direcția a V-a răspundea de protecția personală a lui Ceaușescu. Naum a fost trecut în rezervă și, la fel ca restul ofițerilor cu presupusă implicare în planul sovieticilor, a fost cruțat de umilirea publică. Ceaușescu, care nu dorea să irite Kremlinul, a interzis pare-se chiar și interogarea suspecților, preferând să-i neutralizeze discret, prin mutarea în posturi nesemnificative. Acesta a fost și tratamentul general-maiorului (de două stele) Mihai Caraman, ofițerul care recrutase în 1962 un francez de la biblioteca centrală a NATO și îi furnizase sute de documente secrete, ajungând apoi până la rangul de șef al unității de contraspionaj a DIE; despre el se presupunea că fusese „reactivat" de GRU în 1978. Pacepa nu l-a inclus pe Caraman printre cei implicați în planul Dnestr, dar s-a referit la contacte mai târzii ale acestuia cu GRU, a căror dovadă i-a fost arătată lui Ceaușescu în prezența

lui Pacepa de către șeful Direcției a III-a pentru Contraspionaj a Securității, generalul-maior Gheorghe Moga. S-a spus despre Caraman că a fost retrogradat, tăcute, într-o funcție din Inspectoratul de Securitate București.[49]

În 1993, au ieșit la iveală informații cu privire la activități legate de GRU și KGB din această perioadă ale altui ofițer superior român. Un articol din săptămânalul *Tinerama* avansa ideea că „un ofițer de rang înalt care deține una dintre cele mai importante funcții în comunitatea de apărare a României a fost spion sovietic timp de zeci de ani". Ofițerul în cauză își începuse cariera în anii 1960 în DIMSM, agenția de spionaj militar, și primise un post diplomatic la Belgrad. La începutul anilor 1970, a fost mutat la Paris, unde a lucrat aproape un deceniu. După doi sau trei ani acolo, a atras atenția serviciului român de contraspionaj, și nu din cauza contactelor cu atașatul militar sovietic, care erau de așteptat, ci din cauza frecventelor întâlniri cu agenți sub acoperire de la ambasada sovietică, care au avut loc la consulatul de la Paris și la Marsilia. S-a afirmat că în 1976 a avut o întâlnire „confidențială" cu Vladimir Rîbcenko, iar doi ani mai târziu, alte patru, cu Anatoli Beliațev. Personajul în cauză a mai fost văzut vorbind cu Boris Filipov, Evgheni Ivanov și Mihail Soloviov.[50]

Orice speranțe că denunțarea abuzurilor din trecut ale Securității și atitudinea sfidătoare a lui Ceaușescu la adresa Uniunii Sovietice de după invazia Cehoslovaciei ar putea duce la o liberalizare mai extinsă s-au dovedit a fi false. Mașinăria de teroare pusă pe roate în 1948 a rămas operațională. Deziluzia populară a dat naștere opiniilor critice, iar Securitatea a reacționat imediat. În ciuda amnistiilor din 1976 și 1977, care au pus în libertate 28.000 de persoane (majoritatea, infractori minori sau arestați pentru a fi părăsit sau a fi încercat să părăsească ilegal țara), încălcările drastice ale drepturilor omului au continuat. Cei care se manifestau împotriva regimului au fost filați, hărțuiți, intimidați și și-au pierdut locurile de muncă. Pe lângă asta, au fost arestați și judecați, adesea sub acuzații considerate de Amnesty International a fi false, pentru „parazitism" (lipsa unui loc de muncă), „relații homosexuale" și „delapidare", iar apoi trimiși la închisoare, în spitale de psihiatrie sau lagăre de muncă forțată.[51]

În 1965, abuzul psihiatric a fost instituționalizat ca o formă eficace de represiune prin prevederile Decretului nr. 12 „privind îngrijirea medicală a bolnavilor mintal periculoși". Datele adunate de Amnesty International arată că acest act normativ a fost folosit pentru a obține internarea disidenților politici în instituții psihiatrice, inițial pe o perioadă de câteva luni, dar apoi, de la începutul anilor 1970, pe perioade de până la cinci ani. La începutul acestui deceniu, au fost create spitale psihiatrice speciale, ca Poiana Mare din județul Dolj sau Dr. Petru Groza din Bihor, iar în ele au fost trimiși o serie de prizonieri de conștiință, în baza articolului 114 din Codul penal din 1968. Acest articol prevedea că „se poate lua măsura internării într-un institut medical de specialitate" „când făptuitorul este bolnav mintal" sau „se află într-o stare care prezintă pericol

pentru societate", iar numărul disidenților internați în astfel de instituții a crescut semnificativ.[52]

Prin Decretul nr. 12 din 1965, decizia de a interna o persoană într-o instituție psihiatrică era luată de un procuror sau de autoritățile de sănătate, iar orice prelungire a perioadei de internare era decisă de un complet de judecată. În cazurile menționate de Amnesty International, disidenții fuseseră trimiși în instituții psihiatrice fără nici un fel de antecedente de comportament violent și, în multe cazuri, fără un diagnostic sau o examinare psihiatrică. Decizia de eliberare a unei persoane din internarea psihiatrică forțată se baza pe raportul unui psihiatru din instituția unde persoana în cauză era ținută, dar recomandările făcute tribunalelor aveau rațiuni politice, nu medicale.

Disidenții trimiși în instituții psihiatrice pe baza articolului 114 al Codului penal din 1968 erau acuzați de delicte politice neviolente, ca „propaganda antistatală" sau „tentativa de părăsire ilegală a țării". Ambele delicte erau definite în articolele 166 și 245 ale codului. Articolul 166 afirma:

> Propaganda cu caracter fascist săvârșită prin orice mijloace, în public, se pedepsește cu închisoare de la 5 la 15 ani și interzicerea unor drepturi.
> Propaganda sau întreprinderea oricărei acțiuni pentru schimbarea orânduirii socialiste, sau din care ar rezulta un pericol pentru securitatea statului, se pedepsește cu închisoare de la 5 la 15 ani și interzicerea unor drepturi.

Articolul 245 includea următoarele:

> Intrarea sau ieșirea din țară prin trecerea frauduloasă a frontierei se pedepsește cu închisoare de la 6 luni la 3 ani.

„Trecerea frauduloasă" se referea la lipsa unui pașaport. Iar din moment ce eliberarea pașaportului depindea, în multe cazuri, de îndeplinirea anumitor criterii de „securitate", cum ar fi colaborarea cu DIE, departamentul de spionaj extern al Securității, ca urmare a principiilor lor, disidenții aveau șanse aproape nule de a îndeplini vreodată astfel de criterii. Tribunalele românești au ordonat internarea în instituții psihiatrice a câteva persoane sănătoase mintal, pe baza unor diagnostice false.[53]

Pentru internări erau folosite trei tipuri de instituții. Mulți dintre cei considerați „bolnavi mintal" au fost trimiși în spitale de psihiatrie ca pacienți și ținuți în „unități de mare securitate" timp de o lună sau două. Alții, acuzați de delicte penale și supuși unor diagnostice psihiatrice, au fost ținuți timp de șapte până la opt săptămâni, în timpul proceselor, în saloanele de psihiatrie ale spitalelor de închisoare, ca Jilava, aflată la aproximativ 12 kilometri sud de București. Disidenții care erau găsiți vinovați de „propagandă împotriva statului" și bolnavi mintal au fost trimiși în spitale de psihiatrie speciale. Aici erau închiși până la doi sau trei ani.

Mulți disidenți supuși abuzurilor psihiatrice au fost internați în spitalul Dr. Petru Groza din orașul cu același nume, aflat în județul Bihor. Între 1973 și 1977, numărul disidenților ținuți aici a crescut de la 50 la

150. Bărbații și femeile erau găzduiți în clădiri separate, într-un complex înconjurat de un gard metalic înalt de doi metri, cu sârmă ghimpată. În preajma gardului se aflau lumini de neon, iar în interior, patru turnuri de pază, unde erau plasați milițieni înarmați. Existau patrule regulate, dotate cu câini-lupi. Pentru anii 1970, în spital s-a raportat o rată a mortalității relativ ridicată. În ianuarie și februarie 1975, șase persoane (o femeie și cinci bărbați) au murit de infarct, tuberculoză, paralizie progresivă (sifilis) și hepatită – cu toții, sub vârsta de 30 de ani, conform datelor.[54] Disidenții care au fost ținuți în spitale au afirmat că existau câteva cauze ale morții: dozele mari de medicamente administrate unor persoane care sufereau de maladii somatice și psihice serioase, nivelul scăzut de igienă și tratamentul medical inadecvat.

Din cei 400 de deținuți internați între 1975 și 1977, Amnesty International a conchis că 150 erau disidenți, iar restul, deținuți de drept comun. Majoritatea deținuților au fost supuși tratamentelor psihiatrice în virtutea unor ordine ale tribunalelor care se bazau pe articolul 114. În spitale lucrau doar un număr restrâns de psihiatri și aproximativ 30 de angajați personal auxiliar, care includea 25 de infirmiere și infirmieri și un tehnician de laborator. Directorul spitalului era dr. Ioan Pricop; dr. Mircea Tocuțiu conducea secția de femei, iar dr. Horia Ardelean pe cea de bărbați. S-a relatat că saloanele erau slab echipate, păturile nu erau spălate cu lunile, iar cearșafurile erau schimbate când se nimerea. Mesele se serveau regulat, de trei ori pe zi, dar disidenții presupuneau că adesea acestea conțineau tranchilizante.

Un al doilea spital în care au fost internați disidenți a fost cel de la Poiana Mare, situat în județul Dolj, la aproximativ 14 kilometri sud de Calafat. Clădirile, construite la începutul anilor 1950, fuseseră inițial concepute drept cazărmi, dar mai târziu în incintă a fost amplasat un sanatoriu de tuberculoși. În 1972, Ministerul Afacerilor Interne a transformat o parte din clădirile disponibile într-un spital de psihiatrie special. Acesta era împărțit în patru pavilioane sau centre, câte două pentru bărbați și pentru femei, fiecare înconjurat de un gard de sârmă ghimpată înalt de patru metri. Fiecare dintre ele includea câteva saloane în care erau ținuți până la 25 de deținuți, o sală de mese și una de tratament, pentru administrarea medicației. În ciuda unei recomandări din 1973 a Ministerului Sănătății ca spitalul să fie închis pentru că nu respecta standardele de igienă și de îngrijire medicală, Ministerul Afacerilor Interne nu a luat nici un fel de măsuri. Tot personalul spitalului era angajat în acesta din urmă, inclusiv directorul politic, care, în 1978, era un anume dr. Enache.[55] Fiecare pavilion avea opt infirmiere, patru gardieni și trei oameni de serviciu. Numărul deținuților era, în 1977, de 400, distribuiți egal în cele patru pavilioane, jumătate bărbați, jumătate femei. Dintre ei, s-a estimat că 120 erau disidenți. Dreptul la exerciții fizice în aer liber era dat numai acelor deținuți cărora le fuseseră administrate doze mari de medicamente și despre care se considera că se conformaseră procesului de „reeducare", purtându-se prietenos cu personalul.

Atât spitalul de la Poiana Mare, cât și spitalul Dr. Petru Groza au fost folosite pentru tratamentul pe termen lung, în timp ce spitalul închisorii Jilava avea un rulaj rapid de deținuți. Spitalul era parte dintr-una din închisorile de maximă securitate ale țării, care fusese construită ca fortăreață subterană în 1895, în rețeaua de apărare a Bucureștiului. În celule picura apa, iar zidurile erau umede, de unde și numele închisorii. O descriere a ei, în anii 1950, este dată de Annie Samuelli, care și-a petrecut o parte din condamnarea de 12 ani acolo:

> Această închisoare a fost cândva un fort subteran, acoperit de pășuni pe care păștea vaci și oi. Oricine trecea pe drumul ce o mărginea nu ar fi bănuit că dedesubt erau vreo patru mii de deținuți politici, care urmau să fie trimiși la judecată sau transferați în alte temnițe. Celulele erau boltite, cu pardoseli din piatră, ferestrele zăbrelite dădeau spre curți săpate în subteran, înconjurate de parapete de pământ. Tufe, copaci, iarbă ce creșteau din plin le dădeau înfățișarea unor grădini obișnuite, tocmai pentru a înșela vreun avion ce ar fi zburat pe deasupra.
>
> Apa șiroia de-a lungul pereților, în special în timpul verilor calde și lipsite de aer. Nimic, nici măcar o pereche de pantofi nu putea fi lăsată pe podea, fără a nu mucegăi. Locul își merita pe deplin denumirea.[56]

Spitalul închisorii se afla deasupra nivelului solului, iar secția de psihiatrie era situată la etajul al patrulea. Potrivit disidenților închiși acolo în anii 1970, cele mai mici camere ale secției aveau mai puțin de patru metri pătrați și erau folosite pentru pedeapsa deținuților, ținuți uneori acolo, în cămașă de forță, chiar și zece zile în cazurile extreme. Deținuții politici erau repartizați în aceleași saloane cu deținuții de drept comun, iar încăperile cele mai mari aveau în jur de 30 de metri pătrați și găzduiau până la 26 de pacienți. În secția de psihiatrie se aflau în orice moment 100 de deținuți, sau chiar mai mulți, iar printre ei se numărau deținuți politici sau de drept comun cu afecțiuni psihiatrice serioase. Unii dintre ei însă erau disidenți fără probleme psihice.[57]

Jilava este locul în care poate fi stabilit un tipar al abuzului, implicând injectarea de neuroleptice puternice, la foștii prizonieri de conștiință. Dozele erau administrate fără examinarea medicală prealabilă a noului pacient. În consecință, internații cu anumite antecedente medicale, ca bolile cardiovasculare, puteau suferi efecte secundare severe de pe urma administrării unui asemenea tratament. După două săptămâni, era realizată o electroencefalogramă și avea loc un interviu de 20 de minute cu un medic. Disidenții supuși unor asemenea interviuri erau transferați în spitale psihiatrice speciale, dar înainte de a pleca li se cerea să semneze o declarație că nu li se administraseră nici un fel de medicamente. Cei mai îndărătnici, atât politic, cât și de drept comun, erau transferați la spitalul din Sighetu Marmației.

Un alt spital de psihiatrie în care erau închiși disidenții era Dr. Marinescu, din București. Deținuții erau plasați în saloanele nr. 6 și 7, unde se aflau bolnavii incurabili, care se plimbau adesea dezbrăcați. Supervizarea disidenților era încredințată unui asistent medical (presupus ofițer de securitate), care le administra doze zilnice de medicamente, prin

injectare. Deținuții erau de obicei trimiși la acest spital de tribunal pentru „observație" și erau ținuți acolo între patru și opt săptămâni. Între 1975 și 1978, se crede că nu existau mai mult de cinci disidenți închiși în spital în același timp.

Foștii disidenți au mai declarat în fața Amnesty International că tratamentul psihiatric a fost folosit ca mijloc de reeducare politică în anii 1970 și 1980, în cazul celor condamnați conform articolului 114 din Codul penal. Adesea, la interogatoriile realizate de ofițeri din Direcția Investigații Penale a Securității, era prezent un psihiatru. Celui interogat i se cerea să-și descrie atitudinea față de comunism, față de conducătorii țării și față de societate în general, iar pe baza răspunsurilor lui era pus un diagnostic. Acesta era adesea fabricat pornind de la dosarul medical al deținutului sau de la faptul că acesta se plânsese de dureri de cap sau de alergii. Dacă deținutul era atestat de tribunal ca fiind bolnav psihic, era închis într-un spital de profil și se punea în mișcare procesul de reeducare. În cazul în care el refuza să-și admită vina și să se căiască, era amenințat și i se administrau injecții și uneori bătăi. Admiterea vinei ducea la încheierea tratamentului cu medicamente și chiar la eliberarea timpurie, dar disidentului i se cerea să semneze o declarație în care promitea că nu va dezvălui detalii ale tratamentului la care fusese supus, sub amenințarea reîncarcerării. Încălcarea interdicției cu privire la conversația cu alți prizonieri era pedepsită prin injectarea de medicamente sau bătăi. Contactul cu rudele era restricționat sever. La spitalul Jilava, deținuților li se permitea să primească și să trimită câte o scrisoare pe lună, în timp ce la Dr. Petru Groza și Poiana Mare uneori nu li se permiteau contacte timp de mai multe luni. În perioada de „observație medico-legală", la Dr. Marinescu nu era admisă nici un fel de interacțiune de acest tip.

Medicamentele și șocurile electrice erau folosite nu numai în spitale. Câteva relatări ale unor disidenți descriu administrarea lor în timpul interogatoriilor de către ofițerii de investigații penale ai Securității, la sediul central din Calea Rahovei, în tentativa de a obține declarații autoincriminatoare. Doi muncitori de la uzina de tractoare Steagul Roșu din Brașov, Gheorghe Rusu și Vasile Brancu, au fost arestați în 1974 după ce în fabrică a izbucnit un foc și au apărut pe ziduri sloganuri care cereau salarii mai bune. Amândoi au fost supuși șocurilor electrice și tratamentului cu medicamente, fiind acuzați de subminarea economiei și propagandă împotriva statului. Rusu a fost condamnat la moarte, într-un proces care a avut loc la uzină, pe 12 mai 1975, dar sentința nu a fost executată și a fost trimis la închisoarea din Aiud. Despre Brancu s-a zvonit că ar fi murit în Calea Rahovei, în urma abuzurilor psihiatrice, care includeau tratamentul cu șocuri electrice.[58]

Amnesty International a publicat în 1978 detalii cu privire la 16 cazuri de disidenți închiși în spitale de psihiatrie, pe diverse perioade, între 1969 și 1978.[59] Trei dintre aceștia, pe nume Paulina Cătănescu, Gheorghe Brașoveanu și Vasile Paraschiv, și-au exprimat solidaritatea cu o scrisoare deschisă trimisă de scriitorul Paul Goma și alte șapte

persoane, pe 8 februarie 1977, celor 35 de state participante la Conferința pentru Securitate și Cooperare în Europa, care avea loc la Belgrad, și a dus la semnarea Actului Final de la Helsinki. Goma a atras atenția asupra abuzurilor împotriva drepturilor omului din România și a faptului că guvernul nu-și respecta angajamentele luate în plan internațional. Paulina Cătănescu și Gheorghe Brașoveanu au fost rearestați și plasați în spitale de psihiatrie, în timp ce lui Paraschiv i s-a dat, la finalul lui 1977, un pașaport. Paraschiv a ajuns în Franța, unde a fost supus unei examinări psihiatrice independente, care a confirmat faptul că nu avea afecțiuni psihice, și s-a întors în România în vara lui 1978.

Brașoveanu a fost reinternat la psihiatrie în martie 1979. Cu două luni mai devreme, un grup de 15 muncitori și un număr de intelectuali din orașul Turnu Severin fondaseră Sindicatul Liber al Oamenilor Muncii din România (SLOMR), care recrutase membri în mai multe orașe din țară, ca Ploiești și Constanța, și cooptase muncitorii maghiari din Târgu Mureș și Timișoara. Preotul ortodox disident Gheorghe Calciu s-a oferit să le fie călăuză spirituală. Grupul a pus în circulație un manifest care cerea legalizarea sindicatelor neoficiale și respectarea dreptului la liberă asociere. Într-o scrisoare deschisă trimisă lui Ceaușescu în aprilie, sindicatul protesta împotriva arestărilor repetate ale membrilor săi, printre care se numărau Ion Cană și Gheorghe Brașoveanu, reținuți pe 10 martie, și Nicolae Dascălu, care le-a urmat ca șef al sindicatului și care a fost condamnat, în iunie, la 18 luni de închisoare pentru că ar fi divulgat secrete de stat organizației Amnesty International. Un alt membru al SLOMR, Eugen Onescu, a fost internat în spitalul Dr. Marinescu pentru trei săptămâni, în timp ce Cană și Brașoveanu au fost trimiși la închisoare, dar eliberați în 1980. În 1986, celui din urmă i s-a permis să plece din România.

Pe 21 februarie 1989, dr. Ion Vianu, psihiatru stabilit în Elveția după ce plecase din România în anii 1980, a comunicat, într-o audiere publică a Comitetului pentru Afaceri Politice al Parlamentului European, cazul lui Nestor Popescu, scenarist de film. Popescu se convertise la baptism în 1986, iar un an mai târziu fusese eliberat din funcție, pentru diseminarea de broșuri baptiste. A fost trimis în justiție și declarat ca suferind de „psihoză paranoidă", apoi internat la spitalul din Poiana Mare.[60]

12. PARADOXUL POLITICII EXTERNE

Tentativele sovietice de descurajare a lui Ceaușescu l-au impresionat prea puțin pe acesta – sau, la drept vorbind, par mai degrabă a-i fi întărit decizia de a plasa interesele României deasupra celor ale Kremlinului. Spre deosebire de alți membri ai Pactului de la Varșovia, România nu a rupt relațiile diplomatice cu Israelul după Războiul de Șase Zile. Recunoașterea din ce în ce mai mare a utilității politice a țării în chip de ghimpe în coasta Uniunii Sovietice a declanșat o perioadă de curte făcută de Occident lui Ceaușescu, manifestată și prin vizita președintelui Nixon din august 1969.[1] Decizia președintelui american de a se întâlni cu Ceaușescu era „un exemplu de manual cu privire la politica de diferențiere a lui Nixon"[2]. Nu numai că ea a marcat un punct de cotitură în relațiile Washingtonului cu București, dar în plus a demonstrat altor membri ai lagărului socialist că Statele Unite erau dornice să devină un partener. Conducătorul român a întors vizita în octombrie 1970, când, la invitația lui Nixon, a făcut prima vizită de stat a unui președinte român în Statele Unite.[3] A urmat o succesiune de favoruri economice. În 1971, România a fost admisă în GATT (General Agreement on Tariffs and Trade – Acordul General pentru Tarife și Comerț), iar în 1972 a fost acceptată în Fondul Monetar Internațional și Banca Mondială. În decursul anilor 1970, ea și-a extins relațiile comerciale externe cu Vestul într-o măsură mai mare decât orice altă țară din blocul est-european. Poziția comercială a țării a fost întărită în 1973, când ea a obținut un acord de comerț preferențial cu Comunitatea Europeană.[4]

Votând Legea Comerțului din 1974, Congresul SUA i-a permis președintelui american să extindă Clauza Națiunii celei Mai Favorizate la țările comuniste.[5] Secțiunea 402 a acestei legi, cunoscută drept Amendamentul Jackson-Vanik, interzicea extinderea clauzei la țările care nesocoteau dreptul de a emigra al cetățenilor lor, dar îi permitea președintelui, în același timp, să facă o derogare de la această prevedere dacă asta ar fi „promovat substanțial obiectivele libertății de emigrare". Perioada inițială de derogare, de 18 luni, putea fi reînnoită pe intervale de 12 luni de către președinte, deși atât Senatul, cât și Congresul puteau anula aceste derogări. Acordată de președintele Ford la sfârșitul lui iulie

1975, Clauza Națiunii celei Mai Favorizate[6] era o recunoaștere a succesului cu care Ceaușescu „le-a dat peste nas rușilor"[7].

Odată cu oferirea ei, Congresul SUA a putut să-l țină pe Ceaușescu la respect în privința problemelor dreptului omului din România – în primul rând, referitor la emigrare. Evaluarea anuală a performanței României în materie de emigrare urma să devină un factor-cheie al relațiilor României cu SUA în decursul anilor 1980. Președintele Ford a luat decizia de a-i garanta României clauza după ce a primit o „asigurare verbală" din partea lui Ceaușescu că acesta va „contribui la rezolvarea problemelor umanitare pe baza încrederii reciproce și a bunei-voințe".[8] Separat de beneficiile comerciale considerabile aduse României de clauză – exporturile în SUA s-au dublat, aproape, de la 133 de milioane de dolari la 233 de milioane de dolari între 1975 și 1977 –, pentru Ceaușescu conta și mai mult certificatul de onorabilitate pe care îl presupunea aceasta nu numai pentru politica de emigrare, ci și pentru tratamentul drepturilor omului în general în România.

Ceaușescu a vizitat Statele Unite din nou în aprilie 1978, pentru o a treia vizită de stat, la invitația președintelui Jimmy Carter.[9] Astfel, a stabilit un record fără precedent pentru astfel de vizite ale unui șef de stat din Pactul de la Varșovia. Două luni mai târziu, a primit o onoare fără precedent pentru un lider dintr-o astfel de țară: o vizită de stat în Marea Britanie. Aceasta a fost acceptată în speranța că „ar putea fi un stimulent pentru companiile britanice în privința oportunităților din ce în ce mai mari de comerț cu România"[10].

Pe plan intern, Ceaușescu și-a consolidat controlul asupra țării creând funcția de președinte al republicii, în 1974, cu o ceremonie de depunere a jurământului care aducea mai mult a încoronare decât a inaugurare a președinției. Numirea ca președinte a marcat o intensificare a cultului personalității, care era alimentat și de succesele politicii sale externe. Aceste caracteristici ale regimului Ceaușescu ne fac să luăm în considerare marele său paradox, faptul că strategiile reușite de politică externă contrastau extrem de mult cu proasta gestiune a situației interne. În politica externă, Ceaușescu a demonstrat același gen de atenție și energie care îi caracterizase pe Gheorghiu-Dej și pe Maurer atunci când plasaseră România pe un curs autonom. În politica internă, Ceaușescu a dat dovadă exact de contrariu, devenind tiranic și insensibil la nevoile populației.

Un tovarăș de idealuri care împărtise aceeași celulă cu Ceaușescu înaintea războiului remarcase la el, încă de la o vârstă fragedă, o nelimitată încredere în sine, care era hrănită de o lipsă la fel de nelimitată de încredere în toți ceilalți și mai ales în cei cărora le era subordonat ierarhic.[11] Neîncrederea a devenit evidentă în refuzul lui de a accepta sfaturi, refuz care era echivalent cu a accepta în jurul lui doar sicofanți, care i-au apărut în preajmă în număr din ce în ce mai mare în anii 1970 și 1980. Intoleranța lui față de ceilalți l-a apropiat de soția lui, Elena, o persoană cu o ambiție nemăsurată și un caracter foarte vindicativ, care a exploatat paranoia în creștere a soțului ei, încurajându-l pe acesta să

dea frâu liber prejudecăților și afectării lui. În vara lui 1971, Ceaușescu a vizitat China și Coreea de Nord. Această experiență a stârnit în el admirația pentru Revoluția Culturală și spectacolele grandioase dedicate cultului personalității. Adulația regizată, de o coregrafie meticuloasă, la adresa lui Mao și Kim Il Sung a înflăcărat imaginația lui Ceaușescu, așa încât acesta a cerut ceva asemănător la întoarcerea în România. Încăpățânarea și impulsivitatea au devenit mărcile regimului Ceaușescu. Asta nu numai că i-a umilit pe români, dar i-a privat și de demnitate în viața de toate zilele, reducându-i, în anii 1980, la starea de animal preocupat doar de supraviețuirea zilnică.

La începutul anilor 1970, Ceaușescu se putea scălda încă în aplauzele și respectul pe care i le acordase comunitatea internațională în august 1968, lucru exploatat de el la maximum. Totuși, cultivarea de către Occident a lui Ceaușescu a produs un al doilea paradox exact în vremea în care acesta se cufunda în ceea ce un analist a descris drept „neostalinism fără teroare"[12]. Dacă românii aveau la sfârșitul anilor 1960 senzația că Ceaușescu privește înspre viitor, la începutul anilor 1970 li se părea că privește în urmă.

„1978 a marcat apogeul acceptării lui Ceaușescu în Occident."[13] Doar după ce relevanța acestuia pe scena mondială a fost subminată de ascensiunea lui Mihail Gorbaciov, ales secretar general al PCUS în martie 1985, a început să scadă sprijinul occidental pentru conducătorul român. În septembrie 1983, imaginea occidentală populară a lui Ceaușescu era încă benignă, propagată de lideri ca vicepreședintele George Bush, care l-a descris drept „unul din comuniștii buni ai Europei"[14]. Odată cu apariția lui Gorbaciov, utilitatea lui Ceaușescu ca punte între Est și Vest s-a evaporat rapid, fiindcă o serie din pozițiile adoptate de conducătorul român în politica externă, care îi oferiseră o imagine poleită în Vest, au devenit caracteristici ale politicii sovietice, ca retragerea din Afganistan, renunțarea la rachetele nucleare cu rază scurtă de acțiune din Europa și reducerea arsenalului nuclear. Odată ce eșecul lui Ceaușescu de a adopta *perestroika* și *glasnost*-ul a început să atragă critici din partea conducerii sovietice, unii ambasadori occidentali, deși nu toți, au fost instruiți să facă gestul politic de a-i invita pe disidenții români la recepțiile oficiale.[15]

A mai existat un motiv important pentru succesul înregistrat de Ceaușescu în proiectarea unei imagini pozitive în Occident: tratamentul aplicat minorității evreiești. Sub Ceaușescu, statutul de care s-a bucurat comunitatea evreiască a fost unic în tot blocul comunist. Evreii au beneficiat de ceea ce un cercetător a numit „poate cel mai mare grad de autonomie dintre toate cultele"[16]. Cercetătorul respectiv atribuia acest fapt numărului lor în scădere, existenței unei comunități îmbătrânite, care nu prezenta nici o amenințare la adresa regimului, dorinței lui Ceaușescu de a-și promova o imagine favorabilă în Occident, mai ales în SUA, și personalității rabinului-șef al României, Moses Rosen.

Mulți evrei din România erau victime ale Holocaustului.[17] Holocaustul românesc a fost diferit de ceea ce s-a întâmplat în alte părți ale

Europei sau Uniunii Sovietice. În primul rând, pogromurile au fost săvârșite de autoritățile române în timpul dictaturii militare a lui Ion Antonescu, când România era o țară suverană aliată cu germanii. În al doilea, uciderea evreilor de către români a fost nu numai rezultatul asasinatului sistematic, ci și al deportării și consecințelor ei. Armatele germană și română au împușcat între 12.000 și 20.000 de evrei în Basarabia și Bucovina, în iulie și august 1941.[18] Forțele române înseși au trimis la moarte un număr de evrei estimat între 15.000 și 20.000 la Odessa, într-un mod similar, în luna octombrie a aceluiași an. Dintre cei 147.000 de evrei care au fost deportați din Bucovina și Basarabia între 1941 și 1943 în Transnistria, au murit cel puțin 90.000, majoritatea de tifos și malnutriție.[19] În aceeași perioadă, între 130.000 și 170.000 de evrei ucraineni, localnici, au pierit și ei în aceeași provincie, conform estimărilor.[20] Aceste cifre – care în total înseamnă aproape 300.000 de evrei – conferă regimului Antonescu sinistra distincție de a fi responsabil de cel mai mare număr de morți după Germania lui Hitler, fiindcă în Ungaria deportarea a 500.000 de evrei, dintre care 151.000 din fostul teritoriu românesc al Transilvaniei de Nord, în lagărele morții din Polonia a avut loc după ocuparea de către Germania a acestei țări, pe 19 martie 1944.[21] În al treilea rând, „politica evreiască" a României a fost independentă de Germania, în sensul că Antonescu a acționat din proprie inițiativă în privința evreilor, deși în contextul dominației naziste asupra Europei continentale. De exemplu, în vara lui 1942, Antonescu s-a răzgândit în privința acceptării cererii germanilor ca populația evreiască rămasă în România – din sudul Transilvaniei, Banat, Valahia și Moldova – să fie deportată în lagărele morții din Polonia.

Evreilor li s-a permis practica religioasă potrivit unui statut publicat pe 12 iulie 1949, care grupa comunitățile evreiești într-o federație. La recomandarea federației, Ministerul Cultelor a numit un Consiliu Rabinic Suprem cu 12 membri, iar în septembrie 1949 rabinul-șef Moses Rosen a fost numit președinte. Predecesorul lui Rosen, rabinul-șef Alexandru Șafran, fugise în Elveția în decembrie 1947, după disoluția Partidului Evreiesc. Rosen a formulat atacuri răsunătoare împotriva sionismului, iar în 1950, la conferința Comitetului Democratic Evreiesc, i-a denunțat ca ațâțători la război pe secretarul Trezoreriei SUA Henry Morgenthau, pe consilierul veteran al președintelui Truman Bernard Baruch și pe Benjamin Cohen, consilier al Departamentului de Stat.[22] Din câte se pare, emigrația evreilor a fost permisă între 1949 și 1952, perioadă în care au primit vize de ieșire peste 100.000 de evrei, mai ales datorită intervenției Anei Pauker, deși aceasta nu era sionistă, dar căderea ei în dizgrație din iunie 1952 a antrenat scăderea drastică a numărului de vize.[23]

Reluarea emigrației în Israel, în 1959, le-a dat autorităților române speranțe referitoare la comerțul cu Occidentul, precum și dorința de a atenua imaginea negativă pe care o generase în arena internațională interdicția de a emigra.[24] Ion Pacepa afirmă, în *Orizonturi roșii*, că atunci a fost încheiat un acord secret între România și Israel.[25] În 1958, un om de afaceri britanic, Henry Jakober, care derula operațiuni comerciale cu

România de câțiva ani, l-a contactat pe Gheorghe Marcu, rezidentul serviciilor de spionaj extern românești la Londra, și i-a spus că Mossadul e dispus să plătească guvernului român o sumă de bani pentru fiecare evreu căruia i se permite să emigreze.[26] Aranjamentul era condiționat de păstrarea secretului între cele două servicii de spionaj, ale căror canale urmau să fie Jakober și Marcu.[27]

În 1961, au primit vize 12.150 de evrei, cu condiția să menționeze ca destinație o țară vest-europeană, din America Latină sau Cipru, ca acoperire pentru punctul final al traseului lor, Israelul. În schimb, un număr de firme occidentale au fost plătite în secret de Mossad pentru a organiza construcția de ferme de animale în România. La sfârșitul lui 1964, Ministerul de Interne devenise, în cuvintele lui Pacepa, cel mai mare producător de carne din țară, exportând carne congelată de porc, vită, curcan și pui exclusiv în Occident. Banii câștigați din aceste exporturi au fost plasați într-un cont secret, controlat de Direcția de Informații Externe a Securității. Ei au fost suplimentați de sume plătite Securității de familiile din străinătate ale celor care încercau să emigreze.[28]

Nu numai evreii au fost cumpărați astfel. Jakober a funcționat și în calitate de canal de plată pentru sumele achitate de persoane private din Occident serviciilor secrete românești pentru vizele de ieșire ale rudelor lor din închisorile românești. Răscumpărarea cerută varia în funcție de statutul deținutului, între 4.000 și 6.000 de dolari. Procedura era următoarea: Jakober era abordat la sediul lui din Park Lane 55, Londra, și i se dădea numele persoanei care trebuia răscumpărată. Apoi, el aloca numelui un număr de referință, care era menționat în toată corespondența ulterioară, și transmitea detaliile la București. Acolo, direcția de spionaj românească fixa o sumă, la ordinele lui Gheorghiu-Dej, și i-o comunica lui Jakober, care, la întoarcerea în Marea Britanie, îi instruia pe beneficiari să depună suma în contul lui de la banca Credit Suisse din Lucerna. Banii erau plătiți autorităților românești numai după ce persoana răscumpărată ajungea în Vest. În august 1962, într-un astfel de caz, suma de 4.200 de dolari a fost plătită de rude și prieteni pentru eliberarea din închisoare a Mariei Golescu, bibliotecara de la British Information Office din București, care fusese arestată în iulie 1949 sub acuzația că ar fi transmis două scrisori unui membru al legației britanice din partea lui Ștefan Nenițescu, fost secretar al ministrului de externe Nicolae Titulescu, și condamnată la 20 de ani de închisoare.[29] Sub Ceaușescu, filiera Jakober–Marcu s-a păstrat, însă nu cu ferme de animale, ci cu dolari. După ce Jakober a murit de cancer, directorul adjunct al serviciilor israeliene de informații specializate în imigrație, Dan Shaike Yesahayahu (alias Dan Yitzak Yesahanu), a devenit, conform lui Pacepa, noul partener de schimburi.[30] A fost stabilit un barem de plată care începea de la 2.000 de dolari, în funcție de vârsta, educația și profesia persoanei dornice să emigreze, după care au început să aibă loc întâlniri regulate între Marcu și Yesahanu, la ambasadele românești de la Bonn, Viena și Berna. Cu prilejul acestor întâlniri, Marcu oferea sume mari de bani în schimbul listelor de evrei a căror emigrare fusese apro-

bată. Vânzarea de evrei i-a adus lui Ceaușescu sute de milioane de dolari, iar succesul ei l-a făcut să autorizeze un export similar de etnici germani din Transilvania și Banat, după ce România a stabilit relații diplomatice cu Republica Federală Germania în 1967.[31]

Autonomia evreilor a fost instituționalizată prin Federația Comunităților Evreiești, al cărei președinte era rabinul Moses Rosen. Federația asigura nevoile religioase, educaționale, culturale și medicale ale comunității, întreținând sinagogi în principalele centre cu populație evreiască, conducând lanțuri de restaurante *kosher* și oferind un serviciu de livrare a hranei pentru vârstnici. În plus, Federația organiza școli pentru predarea ebraicii și studiul Talmudului, oferea asistență medicală evreilor și gestiona căminele de bătrâni. La sfârșitul anilor 1970, la București a fost fondat un muzeu evreiesc, urmat de un altul, câțiva ani mai târziu, la Iași și de un bilunar cultural intitulat *Revista cultului mozaic*, care conținea articole în patru limbi, deși o mare parte din conținutul ei era cenzurat de Departamentul Cultelor. Au intrat totodată în funcțiune un teatru evreiesc și un centru de studii evreiești.

Politica lui Ceaușescu față de evrei poate fi rezumată în câteva cuvinte: permisiunea de emigrare pentru cei care și-o doreau, spre a înlesni procesul de creare a unei Românii omogene, pornind de la elementul românesc majoritar.[32] Emigrarea făcea disponibile locuri de muncă și locuințe care puteau fi ocupate de tânăra generație de tehnocrați și muncitori calificați. În același timp, Ceaușescu și-a creat imaginea unui conducător luminat, singurul care respecta drepturile omului în blocul răsăritean, îngăduindu-le evreilor să emigreze pe pământul ancestral și dându-le celor care rămâneau în țară posibilitatea de a-și cultiva valorile tradiționale. Dacă e să evaluăm impactul pozitiv al politicilor lui referitoare la evrei atât în Israel, cât și în Statele Unite, trebuie să ne reamintim că atitudinea lui Ceaușescu contrasta foarte mult cu aceea a omologilor lui din Europa de Est, și mai ales din Uniunea Sovietică, unde lupta pentru drepturile evreimii, atât ca minoritate, cât și în sensul dreptului de a emigra, era dusă energic deopotrivă în Israel și în Occident.

Mai mult, opoziția lui Ceaușescu față de Brejnev referitor la doctrina intervenției într-un stat al Pactului de la Varșovia de fiecare dată când apărea amenințarea unei „contrarevoluții", criticile sale referitoare la invazia sovietică a Afganistanului, refuzul lui de a rupe legăturile cu Israelul după Războiul de Șase Zile din 1967 și abținerea lui de la vot, la Națiunile Unite, în chestiunea rezoluției care echivala sionismul cu rasismul au creat imaginea unei politici externe autonome, care i-a permis să joace cu mare eficacitate cartea evreiască atunci când a cerut administrației SUA Clauza Națiunii celei Mai Favorizate; cu acel prilej, ambasadorul român de la Washington a primit chiar sfaturi tactice utile pentru a-și atinge scopul de la omologul său israelian.

Nu e de mirare că tranzacționalismul care caracteriza relațiile lui Ceaușescu cu comunitatea evreiască internațională s-a extins și asupra celor pe care le-a avut cu rabinul Rosen, deși mulți evrei, atât din interiorul, cât și din afara României, au considerat că acesta se „predase"

regimului comunist începând din 1948. Oprobriul lor a fost exprimat cel mai strident de Golda Meir. „Guvernul român ar trebui să vă ofere o decorație specială pentru serviciile pe care i le-ați făcut și pentru discursurile pe care le-ați ținut în favoarea sa. Nu cred nici un cuvânt din ce spuneți", se spunea că i-ar fi declarat Golda Meir, furioasă, lui Rosen la New York, în 1961.[33] Rosen nu a încercat să nege susținerea acordată regimului sau lui Ceaușescu, ci a justificat-o prin protejarea intereselor evreiești. Dar criticii lui au considerat că se ascunde în spatele acestui argument pentru a-și justifica propria aderență la politicile lui Ceaușescu, în loc să recunoască faptul că acesta era mai motivat de ceea ce avea de câștigat de pe urma bunăvoinței internaționale a evreilor decât de dorința de a se conforma regulilor pe plan intern. Pe scurt, prețul plătit acasă de Rosen pentru concesiile lui Ceaușescu a fost achitat și de lobbyul evreiesc din toată lumea. Iar acel preț era validarea politicilor conducătorului român.

Un caz concludent în acest sens este permisiunea dată de Ceaușescu Federației Comunităților Evreiești din România de a primi asistență financiară și materială de la agenția evreiască Joint. Unii ar putea afirma că dependența lui Ceaușescu de bunăvoința internațională evreiască a fost cea care i-a permis lui Moses Rosen să obțină consimțământul lui Ceaușescu, singurul dat, de altfel, de vreun conducător comunist. Suporterii rabinului vor susține însă că permisiunea a fost acordată în schimbul serviciilor făcute de acesta lui Ceaușescu. Există totuși și un alt element egoist în decizia lui Ceaușescu. Acceptând fonduri evreiești, economisea bani care, altfel, ar fi trebuit furnizați de statul român. Ceaușescu a fost probabil ghidat de toate cele trei considerații de mai sus. Nu trebuie uitat faptul că Rosen se dovedise foarte eficace în campania de obținere a Clauzei Națiunii celei Mai Favorizate de la administrația americană, concretizată în 1975. Rabinul a călătorit frecvent la Washington la începutul anilor 1970, pe banii regimului, făcând lobby pe lângă Congresul SUA prin mărturii referitoare la toleranța religioasă de care se bucurau evreii români; criticii lui Rosen subliniază faptul că acesta și-a ținut gura în privința persecuției altor grupuri religioase, mai ales uniații și baptiștii.

Pe 31 ianuarie 1967, România a devenit a doua țară a Pactului de la Varșovia, după Uniunea Sovietică, care a stabilit relații diplomatice cu Republica Federală Germania, demers bazat pe Declarația de la București din 1966 a Pactului, care includea o prevedere afirmând că o condiție de bază pentru securitatea europeană este stabilirea de relații normale între state, „indiferent de sistemul lor social"[34]. Un punct prioritar al relațiilor dintre România și Germania de Vest era situația semnificativei minorități germane. Recensământul din 1948 evalua populația de origine germană la 343.913 persoane (2,2%).[35] Emigrarea limitată a germanilor din România fusese permisă începând cu anii 1950 și 1960, atât către Republica Democrată Germană, cât și către Germania Occidentală, mai ales pentru reîntregirea familiilor strămutate ca urmare a celui de-al Doilea Război Mondial. Grosul celor 16.873 de

germani care au părăsit România între 1950 și 1968 au ajuns în Germania de Vest.[36]

România a devenit mai sensibilă la statutul minorității sale germane după decizia guvernului polonez de a permite membrilor propriei minorități germane emigrarea în Germania de Vest după semnarea tratatului de neagresiune dintre cele două state, pe 7 decembrie 1970.[37] Decizia polonezilor a generat cereri făcute de germanii din România de a li se permite emigrarea în număr mai mare decât până atunci; guvernul român le-a răspuns lansând o campanie de presă ce evidenția dificultățile celor care părăsiseră deja țara. Ceaușescu însuși s-a pronunțat împotriva emigrării în Germania, subliniind că nu va exista „nici un acord sau înțelegere cu nimeni în ce privește plecarea populației de germani sau de altă naționalitate"[38], în timp ce purtătorii de cuvânt au subliniat avantajul pe care îl are economia României datorită lucrătorilor germani calificați. Nu a existat nici o mențiune referitoare la înțelegerea secretă făcută în mai 1962 de către șeful serviciului de informații externe române (DIE), generalul Nicolae Doicaru, cu Ewald Garlepp, avocat vest-german, pentru plata în mărci germane a unei „taxe pe cap de german" către autoritățile române, pentru a li se permite celor în cauză emigrarea.[39] Înțelegerea a fost urmată de-a lungul anilor de numeroase altele, cu diverși avocați, până în 1990.[40]

Un rol central în „vânzarea" evreilor și germanilor, precum și a altor persoane care încercau să emigreze din România, a fost jucat de generalul-maior Gheorghe Marcu din DIE/CIE[41], al cărui nume conspirativ era Dorin Pavelescu. Marcu a fost numit șef al Departamentului Operațiuni Valutare Speciale (OVS) al Securității în 1975, deși funcția lui nominală era de director adjunct al Institutului de Economie Mondială.[42] OVS a fost cel care a gestionat vânzarea emigranților. Un raport de-al lui, datat 29 decembrie 1975, se referă la înțelegerile făcute între România și Israel, în februarie 1973, și respectiv Germania Federală în luna mai a aceluiași an, prin care autoritățile române își asumau emigrarea a 24.000 de evrei într-o perioadă de trei ani și a 40.000 de germani într-un termen de cinci ani. Tariful pe persoană era legat de educație și situația profesională. Partea română nu și-a respectat obligațiile în primii doi ani, fiindcă numărul de emigranți a fost considerabil mai mic decât se stipula. În perioada iulie 1973–decembrie 1973, doar 14.908 germani au emigrat, iar în ceea ce-i privește pe evrei, numai 10.077 din cei 24.000 au putut părăsi țara. În ambele cazuri, autoritățile vest-germane și israeliene plătiseră taxele pe cap stabilite. Între 1970 și 1975, România a primit un total de 54.470.306 dolari de la cele două țări în schimbul emigrației.[43]

Pe lângă banii plătiți Băncii Române de Comerț Exterior de băncile vest-germane și israeliene prin OVS, alte sume au fost remise, în unele cazuri, de către familii vest-germane, israeliene și de altă naționalitate prin avocați, în contul Ministerului român de Interne de la Banca Națională a României sau în conturi ale Băncii Române de Comerț Exterior. Există, în plus, numeroase relatări credibile cu privire la plăți făcute ofițerilor Securității din București, sau din Sibiu și Brașov, centrele

regionale ale județelor cu cea mai numeroasă populație germană.[44] Din faptul că între 1950 și 1989 din România au emigrat 282.240 de germani ne putem face o idee cu privire la suma la care ajungea acest gen de comerț.[45]

În 1979, cancelarul vest-german Helmut Schmidt a făcut o vizită la București și a extins garanții de credit în valoare de 368 de milioane de dolari SUA în schimbul promisiunii românilor de a înlesni reîntregirea familiilor etnic germane. Aceste garanții se adăugau tarifelor individuale impuse de autoritățile române, plătite prin avocați de familii din Germania Federală pentru rudele lor care doreau să emigreze. Chestiunea a fost dezbătută din nou în 1983. După vizite ale premierului bavarez Franz Joseph Strauss și ale ministrului de externe vest-german Hans-Dietrich Genscher, s-a ajuns la o înțelegere conform căreia guvernul vest-german urma să plătească autorităților române suma de 5.263 de dolari SUA pentru fiecare emigrant german. Conform relatărilor din presă, înțelegerea a rămas în vigoare până pe 30 iunie 1988, având ca rezultat emigrarea a între 13.000 și 15.000 de germani anual.[46] Publicația vest-germană *Die Welt* a scris că în ianuarie 1989 a urmat un acord subsidiar, prin care România continua să permită emigrarea în ritmul în care se desfășurase anterior.[47]

Atunci când reflectăm la soarta minorităților evreiască și germană sub Gheorghiu-Dej și Ceaușescu, ne e ușor să trecem cu vederea situația unei a treia minorități, la fel de semnificativă, cea romă. Se crede că primele grupuri de romi au ajuns în Europa din Orient, la mijlocul secolului al XI-lea. Mulți romi au plecat din Armenia după invazia de la vremea respectivă a turcilor selgiucizi. La sfârșitul secolului al XIV-lea, erau răspândiți în întreaga Peninsulă Balcanică.

În Valahia și Moldova, romii au avut de îndurat o soartă vitregă, fiind luați sistematic în robie. Primii membri ai acestei etnii atestați într-o donație de pământ făcută mănăstirii Tismana în 1385, de Dan I, domn al Țării Românești (1383–1386), sunt deja robi, situație antrenată de importanța economică dobândită de romi în ambele principate. Erau prețuiți ca meșteșugari specializați în anumite meserii, precum fierăria sau lăcătușeria, și, fiind itineranți, nu puteau fi legați de un anume loc. Pentru a le împiedica fuga, au fost luați în robie de boieri și Biserică, odată cu stabilirea ei la mijlocul secolului al XIV-lea. Fiecare rom care nu avea stăpân era declarat proprietatea statului.

Calvarul lor nu s-a schimbat probabil prea tare până la începutul secolului al XIX-lea, când consulul britanic la București între 1814 și 1818, William Wilkinson, ne oferă următoarea descriere:

> Țiganii [...] nu au drepturi care să poată fi recunoscute asupra nici unei țări care să fie numai a lor și se deosebesc de celelalte neamuri de oameni prin însușiri fizice și morale care le sunt specifice [...].
>
> Țara Românească și Moldova cuprind cam o sută și cincizeci de mii de țigani și se folosesc mai mult de ei decât celelalte țări, ținându-i în stare de robie reglementată [...].

Ei nu recunosc nici o religie anumită ca fiind a lor; și nici nu se gândesc să urmeze preceptele vreunei religii, afară doar dacă, muncind ca robi în gospodărie, stăpânii lor le poruncesc să facă astfel.

În cele două principate, țiganii sunt împărțiți în două categorii deosebite de robi: o [categorie] este alcătuită din cei care se află în stăpânirea cârmuirii și cealaltă [categorie] din cei care aparțin unor particulari. În țară nu se face un comerț regulat cu acești [robi]. [...] Atât vânzarea, cât și cumpărarea se fac pe cale particulară. [...]

Numărul de țigani stăpâniți de cele două cârmuiri [din Țara Românească și Moldova] se ridică laolaltă la optzeci de mii cu femeile și copiii. Li se îngăduie să umble încoace prin țară, cu condiția ca să se lege să nu o părăsească niciodată și să plătească un bir anual în valoare de patruzeci de piaștri de fiecare bărbat care depășește vârsta de cincisprezece ani.

Îndeletnicirea de căpetenie, atât a bărbaților, cât și a femeilor care duc această viață rătăcitoare, constă din a face pentru vânzare unelte de fier grosolane, coșuri și alte lucruri de lemn de felul acesta. Dar ei își mărginesc munca și câștigul numai la ceea ce este neapărat necesar pentru a-și procura mijloacele de trai. Au o ușurință înnăscută și o anumită rapiditate, care îi ajută să dobândească cunoștințe în domeniul artelor, dar numai un număr restrâns se dedă acestor arte și par să prefere muzica: cei care se ocupă de muzică se duc zilnic în cârciumi, pentru un câștig neînsemnat, și de acolo sunt chemați adeseori în casele marilor boieri ori de câte ori aceștia au nevoie de muzică.

Unii, puțini la număr, se fac zidari și primesc un piastru pentru o zi întreagă de muncă. Împreună cu tovarășii lor mai puțin experimentați sunt întotdeauna folosiți la clădirile publice și nu li se dă altă plată decât hrana zilnică și li se face o scădere proporțională din birul țiganilor.

Cu toate că țiganii alcătuiesc aici o parte atât de însemnată a comunității, ei sunt priviți cu cel mai mare dispreț de către ceilalți locuitori, care, într-adevăr, se poartă cu ei puțin mai bine decât cu animalele; și epitetul insultător de „hoț" sau oricare altul echivalent ar putea fi tolerat mai ușor decât acela de „țigan".[48]

În 1930, romii erau în număr de 262.501. La fel ca evreii, ei au fost victimele deportărilor în Transnistria de către Antonescu, în 1942.[49] Vizați au fost peste 25.000, adică aproximativ 11% din populația estimată pentru această etnie în 1942. Mulți dintre cei deportați au murit în Transnistria de foame și boli. Nu au existat execuții organizate ale romilor care să le poată fi imputate autorităților române, ca în cazul evreilor; totuși, au fost cazuri de romi împușcați de Jandarmeria română. Numărul total al romilor morți în Transnistria este necunoscut. O evaluare a Jandarmeriei din mai 1944 referitoare la numărul celor care s-au întors în România după abandonarea, cu două luni mai devreme, a teritoriului e de numai 6.000 de persoane, dar este un calcul făcut în vremuri tulburi, în care zone din estul României fuseseră deja ocupate de trupele sovietice, în același timp cu întoarcerea romilor, și nu mai erau accesibile pentru recensământ. În consecință, e neclar dacă dintre cei 25.000 de romi deportați în Transnistria au murit cu adevărat 19.000, dar se poate afirma cu siguranță că numărul victimelor se ridică la peste jumătate din acest număr.

Pe de altă parte, aritmetica de bază sugerează că mulți romi din România au pierit în timpul războiului. După recensământul din 21 februarie 1956, populația romă se ridica la 104.216 persoane. Dacă facem

comparații cu recensământul din 1930, trebuie să ne amintim că Basarabia, Bucovina de Nord și sudul Dobrogei fuseseră amputate din România postbelică. Totuși, scoțând din calcul cei 11.400 de romi din nordul și sudul Dobrogei, în 1930, și cei 16.000 din Basarabia și Bucovina – dintre care mulți au murit în Transnistria –, din calcul lipsesc 130.000 de romi. Iar aceste cifre nu examinează creșterea populației.

Discrepanța poate fi în bună parte atribuită pierderilor din timpul războiului. Ea poate fi însă excesiv de mare și din cauza subraportării numărului de romi de la recensământul din 1956. Reticența romilor de a se declara ei înșiși ca atare și/sau dorința autorităților de a nu recunoaște un număr mare de membri ai acestei etnii – cu efectele care pot fi anticipate ale raportului dintre populația minoritară și cea majoritară – ar putea explica asta. Subraportarea cifrelor din 1956 ar clarifica astfel, parțial – dar nu și în întregime – creșterea masivă a numărului de romi înregistrată 20 de ani mai târziu. Recensământul din februarie 1977 indică cifra de 227.398 de romi autodeclarați, creștere cu peste 100% în două decenii.[50]

În regimul comunist, romii au rămas cea mai dezavantajată social și economic minoritate a României, cu niveluri ridicate de analfabetism. Educația era obligatorie pentru toți copiii, iar părinților li se ofereau locuri de muncă în industriile nou-create. Pentru a se ajunge la obiectivul de integrare la locurile de muncă a întregii populații, romii care duceau încă o viață nomadă au fost sedentarizați forțat. Mulți dintre ei au primit locuințe eliberate de emigranții germani și evrei. Meșteșugurile și comerțul tradițional au început să se erodeze, pe măsură ce mulți dintre romi au început să adopte un stil de viață urban. Adâncirea crizei economice din anii 1980 a încetinit însă acest proces de asimilare și a dus la revitalizarea competențelor și meșteșugurilor tradiționale ca mijloace de existență.

Dacă luăm în considerare evoluția lui Ceaușescu în ceea ce privește politica sa internă, ne vine în minte o întrebare evidentă: de ce nu s-a ridicat el la înălțimea așteptărilor pe care le generase la sfârșitul anilor 1960? Una din explicații este că totul a fost parte dintr-o strategie de consolidare adoptată de el.[51] Neutralizând garda veche, compusă din Alexandru Drăghici, Gheorghe Apostol (trimis ambasador în Argentina) și Chivu Stoica (îndepărtat din funcția de președinte al Consiliului de Stat în 1967), Ceaușescu putea poza în reformator. La al X-lea Congres al partidului din 1969, el a ticsit Comitetul Executiv cu propriii susținători, ca Manea Mănescu, Paul Niculescu-Mizil, Vasile Patilineț, Virgil Trofin și Ilie Verdeț. Singurii care au supraviețuit, din echipa de conducere a lui Gheorghiu-Dej, în prezidiul lui Ceaușescu erau Emil Bodnăraș și Ion Gheorghe Maurer. Maurer s-a retras din politică în martie 1974, iar Bodnăraș a murit în ianuarie 1976, lăsându-l pe Ceaușescu înconjurat doar de oportuniștii pe care îi promovase. Fiecare dintre aceștia din urmă a ajuns victima capriciilor stăpânului său, fiindcă „rotația cadrelor" a devenit o componentă principală a manevrelor politice ale lui Ceau-

șescu. Amestecându-i constant, ca pe un pachet de cărți de joc, secretarul general i-a putut împiedica să-și stabilească o clientelă de partid serioasă și o poziție de vizibilitate publică, eliminându-și în consecință orice opoziție posibilă. Dominația lui Ceaușescu s-a extins firesc și asupra Ministerului de Interne și a Securității, care și-a păstrat loialitatea față de liderul suprem până la căderea acestuia, în decembrie 1989.[52]

Într-o oarecare măsură, Ceaușescu a devenit victima realizărilor economice ale regimului din anii 1960. Așteptările cu privire la un viitor economic tot mai radios au fost ridicate de disponibilitatea tot mai largă a bunurilor de larg consum de la sfârșitul anilor 1960, iar atunci când penuria a ajuns la ordinea zilei, la sfârșitul anilor 1970 și în anii 1980, astfel de speranțe au fost zdruncinate cu cruzime. În lumina admirației lui pentru Stalin, nu este surprinzător că politica economică a lui Ceaușescu se caracteriza prin obsesia lui pentru industrializare și opoziția totală la orice formă de proprietate privată. Ceaușescu a fost, din acest motiv, cu atât mai iritat de faptul că tocmai noul lider sovietic, Mihail Gorbaciov, a devenit campionul reformelor din blocul estic în 1985, iar opoziția lui implacabilă la schimbare a devenit evidentă la întrunirea Comitetului Central al PCR din noiembrie 1985.[53] Ceaușescu se orientase către împrumuturile din Occident, dar solvabilitatea țării fusese supraapreciată, pornind de la estimări prea optimiste legate de capacitatea ei de a plăti creditele prin exporturi, fiindcă acestea s-au dovedit a fi de proastă calitate. Apelând la piețele din Vest, întreprinderile românești au descoperit că ceea ce trecea drept satisfăcător, ca produs finit, conform standardelor sovietice era departe de a le satisface pe cele occidentale. Problema a fost exacerbată de cultura politică a managementului, care prioritiza serviciile făcute partidului în detrimentul competenței profesionale. Nu numai că exporturile nu au generat veniturile anticipate, dar fabricile de industrie grea, mari consumatoare de energie, au devenit din ce în ce mai vorace din cauza conducerii defectuoase. La jumătatea anilor 1970, Ceaușescu a crescut capacitatea de rafinare a petrolului dincolo de producția internă a țării, iar în 1976, a fost obligat să înceapă să importe țiței. În 1978, când prețul petrolului a urcat abrupt pe piața internațională, România a fost foarte afectată și curând s-a trezit cu un deficit comercial major. Problema a fost exacerbată de Revoluția din Iran, unul din marii furnizori de petrol ai României, care a sistat livrările.

Uniunea Sovietică a garantat, între 1975 și 1984, credite comerciale substanțiale în ruble tuturor țărilor din CAER, cu excepția României.[54] Ea a vândut petrol – sub prețul pieței – Bulgariei, Cehoslovaciei, Republicii Democrate Germane, Ungariei și Poloniei. România a încercat în mod repetat să obțină petrol la preț preferențial de la Uniunea Sovietică, după 1973–1974, fiindcă în 1975 devenea importatoare netă de petrol, însă Uniunea Sovietică a refuzat constant prețurile preferențiale și a consimțit, cel mult, la contracte de tip barter – de exemplu, 2,7 tone de petrol brut, în 1981, la prețuri în valută forte de pe piețele globale, contra unor exporturi românești de hrană și anumite materii prime, evaluate

și ele în valută forte la aceleași prețuri. Este foarte plauzibilă o conexiune între politica externă autonomă a lui Ceaușescu și refuzul sovietic de a-i oferi avantajele conferite altor țări est-europene.[55]

Un exemplu al acestei conexiuni poate fi datat în 1984. România a primit de la Uniunea Sovietică 1,5 milioane de tone de petrol brut, 300 de milioane de metri cubi de gaz natural și două milioane de tone de petrol procesat. Aceste livrări nu au fost incluse în protocolul comercial anual, așa că România nu a beneficiat de condițiile preferențiale acordate altor membri ai CAER. Dimpotrivă, ea a plătit în valută forte, plus hrană și materii prime evaluate la prețurile pieței globale. O speculație larg răspândită referitoare la aceste prețuri e că România ar fi boicotat Olimpiada de vară de la Los Angeles* dacă Uniunea Sovietică ar fi exportat petrol în România în condiții preferențiale.[56]

În termeni absoluți, România a primit cele mai mici subvenții din partea Uniunii Sovietice.[57] Mai precis, ea a plătit taxe comerciale reduse către aceasta între 1960 și 1969, dar a primit puține subvenții în anii 1970. Deși scăzute, ele au crescut în 1980 și au rămas la aproximativ același nivel între 1981 și 1984. Numai după al doilea șoc provocat global de prețul petrolului din 1979 au fost lansate politici de ajustare în România. Această creștere de prețuri s-a petrecut simultan cu epuizarea celei mai importante resurse interne a țării, energia, bazată și ea în mare parte pe petrol. „În lipsa unor ajustări mai timpurii, industria consumatoare de energie pe scară largă – și în general economia, ca întreg – s-a trezit dependentă într-o măsură din ce în ce mai mare de sursele străine de combustibil, bunuri prelucrate și, tot mai mult, de finanțare."[58]

Răspunsul României la această criză economică acreditează speculația menționată. Relațiile comerciale ale țării au început să se repoziționeze dinspre Vest către Est. În doi ani (1980–1982), importurile românești din țări ale Organizației pentru Cooperare și Dezvoltare Economică (OECD) s-au înjumătățit.

> În 1983, România a fost cel mai puțin activ importator de bunuri occidentale. Dacă exporturile către statele capitaliste au rămas stabile – deși mai scăzute –, surplusul comercial în valută forte a crescut. În același timp, românii au început să-și arate deschiderea către Uniunea Sovietică și partenerii din CAER, evidențiindu-și dorința de a „ameliora cooperarea" în domeniul materiilor prime și comerțului de energie.[59]

Importurile în valută-forte de petrol sovietic s-au ridicat la aproximativ 700 de milioane de dolari în 1981. Deși românii nu au obținut condiții mai favorabile, comerțul cu CAER a crescut. Dacă acesta se ridica la 33% din schimburile comerciale ale României în 1980, el a ajuns la de 53% în 1983.[60]

---

* Boicot inițiat de Uniunea Sovietică sub pretextul „sentimentelor șovine" din SUA, după ce această țară boicotase Olimpiada de la Moscova din 1980 pentru a provoca retragerea din Afganistan a URSS. La Los Angeles, în 1984, România a fost singura țară comunistă din Europa de Est participantă, cu excepția Iugoslaviei, care era nealiniată (în conflict ideologic cu URSS). Atleții României au fost ovaționați la intrarea în arenă (n. tr.).

Natura s-a arătat și ea a fi împotriva regimului. Cutremurul puternic din 1977 și inundațiile din 1980 și 1981 au perturbat producția industrială și au redus exporturile alimentare spre care se orienta acum Ceaușescu pentru a plăti datoria externă creată în urma industrializării. La sfârșitul lui 1981, datoria externă a țării se ridica la 10,4 miliarde de dolari, după ce în 1976 fusese de numai 0,5 miliarde, iar Ceaușescu a cerut reeșalonarea ei.[61] La recomandarea Fondului Monetar Internațional, importurile au fost reduse, iar exporturile, mai ales de mașini-unelte, echipamente și produse petroliere, au crescut. Impactul reducerii importurilor nu a fost apreciat în mod just de analiștii străini, la vremea respectivă; din 1981, România devenise importator net de hrană din Occident – cu importuri de 644 de milioane de dolari în acel an și exporturi de 158 de milioane. În același an, statisticile sovietice arată că România exporta 106.000 de tone de carne congelată în URSS. Reducând importurile de hrană și continuând să exporte carne în Uniunea Sovietică, Ceaușescu a fost obligat să introducă raționalizarea cărnii.[62]

Mai important, însuși faptul că a trebuit să accepte condiții din partea băncilor occidentale a fost o mare lovitură pentru Ceaușescu. El a început apoi să se izoleze politic, lucru care l-a făcut mai puțin dependent de guvernele străine, care ar fi putut exercita o oarecare influență asupra lui, convingându-l să-și modereze politicile ce afectau poporul. În decembrie 1982, Ceaușescu a declarat sfidător că va plăti integral datoria externă a țării până în 1990 – obiectiv atins, de fapt, în aprilie 1989, conform presei românești –, iar pentru a face asta a introdus o serie de măsuri de austeritate fără precedent nici măcar în sumbra istorie a regimurilor comuniste central- și est-europene. Raționalizarea pâinii, a făinii, a zahărului și a laptelui a fost introdusă în unele orașe de provincie la începutul anului 1982, iar în 1983, ea a fost extinsă în cea mai mare parte a țării, cu excepția capitalei. Rațiile lunare au fost reduse progresiv până la punctul la care, în preajma Revoluției din 1989, ajunseseră în unele regiuni ale țării la un kilogram de zahăr, unul de făină, un pachet de margarină de 500 de grame și cinci ouă. În același timp, industria grea a fost chemată să contribuie la efortul de export, dar cum nevoile ei energetice depășeau capacitatea de producție a țării, au fost introduse măsuri drastice de economisire, care includeau o rație de benzină de 30 de litri pe lună pentru posesorii de automobile personale. Alte constrângeri includeau o temperatură maximă de 14 grade Celsius și livrarea apei calde pe perioade determinate (în mod normal, o zi pe săptămână, în apartamente). În iarna anului 1983, aceste restricții au fost extinse, provocând întreruperea furnizării cu electricitate în orașele mari și reducerea presiunii gazului în timpul zilei, așa încât se putea găti doar noaptea. În iarna aspră 1984–1985, sursele medicale arată că în spitalele capitalei peste 30 de copii au murit ca rezultat al întreruperilor de energie electrică neanunțate, care au afectat incubatoarele.

Teza că atitudinea recalcitrantă a României a fost „principala cauză a tuturor problemelor din CAER" descurajează orice analiză a cauzelor

reale ale eșecurilor proiectelor acestei organizații. Unele dintre aceste eșecuri au fost mai ales

> consecința compoziției aparte a comunității CAER, constând într-un amalgam pestriț dintre o superputere cu aspirații hegemonice, alte țări dezvoltate industrial cu structuri diferite, și țări subdezvoltate sau în curs de dezvoltare. [Eșecurile] sunt și o consecință a faptului că economiile planificate nu aveau mecanisme de contact adecvate, din cauza infrastructurii economice subdezvoltate, și erau în esență închise în sine.[63]

Semnătura conducerii statului român apare pe toate documentele importante ale CAER – Principiile de bază cu privire la diviziunea internațională a muncii, deciziile celui de-al IX-lea Consiliu din 1958 cu privire la practicile de stabilire a prețurilor, Convenția privind decontările multilaterale în ruble transferabile și multe altele. Deși e adevărat că România s-a opus creării unor instanțe de decizie supranaționale în CAER, același lucru l-au făcut și alte țări, ca Polonia și Ungaria, chiar dacă mult mai discret.[64]

Într-o discuție cu ambasadorul SUA în România, Harry G. Barnes, din 1974, Emil Bodnăraș, la vremea respectivă membru al Biroului Politic, a oferit o perspectivă cu privire la concepția României asupra CAER. El a explicat preferințele țării pentru „deschiderea" CAER, pe care o definea ca fiind dreptul statelor membre de a coopera selectiv, în conformitate cu interesele lor economice naționale, combinat cu receptivitatea la alte state care doreau să intre în organizație. Bodnăraș sublinia că

> sovieticii vor să spună, de fapt, „dictat" sau „subordonare", atunci când spun „integrare", așa cum a arătat experiența bulgară și ungară. El a susținut că deși fuseseră de acord, ca formulă de compromis, cu includerea cuvântului „integrare" în titlul programului complex din 1971 al CAER, românii reușiseră să împiedice introducerea conceptului în text, altfel decât în termeni acceptabili pentru ei. România nu acceptă, de exemplu, abordarea centralizată, unificată, a planificării, propusă de sovietici.[65]

În 1970, 32,3% din exporturile românești se duceau către Occident. În 1975, procentul se ridica la 35%, iar în 1980, la 36,9%. Discrepanța între importurile și exporturile din Vest a dus la o creștere dramatică a datoriei către băncile occidentale, de la 1,6 miliarde de dolari în 1970 la 3,1 miliarde de dolari în 1975, 9,3 miliarde de dolari în 1980 și 9,7 miliarde de dolari în 1981.[66] În 1982, România a fost obligată să-și oprească plățile și să facă o cerere de amânare a creditelor scadente. Țara nu era dependentă de livrările sovietice de petrol. În consecință, dată fiind sporirea peste orice posibilități de aprovizionare internă a capacităților de rafinare, a resimțit șocul petrolului nu pe filiera URSS, ca alte țări estice, ci în relațiile cu țări terțe, pentru petrolul brut, și cu Occidentul, pentru produse petroliere. Termenii comerciali s-au deteriorat, mai ales în relația cu țări terțe. O cotitură importantă a avut loc și în schimburile cu Occidentul. Procentele acestuia au scăzut la 28,2% în 1981, 19,9 în 1982 și la 16,2% în 1983.[67] Importurile occidentale au scăzut cu 45,5% într-un singur an, 1982, iar în anul următor, cu încă 25,1%, față de 1982. Impor-

turile din Occident au reînceput să crească în 1984, dar numai cu 7,3% față de anul precedent. În 1985, s-au păstrat la nivelul lui 1984.

Toate aceste măsuri drastice au permis României să-și reducă datoria către băncile occidentale la 6,7 miliarde de dolari la jumătatea lui 1986, dar cu consecințe economice severe.[68]

> Furnizarea de energie către populație a fost redusă puternic, iar centralele energetice au fost plasate sub control militar. Din cauza recoltei scăzute de cereale, care a fost cu 2,3% mai mică decât în 1984, și a celei și ea diminuate de sfeclă de zahăr, care scăzuse cu 27,5% față de 1984, aprovizionarea populației cu produse de bază s-a deteriorat foarte tare.[69]

13. PROMOVAREA IDENTITĂȚII NAȚIONALE: TRANSILVANIA ȘI BASARABIA

Așa cum Gheorghiu-Dej își câștigase legitimitatea internă distanțându-se de Uniunea Sovietică – realizare marcată de retragerea trupelor sovietice în iulie 1958 –, Ceaușescu a făcut și el apel la sentimentul național pentru a-și consolida propria domnie.[1] Printre instrumentele folosite de el s-au numărat chestiunile privitoare la Transilvania și Basarabia (la vremea respectivă, Republica Sovietică Socialistă Moldovenească). Ambele s-au contrabalansat în relația triunghiulară dintre România, Ungaria și Uniunea Sovietică. Moscova a folosit chestiunea Transilvaniei atât pentru a pune presiune pe România, cât și pentru a întări loialitatea Ungariei. Ceaușescu a răspuns amintindu-i Moscovei că iredentismul mascat era o sabie cu două tăișuri, alimentând controversa Basarabiei.

Sensibilitățile românești și maghiare referitoare la Transilvania se trag din faptul că această provincie este privită atât de români, cât și de maghiari ca parte integrantă din patria strămoșească, iar în mintea ambelor popoare supraviețuirea lor ca națiune este legată de soarta Transilvaniei. Această regiune a fost cucerită de împăratul Traian într-o campanie care a durat din 105 până în 107 d.Hr. și redenumită Dacia. Căsătoriile mixte dintre romani și femeile dace au creat populația daco-română, care a premers apariția maghiarilor în provincie în secolul al IX-lea d.Hr. „Primatul românesc" în Dacia a fost o unealtă politică menită să-i ofere legitimitate istorică lui Ceaușescu; așa-numitul „stat dac independent centralizat", care, se afirma, a fost creat sub regele dac Burebista în jurul anului 80 î.Hr., era prezentat ca arhetip al statului românesc modern, condus de omologul lui Burebista. Prin extensie, Ceaușescu era prezentat în literatura oficială ca ultimul dintr-o serie de eroi autohtoni văzuți ca apărători ai identității naționale și unității românești.[2] Aceștia îi includeau pe Ștefan cel Mare, domn al Moldovei (1457–1504), care a luptat o vreme împotriva încercărilor turcilor și polonezilor de a-i subjuga poporul, și pe Mihai Viteazul, care a reușit pentru scurt timp să unească principatele Moldovei, Țării Românești și Transilvaniei sub sceptrul său, la începutul secolului al XVII-lea, la care se adăuga, admis în grup mai recent, Alexandru Ioan Cuza, a cărui dublă alegere ca domnitor al Moldovei și Țării Românești în 1859 a determinat unirea *de facto* a acestora.

Sub Ceaușescu, eforturile regimului de a întări conștiința națională românească au fost însoțite de subevaluarea semnificației rolului mino-

rităților maghiară și germană în istoria Transilvaniei. În predarea istoriei la nivelul gimnaziului, principalele figuri maghiare și germane din trecutul acesteia nu erau menționate deloc, dacă e să judecăm după indicațiile trasate de Ministerul Învățământului la vremea respectivă.[3] Alimentându-le celor două minorități resentimentele față de regim, această lipsă de considerație față de moștenirea lor istorică nu face decât să confirme rolul pe care istoriografia națională românească era chemată să-l joace, mai ales în promovarea primatului lui Ceaușescu și al românilor în România.

Pentru maghiari, Transilvania rămâne parte din patria strămoșească, amputată nedrept de Tratatul de Pace de la Paris, după Primul Război Mondial, iar acesta e motivul ușor de înțeles pentru care Ungaria își manifestă preocuparea pentru soarta celor 1,2 milioane de conaționali din această provincie. Totuși, plângerile cu privire la tratamentul minorității sunt echivalate – iarăși ușor de înțeles – de români cu ambițiile teritoriale din partea Ungariei. Vecinătatea cu Ungaria și dimensiunile minorității maghiare au făcut și continuă să facă din tratamentul acesteia din urmă o problemă sensibilă pentru ambele țări, diferită de cea a altor minorități, de pildă germană.

Atunci când Transilvania a trecut de sub stăpânirea maghiară sub cea românească, locuitorilor ei, români, maghiari și germani, li s-a promis o formă oarecare de asociere federală sau descentralizată cu noua țară. Promisiunea a fost însă ignorată, în favoarea unei conduceri centralizate de la București. Acest lucru a exclus o relație armonioasă între guvern și acei cetățeni care deveneau, acum, parte dintr-o minoritate.

În perioada comunistă, integrarea – numită de Ceaușescu „omogenizare" – a fost o extensie a strategiei de consolidare a proaspetei Românii Mari urmărite de guvernele românești din perioada interbelică. Procesul a fost accelerat de efortul de industrializare al regimului comunist de după 1948. Acesta a crescut gradul de urbanizare al populației, ca întreg, ducând la o migrație masivă de muncitori, de obicei din zonele românești în cele cu populație maghiară.[4] Mai mult, accentul pus în industrializare pe dezvoltarea regională *egală* și modernizare reflectă concepția românească despre relația dintre drepturile individuale și cele de grup, concepție a cărei înțelegere este fundamentală într-o analiză a percepției românești referitoare la minorități.

După al Doilea Război Mondial, hegemonia sovietică asupra Ungariei și a României a trimis în plan secund conflictul jurisdicțional dintre cele două țări. Populația maghiară (26% în 1945) a primit – și și-a putut exercita – o serie de drepturi, mai ales culturale. În plus, doi maghiari, Vasile Luca și Alexandru Moghioroș, erau membri ai Biroului Politic. Epurarea lui Luca din 1952 nu a fost determinată de sentimentele antimaghiare, tot așa cum cea a Anei Pauker nu a fost determinată de antisemitism. Egalizarea, forța motrice afirmată prin programul de reforme revoluționare al partidului, a adus populației din România, indiferent de identitatea sa etnică, o egalitate a suferinței. La fel cum maghiarii au intrat în Partidul Comunist Român în 1945 în număr mare și și-au

furnizat cota de ofițeri de securitate, alți membri ai etniei au devenit victime ale noului regim. Contribuția maghiarilor la forțele de represiune nu a fost totuși disproporționată față de dimensiunile comunității. O examinare a apartenenței etnice a ofițerilor superiori ai Securității din 1948 arată că din 60 numai trei erau maghiari. Dacă luăm în considerare totalul personalului consemnat în anale, vedem că din 3.973 de angajați numai 247 erau maghiari și mulți dintre aceștia lucrau în direcțiile regionale care includeau concentrările mari de populație din această etnie, ca Brașovul, Clujul, Oradea, Sibiul sau Timișoara.[5]

Ca victime ale opresiunii comuniste maghiarii au fost afectați de persecuțiile asupra Bisericii Romano-Catolice, care în 1948 avea 1,3 milioane de enoriași, în cea mai mare parte maghiari și germani. Peste 700.000 de maghiari țineau de Biserica Reformată sau Calvinistă și 70.000, de cea Unitariană. Controlul pe care guvernul comunist încerca să-l exercite asupra Bisericii Romano-Catolice s-a lovit de o rezistență tenace a preoților și congregațiilor acesteia.

Regimul a dat prima indicație că ar putea acorda o recunoaștere specială minorității maghiare anunțând, în Constituția din 18 iulie 1952, crearea Regiunii Autonome Maghiare.[6] Capitala ei era orașul Târgu Mureș. Nu a existat nici o îndoială cu privire la caracterul maghiar al regiunii, fiindcă, potrivit recensământului din 21 februarie 1956, aceasta avea o populație de 731.361 de persoane, dintre care 567.509 erau maghiari și 145.718, români, dar faptul că ea grupa doar o treime din maghiarii trăitori în România a dat naștere acuzațiilor că limitele ei fuseseră trasate de așa natură încât să facă suprafața „cât mai mică" și „cât mai departe de granița cu Ungaria".[7] Un contraargument ar putea fi că nici o altă zonă din Transilvania cu o populație semnificativ maghiară nu includea o majoritate a acestei etnii. Pe criterii etnice, o altă regiune autonomă maghiară ar fi putut fi creată de-a lungul frontierei cu Ungaria.[8] Totuși, asta ar fi ridicat probleme de securitate României, invitând Ungaria la cereri de ajustare teritorială în favoarea ei. Crearea Regiunii Autonome Maghiare (RAM) în estul Transilvaniei nu punea astfel de probleme, din moment ce zona era departe de graniță și înconjurată de ținuturi cu populație românească majoritară.

Cu excepția Iugoslaviei, crearea acestei regiuni a fost totuși singurul exemplu de politică de integrare a minorităților din țările comuniste est- sau central-europene, după al Doilea Război Mondial, și a reprezentat o încercare de a rezolva o problemă națională cu rădăcini adânci, conferind „autonomie" administrativă unei zone predominant maghiare din Transilvania.[9] Caracterul ideologic al regiunii, dictat Partidului Comunist Român de conducerea sovietică în 1952, respecta tiparul bolșevic al autonomiei teritoriale elaborat de Lenin și Stalin la începutul anilor 1920. Maghiarii din regiune au devenit o „naționalitate titulară" și au primit drepturi culturale semnificative. Totuși, conducerea țării a folosit regiunea și ca instrument de integrare politică și socială a minorității maghiare în statul comunist. Cadrul ideologic în care Partidul Comunist Român a încercat să plaseze crearea RAM nu a estompat tensiunile din-

tre populația maghiară și cea românească din zonele respective, ci, dimpotrivă, folosirea termenului „autonomie" în discursul oficial nu a făcut decât să le exacerbeze. Granițele zonei desemnate istoric prin termenul de Ținutul Secuiesc (*Székelyföld*), care făcuse parte din Ungaria timp de secole, până în 1918, iar apoi între 1940 și 1944, au fost modificate radical. În 1950, ca urmare a reorganizării teritoriale naționale, întreaga zonă fusese împărțită în două regiuni, care au luat locul celor patru ținuturi secuiești anterioare: Brașov (redenumită „Stalin" în 1950) și Mureș, având ca centru principal Târgu Mureș (*Marosvásárhely*), care la vremea respectivă avea o populație de aproximativ 47.000 de locuitori, dintre care 35.000 de maghiari, 11.000 de români și în jur de 1.000 de evrei. Regiunea Mureș era majoritar maghiară (52%), deși includea și ținuturi românești ca Târnăveni sau Luduș.

Diviziunea Ținutului Secuiesc a fost justificată cu motive economice de o comisie a partidului condusă de ministrul de interne, Teohari Georgescu. Înapoierea zonei a fost atribuită de această comisie atât lipsei unei rețele industriale moderne, cât și legăturilor cu principalele noduri de transport. Pentru a rezolva aceste probleme, s-a propus dezvoltarea contactelor economice între Brașov, oraș industrializat, și împrejurimi. Populației RAM i s-au promis investiții care ar fi pus capăt migrației pe scară largă către părțile mai dezvoltate ale Transilvaniei sau către București.

Față de populația majoritară a României, poziția PCR era că fondarea RAM „corespunde intereselor fundamentale ale poporului muncitor din România" și continua prevenindu-i pe maghiari că tovarășul Stalin afirmase că „autonomia nu înseamnă independență", dimpotrivă, accepțiunea ei regională reprezenta „cea mai concretă formă de unitate".[10] Propaganda oficială nu descria regiunea ca exclusiv maghiară, ci ca pe o structură integrativă, în care fiecare naționalitate se putea simți ca la ea acasă.

Problema apărută prin crearea RAM era ce însemna, de fapt, autonomia administrativă și teritorială. Potrivit unui cercetător, fondarea ei a creat o situație relativ paradoxală:

> Pe de o parte, centrul păstra controlul politic și represiv în mâinile proprii. Pe de alta, partidul însuși era conștient de faptul că cuvântul „autonomie" nu își pierduse înțelesul pentru maghiarii transilvăneni, nici în chip de consecință a traumei celui de-al Doilea Război Mondial, nici ca expresie a retoricii internaționaliste a comunismului. Având în vedere că subiecte tabu din punct de vedere oficial ca drepturile naționalităților și autonomia au fost ridicate public, campania de propagandă a devenit involuntar un catalizator al conflictelor naționale într-o zonă în care rivalitatea dintre români și maghiari – mai exact, un proces de clădire a națiunii mutual exclusiv – avea rădăcini adânci, istorice.[11]

Cuvântul „autonomie" părea să stârnească un reflex condiționat în unii maghiari, care își închipuiau că este un prim pas către reanexarea de către Ungaria, a cărei stăpânire, începând din 1940, era foarte vie în conștiința colectivă, în timp ce românii din zonă (fie născuți acolo, fie nou-veniți) s-au temut că vor ajunge din nou „străini în propria țară".[12]

Oricât de evident era caracterul maghiar al regiunii, autonomia ei era aparentă, fiindcă statutul RAM nu se deosebea prin nimic de al celorlalte 16 regiuni ale României. Asta era clarificat prin articolul 20 al Constituției din 1952, care stipula că „legile RPR și hotărârile și directivele organelor centrale de stat sunt obligatorii pe teritoriul Regiunii Maghiare"[13]. Sfatul Popular al Regiunii Autonome, desemnat de articolul 57 ca „organul puterii de stat", era doar o fațadă. În practică, regiunea nu a beneficiat de nici un tip de autoguvernare, iar singurele ei trăsături distinctive erau faptul că oficialii erau maghiari, că limba maghiară putea fi folosită în administrație și justiție și că pe clădirile publice au fost așezate semne bilingve, maghiaro-române.[14] Suspiciunile că regiunea era doar un hatâr făcut aspirațiilor minorității și un pretext pentru a nu crea mai multe înlesniri culturale pentru maghiarii din alte zone au fost întărite de abolirea, în 1953, a aripii explicit maghiare a partidului, iar odată cu dispariția acesteia a dispărut orice mecanism de apărare a drepturilor colective ale maghiarilor; gradul în care regimul era dispus să tolereze expresia drepturilor individuale a devenit clar în 1956.[15]

Impactul revoltei maghiare de la Budapesta asupra studențimii și muncitorimii maghiare din România a ridicat în conducerea partidului semne de întrebare cu privire la loialitatea acestor segmente sociale față de stat. Totuși, repercusiunile revoltei s-au simțit și printre românii a căror nemulțumire față de regim s-a manifestat în proteste cu o bază în mare parte economică.

Pe Gheorghiu-Dej, îngrijorarea cu privire la reacția minorității maghiare din Transilvania la tulburări l-a făcut să adopte o politică de integrare, iar primul pas a fost restrângerea predării limbii maghiare în școli, astfel încât obținerea unei educații în limba maghiară până la nivel universitar a devenit mai dificilă în România. În vârful sistemului de educație primară și gimnazială în maghiară se aflau Universitatea de limbă maghiară Bolyai din Cluj, Institutul Agronomic „Dr. Petru Groza" din același oraș și Facultatea de Medicină-Farmacie din Târgu Mureș. După 1956, această structură a fost demantelată. Instrucția în limba maghiară a început să fie mutată din școli cu o singură limbă de predare în școli bilingve.[16]

Acest lucru a anulat, *de facto*, caracterul distinct al limbii. Concluzia logică a fost fuziunea dintre Universitatea Bolyai din Cluj cu Universitatea de limbă română Babeș din același oraș. Fuziunea a fost ratificată[17] într-o întrunire a corpului didactic al ambelor universități din iunie 1959, despre care s-a relatat că a fost prezidată de Ceaușescu, în calitate de secretar al Comitetului Central, dar imaginea de consens a fost destrămată de sinuciderea unui prorector al Universității Bolyai, László Szabédi. În ciuda faptului că în fiecare facultate a noii universități au fost rezervate cote speciale pentru studenții maghiari, iar cursurile și examenele aveau loc în limba acestora, închiderea universității separate a anulat identitatea instituțională distinctă care asigura predarea în limba maghiară și a expus această practică eroziunii din interior, în noua structură. Iar eroziunea nu s-a lăsat așteptată.

O diluare similară a avut loc în rolul administrativ jucat de maghiari în noua universitate. La vremea fuziunii, rectorul era român, dar doi dintre cei trei prorectori erau maghiari. În 1967, numărul prorectorilor fusese crescut la cinci, din care trei erau români; șapte dintre cei opt decani erau și ei tot români, la fel ca 61% din corpul profesoral.[18] La Institutul Agronomic „Dr. Petru Groza", s-a renunțat pur și simplu la predarea separată în limba maghiară.

Politica de integrare a fost extinsă, în 1968, de la educație la administrația locală, atunci când două raioane cu o populație preponderent secuiască au fost transferate din RAM în regiunea Brașov, iar cele dintâi i s-au adăugat alte trei raioane, cu o populație majoritar românească. Proporția de maghiari din noua regiune s-a redus de la 77 la 62%, în timp ce aceea a românilor a crescut de la 20 la 35%.[19] Îngrijorarea cu privire la aceste schimbări s-a propagat de la minoritatea maghiară la Budapesta. În decurs de o lună, trei membri marcanți ai Biroului Politic al Partidului Comunist Ungar au vizitat România, iar dacă vizitele lor nu au avut rezultate tangibile, e posibil ca ele să fi prevenit totuși introducerea unor măsuri ulterioare care ar fi afectat statutul minorității maghiare.

Gheorghiu-Dej și-a desfășurat politica de integrare simultan cu afirmarea autonomiei față de Uniunea Sovietică. Național-comunismul reclama coeziunea națională, lucru care a dus la anularea identității distincte a Regiunii Autonome Maghiare. Aceasta a fost însoțită de o serie de măsuri antirusești, inaugurate în 1963, care au inclus închiderea Institutului Rus din București, eliminarea rusei ca limbă obligatorie în învățământ și înlocuirea numelor rusești de străzi și clădiri publice cu nume românești.

Politica lui Gheorghiu-Dej a fost continuată de Ceaușescu. Unii observatori imparțiali au sesizat o ameliorare inițială a statutului minorităților, observând folosirea pe scară mai largă a limbii maghiare în Transilvania, dar au subliniat restricțiile rămase în schimburile culturale.[20] Revistele și ziarele din Ungaria erau disponibile doar în număr limitat, deși o editură din București dedicată exclusiv publicării de literatură în maghiară și germană a continuat să tipărească tiraje generoase ale lucrărilor originale ale scriitorilor maghiari și germani transilvăneni, precum și ediții ale unor romane și volume de poezie scrise de autorii naționali maghiari și germani. O măsură a prudenței cu care Ceaușescu a tratat problema minorităților este faptul că prima lui vizită internă după înscăunarea ca lider al partidului a avut loc în zone cu o populație maghiară semnificativă, iar discursurile lui au trasat limitele politicii sale privitoare la minorități. Pe de o parte, Ceaușescu le-a recunoscut maghiarilor dreptul la propria cultură, dar, pe de alta, a condamnat cu fermitate „naționalismul și național-șovinismul"[21]. Peste puțin timp, preferința lui pentru integrare a devenit clară în propunerile de reformă administrativă din 1967, dar pe măsură ce și-a continuat domnia integrarea s-a transformat în asimilare.

În 1967 și 1968, „problema maghiară" a fost pusă de regim în contextul reformei administrativ-teritoriale a întregii țări.[22] Pentru a atenua

îngrijorarea minorității maghiare referitoare la faptul că reorganizarea teritorială ar fi privat-o și de puțina autonomie teritorială pe care o mai avea, Ceaușescu a explicat că „la crearea județelor va trebui să se aibă în vedere condițiile geografice, social-politice, componența națională a populației, legăturile culturale tradiționale", accentuând că

> organele administrative locale se vor îngriji de respectarea cu strictețe, în localitățile în care trăiesc naționalități conlocuitoare, a prevederilor Constituției țării privind folosirea limbii materne în administrația de stat, în școli și în instituții de cultură.[23]

Promovarea lui Mihai Gere și János Fazekas, maghiarii cu cea mai mare prestanță în partid, în funcții înalte a oferit asigurări de formă minorității.[24] Din Biroul Politic, Fazekas a propus crearea unui „județ puternic", cuprinzând ariile cu populația maghiară cea mai densă. Însă propunerea lui nu a fost acceptată de comisia partidului însărcinată cu stabilirea noilor zone administrative. În locul ei, s-a ajuns la un compromis care plasa populația maghiară concentrată în două județe, în loc de unul singur. Noua formă de organizare în județe a fost votată de Marea Adunare Națională în 1968, iar din ea a rezultat o majoritate de vorbitori de maghiară în mai multe județe decât în vechile regiuni, însă fără posibilitatea de a crea un bloc monolitic al acestei etnii unic și bine delimitat, care ar fi putut face cereri mai convingătoare de autonomie. Unele județe maghiare au fost alese pentru investiții speciale în planul de dezvoltare care țintea la egalizarea nivelului de industrializare, pentru a promova creșterea economică mai rapidă a țării. E greu de stabilit unde anume s-a renunțat la rațiunile administrative și economice pentru activitatea conștientă de „inginerie a populației". Într-un caz însă schimbările de frontiere au transformat o majoritate maghiară în minoritate.

Spre deosebire de reacția avută la dizolvarea RAM din 1960, guvernul maghiar nu și-a exprimat în nici un fel dezaprobarea față de reorganizarea teritorială. Relațiile Ungariei cu România erau condiționate de atitudinea sovietică față de cea din urmă, iar fidelitatea manifestată de conducerea României față de Moscova în timpul revoltei maghiare din 1956 și atitudinea rebelă a Budapestei au făcut ca pentru scurt timp, la finalul anilor 1950, tratamentul aplicat minorității maghiare să nu fie o problemă pentru România. Totuși, pe măsură ce Gheorghiu-Dej își dezvolta politica de autonomie față de Moscova, a început să se facă auzită expresia concomitentă a interesului maghiar față de Transilvania. Chiar dacă nu au ridicat niciodată în mod oficial problema minorității, membrii marcanți ai Partidului Comunist Ungar au făcut aluzii la aceasta, cu diferite prilejuri.

Conducerea românească a pus interesul reînnoit al ungurilor față de propria minoritate pe seama iritării Moscovei față de noul curs adoptat la București în politica internă și externă. Ca răspuns, PCR a finanțat publicarea de studii istorice care afirmau drepturile României asupra Basarabiei – cel mai notabil, *Însemnări despre români*, al lui Karl Marx, în decembrie 1964. Acest volum a încălcat tabuul discuțiilor deschise

despre anexarea sovietică a Basarabiei și identitatea românească a populației sale. Răspunsul simetric al lui Gheorghiu-Dej a fost primul dintr-o serie care urma să puncteze relațiile româno-sovietice până la dezintegrarea Uniunii Sovietice. În consecință, Transilvania s-a dovedit a fi nu numai o problemă româno-maghiară, ci și un declanșator pentru repunerea problemei Basarabiei de către România și, până astăzi, după ce Moldova și-a declarat independența, interesul legitim al României față de noua republică poate fi invocat de Budapesta ca paralelă pentru interesul maghiar față de Transilvania.

Invazia condusă de sovietici a Cehoslovaciei din 1968 i-a creat lui Ceaușescu o primă problemă majoră referitoare la minoritatea maghiară. Convergența intereselor sovietice și maghiare a putut fi din nou constatată în criticile tranșante pe care ambele guverne le-au adus condamnării de către Ceaușescu a invaziei. Temerile că posibile tulburări în rândul minorităților ar putea fi folosite ca scuză de sovietici pentru a interveni în România l-au făcut pe Ceaușescu să pornească într-un tur rapid al principalelor zone urbane cu populație maghiară semnificativă la sfârșitul lunii. Discursurile lui din cele două județe maghiare, Covasna și Harghita, includeau concesii: acolo urmau să fie construite zece întreprinderi importante, în timpul cincinalului în curs, pentru că „nu poate exista egalitate în drepturi, chestiunea națională nu poate fi considerată rezolvată, dacă nu sunt asigurate condițiile materiale“[25]. Două telegrame de susținere a poziției partidului în problema Cehoslovaciei, semnate de grupuri de intelectuali maghiari și germani, au fost difuzate pe scară largă.[26] În septembrie, Ceaușescu a vizitat județele învecinate cu Ungaria și Iugoslavia, în mod evident pentru a curma de la rădăcină orice posibile probleme etnice și pentru a-și consolida poziția de lider al tuturor. Teama lui Ceaușescu de o izbucnire a nemulțumirii minorității era probabil exagerată: faptul că Ungaria contribuise cu trupe la invazia Cehoslovaciei stârnise tot atâta dezaprobare printre maghiarii din țară cât și printre cei din Transilvania, iar teama comună de Uniunea Sovietică contribuia la ameliorarea relațiilor dintre grupurile etnice ale Transilvaniei. Această ameliorare s-a reflectat în sporirea numărului de programe de radio și televiziune în maghiară și germană și în creșterea tirajelor publicațiilor în limbile minorităților. Înființarea, în 1969, a unor Consilii ale Oamenilor Muncii de naționalitate maghiară și germană de sine stătătoare sugera o mai bună reprezentare a intereselor acestor etnii.

Un cititor informat s-ar putea întreba din ce cauză Ceaușescu nu a încercat să exploateze nemulțumirea minorității maghiare oferindu-i acesteia aceleași condiții de emigrare ca acelea oferite minorităților evreiască și germană. Un răspuns cinic ar fi că nu existau profituri în valută forte care să poată fi realizate de pe urma emigrării maghiare. Moneda maghiară era slabă și prezenta puțin interes pentru Ceaușescu și Securitate. În al doilea rând, din punct de vedere ideologic, emigrația unei minorități etnice într-o țară socialistă frățească putea fi considerată un eșec de a rezolva „problema minorităților“ în statul de origine. Guvernul maghiar avea, oricum, toate motivele să descurajeze imigrația pe scară

largă a maghiarilor transilvăneni. Aceasta ar fi ridicat probleme sociale și economice enorme, din moment ce ar fi implicat o parte considerabilă a unei populații care constituia o cincime din populația totală a Ungariei.

Pentru moment, principalul impuls pentru atenuarea problemei venea din îngrijorarea sovieticilor referitoare la politica externă a Bucureștiului. Vizita de stat a lui Ceaușescu în China, în iunie 1971, cuplată cu o destindere a relațiilor dintre Iugoslavia și Beijing, a creat Moscovei temeri cu privire la apariția unei tabere prochineze în Balcani, care ar fi amenințat dominația sovietică în zonă. Ungaria și-a asumat rolul de apărător al intereselor sovietice, criticând atât Iugoslavia, cât și România, iar nemulțumirile sovietice în privința României s-au manifestat în faptul că prim-ministrul sovietic, Aleksei Kosîghin, și nu liderul partidului, Brejnev, a fost cel care s-a întâlnit cu Ceaușescu în scurta escală a acestuia la întoarcerea din Extremul Orient. Chiar în ziua întoarcerii lui Ceaușescu la București, pe 24 iunie, a apărut un semnal referitor la gradul de dezaprobare al sovieticilor, prin readucerea bruscă pe tapet de către Ungaria a problemei minorităților, pentru prima oară în mod public de la impunerea stăpânirii comuniste asupra Europei de Est.[27] Zoltán Komócsin, membru al Biroului Politic maghiar, a declarat în Parlamentul țării: „Suntem foarte interesați să-i facem să înțeleagă atât pe locuitorii țării noastre, cât și pe cei ai României, inclusiv [pe] cei de naționalitate maghiară care trăiesc în această țară, că soarta și destinul popoarelor noastre sunt indisolubil legate de socialism". Declarația lui Komócsin i-a contrariat pe români, iar asta a dus la apariția, în *Scânteia* din 9 iulie, a unui lung articol semnat de Paul Niculescu-Mizil, secretar al CC pentru relațiile cu alte partide comuniste, în care maghiarii erau acuzați de contradicții „flagrante" în relatarea vizitei lui Ceaușescu în China și erau sfătuiți să nu se mai amestece în treburile interne ale României, țară în care toți oamenii muncii se bucurau de aceleași drepturi, indiferent de naționalitate.

În aceeași zi, Ceaușescu însuși a făcut o aluzie la luarea de poziție a Ungariei într-o expunere la consfătuirea de lucru a activului de partid din domeniul ideologiei și al activității politice și cultural-educative. S-a folosit de ocazie ca să explice politicile regimului față de minorități. Acestea făceau parte, în concepția lui, din noua societate care era creată sub comunism în România:

> ...alături de poporul român, pe teritorii întinse, s-au așezat de-a lungul veacurilor și trăiesc împreună români, maghiari, germani și alte naționalități; tot ceea ce s-a făurit în condițiile din trecut, dar mai cu seamă succesele obținute în prezent în construcția socialistă sunt opera comună a oamenilor muncii români, maghiari, germani și de alte naționalități, care [...] beneficiază astăzi de rezultatele făuririi societății noastre noi.[28]

Asta punea semnul egalității între noua societate și națiunea română, iar din această concepție reieșea că minoritățile aparțin nu altor națiuni, ci celei române. Toți cetățenii aveau drepturi egale, indiferent de naționalitate. Ceaușescu a avertizat că „oricine încearcă să ducă o politică de în-

vrăjbire națională duce o politică împotriva socialismului și comunismului și trebuie tratat, ca atare, ca dușman al națiunii noastre socialiste"[29].

Ceaușescu a ținut să facă apel la ideologie formulându-și critica prea puțin voalată împotriva maghiarilor, abordare adoptată constant, ori de câte ori avea să respingă atacurile la adresa regimului lui venite din lagărul socialist, dar formula „dușmani ai socialismului" a fost aplicată și țărilor occidentale și a devenit mai frecventă în retorica lui după semnarea Declarației de la Helsinki din 1975. Acordurile de la Helsinki au marcat un moment de cotitură în importanța conferită de comunitatea internațională respectului față de drepturile omului și, în consecință, ale minorităților. Ele au făcut din respectarea acestor drepturi o preocupare legitimă a comunității internaționale și, în practică, au legat creditul economic și comerțul exterior de performanțele țării respective în acel domeniu. Situația drepturilor omului în România, de la instaurarea regimului comunist, era una dintre cele mai proaste din tot lagărul socialist. Deși regimul semnase sau ratificase un număr de instrumente internaționale garantând drepturile individului și ale minorităților naționale, respectarea acestora era total arbitrară.

Protejarea drepturilor minorităților a fost dintotdeauna complicată de problemele definirii lor. Principiul călăuzitor din spatele acordurilor internaționale cu privire la drepturilor omului era primatul drepturilor individuale ale cetățeanului. Atât Convenția Europeană a Drepturilor Omului (1950), la care România nu era semnatară, cât și Declarația de la Helsinki, la care era, pun accentul pe faptul că drepturile trebuie aplicate și apărate individual – de unde folosirea formulei „persoane aparținând minorităților" – și consideră că individul, și nu grupul minoritar, este posesor al drepturilor. Practica ONU urma același principiu. După 1948, când Adunarea Generală a Națiunilor Unite a adoptat Declarația Universală a Drepturilor Omului, încălcarea drepturilor individuale de către guverne a fost sancționată regulat și a fost privită ca o chestiune de interes național. Nu același lucru se poate spune și despre drepturile minorităților. În timp ce drepturile individuale încetaseră să mai fie o problemă strict internă pentru țările membre ale ONU, cea a drepturilor minorităților rămăsese o astfel de problemă, în cele mai multe cazuri, statutul minorităților era în continuare prerogativa internă a statelor, ca urmare a Articolului 2 (7) al Cartei ONU, care descuraja amestecul în „chestiuni care aparțin esențial competenței interne a unui stat". Ceaușescu s-a prevalat din plin de acest articol, încercând să respingă criticile la adresa respectării drepturilor omului. În absența unei definiții legale a drepturilor minorităților și a faptului că aceasta determina lipsa din tratate a unor obligații referitoare la ele, măsurile de protejare a minorităților se mărgineau în general la îngrijorările exprimate de Comisia pentru Drepturile Omului a ONU de la Geneva.

Absența unui concept legal pentru drepturile minorităților nu însemna că protecția legală din anumite domenii ale activității umane, precum cultura, lipsea. Definind acest gen de protecție, instrumentele internaționale acceptaseră că există și o dimensiune colectivă a drepturilor

individuale. Pactul internațional pentru drepturile civile și politice din 1966, la care aderase și România, afirma în articolul 27:

> În statele în care există minorități etnice, religioase sau lingvistice, persoanele aparținând acestor minorități nu pot fi lipsite de dreptul de a avea, în comun cu ceilalți membri ai grupului lor, propria lor viață culturală, de a profesa și practica propria lor religie sau de a folosi propria lor limbă.

Aderând, în numele României, la Acordurile de la Helsinki din 1975, Ceaușescu a deschis ușa monitorizării internaționale a felului cum regimul trata minoritățile maghiară și germană din Transilvania și Banat și, în același timp, a încurajat guvernele care aveau interesul de a face presiuni în favoarea lor. Dacă autoritățile vest-germane erau preocupate să nu pericliteze mecanismele de emigrație a germanilor din România, guvernul maghiar nu avea astfel de constrângeri. De fapt, acesta era conștient de presiunea pe care o putea exercita asupra Bucureștiului, exploatând orice fapt public nefavorabil unui stat a cărui politică externă autonomă depindea în parte de aprobarea Occidentului. Au existat însă și alte elemente care să facă problema minorităților mai spinoasă și să gripeze relațiile dintre Ungaria și România. Unul era disparitatea în creștere dintre standardele de viață din cele două țări. Reformele economice și subsidiile sovietice îi permiseseră guvernului maghiar să le ofere cetățenilor săi un grad mai mare de prosperitate și o calitate a vieții care le depășeau pe cele din România, provocând în același timp admirația minorității maghiare de aici și invidia unora dintre români. În popor, imaginea maghiarilor care aduceau din Ungaria rudelor lor din Transilvania bunuri inexistente în România era menționată adesea cu resentiment față de oaspeții străini din această regiune.

În plus, Acordurile de la Helsinki au oferit minorității maghiare ocazia de a-și exprima frustrarea referitor la ceea ce privea drept politici discriminatoare. Făcea asta în publicații *samizdat*, produse în România, care au sporit considerabil cantitatea de informație despre situația minorității maghiare, obligând astfel Bucureștiul să-și justifice politicile. Maghiarii din Transilvania au început să se exprime public cu privire la felul cum erau tratați în același timp în care un mic număr de intelectuali români, ca Paul Goma și Vlad Georgescu (despre care va veni vorba în continuare) au început să lanseze critici generale la adresa regimului. În primăvara anului 1977, au început să se facă auzite o serie de proteste din partea maghiarilor transilvăneni. Un caz aparte a fost cel al lui János Török, lucrător textil din Cluj, care s-a plâns public, în martie 1975, cu privire la procesul de preselecție a candidaților pentru Marea Adunare Națională, despre care a afirmat că nu reprezintă interesele muncitorilor din fabrică, mai ales ale celor din minoritatea maghiară. Török a fost ridicat de autorități în timp ce vorbea, bătut sever de ofițerii Securității și apoi internat în spitalul de psihiatrie Dr. Petru Groza, unde i s-au injectat doze mari de medicamente. A fost eliberat în 1978, dar chemat în continuare la controale.[30]

Cei mai mulți dintre maghiarii arestați pentru proteste antiregim erau mânați de resentimente referitoare la erodarea prevederilor pentru educație în limba maternă. Unii au murit chiar în circumstanțe misterioase. Lajos Kuthy, profesor maghiar din Brașov, a fost găsit împușcat într-o pădure de lângă oraș în 1976. Înaintea morții, adunase semnături pentru o petiție care cerea crearea de clase de limbă maghiară în regiunea Brașov. Un alt profesor din Brașov, Jenő Szikszay, a fost ridicat de Securitate în primăvara lui 1977, acuzat că-și convinge conaționalii maghiari să-și trimită copiii la școli cu secții maghiare, și nu la cele cu predare exclusivă în română. A fost bătut în timpul interogatoriului, iar la eliberare s-a sinucis.

Problema educației ocupa un loc central în memoriile pregătite în 1977 de doi maghiari din Transilvania, György Lázár (pseudonim) și Lajos Takács.[31] Memoriul acestuia din urmă era mult mai semnificativ. Dincolo de faptul că autorul era suficient de curajos încât să nu se ascundă în spatele unui pseudonim, funcțiile înalte pe care le deținuse în Partidul Comunist Român dădeau o greutate particulară protestului său. Fost rector al Universității Bolyai din Cluj și unealtă a regimului la fuziunea forțată din 1959 cu Universitatea Babeș, vicepreședinte al Consiliului Oamenilor Muncii de Naționalitate Maghiară, Takács era în măsură să furnizeze date demne de crezare cu privire la erodarea predării în maghiară în sistemul educativ și să comenteze eficacitatea Consiliului Oamenilor Muncii. Din referințele din document reiese că memoriul a fost scris în noiembrie 1977, dar știrile cu privire la existența lui au ajuns în mass-media din Occident abia în primăvara anului 1978: *The Times*, *The Financial Times* și *The Guardian* au relatat despre el pe 25 aprilie.

Referindu-se la măsurile din educație, Takács susținea că gruparea ciclurilor român și maghiar în școli unice dusese la o reducere treptată a numărului de școli care ofereau predarea în maghiară. El mai sublinia că maghiarii aveau mai puține șanse să-și continue educația în limba maternă, citând cifre din anul școlar 1976–1977 care arătau că, din 34.748 de elevi maghiari, 15.591 erau înscriși la școli secundare tehnice în care se preda exclusiv în română. Explicația nu stătea în faptul că elevii maghiari fuseseră împinși către școlile românești, ci în lipsa unui număr suficient de profesori pentru cei care doreau să studieze în maghiară. Fără posibilitatea de a învăța limba maternă, elevii maghiari, afirma Takács, sfârșeau prin a dobândi o educație generală limitată și puține cunoștințe tehnice, neputând fi admiși în instituțiile de învățământ superior. Citând afirmația lui Ceaușescu că problema limbii „trebuie rezolvată într-un mod care îndeplinește condiția ca elevii să învețe în limba pe care o cunosc cel mai bine", autorul făcea apel la Ministerul Învățământului pentru a organiza sistemul școlar de așa natură încât elevii să-și poată alege educația în limba „pe care o cunosc cel mai bine".[32]

Pentru a-și susține ideea, Takács se referea la Legea nr. 26/1974, care prevedea crearea de clase de limbă română, indiferent de numărul de elevi, în comunitățile în care existau școli de limbă maghiară sau germană.

Legea garanta copiilor români educația în propria limbă, în orice sat cu un număr cât de mic de astfel de elevi, iar Takács sugera ca această prevedere să fie aplicată și copiilor maghiari și germani. El încerca astfel, diplomatic, să transforme aspectele negative ale Legii nr. 278/1973 în atuuri pentru minorități. Această lege stipula că la nivel primar era necesar un minimum de 25 de doritori pe an pentru crearea unei clase în maghiară sau germană. La nivel secundar, numărul minim se ridica la 36. Prin contrast, pentru clasele de română nu existau astfel de condiții.

Educația în maghiară pretindea profesori calificați, iar existența lor era legată de existența învățământului superior în maghiară. Acest nivel se deteriorase considerabil ca rezultat al fuziunii universităților Babeș și Bolyai în 1959. Fuziunea avusese loc pe baza existenței a două secții paralele, în română și maghiară, pentru toți studenții, dar în practică sistemul dual funcționa doar în anumite domenii, în timp ce majoritatea materiilor erau predate doar în română. Drept urmare, au scăzut abrupt nu numai numărul profesorilor de limbă maghiară din universitate, ci și procentul studenților maghiari. Takács furniza cifre comparative pentru anii universitari 1958–1959 (al fuziunii) și 1976–1977 pentru a-și dovedi afirmația.[33] Mai mult, Institutul Agronomic „Dr. Petru Groza" din Cluj acceptase să formeze clase în maghiară în 1959. Efectul acestor măsuri fusese reducerea procentajului de studenți maghiari din învățământul superior, iar efectul acestei reduceri asupra învățământului gimnazial din școlile tehnice, din ce în ce mai importante în acea perioadă de industrializare rapidă, a devenit evident – în materie de dezvoltare și șanse de a obține un loc de muncă – într-un interval de trei ani.[34]

Takács se referea și la întreaga ofertă culturală pentru minoritatea maghiară. În 1973, avusese loc o reducere a ziarelor în limba maghiară; unele cotidiene mai apăreau doar de trei ori pe săptămână sau fuseseră reduse ca dimensiuni. Ziarele românești aveau aceeași soartă, explicația fiind penuria de hârtie de ziar. Totuși, acestea din urmă au revenit la dimensiunile originale câteva luni mai târziu, spre deosebire de cele maghiare. Regimul bătea monedă pe faptul că 19 edituri din România lansau titluri în maghiară; Takács sublinia totuși că, în perioada 1970–1977, 12 dintre ele publicaseră mai puțin de 10 volume. El se mai plângea de restricțiile impuse în privința abonamentelor la publicații tehnice din Ungaria, care sporeau dificultățile tinerilor maghiari dornici să urmeze o carieră în industria românească. Toate acestea se adăugau la obstacolele de care se loveau maghiarii domiciliați în afara zonelor cu concentrație maghiară, care, pe lângă faptul că nu beneficiau de educație în propria limbă, erau dezavantajați în competiția cu etnicii români din cauza nevoii de a învăța o a doua limbă și, în consecință, sfârșeau prin a avea o educație generală limitată și puține cunoștințe tehnice.[35]

Poziția lui Ceaușescu referitoare la acest subiect reieșea clar din discursurile sale. În iunie 1973, el a declarat că „nu putem crea institute speciale de fizică, chimie sau alte specialități pentru tinerii care nu știu română". Totuși, Ceaușescu recunoștea că cei care nu învață în propria limbă sunt puși „într-o poziție de inegalitate cu tinerii români", fiindcă

nu au „acces liber la diferite forme de învățământ superior". Recurgând, ca și alte dăți, la avertismente, el insista că „româna nu e o limbă străină pentru nici un tânăr care trăiește în România! Este limba societății noastre socialiste și trebuie învățată de către toți cetățenii români"[36].

Din punctul de vedere românesc, exista o rațiune în spatele afirmațiilor lui Ceaușescu, din moment ce crearea a ceea ce ar putea fi numit o formă de discriminare pozitivă în favoarea maghiarilor, fie ea în educație sau în politica de resurse umane, era un lux pe care o țară în curs de dezvoltare nu și-l putea permite. Totuși, maghiarii transilvăneni ar fi putut răspunde că beneficiaseră de o asemenea discriminare pozitivă în anii 1950, când țara era mai puțin dezvoltată economic. Acest fapt i-a făcut pe maghiari să privească politica de egalizare prin modernizare cu suspiciune; creșterea investițiilor în județele dominate de maghiari pentru a recupera decalajul era văzută ca mijloc ascuns de diluare a concentrării populației maghiare și de asimilare.

Asimilarea a fost încurajată în trei moduri: în primul rând, prin migrația românilor către Transilvania și plecarea din provincie a maghiarilor și germanilor (ultimii, prin emigrație); în al doilea rând, prin descreșterea numărului de școli în limbile minorităților, rezultată din aplicarea cotelor pentru minimumul de elevi; în fine, în al treilea, prin promovarea utilizării românei ca limbă a majorității, esențială pentru mobilitatea socială, chiar și în cazul minorităților. Existau prea puține îndoieli asupra faptului că egalizarea producea asimilare; problema era doar dacă politicile de egalizare fuseseră concepute special pentru a o genera. Susținătorii lui Ceaușescu răspundeau la această întrebare prin „nu", iar membrii minorității maghiare, prin „da". Migrarea românilor către orașe, inclusiv transilvănene, era o un fenomen care însoțea în mod firesc dezvoltarea urbană, fiindcă până la punerea în aplicare a planului de dezvoltare a țării cei mai mulți dintre români trăiseră în zone rurale. În schimb, o mare parte dintre maghiari, germani și evrei trăiseră până atunci în orașe. Pe de o parte, emigrarea germanilor și evreilor redusese gradul de cosmopolitism al orașelor din Transilvania, eliberând proprietăți pentru ocuparea lor de către români, iar pe de alta, strategia regimului de creștere a industriei și a centrelor urbane făcuse, conform unei evaluări proromânești, ca, din moment ce „maghiarii alcătuiesc mai puțin de 8% din populația României, să fie inevitabil ca proporția maghiarilor față de români din orașele mari să continue să scadă"[37]. Nevoile economice, și nu afilierea etnică, spuneau apărătorii regimului, sunt cele care determină distribuția muncii.

Cele trei scrisori ale lui Károly Király sugerau contrariul. Acesta era vicepreședinte al Consiliului Oamenilor Muncii Maghiari și demisionase din funcția de membru supleant al Biroului Politic al PCR și din cea de prim-secretar al județului Covasna în 1972, din motive „personale". Scrisorile dezvăluie faptul că motivul real al demisiei fusese insatisfacția față de politicile discriminatoare împotriva maghiarilor. Efectele acestor politici au fost catalogate în scrisorile din 1977, adresate lui Ilie Verdeț, membru al Biroului Politic responsabil cu ideologia și politicile pentru

naționalități, lui János Fazekas, și el membru al Biroului Politic, și lui János Vincze, membru al Comitetului Central.[38]

În scrisoarea către Verdeț, Király reitera critica la adresa Consiliului Oamenilor Muncii Maghiari formulată de Takács. Se plângea de faptul că, întrucât întrunirile erau neregulate, dezbaterile aveau loc în română, nu în maghiară, iar declarațiile erau „prefabricate și cenzurate de tovarăși din conducerea țării", își pierduse prestigiul în rândurile minorității. Mulți oficiali ai partidului, inclusiv cei de origine maghiară, foloseau pe scară largă româna în contactele lor cu muncitorii maghiari, dând dovadă de o lipsă de sensibilitate și tact și creând impresia că folosirea maghiarei era interzisă. Poate că afirmația cea mai grăitoare a lui Király era aceea că „sentimentul național este o chestiune spinoasă, care trebuie tratată cu atenție specială; este o problemă care ține de calitatea naționalității, iar soluția ei nu poate fi măsurată în procente, ca progresul industrial și rezultatele sale". Senzația de discriminare este creată de atitudini în aceeași măsură ca de acțiuni, așa cum pot depune mărturie mulți membri ai unei minorități, iar gradul în care regimul a înțeles acest lucru a fost evident din faptul că Verdeț nu a răspuns scrisorii.

Király a conceput, în consecință, alte două scrisori. Orice suspiciune că obiectivitatea lui ar fi putut fi grevată de un exces de sensibilitate și că percepția lui față de discriminare era emoțională a fost risipită de epistola către Fazekas, în care detalia „erorile" în gestionarea a ceea ce numea „chestiunea naționalității": șansele copiilor maghiari de a studia în limba maternă erau reduse constant; se creaseră cote pentru numărul maghiarilor care puteau fi angajați în anumite instituții; cei care îndrăzneau să ridice problemele minorităților erau intimidați de poliție. În a treia scrisoare, către Vincze, Király dădea și alte exemple ale problemelor de care se loveau maghiarii: Teatrul de Stat Maghiar din Târgu Mureș avea un director român, care nu vorbea maghiara; Târgu Mureș și Sovata, orașe cu o populație maghiară importantă, aveau primari români nevorbitori de maghiară; plăcuțele bilingve maghiaro-române amplasate în Covasna în 1971 fuseseră îndepărtate, așa încât în 1975 nu mai exista nici o localitate identificată în maghiară. Oficialii maghiari din fabrici erau înlocuiți cu români care nu știau maghiara: la Uzinele 23 August și fabrica de îngrășăminte chimice din Târgu Mureș nici măcar un director sau director adjunct nu era maghiar.

Király insista că această situație încălca legea fundamentală a României, principiile marxism-leninismului și drepturile elementare ale omului. Greșeala, susținea el curajos, era a conducerii de partid; ca urmare, făcea un apel să se renunțe la politicile bazate pe „demagogie, cultul personalității și aplicarea capricioasă a marxismului"[39]. Aceste plângeri nu constituiau doar apanajul maghiarilor, ci erau împărtășite și de concetățeni ca Goma, iar faptul fără precedent că ele erau formulate de o figură de frunte a partidului, cu aproximativ zece ani înaintea avertismentelor lui Silviu Brucan, nu a primit recunoașterea meritată din partea publicului românesc.

În octombrie, după trimiterea ultimelor două scrisori, din august și septembrie, Király a fost în fine convocat la București, pentru a discuta prima scrisoare, adresată lui Verdeț. În timpul discuțiilor cu acesta, i s-a cerut să dezvăluie numele celor care îl ajutaseră să o redacteze. Király a refuzat să facă asta fără permisiunea lor, iar după întâlnirea cu Verdeț a obținut permisiunea altor membri ai minorității maghiare de a se identifica cu scrisoarea. O săptămână mai târziu, l-a văzut din nou pe Verdeț, de astă dată pentru discuții care au durat opt ore. Propunerile lui au fost ignorate și, în consecință, Király a consimțit ca scrisorile să fie publicate în Occident. În februarie 1978, a fost arestat la Târgu Mureș, la numai câteva zile după ce protestele lui fuseseră difuzate de Europa Liberă, și exilat împreună cu familia la Caransebeș, oraș din sud-vestul țării. Sute de domicilii aparținând unor membri ai minorității maghiare din Transilvania au fost percheziționate de Securitate, în căutarea unor copii ale scrisorilor lui Király. În octombrie, acestuia i s-a permis să se întoarcă la Târgu Mureș, dar și el, și prietenii lui au fost plasați sub supraveghere.

Existau totuși indicii că unele din criticile lui Király au generat un răspuns din partea lui Ceaușescu. Într-un discurs ținut de acesta în fața Consiliilor Naționalităților în martie 1978, el a discutat, măcar public, dacă nu și practic, convingerea multor maghiari că exista un plan ascuns de a limita numărul funcțiilor de conducere sau de înaltă calificare disponibile pentru membrii minorității în zonele de limbă maghiară, în vreme ce românii din alte părți primeau stimulente speciale sub formă de locuințe dacă acceptau slujbe în acele regiuni:

> În general, trebuie acționat pentru a îndruma absolvenții – mai cu seamă cadrele didactice, dar și [pe] cele din rețeaua sanitară și din agricultură – în localitățile de origine, evitându-se trimiterea dintr-o parte a țării în alta.[40]

Totuși, la fel ca multe alte declarații ale lui Ceaușescu, și aceasta contravenea legislației în vigoare și era o tentativă de cosmetizare. Din dovezile existente, impactul ei a fost minim, fiindcă două decrete emise în 1976, cu scopul de a combate șomajul, sau „traiul parazitar", cum era camuflată acesta oficial, le dădeau autorităților puterea de a trimite forța de muncă oriunde era necesar. Absolvenții au continuat să fie repartizați în locuri de muncă în care trebuiau să rămână câțiva ani după angajare, indiferent de apartenența etnică, așa încât maghiarii (și germanii) erau adesea trimiși în zone românești și, firesc, își întemeiau o familie alături de un partener român. Încă o dată, pentru acest proces de dispersare etnică putea fi invocată politica de egalizare, dar pentru maghiari ea continua să aducă a asimilare. Fără nici o îndoială, resentimentele minorităților maghiară și germană au crescut pe măsură ce standardele de viață au început să se deterioreze.

Cutremurul puternic din 1977, urmat de inundațiile din 1980 și 1981, au perturbat producția industrială și au redus exporturile de hrană pe care conta acum Ceaușescu pentru a plăti datoria străină creată de industrializare. La sfârșitul lui 1981, datoria externă a țării se ridica la

10,2 miliarde de dolari, iar Ceaușescu a cerut reeșalonarea ei. La recomandarea Fondului Monetar Internațional, a redus importurile. Implicațiile acestei măsuri nu au fost just apreciate, fiindcă România fusese importator net de mâncare de la sfârșitul anilor 1970.[41] Mai important, chiar faptul că trebuia să accepte condiții din partea băncilor occidentale a dat o lovitură enormă egoului umflat al lui Ceaușescu, provocându-i atitudini xenofobe, și l-au împins către autoizolare economică după 1980. Aceasta a fost urmată, imediat, de izolarea politică, care l-a făcut mai puțin dependent de susținerea guvernelor străine, care ar fi putut exercita o oarecare influență asupra lui, convingându-l să-și modereze politicile față de minorități.

Senzația de izolare culturală era și ea descurajantă pentru acestea. Ea era alimentată de moștenirea experiențelor istorice diferite ale românilor și maghiarilor. Lipsa a ceea ce ar putea fi numit „sincronizare" între tradiția culturală în esență occidentală a celor din urmă și cea estic-ortodoxă a românilor, precum și divergențele în materie de valori comportamentale care rezultau de aici nu au avut cum asigura vreun grad de convergență culturală între cele două etnii. În anii 1980, pe măsură ce cultul personalității lui Ceaușescu și cultivarea sentimentelor ultranaționaliste s-au intensificat, intoleranța față de minoritatea maghiară, mai ales, și-a făcut simțită detestabila prezență în cercurile oficiale. Cu o frecvență din ce în ce mai mare, la mitingurile oficiale au început să apară pancarte cu inscripția „Suntem stăpâni în propria casă", reflectând concepția lui Ceaușescu cu privire la suveranitatea absolută a românilor în statul lor națiune. Din moment ce românii erau la ei acasă, trebuiau să fie și stăpâni ai acesteia. Corolarul implicit era că minoritățile erau formate din străini. Insistența asupra caracterului „național unitar" al statului român în propaganda regimului ignora pur și simplu realitatea: statul național unitar nu exista; dată fiind forța numerică și diversitatea minorităților, trebuia mai degrabă descris drept stat multietnic sau multinațional. Cei care susțineau, și continuă să susțină, ideea de stat unitar nu fac decât să încerce să conformeze realitatea propriei lor teorii.

Poziția oficială a României că țara nu era un stat multietnic, ci unitar, interzicea minorităților să-și declare fidelitatea față de un alt stat. Pentru maghiarii din Transilvania, cu care autorul acestor rânduri a vorbit de-a lungul anilor, loialitatea față de statul român, ca să aibă vreun înțeles, trebuia să fie liber aleasă, nu obținută prin constrângere. Minoritarii nu erau însă prea dispuși să-și ofere liber acest gen de loialitate, dacă erau plasați în poziția unor cetățeni de „clasa a doua" pe pământul strămoșesc pe care îl împărțeau cu românii. În viziunea maghiarilor, drepturile egale cu românii erau echivalate cu garantarea autonomiei teritoriale pentru aceia dintre ei care trăiau în zone compacte. Potrivit maghiarilor, drepturile minorității, de grup, nu puteau fi protejate decât prin acordarea autonomiei de grup, argument respins de Ceaușescu, care a pus constant accentul pe drepturile individuale de care se bucura fiecare cetățean al României, indiferent de naționalitate. Desigur, în regi-

mul lui, drepturile formal recunoscute de Constituția României însemnau prea puțin în practică.

Nu există o indicație mai clară cu privire la asta decât arestarea, în ianuarie 1983, a redactorilor de la *Ellenpontok* (*Contrapuncte*), publicație clandestină de limbă maghiară care era difuzată la Oradea de la sfârșitul anului 1981. Unii dintre colaboratorii la această publicație, printre care pastorul László Tőkés, au denunțat oprimarea minorității maghiare și au interpretat-o ca expresie a naționalismului românesc tradițional, al cărui exponent recent era Ceaușescu. Înainte ca editorii să fie închiși, bătuți și în cele din urmă expulzați în Ungaria au apărut nouă numere ale publicației. *Ellenpontok* a fost urmată curând de o a doua publicație samizdat. Pe 20 mai 1983, *Erdélyi Magyar Hírügynökség* (*Presa maghiară a Transilvaniei*) a apărut sub forma unor relatări șapirografiate referitoare la degradarea condițiilor economice și sociale, devenind principala sursă cu privire la grevele din Transilvania din noiembrie 1986. Unul dintre editorii ei, Géza Szőcs, a fost obligat să părăsească țara în 1986, după ce câteva dintre afirmațiile lui cu privire la situația minorității maghiare din Transilvania au ajuns în atenția forumului cultural al Conferinței pentru Cooperare și Securitate în Europa de la Budapesta.[42]

Relațiile dintre România și Ungaria s-au deteriorat abrupt în decembrie 1986, când Academia Maghiară a publicat o istorie în trei volume a Transilvaniei. Apariția acesteia a suscitat un răspuns furios din partea unui număr de istorici români. Pe 12 martie 1987, cotidianul *România liberă*, ziarul cel mai răspândit după cel al partidului, a tipărit un lung articol semnat de trei istorici ai regimului, Ștefan Pascu, Mircea Mușat și Florin Constantiniu, care condamnau „falsificarea conștientă" a istoriei Transilvaniei în lucrarea publicată în Ungaria.[43] Furia românilor a fost stârnită de faptul că editorul general al acesteia, Béla Köpeczi, era ministrul maghiar al educației, motiv pentru care s-a considerat că lucrarea era aprobată de guvernul țării. Acuzația de „falsificare conștientă" era bazată pe negarea de către maghiari a dovezii existenței populației românești în Transilvania înainte de începutul secolului al XIII-lea, data la care istoricii maghiari susțin că românii au trecut de la sud de Carpați pentru a se așeza în zonă. Negarea, susțineau românii, punea în discuție legitimitatea posesiunii românești asupra Transilvaniei, fapt care a determinat Ministerul Învățământului să interzică distribuția lucrării în România. De-abia în 1990, atunci când directorul Institutului de Istorie „Nicolae Iorga" mi-a cerut să obțin lucrarea pentru biblioteca acestuia, mi-am dat seama că cel mai important institut de cercetare istorică al României nu deținea nici un exemplar și că doar un grup select de istorici, aleși pentru a face treaba dictată de regim, avuseseră acces la ea.

Gradul în care românii au fost cuprinși de resentimente a fost demonstrat de plasarea unei reclame de o pagină în cotidianul britanic *The Times* din 7 aprilie 1987, printr-un intermediar grec. Reclama repeta acuzațiile aduse *Istoriei Transilvaniei* în articolul din *România liberă*, dar, ascunzându-se în spatele intermediarului grec, adăuga și altele,

într-un limbaj veninos, lipsit de orice moderație diplomatică. Autorii lucrării erau

> mai puțin interesați de soarta naționalității maghiare din România, cât să provoace diversiuni și să înșele opinia publică. Acțiunea lor face parte dintre tentativele de a crea o falsă problemă a „minorităților din România", care nu are nici o justificare obiectivă, întrucât în anii socialismului statul român a rezolvat complet și definitiv problema națională.

Nu există nici o îndoială că aceste percepții reflectau adevăratele sentimente ale lui Ceaușescu și ale acoliților lui, dar tentativa lor de a provoca o schimbare în opinia publică internațională era subminată de referirea finală din cuprinsul reclamei referitoare la eșecul Revoltei din Ungaria din 1956, de care românii păreau să se bucure:

> Maghiarii nu au avut noroc în lupta lor împotriva socialismului, în 1956. Acum încearcă din nou, cu speranțe mai mari, împotriva altor socialiști. Rămâne de văzut în ce fel lumea occidentală va susține această manevră, așa cum au cerut recent maghiarii la Viena, și, de asemenea, încă mai interesant, cum vor primi rușii asta.

Aducând Uniunea Sovietică în dispută, reclama și, prin extensie, Ceaușescu sugerau că de fapt conducerea sovietică folosea din nou maghiarii ca o cale pentru a se amesteca în treburile interne ale românilor. Într-adevăr, în timpul vizitei făcute în România doar o lună mai târziu, Gorbaciov s-a referit la problema minorităților în discursul lui transmis în direct la televizor publicului românesc pe 26 mai. Subliniind necesitatea prieteniei între popoare, liderul sovietic afirma:

> Se știe câtă importanță au [relațiile între minorități] pentru noi și câtă importanță acorda Lenin tuturor aspectelor relațiilor naționale, cerând ca rezolvarea acestor probleme să fie făcută cu delicatețe și atenție specială. Cred că, în această privință, preceptele leniniste se aplică și azi cuvânt cu cuvânt.[44]

Ceaușescu nu și-a plecat urechea la acest sfat. Confruntat cu încăpățânarea lui, Károly Király a luat din nou condeiul în mână. Într-o scrisoare datată 16 august 1987 și adresată lui Ceaușescu, el descria situația economică drept „lamentabilă", atmosfera politică drept „opresivă", și lua în derâdere „triumful falsității oficiale, care a devenit baza politicii de stat". Vina pentru această stare de lucruri trebuia împărțită în mod egal între Ceaușescu și nomenclatura partidului, pe care Király o considera complicea conducătorului la proasta guvernare.[45] În problema minorităților, el caracteriza politica lui Ceaușescu ca pe o asimilare forțată, care discredita internațional România și nu putea „decât semăna sămânța unor tulburări". Punea în legătură apărarea drepturilor maghiarilor transilvăneni cu drepturile românilor din Moldova sovietică, reafirmând astfel o cauză comună pe care își pusese semnătura, într-o declarație din februarie 1985, alături de Géza Szőcs și doi scriitori români, Dorin Tudoran și Marius Tabacu.[46]

Minoritatea maghiară a fost serios afectată și de campania lui Ceaușescu de dezvoltare a satelor, cunoscută sub numele de „sistematizare". Schițat inițial în 1972, planul a primit un impuls proaspăt de la președintele României în martie 1988, când a propus ca numărul satelor să fie redus cu mai mult de o jumătate, de la 13.000 la cinci sau șase mii până în anul 2000. Locuitorii mutați urmau să fie găzduiți de 558 de orașe „agroindustriale".[47] Deși nu viza în mod special satele maghiare, fiind aplicat mai ales în satele din jurul Bucureștiului, planul ar fi urmat să aibă un efect disproporționat asupra minorității maghiare, din cauza numeroaselor așezări de dimensiuni reduse din județele predominant maghiare Harghita și Covasna, programate pentru „dezafectare", eufemismul folosit de autorii planului fie pentru distrugerea lor, fie pentru întreruperea electricității și a comunicațiilor, care ar fi produs atrofierea lor.[48] Alte informații, referitoare la efectele sistematizării în județul Mureș, cu 44% din populație maghiară, au fost comunicate oficialilor din ambasadele occidentale din București; conform acestora, 250 din cele 480 de localități din zonă aveau un viitor incert „din motive economice". Aceste așezări includeau aproape 150 de biserici și 30 de monumente istorice, total din care 35 erau considerate de primă importanță. Aproape o jumătate dintre biserici erau romano-catolice, reformate și unitariene și numai 60 erau ortodoxe. După cum subliniau autoritățile, planul de sistematizare „afecta în mod egal așezările maghiare, românești și săsești".

Impactul programului asupra structurii așezărilor din părțile locuite de maghiari ale Transilvaniei, care avea o istorie veche de secole, a alimentat anxietatea din Ungaria, canalizată de un grup de opoziție care tocmai se năștea, Forumul Democratic Maghiar (FDM), și de un ministru reformator pe nume Imre Pozsgay. FDM a organizat pe 27 iunie 1988, la Budapesta, o demonstrație împotriva sistematizării, care a atras 40.000 de participanți – cel mai mare protest de pe străzile capitalei din 1956.[49] Ceaușescu a răspuns imediat închizând consulatul maghiar din Cluj, gest fără precedent în relațiile dintre țările „frățești". În textul unui discurs ținut pe 28 iunie, transmis de agenția de știri Agerpres a doua zi, Ceaușescu a dat detalii cu privire la o scrisoare pe care o trimisese prim-ministrului maghiar, Károly Grósz, în care solicita încetarea „activităților naționaliste și șovine", sugerând clar că în spatele demonstrației de la Budapesta se aflase guvernul maghiar. Ceaușescu a subliniat valoarea căii românești către socialism și a declarat că problemele cetățenilor români, indiferent de originea lor etnică, erau de resortul Partidului Comunist Român. Obiecțiile Ungariei față de politica României în privința minorităților, a continuat el, nu urmăreau decât să distragă atenția de la propriile probleme ale Ungariei.

Pe 30 iunie, încercând să dea satisfacție opiniei publice din Ungaria, Grósz le-a spus jurnaliștilor că intenționează să viziteze România pentru a discuta problema minorităților naționale. Situația a rămas tensionată din cauza unei rezoluții a Comitetului pentru Afaceri Externe a

parlamentului ungar, care, fără a menționa închiderea consulatului de la Cluj, afirma că

> acțiunile fără precedent în practica țărilor socialiste afectează foarte serios relațiile maghiaro-române, atrăgând atenția asupra faptului că toate acestea sunt în flagrantă contradicție cu tratatele încheiate între cele două țări, cu normele cooperării europene, precum și cu Acordurile de la Helsinki din 1975.[50]

Pe 1 iulie, parlamentul ungar a votat o rezoluție care cerea guvernului român să treacă în revistă programul de sistematizare și să renunțe la el. Procedând astfel ar fi „îndepărtat un obstacol serios care grevează relația dintre națiunile maghiară și română". Distrugerea „a tot ceea ce e valoros în sate, lichidat în numele progresului socialist, ar însemna o pierdere ireversibilă nu numai pentru maghiari, germani și alte minorități naționale, ci și pentru poporul român însuși"[51].

Grósz a fost luat prin surprindere de invitația intempestivă a lui Ceaușescu de a se întâlni la sfârșitul lui august, la Arad, lângă granița cu Ungaria. Pentru a evita posibilele acuzații că nu dorea să negocieze cu românii, a decis să participe la întâlnire, dar a fost pus în dificultate de Ceaușescu, care a sugerat că instituțiile educative pentru maghiari vor fi îmbunătățite. Faptul că Grósz a evaluat pozitiv întâlnirea a pus pe jar opoziția din Ungaria și a slăbit atât poziția lui Grósz, cât și pe cea a Partidului Socialist al Muncitorilor Maghiari. Chestiunea Transilvaniei se dovedea deopotrivă o problemă a politicii interne maghiare și a relațiilor bilaterale cu România. Aceste relații au continuat să se deterioreze în noiembrie, atunci când Károlyi Györffy, consilierul comercial al Ungariei la București, a fost reținut sub acuzația de a fi comis un accident de circulație și expulzat, conform părții românești, pentru distribuția de fluturași ostili României. Mátyás Szűrös, secretarul Partidului Socialist Maghiar responsabil cu afacerile externe, i-a acuzat pe români că fabricaseră întreaga poveste. „Faptele și înseși declarațiile românilor dovedesc fără putință de tăgadă că a fost vorba de o acțiune premeditată a poliției, [...] care a introdus un nou element de tensiune în relațiile maghiaro-române."[52] Ca răspuns, maghiarii l-au expulzat pe consilierul politic al ambasadei României la Budapesta, Pavel Platona.

Discursul lui Ceaușescu de pe 28 iunie demonstrează că acesta adoptase o nouă stratagemă în tentativa de a calma plângerile guvernului maghiar cu privire la tratamentul pe care îl aplica minorităților. El a sugerat că acestea erau inspirate de dorința maghiarilor de a folosi chestiunea minorităților ca modalitate de a distrage atenția opiniei publice din Ungaria de la dificultățile generate de reformele economice puse în mișcare de autoritățile maghiare. Această abordare i-a dat conducătorului român ocazia de a-și etala meritele de comunist ortodox, care rămăsese mai credincios preceptelor marxism-leninismului decât reformistul Gorbaciov și semenii lui din restul lagărului socialist. Media românească i-a ținut isonul. Pe 4 septembrie, cotidianul partidului, *Scânteia*, a acuzat presa maghiară de distorsionarea realității în relatarea

evoluțiilor politice din România și i-a sugerat acesteia să-și vadă de treburile ei.[53]

Ignorând reformele politice din Ungaria, presa românească a relatat în decursul anului 1989 numai despre realitățile economice negative din această țară. Pe 5 februarie, *Scânteia* cita agenția maghiară de știri MTI cu privire la eșecul îndeplinirii normelor planificate, iar pe 13 aprilie, prelua o relatare din cotidianul partidului socialist maghiar cu privire la creșterile substanțiale de prețuri din cei trei ani anteriori. Sicofanții maghiari transilvăneni din cercul lui Ceaușescu au început să fie trimiși pe teren în mod regulat, pentru a întări legătura sugerată dintre criticarea de către Ungaria a politicilor cu privire la minorități și procesul de reformă din această țară.[54]

Oricare ar fi fost greutățile prin care trecea economia maghiară, acestea păleau ca semnificație pe lângă cele ale României; cu toate acestea, impactul politicilor greșite ale lui Ceaușescu era resimțit și de Ungaria. Situația economică dezastruoasă a României a provocat exodul a mii de maghiari minoritari în Ungaria. Numărul celor care au cerut azil a crescut de la 6.500 în 1987 la 15.000 în 1988 (cifrele pentru 1985 și 1986 au fost de 1.700 și respectiv 3.300 de persoane). În 1988, 13.400 de refugiați au primit permise de ședere temporară în Ungaria. Marea lor majoritate erau unguri din Transilvania (doar 8% fiind români). În august 1989, numărul lor crescuse la 25.000, cu peste 300 de intrări în fiecare săptămână și în jur de 25% români (între ianuarie și mai 1989, 5.000 de refugiați au intrat în Iugoslavia). În 1988, României i-au fost returnați 1.650 de refugiați, dar în martie 1989 Ungaria a devenit prima țară din lagărul socialist care a semnat Convenția de la Geneva din 1951 a ONU referitoare la refugiați și, ca rezultat, doar 29 de solicitanți de azil au fost retrimiși în țară, în iulie 1989.[55] Într-un efort de a stăvili exodul, Ceaușescu a aprobat la sfârșitul anului 1988 construcția unui gard de-a lungul zonelor de frontieră nesecurizate cu Ungaria, dar lucrarea nu a fost dusă niciodată la capăt, poate fiindcă emigrația provocată de calamitățile economice avusese ca efect colateral reducerea numerică a minorității maghiare. Și românii au continuat să-și croiască drum peste această frontieră; cea mai faimoasă dintre ei a fost gimnasta Nadia Comăneci, plecată în noiembrie 1989, iar cei mai remarcabili, doi ciobani cu o turmă de 300 de oi. În aceeași lună, autoritățile maghiare estimau numărul refugiaților din România la 24.000, dintre care o șesime erau etnici români. Aceasta este o subevaluare a exodului, fiindcă mulți români nici măcar nu s-au înregistrat la autoritățile maghiare, ci au folosit țara pentru a tranzita către Austria și Occident.

Uniunea Sovietică s-a ținut la distanță de conflictul dintre Ungaria și România, dar și-a manifestat clar disconfortul față de politicile lui Ceaușescu atunci când s-a abținut de la votarea unei rezoluții adoptate de Comisia pentru Drepturile Omului a ONU de la Geneva în martie 1989 pentru investigarea abuzurilor din România. Ungaria s-a alăturat inițiatorilor rezoluției, sporind nemulțumirea României. Un alt motiv de supărare a României a fost reînhumarea rămășițelor pământești ale lui

Imre Nagy și ale colegilor săi la Budapesta, pe 16 iunie 1989. Media de la București a prezentat evenimentul nu numai ca pe o dovadă strigătoare la cer a iredentismului maghiar vizând România, ci și ca pe un atac la adresa socialismului și a Pactului de la Varșovia. Guvernul României a protestat în fața ambasadorului Ungariei față de „demonstrațiile antisocialiste, antiromânești, naționalist-șovine și revizioniste desfășurate la Budapesta pe 16 iunie"[56]. Agenția de presă oficială a României, Agerpres, relata în aceeași zi că în întreaga țară avuseseră loc întruniri ale oamenilor muncii, la care participanții își afirmaseră „profunda indignare" că reînhumarea lui Nagy se „transformase într-o acțiune politică cu caracter evident fascist, iredentist în natura ei, și îndreptată împotriva Partidului Socialist al Muncitorilor Maghiari, a socialismului și comunismului și a organizației Tratatului de la Varșovia".[57] În realitate, nici România, nici relațiile maghiaro-române nu fuseseră menționate în discursurile ținute la reînhumarea lui Nagy, în ciuda faptului că fostul prim-ministru fusese adus în 1956 în România pentru interogarea de către KGB. Ceea ce a provocat reacția românească a fost cu siguranță o declarație publicată la o zi după înmormântare, semnată de reprezentanți ai organizațiilor românești din emigrație și Forumul Democratic Maghiar, care acuza atât autoritățile maghiare, cât și pe cele românești – regimul Ceaușescu în particular – de a fi creat o criză în Transilvania. Pentru rezolvarea ei, semnatarii cereau „reprezentarea autonomă, politică și culturală" a tuturor naționalităților din zonă, ca și „educație pentru minorități în propria lor limbă".

Acuzația de „antisocialism" inclusă în nota de protest către ambasadorul maghiar oglindea disprețul prost ascuns al lui Ceaușescu față de reformele din Ungaria, care, după cum sublinia corespondentul agenției sovietice TASS, aveau sprijinul Moscovei. Ceaușescu își reafirmase angajamentul față de planificarea economică centralizată rigidă și insistase asupra faptului că forțele pieței erau incompatibile cu societatea comunistă în discursul lui de la Conferința PCR din 14 decembrie 1987. Referitor la reformele promovate de Gorbaciov, Ceaușescu susținea că aplicase deja măsuri similare în România. În consecință, în relatarea ei de la cea de-a XIX-a Conferință a Partidului Comunist al Uniunii Sovietice din 1989, *Scânteia* preluase din discursul lui Gorbaciov doar acele măsuri care fuseseră deja luate în România, sugerând astfel că liderul sovietic urma exemplul lui Ceaușescu. Mai mult, faptul că Gorbaciov a admis că Uniunea Sovietică luase decizii importante fără „a se consulta cum se cuvine cu prietenii" i-a oferit lui Ceaușescu o justificare pentru a nu aplica *perestroika* („restructurare") și *glasnost* („deschidere").[58]

Un efect al economiilor draconice făcute de Ceaușescu a fost cu totul paradoxal, raportat la statutul limbii maghiare în România. Reducerea programului TV la două ore pe seară, în 1988, i-a determinat pe copiii români din vestul Transilvaniei să se mute pe televiziunea maghiară pentru divertisment. Făcând asta, ei au început să înțeleagă limba. Astfel încât lui Ceaușescu, marele naționalist român, i se poate acorda meritul de a fi contribuit la răspândirea maghiarei printre copiii români.

Sentimentul de absurditate se combina cu disperarea în creștere resimțită de întreaga populație a României. Printre maghiari, nevoia de a-și recăpăta încrederea în sine a generat, în 1988, apariția unei noi publicații samizdat, intitulată *Kiáltó Szó* (*Strigăt disperat*). Editorii renunțau la orice intenție de a promova interese de grup restrânse, promițând că publicația va servi drept catalizator pentru alăturarea „nobilelor aspirații românești și maghiare" și ca forum pentru „popularizarea reciprocă a valorilor artistice". Ținta criticii publicației era nu poporul român, ci „acele forțe majoritare care continuă să promoveze și să afirme, atât pe față cât și în secret, politici minoritare discriminatoare și șovine și alimentează sentimentele antimaghiare, înșelând și întorcând astfel românii onești împotriva noastră". Printre români, era în creștere conștiința faptului că dorința de libertate a minorităților ar fi trebuit împărtășită și de ei, iar pentru a încuraja încrederea în sine primul număr din *Kiáltó Szó* includea un articol intitulat „Dincolo de epoca Ceaușescu", referitor la un viitor sistem politic, în care indivizii și minoritățile etnice se vor „bucura de fructele democrației".[59]

Publicația mai tipărea o analiză referitoare la viața Bisericii Reformate, care a căpătat ulterior o dimensiune profetică în lumina evenimentelor care au dus la Revoluție. Conform statisticilor oficiale, Biserica avea în jur de 700.000 de membri, cei mai mulți, maghiari din Transilvania. Formele tradiționale de serviciu religios, ca slujba de duminică, nu atrăgeau masa credincioșilor și, în consecință, pastorii se concentrau pe lecțiile religioase, cor și vizite acasă la familii pentru a transmite mesajul Bisericii. Raportul afirma că nu existau obstacole semnificative în organizarea acestor activități; succesul lor depindea de zelul, credința și spiritul de sacrificiu ale pastorului.

Relațiile dintre congregații și autoritățile bisericești – pastori, vicari și episcopi – erau foarte diferite în cele două jurisdicții în care era împărțită Biserica. Episcopul de Oradea, László Papp, se opunea noilor forme de activitate bisericească și interzicea cu strictețe ceea ce el numea deviații „pietiste". Chiar și serviciile pentru Săptămâna de Rugăciune pentru Unitatea Creștină erau interzise sub jurisdicția lui, ca să nu mai vorbim de clasele religioase. Analiza descria atitudinea lui Papp ca fiind „preferată de un stat comunist fondat pe ideologie ateistă". Situația din județul Cluj era însă considerată mai puțin autocratică. Episcopul Gyula Nagy nici nu încuraja, nici nu pedepsea[60] pastorii activi. Totuși, până și obediența pastorului Nagy a atras criticile unei figuri importante a Bisericii, István Tőkés. Fost lector la Academia Protestantă din Cluj și vicar, acesta fusese demis din prima funcție în 1983 și dintr-a doua, în 1984, pentru criticile aduse cooperării liderilor Bisericii sale cu regimul comunist. Într-o scrisoare ajunsă în Occident în august 1988, el își repeta îndemnul adresat Bisericii de a-și îndeplini propria misiune, sugerând că doar în acest mod putea fi prevenit controlul statului asupra ei. După scrierea scrisorii, teologului, în vârstă de 72 de ani la vremea respectivă, i s-a interzis să mai predice în orașul natal, Cluj. Tőkés s-a plâns de lipsa de libertate din alegerile bisericești, care erau atât de măsluite, „încât

voința electorilor nu poate fi realizată", și de faptul că posturile pastorale nu erau ocupate în mod canonic, ci în funcție de „despotismul conducerii sau al episcopilor". Pe lista lui de acuzații se mai aflau faptul că corpurile bisericești erau „uneltele oarbe ale autorităților" și acela că imaginea activității bisericii, numărul credincioșilor și cel al pastorilor erau frecvent falsificate. Tőkés mai cerea organizarea unui nou sinod pentru crearea unei noi ordini a Bisericii, mai radicală.[61]

Spiritul lui nonconformist era împărtășit de fiul lui, László. Născut pe 1 aprilie 1952 la Cluj, acesta a devenit pastor al Bisericii Reformate și a fost numit într-o parohie din orașul Dej. În 1982, Tőkés-fiul a colaborat la *Ellenpontok*, scriind despre abuzurile împotriva drepturilor omului din România, lucru care a dus la hărțuirea lui de către Securitate. Și el, și prietenii lui au fost urmăriți, iar în cele din urmă László Tőkés a fost demis de la parohia lui din Dej, la ordinul episcopului Nagy, și trimis în satul Sânpetru de Câmpie, la 70 de kilometri de Cluj. Tőkés a refuzat să-și preia funcția și s-a retras în casa părintească din Cluj, unde și-a petrecut doi ani fără serviciu. Și-a folosit o parte a timpului pentru a lansa o campanie epistolară în rândurile maghiarilor din Transilvania, cu scopul de a aduna statistici despre instituțiile educative în limba maghiară.[62] Situația dificilă în care se găsea a fost adusă în atenția Comitetului pentru Relații Externe al Senatului SUA și, ca rezultat, episcopul Papp a primit de la autorități dispoziția de a-l numi pe Tőkés-fiul pastor-adjunct în orașul Timișoara, a cărui populație era mixtă.[63]

Dacă problema Transilvaniei și a minorității maghiare era – și rămâne și acum – unul dintre cele mai emoționale subiecte din politica românească, chestiunea relațiilor cu populația românească de la est de Prut, aflată azi în cea mai mare parte în Republica Moldova, provoacă și ea reacții puternice. La fel cum guvernul ungar își afirmă un interes legitim cu privire la soarta minorității maghiare din Transilvania, și statul român își declară interesul față de evoluțiile din Republica Moldova. Totuși, interesul României a fost exprimat mult mai subtil decât cel maghiar referitor la Transilvania, în ciuda faptului că românii reprezentau peste 60% din populația RSS Moldovenească, comparativ cu cele 7% ale populației maghiare din România. În primul rând, românii din RSS Moldovenească reprezentau în Uniunea Sovietică singura minoritate a unui stat-națiune fratern, Republica Socialistă România. În al doilea rând, dacă pretențiile României la teritoriul republicii ar fi devenit prea stridente, Uniunea Sovietică ar fi putut folosi sancțiuni economice sau chiar amenința cu o invazie. Înțelegerea controversei sovieto–române referitoare la Basarabia, care a reapărut la suprafață în ultimul an de conducere a lui Gheorghiu-Dej și a continuat să se manifeste în perioada Ceaușescu, pretinde o incursiune în trecutul provinciei și în interpretările diferite date acestui trecut de către istoricii români și sovietici. O examinare a etichetelor geografice, etnice și lingvistice date de autoritățile sovietice teritoriului și națiunii lui predominante este esențială pentru înțelegerea adevăratei identități a românilor dintre Prut și Nistru.

Problema începe cu numele. Moldova ca stat a apărut în secolul al XIV-lea. El acoperea o arie geografică situată de ambele părți ale Prutului, extinzându-se la est până la Nistru. Ceea ce creează probleme este desemnarea zonei dintre cele două râuri menționate. Partea ei de sud a fost numită inițial Basarabia, după domnitorul ei, Basarab I. Asta face ca zona să fi dobândit în cursul istoriei două nume, care însă presupun granițe fluctuante. Nu a fost de folos nici faptul că ambele desemnări au fost adoptate inconsecvent de cartografii și cronicarii occidentali.

Aspectul modern al problemei datează din 1812, când Moldova tradițională a fost împărțită, iar Rusia a ocupat jumătatea estică dintre râurile Prut și Nistru. Această regiune a fost redenumită Basarabia de țarul Alexandru I, care a aplicat astfel întregii zone numele care se referea anterior doar la partea sudică. Jumătatea vestică a Moldovei a devenit în 1859 unul dintre principatele fondatoare ale României moderne. După Revoluția Bolșevică, Basarabia s-a realăturat (din punctul de vedere al românilor) statului român în 1918, dar a continuat să fie numită Basarabia și a fost administrată ca o provincie distinctă. Guvernul sovietic a refuzat să recunoască noua graniță, iar în 1924 a creat Republica Autonomă Sovietică Socialistă Moldovenească (RASSM), în sud-vestul Ucrainei, pe malul stâng al Nistrului. Din populația ei de o jumătate de milion de locuitori, doar în jur de 30% erau români, celelalte etnii importante fiind ucrainenii (în jur de 50%) și rușii (10%).[64] Astfel, a fost creat un teritoriu care nu fusese niciodată numit anterior Moldova, și nici nu făcuse parte din voievodatul medieval al Moldovei, pentru a conferi credibilitate pretențiilor sovietice asupra Basarabiei și pentru a oferi un nucleu pentru „reunificarea" moldovenilor de pe malul stâng al Nistrului (din RASSM) cu cei de pe malul drept (din Basarabia). Prima Moldovă sovietică își începuse existența.

Cu aproape o lună înainte de anunțul referitor la crearea RASSM, Biroul Politic al Comitetului Central al Partidului Comunist al Ucrainei a însărcinat un număr de activiști din republica embrionară cu introducerea alfabetului rus, chirilic, și cu „dezvoltarea limbii naționale moldovenești"[65]. Acesta a fost primul semnal că guvernul sovietic intenționa să le confere etnicilor români de sub autoritatea lui o identitate distinctă de frații și surorile lor din statul național român. Impunerea alfabetului chirilic pentru scrierea în română a fost însoțită de utilizarea prescriptivă a adjectivului „moldovenească" pentru desemnarea limbii române.

Aparent, programul se asemăna cu politicile puse în mișcare de autoritățile sovietice în republicile naționale în anii 1920: cultivarea pe tot teritoriul Uniunii a limbii locale pentru folosirea în școli, media și viața publică.[66] Totuși, în RASSM, era vorba de altceva: aplicarea programului aici ar fi însemnat promovarea limbii ucrainene majoritare, și nu a celei a minorității românești. Aceasta a fost programată pentru „îmbogățire", de fapt un eufemism pentru „ucrainizarea" limbii române. În decenii de convietuire cu ucrainenii și fără nici un contact cu cultura română principală, limba vorbită de moldovenii de pe malul stâng al Nistrului avea

deja un caracter ucrainean pronunțat, atât în scriere, cât și în lexic. Au fost manipulate în special formele scrise, mai ales în dicționare, pentru a arăta că limba moldovenească era „independentă și distinctă de română". În 1933, s-a renunțat la folosirea obligatorie a alfabetului chirilic în favoarea celui latin, dar cinci ani mai târziu alfabetul chirilic a fost reintrodus, împreună cu o epurare a celor care „românizaseră" anterior. Supraviețuitorilor epurărilor politice li s-a cerut să conducă ei înșiși o epurare lingvistică,

> curățând limba moldovenească de cuvintele romane galicizate [...], care au fost introduse de dușmanii poporului moldovenesc, și să își asume folosirea câtor mai multe cuvinte moldovenești posibile [...], ca neologismele din limbile popoarelor frățești rus și ucrainean.[67]

Cedarea de către România a Basarabiei de la finalul lui iunie 1940 le-a permis sovieticilor să creeze Republica Sovietică Socialistă Moldovenească (RSSM), care a fost reinstaurată în 1944, după ocuparea temporară a teritoriului de către România, până în Transnistria.[68] Județele din sud au revenit însă RSS Ucrainene. RSSM a fost recomunizată și rerusificată; pe de o parte, a avut loc o deportare în masă a etnicilor români în Kazahstan, iar pe de alta, un influx al etnicilor ruși și ucraineni. Ubicuitatea activiștilor ruși și ucraineni în birocrație le-a oferit sovieticilor o justificare pentru prioritatea acordată rusei ca limbă oficială a Republicii. În același timp, influxul de ruși și ucraineni a funcționat ca o pavăză împotriva agitației naționaliste printre români, acum „moldoveni" în sens oficial. Autoritățile susțineau că moldovenii erau diferiți de români, la fel ca limba și cultura lor. Așa au stat lucrurile până când căile României socialiste și Uniunii Sovietice au început să se despartă, la sfârșitul anilor 1950. Iar această evoluție a anunțat redeschiderea problemei basarabene.

În 1964, Comitetul Central al PCR l-a aruncat pe Marx în arenă. *Însemnări despre români* fuseseră descoperite în Arhiva Marx-Engels a Institutului Internațional de Istorie Socială (IIIS) din Amsterdam, în decembrie 1957, de către Stanislas Schwann, specialist polonez în Marx. Fiindcă se refereau la România, Schwann a informat Institutul de Istorie a PCR din București. În 1958, directorul IIIS din Amsterdam a respins o cerere a lui Ion Popescu-Puțuri, directorul institutului PCR, pentru microfilme ale manuscriselor, în temeiul faptului că pregătea o ediție a textelor, dar atunci când Schwann a descoperit că acestea conțineau de fapt note luate de Marx din alte publicații referitoare la condițiile sociale și politice din România, instituția olandeză nu a mai fost interesată de publicarea lor. Popescu-Puțuri, unul dintre veteranii comuniști, a fost atunci autorizat de conducerea românească de partid să-l plătească pe Schwann pentru a-și continua cercetările referitoare la texte și să încerce să-i convingă pe olandezi să le publice. În 1960, atunci când s-a constatat că Schwann nu face progrese, directorul Institutului de Istorie „Nicolae Iorga" din București, Andrei Oțetea, a fost trimis la Amsterdam și a

semnat o înțelegere cu IIIS care le permitea românilor să publice fragmente din manuscrise.[69]

Au trecut aproape trei ani până când *Însemnările* au fost trimise la tipar. Chiar și luând în considerare timpul necesar pentru traducerea textului, intervalul poate fi explicat numai prin considerații politice. În mod clar, Gheorghiu-Dej păstra textul ca pe un as în mânecă, până la momentul oportun pentru scoaterea lui la iveală, și a considerat că acest moment a venit în toamna lui 1964, mai exact, pe 24 octombrie, ziua în care a fost aprobat pentru tipar.[70] Cartea a fost pusă în vânzare în decembrie, iar tirajul ei de 20.500 de exemplare s-a epuizat aproape imediat, dovadă a interesului public marcat pentru eveniment, care era fără precedent, și a terenului fertil de sentimente antirusești pe care regimul român putea să-și cultive popularitatea. Invocând autoritatea lui Marx, regimul putea reconcilia o ideologie național-comunistă cu sentimentul antirusesc al celor mai mulți dintre supușii lui. Motivul politic al publicării era evident din însuși conținutul *Însemnărilor* și din introducerea scrisă de A. Oțetea și G. Zane, specialist român în economie politică. *Însemnările* nu erau scrieri originale ale lui Marx, ci extrase dintr-o lucrare necunoscută în engleză și dintr-un studiu al lui Elias Régnault intitulat *Histoire politique et sociale des Principautés Danubiennes* (*Istoria politică și socială a Principatelor Dunărene*), publicat la Paris în 1855, iar Marx se referea doar marginal la Basarabia. Editorii au făcut eforturi pentru a minimaliza caracterul de observații la mâna a doua al însemnărilor și au susținut că selecția materialului și glosele pe marginea lui demonstrau clar susținerea lui Marx față de independența României în secolul al XIX-lea, subliniind interpretarea acestuia că nici turcii, nici rușii nu aveau dreptul, conform legii internaționale, să dispună de teritoriul românesc.[71]

Deși episodice, notele lui Marx cu privire la Basarabia erau clare și arătau simpatia evidentă a acestuia față de pretențiile românești asupra provinciei. Publicarea lor a rupt tabuul discuției deschise despre anexarea de către Rusia a Basarabiei în 1812 și despre identitatea românească a populației. Istoriografia sovietică a răspuns în termeni ideologici. În ediția revizuită a istoriei oficiale a RSS Moldovenești apărută în 1965, se punea accentul pe natura permanentă a anexării Basarabiei de către Rusia din 1812, ca având „o semnificație progresistă pentru populația din regiune". Anexarea era prezentată ca un punct de cotitură în viața poporului moldovenesc, care, ca rezultat al acestui demers istoric, își legase pentru totdeauna viitorul de soarta prietenului său, marele popor rus.[72]

În apărarea poziției lor, oficialii sovietici menționau atitudinea Partidului Comunist Român în privința Basarabiei din perioada interbelică, care susținea revenirea provinciei în Uniunea Sovietică. Argumentul a stârnit ecouri în Moldova sovietică. La sărbătorirea celei de-a XXV-a aniversări a anexării Basarabiei, ziarul partidului, *Kommunist Moldavii*, a reprodus o serie de articole din publicațiile comuniste interbelice din România, care sprijineau întoarcerea Basarabiei la Uniunea Sovietică.[73]

Rememorarea de către Moldova sovietică a liniei „antiromânești" a PCR a pus partidul într-o situație stânjenitoare, dată fiind coloratura naționalistă pe care Gheorghiu-Dej încercase să i-o dea, dar l-a pus în mișcare pe Ceaușescu. Fără a menționa explicit Basarabia, discursul lui din 7 mai 1966, ținut cu ocazia aniversării a 45 de ani de la crearea PCR, era cea mai tranșantă și mai oficială asumare de către România comunistă a Basarabiei de până în acel moment:

> Indicațiile date partidului de a lupta pentru ruperea de România a unor teritorii locuite, în covârșitoarea lor majoritate, de români nu țineau cont de condițiile concrete ale României – stat unitar. Ele erau profund greșite, îndemnau, de fapt, la dezmembrarea statului național și la deznărămarea poporului român. Învățătura marxist-leninistă proclamă dreptul popoarelor la autodeterminare nu în scopul deznărămării statelor naționale constituite, ci, dimpotrivă, în vederea eliberării popoarelor asuprite și constituirii lor în state naționale suverane, în conformitate cu voința și hotărârea maselor largi populare.[74]

Pentru ele, Ceaușescu dădea vina pe Comintern.
Apariția bruscă, intempestivă a lui Leonid Brejnev la București, la numai trei zile după discursul lui Ceaușescu, ar putea fi o indicație cu privire la faptul că liderul sovietic luase foarte în serios afrontul românilor, cu atât mai mult cu cât prim-ministrul chinez Ciu Enlai urma să viziteze și el Bucureștiul o săptămână mai târziu. Chestiunea basarabeană a fost inclusă în discuții, iar Ceaușescu pare a fi fost de acord să-și domolească limbajul. Fără a-și abandona poziția, Ceaușescu nu a mai exprimat-o atât de explicit până la al XIV-lea Congres al PCR din noiembrie 1989. De partea sovietică, argumentele istorice existente, care sprijineau pretențiile acesteia la Basarabia, au fost repetate de propagandă la marcarea celei de-a XXVI-a aniversări a anexării din 1940, dar anxietatea în creștere a sovieticilor legată de RSS Moldovenească s-a reflectat într-un discurs ținut de Ivan Bodiul, prim-secretar al Partidului Comunist Moldovenesc, la plenara din februarie 1967 a Comitetului Central. Bodiul a denunțat propaganda care împiedica „masele" să aprecieze justețea încorporării RSS Moldovenești în Uniunea Sovietică, atacând „falsificatorii burghezi ai istoriei" și „tentativele lor de a nega faptul că Basarabia a fost amputată din Uniunea Sovietică". În plus, a făcut un apel la savanții din RSS Moldovenească

> pentru a găsi moduri de a combate și demasca falsificatorii străini, care răstălmăcesc adevărul despre Basarabia, și pentru a apăra activ interesele poporului moldovenesc și prietenia de nezdruncinat care a existat timp de secole între poporul nostru și popoarele sovietice.[75]

Apelul lui Bodiul a fost reluat de presa și oficialii de partid moldoveni în mai multe ocazii publice. Doi istorici de la Universitatea din Chișinău au numit explicit texte și istorici români în criticile lor – era vorba de Ion Oprea și Ion Popescu-Puțuri și de atitudinea lor „burgheză".[76] Criticile erau parte dintr-o campanie care reflecta preocuparea din ce în ce mai marcată a sovieticilor față de sentimentul naționalist din RSS Moldovenească, care fusese exprimat la sfârșitul anilor 1960 la concerte date

de grupuri artistice din România – cel mai notabil, în 1970, când, la un spectacol din Chișinău, o trupă de dans de peste Prut fusese aclamată cu strigătul „frații noștri".[77]

Punctul de apogeu al conflictului dintre istoricii sovietici și români în privința Basarabiei a fost atins la publicarea în 1974, în rusă, a unei lungi lucrări polemice intitulate *Statalitatea moldovenească sovietică și problema basarabeană*, de A.M. Lazarev, etnic rus din Basarabia.[78] Rector al Universității din Chișinău și șef al Sovietului Suprem al RSS Moldovenești, Lazarev avea atât calificările politice, cât și pe cele academice pentru a conferi autoritate cărții, care aspira să fie o luare de poziție definitivă în problema Basarabiei. Lucrarea era grotescă și inflamată, mustind de limbaj stalinist. Concentrându-se pe perioada dintre 1918 și momentul respectiv, Lazarev localiza totuși nașterea „națiunii" moldovenești la apariția Principatului Moldovei din secolul al XIV-lea; într-o argumentație rudimentară, susținea că din moment ce moldovenii vorbesc o limbă „independentă" de română și au o tradiție istorică „distinctă" de cea a românilor din Valahia și Transilvania nu sunt români. Corolarul acestei afirmații, pe care Lazarev se mărginea doar să-l sugereze, era că aspirațiile moldovenilor se îndepliniseră doar parțial, din moment ce numai jumătatea estică a fostului Principat al Moldovei, Basarabia, fusese încorporată în Uniunea Sovietică. Cu alte cuvinte, Moldova de pe malul vestic al Prutului era considerată de autor doar o regiune a RSS Moldovenești.

Pentru a demonstra că moldovenii nu sunt români, Lazarev a fost obligat să rescrie istoria acestora din urmă, falsificându-le originile etnice. A folosit o sofistică semantică, susținând că numele de „România" și conceptele de „popor român" și „limbă română" și-au căpătat validitatea doar după Unirea din 1859 dintre Moldova și Țara Românească, fără a menționa cronicarii timpurii moldoveni, care recunoșteau relația etnică dintre românii din Țara Românească, Transilvania și Moldova, considerându-i „unul și același popor, români"[79]. Pentru a-și susține afirmația referitoare la o identitate separată a românilor în partea moldovenească a istoriei lor, Lazarev declara că limba lor maternă nu era româna, ci moldovenească, la fel de distinctă de română ca portugheza.[80] Așa cum remarca un recenzent occidental al lucrării, oamenii de știință vor rămâne, foarte probabil, sceptici în privința existenței unei limbi moldovenești independente până în momentul în care va fi realizat un dicționar moldovenesc-român.[81]

În relațiile sovieto-române, Lazarev a provocat cea mai mare iritare nu cu conjecturile lui stângace și artificiale, ci cu vehemența atacului său la adresa României precomuniste și a istoriografiei românești, incluzând și perioada de după 1965, care a stârnit cele mai negative sentimente. Aici, Lazarev s-a depășit pe sine:

> Acapararea Basarabiei de către România burghezo-moșierească în 1918 este un fapt indiscutabil. Aceasta este cea mai rușinoasă pagină din istoria României regaliste. Orice altă evaluare a acestei acțiuni antisovietice este incompatibilă cu adevărul istoric.[82]

Istoricii români au fost preveniți că „indiferent câți ani vor afirma că moldovenii sunt români, moldovenii nu vor deveni niciodată și nicicum români, la fel cum Moldova sovietică nu va deveni pământ românesc“[83].

Poziția lui Lazarev referitoare la istoria Basarabiei de după 1812 era rezumată astfel:

> Ca stat, România (dimpreună cu numele ei oficial, care îi reflectă statutul legal internațional) a apărut pe harta Europei la mult timp după ce Basarabia a devenit parte din Rusia. Tentativa istoricilor români burghezi de a da retrospectiv un înțeles mai larg termenilor „România“ și „popor român“ și de-ai folosi pentru a se referi la teritorii străine și popoare străine e nu numai un exemplu concret de falsificare istorică, ci și expresia tendințelor agresive ale claselor conducătoare din Regatul României.[84]

Cel care a ridicat mănușa aruncată de Lazarev a fost nimeni altul decât Ceaușescu. Într-un discurs ținut pe 28 martie 1975, acesta s-a referit oblic la denaturările lui Lazarev, susținând că

> dezmembrarea unor state, divizarea arbitrară a unor popoare sunt prezentate, de asemenea, drept expresii ale unor necesități istorice, iar rezultatele unor asemenea situații artificial create sunt teoretizate și interpretate ca un proces firesc de formare a unor națiuni distincte.[85]

La puțin timp după acest discurs, a fost deschis un nou muzeu de istorie națională, cu hărți – așezate la loc de frunte –ale României incluzând și Basarabia și Bucovina de Nord ca parte a teritoriului național. În anul următor, doi membri ai Institutului de Studii Istorice al partidului au redactat o lucrare despre politica românească dintre 1918 și 1921, în care se refereau la Basarabia ca teritoriu românesc ancestral.[86] Totuși, Ceaușescu a avut grijă să evite criticile directe la adresa istoricului sovieto-moldovean, iar precauția lui a dat tonul unui răspuns de asemenea precaut în România. În schimb, el a autorizat Asociația România, entitatea finanțată de guvern pentru relațiile cu comunitatea de emigranți, să distribuie o traducere completă a lucrării lui Lazarev, cu solicitarea de a fi recenzată pe scară cât mai mare în publicațiile occidentale. Tot în afara României secțiunea de propagandă a Comitetului Central a aranjat și publicarea răspunsului oficial al regimului la carte. Scriind sub pseudonimul Petre Moldoveanu, Constantin Giurescu, cel mai distins istoric român, a răspuns solicitărilor referitoare la o broșură polemică care respingea afirmațiile lui Lazarev. Intitulată *Cum se falsifică istoria*, ea a fost tipărită la Milano de Constantin Drăgan, milionar italian de origine română, la editura sa Nagard (numele lui, scris invers), în 1975.

În Moldova sovietică recenzenții au oferit o validare necritică a punctelor de vedere ale lui Lazarev; unul dintre sicofanți a salutat cartea chiar ca pe o „contribuție majoră la istoriografia sovietică“[87]. Meciul referitor la Basarabia a continuat în decursul anului 1975 și a fost alimentat de reabilitarea mareșalului Ion Antonescu, dictatorul din vremea războiului care condusese forțele românești în atacul lansat împreună cu Germania împotriva Uniunii Sovietice în 1941, în speranța de a recâștiga Basarabia. Dacă Antonescu fusese privit anterior ca un personaj tabu, succesul lui în recucerirea Basarabiei și a Bucovinei de Nord a fost

considerat de secția de propagandă a Comitetului Central al PCR ca subiect prea sensibil pentru a fi tratat într-o lucrare istorică și, în consecință, reintrarea mareșalului în domeniul public i-a fost încredințată unui romancier, Marin Preda (1922–1980). În *Delirul*, Antonescu este prezentat ca o figură tragică, care vede singura speranță a României de a redobândi Basarabia într-o alianță cu Germania. Pentru un public românesc avid de orice altceva decât propaganda comunistă despre Antonescu, romanul a fost o gură de aer proaspăt, iar tirajul lui de 35.000 de exemplare s-a vândut imediat. Reabilitarea parțială a mareșalului a fost vehement condamnată în publicația moscovită *Literaturnaia gazeta* și, ca rezultat, lui Preda i s-a ordonat de către Comitetul Central să producă o ediție revizuită, care să pună mai mult accent pe lupta împotriva fascismului din România în timpul războiului. Această ediție a avut un tiraj de 100.000 de exemplare.[88]

La sfârșitul anilor 1970 și începutul anilor 1980, autoritățile românești au refuzat să lase să se aștearnă tăcerea în problema Basarabiei. În 1983, a apărut un atlas istoric cu hărți care înfățișau această provincie ca parte din România între 1918 și 1940, una dintre ele indicând zonele anexate de Uniunea Sovietică „în toamna lui 1940".[89] În această epocă însă cartea naționalistă jucată de Ceaușescu își pierduse aproape total eficacitatea. Confruntați cu severele măsuri de austeritate pe care le introdusese Ceaușescu pentru a plăti datoria externă a țării, cei mai mulți români au început să se întrebe dacă autonomia țării merita un asemenea preț. Întrebarea a devenit și mai frecventă după ce Mihail Gorbaciov a devenit lider suprem al Partidului Comunist al Uniunii Sovietice, în martie 1985.

Iritarea lui Ceaușescu față de politicile de glasnost și perestroika și-a găsit curând ecou în scrierile pseudoistorice ale fratelui său, general-locotenentul Ilie Ceaușescu. Un atac lansat de general în ediția din aprilie 1989 a publicației militare *Lupta întregului popor* asupra „revizionismului" ideologic – cu alte cuvinte, a glasnostului și perestroikăi – punea semnul egalității între acesta și „revizionismul" teritorial practicat de Ungaria și Uniunea Sovietică în 1940 împotriva României. Ultimatumul sovietic din 26 iunie 1940 obligase România să „predea teritoriul dintre Prut și Nistru și partea nordică a Bucovinei, care au fost încorporate în Uniunea Sovietică"[90]. Nicolae Ceaușescu a reluat paralela, deși într-o formă ușor diferită, în discursul lui de la al XIV-lea Congres al partidului, de pe 20 noiembrie 1989. În procesul de reformă, se făcuseră concesii, a susținut el, „dușmanului de clasă internațional" (capitalismul), care duseseră la „dezideologizarea" relațiilor internaționale și apariția unui nou „imperialism internațional". Aceste concesii erau similare cu cele făcute de Uniunea Sovietică Germaniei prin Pactul Ribbentrop-Molotov din august 1939, la care Ceaușescu a făcut aluzie fără a-l menționa explicit:

> Este necesar să nu se uite nici un moment învățămintele istoriei, faptul că politica de concesii făcute Germaniei naziste, lipsa de unitate a forțelor antifasciste, progresiste, democratice, a popoarelor din Europa au încurajat, de fapt, Germania hitleristă să dezlănțuie cel de-al Doilea Război Mondial [...]. Nu trebuie uitat

nici un moment că acordul dintre Germania hitleristă și Uniunea Sovietică nu a înlăturat pericolul de război. [...] De aceea, România consideră că trebuie să se treacă la adoptarea măsurilor necesare soluționării tuturor problemelor care nu s-au rezolvat încă. În primul rând apare necesar să se adopte o poziție clară, fără echivoc, de condamnare și anulare a tuturor acordurilor încheiate cu Germania hitleristă, trăgându-se concluziile practice pentru anularea tuturor urmărilor acestor acorduri și dictate.[91]

Cerând anularea urmărilor acestor pacte, Ceaușescu susținea, de fapt, revenirea Basarabiei la România. Reacția sovietică a fost, în cuvintele unui comentator al agenției TASS, că „nici un politician serios sau responsabil" nu ar fi putut ridica problema granițelor postbelice, „inclusiv a granitei sovietice cu România".[92]

Totuși, în spatele tentativei evidente a lui Ceaușescu de a face apel din nou la sentimentul naționalist al românilor, exista o anxietate cu privire la un posibil amestec sovietic în treburile interne ale României. Într-un discurs ținut în fața șefilor delegațiilor nord- și sud-americane, Ceaușescu a numit explicit Pactul Ribbentrop–Molotov și și-a exprimat temerea că ar putea apărea o nouă înțelegere între Statele Unite și Uniunea Sovietică, „în detrimentul altor popoare". Summitul de la Malta dintre președintele Bush și secretarul general Gorbaciov era văzut deci de Ceaușescu ca un al doilea Pact Ribbentrop–Molotov, în urma căruia România avea să sufere din nou, pentru că, în viziunea lui egocentrică asupra politicii internaționale, cele două superputeri nu aveau altceva mai bun de făcut decât să-i pună la cale căderea. Așa cum conchidea Michael Shafir, remarcile lui Ceaușescu se voiau un avertisment adresat lui Gorbaciov, pentru ca acesta să nu se amestece în treburile României, și fuseseră întărite de încetarea cenzurii cu privire la creșterea mișcării naționaliste din RSS Moldovenească doar cu câteva zile mai devreme.[93]

La doar o lună după ce rostise aceste cuvinte, Ceaușescu a căzut, alimentând moara zvonurilor din România că fusese într-adevăr victima unui complot americano-sovietic pe care îl intuise. Ceaușescu a fost răsturnat de la putere chiar la apogeul renașterii naționale a Moldovei, pe care naționalistul din el n-ar fi putut să o privească decât cu bucurie, dar comunistul din el nu putea să n-o privească cu sentimente amestecate. Mișcarea de emancipare națională din Moldova nu ar fi putut apărea fără aplicarea acelorași politici de glasnost și perestroika cărora li se opusese decis în propria lui țară. În exuberanța generată de Revoluția din 1989, apelurile la o unire între Moldova și România au venit din ambele părți ale Prutului, dar în Moldova noua expresie a naționalismului, care inițial avea un caracter evident românesc, și-a căpătat, de la Declarația de Independență din august 1991 a republicii redenumite Moldova, o identitate moldovenească. Acceptarea acesteia din urmă ar putea părea, paradoxal, o validare a eforturilor sovietice de a conferi o identitate distinctă românilor din Moldova de la anexarea republicii, în 1940, și cei care încearcă să dezvolte o conștiință de sine moldovenească ar putea fi obligați să recurgă la interpretările sovietice ale istoriei și culturii moldovenilor.

14. SUPUNEREA FAȚĂ DE REGIM

O trăsătură a atitudinilor publice din România a fost, în regimul Ceaușescu, conformismul.[1] Capacitatea conducătorului de a-și câștiga susținerea din partea intelectualilor folosind „națiunea" ca punct de referință constant în definirea politicilor a fost la fel de eficace și în cazul scriitorilor de ficțiune, și în cel al istoricilor.[2] Corolarul reușitei lui în această privință a fost lipsa aproape totală a disidenței, cu alte cuvinte, supunerea uniformă a intelectualilor față de regim.

Unii români din emigrație și observator străini au căutat o explicație pentru acest gen de conformism sau acceptare în trecutul românilor, în tradiția adânc înrădăcinată a disimulării, practicilor de corupție, nepotismului și mitei.[3] Tot ei subliniază și absența unui punct focal al opoziției în România postbelică. Slăbiciunea Partidului Comunist Român din perioada interbelică, când, între 1924 și 1944, a fost interzis, ar putea explica puținele contestații la adresa regimului comunist venite din cercurile marxiste. Alți analiști, printre care și scriitori români, au pus conformismul pe seama oportunismului. Perspectiva câștigurilor financiare și materiale de pe urma colaborării cu regimul s-a dovedit irezistibilă pentru mulți, iar caracterul larg răspândit al oportunismului în rândurile creatorilor a fost recunoscut de poeta Ana Blandiana ca plagă a societății și culturii românești.[4]

Totuși, apetitul scăzut pentru disidență din inteligheția creativă este doar un aspect al conformismului care a caracterizat epoca Ceaușescu. Motivele acestei docilități din partea intelectualilor trebuie examinate în contextul relativei absențe a contestațiilor împotriva regimului Ceaușescu din partea oricărui grup din societate. Această absență poate fi pusă parțial pe seama eficienței mașinăriei partidului comunist și a insinuării acestuia în domeniul public. Calitatea de membru de partid era un pașaport pentru securitatea profesională și avansarea ierarhică. Acceptarea în Uniunea Tineretului Comunist pentru candidații sub 22 de ani și promovarea la statutul de membru al PCR peste această vârstă era un motiv de sărbătoare asemănător cu ziua de naștere sau cea a numelui. Apartenența la partid semnala loialitatea față de regim; fără ea, avansarea profesională era aproape imposibilă.[5] Cel care dicta conformismul și supunerea era, în consecință, interesul propriu.

Perioada Ceaușescu a fost marcată nu numai de slăbiciunea opoziției intelectualilor, dar și a oricărei opoziții, în general, cu excepția grevei de pe Valea Jiului din 1977 și a revoltei de la Brașov din 1987. Atitudinea multora dintre români a fost rezumată astfel de un tânăr director de teatru în 1988:

> Majoritatea oamenilor care trăiesc într-o dictatură vor să uite de ea, să-și vadă de viață și să se distreze cât mai bine pot. De aceea, atunci când televiziunea a fost redusă în România la patru ore de emisie pe zi, în 1984, mulți cetățeni din București și orașele mari și-au cumpărat aparate video și casete cu filme occidentale. Importul acestora nu era interzis, probabil fiindcă printre cei care le vizionau erau și oameni ai Securității sau partidului, care nu l-au prevenit pe Ceaușescu cu privire la ceea ce se întâmpla.[6]

Ambiguitatea unei existențe desfășurate în România este subiectul romanului lui Paul Goma *Bonifacia*, scris în exil, în Franța.[7] Acesta descrie duplicitatea omniprezentă a existenței într-o societate în care cetățeanul trebuie să încerce să realizeze zilnic un echilibru între cerințele vieții „oficiale" și tentativa de a duce o alta, „neoficială". Apăsarea vieții și teama de amestecul Securității i-a făcut pe mulți români să-și compartimenteze existența în două domenii, public și privat. O astfel de strategie de supraviețuire a dus la ștergerea unor distincții din noțiunile occidentale de moralitate. Ceea ce ar putea fi numit „amoralitate", tradus de unii observatori externi drept „corupție", era o caracteristică a comportamentului multora.

O analiză a supunerii în regimul Ceaușescu trebuie să ia în considerare și condiția lucrătorilor din ariile rurale și urbane, a intelighenției tehnice – inginerii, economiștii și managerii – și a Bisericii. Deși muncitorul român avea un standard de viață mai scăzut decât omologul lui maghiar sau polonez, acesta era mai ridicat decât cel al țăranului român. Dat fiind faptul că la începutul anilor 1980 peste 60% din forța de muncă urbană din România provenea de la sat, noii angajați din industrie aveau ca termen de comparație existența lor sătească. Diferențele de salarii dintre sectoarele agricol și urban au rămas considerabile în întreaga epocă Ceaușescu. În 1965, un țăran care lucra la o cooperativă sau la o întreprindere agricolă de stat primea doar o jumătate din venitul mediu din industrie și, chiar dacă raportul s-a ameliorat la 66% în 1979, discrepanța era, evident, considerabilă. Drept urmare, munca în agricultură era asociată cu un status scăzut, care la rândul lui a catalizat migrația către orașe și fabrici. În același timp, statusul scăzut genera și așteptări scăzute.[8] Grosul țărănimii știa prea puține despre standardele de viață din alte părți ale blocului comunist.[9] Cu așteptările scăzute se combinau însă suspiciunea față de autoritate și senzația de neputință.[10] Iar toate acestea atitudini s-au păstrat și atunci când oamenii s-au mutat de la sat la oraș, ca să lucreze în fabrici. Semnificația originii țărănești în soarta muncitorilor din industrie este subliniată de faptul că în 1982 aproape 30% din forța de muncă urbană a României făcea naveta de la sat. Procentul foarte ridicat de navetiști a dus la crearea unei societăți

semiurbane, în care satul și ritualurile Bisericii Ortodoxe au rămas foarte puternice, prilejuind reuniuni de familie și zile festive.[11] Mai mult, atitudinea ierarhilor Bisericii Ortodoxe, credința religioasă cea mai răspândită, a fost adesea menționată ca exemplu evident nu numai de supunere, ci și de adulare a regimului comunist.[12]

Senzația de neputință pe care o dezvăluie lucrările cercetătorilor occidentali cu privire la țărănimea română merită o examinare mai atentă, pentru a înțelege conformismul față de regim. Proverbul „Capul plecat sabia nu-l taie" este adesea invocat ca fiind emblematic pentru atitudinea românilor față de autoritate. Acest gen de predispoziție către supunere poate fi derivat din ceea ce filozoful român Mircea Vulcănescu numea „dimensiunea românească a existenței, care e caracterizată de fatalismul ei"[13]. Această acceptare a sorții, determinată de credința în eternitatea spirituală, poate fi echivalată, în context politic, cu acceptarea autorității temporale și recunoașterea zădărniciei de a-i rezista. O asemenea convingere producea la români un soi de mândrie perversă în contemplarea propriilor vicisitudini: la finalul anilor 1980, când măsurile de austeritate au dus la introducerea restricțiilor la încălzire pe timpul iernii, în blocurile cu încălzire centrală, cum erau frecvent cele construite în anii '60, unii dintre ei comparau cu un fel de plăcere malefică temperaturile scăzute în care își petreceau orele de „tihnă".

O consecință a tendinței masive de industrializare de sub Gheorghiu-Dej fusese crearea a ceea ce am putea numi o clasă de mijloc de tehnicieni, cercetători și manageri economici. Capacitatea noii clase de a-și articula un interes de grup depindea de gradul în care conducerea de partid era dispusă să-și relaxeze monopolul asupra planificării și să introducă un grad de autonomie managerială, așa cum avea să se întâmple cu Noul Mecanism Economic din Ungaria, din 1968. Totuși, în 1967, Ceaușescu a abandonat orice fel de idei reformiste.[14] Controlul rigid al Comitetului Central asupra planificării a fost păstrat, sufocând astfel orice inițiativă de a influența politicile economice din partea tehnocraților. Eșecul lui Ceaușescu în materie de reformă a împiedicat deci și orice evoluție către un socialism de piață și dezvoltarea oricărei facțiuni cu o orientare economică mai pluralistă în interiorul partidului.

Numărul membrilor de partid a crescut constant. În 1965, totalul lor se ridica la 1.450.000 – aproximativ 8% din populația țării.[15] După preluarea puterii în 1965, Ceaușescu și-a dorit să crească influența partidului și să lărgească susținerea populară a acestuia, primind noi membri. Eforturile lui în această direcție au fost foarte eficace. Al XII-lea Congres al partidului, din 1979, estima numărul membrilor la trei milioane, iar până în martie 1988, PCR crescuse la 3,7 milioane de membri, mai mult decât dublu față de 1965, anul când Ceaușescu a preluat puterea. Astfel, la finalul anilor 1980, în jur de 23% din populația adultă, echivalent a 33% din forța de muncă, era membră a PCR.[16]

Sufocarea clasei tehnocrate a lăsat inteligheția creativă în prim-planul vieții publice, către ea s-a întors Ceaușescu în apelurile lui la simbolurile naționale. În mod paradoxal, tocmai invazia Pactului de la Varșovia

în Cehoslovacia i-a permis lui Ceaușescu să descopere că apelurile la sentimentul național sunt un mecanism eficient de control social și un instrument de dictatură personală. Imensul miting din București din ziua de 21 august a făcut din denunțarea de către Ceaușescu a invaziei, aclamată de către popor, punctul culminant al traiectoriei acestuia. Episodul l-a marcat definitiv și i-a creat apetitul pentru excesele cultului personalității. E semnificativ că atitudinea sfidătoare din acea zi a împins câțiva autori marcanți să intre în PCR. Acest fapt arată cât de superficială ar fi desconsiderarea tuturor atitudinilor luate de scriitori ca fiind dictate de oportunism sau egoism. Uneori, creatorii intelectuali ai României au făcut astfel de gesturi din convingere, dar adularea de care s-a bucurat conducătorul român în diferite momente din partea celor mai mulți dintre scriitori, artiști și jurnaliști arată că motivația bazată pe principii a fost mai degrabă excepția.

În acest sens, nu există dubii că în timpul regimului comunist mulți creatori s-au pus în slujba partidului și a dictaturii lui Ceaușescu. Totuși, acest fapt este adevărat și în privința intelectualilor tehnici și a tehnocraților. Așa cum unii doctori s-au pretat unor abuzuri psihiatrice asupra disidenților, iar inginerii și arhitecții au implementat politicile de sistematizare, și scriitorii și artiștii au zugrăvit mai degrabă utopia decât distopia comunismului. Dacă ar fi procedat altfel, ar fi riscat imediat persecuții din partea regimului, iar natura opresivă unică a regimului Ceaușescu este ușor de trecut de vederea atunci când sunt făcute comparații defavorabile cu activitatea intelectualilor din Cehoslovacia, Ungaria și Polonia.

Acestea fiind zise, proclamarea Republicii Populare Române, pe 30 decembrie 1947, a marcat începutul unei epoci în care conducerea Partidului Comunist Român a încercat, și în mare parte a reușit, să exploateze domeniul literaturii în folosul propriu.[17] Măsura succesului se reflectă în forma și conținutul literaturii publicate între 1948 și 1989. Mecanismul coercitiv era asigurat de cenzură. Relația scriitorilor cu partidul a fost în bună măsură marcată de docilitate.[18] Activitatea lui Miron Radu Paraschivescu (1911–1971), Dumitru Țepeneag (n. 1937) și Paul Goma (1935–2020) de la finalul anilor 1960 și începutul anilor 1970, opera romancierilor Augustin Buzura (1938–2017) și Marin Preda (1922–1980) și cea a poeților Ana Blandiana (n. 1942), Mircea Dinescu (n. 1950) și Marin Sorescu (1936–1996) constituie excepții notabile.

Dată fiind lipsa simpatiei față de marxism-leninism pe care au manifestat-o românii, acest gen de conformism sare în ochi.[19] El devine remarcabil dacă luăm în considerare faptul că tânărul regim comunist din România s-a identificat atât de mult cu Uniunea Sovietică, încât unii entuziaști au încercat chiar să nege caracterul etnic al românilor, accentuând elementul slav din originile și limba lor. Deși e adevărat că supervizarea unor astfel de aberații de inspirație sovietică, incluzând și metoda realismului socialist în literatură și artă, a fost încredințată unor basarabeni vorbitori de rusă din Comitetul Central, ca Iosif Chișinevschi și Leonte Răutu, cei care au pus-o în practică au fost adesea români prin

naștere – printre ei, istoricul Petre Constantinescu-Iași (1892–1977) și poetul Mihai Beniuc (1907–1988).

Cum colaborarea cu regimul a fost alimentată de oportunism, rândurile comuniștilor genuini ca Geo Bogza (1908–1993) și Sașa Pană (1902–1981)[20] au fost întregite de cei care aveau vederi clare de stânga, ca George Călinescu (1899–1965) și Mihail Sadoveanu (1880–1961).[21] Cu toate acestea, alinierea scriitorilor consacrați cu noul regim s-a dovedit a fi mai degrabă excepția decât regula. Simbolul rezistenței la adularea comuniștilor de după proclamarea republicii populare este poetul și filozoful Lucian Blaga (1895–1961), care a plătit prețul tăcerii sale, fiind îndepărtat de la catedra pe care o deținea la Universitatea din Cluj și exclus din viața publică pentru tot restul vieții. Chiar și Tudor Arghezi (1880–1967), poet de excepție din perioada antebelică cu simpatii de stânga, a intrat în dezacord cu metoda literară importată din Uniunea Sovietică în 1948, cunoscută sub numele de „realism socialist". Poezia lui a fost victima unui atac lansat în ziarul partidului, *Scânteia*, de către Sorin Toma, care susținea că:

> conținutul ideologic al poeziei lui Arghezi (dezgustul de viață, scârba și ura față de om, pesimismul, misticismul, cultivarea a tot ce e bolnăvicios, căutarea morții) nu are în sine nimic original și nimic „național". În epoca monopolurilor imperialiste, acest conținut ideologic reprezintă marfa standardizată pe scara mondială a artei burgheze decadente.[22]

Prin contrast, cel mai notoriu adept al realismului socialist s-a dovedit a fi un alt scriitor consacrat. Calitățile romanului *Mitrea Cocor*[23] de Mihail Sadoveanu, talentat autor istoric, sunt foarte bine descrise de Jack Lindsay în prefața traducerii în limba engleză[24]:

> *Mitrea Cocor* a fost conceput și realizat din perspectiva deschisă de schimbările revoluționare trăite de autor. Conform metodei clasice a realismului socialist, acesta pornește de la particular pentru a ajunge la esențial și îi conferă personajului său, nefericitul orfan Mitrea, trăsăturile țăranului român: ingeniozitatea și dragostea de muncă și de dreptate. Chemat la arme și trimis pe front, Mitrea își găsește prieteni adevărați printre soldații cărora li se ceruse să meargă să-și verse sângele într-o țară străină [Uniunea Sovietică] și să atace un popor care nu le-a făcut niciodată rău. Astfel, în sufletul țăranului simplu, analfabet, dar onest și drept, se trezește conștiința revoluționară a luptei de clasă, care până atunci nu intrase în vederile sale. Făcut prizonier, ia contact cu Uniunea Sovietică și descoperă colhoznicii; admiră organizarea fermelor lor, pe care o compară cu sărăcia satului natal. În acel moment, înțelege în sfârșit minciuna și josnicia propagandei antisovietice cu care fusese îndoctrinat în țara lui. [...]
>
> Mitrea se înrolează în divizia de voluntari români care luptă alături de soldații sovietici, pentru a-i sprijini să înlăture asupritorii care i-au privat de demnitatea umană de care se bucură poporul Uniunii Sovietice. Într-o bună zi, se va întoarce liber și triumfător în sat, se va căsători cu aleasa inimii lui și își va continua lupta alături de ceilalți țărani onești din sat.[25]

Un nou organism de cenzură, Direcția Generală a Presei și Tipăriturilor, a înlocuit în acele zile departamentul de cenzură al Ministerului Artelor și Informațiilor, deoarece „această instituție nu asigura o activitate

corespunzătoare în domeniul mijloacelor de exprimare și informare publică"[26]. Noul organism a fost înființat prin decret în mai 1949 și era subordonat direct Consiliului de Miniștri, lucru care îi conferea o autoritate sporită. Direcția avea sarcina de a supraveghea publicarea tuturor materialelor tipărite și distribuția filmelor și operelor de artă, precum și a tuturor formelor de literatură. Crearea ei poate fi considerată punctul de pornire al instituționalizării controlului informației în România comunistă.[27]

Ne putem face o idee cu privire la impactul Direcției din rapoartele pe care aceasta le oferea regulat. Un exemplu este cel al secției care monitoriza presa din provincie, datat 10 mai 1951 și purtând ștampila „secret". În buget, secția avea prevăzuți 93 de cenzori, dintre care 13 erau alocați biroului central din București și 80 celor din provincie; raportul afirma că, în realitate, în 1951 ea avea 67 de cenzori, dintre care 11 erau repartizați în București, iar restul în diferite regiuni ale țării. În perioada februarie–aprilie 1951, au fost analizate 1.638 de ziare, în care au fost descoperite 1.517 erori de natură ideologică și de tipar. În consecință, patru tiraje au fost retrase de pe piață, totalizând 61.700 de exemplare.[28] Un raport ulterior din 1951 identifica următoarele erori: în numărul din 16 august 1951 al ziarului *Luptătorul*, publicat la Bacău, a fost eliminată propoziția „locul speculanților a fost luat de magazinele de stat și de cooperative"; în *Dobrogea nouă* din 9 septembrie, a fost citat un buletin al Vocii Americii, referință cenzurată. În fine, în *Sportul popular* din 20 decembrie, în loc de „CC al PMR" au fost tipărite cuvintele „Ca ca [*sic!*] al PMR".[29]

Una dintre cele mai ferme admonestări formulate de Direcție se adresa autorilor de manuale, pentru eșecul lor de a recunoaște supremația realizărilor sovietice în arte, științe și în general în activitatea umană. Un alt raport din 1951 critica manualul *Chimia anorganică și organică pentru clasa a VII-a elementară*, fiindcă nu menționa, la pagina 159, că savantul rus Vizin observase proprietățile explozibile ale nitroglicerinei înaintea lui Alfred Nobel; în *Științele naturii și igiena pentru clasa a IV-a*, „se arată că învățatul american Franklin a descoperit electricitatea în 1752. În realitate, savantul rus Lomonosov o descoperise cu mult înainte"; în *Fizica pentru clasa a III-a* „nu se pomenește deloc că Pozunov a fost primul care a creat mașina cu vapori, cu 20 de ani înaintea lui Watt".[30]

Aplicarea mecanică a marxismului la istorie genera afirmații bizare. În manualul de gramatică *Limba română pentru clasa a VI-a*, apărea, la pagina 223, următoarea propoziție referitoare la revolta înăbușită a țăranilor transilvăneni din 1784: „Dacă țărănimea ar fi fost condusă de clasa muncitoare, deznodământul răscoalei ar fi fost altul". În *Limba română* pentru clasa a IV-a, se spunea despre Marx și Engels că „se iubeau foarte mult și se prețuiau unul pe altul. Fiecare se bucura de bucuriile și se mândrea de succesele celuilalt" (pp. 193–194).[31] Același raport deplângea și faptul că în manualul *Limba română și istoria RPR pentru clasa a III-a* nu se menționa „rolul nefast al monarhiei ", în timp

ce „povestea «Pițigoiul» nu este dorită în manual, deoarece obișnuiește pe elevi cu un scop nedorit, prinderea păsărilor. Pe deasupra, faptul că pițigoiul eliberat din colivie se întoarce înapoi înseamnă că acesta nu știe să prețuiască libertatea și își caută mereu stăpân".[32]

Refuzul de a se conforma metodei realismului socialist le crea probleme cu Direcția chiar și celor care se bucurau de favoarea regimului. Un exemplu este George Călinescu, eminent critic literar, numit director al Institutului de Istorie Literară și Folclor în 1949. Acesta nu a reușit să publice *Bietul Ioanide*, pe care îl începuse în 1947, decât șase ani mai târziu. La apariție, romanul a fost primit cu ostilitate de presă, fiind considerat prea sincer în redarea reacțiilor diverse ale unor intelectuali față de ascensiunea mișcărilor de dreapta din România interbelică. Totuși, faptul că volumul a apărut în 1953 indica gradul de relaxare de după moartea lui Stalin față de literatura care nu respecta strict rigorile realismului socialist.

Perioada dintre 1948 și 1953 fusese caracterizată de publicarea în traducere românească a unor mostre rusești ale genului, ca *Mama* lui Gorki și *Pământ desțelenit* de Șolohov, completate de contribuții autohtone, printre care *Mitrea Cocor* și poezia lui Mihai Beniuc, Dan Deșliu și Eugen Jebeleanu. Moartea lui Stalin a determinat apelurile lui Zaharia Stancu, președintele Uniunii Scriitorilor, de a republica „clasicii" literaturii române din secolul al XIX-lea și chiar unele opere din perioada interbelică, semnate de Camil Petrescu, Cezar Petrescu, Liviu Rebreanu și Vasile Voiculescu.[33] În 1955, Tudor Arghezi a reușit să publice un volum de versuri intitulat *1907*, dedicat răscoalelor țărănești din acel an din Muntenia. Deși acest eveniment a avut o semnificație politică remarcabilă, prin ruptura creată în atitudinea oficială față de scriitorii considerați anterior „burghezi" și „decadenți", același an a marcat apariția unui nou talent, cu un impact artistic sporit.

Romanul *Moromeții* al lui Marin Preda (1922–1980) creează unul dintre cele mai convingătoare personaje ale literaturii române postbelice: țăranul Ilie Moromete.[34] Plasată în perioada interbelică, acțiunea romanului se centrează pe relația lui Ilie cu familia lui și cu comunitatea sătească. Această relație este condiționată de credința fermă a lui Ilie că e centrul familiei și al satului și că soarta ambelor trebuie să se învârtă în jurul lui. Reticent la schimbare și indiferent la inovație, Ilie este partizanul vechii ordini, validată de trecerea timpului. „Cum să trăiești dacă nu ești liniștit?" se întreabă el, apărând cu încăpățânare, dar zadarnic, o stabilitate care se dovedește a fi efemeră în timp – timp care, spune una din frazele aforistice ale autorului, „nu mai avea răbdare".

Ilie asistă la destrămarea comunității tradiționale a satului, pe măsură ce noi forțe economice își fac apariția. Fragilele relații de familie se rup în momentul în care fiii lui Ilie se revoltă împotriva autorității părintești, furându-i caii și fugind la București. Finalul romanului marchează un punct de cotitură în viața lui Ilie. Distrugerea ordinii și armoniei de până atunci anticipează transformările profunde prin care va trece satul sub regimul comunist, descrise în volumul al doilea. Opera

se remarcă prin caracterul complex al personajelor din comunitatea rurală, neverosimil într-o perioadă în care încă predominau stereotipurile realismului socialist.[35]

O altă dovadă că valoarea estetică triumfa uneori asupra considerentelor ideologice este oferită de *Groapa* lui Eugen Barbu (1924–1993), apărută în 1957[36]. Lungul și dificilul proces de creație, întins pe parcursul a nouă ani, perioadă în care, potrivit autorului, romanul a fost revizuit de treisprezece ori, se explică mai degrabă prin reacțiile critice primite din partea unor recenzenți decât prin căutarea unei versiuni definitive. Folosind terminologia vagă caracteristică criticii literare a epocii, un recenzent considera că romanul conține „elemente de periculozitate umană"[37]; mai mulți confrați ai săi au identificat mai precis pericolul reprezentat de roman, ca recrudescență a naturalismului, păcat capital în ochii adepților realismului socialist. Această acuzație se baza pe folosirea de către Barbu a unui argou colorat pentru a descrie activitățile adesea insalubre ale unei comunități de derbedei care locuiau într-un cartier sordid de la marginea Bucureștiului. Demolarea, în 1946, a acestei zone, cunoscută drept „groapa lui Ouatu", a fost pentru Barbu o sursă de inspirație pentru lumea vagabonzilor și a escrocilor. Ochiul său pentru detaliu în descrierea personajelor și a mediului în care acestea trăiesc, precum și umorul din replicile lor adesea licențioase atestă talentul lui Barbu de a schița figuri din păturile de jos ale societății, talent confirmat de romanele sale ulterioare.

Atât *Moromeții*, cât și *Groapa* sunt repere în istoria romanului românesc postbelic și se disting ca atare în literatura produsă în ceea ce Preda numea „obsedantul deceniu" al anilor 1950. Realizările socialismului sunt elogiate de Petru Dumitriu (1924–2002) în relatarea lui cosmetizată despre Canalul Dunăre–Marea Neagră, *Drum fără pulbere*.[38] Cititorul nu află nimic despre faptul că aproximativ 20.000 dintre muncitori erau deținuți politici, mulți dintre ei pierzându-și viața pe parcursul proiectului.

Rolul de căpetenie al scriitorilor, de „ingineri ai sufletului omenesc", se reflectă în *Cântare omului* a lui Tudor Arghezi[39], volum de versuri dedicat evoluției treptate a omului către autocunoaștere și realizare de sine în noua ordine socialistă. Reabilitarea lui Arghezi a făcut parte din strategia lui Gheorghiu-Dej de a „coopta" scriitorii importanți ai vremii în sprijinul regimului, evitând însă o reală „liberalizare" culturală. Această strategie a fost aplicată de Leonte Răutu, un apropiat al lui Gheorghiu-Dej și șef al Secției de propagandă și cultură a Comitetului Central între 1956 și 1965.[40] În cadrul noii abordări, constrângerile ideologice au fost relaxate, iar în 1959 Arghezi a reușit să publice poemul *Psalm*. Poemul continua o serie cu același nume, inclusă anterior în volumul interbelic *Cuvinte potrivite* (1927), și reflecta zbuciumul unui spirit aflat în căutarea lui Dumnezeu. Generația postbelică ar fi fost, poate, capabilă să aprecieze pe deplin semnificația publicării poemului doar mai târziu, în același an 1959, când operele complete ale lui Arghezi au apărut pentru prima dată, deși însoțite de o prefață de avertizare

semnată de Mihai Beniuc, pe atunci președintele Uniunii Scriitorilor. Beniuc încerca să bagatelizeze, în pur spirit marxist-leninist, căutarea divinității, respingând acele versuri în care ea era exprimată ca „o căutare căreia nu i-a urmat niciodată o găsire sau o întâlnire, la modul mistic, înțeleg, cu cel căutat". El pretindea că vede în opera lui Arghezi din anii 1950

> o revoluționare destul de rapidă a poziției sale prin schimbările revoluționare produse în viața poporului nostru, începând cu insurecția armată din 23 august 1944 și cu eliberarea noastră de sub jugul fascist, apoi de sub dominația monarhică și de sub exploatarea moșierimii și burgheziei.[41]

O recunoaștere a succesului regimului în manipularea scriitorilor pe parcursul întregului deceniu și a controlului ferm asupra intelectualilor ar putea fi văzută în alegerea României de către sovietici ca loc de exil pentru criticul marxist maghiar György Lukács, după revoluția din 1956. Totuși, maleabilitatea intelectuală a autorilor masca un naționalism latent, pe care partidul avea să-l exploateze pe deplin în confruntarea cu Uniunea Sovietică în privința CAER, la începutul anilor 1960. Apelând la sentimentul naționalist antirus înrădăcinat în rândul populației, Partidul Muncitoresc Român a căutat să se desprindă din dependența față de Uniunea Sovietică și să-și asigure sprijinul intern pentru autoritatea sa. Gheorghiu-Dej s-a distanțat și mai mult de suzeranul său, inversând tendința de rusificare a culturii și educației românești. Institutul Rus din București a fost închis, iar numeroase străzi din oraș care primiseră nume rusești și-au recăpătat denumirile românești.

Aceste măsuri au semnalat o destalinizare a politicilor culturale din România, care la rândul ei a adus cu sine reabilitarea unor figuri istorice, politice și literare proeminente ale mișcării pentru independență din secolul al XIX-lea.[42] Contactele cu Occidentul au fost dezvoltate – de exemplu, vizita Royal Shakespeare Company în 1964 – și au avut un efect de revigorare a vieții culturale. În literatură, cel mai semnificativ act de reabilitare a fost cel al criticului și esteticianului Titu Maiorescu (1840–1917), în 1963. Cum acesta era susținător al artei pentru artă și se opunea rolului social al artei, reintegrarea lui în spațiul public a marcat abandonarea de către partid a realismului socialist ca doctrină estetică. Acest abandon a deschis calea, în 1964, pentru repunerea scriitorilor români de marcă din secolul al XIX-lea în poziția lor de prestigiu în cultura națională, precum și pentru reabilitarea mai multor autori din secolul XX, care rămăseseră în umbră din cauza asocierii lor fie cu „forțe nedemocratice", fie cu mișcări literare „decadente", fie, pur și simplu, pentru că refuzaseră să se compromită acceptând principiile realismului socialist.

Biografiile lui Mihail Eminescu (1850–1889) și Ion Creangă (1839–1889), semnate de George Călinescu și apărute pentru prima oară în 1944, au fost republicate. Povestirile lui Ion Slavici (1848–1925) și poeziile lui Ion Barbu (1895–1961), Lucian Blaga (1895–1961), Octavian Goga (1881–1938), Adrian Maniu (1891–1968), Ion Minulescu (1881–1944), Ion Vinea (1895–1964) și Vasile Voiculescu (1884–1963) au fost, de asemenea,

reeditate. În teatru, comedia *Conu Leonida față cu reacțiunea* și piesa *Năpasta* de Ion Luca Caragiale (1852–1912) au fost montate pentru prima dată după 1948.

Mai importantă pentru viitorul literaturii române a fost apariția, permisă de această relaxare a controlului ideologic rigid, a unui grup de scriitori, în special poeți, din generația postbelică: Ioan Alexandru (1941–2000), Ana Blandiana (n. 1942), Marin Sorescu (1936–1996) și Nichita Stănescu (1933–1983). Lor li s-au alăturat, cu debuturi, o serie de colegi mai maturi din „generația pierdută", care scriseseră literatură de sertar în anii 1950: Ion Caraion[43], Geo Dumitrescu (1920–2004) și Ștefan Augustin Doinaș (1922–2002). Ambele grupuri au adus un suflu de nonconformism revigorant în literatura contemporană, lansând un proces de revitalizare a poeziei românești, în cadrul căruia fiecare poet își exprima propria viziune asupra lumii. În poezia confesivă a Anei Blandiana unii critici au recunoscut conformarea la îndemnul lui Nicolae Labiș (1935–1956), cu crezul său de „luptă împotriva inerției"[44], atitudine explicabilă prin dorința de eliberare de clișeele ideologice ale anilor 1950, care de altfel i-a determinat pe unii comentatori să-i vadă moartea, sub roțile unui tramvai bucureștean, în 1956, ca pe opera unei mâini criminale.

Semnificația „dezghețului" constă nu atât în efectele imediate asupra literaturii române, cât în însăși geneza sa. El nu a pornit de la o contestare a principiilor ideologice ale epocii sau din presiune intelectuală, ci a fost generat sau permis de schimbările apărute în relațiile dintre România și Uniunea Sovietică, declanșate de criza CAER. Concesiile făcute scriitorilor au fost „acordate de regim, mai degrabă decât smulse de la acesta"[45] și au fost oferite de Gheorghiu-Dej într-o perioadă în care autoritatea sa asupra Partidului Muncitoresc Român era de necontestat. Dacă am interpreta dezghețul ca pe un semn de slăbiciune din partea Partidului, am fi miopi. Procesul de destalinizare a fost ferm controlat de Partid, care nu și-a pus niciodată în pericol supremația în țară. Dominația lui Gheorghiu-Dej s-a reflectat de altfel în tranziția lină a puterii către succesorul său desemnat, Nicolae Ceaușescu.

Alinierea intelectualității la Partidul Muncitoresc Român, caracteristică epocii Gheorghiu-Dej, a continuat constant după alegerea lui Ceaușescu ca prim-secretar, în martie 1965. Ea s-a datorat în mare parte popularității poziției antisovietice a noului conducător, pe care acesta a transformat-o într-o versiune națională și în același timp naționalistă de marxism. O caracteristică a acestei orientări a fost accentul pus pe națiune într-o societate socialistă, reflectat în raportul prezentat de Ceaușescu la Congresul al IX-lea al Partidului Comunist Român, pe 19 iulie 1965:

> Națiunea și statul vor continua să constituie încă multă vreme baza dezvoltării societății socialiste. Dezvoltarea națiunii, întărirea statului socialist corespund cerințelor obiective ale vieții sociale.[46]

Rolul atribuit literaturii în societate era să contribuie la „formarea conștiinței socialiste a omului nou" prin utilizarea unei noi metode: „Oglindind

politica și activitatea partidului închinată înfloririi patriei, bunăstării poporului, fericirii omului, creația literar-artistică e necesar să fie pătrunsă de un profund umanism socialist"[47].

PCR era prezentat ca fiind forța conducătoare a națiunii pe drumul socialismului, către împlinirea aspirațiilor acesteia. Afirmând că partidul reprezintă întreaga națiune, Ceaușescu putea revendica pentru acesta – și pentru el însuși – legitimitatea de apărător al interesului național. Consecința directă era că orice critică adusă Partidului sau liderului său de către români, fie din interiorul, fie din afara țării, putea fi catalogată drept trădare de țară – o acuzație care avea să fie folosită la începutul anilor 1970 împotriva vocilor disidente, în special împotriva lui Paul Goma. În același registru, presiunile pentru schimbare internă puteau fi respinse prin invocarea spectrului amenințărilor externe la adresa națiunii, exploatând astfel aversiunea tradițională față de Uniunea Sovietică. Astfel de tactici aveau avantajul de a transforma nemulțumirea față de politicile Partidului în sprijin pentru regim și au fost folosite cu succes, în special în paginile săptămânalelor *Flacăra* și *Săptămâna*, conduse, respectiv, de Adrian Păunescu (din 1973) și Eugen Barbu (din 1970).

Accentul pus pe națiune în raportul lui Ceaușescu s-a reflectat în dezvoltările culturale prin căutarea „specificului național" al culturii române.[48] Însă nu toți scriitorii au fost seduși de emfaza cu care se declarau „identitatea națională" și „unitatea organică" a românilor în publicațiile literare și istorice. În 1966, Miron Radu Paraschivescu (1911–1971) a încercat să extindă criteriile estetice acceptate de ideologii Partidului. La 15 mai 1965, Paraschivescu a preluat rubrica de corespondență a revistei literare lunare *Ramuri*, publicată la Craiova. Exact 11 luni mai târziu, a reușit să transforme această rubrică într-un supliment literar de patru pagini, intitulat *Povestea vorbii*.[49] Suplimentul a găzduit o serie de autori care, în cele mai multe cazuri, întâmpinau dificultăți serioase în a-și publica lucrările, fapt remarcat la vremea respectivă de săptămânalul bucureștean *Luceafărul*.[50] Al doilea element de nonconformism al suplimentului a fost declarația lui Paraschivescu din primul editorial că reprezintă

> „un grup" cu un gust anumit, cu criterii de valoare și cu înrudiri spirituale și de sensibilitate diferite ale altor publicații. Important e ca un asemenea grup să nu rămână închis, să nu devină o insulă, ci să se primenească mereu cu noi producții și cu noi nume, fără ca prin aceasta să abdice de la ținuta și caracteristicile lui proprii.

Redactorul își asuma responsabilitatea pentru literatura publicată în supliment, care urma să fie „o adevărată agoră, unde cele mai contradictorii opinii să poată fi exprimate deschis, un fel de Hyde Park tipografic, unde să domnească spiritul spontaneității, și nu al uniformității". Un al treilea element definitoriu al suplimentului era faptul că Paraschivescu își oferea serviciile fără remunerație, la fel ca toți autorii publicați de el. Legăturile dintre editor și colaboratori erau astfel de natură spirituală, nu comercială, fapt care explică solidaritatea continuă a grupului, după

suprimarea *Poveștii vorbii*. În centrul acestui grup se aflau, alături de Paraschivescu însuși, poeții Leonid Dimov (1926–1987) și Virgil Mazilescu (1942–1984), precum și prozatorul Dumitru Țepeneag (n. 1937).

Accentul pus de Paraschivescu asupra valorilor estetice, în detrimentul dogmei politice, a ajuns să depășească limitele toleranței regimului. Ironic, principala acuzație adusă revistei a fost tocmai eșecul de a reflecta specificul național. Adoptarea acestui criteriu naționalist a devenit astfel o dovadă de loialitate față de poncifele culturale ale regimului. Refuzul de a-l accepta putea constitui temeiul excluderii din viața literară. Campania de opoziție față de *Povestea vorbii*, orchestrată de partid și exprimată în paginile publicațiilor *Luceafărul* și *Contemporanul*, a dus la suprimarea suplimentului acesteia în decembrie 1966, dar experiența fertilă a celor nouă luni de existență a revistei avea să lase urme. În fruntea autorilor care și-au exprimat deschis opinia în 1968 se aflau câțiva dintre tinerii protejați ai lui Paraschivescu.

Evenimentele din Cehoslovacia, din timpul „Primăverii de la Praga", au fost întâmpinate cu simpatie de către PCR, întrucât corespundeau poziției românești, afirmate încă de la conflictul din interiorul CAER, conform căreia fiecare regim comunist avea dreptul de a-și stabili propria politică, fără amestec din afară. În declarații și discursuri publice, precum cel rostit de Ceaușescu la plenara Comitetului Central al PCR din martie 1968, acest punct de vedere a fost reafirmat: „Nimeni, nici o persoană nu poate pretinde că deține monopolul adevărului absolut cu privire la căile dezvoltării vieții sociale, nimeni nu poate afirma că se află în posesia ultimului cuvânt atât în domeniul practicii, cât și al gândirii sociale, filozofice"[51].

Totuși, trebuie să fim prudenți și să nu trasăm o paralelă prea apropiată între experiența cehoslovacă și cea românească din prima parte a lui 1968. Nici una dintre reformele interne promovate de PCR – ca revenirea la împărțirea administrativă precomunistă a țării sau restructurarea sistemului educativ – nu a diminuat în vreun fel rolul conducător al partidului. Ceea ce nu înseamnă că partidul nu a permis o anumită „liberalizare". De fapt, în același discurs din martie, Ceaușescu îi invita pe intelectuali să participe la o dezbatere despre viața politică din România, afirmând că ei nu ar trebui să aibă vreo „teamă sau reținere în organizarea dezbaterii publice a problemelor politicii noastre "[52]. Implicațiile referitoare la literatură ale acestei invitații au fost explicate de Paul Anghel, în două articole din 28 martie și 4 aprilie, publicate în *Gazeta literară*, organul Uniunii Scriitorilor:

> Ca și omul de știință, scriitorul nu poate porni, în procesul de explorare a realității, cu ambiția premeditată de a demonstra existența unui anume fenomen, el are datoria de a ne spune cum este realitatea, nu cum ar trebui sau cum ar dori să fie.[53]

La fel de importantă pentru scriitori și intelectuali a fost plenara Comitetului Central din 25 aprilie, la care Lucrețiu Pătrășcanu, ministrul comunist al justiției în guvernul Groza, epurat în 1948 și executat în

1954, a fost reabilitat, iar abuzurile ministrului de interne din acea perioadă, Alexandru Drăghici, au fost condamnate. Comentând aceste decizii, Mihnea Gheorghiu a recunoscut că asemenea abuzuri „au influențat în chip dăunător și primejdios starea de rămânere în urmă a multor sectoare ale creației noastre și în general a situației de pe frontul ideilor"[54].

Articolele lui Anghel și Gheorghiu reflectau vitalitatea dezbaterilor literare stimulate de luările de poziție ale partidului. Relaxarea cenzurii era evidentă în diversitatea tematică a literaturii care începea să iasă la suprafață. În 1968[55], a fost publicată piesa *Iona* de Marin Sorescu, jucată apoi cu săli pline pentru scurt timp, în acel an și în ianuarie 1969. Iona, aflat în pântecele unei balene, își croiește drum afară din acesta doar pentru a descoperi că balena fusese înghițită de o alta. Evadând și din aceasta, se trezește în burta unei a treia. Soarta pescarului devine prilej pentru reflecții profunde asupra condiției umane, exprimate într-un limbaj simplu și colocvial. Unii critici au interpretat pântecele balenei ca simbol al cosmosului, alții ca pe o metaforă a singurătății intrauterine. Iona poate fi văzut și ca prizonier al convențiilor. Evident, evadarea lui din captivitatea concentrică, la final, prin sinucidere nu corespundea optimismului umanismului socialist, prin care „bunăstarea poporului și fericirea omului" trebuiau să fie oglindite. După 1969, piesa a mai fost montată o singură dată în România, în 1982, de un grup de studenți sud-americani de la Institutul de Artă Teatrală și Cinematografică din București.

Intrusul[56] lui Marin Preda oferă un portret extrem de realist al unui tânăr incapabil să se adapteze noii morale a societății urbane, în care romancierul vede o corupere a valorilor tradiționale. Remarcabil prin coloritul său metaforic e *Îngerul a strigat*[57], de Fănuș Neagu (n. 1932), despre un personaj hotărât să răzbune asasinarea tatălui său, desfășurată pe fundalul războiului, secetei din 1947 și al colectivizării agriculturii de la începutul anilor 1950. Publicarea a două fragmente din *Ostinato* de Paul Goma, în *Gazeta literară* din februarie 1968 și în *România literară* în luna decembrie a aceluiași an, a extins și mai mult limitele cenzurii. Linia a fost trasă acolo unde purtătorii de cuvânt ai partidului considerau că apar „tendințe de dreapta", acuzație lansată apoi împotriva criticului literar Ion Negoițescu (1921–1993), care reapăruse în presă cu doar doi ani înainte. În februarie 1968, acesta a publicat în revista literară *Familia* din Oradea un proiect de istorie a literaturii române. Propunerea lui contesta valorile consacrate de istoriile literare oficiale și reflectate în manualele școlare. Nu doar că descria anii 1948–1955 ca pe un „vid istoric", dar, și mai tranșant, propunea omiterea unor reprezentanți ai realismului socialist precum Eusebiu Camilar (1910–1965) și Remus Luca (1923–2006). Negoițescu și-a asigurat statutul de țintă a establishmentului literar clasificând romanele lui Eugen Barbu, Marin Preda și Zaharia Stancu drept „literatură de tranziție". Ziarul Partidului, *Scânteia*[58], a pus sub semnul întrebării valoarea științifică a proiectatei istorii, în timp ce *Luceafărul*[59], al cărui redactor-șef era Eugen Barbu, și-a exprimat dezamăgirea față de subestimarea de către

Negoițescu a literaturii anilor 1950 și supraevaluarea scriitorilor tineri ai anilor 1960. Inutil de menționat, istoria lui Negoițescu nu a mai văzut lumina tiparului.[60]

Soarta unei lucrări similare cu cea a lui Negoițescu a demonstrat că publicarea nu însemna întotdeauna trecerea în siguranță peste obstacolul oficial. Volumul în cauză era o antologie de poezie română modernă, alcătuită de un tânăr critic, Nicolae Manolescu, și intitulată *Poezia română modernă*, care se oprea la poezia lui George Bacovia și Emil Botta, ambii considerați figuri tabu. Deși antologia primise girul cenzurii, conținutul ei a deranjat evident sensibilitățile politice și s-au dat ordine ca volumul să fie retras din librării.

Cu toate că acest atac împotriva valorilor literare oficiale și a scriitorilor care le întruchipau a fost respins cu succes de „garda veche" în cazul Manolescu, presiunea pentru reformă din establishmentul literar, mai ales din partea tinerilor scriitori, era în creștere, inspirată de exemplul Primăverii de la Praga. Chiar dacă PCR își doza cu grijă concesiile, așa cum reiese din discursul lui Ceaușescu din martie, aplicarea lor efectivă reclama țapi ispășitori. Unda verde sugerată de conducător pentru punerea în discuție a politicii interne a generat un răspuns rapid din partea tinerilor scriitori. În avangardă se afla Adrian Păunescu, secretarul secției Uniunii Tineretului Comunist din cadrul Uniunii Scriitorilor, care, în aprilie și mai 1968, a organizat o serie de întâlniri în cadrul cărora s-a dat frâu liber criticilor la adresa politicii editoriale a revistei *Luceafărul*, condusă din 1962 de Eugen Barbu. Una dintre întâlnirile din mai a căpătat un pronunțat caracter politic datorită intervenției lui Dumitru Țepeneag, autor strâns legat de grupul *Povestea vorbii*. Țepeneag l-a acuzat pe Barbu că servea drept tampon al partidului împotriva presiunii exercitate de tânăra generație, care dorea implementarea unui program de reforme inspirat de modelul cehoslovac, în loc să accepte oferta naționalismului. Întâlnirea s-a încheiat cu o cerere de înlocuire a lui Barbu cu M.R. Paraschivescu și Nicolae Breban (n. 1934)[61].

Francheța lui Țepeneag și sprijinul primit de acesta din partea colegilor mai tineri au reprezentat o amenințare la adresa controlului strict exercitat de Partid asupra concesiilor. La o ședință a biroului Uniunii Scriitorilor și a reprezentanților Comitetului Central, incluzându-l și pe ideologul de partid Paul Niculescu-Mizil, s-a decis sacrificarea lui Barbu, care a fost destituit din funcția de redactor-șef al revistei *Luceafărul* la începutul lunii iunie. Succesorul său nu a fost nici Paraschivescu, nici Breban, ci Ștefan Bănulescu (1926–1998), o figură mai acceptabilă pentru partid, a cărui numire a fost probabil menită să prevină un conflict între cele două tabere.

Dacă acest conflict ar fi avut sau nu loc în absența invaziei Cehoslovaciei rămâne o chestiune de speculație. Denunțarea de către Ceaușescu a aliaților din Pactul de la Varșovia, în fața unei mulțimi imense adunate la București, a surprins exact starea de spirit a publicului și a creat un val de sprijin fără precedent pentru partid. Alinierea sub steagul partidului, care devenise acum steagul națiunii, a fost ilustrată de o declara-

ție publicată în *Gazeta literară*, semnată de 23 de tineri scriitori, printre care Leonid Dimov, Alexandru Ivasiuc (1933–1977), Petru Popescu (n. 1944), Adrian Păunescu (1943–2010) și Dumitru Țepeneag, care își exprimau „deplinul acord cu poziția Partidului și a guvernului României, așa cum a fost ea definită de tovarășul Ceaușescu" și se angajau să facă „tot ce ne stă în putință pentru a ne apăra valorile fundamentale, patria noastră și construcția pașnică a socialismului în țara noastră". În aceeași zi, 22 august 1968, Ivasiuc, Păunescu și Goma au aderat la partid.[62]

În ciuda sprijinului acordat de scriitori partidului după opoziția lui Ceaușescu la invazia Cehoslovaciei, la Conferința Scriitorilor din noiembrie 1968 a reieșit clar că aceștia nu-și doreau să piardă elanul reformist generat de concesiile din iunie. La rândul lui, partidul a subliniat necesitatea prudenței față de implementarea schimbărilor radicale și a invocat exemplul Cehoslovaciei ca avertisment cu privire la posibilele consecințe. Deși lucrările conferinței au fost organizate într-un mod mai democratic – pentru prima dată sub forma unei adunări generale la care toți scriitorii puteau participa, în locul unei reuniuni de delegați „mandatați" –, rolul pe care Partidul se aștepta ca scriitorii săi să-l joace a fost atent supervizat. O declarație publicată înaintea conferinței definea limitele acceptabile: „Marxismul respinge ferm concepția unei așa-zise «independențe» (numită eufemistic, dar greșit, «autonomie») a creației desprinse de societate, ajungându-și sieși, gravitând într-un univers străin de societate sau pe deasupra ei. Literatura are datoria de a exercita o influență considerabilă asupra vieții intelectuale, sociale și morale a individului"[63].

Chiar dacă se admitea că fiecare om are propriul său stil individual și că „diversitatea stilurilor înseamnă de fapt, cu alte cuvinte, respectul cuvenit individualității creatoare, aceasta nu exclude stimularea și orientarea ei". Eticheta aplicată acestei metode nu era nouă – lucru ce reieșea din sarcina atribuită criticilor literari, care trebuiau să „solicite o literatură angajată, revoluționară și întemeiată pe principiile umanismului socialist".

Speranțele Partidului de a obține sprijinul general pentru această metodă au fost zădărnicite de reacția scriitorilor asociați cu *Povestea vorbii* și a altor confrați, care căutau să profite de deschiderea obținută la începutul verii. Teama ca dezbaterea să nu degenereze într-un atac la adresa dreptului partidului de a controla literatura l-a determinat pe Marin Preda, în calitate de președinte de ședință, să întrerupă anumite discursuri. Măsuri și mai drastice au fost luate în cazul lui M.R. Paraschivescu, care aproape că a ratat conferința din cauză că mașina Uniunii Scriitorilor, care trebuia să-l aducă de la reședința sa de la țară, nu a mai apărut. A ajuns la București cu trenul, chiar la timp pentru a rosti un discurs despre care cei prezenți au spus că a fost cel mai îndrăzneț, din punct de vedere politic, de după 1948. Paraschivescu a insistat că fiecare grup de opinie din cadrul Uniunii avea dreptul să-și editeze propria revistă, pe cheltuială proprie, o aluzie la experiența lui cu *Povestea vorbii*. Paraschivescu a cerut înființarea unei edituri independente care

să publice lucrările celor ce nu făceau parte din Uniunea Scriitorilor, precum și permisiunea ca autorii să călătorească în străinătate în țara pe care și-o aleg.

Solicitările de reformă instituțională, dintre care a lui Paraschivescu era cea mai radicală, au fost suficient de insistente pentru a determina conferința să aprobe introducerea unui element mai pronunțat de democrație în organizarea uniunii, care a fost reorganizată federativ, ca sumă de asociații locale, și să accepte crearea unor comitete. Partidul era însă decis să oblige grupul lui Paraschivescu să se conformeze, sau, în caz contrar, să-l izoleze. La scurt timp după ce revista *Amfiteatru* a publicat în numărul din decembrie relatarea unei mese rotunde la care au participat mai mulți membri ai grupului, redactorul-șef al revistei, Ion Băieșu, a fost demis. În același timp, în *Scânteia* (15 ian. 1969) și în *Contemporanul* (10 ian.1969) au apărut atacuri vehemente la adresa grupului.[64]

Succesul cu care Partidul a exploatat Primăvara de la Praga respingând, în același timp, cererile de relaxare a supravegherii literaturii, în toamna lui 1968, este ilustrat de romanele „susținute de regim", care furnizau o reevaluare a epocii Gheorghiu-Dej. Această reevaluare pare să fi fost o consecință a luptei interne pentru supremație în cadrul Partidului, între Ceaușescu și vechii colaboratori ai lui Gheorghiu-Dej – Alexandru Drăghici, Chivu Stoica și Gheorghe Apostol –, conflict care s-a dezvoltat spre sfârșitul anului 1967. Denunțarea lui Gheorghiu-Dej și reabilitarea lui Pătrășcanu au deschis calea publicării mai multor romane care au stârnit rumoare la vremea respectivă prin felul aparent îndrăzneț în care au prezentat represiunea de la sfârșitul anilor 1940 și din anii 1950. Romane precum *Principele*[65] de Eugen Barbu și *Păsările*[66] de Alexandru Ivasiuc se remarcau prin detaliile de epocă și reconstituirea atmosferei. Primul este o alegorie străvezie a regimului Gheorghiu-Dej, plasată în Țările Române în timpul epocii fanariote (1711–1821). Principele (Gheorghiu-Dej) este portretizat ca un instrument al unei voințe străine, lipsit de orice simpatie față de interesele supușilor săi. Aluziile la perioada stalinistă sunt atât de evidente, încât includ un proiect de construcție a unui canal care duce la moartea multora dintre cei implicați în realizarea lui. Dumitru Radu Popescu, în romanul său *F*, încearcă să stabilească responsabilitatea pentru abuzurile comise în numele comunismului în perioada stalinistă. O anchetă judiciară scoate la iveală violențele puse în aplicare într-un sat pentru a forța colectivizarea gospodăriilor țărănești. Reticența de a vorbi despre aceste crime este echivalată cu complicitatea la comiterea lor.

Limitele libertății acordate romancierilor în prezentarea trecutului recent au fost evidențiate de experiențele contrastante pe care le-au avut Ivasiuc cu romanul *Păsările* și Paul Goma cu al său *Ostinato*. Ambii autori fuseseră arestați ca studenți în 1956 pentru implicarea în acțiuni legate de Revoluția Maghiară și deveniseră prieteni în închisoare. Ambele romane descriu experiențe similare: arestarea unui tânăr în anii 1950 pentru delicte politice și eforturile sale de a se reintegra în societate

după eliberare. În descrierea metodelor utilizate pentru impunerea colectivizării, a vieții din închisori și a practicilor Securității, Goma a mers mai departe decât oricare alt autor român – și prea departe pentru cenzură. După ce un fragment din roman a apărut în *Viața Românească*, în iunie 1969, manuscrisul integral a fost prezentat pentru publicare și au fost cerute modificări. Deși Goma a încercat să răspundă obiecțiilor cenzorilor, în cele din urmă și-a pierdut răbdarea și a permis publicarea romanului în Germania de Vest, în 1971. Ivasiuc, în schimb, a făcut concesii în *Păsările*, pentru a permite romanului să treacă de cenzură. Arestarea eroului său este justificată prin faptul că acesta denunțase persoane nevinovate de vreo crimă, iar ofițerii de securitate sunt portretizați ca vechi comuniști, aflați în relații cordiale cu cei anchetați.

Evenimentele din perioada lui Gheorghiu-Dej joacă un rol mai puțin important într-unul dintre cele mai reușite romane din punct de vedere estetic ale anilor 1970, *Absenții*[67], de Augustin Buzura. Construit sub forma unui monolog, romanul examinează criza spirituală a unui tânăr medic pe nume Mihai Bogdan. Această criză este provocată de corupția și oportunismul pe care Bogdan le întâlnește în institutul de cercetare unde lucrează, precum și de îndepărtarea treptată de prietenul și colegul său, contaminat de aceste tare. Conștiința lui Bogdan este tulburată și de amintirile unei copilării tragice, accentuate de o percepție grotescă asupra mediului în care trăiește, a vecinilor și a locuinței sale. Interacțiunea dintre experiențele trecute și cele prezente ale eroului este manevrată cu abilitate și conferă romanului o mare parte din tensiunea sa. Depășind această povară a conștiinței, Bogdan simbolizează supraviețuirea individului și triumful valorilor pozitive – am putea spune, transilvănene – într-o societate coruptă de psihoza oportunismului și deformată de brutalitate.

Critica adusă societății românești contemporane în *Absenții* și reevaluarea trecutului apropiat din *F* au generat în rândurile majorității scriitorilor speranța că partidul va tolera o paletă mai largă de teme de ficțiune. În pofida unor afirmații contrare[68], există puține dubii că propunerile lui Ceaușescu privind „activitatea politico-ideologică, educația marxist-leninistă a membrilor de partid și a tuturor oamenilor muncii", prezentate la ședința Comitetului Executiv al PCR din 6 iulie 1971, reprezentau un trăsnet din senin. Aceste propuneri – „Tezele din iulie", cum li s-a spus pe scară largă – au fost considerate de cei mai mulți observatori o „minirevoluție culturală". Deși formulate în termenii „umanismului socialist", ele constituiau, de fapt, o revenire la metoda realismului socialist și, prin urmare, o reafirmare a unei baze ideologice pentru literatură care, teoretic, nici nu fusese abandonată de partid. Umanismul socialist anost din literatură, susținut pentru prima dată de Ceaușescu în iulie 1965, nu era altceva decât realism socialist fortificat cu o doză generoasă de naționalism. Liderul partidului îl definea astfel în iulie 1971:

> De asemenea, este necesar să se facă unele precizări în legătură cu noțiunea de umanism socialist, care presupune o înțelegere mai complexă a omului în

> societate, nu luat ca individ izolat și exagerând trăsăturile sale individuale, ci luat ca ființă socială, în strânsă legătură și interdependență cu semenii săi, cu interesele maselor populare. Umanismul socialist înseamnă reflectarea fericirii personale în contextul afirmării personalității întregului popor.[69]

Propunerile includeau „creșterea continuă a rolului conducător al partidului în toate domeniile activității politico-educative", accentuarea „marilor realizări ale poporului român – constructor al socialismului", îmbunătățirea „formelor de pregătire politică și ideologică a cadrelor și membrilor de partid", „un control mai riguros [...], pentru a se evita publicarea unor lucrări literare care nu corespund cerințelor activității politico-educative a partidului nostru, [a] unor cărți care promovează idei și concepții dăunătoare intereselor construcției socialiste".[70]

Pentru a-și susține „tezele", Ceaușescu reînvia argumente „tradiționaliste":

> A devenit un obicei nu prea bun, tovarăși, de a privi numai spre ceea ce se face în altă parte, în străinătate, de a apela pentru orice la import. Aceasta arată că există și o anumită concepție de a considera că tot ce este străin este mai bun, o anumită – hai să zicem – ploconire față de ceea ce este străin, și mai cu seamă față de ceea ce este produs în Occident. [...] Știți bine că, în trecut, Eminescu, în poeziile sale, a criticat și și-a bătut joc de asemenea mentalități. Cu atât mai mult trebuie să facem noi astăzi aceasta. [...] Suntem însă împotriva ploconirii. [...] Este timpul pentru [...] înțelegerea clară a necesității de a pune pe primul plan forțele proprii [...] și numai după aceea să apelăm la import.[71]

Comunitatea artistică a fost consternată de propunerile lui Ceaușescu, ajungând să afișeze un front unit, deși efemer, împotriva lor. Veterani ai regimului ca Zaharia Stancu (1902–1974) și Eugen Jebeleanu (1911–1991) s-au alăturat unui mare număr de colegi mai tineri, printre care Augustin Buzura, Adrian Păunescu, Dumitru Radu Popescu (1935–2023) și Marin Sorescu, pentru a decreta moartea literaturii române. Leonid Dimov și Dumitru Țepeneag, care se aflau la Paris în acea vreme, au cerut difuzarea la Europa Liberă a unui apel privind necesitatea libertății de creație în literatură. Nicolae Breban a demisionat din funcția de redactor-șef al revistei *România literară* în timp ce se afla în Germania de Vest și a criticat propunerile într-un interviu acordat publicației *Le Monde*. Pentru a-i izola pe acești „disidenți", printre care se afla și Paul Goma, care sfidase regimul prin publicarea romanului *Ostinato* în Germania de Vest în același an, a fost folosită intimidarea. În decembrie 1971, o nouă lege privind secretele de stat interzicea difuzarea sau publicarea în străinătate a oricărui material scris care putea prejudicia interesele statului. Mai mult, legea interzicea cetățenilor români orice contact cu posturi de radio sau publicații străine, a căror activitate era considerată ostilă României. Era limpede împotriva cui era îndreptată această nouă lege.

Solidaritatea opoziției la Tezele din iulie nu a fost însă distrusă de autorități, ci de scriitorii înșiși. Fricțiunile și luptele tradiționale dintre clici au reapărut, fragmentând rezistența. Adrian Păunescu și Fănuș

Neagu s-au certat pe tema conducerii revistei *Luceafărul*, după demisia lui Bănulescu. Până la urmă, funcția a revenit unei a treia persoane, dar, ca urmare, Neagu a părăsit tabăra opoziției și s-a aliat cu Eugen Barbu, unul dintre puținii susținători ai propunerilor lui Ceaușescu.[72] Mai mult, resentimentele multor autori față de succesul lui Goma în Germania de Vest au permis adâncirea divizării dintre opozanți.[73] Partidul nu a ezitat să exploateze imediat fisura, convingând Uniunea Scriitorilor să-și convoace conferința din 1972 cu delegați aleși prin vot secret, în locul unei adunări generale.

Speculând invidia scriitorilor și oferind pensii și drepturi de autor majorate, partidul a reușit să-i excludă pe Goma și Țepeneag, care nu doar că nu au fost aleși prin vot secret, dar au și fost huiduiți atunci când au luat cuvântul la reuniunea de alegere a delegaților uniunii, care preceda conferința. Astfel, Goma și Țepeneag au fost exilați din structuri și de partid, și de propria uniune. Nu doar refuzul lor de a accepta conformismul i-a adus în această situație, deoarece câțiva colegi, precum Blandiana, Buzura, Doinaș și Sorescu, au dat dovadă de o integritate artistică similară. Ceea ce i-a făcut pe Goma și Țepeneag ținta regimului a fost însă pornirea lor de a contesta dictatele culturale ale Partidului. Îndrăzneala de care au dat dovadă amândoi a fost considerată provocatoare de către confrați, care preferau o evitare subtilă a constrângerilor regimului și, prin urmare, erau reticenți în a-i sprijini.

La conferința din 1977, Uniunea Scriitorilor a reușit să respingă încercările partidului de a-și impune candidații preferați pentru funcția de președinte, însă patru ani mai târziu a acceptat nominalizarea partidului, în persoana lui Dumitru Radu Popescu. Între timp, implicațiile Tezelor deveniseră tot mai evidente, deoarece acestea generaseră o nouă ideologie, pe care unii scriitori au folosit-o ca mijloc oportun de a-și reafirma o influență în declin, în cazul lui Eugen Barbu, sau de a-și construi influența, în cazul lui Adrian Păunescu, care, spre deosebire de Barbu, criticase inițial Tezele. Această nouă ideologie era protocronismul. Aderarea la protocronism a introdus un al treilea element în conflictul dintre partid și uniune, și anume protocroniștii. Aceștia s-au aliat cu conducerea partidului pentru a prelua controlul asupra publicațiilor și cenzurii, iar după ce au fost excluși de la conferința scriitorilor din 1981, au lansat o campanie de represalii pentru a obține desființarea uniunii.[74]

În consecință, fondurile uniunii au fost parțial blocate, iar împrumuturile de care membrii aveau uneori nevoie pentru a supraviețui în perioadele în care nu dispuneau de venituri din publicare au devenit imposibile. Partidul a impus noi cerințe pentru primirea în Uniune, inclusiv aprobarea din partea unei organizații locale de partid, iar după 1981 nu a mai fost permisă convocarea conferințelor naționale. Puțini membri noi au fost primiți, parțial pentru că liderii Partidului insistau ca numai cei cu „calificări" politice corespunzătoare să fie luați în considerare, și parțial pentru că executivul uniunii bloca chiar și luarea în discuție a acestor candidaturi, de teama ca nu cumva să creeze un curent de opoziție majoritar. Ședințele secțiilor de proză și poezie ale uniunii și

ale filialelor sale regionale au fost sistate, ceea ce a dus la paralizarea organizației, inclusiv în ceea ce privește acordarea premiilor literare.

În aceste condiții de restricții sporite, promovarea protocronismului a oferit o bază pentru avansare și influență în cadrul establishmentului literar, devenind rapid acceptată de mulți critici și scriitori. În același timp, puținii autori care erau dispuși să vorbească deschis împotriva reimpunerii de către partid a unei ideologii culturale au fost eliminați fără dificultate. Revenirea lui Nicolae Breban în România, în mai 1972, și repunerea sa în funcția de redactor-șef al revistei *România literară* au demonstrat răsplata conformismului. Prin contrast, izolarea lui Țepeneag a fost confirmată oficial atunci când i s-a retras cetățenia în 1975, în timp ce se afla în Franța, pe baza falsului motiv că ar fi cerut azil politic acolo. Goma, deși destituit din calitatea sa de membru al colegiului redacțional al *României literare* în 1973 și exclus din partid, a rămas sfidător și a continuat să creeze dificultăți regimului. Frustrat de interzicerea operelor sale și încurajat de inițiativa lui Pavel Kohout din Cehoslovacia, Goma a scris o scrisoare adresată lui Kohout și celorlalți semnatari ai Chartei 77, imediat după lansarea acesteia, în ianuarie 1977, prin care își exprima solidaritatea cu mișcarea lor. La scurt timp după scrisoare, Goma a convins alți șapte semnatari să i se alăture la o scrisoare deschisă adresată celor 35 de state participante la Conferința pentru Securitate și Cooperare în Europa (CSCE) de la Belgrad, care semnaseră Actul Final de la Helsinki în 1975, atrăgând atenția asupra abuzurilor privind drepturile omului în România și asupra nerespectării de către guvern a angajamentelor internaționale asumate în acest domeniu. Scrisoarea deschisă a fost o acțiune fără precedent. Protestul lui Goma a atras ulterior semnăturile a peste 200 de cetățeni români, în ciuda unei campanii de intimidare desfășurate de Securitate împotriva inițiatorului și a celorlalți semnatari inițiali, și a reprezentat prima critică difuzată public la adresa regimului din România de la instaurarea regimului comunist. Totuși, doar o mână de intelectuali au semnat apelul, iar vasta majoritate a celor aproximativ 200 de semnatari urmăreau de fapt obținerea unui pașaport pentru a emigra în Occident. Goma a fost arestat la 1 aprilie și eliberat din detenție pe 6 mai 1977. După hărțuieli persistente, i s-a permis să părăsească România împreună cu soția și copilul, pe 20 noiembrie 1977.[75]

„Afacerea Goma" a generat un maxim de interes occidental pentru activitatea scriitorilor români în a doua jumătate a anilor 1970. Modul în care regimul îl tratase pe Goma pentru că acesta dezvăluise abuzurile împotriva drepturilor omului în România a atras atenția presei occidentale, în timp ce succesul scriitorilor nonconformiști care au reușit să ocolească constrângerile ideologice ale anului 1971 a trecut neobservat. Acești scriitori au fost încurajați activ de un număr restrâns de directori de edituri care au permis o interpretare mai flexibilă a principiilor ideologice. Numărul lor s-a redus și mai mult odată cu moartea, în 1980, a lui Marin Preda, directorul Editurii Cartea Românească, cel care aprobase publicarea romanului *Fețele tăcerii* al lui Buzura în 1974.[76]

În acest roman, un fost activist de partid, Radu Gheorghe, și unul dintre opozanții săi politici, Carol Măgureanu, rememorează împreună evenimentele petrecute într-un sat în primii ani ai puterii comuniste. Fiecare încearcă să-și justifice acțiunile în fața unui tânăr ziarist, Dan Toma, logodit cu fiica lui Gheorghe. Jurnalistul este atras, fără voia sa, în perioada de la sfârșitul anilor 1940, cu contradicțiile și suferințele ei personale. Relatările, aproape confesiuni, ale celor doi bărbați sunt colorate de convingerile lor politice. Gheorghe caută să justifice rezultatele regimului, în timp ce Măgureanu este mult mai rezervat în privința „realizărilor" acestuia. Toma, ca beneficiar al celor două relatări divergente despre schimbările revoluționare, este treptat smuls din indiferența sa față de trecut și devine conștient de natura revoluției. „Fețele tăcerii" sunt „fețe" sau „aspecte" ale memoriei, reprezentate prin cele două versiuni.

Printre scriitorii pentru care atitudinea naționalistă a lui Ceaușescu a oferit un canal de exprimare a propriilor simpatii s-au numărat Eugen Barbu și Marin Preda. Amândoi au reintrodus în romane publicate în 1975 figura mareșalului Ion Antonescu, dictatorul României din perioada 1940–1944, primul în *Incognito*[77], iar al doilea în *Delirul*[78]. Totuși, viziunea asupra lui Antonescu este diferită în cele două scrieri. Versiunea lui Barbu este supusă demascării de către un autor care utilizează selectiv materialele oficiale pentru a-l judeca pe dictator. Romanul nu prezintă o dezvoltare convingătoare a acțiunii sau a personajelor, iar protagonistul, Vasile Dănacu, membru al Partidului Comunist ilegalist, servește doar ca liant al întâmplărilor narate.[79] Infiltrându-se în Ministerul de Interne sub o identitate falsă, la ordinul Partidului, Dănacu participă la un act de sabotaj și la încercarea de a salva un om de știință din mâinile germanilor și asistă la procesul lui Antonescu. Procesul este reconstituit fictiv și oferă autorului prilejul de a ataca aspectele lui corupte cu o aciditate care depășește condamnarea sugerată de transcrierea oficială a procesului.

Această tratare părtinitoare a Mareșalului contrastează cu portretizarea sa plină de simpatie în *Delirul*. Romanul lui Preda reabilitează, *de facto*, liderul României din timpul războiului; se spune că a fost aprobat de comisia ideologică a Comitetului Central.[80] Personajul principal al romanului, Ștefan, văr al lui Niculae Moromete – protagonist în succesul anterior al lui Preda, *Morometii* –, este angajat la un ziar din București pentru a relata evenimentele de pe Frontul de Est. La întoarcerea sa în capitală, Ștefan descoperă că rapoartele lui fuseseră cenzurate pentru a ascunde pierderile grele suferite de armata română. Condamnă cenzura, lucru care e pus în contrast cu mințirea constantă a națiunii de către Antonescu în privința costului uman al campaniei din Uniunea Sovietică. Spre deosebire de Barbu, Preda încearcă să prezinte o imagine istorică echilibrată a lui Antonescu: pe de o parte, el salvează națiunea de Garda de Fier, a cărei rebeliune o înăbușise în ianuarie 1941, pe de altă parte, este conducătorul care a dus țara spre dezastru prin invadarea teritoriului rusesc dincolo de Nistru.

Deși Preda nu contrazice verdictul oficial asupra lui Antonescu ca figură publică, el contestă viziunea oficială despre Antonescu ca om, așa cum este prezentată în *Incognito*. Dictatorul egocentric, vanitos și lipsit de sentimente din romanul lui Barbu este de nerecunoscut în figura tragică din *Delirul*, constrâns de poziția României între Germania și Uniunea Sovietică să se alăture primei, în speranța de a recâștiga Basarabia. Într-o conversație lungă cu mama sa, Antonescu explică faptul că a ajuns la putere pentru a salva țara. Avertizat asupra pericolului de a se alătura Axei și de a aplica politici inspirate de naziști împotriva evreilor, Antonescu își reafirmă hotărârea de a recupera Basarabia, iar aici Preda atinge fără îndoială o coardă sensibilă a cititorilor.[81] Nu este de mirare că reabilitarea parțială a lui Antonescu a provocat critici ascuțite în *Literaturnaia gazeta* de la Moscova, ceea ce a determinat autoritățile române să-i ceară lui Preda să pregătească o ediție revizuită. Modificările aduse au fost în mare parte cosmetice.[82]

Caracterul senzațional al romanelor *Incognito* și *Delirul*, determinat de introducerea unor personaje și evenimente tabu în perioada comunistă, le-a asigurat succesul la public. Aceeași rețetă a fost utilizată și de Ion Lăncrănjan, un susținător fervent al protocronismului, despre care a cărui creație se poate spune că a devenit treptat din ce în ce mai tributară laturii întunecate a mentalității românești. Dacă romanul *Caloianul* a atras atenția prin critica adusă rolului jucat de membrii Biroului Politic Ana Pauker și Iosif Chișinevschi în viața culturală a începutului anilor 1950 și prin aluziile sale la corupție și persecuție[83], *Fiul secetei* dezvăluie simpatiile autorului față de Garda de Fier și antisemitismul său latent.[84] Lăncrănjan a continuat prin a contribui la corul de replici, încurajat oficial, la adresa declarațiilor considerate de regim drept revizionism maghiar privind nedreptatea atribuirii Transilvaniei României prin tratatul de la Trianon din 1920. *Cuvânt despre Transilvania* este o colecție de ample diatribe antimaghiare, remarcabile prin vehemența lor și prin tirajul impresionant de 50.000 de exemplare.[85]

Limbajul antisemit al lui Lăncrănjan din *Fiul secetei* anticipa renașterea antisemitismului în mass-media românească a anilor 1980, alimentată de atitudinile șovine ale protocroniștilor extremiști. Pentru prima oară, acesta a reapărut în România după cel de-al Doilea Război Mondial în publicația culturală bucureșteană *Săptămâna*. Într-un editorial nesemnat, intitulat „Idealuri", apărut pe 5 septembrie 1980, loialitatea românilor autohtoni față de Partidul Comunist și față de națiune era pusă în contrast cu lașitatea celor care „fug din fața greutăților". Aceștia din urmă, explica editorialul, erau

> vizitatorii avizi de câștig, dascălii de tarantelă democratică, înveșmântați în tartanul lor rău mirositor, irozii străini intereselor acestei nații, cei care zornăie din pintenii trufiei și-i amețesc pe unii cu patriotismul lor gheșeftar. Noi n-avem nevoie de leneviți profeți leneși, de iude care nu au dimensiunea jertfei românești în sângele lor ușor de cumpărat.[86]

Redactorul-șef al revistei *Săptămâna* era Eugen Barbu, protocronist de frunte, însă autorul editorialului s-a dovedit a fi ulterior unul dintre membrii redacției, Corneliu Vadim Tudor, personaj care, după înlăturarea lui Ceaușescu, și-a reluat parteneriatul cu Barbu pentru a scoate pe piață săptămânalul ultranaționalist și antisemit *România Mare*. Editorialul a alarmat comunitatea evreiască din România, mai ales pentru că atacul din *Săptămâna* relua limbajul folosit de Lăncrănjan în *Fiul secetei*, unde eroul se arată uimit că „negustorii și speculanții" au reușit să-i alunge pe adevărații oameni ai muncii din Partidul Comunist. Deși rabinul Moses Rosen, liderul comunității evreiești din România, manifesta o aversiune față de confruntarea directă cu regimul, mai mulți intelectuali evrei au insistat ca el să ia poziție în această chestiune.

La sfârșitul lunii septembrie 1980, Rosen i-a trimis o scrisoare de protest lui Gheorghe Pană, primarul Bucureștiului și, nominal, responsabil al Comitetului pentru Cultură și Educație Socialistă din capitală, iar pe 8 octombrie a adresat o scrisoare similară redacției *Săptămâna*, pe care revista nu a publicat-o.[87] Abia la șase săptămâni după apariția editorialului, pe 24 octombrie, în revistă a apărut o retractare care afirma că redacția condamnă orice manifestare de naționalism, șovinism și antisemitism. Retractarea l-a mulțumit pe Rosen și, poate, totul s-ar fi încheiat acolo dacă în țară nu ar fi început să circule pe scară largă o broșură conținând materiale defăimătoare. Broșura includea un exemplar al editorialului „Idealuri" din *Săptămâna*, precum și textul scrisorii de protest a lui Rosen către revistă, aceasta din urmă sub titlul „Traficantul patriot Rabin-Șef". Reacția ostilă a Israelului și a cercurilor evreiești din străinătate față de broșură i-a determinat pe diplomații români să pretindă că aceasta fusese tipărită în străinătate (chipurile la Paris) și introdusă în România de afaceristul Iosif Constantin Drăgan, stabilit la Milano, despre care se spunea că ar fi avut legături strânse cu redacția *Săptămâna*.

Această încercare de a combate suspiciunea că regimul aflat la putere ar fi regizat el însuși publicarea materialelor antisemite nu a convins pe nimeni dintre cei care știau cât de dificil era să introduci în țară publicații neautorizate. Îngrijorarea internațională și mai ales influența lobby-ului evreiesc din Senatul american, care putea bloca prelungirea Clauzei Națiunii celei Mai Favorizate pentru România, l-au determinat pe Ceaușescu să facă un pas fără precedent pentru el și să includă o condamnare categorică a antisemitismului într-un discurs rostit la București în aprilie 1981.[88] Și totuși existau sugestii că întregul episod *Săptămâna* fusese declanșat de furia lui Ceaușescu față de încercările lobby-ului evreiesc de a condiționa extinderea statutului de națiune favorizată de bunăvoința României în privința emigrării evreilor. Nu ar fi fost prima dată când dorința de a se pune bine cu președintele a generat acțiuni neinspirate ale unor lingușitori care luau afirmațiile conducătorului în sens literal, indiferent cât de excesive ar fi fost ele.

În același an, 1980, a apărut ceea ce avea să fie considerat cel mai important roman al anilor postbelici din România, în sens politic: *Cel*

mai iubit dintre pământeni.[89] Această mărturie despre primii 15 ani de putere comunistă – perioada pre-Ceaușescu – nu numai că punea sub semnul întrebării unele baze ale teoriei marxiste, precum colectivizarea agriculturii și naționalizarea tuturor mijloacelor de producție, ci lua în vizor și subordonarea justiției în scopuri politice și abuzurile comise de forțele de securitate.[90] Descrierea explicită a condițiilor din lagărele de muncă forțată de la o mină de plumb și de la Canalul Dunăre–Marea Neagră transmite chinul și mizeria unei societăți aflate la mila unei puteri arbitrare. La fel de remarcabilă este conturarea de către Preda a efectului moral nefast pe care regimul totalitar îl avea asupra cetățenilor săi. Pervertirea valorilor tradiționale într-o societate preluată de „troglodiți" este văzută ca o consecință firească a destinului politic al României în ceea ce eroul lui Preda numește „era ticăloșilor".[91]

Au existat numeroase speculații cu privire la modul în care romanul a putut apărea, de la afirmația că Preda, în calitate de director al Editurii Cartea Românească, a fost capabil să publice cartea pe propria răspundere, ocolind astfel Consiliul Culturii, până la presupunerea că se bucura de patronajul unei figuri influente din partid. Cheia apariției mai multor lucrări tranșante după 1980 a stat în curajul redactorului desemnat de editură să evalueze fiecare manuscris, întrucât acesta era cel care acționa ca prim cenzor și răspundea în fața Consiliului Culturii pentru avizul de publicare. Cei care ofereau aprobarea definitivă pentru publicare erau membrii acestuia.

Doi redactori de la Cartea Românească, Gabriel Dimisianu și Georgeta Naidin, au fost eliberați din funcții la începutul anului 1985 pentru că nu și-au îndeplinit sarcinile așa cum se aștepta de la ei. Naidin era responsabilă cu „editarea" romanului lui Augustin Buzura, *Refugii*, care oferea o critică a societății socialiste, dar, spre deosebire de romanele contemporanilor săi, era plasat în România lui Ceaușescu.[92] Doi tineri căsătoriți, proaspăt absolvenți, sunt repartizați în orașe diferite: soțul, ca profesor într-un sat numit Măgura („fostă Fundătura Hoților, fostă Gaura de Sus"), iar soția, ca traducătoare într-o fabrică dintr-un oraș provincial, denumită „Solidaritatea". Nota satirică a acestor denumiri este fără îndoială intenționată, însă romanul în sine nu este satiric, ci realist. În sat, profesorul folosește lămpi cu petrol pentru iluminat, deoarece „«se dă» curent doar patru ore pe zi"[93], polițistul este interesat doar să adune amenzi pentru încălcări minore ale legii, iar primarul se preocupă mai degrabă de potențialul de muncă al copiilor decât de calitatea educației lor. În oraș, directorii de fabrici beau cafea adevărată și se desfată cu fazani și mistreți, în timp ce la cantina muncitorilor se servesc supă limpede, fasole cu ceapă și griș îndulcit, făcut cu apă. Cea mai mare batjocură la adresa „echității socialiste" este refuzul spitalului local de a primi bătrânii și bolnavii în stare gravă, de teama de a-și înrăutăți statisticile privind mortalitatea.[94]

Chiar și șefii de partid sunt conștienți că domnește haosul economic. Cu mottoul „statul se face că ne plătește și noi ne facem că muncim",

societatea românească devenise o victimă incapabilă să protesteze, acceptând pasiv fiecare umilință pe care i se cerea să o îndure cu monotonă regularitate. Unii dintre cei pasivi își găseau liniștea sufletească aplicându-și talentul creativ acasă, așa cum face un arhitect în roman. Această pasivitate sau indiferență, adesea ridicată de români la rang de virtute, este interpretată de Buzura ca lașitate. Așa cum afirmă unul dintre personaje,

> răbdarea este doar arma noastră... națională. Pe toți câți au trecut pe-aici i-am învins prin răbdare. Ei n-aveau timp, noi aveam răbdare. Am făcut din ea o virtute. Ne ascundem după ea, ne apărăm cu ea, precum se ascund lașii în umbra copiilor.[95]

Buzura vede în conformism și obediență o explicație pentru degradarea societății românești sub comunism, degradare marcată de indiferență, apatie și lașitate.

Descrierea acestei decăderi de către Buzura în *Refugii* a fost urmată, în ianuarie 1985, de publicarea, în rubrica sa din săptămânalul cultural *Tribuna* de la Cluj, a unor reflecții despre dictatură. În ajunul zilei de naștere a lui Ceaușescu, Buzura a schițat portretul unui activist de partid, desemnat simplu prin inițiala R, în care mulți au văzut o aluzie la conducătorul român:

> În anii aceia ai obsedantului deceniu, când se punea problema alfabetizării, învățătorul era de părere că R este singurul analfabet din sat, dar nu avusese cum să-l verifice, fiindcă R vorbea și mai ales întreba, nu avea timp să scrie. Mai târziu, după ce i s-a părut că a aflat tot ce trebuia, R și-a schimbat brusc înfățișarea: a devenit arogant, nestăpânit, iritabil [...]. Treptat deci, locul întrebărilor îl luaseră înjurăturile și amenințările: amenința că nu era bine primit [...], încât se ajunsese să i se atribuie chiar și necazurile care nu i se datorau.[96]

Două săptămâni mai târziu, în aceeași rubrică, Buzura anticipa aniversarea a patruzeci de ani de la „zdrobirea fascismului" cu reflecții despre Mussolini și despre natura dictaturii. Relua ideea că, printre caracteristicile dictaturii, se află și aceea de „a face viața imposibilă". „Este felul de asasinare lent și obscur, pe care îl practică o mulțime de complici invizibili."[97] Săptămânalul proregim *Săptămâna* a reacționat criticând cele două articole ale lui Buzura, iar după apariția acestei reacții, pe 14 februarie, rubrica acestuia a fost suprimată.

Poezia a devenit cea mai bogată sursă de reflecții despre realitățile vieții din România. Într-un sens negativ, activitatea lui Adrian Păunescu este grăitoare. Pălăria oportunismului i se potrivea de minune acestui poet care, din postura de critic răspicat al Tezelor din iulie 1971, s-a apropiat suficient de mult de partid sub steagul protocronismului, încât să fie numit redactor-șef al săptămânalului literar *Flacăra* în 1973 și membru al Comitetului Central până la debarcarea lui, la Congresul al XIII-lea din noiembrie 1984. În pofida faptului că versurile lui, de altfel reușite, erau întrerupte regulat de ode în cinstea președintelui în anii 1980, căderea sa în dizgrație după congresul din noiembrie a fost rapidă

și primită cu satisfacție de aproape toți colegii săi scriitori.[98] Pretextul pentru destituirea sa de la *Flacăra* și pentru declanșarea unei anchete privind originea averii sale a fost un spectacol de poezie și muzică al Cenaclului Flacăra, organizat de el la Ploiești, la sfârșitul primăverii lui 1985, în timpul căruia îndemnul său de a îndeplini ritualurile anotimpului în timpul unei pene de curent a fost luat prea literal. Relatările despre destrăbălările care au urmat au ajuns la urechile lui Ceaușescu, care a decis că trubadurul său personal mersese prea departe. Deși s-a vorbit despre trimiterea lui în judecată pentru fapte de corupție, Păunescu a reapărut în *Contemporanul*, cu o rubrică săptămânală.

Printre puținii scriitori care au refuzat să îngenuncheze s-au numărat Dorin Tudoran[99], Ana Blandiana[100], Ștefan Augustin Doinaș[101], Marin Sorescu[102] și Ileana Mălăncioiu[103]. Rândurile lor au fost întărite de un talent mai tânăr, Mircea Dinescu (n. 1950), al cărui poem *Indulgență de iarnă* oferea un răspuns presiunilor vieții de zi cu zi:

> Ferește-mă Doamne de cei ce-mi vor binele
> de băieții simpatici
> dispuși oricând la o turnătorie voioasă
> de preotul cu magnetofonul sub sutană
> de plapuma sub care nu poți intra fără să dai bună seara
> de dictatorii încurcați în strunele harfei
> de cei supărați pe propriile lor popoare
> acum când se-apropie iarna
> și n-avem nici ziduri înalte
> și nici gâște pe Capitoliu
> doar mari provizii de îngăduință și spaimă.[104]

O provocare mai puțin explicită, dar insidioasă, la adresa pretenției partidului de a deține monopolul adevărului a venit din dezbaterea intelectuală generată de două cărți publicate în anii 1980. Una, *Jurnalul de la Păltiniș*[105], a fost scrisă de filozoful Gabriel Liiceanu; cealaltă, *Epistolar*, a fost editată de el.[106] Inspirația pentru ambele a fost filozoful Constantin Noica (1909–1987), cea mai importantă figură culturală readusă în conștiința publicului în timpul „primăverii de la București" din 1968. Cu douăzeci de ani mai devreme, fusese arestat pentru că scrisese o lucrare neterminată despre Goethe, manuscris care a fost confiscat și nu i-a mai fost niciodată restituit. Ulterior, a fost exilat în micul oraș provincial Câmpulung-Muscel până în decembrie 1958, când a fost trimis în închisoare, unde a rămas până în august 1964. Experiența sa i-a fost adusă la cunoștință lui Peter Benenson* de către emigrantul român Ion Rațiu și a dus la fondarea Amnesty International în 1961. Între 1949 și 1958, Noica s-a întreținut dând meditații private la matematică și limbi străine, perioadă pe care el însuși o descria drept „o desfătare", pentru că i-a oferit o reînnoire spirituală și ocazia pentru meditație. Roadele acelor

* Avocat și activist britanic (1921–2005), fondator al Amnesty International în 1961. Organizația a debutat prin campanii de scrisori care denunțau abuzurile (n. tr.).

ani au fost oferite publicului într-o serie de lucrări speculative, inclusiv *Rostirea filozofică românească* (1970) și *Sentimentul românesc al ființei* (1978). Deși Noica nu a ocupat niciodată un post de profesor, a atras în jurul său un cerc de discipoli din tânăra generație de intelectuali, care îl considerau maestru, sfătuitor și prieten.

Obiectivul lui Noica era să elaboreze o teorie a raportului dintre tradiție și modernitate, proiect care a atras în mod firesc atenția atât a protocroniștilor – adepții teoriei conform căreia etnicii români au fost locuitorii dintotdeauna ai spațiului actual al țării –, cât și a moderniștilor, susținători ai valorii legăturilor României cu Occidentul. Printre aceștia din urmă se numărau cei mai entuziaști discipoli ai săi, pentru care s-a și născocit epitetul „noician", dar poziția lui Noica în disputa dintre protocroniști și moderniști era ambiguă. Nu este locul aici pentru a insista asupra acestei ezitări.[107] Ceea ce contează mai mult, în contextul de față, referitor la raportul dintre conformism și disidența intelectuală, este utilizarea operei lui Noica de ambele tabere, în încercarea de a-și conferi mai multă autoritate. Subliniind aspectele naționaliste ale filozofiei lui Noica, cu accentul ei pe efortul de a identifica o spiritualitate românească unică, protocroniștii sperau să și-l aproprieze, câștigând astfel o mai mare influență politică în cercurile de partid.

Propulsarea lui Noica din domeniul filozofiei abstracte în arena politicii culturale s-a datorat publicării *Jurnalului* și *Epistolarului*. În pofida subiectelor filozofice absconse, mulți intelectuali români au considerat cele două cărți drept cele mai interesante ale deceniului. Această viziune nu era însă împărtășită de toți colegii lor din exil, așa cum se va vedea mai târziu. Cele două volume au generat o sumedenie de recenzii în presa literară din România și au pus gaz pe foc în conflictul dintre adepții protocronismului și adversarii lor. În *Jurnalul de la Păltiniș*, Liiceanu ne oferă o relatare a conversațiilor lui Noica cu „elevii" săi – în principal autorul și Andrei Pleșu – în timpul vizitelor de trei până la zece zile la refugiul montan al filozofului de la Păltiniș, între 1977 și 1981. În sensul că, prin dialog, urmărea desăvârșirea dialectică a discipolului, Noica era o figură socratică. Desăvârșirea mai era cultivată printr-un program zilnic de lectură și meditație, condimentat cu plimbări pe traseele montane din apropierea Păltinișului. Spre deosebire de Socrate, Noica nu nutrea nici un entuziasm pentru viața agitată a orașului; *Jurnalul* consemnează repetat ușurarea exprimată de vizitatori în fața scurtelor evadări din tensiunea și „isteria" Bucureștiului sau din ceea ce mai rămăsese din centrul său de secol XVIII. Un alt motiv pentru evitarea capitalei era prevalența ideilor protocroniste: „Bucureștiul continuă să stea, de o lungă bucată de vreme, sub semnul ofensivei «protocronismului», simptom cultural al unui reînnoit complex de inferioritate care, atunci când capătă virulența unui moment ca acesta, sfârșește mai întotdeauna prin «refuzul Europei»"[108].

Ca alternativă la aceste idei, Liiceanu a oferit *Jurnalul*, în conformitate cu subtitlul ales de el: „Un model paideic în cultura umanistă".

Căutarea de către Noica a „celor 22 de genii"*, pentru care se oferea drept „antrenor", reprezenta o provocare la adresa tentativei protocroniștilor de a domina producția culturală, sprijinită de partid. Tocmai importanța lui Noica în chip de agent al transmiterii culturale și căutarea sa de genii – mai curând decât scrierile sale – era cea pe care discipolii săi au subliniat-o și care a atras ridiculizarea din partea criticilor, care echivalau această căutare cu recrutarea jucătorilor de fotbal.[109]

Efervescența intelectuală generată de *Jurnalul de la Păltiniș* și surprinsă de continuarea intitulată *Epistolar* este locul în care s-a concentrat rezistența fățișă la adresa regimului. Corespondența lui Liiceanu deopotrivă cu admiratori și critici consemna dezbaterea – devenită publică pentru prima dată – despre necesitatea de a trăi și în România „întru adevăr" și de a renunța la ambiguitate. Exercițiile de sinceritate, autocritica și generozitatea spiritului manifestate de toți corespondenții din *Epistolar* erau acorduri ale unei armonii aparte, creată de carte, și un semn că era pe punctul de a se trezi o anume conștiință colectivă a forțelor luminii. Dimensiunea amenințării pe care regimul o percepea din partea lui Liiceanu și a asociaților lui la adresa monopolului său asupra controlului exercitat e dovedită limpede de redarea selectivă, în serial, a *Epistolarului* de către protocronistul notoriu Eugen Barbu în revista de largă circulație *Săptămâna*. Pe parcursul a aproape un an, corespondenții din *Epistolar* au fost ridiculizați în rubrica săptămânală a lui Barbu pentru elitismul și presupusa lor ipocrizie, tocmai de către un om care colaborase timp de peste un deceniu la promovarea unei viziuni naționaliste asupra trecutului și culturii românești, viziune care, prin negarea influențelor externe, deforma percepția românilor despre ei înșiși și despre locul lor în istorie. Dacă *Epistolarul* era, mai presus de orice, o pledoarie pentru normalitate, iar Noica, în *Jurnal*, simbolul acelei normalități și al unei *purificatio spiritualis*, Barbu reprezenta contrariul absolut, așa cum demonstra din plin preamărirea lui Nero cel român și a Poppeei sale.

Atacul lui Barbu împotriva lui Liiceanu ne face să ne întrebăm cum a fost posibilă publicarea celor două cărți, în primul rând. Ca și în cazul romanelor lui Buzura, răspunsul probabil rezidă în convergența mai multor factori, printre care, deloc de neglijat, curajul lectorului Editurii Cartea Românească pentru ambele volume, Sorin Mărculescu, și dorința acestuia de a apăra și promova anumite valori culturale. În sărăcia creației literare a deceniului, cele două cărți ieșeau în evidență prin eleganța lor artistică. Intuiția profundă a lui Liiceanu, sensibilitatea sa față de mediul în care trăia și claritatea stilului său amplificau tensiunile ideatice explorate în *Jurnal*, asigurând transformarea acestuia într-un bestseller. Totodată, apariția celor două volume demonstra cât de riscantă este respingerea în bloc a întregii producții culturale a anilor 1980

* Cifra vine de la populația totală a României la vremea respectivă, în jur de 22.000.000 de locuitori. Geniul ar fi în raport de 1 la un milion cu totalul (n. tr.).

ca fiind subordonată regimului. Dar cât de mult au contat cele două cărți în expresia publică a opoziției, în România?

Revenind la reacția unor români din emigrație la aceste cărți, ambele au fost respinse ca fiind „abstracte" și „irelevante". Iată ce spunea Matei Călinescu, critic literar respectat, stabilit în Statele Unite:

> *Epistolarul* este o serie de dezbateri socratice și, fără îndoială, schimbul de scrisori care alcătuiește această carte este intelectual foarte incitant. Pe de altă parte, dezbaterea ar fi putut avea loc pe Lună. Nu există absolut nimic concret în carte, nimic dintre lucrurile pe care le discutăm astăzi. Ar fi putut fi scrisă acum 50 de ani sau într-o altă țară.[110]

Călinescu comenta asupra divorțului dintre intelectuali și politică și făcea referire la o discuție pe care matematicianul Mihai Botez o avusese cândva cu Liiceanu:

> Liiceanu și-a rezumat poziția astfel: „Noi suntem aici pentru a ne ocupa de chestiuni culturale. Nu putem rezolva problema aprovizionării cu carne". Cu alte cuvinte, intelectualii trebuie să se concentreze pe probleme culturale, și, atâta vreme cât pot face asta într-un mod interesant, e bine. Prin urmare, o carte excelentă precum *Epistolarul* este, în același timp, o confesiune culturală a irelevanței sociale.[111]

În măsura în care cărțile lui Liiceanu au avut un impact redus asupra altor grupuri sociale din societatea românească, ca muncitorii sau țăranii, evaluarea lui Matei Călinescu era corectă. De nenumărate ori, Liiceanu și asociații săi au subliniat că, în opinia lor, aveau rolul de a apăra valorile culturale, deoarece considerau cultura un mijloc de a proteja poporul de aberațiile protocronismului și ale cultului personalității. Și aici nu trebuie să trecem cu vederea identificarea multora dintre marii protocroniști – Barbu, Corneliu Vadim Tudor, Artur Silvestri și Dan Zamfirescu – cu absurditățile acestui cult. Cel puțin în parte, activitatea lor a determinat percepția generalizată potrivit căreia creatorii umaniști români erau servitori ai regimului.

O evaluare elementară a atitudinii scriitorilor ar fi aceea că, atât timp cât puteau publica, nu puneau la îndoială regimul, fapt redat memorabil într-o anecdotă despre cineva care strigă către un vânzător de ziare: „Aveți *România*? – *Literară*, da, *liberă*, nu". Cei care se așteptau ca scriitorii să joace rolul de substitut al unei opoziții au fost dezamăgiți; dimpotrivă, ei au fost folosiți, în mare parte, pentru a legitima regimul. Totuși, trăgând această concluzie generală, riscăm să trecem cu vederea alegerile și dilemele morale cu care s-au confruntat mulți, nu doar intelectualii, într-un sistem totalitar. Desigur, cei care criticau regimul din afara țării își asumau riscuri mult mai mici decât cei care o făceau din interior, iar câțiva scriitori, în special Augustin Buzura, au îndrăznit să vorbească, în pofida riscurilor, cu sprijinul prietenilor lor din edituri.

Sintagma „rezistență prin cultură" a fost revendicată de scriitori mai puțin îndreptățiți să poarte această etichetă decât Liiceanu, Pleșu sau

alte figuri menționate în acest capitol. S-a sugerat că, pentru intelectualii români, a face mai mult decât au făcut sub Ceaușescu ar fi echivalat cu autodistrugerea, iar exemplul reprimării lui Goma este adus drept argument în sprijinul acestei idei. Și totuși protestul lui Goma a fost izolat cu succes de regim tocmai pentru că atât de puțini au fost dispuși să-l sprijine. În pofida acestui conformism, un număr restrâns de scriitori, precum Blandiana și Dinescu, au ales în mod conștient să vorbească și să-și asume riscuri. Ce alt adjectiv decât „rușinos" ar putea descrie reacția la apelul lui Dinescu din noiembrie 1989 pentru o grevă generală a scriitorilor? O asemenea reținere a stârnit un sentiment de vinovăție la criticul și eseistul Octavian Paler după revoluție.[112]

Pentru unii critici literari, gradul de compromis cu regimul oferă o măsură preliminară pentru evaluarea estetică a literaturii române din perioada comunistă. O clasificare generală a literaturii apărute între 1945 și 1989 a fost propusă de Ion Simuț, care a distins, în linii mari, patru direcții paralele.[113] Prima era ceea ce el numea „literatura oportunistă", scrisă aproape la comandă, în conformitate cu dogmele regimului, care includea operele lui Mihai Beniuc, Zaharia Stancu, Titus Popovici, Dumitru Popescu, Adrian Păunescu și Corneliu Vadim Tudor; a doua, „literatura subversivă", pe care o considera o creație a epocii Ceaușescu și care reprezenta o abatere de la linia oficială. În această categorie îi includea pe romancierii Marin Preda și Augustin Buzura, pe poetul și dramaturgul Marin Sorescu, pe poeții Ana Blandiana, Mircea Dinescu și Ileana Mălăncioiu, precum și pe eseiștii Nicu Steinhardt și Alexandru Paleologu. Simuț mai plasa în categoria „literaturii disidente", pe care o definea ca exprimând „o atitudine direct ostilă regimului comunist", scrierile lui Paul Goma, Dorin Tudoran, Ion Negoițescu, Mircea Dinescu și Dan Petrescu. Primii trei au fost constrânși să plece în exil, unde, firește, a fost consemnat public grosul acestui tip de literatură, în special de către Monica Lovinescu și Virgil Ierunca, prin cronicile lor literare difuzate regulat la Europa Liberă. În fine, ultimul tip de literatură era „literatura apolitică sau estetică", cea care evita dogmele oficiale și reprezenta o formă de exil interior. Simuț considera că poezia lui Ștefan Augustin Doinaș, Nichita Stănescu, Leonid Dimov și Mircea Cărtărescu, precum și proza lui Ștefan Bănulescu sunt reprezentative pentru această categorie.

Simuț a ținut să sublinieze că această clasificare nu își propunea să fie exhaustivă și nici să evalueze literatura perioadei din punct de vedere estetic. O privire asupra creației literare din perioada postbelică dovedește că au existat lucrări valoroase, care au ignorat prescripțiile oficiale, au sfidat temele stereotipe și au respins limba de lemn. Pentru a-și păstra valoarea, o asemenea literatură trebuia să ofere o perspectivă cât mai autentică asupra realității sociale. Și a făcut-o fără concurență din partea disciplinelor istoriei, sociologiei și științelor politice, toate fiind în mod deliberat castrate de regimul comunist. Doar din *Refugiile* lui Buzura, de pildă, cititorii puteau afla câte ceva despre greva minerilor și impactul ei asupra comunității miniere.

O altă abordare asupra literaturii epocii este legată de mijloacele de expresie. O mare parte din proza și poezia vremii erau caracterizate printr-un limbaj de tip esopic. Romanele au dezvoltat formule aluzive, ca parabola. Poezia a recurs la un întreg simbolism derivat din aceeași strategie a perifrazei. Utilizarea intertextualității și a absurdului erau mijloace de a bloca accesul cenzorilor la mesajul principal. Nu era deloc surprinzătoare o literatură a absurdului într-o țară care anunța recolte record de grâu, dar unde pâinea era raționalizată, care producea petrol, dar și acesta era raționalizat sub formă de benzină, care construia mii de apartamente, dar nu le putea încălzi, unde pentru a cumpăra lenjerie intimă trebuia să achiziționezi două kilograme de pește stricat sau, pentru a cumpăra un sicriu, trebuia să aduci tu lemnul.[114]

Până unde putea fi împins absurdul de către scriitori se vedea cel mai bine în cultivarea cultului personalității. Aceasta ne readuce la întrebarea privind conformismul autorilor. Dacă un grup restrâns de scriitori era dispus să ignore prescripțiile oficiale în literatură, un corp și mai numeros conspira la fabricarea noilor adevăruri cerute de cultul personalității. Noi zei au fost creați în poemele lui Adrian Păunescu și în picturile lui Sabin Bălașa, iar societatea insulară a României ceaușiste oferea un teren fertil pentru dezvoltarea unui cult menit să concentreze atenția oamenilor. Inițial, președintele era proiecția centrală a acestui cult, dar la începutul anilor 1980 el a fost extins și asupra Elenei, soția lui.

După cum am amintit deja, semințele cultului au fost sădite odată cu aclamațiile la adresa lui Ceaușescu pentru denunțarea invaziei Pactului de la Varșovia în Cehoslovacia, în august 1968. De la acea dată se poate observa o identificare tot mai accentuată a României cu o singură persoană, în comentariile din presa de partid și în declarațiile oficialilor. În același timp, elita intelectuală era chemată să-și adauge glasul la aprecierea conducătorului.[115] Volume omagiale, conținând poezie și proză în onoarea lui Ceaușescu și a soției sale, au fost publicate anual în anii 1980.[116] O antologie a unora dintre titlurile conferite lui Ceaușescu în mass-media românească a anilor 1980, dimpreună cu autorii acestora, a fost alcătuită de Dan Ionescu; cuprindea apelative precum „arhitect", „corp ceresc" (Mihai Beniuc), „demiurg" (Corneliu Vadim Tudor), „brad" (Ion Manole), „geniu" (Eugen Barbu), „zeu" (Corneliu Vadim Tudor), „miracol" (Vasile Andronache), „luceafăr" (Vasile Andronache), „navigator" (Victor Nistea), „Făt-Frumos" (Ion Manole), „sfânt" (Eugen Barbu), „mântuitor" (Nicolae Stoian), „soare" (Alexandru Andrițoiu), „titan" (Ion Potopin) și „vizionar" (Viorel Cozma).[117]

Orice discuție despre conformismul și colaborarea intelectualilor sub Ceaușescu nu trebuie să ignore rolul Vestului în sprijinirea regimului. Ne reamintesc acest lucru observațiile făcute de Mihai Botez în 1989:

> Oamenii mă întreabă adesea de ce românii nu sunt mai curajoși. Nu vreau să-l scuz pe românul de rând, dar aș vrea să spun că opoziția față de un regim malefic nu este întotdeauna doar o chestiune de curaj, ci și de analiză cost–beneficiu. Mulți dintre colegii mei de la universitate spun adesea: „Să presupunem că

vom vorbi. Vom critica. Care va fi rezultatul? Vom fi dați afară din universitate, trimiși în exil intern sau forțați să părăsim țara. Consecințele acțiunilor noastre asupra sistemului vor fi nule. Sistemul este foarte bine organizat ca să reziste provocărilor noastre. Iar Occidentul? Practic nu este interesat de noi. De ani de zile, nimănui din Vest nu i-a păsat de problemele interne ale României".[118]

Botez însuși se plângea:

Ani de-a rândul, disidenții, oameni ca mine, erau percepuți ca dușmani ai Vestului, pentru că încercau să-l îndepărteze pe președintele Ceaușescu, acest copil de aur al Occidentului din lagărul sovietic, de Statele Unite. Când David Binder, probabil unul dintre cei mai influenți jurnaliști occidentali care au scris despre Europa de Est, a venit la București, l-am întâlnit în casa unui diplomat american. A spus câteva lucruri destul de neplăcute, de genul: „Cine sunteți voi? Ce înseamnă disidenții români? Ce înseamnă societatea civilă românească? În Balcani, asemenea lucruri nu se întâmplă niciodată. Noi preferăm să vorbim cu oameni care reprezintă „lucruri reale", precum domnul Ceaușescu. Măcar el are putere".[119]

Viziunea lui Binder era cea a unui pragmatic care recunoștea că politica externă era la rândul ei evaluată printr-o analiză cost–beneficiu, iar politica Occidentului față de România nu făcea excepție. „Să sucim nasul rușilor" – unul dintre motivele sugerate de Corneliu Bogdan, fost ambasador al României la Washington, pentru decizia președintelui Nixon de a vizita România în august 1969 – rezuma politica americană față de Ceaușescu pentru cea mai mare parte a acestei perioade.[120] Iar politica britanică era determinată în mare măsură de considerente comerciale. Vizita de stat a lui Ceaușescu în Marea Britanie, în iunie 1978, fusese organizată în speranța că „ar putea stimula companiile britanice să profite de oportunitățile crescânde de a vinde în România"[121].

Neacordând nici un loc moralității în relațiile cu Ceaușescu, Occidentul avea puține motive să se aștepte la moralitate din partea intelectualilor români. Așa cum Botez a subliniat prompt, succesul politicii externe a lui Ceaușescu față de Vest a stat la baza puterii sale absolute și explică în bună măsură conformismul intelectualilor:

Occidentul, direct sau indirect, l-a ajutat pe Ceaușescu și a descurajat opoziția. Nu uitați: trei președinți ai Statelor Unite, trei președinți ai Franței, împăratul Japoniei, regina Angliei și multe alte personaje importante și-au exprimat admirația pentru politica României și pentru cursul independent al României. Este foarte greu pentru opoziția internă să critice și să lupte împotriva unei politici care este percepută drept un succes de aproape toată lumea.[122]

15. DISIDENȚA

Întrebat de un diplomat occidental, la mijlocul anilor 1980, despre disidența din România, un înalt oficial al Partidului Comunist Român a răspuns: „Corupția este disidența noastră“[1]. Înainte de a discuta despre „disidență“ în contextul românesc, este necesară o clarificare a sensului acestui termen.[2] Mai mulți observatori români confundă disidența, pe de o parte, cu nonconformismul și, pe de altă parte, cu ceea ce ei au numit „rezistență prin cultură“.[3] Personal, consider disidentul o persoană care acționează în afara sistemului, care îi adresează o provocare, în timp ce nonconformistul operează din interior. Amândoi își exprimă opoziția față de regim, dar gradul opoziției este mai mare în cazul disidentului decât al nonconformistului. Mai mult, disidența implică un act public, cum ar fi un protest, în timp ce nonconformismul are de regulă o atitudine mai puțin publică. Atitudinile nonconformiste ale scriitorilor din perioada Ceaușescu au fost prezentate după 1989 drept „rezistență prin cultură“. Dacă acceptăm că „rezistența“ presupune un *act* public, atunci termenul de „rezistență prin cultură“ este nepotrivit pentru cei care, prin opera lor literară, au încercat să extindă limitele toleranței oficiale, fie adoptând o linie considerată de autorități ca fiind ideologic suspectă, fie scoțând în evidență anumite probleme sociale contemporane, fie ambele.[4] Este greu de formulat o judecată de valoare asupra acestor scriitori, fiindcă, în propriii ochi, operele lor reprezentau în sine acte de rezistență față de regimul Ceaușescu, chiar dacă adesea au ajuns în spațiul public cu acordul sau complicitatea cenzurii. Totuși, în comunitatea scriitorilor există un sentiment justificat de culpabilitate pentru conformismul manifestat față de regimul Ceaușescu, ceea ce i-a determinat pe unii dintre ei, după căderea acestuia, să-și prezinte poziția din epoca Ceaușescu nu așa cum a fost în realitate, ci așa cum ar fi dorit să fie percepută. În 1990, paginile revistei *România literară* și ale jurnalului cultural *22* abundau în asemenea mărturii. Aceste figuri amintesc de eroul lui Brecht din *Tobe în noapte* (1922), prototipul revoluționarului de fotoliu.

Cât de rară a fost disidența deschisă în rândul intelectualilor în timpul regimului Ceaușescu este sugerat de o afirmație care i-a fost făcută lui Michael Shafir la începutul anilor 1980: „Disidența românească“, i s-a spus acestuia, „locuiește la Paris și se numește Paul Goma“[5]. Asta e o exagerare, după cum recunoaște chiar Shafir, dar e simptomatică pentru

relativa lipsă a contestațiilor la adresa autorității din România, până la apariția „afacerii Goma" în primăvara lui 1977. Este important de subliniat aici că, în afara României, un număr de emigranți români, cel mai notabil fiind Ion Rațiu, la Londra, au dus o campanie pentru a atrage atenția asupra abuzurilor în domeniul drepturilor omului comise de regimul comunist, prin publicarea, la sfârșitul anilor 1950, a unui buletin săptămânal intitulat *The Free Romanian Press*, pe care l-a transformat în 1985 într-o publicație bilunară, în engleză și română, intitulat *The Free Romanian / Românul liber*.[6]

Platforma de pe care Goma a denunțat abuzurile împotriva drepturilor omului în România a fost oferită de semnarea, în 1975, a Actului Final al Conferinței pentru Securitate și Cooperare în Europa (Acordurile de la Helsinki). Articolul VII din „Declarația privind principiile care guvernează relațiile reciproce dintre statele participante" obliga semnatarii la „respectarea drepturilor omului și libertăților fundamentale, inclusiv a libertății de gândire, conștiință, religie sau de convingere [...] pentru toți, fără deosebire de rasă, sex, limbă sau religie". Semnătura lui Ceaușescu pe acest acord și ratificarea de către România, cu un an mai devreme, a Pactului internațional privind drepturile civile și politice au oferit instrumentele juridice internaționale prin care regimul din România putea fi tras la răspundere. Însă stimulentul direct pentru acțiunea lui Goma a fost exemplul mișcării Charta 77 din Cehoslovacia, care, la rândul ei, se baza pe procesul de la Helsinki.

Goma s-a născut în Basarabia în 1935, într-o familie de profesori. Tatăl lui a fost arestat de autoritățile sovietice după anexarea provinciei, în 1940, iar după eliberarea lui, doi ani mai târziu, familia a reușit să ajungă în România și s-a stabilit la București. În 1951, Goma a fost arestat sub suspiciunea că intenționa să se alăture partizanilor anticomuniști din zonele de deal ale Carpaților, dar a fost eliberat după 11 zile de detenție și s-a înscris în Uniunea Tineretului Comunist. În 1954, a fost admis la Școala de Literatură și Critică Literară din București, unde, în 1956, în timpul unui seminar, a citit un fragment dintr-un roman scris de el, al cărui erou încerca să înființeze o mișcare studențească asemănătoare celei din Ungaria. A fost arestat imediat, sub acuzația că plănuia să organizeze o grevă la Universitatea din București, și a fost condamnat la doi ani de închisoare. La eliberare, a fost exilat într-un sat aflat la est de București, unde a petrecut patru ani în domiciliu obligatoriu. Neputând să-și reia studiile pentru că fusese deținut politic, a lucrat o vreme în diverse locuri ca muncitor, până când un decret din 1965 a redeschis accesul la universitate pentru foștii deținuți. S-a înscris la Facultatea de Filologie a Universității din București, dar a părăsit-o după mai puțin de un an.

În euforia care a însoțit sfidarea Uniunii Sovietice de către Ceaușescu în august 1968, Goma s-a înscris în Partidul Comunist. Cu câteva luni înainte, trimisese spre publicare manuscrisul primului său roman, *Ostinato*, inspirat din experiențele lui cu Securitatea, dar referentul editorial a susținut că recunoaște în unul dintre personaje pe Elena Ceaușescu, după care a fost impusă o interdicție de publicare asupra oricărei viitoare

scrieri semnate de Goma. *Ostinato* a apărut totuși în traducere germană în 1971, iar ca urmare autorul a fost exclus din partid. În vara lui 1972, i s-a permis să viziteze Franța, unde a scris *Gherla*, roman inspirat din perioada petrecută în penitenciarul cu același nume din Transilvania. Refuzat de editurile din România, romanul a apărut în traducere franceză în 1976.

Frustrat de interzicerea scrierilor și încurajat de inițiativa lui Pavel Kohout din Cehoslovacia, Goma i-a adresat în ianuarie 1977 o scrisoare acestuia din urmă și celorlalți semnatari ai Chartei 77, exprimându-și solidaritatea cu mișcarea lor.[7] Exasperat de lipsa de sprijin din partea prietenilor lui pentru această scrisoare, câteva zile mai târziu i-a scris lui Ceaușescu, invitându-l să-i semneze scrisoarea. Această epistolă este una dintre cele mai revelatoare mărturii despre atitudinile care întrețineau supunerea față de autoritate și scoate în evidență importanța apelului la sentimentul național pentru a devia criticile – strategie la care Ceaușescu și sicofanții lui au recurs adesea:

> Domnule Ceaușescu,
> De o lună de zile, de când, la Praga, a fost dată publicității Charta 77, mă străduiesc să-mi conving cunoscuții să se solidarizeze cu acțiunea cehilor și a slovacilor. Dar fără succes. Unii au refuzat net, recunoscând cinstit că asta – adică solidarizarea – cade sub articolul cutare al Codului penal; alții nu cunoșteau articolul, dar cunoșteau Securitatea, pe dinăuntru; alții, ceva mai curajoși, s-au declarat gata să semneze o scrisoare de solidaritate, dar indescifrabil; în fine, alții mi-au propus să mai așteptăm nițel, să vedem rezultatul la pauză: dacă acțiunea chartiștilor reușește, atunci poate ne pică și nouă ceva din cuceririle lor, dacă nu, atâta pagubă, rămânem fără cuceriri, dar și fără consecințele pe care cehii le vor trage.
>
> Vă rog să mă credeți că atitudinea concetățenilor noștri m-a mâhnit. Toți vecinii noștri se mișcă, își cer drepturile care li se cuvin, până și rușii (care, știm noi cine sunt...) strigă în gura mare că sunt neliberi, că drepturile le sunt călcate în picioare.
>
> Numai noi, românii, tăcem. Și așteptăm. Să ni se dea totul de-a gata. Românii noștri se gândesc numai la ceea ce vor pierde dacă va afla Securitatea, nu se gândesc la ceea ce vor câștiga – în ciuda Securității. Un cunoscut, un ESCU pursânge, m-a jignit de moarte. Și nu numai pe mine. Știți ce mi-a zis? Zice: „Domnule, dumneata te agiți într-un anume fel și vrei să faci anume chestii care nu sunt specifice românului. Deci nu ești român".
>
> „Cum, nu?" zic, atins la tricolor. „E adevărat, bunicul dinspre tată era macedonean (Goma), bunica dinspre mamă grecoaică (Cuza), e adevărat că mai am și ceva sânge polonez, de la bunica dinspre tata, dar ce contează sângele, care apă nu se face? Contează că eu mă simt român. Pentru că m-am născut în România (în județul Orhei), pentru că limba mea maternă este româna, pentru că pe bunicul dinspre mamă îl chema Popescu și pentru că (și cu asta i-am închis gura!) pentru că închisorile mi le-am făcut aici, pe și sub pământul patriei mele iubite!"
>
> „Bine, bine, să zicem că ești român", a cedat Escu, „dar te comporți ca un neromân!"
>
> M-am înfuriat rău de tot și i-am zis-o de la obraz: „Da? Dar de Ceaușescu ce mai zici? Și el e neromân? Ba e foarte român, și, cu toate astea, în 15 august 1968, s-a dus la Praga, să-l asigure pe Dubček de solidaritatea românilor. Și, deși român, a condamnat, de la balcon, cu vehemență invadarea Cehoslovaciei de către trupele Pactului de la Varșovia și a zis că ce au făcut ele, trupele, este o

mare rușine!" Așa i-am zis. La care el: „N-ai decât să-i ceri lui Ceaușescu ceea ce-mi ceri mie: o semnătură pe scrisoarea de solidaritate cu cehii!"

Domnule Ceaușescu,

Înțeleg că înalta Dvs. semnătură nu va accepta niciodată să se așeze lângă semnătura unui simplu cetățean, și încă a unui scriitor fără talent. Și chiar dacă s-ar întâmpla această minune, ce se poate face *numai cu două semnături*? Ar putea semna și soția mea, dar situația nu s-ar schimba. Dacă s-au găsit 30 de unguri, atunci, proporțional, ar fi nevoie de cca 90 de români semnatari. Hai, 50. Sau măcar 10. Dar de unde? V-am mai spus, românii se tem de Securitate. Rezultă că, în România, doi inși nu se tem de Securitate: Domnia Voastră și cu mine. Dar, după cum v-am mai spus, numai cu două semnături...

Există însă o soluție: solidaritate individuală – eu am și expediat o scrisoare cu semnătura mea autografă. Numai că gestul meu nu va împrăștia teama concetățenilor noștri de a se alătura celor care cer drepturi – la urma urmei, și pentru noi.

Cu totul și cu totul alta ar fi situația dacă Domnia Voastră ar trimite o asemenea scrisoare, o declarație de susținere a „Chartei 77". Sunt ferm convins că milioane de români vă vor urma și se vor solidariza cu cehii și slovacii. Făcând acest lucru, veți arăta că sunteți consecvent cu declarațiile din 1968, veți dovedi că luptați pentru socialism, pentru democrație, pentru omenie. Asta, în primul rând. În al doilea, România se va putea prezenta la Conferința de la Belgrad cu fruntea sus.[8]

La puțin timp după trimiterea acestei scrisori, Goma a convins alte șapte persoane – un muncitor pe nume Adalbert Fehér, pe Emilia și Erwin Gesswein, instrumentiști la Filarmonica din București, Carmen și Sergiu Manoliu, pictori amândoi, Ana Maria Năvodaru, traducătoare și soția lui Goma, și pe desenatorul Șerban Ștefănescu – să semneze împreună cu el o scrisoare deschisă adresată celor 35 de state participante la Conferința pentru Securitate și Cooperare de la Belgrad, la care avusese loc semnarea Actului Final de la Helsinki, scrisoare în care se atrăgea atenția asupra abuzurilor la adresa drepturilor omului în România și a eșecului guvernului de a-și respecta angajamentele internaționale în domeniu. Scrisoarea deschisă era fără precedent. Protestul lui Goma, care ulterior a atras semnăturile a peste 200 de cetățeni români, în pofida unei campanii de intimidare duse de Securitate împotriva lui și a celorlalți semnatari inițiali[9], a fost prima poziție critică publică, în interiorul României, împotriva regimului de la instaurarea comunismului. Totuși, doar o mână de intelectuali au semnat apelul, iar marea majoritate a celor două sute de semnatari urmăreau, de fapt, obținerea unui pașaport pentru a emigra în Occident.[10]

Această mișcare curajoasă a fost imediat denunțată de Ceaușescu. La 17 februarie, acesta a rostit un discurs resentimentar, atacând „trădătorii de țară" – referire clară la cele două scrisori ale lui Goma; la ora zece seara, scriitorul a început să primească o serie de apeluri telefonice în care era amenințat. Orice apel telefonic de susținere era întrerupt, în timp ce apelurile care conțineau insulte și amenințări erau lăsate să continue fără probleme. La 18 februarie, un cordon de poliție a fost instalat în jurul blocului unde locuia Goma, iar accesul a fost permis doar rezidenților. Au fost oferite pașapoarte familiei Gesswein și lui Carmen

și Sergiu Manoliu, însă Goma și soția lui au refuzat oferta de emigrare. Pe 22 februarie, Goma a fost invitat la o întâlnire cu Cornel Burtică, secretar cu propaganda al Comitetului Central. Burtică l-a mustrat pentru afirmația că „România se află sub ocupație românească", subliniind, cam fără legătură, că nivelul de trai crescuse considerabil de la sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial. A încercat să-l cumpere pe Goma promițându-i că va grăbi publicarea unei traduceri realizate de soția sa și că lui îi va oferi un post de reporter. Când a fost confruntat cu măsurile luate de Securitate, Burtică a răspuns că Ceaușescu a dat „ordine precise ca să nu se ia nici o măsură"[11].

Era, desigur, o minciună și o încercare de a-l distanța pe președinte de acțiunile punitive împotriva lui Goma, prezentându-l totodată pe Ceaușescu ca un moderat rațional. Este adevărat că, a doua zi, cordonul de poliție din jurul blocului lui Goma a fost relaxat și mai multe persoane au reușit să ajungă pentru a-i semna scrisoarea, însă la ora opt dimineața un muncitor pe nume Vasile Paraschiv, care semnase apelul și se întorsese să-l vadă pe Goma, a fost arestat de poliție, dus la sediul Securității și bătut. La 27 februarie, alți doi semnatari, un pastor baptist, Pavel Nicolescu, și un desenator tehnic, Gheorghe Sandu, au fost arestați la ieșirea din apartamentul lui Goma.

La 1 martie, Goma a trimis o a doua scrisoare către președinte, de această dată mai plină de reproșuri, care s-a dovedit profund profetică. Goma l-a îndemnat pe Ceaușescu să nu rupă legătura creată cu poporul prin condamnarea invaziei Cehoslovaciei. Ceaușescu era în pericol să facă acest lucru din cauza acțiunilor agenților Securității, care erau

> TRĂDĂTORII, DUȘMANII ROMÂNIEI sunt cei care nu produc nimic pentru semenii lor; cei care îi împiedică pe cei care produc să producă mai mult, mai bine [...]. Domnule Președinte,
> Este timpul să priviți și ceea ce se întâmplă în grădina noastră. Este timpul să vă amintiți că acei conducători de popoare care s-au preocupat numai de zugrăveala exterioară a gardului, lăsând grădina în paragină, s-au eliminat singuri din noțiunea și din realitatea de POPOR. Este timpul să puneți de acord politica externă cu cea internă. Este timpul să vă întoarceți la noi, între noi, cu noi.[12]

În aceeași zi, telefonul lui Goma a încetat să mai sune; însă, atunci când acesta ridica receptorul, auzea postul Radio București și voci ale celor care interceptau convorbirile, plângându-se că legăturile telefonice erau defectuoase. A doua zi, psihiatrul Ion Vianu i-a adus lui Goma o scrisoare prin care își exprima sprijinul. În octombrie anul precedent, Vianu publicase în revista Uniunii Scriitorilor *Viața Românească* un articol unde denunța felul în care regimul abuza de disciplina sa profesională. La 3 martie, criticul literar Ion Negoițescu i-a scris și el lui Goma pentru a-și exprima susținerea. Până în acel moment, se strânseseră 75 de semnături. Pe 12 martie, Goma a fost din nou chemat la biroul lui Burtică, unde i s-a oferit ocazia de a publica; Goma a refuzat, declarând că, oricum, ar fi urmărit în continuare de Securitate. Burtică a afirmat din nou că Ceaușescu a ordonat ca lui Goma să nu i se întâmple nimic, însă Goma a refuzat în continuare. Cât de lipsită de substanță era garanția lui

Burtică avea să devină clar o săptămână mai târziu, când Horst Stumpf, fost boxer, a pătruns în apartamentul lui Goma și l-a atacat. Chemată, poliția nu a apărut. Stumpf și-a repetat atacurile de două ori în următoarele câteva zile. La 28 martie, Goma a fost intervievat de jurnalistul Henri Gallais, de la postul de televiziune francez Antenne 2, chiar în timp ce se baricada în apartamentul său, cu ajutorul unor colegi semnatari, al căror număr ajunsese acum la 180.

La începutul lunii aprilie, în presa românească a fost declanșată o campanie împotriva capitalismului, șomajului și ascensiunii fascismului în Occident. Campania a venit imediat după arestarea, pe 1 aprilie, a lui Goma, a cărei știre a ajuns în Occident abia zece zile mai târziu. Faptul că Goma nu răspunsese între timp fusese pus pe seama întreruperii telefonului său; prietenii lui nu au făcut săpături. Pe 2 aprilie, Ion Vianu a fost adus de ofițeri de securitate în amfiteatrul Institutului de Farmacie din București, unde a fost supus atacurilor furioase și abuzurilor a 200 de persoane, conduse de rector, care l-au numit „bandit", „fascist" și „porc". A fost destituit din funcțiile de la institut și de la spitalul la care lucra. Goma a fost atacat în săptămânalele literare apărute pe 8 aprilie. Eugen Barbu l-a numit „o nulitate" în *Săptămâna*, iar Nicolae Dragoș l-a acuzat în *Luceafărul* că „încearcă să instige elementele reacționare, indivizi stăpâniți de o aversiune față de succesele rânduielii noastre, elemente care nu au nimic de-a face cu literatura". În *Contemporanul*, Vasile Băran nu l-a menționat pe Goma pe nume, însă ținta era clară când a condamnat „indivizii care se intitulează scriitori și jurnaliști și care murdăresc cu cele mai abjecte mizerii nobila noastră profesie". În ziua următoare, Goma a fost exclus din Uniunea Scriitorilor.

Între timp, Ion Negoițescu fusese reținut pentru interogatoriu de ofițerii Securității și, sub amenințarea unei acuzații de „practici homosexuale", și-a retras sprijinul față de Goma, semnând un articol despre patriotism în *România literară*, pe 14 aprilie. Alți doi semnatari ai scrisorilor lui Goma, Ion Ladea și Gheorghe Sandu, au fost brutal bătuți de anchetatorii Securității. În doar câteva zile, îngrijorarea internațională cu privire la arestarea lui Goma a crescut vertiginos, apeluri pentru eliberarea sa fiind lansate, printre alții, de Eugen Ionescu, Jean-Paul Sartre, Arthur Miller și Edward Albee. Corul tot mai puternic de proteste amenința să umbrească sărbătorirea centenarului independenței României, moment pe care Ceaușescu îl considera foarte important; imaginea lui de apărător curajos al acelei independențe, împotriva marelui urs rus de la nord, începea să-și piardă din strălucire din cauza afacerii Goma, așa că, pe 6 mai 1977, cu patru zile înainte de aniversare, Goma a fost eliberat din detenție. După hărțuiri repetate din partea autorităților, lui Goma i s-a dat voie să părăsească România împreună cu soția și copilul, pe 20 noiembrie 1977.

Stabilirea lor la Paris nu i-a îndepărtat însă de brațul lung al Securității. Sfidarea cu succes de către Goma a regimului a rămas o rană deschisă pentru poliția politică, iar brațul extern al acesteia, CIE, și-a asumat sarcina de a-i reduce la tăcere pe el, ca și pe alți critici. Goma a

fost unul dintre cei trei emigranți români cărora li s-au trimis de la Madrid pachete-capcană în februarie 1981. Pe 13 ianuarie 1982, Matei Pavel Haiducu, agent CIE aflat în Franța cu misiuni de spionaj industrial, a primit ordin de la șeful CIE, general-locotenent Nicolae Pleșiță, să îi asasineze atât pe Paul Goma, cât și pe un alt scriitor disident, Virgil Tănase, injectându-i cu o otravă specială care provoca stop cardiac. În loc să execute ordinul, Haiducu s-a predat autorităților franceze. Relatarea lui Haiducu despre misiunea lui dezvăluie faptul că ordinul de asasinare nu a venit de la Ceaușescu, ci de la Pleșiță, care dorea să-și câștige astfel bunăvoința președintelui.[13] Motivul lui Pleșiță spune multe despre iritarea resimțită de Ceaușescu față de criticile constante venite din partea lui Goma de la Paris, iar complotul era, în mod clar, conceput să trimită un avertisment către ceilalți critici de origine română ai regimului. În același timp, cel puțin pentru publicul francez – dezvăluirile lui Haiducu au fost abia menționate în presa de limbă engleză –, ele au scos la iveală faptul că terorismul de stat era un instrument al politicii lui Ceaușescu. Goma, de astă dată în mod involuntar, a contribuit la deteriorarea imaginii lui Ceaușescu la fel de mult ca prin curajoasa luare de atitudine din 1977.

Unul dintre semnatarii notabili ai primei scrisori deschise a lui Goma este pastorul baptist Pavel Nicolescu. Baptiștii au fost una dintre confesiunile protestante care, după 1970, fuseseră din ce în ce mai supuse hărțuirilor oficiale, alături de penticostali, adventiști, adventiști reformați și evangheliști. Deși nu există documente care să explice această intensificare a persecuțiilor, probabil nu este o coincidență că sporirea numărului de credincioși protestanți în anii 1960 și începutul anilor 1970, proveniți în principal din rândul populației românești din Transilvania, a fost percepută de Ministerul Cultelor și, desigur, de Direcția I a Securității, de care acesta depindea, drept o amenințare la adresa coeziunii națiunii române, a cărei unitate și indivizibilitate erau trăsături esențiale ale proiecției cultului personalității al lui Ceaușescu, aflat în expansiune. Garantul acestei coeziuni era Biserica Ortodoxă Română, promovată deliberat ca o Biserică aproape oficială, cu un statut privilegiat, și, ca atare, ca simbol al identității naționale românești.

Biserica Baptistă fusese recunoscută oficial de guvern prin Legea cultelor din august 1948. Totuși, noile statute care reglementau activitatea sa, convenite împreună cu Uniunea Baptistă din România în 1950, au redus numărul comunităților și al pastorilor. Baptiștii erau obligați să notifice Ministerul Cultelor cu privire la candidații pentru cooptare și să obțină aprobarea acestuia, însă conducerea uniunii era mulțumită atâta vreme cât bisericile rămâneau deschise, chiar și numai pentru slujbele ținute la o oră stabilită de minister. Perioada de relaxare s-a încheiat odată cu înăbușirea revoltei din Ungaria, în 1956. Un număr mare de credincioși, în principal din Transilvania, au fost arestați și acuzați de conspirație împotriva statului, iar unii dintre ei, precum grupul cunoscut sub numele de „moisiști", din Arad, de la presupusul lor conducător, pastorul Vasile Moisescu, au fost acuzați de „naționalism pro-maghiar".[14]

În ciuda acestor arestări, credincioșii au rămas statornici în credința lor, iar atunci când pastorii au fost eliberați prin amnistiile generale din 1962–1964, în urma cărora au ieșit din temniță cel puțin 12.000 de deținuți politici, au fost întâmpinați de o comunitate vie, dornică să redeschidă bisericile închise.

Vigoarea comunităților baptiste a crescut rapid la sfârșitul anilor 1960 și a determinat guvernul să ia măsuri împotriva bisericii. Seminarul Baptist din București a fost închis prin ordin guvernamental între 1968 și 1971, iar spre sfârșitul anului 1973, doar 12 din cele 80 de locuri disponibile erau ocupate. În același timp, existau doar 150 de pastori cu normă întreagă, iar majoritatea bisericilor locale se bazau pe predicatori laici.[15] Unul dintre acești pastori, Iosif Țon, profesor la un seminar baptist, a decis, în 1973, să ceară Departamentului Cultelor – care succedase Ministerului Cultelor în 1970 – să relaxeze restricțiile impuse bisericii sale. Într-un memoriu adresat acestuia, el le-a enumerat: baptiștii nu își puteau numi pastorii fără aprobarea departamentului, primirile în congregație se puteau oficia doar cu aceeași aprobare, iar finanțele bisericii, conducerea bisericii și calitatea de membru al acesteia se aflau, de asemenea, sub control guvernamental.[16] În replică, departamentul a invocat faptul că baptiștii acceptaseră Legea cultelor din 1948, care le reglementa activitatea, și a susținut că era obligat să aplice legea pentru a preveni prozelitismul unui cult asupra altuia. Era o trimitere clară la creșterea comunității baptiste în rândul românilor, în detrimentul Bisericii Ortodoxe.

Țon a combătut acest ultim punct, amintind departamentului că legea garanta dreptul cetățeanului de a trece de la o confesiune la alta și și-a exprimat convingerea că departamentul aplica în mod deliberat o politică menită să stopeze extinderea credinței creștine, dovedită de creșterea spectaculoasă a numărului de baptiști. Ca urmare a răspunsului lui Țon, departamentul a făcut câteva concesii în aplicarea Legii cultelor, însă fără a le consfinți oficial. Pentru a se justifica, a pretins că, în consultare cu Uniunea Baptistă, era deja pe cale să rezolve problemele ridicate de Țon. Slujbele religioase au început să se țină mai regulat, iar practica de a raporta numirile de pastori și notificările de primiri în congregație la inspectorul local al cultelor a fost abandonată. Chiar și mutarea punitivă a lui Țon, în aprilie 1974, din București la o mică biserică baptistă din Ploiești nu a reușit să zdruncine încrederea adepților.

Atitudinea fermă pe care o adoptase Țon în 1973 a încurajat o renaștere spirituală în rândul baptiștilor. Tot mai mulți pastori au refuzat să se lase intimidați, probabil, așa cum observă Alan Scarfe, descoperindu-și libertatea interioară odată cu prețul plătit pentru a fi creștini practicanți.[17] Schimbarea de mentalitate s-a reflectat în protestul comun al credincioșilor baptiști, evangheliști și penticostali din mai 1974 față de arestarea și condamnarea lui Vasile Răscol, căruia i se aplicase o pedeapsă de doi ani de închisoare pentru distribuirea de Biblii. Autoritățile au reacționat, ordonând reținerea principalilor semnatari ai protestului: Țon, Aurel Popescu și Pavel Niculescu, care au fost interogați, iar docu-

mentele și cărțile personale le-au fost confiscate. Securitatea a interogat, de asemenea, sute de alți baptiști, însă nu au fost formulate acuzații, iar Țon și colegii lui au fost eliberați.

Până în 1975, numărul baptiștilor ajunsese la aproximativ 160.000, dintre care 10.000 se alăturaseră doar în acel an, însă această creștere spectaculoasă a comunității nu a fost însoțită de sporirea numărului de pastori sau de lăcașuri de cult. Fără îndoială, atitudinea curajoasă adoptată de mai mulți pastori în apărarea dreptului la libertate religioasă, la începutul anilor 1970 – în contrast cu supunerea de care au dat dovadă cea mai mare parte, deși nu toți, dintre clericii ortodocși –, și mediatizarea acestei atitudini în străinătate, reflectată înapoi în România prin posturile Europa Liberă și BBC, nu doar că au atras noi membri în Biserica Baptistă, ci i-a încurajat și pe creștinii din alte confesiuni să-și afirme propriile lor probleme.

Noi dezvăluiri despre hărțuirea la care fuseseră supuși baptiștii și alți protestanți au fost făcute în martie 1977, când un grup de șase pastori și membri laici notorii ai congregației au alcătuit un raport de 27 de pagini. Documentul detalia modul cum Decretul nr. 153, promulgat în 1970 pentru a reglementa cazurile de huliganism și delincvență juvenilă, era folosit pentru a justifica reținerea protestanților pentru interogatorii și aplicarea de amenzi. Alineatul d) al articolului I al Decretului pedepsea inițiatorii de „grupuri de persoane care, prin comportarea lor, exprimă o concepție de viață parazitară sau anarhică, contrară regulilor elementare de bună-cuviință, străină principiilor de conviețuire socialistă, precum și sprijinirea sub orice formă a unor astfel de grupuri sau aderarea la acestea“[18]. În 1972, un număr de baptiști din județul Alba și penticostali din județul Cluj au fost acuzați pe baza acestei legi, primind amenzi. În 1975, aproximativ 200 de membri ai Bisericii Baptiste din Timișoara au fost amendați cu 30.000 de lei în total, în baza aceluiași decret, pentru că vizitaseră noile spații ale bisericii. La Răducănești, în județul Vrancea, poliția locală a descins, în ianuarie 1977, în casa unui baptist unde se desfășura o adunare și i-a dus pe credincioși la primărie. Pe 20 februarie, cinci dintre aceștia – Gigel Filip, Vasile Crimana, Sterian Sava, Mihai Olteanu și Dumitru Mocana – au primit amenzi în baza decretului, fiind acuzați că „sunt membri ai Bisericii Baptiste și au cântat imnuri din cărți baptiste fără autorizație“. Cărțile în cauză fuseseră tipărite oficial în România.[19]

Printre membrii grupurilor protestante arestați în această perioadă s-au numărat Ghejan Titu, condamnat la șase ani de închisoare în 1975 pentru că a refuzat să participe la pregătirea de luptă în zilele de sâmbătă, Ion Mocuța, închis pentru șase ani în 1968 pentru că trimisese relatări la posturile de radio străine, susținând că adventiștii de ziua a șaptea erau întemnițați și bătuți, și Dumitru Blidaru din Topleț, județul Caraș-Severin, care a fost judecat cu ușile închise în octombrie 1975 pentru „răspândirea de propagandă antistatală“, după ce îi scrisese lui Ceaușescu despre persecuțiile suferite de protestanți, fiind apoi internat la Spitalul de Psihiatrie „Dr. Petru Groza“ din județul Bihor.

Cei șase pastori și laici care distribuiseră raportul din martie 1977 au fost arestați pe 3 aprilie 1977. Erau pastorii baptiști Iosif Țon și Pavel Nicolescu, profesorii baptiști Aurel Popescu și Radu Dumitrescu, o credincioasă din Biserica Evanghelică, dr. Silvia Ciotea, și pastorul penticostal Constantin Caraman. Se presupune că aceștia au fost interogați între 10 și 12 ore zilnic până pe 30 aprilie, iar Țon și Nicolescu au fost izbiți cu capul de perete de către agenții Securității și loviți în mod repetat în față, stomac și testicule de boxeri de la clubul sportiv Dinamo, aflat sub patronajul Ministerului de Interne. Soția lui Țon a relatat că ea și fetița lor de cinci ani au fost interogate timp de 24 de ore, fără întrerupere, de către Securitate, iar ea a fost amenințată că, dacă soțul ei nu va retracta cele afirmate în raport, va fi omorât.[20] Semnatarii au fost totuși eliberați în mai 1977, doar pentru a fi arestați din nou în toamnă și amenințați cu acuzații de homosexualitate și internare în spitale psihiatrice. Dumitrescu a primit un pașaport și a emigrat, iar ceilalți au fost destituiți din funcții sau li s-a suspendat dreptul de a predica. Situația credincioșilor protestanți a ajuns cunoscută pe plan internațional datorită lui Bernard Levin, care a publicat două articole în *The Times* din Londra, pe 16 și 18 iunie 1978, sincronizându-le cu vizita de stat a lui Ceaușescu în Regatul Unit. Drept urmare, familia Bașa, care suferise persecuții din cauza apartenenței la Biserica Penticostală, a primit aprobarea de a emigra, decizie cinică, menită să-i aducă lui Ceaușescu un plus de capital de imagine la nivel internațional.

Aceasta a fost singura concesie pe care regimul a făcut-o opiniei publice din afara țării. În mai 1978, mai mulți protestanți, printre care Pavel Nicolescu și Iosif Țon, au format o mișcare numită Comitetul Creștin Român pentru Apărarea Libertății Religioase și de Conștiință. În iulie, au trimis un apel semnat de 27 de persoane către Departamentul Cultelor, solicitând recunoașterea unui număr de confesiuni religioase declarate ilegale după 1948, în special Biserica Greco-Catolică (Uniată), adventiștii reformați de ziua a șaptea și Oastea Domnului. Semnatarii mai cereau libertate de credință și educație religioasă în școli. La scurt timp, unii dintre ei au fost reținuți și bătuți. În septembrie 1978, nouă dintre membrii comitetului au fost excluși din Uniunea Baptistă recunoscută oficial, pe motiv că formaseră un „grup ilegal", iar în luna următoare alți trei – Petru Ciocârteu, Ionel Prejban și Nicolae Rădoi din Caransebeș – au fost condamnați la câteva luni de închisoare pentru tulburarea liniștii publice, deși martorii au declarat că cei trei fuseseră agresați de polițiști.[21] În vara lui 1979, opt adventiști de ziua a șaptea au fost arestați pentru tipărirea și distribuirea de literatură religioasă. Grupul tipărise câte 10.000 de exemplare din 14 titluri diferite, în principal la tipografii de stat, potrivit declarațiilor poliției.[22]

În 1978, Traian Dors a fost amenințat cu internarea la psihiatrie, după ce a întocmit și a distribuit în rândul membrilor comunității Oastea Domnului, estimată la aproximativ 250.000 de adepți, un document în care critica tratamentul aplicat credincioșilor și solicita recunoașterea oficială. Oastea Domnului era un grup evanghelic înființat la Sibiu în

1923 de un preot ortodox pe nume Iosif Trifa, ai cărui adepți proveneau exclusiv din rândul românilor, în principal țărani din nordul Moldovei. Trifa dorea să mențină spiritul ortodoxiei, dar, în același timp, să insufle credincioșilor o credință mai personală, iar el și colaboratorii lui, atât preoți, cât și laici, se dedicau unei activități spirituale mai intense. Se întâlneau de mai multe ori pe săptămână pentru rugăciune, studiu biblic și predici, dar o luptă pentru controlul mișcării în cadrul Bisericii Ortodoxe a dus la caterisirea lui Trifa. În 1948, Oastea Domnului a cerut să fie recunoscută drept confesiune independentă, însă a fost declarată ilegală, iar preoții săi au fost arestați; printre aceștia se numărau Cornel Rusu din Simeria și Traian Dors din Beiuș. Amândoi au fost eliberați în 1952, dar au fost arestați din nou câteva luni mai târziu, împreună cu Ioan Opriș din Călan, Hunedoara, Serghei Paraschiv din Moldova, Alexandru Codruț din Nămoloasa, lângă Galați, Vasile Axinuța din Lișna, comună din apropierea Dorohoiului, și alții.[23] Cu toții au fost eliberați în 1954, dar în 1958 a urmat un nou val de arestări, în contextul represiunii interne care a însoțit retragerea trupelor sovietice.

Liderii Oștii Domnului au căzut pradă unui tertip tipic al autorităților. În încercarea de a obține recunoaștere legală, Dors și Sergiu Grossu au depus un proiect de statut în care figurau 22 de conducători de grupuri regionale. Toți cei menționați au fost imediat arestați și judecați la Cluj sub acuzația de apartenență la un „grup antistatal", pentru a fi condamnați la închisoare. Dors a mai petrecut șase ani în detenție, înainte de a fi eliberat în amnistia generală din 1964, însă a fost apoi mutat forțat în orașul Beiuș, sub supraveghere permanentă.

Persecuția împotriva Oștii nu a încetat nici după amnistie. În 1965, după o adunare care a avut loc în Banat, trei membri au fost arestați și condamnați la doi ani de închisoare, iar alți adepți erau în mod frecvent amendați. Preoții ortodocși bănuiți că simpatizau cu Oastea primeau avertismente din partea episcopilor, iar unul dintre ei, Ștefan Gavrilă, a fost chiar suspendat pentru că introdusese în parohia sa salutul „Lăudați pe Domnul", folosit în mod obișnuit de membrii Oștii.[24]

Hărțuirea baptiștilor a continuat și în anii 1980. Un exemplu îl constituie închiderea, pe 15 octombrie 1984, a bisericii baptiste din satul Găujani, județul Vâlcea. Pastorul de mir Petru Popescu, cel care construise biserica, a fost amendat și privat de rațiile de combustibil și alimente, nu înainte de a i se confisca buletinul de identitate. Pe 26 aprilie, el a fost arestat și închis timp de două luni.[25] Dreptul la libertatea credinței religioase a fost afirmat cu cea mai mare fermitate de baptiști și de alte grupuri protestante.

Deși era urmărit și supravegheat constant, pastorul baptist Pavel Nicolescu l-a vizitat pe preotul ortodox Gheorghe Calciu în închisoare după arestarea acestuia din 1979. Cu un an mai devreme, Calciu fusese îndepărtat din postul său de profesor la Seminarul Teologic Ortodox din București, după ce ținuse o serie de predici în biserica Radu Vodă, îndemnându-i pe tineri să respingă ateismul:

> Libertatea înseamnă eliberarea de păcat și de moarte în Hristos, iar în plan social lupta ideilor. La noi, ateismul are un curs forțat și din ce în ce mai restrâns. Viața nu stă în autoritatea de stat. Credința este însă în plin asalt, căci e un fapt de viață. Autoritarismul aservește, credința eliberează.[26]

Calciu a fost arestat pe 10 martie 1979, condamnat la zece ani de închisoare pentru „propagarea ideologiei fasciste" și trimis la penitenciarul Aiud. A fost eliberat pe 20 august 1984, în urma presiunii internaționale, dar a fost mutat într-un sat izolat de lângă granița cu Bulgaria. Ulterior, i s-a permis să revină în București, însă fără dreptul de a părăsi orașul. Într-o scrisoare făcută publică în afara României în iunie 1985, părintele Calciu descria restricțiile la care era supus:

> De luni de zile, în holul blocului în care locuiesc stau zi și noapte trei milițieni, alți trei la un capăt al străzii, iar la celălalt capăt al străzii, alți trei. Ei legitimează orice persoană care intră în hol, îi însoțesc până la apartamentul la care merg, iar dacă vin la noi îi trec într-un registru și le interzic să urce, cu excepția rudelor sau a unor cunoscuți foarte apropiați. Trei mașini ale Securității, cu câte doi sau trei agenți în ele, stau zi și noapte în jurul imobilului nostru, iar când ieșim în oraș, fie și la pâine sau lapte, cel puțin șase agenți vin după noi, umăr la umăr, să nu schițăm vreun cuvânt cu cineva. Persoanele neavizate care ne salută sunt legitimate, amenințate și li se interzice orice relație cu noi.[27]

Alți opozanți ai regimului au fost tratați în mod identic, printre aceștia numărându-se Doina Cornea, veteranul comunist Silviu Brucan și poetul Mircea Dinescu. Astfel de presiuni din partea poliției l-au determinat pe părintele Calciu să depună cerere de emigrare, iar pe 5 august 1985 i s-a permis să părăsească țara împreună cu familia lui.

În privința apărării valorilor creștine, părintele Calciu s-a dovedit a fi o excepție printre preoții ortodocși. Deși nu a fost singurul preot din această confesiune care a vorbit despre problemele legate de credință, exemplele de protest ortodox au fost izolate și sugerează inevitabil comparații cu atitudinea sfidătoare a grupurilor protestante.[28] E greu să nu tragem concluzia că ortodocșii nu au fost bine slujiți de conducătorii lor spirituali sub regimul Ceaușescu; supunerea acestora față de regim poate fi explicată, desigur, prin statutul privilegiat de care s-au bucurat și prin libertatea religioasă pe care au avut-o, iar pentru acest privilegiu și-au exprimat recunoștința prin adulația ritualică față de Ceaușescu. Lingușeala la adresa lui Ceaușescu a devenit o practică obișnuită în rândul ierarhiei ortodoxe, dând naștere la poziții publice în care negrul era luat drept alb. Din minimă decență, ajung două exemple: primul este telegrama aniversară trimisă de patriarhul Teoctist președintelui României în ianuarie 1989, în care acesta îi mulțumea lui Ceaușescu pentru crearea „climatului de deplină libertate religioasă pentru toate confesiunile din țara noastră"[29]. Al doilea este mesajul de felicitare trimis de Sfântul Sinod cu ocazia celei de-a cincisprezecea aniversări a „alegerii" lui Ceaușescu, pe 28 martie 1974, ca președinte. Prelații îi mulțumeau președintelui pentru:

preocuparea dumneavoastră personală și neabătută pentru dezvoltarea necontenită a forței economice a patriei [...] pentru activitatea dumneavoastră înflăcărată pe care, în chip de cel mai mare și mai strălucit erou al păcii [...] o desfășurați pentru victoria idealurilor omenirii de libertate și progres [...] pentru atmosfera de deplină libertate religioasă pe care ați asigurat-o grupărilor religioase din patria noastră.[30]

Deși condamnabilă în sine, această lingușire a regimului a fost întrecută în infamie de tăcerea prelaților ortodocși în fața distrugerii, între 1984 și 1989, a 18 biserici, parte a planului lui Ceaușescu de a reconstrui centrul Bucureștiului. Au existat totuși și proteste izolate din partea clerului ortodox. Dr. Ioan Dură, un preot desemnat de patriarhia din București pentru a sprijini comunitățile românești din țările Benelux, care slujea la Bruxelles, a adresat o scrisoare deschisă, datată 29 octombrie 1987, secretarului general al Consiliului Ecumenic al Bisericilor din Geneva. Dură a condamnat demolarea marelui număr de biserici, care începuse în 1984, și a tras un semnal de alarmă în privința faptului că erau planificate noi distrugeri, inclusiv a catedralei patriarhale a Bisericii Ortodoxe Române din București. Își încheia scrisoarea cu acest apel:

Domnule Secretar general, nu lăsați ca teama celor aproape 18 milioane de creștini ortodocși români să se concretizeze și ei să vadă distrusă Biserica Patriarhiei lor [...], și deci să devină o tristă realitate. Faceți totul, domnule Secretar general, pentru ca credincioșii să poată să aducă laudă lui Dumnezeu [...] și să fie asigurați că bisericile lor iubite vor fi pentru totdeauna cruțate de distrugere.[31]

Lucru de înțeles, Dură nu a încercat să se întoarcă în România, iar faptul că protestul lui a venit din afara țării arată că superiorii lui din București erau bântuiți de teamă. Dar, chiar dacă teama justifică tăcerea colegilor din România, ea nu poate explica tăcerea altor preoți ortodocși români din afara țării.

Dacă această tăcere a fost o marcă a supunerii față de regim, telegrama de sprijin trimisă de patriarhul Teoctist lui Nicolae Ceaușescu, pe 19 decembrie 1989, la doar două zile după împușcăturile de la Timișoara, a fost o confirmare revoltătoare a justeții represiunii. Telegrama îl felicita pe Ceaușescu pentru realegerea sa ca lider al partidului la congresul din noiembrie și îi lăuda „activitatea strălucită" și „înțeleapta și clarvăzătoarea călăuzire". Se vorbea despre „o epocă de aur ce vă poartă într-un mod firesc și justificat, împliniri ce vor dăinui peste milenii"[32]. Nu este de mirare că, ulterior, s-au depus eforturi pentru a șterge urmele telegramei, iar în numărul din decembrie 1989 al buletinului oficial al Patriarhiei, tipărit câteva luni mai târziu, nu apărea nici o mențiune despre ea; în schimb, era publicat un mesaj din partea Sfântului Sinod al Bisericii care condamna distrugerea bisericilor de către „buldozerele tiranului Ceaușescu" și își exprima solidaritatea cu Frontul Salvării Naționale![33] Vechile obiceiuri mor greu. Orice fărâmă de onoare pe care Teoctist ar fi putut să o câștige pe 18 ianuarie 1990, când a cedat presiunii publice și s-a retras, s-a pierdut peste mai puțin de două luni, când

a fost rechemat în funcție – semn că poate ierarhia ortodoxă nu a fost în stare să găsească vreun prelat mai puțin compromis. Reinstalarea lui Teoctist era o dovadă de precaritate morală a unei Biserici profund compromise printr-un servilism total față de despot.

La doar câteva luni după poziția individuală a lui Goma, Ceaușescu s-a confruntat cu primul protest colectiv serios împotriva politicilor sale economice. Greva minerilor din 1977 din Valea Jiului a fost cea mai importantă provocare pusă în scenă de muncitori la adresa puterii comuniste din România de la valul de proteste din București, Iași și Cluj, declanșat de revolta maghiară din 1956. Prima relatare din interior a grevei a fost oferită de István Hosszú, un miner din Valea Jiului care a părăsit România în 1986, într-un interviu pentru Europa Liberă, în ziua de 17 iulie a aceluiași an. E o relatare mai detaliată decât cea oferită într-un scurt interviu de după revoluție de unul dintre liderii grevei, Constantin (Costică) Dobre, șef de brigadă la mina Paroșeni.[34]

Greva a fost declanșată de legislația introdusă în iulie 1977, care desființa pensiile de invaliditate pentru mineri și ridica vârsta de pensionare de la 50 la 55 de ani. Lucrătorii de la mina Lupeni au decis să intre în grevă, protestând împotriva acestei decizii, iar Hosszú, care era angajat la o mină din apropiere, a vrut să vadă cu ochii lui ce se întâmpla acolo. A ajuns pe 1 august și a găsit în curtea minei circa 35.000 de mineri care încercau să-l asculte pe Dobre, un inginer de la mina Lupeni, pe G. Jurcă și pe o femeie al cărei nume Hosszú nu și-l amintea, dar care era șefa Uniunii Tineretului Comunist din Lupeni. Potrivit lui Hosszú, cei trei încercau să calmeze spiritele minerilor, care cereau o întâlnire cu Ceaușescu. Mulțimea a început apoi să scandeze „Lupeni '29! Lupeni '29!", o referire la greva din 1929 de la Lupeni, folosită în propaganda comunistă ca simbol al luptei muncitorești împotriva capitalismului. Nu era nici urmă de directorul minei sau de Securitate, și lui Hosszú i s-a părut că aceasta era o stratagemă deliberată a autorităților pentru a evita inflamarea situației. Dobre și Jurcă au convenit că primul, fiind miner și deci mai apropiat de colegii lui (Jurcă era inginer), ar trebui să întocmească o listă cu revendicările oamenilor și să le prezinte în fața adunării generale de la mina Lupeni. Acestea includeau reducerea programului de lucru de la opt la șase ore, revenirea la vârsta de 50 de ani pentru pensionare, reevaluarea criteriilor pentru concediul medical, angajarea soțiilor și fiicelor minerilor, recrutarea de personal medical competent pentru mine și reflectarea obiectivă a grevei în mass-media.[35] Dobre a prezentat aceste puncte adunării generale pe 3 august, iar ele au fost aprobate în unanimitate.

Ceaușescu a convocat de urgență o comisie guvernamentală pentru a gestiona criza, care a decis să-i trimită, pentru discuții cu minerii, pe Ilie Verdeț, membru al Comitetului Politic Executiv responsabil cu economia, Constantin Băbălău, ministrul minelor, Clement Negruț, primarul Petroșaniului, și Ghinea, primarul din Lupeni. Fără îndoială, ei intenționau să-i convingă pe oameni să înceteze greva, dar nu au avut ocazia să o facă. Au fost îmbrânciți de mineri și chiar au încasat pumni

în timp ce încercau să ajungă la biroul directorului minei. Verdeț a fost informat că minerii nu mai aveau încredere în el, deoarece îi indusese în eroare pe membrii Comitetului Central cu privire la adevărata situație din Valea Jiului, și i s-a cerut să-l contacteze pe Ceaușescu cu solicitarea ca secretarul general să vină la Lupeni pentru a discuta el însuși cu minerii nemulțumiți. În acest scop, Dobre, Jurcă și femeia anonimă de la UTC au decis să-l ducă pe Verdeț la Palatul Culturii din Lupeni, de unde putea să-l sune pe Ceaușescu pe o linie specială. Acolo, sub supravegherea unui grup de mineri, Verdeț a repetat cuvintele care i se ceruseră: „Veniți imediat, vă rog, situația este gravă!" Pentru a preveni transmiterea altor informații și pentru a-i da de înțeles lui Ceaușescu că Verdeț era practic prizonier, unul dintre minerii din escortă a închis receptorul.

Ceaușescu a sosit în aceeași zi, într-un convoi de mașini negre care a încercat să-și croiască drum prin mulțimea de mineri. Nu a reușit, așa că a fost nevoit să coboare din mașină și să se îndrepte spre biroul directorului minei, în timp ce minerii scandau „Ceaușescu și minerii", „Ceaușescu și poporul", lozinci pe care Dobre îi convinsese să le strige în semn de încredere față de conducătorul partidului. Potrivit lui Hosszú, Ceaușescu a fost complet luat prin surprindere de prezența unui număr atât de mare de protestatari. Privea în stânga și-n dreapta și era vizibil tulburat de scenă. Când a ajuns la birouri, Dobre a întrebat mulțimea dacă ar trebui ca mai întâi să vorbească secretarul general sau să li se prezinte revendicările. Minerii au optat pentru a doua variantă, iar revendicările au fost citite în fața greviștilor.

Ceaușescu a luat apoi microfonul din mâinile lui Dobre și, cu o voce tremurândă, a declarat: „Tovarăși! Nu aceasta este calea. [...] Aceasta este o rușine pentru întreaga națiune... O rușine! Am luat notă de plângerile voastre". A trecut direct la punctul cererii privind reducerea programului de muncă. Într-o încercare de a deforma logica deciziei de prelungire a programului, a susținut că, de fapt, conducerea partidului hotărâse reducerea orelor de muncă, dar că decizia întâmpinase opoziție din partea minerilor. Era insultător pentru inteligența minerilor, așa că a urmat replica: „Nu noi! Bandiților! Hoților!" Ceaușescu a propus apoi ca programul redus să fie introdus treptat la minele din Lupeni și extins ulterior și la celelalte exploatări miniere. Propunerea a fost întâmpinată cu scandarea: „Șase ore pe zi de mâine!" Ceaușescu s-a enervat vizibil, surprins de îndrăzneala cu care oamenii își exprimau punctul de vedere în prezența lui. A coborât la nivelul amenințărilor: „Dacă nu vă întoarceți înapoi la muncă, vom fi nevoiți să nu ne mai purtăm cu voi cu mănuși!" Aceste amenințări au fost întâmpinate cu huiduieli prelungite și strigăte de „Jos Ceaușescu!", și abia când Dobre a făcut apel la calm și i-a îndemnat pe mineri să-l lase pe secretarul general să-și încheie discursul atmosfera s-a mai liniștit. Ceaușescu a profitat de ocazie pentru a adopta un ton mai conciliant, acceptând reducerea programului de muncă la șase ore pentru întreaga Vale a Jiului și promițând construirea de fabrici care să ofere locuri de muncă pentru familiile minerilor. A promis că nu

vor fi luate măsuri de represalii împotriva celor care au organizat greva și că toți cei vinovați de nemulțumirile minerilor vor fi trași la răspundere. După aceste promisiuni, minerii s-au dispersat și unii chiar s-au întors la lucru în schimbul de seară din 3 august. Dar a doua zi, în ciuda promisiunilor lui Ceaușescu, Valea Jiului a fost declarată „zonă închisă", a fost trimisă armata, iar Securitatea a început operațiunile de represiune. A fost declanșată o anchetă pentru a descoperi nucleul de sprijin al grevei, iar în lunile care au urmat mulți mineri au fost mutați în alte bazine miniere, și se spune că unii au fost trimiși în lagăre de muncă, la Canalul Dunăre–Marea Neagră.

Preotul Gheorghe Calciu, disidentul care a fost închis între 1979 și 1984, afirma într-un interviu din 1985 că întâlnise mineri în diversele locuri de detenție prin care trecuse. Soarta liderilor minerilor a rămas, de asemenea, neclară; despre doi dintre cei mai cunoscuți, Dobre și Jurcă, circula zvonul că „dispăruseră". Potrivit unor prieteni ai săi, Dobre ar fi murit într-un accident de mașină înscenat de Securitate pe 27 octombrie 1977, iar colegul său ar fi fost victima unui accident similar o lună mai târziu. Când au fost confruntate cu această problemă de către Organizația Internațională a Muncii, autoritățile române au susținut că cei doi oameni nu au existat niciodată. Totuși, imediat după Revoluția din 1989, Dobre a reapărut și a dezvăluit că el și familia lui fuseseră ridicați de Securitate pe 30 august 1977 și trimiși cu domiciliu forțat la Craiova.[36] Majoritatea promisiunilor făcute de Ceaușescu nu au fost nici ele respectate: a fost reintrodusă ziua de lucru de opt ore; doar minerii care lucrează în subteran mai mult de 20 de ani au fost lăsați să se pensioneze la 50 de ani; iar presa nu a menționat nimic despre grevă. Singurele concesii făcute au fost îmbunătățirea serviciilor medicale din mine și crearea de locuri de muncă pentru familiile minerilor.

Eșecul presei române de a relata despre greva din Valea Jiului era caracteristic pentru obediența totală a acesteia; media era folosită de regim ca instrument de manipulare, iar episodul ilustrează tactica de blocare a informației folosită de autorități pe tot parcursul perioadei postbelice pentru a împiedica răspândirea știrilor considerate „periculoase" în rândul populației. Accesul la informație este la fel de esențial pentru individ ca să se apere în fața autorității pe cât este manipularea acesteia pentru autoritate ca să se protejeze. Acest gen de control al presei și „curățarea știrilor" au limitat foarte eficient protestele și au indus în protestatari un sentiment de izolare și deznădejde, îndeplinind astfel funcția de profeție autoîndeplinită: dacă nu era raportată nici o opoziție față de regim, atunci publicul larg nu doar presupunea că aceasta nu există, ci, ghidat de această presupunere, punea la îndoială rostul oricărei manifestări de protest.

Alături de Goma, alte două figuri intelectuale s-au conturat ca simboluri curajoase ale disidenței din România: istoricul Vlad Georgescu (1937–1988) și matematicianul Mihai Botez (1940–1995).[37] Georgescu a fost arestat în primăvara anului 1977 și închis timp de trei luni, după ce Securitatea a descoperit un manuscris al său care contesta distorsiona-

rea de către comuniști a trecutului României. La eliberare, a acceptat o bursă oferită de Woodrow Wilson International Center for Scholars din Washington D.C., după care a decis să rămână în Statele Unite. În 1983, a fost numit director al secției române de la Europa Liberă, unde, până la moartea sa în noiembrie 1988 din cauza unei tumori cerebrale, a difuzat constant scrisori critice la adresa regimului Ceaușescu. Tot Georgescu a fost cel care, în 1979, i-a transmis directorului de atunci al postului, Noël Bernard, primul mesaj al lui Botez – un memoriu despre criza economică a României. Într-un al doilea memoriu pe aceeași temă, difuzat în 1985, Botez și-a reluat criticile. Vizibilitatea oferită de Europa Liberă textului lui Botez i-a asigurat acestuia o oarecare protecție în fața regimului. Acesta și alte mesaje au fost transmise prin intermediul jurnaliștilor și diplomaților aflați în România. După un interviu publicat în săptămânalul francez *L'Express* pe 28 mai 1987, în care afirma că românii susțineau glasnostul și perestroika, Botez a fost mutat la un centru de calcul din portul dunărean Tulcea, departe de atenția jurnaliștilor occidentali. În anul următor, i s-a acordat o viză de ieșire pentru Statele Unite.[38]

Au existat, de asemenea, încercări curajoase – dar sporadice – de a contesta autoritatea, din partea unor grupuri de muncitori. În ianuarie 1979, un grup de 15 lucrători de la șantierele navale din Turnu Severin a cerut ajutorul medicului Ionel Cană, medic generalist care lucrase în județul Olt printre muncitori și se mutase recent la București, pentru o petiție. Dr. Cană avea reputația că îi ajută pe muncitori să redacteze astfel de documente, prin care aceștia reclamau condițiile de muncă, și a acceptat propunerea pe care i-au făcut-o oamenii de a înființa Sindicatul Liber al Oamenilor Muncii din România (SLOMR). Declarația de fondare a fost difuzată de Europa Liberă pe 4 martie 1979, prin vocea lui Noël Bernard, șeful secției românești, iar sindicatul a atras peste 2.400 de semnături de susținere din partea muncitorilor din orașe precum Ploiești și Constanța, dar și a confraților maghiari din Târgu Mureș și Timișoara. Preotul disident Gheorghe Calciu s-a oferit să fie consilier spiritual al grupului. Acesta a distribuit un manifest prin care solicita legalizarea sindicatelor neoficiale și respectarea dreptului la liberă asociere. În aprilie, sindicatul, într-o scrisoare deschisă adresată lui Ceaușescu, a protestat împotriva arestării membrilor săi, printre care Cană și un economist pe nume Gheorghe Brașoveanu, care fusese internat într-o instituție psihiatrică în martie. Succesorul lui Cană la conducerea sindicatului, Nicolae Dascălu, a fost condamnat în iunie la 18 luni de închisoare, fiind acuzat că ar fi transmis informații de stat către Amnesty International.[39]

Gradul de paranoia față de orice opoziție la adresa lui Ceaușescu a fost ilustrat cel mai clar în 1982, prin „Afacerea Meditația Transcendentală". Multe întrebări au rămas fără răspuns în legătură cu acest episod. În primul rând, cea referitoare la motivul pentru care autoritățile, după ce permiseseră practicarea yoga – ale cărei tehnici fuseseră introduse la București de către un instructor stabilit în Elveția –, au decis apoi să

reprime grupul de practicanți, din care făceau parte câțiva scriitori și artiști de marcă. Un mister planează și asupra rolului jucat de instructor, identificat de un ziar românesc după revoluție drept Nicolae Stoian, un emigrant român care ulterior a lucrat la secția română a BBC World Service.[40] Potrivit ziarului *România liberă*, Stoian a vizitat Bucureștiul în iarna lui 1977 pentru a expune virtuțile meditației transcendentale și a fost primit chiar de Elena Ceaușescu. I s-a oferit ocazia, susținea ziarul, să țină cursuri de yoga la Institutul de Cercetări Psihologice și Pedagogice din București și, pe parcursul a patru ani, a atras un public numeros din rândul elitei intelectuale a României.

Totul a decurs fără incidente până la începutul lui 1982, când publicația oficială a Ministerului de Interne, *Pentru Patrie*, a acuzat grupul de meditație că ar complota pentru scoaterea României din Pactul de la Varșovia. A urmat o epurare egalată, în epoca Ceaușescu, doar de cea realizată în aparatul statului după dezertarea lui Pacepa. Printre membrii grupului se numărau Aneta Spornic, protejata Elenei Ceaușescu, care a fost demisă din funcția de ministru al educației, oficiali de rang înalt ai partidului, precum Marin Rădoi și Petre Gheorghe, care au fost sancționați, doi generali din Ministerul de Interne, Vasile Maior și Gheorghe Zagoneanu, poetul și dramaturgul Marin Sorescu, dar și Andrei Pleșu, viitor ministru al culturii în primul guvern postrevoluționar. Pleșu a fost denigrat de secretarul de partid al Uniunii Artiștilor Plastici și, asemenea lui Sorescu, a fost hărțuit luni de zile de Securitate. Stoian a fost pur și simplu expulzat din țară. Documente publicate după revoluție au arătat că o listă cu câteva sute de membri ai grupului a fost transmisă pe 22 iulie 1982 de către Ion Popa, secretarul Comitetului de Partid București, către șeful Securității de la vremea respectivă, Tudor Postelnicu. Șase zile mai târziu, Postelnicu i-a trimis lui Popa mai multe sute de dosare ale membrilor, cel mai probabil pentru a fundamenta atacurile lansate ulterior împotriva acestora în ședințele de partid locale.

Întrebările fără răspuns legate de acest episod curios au alimentat o avalanșă de speculații. Unii au sugerat, după revoluție, că totul ar fi fost o înscenare a Securității pentru a identifica potențialii disidenți; dacă așa a fost, de ce s-a permis totuși grupului să practice yoga timp de patru ani? Alții au văzut mâna KGB-ului la lucru, insinuând că acesta l-ar fi convins pe Ceaușescu că grupul de meditație face parte dintr-un complot menit să întărească opoziția împotriva sa și l-ar fi îndemnat să-l dizolve.

În octombrie 1981, muncitorii din exploatările miniere de suprafață de la Leurda, Lupoaia și Horăști, din apropierea orașului Motru, în sud-vestul țării, au intrat în grevă. Presa străină a relatat despre atacuri asupra unor clădiri publice din oraș, însă nu au apărut informații despre urmările acestor greve.[41] În septembrie 1983, minerii din șapte exploatări metalifere din Maramureș au intrat în grevă în semn de protest față de reducerile salariale impuse printr-o nouă lege a salarizării. Pentru a dispersa greva au fost trimise trupele de securitate. Greutățile economice tot mai severe impuse de Ceaușescu au declanșat greve și în orașele tran-

silvănene Cluj și Turda, în noiembrie 1986. După ce rația zilnică de pâine a fost redusă la 300 de grame de persoană și salariile au fost diminuate cu până la 40 % pentru neîndeplinirea normelor de producție, muncitorii români și maghiari au intrat în grevă la Uzina de Mașini Grele și la Fabrica de Frigidere din Cluj, precum și la fabrica de sticlă din Turda. În Cluj au circulat manifeste în ambele limbi, cerând „carne și pâine" și „lapte pentru copiii noștri", care demonstrau solidaritatea interetnică. Reprezentanții partidului au trimis de urgență alimente în fabrici și au promis că vor soluționa revendicările muncitorilor, așa că greviștii s-au întors la lucru. Însă, la fel ca în Valea Jiului în 1977, Securitatea a declanșat o anchetă pentru a-i identifica pe organizatori, iar mai mulți muncitori au fost mutați în alte zone.

Valul succesiv de proteste antiregim i-a determinat pe unii analiști ai serviciilor de informații occidentale să pună sub semnul întrebării stabilitatea puterii lui Ceaușescu. Există un memorandum cu un remarcabil caracter premonitoriu din 17 decembrie 1986, intitulat „România: Criză incipientă", elaborat de consilierul interimar pentru Europa al Consiliului Național al Informațiilor Externe din SUA, care este organismul de vârf al Comunității de Informații, cu rol consultativ pe lângă directorul CIA pentru problemele de substanță ale informațiilor naționale. Acolo, autorul afirma următoarele:

> Dacă ar izbucni o criză politică în România, aceasta ar fi cel mai probabil declanșată de:
>
> Moartea lui Ceaușescu sau o gravă incapacitate a acestuia;
>
> O lovitură de palat orchestrată de un grup sau mai multe grupuri (încă nedefinite) opuse abuzurilor lui Ceaușescu;
>
> și/sau
>
> Un „incendiu în lanț" de acțiuni de protest spontane, care s-ar alimenta reciproc în întreaga țară.
>
> Comunitatea de informații și cea decizională sunt relativ bine pregătite pentru primele două scenarii, la fel ca pentru eventualele roluri ale Securității, armatei, clanului Ceaușescu și URSS. Este posibil să existe și alte scenarii de criză care merită să fie luate în calcul, dar ultimul – și cel mai puțin documentat – este cel care mă preocupă în mod deosebit.[42]

În decurs de numai trei luni, tulburările s-au extins în estul țării, antrenând pentru prima dată în ultimele decenii atât muncitori, cât și studenți. Din nou, reducerile salariale aplicate pentru neîndeplinirea obiectivelor de producție și problemele legate de aprovizionarea cu alimente au reprezentat scânteia. Pe 16 februarie 1987, aproximativ 1.000 de angajați ai uzinei de material rulant Nicolina din Iași au pornit în marș spre sediul partidului, protestând împotriva tăierilor de salarii. Revendicările lor au fost rapid soluționate. În ziua următoare, într-o acțiune aparent necoordonată, câteva mii de studenți de la universitatea și politehnica din oraș au mărșăluit prin centru, protestând împotriva întreruperilor de curent și căldură din căminele studențești și scandând: „Vrem apă să ne spălăm și lumină să învățăm!" Autoritățile au cedat din

nou, iar de astă dată nu au fost luate măsuri represive împotriva studenților. Totuși, la uzina Nicolina, 150 dintre cei mai activi greviști au fost concediați în urma previzibilei anchete conduse de Securitate.

În spatele acestui șir de proteste împotriva politicilor economice ale lui Ceaușescu s-au aflat introducerea unor măsuri draconice pentru reducerea consumului de alimente și energie, precum și tăierile de salarii. Însă în loc să țină cont de semnalele tot mai evidente ale nemulțumirii din rândul muncitorilor, Ceaușescu a continuat orbește pe aceeași linie, aparent cu totul indiferent la consecințele sale. Semnul că se umpluse paharul a apărut pe 15 noiembrie 1987 la Brașov, al doilea mare centru industrial al țării. Iată relatarea unui martor ocular maghiar (chiar dacă populația orașului este în prezent majoritar românească, anterior au existat comunități semnificative de germani și maghiari):

> Era în jur de ora 11 în timp ce traversam piața principală din Brașov, îndreptându-ne spre autogară. Scandările pe care le-am auzit semănau cu cele de la un meci de fotbal, dar ne-am dat seama că nu era vorba despre un eveniment sportiv atunci când am distins clar numele lui Ceaușescu strigat iar și iar. Ne-am oprit vizavi de sediul partidului. În fața clădirii se aflau cam 300-350 de persoane, iar mulțimea de curioși creștea continuu. Ne-am alăturat și noi și am observat ce se întâmpla.
>
> Prietenii noștri vorbitori de română ne-au tradus sloganurile scandate: „Hoții!", „Jos Ceaușescu!", „Libertate și dreptate!" și „Muncitorii luptători!" Mulțimea, care flutura pancarte, era compusă în principal din oameni de vârstă mijlocie, prost îmbrăcați, purtând haine de lucru și căciuli de blană; era limpede că veniseră pentru a negocia. Muncitorii din fața porții așteptau să fie primiți și pregătiseră o delegație. Nu i-a primit însă nimeni, deși activiștii de partid se mai aflau încă în clădire. În acea zi aveau loc alegeri locale la Brașov; votul era obligatoriu, iar muncitorii se adunaseră, în primul rând, pentru a-și exercita dreptul de vot. Cei din clădire, îngroziți de sloganuri și de intensificarea emoțiilor din piață, au fugit pe ușa din spate.
>
> Primul semn al nerăbdării mulțimii a fost distrugerea pancartei cu inscripția „Sediul Partidului din Brașov". A urmat o clipă de calm. Clădirea a rămas tăcută. Muncitorii au atacat ferestrele de la parter, spărgându-le cu pietre și cu bețele de la pancarte. Între timp, un grup de aproximativ 50 de oameni a început să izbească în porțile de lemn până când acestea s-au rupt. În câteva minute, mulțimea s-a revărsat în interiorul clădirii, urcând din etaj în etaj, spărgând ferestrele și aruncând afară, în stradă, tablouri, afișe, aparate de radio, telefoane, dosare și hârtii. Un grup restrâns de oameni a apărut la intrare, aducând saci plini cu brânză, margarină și pâine, pe care au început să le împartă mulțimii. Entuziasmul a fost general. În teorie, aceste alimente erau raționalizate, însă, în practică, fuseseră complet inaccesibile timp de luni întregi, chiar și pe baza cartelelor de alimente. La etajul al doilea, într-un gol de fereastră, se putea zări un portret al lui Ceaușescu: un bărbat își folosea întregul corp pentru a sfâșia pictura și a distruge rama. În spatele lui, un muncitor cu căciulă de blană făcea gesturi largi, chemând mulțimea înăuntru; mulți au și intrat. Tablourile, mobilierul și echipamentele de birou din interior au fost incendiate. Totul a fost cuprins de flăcări, însă în clădire nu s-a declanșat un incendiu generalizat. Pe pereți, cineva scrisese cu vopsea sloganul „Libertate și dreptate".
>
> Negăsind pe nimeni cu care să negocieze, mulțimea s-a îndreptat spre clădirea Consiliului Popular, aflată vizavi, purtând cu mândrie steagurile partidului și ale țării. În acel moment, în piață se adunaseră aproximativ 5.000 de persoane. Scenariul s-a repetat: placa de la intrare a fost smulsă, ferestrele sparte,

cornișele decorative distruse. Mulțimea nu a întâmpinat nici o rezistență, iar totul s-a terminat în 15 minute. Scaunele și dosarele au fost aruncate în piață și incendiate.

Acum, au început să se audă sirene. Simplii curioși din mulțime s-au retras, însă nucleul activ al muncitorilor a rămas pe loc. Au apărut trei autospeciale de pompieri, iar pompierii s-au pregătit să stingă focurile din fața clădirii. Blocați de mulțime, nu au reușit să ajungă la focare și s-au retras rapid. În cinci minute au mai apărut încă două autospeciale; nu au reușit să-i convingă pe oameni să se dea din calea lor, și au fost alungați cu pietre și picioare de scaun. Între timp, clădirea fusese golită, iar mulțimea voia să se întoarcă la sediul partidului. Însă două vehicule militare blindate, cu soldați înarmați, au pătruns în piață. Asta a fost suficient pentru ca mulțimea să înceapă să se disperseze. Într-un colț al pieței, din câteva camioane au coborât alți soldați înarmați, însoțiți de câini.

Curioșii, printre care ne aflam și noi, au încercat să treacă prin cordonul de soldați care împresurase piața. Soldații i-au lăsat pe unii, însă pe alții i-au luat la bătaie și i-au târât deoparte. Era în jur de ora unu. Aveam să aflăm mai târziu că majoritatea muncitorilor activi în protest au fost arestați pe loc, iar restul au fost ridicați de acasă în timpul nopții.

Duminică seara, convoaie armate patrulau prin orașul cufundat în întuneric. Transportul public fusese suspendat. Armata era în stare de alertă maximă; anumite zone din centrul orașului fuseseră izolate. Localnicii spuneau că protestatarii proveneau din două fabrici din Brașov. La fabrica de tractoare, muncitorii primiseră doar 60% sau mai puțin din salariile datorate pe 10 ale lunii, în timp ce la cea de camioane nimeni nu fusese plătit deloc. Protestul din ziua alegerilor locale începuse ca revendicare a salariilor neachitate. Luni, producția din fabrici a fost oprită complet. Marți, toate salariile restante au fost plătite, iar lucrul a fost reluat în a doua parte a zilei. Tot marți, se găseau din nou alimente în magazine, după cum o dovedeau cozile de până la 25 de metri pentru pâine, lapte și alte produse de bază. Cei care stăteau la coadă priveau amuzați către geamgiii care se îndreptau spre piața principală. Săptămâni mai târziu am aflat că adunările muncitorilor din fabricile locale au condamnat agitatorii și au votat pentru concedierea și urmărirea penală a celor care participaseră la protest. Acest lucru m-a determinat să scriu această mărturie.[43]

Mărturia oferă detaliile esențiale ale evenimentelor din acea duminică. Revolta a izbucnit la doar cinci zile după aplicarea unui decret emis de Ceaușescu, prin care se reduceau cotele de încălzire pentru consumul casnic cu 30% și se introduceau taxe punitive pentru depășirea lor. Acestea veneau pe fondul reducerilor salariale aplicate pentru a doua lună consecutiv, din cauza nerealizării planului de producție, obiectiv de altfel imposibil, având în vedere lipsa comenzilor, stagnarea pieței interne și scăderea exporturilor. La asta se adăuga penuria cronică de alimente, în special de cartofi, aliment de bază pentru locuitorii Brașovului, iar restricțiile legate de încălzire au fost picătura care a umplut paharul. Câteva mii de angajați de la Uzina de Autocamioane Steagul Roșu – cu un efectiv de 22.000 de muncitori – au ieșit din schimbul de noapte și s-au adunat, aparent pentru a vota în alegerile locale ce aveau loc în acea zi în întreaga țară. În jurul orei 9 dimineața, ei au pornit în marș de la uzină spre sediul Partidului din centrul orașului, cântând imnul revoluției de la 1848, *Deșteaptă-te, române*, și scandând „Jos dictatura!" și „Vrem pâine!". În drum spre centru, li s-au alăturat muncitorii de la Uzina Tractorul Brașov (cu un efectiv de 25.000 de angajați) și numeroși alți locuitori ai orașului, care

au pătruns cu forța în sediul partidului, așa cum am arătat deja. După incidente, au fost operate mai multe arestări.[44]

Protestele de la Brașov sunt, de asemenea, o dovadă a incapacității presei occidentale de a pătrunde prin ceața de dezinformare cu care regimul a învăluit evenimentul. Informațiile despre revolte au ieșit cu greu din Brașov și cu atât mai puțin dincolo de granițele României. Așa cum s-a întâmplat și în cazul grevei minerilor din Valea Jiului, cu un deceniu mai devreme, presa românească a păstrat tăcerea. A revenit presei scrise și radioului din străinătate sarcina de a alerta lumea și – prin intermediul secției românești de la BBC World Service și de la Europa Liberă – chiar și pe români în privința rupturii dintre PCR și clasa muncitoare.[45]

Faptul că această revoltă a izbucnit într-un mare centru industrial, a cărui producție de camioane și tractoare era destinată în mare parte exportului, și ai cărui muncitori se număraseră, anterior, printre cei mai bine plătiți din România, demonstrează cât de profundă devenise nemulțumirea față de politicile lui Ceaușescu. Această realitate a fost scoasă în evidență nu doar de un disident de prim rang, ci – mai surprinzător – de Mihai Botez, matematician și fost consilier economic al lui Ceaușescu. Botez a fost unul dintre cei trei români care au avut curajul să-și exprime public sprijinul pentru muncitori, ceilalți doi fiind Silviu Brucan și Doina Cornea. El a dat publicității o declarație în care sublinia că protestele semnalau „respingerea strategiilor economice și politice ale conducerii" și reprezentau „un avertisment sever adresat liderilor de către clasa muncitoare". Botez accentua faptul că „represiunea ar fi opțiunea cea mai costisitoare, cu implicații dezastruoase pentru țară"[46].

Și mai semnificativă, și fără precedent, a fost intervenția lui Silviu Brucan (1916–2006), fost redactor-șef adjunct al ziarului oficial al partidului, *Scânteia*, între 1944 și 1956, apoi ambasador al României în Statele Unite (1956–1959) și la ONU (1959–1962). În seara zilei de 26 noiembrie, Brucan a invitat la el acasă doi jurnaliști occidentali, pe Nick Thorpe de la BBC și pe Patricia Koza de la UPI, și le-a înmânat o declarație adresată corespondenților occidentali din București, invocând autoritatea partidului și avertizându-l pe Ceaușescu că „o perioadă de criză s-a deschis în relațiile dintre Partidul Comunist Român și clasa muncitoare". După o epocă de creștere a nivelului de trai în anii 1960 și 1970, situația muncitorilor s-a deteriorat, iar „erupția din Brașov semnalează că cupa mâniei s-a umplut și clasa muncitoare nu mai acceptă să fie tratată ca un servitor ascultător". Brucan avertiza că „represiunea poate rezulta numai în izolare totală, de data aceasta nu numai față de Vest, ci și față de Est"[47]. Fragmente din declarația lui Brucan au fost difuzate în seara următoare la BBC World Service News, iar textul integral, în limba română, a fost transmis de BBC Romanian Service, radio Europa Liberă și Vocea Americii, permițând astfel unor milioane de români să audă, pentru prima dată, un avertisment adresat lui Ceaușescu de către o figură importantă a partidului.

Presa occidentală a relatat apoi un gest de susținere colectivă a muncitorilor din Brașov: pe 22 noiembrie, câteva sute de studenți de la Poli-

tehnica orașului au organizat o adunare de solidaritate. Presa românească, în schimb, a păstrat tăcerea atât despre demonstrațiile din 15 noiembrie, cât și despre arestările care le-au urmat, însă cenzura totală a fost ruptă de jurnaliștii străini, care au dezvăluit că orașul era patrulat de trupe cu câini și că în jurul sediului partidului fuseseră ridicate cordoane de securitate. Prima recunoaștere oficială, fie ea și indirectă, a revoltei a venit pe 2 decembrie, când Radio București a anunțat că o adunare extraordinară a reprezentanților muncitorilor de la Uzina de Autocamioane Steagul Roșu a hotărât „în unanimitate" destituirea conducerii fabricii. Comunicatul atribuit adunării declara că acei muncitori „care au săvârșit fapte străine de societatea noastră" urmau să fie transferați sau „deferiți justiției, conform legii".[48] Într-o încercare cinică de a ridica responsabilitatea pentru proteste – deși acestea nu erau menționate direct – de pe umerii lui Ceaușescu, conducerea fabricii a fost acuzată de „reduceri ilegale ale salariilor", iar din partea adunării a fost trimisă o telegramă către președinte, prin care acesta era asigurat de „atașamentul deplin față de politica internă și externă a partidului și a statului"[49]. În momentul în care telegrama a fost publicată, anchetele declanșate de Securitate imediat după protestele din cele două fabrici conduseseră deja la arestarea a aproximativ 200 de muncitori. Un Comitet clandestin de sprijin pentru deținuți, înființat în decembrie 1987, susținea că întocmise o listă cu 425 de muncitori, inclusiv câteva femei, care se aflau în detenție, iar la mijlocul lunii, la Brașov, a avut loc un proces colectiv în urma căruia 61 de persoane au fost condamnate la pedepse cuprinse între 18 luni și trei ani de închisoare, pentru acuzația de „huliganism".[50]

Semnele că Ceaușescu fusese serios zdruncinat de revolta de la Brașov s-au văzut clar în deciziile acestuia de a amâna cu o săptămână conferința națională a partidului și de a nu participa la reuniunea de informare susținută de Mihail Gorbaciov pentru liderii Pactului de la Varșovia în Berlinul de Est, trimițându-l în loc pe ministrul său de externe. Totodată, pentru a preveni criticile la adresa regimului într-un moment de tensiune, disidenți de marcă au fost arestați sau plasați în arest la domiciliu la începutul lunii decembrie. Printre aceștia se numărau Doina Cornea, conferențiară la Cluj, concediată din post în septembrie 1983 pentru că folosise texte filozofice occidentale la cursuri, și fiul ei, Leontin Iuhas, care, împreună cu mama lui, distribuise manifeste în fața fabricilor din Cluj, în sprijinul muncitorilor din Brașov. Acestora li se alăturau Mariana Celac, urbanistă și soția lui Mihai Botez, care criticase programul de sistematizare urbană și rurală; Ion Puiu, veteran al Partidului Național Țărănesc și critic al regimului; Florian Russu, liderul organizației de tineret a Partidului Național Țărănesc, aflată în ilegalitate; Radu Filipescu, tânăr inginer electronist condamnat în septembrie 1983 la zece ani de închisoare pentru tipărirea și distribuirea de manifeste anti-Ceaușescu, dar eliberat în aprilie 1986; Nicolae Stăncescu și Ion Fistioc, ambii membri de partid, care trimiseseră conducerii țării și Ambasadei Sovietice din București propuneri de reformă cu rugămintea să fie înaintate lui Gorbaciov; Nelu Prodan, un tânăr baptist, și Gabriel

Andreescu, geofizician în vârstă de 36 de ani, care trimisese o scrisoare deschisă unei conferințe pentru drepturile omului organizată la Cracovia de Solidaritatea, la sfârșitul lui august 1988, îndemnând cetățenii României să adopte o politică de necooperare cu regimul și să „refuze să se conformeze deciziilor dăunătoare ale autorităților".

S-au luat măsuri și pentru a-l reduce la tăcere pe Silviu Brucan. După ce declarația acestuia fusese difuzată, el a fost plasat în arest la domiciliu *de facto*. Doi ofițeri de miliție au fost postați în fața casei lui, iar alți doi la capetele străzii pentru a împiedica diplomații și jurnaliștii să se apropie de locuință. Telefonul i-a fost tăiat, iar un maior i-a spus că poate ieși din casă o singură dată pe zi, dimineața, pentru a merge la cumpărături. Când ieșea, era însoțit de patru agenți în civil, care descurajau orice tentativă a trecătorilor de a intra în vorbă cu el. După două săptămâni, a fost convocat de Ion Constantin, șeful Comisiei de Control a Comitetului Central, care l-a admonestat pentru că făcuse o declarație „ostilă partidului și țării" și pentru că alesese „cele mai rele agenții imperialiste" pentru a o transmite. Brucan a replicat că respectivele agenții fuseseră aceleași cărora Ceaușescu le acordase interviuri de nenumărate ori și că el considerase de datoria lui să apere muncitorii ori de câte ori revendicările acestora erau legitime. Acuzat de un alt oficial prezent, pe nume Catrinescu, că ar fi trădător al partidului și al țării, Brucan l-a întrebat despre trecutul său. „Eram muncitor la «Vulcan», o uzină metalurgică", a răspuns Catrinescu. „Da", a replicat Brucan. „Lucrai pentru mașina de război germană și îndrăznești să mă acuzi pe mine de trădare?! Nu ți-e rușine?!" În acel moment, Constantin a încheiat discuția, acuzându-l pe Brucan că nu ar fi rezonabil.[51]

Restricțiile asupra lui Brucan au rămas în vigoare, dar modul ambiguu în care erau aplicate s-a văzut din faptul că acesta a reușit să transmită o a doua declarație agenției americane de presă UPI, pe 11 decembrie. Pe 13 noiembrie 1988, într-o discuție cu mine, la Londra, Brucan mi-a mărturisit că unul dintre ofițerii de securitate însărcinați cu supravegherea sa îi fusese student la Universitatea din București și acceptase să înlesnească transmiterea declarației în care Brucan afirma că partidul „se confruntă cu problema gravă a nemulțumirilor muncitorești" și că „răspunsul va fi făcut public la Conferința de Partid de săptămâna viitoare".[52] Comuniștii români „sunt acum conștienți de consecințele dezastruoase pe care le-ar avea represiunea împotriva curajoșilor muncitori de la Brașov" și, din acest motiv, Brucan urma să „se abțină de la alte declarații referitoare la situația din România".[53] Informații despre stricta supraveghere la care era supus Brucan au apărut într-o scrisoare a unui prieten apropiat de-al său, datată pe 8 ianuarie 1988, al cărei conținut a fost dezvăluit de Nick Thorpe, corespondentul BBC World Service la Budapesta, într-o corespondență difuzată o săptămână mai târziu. Vila lui Brucan

> se află sub stricta supraveghere, 24 de ore din 24, a patru milițieni, care lucrează în trei schimburi. Nu este permisă nici o vizită, nici măcar din partea rudelor.

> Nici o scrisoare nu a ajuns la el în ultima vreme, nici măcar de Crăciun sau de Anul Nou, iar singurul ziar primit este organul de presă al Partidului Comunist, *Scânteia*. Singura plimbare zilnică permisă dimineața se desfășoară cu doi milițieni în față, doi în spate și câte unul de fiecare parte. [...] Deconectarea telefonului a însemnat că soția sa nu a putut chema un medic atunci când s-a îmbolnăvit. Totul, pentru a supraveghea un marxist și un veteran al partidului, scrie autorul. Aceasta este versiunea românească a socialismului cu față umană, conchide el.[54]

Restricțiile asupra lui Brucan au fost ridicate pe 8 februarie, după vizita la București a subsecretarului Departamentului de Stat al SUA, John Whitehead. Brucan fusese invitat pe 5 februarie la o recepție găzduită de Whitehead la Ambasada americană, dar maiorul de securitate care îl păzea i-a interzis să părăsească domiciliul. În dimineața următoare, Thomas Simons, asistentul lui Whitehead, care lucrase la Ambasada SUA din București în anii '70 și vorbea românește, a încercat să-l viziteze pe Brucan, dar, deși și-a prezentat pașaportul, i s-a refuzat accesul de către ofițerii de miliție. Două zile mai târziu, telefonul lui Brucan a fost reconectat, corespondența a început să sosească, iar el a primit permisiunea de a se deplasa liber, deși era în continuare urmărit de la distanță de agenții Securității. Libertatea de mișcare i-a fost extinsă pentru a-i permite să accepte o invitație oficială de a vizita Statele Unite și Marea Britanie în noiembrie 1988, unde a susținut prelegeri despre „Criza comunismului". La o conferință din SUA a fost invitat să țină aceeași prelegere la Moscova, iar la finalul vizitei sale la Londra, unde și-a anunțat intenția de a vizita capitala sovietică[55], a zburat la Moscova, unde a fost primit de Anatoli Dobrînin, fostul ambasador sovietic la Washington.[56] Cele trei întâlniri ale sale i-au transmis un semnal clar lui Ceaușescu cu privire la prestigiul de care se bucura Brucan, un prestigiu cu atât mai puternic cu cât traversa linia de separație ideologică dintre Vest și Est. Era o dovadă cu privire la izolarea lui Ceaușescu, despre care Brucan avertizase în prima sa declarație de după Brașov, și succesul pervers al președintelui României de a uni atât Vestul, cât și Estul împotriva lui.

Conștientizarea necesității de a îmbunătăți imaginea dezastruoasă a lui Ceaușescu în străinătate a determinat Consiliul de Stat să anunțe din timp, în octombrie 1987, un decret privind o amnistie și o grațiere pentru anumite categorii de infractori condamnați, care urma să intre în vigoare două luni mai târziu, pe 30 decembrie, la a patruzecea aniversare a republicii. Grațierea viza deținuții condamnați până la cinci ani de închisoare, iar celor cu pedepse mai mari li se reducea durata condamnării. Infracțiunile mai grave, precum omorul, avortul, agresiunea și tâlhăria, nu erau incluse în decret. De asemenea, amnistia îi viza și pe cei care încercaseră să părăsească ilegal țara, fără pașaport. Deși zeci de mii de cetățeni români emigraseră legal între 1975 și 1986, alte câteva mii încercaseră să fugă ilegal și fuseseră arestați. Alții, mai puțin norocoși, fuseseră împușcați de grănicerii români în timp ce încercau să treacă frontiera spre Ungaria sau Iugoslavia, iar un număr necunoscut pieriseră înecându-se în Dunăre. Pietrele funerare fără nume

de pe malul iugoslav al fluviului stau mărturie pentru aceste tentative disperate.

Este limpede că decretul fusese emis pentru a influența decizia Congresului SUA în privința suspendării pentru șase luni a Clauzei Națiunii celei Mai Favorizate acordate României, însă au existat și considerente practice. Supraaglomerarea închisorilor din România, provocată de numărul mare de condamnați, a pus presiune pe Ceaușescu să ia măsuri, iar decretul din octombrie 1987 era a șaisprezecea amnistie de acest fel de când el preluase puterea.[57] Este imposibil de estimat câți dintre acești condamnați încercaseră să fugă din țară, dar cu greu se poate evita concluzia că mulți dintre cei aproximativ 25.000 de tineri care comiseseră infracțiuni penale în 1981 fuseseră arestați tocmai pentru asemenea încercări.[58]

Decretul nu făcea nici o referire la deținuții politici. Nu era de mirare, întrucât autoritățile române negau existența acestora, însă Amnesty International a identificat într-un raport publicat în iulie 1987 aproximativ 15 persoane închise pentru delicte politice. Printre ele se numărau Francisc Barabas, în vârstă de 40 de ani, membru al minorității maghiare, condamnat în noiembrie 1983 la șase ani de închisoare (pedeapsa i-a fost majorată la șapte ani în urma apelului), pentru distribuirea de manifeste denigratoare la adresa lui Ceaușescu în Miercurea Ciuc; Ion Bugan, de aproximativ 50 de ani, electrician din Tecuci, condamnat în 1983 la zece ani de detenție pentru că circulase cu mașina prin centrul Bucureștiului având o fotografie cu Ceaușescu pe care scria: „Călăule, nu te vrem conducător"; Dumitru Iuga, de 40 de ani, electrician din București, care, împreună cu un mic grup de studenți și muncitori, plănuise un protest anti-Ceaușescu și fusese condamnat alături de alți șapte la pedepse cuprinse între cinci și zece ani; în fine, Gheorghe Năstăsescu, un muncitor în construcții în vârstă de 56 de ani din Iași, care îl denunțase public pe Ceaușescu pe o stradă din București și fusese condamnat la nouă ani de închisoare.[59]

Încălcările drepturilor omului au avut parte de o demonstrație chiar în fața forului relevant al ONU prin cazul lui Dumitru Mazilu, un oficial român care, după ce fusese desemnat în 1985 de către Națiunile Unite să elaboreze un raport despre „drepturile omului și tineretul din România", a fost împiedicat să îl prezinte Subcomisiei pentru Prevenirea Discriminării și Protecția Minorităților de la Geneva, în iunie 1987. La acea vreme, reprezentanții României au informat subcomisia că Mazilu, numit de guvernul român în acest for încă din 1983, suferise un atac de cord și se afla în spital, dar absența lui de la sesiunea subcomisiei din 8 august 1988 a stârnit suspiciuni în rândul colegilor săi. Subsecretarul general suedez al ONU a declarat că Mazilu își exprimase dorința de a continua lucrul la raport și de a veni la Geneva, însă, întrucât autoritățile de la București nu îi permiteau să călătorească, ONU a decis să solicite guvernului român să primească un reprezentant ONU care să colaboreze cu Mazilu la București. Românii au ignorat cererea.[60]

Apoi, agenția Reuters a publicat o scrisoare pe care Mazilu o trimisese în aprilie 1988 președintelui subcomisiei ONU și în care inventaria „arsenalul de măsuri represive" luate împotriva lui după ce, în toamna lui 1987, refuzase să abandoneze lucrul la raportul său. În luna decembrie din acel an, fusese forțat să se pensioneze din funcția de șef al Departamentului juridic din Ministerul de Externe, după două internări în spital, iar din februarie 1988, peste 20 de milițieni fuseseră puși să-i supravegheze pe el și pe familia lui „zi și noapte".

Afirmația lui Mazilu potrivit căreia „încălcările frecvente ale drepturilor și libertăților tinerilor din diferite țări, inclusiv din țara mea" făceau studiul său absolut necesar trebuie să le fi sunat ciudat cunoscătorilor realităților românești, având în vedere trecutul lui Mazilu, de slujitor nu doar al regimului Ceaușescu[61], ci, se pare, și al aparatului de securitate. Născut la Bacău în 1934, se presupune că a fost recrutat în Securitate în 1952 și instruit ca anchetator. În 1956, când s-a înscris la Facultatea de Drept a Universității din București, avea gradul de locotenent-major.[62] Și-a finalizat studiile în 1960 și a avansat până la gradul de colonel, a studiat dreptul și a obținut doctoratul la Universitatea din Cluj. Potrivit *României libere*, a fost numit comandant al școlii de ofițeri de securitate a Ministerului de Interne de la Băneasa, iar mai târziu profesor la Academia de Partid „Ștefan Gheorghiu".[63] La începutul anilor 1970, a devenit director adjunct al Institutului de Științe Politice și Studii asupra Problemei Naționale, iar în 1974 a fost numit secretar general al Asociației Române pentru Națiunile Unite. În 1981, a reprezentat România la sesiunea Comitetului Juridic al Adunării Generale a ONU.[64]

ONU nu și-a exprimat nici o rezervă față de metamorfoza tardivă a lui Mazilu și a tratat cazul lui ca pe o problemă reală de drepturi ale omului, însă o perspectivă mai realistă, chiar dacă cinică, a fost exprimată de reprezentantul sovietic în subcomisie, care a declarat că „nu are rost" ca subcomisia să adopte o rezoluție prin care secretarului general Javier Pérez de Cuéllar să i se ceară să stabilească un „contact personal" cu Mazilu, având în vedere declarația observatorului oficial român conform căreia țara sa va respinge orice demers care ar implica o „inspecție sau un control". Nu putea exista o dovadă mai clară a neputinței ONU de a impune respectarea propriei sale carte privind drepturile omului decât acest eșec de a remedia abuzul comis de un stat semnatar asupra unuia dintre propriii membri ai comitetului![65]

Nu era deloc de mirare, așadar, că Ceaușescu se simțea îndreptățit să acționeze cum dorea împotriva celei mai curajoase și onorabile dintre disidenții României, Doina Cornea, lector universitar la Universitatea din Cluj, care a fost demisă din funcție pe 15 septembrie 1983. Doina Cornea s-a născut la Brașov în 1929. În 1948, s-a înscris la Universitatea din Cluj pentru a studia franceza și italiana, iar după absolvire a fost numită profesoară de limba franceză la liceul din Zalău, unde s-a căsătorit cu un avocat local. În 1958, s-a întors la Cluj, unde a fost angajată ca asistent universitar. Temerile ei față de impactul regimului comunist

asupra societății românești au fost exprimate public pentru prima oară în 1982.

La o primă privire, am putea interpreta seria de proteste ale Doinei Cornea drept acte pur politice, incluzând programe pentru reformă democratică, denunțuri împotriva demolării satelor și exprimarea solidarității cu alți disidenți. Totuși, ele aveau și un conținut moral profund, aflat în continuitate cu scrisorile pe care le-a redactat după revoluție.[66] În centrul mesajelor Doinei Cornea se afla convingerea că fiecare om trebuie să se considere responsabil pentru faptele lui și să recunoască faptul că orice eșec de a acționa responsabil are repercusiuni asupra societății în ansamblu. Regenerarea spirituală și morală presupunea o renunțare la concepția materialistă despre viață, iar într-o serie de reflecții adresate tinerilor în 1985 Doina Cornea a analizat rolul jucat de materialism în derutarea societății românești.

Încă de la prima scrisoare pe care a trimis-o la Radio Europa Liberă în 1982, era limpede că Doina Cornea nu era preocupată doar de problemele materiale cu care se confruntau românii, ci și de cele spirituale. Criza prin care trecea România era, în viziunea ei, în aceeași măsură spirituală și materială. În scrisoarea adresată „celor care nu au încetat să gândească", ea reflecta asupra cauzelor mai profunde ale crizei:

> Greutățile care s-au abătut asupra noastră m-au făcut să meditez asupra cauzelor mai adânci care le-au provocat. În emisiunile dumneavoastră invocați de cele mai multe ori cauzele imediate, de pildă o economie greșit concepută, centralizarea excesivă a puterii, în ultimă instanță sistemul nostru economico-social atât de rigid. Eu, trăind aici, ca profesoară, întrezăresc o cauză mult mai generală și mai adâncă a acestei catastrofe: este vorba de devalorizarea culturală și spirituală a societății noastre, în urma impunerii unei ideologii reducționiste, sterilizante. Mă întreb cum s-a putut ajunge aici, mă întreb, mai ales, dacă nu cumva fiecare dintre noi, indivizi mărunți și neînsemnați, nu are și el o vină în toate acestea. Dacă ne privim bine, până în adâncul sufletului, nu vom găsi oare atâtea compromisuri încheiate, atâtea neadevăruri acceptate și difuzate?[67]

Acceptând aceste neadevăruri, românii deveniseră „un popor fără o scară de valori morale și spirituale, un popor hrănit doar cu lozinci reducționiste", iar acest proces de „secătuire spirituală" se afla la originea tuturor neajunsurilor vieții. Doina Cornea se descria pe ea însăși și pe colegii ei intelectuali drept spectatori pasivi „la o regretabilă pervertire a conștiinței", care dusese la înlocuirea valorilor morale cu cele materiale. Această stare de fapt nu putea fi depășită decât printr-o întoarcere la „spiritual", definit drept „valoare maximă, generatoare de inteligență, de etică și de cultură, de libertate și de responsabilitate". Ea își îndemna colegii profesori să nu mai predea lucruri în care nici ei, nici studenții sau elevii lor nu credeau: „Obișnuiți-i să gândească mai liber, mai curajos, mai conștiincios, mai generos".

La finalul scrisorii, Doina Cornea își cerea scuze pentru că nu-și dezvăluise identitatea, explicând că i se părea mai important să poată păstra contactul cu studenții. Dintr-o neînțelegere, ea a fost totuși numită ca autoare atunci când scrisoarea a fost difuzată, în august 1982, la Europa

Liberă: semnase scrisoarea doar pentru a-i garanta autenticitatea. Așa cum era de așteptat, această dezvăluire a avut consecințe. A fost anchetată de ofițeri ai Securității și denunțată într-o ședință a cadrelor didactice de la Universitatea din Cluj. Pe 15 septembrie 1983, după 25 de ani în care predase limba franceză, contractul de muncă i-a fost reziliat de rectorul universității, sub pretextul că le-ar fi dat studenților să citească *Jurnalul* lui Mircea Eliade și că ar fi afirmat, la cursuri, că riscul discreditării culturii române venea din compromisurile făcute de majoritatea intelectualilor.

Aceste fapte au fost aduse la cunoștința publicului într-o a doua scrisoare trimisă BBC-ului și postului Europa Liberă în ianuarie 1984, în care Doina Cornea protesta împotriva restricțiilor severe impuse libertății academice și își exprima amărăciunea că autoritățile universitare nu fuseseră măcar curioase să afle direct de la ea ce idealuri încerca să promoveze în fața studenților, ca să nu mai vorbim de curajul de a-și apăra angajații.[68] Apoi, textele semnate de Doina Cornea au început să curgă în flux constant, sub forma unor meditații, difuzate de Europa Liberă în 1984, 1985 și 1986.[69] Întrebarea implicită în fiecare dintre ele era: „Cum putem noi, românii, regăsi drumul către acea stare autentică de puritate lăuntrică, fără de care viața își pierde orice virtute?" Răspunsul era că, pentru a ajunge la acea puritate interioară, era nevoie de o regenerare morală și spirituală, dependentă de înlăturarea fricii și de renunțarea la lașitate. Lașitatea era cea care deschidea drumul dublicității cotidiene și paranoiei colective. Atât timp cât regenerarea morală și spirituală nu avea loc, viața publică din România urma să rămână contaminată de 40 de ani de pervertire. Această temă avea să revină și în mesajele din scrisorile sale de după Revoluție: chiar dacă situația politică și economică se schimbase, perversiunea morală nu putea dispărea fără ca fiecare individ să recunoască și să conștientizeze nevoia de a-și schimba comportamentul.[70]

În august 1987, Doina Cornea i-a adresat prima scrisoare deschisă lui Ceaușescu. Acolo, milita pentru o reformă a învățământului din România, aflat în slujba intereselor politice. Solicita mai multă autonomie pentru universități, intensificarea schimburilor academice cu universități din străinătate, degrevarea cadrelor didactice și a elevilor de toate activitățile extrașcolare, precum culesul recoltei în ultimele două săptămâni din septembrie, introducerea educației religioase și înființarea de școli și clase speciale pentru copiii cu dizabilități. Își susținea pledoaria, potrivit căreia scopul educației era să-i învețe pe elevi cum să gândească, nu să le împuieze capul cu informații, propunând ca manualele școlare să includă fragmente din operele unor scriitori români de prestigiu precum Mircea Eliade, Constantin Noica, Emil Cioran și Eugen Ionescu. Dacă Ceaușescu a aflat sau nu despre conținutul acestei scrisori e neclar. Nu a existat nici un răspuns și nici nu au fost luate măsuri suplimentare împotriva Doinei Cornea de către autorități. Acestea însă au acționat trei luni mai târziu.

Aflând despre revolta muncitorilor de la Brașov din 15 noiembrie 1987, Doina Cornea a redactat câteva manifeste pe care, împreună cu fiul ei, Leontin Iuhas, le-a împărțit pe 18 noiembrie în fața Universității și a unor fabrici din Cluj, îndemnându-i pe muncitori să-și arate solidaritatea cu cei de la Brașov. Mama și fiul au fost arestați a doua zi și reținuți de Securitate până la sfârșitul lui decembrie, când, în urma reacției publice consemnate în presa occidentală și în special a unui documentar despre România lui Ceaușescu realizat de Christian Duplan și difuzat pe postul de televiziune France 3 pe 10 decembrie, care includea un interviu cu Doina Cornea, au fost eliberați. Aceasta din urmă și-a exprimat recunoștința față de mass-media pentru rolul jucat în eliberarea ei și le-a mulțumit tuturor celor care demonstraseră în favoarea ei la Paris, Geneva și Londra, protestând împotriva interceptării corespondenței ei de către autoritățile române, a întreruperii convorbirilor telefonice și a urmăririi vizitatorilor care îi treceau pragul. Pe scurt, trăgea ea concluzia, autoritățile făceau tot posibilul să îi izoleze pe ea și pe toți cei care încercau să vorbească în mijlocul dezastrului care îi înconjura.[71]

În vara anului 1988, Doina Cornea a aflat de la Europa Liberă că fusese invitată la o conferință pe tema drepturilor omului, la Cracovia; scrisoarea de invitație nu i-a parvenit niciodată. Cererea de eliberare a unui pașaport pentru a putea călători i-a fost respinsă, iar acest refuz a determinat-o să le scrie organizatorilor conferinței o scrisoare de mulțumire, propunând, totodată, o contribuție la tema posibilă de discuție: „De ce mișcarea de opoziție nu reușește în țările noastre?" Răspunsul, scria ea, se regăsea în scrierile filozofului român Constantin Noica (1909–1987), care susținea că individului i se răpise împlinirea spirituală prin impunerea unei ideologii totalitare materialiste. Această ideologie generase un sistem social care zdrobea individul, ceea ce făcea ca sistemul însuși să devină anemic și ineficient, căci, în absența pluralismului și a diversității spirituale, societatea era condamnată la stagnare, mediocritate și uniformizare. Membrii acestor societăți, cu puține excepții, fuseseră „contaminați" de tentațiile materialismului și nu mai aveau curajul să conteste ordinea politică.

Atât această scrisoare, cât și următoarea – cunoscută drept „Scrisoarea din 23 august", după data difuzării ei la Radio Europa Liberă în 1988, aleasă deliberat să coincidă cu ziua națională a României – au fost scoase din țară pe ascuns de Josy Dubié, realizatorul documentarului despre Doina Cornea și România intitulat *Dezastrul roșu*, difuzat la televiziunea belgiană pe 8 decembrie 1988 și preluat ulterior de posturi din Franța și Canada. „Scrisoarea din 23 august" era adresată lui Ceaușescu și fusese redactată de Doina Cornea la cererea a doi muncitori, Iulius Filip și Dumitru Alexandru Pop, care fondaseră un sindicat numit Libertatea și intenționau să o semneze, după ce făcuseră același lucru cu o altă scrisoare, redactată anterior de Doina Cornea în iulie, ca protest împotriva sistematizării satelor, dar aceasta ajunsese la Europa Liberă abia la începutul lui septembrie (vezi mai jos). Era, în esență, programul politic al Doinei Cornea și un rechizitoriu fără menajamente la adresa

lui Ceaușescu, pe care îl considera personal responsabil pentru dezastrul spiritual și economic care plana asupra țării. Primele rânduri anticipau atacurile frontale care urmau să vină:

> Domnule Președinte al Consiliului de Stat,
> Pe măsură ce abuzurile, represiunile, corupția, nedreptatea, falsul și dezinformarea se întețesc, de sus și până jos, crește și îngrijorarea, jalea, nesiguranța populației.
>
> Deoarece atât prin politica dvs. internă, cât și prin cea externă actuală, atât prin politica economică, cât și prin cea socială expuneți la mari riscuri viitorul țării, securitatea ei, bunul ei renume internațional, dar și integritatea fizică, morală și spirituală a populației, îndrăznim să vă adresăm următoarea rugăminte, care ar cuprinde de fapt o alternativă, două soluții posibile pentru evitarea unui dezastru iminent și ireparabil:
>
> a) fie să renunțați, împreună cu nomenclatura care vă susține, la conducerea țării, în cazul că nu vreți să renunțați la linia de guvernare adoptată pentru a nu recunoaște că este greșită; ar fi un act prin care ați da într-adevăr dovadă de responsabilitate și abnegație, iar poporul român v-ar fi recunoscător, așa cum v-a fost recunoscător când – prin anii '60 – i-ați redat un fel de respirație, de speranță;
>
> b) fie să procedați la introducerea unor reforme – începând cu principiul pluralismului democratic, cel al separării puterii administrative și juridice de puterea de partid, cel al competenței și al moralității în alegerea cadrelor de răspundere, indiferent de apartenența lor politică, până la cel al liberalizării societății, economiei, instituțiilor și culturii.
>
> Marea majoritate a populației gândește astfel. Brașovul a constituit o dovadă.[72]

Doina Cornea continua să-l acuze pe Ceaușescu de „deteriorarea sau epuizarea celor mai de seamă bunuri și resurse ale neamului ", de „secătuirea spirituală a indivizilor", „înăbușirea responsabilității individuale, a creativității și a inventivității". Își propunea propriul program de reformă politică și economică, cerând liderului român să respecte autonomia Bisericii Ortodoxe față de stat, să reînființeze Biserica Greco-Catolică (Uniată), să creeze cadrul pentru desfășurarea publică a tuturor proceselor din justiție, să-i pună în libertate pe deținuții politici, să garanteze libertatea de exprimare, libertatea presei, libertatea de întrunire și libertatea de circulație. În plan economic, propunerile ei (posibil redactate și cu contribuția celorlalți semnatari) includeau desființarea întreprinderilor nerentabile, retehnologizarea altora, pentru a le face competitive pe plan internațional, angajarea de specialiști străini, desființarea cooperativelor agricole nerentabile și revenirea la proprietatea privată asupra terenurilor. În cele din urmă, ea cerea „oprirea urgentă a demolării satelor" prin programul de „sistematizare", care alungase „sute de mii de familii" de pe „așezările lor ancestrale".

Accelerându-și planul de a reduce la jumătate numărul satelor din țară până în anul 2000, Ceaușescu și-a creat singur o problemă, fiindcă a reușit să atragă atenția internațională asupra excesele regimului și i-a adus Doinei Cornea un mare val de susținere pe plan intern.[73] Douăzeci și șapte de profesori, scriitori și muncitori din orașele Cluj, Sibiu, Făgăraș și Zărnești, din Transilvania, printre care Iulius Filip și Dumitru

Alexandru Pop, și-au pus semnătura pe a treia scrisoare deschisă a Doinei Cornea către Ceaușescu.[74] Această scrisoare reprezenta un exemplu rar în România de protest colectiv, atât din partea intelectualilor, cât și din cea a muncitorilor. Redactată în iulie 1988, dar difuzată de Europa Liberă abia la începutul lunii septembrie și publicată ulterior în *The Spectator* și *Le Monde*, scrisoarea era dedicată în întregime planului de sistematizare și constituia o condamnare energică a acestuia. Argumentele Doinei Cornea erau formulate în limbajul tradiționaliștilor români, care așezau viața rurală în centrul identității naționale: „Un sat este o comunitate spirituală care s-a înjghebat de-a lungul secolelor. [...] E cimitirul [...], e biserica. Lovind în casa țărănească, [...] loviți în sufletul neamului".

Dacă Ceaușescu dorea cu adevărat să ridice nivelul de trai al țăranilor, aceștia ar fi putut fi ajutați prin retrocedarea pământurilor. Întregul plan de sistematizare trebuia supus aprobării poporului:

> Considerăm că nu aveți dreptul, fără a comite un grav abuz de putere, să demolați mii de sate fără consimțământul populației vizate și chiar fără consimțământul întregii națiuni.[75]

Într-o mișcare ce reprezenta culmea ironiei pentru liderul român, un grup de maghiari din Cluj și-a anunțat susținerea pentru apelul Doinei Cornea.[76] Sistematizarea a reușit astfel să creeze unitate între români și maghiari, în timp ce toate celelalte măsuri ale regimului eșuaseră; era însă o unitate în opoziția față de Ceaușescu.

După publicarea acestei scrisori, Doina Cornea a fost plasată în arest la domiciliu, restricție care avea să fie ridicată abia pe 21 decembrie 1989. Înainte de a fi impus acest arest, ea a reușit totuși să trimită peste graniță, pe ascuns, o scrisoare adresată papei Ioan Paul II, semnată de ea și de alți șase membri ai Bisericii Greco-Catolice, printre care fiul ei și patru dintre semnatarii protestului împotriva sistematizării[77], apelând la ajutorul acestuia pentru restabilirea drepturilor Bisericii lor în România:

> În ciuda declarațiilor oficiale din partea autorităților române că nu ar mai exista greco-catolici în țară, noi dorim să reafirmăm existența noastră în fața Sfântului Scaun și a lumii întregi, solicitând totodată sprijinul Sanctității Voastre pentru menținerea Bisericii Greco-Catolice și repunerea ei în drepturi.[78]

Apelul lor fusese determinat de o propunere a autorităților române potrivit căreia foștii greco-catolici – în exclusivitate români transilvăneni – urmau să se alăture Bisericii Romano-Catolice, ai cărei credincioși erau în majoritate maghiari, iar slujbele romano-catolice să se desfășoare în limba română. Acceptarea acestei propuneri ar fi avut două consecințe: foștii greco-catolici din mediul rural, susțineau semnatarii, ar fi fost asimilați în Biserica Ortodoxă, pur și simplu pentru că în satele românești nu exista o altă confesiune – de fapt, așa ceva se întâmplase deja după suprimarea Bisericii Greco-Catolice în 1948, chiar dacă scrisoarea nu menționa acest aspect; în al doilea rând, maghiarii romano-catolici ar fi văzut cum poziția limbii lor era erodată.

Lupta Doinei Cornea împotriva regimului căpăta astfel o dimensiune explicit religioasă, ceea ce însemna că Vaticanul nu putea rămâne indiferent față de soarta ei.

De altfel, o campanie pentru eliberarea ei din arestul la domiciliu a capătat amploare în iarna lui 1988, alimentată de difuzarea documentarului *Dezastrul roșu* pe postul de televiziune belgian. Parlamentul European și Confederația Internațională a Sindicatelor Libere au adoptat rezoluții în sprijinul Doinei Cornea, iar Laurent Fabius, președintele Adunării Naționale din Franța, Valéry Giscard d'Estaing, fost președinte al Franței, și Leo Tindemans, ministrul de externe belgian, au intervenit personal pe lângă guvernul român.[79] În ianuarie 1989, ambasadorul britanic la București, Hugh Arbuthnott, a fost bruscat de milițieni autohtoni în timp ce încerca să se apropie de locuința Doinei Cornea din Cluj și a fost obligat să renunțe. Mai mulți ambasadori ai Comunității Europene au încercat să intervină, printre ei numărându-se și ambasadorul Olandei, Coen Stork, care a solicitat oficial informații despre situația Doinei Cornea – fără ca regimul să dea înapoi.[80] Totuși, presiunea internațională a continuat să crească.

În martie, Comisia pentru Drepturile Omului a ONU de la Geneva a votat în favoarea investigării suspiciunilor de abuzuri din România. În aprilie 1989, BBC a primit textele a două noi scrisori deschise semnate de Doina Cornea și adresate lui Ceaușescu. Prima, datată 9 aprilie 1989 și semnată de încă șase persoane[81], era cel mai vehement atac al ei de până atunci la adresa președintelui:

> Această guvernare obositoare pe care ne-o impuneți, împotriva fibrei noastre constitutive, morale și biologice, devine din ce în ce mai greu de suportat.
> Ne-ați dărâmat bisericile cele mai dragi nouă, cele mai vechi. Ați răscolit morminte de voievozi. Ați început să dărâmați satele țării, vechi de mai multe sute de ani, să le distrugeți ordinea firească. Ați strivit ființa interioară a oamenilor, umilindu-le năzuințele și cererile legitime, umilindu-le conștiința, silindu-i, sub presiuni și teroare, să ia minciuna drept adevăr și adevărul drept minciună, să consimtă astfel la propria lor schilodire morală. [...]
>
> Puneți capăt acestei politici represive, încă și mai distrugătoare decât dezastrul economic pe care l-ați provocat. Ana Blandiana, Dan Deșliu, Mircea Dinescu sunt poeții neamului întreg, și nu obiectele dvs. personale! [...]
>
> Opriți reprimarea celor drepți! Opriți infamele înscenări de procese [...].
>
> Puneți în libertate ziariștii și tipografii care n-au altă vină decât aceea de a nu mai fi suportat să trăiască în minciună. [...]
>
> Încetați persecuțiile împotriva foștilor înalți demnitari comuniști care, pe drept cuvânt, vă reproșează că ați angajat țara într-un socialism anacronic și represiv.[82]

La mai puțin de o săptămână a urmat cea de-a doua scrisoare.[83] Aceasta enumera măsurile luate împotriva Doinei Cornea și a familiei sale, demonstrând că ele nu aveau nici o bază legală în dreptul românesc. Nicăieri nu se găsea o condamnare mai concisă a disprețului regimului față de statul de drept și a naturii arbitrare a puterii. Scopul acestor practici abuzive și ilegale era, după cum sublinia Doina Cornea, de a zdrobi voința oamenilor, România devenind astfel „o uriașă închisoare în care

cetățeanul e în permanență agresat și umilit". Ea încheia însă pe un ton sfidător, cu certitudinea că „viața, fragila viață, va învinge".[84]

Notorietatea internațională obținută de Doina Cornea în urma reținerii a fost confirmată de invitația transmisă de Danielle Mitterrand, soția președintelui Franței, de a participa la o conferință despre drepturile omului desfășurată la Paris între 22 și 24 iunie, cu ocazia bicentenarului Revoluției Franceze. Din nou, autoritățile române au refuzat să-i acorde Doinei Cornea viza de ieșire. O altă invitație, pentru luna iulie, adresată de Comisia pentru Relații cu Țările Europene Non-Membre din cadrul Consiliului Europei, de a lua cuvântul la o reuniune la Strasbourg, nu a mai ajuns la ea pentru că fusese înmânată ambasadorului român de la Paris.

În acel moment, tratamentul aplicat Doinei Cornea de către autoritățile române nu mai era singular: ea împărtășea aceeași soartă cu scriitori și personalități politice precum Mircea Dinescu sau Silviu Brucan. Însă Doina Cornea își asumase poziția critică cu mult înainte ca schimbările din Uniunea Sovietică să creeze o umbrelă politică – fie ea și imperfectă – pentru cei pe care istoria profesională sau familială îi lega de locul de origine al comunismului. Doina Cornea a rămas timp de aproape șapte ani o figură în bună măsură izolată în peisaj, și tocmai de aceea mesajul ei a căpătat forță: el era născut din experiența personală de zi cu zi, comună cu a celor care o ascultau. În ochii ei, cele mai grave crime comise de regimul Ceaușescu erau acelea de a-i deposeda pe oameni de demnitatea lor umană, de a-i reduce la o condiție animalică, în care lupta pentru hrană devenise principala preocupare, de a transforma mizeria în sistem și de a atomiza și uniformiza populația României. Faptul că puțini dintre concetățeni au luat atitudine nu trebuie văzut ca un eșec, ci mai degrabă ca o confirmare a dificultății misiunii asumate și a succesului cu care regimul îi brutaliza pe oameni. Provocarea solitară a Doinei Cornea la adresa dictatorului, refuzul de a abdica de la propria demnitate și de a tăcea în fața persecuțiilor și intimidărilor sunt dovada forței interioare a unei femei remarcabile, care vreme de aproape un deceniu a întruchipat conștiința românilor.

Nu este o exagerare să afirmăm că nici un alt caz individual nu a atras mai mult atenția asupra abuzurilor în privința drepturilor omului în România și asupra carantinei internaționale – tardive, dar ferme – impuse regimului Ceaușescu. Pe 9 martie 1989, în mijlocul unei avalanșe de critici dinspre Vest și dinspre Est, Comisia ONU pentru drepturile omului de la Geneva a adoptat, cu 21 de voturi pentru și șapte împotrivă, o rezoluție care cerea o anchetă privind violarea drepturilor omului în România, prima de acest tip autorizată în lume în cei cinci ani care trecuseră. Un semn clar al izolării internaționale a României a fost abținerea de la vot a aliaților din blocul estic – Uniunea Sovietică, Bulgaria și Germania de Est –, în timp ce Ungaria a mers chiar mai departe și s-a alăturat inițiatorilor rezoluției. Textul rezoluției punea accentul pe planul de sistematizare rurală și pe tratamentul aplicat minorităților

naționale, semnalând totodată numărul mare de refugiați maghiari care fugiseră din Transilvania în lunile anterioare.[85]

Delegația română a făcut eforturi disperate de a influența votul; șeful delegației, Gheorghe Dolgu, a acuzat Ungaria de revizionism și de încercarea de a abate atenția populației sale de la problemele economice interne. A încercat să obțină sprijinul țărilor din Lumea a Treia, care dețineau majoritatea în cadrul comisiei ONU de 43 de membri, dar soliditatea dovezilor împotriva României i-a anulat demersul. Pe 3 martie, Confederația Internațională a Sindicatelor Libere a depus o plângere oficială la Comisia ONU, acuzând România de grave abuzuri asupra drepturilor muncitorilor. Pe 6 martie, ambasadorul SUA, Vernon Walters, a criticat România pentru că s-a plasat „în afara consensului european privind drepturile omului", prin refuzul de a accepta anumite prevederi ale documentului final al Conferinței pentru Securitate și Cooperare în Europa de la Viena. În ajunul votului ONU, Liga pentru Apărarea Drepturilor Omului din România, cu sediul în Germania de Vest, a lansat un apel în favoarea a trei ziariști de la ziarul *România liberă* – Petre Mihai Băcanu, Mihai Creangă și Anton Uncu – care fuseseră arestați cu două luni în urmă pentru că pregătiseră o publicație clandestină intitulată *România*. Ziarul fusese imprimat la o presă de tipar improvizată, pusă în funcțiune de Alexandru Chivoiu, Nicolae Neacșu și Elena Gheorghe, și conținea un articol despre tiranie și demagogie semnat de poetul național Mihai Eminescu, un rechizitoriu împotriva regimului Ceaușescu semnat de Uncu, un apel către public din partea lui Creangă, un editorial semnat de Băcanu, care schița programul publicației, precum și un alt articol în același spirit, semnat de un al patrulea jurnalist, Ștefan Niculescu Maier.

Editorialul lui Băcanu îmbrățișa fără rezerve spiritul glasnostului și afirma că

> *România* va promova informarea larg deschisă, cinstită, chiar polemică, fără a pretinde că deține monopolul adevărului, dar vom încerca să-l căutăm, fără să se mai teamă cineva de caracterul neobișnuit al părerilor. Dorim o cotitură în viața noastră, înviorarea ei, anularea tuturor îngrădirilor privind activitatea individului și care îi lezează demnitatea, dorim reforme în locul administrației birocratice și cinice.[86]

Apariția ziarului fusese programată pe 21 ianuarie astfel încât să coincidă cu sărbătorirea bombastică a zilei de naștere a lui Ceaușescu, dar o cunoștință a unuia dintre jurnaliști a informat Securitatea, iar toți cei implicați în realizarea publicației au fost arestați.[87]

Confirmarea statutului de paria al României pe scena internațională a venit rapid. Pe 8 martie, Comunitatea Europeană a transmis un protest oficial autorităților române privind hărțuirea Doinei Cornea, iar în aceeași zi Consiliul Conferinței Permanente a Comunităților și Regiunilor din Europa a adoptat o rezoluție prin care recomanda sprijinirea satelor românești amenințate de demolare în cadrul programului de sistematizare rurală. Pe 15 martie, un grup de 35 de state participante

la Congresul Uniunii Interparlamentare desfășurat la Budapesta a decis anularea unei conferințe a Uniunii Interparlamentare ce urma să aibă loc la București în luna mai. În ziua următoare, Parlamentul European a adoptat o rezoluție care condamna „suprimarea chiar și a celor mai elementare drepturi ale omului în România", „represiunea brutală a minorităților" și „neglijarea deliberată a persoanelor cu handicap și a vârstnicilor". Comisarul pentru Afaceri Externe al Comunității Europene, Frans Andriessen, a anunțat că CE suspendase negocierile privind un nou acord comercial cu România din cauza lipsei de respect față de drepturile omului.

Aceste reacții ale comunității internaționale au coincis cu creșterea nemulțumirii față de Ceaușescu în cercurile intime ale politicii românești. Pe 10 martie, BBC a făcut publică o scrisoare deschisă adresată președintelui și semnată de șase veterani ai partidului. Trei dintre aceștia fuseseră membri ai Comitetului Politic Executiv (Biroului Politic): Gheorghe Apostol (1913–2010), prim-secretar al Partidului între aprilie 1954 și octombrie 1955[88], Alexandru Bârlădeanu (1911–1997), principal economist al Partidului și un actor-cheie în conturarea autonomiei României față de Uniunea Sovietică, și Constantin Pârvulescu (1895–1992), membru fondator al PCR în 1921 și secretar al acestuia pentru o scurtă perioadă între aprilie 1944 și 1945. Ceilalți semnatari erau Silviu Brucan[89], Corneliu Mănescu (1916–2000), ministru de externe între 1961 și 1972 și președinte al Adunării Generale a ONU între 1967 și 1968, și Grigore Ion Răceanu (1906–1996), un alt veteran al partidului.[90]

Așa cum am arătat deja, nu era pentru prima dată când Pârvulescu și Brucan protestau împotriva politicilor lui Ceaușescu. La Congresul al XII-lea al Partidului, în 1979, Pârvulescu, care avea atunci 84 de ani, îl acuzase pe secretarul general că punea interesele personale mai presus de cele ale țării și declara că nu va vota pentru realegerea sa. După revolta de la Brașov din noiembrie 1987, Brucan rupsese tăcerea oficială, vorbind în sprijinul muncitorilor și referindu-se la legitimitatea revendicărilor acestora.

Totuși, „Scrisoarea celor Șase", așa cum avea să fie cunoscută, era fără precedent din trei puncte de vedere: în primul rând, ca protest împotriva politicilor lui Ceaușescu venit din interiorul eșalonului superior al Partidului Comunist; în al doilea, fiindcă era un protest colectiv; și, în al treilea, prin faptul că, nevoiți să trimită scrisoarea în afara țării, semnatarii recunoșteau implicit că nu mai exista nici un mecanism intern prin care să se poată discuta problemele partidului. Scrisoarea era, deopotrivă, o admitere a emasculării totale a Partidului Comunist Român și a dictaturii absolute exercitate de Ceaușescu asupra țării.

Spre deosebire însă de scrisorile Doinei Cornea, „Scrisoarea celor Șase" nu era redactată în spiritul democrației pluraliste, ci pleda mai degrabă pentru pluralismul de partid, exprimându-și criticile dintr-o poziție de loialitate față de statul-partid. Invocând modelul politicii de glasnost a lui Gorbaciov, semnatarii afirmau că își asumau gestul deoarece „însăși ideea de socialism, pentru care noi am luptat, este discreditată

prin politica dumneavoastră" și „țara noastră este izolată în Europa". Ei erau conștienți de riscuri: „Ne riscăm libertatea și poate chiar viețile noastre". Nu era o teamă nejustificată: Brucan fusese deja avertizat de două ori de conducerea Comisiei de Control a Partidului că încălca disciplina comunistă discutând probleme interne ale partidului în afara cadrului organizat, după declarația sa în sprijinul muncitorilor de la Brașov din noiembrie 1987.

Scrisoarea conținea cinci puncte principale. Primul se referea la condamnarea pe care politicile lui Ceaușescu o atrăseseră atât în interiorul, cât și în afara țării: „Comunitatea internațională vă reproșează nerespectarea Actului final de la Helsinki, pe care l-ați semnat. Cetățenii români vă reproșează nerespectarea Constituției, pe care ați jurat să o respectați". În sprijinul afirmațiilor lor, cei șase invocau:

(a) planul de sistematizare, adică de strămutare rurală, care presupunea „mutarea forțată a țăranilor în blocuri de câte trei etaje";
(b) decretul care interzicea cetățenilor români contactul cu străinii, „decret care nu a fost niciodată votat de un organ legislativ și nu a fost niciodată publicat";
(c) Centrul civic – cunoscut și drept Casa Poporului sau Casa Republicii – care „nu dispunea de un buget public" și era construit „cu violarea tuturor legilor existente privitoare la construcții și finanțarea lor";
(d) folosirea Securității, „care este acum dirijată împotriva muncitorilor";
(e) obligativitatea muncii duminica, care contrazicea articolul 19 din Constituție;
(f) interceptarea corespondenței și întreruperea convorbirilor telefonice.

Autorii formulau următorul bilanț tranzitoriu: „Constituția a fost virtualmente suspendată și nu dispunem, în momentul de față, de un sistem legal". Fără respectul față de lege de la cel mai înalt nivel, „societatea nu poate funcționa". Al doilea și al treilea punct al scrisorii abordau economia și problemele provocate de planificarea și proasta administrare din industrie și agricultură: „Planificarea nu mai funcționează, [...] un număr tot mai mare de fabrici nu au materii prime, energie sau piețe, [...] politica agricolă este de asemenea în derută". Planul de sistematizare rurală era considerat irațional: „De ce să urbanizezi satele când nu poți asigura condiții decente de viață în orașe, adică încălzire, iluminat, transport, ca să nu mai vorbim de hrană?" Ironic, scrisoarea argumenta că „un guvern care, timp de cinci ierni la rând, nu este în stare să rezolve asemenea probleme vitale pentru populație dovedește că este incompetent și nepotrivit pentru a guverna. Prin urmare, nu vă formulăm nici o solicitare în acest sens".

Ultimele puncte din scrisoare vizau politicile care au condus la erodarea prestigiului internațional al României. Emigrarea în masă a minorităților etnice demonstra că „politica de asimilare forțată trebuie să înceteze", unele state, precum Danemarca și Portugalia, își închiseseră ambasadele la București, România renunțase la statutul de națiune favorizată în comerțul cu Statele Unite, iar CEE (Comunitatea Economică Europeană) nu mai voia să extindă acordul ei comercial cu România. Răspunderea pentru această izolare tot mai accentuată îi revenea lui Ceaușescu, ale cărui politici atrăseseră atâtea critici internaționale,

încât România ajunsese efectiv în carantină: „Dar cum să îmbunătățești relațiile externe ale României, când toți liderii țărilor necomuniste din Europa refuză să se întâlnească cu dumneavoastră?" Tonul scrisorii devenea constructiv în final: semnatarii își exprimau disponibilitatea „de a participa la un dialog cu guvernul privind căile și mijloacele de depășire a impasului actual". Astfel, cei șase aveau grijă să nu se expună acuzației de subversiune care ar fi putut fi formulată dacă ar fi cerut deschis demisia președintelui și puteau, de asemenea, să se apere de acuzația de trădare, susținând că pledau pentru o soluție internă, în spiritul principiului frecvent invocat de Ceaușescu: „stăpâni pe destinul nostru".

Experiența arătase că o condiție necesară pentru a provoca o breșă în osificarea comunistă a Europei de Est era critica venită din partea unor activiști de partid de rang înalt, deziluzionați de sistemul comunist. Milovan Djilas în Iugoslavia, Imre Nagy în Ungaria, Alexander Dubček în Cehoslovacia și Rudolf Bahro în RDG susținuseră toți schimbarea din interiorul partidului.[91] În România, în schimb, nu existase nici o figură de calibrul acestora. Cu excepția ieșirii publice a lui Pârvulescu din 1979, nu se înregistrase nici o disidență venită din interiorul partidului până la protestul lui Brucan de după revolta de la Brașov din 1987 – și nici măcar acolo, la fel ca în „Scrisoarea celor Șase", nu se formula nici un dubiu asupra validității marxismului. Nu exista nici o recunoaștere a eșecului planificării socialiste, despre care se spunea doar că „nu mai funcționează" în economia românească. Cei șase recunoșteau în mod deschis necesitatea existenței Securității, afirmând că ei înșiși o creaseră „pentru a apăra ordinea socialistă împotriva claselor exploatatoare", și sugerau că doar folosirea abuzivă a acesteia de către Ceaușescu împotriva muncitorilor contribuise la criză.

Acesta era punctul vulnerabil al credibilității apelului lor: nerecunoașterea rolului lor proeminent în abuzurile comise în numele stalinismului în România anilor 1940–1950 și lipsa unei asumări a greșelilor comise le anulau autoritatea morală în fața opiniei publice. Dimpotrivă, apărătorii lui Ceaușescu puteau respinge protestul ca pe un gest disperat al unui grup de activiști prosovietici, marginalizați după mijlocul anilor 1960, când Ceaușescu își consolidase poziția promovând comuniști de orientare „națională". Mai exista și o ruptură între generații, care ar fi trebuit depășită pentru ca protestul celor șase să câștige susținerea tinerilor din partid. Vârsta medie a semnatarilor era de 80 de ani (Pârvulescu avea 94), iar ei erau asociați cu perioada stalinistă, o epocă privită cu dezgust de tinerii nomenclaturiști formați la Academia „Ștefan Gheorghiu".

Pe de altă parte însă, faptul că Brucan avusese posibilitatea să călătorească liber în Uniunea Sovietică, Statele Unite și Marea Britanie în toamna lui 1988 – adică după protestul față de tratamentul aplicat muncitorilor de la Brașov – arăta că Ceaușescu ezita să-l supună acelorași tratamente la care fuseseră supuși „muritorii de rând" de către Securitate. Această precauție era determinată de interesul manifestat de ambasadele SUA și Marii Britanii față de soarta lui Brucan, fiindcă fusese

primit ca invitat oficial de guvernele american, britanic și sovietic în timpul vizitelor sale. Însă imunitatea relativă de care se bucura nu l-a ferit complet de furia lui Ceaușescu. El a ordonat mutarea lui Brucan din casa sa situată într-un cartier rezidențial de elită al Bucureștiului într-o locuință modestă din cartierul Dămăroaia, în timp ce Mănescu a fost mutat într-un apartament cu două camere cu podea de lut, în cartierul Chitila, iar fiica lui, Alexandra, a fost transferată la Piatra Neamț. Pârvulescu a fost dus într-un sat de lângă Vaslui, iar Bârlădeanu a fost plasat într-o casă din cartierul Vatra Luminoasă din București.

Că Ceaușescu a luat foarte în serios această scrisoare a devenit clar la trei zile după ce conținutul ei a ajuns cunoscut în Occident. Într-o mișcare menită să atenueze ceva din virulența criticilor formulate în scrisoare la adresa președintelui, Radio București a anunțat la 14 martie 1989 că Mircea Răceanu, director adjunct în Ministerul de Externe și fiul adoptiv al lui Grigore Ion Răceanu – unul dintre semnatarii scrisorii –, fusese arestat la 31 ianuarie pentru „relații cu elemente străine" și că va fi „judecat pentru spionaj, în urma unei anchete *care nu a fost încă finalizată*" (sublinierea îmi aparține).[92] Acuzația la adresa lui Mircea Răceanu a fost lansată chiar în acel moment, evident, pentru a-i asocia pe cei șase semnatari ai scrisorii de protest cu trădarea și spionajul; ea părea să prefigureze un proces-spectacol de tip stalinist.

Într-o extindere a capetelor de acuzare, un comunicat oficial de presă afirma că Securitatea „a descoperit o acțiune gravă de trădare [...], comisă de Mircea Răceanu, fost angajat în serviciul diplomatic, care s-a pus în slujba unei puteri străine"[93]. Un editorial din ziarul partidului *Scânteia*, publicat la 17 martie, sublinia această asociere reformă-trădare, afirmând că încercările de subminare a independenței naționale fuseseră „precedate de sloganuri perfide, înșelătoare, [...] preluate de unii din penibilă naivitate sau cu rea-credință de elemente trădătoare"[94].

Obsesia regimului pentru securitate era confirmată de concedierea, tot pe 17 martie 1989, a tânărului poet Mircea Dinescu din redacția revistei *România literară* a Uniunii Scriitorilor. În august 1988, Dinescu făcuse o vizită în Uniunea Sovietică, ca invitat al Uniunii Scriitorilor din URSS, iar într-un interviu acordat serviciului românesc al Radioului Moscova, difuzat la 25 august, își exprimase cel mai ferm sprijin manifestat până atunci de un scriitor român față de glasnost și perestroika. Dinescu descria procesul de reformă din Uniunea Sovietică drept „un mare moment de cotitură", cu implicații directe asupra scriitorului și a rolului său social, rol pe care opunea celui impus de Partidul Comunist Român:

> În socialism, scriitorii nu trebuie să fie doar niște instrumente, niște tovarăși care merg pe drumul trasat [...]. Fiecare trebuie să se dezvolte liber și să exprime propriile percepții despre viață și lume. Politicul are numai de câștigat din această [libertate]. Scriitorul este propria sa conștiință. Cândva se spunea că scriitorii sunt colaboratori de încredere ai partidului. Ar trebui înțeles sensul exact al acestor cuvinte; ar trebui înțeles cum poate fi scriitorul un colaborator de încredere. Scriitorul este un observator extraordinar de fin al vieții și, în acest

fel, poate ajuta partidul să înțeleagă mai bine realitatea. [...] În general, misiunea literaturii nu este să ofere soluții, ci să indice problemele.[95]

Acest interviu a fost redifuzat, lucru care sugera că Moscova saluta opiniile lui Dinescu despre reformă și, coroborat cu originea ruso-română a soției sale, e posibil să-i fi oferit acestuia un sentiment de protecție față de furia lui Ceaușescu. La întoarcerea sa în București, în septembrie, Dinescu i-a invitat pe mai mulți prieteni – printre care Gabriel Liiceanu, Alexandru Paleologu și Andrei Pleșu – la el acasă, cu intenția de a redacta un protest colectiv împotriva distrugerii de către Ceaușescu a culturii românești și a satelor țării. Grupul nu a reușit să ajungă la un consens asupra unui text, iar Dinescu a decis să-și formuleze propriul protest. După acea întâlnire, membrii grupului au fost vizitați de ofițeri ai Securității care au susținut că acțiunea lui Dinescu fusese instigată de KGB și că era îndreptată împotriva României în general, și nu doar a lui Ceaușescu; dacă participanții la întâlnire ar fi garantat că nu vor mai participa la astfel de întâlniri, ofițerii s-ar fi asigurat că activitatea lor nu avea să ajungă la urechile lui Ceaușescu.

Dinescu a fost pus sub strictă supraveghere, la fel ca prietenii săi. Un semn clar al nemulțumirii autorităților a fost refuzul cenzorilor din Consiliul Culturii de a aproba publicarea volumului său de poezie *Moartea citește ziarul*. Asupra lui Dinescu s-au făcut presiuni pentru a-și cere scuze pentru ceea ce Mihai Dulea, „comisarul" literar al regimului, considera a fi caracterul „calomnios" al unor poeme, dar poetul a refuzat. La 1 octombrie 1988, la o petrecere privată, autorul acestor rânduri l-a întâlnit pe Dinescu – cu care se împrietenise în 1984, când selectaseră împreună versuri pentru o traducere în limba engleză – și s-a convins de faptul că poetul era decis să reziste presiunilor și, dacă era nevoie, să protesteze public împotriva regimului. Autorul i-a promis sprijinul, angajându-se să atragă atenția presei britanice asupra oricărui gest public pe care l-ar face.

Pe 17 martie 1989, convingerile personale ale lui Dinescu despre abuzurile regimului au devenit publice într-un interviu apărut în cotidianul parizian *Libération*. În aceeași zi, la prânz, Dinescu a fost convocat de președintele Uniunii Scriitorilor, Dumitru Radu Popescu, care era și directorul revistei *România literară* și care, împreună cu romancierul Constantin Țoiu, i-a comunicat că fusese demis, pentru că frecventase recepții ale unor ambasade și se întâlnise cu străini fără aprobare. O oră mai târziu, Dinescu a fost chemat la sediul local al Partidului Comunist și informat că i s-a retras calitatea de membru. Era limpede că publicarea interviului, pe care Dinescu îl acordase cu trei luni mai devreme, în decembrie 1988, unui corespondent al ziarului parizian, constituise catalizatorul acestor sancțiuni. În acel interviu, el ataca tratamentul spiritual degradant aplicat de regim cetățenilor. Publicarea sa la 17 martie coincidea cu „Scrisoarea celor șase" demnitari ai PCR și cu scrisoarea lui Dan Deșliu[96] și relua câteva dintre ideile formulate în aceste două proteste:

Opinia particulară a fost abolită. Orice tentativă de rostire a adevărurilor neplăcute [...] e socotită drept erezie și sancționată prompt [...]. Constituția țării, citită astăzi, pare o poveste ireală, desprinsă din cele o mie și una de nopți ale Șeherezadei, fiindcă drepturile fundamentale ale omului nu numai că nu au viză de ședere în România, dar înseși organele menite să le apere, justiția și presa, nemaivorbind de poliție și securitate, s-au transformat în instrumente de intimidat și terorizat populația.

M-am întrebat totuși: de ce tac artiștii? Pe aceste meleaguri n-au prea existat fanatici sau sinucigași. Chiar și poeții au fost familiști și gospodari, ce-i drept într-o perioadă când, în plină monarhie, puteau să scrie liniștiți articole sau versuri antimonarhice. Se mai întâmplă însă ca unii dintre noi să fim pozitivi și curajoși în vremuri bune și să ne cuprindă lașitatea și ticăloșia când și vremurile s-au ticăloșit. Oamenii s-au obișnuit să vegeteze în așteptarea dărâmării statuilor, fiindcă asta a cam fost și continuă să fie socialismul: o continuă dărâmare de statui.[97]

Dinescu și-a rezervat unele dintre cele mai sarcastice remarci pentru președinte și soția acestuia. Aluzie clară la eforturile soților Ceaușescu de a-și masca lipsa de educație prin obținerea de titluri academice în străinătate, una dintre ele suna astfel:

...acum „tovarășii" au colecții de pălării englezești, colecții de doctorate, colecții de diplome universitare și sunt mai docți în istoria fotbalului decât în marxismul pe care-l propovăduiesc. Mulți dintre acești colecționari își închipuie că *Manifestul Partidului Comunist* al lui Marx era un soi de foaie clandestină pe care bărbosul o lipea noaptea pe ziduri. [...] dau sfaturi țăranilor cum să țină sapa, le explică muncitorilor la ce cap trebuie bătut cuiul și îi învață pe scriitori să scrie de la stânga la dreapta.

Spre deosebire de cei șase veterani ai partidului, Dinescu nu ezita să menționeze procesul de reformă demarat în alte țări din Europa de Est la inițiativa lui Gorbaciov:

Nu știu dacă Gorbaciov e sau nu considerat un țar bun de către popoarele de dincolo de Prut, dar pentru milioane de oameni care au tăcut în umilință zeci de ani în Polonia, Ungaria, Bulgaria, Cehoslovacia, R.D. Germană și România, el este un vestitor de bine, un mesia al socialismului cu chip uman.[98]

În ziua apariției interviului, 17 martie, Dinescu a fost pus în arest parțial la domiciliu. Primele patru zile, li s-a permis românilor, dar nu și străinilor, să-i viziteze locuința de pe strada Bitolia, iar începând cu 21 martie, toate vizitele au fost interzise. Coletele cu alimente destinate familiei Dinescu – unele oferite de ambasadele britanică, olandeză și sovietică – erau preluate de prieteni, printre care istoricul Ludovic Demény, și duse la socrii lui Dinescu, care locuiau câteva case mai încolo și aveau voie să-i viziteze. În septembrie, Demény a fost împiedicat să livreze alimente; atunci, trei ofițeri de Securitate din echipa de supraveghere l-au oprit și l-au avertizat să nu mai facă astfel de vizite.[99]

Între 17 martie și 22 decembrie 1989, casa lui Dinescu a fost supravegheată 24 de ore din 24 de trei echipe a câte șase agenți, fiecare lucrând în ture de câte opt ore.[100] Dinescu și soția lui, Mașa, aveau voie să iasă la cumpărături, dar erau mereu flancați de doi agenți ai Securității și nu

aveau voie să primească vizitatori. În aprilie, ambasadorul britanic a încercat să-i înmâneze Mașei o scrisoare în timp ce aceasta se întorcea de la cumpărături, dar agenții Securității au intervenit imediat pentru a împiedica livrarea. Ca și Doina Cornea, Dinescu a primit apoi scrisori de amenințare anonime cu chenar negru – așa-numitele „pete negre" – în forma unor anunțuri mortuare. Arestul parțial la domiciliu a durat până în dimineața de 22 decembrie 1989. Afirmațiile conform cărora ar fi fost vizitat de Stanislav Petuhov, corespondentul *Pravda* la București, sunt negate de Dinescu.[101] Singurul vizitator, în afară de membrii apropiați ai familiei, a fost un oficial al Uniunii Scriitorilor, care a fost lăsat să intre doar pentru a-l informa că cererea lui Dinescu de a merge cu familia în vacanță la Marea Neagră fusese respinsă.

După demitere, Dinescu l-a atacat într-o scrisoare deschisă, trimisă pe 17 martie, pe președintele Uniunii Scriitorilor pentru că nu a luat apărarea membrilor breslei: „Poate cumva ați uitat, domnule președinte, dar sunteți și dumneavoastră scriitor și împreună ar trebui să ne mâncăm pâinea din aceeași libertate pe care dumneavoastră mi-o refuzați mie, pedepsindu-mă și aruncându-mă în postura de șomer." Potrivit poetului, motivul oficial al concedierii sale a fost că „am participat, fără aprobare, la recepții date de ambasadele străine și că am fost vizitat de ziariști, scriitori și diplomați din țări socialiste și capitaliste"[102]. Menționarea „țărilor socialiste" era o dovadă a izolării totale în care Ceaușescu plasase țara și a intenției lui de a restricționa contactele românilor cu străinii de orice naționalitate.

Acest gen de izolare a fost introdus oficial prin Decretul prezidențial nr. 408 din decembrie 1985, care transforma neraportarea unei conversații cu un cetățean străin într-o infracțiune. Legalitatea acestui decret, care nu fusese niciodată publicat, a fost contestată de grupul Brucan. Pe 17 martie 1989, *Scânteia* publica un editorial care sublinia necesitatea protejării secretelor de stat, mai ales dat fiind că nu au dispărut încercările unor cercuri reacționare de a promova atitudini ostile, antisocialiste, antiromânești". În ceea ce pare a fi o tentativă de a justifica actul legislativ, ziarul afirma că:

> comportarea nedemnă a unora în contactele cu reprezentanți ai altor state [...] pornește câteodată de la slăbiciuni și carențe aparent inofensive, cum sunt lăudăroșenia, pălăvrăgeala [...] sunt speculate, căutate și chiar întreținute de trădători, de spioni, de dușmanii țării, de adversarii socialismului.

Dinescu a primit susținerea a șapte scriitori: prozatorul Geo Bogza (1908–1993), vechi socialist, poetul Ștefan Augustin Doinaș (1922–2002), Dan Hăulică, redactor al revistei culturale *Secolul 20*, criticul Octavian Paler (1926–2007) și Andrei Pleșu (n. 1948), Alexandru Paleologu (1919–2005) și Mihai Șora (1916–2023), toți eseiști. Într-o scrisoare adresată președintelui Uniunii Scriitorilor, cei șapte și-au exprimat regretul că „literatura română contemporană este pusă sub semnul întrebării prin persoana unuia dintre cei mai reprezentativi exponenți ai ei" și au cerut „să se facă tot ce este posibil pentru a se repara o nedreptate și o eroare

ale căror consecințe morale, profesionale și umane sunt extrem de grave."[103] Deși semnatarii au evitat difuzarea scrisorii în străinătate tocmai pentru a nu provoca autoritățile române, tuturor le-a fost interzis să publice – cu excepția lui Bogza, veteran comunist, care și-a continuat rubrica din *România literară*. Pleșu, prieten apropiat al lui Dinescu, a fost concediat din funcția de istoric de artă pe motiv că aceasta fusese „desființată" și i s-a oferit alternativa de a lucra ca muzeograf la Tescani, o localitate din apropierea orașului Bacău, la circa 300 de kilometri de București, sau de a rămâne șomer, ceea ce însemna că putea fi deferit justiției pentru „parazitism". În legislația românească nu exista nici o bază pentru așa ceva. Pe 5 aprilie, Pleșu a plecat spre Tescani fără să primească vreo explicație oficială din partea autorităților pentru „exilul intern" la care fusese supus, cu toate că postul primit nu-i permitea nici măcar să-și întrețină familia din București. Soția sa a fost pusă sub supraveghere și i s-a interzis să primească vizitatori, dar la sfârșitul lunii mai s-a relatat că aceste restricții fuseseră ridicate. Pleșu a fost sfătuit să nu mai comunice cu prietenul său, Dinescu.

Poeții Ana Blandiana și Dan Deșliu (1927–1992) au fost și ei victime ale represiunii regimului. După publicarea, în decembrie 1984, în revista studențească *Amfiteatru*, a patru poeme care denunțau brutalizarea românilor de către regim, Anei Blandiana i-a fost interzis temporar să publice.[104] În primăvara anului 1985, i s-a permis să scrie o rubrică de comentarii în *România literară*, dar în august 1988 i s-a retras din nou dreptul de a publica după ce o librăreasă din Suceava a atras atenția lui Mihai Dulea, conducătorul *de facto* al Consiliului Culturii și Educației Socialiste, asupra poeziei „O vedetă de pe strada mea", apărută în luna precedentă în volumul de poezie pentru copii *Întâmplări de pe strada mea*.[105] Subiectul poeziei, un motan numit Arpagic, a fost identificat cu Ceaușescu și considerat o parodie la adresa sa. Un raport al Securității din 30 august 1988 preciza că:

> Consiliul Culturii și Educației Socialiste a analizat problema și a găsit vinovată editura, împreună cu Doina Mandaj, fostă instructoare [cenzor] în cadrul Consiliului, care a recunoscut că a citit superficial volumul, întrucât era o carte pentru copii.
>
> Se menționează că Ana Blandiana a încercat și cu alte ocazii să publice poezii inadecvate. Drept urmare, s-a hotărât ca Viniciu Gafița, directorul Editurii Ion Creangă, care depășise limita de vârstă, să fie pensionat, iar Doina Mandaj să fie îndepărtată din cadrul Consiliului Culturii și Educației Socialiste.
>
> În același timp, s-au luat măsuri pentru retragerea volumului din librării.[106]

Constantin Olteanu, secretarul cu propaganda al Comitetului Central, a dat ordin ca Blandiana să nu mai fie publicată.[107] Deși în aprilie 1989 i-a apărut o antologie a operei, aceasta nu includea nici o poezie scrisă după interdicție. Antologia a apărut după ce, pe 3 martie, Blandiana i-a trimis lui Ceaușescu o scrisoare în care îi atrăgea atenția că,

> în cele șase luni în care n-am putut publica în România, o carte a mea a apărut în Republica Democrată Germană, alte două sunt în curs de apariție în Uniunea

> Sovietică, una este în pregătire în Anglia, iar o alta, în Italia. Dar eu sunt o scriitoare română și este dreptul meu firesc și inalienabil să public în țara mea și în limba mea, contribuind astfel, prin scrisul meu, la înflorirea acestora.[108]

Cât despre Deșliu, el fusese poet al realismului socialist în anii 1950, dar în 1971 a protestat împotriva micii revoluții culturale declanșate de Ceaușescu, sărind în apărarea scriitorilor nonconformiști în cadrul Uniunii Scriitorilor. După unele surse, în 1981, atunci când Dumitru Radu Popescu a fost impus ca președinte al Uniunii, a demisionat din partid în semn de protest față de încălcarea statutului acesteia. A apărut o vreme la televiziune ca prezentator de emisiuni de varietăți, până când o aluzie critică neinclusă în scenariu la stilul de conducere prezidențial i-a adus excluderea din program, în 1984. Pe 3 martie 1989, i-a adresat o scrisoare deschisă lui Ceaușescu, opinând că problemele României sunt „după mine, din cauza unei viziuni aberante asupra realității. [...] Dumneavoastră vă socotiți pur și simplu proprietarul României. [...] Sunteți, domnule președinte, un mistic ireductibil. Pare greu de crezut de un ateu înverșunat".[109] Într-un interviu telefonic pentru Vocea Americii, difuzat pe 14 martie, care de altfel a fost întrerupt, Deșliu declara că fusese atacat pe stradă în București și bătut. Două zile mai târziu, poliția i-a percheziționat apartamentul pe motiv că ar fi implicat în traficul cu cafea. La trei zile după, a fost arestat, acuzat de furtul unei farfurii de la Uniunea Scriitorilor.[110] După ce a fost eliberat, locuința i-a fost pusă sub pază permanentă, iar poetul a intrat în greva foamei. La începutul lunii mai, a fost dus la Spitalul nr. 9 din București, unde a fost hrănit forțat.

La aflarea veștii despre scrisoarea de protest a lui Deșliu, Doina Cornea și-a declarat sprijinul total:

> îi susțin fără rezerve gestul curajos și îmi exprim întreaga admirație pentru el. Îmi exprim și sprijinul față de Aurel Dragoș Munteanu și Mircea Dinescu și îmi declar solidaritatea cu acțiunile lor. Observ că, în sfârșit, unele foste figuri de prim-plan ale Partidului Comunist Român denunță cu curaj cultul personalității din România, în numele adevărului și al echității, precum și nerespectarea drepturilor omului și a Constituției. Ca atare, îmi declar solidaritatea cu poziția lor, dar vreau să insist asupra faptului că nu sunt comunistă și că nu pot adera în nici un fel la ideologia lor politică, în ciuda admirației pe care o am pentru curajul lor. Dreptate pentru Răceanu![111]

Încă o dată, Doina Cornea dădea dovadă de același remarcabil curaj, luând atitudine împotriva abuzurilor regimului. Este de remarcat că atât ea, cât și șase dintre cei șapte semnatari ai scrisorii din 20 martie, inițiate de Bogza, aveau deja în jur de 60 de ani, cu excepția lui Pleșu, aflat la începutul deceniului al cincilea de viață. Singurul scriitor dintr-o generație mai tânără care s-a solidarizat public cu Dinescu, Deșliu și Blandiana a fost Aurel Dragoș Munteanu. Într-o scrisoare deschisă adresată președintelui Uniunii Scriitorilor, datată 8 aprilie 1989, el afirma că fusese „îndepărtat brutal" din redacția săptămânalului literar *Luceafărul*, din motive politice, și că i se tăiase linia telefonică. Munteanu lansa un apel către președinte pentru inițierea unei dezbateri publice asupra

scriitorilor persecutați și cerea să li se apere acestora dreptul la liberă exprimare.[112] Aveau să treacă peste șase luni până ce un alt autor dintr-o generație mai tânără decât a lui Pleșu să-și spună părerea.

Dinescu însuși a atras atenția asupra acelorași abuzuri menționate de Doina Cornea, într-o a doua scrisoare deschisă, datată 22 iunie și adresată președintelui Uniunii Scriitorilor.[113] Poetul dezvăluia că poșta, convorbirile telefonice și prietenii îi fuseseră puși sub supraveghere permanentă, iar singurul său contact cu lumea din afară fusese o amenințare anonimă cu moartea. Probabil din teamă pentru propria viață, poetul lansa un strigăt disperat: „Încă vreau să trăiesc!", urmat de o afirmație sfidătoare: că „sinuciderea este o formă ineficientă de protest". În completarea acestui tablou al persecuției, apărea și oprirea de la publicare a traducerii din Pasternak a soției sale, lucru care priva familia Dinescu, cu doi copii mici, de singura sursă de venit rămasă. Poetul acuza regimul că „recidivează în vocația sa originară de teroare ideologică și de stat" și îi învinovățea pe președintele Uniunii Scriitorilor și pe ceilalți membri ai conducerii acesteia de „nerușinare", pentru că scriau „despre abuzurile, atrocitățile și crimele anilor 1950" în timp ce erau „direct responsabili de cenzura, intimidarea, izolarea și eliminarea din viața culturală și socială a unor colegi de breaslă".[114]

Dacă mai era nevoie de vreun argument pentru comunitatea internațională în sensul condamnării abuzurilor flagrante ale regimului Ceaușescu, acesta a venit prin mult așteptatul *Raport privind drepturile omului și tineretul* al lui Dumitru Mazilu, întocmit pentru Comisia pentru drepturile omului a Consiliului Economic și Social al ONU. Deși fusese ținut sub strictă supraveghere din februarie 1988, Mazilu a reușit să trimită un exemplar al raportului la Geneva, unde acesta a fost supus atenției la cea de-a patruzeci și una sesiune a Subcomisiei pentru Prevenirea Discriminării și pentru Protecția Minorităților, în data de 10 iulie 1989. Deși raportul fusese prezentat ca un inventar al nedreptăților suferite de tineri, în realitate era o radiografie devastatoare a regimului și a tratamentului aplicat tuturor cetățenilor români. Tonul vehement și limbajul colorat i-au amplificat forța de impact și, probabil, au captivat delegații ONU. Paragrafele de început fixau registrul general, evitând totuși menționarea explicită a lui Ceaușescu:

> Cum este oare posibil – ne întreabă tinerii români – ca în secolul nostru, în care civilizația a atins culmi nebănuite, popoare întregi să fie terorizate sub ochii întregii lumi, în vreme ce tirani criminali, în loc să fie înlăturați și pedepsiți așa cum s-ar cuveni, sunt glorificați printr-un cult de o vulgaritate dezgustătoare?

Mazilu întreba ce fel de societate civilă poate tolera transformarea individului

> într-o simplă vită de povară, utilă doar pentru a transpune în practică planurile de grandomani ale tiranilor, menite să le asigure acestora nemurirea? Până și într-o lume de coșmar pare imposibil de crezut că – așa cum se întâmplă în România – nou-născuții nu sunt înregistrați timp de trei-patru săptămâni [pentru a ascunde adevărata rată a mortalității infantile – n. a.], bătrânii trecuți

de 60 de ani nu mai primesc asistență medicală la nevoie, iar medicamentele sunt o noțiune abstractă.[115]

Raportul lui Mazilu a provocat o reacție cvasiisterică a reprezentantului României la Geneva, Ion Diaconu. El l-a calificat drept

> un pamflet politic, o colecție de sloganuri [...], prea fantezist și prea nebunesc ca să merite comentarii [...]. Conține o listă de afirmații și acuzații calomnioase, îndreptate împotriva unei țări, a politicii interne a acesteia, a sistemului ei politic și social [...]. Mă îndoiesc că acest text a fost scris în întregime de autorul lui. Fie era bolnav, fie acționa în scopuri politice personale.[116]

Cât de serios au luat unii membri ai subcomisiei ONU situația în care se aflau Mazilu și în general românii se vede din recomandarea acestora ca dezbaterea raportului să fie amânată pentru anul următor, în speranța că Mazilu va putea participa personal!

În timp ce regimul Ceaușescu continua să fie ținta criticilor pe scena internațională, tot mai mulți scriitori au găsit curajul de a se solidariza cu simbolurile rezistenței. Criticul literar Alexandru Călinescu (n. 1945), profesor universitar la Iași, și-a adăugat numele pe lista celor care i-au scris lui D.R. Popescu în semn de protest față de persecutarea lui Dinescu. Drept urmare, i s-a interzis și lui publicarea. La 28 septembrie, încă un critic literar, Radu Enescu (1925–1994), omul de bază al revistei *Familia* din Oradea, și-a exprimat și el public sprijinul pentru Dinescu. Enescu l-a descris pe Popescu drept „un gropar care își consumă zelul, vrednic de o cauză mai bună, cu înmormântarea în tăcere, fără serviciu religios, a literaturii române contemporane". El îl critica în general pe președintele Uniunii Scriitorilor pentru măsurile luate împotriva lui Dinescu, Ana Blandiana, Ștefan Augustin Doinaș și Andrei Pleșu și sugera că, dacă Eminescu ar fi trăit, și el ar fi fost interzis.[117]

Călinescu și Enescu nu au fost singurii care au arătat că nu se tem de interdicții sau persecuție. La teancul tot mai consistent de scrisori de protest de pe biroul lui D.R. Popescu – dintre care nici una nu a primit vreun răspuns – s-a adăugat, la sfârșitul lui noiembrie, o epistolă colectivă semnată de 18 tineri autori și universitari. A fost un semn că exemplul lui Dinescu începea, în fine, să mobilizeze și generația tânără de intelectuali. Cei 18, printre care se număra și scriitorul Stelian Tănase (n. 1952), condamnau interzicerea autorilor care își exprimaseră susținerea față de poetul disident, salvând astfel parțial onoarea intelectualității române, care, cu excepția câtorva exemple notabile menționate anterior, rămăsese rușinos de tăcută în fața suferinței unui confrate.[118] Protestul, coordonat de Tănase, a fost finalizat cu doar o lună înainte de căderea dictatorului și a ajuns în presa occidentală chiar înainte de Revoluția din decembrie 1989.[119] Deși opoziția lui Stelian Tănase față de regimul Ceaușescu nu a devenit publică atunci, acest lucru nu o face mai puțin curajoasă.[120]

Lipsa de solidaritate a scriitorilor în fața represiunii regimului nu a trecut neobservată de Dinescu, în ciuda izolării lui. Într-o declarație amplă, datată 11 noiembrie, el a lansat un atac virulent la adresa mediilor

educate din România, pe care le-a considerat responsabile pentru situația țării din cauza conformismului lor și a faptului că lingușiseră regimul. Biserica Ortodoxă era plină de „sindicaliști în veșminte preoțești", icoanele erau înlocuite cu portrete ale președintelui, jurnaliștii erau „apostoli ai cultului personalității", iar majoritatea scriitorilor deveniseră „slujnice credincioase ale partidului". Poetul susținea că singura șansă de salvare a demnității naționale era o formă organizată de nesupunere civică din partea celor „care nu s-au pus în genunchi în fața tiranului".[121]

Tot la 11 noiembrie, Alexandru Paleologu i-a adresat lui D.R. Popescu o scrisoare în care contesta legalitatea interdicției operei lui și apela la conștiința acestuia în legătură cu tratamentul aplicat lui Dinescu și familiei sale[122]. O săptămână mai târziu, Mihai Șora i-a trimis și el o scrisoare de protest lui Popescu.[123]

Potrivit lui Mircea Iorgulescu, redactor la săptămânalul *România literară*, care a cerut azil politic în Franța în august 1989, gestul lui Dinescu declanșase într-adevăr o criză de conștiință în rândul intelectualilor români: scriitorii trebuiau acum să aleagă între „o atitudine sinceră, fără rezerve, de protest" și continuarea unei „activități aparent normale, care să creeze impresia că literatura și cultura română nu au dispărut".[124]

Scrisoarea lui Șora a fost trimisă cu doar două zile înainte de deschiderea celui de-al XIV-lea Congres al Partidului, care a avut loc pe 20 noiembrie. Cu câteva săptămâni mai devreme, protestul împotriva lui Ceaușescu căpătase un nou impuls prin circulația clandestină a alte două mesaje epistolare. Unul era un apel adresat delegaților congresului pentru a nu-l realege pe Ceaușescu, iar celălalt formula o serie de întrebări privitoare la modul în care el gestionase economia și la încălcările drepturilor omului. Ambele erau semnate în numele Frontului Salvării Naționale și au fost trimise în Occident în vara lui 1989, fiind difuzate de Europa Liberă în 27 august și 8 noiembrie.[125] Componența „Frontului" a rămas necunoscută până după revoluție, ceea ce a alimentat presupunerea că Frontul Salvării Naționale, care a preluat puterea după căderea lui Ceaușescu, ar fi fost același grup clandestin. Totuși, conform lui Silviu Brucan, cele două scrisori redactate cu șase luni mai devreme fuseseră scrise de profesorul Alexandru Melian, de la Universitatea din București, care nu avea nici o legătură cu liderii postrevoluționari ai FSN.[126] Afirmația a fost contestată de generalul Nicolae Militaru, care susține că el și Ion Iliescu erau membri de frunte ai FSN-ului clandestin și că „Iliescu a fost cel care a propus numele de FSN și ideea apelului către congresul din noiembrie; apelul a fost redactat apoi de profesorul Alexandru Melian".[127]

Un alt protest împotriva realegerii lui Ceaușescu a venit din partea scriitorului Dan Petrescu din Iași, care, într-un interviu telefonic acordat postului Europa Liberă pe 8 octombrie, a denunțat „rețeaua de corupție" din România și „formidabila discrepanță dintre aparență și realitate". Remarcabil în acest caz nu a fost doar curajul lui Petrescu, ci și faptul că – în mod neobișnuit – convorbirea nu a fost întreruptă. Totuși, a doua

zi, „normalitatea" a fost restabilită, scriitorul fiind plasat în arest la domiciliu.

Petrescu intrase în greva foamei pe 8 octombrie, în semn de protest față de concedierea din funcția de bibliotecar la Universitatea din Iași și față de refuzul autorităților de a-i elibera un pașaport pentru tratament medical în Occident. Nu era prima sa acțiune de protest: după revolta de la Brașov din noiembrie 1987, oferise un interviu ziarului francez *Libération* în 27 ianuarie 1988, în care pleda pentru o regenerare morală a României, întemeiată pe o alianță între muncitori și intelectuali. Autoritățile îi permiseseră ulterior să călătorească în Franța, în speranța că nu se va mai întoarce, dar, după cum declara el însuși, „nu putuse să-și lase țara pe mâna nemernicilor". Petrescu considera iluzorie ideea că situația din România s-ar putea schimba doar prin înlăturarea lui Ceaușescu – reformele erau posibile doar dacă era schimbat întreg sistemul care îl produsese pe acesta, iar o condiție esențială pentru reformă era eliminarea corupției generalizate, care paraliza țara. În interviul acordat postului Europa Liberă, Petrescu confirma existența unei petiții redactate și semnate de el, Doina Cornea și alți zece opozanți, în octombrie 1989, prin care era condamnată intenția de realegere a lui Ceaușescu în funcția de secretar general la al XIV-lea Congres al PCR. Ceilalți semnatari erau Gina și Dan Sâmpălean, Mariana Marin, Eugen Amarandei, Alexandru Tacu, Liviu Antonesei, Gabriela Iavolschi și Filip Răduț. În interviul telefonic, Petrescu anunța că prietenul lui, Luca Pițu – concediat din postul de lector de franceză la Universitatea din Iași pentru simplul fapt că îi era apropiat – se alăturase și el acțiunii. Alte persoane amenințate de autorități cu concedierea erau colegul universitar al lui Petrescu, Alexandru Călinescu, bibliotecarul și poetul Alexandru Tacu, filozofii Gabriel Liiceanu și Andrei Pleșu, poeții Mariana Marin, Nicolae Ionel și Aurel Dumitrașcu, criticii literari Liviu Antonesei și Sorin Antohi, precum și Gabriela Antonesei și Eugen Amarandei, vecini de-ai lui Petrescu.[128]

Petițiile nu au avut nici un efect asupra desfășurării congresului: imediat după intonarea imnului național, cei 3.308 delegați au izbucnit în aplauze însoțite de scandări ritmate precum: „Ceaușescu reales la al XIV-lea Congres!", „Ceaușescu, PCR!", „Ceaușescu și poporul!", „Ceaușescu, România!" și „Ceaușescu, pace!". Prima rezoluție, propusă de Manea Mănescu, membru al Comitetului Politic Executiv, a fost desemnarea lui Ceaușescu în funcția de președinte al congresului, iar ea a fost adoptată în unanimitate. Votul automat al tuturor propunerilor prezidiului s-a repetat pe tot parcursul lucrărilor congresului.[129]

Părea că conducerea partidului și delegații își vârâseră capul în nisip, ignorând avertismentele din scrisoarea emisă în numele Frontului Salvării Naționale. Acestuia i se adăuga un alt front, care își semnala existența în capitala Moldovei, la Iași, în data de 10 decembrie, când pe holurile Facultății de Istorie au fost afișate manifeste scrise de mână în numele Frontului Popular Român, chemând studenții la o adunare de protest în Piața Unirii, pe 14 decembrie, la ora 14.00, împotriva „politicii

nebunului și a nebunei". Pentru a preveni desfășurarea mitingului, piața a fost încercuită de trupele de miliție și de echipaje de pompieri, și până și stația de tramvai a fost demontată pentru a împiedica accesul. În paralel, pentru a distrage atenția cadrelor didactice, s-a convocat de urgență o ședință de partid la Universitate, chiar la ora 14.00, anunțată pentru începerea protestului. Ca măsură suplimentară de precauție, tot în Iași fusese programat un concurs național de judo, iar camerele hotelului Unirea, cu vedere directă spre piață, au fost ocupate de membri ai echipei Dinamo, club al Ministerului de Interne. Aceste măsuri au dat roade: studenții nu au reușit decât să se adune în grupuri dispersate, la periferia cordonului de miliție. Securitatea locală a reușit să identifice câțiva membri ai Frontului, printre care un muncitor pe nume Cassian, iar aceștia au fost arestați, dar aveau să fie eliberați pe 22 decembrie.[130]

Cel mai semnificativ act de sfidare personală a regimului Ceaușescu avea însă să fie cel al unui maghiar transilvănean. Printre criticii constanți ai implicării Partidului Comunist în treburile Bisericii Reformate Maghiare din Transilvania se numărau István Tőkés, fost episcop adjunct, și fiul lui, László, pastor, numit inițial într-o parohie din orașul Dej. László colaborase cu *Ellenpontok* (*Contrapuncte*), o revistă clandestină în limba maghiară tipărită la Oradea între 1981 și 1982, de altfel singura publicație *samizdat* importantă apărută în România. Printre articolele sale se număra și unul despre abuzurile comise împotriva drepturilor omului în România, care atrăsese atenția Securității. El și prietenii săi fuseseră puși sub supraveghere, iar ulterior Tőkés fusese destituit din parohia sa din Dej, la ordinul episcopului Nagy, și trimis în satul Sânpetru de Câmpie, aflat la aproximativ 40 de kilometri de Cluj-Napoca. Tőkés a refuzat mutarea și s-a retras la părinții săi, la Cluj-Napoca, unde a rămas timp de doi ani, fără serviciu. A profitat de acest interval pentru a lansa, în 1985, o campanie de scrisori adresate maghiarilor din Transilvania cu scopul de a aduna date statistice privind educația în limba maternă.[131] Cazul lui a fost adus la cunoștința Comitetului pentru Relații Externe al Senatului SUA, iar ca urmare, episcopul Papp a primit ordin de la autorități în 1986 de a-l numi pe Tőkés pastor adjunct în orașul Timișoara, centru urban cu populație mixtă: români, maghiari și germani.[132]

Pe măsură ce programul de sistematizare a satelor lansat de Ceaușescu căpăta amploare, Tőkés și-a folosit predicile pentru a încuraja rezistența împotriva lui. Pastorul făcea apel la solidaritate între maghiari și români, care sufereau deopotrivă sub regim, evitând pledoariile în favoarea satelor maghiare. În vara lui 1988, Tőkés a mai intrat în discuții cu reprezentanți ai tuturor celor 13 protopopiate ale Bisericii Reformate, în vederea organizării unei rezistențe împotriva planurilor de distrugere a satelor, iar la întrunirea propriului protopopiat din Arad, în septembrie, el și alți trei pastori maghiari au susținut un text care a primit sprijinul a 15 dintre cei 26 de pastori prezenți. Textul suna astfel:

> Noi, protopopiatele Bisericii Reformate, ne propunem să ne opunem acestor programe [de distrugere], să luăm legătura cu alte confesiuni și să luptăm alături

de ele. Pot exista motive economice și politice pentru sistematizare, dar credem că urmările morale sunt atât de cumplite, încât bisericile trebuie să lupte pentru a obține un compromis.[133]

Declarația a fost trimisă episcopului Papp, iar în decurs de 24 de ore, fiecare semnatar a fost vizitat de ofițeri ai Securității și interogat despre întrunire. Dosarul lui Tőkés era gestionat de șeful Securității din Timișoara, colonelul Traian Sima, care a autorizat trimiterea unor „vizitatori anonimi" în apartamentul parohial al pastorului pentru a lansa insulte și amenințări. Un festival cultural organizat împreună cu Biserica Catolică în Timișoara, pe 31 octombrie, s-a încheiat cu amenințări cu exmatricularea împotriva studenților care participaseră. Episcopul Papp i-a trimis lui Tőkés o scrisoare prin care îi interzicea toate activitățile pentru tineret în cadrul diecezei de Oradea, ce includea și Timișoara, dar Tőkés nu s-a lăsat descurajat și a decis să organizeze în primăvara lui 1989 un nou festival, împreună cu Biserica Ortodoxă, cu acordul mitropolitului.

La 31 martie, la instigarea Departamentului Cultelor și a Securității, episcopul Papp i-a ordonat lui Tőkés să înceteze să predice la Timișoara și să se mute la Mineu, o parohie izolată din nordul Transilvaniei. Tőkés a refuzat să se supună ordinului, iar enoriașii săi și-au exprimat sprijinul. Episcopul a intentat apoi un proces civil pentru evacuarea lui din apartamentul parohial. Cum autoritățile din Timișoara nu îl mai considerau locuitor al orașului, i-au retras cartelele de alimente și i-au tăiat alimentarea cu energie electrică. Enoriașii săi s-au mobilizat și au adus hrană și combustibil pentru el, soția lui și copilul lor.

Solidaritatea laică contrasta cu atitudinea celorlalți pastori, care, temându-se de a nu atrage nemulțumirea episcopului Papp – 70% dintre cei două sute de pastori ai diecezei nu fuseseră numiți definitiv în funcție și erau încă subordonați direct episcopului – și, în plus, convinși că gestul sfidător al lui Tőkés era inutil, au refuzat să semneze o scrisoare deschisă în sprijinul său.[134]

Există însă o direcție din care Tőkés putea conta pe sprijin: Ungaria. Capacitatea și disponibilitatea autorităților și mass-mediei ungare de a face cunoscut cazul lui Tőkés le deosebea pe acestea de disidența românească, care nu avea susținători pregătiți să preia cauza, și garanta că pastorul urma să rămână un ghimpe în coasta regimului Ceaușescu. Soția lui Tőkés a fost una dintre primele care a recunoscut acest lucru. După revoluție, ea declara: „Publicitatea internațională i-a ținut la distanță. Dacă [soțul meu] ar fi fost un necunoscut, fără nume, mai devreme sau mai târziu l-ar fi omorât."

Pe de altă parte, tocmai popularizarea cazului a determinat probabil autoritățile să invoce legea, pe lângă intimidările fizice, pentru a-l îndepărta pe Tőkés din Timișoara.[135] Pe 24 iulie 1989, la televiziunea maghiară a fost difuzat un interviu în care pastorul condamna planul de sistematizare, descriindu-l drept o tentativă de eradicare a culturii maghiare din Transilvania. Pe 6 august, Tőkés a fost reținut și interogat de Securitate, apoi eliberat. La 25 august, episcopul Papp l-a demis din

funcție, decizie ce contravenea statutelor bisericii. Avocatul lui Tőkés, Előd Kincses, a subliniat că, potrivit regulamentului Bisericii Reformate, doar comisia disciplinară putea dispune o astfel de măsură. Pe 14 octombrie, opt membri ai consiliului bisericesc reformat au fost aduși la o întrunire sub escortă și au votat excluderea lui Tőkés; ceilalți 23 de membri se ascunseseră.[136]

Între timp, mai mulți enoriași ai lui Tőkés au fost arestați și bătuți. Unul dintre aceștia, Ernő Újvárossy, care în luna mai trimisese o petiție episcopului Papp în sprijinul pastorului, a fost găsit mort într-o pădure de lângă Timișoara, pe 14 septembrie. István Tőkés a fost reținut temporar în octombrie, când a venit în Timișoara pentru a-și vizita fiul. Pe 20 octombrie a fost emisă o hotărâre judecătorească de evacuare. Tőkés a formulat apel împotriva ei. Ministrul de interne, Tudor Postelnicu, i-a ordonat lui Sima să pună în aplicare decizia. Pe 2 noiembrie, patru indivizi înarmați cu cuțite au pătruns în apartament, în timp ce agenții Securității asistau pasiv, dar au fost puși pe fugă de Tőkés și prietenii săi. În timpul confruntării, Tőkés s-a ales cu o tăietură pe frunte. Ca urmare a incidentului, ambasadorul României a fost convocat la Ministerul de Externe al Ungariei, unde i s-a exprimat îngrijorarea față de siguranța pastorului.

Enoriașii au continuat să aducă alimente și lemne pentru Tőkés, strecurându-le în sacristia bisericii, în ciuda prezenței constante a agenților Securității. Pe 28 noiembrie, Tőkés a fost informat că apelul său fusese respins și că evacuarea urma să fie pusă în aplicare pe 15 decembrie. Se apropia Crăciunul, iar enoriașii continuau să aducă alimente la sacristie și apoi se adunau în fața locuinței pastorului, aflată lângă biserică, în semn de solidaritate. Cei doi gardieni nu reușeau să-i alunge, iar asta a dat speranță susținătorilor. În ziua prevăzută pentru evacuare s-a format un lanț uman în jurul blocului în care locuia Tőkés, iar miliția nu a putut trece de el. Tőkés a ieșit la fereastră și le-a mulțumit celor prezenți, îndemnându-i totodată să plece. Mulțimea i-a răspuns strigând: „Nu plecăm!", iar câteva sute de persoane au rămas în grupuri în apropierea apartamentului.

Persecuția îndreptată împotriva lui Tőkés și a familiei sale a avut repercusiuni asupra soției acestuia, Edit, care era însărcinată și, epuizată și deprimată de stresul hărțuirii și de o noapte nedormită în așteptarea evacuării, s-a îmbolnăvit. În dimineața zilei de 16 decembrie, Tőkés a rugat un vecin să ia legătura cu medicul de familie, care a venit la scurt timp. În mai puțin de o jumătate de oră, primarul Timișoarei a apărut personal, însoțit de trei doctori. Foarte dornic să detensioneze situația, primarul a încercat s-o convingă pe Edit Tőkés să meargă la spital, dar medicul de familie a sfătuit-o să refuze. În cele din urmă, primarul a cedat. La scurt timp după aceea, și-au făcut apariția câțiva muncitori care au început să repare ferestrele apartamentului, sparte cu o lună mainte într-o tentativă de intimidare. Ușa, smulsă de atacatorii care pătrunseseră cu forța, a fost și ea înlocuită – spre uimirea susținătorilor care își continuau veghea afară. Pe tot parcursul dimineții, numărul

acestora a crescut, alimentat de prezența tinerilor români atrași de mulțime și de zvonul că Securitatea nu reușea s-o disperseze.[137]

Tőkés i-a spus primarului că „situația se îmbunătățește", iar acesta a profitat de afirmație pentru a-l ruga să le spună protestatarilor să plece. Pastorul a fost de acord și a ieșit din nou la fereastră. După ce le-a mulțumit celor prezenți pentru susținere, i-a îndemnat să se disperseze, reamintindu-le că adunarea era ilegală. Mulțimea a reacționat vehement, scandând într-un glas: „Nu-l credeți!" Primarul a părăsit furios apartamentul, în huiduielile oamenilor. La prânz, s-a întors, plângându-i-se supărat lui Tőkés că mulțimea nu se dispersase. Pastorul l-a invitat la fereastră și l-a îndemnat să le vorbească direct celor adunați. Primarul a dat asigurări că Tőkés nu va fi evacuat, dar nu a fost crezut. Unii dintre cei prezenți l-au acuzat pe pastor că face jocul autorităților. „Vrem în scris!" au strigat, adăugând că nu se vor mulțumi decât cu o revocare oficială a deciziei de transfer la Mineu și cu confirmarea numirii sale ca pastor în Timișoara.

Imprudent, primarul a promis că va aduce un astfel de document în termen de o oră, dar fiind sâmbătă, asta era de nerealizat, fiindcă ministerele închideau la ora 12.00. După o oră, au urmat scuzele: departamentul juridic nu era disponibil. La ora 14.00, a sosit viceprimarul. Acesta a avertizat că dacă protestatarii nu pleacă, Tőkés va suporta consecințele. Pastorul a propus ca liderii bisericilor din oraș să fie aduși acasă la el pentru a fi martori la promisiunea primarului, dar ideea a fost respinsă telefonic de acesta din urmă. Tőkés a sugerat atunci ca o delegație din rândul mulțimii să intre la discuții. Viceprimarul a fost de acord. Au intrat în biroul bisericii și au avut o discuție cu el șase români și patru maghiari. Evoluția a fost raportată primarului, care, în mod bizar, a promis atunci că un document va fi trimis de la București într-o oră și că reprezentanții mulțimii îl vor putea ridica de la primărie. Reprezentanții s-au deplasat acolo, dar nu au găsit nici un document. În schimb, primarul le-a dat un ultimatum: dacă mulțimea nu se va dispersa până la ora 17.00, pompierii vor fi trimiși pentru a o împrăștia cu tunuri de apă.

Încăpățânarea protestatarilor fusese alimentată de convingerea că în apartamentul lui Tőkés se aflau agenți ai Securității care fie îl rețineau cu forța, fie se pregăteau să-l evacueze. Aceste temeri fuseseră amplificate de provocatori infiltrați în mulțime, care puteau fi ușor observați agitând spiritele. În timp ce nucleul dur al protestatarilor veghea împotriva evacuării, majoritatea celor sosiți mai târziu fuseseră atrași de protest pur și simplu, ca spectacol, sau de zvonurile legate de acesta. După cum avea să relateze Tőkés însuși:

> Unii nu știau deloc cum începuse manifestația. Oamenii au venit și au plecat toată ziua; pe măsură ce unii se duceau acasă sau la cozi pentru mâncare, alții le luau locul. Prin urmare, a trebuit să apar frecvent la fereastră pentru a-i asigura pe cei nou-sosiți că sunt încă în viață și că nu am fost evacuat.[138]

După avertismentul primarului, Tőkés le-a cerut insistent celor adunați să plece acasă, dar ei erau convinși că acționa sub amenințările Securității și au refuzat. Unii l-au chemat să iasă în stradă și să-i conducă, dar Tőkés și-a dat seama că un astfel de gest ar putea fi exploatat de regim, care ar fi dat vina pe minoritatea maghiară pentru izbucnirea protestelor.

Până la ora 19, mulțimea ajunsese să ocupe deja mai multe străzi din jurul bisericii, iar printre participanți se aflau numeroși studenți de la Politehnică și de la Universitate. În jurul bisericii, românii și maghiarii își dădeau mâna, formând un lanț uman, și se cântau imnuri religioase. După aproximativ o jumătate de oră, s-au auzit primele note ale cântecului *Deșteaptă-te, române!*, prezent și la protestele de la Brașov din noiembrie 1987. Puțin cunoscut în rândul comunității maghiare, imnul devenise simbolul rezistenței împotriva opresiunii, semnalul clar că un protest maghiar se transformase într-o revoltă românească. După cum avea să spună Tőkés:

> Demonstrația de solidaritate s-a transformat într-o revoltă caracterizată prin solidaritate. Nu mi-aș fi putut imagina așa ceva. Maghiarii și românii fuseseră dintotdeauna în opoziție. Regimul întreținuse o ură reală între cele două popoare. Sprijinul primit din partea românilor în acele zile a fost copleșitor. Era mișcător să-i văd sub ferestrele mele cântându-și imnul național. Până atunci, acest imn ne despărțea. Din acea zi, ne-a unit.[139]

După imn, s-au auzit primele strigăte curajoase: „Jos Ceaușescu!", „Jos regimul!", „Jos comunismul!". Mulțimea s-a pus apoi în mișcare, traversând podul spre centrul orașului, în direcția sediului de partid. Ferestrele acestuia au fost atacate cu pietre, înainte ca întăririle de miliție, aduse mainte de ora 22, să-i alunge pe protestatari înapoi către biserica lui Tőkés; aici au fost folosite tunuri cu apă. Mulțimea le-a capturat, le-a dezmembrat și a aruncat piesele în râul Bega. Au urmat magazinele, cărora li s-au spart geamurile, iar într-o librărie au fost arse în grămezi simbolice cărți despre Ceaușescu. La miezul nopții, strada din fața apartamentului lui Tőkés și a bisericii se liniștise, deși în alte zone ale orașului violențele continuau.

Trei ore mai târziu, calvarul lui Tőkés a reînceput. Ușa apartamentului a fost spartă de agenți ai Securității în civil, iar el, soția și doi prieteni au fugit printr-o ieșire secundară spre curte și au urcat o scară până la etajul bisericii. S-au baricadat în sacristie, dar ușa a fost spartă și au fost cu toții arestați. Prietenul a fost lovit cu pumnii și picioarele, iar un ofițer în uniformă, pe nume Veverka, l-a lovit pe Tőkés cu pumnul în față și în stomac, înjurându-l. Cu fața plină de sânge, îmbrăcat într-o robă preoțească și papuci galbeni, Tőkés a fost târât în biroul de jos, unde îl aștepta șeful Departamentului Cultelor, Cumpănașu. Bătaia a continuat până când Cumpănașu a cerut oprirea ei. I-a cerut lui Tőkés să semneze o coală albă, pe care urma să fie completată acceptarea evacuării și a destituirii sale. Tőkés a refuzat, a fost din nou lovit, apoi a cedat. El și soția sa au fost urcați în mașini separate și duși la sediul Securității din Timișoara. După alte zece minute, ambele mașini au plecat către

satul Mineu. Două zile mai târziu, pe 19 decembrie, a început ancheta, în orașul Zalău.[140]

László Tőkés a fost interogat la sediul armatei, iar Edit, soția lui, într-un spital. Mai multe echipe de anchetatori au alternat agresiunile verbale și fizice cu compasiunea în încercarea de a-i convinge să mărturisească faptul că ar fi agenți străini. Ancheta a continuat timp de două zile, dar în dimineața de 22 decembrie Securitatea nu s-a mai prezentat să-i ducă la Zalău. Miliția a rămas la poartă până la sosirea unor mașini ale armatei, din care i s-a dat acesteia ordinul de retragere. Curând, au sosit și socrii lui Tőkés, iar cu toții au aflat de la radio că Ceaușescu fugise. Din reflex, cuplul s-a prezentat la sediul Securității din Zalău, unde li s-a spus că sunt liberi. Cu doar 24 de ore înainte, episcopul Papp lansase un comunicat în care îl acuza pe pastor de „indisciplină", „încălcarea gravă a statutului de organizare și funcționare al Bisericii Reformate din România și a legilor statului român", precum și de „denigrarea și prezentarea tendențioasă a realităților din țara noastră".[141] La o săptămână după aceea, episcopul a fugit în Ungaria, iar de acolo, la Metz, unde locuia fiul său.

Soarta are felul ei de a-i recompensa pe cei curajoși și de a-i pedepsi pe tirani. În ciuda politicilor de dezbinare ale lui Ceaușescu față de naționalitățile de pe teritoriul României, experiența suferinței comune sub regim le-a unit. Sfidarea lui Tőkés a declanșat solidaritatea etnică ce avea să ducă la căderea dictatorului. Această convergență a circumstanțelor a generat seria de evenimente care au dus la revoluție.

Veghea pentru susținerea lui Tőkés s-a transformat în amplele demonstrații din Timișoara de pe 16 și 17 decembrie. Armata a intervenit și a deschis focul asupra mulțimii. Numărul victimelor a fost estimat inițial la câteva mii, dar anchetele ulterioare au indicat 122 de morți.[142] La ordinul Elenei Ceaușescu, 40 dintre aceștia au fost transportați cu camionul la București și incinerați pentru a li se ascunde identitatea, semn clar al cruzimii și lipsei de scrupule a acesteia. Pe 18 decembrie, muncitorii din Timișoara au organizat proteste pașnice în interiorul fabricilor, dar pe 20 decembrie au ieșit în stradă și au pus capăt regimului comunist în oraș. Mulțimile au proclamat Timișoara oraș liber cu două zile înainte ca Ceaușescu să fugă din București. Pe străzile orașului se striga: „Azi în Timișoara, mâine-n toată țara!", iar entuziasmul s-a răspândit în întreaga țară, printre toți cei care așteptau de ani de zile sfârșitul dictaturii. Revoluția română începuse.

S-ar putea argumenta că prăbușirea lui Ceaușescu era doar o chestiune de timp, date fiind izolarea internațională și nemulțumirea crescândă din interiorul țării. Dar meritul lui Tőkés și al enoriașilor săi este că au insistat în protestul față de abuzul de putere al unui episcop, emblematic pentru încălcarea drepturilor omului, caracteristică regimului Ceaușescu. Atitudinea lui Tőkés, întemeiată pe dreptul bisericii lui de a apăra interesele credincioșilor, a depășit cadrul unei revendicări confesionale și a devenit simbolul unei cauze comune a popoarelor unite împotriva opresiunii. Deși experiența minorității maghiare din Transilvania

sub Ceaușescu a lăsat urme de neîncredere între maghiari și români, apartenența lor comună la NATO și Uniunea Europeană, dobândită după prăbușirea comunismului în Europa de Est, a contribuit substanțial la vindecarea rănii.

Vorbind la doar cinci zile după execuția soților Ceaușescu, în ziua de Crăciun 1989, criticul literar Dan Hăulică atribuia chinul României sub dictatură pasivității și lipsei de reacție. Parafrazându-l pe pictorul Goya, Hăulică afirma că „somnul națiunii naște monștri".[143] După 25 de ani de rușine, adăuga el, România își regăsise demnitatea. „Demnitatea" și „libertatea", cuvinte golite de semnificație în regimul Ceaușescu, își recăpătaseră adevăratul sens prin revoluție.[144] Ceea ce România avea să depășească mai greu era însă moștenirea obedienței față de dictatură.

Anexe: scrisori de protest

Scrisorile prezentate aici au fost toate scrise în anul 1989.[145] Pe măsură ce excesele despotice ale lui Nicolae Ceaușescu se accentuau în anii 1980, un număr restrâns de intelectuali și-au ridicat vocile împotriva abuzurilor regimului. Cea mai proeminentă figură a fost Doina Cornea. Aceste scrisori arată că paharul privațiunilor se umpluse până la refuz.[146]

MD 1
Scrisoare deschisă către președintele Uniunii Scriitorilor, Dumitru Radu Popescu, de la Mircea Dinescu
Domnule Președinte,

Încep printr-o poveste al cărei autor involuntar sunteți. Cu câțiva ani în urmă ați trimis într-o țară comunistă din Extremul Orient doi poeți români, spre a lua contact cu scriitorii de pe acele meleaguri. În două săptămâni ei n-au reușit să cunoască nici un autor băștinaș, deoarece acolo scriitorii, extrem de bine educați, au renunțat la vanitatea semnăturii personale și la pornirile individualiste, fiind organizați într-un soi de cooperative ce livrează marfa anonim sau semnată în grup. Au văzut în schimb o capitală cu statui gigantice, cu arbori îmbrăcați în sticlă și deveniți monumente ale naturii fiindcă Părintele Națiunii s-ar fi sprijinit în copilărie de trunchiul lor, muzee fascinante în care au putut admira o scrumieră cu mucul original al țigării fumate de același Părinte în adolescență și un pietroi sacru, pe care s-a odihnit la maturitate Venerabilul, cu străzi în care pietonii oferă străinilor zâmbetul ideologiei lor de parcă li s-ar fi extirpat misteriosul organ ce produce omenească tristețe, cu micuții elevi ce ies din scoli în pas de defilare, fericiți la rândul lor de a fi cu toții copiii aceluiași Părinte.

Personajul principal al acestei povești adevărate petrecute în Extremul Orient este totuși o inocentă „supă de gâscă ardelenească".

Întorși dintr-o vizită de lucru la o fabrică-model, unde au putut admira baletul mecanic al muncitorilor înfrățiți cu uneltele, ce complexau

strungurile prin agilitatea și perfecțiunea mișcărilor lor, cei doi ardeleni – fiindcă uitai să vă spun, poeții erau amândoi din Ardeal – ședeau pe terasa hotelului internațional, la o măsuță singuratică, în fața unor ceșcuțe de ceai și, vorbind de una de alta, într-un preludiu visător al dejunului pe care-l mai aveau de așteptat preț de două ore, unul dintre poeți, neacomodat cu mâncărurile specifice locului, rosti: „Acu' ar fi bună o supă de gâscă cu tăiței ca la noi în Ardeal". Sorbind din ceșcuțele de porțelan translucid ce vibrau parcă și la adierea musonului, cei doi poeți retrași în singurătatea acelei terase aveau să rămână înmărmuriți după două ore când, maître d'hôtel, însoțind chelnerul de serviciu, le depuse pe masă, victorios, un castron aurit în care biata gâscă aburea în compania unor tăiței ardelenești. Nici damful plăcut al supei, nici zâmbetele ceremonioase ale purtătorilor ei n-au putut șterge groaza de pe chipul poeților ce sorbiseră ceaiul din două superbe microfoane de porțelan.

Domnule Președinte,

Mă îndepărtez puțin de tâlcul acestei povești spre a reveni în Bucureștiul anului 1989. De câteva luni sunt urmărit pas cu pas de niște domni în civil care mă însoțesc de la distanță în preumblările mele prin capitala Republicii Socialiste România. Sediul lor de bază e un microbuz albastru ce staționează de obicei la capătul străzii mele, unde domnii respectivi învârt un pachet de cărți de joc, ca să-și mai omoare plictiseala până începe celălalt joc, al urmăririi, din clipa când îmi fac apariția. În ultima vreme celor patru domni li s-au alăturat două doamne ce au ciudatul obicei de a șopti în interiorul unor pungi de plastic de proveniență autohtonă niște vorbe misterioase –, iar domnii, scoțând de-a dreptul din sân niște mici aparate, șoptesc și ei la rândul lor ceva ce mie îmi scapă. Scenariul e următorul: dacă mă urc într-un autobuz, unul dintre băieții ce se plimbă visător prin stație se urcă și el, restul echipei însoțind autobuzul de la distanță, într-un automobil Dacia. Dacă merg pe jos, mai coboară unul dintre ei și, cătinel-cătinel, avem posibilitatea să admirăm în grup noua arhitectură bucureșteană. Indiferent în ce imobil intru – casă particulară sau instituție –, indiferent de timpul cât zăbovesc, domnii sunt răbdători și mă așteaptă. M-am obișnuit cu figurile lor și aproape i-am îndrăgit. Să fie ei oare niște timizi admiratori ai încă neîncheiatei mele opere de poet și, cuprinși de sfială, n-au curajul să-mi ceară autografe ? Să facă ei oare parte din echipa viitorilor mei biografi, ce nu vor să piardă nici un moment din traseele și viața particulară a poetului? Sau sunt cumva extratereștri și, în acest caz n-ar trebui să mă adresez dumneavoastră ci colegului dvs. de conducere, Ion Hobana, secretar cu probleme externe al Uniunii Scriitorilor, cel mai avizat expert în farfurii zburătoare și extratereștri din rândurile partidului nostru? Alt lucru ciudat e că ori de câte ori un prieten, român, german, maghiar, evreu sau de altă naționalitate, îmi dă telefon, anunțându-mă că mă vizitează, cele șase persoane misterioase apar la colțul străzii șușotind în pungile de plastic și continuând să lucreze la biografia mea romanțată.

Apariția acestor domni am sesizat-o încă din vara anului trecut, după întoarcerea mea din Țările Baltice, unde mi-am petrecut concediul la

invitația Uniunii Scriitorilor Sovietici. Nu vă mai amintesc de faptul că deși fusesem invitat oficial, printr-o hârtie înmânată dumneavoastră personal de către secretarul Uniunii Scriitorilor din URSS, a trebuit să plec până la urmă cu greu, ca persoană particulară, după consumarea nervilor și a unor insistențe obositoare. Interviul pe care l-am dat la Radio Moscova, în care îmi exprimam entuziasmul pentru efectele magice ale cuvintelor *perestroika* și *glasnost*, sesizate de mine în presa și la posturile de televiziune sovietice, precum și în viața socială din republici, pârdalnicul interviu deci nu făcu o impresie prea bună anumitor urechi, cum n-a făcut, după două luni, nici discursul meu despre condiția scriitorului, intitulat „Pâinea și circul" pe care l-am rostit la un colocviu de literatură al Academiei de Arte vest-berlineze. La acestea s-a mai adăugat și faptul că, deși trăim într-o țară fără cenzură, manuscrisul cărții mele de versuri *Moartea citește ziarul*, acceptat de Editura Cartea Românească, a fost cenzurat la Consiliul culturii și educației socialiste, drept care, fiind unic proprietar al acestui manuscris, m-am simțit îndrituit să-l export. Iertată fie-mi trufia de autor, dar, după opt cărți de versuri apărute în limba română și alte câteva în limbi străine, după patru premii ale Uniunii Scriitorilor și unul oferit de Academia Română, începusem să cred cu naivitate că sunt un scriitor profesionist. Începusem să cred că sunt un om liber, că m-am născut liber și că voi muri liber, că libertatea este materia primă a meseriei mele și că fără ea nu pot exista.

Deoarece consider încă Uniunea Scriitorilor un sindicat scriitoricesc care trebuie să-și apere membrii, vreau să vă reclam, domnule președinte, că pe data de 14 martie, tot dumneavoastră, dar în calitate de conducător al revistei *România literară*, m-ați anunțat oficial că am fost destituit din postul de redactor al revistei din pricina faptului că am participat, fără aprobare, la recepții date de ambasadele străine și că am fost vizitat de ziariști, scriitori și diplomați din țări socialiste și capitaliste. Vă reamintesc ce v-am spus și cu alte ocazii, că un scriitor este în primul rând o persoană publică și că tot ce scriu și gândesc e adresat marelui public, fără vreo părtinire ideologică, că nu dețin secrete de stat, că din chiar esența tragicelor secrete existențiale și profesionale se întrupează o eventuală operă și că din însăși dezvăluirea lor, din contactul nemijlocit cu oamenii, indiferent de culoare și naționalitate, se conturează un destin scriitoricesc. Poate cumva ați uitat, domnule președinte –, dar sunteți și dumneavoastră scriitor și împreună ar trebui să ne mâncăm pâinea din aceeași libertate pe care dumneavoastră mi-o refuzați mie, pedepsindu-mă și aruncându-mă în postura de șomer. Nu v-a trecut probabil prin minte că din versuri nepublicate și dintr-o semnătură pusă la index nu se poate întreține totuși o familie cu doi copii, cum nu v-a trecut probabil prin minte nici faptul că, în timp ce insinuați că am călcat un decret nepublicat oficial, articolele de bază din Statutul instituției pe care o conduceți au fost încălcate în mod grosolan, Uniunea Scriitorilor fiind de mai bine de patru ani paralizată, Consiliul de conducere din care eu însumi fac parte nemaiprimind aprobarea de a se mai întruni.

Cu o clipă înainte de a vă auzi sentința am crezut că m-ați chemat să semnăm împreună un act de dezaprobare pentru arestarea dramaturgului Václav Havel, colegul nostru cehoslovac, și față de sentința de condamnare la moarte a colegului nostru Salman Rushdie. N-a fost să fie, domnule președinte. Păcat.

Să revenim însă la lucruri mai vesele, domnule președinte, la supa noastră ardelenească.

Cu o săptămână în urmă la cantina Casei Scriitorilor am zăbovit la o masă cu poetul Dan Deșliu. După plecarea noastră un coleg a asistat, fără să vrea, la o grotescă scenă în care trei indivizi – extratereștri, desigur – căutau furibunzi prin bucătărie o anumită farfurie ce zăbovise cu câteva felii de pâine pe masa noastră și pe care din greșeală chelnerul o depusese la spălător printre celelalte farfurii inocente. Buclucașa farfurie (ne)ascultătoare fu recuperată. Întâmplarea mi-a fost șoptită – se șoptește domnule președinte, se șoptește peste tot –, astfel că am revenit pe data de 14 martie cu gândul netrebnic de a fura farfuria. Stând la masă cu câțiva colegi, am fost surprinși și eu, și Dan Deșliu, singurii care cunoșteam povestea farfurioarei, când în locul chiflelor de pe masă chelnerița ne-a adus o farfurie nouă cu felii de pâine sub pretextul că e mai proaspătă. Dan Deșliu a subtilizat obiectul de porțelan vibratil și l-a depus în geanta personală, cu gândul de a-l studia în tihnă acasă. Sincer să fiu aveam oarecare îndoieli că într-o cantină a scriitorilor din RSR poate circula pe la mesele gureșilor autori farfurii ascultătoare. Și totuși, domnule președinte, supa de gâscă ardelenească îmi înghiontea scepticismul. Ceea ce trebuia demonstrat s-a adeverit mult mai devreme decât ne-am fi așteptat. Ei bine, în plină zi, în curtea Uniunii Scriitorilor, poetul Dan Deșliu a fost atacat de un individ în timp ce se suia într-un taxi, smulgându-i-se geanta de sub braț, specialistul luând-o la fugă pe Calea Victoriei cu ponosita geantă de vinilin ce adăpostea un pix, un covrig și un prețios microfon de porțelan. Strigătele disperate și fuga poetului Deșliu după hoțul de farfurii a rămas fără rezultat, milițienii aflați din belșug pe Calea Victoriei asistând cu o timiditate nespecifică la eveniment. După toate aceste vesele întâmplări ce par halucinante nu vă mai pot ura, domnule președinte, decât poftă bună.

Mircea Dinescu
București, 21 martie 1989*

MD2
Scrisoare deschisă către președintele Uniunii Scriitorilor din Republica Socialistă România
Domnule Președinte,

Când reprezentanți de frunte ai clerului românesc binecuvântează din amvoanele oficiale dărâmarea satelor, deci inclusiv a bisericilor, nu-i de mirare că un președinte al Uniunii Scriitorilor binecuvântează la

* Mircea Dinescu, „Scrisoare deschisă către președintele Uniunii Scriitorilor", în *Moartea citește ziarul*, ed. cit., pp. 89–95 (n. tr.).

rându-i „demolarea" unor membri ai propriei bresle. Însă cu ce obraz ieșiți în lume și cu ce mână puteți scrie Dumneavoastră și ceilalți colegi din conducerea operativă a Uniunii Scriitorilor despre abuzurile, atrocitățile și crimele anilor '50 astăzi, când sunteți direct răspunzători de luarea dreptului de semnătură, intimidarea, izolarea și eliminarea din viața culturală și socială a unor confrați?!

Un regim care l-a ținut pe V. Voiculescu în cătușe, care l-a îmbrâncit pe Labiș sub roțile tramvaiului, care i-a obligat pe Blaga și Arghezi să-și înghită cuvintele recidivează acum, onorându-și vocația inițială de terorism ideologic și statal.

Scoaterea unor scriitori români contemporani din ordin venit de oricât de sus, dat cu aceeași seninătate cu care se ordonă scoaterea cartofilor din tarlalele CAP-urilor, echivalează cu o adevărată tragedie culturală de care veți da seama în viitor. Nu era de ajuns că numele lui Constantin Noica, Mircea Eliade, Eugen Ionescu și Emil Cioran au devenit în ultima vreme indezirabile, trebuiau adăugate pe lista neagră și numele lui Andrei Pleșu, Ștefan Augustin Doinaș, Ana Blandiana, Al. Paleologu, Dan Hăulică, Octavian Paler, Mihai Șora, Dan Deșliu, Aurel Dragoș Munteanu, Dan Petrescu și Al. Călinescu! Iar nobila puritate a unui intelectual ca Doina Cornea trebuia și ea, la rândul ei, umilită atât de josnic?

Când în țări socialiste vecine cu România sunt dezgropate victimele stalinismului, când milioane de ostateci ai fricii sunt eliberați de sub teroarea totalitarismului, redescoperind dreptul uman de a nu-ți mai fi teamă să rostești cu voce tare ceea ce gândești – iată că la noi e iarăși viceversa, ca în blestemul profetului Caragiale.

Nedorind ca asupra situației mele actuale să plutească nici o confuzie vă ofer, Domnule Președinte, o scurtă fișă personală:

De aproximativ 100 de zile sunt ținut în arest la domiciliu pentru vina de a fi fost intervievat de un ziarist de la cotidianul parizian de stânga *Libération*. Neavând mentalitate de canibal și neconsiderând că un străin trebuie mâncat sau cel puțin bătut când îți pășește pragul casei, recunosc că în acel dialog am crezut, pentru o clipă, că sunt un om liber. De pe data de 17 aprilie, locuința mea fiind supravegheată de agenți în civil 24 de ore din 24, nu numai străinii, dar chiar și colegii români sunt împiedicați să mă viziteze, fiindu-mi interzisă, la rându-mi, intrarea în vreo casă particulară. Din aceeași zi legătura telefonică mi-a fost întreruptă și corespondența total sistată, cu o singură excepție – o vulgară și anonimă scrisoare de amenințare cu moartea.

Ca și cum excluderea mea abuzivă din Partid și din redacția *României literare* nu ar fi fost de-ajuns, și pentru a mi se tăia orice mijloc de subzistență, soției mele, de profesie traducătoare, i-a fost interzisă și ei semnătura, cartea de proză a lui Boris Pasternak predată Editurii Univers fiind stopată.

În ce țară din lume un simplu interviu despre neliniștile propriei meserii și despre evenimentele sociale din preajmă îți poate schimba atât de violent destinul?

Conform căror articole din Constituția României sunt eu pedepsit?

Ce tribunal secret a hotărât că nu mai am dreptul să vorbesc nici măcar cu cei mai buni prieteni?

Și de ce oare scriitorii sunt din ce în ce mai bine păziți, în vreme ce borfașii și criminalii de drept comun sunt eliberați înainte de termen în virtutea unui atât de original umanism socialist?

Când un regim răspunde cu arme adevărate armei de hârtie a poetului, își poate asuma de pe acuma o glorie postumă pe măsură.

Deoarece deocamdată consider sinuciderea o formă ineficientă de protest (gestul tânărului martir anonim care și-a dat foc pe pista de ski din Brașov astă iarnă a rămas din nefericire fără ecou, probabil fiindcă ne lipsește dimensiunea necesară perceperii semnificației unui asemenea fapt voluntar și tragic)[147], vă anunț, domnule Președinte, că încă mai vreau să trăiesc.

Mircea Dinescu
București, 22 iunie 1989*

RE 1
Scrisoare de la Radu Enescu
Dl Dumitru Radu Popescu,
Președintele Uniunii Scriitorilor,

Vă aduc la cunoștință, prin prezenta, adeziunea mea totală față de scrisoarea care v-a fost adresată la sfârșitul lunii aprilie de către iluștrii mei colegi Geo Bogza, Ștefan Augustin Doinaș, Dan Hăulică, Octavian Paler, Andrei Pleșu, Alexandru Paleologu și Mihai Șora, la care s-a adăugat și sprijinul distinsului meu coleg de la Iași, Alexandru Călinescu. Semnatarii acestei scrisori au considerat că destituirea ilegală a poetului Mircea Dinescu din postul de redactor la *România literară*, hărțuirea și persecuția sa și a familiei sale constituie nu doar o încălcare flagrantă a normelor statutare aplicabile breslei scriitoricești, ci și măsuri menite să-i afecteze demnitatea umană. Ele reprezintă, de asemenea, o tristă recrudescență a unei atitudini pe care o credeam îngropată definitiv odată cu condamnarea oficială, în România, a anilor de dogmatism și altor malformații mentale. Scrisoarea califică, totodată, drept „gravă" retragerea dreptului de publicare acordat Anei Blandiana. Revenirea la ceea ce considerăm imposibil s-a produs însă. Conducerea din prezent a Uniunii, prezidată de dumneavoastră, a răspuns brutal prin interzicerea publicării semnatarilor și altor scriitori. Ați dat o sentință împotriva unora dintre cei mai valoroși scriitori contemporani, trecându-i pe lista celor interzișii pentru vina de a fi cerut restabilirea legalității în viața Uniunii.

Ca președinte al Uniunii, ar fi trebuit să fiți un *primus inter pares*, apărător al colegilor săi, așa cum întreaga breaslă v-a apărat pe dumneavoastră, în unanimitate, la acea ședință scandaloasă în care ați fost

* Mircea Dinescu, „A doua scrisoare deschisă către președintele Uniunii Scriitorilor", în *Moartea citește ziarul*, ed. cit., pp. 97–99 (n. tr.).

țintuit la stâlpul infamiei pentru povestirea *Leul albastru*. Se pare însă că acel leu albastru a fost învins de o ciudată amnezie și s-a evaporat nu în legendă, ci într-o dorință bizară de a vă șterge gloria unui trecut onorabil, ca și cum ar fi fost o pată. Astăzi, ați devenit un *primus contra pares*, un soi de gropar care, cu o râvnă demnă de o cauză mai bună, îngroapă în tăcere, ca un hoț noaptea, literatura română contemporană, fără măcar o slujbă religioasă.

L-ați aruncat pe Mircea Dinescu în stradă! E adevărat, ați făcut-o telefonic. Cu mult timp în urmă, infamul ministru Chițu l-a destituit pe Eminescu din postul de inspector școlar printr-o telegramă. Dar dumneavoastră aveți avantajul realizărilor revoluției tehnico-științifice! Telefonul dumneavoastră funcționează, spre deosebire de cel de la numărul 79 67 23, de pe Intrarea Bitoliei nr. 25, unde unul dintre cei mai mari poeți români este crucificat.[148] Repet ceea ce am mai scris: Mircea Dinescu reprezintă un punct de cotitură în lirica noastră, o mutație în sensibilitatea poetică a epocii, un creator cu care România ar trebui să se mândrească în fața lumii și a posterității. În loc să luați măsuri draconice împotriva lui, datoria dumneavoastră ar fi fost să-l propuneți, în numele României, pentru Premiul Nobel pentru literatură în anul acesta.

De ce Ana Blandiana, această doamnă cu o autentică reputație internațională, și nu una fabricată și plătită pe ascuns, de ce nu are voie să-și semneze creațiile? Așteptați, cumva, să vină în genunchi să vă implore să-i redați rubrica populară din *România literară*? Trebuie să știți că din câte o cunosc pe această doamnă a literelor românești, nu obișnuiește să cerșească. Dimpotrivă, Ana Blandiana merită scuze!

L-ați interzis pe Ștefan Augustin Doinaș! Se pare că ați uitat că, pe când dumneavoastră nu învățaserăți nici măcar alfabetul, Doinaș scrisese deja *Mistrețul cu colți de argint*, poem antologat de mult în literatura română. Credeți că a oferi o monumentală traducere a *Faust*-ului lui Goethe este un fleac, ca și cum i-ați oferi o sticlă de bere calului dumneavoastră? Acest mare poet și remarcabil om de cultură ar fi onorat oriunde ca monument al mândriei naționale. La noi, în schimb, este stigmatizat asemenea unui proscris. Nu e de mirare! Două studii substanțiale despre opera sa zac de ani de zile la edituri. În schimb, au apărut trei cărți despre dumneavoastră, promovate ca de obicei, cu mult zgomot în avans.

Într-o carte cu trimiteri la astronomie, l-ați înfierat pe ignorantul preot Grama. Dacă Eminescu ar fi trăit astăzi, l-ați fi trecut și pe el pe lista celor pernicioși. V-ar fi incomodat, v-ar fi lezat orgoliul insațiabil. În galaxia D.R. Popescu, poezia românească este privată de Doinaș, Dinescu și Blandiana, eseistica de anvergură europeană, cu echivalent intelectual în puține alte țări, precum cea a lui Andrei Pleșu este evacuată. Este posibil ca în curând să apară o istorie literară epurată și mutilată, plină de uriașe pete albe, provenind din neo-galaxia D.R. Popescu.

Puneți-mă și pe mine pe lista scriitorilor interziși! Consider dezonorant să public atunci când condeiele de prim rang sunt smulse din mâinile celor care le țin. Declar că nu retractez nimic din cele scrise mai sus.

Orice retractare sau declarație contrară este falsă, obținută sub presiune, și menită să mă compromită.

Înainte de a încheia: vă rog să expuneți decizia de concediere a lui Mircea Dinescu, semnată de dumneavoastră, la Muzeul Literaturii Române. Spre cunoștința generațiilor viitoare și pentru gloria dumneavoastră postumă!

Radu Enescu
28 septembrie 1989

MD 3

Mamutul și literatura[149]

Nu demult, în ghețurile siberiene s-au descoperit câțiva mamuți bine congelați în burta cărora, spre stupoarea cercetătorilor, se găseau flori de mușețel. N-o să discut aici despre fățărnicia naturii, nici despre destinul tragic al acestor blânde erbivore, ci despre o jignitoare comparație din titlul unui articol apărut în presa occidentală „În România, ultimul mamut stalinist". Stalinist desigur, dar de ce mamut? Fiindcă tare mă tem că, în loc de mușețel, la o eventuală mutație a climei sociale, în pântecul încăpător al stalinistului nostru vom descoperi câteva duzini de cadavre. Din Valea Jiului, Brașov, Timișoara, Cluj, Iași, Tg. Mureș, București, au fost și sunt încă „păscuți" oamenii vii, prea puțin cunoscuți sau de-a dreptul anonimi, ce au avut· curajul să-și strige exasperarea fie și între patru pereți. Veselul, întremătorul, șugubățul folclor al românilor s-a transformat într-o lamentație șoptită, într-un folclor al fricii, al zvonurilor macabre, capabile să paralizeze voința și vorbirea. Frica de moarte, frica a devenit produsul național ce se oferă fără de cartelă și din belșug, la orice colț de stradă din România.

Cine să intervină? „Dumnezeu are mâini apolitice, de muzician."

Iertată fie-mi vanitatea autocitării, dar vreau să spun că până acum rugăciunea noastră cea de toate zilele n-a prea fost auzită. Preoții, în schimb, au fost obligați să devină un soi de sindicaliști în sutane, fiindcă de sfintele sărbători preacuvioasele curele de transmisie ale partidului cădelnițează în sănătatea Buldozerului național[150], fără teamă de Cel de Sus. Moartea „accidentală" a câtorva prelați incomozi, precum și tratamentul laic aplicat de angajații civili ai mănăstirii SECU[151] unor preoți mai slobozi la gură au băgat spaima pentru totdeauna sub patrafirele duhovnicești. La noi nu funcționează uzina catolică poloneză, nici biserica militantă, nici icoana făcătoare de minuni de la Częstochowa. Noi avem icoana prezidențială, uzinele militarizate și bisericile cu productivitatea cea mai sporită din lume la înmormântări, când se lasă iarna în casele oamenilor.

Unde să fugi, când zidul Berlinului a fost importat cărămidă cu cărămidă și mutat la granițele României? Europa a devenit pentru providențialul conducător o diabolică Atlantidă ce se scufundă în mocirla democrației și numai datorită „geniului" personal al domniei sale românii vor scăpa de acest dezastru.

Cine să te apere? Oarba justiție? Păi acei domni care au studiat la facultate forța și superioritatea „stângii" românești asupra dreptului roman se abrutizează în neputința și obediența specifică sistemului, încât, pentru a nu-și pierde posturile, ajung ei înșiși să considere dulcea constituție a RSR drept un simplu material de propagandă, o unealtă a diavolului, de care nu te poți prevala în fața instanței. Un fost coleg de liceu, care într-un moment de disperare și revoltă a lipit câteva fițuici antiprezidențiale în Gara de Nord, a fost condamnat în 1970 la cinci ani închisoare și, lucru fascinant, însuși avocatul apărării l-a înfierat cel mai tare în timpul procesului, ținut bineînțeles cu ușile închise.

La cine să apelezi? La populara noastră miliție? Zdravenii și îmbujoratii flăcăi, ce au lăsat CAP-urile de izbeliște în seama bătrânilor și a bietelor femei, au fost plantați în mândrele lor uniforme, din zece în zece metri, pe străzile Bucureștiului, și privesc acum spre populație ca la o turmă nevolnică de oi. În scurta lor școlarizare au învățat că tot ce mișcă după ora 20, când se închid luminile, cinematografele, restaurantele, teatrele, adică ora când mor orașele României, toți pietonii sunt prezumtivi infractori sau cel puțin piromani înrăiți, gata să dea foc statuii tovarășului Lenin, care a mai ars de altfel și anul trecut.

Unde să găsești un sprijin? La angajații presei? La apostolii cultului personalității care scriu cu lingura cu care mănâncă? De 20 de ani încoace în ziarele noastre apar aceleași fotografii grosolan retușate. Se zdrăngănesc aceleași deșelate fraze, singurul spațiu cu adevărat viu fiind cel destinat anunțurilor mortuare...

De altfel, marii ziariști par să fi murit cu toții în cel de-al Doilea Război Mondial.

Dar glasnostul? Răzbate ceva prin transparența sovietică? Nu știu cum se face, dar geamul prin care presa moscovită privește realitatea din România e destul de afumat. Ca la eclipsă. Adică nu se vede nimic. Am senzația că Dl Gorbaciov se uită spre România prin ochelarii negri ai generalului Jaruzelski.

Dar disidenții? Parcă din când în când mai scot câte un strigăt. Sentimentul ciudat care mă încearcă în ultima vreme e că puținii disidenți români sunt ținuți de regim în viață, în mod paradoxal, în scopuri propagandistice. Este prea târziu să-i mai faci să dispară, după ce presa occidentală și instituțiile legate de drepturile omului au luat act de existența lor. Credeți însă că poporul român e din fire mai tăcut ca germanii, maghiarii sau polonezii, de n-au scos la iveală până acum decât aproximativ un disident la două milioane de locuitori? Nicidecum. De fapt, în România există 20 de milioane de protestatari, de disidenți lipsiți de publicitate, ce-și duc existența cu călușul la gură. N-am auzit să fi avut loc manifestații antifasciste pe străzile Berlinului în anii '40. Se șoptea cu siguranță prin multe case, dar în stradă era ordine și disciplină. Teroarea neagră acționa mecanic. Populația se hrănea cu optimismul de partid și de stat. Așa-zișii trădători erau împușcați înainte de a fi judecați.

La noi, acum, nu pot exista procese politice din simplul motiv că în Constituție scrie clar că orice cetățean are dreptul la libera opinie; ba mai mult, în statutul partidului se specifică faptul că orice membru de partid îl poate critica pe însuși secretarul general. Tehnica organelor de represiune este de a acționa clandestin, ca și cum ar fi în opoziție. Fiii lui Avram Iancu, cei care au trimis scrisori de amenințare cu moartea scriitorilor germani emigrați din România în RFG, au trimis asemenea bezele multor intelectuali români și maghiari din țară. I-am fi reclamat noi pe gingașii epistolari la Comitetul Central, dar teamă ne-a fost să nu dăm acolo chiar peste tatăl lor. Muncitorilor „periculoși", în schimb, nu li se trimit nici un fel de scrisori, sunt ei înșiși livrați la propriile domicilii, închiși între patru scânduri, și numai familiile îngrozite înțeleg bine mesajul mortuar, fiindcă oficial se specifică a fi vorba de un accident de muncă, sau de stradă, de sinucidere, de apoplexie etc. Înhămat la carul protestatarilor, trebuie să fii atent, să nu circuli neînsoțit prin oraș, să nu-ți lași copiii să se joace pe afară, să nu aștepți prea mult la o instituție pe un fotoliu cu tapițerie radioactivă, să-ți dezinfectezi bine acasă clanța ușii, să nu fie otrăvită. Situația de la noi nu se poate compara cu nimic în lume. Când am auzit că Václav Havel se uita în închisoarea din Praga la televizor și avea în celulă mașină de scris computerizată la care lucra, mi s-a părut un banc reușit. Ca scriitor în România n-ai voie să deții în propriul domiciliu mașină de scris fără aprobare de la miliție, iar în ceea ce privește închisoarea, un fost disident român, poet de meserie, într-o discuție amicală cu procurorul a avut de ales între numai trei luni de închisoare petrecute în compania unor înrăiți deținuți de drept comun, pofticioși de băieți tineri, sau emigrarea. Scriitorul a mulțumit procurorului pentru sinceritate și a ales exilul. În acest context atât de încurajator, unde sunt scriitorii români, ajutoarele de nădejde ale partidului, cum au fost răsfățați până nu demult? Prin anii '50, cei care au făcut pactul cu diavolul au intrat în categoria privilegiaților. De exemplu, din drepturile de autor pentru o singură poezie publicată pe prima pagină în ziarul partidului îți puteai cumpăra un palton din stofă englezească și puteai mânca timp de o lună la cel mai grozav restaurant din București. Ce vremuri de glorie! Îl cântai pe tătucu, dar tătucu plătea, nu se juca! Le plătea de altfel cu vârf și îndesat și celor ce refuzau să-și vândă talentul. Mulți au fost trimiși la reciclare smulgându-li-se pana din mână și înmânându-li-se din panoplia partidului secera și ciocanul spre a tăia stuf în Delta Dunării, spre a-și bate singuri cuiele de coșciug la Canalul Dunăre–Marea Neagră. Între timp, balul continua. Pelișorul, fosta reședință a regelui Carol, primi titlul de „casă de creație" pentru cei ieșiți de pe banda rulantă a noii fabrici de scriitori. Istoria își dădea poalele peste cap. Poeții proletcultiști se lăfăiau în fostul palat al reginei Maria, compunând agramate și pline de avânt poezii revoluționare. Cu un „hei-rup", cu o „foaie verde"[152], cu o „slavă lui Stalin" s-au adjudecat vile luxoase și s-au încropit multe averi. Astfel au intrat în arenă primii milionari de partid din rândul scriitorilor și, de atunci și până astăzi, acești tipi de

activiști ai condeiului, cocoșați de prea multe privilegii, au fost aleși să conducă breasla și să fie purtătorii ei de cuvânt. Vântul de libertate al anilor '60 a ridicat de la pământ mulți artiști ce păreau îngropați sub gunoiul țanțoș al mediocrităților. Partidul, care nu greșește niciodată, și-a azvârlit mulțimii înfuriate foștii stegari. Și-a plimbat cenzura pe la pedichiură; să i se mai aranjeze puțin lungile gheare. A catadicsit să accepte că realismul socialist suferă grav de diabet și în consecință nu este nevoie să se presare chiar atât de mult zahăr peste realitate. Minunea însă nu avea să dureze prea mult. Prin anii '70, când scriitorii nu s-au arătat entuziasmați de noua revoluție culturală importată din China, au început deposedările și represaliile. Pelișorul a redevenit reședința de vară a noilor principi. Prețul unei poezii și-a regăsit valoarea simbolică, adică echivalentul unei fripturi la restaurant, dar cu pâinea adusă de acasă. Fotografiile autorilor au fost extirpate de pe coperțile propriilor volume, să nu se ajungă, Doamne ferește, la cultul personalității. Totodată s-a lansat și diversiunea că Uniunea Scriitorilor trebuie desființată, fiindcă este o organizație de tip vechi, după model sovietic. Pasămite, obositele noastre mijloace de transport în comun erau după model japonez, cartelele noastre de ulei și de zahăr, după model american, agera noastră presă – după model franțuzesc. Numai biata noastră Uniune a Scriitorilor, după model sovietic! Oricum, fiecare an a adus cu sine un nou dar. Așezarea unor epoleți proaspeți pe umerii cenzurii, invazia lăcustelor amatoare în cadrul „Cântării României"[153], o bine dirijată confuzie a valorilor, marginalizarea celor nedispuși la compromisuri și scoaterea cât mai în față a țambalagiilor oficiali. Ultimul zvâcnet de demnitate al breslei s-a consumat în 1981, când, la Conferința Națională a scriitorilor, multe voci nu s-au mai armonizat câtuși de puțin cu melodia cerută de la centru. Însă ineficienta rezistență pasivă a unor autori importanți, faptul că nu au mers atunci cu revendicările până la capăt și au acceptat impunerea de sus a unei conduceri obediente, golul lăsat de emigrarea în masă a artiștilor deziluzionați, toate acestea au subminat Uniunea Scriitorilor, metamorfozată mai nou într-o cooperativă de produs alienare. Spectrul mizeriei planează azi asupra majorității scriitorilor români. Și asta în vreme ce lună de lună se înalță muntele de omagii către iubiții demolatori[154]. Este o ironie a sorții pe care probabil o merităm, fie chiar și numai pentru voalatul colaborationism de a accepta să publici un articol neutru alături de baligile patriotarde și liricoide ale celor ce stau în patru labe în fața tiranului. O grevă generală a scriitorilor adevărați ar fi soluția cea mai la îndemână întru salvarea obrazului culturii române. Deși, dacă ne vom aduna toate cuvintele laolaltă, poate că actualii mamuți vor părăsi cărțile de istorie și vor intra în cele de botanică, la păscut mușețel.

Mircea Dinescu
11 noiembrie 1989

AP 1
Scrisoare de la Alexandru Paleologu[155]
Către domnul Dumitru Radu Popescu
Președintele Uniunii Scriitorilor
Domnule Președinte,

Subsemnatul, scriitor român, membru al comitetului de conducere legal constituit al Uniunii Scriitorilor, v-am adresat în luna aprilie o scrisoare semnată împreună cu alți șase colegi, prin care vă comunicam profunda noastră dezaprobare față de măsurile arbitrare luate împotriva poetului Mircea Dinescu. Nu ne-ați răspuns colegial la această scrisoare.

Pe de altă parte, am aflat din zvonuri publice – nimeni nu ne-a notificat oficial – că „ni s-a retras dreptul de semnătură". Apoi am constatat, într-adevăr, că, cu excepția unuia dintre semnatari, am fost excluși din viața literară. Din moment ce nimeni nu și-a asumat deschis responsabilitatea pentru această decizie și din moment ce dumneavoastră erați destinatarul unic al scrisorii noastre, nu putem decât să conchidem că, cel puțin formal, decizia vă aparține. Ea este ilegală. Pe lângă asta, este și ridicolă.

Ilegală, în primul rând, pentru că o astfel de sancțiune nu apare în nici o lege sau statut și, în al doilea rând, pentru că nu aveți autoritatea de a lua măsuri împotriva noastră, fiind doar reprezentantul nostru, mandatat de noi prin vot – desigur, vă amintiți împrejurările; vă asigur că eu nu le pot uita.

Ridicolă, pentru că ar trebui să fie evident, măcar din experiența istorică relativ recentă, că nici o măsură administrativă sau politică nu poate scoate un poet, scriitor sau artist din conștiința publică în care a pătruns. Ei pot fi persecutați, în cazuri extreme chiar lichidați –, dar atât. Aceasta însă produce întotdeauna un efect contrar celui dorit, după cum spunea Tacit: *punitis ingeniis, gliscit auctoritas*[156], iar cei care înfăptuiesc astfel de lucruri se acoperă iremediabil de rușine.

Nu vă voi întreba când va înceta această sancțiune ilegală și ridicolă. Vă întreb însă care sunt sentimentele dumneavoastră în timp ce suprimarea lentă, fizică, a lui Mircea Dinescu și a familiei sale continuă.

Alexandru Paleologu
11 noiembrie 1989

P.S. Am trimis o copie a acestei scrisori fiecăruia dintre cosemnatarii scrisorii din 9 aprilie, cu excepția lui Geo Bogza.

MS 1
Scrisoare de la Mihai Șora
Către dl Dumitru Radu Popescu
Președintele Uniunii Scriitorilor
Domnule Președinte,

Cu un an în urmă, împreună cu alți șase colegi, am semnat o scrisoare adresată exclusiv dumneavoastră, în care protestam față de tratamentul

la care fusese supus poetul Mircea Dinescu, referindu-mă la finalul scrisorii și la soarta poetei Ana Blandiana. Primul era fost redactor, cealaltă fostă colaboratoare permanentă a unui săptămânal literar condus de dumneavoastră, așadar ambii fuseseră lipsiți, la ordinul dumneavoastră, de un elementar mijloc material de existență decentă. Desigur, nici unul dintre semnatarii acelei scrisori nu se aștepta să primească un răspuns care să ofere chiar și cea mai firavă justificare plauzibilă, fie și tardivă, pentru măsurile luate împotriva lui Mircea Dinescu și a Anei Blandiana. În concordanță cu comportamentul cu care ne-am obișnuit de multă vreme, tăcerea dumneavoastră nu ne-a surprins pe nici unul dintre noi, așa cum nici zvonul, care a apărut imediat, despre existența unei liste negre cu numele a șase dintre cei șapte semnatari ai protestului adresat dumneavoastră nu ne-a surprins.

Ceea ce ne-a surprins însă a fost faptul că zvonul respectiv s-a dovedit până la urmă a nu fi deloc un zvon, iar protestul nostru, perfect legitim, chiar și procedural, împotriva excluderii ilegale din viața literară a doi dintre cei mai importanți reprezentanți ai acesteia, a avut drept consecință directă – cu o rapiditate uimitoare de data aceasta – excluderea altor șase dintre noi; al șaptelea ni s-a alăturat fără întârziere, știind bine la ce se expune. Nasc și la Moldova oameni[157], cum zice cronicarul.

În ceea ce mă privește personal, nu doresc să reiau protestele pe care le-am formulat și pe care le voi formula ori de câte ori va fi vorba de soarta literaturii și culturii din această țară, dar vreau să vă aduc la cunoștință că un manuscris al meu zace de peste un an la Cartea Românească fără a fi citit. Se intitulează *Eu & tu & el & ea... sau dialogul generalizat*, lucrare care a figurat în planul de apariție aprobat sub titlul „Momentul și timpul", atunci când l-am predat. Este o continuare a reflecțiilor din cărțile mele anterioare, de data aceasta în domeniul eticii și politicii. Mai exact, este vorba despre lărgirea dialogului și a convietuirii la baza societății civile într-un mod care să permită adaptarea, firește de jos în sus, a statului la nevoile în continuă schimbare ale propriei sale dezvoltări polimorfe.

Deoarece nu pot să aștept la nesfârșit un răspuns din partea editurii menționate, vă avertizez că, dacă nu voi primi o promisiune de publicare a lucrării într-un plan editorial pe anul 1990, mă voi considera liber să dispun de ea după cum voi crede de cuviință.

Mihai Șora
17 noiembrie 1989

16. REPRESIUNEA, DEGENERAREA ȘI IZOLAREA

Politicile economice mioape ale lui Ceaușescu și impactul lor negativ asupra nivelului de trai al românilor, la sfârșitul anilor 1970, au alimentat nemulțumirea internă. Pentru a o ține sub control, Ceaușescu s-a întors către Securitate.[1] Deși nu s-a bazat pe formele extreme de represiune practicate în primii ani ai regimului comunist din România, a demonstrat că regimul lui era capabil să recurgă la metode ale trecutului pentru a-și păstra controlul asupra societății românești. Instituțiile și încadrarea juridică a constrângerii au rămas neschimbate. Unele prevederi din Codul penal au rămas neaplicate până când Ceaușescu a considerat oportun să le reînvie; acesta a fost cazul decretului privind obligativitatea înregistrării mașinilor de scris la poliție, reactivat printr-un alt decret, în aprilie 1983, precum și al unei dispoziții din vremea lui Gheorghiu-Dej, introdusă în 1958, care transforma în infracțiune omisiunea de a raporta o conversație cu un străin (Decretul nr. 408 din decembrie 1985). Xeroxurile erau o raritate, iar cele câteva care existau în bibliotecile mari erau strict supravegheate, pentru utilizarea lor fiind nevoie de permisiuni speciale. Materialele și numărul de copii realizate erau atent înregistrate de către un bibliotecar. Abuzurile Securității asupra drepturilor omului au subminat orice legitimitate pe care Ceaușescu ar fi putut să o invoce pentru regimul lui și nu au făcut decât să atragă atenția comunității internaționale asupra excesele acestuia. În fapt, dezertarea lui Ion Mihai Pacepa în Statele Unite, la sfârșitul lunii iulie 1978, a reprezentat una dintre cele mai grave lovituri date vreodată unei agenții de informații din Europa de Est.

În calitate de adjunct al șefului DIE (Departamentul de Informații Externe, UM 0920) și de adjunct al ministrului de interne, Pacepa a fost unul dintre cei mai înalți oficiali de informații și securitate care au dezertat vreodată din blocul sovietic. Pacepa afirmă că s-a născut la București în 1928. Tatăl lui provenea din actuala Slovacie și se mutase în Transilvania pe când provincia era parte din Imperiul Habsburgic, stabilindu-se apoi la București în 1920. Ion Pacepa a studiat la Politehnica din București între 1947 și 3 ianuarie 1951, când a fost recrutat în cadrul DGSP. În cartea lui *Moștenirea Kremlinului*[2], el dezvăluie că a fost repartizat la Direcția de Contrasabotaj a Securității. În martie 1954 sau 1955[3], a fost transferat la Direcția de Informații Externe (Direcția I), condusă

la acea vreme de general-maiorul Vasile Vâlcu, etnic bulgar, care lucrase în Direcția de Informații Externe a NKGB și fusese numit șef al Direcției de Informații românești în 1954.

În 1957, Pacepa a fost trimis să lucreze sub acoperire, ca adjunct al șefului misiunii comerciale românești din orașul vest-german Frankfurt. S-a întors în anul următor, după ce acoperirea i-a fost compromisă de alți doi ofițeri de informații români, surprinși în flagrant, în Republica Federală Germană, atunci când primeau documente secrete de la soția de origine română a unui ofițer american.[4] În octombrie 1959, Pacepa a fost numit de Alexandru Drăghici, ministrul de interne, șef al departamentului tehnic al Direcției I, adică mai-marele spionajului industrial românesc. Ca toate operațiunile de informații externe românești, această activitate era supervizată de Direcția de Informații Externe a KGB-ului, iar Pacepa primea instrucțiuni de la consilierul tehnic sovietic al lui Drăghici, pe care l-a identificat ca fiind colonelul Boris Alekseievici Kotov[5]. După ce Kotov și ceilalți consilieri ai KGB-ului au fost retrași la cererea lui Gheorghiu-Dej, la sfârșitul anului 1964, s-a creat contextul în care spionajul industrial românesc a putut răspunde prioritar nevoilor lui Ceaușescu. În aprilie 1972, direcția a fost redenumită Departamentul de Informații Externe (DIE), iar șeful ei, general-colonelul Gheorghe Nicolae Doicaru, a devenit consilierul pe probleme de securitate națională al lui Ceaușescu.[6] În 1973, Pacepa a fost numit adjunct al lui Doicaru, calitate în care a supervizat cea mai mare parte a activităților de informații externe ale României, dintre care unele au fost descrise în cartea lui *Orizonturi roșii*[7], în care a evitat însă cu atenție să-și menționeze propriul rol în aceste operațiuni.

În urma dezertării lui Pacepa, rețeaua DIE a fost complet distrusă, iar Ceaușescu a fost grav umilit internațional, deoarece informațiile oferite de general au afectat și partenerii României în activități clandestine. În plus, Pacepa s-a transformat într-o bombă cu efect întârziat pentru Ceaușescu, întrucât dezvăluirile făcute la aproape zece ani de la dezertare în *Orizonturi roșii* au spulberat orice pretenții de respectabilitate internațională mai încerca să aibă conducătorul român, date fiind veleitățile lui de potențial succesor al lui Tito ca purtător de cuvânt al țărilor nealiniate. Cartea dezvăluie implicarea directă a lui Ceaușescu în asasinate, șantaj, trafic de droguri și răpiri. În același timp, difuzarea ei în serial la postul de radio Europa Liberă, în 1989, nu a făcut decât să confirme suspiciunile românilor referitoare la apucăturile criminale ale lui Ceaușescu și ale familiei lui, subminând definitiv miturile idolatre din jurul personalității acestuia.

Motivele dezertării lui Pacepa rămân subiect de speculații[8]. Generalul însuși oferă următoarea explicație:

> A fost mai degrabă o acumulare decât o combinație de factori care m-au făcut să iau acea decizie [de a dezerta, n. a.]. Dați-mi voie să mă explic. Am devenit ofițer de Securitate în ianuarie 1951, când prima generație de ingineri și economiști ai României, formați sub regimul comunist, era pe cale să absolve facultatea. Aveam pe atunci 22 de ani și, asemenea multor tineri intelectuali români influențați de

fervoarea patriotică postbelică, eram dispus să fac totul pentru a contribui la reconstrucția patriei. România, odinioară al doilea mare exportator de petrol și cereale din Europa, era pe atunci înfometată. Patru ani de război alături de Germania storseseră toate resursele din țară, iar puținul care mai rămăsese fusese trimis în Uniunea Sovietică – „eliberatoarea" Armată Roșie pustiise totul mai rău decât o invazie de lăcuste. Mi-am petrecut primii trei ani în Securitate ca ofițer (locotenent) în direcția internă de contrasabotaj, unde aveam sarcina să protejez industria chimică a României. În următorii trei ani am fost șeful stației de informații a României din Republica Federală Germană, având ca principal obiectiv spionajul științific și tehnologic.

În 1960, am devenit șeful serviciului român de spionaj industrial, numit S&T, de la Știință și Tehnologie. La acea vreme, produsul național brut al României (43,9 miliarde dolari) părea ridicol în comparație cu cel al Poloniei (116,9 miliarde dolari) sau chiar cu cel al Germaniei de Est (96,5 miliarde dolari) –, deși avea o populație dublă față de aceasta din urmă. În capitolul 26 din *Orizonturi roșii* (pp. 392–408), publicat pe când Ceaușescu se afla încă în plină glorie, am descris o ședință a Biroului Politic în care s-a analizat activitatea mea din S&T. Vă propun să aruncați o privire asupra acelui capitol. Este concludent. În 1972, am devenit adjunctul șefului DIE și treptat mi-am dat seama că, mai devreme sau mai târziu, va trebui să găsesc curajul să rup legăturile cu acea societate malefică. Demersul fizic s-a dovedit însă mult mai dificil decât cel mental. Pe de o parte, îmi părea rău de viitorul meu: Ceaușescu avea să mă condamne la moarte și să șteargă orice urmă care să amintească oamenilor că a existat vreodată un general Pacepa. Cuvântul „dezertor", folosit de guvernul american pentru un oficial din blocul sovietic care a ales libertatea în Vest, funcționa ca un lanț legat de picior, fiindcă e foarte aproape, în percepția publică, de cuvântul „trădător". În plus, mai era și viața privilegiată de care mă bucuram în vârful societății românești: vila mea din București, cu piscină și saună, terenul de tenis, șoferii și automobilele, casa de vacanță de la Marea Neagră, cabana de vânătoare din Carpați.

Posibilitatea implicării mele directe în asasinate politice a fost picătura care a umplut paharul indeciziei mele. Pe 23 iulie 1978, la o zi după ce Ceaușescu a ordonat DIE să îl asasineze în secret pe Noël Bernard [directorul secției române de la postul de radio Europa Liberă, n. a.], am zburat la Bonn, unde trebuia să-i înmânez un mesaj secret din partea lui Ceaușescu cancelarului german Helmut Schmidt. În acea duminică, muzica s-a oprit brusc, pe zborul TAROM spre Viena, de unde urma să iau o cursă austriacă pentru restul drumului. O voce de femeie s-a auzit îndepărtat și a anunțat în română și germană: „Doamnelor și domnilor, avionul nostru va ateriza în câteva minute pe aeroportul Schwechat. Căpitanul Georgescu și echipajul vă urează o ședere plăcută la Viena și speră să zburați din nou cu TAROM". În timp ce mă îndreptam spre salonul VIP al aeroportului, am aruncat o ultimă privire spre avionul alb BAC 1–11, cu steagul României pictat pe coadă. Știam că zburam pentru ultima dată cu TAROM.[9]

Pentru dezertarea lui Pacepa au fost propuse și alte explicații. Una dintre teorii susține că Pacepa se temea că va fi tras la răspundere pentru eșecul negocierilor de achiziționare a unor avioane Fokker din Germania de Vest și de o eventuală retrogradare[10]; o alta, că urma să fie arestat ca agent KGB, iar o a treia, că era în vizorul direcției de contrainformații a Securității, ca unul dintre ofițerii superiori implicați în contrabanda cu bunuri occidentale – aparate video, casetofoane, băuturi alcoolice și țigări – aduse în România cu TIR-urile. Această anchetă a fost declanșată, potrivit unei surse, pe baza informațiilor furnizate de unitatea de con-

trainformații a DIE, care monitoriza deplasările ofițerilor.[11] Potrivit altei relatări, o scrisoare anonimă trimisă de un oficial din Ministerul de Finanțe l-ar fi determinat pe Ceaușescu să ordone deschiderea unei anchete, desfășurată de o echipă condusă de generalul Constantin Olteanu, unul dintre consilierii militari ai liderului român.[12] Se spune că Pacepa, temându-se că cercul se strânge în jurul lui, i-ar fi cerut lui Gheorghe Oprea, membru al Biroului Politic (1927–1989), permisiunea de a pleca la Köln, chipurile pentru negocierile legate de avioanele Fokker, iar cererea i-a fost aprobată. Se presupune că Pacepa s-a înțeles cu generalul Teodor Sârbu, prietenul lui, ca acesta să-l avertizeze dacă locuința sa urma să fie percheziționată.[13] Ajuns la Viena, Pacepa i-ar fi telefonat la ora convenită, 22, lui Sârbu la București. Însă, pentru că acesta nu s-a întors acasă decât la 22.30, apelul nu a fost preluat. Pacepa ar fi interpretat această tăcere drept semn că locuința i-a fost percheziționată și ar fi decis să dezerteze.[14]

Pacepa descrie astfel circumstanțele dezertării sale:

> Întregul proces al dezertării mele în Germania de Vest a durat patru zile, nu săptămâni, așa cum susține Wippl[15]. Am ajuns în Republica Federală Germană pe 23 iulie 1978. În dimineața următoare am cerut azil politic la Ambasada SUA. Pe 27 iulie 1978, m-am îmbarcat într-un avion militar american de la baza aeriană americană Rhein-Main din Germania, iar pe 28 iulie 1978 am aterizat pe aeroportul prezidențial din apropierea Washington DC.[16]. Între 24 iulie 1978 (când am cerut azil politic) și 27 iulie 1978 (când am plecat spre SUA), NU am fost audiat de serviciile de informații germane sau americane, contrar celor afirmate de Wippl. M-am întâlnit *doar de două ori* [sublinierea lui Pacepa] cu același ofițer CIA (îl voi numi doar după indicativul său, „Pete") – și niciodată într-un bar. Prima întâlnire a avut loc pe 24 iulie, când am cerut azil politic la Ambasada SUA din Bonn. Acolo am discutat doar cu „Pete", care făcea parte din zona ultrasecretă a CIA. După câteva ore, „Pete" – care intra și ieșea din zona de securitate pentru a discuta cu șeful de stație și cu ambasadorul SUA – mi-a spus că doar președintele Carter putea aproba cererea mea, din cauza funcțiilor mele foarte înalte în România. „Pete" m-a informat, de asemenea, că procedura putea dura câteva zile și am stabilit o altă întâlnire pentru 27 iulie, la ora 22, la hotelul Dom din Köln.
>
> Au urmat patru zile lungi de așteptare, în care am avut mai multe întâlniri oficiale în calitate de reprezentant al lui Ceaușescu. În aceeași zi de luni, m-am întâlnit cu Hans-Jürgen Wischnewski (numărul doi în guvernul Germaniei Federale) pentru a-i transmite un mesaj secret din partea lui Ceaușescu și am petrecut restul zilei în „bula" protejată fonic de la ambasada României, împreună cu șeful de stație al DIE, generalul Ștefan Constantin. Marți am zburat la Bremen, împreună cu șeful Agenției Comerciale Române, pentru discuțiile cu Fokker. Miercuri m-am întâlnit cu Frederick W. Smith, președintele și fondatorul Federal Express, care dorea să cumpere 100 de avioane comerciale produse în cooperare de România și Fokker. Pe 27 iulie am avut o altă întâlnire cu Hans-Jürgen Wischnewski, iar seara am participat la o cină oferită în onoarea mea de ambasadorul român Ion Morega în saloanele ambasadei.
>
> Tot pe 27 iulie, la ora 22.00, am avut a doua întâlnire cu „Pete" la hotelul Dom din Köln. Mi-a înmânat o cablogramă de maximă securitate semnată de amiralul Stansfield Turner, directorul CIA, prin care președintele Carter îmi acorda azil politic, protecție de securitate și sprijin pentru a-mi reface viața în America. De asemenea, mi s-a comunicat că un avion militar american mă

aștepta la baza aeriană Rhein-Main pentru a mă transporta la Washington DC. Un convoi de patru mașini ne-a dus pe „Pete" și pe mine la baza aeriană. Am fost plăcut surprins să găsesc, în avion, o grămadă de haine inscripționate cu sigiliul Casei Albe, întrucât nu aveam asupra mea decât cămașa și pantalonii pe care le purtam. Am vrut să-mi încep noua viață fără nici o povară din trecut. De aceea, singurele lucruri pe care le-am luat cu mine au fost pașaportul, un aparat de fotografiat cu câteva instantanee ale fiicei mele, Dana, și un ceas de mână primit de la regele Hussein al Iordaniei în semn de recunoștință pentru că i-am salvat viața într-un complot organizat de Yasser Arafat. Tot restul l-am lăsat în camera mea de la hotelul Intercontinental din Köln.[17]

Știrea despre dispariția lui Pacepa a fost publicată în *Die Welt* pe 8 august, iar confirmarea că acesta dezertase a venit două zile mai târziu de la Washington.[18]

Un lucru însă pare clar. Pacepa nu era angajat în activități de spionaj pentru Statele Unite înainte de dezertarea sa.[19] Pentru a deveni cetățean naturalizat al Statelor Unite, un străin trebuie să îndeplinească mai multe condiții. Solicitantul trebuie să intre legal în țară și să obțină statutul de rezident permanent. După obținerea statutului de rezident, trebuie să locuiască fără întrerupere în Statele Unite timp de cinci ani (sau trei ani pentru soții/soțiile cetățenilor americani).[20] În conformitate cu prevederile Public Law 110, cunoscută sub numele de Central Intelligence Agency Act din 1949, naturalizarea accelerată se acordă cetățenilor străini despre care se consideră că au servit interesele de securitate ale țării[21]. În acest context trebuie interpretată acordarea naturalizării, după numai doi ani, pentru colonelul polonez Ryszard Kukliński (1930–2004), care, timp de nouă ani, a transmis CIA informații vitale privind planurile militare sovietice și poloneze, precum și despre serviciile de informații ale Pactului de la Varșovia, fiind extras din Polonia în 1981.[22] În mod similar, Mircea Răceanu, diplomat român de rang înalt care a transmis informații CIA-ului timp de peste un deceniu, dar care, spre deosebire de Kukliński, a fost prins în ianuarie 1989, a primit naturalizarea la puțin peste doi ani de la sosirea sa în Statele Unite, în mai 1990.[23] Pacepa, pe de altă parte, a fost considerat de autoritățile americane ca făcând parte din nomenclatură și din guvernul României și a trebuit să aștepte zece ani pentru ca naturalizarea să-i fie acordată.[24]

A urmat cea mai mare epurare din serviciile de informații și securitate din România comunistă. Potrivit lui Pacepa, o treime din Consiliul de Miniștri a fost retrogradată, 22 de ambasadori au fost înlocuiți și mai mult de o duzină de ofițeri superiori de securitate au fost arestați.[25] Eforturi febrile au fost depuse pentru retragerea ofițerilor DIE din străinătate, unii dintre ei alegând să dezerteze, odată descoperiți. În 1978, DIE avea, potrivit lui Pacepa, 560 de ofițeri legali și clandestini, precum și 1.100 de „asociați" în Ministerul Comerțului Exterior. Numărul acestora fusese sporit în baza unui decret secret semnat de Ceaușescu în 1973, care dădea DIE dreptul să recruteze orice angajat al Ministerului de Externe sau al Ministerului Comerțului Exterior și să-i plătească un salariu suplimentar. Aproximativ 70% dintre angajații care aveau legătură cu

comerțul exterior cu Occidentul și Lumea a Treia erau ofițeri sub acoperire ai DIE, iar restul – cu excepția lui Marin Ceaușescu, șeful biroului comercial din Viena – erau colaboratori ai DIE. În Ministerul Comerțului Exterior, cinci miniștri-adjuncți și 11 directori erau ofițeri DIE sub acoperire. Catalogul infiltrării nu se oprea aici: Direcția Generală a Vămilor era condusă de un ofițer DIE, iar 38 dintre cei 41 de directori ai întreprinderilor de comerț exterior erau ofițeri sau colaboratori ai DIE[26].

O victimă importantă a dezertării lui Pacepa a fost ministrul de interne Teodor Coman. La 5 septembrie, s-a anunțat că e „eliberat" din funcție prin decret prezidențial și înlocuit cu George Homoștean, prim-secretar al Comitetului de Partid Județean Alba[27]. De asemenea, erau de așteptat schimbări de personal în cadrul DIE. Șeful lui Pacepa, general-locotenentul Alexandru Dănescu, abia numit de Ceaușescu în martie 1978, a fost destituit în octombrie. General-locotenentul Nicolae Pleșiță, prim-adjunct al ministrului de interne, a fost destituit și transferat comandant al Școlii de Ofițeri a Ministerului de Interne de la Băneasa.[28] DIE a fost reorganizat și redenumit Centrul de Informații Externe (CIE). În fruntea instituției a fost numit Romulus Dima. Și Doicaru a căzut victimă a dezertării lui Pacepa; el a fost demis din funcția de ministru al turismului pe 15 august, dovadă a furiei de care fusese cuprins Ceaușescu față de ofițerii lui de informații.

Cutremurul din serviciile românești de informații și securitate a venit să complice o serie de alte schimbări organizatorice anterioare din Ministerul de Interne, provocate de greva minerilor din Valea Jiului din august 1977. Au avut loc înlocuiri de oficiali, iar modificările de structură au fost oficializate printr-un decret al Consiliului de Stat publicat la 8 aprilie 1978. Cea mai importantă dintre acestea a fost reînființarea Departamentului Securității Statului (DSS) în cadrul Ministerului de Interne. Tudor Postelnicu, secretar de partid al județului Buzău și prieten al lui Nicu Ceaușescu, a fost numit ministru secretar de stat în Ministerul de Interne și șef al DSS în martie 1978.

Repunerea Departamentului în poziția privilegiată dinaintea reformelor din 1968 a fost un semnal clar al sfârșitului perioadei de „legalitate socialistă" proclamată de Ceaușescu cu un deceniu mai devreme; al doilea semnal a fost extinderea atribuțiilor ministerului, pentru a include „apărarea independenței, suveranității naționale și integrității teritoriale a statului". Această extindere presupunea, de asemenea, ca acesta să răspundă pentru problemele de securitate nu doar în fața Comitetului Central al Partidului, unde exista un secretar responsabil cu forțele armate și securitatea – la momentul revoluției din 1989, acesta era general-colonelul Ion Coman –, ci și în fața Comandamentului Suprem al Forțelor Armate ale României, al cărui președinte era Ceaușescu.

În practică, atât ministrul, cât și șeful DSS îi raportau direct lui Ceaușescu. Importanța sporită acordată DSS-ului, precum și controlul strict exercitat de Ceaușescu asupra acestuia invită la comparații cu coerciția exercitată asupra altor structuri de Securitatea anilor 1950. Promovarea unuia dintre frații președintelui, Nicolae Andruță Ceaușescu, în gradul

de general-locotenent și numirea lui în funcția de comandant al școlii de ofițeri a trupelor de Securitate de la Băneasa atestă acest gen de control.

Promovarea cultului personalității în urma „alegerii" lui Ceaușescu în nou-apăruta funcție de președinte al republicii, în martie 1974, și extinderea acestuia asupra soției lui, Elena, devenită a doua persoană ca importanță în Partid și în stat după numirea ei ca prim-viceprim-ministru în martie 1980, au absorbit o parte semnificativă din resursele DSS-ului. Sumele necesare erau extrase din conturi speciale în valută, controlate de o agenție din cadrul CIE, cunoscută sub numele de Departamentul Operațiuni Valutare Speciale (OVS)[29]. Ele erau folosite pentru a plăti edituri străine care publicau hagiografii ale lui Ceaușescu și lucrări de chimie atribuite soției lui, „savanta de renume mondial", dar redactate de alții.

Surse din București afirmă că un ofițer al CIE a dezertat la Viena în ianuarie 1989 tocmai cu ocazia unei misiuni de a plăti suma de 30.000 de dolari unei edituri occidentale pentru publicarea unuia dintre „studiile" Elenei.

Promovarea cultului a fost preluată de însăși Elena Ceaușescu, care, începând cu 1985, s-a implicat personal în întreaga poveste, terorizându-i pe secretarii cu propaganda ai Comitetului Central care s-au succedat și cărora le-a cerut să se asigure că la toate întrunirile publice erau afișate fotografii ale „fericitului cuplu"[30].

J.F. Brown spune că Elena Ceaușescu

> și-a jucat propriul rol dominant în tragedia românească, exercitând o influență asupra soțului pe care unii o considerau uneori decisivă, [...] În ultimii ani ai domniei și ai vieții, pe măsură ce deveneau tot mai izolați, cei doi și-au hrănit reciproc sentimentul de irealitate, mai mult decât a făcut-o tot fastul și accesoriile cu care îi împopoțonau cultul personalității.[31]

Elena Ceaușescu a devenit din ce în ce mai protectoare față de soțul său, pe măsură ce diabetul lui părea să-i sporească atât îmbătrânirea, cât și irascibilitatea; de pildă, din acest motiv a zădărnicit încercările generalului-maior Emil Macri, șeful Direcției a II-a, de a discuta cu președintele despre adevărata stare dezastruoasă a economiei țării.[32]

Trebuie spus însă că falsificarea indicatorilor economici românești era deja de notorietate; aceștia au început rapid să „se depășească pe sine la capitolul fantezie"[33].

Este clar că Nicolae Ceaușescu era complice la această dezinformare, din dezvăluirea la Televiziunea Română, după revoluție, a unor documente provenite de la reședința de vară de la Neptun a conducătorului, care conțineau două coloane de cifre privind recolta agricolă: una reală și alta falsă. Cea de-a doua a fost cea prezentată de Ceaușescu Biroului Politic în toamna anului 1989.[34]

Culmea ironiei e înființarea unei unități speciale antiteroriste, cunoscută sub acronimul USLA (Unitate Specială de Luptă Antiteroristă)[35], în cadrul DSS în 1978. Primul ei comandant a fost colonelul Ștefan

Blaga.[36] Având ca sarcină „activitatea de prevenire, detectare, neutralizare și lichidare a acțiunilor teroriste pe teritoriul României", USLA a fost creată exact pentru ca, împreună cu un alt organism din cadrul DSS, Direcția de Informații Externe (DIE/CIE), să plănuiască activ acte teroriste în afara țării.[37]

CIE urmărea să reducă la tăcere criticii regimului Ceaușescu aflați în străinătate. Cazul Monicăi Lovinescu, fiica celebrului critic literar Eugen Lovinescu, refugiată în Franța după război, a fost menționat de Pacepa ca nouă dovadă a implicării directe a lui Ceaușescu în astfel de acțiuni. Emisiunile culturale de la Europa Liberă, în care aceasta critica cu un sarcasm mușcător încercările lui Ceaușescu de a subordona literatura română propriilor interese sale politice, l-au enervat atât de tare pe conducătorul român, încât, potrivit lui Pacepa, el însuși a dat ordin ca Monica Lovinescu să fie redusă la tăcere. Pacepa susține că un ofițer al DIE/CIE, maiorul Gheorghe Șerbănescu, specialist în limba arabă și ofițer de legătură cu Organizația pentru Eliberarea Palestinei, a primit în 1977 de la Ceaușescu instrucțiunea de a o bate pe Lovinescu atât de rău, „încât să nu mai poată nici scrie, nici vorbi vreodată". Șerbănescu a recrutat trei membri ai OEP și le-a spus cum să ducă totul la capăt. Unul dintre aceștia, deghizat în poștaș, a sunat la ușa apartamentului Monicăi Lovinescu din Paris, iar când ea a deschis, ceilalți doi au năvălit și au lovit-o repetat peste față și peste tot corpul.[38]

O altă țintă a DIE/CIE a fost un inginer, Constantin Răuță, care, în seara zilei de 24 noiembrie 1973, a ajuns pe Aeroportul Kennedy din New York cu o viză diplomatică emisă de ambasada americană la București. El figura drept atașat al unei delegații însărcinate cu pregătirea vizitei lui Ceaușescu la Casa Albă, la invitația președintelui Richard Nixon. După ce a reușit să se piardă de echipa care îl fila pe teritoriul american, în timpul transferului la Aeroportul La Guardia, Răuță a luat un taxi până la o secție de poliție și a informat ofițerii de serviciu că dorește să solicite azil politic.

Agenții FBI care au sosit la secția de poliție i-au comunicat că Biroul de Imigrație, unde trebuia să depună cererea oficială, era închis în acea zi și că va trebui să aștepte până dimineața următoare pentru a finaliza formalitățile.

Răuță le-a spus agenților FBI că dorea să folosească documentele și materialele din servieta sa pentru a dezvălui „adevărata față și intențiile" lui Ceaușescu. De asemenea, spera să le utilizeze și drept mijloc de negociere cu regimul Ceaușescu pentru eliberarea soției și fiului său rămași ostatici la București pentru a-i asigura întoarcerea acasă. În calitate de inginer-șef responsabil cu sistemele de alarmă electronică instalate în ambasadele României din străinătate, dar și în sediile DIE/CIE din România, Răuță avea în servietă nu doar probe privind multiplele încălcări ale drepturilor omului de către regimul Ceaușescu, ci și „dovezi ale duplicității acestui regim în relația cu Statele Unite în contextul vizitei planificate la Casa Albă" a lui Ceaușescu, programată pentru săptămâna următoare.[39]

Potrivit lui Răuță, un ofițer CIA l-a vizitat în camera sa de hotel în acea seară și l-a informat că președintele Nixon a decis să îi acorde azil politic, dar că servieta și materialele dinăuntru trebuiau returnate oficialilor români, întrucât constituiau o mapă diplomatică. Vizita lui Ceaușescu a avut loc conform planificării. În urma unei campanii intense desfășurate de dr. Răuță în Statele Unite, familia a reușit în cele din urmă să i se alăture după cinci ani și nouă luni.[40]

O a treia țintă a fost Emil Georgescu, redactor de programe la Europa Liberă din ianuarie 1974. Se presupune că însuși Ceaușescu i-a dat ordin șefului CIE, generalul Nicolae Pleșiță, ca Georgescu să fie redus la tăcere, din cauza criticilor sale acide la adresa cultului personalității.[41] În 1980, DIE/CIE a lansat o operațiune de dezinformare pentru a-l compromite: scrisori semnate și anonime, trimise la Europa Liberă la instigarea DIE/CIE, sugerau că Georgescu ar fi primit bani pentru a înlesni obținerea vizelor de ieșire pentru românii dornici să emigreze. Pentru a-l convinge pe Georgescu să renunțe la postul de la RFE în schimbul eliberării unei vize pentru mama sa, rămasă la București, a fost întreprinsă o tentativă de șantaj, coordonată de general-maiorul Eugen Luchian, șeful Biroului de Vize și Pașapoarte. Tentativa a eșuat. Georgescu a continuat să realizeze emisiuni acide până la 28 iulie 1981, când a fost înjunghiat de 22 de ori de doi cetățeni francezi, în timp ce ieșea din locuința sa din München. Deși grav rănit, Georgescu a supraviețuit atentatului, iar agresorii au fost arestați. Ei au refuzat să divulge cine i-a angajat și, pe 21 iulie 1982, au fost condamnați la 11 ani, respectiv patru ani și jumătate de închisoare pentru tentativă de omor[42]. În raportul întocmit asupra cazului, serviciul de securitate vest-german a tras concluzia că „alte persoane din serviciul de spionaj român au primit misiunea de a-l lichida pe emigrantul român"[43].

Zelul lui Pleșiță de a satisface obsesia lui Ceaușescu pentru suprimarea criticilor regimului a fost atât de mare, încât DSS s-a transformat în sponsor de stat al terorismului internațional. La ordinele lui Tudor Postelnicu, șeful DSS, și cu ceea ce pare a fi aprobarea lui Ceaușescu, unități ale DSS i-au oferit sprijin lui Ilici Ramirez Sanchez, alias Carlos Șacalul, și asociaților acestuia, în eforturile de a eradica opozanții dictatorului român.[44]

Ținta principală era generalul Pacepa. În august 1979, locotenent-colonelul Sergiu Nica de la USLA (UM 0620) și locotenent-colonelul Ion Diaconescu, ofițer DIE/CIE (UM 0544), l-au contactat pe Carlos la Praga, oferindu-i 10.000 de dolari pentru de a-l asasina pe Pacepa.[45] Potrivit unui raport întocmit de Nica în februarie 1990, Carlos a refuzat, invocând lipsa resurselor necesare în Statele Unite.[46]

Pentru Pleșiță a început în octombrie 1980 o serie de umilințe; atunci, Parchetul Federal din Republica Federală Germană a anunțat arestarea unui cetățean român pentru spionaj împotriva emigranților români din Germania de Vest. În luna următoare, Florian Rotaru, curier la Ambasada României de la Viena, a dezertat în RFG, luând cu el un sac poștal

de 50 de kilograme cu documente secrete, iar apoi a fost transportat în Statele Unite.

Între timp, Postelnicu a autorizat continuarea contactelor cu Carlos. Acesta și partenera sa, Magdalena Kopp[47], au primit o casă conspirativă la București, unde au stat în timpul unor vizite din 1980 și 1981. Adjunctul lui Carlos, Johannes Weinrich (nume de cod „Steve"), arhitectul principal al atacurilor grupului Carlos, avea obiceiul de a ține evidența contactelor cu serviciile străine, iar o percheziție la una dintre bazele grupului din Budapesta a permis serviciului de securitate maghiar să descopere un plan de asasinare a unor colaboratori ai Europei Libere și de atac asupra secției române a postului din München.

În schimb, grupul cerea 34 de pașapoarte de diferite naționalități și trei pașapoarte diplomatice românești pentru Carlos, Kopp și Weinrich.[48] În februarie 1981, din Madrid au fost expediate colete-capcană către trei emigranți români: Paul Goma, romancier, Nicolae Penescu, membru al Comitetului Național Român în exil, și Șerban Orescu, jurnalist la postul de radio Europa Liberă.[49]

La 21 februarie 1981, teroristul elvețian Bruno Bréguet, membru al grupului Carlos, a detonat o bombă la sediul Europei Libere/Radio Libertatea din München. Dispozitivul sofisticat conținea aproximativ 20 de kilograme de exploziv plastic și fusese fixat la nivelul solului lângă secția cehoslovacă. Doi locuitori din zonă și patru angajați ai radioului au fost răniți, dintre care unul grav.[50]

Implicarea DIE/CIE în organizarea atentatului a fost confirmată de Magdalena Kopp într-o declarație dată procurorilor germani după întoarcerea ei voluntară în Germania, de Crăciunul anului 1995.[51] Deși serviciul cehoslovac a fost grav afectat, secția română a reușit să își reia rapid emisiunile.

Eșecul DIE/CIE s-a repetat în anul următor. La 13 ianuarie 1982, Matei Pavel Haiducu (numele real: maiorul Hirsch), agent DIE/CIE în Franța, specializat în spionaj industrial, a primit de la Pleșiță ordinul de a-i asasina pe disidenții Paul Goma și Virgil Tănase prin injectarea unei otrăvi care provoca stop cardiac.[52]

Planul a eșuat spectaculos odată cu dezertarea lui Haiducu, în iulie 1982. A fost o lovitură deosebit de gravă pentru DIE/CIE în perioada conducerii lui Pleșiță. În plus, în martie 1981, un ofițer de poliție austriac fusese arestat la Viena pentru spionaj în favoarea României.[53]

În vara lui 1982, a avut loc dezertarea lui Haiducu, care a dezvăluit serviciilor secrete franceze ordinul de asasinat primit de la Pleșiță, determinându-l pe președintele François Mitterrand să-și anuleze o vizită oficială în România, programată pentru luna iulie. În ianuarie 1983, un tribunal francez l-a condamnat pe tehnicianul român Traian Munteanu la doi ani de închisoare pentru spionaj; șase luni mai târziu, Mihai Manole, inginer român naturalizat francez, a fost arestat la Dieppe pentru spionaj industrial în favoarea României. În august, trei diplomați români și un angajat al ambasadei au fost expulzați din Belgia, acuzați de spionaj împotriva NATO.[54]

Un decret prezidențial emis pe 26 noiembrie 1984 l-a eliberat pe Plești din funcția de prim-adjunct al ministrului, ceea ce echivala cu îndepărtarea lui de la conducerea DIE/CIE. Plești a fost retrogradat la comanda școlii de pregătire a Securității de la Grădiștea, la 40 de kilometri sud de București, și înlocuit la șefia DIE/CIE de general-locotenentul Aristotel Stamatoiu.

Tentativele lui Plești de a repara daunele provocate de dezertarea lui Pacepa au fost împiedicate de o succesiune de eșecuri care au continuat să erodeze imaginea, deja grav compromisă, a lui Ceaușescu pe plan internațional.[55]

Șirul dezastrelor a continuat și în 1984. Un angajat al ambasadei României, Nicolae Iosif, a fost găsit mort în fața ambasadei din Paris, în aprilie, cu un pumnal lângă corpul lui. În septembrie, Ion Constantinescu, ofițer de cifru al CIE (UM 0525) din cadrul Ambasadei României la Bonn, a cerut azil politic. Ulterior s-a raportat că cinci diplomați români – consilierul Constantin Ciobanu, secretarul I Ioan Lupu, secretarii II Dan Mihoc și Ion Grecu și secretarul III Ion Constantin – au fost expulzați din Germania de Vest[56]. La scurt timp, Haiducu a apărut la televiziunea franceză și a declarat că ambasadorul României la Paris, Dumitru Aninoiu, și atașatul lui de presă, Ion Badea, sunt agenți DIE/CIE.[57]

Obiceiul lui Ceaușescu de a-și transforma repulsia față de criticii din străinătate în acte de violență a pus în alertă serviciile de securitate occidentale. La începutul anului 1989, Ion Rațiu, un critic proeminent al lui Ceaușescu din exil, a primit informații de la surse vest-germane că două agente fuseseră trimise să-l asasineze și i s-a oferit protecție; până și autorul acestei cărți a fost considerat suficient de important pentru a primi în iulie 1989, prin intermediul unui vizitator britanic, un avertisment ambiguu din partea unui oficial din Ministerul Afacerilor Externe român, care l-a informat că era „numărul șapte pe lista Securității".

În țară, brutalitatea unor bătăi aplicate opozanților regimului era ilustrată de soarta inginerului bucureștean Gheorghe Ursu, arestat pe 21 septembrie 1985 pentru că ținuse un jurnal și trimisese scrisori critice la adresa Ceaușeștilor. A fost reținut la sediul Securității de pe Calea Rahovei, unde a fost bătut de doi deținuți la instigarea anchetatorilor săi și transferat, din cauza rănilor, la spitalul penitenciarului Jilava, unde a murit pe 17 noiembrie. O anchetă desfășurată în martie 1990 a relevat că Ursu murise în urma loviturilor repetate aplicate în abdomen cu un obiect greu.[58]

În iulie 2003, foștii ofițeri de Securitate Tudor Stănică și Mihail Creangă au fost condamnați fiecare la 12 ani de închisoare pentru instigare la uciderea lui Ursu. Ei au fost găsiți vinovați pentru că l-au plasat intenționat pe Ursu într-o celulă împreună cu doi deținuți de drept comun violenți și fiindcă le-au interzis subordonaților să intervină în timpul agresiunii. Stănică a fost eliberat din motive medicale în 2004. Marian Clită, unul dintre deținuți, a fost judecat în anul 2000 pentru uciderea lui Ursu și condamnat la 20 de ani de închisoare (pedeapsă ulterior redusă la opt ani), din care a executat doi ani. În mai 2017, Tudor Postelnicu,

șeful Securității între martie 1978 și octombrie 1987, și doi dintre presupușii anchetatori ai lui Ursu, Marin Pîrvulescu și Vasile Hodiș, au fost inculpați în legătură cu moartea acestuia. Procesul lor nu era încă finalizat în perioada redactării acestei lucrări.[59]

Un obiectiv notabil al Securității a fost autoarea laureată a Premiului Nobel, Herta Müller.[60] În expunerea ei de la primirea Premiului Nobel, susținută pe 7 decembrie 2009, Müller a relatat cum un ofițer al Securității a încercat să o recruteze ca informatoare, în biroul său:

> A țipat la mine: *Scrie!* Fără să mă așez, am scris ce mi-a dictat: numele, data nașterii și adresa de acasă. Apoi, că nu voi spune nimănui, nici măcar unui prieten sau unei rude apropiate, că eu... și atunci a venit cuvântul teribil: „colaborez". În clipa respectivă, m-am oprit din scris. Am pus jos pixul, m-am dus la fereastră și am privit strada prăfuită, nepavată și plină de gropi și toate casele gârbovite. [...] Am spus: „N-am caracterul..." Am spus asta străzii de afară. Cuvântul CARACTER l-a scos din minți pe omul Securității. A rupt foaia de hârtie și a aruncat bucățile pe jos. Apoi, dându-și seama probabil că va trebui să-i dovedească șefului său că încercase să mă recruteze, s-a aplecat, a strâns bucățile și le-a băgat în servietă. [...] Cu servieta sub braț, a spus încet: „Ai să regreți, te înecăm în râu". Iar eu am spus, parcă vorbind cu mine însămi: „Dacă semnez asta, nu voi mai putea trăi cu mine însămi, va trebui să o fac singură. Așa că mai bine o faceți voi"[61].

Nimic nu ilustrează mai bine modul în care Securitatea a încercat să folosească frica drept armă împotriva cetățenilor și cum unii dintre aceștia au găsit forța interioară să i se opună.

Observatorii și analiștii străini, considerați adversari ai regimului, au atras de asemenea atenția Securității. După cum a scris foarte pertinent distinsa antropoloagă Katherine Verdery, ea însăși a fost „o țintă și un presupus inamic, iar Securitatea și-a fixat sarcina de a produce dovezi pentru a stabili ce fel de inamic" era.[62] Analizând practicile de lucru ale Securității pe baza propriului dosar, Verdery constată, la fel ca alții, o extraordinară risipă de timp, bani și efort. Nevoia de „conspirativitate" impunea o compartimentare strictă, care păstra secretul activității fiecărui ofițer și al informatorilor acestuia nu numai față de public, ci și față de colegi. Această compartimentare ducea însă la suprapuneri de sarcini, ineficiență și, adesea, la incoerență. Conspirativitatea a fost de altfel dusă la extrem de Securitate, comparativ cu alte poliții politice din regimurile comuniste ale Europei Centrale și de Est.

Lingușirea a jucat un rol major în sprijinul acordat lui Ceaușescu de către nomenclatură și, după cum demonstrează instrucțiunile generalului Pleșiță către Haiducu, a fost un motiv care a stat la baza unor acțiuni ale CIE. Totuși, în armată părea să existe un anumit grad de deziluzie în rândul unor ofițeri superiori față de inflexibilitatea lui Ceaușescu. În februarie 1990, a apărut prima dezvăluire privind un complot pentru înlăturarea lui Ceaușescu. General-maiorul Ștefan Kostyal, fost adjunct al Direcției Superioare Politice a Armatei, a declarat într-un interviu publicat în săptămânalul *Cuvântul* din 28 februarie 1990 că, în 1970, a primit ordin de la Ceaușescu să-i elimine din armată pe toți ofițerii

aparținând minorităților naționale. Kostyal a susținut că Ceaușescu folosea invadarea Cehoslovaciei drept „pretext pentru a-i îndepărta din fruntea armatei pe specialiștii instruiți în Uniunea Sovietică" și că a protestat, ceea ce i-a adus retrogradarea la gradul de soldat. Într-un interviu ulterior acordat autorului Edward Behr, Kostyal a mai spus că opoziția lui față de Ceaușescu a fost motivată de cultul personalității aflat în creștere și că, împreună cu fostul comandant al marinei române, contraamiralul Nicolae Mihai, a decis să trimită o scrisoare de protest Comitetului Central. Drept urmare, și Mihai a fost retrogradat, iar Kostyal a fost arestat la domiciliu. Tot Kostyal a mai declarat că a fost unul dintre numeroșii ofițeri superiori retrași din armată în 1970 din cauza faptului că avea o soție rusoaică.[63] El a cerut o audiență în fața unei comisii a armatei în 1971, atacând politica externă „inconsecventă", adică antisovietică, a lui Ceaușescu. În cercurile de partid, comportamentul lui Kostyal a fost interpretat ca fiind al unui agent sovietic, așa că acesta nu a reușit să-și câștige susținători. A fost scos imediat din evidențele armatei, i-a fost suspendată pensia și a fost trimis să lucreze ca muncitor necalificat într-o localitate de lângă București. Protestul lui Kostyal și Mihai pare să fi constituit substanța acestei „conspirații" din 1970.

O altă conspirație s-a creat, potrivit relatărilor lui Kostyal, în 1984. Două grupuri care complotau independent pentru răsturnarea lui Ceaușescu s-au unit. Din nou, legăturile sovietice ale unora dintre membrii lor nu trebuie ignorate.

Primul era format de generalul Ion Ioniță, ministru al apărării între 1966 și 1976, care, asemenea lui Kostyal, era căsătorit cu o rusoaică și fusese coleg cu acesta la Academia Militară Vorošilov din Moscova între 1956 și 1958. În 1976, Ioniță fusese numit viceprim-ministru și devenise membru al Comitetului Politic Executiv. În martie 1979, și-a pierdut locul în Consiliul Apărării, iar în noiembrie a aceluiași an a fost retrogradat la rangul de membru supleant în Biroul Politic. A fost exclus din guvern și Biroul Politic în mai 1982 și din Comitetul Central în noiembrie 1984.[64] Retrogradarea l-a asmuțit pe Ioniță împotriva lui Ceaușescu, determinându-l să conceapă planurile de lovitură de stat. Grupul lui a atras și alte personalități, precum János Fazekas, important membru de etnie maghiară al partidului, secretar al Comitetului Central între 1954 și 1961, membru al Biroului Politic între 1967 și 1974 și ministru al comerțului interior între 1974 și 1982. Și Kostyal s-a alăturat acestui grup. Cel de-al doilea grup s-a format în jurul general-colonelului Nicolae Militaru, presupus spion sovietic, care fusese îndepărtat din funcția de comandant al garnizoanei București în 1978 și care urma să devină, pentru o scurtă perioadă, ministru al apărării după răsturnarea lui Ceaușescu. Potrivit lui Kostyal, grupul îl includea și pe Ion Iliescu, viitorul președinte al țării, la vremea respectivă membru proeminent al nomenclaturii comuniste.

Cele două grupuri s-au unit în 1984 și au planificat o lovitură de stat în toamna aceluiași an, în timpul vizitei lui Ceaușescu în Germania de

Vest (15–17 octombrie). Se presupune că un oficial de partid de rang înalt, Vasile Patilineț, a fost recrutat în timp ce era ambasador în Turcia. Patilineț avea legături strânse cu Securitatea, ca fost secretar cu probleme militare și de securitate al Comitetului Central între 1965 și 1972 și membru al Consiliului Apărării între 1969 și 1972.

Doi dintre conspiratori, generalul Gheorghe Gomoiu și generalul Dimitrie Popa, au trădat, iar unitățile militare implicate au fost trimise în septembrie să ajute la strângerea recoltei.[65] Astfel, lovitura de stat a fost zădărnicită.[66]

În 1986, s-a încercat, fără succes, obținerea unor pistoale de la o unitate militară din portul Constanța, iar la scurt timp după asta, Patilineț a murit într-un accident de mașină în Turcia, împreună cu fiul său, la 9 octombrie. Unul dintre conspiratori a susținut că accidentul a fost pus la cale de Securitate la ordinul lui Ceaușescu[67], deși nu a prezentat dovezi în sprijinul acestei afirmații; tot Securității i-a atribuit și moartea lui Ioniță, survenită în urma unui cancer, la 24 iulie 1987.[68]

Ceaușescu era suficient de perspicace pentru a înțelege că propria sa dominație personală depindea în ultimă instanță de loialitatea Securității. Prin urmare, i-a recompensat bine pe membrii acesteia, acordându-le salarii mai mari decât cele primite de colegii lor de același grad din armată. Un locotenent-colonel din Securitate primea, în decembrie 1989, un salariu lunar de 7.800 de lei, cu o mie de lei mai mult decât omologul său din armată și mai mult decât dublul salariului mediu. Ofițerii de Securitate aveau acces la magazinele și facilitățile speciale rezervate membrilor de rang înalt ai partidului, în timp ce colegii lor din armată nu beneficiau de acestea. Mai mult, în loc să asigure apărarea țării, rolul armatei a fost redus la acela de forță de muncă ieftină pentru proiectele megalomane de construcții ale lui Ceaușescu. În a doua jumătate a anilor 1980, în timp ce măsurile economice draconice ale acestuia stârneau o nemulțumire tot mai mare, el a devenit din ce în ce mai dependent de metode coercitive pentru păstrarea puterii, iar această dependență a pretins o supraveghere mai atentă a Ministerului de Interne. Astfel de considerente l-au determinat să îl promoveze pe prietenul de familie Tudor Postelnicu în funcția de ministru de interne la 3 octombrie 1987. Succesorul său în funcția de secretar de stat în Ministerul de Interne și șef al Departamentului Securității Statului (DSS) a fost general-colonelul Iulian Vlad[69].

În fața neliniștii crescânde a populației, demonstrată din plin de revoltele de la Brașov din noiembrie 1987, Ceaușescu i-a ordonat lui Postelnicu să îmbunătățească eficiența forțelor de securitate, iar în acest scop ministrul a emis Ordinul nr. 02600 din 5 iulie 1988 prin care se aprobau „Măsuri care trebuie luate de unitățile Ministerului de Interne pentru creșterea eficienței de luptă și de intervenție"[70]. Se pare că, în urma acestui ordin, au fost create noi unități speciale în principalele orașe din țară, sub autoritatea Securității, pentru a acționa alături de trupele USLA. Ordinul a fost însoțit de o interdicție, emisă de minister, privind organizarea de nunți și petreceri în restaurante, pentru a împiedica adunările

mari de oameni. Într-un interviu acordat de Silviu Brucan și Nicolae Militaru la 23 august 1990 s-a dezvăluit că forța specială de securitate pentru București număra 600 de persoane și se afla sub comanda colonelului Gheorghe Goran, șeful DSS București.[71] Acestor forțe de elită li se adăugau cei 484 de membri ai Grupului de Protecție Prezidențială (Direcția a V-a), comandat de general-maiorul Marin Neagoe. Trupele USLA posedau unități mici staționate și la aeroporturile din țară. Membrii Grupului de Protecție Prezidențială, ai Securității din București și ai USLA erau antrenați în tehnici de luptă urbană și echipați cu arme automate moderne, dotate cu dispozitive de ochire cu infraroșu. Potrivit afirmațiilor lui Brucan, aceștia au ocupat poziții strategice în conformitate cu un plan de contingență elaborat în 1985 pentru a combate o revoltă populară, în jurul clădirilor strategice, ca sediile Televiziunii și Radioului, Ministerul Apărării și Comitetul Central, iar în seara de 22 decembrie 1989 au lansat un atac concertat de lunetiști asupra armatei și populației, în centrul Bucureștiului și la sediul Televiziunii, începând cu ora 19. Unii dintre acești ofițeri dețineau două buletine de identitate și două pașapoarte, precum și cheile a două apartamente aprovizionate cu alimente, aflate în congelatoare, și haine civile și militare. Aceste unități speciale de securitate completau trupele Ministerului de Interne, cunoscute sub numele de trupe de securitate, care la momentul revoluției numărau 23.370 de ofițeri și soldați. Printre aceștia se aflau și cei 2.000 de cadeți ai Academiei Militare a Ministerului de Interne din Băneasa, comandați de general-locotenentul Nicolae Andruță Ceaușescu.

Un ultim aspect al activității Securității care merită menționat e controlul asupra exporturilor românești. După revoluție, presa a dezvăluit aceste activități, concentrându-se pe cea a companiei de comerț exterior Dunărea, aflată în subordinea directă a Centrului de Informații Externe (CIE) al Securității.[72] Relația dintre vânzările companiei Dunărea și vânzările de arme realizate prin intermediul lui Marin Ceaușescu, unul dintre frații președintelui și șef al Misiunii Comerciale Române de la Viena, nu a fost clarificată în mod satisfăcător; Marin s-a sinucis pe 28 decembrie 1989. Se spune că veniturile obținute din aceste vânzări au fost depuse într-un cont secret în Elveția.[73] Ceaușescu considera vânzările de arme ca pe un mijloc de a plăti datoriile României către băncile occidentale. Cel mai bun client al lui a fost, în speță, Egiptul. După decizia acestuia de a rupe legăturile militare strânse cu Uniunea Sovietică la mijlocul anilor 1970, Ceaușescu și-a oferit serviciile pentru a furniza piese de schimb pentru tancurile și artileria de proveniență sovietică a Egiptului. România a livrat, de asemenea, echipamente recondiționate Irakului în timpul războiului Iran–Irak, compensând astfel rezultatele slabe ale exporturilor industriale civile prin valuta forte obținută din exportul de arme ieftine și rudimentare. Succesul acestei strategii a făcut ca România să devină, în 1987, al doilea exportator de arme din Pactul de la Varșovia după Uniunea Sovietică. Folosindu-și legăturile cu Cairo, Ceaușescu ar fi obținut – potrivit unui număr al săptămânalului vest-german *Der Spiegel* de la începutul lunii mai 1989 – tehnologia

necesară pentru producerea de sisteme de rachete cu rază medie de acțiune, furnizată inițial de o firmă din München Argentinei. Aceasta a fost transmisă ulterior Egiptului și Irakului, iar în urma plății sumei de 200 de milioane de dolari către Cairo, a fost transferată României.

La fel de interesantă a fost acuzația dintr-un articol din *Washington Post*, potrivit căreia Marin Ceaușescu și fratele lui, Ilie, prim-adjunct al ministrului apărării, ar fi furnizat Statelor Unite tehnologie militară sovietică avansată în decursul anilor 1980. Ca parte a unei ample operațiuni de informații coordonate de CIA și direcționate spre eșaloanele superioare ale ministerelor apărării din Europa de Est, se spune că guvernul american ar fi plătit României, prin intermediari externi, peste 30 de milioane de dolari în deceniul care a urmat debutului relației cu cei doi frați Ceaușescu în 1979. Potrivit unor surse din cadrul CIA, aproximativ 20% din această sumă a fost depusă în conturi bancare elvețiene controlate de familia Ceaușescu. Deși Nicolae Ceaușescu nu pare să fi fost implicat personal, este de neconceput ca el să nu fi știut despre această operațiune. Printre armele obținute de CIA prin intermediul României s-au numărat cea mai recentă versiune a sistemului Șilka, un lansator mobil sovietic de rachete antiaeriene sofisticat, modificat de români, și sisteme radar folosite pentru identificarea țintelor și dirijarea focului armelor sovietice antiaeriene.[74]

O altă sursă de valută forte a fost pentru Securitate comisionul perceput de directorii diverselor firme controlate de România, precum Crescent, Terra, Delta, Trawe și Carpați, de la companii străine pentru încheierea contractelor. Aceste plăți erau gestionate de o agenție specială din cadrul DIE/CIE, cunoscută sub numele de Departamentul Operațiuni Valutare Speciale (OVS), care avea un efectiv de 15-20 de ofițeri. Ca paravan pentru OVS era folosită o firmă pe nume Argus, care plătea salariile angajaților companiilor de comerț exterior amintite.[75] Compania Carpați era o excepție; făcea parte din întreprinderea Carpați, care includea și Oficiul Național de Turism cu același nume, aflată sub controlul secției politice și administrative a Partidului Comunist Român. Toate „operațiunile valutare speciale" ale României cu țările blocului socialist erau canalizate, prin compania Carpați, către trezoreria PCR și, din acest punct de vedere, această procedură urma o practică moștenită de la sovietici. În schimb, plățile similare provenite din Occident erau gestionate de Securitate.[76]

Gradul de amestec al lui Ceaușescu în viața privată este cel mai bine ilustrat de măsurile legate de demografie.[77] Avortul la cerere fusese legalizat în 1957 și devenise principalul mijloc de planificare familială. Când rata natalității a scăzut în 1966 la 14 nașteri la mia de locuitori (aproximativ aceeași cu Marea Britanie), prefațând o scădere a forței de muncă și constituind o amenințare la adresa ritmului de industrializare a țării, legea a fost modificată, astfel încât avortul să fie permis doar femeilor de peste 40 de ani, mamelor cu patru sau mai mulți copii, victimelor violului sau incestului și în cazurile de posibilă malformație fetală. După intrarea în vigoare a legii, în 1966, rata mortalității asociate

avortului în rândul femeilor din România a crescut până la un nivel de zece ori mai mare față de orice țară europeană. Deoarece contraceptivele nu erau ilegale, dar erau practic imposibil de procurat, multe femei apelau la avortul ilegal ca principală metodă de control al nașterilor. Un indiciu al insensibilității lui Ceaușescu față de această problemă a fost insistența lui ca măsurile coercitive împotriva medicilor și a altor persoane care efectuau avorturi clandestine să fie aplicate cu rigurozitate. Nu doar că persoanele care făceau avorturi ilegale erau pedepsite cu închisoarea, dar, în cazul medicilor, le era retras dreptul de a-și practica profesia.[78]

După un vârf de 21 de nașteri la mia de locuitori în 1969, rata natalității a cunoscut un declin anual constant atât din cauza creșterii numărului de avorturi ilegale, cât și din cauza scăderii nivelului de trai din a doua jumătate a anilor 1970. Cifrele din 1981, care indicau o rată a natalității de doar 6 nașteri la mia de locuitori, l-au determinat pe Ceaușescu să insiste asupra adoptării unor măsuri care să inverseze această tendință. Prim-ministrul Constantin Dăscălescu a reluat această temă într-un discurs susținut în septembrie 1983. În martie 1984, Ceaușescu a lansat un apel în fața unei adunări a Consiliilor Naționale ale Femeilor de la București: „Nașteți, tovarășe femei, este datoria voastră patriotică"[79]. Tot atunci, a emis unul dintre faimoasele sale ordine nepublicate, potrivit căruia femeile aflate la vârsta fertilă trebuiau supuse unor controale ginecologice obligatorii pentru a se verifica dacă nu încălcau legea folosind metode contraceptive. O doctoriță i-a relatat autorului că era obligată să efectueze lunar controale asupra muncitoarelor din fabricile bucureștene, să le întrebe pe fiecare dacă erau însărcinate și, dacă nu, de ce nu erau. De fapt, ea falsifica în mod constant fișele în favoarea pacientelor și le vindea pastile contraceptive, pe care le obținea din alte țări est-europene.

Pentru a sprijini creșterea natalității, Ceaușescu a introdus o taxă suplimentară care penaliza toate cuplurile fără copii care depășeau vârsta de 25 de ani. În 1986, el a ridicat vârsta minimă de la care femeile aveau voie să facă avort de la 40 la 45 de ani și a coborât vârsta legală de căsătorie pentru femei, de la 16 la 15 ani. Deși rata natalității a crescut între 1986 și 1988, în 1989 a scăzut din nou la 16 nașteri la mia de locuitori. Măsurile au dus însă la tragedii. A crescut dramatic numărul avorturilor clandestine și autoinduse, în special în rândul tinerelor muncitoare, în ciuda pedepselor aspre aplicate celor implicați. Medicii riscau amenzi și închisoare dacă ofereau ajutor medical fără autorizație legală atunci când avorturile autoinduse eșuau, iar întârzierile în obținerea acestui ajutor duceau adesea la decese. În fiecare maternitate erau repartizați ofițeri ai Securității pentru a se asigura că prevederile legii avortului erau respectate cu strictețe, deși în unele cazuri ei închideau ochii. Una dintre cele mai cutremurătoare experiențe ale acestui autor în România a fost, în decembrie 1989, imaginea unei grămezi de fetuși morți aflați într-o baie a unui spital din București. Cifrele privind decesele în rândul femeilor române, influențate de legea antiavort, constituie cea

mai mare acuzație de inumanitate la adresa regimului lui Ceaușescu. Se estimează că, în cei 23 de ani de aplicare a legii, aceasta a provocat moartea a peste 10.000 de femei, victime ale avorturilor nesigure. Cele mai multe au murit din cauza hemoragiilor postavort și a septicemiei.[80] Ironia neagră a acestei tragedii este că ea a avut loc într-o țară în care „prima doamnă", Elena Ceaușescu, era elogiată în mass-media drept „femeia-mamă", în țara „minunatului cult al femeilor-mame"[81].

Dintre miile de îndemnuri lansate de Ceaușescu către poporul român, nici unul nu a fost preluat cu mai multă promptitudine de presa internațională decât apelul său: „Trebuie să reducem în mod radical numărul de sate de la circa 13.000 în prezent la cel mult 5.000-6.000". Acesta a fost rostit în cadrul Conferinței Naționale a Președinților Consiliilor Populare din 3 martie 1988.[82] Așa-numitul său „plan de sistematizare" a fost interpretat de presa occidentală ca un proiect de demolare fizică a șapte-opt mii de sate. Venind într-un moment în care conservarea și protecția mediului deveniseră priorități politice în Occident, planul lui Ceaușescu a provocat unde de șoc în capitalele Europei și ale Americii de Nord. Conștiința publică occidentală cu privire la lipsa de considerație a lui Ceaușescu față de patrimoniul arhitectural al României fusese deja trezită în primii ani ai deceniului 1980, prin relatările care ieșeau la iveală despre demolarea centrului Bucureștiului pentru a face loc unui nou complex administrativ de proporții gigantice. Piesa centrală a acestui proiect era un palat prezidențial, a cărui denumire inițială – Casa Poporului – căpătase conotații orwelliene, având în vedere că aproximativ 40.000 de cetățeni nefericiți fuseseră evacuați forțat din locuințele lor pentru a face loc construcției. Pe măsură ce proiectul avansa, palatul a fost redenumit Casa Republicii, deoarece în jurul său urmau să fie grupate noile ministere și alte clădiri publice.[83]

Impulsul pentru această reconstrucție a venit în urma cutremurului din martie 1977. Ceaușescu a fost tulburat de prăbușirea mai multor clădiri din centrul Bucureștiului și și-a îndemnat proiectanții să identifice o zonă a orașului mai rezistentă la seisme, unde să poată fi construit un nou centru administrativ. „Ideea de a construi un centru al capitalei aparține, desigur, tovarășului Ceaușescu", a declarat Petre Vraciu, arhitect în cadrul direcției de urbanism a Bucureștiului.[84] Ceaușescu vedea centrul civic ca un nucleu al unei vaste reconstrucții a capitalei, care trebuia să simbolizeze realizările sale politice în ansamblu. „Caut o reprezentare simbolică a celor două decenii de iluminare prin care tocmai am trecut; am nevoie de ceva grandios, ceva foarte grandios, care să reflecte ceea ce am realizat deja", ar fi spus el.[85] Dacă centralizarea a fost semnul distinctiv al regimului Ceaușescu, și instrumentele puterii sale urmau să fie concentrate într-o singură zonă: alături de Casa Republicii trebuiau să fie construite o Casă a Științei și Tehnicii – ideea pseudosavantei „de renume mondial" Elena –, Ministerul de Interne, Arhivele Statului și o Bibliotecă Națională.

Datorită apropierii lor de centrul orașului și amplasării pe un teren mai înalt – deci mai sigur în caz de cutremur – au fost alese pentru

amplasarea centrului administrativ cartierele Uranus, Antim și Rahova din București; în același timp însă, acestea erau cele mai vechi zone ale orașului, cu o concentrare de monumente istorice, în principal lăcașuri monahale și biserici, unele mai vechi de trei sute de ani. Zonele rezidențiale din aceste cartiere cuprindeau unele dintre cele mai elegante locuințe ale capitalei, de la case aparținând unor familii, de unu sau două etaje, cu curți largi, până la clădiri cu trei sau patru etaje imaginate de arhitecți celebri precum Ion Mincu și Horia Creangă. Pentru proiectarea Casei Poporului, Ceaușescu a organizat un concurs câștigat de Anca Petrescu, o tânără de 25 de ani, proaspătă absolventă a Facultății de Arhitectură. Ea a conceput a doua clădire publică din lume ca mărime după Pentagon, cu o înălțime de 86 de metri, fațade lungi de 276 de metri și o suprafață totală de 6,3 hectare. Fațada principală urma să dea spre un bulevard larg, drept și triumfal, flancat de blocuri masive de apartamente destinate favoriților regimului, care depășea în lungime Champs-Élysées. Alături de acest bulevard – botezat Victoria Socialismului – și de Casa Republicii, se aflau diversele ministere și clădiri publice. Proiectul Ancăi Petrescu a presupus distrugerea în întregime a cartierului Uranus și a unei mari părți din zonele Rahova și Antim.

Arhitecta nu a prea făcut eforturi de a păstra un echilibru între clădirile istorice ale zonei și noua dezvoltare. Ceaușescu a preluat pur și simplu planul, a adăugat câteva „ameliorări" proprii și l-a prezentat diverselor organe de partid și de stat sub titlul de indicații – eufemismul uzual pentru dictate prezidențiale. Finanțarea planului, cunoscut oficial drept Ansamblul Bulevardul Victoria Socialismului, a fost aprobată prin decret prezidențial emis la 29 decembrie 1981, iar după ce programul de dezvoltare s-a extins pentru a cuprinde și zone din jurul cartierului Uranus, pe 5 septembrie 1984 a fost emis un al doilea decret, pentru alocarea de fonduri suplimentare. După cum a recunoscut însăși Anca Petrescu după înlăturarea lui Ceaușescu, el era obsedat de proiect, iar apetitul lui pentru reconstrucție creștea odată cu avansarea acestuia. Nicolae și Elena vizitau șantierul în fiecare sâmbătă dimineața, el era „foarte afectat, de o politețe glacială, zgârcit cu complimentele. Îi trata pe muncitori cu mai multă considerație decât pe arhitecți, dădea mâna cu meseriașii, vorbea liber cu maiștrii"[86]. Ceaușescu lua însă cu greu decizii privind detaliile; mai întâi, Anca Petrescu a fost nevoită să construiască machete la scară reală, din hârtie, ale unor coloane sau ferestre, pentru ca Ceaușescu să poată înțelege efectul modificărilor pe care le propunea, dar chiar și atunci își schimba părerea constant. Cum președintele nu reușea să stăpânească problemele de perspectivă și proporții, proiectul se extindea încontinuu, iar zona aferentă se lărgea. În consecință, Casa Poporului „începea să pară prea mică, așa că [Ceaușescu] voia acum să fie și mai mare"[87].

Asta a însemnat noi demolări. Mii de locuințe și mai multe biserici au fost complet rase de pe fața pământului, până când protestele internaționale l-au forțat pe Ceaușescu să accepte relocarea uneia sau a două dintre acestea din urmă prin deplasarea lor pe role uriașe din lemn.

Reacțiile inițiale din România față de planurile de sistematizare ale Bucureștiului și ale altor orașe s-au limitat la îngrijorări exprimate în cercurile profesionale privind impactul asupra clădirilor de interes istoric din mai multe orașe. Între 25 și 27 mai 1979, la Muzeul de Istorie al Transilvaniei din Cluj-Napoca a avut loc o reuniune specială, cu tema „Renovarea urbană și problemele contemporane", în care 24 de arhitecți și istorici din București, Cluj-Napoca, Pitești, Sibiu și Timișoara au subliniat necesitatea întocmirii unui inventar al clădirilor istorice, pentru ca acestea să poată fi protejate. În decembrie a aceluiași an, la București a avut loc o întrunire similară, ale cărei lucrări au fost publicate.[88] Au urmat o serie de alte evenimente menite să genereze discuții despre planurile de reamenajare a Bucureștiului. În vara lui 1982 au fost organizate expoziții fotografice cu imagini ale Bucureștiului din perioada interbelică, iar în 1984, când a început demolarea pe scară largă a cartierului Uranus patrimoniului arhitectural al zonei i-a fost dedicată o ediție specială a revistei *Arhitectura*[89]. Cu o singură excepție, toate clădirile din cartier au fost demolate: vile, case cu unu sau două etaje, blocuri mici și clădiri publice. Doar Biserica Mihai Vodă din secolul al XVI-lea și clopotnița acesteia au supraviețuit, mutate 225 de metri în 1985, pentru a fi apoi înconjurate de blocuri înalte. În 1984 au fost demolate cinci biserici ortodoxe, în anul următor alte trei, în 1986 încă trei și o sinagogă, iar în 1987 alte șase biserici. Multe altele au fost mutate și complet mascate de noile construcții.[90] Mănăstirea Văcărești, cea mai cunoscută dintre clădirile demolate, era construită în secolul al XVIII-lea și situată la marginea capitalei. Trebuia să facă loc unui nou Palat de Justiție!

Din partea înaltei ierarhii ortodoxe, nu a prins glas nici un protest. Pe 14 decembrie 1984 însă, o scrisoare semnată de trei membri ai Comisiei Centrale de Stat a Patrimoniului Cultural Național – profesorul Grigore Ionescu, arhitect, dr. Răzvan Theodorescu, istoric de artă, și profesorul Dinu Giurescu, istoric al culturii române – a fost trimisă secției de presă și propagandă a Comitetului Central al Partidului, solicitând oprirea demolării Mănăstirii Văcărești. Deși mănăstirea și clădirile asociate fuseseră folosite drept penitenciar între 1864 și 1970, în 1974 începuseră lucrările de restaurare a decorațiunilor interioare, care includeau picturi bizantine cu sfinți. Aceeași scrisoare a fost retransmisă o lună mai târziu cu încă patru semnături adăugate: ale arheologilor profesor Dionisie Pippidi și dr. Radu Popa, ale istoricului de artă dr. Vasile Drăguț și ale arhitectului dr. Aurelian Trișcu. O a treia scrisoare, semnată de Grigore Ionescu, Dinu Giurescu, R. Theodorescu, V. Drăguț și Virgil Cândea, șeful Asociației România, organismul de propagandă destinat emigrației, a fost trimisă la 22 octombrie 1985.[91] Toate aceste demersuri au fost zadarnice. Alte monumente istorice distruse au fost Spitalul Brâncovenesc, din secolul al XIX-lea, Biserica Sfânta Vineri, cu o parohie numeroasă, și, mai puțin important, casa lui Nicolae Iorga (1871–1940), distins istoric și fost prim-ministru, situată pe bulevardul Ilie Pintilie nr. 6. Demolarea acesteia din urmă a avut loc pe 2 iulie 1986, în ciuda faptului că Primăria Capitalei și Institutul de Istorie care purta

numele lui Iorga finalizaseră formalitățile necesare pentru mutarea casei cu circa 50 de metri tocmai pentru a o evita. Andrei Pippidi, nepotul lui Iorga, a trimis o scrisoare de protest mai multor reviste culturale importante, printre care *România literară*, *Luceafărul* și *Contemporanul*, dar textul nu a fost publicat nicăieri. Pentru ca vocea sa să fie auzită, Pippidi i-a înmânat scrisoarea autorului acestui volum, aflat în vizită la București, rugându-l să i-o transmită lui Vlad Georgescu, directorul secției române a postului Europa Liberă, iar scrisoarea a fost difuzată în octombrie 1986. „Vine o vreme când înveți să rostești cu voce tare un protest cugetat îndelung, dar niciodată exprimat. Mutilarea oarbă a orașului nostru trebuie oprită", scria Pippidi.[92] Într-o tristă abdicare de la orice standard moral, Biserica Ortodoxă Română nu doar că a refuzat să sprijine aceste inițiative, dar a încercat chiar să înăbușe protestul. Un memoriu depus de Dinu Giurescu la Consiliul Arhiepiscopiei Bucureștilor la 8 decembrie 1985, prin care cerea susținerea cererii sale de încetare a demolării bisericilor, a fost respins.[93]

Dacă protestele interne au fost ignorate, câțiva arhitecți români au încercat să trezească interesul opiniei internaționale. Unul dintre ei, Ștefan Gane, a înființat la Paris, la 1 martie 1985, Asociația Internațională pentru Protecția Monumentelor și Siturilor Istorice din România, cu scopul de a atrage sprijinul instituțiilor guvernamentale și neguvernamentale pentru oprirea demolărilor din centrul Bucureștiului. Încercarea de a convinge UNESCO să intervină pe lângă guvernul român a rămas inițial fără rezultat, deși noul director general al acestei organizații a reacționat favorabil în vara anului 1987. Unii cercetători au susținut că abia după ce politicile lui Gorbaciov au creat un contrast cu „stalinismul învechit" al lui Ceaușescu presa occidentală a început să analizeze cu seriozitate decretele acestuia, ca și suferința umană pe care acestea o provocau. Sistematizarea rurală și distrugerea Bucureștiului erau privite ca fiind două exemple de pe o lungă listă de aberații, care mai cuprindea interzicerea contracepției și raționalizarea încălzirii locuințelor și a alimentelor. Asta este doar parțial adevărat. În ceea ce privește marile demolări din București, ele au început cu doar câteva luni înainte de venirea la putere a lui Gorbaciov, în martie 1985, și, ca urmare, era firesc ca presa să înceapă să le reflecte pe măsura extinderii distrugerilor. O analiză a mediei britanice, vest-germane, franceze și americane evidențiază o explozie de articole pe tema demolărilor în 1985, explozie care, probabil, a fost determinată de impactul vizual deosebit pe care l-a oferit această ilustrare explicită a megalomaniei lui Ceaușescu.[94] Reflectoarele presei internaționale s-au întors asupra României în momentul manifestațiilor muncitorilor de la Brașov din noiembrie 1987, iar în această atmosferă de interes crescut pentru situația internă a țării, Ceaușescu și-a anunțat, în martie 1988, reluarea campaniei de sistematizare. Corelat cu dezvăluirile privind demolarea bisericilor din București, înghițite în număr din ce în ce mai mare de campania de extindere a complexului prezidențial, planul de sistematizare a determinat organizațiile ecologiste din Occident să coordoneze acțiuni de

protest la nivel național și internațional. Cea mai eficientă, prin atragerea atenției presei și prin sprijinul moral oferit poporului român, a fost *Opération Villages Roumains*.

Aceasta cerea satelor din Europa să „adopte" sate din România. Zeci de mii de scrisori adresate primarilor din satele românești, propunând „adopția", au fost trimise din comunități de pe continent către România pe măsură ce numărul satelor adoptate creștea: la începutul lunii mai 1989, 231 de comune din Belgia, 95 din Franța și 42 din Elveția se conformaseră cererii. Campania britanică, lansată în iunie cu sprijinul Prințului de Wales, care, într-o intervenție politică fără precedent din partea unui membru al familiei regale britanice, condamnase programul de sistematizare într-un discurs rostit la 27 aprilie 1989, obținea deja 52 de adopții până în septembrie.[95] Imediat ce un sat din Occident înfia un sat românesc, știrea era difuzată de secțiile române ale BBC și Europei Libere, iar vizitatorii care se întorceau din România relatau despre recunoștința exprimată de români pentru sprijinul venit din afară. În toamna anului 1989, copiii din toată Belgia au construit 250.000 de căsuțe de hârtie în chip de cadou simbolic pentru copiii României și le-au expus în satul Floreffe. Un an mai târziu, expoziția a ocupat uriașa sală a Casei Republicii, fosta Casă a Poporului a lui Ceaușescu.

Prin planurile lui de sistematizare, Ceaușescu a reușit să imprime România în conștiința Europei a doua oară. Prima ocazie fusese condamnarea, la 21 august 1968, a invaziei Cehoslovaciei de către Pactul de la Varșovia. Dar, dacă atunci câștigase admirația Europei și a restului lumii pentru sfidarea curajoasă a Uniunii Sovietice, în 1989 Ceaușescu devenise căpcăunul Europei. Mass-media internațională a început să investigheze mai atent caracterul represiv al regimului lui, iar Ministerul român de Externe a fost instruit, în mai 1989, să contracareze campania *Opération Villages Roumains* susținând că politica de sistematizare urma să fie aplicată mai lent. În realitate, planurile lui Ceaușescu continuau să fie executate *ad litteram*. La 24 mai, un număr mare de case particulare au fost demolate în satele Otopeni, Dimieni și Odăile, aflate la nord de București, iar molozul a fost transportat cu 200 de camioane și depozitat în două gropi mari.[96] Populația evacuată din cele trei sate a fost relocată în blocuri de patru etaje din Otopeni. Cât despre satele Buda și Odoreanu din județul Giurgiu, acestea au fost evacuate pentru a face loc unui mare rezervor de apă, construit ca parte a Canalului București–Dunăre.

Rămâne o chestiune deschisă dacă impactul internațional l-a determinat pe Ceaușescu să-și tempereze în cele din urmă politica de demolare – mai precis, în vara și toamna lui 1989, așa cum au susținut unii diplomați străini –, dar cel puțin nu avem dovezi că ritmul demolărilor ar fi crescut, așa cum s-a întâmplat cu lucrările de finalizare a complexului prezidențial din centrul Bucureștiului. Totuși, campania le-a transmis românilor mesajul că satele lor nu vor „intra tăcute în noaptea întunecată", uitate de restul Europei, așa cum a scris un participant la campanie, parafrazându-l pe poetul Dylan Thomas.[97] Ceea ce nimeni dintre cei

implicați în campanie nu ar fi putut prevedea a fost că legăturile stabilite între comunitățile europene și satele din România aveau să ofere platforma perfectă pentru canalizarea ajutorului umanitar către un destinatar clar identificabil după căderea lui Ceaușescu. Întreaga enormitate a dictaturii și suferințele provocate de ea i-au determinat pe membrii comunităților adoptive din Europa să-și orienteze ajutoarele – hrană, îmbrăcăminte, medicamente și sprijin practic – direct către satele românești adoptate. Spitalele și orfelinatele din zonele respective au devenit obiective speciale ale acestor eforturi. Mii de cetățeni europeni obișnuiți au străbătut continentul în convoaie pentru a ajunge în satul românesc adoptat, încărcați cu ajutoare, iar după evaluarea nevoilor comunităților românești, au revenit cu noi transporturi.[98]

Sistematizarea lui Ceaușescu nu a fost doar un proces de planificare urbană, ci și o încercare de inginerie socială. A amenințat să distrugă meșteșugurile tradiționale, un mod de viață legat de pământ și individualitatea satului și a locuitorilor săi. Încăpățânarea lui Ceaușescu a dus la succesul planului său, așa cum vedea el lucrurile, dar punerea lui în aplicare a zdrobit ființa morală a cetățenilor României. Planul, asemenea multor altor decrete infame ale conducătorului, precum cel privind interzicerea avortului, a provocat în cele din urmă o reacție a acelei ființe morale, care a dus la căderea dictatorului. Puține localități din România nu poartă amprenta sistematizării; suferința provocată de acest plan este însă mai greu de identificat.

Este tentant, în acest context al degenerării regimului, să trecem cu vederea eforturile lui Ceaușescu de a reduce tensiunile legate de Războiul Rece. În această privință, el a fost consecvent în căutarea unor modalități de atenuare a cursei înarmărilor, propunând propriile inițiative de dialog privind dezarmarea între Pactul de la Varșovia și NATO. Urmărind această strategie, Ceaușescu a intrat din nou, la sfârșitul anului 1978, în dezacord cu ceilalți membri ai pactului, de astă dată în timpul reuniunii de la Moscova a Comitetului Politic Consultativ din 22–23 noiembrie, în legătură cu o propunere care prevedea, printre altele, creșterea cheltuielilor militare.[99] Cu doar câteva zile înaintea reuniunii de la Moscova, mareșalul Kulikov, comandantul suprem al Forțelor Armate ale Pactului de la Varșovia (FAPV), a sosit la București cu proiectele documentelor ce urmau să fie discutate și aprobate în timpul reuniunii. Printre acestea se afla o rezoluție de aprobare a raportului comandantului suprem și un memorandum cu principiile ce urmau să fie incluse în Statutul de Război al FAPV. Proiectul de rezoluție referitor la raportul comandantului suprem afirma că pregătirile NATO pentru apărarea Europei de Vest creșteau „riscurile pentru pacea și securitatea tuturor țărilor comunității socialiste". În lumina acestui fapt, rezoluția cerea accelerarea nivelului de pregătire militară a forțelor armate ale statelor membre, creșterea achizițiilor și atingerea unui nivel de interoperabilitate între 70 și 100% pentru categoriile principale de armament din toate armatele aliate.

Ceaușescu a respins această analiză a situației din Europa în cadrul ședinței Biroului Politic din 20 noiembrie 1978, la fel ca propunerea de creștere a cheltuielilor militare. El a pledat pentru o reducere de cel puțin 5% a efectivelor și a cheltuielilor militare, precum și pentru retragerea „unor unități militare desfășurate pe teritoriile altor state". În privința Statutului de Război al FAPV, a afirmat că „principiile care guvernează acest document trebuie negociate, și nu stabilite dinainte"[100].

Ceaușescu a reluat aceleași argumente în cadrul reuniunii de la Moscova a Comitetului Politic Consultativ. A existat un punct de vedere polonez, care a rezumat opoziția românească. În ansamblu, afirma memoriul polonez,

> reuniunea de la Moscova a confirmat că poziția României în multe chestiuni internaționale a suferit o nouă evoluție negativă; dezacordurile existente se adâncesc. România duce o politică externă din ce în ce mai evident contrară principiilor internaționalismului socialist. [...] Refuzul tovarășului Ceaușescu de a semna rezoluția privind chestiunile militare [...] va duce la o slăbire și mai accentuată a legăturilor României cu structura militară a Tratatului de la Varșovia.[101]

Și alte părți ale Declarației Finale au fost contestate de delegația română, inclusiv o condamnare a acordurilor de la Camp David și sprijinul exprimat pentru politica externă a Vietnamului și a Chinei.[102] În 1980, Statutul de Război al FAPV a fost adoptat de toți membrii pactului, cu excepția României.

Insistența lui Ceaușescu asupra „neamestecului în treburile interne ale altora", slogan constant afișat pe pancarte la aparițiile sale publice din România, a fost reluată și în timpul crizei poloneze din 1980. La reuniunea Comitetului Politic Consultativ al Pactului, desfășurată la Moscova la 5 decembrie, Leonid Brejnev a declarat că întâlnirea demonstra că „susținem cu toții conducerea poloneză în eforturile sale de a depăși criza apărută în această țară". Dar, a avertizat el, „dacă situația din Polonia nu se stabilizează [...], cu regretul nostru, toate măsurile luate pentru a ajuta Polonia, despre care am vorbit anterior [adică ajutorul economic], nu vor da rezultatele dorite"[103]. Ceaușescu a fost însă mai rezervat. A vorbit despre problemele delicate cu care se confrunta guvernul polonez și a susținut că acestea trebuiau soluționate chiar de polonezi. În viziunea sa, principala sarcină a partidului polonez

> trebuia să fie recâștigarea încrederii clasei muncitoare, a maselor populare, organizarea acestora și, împreună cu clasa muncitoare, acțiunile împotriva forțelor antisocialiste și contrarevoluționare, folosind toate mijloacele aflate la dispoziția statului socialist.[104]

Criza poloneză a constituit un punct important pe agenda reuniunii Comitetului Miniștrilor Apărării din Pactul de la Varșovia, desfășurată la Varșovia între 2 și 4 decembrie 1981. Majoritatea participanților au susținut că problema avea o singură soluție: intervenția militară. Ministrul român al apărării, Constantin Olteanu, cu sprijinul omologului său

ungar, Lajos Czinege, s-a opus unei asemenea acțiuni: „Ceea ce se petrece în Polonia este o problemă strict internă a acestui stat [...]. România nu sprijină o intervenție militară acolo“[105]. Poziția României privind intervenția militară externă în Polonia a fost discutată în cadrul ședinței Biroului Politic al PCR din 13 decembrie 1981. Ceaușescu a raportat că:

> Sovieticii au vrut să introducă, în comunicatul general asupra acestei ședințe [a Comitetului Miniștrilor Apărării din Pactul de la Varșovia], o apreciere despre Polonia, spunând că este necesar, fiind, în fond, în pericol securitatea țărilor socialiste, care trebuie să intervină [în Polonia] pentru a se garanta securitatea. De fapt, să se aprobe intervenția. Sigur, ceilalți delegați au fost de acord. Noi am fost împotrivă și ungurii au spus că întreabă acasă.
>
> Sigur, noi le-am spus că nu acceptăm acest lucru în comunicat și nu s-a acceptat. Și atunci au vrut să dea un comunicat separat. Ungurii au spus atunci că, dacă nu semnează și tovarășii români, nu semnează nici ei .[106].

În fața măsurilor severe de austeritate introduse de Ceaușescu la începutul anilor 1980 pentru a achita datoria externă a țării, mulți români au început să se întrebe dacă autonomia mai merita prețul plătit. Întrebarea a fost pusă și mai frecvent după venirea lui Mihail Gorbaciov la conducerea Uniunii Sovietice, în martie 1985[107].

Summitul Gorbaciov–Reagan de la Reykjavik din 11–12 octombrie 1986 și tentativa celor doi lideri de a ajunge la o înțelegere privind eliminarea completă a armelor nucleare a confirmat justețea apelurilor lui Ceaușescu în acest sens, la fel ca în cazul reducerii reciproce a forțelor convenționale și a cheltuielilor militare în cadrul NATO și Pactului de la Varșovia. La scurt timp după summit, șapte miniștri de externe ai Pactului de la Varșovia s-au întâlnit la București, la 16 octombrie. În ciuda eforturilor lui Ceaușescu de a valorifica rezultatele summitului, presa românească a relatat că el nu a reușit să convingă țările membre ale Pactului de la Varșovia să-și reducă unilateral arsenalele de arme. Ziarul *Scânteia* îl cita pe liderul român spunând reprezentanților țărilor din blocul sovietic: „Considerăm că ar avea o mare însemnătate ca țările noastre [...] să treacă, chiar fiecare unilateral, la o anumită reducere“[108]. Potrivit agenției Agerpres, Ceaușescu le-a spus celor șapte miniștri de externe ai Pactului de la Varșovia că reducerea stocurilor de armament nu le-ar afecta securitatea, „...dar va exercita o puternică influență asupra tuturor statelor din Europa și din întreaga lume“. „Cunosc că nu s-a reușit realizarea unei înțelegeri în cadrul discuțiilor pe care le-ați avut“, a fost citat el. „Sper totuși că, în conducerile de partid și de stat din fiecare țară, se vor reanaliza problemele și se va ajunge la hotărâri corespunzătoare.“ Aparent, propunerea românească a fost prezentată în cadrul conferinței, dar a fost respinsă. În discursul lui, Ceaușescu a afirmat că susținea încheierea unui acord separat privind reducerea rachetelor din Europa, indiferent dacă cele două superputeri ajungeau sau nu la o înțelegere privind sistemul american de apărare antirachetă spațială (așa-numitul „Star Wars“). România „susține pe deplin toate propunerile Uniunii Sovietice [...], dar nu neapărat condiționat de soluționarea globală simultană a tuturor problemelor [legate de armament]“.

A continuat spunând: „În opinia noastră trebuie să acționăm pentru rezolvarea [...] tuturor problemelor în etape –, iar una dintre aceste etape ar fi soluționarea problemei eliminării rachetelor din Europa“[109].

Până în momentul vizitei lui Gorbaciov în România, în mai 1987, se produsese o schimbare remarcabilă, de 180 de grade, în percepția românilor asupra Uniunii Sovietice și a relației acesteia cu România.[110] Această schimbare de atitudine se baza pe evoluția lui Ceaușescu însuși: dacă în 1965 Ceaușescu părea imaginea tânără și dinamică a comunismului în contrast cu Brejnev, liderul bătrân și reacționar, acum, după 22 de ani, Gorbaciov era cel care preluase mantia lui Ceaușescu, iar acesta din urmă pe cea a lui Brejnev. Într-un discurs transmis în direct în timpul vizitei sale la București, la 26 mai, Gorbaciov a prezentat publicului român conceptele sale de glasnost („transparență“) și perestroika („restructurare“) – oferind astfel, implicit, o critică la adresa rezistenței lui Ceaușescu la reforme.

Iritarea greu de disimulat a lui Ceaușescu față de politicile lui Gorbaciov a devenit evidentă în discursul de la reuniunea liderilor Pactului de la Varșovia din 29 mai:

> Încerc acum să ridic, pe scurt, următoarea chestiune. Am discutat-o cu tovarășul Gorbaciov, dar aș dori să o prezint și în fața dumneavoastră. Această chestiune privește relațiile sau, mai exact, situația din mișcarea comunistă și muncitorească. Desigur că nu avem timp să discutăm această chestiune aici, dar suntem de părere că va trebui să o discutăm într-o reuniune specială.[111]

Ceaușescu și-a reafirmat angajamentul față de planificarea economică centralizată rigidă și a insistat că forțele pieței erau incompatibile cu societatea comunistă. În discursul lui de la Conferința Partidului din România din 14 decembrie, el a susținut că aplicase deja în România măsuri similare celor promovate de reformistul Gorbaciov. Astfel, *Scânteia*, în relatarea despre cea de-a XIX-a conferință a Partidului Comunist din Uniunea Sovietică din 1988, a limitat prezentarea discursului lui Gorbaciov doar la acele măsuri care fuseseră deja implementate în România, sugerând astfel că liderul sovietic urma exemplul lui Ceaușescu. Mai mult, recunoașterea de către Gorbaciov a faptului că în Uniunea Sovietică se luaseră decizii importante fără „consultarea corespunzătoare a prietenilor“ i-a oferit lui Ceaușescu un pretext pentru a nu aplica nici perestroika, nici glasnost.[112]

Entuziasmul românilor pentru reformă se putea vedea în cozile formate, în iulie 1988, în fața agenției Aeroflot din București, unde erau primiți câte cinci nu pentru a cumpăra bilete de avion, ci pentru a ridica gratuit exemplare în limba română ale raportului liderului sovietic prezentat la cea de-a XIX-a conferință a Partidului Comunist al Uniunii Sovietice – raport a cărui acoperire în presa românească fusese restrânsă doar la acele măsuri deja aplicate în România. Ceaușescu, marele naționalist, reușise să-i facă pe români să privească spre Uniunea Sovietică cu speranță.

Preocupările sovieticilor față de evoluțiile rapide din blocul sovietic se reflectau într-un raport din februarie 1989, întocmit de Comisia Bogomolov pentru Aleksandr Iakovlev, consilierul-cheie în politică externă al lui Gorbaciov. Raportul anticipa următoarele scenarii pentru România:

1. Scenariu favorabil: În conducerea țării au loc schimbări. Ca rezultat, N. Ceaușescu este înlocuit de politicieni raționali, capabili să înțeleagă și să pună în practică idei de reformă radicale și de reînnoire a socialismului. Există premise favorabile în România pentru utilizarea relațiilor de piață, o restructurare și modernizare economică relativ dinamică, cu o reală eliberare a inițiativei economice și cu crearea unei economii competitive multisectoriale.
2. Scenariul blocajului de mijloc: Actuala conducere a țării sau cursul politicii se mențin. Dacă resursele eliberate prin achitarea datoriei externe sunt folosite pentru reducerea tensiunilor sociale, este posibilă menținerea stabilității politice generale pentru o perioadă considerabilă, în paralel cu perpetuarea problemelor politice interne și cu o rămânere în urmă tot mai accentuată în domeniul progresului științific și tehnic. Dacă însă conducerea alege să ignore necesitatea îmbunătățirii nivelului de trai al populației și redirecționează resursele eliberate către realizarea unor noi proiecte ambițioase, atunci nu poate fi exclusă o explozie socială. În cazul în care procesele de reînnoire din celelalte țări socialiste nu vor fi demonstrat până atunci fezabilitatea politicii de reformă, ar putea apărea pericolul unei orientări decisive a țării spre Occident (inclusiv ieșirea din Pactul de la Varșovia), întrucât populația este deziluzionată de valorile socialiste și a fost tradițional educată în spiritul apropierii de lumea latină (*romanskii*). Sprijinul financiar și material din partea Occidentului, foarte probabil în cazul unor schimbări reale, s-ar putea dovedi extrem de eficient pentru o țară care deține resurse naturale și economice considerabile.

   Deoarece regimul nu și-a epuizat încă resursele și acumulează recent experiență în combinarea măsurilor represive cu manevre sociale pentru menținerea stabilității, al doilea scenariu pare mai probabil. În favoarea sa se află un nivel relativ scăzut al conștiinței naționale și absența unei opoziții organizate în România. În același timp, o evidentă lipsă de raționalitate în politicile conducerii actuale generează o nemulțumire crescândă nu doar la nivelul maselor, ci chiar și în rândul elitei conducătoare (*verhușka*). Prin urmare, nu poate fi exclusă posibilitatea unor schimbări „de sus".[113]

În ce măsură se fosilizase Ceaușescu se vede în neîncrederea lui față de inovația tehnică. Cu excepția dezvoltării și producției limitate a unor calculatoare românești, revoluția tehnologică a anilor 1980 a ocolit cu totul România. Românii n-au avut acces la informație, în timp ce calculatorul personal, faxul și xeroxul erau considerate instrumente subversive și ținute sub control strict. Folosirea unui xerox presupunea înregistrarea actului de identitate al utilizatorului și aprobarea instituției care îl deținea. Într-o ședință a Consiliului Apărării din 31 mai 1989, Ceaușescu a criticat utilizarea „eronată" a electronicii în industria de apărare a României, susținând că tehnologia veche era mai de încredere:

> Nu are rost să facem dotare [armatei] și să cheltuim pentru niște materiale care apoi se degradează. Al doilea lucru în acest sens este problema electronicii. Se pare că și aici se merge pe linia exagerării cu introducerea electronicii. [...] Să lăsăm aparatura pe care o avem! [...] Aparatura clasică pe care o avem este mai bună, mai fiabilă și dă rezultate mai bune.[114]

Odinioară apărător al independenței Cehoslovaciei, Ceaușescu ajunsese în 1989 pe o poziție total opusă.[115] Îmbrățișarea „doctrinei Brejnev" și aversiunea față de perestroika și glasnost au adâncit prăpastia dintre el și Gorbaciov. În particular, Gorbaciov nu-și ascundea disprețul față de Ceaușescu, pe care îl numea „dictatorul român", iar în iulie 1989, când cei doi s-au întâlnit la un pahar la reședința lui Ceaușescu, în timpul unei reuniuni a Pactului de la Varșovia desfășurate la București, atmosfera a fost glaciară. Potrivit traducătorului lui Gorbaciov, Ceslav Ciobanu, cei doi lideri și-au aruncat replici acide, iar Raisa Gorbaciova a fost nevoită să intervină pentru a calma spiritele.[116] În cadrul reuniunii Comitetului Politic Consultativ (CPC) al pactului, desfășurată la București pe 7–8 iulie, Gorbaciov a vorbit despre reformarea alianței; a subliniat necesitatea „respectării independenței partidelor frățești" și a exclus „folosirea forței sau amenințarea cu forța". La rândul lui, Ceaușescu și-a exprimat îngrijorarea în legătură cu evenimentele din Polonia și cu faptul că partidul polonez pierdea controlul asupra situației.[117] În cadrul aceleiași reuniuni a CPC, a făcut apel la

> statele socialiste membre ale Pactului de la Varșovia și la toate țările socialiste să analizeze și să rezolve împreună problemele actuale ale construcției socialiste, mijloacele de colaborare mai eficientă pentru pregătirea în caz de criză și pentru asigurarea dezvoltării economice și sociale a tuturor popoarelor pe calea socialismului.[118]

Îngrijorarea lui a crescut atunci când reprezentanții Solidarității au intrat în guvernul polonez. Pe 19 august, ceea ce ambasada română de la Varșovia a numit

> considerațiile conducerii de partid și de stat a Republicii Socialiste România, respectiv ale tovarășului Nicolae Ceaușescu, secretar general al Partidului Comunist Român și președinte al Republicii Socialiste România [...] cu privire la situația actuală din Polonia și la formarea guvernului Republicii Populare Polone

au fost transmise ambasadorului polonez la București, iar un mesaj similar a fost trimis Partidului Comunist Maghiar[119]. Răspunsurile primite din ambele capitale – Varșovia și Budapesta – sugerează că Ceaușescu propusese o acțiune comună a Pactului de la Varșovia „prin toate mijloacele, pentru a preveni eliminarea socialismului în Polonia"[120]. Ambele guverne au contestat interpretarea lui Ceaușescu asupra evenimentelor din Polonia și au respins categoric sugestia unei intervenții a Pactului.

Răspunsul polonez a făcut trimitere la poziția comună adoptată la reuniunea Pactului de la Varșovia de la București din iulie, poziție consfințită printr-un comunicat final semnat și de România, în care se afirma că „nu există un model universal de socialism și nimeni nu deține monopolul adevărului"[121]. Atât la Varșovia, cât și la Budapesta, a existat consternare față de noua poziție adoptată de București, care contrazicea tradiționala orientare a României în cadrul Pactului. Răspunsul maghiar a subliniat această schimbare radicală:

> Punctul de vedere al României nu poate fi înțeles dacă avem în vedere, în special, promovarea sistematică, la nivel public, de către România, a principiilor neamestecului în treburile interne, suveranității [și] relațiilor dintre țările socialiste. Poziția actuală a României este în totală contradicție cu punctul de vedere exprimat prin aceste principii, care au constituit baza pe care, de exemplu, România și-a întemeiat politica în 1968 cu privire la evenimentele din Cehoslovacia.[122]

Forma exactă pe care trebuia să o ia această „intervenție" nu a fost clarificată; totuși, pe baza dovezilor disponibile în prezent, este riscant să presupunem că Ceaușescu cerea o intervenție militară[123]. Un raport recent publicat despre întâlnirea dintre Ceaușescu și ambasadorul sovietic la București, Evgheni Mihailovici Tiajelnikov, oferă unele lămuriri. Invitat de liderul român la vila lui de la Snagov, la circa 30 de kilometri nord de București, la ora 23, pe 19 august 1989, și în prezența ministrului român de externe Ioan Totu, Tiajelnikov a fost rugat de Ceaușescu să-i transmită lui Gorbaciov apelul său pentru adoptarea unor „măsuri urgente" în vederea prevenirii „lichidării socialismului" în Polonia. Ceaușescu susținea că intrarea Solidarității în guvernul polonez „servise intereselor Statelor Unite și ale NATO" și, prin urmare, solicita ca Gorbaciov să accepte o întâlnire cu el a doua zi. Răspunsul a venit din partea Biroului Politic sovietic, transmis de Eduard Șevardnadze către omologul său român, Totu. În el, se afirma că cea mai bună soluție era ca Partidul Muncitoresc Polonez să rezolve singur situația[124]. Nota de jurnal a lui Tiajelnikov despre întâlnirea cu Ceaușescu[125] și rezoluția Biroului Politic sovietic privind apelul liderului român[126] nu fac referire la o intervenție militară, ci la convocarea unei reuniuni urgente a liderilor Pactului pentru a discuta o acțiune comună în legătură cu Polonia[127].

Iritarea lui Ceaușescu față de politicile de glasnost și perestroika se regăsește într-un raport al lui A. Iakovlev din 2 octombrie 1989, adresat Comitetului Central al PCUS, despre întâlnirea de la Varna din 26–28 septembrie 1989 a secretarilor de partid din țările socialiste, în care acesta nota că „românii și-au formulat poziția în ultimul moment, omițând orice mențiune a perestroikăi". Iakovlev comenta: „Toate acestea pun sub semnul întrebării necesitatea continuării practicii de a emite comunicate după acest tip de întâlniri"[128]. Dezaprobarea liderului român față de reformele lui Gorbaciov s-a simțit în discursul lui Ceaușescu de la cel de-al XIV-lea Congres al PCR, rostit pe 20 noiembrie 1989[129]. În procesul de reformă, argumenta el, se făcuseră concesii „inamicului de clasă internațional" (capitalismului), care duseseră la o „dezideologizare" a relațiilor internaționale și la apariția unui nou „imperialism internațional". Aceste concesii erau asemănătoare cu cele făcute de Uniunea Sovietică Germaniei prin Pactul Ribbentrop–Molotov din august 1939, la care Ceaușescu a făcut aluzie fără a-l menționa explicit:

> Este necesar să nu se uite nici un moment învățămintele istoriei, faptul că politica de concesii făcute Germaniei naziste [...] a încurajat, de fapt, Germania hitleristă să dezlănțuie cel de-al Doilea Război Mondial [...], așa cum nu trebuie uitat nici un moment că acordul dintre Germania hitleristă și Uniunea Sovietică nu a înlăturat pericolul de război. [...] De aceea, România consideră că trebuie

să se treacă la adoptarea măsurilor necesare soluționării tuturor problemelor care nu s-au rezolvat. În primul rând, apare necesar să se adopte o poziție clară, fără echivoc, de condamnare și anulare a tuturor acordurilor încheiate cu Germania hitleristă, trăgându-se concluziile practice pentru anularea tuturor urmărilor acestor acorduri și dictate.[130]

Prin apelul la anularea consecințelor acestor pacte, Ceaușescu pleda, de fapt, pentru revenirea Basarabiei la România. Reacția sovietică a fost, în cuvintele unui comentator al agenției TASS, că „nici un politician serios sau responsabil" nu ar putea ridica problema granițelor postbelice, „inclusiv granița sovietică cu România"[131].

Totuși, în spatele încercării evidente a lui Ceaușescu de a reapela la sentimentul naționalist românesc se afla o anxietate privind o posibilă intervenție sovietică în treburile interne ale României. Într-un discurs adresat șefilor delegațiilor din America de Nord și de Sud, Ceaușescu a menționat explicit Pactul Ribbentrop–Molotov și și-a exprimat teama față de un nou acord între Statele Unite și Uniunea Sovietică „în detrimentul altor popoare". Summitul de la Malta dintre președintele Bush și secretarul general Gorbaciov era văzut, astfel, de către Ceaușescu drept un al doilea Pact Ribbentrop–Molotov, ale cărui urmări ar fi fost din nou nefaste pentru România, întrucât, în viziunea sa centrată pe sine, cele două superputeri nu aveau altceva mai bun de făcut decât să comploteze împotriva lui. După cum a conchis Michael Shafir, declarațiile lui Ceaușescu erau menite a fi un avertisment adresat lui Gorbaciov de a nu interveni în România și au fost întărite de ridicarea, cu doar câteva zile înainte, a embargoului informațional românesc privind creșterea mișcării naționaliste în RSS Moldovenească.[132]

Aceeași tensiune este vizibilă și din stenograma întâlnirii dintre cei doi lideri la Kremlin, de pe 4 decembrie 1989. Penalizările economice impuse de Uniunea Sovietică lui Ceaușescu pentru politicile lui de autonomie erau recunoscute chiar de liderul român, în special reducerea livrărilor de petrol și gaze:

Ceaușescu:
— Începând din 1968 noi am spus: hai să ne apucăm să dezvoltăm economia, pentru că altfel n-o să ne ajute nimeni. Și am lucrat în această direcție.
Gorbaciov:
— Ați făcut mult.
Ceaușescu:
— Până în 1984 nu am primit nici un litru de petrol din Uniunea Sovietică.
Gorbaciov:
— Pentru ce aveați nevoie? Aveați petrolul dumneavoastră. Aceasta este o problemă clară, deja.
Ceaușescu:
— Eu am vrut numai să reamintesc.
Gorbaciov:
— Totuși, ați făcut multe.
Ceaușescu:
— Am lucrat și am adus și îmbunătățiri în dezvoltarea societății și a economiei. Ceea ce faceți dumneavoastră acum am încercat și noi la un moment dat. Am

creat atunci așa-zișii mandatari, și după un an de zile am văzut că se îmbogățesc și am lichidat complet această situație.
Gorbaciov:
— Așa o perspectivă ne prevedeți și nouă?
Ceaușescu:
— În orice caz, ca să se îmbogățească unii prin speculă, aceasta nu este o perspectivă, știți și dumneavoastră acest lucru destul de bine. Am introdus și autoconducerea, și noul mecanism economic și consiliile de conducere.
Gorbaciov:
— Când vă ascult, mă gândesc că dumneavoastră într-un an aveți timp să vizitați fiecare județ.
Ceaușescu:
— Chiar fiecare județ, nu.
Gorbaciov:
— Dar spuneți, într-o țară așa de mare ca a noastră, cum putem noi să conducem în același fel ca dumneavoastră? Noi trebuie să ne gândim la alte metode.
Ceaușescu:
— Și noi avem autonomie, însă una este autonomia în republici, și chiar în regiuni și județe, și alta este autonomia întreprinderilor. Oricum, o orientare generală și un control general este obligatoriu chiar și pentru Uniunea Sovietică.
Gorbaciov:
— Tovarășe Ceaușescu, noi suntem pentru un centru puternic, însă îl gândim puțin altfel.[133]
[...]
Ceaușescu:
— Problema gazelor nu este una de perspectivă, ci este legată de situația de acum.
Constantin Dăscălescu (prim-ministru al României):
— În cadrul livrărilor curente s-a întâmplat ceva la dumneavoastră, pentru că de câteva zile, primim cu 7 milioane mc pe zi mai puțin și ni s-a spus că este vorba de câteva zile. Vă rog să analizați această problemă.
Gorbaciov:
— La fel se întâmplă în fiecare an, mereu este câte ceva în plus.
Dăscălescu:
— Nu este în plus, ci în minus.

După prăbușirea regimurilor comuniste din Polonia, Ungaria și Cehoslovacia, căderea Zidului Berlinului și înlăturarea liderului bulgar Todor Jivkov, soarta lui Ceaușescu era pecetluită, dar el era orb la această realitate. Era atât de rupt de ritmul rapid al schimbărilor din Europa Centrală și de Est, încât credea că este posibilă o revenire de la revoluțiile de catifea care avuseseră loc. Orice intervenție militară a Uniunii Sovietice era însă exclusă. Atât refuzul lui Gorbaciov de a recurge la forță pentru a menține regimurile comuniste – transmis clar lui Erich Honecker, liderul est-german, în octombrie 1989 –, cât și summitul de la Malta din 2–3 decembrie, au arătat că doctrina Brejnev era moartă. În ceea ce-l privea, Ceaușescu părea încrezător că putea sfida valul revoluționar și rămâne la putere.[134]

Rapida lui răsturnare a luat prin surprindere Uniunea Sovietică. Într-o notă adresată lui Gorbaciov pe 20 decembrie, la cinci zile după protestele împotriva tentativei de evacuare a pastorului László Tőkés din

Timișoara, aflate la originea manifestațiilor anticeaușiste, ministrul de externe Eduard Șevardnadze raporta:

> Despre evenimentele din România din ultimele zile nu putem trage încă concluzii decât pe baza informațiilor venite de la agențiile de presă, în principal cele occidentale. Aceste informații sunt adesea contradictorii și nu permit o imagine clară. Eforturile noastre de a obține versiunea oficială prin București nu au dat rezultate. Astăzi, pe 20 decembrie, ambasadorul român va fi invitat la MAE al URSS pentru a obține de la el informații pe acest subiect.[135]

O imagine mai detaliată a fost oferită de ambasadorul Iugoslaviei la Moscova, Milan Veres, viceministrului sovietic de externe I.P. Aboimov, pe 22 decembrie.[136] Ministerul român de Externe a transmis Moscovei „profunda indignare a guvernului român față de modul inexact și tendențios în care presa sovietică prezintă presupusele evenimente din Timișoara"[137], în timp ce Ceaușescu a mers până acolo, încât a acuzat Moscova de declanșarea tulburărilor. Într-un memorandum al unei conversații dintre Ion Bucur, ambasadorul român la Moscova, și Aboimov de pe 21 decembrie, acesta din urmă i-a spus lui Bucur că, într-o întâlnire cu însărcinatul cu afaceri sovietic la București, Ceaușescu afirmase că deținea informații potrivit cărora „acțiunea de la Timișoara ar fi fost pregătită și organizată cu consimțământul statelor membre ale Organizației Tratatului de la Varșovia"[138].

După fuga lui Ceaușescu din București pe 22 decembrie și apelurile guvernului provizoriu la ajutor internațional în vederea restabilirii ordinii în capitală, secretarul de stat american James Baker, anticipându-și participarea la o emisiune televizată importantă din SUA pe 24 decembrie, cu posibile întrebări privind România, și-a instruit ambasadorul la Moscova să pună întrebări autorităților sovietice despre situația din România.[139] După cum subliniază Thomas Blanton, schimbul-cheie dintre Matlock și Aboimov a avut loc când ambasadorul SUA a „lăsat să se înțeleagă, aparent ca urmare a unor instrucțiuni de la Washington", că „o implicare militară a Uniunii Sovietice în afacerile României nu ar fi privită în contextul doctrinei Brejnev". Aboimov a respins această invitație, declarând: „Noi suntem împotriva oricărui amestec în treburile interne ale altor state [...]. Așadar, partea americană poate considera că «doctrina Brejnev» este acum a lor, cadou de la noi". Ultima frază face referire la invazia americană din Panama pentru înlăturarea dictatorului Manuel Noriega.[140] Acest schimb rămâne, în cuvintele lui Thomas Blanton, „probabil cea mai spectaculoasă expresie americană a schimbărilor de atitudine care au marcat sfârșitul Războiului Rece"[141]. În același timp cu întâlnirea Matlock–Aboimov, Biroul Politic sovietic a emis o declarație privind „Situația din Europa de Est și poziția URSS"[142]. Primele măsuri în legătură cu situația din România au fost:

1. Publicarea unei declarații TASS privind acțiunile militare din București, prezentând pericolul pentru viața cetățenilor sovietici.
2. În perspectiva noutăților din România, publicarea unei declarații a guvernului sovietic în sprijinul Frontului Salvării Naționale și al programului acestuia.

3. Adresarea unui apel liderilor din Bulgaria, Cehoslovacia, Ungaria, Republica Democrată Germană, Polonia și Iugoslavia pentru stabilirea de contacte regulate și schimb de informații despre situația din România și din jurul ei. Propunerea de organizare de consultări periodice ale miniștrilor de externe la Varșovia.
4. Luarea de măsuri pentru stabilirea unor contacte directe cu conducerea Frontului Salvării Naționale, în special cu Ion Iliescu.
5. Crearea unui grup de lucru (tovarășii E.A. Șevardnadze, V.A. Kriucikov, M.A. Moiseev) pentru analizarea posibilelor evoluții ale situației din RSS Moldovenească, în special a posibilității ca grupuri extremiste de cetățeni sovietici să încerce să treacă granița pentru a sprijini Frontul Salvării Naționale.
6. Atragerea atenției asupra faptului că Consiliul de Miniștri al URSS pregătește o ofertă de sprijin umanitar și de altă natură pentru România.[143]

Consiliul de Miniștri al Uniunii Sovietice a pregătit mesaje de felicitare pentru noii lideri ai României, Ion Iliescu, președintele Frontului Salvării Naționale, și Petre Roman, prim-ministru[144].

7. REVOLUȚIA

Între demonstrațiile din fața locuinței lui László Tőkés din Timișoara și fuga lui Nicolae Ceaușescu din clădirea Comitetului Central din capitală nu a trecut nici măcar o săptămână. Veghea organizată pe 15 decembrie în sprijinul lui Tőkés s-a transformat într-o amplă manifestație a doua zi.[1] Unii protestatari au încercat să pătrundă în sediul județean de partid, dar clădirea era pustie și ușile fuseseră încuiate, așa că și-au îndreptat atenția către magazinele din apropiere și au dat foc unor volume cu discursurile lui Ceaușescu, furate dintr-o librărie. În cele din urmă, forțele de ordine i-au dispersat folosind tunuri de apă. Noi grupuri de oameni s-au adunat în dimineața zilei de 17 decembrie în centrul orașului și s-au îndreptat către sediul local al partidului, pe care l-au găsit apărat de un dublu cordon de soldați și autospeciale de pompieri. Atunci când mulțimea a avansat, una dintre autospeciale s-a apropiat și a pulverizat apă, stârnind furia manifestanților care i-au împins pe soldați înapoi, permițând astfel unor tineri să pătrundă în clădire. Ei s-au apucat să devasteze etajele inferioare, până când forțele de ordine i-au determinat să iasă. Cei mai mulți protestatari s-au retras către hotelul Continental, unde s-au alăturat altor sute de oameni care aruncau cu pietre și cocktailuri Molotov. Garnizoana armatei a fost și ea atacată, iar mobilierul a fost incendiat. În tot acest haos, spre seară, s-au auzit primele focuri de armă și au căzut primele victime ale Revoluției.[2]

Trupele au primit ordin de a trage cu muniție de război asupra demonstranților. Potrivit general-locotenentului Victor Atanasie Stănculescu, prim-adjunct al ministrului apărării, ordinul a fost dat de ministrul apărării, general-colonelul Vasile Milea, fără îndoială la comanda directă a lui Ceaușescu însuși.[3] Acesta din urmă păstra permanent legătura telefonică cu Tudor Postelnicu, ministrul de interne, pentru a fi informat despre desfășurarea evenimentelor și a ordonat luarea de măsuri ferme împotriva protestatarilor.[4] Pe 17 decembrie, după devastarea sediului local de partid din Timișoara, Radu Bălan, primul-secretar de partid pe județ, și Ilie Matei, secretar al Comitetului Central al Partidului și originar din oraș, l-au sunat pe Ceaușescu pentru a-l informa despre situație. Puțin după ora 17 a fost convocată o ședință în formulă completă a Comitetului Politic Executiv. Ceaușescu a susținut că tulburările au fost organizate de „cercurile revanșarde și de agenți, atât din Răsărit, cât și

din Apus. Scopul acestora a fost de a destabiliza situația din România, de a acționa în direcția lichidării independenței și integrității teritoriale a României". I-a admonestat pe Milea și pe Postelnicu:

> În loc să faceți ce v-am spus eu, voi ați trimis armata cu gloanțe de manevră. [...] Nici una din trupe nu a fost înzestrată cu arme de front. Știți cum ați procedat voi?! Pur și simplu ați avut o atitudine capitulardă, defetistă. Dacă aș fi știut că nu sunteți în stare să opriți pe acești huligani, pe aceste elemente deplasate, apelam la 500 de muncitori, îi înarmam și rezolvam problema. [...]
> Eu v-am spus ce aveați de făcut, dar voi nu ați făcut așa. Trebuia să trageți! Trebuia să trageți un foc de avertisment și, dacă nu încetau, trebuia să trageți în ei. În primul rând, trebuia să trageți la picioare.[5]

O oră mai târziu, Ceaușescu a convocat o teleconferință din subsolul clădirii Comitetului Central din București, prin care s-a adresat prim-secretarilor județeni ai Partidului și unor oficiali de rang înalt. Aceștia trebuie să fi fost consternați să vadă un Ceaușescu obosit, fosilizat, flancat de soția lui cu expresie de piatră și înconjurat de un grup de membri ai Biroului Politic ce păreau dinozauri. Imaginea nu inspira autoritate, ci mai degrabă slăbirea controlului asupra puterii. Ceaușescu a pus violențele pe seama unor „huligani" și a afirmat că în spatele lui Tőkés s-ar afla:

> [cercurile] străine de spionaj, începând cu Budapesta, pentru că el a dat și un interviu. De fapt, lucrurile sunt cunoscute. De altfel, este cunoscut și faptul că atât în Răsărit, cât și în Apus toți discută că în România ar trebui să se schimbe lucrurile. Și-au propus și cei din Răsărit, și cei din Apus să schimbe și folosesc orice.[6]

Teleconferința a fost urmată de o intervenție televizată adresată națiunii, de aceeași factură, susținută de Ceaușescu. Emisiunea a avut un efect profund negativ asupra multor telespectatori, în special asupra celor tineri. Protestatarii din Timișoara au fost înfuriați că fuseseră descriși ca marionete ale unei puteri străine.

O mulțime de ofițeri superiori din armată și Securitate au fost trimiși din capitală pentru a înăbuși protestele. General-maiorul Emil Macri, șeful Direcției de contraspionaj economic a Securității, a fost însoțit de general-locotenentul Constantin Nuță și de general-maiorul Mihalea Velicu, conducători ai miliției, în dimineața zilei de 17 decembrie. În aceeași după-amiază, au sosit general-colonelul Ion Coman, secretar al Comitetului Central responsabil cu afacerile militare și de securitate, general-maiorul Ștefan Gușă, prim-adjunct al ministrului apărării și șef al Marelui Stat-Major, general-locotenentul Victor Stănculescu, prim-adjunct al ministrului apărării, responsabil cu achizițiile, și general-locotenentul Mihai Chițac, șef al trupelor chimice și comandant al garnizoanei București.[7]

În timp ce forțele de securitate treceau la ofensivă, s-a distribuit muniție de război trupelor. Au fost împușcați demonstranți în centrul orașului, în apropierea catedralei și în Piața Operei, precum și în cartierele periferice (Calea Lipovei și Piața Traian). Tancurile abandonate

de armată în Calea Girocului au fost retrase, după ce armata a tras asupra protestatarilor. Reprimarea violentă a lăsat în urmă peste 60 de civili morți și mai bine de două sute de răniți. Aproximativ șapte sute de persoane au fost arestate.[8]

În ciuda crizei de acasă, în dimineața zilei de 18 decembrie, Ceaușescu a plecat în Iran într-o vizită de stat de trei zile. Probabil a fost convins să meargă înainte cu vizita de promisiunea semnării unor contracte pentru vânzarea de armament iranienilor, estimate la peste două miliarde de dolari.[9] Soția lui, Elena Ceaușescu, a rămas să se ocupe de situația din țară cu ajutorul membrilor Biroului Politic Manea Mănescu și Emil Bobu. Totuși, absența lui Ceaușescu a slăbit orice autoritate pe care regimul o mai păstra și a alimentat chiar zvonuri potrivit cărora Ceaușescu ar fi luat rezerve substanțiale de aur în Iran ca asigurare pentru o eventuală fugă. Într-un efort de a ascunde dovezile privind civilii uciși de armată, cadavrele a 40 de persoane au fost luate de la morga din Timișoara la ordinul Elenei Ceaușescu – s-a zvonit – și încărcate într-un camion frigorific, care le-a transportat mai întâi la sediul miliției locale, apoi la București, unde au fost incinerate, iar cenușa aruncată la intrarea unui canal din satul Popești-Leordeni de la periferia sudică a Bucureștiului.[10] Tratamentul aplicat morților a fost considerat necreștinesc de populația majoritar ortodoxă și a alimentat cu siguranță ostilitatea față de regim, contribuind totodată la confuzia privind numărul exact al victimelor din 17 și 18 decembrie.

Alți protestatari au fost uciși pe 19 decembrie, când mii de muncitori s-au prezentat la serviciu, dar au intrat în grevă, solidari cu colegii care încetaseră munca în alte părți ale orașului. Pe 20 decembrie, zeci de mii de muncitori au decis să iasă pe porțile fabricilor și au pornit într-un marș masiv spre Piața Operei din centrul orașului. Acolo, deși confruntați cu linii de trupe și vehicule blindate, au continuat să avanseze, cu scandări de „Noi suntem poporul!", „Armata e cu noi!" și „Nu vă fie frică, Ceaușescu pică!", îmbrățișând soldații, punând steaguri în turelele transportoarelor blindate și ale tancurilor și oferindu-le flori, țigări și pâine tinerilor recruți. Din acel moment, regimul nu mai putea conta pe armată pentru protecție.[11] Timișoara devenise, se spunea în mulțime, „oraș liber". Mulțimea s-a îndreptat spre clădirea Operei și, după ce trupele s-au retras pe o stradă laterală, a pătruns înăuntru printr-o ușă din spate. În acel moment, martori oculari susțin că un anume Claudiu Iordache a făcut un apel emoționant către armată să se retragă.[12] Alții afirmă că prima persoană care s-a adresat mulțimii de la balconul Operei, unde fusese deja instalat un sistem de amplificare în așteptarea unei eventuale apariții a premierului Constantin Dăscălescu[13], a fost Lorin Fortuna, profesor la Universitatea Politehnica Timișoara. Discursul său, susținut în jurul orei 14.00, a fost urmat de o serie de intervenții ale unor reprezentanți ai fabricilor, care îndemnau mulțimea, estimată la circa 40.000 de persoane, să rămână unită.[14]

La câteva străzi distanță, în fața sediului Comitetului Județean de Partid, se adunase o altă mulțime numeroasă, care le ceruse premierului

Constantin Dăscălescu și lui Emil Bobu, membrul marcant al Comitetului Politic Executiv, care sosiseră mai devreme din București, să i se adreseze de la balcon. Când cei doi au făcut-o, au fost huiduiți și s-au retras imediat. S-a convenit apoi ca o delegație din mulțime să li se alăture celor doi oficiali în clădire pentru negocieri. Mai mulți comandanți ai armatei au fost prezenți la discuții, care au culminat cu o cerere de demisie a lui Ceaușescu și a guvernului, precum și de organizare a unor alegeri libere.[15] Dăscălescu a tergiversat, invocând necesitatea de a consulta Bucureștiul, fără a face prea multe concesii, acceptând doar returnarea cadavrelor celor morți, eliberarea protestatarilor arestați și imunitate pentru membrii delegației. După intervenția sfidătoare a lui Ceaușescu la televizor, din aceeași seară, negocierile au fost suspendate și mulțimile s-au dispersat. Acest lucru s-a dovedit benefic, întrucât în timpul nopții, la ordinul lui Ceaușescu, între 10.000 și 20.000 de muncitori din Oltenia au fost îmbrăcați în uniforme de gardă patriotică și îmbarcați în trenuri speciale către Timișoara, cu ordinul de a curăța străzile orașului de „huliganii" și „bețivii" care acționau la comanda serviciilor de spionaj străine. Când muncitorii au ajuns a doua zi dimineață, nu au găsit pe nimeni și au stat toată ziua degeaba, până când, cu aprobarea lui Ceaușescu, s-au întors acasă.[16]

În dimineața aceleiași zile, purtătorul de cuvânt al cetățenilor din Timișoara, Lorin Fortuna, a înființat Frontul Democratic Român, condus de el însuși. Componența acestuia a fost extinsă prin includerea unor persoane care participaseră la negocierile cu Dăscălescu, dar, sub presiunea altora, care doreau o reprezentativitate și mai largă, a devenit evident că, deși protestatarii știau ce resping, nu erau de acord cu privire la ce ar trebui pus în loc. Faptul a devenit, de altfel, evident după căderea lui Ceaușescu. Fortuna a pus la punct în cele din urmă un program care cerea demisia lui Ceaușescu, organizarea de alegeri libere, crearea unei prese democratice, respectarea drepturilor omului și reforme economice. Potrivit unei surse, armata ar fi intervenit pentru a opri publicarea acestuia pe 21 decembrie, iar documentul a apărut de-abia pe 22 decembrie, sub forma unui manifest intitulat „Tirania a căzut", difuzat la Radio România.[17] Cu toate acestea, protestatarii din Timișoara reușiseră, *de facto*, să pună capăt dictaturii lui Ceaușescu cu două zile înainte ca acesta să fugă din București. Așadar, timp de două zile, România a avut două centre de putere: unul creat de Frontul Democratic Român anticeaușist, la Timișoara, iar celălalt în sediul Comitetului Central din București.

Ostilitatea față de Ceaușescu declanșată la Timișoara s-a răspândit rapid în orașele învecinate și apoi în întreaga Transilvanie. Protestatarii au ieșit în stradă pe 20 decembrie la Jimbolia, Sânnicolau Mare, Deta și Lugoj, iar a doua zi la Buziaș, Reșița, Caransebeș, Oradea, Arad, Cluj-Napoca, Sibiu, Târgu Mureș, Brașov și București. În dimineața zilei de 22 decembrie, demonstrații au avut loc la Alba Iulia, Bistrița, Miercurea-Ciuc, Sfântu Gheorghe și Turda.[18] Doar în Oltenia și Moldova orașele au rămas în mare parte liniștite, cu cetățeni nedumeriți – cum s-a

întâmplat la Pitești, de pildă – care rătăceau fără scop, fluturând apatic pancarte pro-Ceaușescu după ce discursul conducătorului, început în acea zi în piața din fața CC și difuzat la TV, a fost brusc întrerupt.

La Cluj-Napoca, pe 21 decembrie au fost împușcați mortal de unități ale armatei 26 de demonstranți.[19] La Sibiu, unde Nicu Ceaușescu, fiul dictatorului, era secretarul județean de partid, protestatarii au ieșit în stradă în dimineața zilei de 21 decembrie, scandând lozinci anticeaușiste, iar un amestec de milițieni înarmați, trupe de Securitate și cadeți din trei școli militare din oraș au fost trimiși pentru a menține ordinea. Martorii afirmă că trupele de Securitate au deschis focul asupra manifestanților în jurul prânzului. Protestatarii s-au îndreptat apoi spre sediile Securității și Miliției, aflate în același complex, vizavi de una dintre școlile militare, cerând eliberarea manifestanților arestați. Întrucât nu au primit nici un răspuns din partea comandantului Securității, locotenent-colonelul Petrișor, o parte dintre cei aproximativ 3.000 de manifestanți au început, târziu în noapte, să arunce cu pietre în clădire. Apoi au incendiat copacii din jurul sediului Miliției, gest care a determinat deschiderea focului din interiorul clădirii. Patru manifestanți au fost uciși și 11 răniți. Șefii Securității și Miliției i-au cerut întăriri comandantului garnizoanei militare din Sibiu, locotenent-colonelul Dragomir, iar trei transportoare blindate au fost trimise pentru a păzi sediul Miliției.

Protestatarii au rămas în fața sediilor Securității și Miliției pe timpul nopții, iar în jurul prânzului zilei de 22 decembrie au încercat să forțeze porțile clădirii Securității. În acel moment, focul a fost reluat, mai întâi din sediul Securității și apoi din cel al Miliției. La scurt timp, el a fost îndreptat asupra școlii militare din față și asupra elevilor care păzeau clădirile Miliției. A urmat un schimb consistent de focuri între elevii armatei, conduși de ofițeri, și ofițeri ai Miliției și Securității. Un grup de milițieni, îmbrăcați în jachete kaki, a încercat să pătrundă în școală, dar a fost capturat de apărători. Alți elevi au luat un transportor blindat și au deschis focul asupra clădirilor Miliției și Securității. În cursul după-amiezii, ofițerii Miliției și Securității au încercat să preia controlul și asupra celor două școli militare, iar soldații și civilii au fost ținta tirurilor de lunetiști din diferite puncte ale orașului. În urma acestor atacuri, peste 50 de persoane au fost ucise, dintre care opt soldați, 23 de membri ai Securității și Miliției și peste 30 de civili.[20]

Privind retrospectiv, Ceaușescu a comis trei erori decisive. În discursul lui din 20 decembrie, a evaluat complet greșit starea de spirit a populației, nearătând nici o urmă de compasiune pentru victimele de la Timișoara și catalogând demonstrațiile drept acțiuni ale unor „fasciști" și „elemente huliganice" inspirate de iredentismul maghiar. Având încă în minte aplauzele primite pentru discursul său din 21 august 1968, în care denunța invazia Pactului de la Varșovia, a făcut a doua greșeală: a convocat un miting de sprijin public pe 21 decembrie, la București, într-un climat de dezgust față de lipsa lui de umanitate. După difuzarea discursului din 20 decembrie, au fost organizate adunări în fabrici și cazărmi pentru o mobilizare în sprijinul lui Ceaușescu, la care au vorbit

funcționari locali de partid. În paralel, Comitetul Politic Executiv a decis organizarea unui miting de masă în dimineața următoare, în Piața Palatului din București, pentru a demonstra sprijinul necondiționat față de regim și, implicit, față de represiunea de la Timișoara. Mitingul urma să fie televizat și transmis în toată țara.

Muncitori selecționați din fabrici au fost aduși cu autobuzele în piață, dotați cu obișnuitele pancarte pentru mitingurile regizate de partid, cu lozinci precum „Pace", „Ceaușescu și poporul", „Ceaușescu – PCR". Ceaușescu a început să vorbească la ora 12.31.[21] Abia rostise câteva remarci introductive când, spre uluirea lui, în mulțime s-a creat agitație – ea nu putea fi văzută în cadrul TV – și a fost determinat să se oprească de o serie de țipete ascuțite. Transmisiunea în direct de la TV și radio a fost întreruptă, dar nu înainte ca starea de confuzie a lui Ceaușescu să fie surprinsă de camere și transmisă miilor de telespectatori. Pentru prima dată în istoria regimului comunist din România, un discurs regizat al conducătorului era întrerupt în văzul întregii națiuni. A fost o lovitură fatală, mai întâi pentru Ceaușescu, apoi pentru întregul său regim.

Originea tulburării din mulțime nu a fost niciodată stabilită cu certitudine. Corespondenții BBC au intervievat, în primele zile din ianuarie 1990, mai mulți participanți aflați în diverse locuri din piață, care au oferit mai multe explicații.[22] Unul dintre ei, Leon Nica, a declarat că zgomotul puternic captat de microfonul lui Ceaușescu era provocat de pancartele aruncate pe jos și călcate în picioare de purtătorii lor, îngrijorați că Securitatea va aresta un grup de tineri care strigau „Timișoara".[23] Un cameraman al televiziunii române a susținut că a fost vorba de scurtcircuite ale difuzoarelor, o altă persoană a spus că era zgomotul unei petarde, iar o a patra a susținut că fusese vorba de grenade lacrimogene trase de forțele de ordine. Zgomotul ar fi putut rezulta dintr-o combinație a celor de mai sus, dar rezultatul a fost că, atunci când Ceaușescu a reluat discursul, a făcut-o dintr-o poziție de vulnerabilitate. A încercat să potolească mulțimea anunțând creșteri salariale și de pensii, dar această manevră nu a făcut decât să înfurie oamenii și mai tare. La finalul discursului, grupuri mari de tineri au rămas în centrul orașului și, încurajați de vremea bună, nu au plecat până la lăsarea serii. Atunci, armata și trupele de securitate au deschis focul asupra lor, mulți fiind uciși.[24]

În dimineața următoare, pe 22 decembrie, Ceaușescu a comis a treia eroare. A convocat un alt miting public de sprijin și a încercat să țină un discurs începând cu ora 11.30. Huiduielile și pietrele aruncate în direcția balconului Comitetului Central l-au determinat pe șeful gărzii personale, general-maiorul Marin Neagoe, să-l conducă înăuntru.[25] Ceaușescu a fugit de pe acoperiș cu un elicopter, împreună cu soția lui și doi dintre cei mai apropiați acoliți, Manea Mănescu și Emil Bobu, precum și cu doi bodyguarzi, maiorul Florian Rață și căpitanul Marian Constantin Rusu. Ceaușescu i-a ordonat pilotului, maiorul Vasile Maluțan, să aterizeze la Snagov, la circa 30 de kilometri nord de București, unde avea o reședință

de protocol; de acolo, el și soția lui au luat o valiză cu haine. Mănescu și Bobu au fost lăsați acolo, iar elicopterul a decolat din nou cu Ceaușeștii și bodyguarzii, îndreptându-se mai întâi spre baza de elicoptere de la Otopeni și apoi, la ordinul lui Ceaușescu, către baza parașutiștilor de la Boteni, dar comandantul de acolo a refuzat aterizarea. Pilotul a primit instrucțiuni să-i spună lui Ceaușescu că are puțin combustibil și riscă să fie detectat de radar, și de aceea acesta a ordonat aterizarea pe un drum principal din apropierea localității Titu, lângă satul Serdanu, la circa 35 de kilometri sud de Târgoviște.[26]

Bodyguarzii au făcut semn unui autoturism condus de un medic, Nicolae Decă, care i-a dus până în satul Văcărești, lângă Târgoviște, unde mașina a rămas fără combustibil, forțându-i să rechiziționeze o a doua mașină, condusă de un inginer, Nicolae Petrișor, care i-a dus la combinatul siderurgic din Târgoviște. Acolo, unul dintre bodyguarzi a coborât pentru a cere ajutorul autorităților locale, dar nu s-a mai întors.[27] Nesigur în privința următorului pas, Petrișor a decis să se îndrepte către o stație agricolă experimentală din apropiere, unde directorul, speriat, i-a închis într-o cameră și a alertat poliția locală.[28] Cei doi milițieni care au sosit i-au dus la sediul miliției din Târgoviște, unde funcționa și Securitatea, dar mulțimea adunată în fața clădirii i-a împiedicat să intre.[29] Milițienii i-au transportat apoi în satul Rătoaia, unde au încercat să se ascundă în stufărișul de lângă un lac, în speranța că agitația din oraș se va calma. Aflând că o unitate militară a restabilit ordinea în jurul sediului miliției, milițienii i-au dus din nou acolo, în seara zilei de 22 decembrie, iar Ceaușeștii au fost preluați de garnizoana militară.[30]

La sediul Televiziunii din București, după fuga lui Ceaușescu, au început să se adune mulțimi de oameni. O delegație de protestatari a fost lăsată să intre pentru a negocia reluarea emisiei și anunțarea publică a evenimentelor din acea dimineață.[31] Conducerea televiziunii a fost ezitantă până la sosirea unor transportoare blindate care îi aduceau, printre alții, pe cunoscutul actor Ion Caramitru și pe poetul disident Mircea Dinescu. Primul care a apărut pe ecran a fost Caramitru, care, cu vocea tremurândă de emoție, a spus: „Fraților, mulțumită lui Dumnezeu, ne aflăm în studiourile televiziunii. Am reușit să ajungem aici în spatele tancurilor, cu armată și cu studențime și cu oamenii pe care îi vedeți și cu mii și mii de români".[32] A urmat un șir de intervenții. Printre vorbitori s-au numărat foști membri marcanți ai partidului care intraseră în dizgrație – Ion Iliescu și Silviu Brucan –, dar și persoane necunoscute publicului, care aveau să capete notorietate ulterior – Petre Roman și Gelu Voican Voiculescu. Iliescu, potrivit martorilor, a intrat în studioul TV cu o atitudine de autoritate.[33]

Fost secretar de partid pe județul Iași, marginalizat de Ceaușescu, Ion Iliescu era văzut în Occident ca având sprijinul lui Mihail Gorbaciov, percepție întărită de un apel enigmatic la reformă publicat în revista *România literară* în septembrie 1987.[34] În decembrie 1989, el a lansat un apel către toți „cei responsabili", în special către autorii „Scrisorii celor șase", să vină la ora 17 la sediul Comitetului Central pentru a forma

un Comitet al Salvării Naționale. Iliescu a apărut acolo în fața camerelor de televiziune, flancat de mai multe figuri, inclusiv generalul Nicolae Militaru, Petre Roman și Gelu Voican Voiculescu. După ce a declarat că Securitatea nu mai exista, fiindcă a fost absorbită de armată, a cerut sprijin pentru noua autoritate provizorie care urma să fie instituită. S-a retras apoi într-un birou al Comitetului Central, unde, împreună cu o duzină de persoane, printre care Silviu Brucan, generalul Militaru, colonelul Gheorghe Ardeleanu (șeful Unității Speciale de Luptă Antiteroristă – USLA) și Petre Roman, a constituit un guvern provizoriu, numit *Consiliul Frontului Salvării Naționale*.[35] În ciuda apelului lui Iliescu, doi dintre semnatarii „Scrisorii celor șase", Gheorghe Apostol și Grigore Răceanu, nu au fost primiți.[36]

Potrivit lui Brucan, decizia de a-i judeca pe Ceaușești a fost luată în seara zilei de 24 decembrie de Iliescu, Roman, Brucan, Voiculescu și Militaru, care se mutaseră la Ministerul Apărării din motive de securitate.[37] Stănculescu a fost însărcinat cu organizarea logistică.[38] Pentru a conferi un aer de legalitate procedurii, a fost constituit un Tribunal Militar Excepțional. În fața acestei instanțe improvizate au fost aduse acuzații nesusținute, inclusiv cea de genocid, precum și altele privind subminarea economiei naționale. Ceaușescu a contestat legalitatea instanței și a argumentat că, în calitate de președinte, răspunde doar în fața Marii Adunări Naționale. CFSN-ul era, în opinia sa, rezultatul unui complot străin. Asta a fost în zadar, fiindcă verdictul fusese deja hotărât. Procesul a durat puțin sub o oră, iar după o scurtă deliberare, colonelul Gică Popa, procuror militar devenit șeful tribunalului, i-a condamnat pe cei doi acuzați la moarte.[39] Cu mâinile legate, Ceaușeștii au fost scoși afară și executați rapid de un pluton de execuție.

Armata a dezvăluit ulterior detalii despre rolul unor unități militare în evenimentele de la București din 21–22 decembrie. Toate acestea au făcut obiectul unei anchete desfășurate de Parchetul Militar în martie 1990. Raportul, redactat de căpitanul Cornel Iordache, oferea o evaluare provizorie a rolului armatei și recomanda extinderea investigațiilor. Totuși, conform jurnalistului Mirel Curea de la *Evenimentul zilei*, nu s-a luat nici o măsură ulterioară, iar concluziile raportului au fost făcute publice abia în iulie 1993.[40] Din datele prezentate reieșea că structura de comandă a armatei i-a rămas loială lui Ceaușescu până la moartea ministrului apărării, Vasile Milea, în jurul orei 10.40, pe 22 decembrie.

Iordache și-a început investigația cu Divizia 1 Tancuri, întrucât aceasta a constituit forța principală folosită pentru a înăbuși demonstrațiile din 21 decembrie. Divizia făcea parte din Armata I, comandată de general-maiorul Gheorghe Voinea, și era compusă din două regimente: Regimentul 1 Mecanizat, cu garnizoana în cartierul Antiaeriană, și Regimentul 2 Mecanizat, dislocat pe Șoseaua Olteniței. Ordinele către regimente au fost transmise de Comandamentul Armatei I, care le primea de la Ministerul Apărării, cu excepția ordinelor date direct în teren de ministrul Vasile Milea.

La ora 15.25, pe 17 decembrie, Comandamentul Armatei I a ordonat Diviziei 1 Tancuri punerea în aplicare a planului „Radu cel Frumos", codul pentru acțiuni de natură limitată.[41] Potrivit Ordinului General nr. 0048 din 13 octombrie 1988 al Ministerului Apărării, acțiunile de natură limitată „au în vedere zdrobirea unor agresiuni externe, apărarea cuceririlor revoluționare și integritatea teritorială a țării". Nu se făcea nici o referire la rolul armatei în menținerea ordinii publice în timp de pace. Mai mult, căpitanul Iordache a stabilit, în discuții cu mai mulți ofițeri, că nu avuseseră loc acțiuni coordonate între armată și Ministerul de Interne pentru a înăbuși demonstrații antiguvernamentale. Această afirmație poate fi însă pusă sub semnul întrebării, având în vedere că unități ale armatei fuseseră cu siguranță folosite alături de miliție în timpul revoltei de la Brașov din noiembrie 1987, pentru a patrula pe străzi. Între 17 și 20 decembrie, soldaților nu li s-a furnizat nici o informație despre motivul punerii în aplicare a planului „Radu cel Frumos". În schimb, circulau zvonuri că la Timișoara bande de huligani devastaseră magazine și atacaseră soldați, ucigând mai multe echipaje de tanchiști – zvon care, probabil, a avut un impact psihologic semnificativ asupra militarilor din regimentul de blindate. Pe 18 decembrie, un ordin al Consiliului Politic Superior al Armatei cerea confiscarea radiourilor personale ale soldaților, iar pe 20 decembrie, la ora 9, s-a transmis ordinul ca soțiile și rudele să nu mai viziteze cazărmile. La 3.30, în dimineața zilei de 21 decembrie, Consiliul Politic al Armatei I a dispus organizarea de adunări politice în unități, iar la una dintre ele, în Regimentul 1 Mecanizat, comandantul, colonelul Florea-Marin Oană, a denunțat „huliganii" din Timișoara. La prânz, ofițerii și soldații s-au adunat în sala de televiziune pentru a urmări mitingul organizat de Ceaușescu în fața Comitetului Central.

50 de minute mai târziu, generalul Voinea a ordonat tuturor unităților Armatei I să se adune în coloane și să li se distribuie muniție. La orele 13.38 și 13.45, au fost primite ordine ca regimentele 1 și 2 să ocupe poziții în apropierea Comitetului Central. Primele coloane au intrat în centrul orașului sub comanda colonelului Oană și a maiorului Ionel Marin. Ele au fost formate din transportoare blindate, și nu tancuri, iar până la ora 19.45, 24 de vehicule din Regimentul 1 și 13 din Regimentul 2 își ocupaseră pozițiile. Potrivit declarațiilor pe care cei doi comandanți de regiment le-au dat căpitanului Iordache, misiunea lor era să blocheze căile de acces către Comitetul Central și, dacă era necesar, să tragă focuri de avertisment în aer, dar în nici un caz asupra populației. Totuși, conform unui alt martor, Constantin Dobre, ofițer de contrainformații la Regimentul 1 Mecanizat, ministrul Milea i-ar fi dat, în prezența lui, ordin colonelului Oană să tragă, dacă este necesar, în picioarele demonstranților. Un astfel de ordin nu a fost însă transmis trupelor și, oricum, a adăugat Iordache, dacă s-ar fi tras în populație, ar fi avut loc un adevărat masacru. În realitate, potrivit maiorului Ion Guzu, „doar aproximativ 30 de persoane au fost împușcate mortal".

Al doilea Regiment Mecanizat a ocupat poziții pe bulevardul Magheru, cu o coloană în fața cinematografului Scala, și alta întinsă de la Sala Dalles până la intersecția cu strada 13 Decembrie. Primul Regiment Mecanizat s-a desfășurat în fața Comitetului Central și pe străzile adiacente pieței, ca Onești și Calea Victoriei. Cordoane de trupe și transportoare blindate au fost stabilite pe mai multe străzi, o dispunere tipică fiind cea din zona Sălii Dalles și a hotelului Intercontinental, unde, de altfel, mai mulți protestatari au fost împușcați mortal. Cordoanele erau formate din două linii de trupe ale Ministerului de Interne (de Securitate) echipate cu scuturi, o a treia linie de milițieni și un rând de blindate între care erau amplasați soldați ai Ministerului de Interne și elevi ai Academiei Ministerului de Interne de la Băneasa. În spatele blindatelor se aflau trupe de infanterie din Batalionul 98 de Gardă, sub comanda colonelului Amariucăi, parte a Comandamentului Infanterie și Tancuri, condus de generalul Ion Hortopan. De asemenea, mulți martori au semnalat prezența unor grupuri de bărbați în civil, cel mai probabil provenind din structurile Securității.

După ora 20.00, demonstranții au ridicat o baricadă în fața hotelului Intercontinental, folosind mese și scaune din restaurantul Dunărea. Este ironic faptul că mulți dintre acești tineri manifestanți nu ar fi existat fără decretul lui Ceaușescu din 1966 care interzicea avorturile și că, într-un anumit sens, a fost înlăturat de generația pe care o crease el însuși. Mai târziu în noapte, au fost aduse camioane pentru întărirea baricadei, care au fost incendiate. Transportoarele blindate ale Regimentului 2 Mecanizat au fost folosite pentru a sparge baricada, dar fără succes. În jurul orei 23.00, un transportor blindat, cu numărul 3 E–225, comandat de locotenentul Nicu Șerban, a fost incendiat. Echipajul a reușit să se salveze.

La ora 22.50, colonelul Pârcălăbescu a transmis Comandamentului Armatei I ordinul ministrului Milea ca o companie de opt tancuri din Regimentul 1 Mecanizat să se deplaseze spre hotelul Intercontinental. Ordinul a fost transmis maiorului Valentin Roșca, comandantul batalionului de tancuri, care a dus cinci tancuri în apropierea baricadei din fața insulei de circulație din Piața Universității. Aceasta ardea, iar demonstranții se retrăseseră după ce fuseseră atacați cu gaze lacrimogene. În spatele baricadei fusese adusă o basculantă. Patru tancuri au avansat lent pentru a o distruge. În același timp, trupele aflate la Sala Dalles (de Securitate, elevi ai Academiei Băneasa și soldați din Batalionul 98 de Gardă) au tras focuri de avertisment și au avansat în spatele tancurilor. Demonstranții s-au retras pe Bulevardul 1848 până în Piața Unirii, în timp ce tancurile s-au regrupat; două dintre ele, sub comanda maiorului Roșca, au virat pe Bulevardul Republicii și s-au oprit în fața Ministerului Agriculturii, unde li s-au alăturat ulterior alte două tancuri și soldați din Batalionul 98.

Alte trei tancuri, sub comanda colonelului Marin Oană, au continuat traseul, pe lângă Piața Unirii, până la restaurantul Budapesta, de pe bulevardul Dimitrie Cantemir, unde au dislocat o altă baricadă, compusă

din containere metalice și un camion. Unul dintre tancuri a tras cu mitraliera în camion pentru a-i stinge farurile, iar în urma verificării s-a constatat că acesta era gol. În jurul orei 2.00, în dimineața de 22 decembrie, au fost aduse trei transportoare blindate și o unitate de artilerie, sub comanda căpitanului Cristian Călinescu, dar, potrivit raportului căpitanului Iordache, în acea noapte nu au mai avut loc incidente. La ora 9.00 însă, coloane uriașe și bine organizate de muncitori au ajuns în centrul orașului și s-au oprit la cordoanele de trupe, încercând să-i convingă pe soldați să nu reprime protestele anti-Ceaușescu. Totuși, vestea sinuciderii ministrului apărării, Vasile Milea, devenită publică în jurul orei 11.00, a fost cea care a determinat, potrivit lui Iordache, decizia spontană a unităților Diviziei 1 Tancuri de a se retrage în cazărmi. La ora 11.03, oamenii colonelului Oană erau deja înapoi la bază.[42] În același timp, cu totul independent, colonelul Gheorghe Carp, comandantul diviziei, a decis împreună cu alți ofițeri retragerea trupelor fără ordine de sus. În acest punct, căpitanul Iordache a insistat asupra următoarelor detalii consemnate în jurnalul operativ: la ora 9.54, generalul Eftimescu de la Ministerul Apărării a transmis un ordin Comandamentului Armatei I, în care se spunea că „toate unitățile trebuie să execute doar ordinele comandantului suprem", adică Ceaușescu. Însă, la ora 10.07, un mesaj radio semnat cu indicativul ministrului apărării, „Rondo", a fost trimis către Armata I și către Divizia 1 Tancuri, în care se ordona să nu se tragă asupra nimănui. Acest al doilea mesaj l-a anulat practic pe primul și a întărit hotărârea comandanților Diviziei 1 Tancuri de a-și retrage trupele în cazărmi. Decizia unilaterală a ofițerilor diviziei a fost confirmată mai târziu prin primirea unor ordine care solicitau revenirea blindatelor pe pozițiile anterioare – ordine care nu au fost respectate. Astfel, la ora 11.24, colonelul Buliga de la Comandamentul Armatei I a transmis ordinul generalului Voinea ca toate blindatele să se retragă în fața sediului Comitetului Central; el a fost repetat șase minute mai târziu. La ora 11.38, generalul Constantinescu a dat și el ordinul ca blindatele să se regrupeze în același loc. Blindatele nu au făcut-o. De fapt, retragerea blindatelor și a trupelor din fața Comitetului Central, cu doar câteva minute înainte de fuga lui Ceaușescu, a fost semnalul pentru demonstranți să pătrundă în clădire.

O schiță care descria pozițiile forțelor desfășurate în seara respectivă în centrul orașului a fost publicată în cotidianul *Evenimentul zilei* pe 5 iulie 1993. Ea arăta că aceste forțe erau compuse dintr-un amestec de unități provenind din armată, trupele Ministerului de Interne (trupele de Securitate), trupele de miliție (Forțele de Ordine Internă) și Gărzile Patriotice, o miliție de muncitori cu activitate sporadică, a cărei formare fusese proclamată de Ceaușescu pe 21 august 1968, ziua invaziei sovietice în Cehoslovacia, și oficializată prin decret două săptămâni mai târziu. Componenta militară era formată din mai multe tancuri și transportoare blindate ale regimentelor 1 și 2 de tancuri din Armata I, cu baza la București. Blindatele sprijineau plutoane de oameni din MI, elevi de la Academia de la Băneasa, ai Academiei Militare a Armatei din

București, scutieri ai Miliției, soldați ai Batalionului 98 de Gardă, precum și membri USLA în civil.[43]

Importanța obținerii cooperării colonelului Gheorghe Ardeleanu și a brigăzii antiteroriste USLA aflate sub comanda lui e subliniată de prezența acestuia alături de Ion Iliescu, Silviu Brucan, general-colonelul Nicolae Militaru și Petre Roman în clădirea Comitetului Central în după-amiaza zilei de 22 decembrie, când a fost constituit Frontul Salvării Naționale. De fapt, îndoielile legate de loialitatea lui Ardeleanu față de noua ordine par să fi stat la baza destituirii lui de la comanda USLA la începutul lunii ianuarie 1990. A fost suspectat că i-ar fi ordonat adjunctului său, locotenent-colonelul Gheorghe Trosca, să atace Ministerul Apărării în dimineața zilei de 24 decembrie 1989, când acolo se aflau cei mai importanți membri FSN și comandanți militari. Datele apărute ulterior au sugerat contrariul: pentru a acoperi o tentativă de contralovitură pro-Ceaușescu a unor comandanți din armată, s-a răspândit în dimineața respectivă zvonul că un grup de „teroriști" folosind vehicule blindate atacase Ministerul Apărării. Mai mulți reporteri au ajuns la fața locului și au transmis imagini televizate cu două transportoare blindate ciuruite de gloanțe și șapte cadavre, unul dintre ele parțial carbonizat. Noile autorități au confirmat că trupurile aparțineau unor soldați USLA. Ele au fost lăsate în stradă timp de cinci zile.

Ulterior, au apărut mai multe detalii. În realitate, existau cinci supraviețuitori din unitatea USLA, care au declarat că fuseseră trimiși de generalul Nicolae Militaru, ministrul apărării post-Ceaușescu, numit pe 23 decembrie, prin intermediul colonelului Ardeleanu, pentru a ajuta armata să elimine niște „teroriști" care atacau ministerul. Declarațiile lor au fost confirmate în ianuarie 1993 prin publicarea convorbirii radio dintre comanda USLA și Trosca, care arăta că unitatea USLA fusese chemată să „neutralizeze teroriști care se infiltraseră în clădirile din jurul ministerului".[44] Trosca a ales oamenii pentru misiune și i-a condus în trei transportoare blindate. Pe drum, unul dintre vehicule s-a defectat, dar celelalte două și-au continuat deplasarea. Prin radio, lt.-col. Ion Bliorț, al doilea adjunct al lui Ardeleanu, i-a transmis lui Trosca ordinul de a-l prelua pe reprezentantul Frontului Salvării Naționale, Constantin Isac, care fusese desemnat de FSN să coordoneze misiunea USLA cu unitățile armatei care înconjurau ministerul. Cele două transportoare USLA trebuiau să aștepte în spatele ultimului tanc și să primească indicații de la comanda armatei despre pozițiile „teroriștilor".[45]

Când Trosca a ajuns în poziția respectivă, l-a informat pe Bliorț și a adăugat un detaliu care avea să se dovedească esențial: cele două transportoare USLA erau parcate cu spatele spre minister și cu fața spre clădirile din care se presupunea că s-a tras. După câteva minute, unul dintre tancuri a tras o rafală de mitralieră asupra vehiculului lui Trosca. Doi membri ai USLA, subofițerii Teodor Neagoe și Ion Costache, au fost răniți. Trosca i-a cerut lui Bliorț să le spună celor din armată să nu mai tragă, deoarece are doi răniți. Un minut mai târziu, i s-a spus că va veni o ambulanță și că tancul va semnaliza de trei ori cu farurile, iar el va

trebui să răspundă cu un semnal similar pentru a se identifica. Tancul a semnalizat, vehiculul lui Trosca a răspuns, iar apoi tancul a deschis focul cu mitraliera grea, mai întâi asupra transportorului lui Trosca, apoi asupra celui de-al doilea, comandat de căpitanul Eugen Cotună. În același timp, tancul a înaintat și a lovit primul transportor, strivindu-l sub șenile pe subofițerul Ion Muicaru, care încerca să se adăpostească. Trei dintre ceilalți membri ai echipajului au reușit să se refugieze într-un bloc de locuințe, de unde au fost preluați de soldați a doua zi, după ce au telefonat la comandă pentru a-și anunța poziția. Cu toate acestea, au fost arestați ca „teroriști". Un alt supraviețuitor, grav rănit, a rămas în primul transportor, alături de doi colegi decedați.

Deși rănit la ambele picioare, Constantin Isac a reușit să scape. S-a întors la locul incidentului în dimineața următoare și a fost uimit să constate că cele două transportoare se aflau acum cu fața spre minister, sugerând o poziție de atac, în timp ce corpurile morților, inclusiv ale celor care pieriseră în interiorul vehiculelor, erau împrăștiate pe trotuar. Șapte membri ai USLA fuseseră uciși.[46] Singurul lucru cert în legătură cu acest incident este că comanda armatei de la Ministerul Apărării era în legătură cu comanda USLA, iar unitatea USLA a fost atacată după ce s-a identificat, și nu ca urmare a unei confuzii sau neînțelegeri. Celălalt adjunct al lui Ardeleanu, lt.-col. Ion Bliorț, a fost trecut în rezervă după acest incident. Dar din cauza întrebărilor rămase fără răspuns, unii au fost înclinați să creadă că o mână suspectă s-a aflat în spatele morții ulterioare a lui Ardeleanu, la vârsta de 55 de ani, pe 15 iunie 1993. Potrivit medicilor, decesul a survenit în urma inhalării de vapori toxici proveniți de la un insecticid contra gândacului de Colorado, pe care Ardeleanu îl pulveriza în grădina sa din orașul Ștei (fostul Dr. Petru Groza), de lângă Oradea.[47]

General-colonelul Iulian Vlad, șeful Securității, adoptase, la fel ca Ardeleanu, o atitudine ambiguă față de Revoluție.[48] De la Ministerul Apărării, el a dat o declarație la radio în după-amiaza zilei de 23 decembrie, în care afirma că trupele Ministerului de Interne „luptă umăr la umăr cu armata română pentru supraviețuirea ființei naționale a poporului român".[49] Nu a făcut însă apel la acestea să înceteze lupta și să depună armele, așa cum îi ceruse Silviu Brucan. Brucan, suspectând lipsa de loialitate a lui Vlad, a obținut acordul lui Iliescu și Militaru pentru o întrevedere care urma să aibă loc în aceeași seară pentru a-l pune la încercare pe Vlad. La întâlnire, Brucan i-a cerut șefului Securității explicații în legătură cu refuzul acestuia de a ordona oamenilor săi să depună armele. Vlad a răspuns indignat că era pentru prima oară când îi era pusă la îndoială loialitatea față de Revoluție. Brucan l-a întrebat apoi despre planurile Securității în caz de revoltă împotriva regimului. De ce nu fuseseră acestea dezvăluite armatei? Vlad a negat existența unui astfel de plan. Presat, a afirmat că, chiar dacă ar exista, el nu știe nimic despre el. Apoi, a adăugat că unele unități ale Ministerului de Interne (așa-numitele Forțe de Ordine Internă) se aflau sub comanda directă a lui Tudor Postelnicu, ministrul de interne, și a cerut

un răgaz de 24 de ore pentru a elabora un plan de capturare a forțelor Securității. Cum nu a livrat un astfel de plan, a fost arestat a doua zi.[50]

Un al treilea comandant-cheie pe care FSN-ul nu se putea baza era general-maiorul Ștefan Gușă, șeful Marelui Stat-Major al armatei și adjunct al ministrului apărării în timpul regimului Ceaușescu. Deși Gușă a fost numit membru al Consiliului FSN în momentul constituirii acestuia, pe 22 decembrie, Brucan se îndoia de loialitatea lui față de Revoluție. Pe 28 decembrie, Gușă a fost demis de Consiliu, după cum a declarat Iliescu la o conferință de presă a doua zi, pentru „erori inadmisibile pentru un comandant militar", comise în apărarea clădirii Comitetului Central împotriva forțelor pro-Ceaușescu.[51]

Teama de lunetiști i-a făcut pe locuitorii Bucureștiului să stea departe de străzi după lăsarea serii. Senzația de omniprezență a acestora în oraș a generat o avalanșă de zvonuri privind scopurile și apartenența lor. De fapt, fabricile de zvonuri erau singurele instituții care, alături de Securitate, funcționaseră la capacitate maximă în timpul regimului Ceaușescu. Pe stradă și în presă, lunetiștii erau numiți în general „teroriști". Unii români îi considerau membri ai Securității, în timp ce comentatorii mai informați îi identificau mai exact drept elemente scăpate de sub control din USLA, unitatea antiteroristă a Securității, care, până la execuția lui Ceaușescu în ziua de Crăciun, luptaseră pentru readucerea dictatorului la putere, dar care, după moartea acestuia, s-au retras treptat în umbră. O echipă de trei sau patru indivizi care au pătruns în reședința ambasadorului britanic, vizavi de studiourile Televiziunii Române, pe strada Emil Pangratti, și au instalat o mitralieră pe acoperiș, se încadra în toate categoriile de mai sus. Au tras asupra studiourilor timp de mai bine de o oră, până când focul tancurilor a redus reședința la o ruină arsă.[52] Trăgătorii nu au fost niciodată prinși.

Paranoia, neîncrederea, incertitudinea privind viitorul, abundența armelor aflate în circulație – unele în mâinile unor tineri cu porniri „bărbătești", care nu prea știau cum se folosește o pușcă sau o armă automată – caracterizau atmosfera din oraș.[53] De fapt, mulți dintre soldații în termen pe care autorul i-a văzut schimbând focuri cu lunetiștii trăgeau peste capetele civililor, expunându-i pe aceștia direct focului adversarului. Astfel de deficiențe de bază în pregătire au dus la numeroase victime în propria tabără în București.

Pericolul reprezentat de lunetiști a fost simțit foarte clar de autorul acestor rânduri. În seara zilei de 7 ianuarie 1990, mergeam pe o stradă întunecoasă din centrul orașului pentru a vizita un prieten de familie, când, pășind în lumina unui felinar, am auzit o pocnitură bruscă și apoi un țiuit în partea de jos a zidului unei case pe lângă care treceam. Pe trotuar, chiar în fața mea, am văzut un glonț. Când m-am aplecat să-l examinez, un milițian cu pușca în mână a ieșit în fugă din întuneric și mi-a strigat să ies din lumină. Am lăsat glonțul, m-am dus în umbra unei mașini și m-am ghemuit lângă ea. După câteva minute, milițianul, care se adăpostise în spatele altei mașini, s-a târât până la glonț, l-a ridicat

și mi l-a înmânat. Era încă cald. „Uite", a spus el, „ai fost la un pas de moarte. E un lunetist în blocul din față și încercăm să-l scoatem." M-a întrebat ce căutam pe stradă la ora aceea și i-am explicat că veneam să vizitez un prieten. M-a întrebat numele prietenului și numărul casei și după accent și-a dat seama că nu sunt român. Când i-am spus că sunt britanic, și-a făcut semnul crucii și a exclamat: „Dumnezeu te-a păzit în seara asta". Din fericire, mai aveam doar câțiva pași până la destinație. M-a condus până la poartă, apoi a dispărut din nou în întuneric. I-am strigat că-i mulțumesc.[54]

Pe baza datelor existente, putem presupune că trupele USLA și unii ofițeri ai Direcției a V-a din Securitate au fost „teroriștii" despre care s-a scris atât de mult în presa română și internațională după 22 decembrie. Mulți dintre ei, afirma Brucan, au fost capturați de armată sau de civili, iar alții pur și simplu s-au dus acasă după ce au văzut filmul execuției Ceaușeștilor la televizor. Cei care au fost prinși au fost eliberați în câteva zile. Unii dintre ei au fugit ulterior din țară, la fel ca unii ofițeri de Securitate. Întrebat despre implicarea unor teroriști străini, Brucan a afirmat că „aproximativ 30 de străini, majoritatea palestinieni care erau antrenați la Academia Militară din Băneasa și în alte centre ale Securității", au sprijinit teroriștii români. Unii dintre ei ar fi fost uciși sau răniți, iar corpurile lor au dispărut din morgi sau, după ce au fost tratați în spitale, au fost transportați cu avionul în afara țării.[55] Nici o probă credibilă nu a fost adusă vreodată în sprijinul participării unor teroriști străini la Revoluție, iar cadavrele fotografiate ale așa-zișilor „teroriști arabi", arătate jurnaliștilor străini la acea vreme, puteau foarte bine aparține unor români cu tenul mai închis. Cu toate acestea, „surse militare și guvernamentale neconfirmate, dar foarte demne de încredere", intervievate de postul de radio Europa Liberă, au declarat că „la scurt timp după capturarea palestinienilor, libienilor și altor arabi care au luptat de partea forțelor pro-Ceaușescu, [liderul libian] Gaddafi a amenințat că va ucide toți specialiștii români din Libia dacă arabii nu vor fi lăsați să părăsească România"[56].

Misterul planează în continuare asupra focurilor de armă care au izbucnit brusc în piața din fața clădirii Comitetului Central în seara zilei de 22 decembrie, chiar în momentul în care mulțimii erau pe cale să i se adreseze un număr de vorbitori în frunte cu Ion Iliescu. Mulțimea din piață a intrat în panică, iar armata a răspuns cu foc. Focurile de armă din piață i-au făcut pe oameni să creadă în existența unor forțe contrarevoluționare, pro-Ceaușescu, iar cum cel mai probabil era ca dictatorului să-i fi rămas loială Securitatea, majoritatea românilor i-a atribuit acesteia tirul. Nici până astăzi nu s-a stabilit cine a tras, în urma atacului clădirea a fost ciuruită de gloanțe și Biblioteca Universitară din apropiere a fost cuprinsă de flăcări. Au existat mai mulți morți, iar unii au argumentat că a fost vorba despre o „diversiune" pusă în scenă pentru a oferi credibilitate ideii existenței unor forțe „contrarevoluționare" care încercau să-l readucă pe dictator la putere și, prin urmare, pentru a justifica formarea Frontului Salvării Naționale, proclamat cu doar câteva

ore înainte de Ion Iliescu. Această perspectivă se armoniza cu opinia potrivit căreia revolta populară începută la Timișoara fusese deturnată de comuniști de rangul doi conduși de Iliescu și transformată într-o „revoluție". Alții au mers mai departe și au susținut că evenimentele de la Timișoara au fost prima etapă a unei conspirații conduse de comuniști anti-Ceaușescu, cu Iliescu în frunte, pentru a-l răsturna pe Ceaușescu, dar pentru a menține comuniștii, dacă nu partidul, la putere. Mulți români s-au simțit înșelați și au considerat că sacrificiul făcut în decembrie 1989 fusese zadarnic. Punctul lor de vedere ar putea fi rezumat astfel: deși Partidul Comunist a fost declarat mort în ianuarie 1990, nimeni nu a prezentat vreodată certificatul de deces. Ei au subliniat prezența general-locotenentului Victor Stănculescu, prim-adjunct al ministrului apărării sub Ceaușescu, în CFSN. Stănculescu, care s-a dovedit ulterior că jucase un rol important în reprimarea de către armată a demonstrațiilor de la Timișoara din 17 și 18 decembrie, a fost numit ministru al economiei naționale pe 28 decembrie 1989 și a deținut funcția până pe 16 februarie 1990, când a devenit ministru al apărării.

Autorul acestor rânduri, care la acea vreme era consultant al BBC și lucra cu corespondentul-șef pentru externe John Simpson, a fost invitat de generalul Stănculescu la o întrevedere pe 6 ianuarie 1990.[57] Am profitat de ocazie pentru a-l întreba despre acțiunile sale din 22 decembrie, ziua fugii lui Ceaușescu. Relatarea sa, redată mai jos, se bazează pe notițele mele din acea întrevedere și din mai multe discuții ulterioare cu el. Mi-a spus că fusese informat, în dimineața zilei de 22 decembrie, prin telefonul armatei pe care îl avea instalat acasă, că trebuia să meargă la Comitetul Central. Generalul Vasile Milea, ministrul apărării, era încă în viață.[58] Stănculescu venise acasă de la spital la ora 9.30. Ofițerul care îl sunase i-a spus că ministrul (apărării) voia să-l vadă la Comitetul Central. La scurt timp, același ofițer a sunat din nou și a spus că s-a întâmplat ceva la Comitetul Central, fără să spună ce anume, și că Stănculescu trebuia să meargă imediat acolo. Apoi a sosit o mașină, trimisă de Silviu Curticeanu, șeful cancelariei lui Ceaușescu, cu doi sau trei oameni din Direcția a V-a a Securității (garda personală a lui Ceaușescu), care i-au spus lui Stănculescu că Curticeanu i-a trimis să-l ia imediat și să-l ducă la Comitetul Central. Pe drum i-au spus lui Stănculescu că Milea se sinucisese.

Stănculescu a urcat la etajul întâi și a fost întâmpinat de Curticeanu, care i-a spus că „tovarășii", adică cei doi Ceaușești, îl așteptau. Aceștia îl așteptau nu în biroul lui Ceaușescu, ci în anticameră, și l-au întrebat: „Ce-ai pățit, de ce ai întârziat?" Stănculescu a răspuns că suferise un accident la picior și că avea piciorul în ghips. „Milea ne-a trădat și s-a sinucis!", au exclamat ei. „Situația e următoarea. Sunt niște unități ale armatei care trebuie să vină în piață [în fața Comitetului Central]. Află unde sunt și când ajung." Pe același etaj era o cameră plină cu generali – comanda operativă a armatei – între care generalul Gheorghe Voinea, comandantul garnizoanei București, și generalul Eftimescu, șeful secției operative a Marelui Stat-Major. Într-o a doua cameră fusese amenajat

un centru de comunicații al armatei. Generalii i-au spus lui Stănculescu că două regimente, unul de tancuri, celălalt de vehicule blindate, plecaseră de pe Șoseaua Olteniței spre piață la ordinul lui Milea. Stănculescu a ieșit din cameră și, în centrul de comunicații, l-a găsit pe căpitanul Marius Tufan și l-a întrebat dacă era în contact cu cele două unități. Primind răspunsul afirmativ, Stănculescu i-a spus să transmită ordinul ca unitățile să se întoarcă în cazărmi. Stănculescu s-a întors să le raporteze Ceaușeștilor. A crezut că, din cauza stării lor de agitație, ieșiseră pe coridor. Le-a spus că cele două unități erau pe drum. Ceaușescu i-a ordonat să se întoarcă și să le spună unităților să se grăbească să ajungă la Comitetul Central. Stănculescu s-a întors, s-a gândit ce să facă și a decis să repete ordinul. L-a găsit pe Tufan și i-a spus să transmită un mesaj general în care să afirme că a dat ordinul ca cele două unități să se întoarcă în cazărmi. Stănculescu mi-a mai spus, în paranteză, că Milea ieșise din biroul lui Ceaușescu într-o stare de agitație și îi ceruse lui Tufan să-i dea pistolul. Tufan a făcut-o și l-a urmat pe Milea până la etajul al șaselea, unde Milea a intrat în biroul său. S-a auzit un foc de armă, mai mulți ofițeri au intrat și l-au găsit pe ministru mort.

Stănculescu s-a întors la Ceaușești și le-a raportat că cele două unități erau pe drum, dar presiunea din piață era în creștere. Le-a sugerat să părăsească clădirea cu elicopterul, fără să știe că nu era suficient spațiu liber pe acoperiș din cauza antenelor, pe care Securitatea trebuia să le demonteze pentru ca elicopterul să poată ateriza; un al doilea elicopter nu mai avea loc. Ceaușeștii s-au întors în biroul lor, au vorbit cu Curticeanu și, a presupus Stănculescu, cu Manea Mănescu.[59] Nici unul dintre ceilalți generali și ofițeri nu a ieșit din birouri, nici unul nu l-a întrebat pe Stănculescu ce ar trebui să facă. El susținea că l-au evitat deoarece fusese prins cu situația de la Timișoara, deci nu știa ce rol jucase fiecare în violențele de la București. A aflat mai târziu că generalul Hortopan a fost alături de Milea, iar Eftimescu a fost cel care a transmis ordinul lui Milea ca regimentele să vină de pe Olteniței. Ceaușescu l-a întrebat cât ar dura până vine elicopterul, iar Stănculescu a răspuns că o jumătate de oră. Ceaușescu a fost de acord ca Stănculescu să telefoneze. Stănculescu l-a sunat pe generalul Rus, șeful aviației, pentru a-l întreba cât timp îi va lua să trimită două elicoptere.

Tot Stănculescu a relatat că ideea folosirii elicopterelor i-a venit în jurul orei 11 sau 11.15 dimineața. Ceaușeștii se aflau în biroul președintelui, dar Stănculescu a observat că erau înspăimântați. Erau deja în panică, „îngălbeniți", după cum a spus el, înfricoșați, transpirați și agitați. După ce i-a venit ideea, l-a sunat pe generalul Rus din centrul de comunicații, iar acesta i-a spus că elicopterele vor sosi, dar că generalul Marin Neagoe, șeful Direcției a V-a a Securității, trebuia, de asemenea, să dea ordinul, deoarece procedura era ca ordinul să vină pe două canale. Rus l-a rugat pe Stănculescu să verifice dacă acoperișul permite aterizarea elicopterelor, iar Stănculescu i-a cerut lui Neagoe s-o facă. Oamenii lui Neagoe erau înarmați cu arme automate, grenade și cartușiere și patrulau pe coridoare. Nu erau mai mult de 50 sau 60 în clădire. Nici unul

nu purta uniformă militară. Au dispărut abia după ce s-a răspândit vestea plecării Ceaușeștilor cu elicopterul, iar atunci când clădirea a fost luată cu asalt de manifestanți, aceștia au găsit arme, cu care s-au și înarmat. Neagoe a plecat să verifice dacă elicopterele puteau ateriza și a trimis pe acoperiș un colonel, adjunct al său, pentru această sarcină. Stănculescu i-a condus pe cei doi Ceaușești la lift, însoțiți de trei gărzi de corp și, credea el, de Mănescu, deși nu era sigur de asta.

Stănculescu a rămas jos și i-a spus aghiotantului Mateiciuc să urce să vadă unde pot ieși Ceaușeștii către elicopter. Aghiotantul a urcat cu al doilea lift, care a ajuns după Ceaușești. Aceștia, i s-a spus lui Stănculescu, urcaseră pe acoperiș printr-o fereastră de la etajul șase, care dădea pe terasa clădirii. Probabil li se dăduse un scaun pe care să se urce ca să poată ieși pe fereastră. Securitatea demontase deja câteva antene. Al doilea elicopter nu a putut însă ateriza. Aghiotantul i-a spus lui Stănculescu că primul elicopter aterizase deja când Ceaușeștii au ajuns pe acoperiș. Când Mateiciuc l-a informat că Ceaușeștii se urcaseră în elicopter, Stănculescu a urcat și el cu liftul până la etajul șase, cu intenția de a scăpa de pistol și de a părăsi clădirea. Mateiciuc era și el îmbrăcat în civil, iar împreună cu Stănculescu au intrat într-o încăpere, au deschis un sertar al unui birou și și-au lăsat în el pistoalele. Apoi au coborât scările cu intenția de a ieși din clădirea Comitetului Central pe ușa principală, care era asediată de revoluționari.[60]

Mateiciuc a rămas în urmă. Voia să ajungă cât mai repede la minister ca să afle ce se întâmplase cu Ceaușeștii. Când Stănculescu a ajuns la intrarea principală, clădirea nu fusese încă invadată, dar a trecut pe lângă niște oameni pe care nu i-a recunoscut, a ieșit pe poartă și a coborât în stradă șchiopătând. Cineva din mulțime l-a întrebat dacă este „de partea lor", iar el a răspuns afirmativ. După care a luat un steag cu o coadă lungă de la cineva și, ținându-l orizontal, le-a spus celor din dreapta și stânga: „Faceți loc ca să pot ajunge la mașină." Cei din jur l-au întrebat: „Ce-ai pățit la picior?" „E în ghips", le-a răspuns el, apoi a fost felicitat „pentru curajul și tăria" de a fi acolo cu ei.

Stănculescu s-a strecurat prin mulțime spre intrarea D a clădirii Comitetului Central și apoi spre Ministerul Agriculturii și Industriei Alimentare, care funcționa în fostul sediu al Ministerului Apărării, cu speranța că va găsi o mașină. Scopul lui era să ajungă la Ministerul Apărării din Drumul Taberei pentru a prelua controlul armatei. Abia când a ajuns la Ministerul Agriculturii și Industriei Alimentare i-a cerut generalului Rus, la un telefon guvernamental, să supravegheze elicopterul lui Ceaușescu. Când a ajuns în Drumul Taberei, la Ministerul Apărării, a primit primele vești de la Rus despre aterizarea elicopterului la Snagov și plecarea acestuia de acolo. La Ministerul Agriculturii și Industriei Alimentare, le ceruse celor de acolo o mașină ca să ajungă la Ministerul Apărării, dar i se spusese că nu există nici una disponibilă. Sunase apoi la propriul birou și primise același răspuns. Dăduse ordin să i se trimită un ofițer cu mașina personală ca să-l ia. Când a ajuns la

Ministerul Apărării, a cerut să i se aducă un doctor ca să-i taie ghipsul de la picior.

Decizia de a-și pune piciorul în ghips, a povestit Stănculescu, a fost o stratagemă domestică. Când se întorsese de la Timișoara pe 22 decembrie în jurul orei 4 dimineața, șoferul îi povestise despre evenimentele din centrul Bucureștiului. Stănculescu făcuse un duș și îi spusese soției că pleacă la minister. Soția s-a opus și i-a sugerat: „Du-te la spital [...], găsește o soluție acolo, să-ți facă un control, să-ți facă o internare".[61] Stănculescu a urmat sfatul ei. Când a ajuns la spital a cerut să fie văzut de medicul de gardă și i s-a spus că acesta era generalul Niculescu. Stănculescu i-a explicat situația și i-a spus că nu dorea să meargă la Ministerul Apărării în acel moment. Niculescu a decis să-i pună piciorul în ghips; dacă cineva îl întreba ce are, trebuia să spună că are o problemă la menisc. Niculescu nu a suflat ulterior nici o vorbă despre asta. Stănculescu s-a întors acasă și l-a sunat pe ofițerul de serviciu pentru a-i spune să raporteze că și-a rănit piciorul și că acum era în ghips și nu se putea deplasa. Totuși, după un timp, a venit mașina cu oamenii care i-au spus că a fost chemat de Curticeanu la ordinul lui Ceaușescu și că nu avea de ales, trebuia să meargă.

Mai târziu, în după-amiaza zilei de 22 decembrie, a ajuns la Ministerul Apărării Ion Iliescu. Stănculescu l-a sfătuit să nu părăsească ministerul, pentru că doar acolo îi putea garanta securitatea. Le-a oferit lui Iliescu și însoțitorilor săi mese, paturi pliante și pături și a adus unități blindate pentru a proteja ministerul. Stănculescu a luat din nou legătura cu șeful aviației, generalul Rus, care i-a relatat despre zborul elicopterului care-i transporta pe Ceaușești de la Snagov spre Târgoviște. Colonelul Kemenici, comandantul garnizoanei Târgoviște, a fost cel care l-a sunat pe Stănculescu cu vestea capturării Ceaușeștilor. Stănculescu i-a transmis informația lui Iliescu, dar nu i-a spus unde erau ținuți.

În jurul orei 18.00, pe 23 decembrie, Iliescu a venit la Stănculescu, care se afla în biroul ministrului, în timp ce Iliescu și ceilalți se aflau în sala de consiliu. Cei doi au intrat în baia ministrului pentru a discuta, de teama microfoanelor, iar Iliescu i-a spus lui Stănculescu că generalul Nicolae Militaru a fost numit ministru al apărării. Stănculescu s-a ridicat ca să elibereze scaunul de ministru, dar Iliescu i-a spus să rămână pe loc deocamdată, pentru că era familiarizat cu toate problemele. La scurt timp după aceea, Stănculescu s-a mutat în biroul Departamentului de Aprovizionare, iar Militaru i-a luat locul.

În dimineața zilei de 25 decembrie, lui Stănculescu i s-a spus să organizeze plecarea unui grup de magistrați spre locul unde era închis Ceaușescu. A ordonat generalului Rus să trimită cinci elicoptere la stadionul Ghencea[62], împreună cu câțiva parașutiști de la Boteni. Apoi i-a cerut generalului Dafinescu, șeful logisticii, să-i aducă patru metri de mătase galbenă de steag, iar când acesta l-a întrebat pentru ce anume avea nevoie, Stănculescu a răspuns simplu că îi trebuia. Câțiva ani mai târziu, Petre Roman avea să susțină că ideea folosirii unei „eșarfe" galbene i-a aparținut, dar acesta a fost semnalul de recunoaștere folosit de

Stănculescu cu Kemenici în apropiere de Târgoviște, unde Ceaușescu era ținut sub pază armată compusă, la ordinul lui Stănculescu, dintr-o companie de vânători de munte și o unitate de tancuri.[63] Stănculescu își continuă el însuși povestirea astfel:

Iliescu mi-a spus, în biroul ministrului [apărării] – cred că și Brucan era de față – că s-a aranjat trimiterea la Târgoviște a unui grup de oameni selectați din Parchetul Militar și din instanțe. I-am spus lui Iliescu să-i direcționeze spre un teren viran de lângă stadionul Clubului Steaua, pe care clubul intenționa să construiască o pistă de atletism, și am ordonat elicopterelor să aterizeze acolo. I-am zis lui Iliescu că ar trebui să ajungem la Târgoviște pe la ora 10, deci să plecăm din București pe la ora 9.

Iliescu a spus că trebuie să aibă loc un proces și că Ceaușeștii „trebuie să dispară", acestea au fost cuvintele, „pentru că așa vom reuși să stingem rezistența care există la ora actuală".[64]

[...]

Ajungem acum la Gelu Voican și chestiunea afirmației lui că el ar fi aranjat lucrurile și că tot ce mai aveam eu de făcut era să spun unde.[65] El a fost cel care mi-a spus să merg la Târgoviște și, deja, când eram în elicopter, am aflat de la procurorul [Dan] Voinea care urma să fie deznodământul: execuția.

Am aflat, la aterizarea la Târgoviște, că colonelul Popa, care era într-un alt elicopter, urma să fie președintele completului militar. Ne-am oprit pe drum, la baza militară de la Boteni, pentru a lua șapte parașutiști, dar le-am spus care este misiunea – de fapt doar lui Boeru, ofițerul lor superior –, că trebuie să-i execute pe Ceaușești după aterizare.[66]

[...]

Le-am spus parașutiștilor că avem nevoie de trei voluntari pentru o execuție, iar ei și-au dat seama cine erau victimele de-abia după ce i-am scos pe Ceaușești din transportorul blindat. I-am condus pe Ceaușești într-o încăpere pentru a fi examinați de un medic, în timp ce eu, Voican și Popa am aranjat camera pentru proces, cu locul unde urmau să stea judecătorii și avocații.

Apoi i-am ordonat lui Kemenici să pună la dispoziția lui Popa ofițeri din garnizoana lui pentru tribunal. Popa a înțeles de-abia atunci că urma să aibă loc un proces. Până atunci, el îl considera pe Ceaușescu comandantul suprem și o persoană ce trebuia protejată.

[...]

La finalul procesului, am ieșit afară, așa că nu am văzut altercația soldaților cu Ceaușeștii, atunci când aceștia le-au legat mâinile. Cred că soldații au făcut asta din proprie inițiativă.

[...]

Nu a fost dat nici un ordin de „foc!". Parașutiștii au deschis focul fără ordin. Ofițerul care îi comanda ar fi trebuit s-o facă, dar și el a tras. M-am îndreptat spre elicoptere și am văzut un spectacol teribil – cum sunt duși la zid. Cei trei parașutiști s-au dat înapoi și și-au golit încărcătoarele – aproximativ 20 de gloanțe de la fiecare – în ei. [Întrebat ce are de spus despre faptul că Ceaușeștii ar fi cântat *Internaționala*, Stănculescu a spus că nu a auzit nimic.]

[...]

Era 2.30 după-amiaza. Eram în uniformă de general, în fața elicopterelor. [...] Am ordonat medicului să verifice dacă erau morți și apoi am dat ordin să fie aduse prelatele pentru a înveli trupurile. Cadavrele au fost puse în al doilea elicopter, iar eu m-am urcat în primul, cu care venisem, și în jumătate de oră eram în aer.

[...]

Kemenici a rămas singur în fața clădirii, nimeni nu i-a strâns mâna, nici măcar eu nu i-am mulțumit. Am aterizat la Boteni pentru realimentare.

[...]

Abia când am aterizat la Ghencea [stadionul Clubului Steaua al Armatei] și au venit băieții de la Ghencea, i-am rugat să ne dea ceva de mâncare și de băut, pentru că înghețasem, și atunci am avut un sentiment de nemulțumire, de incertitudine privind viitorul. Am lăsat elicopterele pe teren [lângă stadion] și am mers să mâncăm în cantina clubului. Nu se auzea nici un cuvânt, doar sunetul lingurilor în farfurii.

[...]

Am lăsat un ofițer care să se asigure că cele două cadavre învelite în prelate sunt scoase din elicopter și să aștepte sosirea ambulanțelor care să le ducă la morgă. Ambulanțele au întârziat, iar comandantul clubului ne-a invitat înăuntru, pentru că eram înghețați și epuizați de zborul cu elicopterul. Atunci ne-a propus comandantul să mâncăm ceva înainte de a însoți ambulanțele în convoi.

[...]

Erau acolo Măgureanu, Voiculescu, colonelul Popa, maiorul Florescu Mugurel, avocații Teodorescu și Lucescu, cameramanul [pe care îl luasem la Departamentul de Înzestrare a Armatei pentru a face filme de prezentare ale echipamentelor noastre la diverse târguri militare] și câțiva oficiali ai clubului. Am telefonat la Ministerul Apărării din biroul directorului clubului, colonelul Gavrilă, și l-am contactat pe generalul Militaru. I-am spus simplu că ne-am întors și că toate chestiunile prevăzute în planul stabilit la București au fost rezolvate. Militaru nu a avut nimic de spus.

După-masă am mers la minister și am predat casetele video cu execuția. Am spus doar atât: „Să nu difuzați toată caseta, pentru că apărem pe ea și nu vreau ca lumea să afle cine a fost prezent. Arătați doar câteva secvențe". De fapt, finalul filmului, cu execuția propriu-zisă, a fost tăiat. A fost o mare ceartă la televiziune între Sergiu Nicolaescu și cei de acolo și, în cele din urmă, Nicolaescu și Iliescu au decis ca întreaga casetă să fie difuzată, dar prima difuzare a fost trunchiată, Ceaușeștii erau arătați doar întinși la pământ.

[...]

Am întrebat la Clubul Steaua și mi s-a spus că ambulanțele nu sosiseră.

Am luat un TAB cu aghiotantul meu, șoferul, un subofițer și alți câțiva oameni și am pornit de la minister în căutarea cadavrelor. Am ajuns la Clubul Steaua și ni s-a spus că trupurile nu mai erau acolo. Am telefonat echipajului elicopterului și ni s-a spus că le lăsaseră pe jos, la club, pentru că se înserase și nu aveau echipamentul necesar pentru un zbor de noapte spre baza lor de la Boteni. Am mers în căutarea cadavrelor la lumina farurilor TAB-ului și când ne-am apropiat de Ministerul Apărării, ni s-au spart cauciucurile.

Apoi am fost mitraliați cu arme de calibru mare din față și din spate. Unul dintre gloanțele de 14,5 mm l-a nimerit pe trăgătorul nostru în gât și, căzând, acesta a apăsat pe trăgaciul mitralierei noastre, dând impresia că tragem înapoi, dar nu asta intenționam. Aghiotantul meu, Mateiciuc, un om excepțional, a ridicat trapa TAB-ului și a strigat: „Bă, nenorociților, trageți într-un general al armatei române!" Focul a încetat și am ieșit din TAB. Am dat ordin ca ofițerul grav rănit să fie scos din TAB și am oprit o mașină. I-am cerut șoferului să-l ducă la spitalul militar, i-am dat buletinul meu și i-am spus să îl arate medicilor și să le spună să facă tot ce pot ca să-i salveze viața.

Această „ambuscadă" a fost organizată, nu a fost rezultatul vreunei confuzii. Nu am găsit cadavrele. Era important să le putem arăta publicului.

Nu am putut să dorm deloc. Apoi mi-am amintit că unitatea militară din spatele Clubului Steaua era un regiment mecanizat, așa că dimineața următoare

am mers acolo cu o ambulanță militară. Am coborât și un locotenent s-a prezentat în fața mea. L-am întrebat dacă a văzut ce s-a întâmplat în seara precedentă și mi-a răspuns că văzuse elicopterele care au decolat după ce au lăsat două „pachete" pe jos.

Un căpitan i-a ordonat locotenentului să le ridice și, împreună cu șase sau șapte soldați, au făcut asta fără să verifice ce era în interior. L-am întrebat dacă știe ce conțineau pachetele și a spus că nu. I-am ordonat atunci să le urce în ambulanță, care a plecat cu ele la morgă. Când m-am întors la minister, le-am spus că am găsit cadavrele.[67]

Printr-un decret semnat de Iliescu pe 26 decembrie 1989, Departamentul Securității Statului a fost scos de sub controlul Ministerului de Interne și trecut în subordinea Ministerului Apărării Naționale. Iliescu l-a desemnat pe viceprim-ministrul guvernului provizoriu, Gelu Voican Voiculescu, pentru organizarea unei noi structuri de securitate. Chiar în seara în care a fost emis decretul de desființare a DSS, Voiculescu a convocat o ședință extraordinară cu toți șefii de unități ale Securității care nu fuseseră arestați. Le-a dat asigurări că, deși noul guvern plănuia să demonteze fostele structuri de poliție ale regimului comunist, nu se va lua nici o măsură împotriva ofițerilor individuali ai Securității. În fapt, Securitatea a fost integrată în noul sistem și legitimată, lucru care le-a permis ofițerilor să organizeze eliberarea tuturor colegilor reținuți sub suspiciunea că ar fi tras asupra manifestanților în timpul Revoluției. E adevărat că pe 30 decembrie a fost emis un nou decret, prin care Securitatea era desființată, iar șefii direcțiilor ei erau puși sub arest sau trecuți în rezervă, dar aceasta nu a fost decât o măsură de fațadă. Până atunci, majoritatea persoanelor acuzate de „terorism" fuseseră deja eliberate. Nesiguranța declarațiilor martorilor, inerția birocratică și dorința de a proteja interesele legate de garda de corp a președintelui Iliescu, SPP (Serviciul de Protecție și Pază), care includea ofițeri din fosta Direcție a V-a și din Brigada Antiteroristă a SRI, în rândul cărora se numărau foști membri ai USLA, explică de ce investigațiile asupra celor aproximativ 1.000 de morți ai Revoluției nu au fost finalizate și de ce au fost formulate atât de puține acuzații.[68]

Dezvăluirile lui Stănculescu scot în evidență ambiguitatea situației în care s-au aflat unii înalți ofițeri ai armatei. Evenimentele din decembrie 1989 au arătat că forțele Securității, ale Miliției și ale armatei erau eficiente atât cât permiteau propriile slăbiciuni. Nu erau instruite pentru gestionarea mulțimilor, iar intervențiile brutale ale armatei au dus la moartea multora dintre cei 1.104 morți oficiali ai revoluției.[69]* Dintre aceștia, aproape 300 au fost soldați, la fel cum soldați au fost și aproximativ 700 dintre cei 3.300 de răniți. Cei mai mulți dintre ei au fost uciși în schimburi de focuri cu lunetiștii, așa-zișii „teroriști". Aproximativ 800 de presupuși „teroriști" au fost arestați de armată, dar au fost eliberați în cursul anului 1990. General-maiorul Mugurel Florescu, adjunctul

* După publicarea versiunii originare, în engleză, a acestui volum, cifra victimelor a fost crescută la 1.166 de decedați (n. tr.).

procurorului general, a afirmat că mulți au fost puși în libertate din lipsă de martori, pentru că persoanele care i-au predat autorităților nu au mai revenit. O listă parțială a celor reținuți ca „teroriști" a fost publicată în săptămânalul *Tinerama* în septembrie 1993, dar nu putem fi siguri că toți cei menționați au tras cu adevărat asupra soldaților și civililor. Cu atât mai puțin știm în subordinea cui acționau.

Forțele folosite împotriva manifestanților proveneau din armată, trupele Ministerului de Interne, trupele Miliției, Gărzile Patriotice și USLA. Este destul de probabil ca „teroriștii" să fi fost un amestec de elemente scăpate de sub control din toate aceste forțe, iar folosirea termenului de „terorist" de către populație și mass-media a fost o încercare de a explica opoziția față de autoritatea fragilă a noului guvern revoluționar. Din cauza acestui amestec, autorităților le-a fost greu să incrimineze clar Securitatea și să exonereze armata referitor la rezistența anumitor forțe la noua ordine. Astfel, pentru a evita rușinea provocată de faptul că soldați, milițieni și ofițeri ai Securității au fost la fel de implicați în vărsarea de sânge nevinovat după execuția lui Ceaușescu, procurorul militar a primit ordinul să elibereze toți suspecții de „terorism". Nu se știe încă de la cine a venit acest ordin.

Totuși, câțiva ofițeri superiori ai Securității au fost judecați pentru împușcarea demonstranților în timpul Revoluției. Cel dintâi a fost Iulian Vlad, ultimul șef al DSS, care a fost arestat pe 31 decembrie 1989 sub acuzația de complicitate la genocid, infracțiune pedepsită cu închisoarea pe viață. Acuzația a fost ulterior redusă de un tribunal militar la „favorizarea genocidului", iar sentința i-a fost redusă și ea lui Vlad la nouă ani, care urmau să se execute concomitent cu alte două pedepse mai mici. Prima era de trei ani și jumătate, primită în martie 1991 pentru reținerea ilegală, în decembrie 1989, a lui Dumitru Mazilu, al doilea om în ierarhia Frontului Salvării Naționale (FSN). A doua era de patru ani, primită în mai 1991 pentru „reținerea abuzivă" a peste 1.000 de manifestanți la sfârșitul lunii decembrie 1989. Pe 4 ianuarie 1994, Vlad a fost eliberat condiționat după ce a executat o pedeapsă de trei ani și jumătate.

Alți ofițeri superiori ai Securității au fost condamnați în mai 1991 la pedepse între doi și cinci ani de închisoare pentru „reținere ilegală" și „interogatorii abuzive" aplicate unui număr neprecizat de protestatari în timpul Revoluției. Pe 10 mai, generalul-maiorul Gianu Bucurescu a fost condamnat la patru ani de închisoare, iar generalul-locotenentul Gheorghe Dănescu la trei ani și jumătate. Colonelul Marin Bărbulescu, șeful Miliției București, a primit o sentință de cinci ani. Generalul-locotenentul Gheorghe Vasile, șeful contrainformațiilor militare, și colonelul Gheorghe Goran, șeful DSS București, au fost achitați. Într-un proces separat, generalul-maiorul Marin Neagoe, șeful Direcției a V-a Securității, a fost condamnat pe 28 mai 1991 la șapte ani de închisoare pentru „abuz în funcție". Generalul Aristotel Stamatoiu, șeful Serviciului de Informații Externe, și generalul Morțoiu au fost și ei trimiși la închisoare, dar eliberați în noiembrie 1992. Nicolae Andruță Ceaușescu, comandantul

Academiei Militare a Ministerului de Interne și fratele lui Nicolae Ceaușescu, a fost condamnat în iunie 1990 la 15 ani de închisoare pentru că a condus aproximativ 2.000 de elevi-ofițeri care au tras asupra manifestanților din Piața Universității pe 21 decembrie 1989. A murit de cancer, în spital, pe 14 decembrie 2000. Fostul ministru de interne, Tudor Postelnicu, a fost și el judecat pentru acuzația de genocid la sfârșitul lui ianuarie 1990 și a fost condamnat pe 2 februarie la detenție pe viață. A fost eliberat din motive medicale pe 4 februarie 1994.

Deși detalii privind componența Securității au fost făcute publice de Virgil Măgureanu, directorul instituției succesoare, Serviciul Român de Informații, într-un raport adresat unei ședințe comune a Parlamentului României pe 22 noiembrie 1990, s-au făcut prea puține dezvăluiri în legătură cu numărul informatorilor.[70] Motivele colaborării cu Securitatea erau multiple. Legătura prin familie sau prietenie cu un ofițer din Securitate putea garanta promovarea în orice instituție de stat, indiferent de meritele personale, iar Securitatea a exploatat acest sistem de patronaj cu mare eficiență. Avantajele erau reciproce, întrucât, în schimbul susținerii de către un ofițer, era de așteptat ca angajatul să furnizeze informații. O altă formă de colaborare implica oficiali din filialele Partidului Comunist. În fiecare instituție exista o organizație locală de partid al cărei secretar era intervievat periodic de ofițeri ai Securității, deși aceștia din urmă erau obligați să obțină permisiunea secretarului local de partid.

Au existat și alte motive, mai elementare, pentru colaborarea cu Securitatea, pe care le putem atribui pur și simplu slăbiciunii umane: șantajul exercitat de aceasta, ranchiuna personală sau gelozia față de cineva, dorința de a face parte dintr-un grup privilegiat ori nevoia de protecție în vremuri grele. Instituționalizarea controlului polițienesc a făcut din anumite forme de colaborare o cerință legală. Fiecare bloc de locuințe era obligat să numească dintre locatari un administrator, care nu era doar responsabil cu întreținerea clădirii, ci și cu ținerea unei evidențe a tuturor chiriașilor și vizitatorilor care petreceau mai mult de 24 de ore într-un apartament. O dată la două săptămâni, registrul era verificat de ofițerul local al Securității căruia îi fusese repartizat blocul. După Revoluția din 1989, unii administratori au fost în mod nedrept stigmatizați ca fiind colaboratori de către vecinii lor. În mod similar, unii indivizi au fost catalogați drept ofițeri de Securitate în cazurile în care funcția pe care o ocupau fusese desemnată, post-factum, de Ceaușescu ca una care putea fi deținută doar de un ofițer al Securității și, prin urmare, titularul era recrutat în agenție.

Așa cum s-a menționat deja, teama este un mijloc eficient de control cu eforturi reduse, iar faptul că Securitatea a reușit să inducă această teamă e o dovadă a eficienței ei: românii ajunseseră să creadă că prezența vizibilă a atâtor „colaboratori" ai poliției secrete nu reprezenta decât vârful aisbergului pe care l-ar fi constituit o rețea omniprezentă de ofițeri și informatori. Securitatea era la fel de mult o stare mentală pe cât era

un instrument al terorii de stat. Au fost vehiculate frecvent cifre speculative, între una din zece și una din trei persoane (adică între 2,3 și 8 milioane), ca estimări ale dimensiunii Securității, dar nici una dintre aceste cifre nu are o bază factuală solidă și astfel de estimări ar trebui să includă toți informatorii ocazionali și pe cei pur și simplu băgăcioși – specimene produse din abundență, la modul parazitar, de toate sistemele totalitare.[71]

Unele dintre aceste estimări speculative, apărute în mass-media, au fost alimentate de includerea tuturor celor care intrau în contact cu agenții ai Ministerului de Interne, indiferent dacă se aflau sub comanda Securității sau nu. Astfel, despre toți cei care au obținut pașapoarte s-a considerat că ar fi făcut concesii către Securitate, fie acceptând o *misiune* – adică să raporteze despre rude sau prieteni români din străinătate –, fie informând despre aceștia în țară, în schimbul favorului de a li se permite să călătorească. În mod cert, așa a fost în cazul multor români care au fost lăsați să iasă din țară în perioada comunistă, dar e puțin probabil să fi fost valabil pentru toți. Securitatea și DIE erau selective în interesul lor față de românii care doreau să călătorească și e îndoielnic că aveau resursele necesare pentru a le da tuturor câte o misiune. Chiar și dacă ar fi făcut-o, nu putem ști cu certitudine că toți cei însărcinați au și dat curs ordinelor.

Silviu Brucan a prezentat ca fapt un număr de „aproape 700.000 de informatori [...] și aproximativ 10.000 de agenți de supraveghere stradală, doar în București", la momentul căderii lui Ceaușescu[72], în timp ce Virgil Măgureanu, șeful SRI, a oferit un număr la nivel național mai plauzibil: 100.000.[73] O rețea fiabilă de informatori este crucială pentru succesul oricărui serviciu secret, iar Securitatea nu avea nici un scrupul în a stoarce cât mai multă informație din această resursă. Numărul informatorilor a crescut constant de-a lungul anilor și, deși nu există încă un bilanț național, publicarea unor detalii ale Inspectoratului Județean Sibiu al Securității oferă o imagine a proporțiilor. Numărul de informatori înregistrați în 1989 era de 10.500, dintre care mai mult de jumătate activau în zilele Revoluției. Raportat la populația adultă a județului (325.000), reprezintă aproximativ unul din 30 de locuitori. Totuși, dacă am adăuga și informatorii care lucrau pentru Miliție, al căror număr nu a fost făcut public, procentajul ar crește considerabil.[74]

În 1972, general-maiorul Costandache, coordonatorul Centrului de Informare și Documentare al fostului Consiliu al Securității Statului (CID), a trimis tuturor inspectoratelor județene ale CSS formulare standard în care urmau să fie introduse detaliile despre sursele de informații ale Securității. Aceste informații au rămas stocate în bazele de date ale CID. Informatorii erau clasificați în patru categorii: gazde, colaboratori, informatori și rezidenți. Prima categorie cuprindea acele persoane care, de bunăvoie sau nu, își puneau locuința la dispoziția ofițerului de Securitate pentru ca acesta să se poată întâlni cu sursa în secret. Raportul dintre gazde și celelalte tipuri de informatori era de 1 la 20. A doua

categorie, colaboratorii, reprezenta aproape jumătate dintre informatori. Aceștia se întâlneau din când în când cu ofițerii și le furnizau informații semnate. Cei care acceptau să furnizeze informații în mod regulat semnau un angajament în acest sens. Li se atribuia apoi un nume conspirativ. Ultima categorie, rezidenții, era formată din persoane a căror poziție socială le permitea să își construiască o mică rețea de informatori. Mulți dintre aceștia erau ofițeri de Securitate retrași din activitate.

Membrii de partid care activau ca informatori formau un grup separat. Ei puteau fi folosiți doar cu acordul organizației locale de partid, iar colaborarea lor trebuia solicitată de șeful inspectoratului de Securitate teritorial. O listă cu astfel de informatori era păstrată fie de secretarul de partid municipal, fie de secretarul adjunct județean. Toate informațiile, cu excepția celor obținute de Direcția a VI-a pentru cercetări penale, erau remunerate după ce valoarea lor era evaluată de biroul de analiză. Motivele pentru colaborare au fost deja expuse, dar în perioada 1968–1973, adică după invazia sovietică în Cehoslovacia, numărul celor care colaborau din convingere a crescut. După această dată, astfel de acte de altruism au scăzut și până în 1988 unii ofițeri ai Securității ajunseseră să recurgă la forme de șantaj dintre cele mai josnice pentru a-și atinge norma de recrutări. Puteau fi găsiți oriunde, inclusiv în căminele de bătrâni și în școli: în arhivele Securității din Sibiu au fost identificate numele a 98 de copii cu vârste între 9 și 16 ani.[75]

Rămân mai multe întrebări fără răspuns în legătură cu Revoluția. E greu de obținut o imagine clară asupra anumitor evenimente, fiindcă acestea au fost distorsionate de „fabricile de zvonuri" care, alături de Securitate, au fost singurele instituții care au lucrat peste program în timpul regimului Ceaușescu. Confuzia a fost amplificată și de o serie de autori care au lansat teorii ale conspirației fără dovezi convingătoare care să le susțină. Sentimentul multora că au fost înșelați sau că sacrificiul din decembrie 1989 a fost zadarnic a fost alimentat de suspiciunea că luptele din București de după fuga lui Ceaușescu au fost o diversiune menită să dea impresia unei revoluții, și deci să ofere legitimitate Frontului Salvării Naționale, apărut după căderea dictatorului.

Întrebările sunt rezumate în raportul Serviciului Român de Informații (SRI), serviciul de informații postcomunist[76], privind evenimentele revoluției:

> Debutul Revoluției Române de la Timișoara nu a fost considerat de toată lumea drept expresia pură a unei revolte spontane a unei populații care, de-a lungul anilor, devenise profund nemulțumită atât material, cât și spiritual. Dimpotrivă, Revoluției i-au fost atribuite numeroase scenarii, plasându-i originile fie în afara României, fie în interiorul acesteia, în diverse comploturi puse la punct de multă vreme.[77]

Aceste scenarii au fost invocate deoarece evenimentele din decembrie 1989 au fost marcate de anumite acțiuni care, în opinia SRI, „trădează acțiuni premeditate ale unor indivizi ce trebuie diferențiați de mulțimile

ieșite spontan pe străzi". Printre aceste acțiuni, raportul menționează pe cea a unui grup de tineri care, în după-amiaza zilei de 16 decembrie, într-un moment în care numărul celor adunați în jurul casei pastorului Tőkés scăzuse considerabil, au spart vitrinele mai multor magazine și au blocat autobuzele.[78]

Semne de întrebare au fost ridicate de raport și cu privire la anumite acțiuni de provocare împotriva armatei la Timișoara. Acestea ar fi presupus, se afirmă, „o mână expertă" și au constat în blocarea șenilelor tancurilor cu sârmă, deschiderea cu chei speciale a rezervoarelor suplimentare pentru motorină și incendierea uleiului, precum și în aruncarea de cocktailuri Molotov și bile de rulmenți asupra trupelor.

> Este de remarcat, ca răspuns la aceste acuzații de „acte premeditate", că exact aceleași metode au fost adesea folosite de protestatari împotriva forțelor de ordine în alte părți ale lumii în perioade de tulburări civile, fără ca ele să fi fost interpretate drept „conspirații" sau „intervenții străine".[79]

Totuși, potrivit raportului SRI, a existat o dovadă concretă a implicării străine în Revoluție, mai exact a ingerinței sovietice:

> Datele și informațiile existente au condus la concluzia că aparatul sovietic de informații și diversiune a fost implicat în toate fazele evenimentelor. Începând cu 9 decembrie 1989, numărul turiștilor sovietici veniți cu autoturisme „particulare" a crescut considerabil de la circa 80 pe zi la 1.000. Ocupanții – doi sau trei într-o mașină – erau în majoritate bărbați cu constituție atletică, cu vârste între 25 și 40 de ani. Evitau hotelurile, dormind în mașini, iar în rarele cazuri în care solicitau servicii hoteliere plăteau în valută. [...] Majoritatea acestor mașini aveau ca destinație Iugoslavia, dar câtorva le-a fost refuzată intrarea în acea țară deoarece în vehicule au fost descoperite arme. Un lucru este sigur: în timpul evenimentelor din Timișoara, au fost prezenți un număr mare de „turiști sovietici".[80]

Același raport afirmă:

> La scurt timp după Revoluție, a avut loc un accident rutier al unui automobil în care se aflau un cetățean sovietic, Aleksandr Lout, și un alt bărbat. În timp ce se efectuau reparații la mașina lor într-un atelier, au fost descoperite 12 uniforme de camuflaj ale armatei române, împreună cu o tunică sovietică cu epoleți de maior. Cei doi au declarat că sunt ofițeri în rezervă și că anterior luptaseră în Afganistan.[81] [...]
>
> Implicarea directă a Uniunii Sovietice în evenimentele violente din timpul Revoluției a fost subiect de speculații în rândul istoricilor și comentatorilor. Problema nu este atât prezența „turiștilor" sovietici în România la sfârșitul lui decembrie 1989, cât amploarea acestei prezențe. Nu a fost încă prezentată nici o dovadă convingătoare care să susțină ideea că 25.000 din cei 37.000 de turiști sovietici care, se presupune, au vizitat sau tranzitat România în cele două săptămâni dinaintea fugii lui Ceaușescu ar fi rămas în țară mai multe luni.[82]

Raportul SRI continuă astfel:

Invizibili și tăcuți, anonimi și impecabil antrenați, nemiloși și bine înarmați, „teroriștii" au constituit, în mintea publicului, prezența cea mai obsesivă din ultimele zile ale lui decembrie 1989. [...]

Dacă adăugăm la acest catalog de factori gloanțele rătăcite care au cauzat morți și răniți, vendetele personale, folosirea armelor de către persoane neinstruite, reacțiile de panică și gesturile de bravură, cauzele atâtor sacrificii umane și pierderi materiale devin mai puțin misterioase.[83]

Controversa privind Revoluția – și întrebarea dacă a fost, de fapt, o revoluție – se reflectă în istoriografia evenimentelor. Iată câteva opinii:

Cineva a întrebat: Dar ar trebui să o numim revoluție? Până la urmă, o revoluție implică violență [...]. De fapt, trebuie să o calificăm totdeauna; o numim „de catifea", o numim „pașnică", o numim „evolutivă" [...]. Eu o numesc „refoluție" – o combinație de revoluție și reformă. Curios este că momentul în care occidentalii au crezut în sfârșit că a fost o revoluție a fost atunci când au văzut la televizor imagini din România: mulțimi, tancuri, împușcături, sânge pe străzi. Au spus: „Asta – asta știm că e o revoluție", și, bineînțeles, ironia e că e singura care nu a fost așa ceva.[84]

Revoluția Română din Decembrie 1989 este un moment controversat al istoriei noastre. Disputele privesc atât aprecierea sintetică a evenimentului (a fost o revoluție, o revoltă populară sau o lovitură de stat?), cât și reconstituirea unora dintre aspectele sale particulare și, mai ales, rolul jucat de participanți, fie ei indivizi sau instituții. [...] Acest fapt se datorează nesiguranței ce plutește asupra agenților provocatori, asupra cauzelor și efectelor politice ale evenimentelor majore din decembrie 1989. Ruxandra Cesereanu [în studiul ei *Decembrie '89. Deconstrucția unei revoluții*][85] a încercat să încadreze diferitele povestiri despre Revoluție în trei categorii: prima categorie – a celor ce cred în forma pură a unei mase care s-a revoltat cu succes împotriva dictaturii; a doua – a celor care cred în existența unei lovituri de stat duse la îndeplinire de forțe din interior sau exterior; a treia – a celor care cred într-o formă întreținută a acestor poli opuși.[86]

Tendința generală exprimată prin Revoluția din 1989 a avut un caracter pronunțat anticomunist manifestat prin următoarele: scandarea lozincilor anticomuniste, distrugerea steagurilor comuniste (steaguri roșii cu „secera și ciocanul"), arborarea simbolică a drapelului național din care a fost decupată stema comunistă a țării (în majoritatea covârșitoare a localităților României), eliminarea atributului „comunist"/„socialist" în înscrisurile publice, eliminarea din spațiile publice a statuilor și monumentelor comuniste românești sau sovietice, eliminarea numelor proprii de activiști comuniști sau a lozincilor comuniste din denumirile publice etc. [...] În perioada care a urmat imediat după 22 decembrie 1989, grupul care a preluat puterea a deturnat caracterul pronunțat anticomunist al revoluției prin subminarea demonstrațiilor spontane populare anticomuniste, prin cenzurarea mesajelor anticomuniste în cadrul emisiunilor televiziunii, care devenise „cartierul general" al unei „telerevoluții" în premieră mondială. Prin televiziune s-au făcut majoritatea diversiunilor, cea mai eficientă fiind reprezentată de „pericolul de moarte" omniprezent întruchipat de „teroriștii fideli dictatorului Ceaușescu"[...]. Pericolul părea total credibil, întrucât în perioada 22–27 decembrie au fost înregistrați 942 de morți și mii de răniți. [...] Ulterior, nu a fost acuzat și judecat nici un terorist.[87]

Au fost deci evenimentele din decembrie 1989 din România o „revoluție"? Potrivit analizei lui Peter Siani-Davies, termenul de „revoluție" este asociat cu două metafore populare.[88] „Prima este că ea reprezintă un

incident unic, relativ rapid și violent [...] convențional desemnat printr-un epitet temporal, precum «Revoluția din Octombrie» din Rusia sau «Revoluția din Februarie», din 1848, de la Paris", iar analiza sa

> ar susține că „Revoluția Română din Decembrie 1989" ar putea fi adăugată pe această listă. În al doilea rând, ideea de revoluție poate îmbrăca forma unui proces mai îndelungat de schimbare socială, desfășurat adesea pe parcursul a mai multe decenii, caz în care ea este desemnată în termeni mai generali, precum Revoluția Rusă, Franceză sau Chineză.[89]

Se poate afirma că în România a avut loc o ruptură de suveranitate, reprezentată de transferul de putere de la Partidul Comunist Român către Frontul Salvării Naționale. După constituirea Frontului Democratic Român, pe 20 decembrie, ca opoziție față de rămășițele organizației de partid din clădirea consiliului județean, au existat centre de putere concurente în Timișoara; într-adevăr, o astfel de dualitate a puterii poate fi extrapolată pentru a distinge Timișoara de restul țării în perioada 20–25 decembrie.[90]

Ar trebui, așadar, să renunțăm la folosirea termenului „revoluție" în contextul românesc nu pentru că ar fi avut loc o ruptură a suveranității, ci pentru că nu a existat o ruptură a continuității, adică pentru că puterea a fost preluată tot de comuniști? Sau este vorba de faptul că unii văd autenticitatea unei revoluții definită nu doar prin schimbarea de politică, ci și printr-o schimbare de mentalitate?

Putem respinge ideea că înlăturarea lui Nicolae Ceaușescu a fost o lovitură de stat. După cum s-a subliniat, Erich Honecker în Germania de Est, Todor Jivkov în Bulgaria și Miloš Jakeš în Cehoslovacia au fost toți victime ale unor lovituri de palat, iar dacă Ceaușescu ar fi fost îndepărtat după ședința Comitetului Politic Executiv din 17 decembrie și înlocuit cu un alt membru al acestuia, ar fi putut fi plasat în aceeași categorie. Dar retragerea lui din centrul Bucureștiului în fața unor proteste vocale poartă semnul revoluției, la fel ca

> mobilizarea în masă, violența răspândită, crearea spontană a unor instituții revoluționare, destrămarea coaliției revoluționare și lupta aprigă ce a urmat între pretendenții revoluționari pe străzile orașelor din România.[91] Faptul că această suveranitate multiplă nu a durat mai mult poate fi explicat prin două condiții care, la prima vedere, par contradictorii: în primul rând, nivelurile ridicate de constrângere au împiedicat apariția unei opoziții eficiente înainte de Revoluție și, în al doilea rând, tocmai din cauza gradului avansat de dezagregare a statului în România, regimul a avut nevoie doar de o mică provocare pentru a se prăbuși.[92]

Soarta are felul ei propriu de a-i răsplăti pe cei curajoși și de a-i pedepsi pe tirani. În ciuda politicilor de dezbinare ale lui Ceaușescu față de popoarele României, experiența comună a suferinței sub regimul său i-a adus laolaltă. Sfidarea lui Tőkés a fost cea care a oferit catalizatorul pentru solidaritatea interetnică aflată la originea prăbușirii dictatorului. Această convergență de circumstanțe a generat seria de evenimente care

au dus la revoluție. Se poate argumenta că prăbușirea lui Ceaușescu era doar o chestiune de timp, având în vedere izolarea lui pe plan internațional și nemulțumirea crescândă de acasă. Dar meritul le revine lui Tőkés și enoriașilor săi, care au mers până la capăt cu protestul lor împotriva abuzului de putere comis de un episcop – abuz emblematic pentru negarea drepturilor omului caracteristică regimului Ceaușescu. Poziția lui Tőkés, bazată pe dreptul Bisericii sale de a apăra interesele credincioșilor, a depășit îngustimea unei revendicări sectare și a dobândit simbolul unei cauze comune a unor popoare unite împotriva opresiunii. Ceea ce demonstrează Revoluția Română este că eroii mor, luptătorii se întorc acasă, iar oportuniștii ies la rampă.

EPILOG

De la înlăturarea lui Ceaușescu, parcursul României pe drumul reformelor politice și economice a fost ezitant. Având în vedere realizările inegale ale guvernelor succesive de după Revoluție, nu putem evita concluzia că voința politică în favoarea reformei nu a fost ieșită din comun. Faptele dovedesc că impulsul reformator a venit mai degrabă din exterior decât din interior. Fondul Monetar Internațional, Consiliul Europei, Uniunea Europeană și NATO au fost principalii catalizatori ai schimbării, iar nevoia de a satisface cerințele acestor instituții pentru a realiza integrarea în așa-numitele structuri euroatlantice a impulsionat și a orientat procesul de reformă în România.

Dacă Ceaușescu reușise să unească românii împotriva lui, căderea lui i-a lăsat pradă confuziei. După ceea ce părea la acel moment a fi singura Revoluție care își merita numele, Occidentul a presupus că, din moment ce România se descotorosise de un dictator comunist, urma să devină democratică și pașnică. Românii pe care i-am întâlnit la București în ultimele zile ale lunii decembrie – în mare parte tineri de 18–20 de ani, care ajutau la paza clădirii Comitetului Central și a sediului Televiziunii – erau exuberanți după înlăturarea dictatorului, dar această exuberanță era umbrită de teama privind viitorul. Acel sentiment s-a dovedit profetic. De Crăciun, în 1989, presa occidentală și cea românească interpretau înlăturarea regimului drept o „revoluție populară", lăudând pe bună dreptate rolul proeminent al tinerilor, și totuși, după nici o lună, mulți români erau deja deziluzionați, plângându-se amar de „furtul" Revoluției lor.[1]

Moștenirea dictaturii totalitare a fost, așadar, sensibil diferită în România față de alte părți. Iată cuvintele unuia dintre tinerii revoluționari, care purta o banderolă tricoloră roșu-galben-albastru și pe care l-am întâlnit la finalul lui decembrie 1989 păzind intrarea într-o stație de metrou, la scurt timp după sosirea mea la București cu echipa BBC: „Noi vrem democrație adevărată, nu democrație românească". Ceea ce nu este de mirare. Deși Partidul Comunist Român a fost declarat mort în ianuarie 1990, nimeni nu a produs vreun certificat de deces – membrii formațiunii și-au schimbat pur și simplu carnetele cu cele ale Frontului Salvării Naționale, aflat la putere, și majoritatea și-au continuat activitatea ca și cum nimic nu s-ar fi schimbat în viața politică românească.

FSN-ul a încercat să se integreze în prezent și să îngroape trecutul. Succesorii săi, Frontul Democrat al Salvării Naționale (FDSN) și Partidul Social Democrat din România (PDSR), s-au ferit la fel de mult să pună sub semnul întrebării trecutul. Doar o parte dintre cei responsabili pentru vărsarea de sânge din decembrie 1989 au fost aduși în fața justiției. Printre aceștia s-au numărat 25 de membri ai Biroului Politic și ai Comitetului Central, precum și 11 generali din Securitate și Miliție. Pentru evenimentele de la Timișoara, 29 de personaje proeminente ale Partidului Comunist, ale Securității și ale Miliției au fost condamnate pentru „instigare la omor". Totuși, aceste condamnări privesc doar evenimentele petrecute între 16 și 22 decembrie. Cei 800 de presupuși „teroriști" care au fost arestați de armată între 22 și 28 decembrie au fost eliberați la începutul anului 1990. Mulți ofițeri superiori din armată, Securitate și Miliție, pe care propriii subordonați i-au indicat public drept responsabili de ordinele de deschidere a focului asupra demonstranților la București și la Cluj-Napoca pe 21 decembrie, au rămas în libertate, iar unii au fost chiar promovați în funcții mai înalte în armată și poliție. Instinctele antidemocratice ale celor care au pus mâna pe putere la finalul lunii decembrie 1989 au adus minerii la București în iunie 1990. Incursiunile acestora de atunci și din anul următor purtau marca tacticilor folosite de comuniști în România, în 1945, și în alte părți din Europa Centrală pentru a submina ordinea democratică.

Totuși, înlăturarea lui Ceaușescu chiar a dus la o revoluție politică: monopolul partidului unic a fost înlăturat, au avut loc alegeri multipartinice – chiar dacă viciate – în mai 1990, economia planificată a fost desființată, iar cenzura abolită. În 1996, a urmat transferul democratic de putere, atunci când neocomuniștii au suferit prima înfrângere la urne din 1990. Pentru individ, pașaportul a devenit un drept, nu un privilegiu, încă de la începutul lui 1990 și, prin urmare, restricțiile impuse de stat asupra călătoriilor în străinătate au fost eliminate. Profund detestat, decretul privind interzicerea avorturilor, introdus de Ceaușescu, a fost imediat abrogat. Totuși, statul de drept rămânea fragil, iar reforma sistemului judiciar era extrem de necesară. Lipsea voința politică de a aduce în fața instanței politicieni de rang înalt pentru acuzații credibile de corupție. Pentru români, cuvintele atribuite lui Honoré de Balzac, „legile sunt pânze de păianjen prin care trec mușteleile mari, dar în care se prind cele mici", se dovedeau cu atât mai adevărate.[2]

Un analist al situației României afirma despre țară, în 1990: „Viața politică din România este din nou viciată de răutate, calomnie, zvonuri fantastice, paranoia și iresponsabilitate. Într-adevăr, lucrurile revin la normal"[3]. Multe dintre acestea rămân valabile și astăzi.[4] De fapt, prim-ministrul Dacian Cioloș afirma în octombrie 2016 că era dezamăgit că „în România nimeni nu mai are încredere în nimeni și toată lumea pornește de la premisa că totul e o minciună"[5].

Comunismul din România, ca și cel din restul lagărului socialist, a privat societatea de încrederea în instituții dincolo de familie sau alte

rețele profund personalizate. O problemă asociată postcomunismului a fost eșecul reformării birocrației politizate, extrem de ineficiente. Lipsa de competențe administrative a afectat capacitatea României de a folosi fondurile oferite de Uniunea Europeană. Gradul ridicat de centralizare și „înțelepciunea" necontestată a industrializării rapide de sub Ceaușescu au privat țara de flexibilitatea necesară pentru a promova reformele economice și politice după înlăturarea acestuia de la putere.

S-ar putea argumenta că

> un grad mai ridicat de spirit de revoltă în timpul comunismului a creat o diferență între țările din Europa Centrală și de Est care au cunoscut o tranziție mai rapidă către democrație, cum ar fi Republica Cehă, Ungaria și Polonia, și cele în care acest proces a fost mai anevoios și dureros, ca în cazul Bulgariei și României.[6]

România s-a confruntat cu o penurie cronică de valută forte în perioada 1980–1989 și, de fapt, și în primii ani ai deceniului următor. Exporturile românești au scăzut de la 10 miliarde de dolari în 1989 la sub 5,8 miliarde în 1990 și 4,3 miliarde în 1991. În 1994 au crescut la 6,1 miliarde, iar în anul următor la 7,9 miliarde.[7] Rezervele de valută ale României la sfârșitul lui 1989 se ridicau, potrivit unei surse, la 1,8 miliarde de dolari, la care trebuie adăugate rezervele de aur ale Băncii Naționale, în valoare de aproape 1 miliard de dolari.[8] O problemă suplimentară cu care statul român trebuia să se confrunte la începutul anilor 1990 era legată de faptul că o parte semnificativă din rezervele de valută ale țării „dispăruseră" în timpul regimului Ceaușescu.

În acest sens, o analiză a rolului Securității în economia românească sub Ceaușescu este importantă. De exemplu, se afirma că exportul de armament românesc era gestionat de compania Dunărea, controlată de Securitate. Veniturile din aceste vânzări ar fi fost depuse într-un cont secret din Elveția.[9] O altă sursă de valută pentru Securitate era comisionul perceput de directorii diverselor companii de comerț exterior controlate de Securitate – precum Crescent, Metalimportexport, Vitrocim, Terra, Delta, Trawe și Carpați – de la firme străine pentru încheierea de contracte. Toate aceste companii aveau conturi la Banca Română de Comerț Exterior (BRCE/Bancorex).[10] Sumele generate de aceste companii controlate de Securitate nu au putut fi urmărite de autoritățile post-Ceaușescu. La 12 martie 1990, firma de audit Peat Marwick Thorne și firma de avocatură Gowling, Strathy and Henderson din Toronto au fost angajate de Ministerul Justiției, în numele guvernului român, pentru a descoperi conturile Securității și cele presupus deținute de Nicolae și Elena Ceaușescu, în care se credea că ar fi fost depuse peste 400 de milioane de dolari. Ancheta canadienilor s-a blocat la cazul companiei Crescent, al cărei director era politicianul Dan Voiculescu. Autoritățile române au refuzat să colaboreze în continuare la anchetă. Contabilii canadieni au descoperit că Crescent avea un cont la BRCE, la care unii dintre directori se presupunea că erau foști ofițeri de Securitate.[11]

În 1996, după ce PSD (fostul Partid Comunist) a fost înlăturat de la guvernare, un audit efectuat de Curtea de Conturi a României sub noul guvern de centru-dreapta a conchis că

> nu s-a putut stabili pe bază de documente modul de gestionare a Fondului valutar centralizat al statului, deoarece fondul a fost desființat nelegal și nejustificat de către BRCE în ianuarie 1990. La data desființării, fondul însuma 1,106 miliarde de dolari. În 1991, BRCE a deschis pe numele BNR un cont numit „BNR – Fond de stat valutar", în care, prin patru operațiuni, a înregistrat plăți fără documente justificative de 906 milioane de dolari, [...] pe motiv că ar fi achitat la extern datorii ale statului.[12]

„Dispariția" fondurilor valutare menționate mai sus, după 1990, a accentuat penuria de valută forte aflată la dispoziția guvernelor române care au urmat.

Una dintre marile sechele ale regimului comunist din România a fost confuzia juridică. După 1990, planul economic cincinal a fost abandonat, iar în locul lui a apărut o economie de tip „junglă", în care elementele centrale erau acumularea de capital și formarea unor noi elite economice și politice. Acestea își aveau adesea rădăcinile în rândurile vechilor activiști ai Partidului Comunist și ale membrilor Securității.[13] Ritmul lent al privatizării dintre 1990 și 1996 poate fi explicat prin dorința fostei elite comuniste de a controla schimbarea în România. Pentru a controla schimbarea în economie, aceasta avea nevoie de timp ca să acumuleze capital. Privatizările s-au făcut adesea prin cumpărarea de către conducerea întreprinderilor, în absența unui cadru legal credibil. Ele pot fi numite „alegale" mai degrabă decât ilegale. O clasă numeroasă de profitori a exploatat acest climat. Cei mai mulți dintre ei erau directori ai întreprinderilor de stat, care perfecționaseră arta vânzărilor și cumpărărilor „pe sub mână", dar acest gen de economie subterană se extindea și la șefii companiilor de comerț exterior controlate de Securitate, implicați în tranzacții cu metale prețioase și armament. Mulți dintre acești directori și-au direcționat comisioanele din vânzări spre conturi personale din străinătate și au folosit aceste fonduri după 1990 pentru a finanța noi firme de import-export, bazate pe contactele stabilite cu parteneri străini în perioada Ceaușescu.

Tranziția de la economia planificată de stat la cea de piață a fost ezitantă, cu legi noi introduse în timp ce legile din perioada comunistă, nefiind abrogate, rămâneau în vigoare. Această situație a dus la suprapuneri legislative și inconsecvență juridică în primii ani de după Revoluție. Prin urmare, nu este deloc surprinzător că investitorii străini s-au ferit de România. Investițiile directe în România au totalizat, între 1990 și 2003, 10 miliarde de dolari, în timp ce, prin comparație, Polonia a primit aproape aceeași sumă doar în anul 2000.[14]

Un raport realizat de un influent *think-tank* din Washington despre progresele României în ceea ce privește respectarea statului de drept conchidea: „În ciuda progreselor considerabile, statul de drept continuă să fie un motiv important de îngrijorare în România"[15]. Vorbind la lansa-

rea raportului, la Cluj-Napoca, pe 6 octombrie 2014, ambasadorul SUA în România, Mark Gitenstein, a subliniat beneficiile aduse României de parcurgerea drumului reformelor:

> Acest raport și sprijinul meu pentru concluziile sale se bazează pe un silogism elementar, un așa-numit „cerc virtuos": transparență, aplicarea statului de drept, combaterea corupției, consolidarea instituțiilor independente și eficace (opusul a ceea ce se întâmplă în Rusia, de exemplu), care generează o mai mare prosperitate. Aceasta, la rândul ei, aduce o mai mare stabilitate socială și economică, ceea ce duce la investiții interne mai mari (prin bursele de capital) și investiții externe (prin investiții străine directe), ceea ce generează, din nou, mai multă prosperitate și stabilitate.[16]

Aceste observații nu ar trebui să ne facă să închidem ochii la realizările ultimilor 27 de ani.* Cu toate acestea, abia după criza constituțională din 2012 observatorii României au început să creadă că aspirația către statul de drept ar putea fi transformată în respect față de acesta. Doar cu un asemenea respect o țară poate fi acceptată ca partener egal în structurile euroatlantice. Și totuși buna guvernare rămâne o țintă greu de atins în România. Aici ne vine în minte zicala că „mai binele e dușmanul binelui", dar ea nu justifică disonanța cognitivă manifestată de mulți dintre cei aflați la guvernare în România în ultimul sfert de secol, reflectată în negarea existenței unor probleme. Poate că, în analizele despre România, se aplică logica unei situații care nu are nici o logică, dar faptul că nerespectarea statului de drept și corupția generalizată pun în pericol coeziunea internă și stabilitatea statului e greu de negat.

Disprețul față de electorat manifestat de guvernul Partidului Social Democrat condus de Liviu Dragnea, prin emiterea pe ascuns, în noaptea de 31 ianuarie 2017, a Ordonanței de urgență nr. 13 – care nu a trecut prin Parlament – menite să dezincrimineze abuzul în serviciu atunci când prejudiciul provocat era sub aproximativ 48.000 de dolari a fundamentat acuzația că PSD nu este un partid care reprezintă interesele categoriilor sociale defavorizate și ale clasei muncitoare, ci unul al oligarhilor corupți și al birocraților. Se poate afirma, în fapt, că guvernul PSD căuta să legalizeze corupția, transformându-i statutul *de facto* într-unul *de iure*. Ordonanța a declanșat cele mai ample proteste stradale repetate din România de la Revoluție încoace, cu o prezență estimată de peste 150.000 de persoane timp de cinci seri la rând în fața sediului guvernului din Piața Victoriei din București și cu zeci de mii de protestatari în alte circa 20 de orașe, cerând retragerea măsurii. A urmat o reacție promptă din partea ambasadelor Belgiei, Canadei, Franței, Germaniei, Olandei și Statelor Unite. Într-o declarație comună, acestea au afirmat că ordonanța „nu poate decât să submineze reputația României în rândul comunității internaționale și riscă să afecteze parteneriatele bazate pe valori comune, inerente principiilor conducătoare ale UE și NATO"[17].

* Numărul anilor se referă la data scrierii, 2017 (n. tr.).

Valorile occidentale se sprijină implicit pe o concepție despre om care urmărește cultivarea demnității inerente a individului. Occidentul consfințește acest scop prin instituțiile pe care le-a format și care se bazează pe libertate, guvernare prin consimțământ și statul de drept. Unii politicieni români respectă astăzi aplicarea legii și aprobă vigilența presei. Mulți nu o fac. Onestitatea este o calitate mai importantă decât capacitatea de a seduce; caracterul este mai important decât personalitatea. Corupția, impulsurile autocratice, incompetența larg răspândită și lipsa de profesionalism au caracterizat atitudinile și acțiunile guvernelor și ale birocrației care s-au succedat de la Revoluție încoace. În ultimii trei ani, s-au înregistrat progrese importante în lupta împotriva corupției în rândurile elitei politice și economice. Corectarea celorlalte deficiențe din spațiul public va avea nevoie nu doar de un efort concertat, continuu, din partea instituțiilor judiciare și a societății românești, ci mai ales un angajament din partea Guvernului și Parlamentului României de a respecta și apăra voința poporului.

9. CONCLUZIE

Dispariția violentă a lui Ceaușescu diferențiază schimbarea politică a României de cea din celelalte țări ale Europei Centrale și de Est și constituie, în sine, o dovadă că în România răsturnarea pașnică a dictaturii era imposibilă. Apare o întrebare evidentă: de ce? Un analist a sintetizat elocvent că „patriotismul cândva viguros al lui Ceaușescu a devenit un naționalism deviant"[1]. Succesul apelului la naționalism i-a permis lui Ceaușescu să-și tiranizeze poporul și i-a făcut pe oameni să accepte această tiranie. Există premise pentru ideea că această strategie a fost potențată de o înclinație a românilor spre autoritarism, așa cum o dovedesc dictatura regală a regelui Carol II și regimul lui Ion Antonescu. Însă ambele au fost răspunsuri la amenințări percepute asupra integrității teritoriale a României.

Provocările fățișe la adresa regimului comunist au fost rare în România și nici una nu a amenințat serios răsturnarea acestuia.[2] Pe măsură ce excesele despotice ale lui Ceaușescu s-au accentuat în anii 1980, tot mai mulți – nu doar în Occident, ci și în unele părți ale blocului sovietic – au început să se întrebe: de ce nu se împotrivesc românii, de ce nu se revoltă? Se ofereau de obicei patru explicații. Prima era lipsa unui punct de convergență a opoziției. A doua – că românii ar fi, prin firea lor, temători și pasivi, condiționați de o istorie petrecută sub dominații imperiale străine – turcă otomană, habsburgică, a Romanovilor și sovietică – să adopte o atitudine defensivă mai degrabă decât să se revolte deschis. O astfel de atitudine presupunea apatia, duplicitatea și încrederea în soluții individuale, și nu colective. A treia explicație era că pasivitatea ar fi fost alimentată de credința ortodoxă, împărtășită de peste 80% dintre români. Care sugerează că viața aceasta este, inevitabil, o vale a plângerii, o judecată a lui Dumnezeu asupra poporului. Dreptatea va veni în viața de apoi. A patra explicație invoca eficiența extremă a poliției secrete – Securitatea. Aceasta nu trebuie subestimată. Securitatea știa că putea conta pe „pasivitate", mai ales dacă regimul adopta măcar o cauză populară – de pildă, o poziție antirusească. Toate cele patru explicații sunt convingătoare, dar nici una nu este valabilă în sine și nici nu oferă un răspuns complet la întrebare.

Să luăm prima explicație. Absența unui punct de convergență a opoziției este o trăsătură a României postbelice. Elitele tradiționale fuseseră

distruse de comunism. La momentul instaurării acestuia, România era o țară preponderent agricolă, cu o industrie slab dezvoltată și o clasă muncitoare restrânsă. Proletariatul organizat nu reprezenta o forță politică semnificativă înainte de-al Doilea Război Mondial și nu existau legături tradiționale între intelectuali și lucrătorii din industrie. Slăbiciunea dinainte de război a Partidului Comunist Român – interzis între 1924 și 1944 – explică absența provocărilor serioase la adresa regimului comunist dinspre cercurile marxiste. Deși intelectualitatea românească era una dintre cele mai rafinate din Europa Centrală și puternic influențată de curentele literare franceze, ea a rămas neatinsă de pasiunea franceză pentru valorile de stânga. În absența unei tradiții de activism muncitoresc și a unei clase sociale care să susțină principiile egalitariste, nu a existat o mișcare care să ceară revizuirea ideologiei dominante.[3] Excepția notabilă a fost Lucrețiu Pătrășcanu, o figură importantă în PCR, care a fost epurat pentru „deviaționism naționalist" în 1948 și executat în aprilie 1954. Ironia face ca exact acest „deviaționism naționalist" să fie întruchipat mai târziu de Ceaușescu și folosit pentru a contracara influența reformatoare pe care Gorbaciov încerca să o exercite asupra unui stalinist fosilizat.

Osanalele și cultul personalității, omniprezent în toate straturile societății românești, i-au alimentat lui Ceaușescu megalomania.[4] Protestul lui față de invazia Cehoslovaciei de către Pactul de la Varșovia în august 1968 l-a făcut să descopere că apelurile la sentimentul național puteau constitui un mecanism eficient de control social și de dictatură personală. El s-a convins de beneficiile care puteau fi obținute prin accentuarea simbolurilor naționale și a propriei poziții în România. Marea adunare de la București din 21 august a acelui an și aclamațiile primite de discursul lui Ceaușescu de condamnare a ocupației au reprezentat momentul lui de glorie, care i-a deschis apetitul – lui și soției sale, Elena – pentru instaurarea unui cult al personalității. Sloganuri naționaliste din ce în ce mai stridente au fost treptat încorporate în acest cult și în festivalul permanent instituit sub numele de Cântarea României, care a devenit o extensie a acestuia. Festivalul național, conceput și planificat de secția de propagandă a Comitetului Central în 1975, era conceput să ofere

> cadrul cel mai larg pentru intensificarea activităților cultural-educative, pentru participarea maselor populare la dezvoltarea noilor valori spirituale ale patriei, o formă nouă de afirmare a talentului, sensibilității și geniului creator al poporului nostru[5].

O fațetă a acestei „noi forme" era caracterul permanent al festivalului. Timp de peste un deceniu au fost puse în scenă o serie de spectacole cu participare de masă sub umbrela Cântării României; în 1985, existau 3.593.316 de participanți activi în cele 153.000 de formații artistice care au evoluat. Cât despre valorile spirituale dezvoltate prin aceste spectacole, ele au fost înecate de accentul pus pe libertatea națională, indepen-

dență și unitate – valori al căror garant era Ceaușescu, în calitatea sa de șef al statului și lider al partidului.[6]

Acuzația formulată la adresa românilor, de inapetență pentru contestație, s-a bazat în mare parte pe ceea ce a *părut* a fi absența oricărei provocări la adresa regimului comunist din România; s-au făcut comparații nefavorabile cu mișcările populare din Germania de Est din iunie 1953 și Polonia, din vara lui 1956, cu revolta din Ungaria din 1956, cu Primăvara de la Praga din 1968 și cu mișcarea Solidaritatea din Polonia începutului anilor 1980. Acceptarea fără rezerve a acestei acuzații constituie, în sine, o confirmare a validității explicației privind eficiența Securității, deoarece demonstrează că poliția secretă a reușit să împiedice ca informațiile despre existența oricărei rezistențe față de regim să se scurgă către Occident. Primele proteste colective de amploare împotriva regimului din România au fost declanșate de exemplul revoltei din Ungaria din octombrie 1956, dar asupra lor s-a instituit un blocaj informațional, iar în Occident nu a ajuns aproape nici o informație despre ele, întrucât criza Canalului Suez și evenimentele din Ungaria dominau titlurile presei. Lipsa relatărilor din presa românească referitoare la greva minerilor din Valea Jiului din august 1977 este simptomatică pentru rolul pe care media internă l-a avut ca unealtă de manipulare a regimului. În anii 1980, au existat mai multe proteste muncitorești izolate, de mică amploare, în orașe de provincie din România, dar despre acestea nu s-a aflat, în general, aproape nimic decât un deceniu mai târziu. Până în ziua de astăzi s-a scris puțin despre ele.

Accesul la informație era esențial pentru ca individul să se poată apăra în fața autorității, la fel cum manipularea acesteia era esențială pentru ca guvernul să se protejeze. Controlul asupra mass-mediei și sterilizarea știrilor au fost extrem de eficiente în reprimarea protestelor și în cultivarea unui sentiment de izolare și frustrare în rândul opozanților regimului, jucând un rol de profeție care se îndeplinește singură: dacă nu se relata nimic despre opoziție, atunci majoritatea publicului presupunea că aceasta nu exista și, plecând de la această presupunere, își punea întrebarea: „La ce bun să ne opunem?"

Nu este însă corect să punem absența rezistenței doar pe seama eficienței Securității; alți factori, precum legătura dintre sistemele formale și informale din societatea românească și duplicitatea, au jucat un rol important.[7] Regimul a instituit minciuna ca normă, iar cetățenii și-au dezvoltat, în mod firesc, strategii de adaptare pentru a face față acestei pervertiri. Viața într-o țară în care anormalul devenise normal, în care benzina era raționalizată, în ciuda faptului că România avea cea mai mare producție de petrol din Europa de Est după Uniunea Sovietică și în care pâinea era raționalizată, în ciuda proclamării unor recolte-record de cereale i-a determinat pe români să-și cultive o dublă personalitate, una publică și una privată, să „se descurce" pentru a-și continua viața. Pentru a face față birocrației impenetrabile a statului și cotiturilor imprevizibile ale politicilor lui Ceaușescu, s-au format întregi rețele de rude sau prieteni.

Nu se putea găsi alinare nici la Televiziunea Română. În anii 1980, programul fusese redus la patru ore pe seară, iar conținutul era dominat de relatări despre omniprezența lui Ceaușescu în regiunile țării și de propagandă privind „realizările" economice. În fața acestei diete austere, nu e de mirare că cei care își permiteau își cumpărau aparate video de pe piața neagră pentru a vedea filme occidentale. În vestul Transilvaniei, locuitorii își mutau televizoarele pe posturile ungurești, în timp ce în estul României se prindeau canale sovietice. În București, spre sfârșitul anilor 1980, a existat o adevărată goană după dicționarul bulgar-român, datorită popularității programelor de divertisment ale televiziunii bulgare.

Mulți români își căutau sprijin spiritual în credința creștină. Pentru păstrarea acesteia, aveau nevoie de rezerve inepuizabile de răbdare. Statul la coadă pentru alimente de bază devenise un ritual zilnic. Din partea Bisericii Ortodoxe, ai cărei ierarhi – cu foarte puține excepții – i-au trădat, românii nu primeau nici un sprijin pentru a tolera atentatul la propria demnitate. După suprimarea, în 1948, a Bisericii Greco-Catolice (Uniate), Biserica Ortodoxă putea pretinde că reprezintă nevoile spirituale ale marii majorități a românilor, dar conducerea ei s-a subordonat complet intereselor Partidului Comunist. Cu toate acestea, era ceva obișnuit să vezi duminica biserici pline până la refuz, în special cu femei de toate vârstele.

În fine, trebuie reamintit că în 1945 țărănimea reprezenta 80% din populația țării și că a fost emasculată politic, mai întâi prin arestarea liderilor Partidului Național Țărănesc și condamnarea lor în toamna lui 1947, apoi prin întemnițarea a mii de țărani – 80.000, după afirmația lui Gheorghiu-Dej din 1962 – care s-au opus programului de colectivizare forțată început în 1949.

Cea mai remarcabilă disidentă a României a fost Doina Cornea. În centrul mesajelor ei se afla convingerea că fiecare individ ar trebui să se simtă responsabil pentru faptele sale și că orice lipsă de responsabilitate are repercusiuni asupra întregii societăți. Regenerarea spirituală și morală presupunea o renunțare la concepția materialistă asupra vieții, iar într-o serie de reflecții adresate tinerilor în 1985, Cornea analiza rolul jucat de materialism în dezorientarea societății românești. Criza cu care se confrunta România era, în viziunea ei, la fel de spirituală pe cât era de materială. Într-o scrisoare trimisă la Europa Liberă, adresată „celor care nu au încetat să gândească", ea reflecta asupra cauzelor mai profunde ale acestei crize:

> Greutățile care s-au abătut asupra noastră m-au făcut să meditez asupra cauzelor mai adânci care le-au provocat. În emisiunile dumneavoastră invocați de cele mai multe ori cauzele imediate, de pildă o economie greșit concepută, centralizarea excesivă a puterii, în ultimă instanță sistemul nostru economico-social atât de rigid. Eu, trăind aici, ca profesoară, întrezăresc o cauză mult mai generală și mai adâncă a acestei catastrofe: este vorba de devalorizarea culturală și spirituală a societății noastre, în urma impunerii unei ideologii reducționiste, sterilizante. Mă întreb cum s-a putut ajunge aici, mă întreb, mai ales, dacă nu

cumva fiecare dintre noi, indivizi mărunți și neînsemnați, nu are și el o vină în toate acestea. Dacă ne privim bine, până în adâncul sufletului, nu vom găsi oare atâtea compromisuri încheiate, atâtea neadevăruri acceptate și difuzate?[8]

Acceptând aceste minciuni, românii deveniseră „un popor fără o scară de valori morale și spirituale, un popor hrănit doar cu lozinci", iar acest proces de „secătuire spirituală" se afla, potrivit Doinei Cornea, la baza tuturor neajunsurilor vieții. Cornea spunea despre ea și despre colegii săi intelectuali că asistă „pasivi la o regretabilă pervertire a conștiințelor", care dusese la înlocuirea valorilor morale cu cele materiale. Această situație nu putea fi inversată decât printr-o întoarcere la „spiritual", pe care ea îl definea drept „valoare maximă, generatoare de inteligență, de etică și de cultură, de libertate și de responsabilitate". Le cerea colegilor săi profesori să înceteze să mai predea lucruri în care nici ei și nici elevii sau studenții lor nu mai credeau: „Obișnuiți-i să gândească mai liber, mai curajos, mai conștient, mai generos!"[9] Exact ceea ce căderea lui Ceaușescu a permis generației tinere să facă.

ANEXA 1
Raportul lui V. Lesakov

Strict secret
Anexa nr. 6
Pentru tovarășul L.S. Baranov

În perioada șederii mele la București, între 7 și 20 august, am avut întrevederi cu activiști de frunte ai Comitetului Central al PCR, inclusiv cu Gheorghiu-Dej, Ana Pauker și Vasile Luca, secretari ai Partidului, precum și cu adjunctul președintelui Comisiei Aliate de Control, tovarășul Susaikov. Pe lângă sprijinul acordat în rezolvarea problemelor legate de misiunea mea (colectarea de materiale pentru articole și informații despre Partid), Susaikov, Ana Pauker și Luca au ridicat în discuțiile cu mine problema unor divergențe serioase de opinie între secretarii CC, mai precis între Dej, pe de o parte, și Pauker și Luca, pe de altă parte. Consider necesar să vă raportez conținutul acestor discuții.

În cursul discuției din 8 august, tovarășul Susaikov mi-a vorbit despre existența a două grupări în conducerea Comitetului Central al Partidului: un grup format din Gheorghiu-Dej și „oamenii lui" – Maurer, adjunct al ministrului industriei, Zeiger, secretarul personal al lui Gheorghiu-Dej, și Gaston [Marin]; celălalt grup îi cuprinde pe Vasile Luca și Ana Pauker, deși aceasta din urmă are mai puține divergențe cu Gheorghiu-Dej decât Luca. Potrivit lui Susaikov, cauza principală a acestor neînțelegeri este refuzul lui Gheorghiu-Dej de a discuta problemele importante în Biroul Politic și tendința sa de a lua decizii de unul singur. Gheorghiu-Dej ignoră practic Partidul și privește cu reticență propunerile făcute de Pauker și Luca, temându-se că autoritatea lor în partid ar putea crește.

Tovarășul Susaikov crede că Gheorghiu-Dej urmărește înlăturarea lui Pauker și Luca din conducerea partidului. Ca exemplu, el menționează faptul că, în timpul campaniei electorale pentru alegerile parlamentare, Gheorghiu-Dej a propus ca Pauker și Luca să nu fie incluși pe lista candidaților, pe motiv că nu sunt români și că au venit din URSS. Când s-a înființat Federația Internațională a Femeilor, Gheorghiu-Dej a propus ca Pauker să fie aleasă în conducerea federației și trimisă cu misiune permanentă la Paris.

Tovarășul Susaikov a subliniat că acțiunile individuale, care nu sunt discutate în Biroul Politic, duc la erori politice grave. Astfel, Gheorghiu-Dej

a pregătit două legi cu privire la finanțe care, în esență, erau corecte, dar nu i-a informat pe nici unul dintre comuniști în legătură cu acestea și le-a prezentat ministrului de finanțe, liberalul Alexandrini, care le-a înaintat comisiei bugetare. În cadrul comisiei, Luca și alți membri care susțineau comuniștii s-au declarat împotriva legilor, în special pentru că erau propuse de Alexandrini. Acesta din urmă a declarat că el, personal, este împotriva legilor respective, dar că ele fuseseră propuse de comuniști. Doar comportamentul înțelept al Anei Pauker a permis închiderea acestui capitol.

În lunile iulie și august au avut loc alegeri sindicale. Pauker i-a propus lui Gheorghiu-Dej telefonic o întrevedere pentru a discuta o serie de măsuri legate de acest subiect, dar Gheorghiu-Dej a răspuns că nu are timp și că în aceleași momente se întâlnea cu social-democrații Voitec și Rădăceanu pentru a discuta alegerile. La propunerea Anei Pauker ca Luca – care știa cum se organizează aceste alegeri, ca secretar al CC avea de-a face cu sindicatele – să fie invitat la acea întrevedere, Gheorghiu-Dej a răspuns că se va întâlni cu social-democrații singur.

Tovarășul Susaikov consideră că toate aceste acțiuni ale lui Gheorghiu-Dej se datorează în mare măsură influenței lui Maurer și Zeiger, membri moderați ai partidului. Pauker și Luca încearcă să diminueze influența lui Maurer asupra lui Gheorghiu-Dej. În acest scop, au propus ca Miron Constantinescu, membru al Biroului Politic, să fie numit secretar general al Consiliului Superior Economic în locul lui Maurer, dar Gheorghiu-Dej a refuzat această propunere o bună bucată de timp. Biroul Politic a luat decizia de a-l numi pe Constantinescu în această funcție în cadrul ședinței care a avut loc în timpul vizitei lui Gheorghiu-Dej la Moscova. Maurer, care a fost prezent la această ședință, nu a îndrăznit să voteze împotrivă. Când Luca l-a sunat pe Gheorghiu-Dej la Moscova cu vestea deciziei, el a spus: „Dacă Maurer este de acord, atunci și eu sunt de acord".

La 15 august am avut o întrevedere cu Vasile Luca. În ceea ce privește situația din conducerea Partidului, Luca a declarat că „noi" (referindu-se la el și la Pauker) „dorim" ca Partidul să conducă țara și ministerele, acolo unde există miniștri comuniști, și nu ca ministerele să conducă Partidul, așa cum se întâmplă în prezent. Luca a reluat ceea ce îmi spusese tovarășul Susaikov. Luca consideră că Pauker și Teohari Georgescu sunt în general de acord cu el, deși acesta din urmă încearcă să se țină deoparte de conflicte.

Luca mi-a mai spus că atunci când s-au împărțit sarcinile între secretarii Comitetului Central, Gheorghiu-Dej a încercat să-i elimine pe el (Luca) și pe Pauker din conducerea partidului. Gheorghiu-Dej a propus ca Pauker să conducă secțiile administrativă și pentru femei, Luca să se ocupe de sindicate, iar secțiile de organizare și Agitprop să fie păstrate de Gheorghiu-Dej, adică, a spus Luca, „pentru oamenii lui".

Luca a relatat că în Ministerul Industriei se află mulți economiști burghezi care, colaborând cu Maurer, influențează activitatea ministerului. Există, de asemenea, numeroși „veterani" în Ministerul Justiției

(al cărui ministru este comunistul Pătrășcanu), care sabotează activitatea acestuia. „Oamenii cinstiți pot fi dați afară mai ușor decât fasciștii din acest minister", a adăugat Luca. Ministerul tărăgănează investigațiile în cazul diverselor persoane compromise sau chiar le susține. Deși este conștient de această situație din Ministerul Justiției, Gheorghiu-Dej nu a luat nici o măsură împotriva lui Pătrășcanu.

Potrivit lui Luca, cel care urmărește în prezent stabilirea de legături economice cu Occidentul este Maurer. La insistențele acestuia, cei mai mari capitaliști români, Auschnitt și Malaxa, au fost trimiși anul trecut în Statele Unite pentru a stabili contacte economice; se află acolo în prezent și propagă idei reacționare. În activitatea lui, Maurer consultă Uniunea Generală a Industriașilor Români, în loc să ceară și să se bazeze pe sfatul sindicatelor. Luca este de părere că Maurer încearcă în mod premeditat să discrediteze comerțul cu Uniunea Sovietică, luând măsuri care duc la vânzarea sub preț, în România, a utilajelor achiziționate din URSS. În opinia lui Luca, Gheorghiu-Dej se lasă influențat de oameni ca Maurer și comite erori politice, întrucât nu are o pregătire politică suficientă și întâmpină dificultăți în gestionarea problemelor economice.

Luca consideră că, fără implicarea Comitetului Central al Partidului Comunist al Uniunii Sovietice, el și Pauker nu pot obține rezultate pozitive, întrucât nu au autoritate în ochii lui Gheorghiu-Dej, care va rezolva toate problemele de unul singur. Totodată, Luca a afirmat că aceste neînțelegeri nu sunt cunoscute în afara Biroului Politic și că ele nu se reflectă în activitatea partidului. Luca a mai spus că toți membrii Biroului Politic încearcă să susțină și să întărească autoritatea lui Gheorghiu-Dej ca secretar general al partidului în discursurile lor. A subliniat că nimeni nu aspiră la această funcție și că nu există alte candidaturi în partid pentru acest post, dar că noi [Luca și Pauker] vrem ca partidul, și nu ministerele, să rezolve toate problemele importante.

În concluzie, Luca a cerut informarea CC al PCUS în legătură cu aceste divergențe de opinie și a solicitat ajutor pentru înlăturarea lor.

Pe 19 august am avut cea de-a doua întrevedere cu Ana Pauker. La prima întâlnire, care a avut loc pe 8 august, Pauker nu a ridicat problema divergențelor de opinie din conducerea Partidului. La a doua, ea și-a exprimat însă părerea, care în esență e similară cu cele ale tovarășilor Susaikov și Luca.

Referitor la trimiterea lui Auschnitt și Malaxa în Statele Unite, ea a declarat că aprobarea de către Gheorghiu-Dej a inițiativei lui Maurer a fost determinată de faptul că „comuniștii naționali" trebuie să se arate preocupați de economia țării, în timp ce „grupul de la Moscova" se gândește mai mult la Uniunea Sovietică.

Pauker a spus că, la stabilirea prețurilor fixe, după reforma monetară din 16 august, Gheorghiu-Dej i-a ordonat lui Apostol, liderul sindicatelor și membru al Biroului Politic, precum și liderilor organizației de partid din București, să formeze grupuri de lucru care să-i „lințeze" pe toți cei care vor încerca să crească prețurile bunurilor. Această decizie a fost adoptată în ședința Biroului Politic din 18 august.

La propunerea lui Tătărescu, Gheorghiu-Dej a acceptat să aibă întâlniri săptămânale cu Groza, Rădăceanu și Tătărescu pentru a discuta problemele majore curente. În opinia lui Pauker, comuniștii, care au majoritatea în guvern, ca să nu mai vorbim de parlament, unde dețin majoritate absolută, nu ar fi trebuit să participe deloc la aceste întruniri. Cu toate acestea, Gheorghiu-Dej a fost de acord cu propunerea lui Tătărescu și a participat.

Pauker consideră că toate erorile lui Gheorghiu-Dej pot fi puse pe seama lipsei lui de pregătire politică și generală. El nu aplică cunoștințele pe care le are la problemele actuale, este foarte preocupat de munca în minister și abia dacă se ocupă de problemele de partid. De asemenea, nu face nimic pentru a-și îmbunătăți nivelul ideologic și politic.

În seara zilei de 19 august am avut o discuție cu Gheorghiu-Dej. La solicitarea mea, el a abordat problemele politice curente cu care se confruntă țara. În ceea ce privește rolul partidului, el a subliniat că problema principală cu care are de-a face este slaba pregătire politică a membrilor de partid și, în acest sens, și a conducerii. Gheorghiu-Dej consideră că din această cauză se comit multe greșeli, dar în același timp, linia politică fundamentală este corectă.

El nu a făcut referiri la problema divergențelor de opinie din conducerea partidului, dar, vorbind despre lupta cu social-democrații și despre discordia care domnește între aceștia, a remarcat că „și noi avem diferendele noastre în partid și uneori ne atacăm unii pe alții".

V. Lesakov

RGASPI (Arhiva de Stat Rusă de Istorie Social-Politică), Fond 575, Opis 1, dosar 33. Semnat: V. Lesakov, la 26 august 1947.

Îi sunt recunoscător profesorului Ioan Chiper de la Institutul de Istorie „N. Iorga" pentru furnizarea referinței acestei surse.

ANEXA 2
Organizarea Serviciului Român de Securitate între 1948 și 1965

Toate informațiile prezentate mai jos privind organizarea serviciilor de securitate din România până în anul 1965 sunt preluate din *Organizarea și funcționarea Organelor Ministerului de Interne de la înființare până în prezent* (Ministerul de Interne, București,1978, 144 pp.). Le mulțumesc autorităților competente din România pentru că mi-au permis consultarea acestui document.

1. Organizarea DGSP (Direcția Generală a Securității Poporului), stabilită prin decret la 30 august 1948:
   Direcția I – Informații interne
   Direcția a II-a – Contrasabotaj
   Direcția a III-a – Contrainformații penitenciare și miliție
   Direcția a IV-a – Contrainformații militare
   Direcția a V-a – Cercetări penale
   Direcția a VI-a – Paza guvernului
   Direcția a VII-a – Tehnică
   Direcția a VIII-a – Cadre
   Direcția a IX-a – Politică (responsabilă de puritatea partidului)
   Direcția a X-a – Administrativă și contabilitate.
   Departamente auxiliare se ocupau cu interceptarea corespondenței, supravegherea și ascultarea și includeau o secție de cifru și un secretariat. Au fost înființate treisprezece direcții regionale, inclusiv una pentru municipiul București.
2. La 30 martie 1951, prin Decretul nr. 50, DGSP este menționată sub noua denumire de DGSS (Direcția Generală a Securității Statului), având următoarea structură:
   Direcția A – Informații externe
   Direcția B – Contraspionaj
   Direcția C – Contrasabotaj
   Direcția D – Transporturi
   Direcția E – Contrainformații miliție
   Direcția F – Filaj și investigații
   Direcția G – Cercetări penale
   Direcția H – Contrainformații armată
   Direcția I – Pază demnitari
   Direcția J – Cadre și școli

Direcția K – Administrativă
Direcția L – Politică.
Existau și servicii pentru contabilitate, arhive, interceptarea corespondenței, transportul documentelor secrete și un secretariat. Pentru a reflecta reorganizarea administrativă din septembrie 1950, când județele au fost comasate în 28 de regiuni, numărul direcțiilor regionale a fost majorat corespunzător.

3. La 20 septembrie 1952, a fost înființat Ministerul Securității Statului ca instituție distinctă de Ministerul de Interne. Acesta a încorporat DGSS.

4. La 7 septembrie 1953, Ministerul Securității Statului a fost comasat cu Ministerul de Interne.

5. Ministerul de Interne a fost reorganizat la 11 iulie 1956 și împărțit în două departamente: Departamentul Securității și Departamentul Internelor. Cel din urmă a primit în subordine Miliția și Administrația Penitenciarelor, iar primul a preluat structura DGSS, cu următoarele modificări:
Direcția I – Informații externe
Direcția a II-a – Contraspionaj
Direcția a III-a – Informații interne
Direcția a IV-a – Contrasabotaj
Direcția a V-a – Contrainformații
Direcția a VI-a – Transporturi
Direcția a VII-a – Filaj și investigații
Direcția a VIII-a – Anchete
Direcția a IX-a – Pază demnitari
Direcția cadre
Direcția administrativă
Direcția secretariat
Serviciul B – Contrainformații radio
Serviciul C – Evidența operativă
Serviciul D – Internări deținuți
Serviciul F – Control corespondență
Serviciul H – Cifru
Serviciul K – Contrainformații penitenciare și miliție
Serviciul T – Tehnic-operativ.
O școală de formare a ofițerilor și una de limbi străine se aflau, de asemenea, sub autoritatea Departamentului Securității, alături de trupele de securitate și trupele de grăniceri.

6. La 30 mai 1963, controlul asupra trupelor de securitate a fost mutat de la Departamentului Securității la un departament separat în cadrul Ministerului de Interne. Prin același decret, Direcția I (Informații externe) a Departamentului Securității a fost redenumită UM 0123/1 și a primit titulatura Direcția Generală de Informații Externe (DGIE).

ANEXA 3
Declarația lui Gheorghe Pintilie, fost șef al Securității, datată 15 mai 1967 și prezentată Comisiei Partidului însărcinate cu investigarea morții lui Ștefan Foriș

„Subsemnatul Pintilie Gheorghe, fiind întrebat la CC al PCR de către tov. Vasile Patilineț despre ceea ce cunosc eu în legătură cu Foriș Ștefan și părerea mea în legătură cu acest caz, relatez următoarele:

Personal, n-am văzut nici un document, nici un material al regimului burghezo-moșieresc din care să reiasă măcar o urmă de legătură a lui Foriș cu Siguranța burgheză și, de asemenea, nu am cunoștință că ar exista asemenea materiale.

Noi am anchetat ani de-a rândul pe foștii polițiști și agenți de Siguranță burghezo-moșierești, dar nu s-a putut da nici pe această cale de nici o urmă de legătură a lui Foriș cu Siguranța.

În legătură cu evoluția cazului Foriș, eu cunosc următoarele:

Prin 1941, începuse să se formeze părerea la unii dintre tovarășii aflați în închisoare, printre care și la mine, că ceva nu e în regulă sus la partid.

Era ceva foarte vag. Ne îngrijorau multe căderi ce aveau loc în mișcare atunci.

Prin 1941–1942, s-a trimis din partea partidului (a conducerii), la închisoare o haină scurtă de piele pentru a fi dată lui Gheorghiu-Dej personal. Haina era însoțită de o notiță (scrisoare) din partea conducerii, în care se spunea printre altele, adresându-se lui Gheorghiu-Dej: «[...] tu ca viitor comisar».

Haina am primit-o eu și am mers cu ea s-o dau lui Gheorghiu-Dej. Acesta însă, aflând că ea vine de la conducerea partidului, a refuzat s-o primească, exprimându-se: «[...] mama lui, vrea să mă cumpere. Poți să faci ce vrei cu ea, s-o rupi, s-o arunci, ce vrei».

Ulterior, cu alte ocazii, Gheorghiu-Dej a pronunțat față de mine numele lui Foriș ca fiind cel în care el nu are încredere sau despre care era nemulțumit. Mi-a atras în același timp atenția: «Să taci din gură și să nu discuți cu nimeni asta».

Și, într-adevăr, mi-am dat seama că această atitudine a lui nu era cunoscută de nimeni altcineva dintre deținuții comuniști. Toate acestea se întâmplau în închisoarea Caransebeș. În închisoare, era cunoscut că în rândul partidului apăruseră fenomene de fracționism. Fracționismul de afară s-a repercutat și la închisoare. Prin 1942, fracționismul a luat amploare și fiecare grup căuta să stabilească legătura cu cei închiși și să-i convingă că el are dreptate. Gheorghiu-Dej a dat dispoziție pentru

cei închiși, din toate închisorile, să nu ia legătura cu nici un grup, motivând că nu știm ce e afară și cine are dreptate. Atrăgând atenția că nu trebuie luat legătura cu nici un grup din partid, Gheorghiu-Dej a precizat că mai ales cu Foriș nu trebuie avut legătură în nici un caz.

S-a atras atenția ca, la nici un material, nimănui să nu i se răspundă. Materialele veneau totuși de la CC către cei închiși, însă nu se răspundea.

În această atmosferă, a sosit la închisoare din partea Comitetului Central un document prin care se cerea să înaintăm o situație cu numele tuturor comuniștilor care făceau parte din organizația de partid din închisoare. Gheorghiu-Dej, predându-mi spre păstrare acest document, a spus: «Poftim... dovada!!».

Părerea mea în legătură cu această cerere trimisă din partea Comitetului Central era că, dacă aceasta nu e o acțiune de trădare, atunci, în orice caz, e o gravă greșeală, o gravă lipsă de vigilență.

Tocmai în această perioadă, căderile din mișcare au fost mai dese.

De acum a început să se discute despre Foriș că este trădător și cu alți comuniști care făceau parte din conducerea organizației de partid din închisoare, printre care Teohari, Vințe, Chișinevschi. De asemenea, a început să se spună și la secretarii grupelor de partid că ceva nu e în regulă în conducerea partidului. Dar lor nu li se spunea nimic concret și nu se dădeau nume. În această perioadă, Gheorghiu-Dej manifesta preocupare unde ar putea fi găsit Costică Pîrvulescu, deoarece a fost căutat în mai multe locuri pentru a lua legătura cu el și n-a fost găsit. Cu atmosfera aceasta, s-a început din închisoare pregătirea unor tovarăși pentru a se lua măsura de rezolvare a celor aflați în conducerea partidului, în frunte cu Foriș.

După 23 august 1944, eu am primit sarcina de a-l ține sub pază pe Foriș. După ce, la începutul anului 1945, Foriș a fost pus în libertate, tot eu am primit indicația, în iunie 1945, să-l ridic din nou și să-l țin sub pază.

Indicația mi-a fost dată de către Gheorghiu-Dej. Este posibil să fi fost de față și Ana Pauker, atunci când mi s-a dat indicația în iunie 1945 pentru a-l reține din nou pe Foriș.

L-am ținut sub pază succesiv, în următoarele locuri: într-o încăpere de la sediul Comitetului Central al Partidului, într-o cameră de subsol din clădirea unde locuiam eu și într-o casă de pe strada Popa Șapcă.

Pentru paza lui Foriș, am folosit 2-3 tovarăși, însă ei nu știau cine este omul pe care îl păzeau. Tot timpul cât a fost reținut la partid sub pază, Foriș a fost foarte ascultător și disciplinat, respectând întocmai ceea ce i se cerea. Astfel, i s-a cerut să nu se apropie de fereastră pentru a nu fi văzut de afară, să nu încerce să strige sau să vorbească cu cineva, să nu spună cine este etc., și el a respectat toate acestea.

Aproape zilnic, dar uneori o dată la două zile, eram chemat de către Gheorghiu-Dej și întrebat ce face Foriș, cum se manifestă, ce atitudine are etc. În timpul cât l-am ținut pe Foriș sub pază, Gheorghiu-Dej a mers de multe ori la acesta și a discutat cu el. Ce au discutat, nu știu. Nu am văzut niciodată să fi ieșit de acolo cu ceva scris. Uneori, discuțiile între Gheorghiu-Dej și Foriș erau foarte agitate, strigând unul la altul.

Uneori, Gheorghiu-Dej mergea să discute cu Foriș fiind însoțit și de câte un tovarăș din conducerea partidului. Printre cei care au mers uneori la Foriș, mi-i amintesc pe Ana Pauker și Teohari Georgescu. Nimeni însă nu a luat legătura cu Foriș fără să fie Gheorghiu-Dej de față. Prin vara anului 1946, am primit indicația de la Gheorghiu-Dej și, separat, de la Teohari Georgescu să iau măsuri pentru lichidarea lui Foriș.

Când Gheorghiu-Dej mi-a transmis această indicație, eu am întrebat cum trebuie să procedez și el mi-a răspuns: «Ce, tu nu ai cap? Descurcă-te!» În zilele următoare, am fost încontinuu întrebat de către Gheorghiu-Dej dacă am terminat cu Foriș și până la urmă, la unul din repetatele mele răspunsuri: «nu încă», el mi-a replicat: «[...] ce te tot ferești atâta cu el ca un... într-o căldare?» Când i-am adus la cunoștință că Foriș a fost lichidat, Gheorghiu-Dej a spus: «Bine că am terminat și cu jigodia asta».

La lichidarea lui Foriș am fost ajutat de către Bulgaru și fostul meu șofer de atunci, care ulterior a plecat în URSS. Tot ei au ajutat și la lichidarea lui Pîrgariu, care a fost îngropat în același loc cu Foriș. Dintre noi însă, numai eu știam care sunt persoanele lichidate.

Foriș și Pîrgariu au fost îngropați într-o casă de pe Aleea Alexandru, casă pe care am arătat-o la fața locului." (Cristian Troncotă, „Ghiță ordonă, Pantiușa execută", în *Dosarele istoriei*, nr. 3, 1997, pp. 33–34)

Raportul Comisiei de Partid, întocmit de Gheorghe Stoica, Vasile Patilineț, Ion Popescu-Puțuri și Nicolae Guină, a conchis că „execuția a fost săvârșită de Gheorghe Pintilie, ajutat de șoferul său Neciu Dumitru, prin lovituri aplicate cu o rangă de fier. Cadavrul a fost aruncat într-o groapă dinainte făcută în clădirea unde a fost ucis. La câteva zile după omorârea lui Foriș Ștefan, au fost ucise în același loc și în același mod alte două persoane, dintre care a fost identificat numai Pîrgariu N. Toți trei au fost aruncați în aceeași groapă și acoperiți cu pământ și moloz" (stenograma declarației lui Gheorghe Pintilie în fața Comisiei, *ibid.*, p. 35).

În ceea ce privește dispariția mamei lui Foriș, s-a stabilit că, deoarece venise în mod repetat la sediul Comitetului Central, în lacrimi și strigând încă din stradă că fiul ei trebuie să se întoarcă, ea a fost arestată în vara anului 1946 și trimisă la Oradea sub supravegherea comitetului județean de partid local. Din declarațiile lui Zoltan Eidlitz, fost secretar pentru cadre în județul Bihor, și ale lui Adolf Vogel, în a cărui casă a fost ținută mama lui Foriș, reiese că a murit la începutul anului 1947. Fiind adusă în Oradea în împrejurări excepționale – după cum afirmă cei doi martori –, dispariția ei a trebuit să fie înscenată în același mod. Pentru a i se șterge urma, trupul ei a fost aruncat în râul Crișul Repede cu o piatră legată de gât („Declarațiile lui Laurențiu Cziko, Zoltan Eidlitz, Dumitru Cernicica, fost secretar de partid al județului Bihor, și Adolf Vogel", *ibid.*).

Pintilie a oferit relatări similare general-locotenentului Grigore Răduică, ofițer superior al Securității, care fusese, de asemenea, însărcinat de Nicolae Ceaușescu în 1967 să investigheze soarta lui Foriș (P. Ștefănescu,

Istoria serviciilor secrete românești, Divers Press, București, 1994, p. 251). Un necrolog oficial de partid pentru Foriș datează arestarea lui pe 9 iunie 1945 și moartea în vara anului 1946 (N.I. Florea, „Ștefan Foriș", în *Analele de istorie*, vol. 18, 1972, nr. 3, p. 153). Această cronologie este confirmată de George Fotino, secretar particular al ministrului de interne, Teohari Georgescu. Georgescu însuși a descris, în timpul unui interogatoriu din mai 1953, cum a fost luată decizia de a-l elimina pe Foriș: „În primăvara lui 1946, generalul Nicolschi a venit la mine și m-a întrebat: 'Ce facem cu Foriș? E arestat de mult timp'». I-am spus că mă voi interesa și îi voi da un răspuns. Câteva zile mai târziu, am mers la secretarul general al partidului și l-am întrebat: «Ce facem cu Foriș? E ținut de mult, îl lichidăm?» Tovarășul Gheorghiu mi-a spus că este de acord cu propunerea mea. După aceea i-am căutat pe Vasile Luca și Ana Pauker. I-am găsit împreună, într-un birou al Anei Pauker, la etajul întâi. I-am întrebat: «Ce facem cu Foriș?», în sensul că ar trebui lichidat. Amândoi au fost de acord" (ASRI, Fond P, dosar 40009, vol. 1, pp. 230–240. Marius Oprea a avut amabilitatea de a-mi arăta acest document).

Fotino își amintea o tentativă a mamei lui Foriș de a obține o audiență neprogramată la Georgescu în vara anului 1945 pentru a afla unde se află fiul ei. Când Fotino – care nu auzise niciodată de Foriș – a intrat în biroul ministrului pentru a-i spune că o anumită „doamnă Foriș" se află în anticameră și dorește să-l vadă, Georgescu s-a înroșit la față și i-a spus să-i transmită că este plecat la o ședință, adăugând instrucțiunea ca „femeia să nu mai fie lăsată niciodată să intre în minister" (interviu al autorului cu G. Fotino, 9 aprilie 1994).

Pintilie a fost cooptat ca membru al Comitetului Central al PCR în plenara din 10–11 iunie 1948 (*Scânteia*, 13 iunie 1948, p. 1). În ciuda faptului că a fost criticat la plenara Comitetului Central din aprilie 1968 pentru implicarea lui în asasinarea lui Foriș, a fost decorat de Ceaușescu în mai 1971, cu ocazia împlinirii a 50 de ani de la înființarea Partidului. Șoferul lui Pintilie, Dimitrie Neciu (Dumitru Mitea), fusese inițial trimis în România ca parte a unui grup NKGB format din trei persoane, parașutat în mai 1944 în zona Predeal, împreună cu un emițător radio pentru a furniza Armatei Roșii informații despre activitatea militară germană (M. Mircu, *Dosar Ana Pauker*, Gutenberg, București, 1991, p. 130, nota 21).

Pintilie a negat în mod constant în fața lui Eduard Mezincescu că el ar fi fost cel care a lovit cu bara de fier, susținând că șoferul Mitea a fost cel care a aplicat loviturile mortale (interviu al lui E. Mezincescu cu autorul, 16 iunie 1994), însă impulsurile lui sadice au fost dezvăluite într-o confesiune în stare de ebrietate pe care i-a făcut-o Tatianei Brătescu, fiica Anei Pauker, la o petrecere la începutul anilor 1950. I-a povestit că, pe vremea când era membru al Comsomolului în Ucraina, descoperise un preot oficiind o slujbă la marginea satului său, într-o vale. A adunat alți tineri și, împreună, l-au imobilizat pe preot și l-au îngropat de viu, acoperindu-l cu pământ cu ajutorul tractoarelor (interviu cu T. Brătescu, 30 iulie 1994).

ANEXA 4
Ministerul român de Externe

La 23 august 1944, în Ministerul Afacerilor Externe activau 279 de diplomați și consuli (dintr-un total de 957 de angajați). O trăsătură caracteristică a serviciului diplomatic era existența unui nucleu de personal de înaltă calitate, format în perioada interbelică. Acesta se remarca prin profesionalism și patriotism, calități pe care le-a demonstrat atât în perioada dificilă de după 23 august 1944, cât și după instalarea guvernului Groza. Ca urmare a creșterii numărului de țări cu care România stabilise relații diplomatice, în martie 1946 a fost adoptată o nouă lege de organizare a Ministerului de Externe, care a condus la o creștere cu aproximativ o sută de persoane a numărului de diplomați. La 30 aprilie 1946, existau încă 91 de posturi vacante în minister, printre care 15 șefi de misiune și 31 de consilieri. Partidele care sprijineau guvernul Groza au profitat rapid de această situație și au folosit noua lege pentru a-și plasa propriii membri sau susținători în posturi diplomatice. Principalul beneficiar al celor 45 de posturi ocupate a fost Partidul Liberal, al cărui lider, Gheorghe Tătărescu, era ministru de externe. Comuniștii au ocupat locul al doilea, cu 11 posturi, urmați de Frontul Plugarilor, cu zece. Până în ianuarie 1947, numărul personalului diplomatic angajat a continuat să crească, însă după această dată au început măsurile de austeritate. Pe 1 iunie 1947, nouă diplomați și șase consuli au fost concediați, iar pe 1 septembrie, numărul acestora a fost redus cu încă 36. Nici unul dintre cei concediați nu era membru al Partidului Comunist.

„Comunizarea" corpului diplomatic a început abia după înlăturarea lui Tătărescu de la conducerea Ministerului de Externe și înlocuirea lui cu Ana Pauker, pe 7 noiembrie 1947. După această dată, Ministerul de Externe al României a fost literalmente ocupat de comuniști. Angajaților care nu erau membri ai Partidului Comunist li s-a interzis accesul în minister. Însă, când comuniștii au înțeles că nu aveau experiența necesară pentru a gestiona anumite probleme, au apelat temporar la unii dintre diplomații mai vechi. Și aceștia au fost însă demiși pe 20 noiembrie. În același timp, au fost recrutați angajați noi pe baza originii sociale și a convingerilor politice. Între noiembrie 1947 și martie 1948 au fost cooptate 268 de persoane, criteriul principal de selecție fiind activitatea desfășurată în slujba Partidului Comunist.

Un detaliu revelator pentru modul în care Ana Pauker conducea Ministerul Afacerilor Externe este susținerea acordată Anei Toma. La 1 decembrie 1947, a fost numită în Ministerul de Externe cu rangul de prim-secretar (șef de cancelarie). La 8 mai 1948, printr-un decret semnat de președintele Prezidiului Republicii Populare Române, profesorul C. Parhon, și contrasemnat de Pauker, Toma a devenit secretar general al Ministerului de Externe. Chiar înainte de această dată, Toma fusese investită cu atribuții excepționale în cadrul ministerului. Un exemplu este autorizația semnată de Pauker la 29 ianuarie 1948, prin care Toma era împuternicită să aprobe cheltuieli „în interesul major al statului", în limita bugetului aprobat de Ministerul de Finanțe, pentru orice sumă pentru care se prezentau chitanțe și până la un maximum de 20% din buget în cazurile în care nu se puteau prezenta chitanțe. În această ultimă situație, era suficient un ordin scris al Anei Toma prin care se specifica că plata trebuia făcută fără chitanță. Cât de mulți bani au trecut prin mâinile Anei Toma pe baza acestei autorizații nu se va ști probabil niciodată. Aceste fonduri ar fi putut fi utilizate pentru acțiuni de spionaj sau propagandă în favoarea regimului. Istoric al relațiilor diplomatice, Ion Calafeteanu nu exclude ipoteza că Ana Pauker a folosit acești bani pentru a sprijini mișcarea sionistă și pentru a înlesni emigrarea evreilor din România, acțiuni care ar fi discreditat-o în ochii lui Stalin și ar fi contribuit la victoria lui Gheorghiu-Dej în lupta pentru putere (Ion Calafeteanu, „Schimbări în aparatul diplomatic românesc după 6 martie 1945", în *6 Martie 1945. Începuturile comunizării României*, Editura Enciclopedică, București, 1995, pp. 164–171).

ANEXA 5
Formarea guvernului Groza

Într-o ședință a Biroului Politic al PMR din 29 noiembrie 1961, Gheorghiu-Dej a confirmat că ideea înlăturării Anei Pauker i-a fost „sugerată" în ianuarie 1946 de către Vîșinski (v. „Stenograma Ședinței Biroului Politic al CC al PMR din ziua de 29 noiembrie 1961", pp. 12–13, reprodusă în *Sfera politicii*, nr. 48, 1997, p. 36). La Conferința de la Moscova din decembrie 1945, Statele Unite au propus reorganizarea guvernului Groza prin includerea unor membri ai partidelor de opoziție. Stalin a făcut o concesie limitată în acest sens prin acordul semnat la 26 decembrie, în care cele trei puteri aliate recomandau ca guvernul Groza să includă câte un membru din Partidul Național Țărănesc și din Partidul Național Liberal. Vîșinski, Harriman și Clark Kerr au sosit la București de la Moscova pe 31 decembrie pentru a supraveghea punerea în aplicare a acordului. Partidele de opoziție i-au propus pe Ion Mihalache și Dinu Brătianu. Guvernul Groza a respins aceste nominalizări, iar în cele din urmă au fost incluși în cabinet Emil Hațieganu și Mihail Romniceanu, reprezentând PNȚ, respectiv PNL.

Fragmentul relevant din stenograma ședinței Biroului Politic redă discuția lui Gheorghiu-Dej cu Bodnăraș:

„A venit din partea Uniunii Sovietice Vîșinski, Harriman din partea Statelor Unite și Clark din partea Angliei. A venit Vîșinski cu noi, ne-a arătat despre ce este vorba și ne-am sfătuit atunci cu Groza și Tătărescu și cu cei care răspundeau de treaba asta și am stabilit să acceptăm câte un reprezentant din aceste două partide, cât și data pe care ei o vor indica pentru alegeri. Ne-am înțeles între noi să nu admitem ca reprezentanți ai acestor două partide niște figuri, ci niște oameni de mâna a șaptea.

Ne-am oprit atunci, dacă vă amintiți, la Romniceanu și Hațieganu. Atunci Groza, care discuta cu Vîșinski mereu, i-a comunicat lui Vîșinski iată părerea noastră. [...] Seara ne-am dus la teatru. A fost și Groza, și eu și Ana; am fost mulți. A fost și Vîșinski, dacă nu mă înșel.

Tovarășul E. Bodnăraș: Nu, el nu a fost.

Tovarășul Gh. Gheorghiu-Dej: Spre sfârșit se ridică Ana și mă cheamă. Ea continua să joace rolul de conducător, deși eu eram secretar general. Ea avea încă în mână toate ițele și mă cheamă și îmi spune: «Dragă Ghiță, uite așa o chestiune. Trebuie să mergi la Groza neapărat, să-i aduci la cunoștință că este necesar să schimbăm pe Romniceanu cu Bebe

Brătianu». Am spus: «De ce să schimbăm?» Atunci ea a dat explicația aceasta parcă: «O să fie mai ușor, o să se înțeleagă mai ușor.» Parcă propunerea aceasta ar fi trebuit să-l ajute pe Vîșinski. Din felul cum ea mi-a vorbit, eu am înțeles că este o sugestie. Că ea întotdeauna opera cu chestiunea aceasta, că aceste lucruri vin de undeva. Ea nu spunea precis, dar rezulta că vine din cercurile conducătoare sovietice.

Tovarășul E. Bodnăraș: Cu atât mai mult cu cât noi știam că Susaikov înclină pentru Bebe Brătianu.

Tovarășul Gh. Gheorghiu-Dej: Nu știam atunci asta. După aceea am aflat. Atuncia m-am dus la Groza , după teatru și i-am spus: «Uite așa este chestiunea. Îți amintești că noi ne-am oprit asupra lui Romniceanu și Hațieganu, dar este o propunere să-l schimbăm pe Romniceanu cu Bebe Brătianu.» El a făcut ochii mari la mine. Atunci am spus și eu aceeași poveste, că vor avea loc discuții foarte aprinse, că trebuie să găsească o înțelegere, să-i dăm lui Vîșinski un ajutor. Când a auzit lucrul acesta, a spus: «Bine, bine».

A doua zi Groza i-a comunicat lui Vîșinski treaba asta așa cum i s-a transmis lui. Vîșinski a sărit în sus când a auzit. La Groza acasă s-a dus Vîșinski, Susaikov și cu traducătorul. Când a auzit Vîșinski chestiunea asta, s-a supărat foarte tare. Spunea Groza după aceea că aproape striga: «Ce înseamnă asta, dar de ce am venit eu aici, guvernul meu m-a trimis aici ca să am o treabă ușoară, dar ce, eu fug de greutăți? Nu vă înțeleg». În sfârșit, o discuție destul de ascuțită. «Cum de s-a întâmplat că ați schimbat în ultimul moment?» Groza n-a spus de la început că a venit la el Dej. Pe urmă a povestit cum a venit Dej la dânsul și ce i-am spus eu.

Atunci mă caută pe mine Vîșinski și mă duc eu la Groza acasă. Văd că era o atmosferă de gheață. Eram eu, Groza, Vîșinski, Susaikov și cel care traducea. Atunci m-a întrebat Vîșinski: «Tovarășe Dej, dumneata ai venit aseară. Uite ce spune dl Groza. Ei, și cum? Ce s-a întâmplat? De ce?» Iar s-a ridicat temperatura. Am spus: «Uite, tovarășe Vîșinski, aseară la teatru a venit Ana și s-a referit în concret, că parcă era o sugestie din partea sovietică pentru a ușura tratativele, discuțiile cu cei doi reprezentanți ai Angliei și Americii. Și atunci am venit și i-am adus la cunoștință lui Groza lucrul acesta, exact așa cum mi-a comunicat mie Ana.»

S-a potolit Vîșinski, dar a venit rândul lui Susaikov. Mai târziu mi-am dat seama. Eu m-am întrebat de ce Ana a pus chestiunea schimbării lui Romniceanu cu Bebe Brătianu. Atunci a pus Susaikov problema: «Dar cine este secretar general?» Cu alte cuvinte, el pune problema: «Ce tot îmi vii aici cu povestea asta cu Ana, dar tu ești secretar general.» Și atunci, i-am spus: «Într-adevăr, cine este secretar general?» Eu știam că între el și Ana sunt relații strânse, se vizitau, discutau. Cu mine, mai rar.

Susaikov a tăcut și mă ia deoparte Vîșinski și zice: «Tovarășe Dej» – poate au auzit și ceilalți, că n-a spus încet, a spus destul de tare – «cum te ajută pe dumneata Ana Pauker?» Am spus: «Vedeți și dvs. cum mă

ajută și dacă ar fi numai asta.» Atunci se gândește puțin și spune: «N-ar fi mai bine poate să fie scoasă Ana de aici?» Putea să fie înțeles în sensul să fie scoasă din conducere și putea să fie înțeles să fie scoasă din România.

Și atunci i-am spus: «Tovarășe Vîșinski, nici prin cap nu mi-ar trece o asemenea idee, dar am să mă gândesc, mai reflectez asupra celor spuse de dumneata». Și cu asta s-a terminat.

A urmat după aceea când Vîșinski a criticat-o foarte vehement pe ea și pe Teohari Georgescu pe chestiunea legionarilor."

ANEXA 6
Condițiile din Penitenciarul de la Aiud

„Penitenciarul Central de la Aiud are următorul personal:

DIRECTOR: ALEXANDRU GUȚAN, un comunist din Cetatea Albă (în Basarabia).
DIRECTOR ADJUNCT: Mareș, fost deținut al închisorii; nu știu dacă politic sau de drept comun.
GARDIENI: Au în grijă celulele închisorii în care sunt deținuți exclusiv prizonieri politici.

1. Gardian-șef: I. Urdărianu
2. Gardian: Furda
3. Gardian: Filimon
4. Gardian: Onica.

La data de 30 martie 1947, celulele adăposteau aproximativ 400 de deținuți politici. Am fost informat între timp că aici au fost aduși și membrii grupării Sumanele Negre[1].

Tipuri de deținuți:
- criminali de război (români și maghiari),
- membri ai Partidului Național Țărănesc,
- membri ai Gărzii de Fier.

Cazarea

Deținuții sunt ținuți în celule de patru pe doi metri, fiecare având un singur pat de fier. Lenjeria necesară trebuie adusă de acasă. Fiecărui deținut i se permite să țină o valiză în celulă. Toate celulele, fără excepție, sunt infestate cu ploșnițe. Încălzirea centrală este practic inexistentă – aproximativ 6 metri de țeavă fără radiatoare, prin care, în timpul ultimei ierni, a circulat o cantitate redusă de apă călduță timp de două-trei ore pe zi.

La intrarea în închisoare, fiecare deținut este percheziționat. Voi relata aici ce s-a întâmplat cu foștii miniștri ai cabinetului Antonescu, printre care m-am numărat.

Am ajuns pe 6 martie 1947 și am fost escortați până la închisoare. Am fost repartizați câte șase într-o celulă, fără a fi percheziționați și cu tot bagajul la noi. Celulele erau complet goale și fără paturi. Pe la ora 19.00, a venit directorul, ne-a cerut numele și a plecat într-un mod civilizat. În jurul orei 24.30, am fost treziți de bătăi în ușă și limbaj obscen. Pentru că nu era spațiu, ne puseserăm bagajele la ușă. Ne-am ridicat, le-am dat la o parte, iar în celulă au năvălit directorul adjunct Mareș și un legionar, al cărui nume nu îl cunosc. Doi dintre noi (generalul Sichitiu, în vârstă de 70 de ani, și colonelul Cristea Manea) nu s-au putut ridica. Ambii erau bolnavi, în special colonelul Manea, care avea o fistulă perianală cu 12 cratere, dintre care unul tocmai făcuse un abces. Mareș i-a lovit pentru că nu s-au ridicat, generalul Sichitiu primind o lovitură în orbită și mai multe în spate. Colonelul Manea a fost, de asemenea, bătut grav. După ce s-au ridicat, au fost din nou loviți cu patul unui pistol-mitralieră Schmeisser, cu care era înarmat directorul adjunct. După ce ne-a cerut numele, Mareș a plecat.

În a doua seară, am fost supuși unei percheziții sub supravegherea lui Mareș [...]. Hainele au fost rupte, obiectele personale răvășite, medicamentele vărsate. Tot ce le-a plăcut au furat. Dau un exemplu: generalului Arbore i-a fost furat creionul de aur. Pe 27 martie, el i-a spus asta soției, în prezența gardianului-șef Urdărianu, în sala de vizite. Acesta a raportat imediat conversația directorului adjunct, iar pe 12 aprilie, chiar înainte de Paște, generalului nu i s-a mai permis să primească pachet cu mâncare [...].

Tratament

Mâncarea constă într-o bucată de aproximativ 300 de grame de mămăligă, însoțită de o apă tulbure numită ciorbă, dimineața și seara, sau cinci felii de cartofi cu coajă în apă perfect cristalină. De cele mai multe ori, deținuții mănâncă doar cartofii și păstrează apa pentru igiena intimă, fiind singura apă caldă pe care o primesc. Cei aflați la regim primeau multă supă [...].

Toți deținuții, cu excepția celor condamnați la muncă silnică, au dreptul de a primi trei kilograme de alimente de acasă. Pentru Crăciun, li s-au permis cinci sau șase kilograme fiecăruia, dar imediat după Crăciun, directorul adjunct a organizat o percheziție în miez de noapte și a confiscat tot ce rămăsese din pachete.

Închisoarea are o cantină din care deținuților politici le este interzis să cumpere ceva, cu excepția celor bolnavi, care primesc un carnet în care responsabilul cantinei scrie cantitățile și sumele, iar casieria închisorii plătește aceste sume din banii trimiși de familie [...].

Apa este în mod normal distribuită printr-un sistem cu pompe, care o trage până la etajul superior și apoi o distribuie la chiuvete. Pompele s-au stricat în toamna lui 1946 și nu au mai fost reparate. În prezent,

apa este distribuită deținuților în găleți, aproximativ doi litri pe zi, deoarece, în afară de o farfurie, o lingură și o sticlă cu apă, toate celelalte recipiente au fost confiscate din celule. Această apă trebuie să ajungă pentru igienă corporală, spălatul hainelor și băut.

WC-ul este o calamitate reală. Fiecare etaj are 90 de celule. Pe unele etaje sunt doi sau chiar trei deținuți politici în fiecare celulă. Toți trebuie să folosească șase găuri de scurgere fără apă, care se umplu după trei utilizări. Acestea sunt curățate doar o dată la 24 de ore.

Șobolanii circulă în legiuni prin rețeaua de canalizare a închisorii.

Deținuții sunt scoși din celule cinci până la zece minute dimineața și seara pentru curățenie, iar dimineața și după-amiaza jumătate de oră la plimbare în curte. Restul timpului stau închiși în celule [...].

Deținuții din Aiud au trăit și probabil trăiesc în continuare zile și nopți de veritabilă teroare. Directorul adjunct Mareș obișnuia să percheziționeze celulele de cinci ori pe săptămână. Tehnica era următoarea: se deschidea ușa și intra Mareș, însoțit de unul sau doi legionari, dintre care unul era de obicei Boian-Moisescu, fostul șef al poliției legionare. Erai dezbrăcat complet și începea percheziția. Salteaua era tăiată, iar conținutul împrăștiat pe podea, apoi deasupra erau aruncate sarea, mâncarea, medicamentele și hainele deținutului. Tot ce le plăcea, confiscau, iar legionarii tăiau cu cuțitul valizele și încălțămintea suspectă. Vai de cel care protesta.

Citez acum două cazuri: Romulus Dăianu și Reinhardt.

Primul era jurnalist, al doilea fost ofițer de poliție în Prefectura Poliției București. Dăianu a muncit două zile ca să-și pună celula în ordine după o astfel de vizită, iar Reinhardt a fost legat cu lanțuri de 16 kilograme timp de nouă zile, pentru că ascunsese o iconiță pe care era scris un pasaj dintr-o predică ținută în închisoare și cenzurată de administrație – iconițele erau complet interzise, la fel ca fotografiile de familie [...].

Vizitele familiei sunt permise doar de două ori pe lună, pe 12 și 27 ale fiecărei luni. Familiile sunt întâmpinate la gară de poliție, escortate de acolo la secția de poliție, hotel și închisoare, și apoi imediat scoase din oraș. Le este interzis să ia legătura cu cineva din Aiud, chiar dacă au rude sau prieteni acolo...“

Scris în limba engleză de un fost membru anonim al cabinetului Antonescu, în 1947.

ANEXA 7
Arestarea și interogarea lui Herbert (Belu) Zilber

Trebuie să-i mulțumim lui Herbert Zilber pentru că a aruncat mai multă lumină asupra modului în care propria lui arestare și interogare au fost folosite pentru a-l implica pe Pătrășcanu în acuzația de a fi agent al Siguranței. El a făcut asta în memoriile scrise la începutul anilor 1970, dar publicate abia în 1991 (sub pseudonimul Andrei Șerbulescu, *Monarhia de drept dialectic*, Humanitas, București, 1991). Zilber fusese numărul doi al lui Pătrășcanu în discuțiile purtate în 1944 cu partidele de opoziție pentru a planifica schimbarea de direcție a României, dar în mai 1947 a fost exclus din Partidul Comunist pentru că nu a urmat „linia partidului" și sub suspiciunea de a fi „spion anglo-american". Excluderea sa ar fi trebuit să fie un semnal de alarmă pentru Pătrășcanu, care își atrăsese ostilitatea lui Gheorghiu-Dej. Faptul că Zilber a fost ostracizat de prieteni l-a determinat să-i scrie Anei Pauker în noiembrie 1947, cerând ca nevinovăția sa să fie stabilită printr-o investigație completă a activităților sale (*ibid*, p. 46). Într-o scrisoare adresată lui Ceaușescu, datată 6 septembrie 1966, Zilber a relatat calvarul care a urmat:

> Am fost arestat din ordinul CC la 6 februarie 1948. O lungă și minuțioasă anchetă dusă de organele MAI (februarie 1948–decembrie 1951) din inițiativa și sub controlul partidului a dovedit în chip neîndoielnic totala mea nevinovăție penală. Această concluzie mi-a fost comunicată oficial atât în timpul anchetei, cât și după terminarea cercetărilor (*ibidem*, p. 182).

Interogatoriul lui Zilber a început la 2 aprilie 1948 sub conducerea lui Marin Jianu, secretar general al Ministerului de Interne, și a lui Alexandru Nicolski, principalul anchetator al Ministerului de Interne, care au încercat să obțină de la el o declarație că fusese agent al Siguranței. O „mărturisire" a lui Zilber ar fi fost suficientă pentru a-l implica pe prietenul său Pătrășcanu. Seara, Zilber era adus în fața lui Rangheț și Drăghici, care erau responsabili de ancheta desfășurată de partid. Interogatoriul s-a încheiat în decembrie 1951, când Zilber a crezut că va fi eliberat, dar a fost reluat în septembrie 1952 cu o nouă echipă de anchetatori

> dintre care nu cunosc decât numele tovarășilor ministru Alexandru Drăghici, col. Șoltuț, cpt. Moraru și cpt. David. În seara zilei de 17/18 sept. 1952 am fost

bătut o primă dată, iar în noaptea de 24/25 sept. 1952 am fost bătut de trei ori la tălpi. Tov. col. Șoltuț mi-a spus (reproduc textual): „Apărătorii d-voastră nu mai sunt. Partidul este acum în mâini tari. Trebuie să declari toate crimele făcute cu Pătrășcanu și alții". Cum nu știam nici care crime comisesem și nici cine sunt acei „alții", am întrebat în aceeași noapte pe tânărul ofițer politic care supraveghea bătaia în beciul de la Malmaison, smulgându-mi părul din cap. Acesta m-a lămurit (reproduc textual): „Să declari toate crimele pe care le-ai făcut cu Lucrețiu Pătrășcanu, Ana Pauker, Vasile Luca, Teohari Georgescu, Ion Gheorghe Maurer, Ștefan Voitec, Aurel Vijoli, Petre Năvodaru, Mihnea Gheorghiu, Ilie Zaharia, Carol Neuman și alții. Este ordinul Secretariatului [...]".

Ulterior, la această listă tov. col. Șoltuț a adăugat pe Emil Calmanovici, Jac Berman, Remus Koffler, Alexandru Ștefănescu, Luiza Năvodaru, Vera Călin, Petea Petrescu (Gancev) și alții.

Am înțeles că se organiza un proces după modelul celor de la Moscova, Sofia, Budapesta, Praga și Varșovia, în care eu trebuia să joc rolul spionului criminal. Cu picioarele umflate, am reflectat asupra alternativei care mi se punea în față și am ajuns la concluzia că orice rezistență era inutilă: trebuia să declar toate crimele „uzuale" în asemenea anchete [...] Am declarat că am fost agent de Siguranță, spion anglo-american, complotist, asasin și trădător. N-am pregetat să declar că am vrut să răspândesc ciuma în cartierele muncitorești, că am organizat inflația și am sabotat stabilizarea, că am cedat Banatul Iugoslaviei printr-un acord cu Moșa Pijade ș.a.m.d. Toate, bineînțeles, în complicitate cu Lucrețiu Pătrășcanu, Aurel Vijoli, Ion Gheorghe Maurer, Ștefan Voitec și toți complicii sugerați de anchetatori. Ultimul complot l-am declarat la cererea imperativă din 5 mai 1953 a tovarășului ministru Alexandru Drăghici, cerere pe care mi-a făcut-o chiar în cabinetul D-sale, în prezența tov. colonel Șoltuț. Este vorba de un „complot" imaginat de Radu Buzești (condamnat în procesul Maniu), personagiu de care nici nu auzisem vreodată și pe care l-am văzut pentru prima oară în viața mea la o așa-zisă confruntare, în iulie 1953. Bineînțeles că acest Radu Buzești a declarat nu numai că mă cunoaște, dar a debitat și întreaga mea biografie, așa cum o scrisesem eu [pentru anchetatori]! Menționez în mod special acest „complot" fiindcă pe baza acestui roman criminal Pătrășcanu a fost condamnat la moarte și executat, iar eu și alții (G. Ionescu Bălăceanu, Stârcea, Octavian Neamțu, Torosian etc.) am făcut mulți ani de grea temniță (*ibidem*, pp. 182–183).

ANEXA 8
UM 0920/A, redenumită UM 0110 în august 1978

Noua unitate a fost împărțită în patru departamente. Toate dotările UM 0920/A erau păzite nonstop și echipate cu sisteme de alarmă și sisteme de televiziune cu circuit închis, conectate prin linii telefonice speciale și sisteme de curierat.

a. *UM 0920/A* – Sectorul operațiuni avea 250 de angajați. Era format din opt servicii operaționale, sprijinite de trei birouri administrative (secretariat și curierat; administrație și finanțe; personal). Sediul se afla într-un bloc de dimensiuni mari, situat lângă Consulatul Republicii Federale Germania din București, pe strada Rabat, într-o zonă destinată ambasadelor străine și elitei conducătoare, unde se putea ajunge pe jos de la reședința lui Ceaușescu. Ca acoperire, clădirea era identificată ca „Institutul de Marketing", organizație creată de DIE și folosită ca paravan pentru unele dintre clădirile sale de comandament (brigăzile geografice, brigada „ilegali" și brigada de operațiuni tehnice), precum și pentru majoritatea ofițerilor DIE. Clădirea avea mai multe intrări, de pe trei străzi diferite, pentru ca nici un observator să nu poată estima numărul real de persoane care lucrau acolo. Denumirile serviciilor operaționale și ale secțiilor acestora erau bazate pe un sistem zecimal. De exemplu, primul serviciu (URSS) avea codul UM 0920/A100. A treia secție a acestuia (vizitatori) era UM 0920/A130, iar al doilea birou din această secție era UM 0920/A132.

   1. URSS, cu trei secții (reprezentanți oficiali; români cu studii sau rude în URSS; vizitatori sovietici în România).
   2. Ungaria, cu trei secții (reprezentanți oficiali; români cu rude în Ungaria; vizitatori unguri).
   3. Bulgaria, cu aceleași trei secții ca în cazul Ungariei.
   4. RDG (Republica Democrată Germană), cu aceleași trei secții ca în cazul Ungariei.
   5. Alte țări socialiste (Cehoslovacia, Polonia, Cuba), cu aceleași trei secții.
   6. Iugoslavia, cu două secții (emigranți iugoslavi prosovietici veniți ca refugiați în România după ruptura lui Tito cu Moscova din 1948; emigranți iugoslavi din Occident care vizitau România). Acest serviciu a fost adăugat ulterior. A fost creat în 1974, în urma unui acord secret de cooperare între ministerele de interne român și iugoslav, semnat în mai 1974, cu ocazia unei vizite în România a lui Luca Banovic, secretarul federal iugoslav pentru afaceri

interne. Prin Pacepa și locotenent-colonelul Constantin Iosif, acest serviciu avea contact indirect cu serviciul de securitate iugoslav (SDB), al cărui șef, Silvo Gorenc, făcea vizite frecvente în România.

7. Comintern, serviciu fără subdiviziuni, care acoperea în principal membrii Partidului Comunist Român înscriși înainte de 23 august 1944, când partidul a devenit legal.
8. Antiterorism, cu două secții (informații; operațiuni).

b. *UM 0920/AT* – Sectorul operațiuni tehnice avea 500 de angajați, distribuiți în șase servicii. Începând din 1978, capacitatea stabilită pentru acest sector era de 600 de ținte pentru interceptări telefonice și 400 de ținte pentru monitorizare cu microfoane. Transcrierile erau realizate doar de mână și conțineau majoritatea înregistrărilor; discuțiile politice, activitatea sexuală și relațiile extraconjugale erau redate *ad litteram*. Benzile erau păstrate automat timp de zece zile, iar la cerere specială, mai mult sau pe termen nedeterminat. Benzile cuprinzând relații extraconjugale erau păstrate în mod obișnuit pe toată durata vieții țintei sau pe termen nelimitat. Se crea câte o bandă personală pentru fiecare țintă, care conținea cele mai semnificative fapte înregistrate. Pentru cele mai importante ținte (precum prim-ministrul), acestea erau păstrate în două exemplare, unul la sediul unității și unul într-un depozit secret subteran din Munții Carpați. În 1972, UM 0920/AT avea sediul în ansamblul Comitetului Central, fiind singura unitate de securitate localizată acolo în secret. Ca acoperire, clădirea era identificată drept „Arhivele Prezidențiale". În 1975, Ceaușescu a ordonat ca UM 0920/AT să fie mutată din sediul partidului pentru a evita un eventual prejudiciu politic în caz de scurgere de informații sau compromitere. A dispus personal ca o clădire de birouri cu șapte etaje din apropiere, ocupată de diverse organizații de stat, să fie evacuată și utilizată ca sediu pentru UM 0920/AT și pentru Sectorul operațiuni tehnice al Serviciului VS al DIE, responsabil cu contrainformațiile din DIE. Noul amplasament se afla la aproximativ o jumătate de cvartal la vest de centrul principal de monitorizare al Securității, mai precis, pe următoarea stradă de la sud-est de sediu (Strada 13 Decembrie). Ca acoperire, clădirea era denumită „Institutul de Marketing". Clădirea a fost grav avariată în timpul cutremurului din 1977, dar reparațiile au fost finalizate în mai puțin de trei luni.

1. UM 0920/AT100 – penetrări tehnice, cu trei secții (instalări și reparații telefonice, sub acoperirea de angajați ai companiei de telefonie; intrări clandestine; conexiuni pentru introducerea unor linii telefonice private în centrul de monitorizare).
2. UM 0920/AT200 – monitorizare, cu două secții (interceptări telefonice; microfoane și emițătoare), ambele organizate în patru ture care lucrau încontinuu.
3. UM 0920/AT300 – transcriere, împărțită în mai multe birouri, în funcție de limba folosită (rusă și bulgară; maghiară; germană; polonă și cehă; sârbo-croată; română), majoritatea fiind organizate în două ture de câte șase ore.
4. UM 0920/AT400 – telex, monitorizarea tuturor comunicațiilor telex efectuate de reprezentanții țărilor din Pactul de la Varșovia aflați în România.

5. UM 0920/AT500 – radio, monitorizarea tuturor comunicațiilor radio codificate efectuate de reprezentanții țărilor din Pactul de la Varșovia în România. Copii integrale ale traficului codificat erau păstrate într-o arhivă specială.
6. UM 0920/AT600 – întreținere tehnică.

c. *UM 0920/AF* – Secția de filaj avea aproximativ 250 de angajați și era împărțită în patru servicii. Sediul secției era pe strada Maria Rosetti, vizavi de Centrul de Criptare al DIE, și folosea ca acoperire denumirea „Institutul de Marketing – Garaj". Dispunea de o rețea radio de supraveghere complet independentă, utilizând un sistem de radiotelefonie și criptare Telefunken, importat prin Berlinul de Vest, și un parc auto de circa treizeci de mașini românești. Pentru cazurile speciale, secția avea în plus aproximativ zece autovehicule fabricate în Germania de Vest și Italia, precum și o colecție relativ mare de plăcuțe de înmatriculare și documente străine. Pentru operațiunile sub acoperire, erau utilizate frecvent femei-ofițer și deghizări. Fotografierea și filmarea în secret erau practici comune. Deși era mică în comparație cu alte servicii românești de filaj, UM 0920/AF s-a dovedit destul de eficientă. Principala preocupare în activitatea acestei secții era secretul operațiunilor, datorită țintelor extrem de delicate.

1. UM 0920/AF100 – investigații, identificări.
2. UM 0920/AF200 – filaj, organizat în 30 de echipe independente, formate din câte trei ofițeri, și o secție de deghizări.
3. UM 0920/AF300 – filajul ambasadelor, organizat în trei secții (milițieni la ambasade; fotografiere secretă a vizitatorilor ambasadelor; identificarea vizitatorilor).
4. UM 0920/AF400 – tehnic, cu patru secții (comunicații radio; laborator foto; mecanică; întreținerea autovehiculelor).

d. *UM 0920/AC* – Sectorul de cenzură poștală avea 150 de angajați și lucra în trei ture, nonstop, pentru a monitoriza corespondența primită din țările Pactului de la Varșovia. Avea secții pentru traducere, analiză și arhivare, precum și laboratoare fotografice și chimice. Nu avea nici o legătură cu serviciul poștal român, corespondența fiind primită direct de la Direcția de Cenzură Poștală a Securității. Se făceau fotocopii ale fiecărui document reținut și se returna imediat originalul, cu excepția celor suspectate de a conține scriere secretă sau microfilme. Pe lângă țintele individuale – ale căror copii erau trimise la UM 0920/A – Sectorul AC efectua cenzura totală a corespondenței provenite din toate țările Pactului de la Varșovia. Secția de analiză era responsabilă de stabilirea destinației finale a fiecărui document inclus în operațiune: trimitere către UM 0920/A sau păstrare în arhiva UM 0920/AC, organizată pe țări, nume și adrese. UM 0920/AC, cu sediul pe strada Izvor, nu avea nici o acoperire oficială.

Obiectivele operaționale ale UM 0920/A

1. Așa cum fusese concepută de Ceaușescu în 1972, UM 0920/A avea ca obiective principale prevenirea și neutralizarea acțiunilor țărilor membre ale Pactului de la Varșovia împotriva României, precum: tentative de asasinare a lui Ceaușescu și amenințări la adresa siguranței lui personale; tentative de lovitură de stat; folosirea unor indivizi sau grupuri care locuiau în România ca să creeze pretexte pentru o intervenție militară străină; operațiuni de informații, în special în interiorul CC al PCR și în forțele armate și de securitate. Principalele metode operaționale aprobate pentru UM 0920/A erau:

   a. Monitorizarea limitată a tuturor ambasadelor țărilor membre ale Pactului de la Varșovia și a tuturor celorlalte reprezentanțe oficiale, ca și a angajaților acestora, prin mijloace precum interceptarea convorbirilor telefonice oficiale și private, inclusiv a celor de pe linia guvernamentală (TO), a corespondenței, a traficului telex și a celui criptat; în plus, identificarea și supravegherea persoanelor asociate cu aceste reprezentanțe. Orice metode de atac care ar fi putut fi compromise și folosite ulterior ca probe – precum tentativele de recrutare a unor reprezentanți oficiali din țările Pactului de la Varșovia, instalarea de microfoane în birourile sau apartamentele acestora, pătrunderile clandestine – erau strict interzise. Singurele excepții, aprobate în 1977, vizau folosirea unor ofițeri de informații sub acoperire ca milițieni pentru paza ambasadelor și a unor ofițeri sub acoperire drept angajați români în ambasade și alte reprezentanțe.
   b. Monitorizarea selectivă a vizitatorilor din Uniunea Sovietică, Ungaria, Bulgaria, Germania de Est și, mai rar, din Cehoslovacia și alte țări socialiste. În 1977 a fost inițiat un sistem computerizat pentru înregistrarea vizitatorilor din țările Pactului de la Varșovia.
   c. Colectarea de date complete despre toate persoanele care locuiau în România și care se născuseră într-o țară membră a Pactului de la Varșovia, aveau rude acolo sau studiaseră ori călătoriseră acolo. Astfel de persoane erau monitorizate selectiv și periodic.

2. Deși structura și finanțarea UM 0920/A fuseseră aprobate de Ceaușescu în prima jumătate a anului 1972, a fost nevoie de mai bine de un an pentru ca posturile să fie aproape complet ocupate cu ofițeri, majoritatea transferați din unități ale Securității și DIE din diverse regiuni ale României, din motive de securitate. Până la dezertarea lui Ion Pacepa, UM 0920/A obținuse foarte puține rezultate spectaculoase, care să ducă la procese publice. Conform indicațiilor lui Ceaușescu, nici unul dintre agenții ale căror legături cu serviciile de informații ale blocului sovietic fuseseră descoperite nu era interogat în această privință și nici condamnat pentru spionaj în favoarea respectivei țări din Pactul de la Varșovia. Ordinul ferm era ca

fiecare caz să fie „neutralizat", iar Ceaușescu considera că cea mai bună metodă era arestarea și condamnarea agentului pentru un motiv complet inofensiv, cel mai adesea inventat. Printre cazurile „neutralizate" se număra un presupus rezident ilegal sovietic, sub acoperirea de cetățean român (inginer), căsătorit cu

o femeie sovietică, care s-a sinucis când o echipă a Securității a venit să-l aresteze; un cetățean bulgar care locuia în România (fără acces la informații clasificate sau decizii politice), a cărui legătură cu serviciile de informații bulgare a fost dovedită și care a fost arestat și condamnat, într-un proces înscenat, la zece ani pentru delapidare; în fine, doi cetățeni maghiari cu legături cu guvernul maghiar, care au fost condamnați tot pentru delapidare.[1]

La conducerea UM 0110 a fost numit în 1983 generalul Victor Neculicioiu, destituit din funcție pe 23 decembrie 1989.[2] Născut în 1932, a urmat liceul comercial din Brașov, apoi s-a înrolat în Securitate în 1951. Cariera lui timpurie s-a desfășurat în Brașov, unde a ajuns adjunct al șefului contrainformațiilor în 1965. În 1972, a fost numit șef al Direcției Județene de Securitate Brașov, iar doi ani mai târziu, inspector-șef al Ministerului de Interne în același oraș. După pensionare, a fost avansat la gradul de general-maior prin decret prezidențial, în mai 2000.[3] A murit pe 16 decembrie 2013 la Cristian, în Transilvania.

ANEXA 9
Organizarea Securității pe 22 decembrie 1989

În martie 1978, a luat ființă DSS (Departamentul Securității Statului), în cadrul Ministerului de Interne. Directorul acestui departament a primit rangul de ministru secretar de stat în cadrul Ministerului de Interne, iar câțiva șefi de direcții dețineau funcția de ministru adjunct. DSS a moștenit structura Departamentului Securității (DS) de la înființarea sa în iunie 1973, cu câteva modificări, și a păstrat-o până la desființarea sa din 30 decembrie 1989.

Componența DSS la 22 dec. 1989

Ministru-secretar de stat, șef al DSS: gen.-col. Iulian Vlad
Ministru-adjunct, șef al CIE: gen.-lt. Aristotel Stamatoiu
Ministru-adjunct: gen.-mr. Gianu Bucurescu
Secretar de stat: gen.-mr. Ștefan Alexie
CONSILIUL POLITIC al DSS
10 ofițeri, 2 subofițeri și 1 civil = 13 persoane
Șeful Consiliului Politic: gen.-mr. Ioan Marcu
UM 0544 CIE (Centrul de Informații Externe)
715 ofițeri, 36 de maiștri militari, 197 de subofițeri și 111 civili = 1.059 de persoane
Șeful Centrului: gen.-lt. Aristotel Stamatoiu
UM 0195 – CIE contrainformații (controlul ambasadelor române în străinătate și monitorizarea activităților emigrației românești)
386 de ofițeri, 5 maiștri militari, 42 de subofițeri și 18 civili = 451 de persoane
Șeful unității: gen.-mr. Ioan Moț
UM 0110 – CIE contrainformații (monitorizarea activității agenților sovietici în România)
264 de ofițeri, 8 maiștri militari, 15 subofițeri și 17 civili = 304 persoane
Șeful unității: gen.-mr. Victor Neculicioiu
UM 0525 – CIE Criptare
412 ofițeri, 15 maiștri militari, 32 de subofițeri și 16 civili = 475 de persoane
Șeful unității: gen.-mr. Gheorghe Radu
ICE Dunărea (subordonat CIE)
115 ofițeri, 10 subofițeri și 12 civili = 137 de persoane
Director: col. Constantin Gavril

Direcțiile naționale

Direcția I – Informații interne
98 de ofițeri, 8 subofițeri și 8 civili = 114 persoane
Șeful Direcției: col. Gheorghe Rațiu

Adjuncți șef de direcție: col. Ilie Merce, lt.-col. Gabriel Anastasiu, lt.-col. Elena Moca
Direcția a II-a – Contraspionaj economic (UM 0630)
150 de ofițeri, 6 subofițeri și 11 civili = 167 de persoane
Șeful Direcției: gen.-mr. Emil Macri
Adjuncți șef de direcție: lt.-col. Constantin Stan, lt.-col. Claudiu Bucur
Direcția a III-a – Contrainformații
215 ofițeri, 4 maiștri militari, 22 subofițeri și 1 civil = 242 de persoane
Șeful Direcției: gen.-mr. Aurelian Mortoiu
Adjuncți șef de direcție: col. Filip Teodorescu, lt.-col. Emil Rădulescu, lt.-col. Gheorghe Diaconescu
Direcția a IV-a – Contraspionaj militar
926 de ofițeri, 17 maiștri militari, 160 de subofițeri și 30 de civili = 1.133 de persoane
Șeful Direcției: gen.-lt. Gheorghe Vasile
Adjuncți șef de direcție: col. Radu Bălășoiu, lt.-col. Mihai Uță, lt.-col. Dumitru Petanca
Direcția a V-a – Protecția conducerii de Partid (UM 0666)
306 ofițeri, 14 maiștri militari, 144 de subofițeri și 20 de civili = 484 de persoane
Șeful Direcției: gen.-mr. Marin Neagoe
Direcția a VI-a – Cercetări penale
36 de ofițeri, 1 maistru militar, 26 de subofițeri și 9 civili = 72 de persoane
Șeful Direcției: col. Gheorghe Vasile
Adjunct șef de direcție: Pătru Murariu

Unități speciale

Unitatea Specială de Luptă Antiteroristă (USLA, UM 0620)
184 de ofițeri, 21 de maiștri militari, 580 de subofițeri și 10 civili = 795 de persoane
Șeful unității: col. Gheorghe Ardeleanu
Adjuncți: lt.-col. Gheorghe Trosca, lt.-col. Ion Bliorț
Unitatea specială „F" – Filaj
447 de ofițeri, 13 maiștri militari, 252 de subofițeri și 65 de civili = 777 de persoane
Șeful unității: col. Ion Băjenaru
Adjunct: lt.-col. Paula Stanciu
Serviciul special pentru apărarea secretului de stat – UM 0500
43 de ofițeri, 8 subofițeri și 6 civili = 57 de persoane
Serviciul independent pentru comerț exterior
41 de ofițeri, 2 subofițeri și 2 civili = 45 de persoane
Șeful serviciului: col. Ștefan Alexandru
Centrul de Informatică și Documentare
174 de ofițeri, 32 de maiștri militari, 50 de subofițeri și 16 civili = 272 de persoane
Șeful serviciului: lt.-col. Dan Nicolici
Serviciul „D" – Dezinformare
(Sarcinile includeau lansarea de zvonuri false și discreditarea activităților grupurilor „reacționare" din străinătate.)
20 de ofițeri și 2 subofițeri = 22 de persoane
Șeful serviciului: col. Dumitru Tatu
Secretariatul juridic independent
19 ofițeri și 9 subofițeri = 28 de persoane
Șef: col. Florica Dobre
Adjunct: lt.-col. Aurel Rogojan

Serviciul Independent pentru Educarea și Mobilizarea Cadrelor
28 de ofițeri și 7 subofițeri = 35 de persoane
Șeful serviciului: col. Maria Petrescu
Adjunct: Eugen Jeledințan
Comandamentul pentru Tehnică Operativă și Transmisiuni
20 de ofițeri, 3 maiștri militari, 10 subofițeri și 9 civili = 42 de persoane
Șeful comandamentului: gen.-mr. Ovidiu Diaconescu
Această structură poate fi descrisă ca o direcție tehnică și era compusă din:
1. Serviciul „C" (transportul documentelor secrete)
5 ofițeri, 1 maistru militar și 71 de subofițeri = 77 de persoane
Șeful serviciului: col. Mircea Ștefănescu
2. Unitatea specială „P" (cercetare și planificare tehnică)
171 de ofițeri, 257 de maiștri militari, 9 subofițeri și 28 de civili = 465 de persoane
Șeful unității: lt.-col. Teodor Hristea
3. Unitatea specială „R"
(asigura comunicațiile radio între DSS, miliție și trupele Ministerului de Interne, precum și interceptarea transmisiilor radio străine)
230 de ofițeri, 100 de maiștri militari, 20 de subofițeri și 99 de civili = 449 de persoane
Șeful Unității: col. Remus Radu
Adjunct: lt.-col. Tiberiu Lopatită
4. Unitatea specială „S" (interceptarea corespondenței)
300 de ofițeri, 7 maiștri militari, 67 de subofițeri și 14 civili = 388 de persoane
Șeful Unității: col. Constantin Marinescu
Adjuncți: lt.-col. Eugen Grigorescu, lt.-col. Aurora Negoiță
5. Unitatea specială de instalații tehnice „T"
(supravegherea telefoanelor și monitorizarea video, cunoscută și ca „Tonola" – Tehnica operativă)
404 ofițeri, 35 de maiștri militari, 19 subofițeri și 19 civili = 477 de persoane
Șeful Unității: gen.-mr. Alexandru Țencu
Adjuncți: lt.-col. Gheorghe Busu, lt.-col. Ștefan Toader
6. Unitatea aeriană specială pentru transportul conducătorului Partidului
22 de ofițeri, 19 maiștri militari și 3 subofițeri = 44 de persoane

Centre de instruire pentru personalul DSS:

1. O școală de cadre la Grădiștea, lângă București
61 de ofițeri, 12 maiștri militari, 18 subofițeri și 79 de civili = 170 de persoane
2. Un centru de dimensiuni reduse la Bran, lângă Brașov
8 ofițeri, 5 maiștri militari, 4 subofițeri și 13 civili = 30 de persoane
3. Un centru special de instrucție la București
12 ofițeri, 8 subofițeri și 5 civili = 25 de persoane
Structurile județene și din municipiul București ale DSS
4.017 ofițeri, 182 de maiștri militari, 1.297 de subofițeri și 563 de civili = 6.059 de persoane

Comandamentul Trupelor de Securitate

1.387 de ofițeri, 136 de maiștri militari, 924 de subofițeri, 536 de civili și 20.387 de militari = 23.370 de persoane
Comandant: gen.-mr. Dumitru Ghiță

Numărul total al personalului din DSS în decembrie 1989 era de 38.682 de persoane, dintre care 23.370 făceau parte din Comandamentul Trupelor de Securitate. Din restul de 15.312 persoane, 6.602 figurau în

direcțiile naționale și unitățile speciale, 2.426 în CIE, 6.059 în structurile județene, iar 225 în școli.

Pe lângă trupele de securitate, regimul putea apela la Inspectoratul General al Miliției, denumit în cadrul DSS Forțele de Ordine Internă, pentru menținerea ordinii publice. Comandantul Miliției era general-maiorul Constantin Nuță, iar locțiitorul său general-maiorul Mihalea Velicu.[1]

Prin comparație, Ministerul Securității Statului din RDG (STASI) avea cam 95.000 de ofițeri și 100.000 de agenți informatori la o populație de 17 milioane de locuitori. Mai folosea un număr necunoscut de ofițeri neoficiali, care nu figurau în instituția menționată. Cei 95.000 erau împărțiți în departamentele STASI după cum urmează: 10.000 în districtele locale; 21.000 în controlul comunicațiilor; 5.000 în interceptarea comunicațiilor; 9.000 la contrainformații; 8.500 la secția cifru; 5.000 la secția antiteroristă; 4.000 la informații externe (HVA); 2.200 la serviciul penitenciare; 1.300 la analiza informațiilor.

NOTE

Introducere

1. Richard Crossman (ed.), *The God that Failed*, André Gide, Richard Wright, Ignazio Silone, Stephen Spender, Arthur Koestler, Louis Fischer (Harper, New York, 1950), p. 10.
2. Adam Burakowski, *Dictatura lui Nicolae Ceaușescu, 1965–1989, Geniul Carpaților* (Polirom, Iași, 2011); Mary Ellen Fischer, *Nicolae Ceaușescu. A Study in Political Leadership* (Lynne Rienner Publishers, Boulder, Colorado, 1989); J.F. Brown, *Surge to Freedom. The End of Communist Rule in Eastern Europe* (Adamantine Press, London, 1991).
3. Perioada în care acesta a condus partidul este discutată de Ghiță Ionescu, *Communism in Rumania, 1944–1962* (Oxford University Press, London, 1964), și de Tismăneanu, în *Stalinism for All Seasons*.
4. Brown, *Surge to Freedom*, p. 202.

1. Anii timpurii ai Partidului Comunist Român (1921–1944)

1. Vladimir Tismăneanu, *Stalinism for All Seasons. A Political History of Romanian Communism* (University of California Press, Berkeley, Los Angeles, London, 2003), p. 39.
2. Două studii esențiale despre Garda de Fier: Francisco Veiga, *La mística del ultranacionalismo. Historia de la Guardia de Hierro, Rumania, 1919–1941* (Universitat Autònoma de Barcelona, Bellaterra, 1989), tradus în română ca *Istoria Gărzii de Fier, 1919–1941. Mistica ultranaționalismului* (tr. Marian Ștefănescu, Humanitas, București, 1993), și Armin Heinen, *Die Legion „Erzengel Michael" in Rumänien Soziale Bewegung und Politische Organisation* (R. Oldenbourg Verlag, München, 1986) [v. și *Legiunea „Arhanghelul Mihail", mișcare socială și organizație politică. O contribuție la problema fascismului internațional*, tr. Cornelia și Delia Eșianu, contr. șt. Florea Ioncioaia, Humanitas, București, 1999]. Vezi și A. Heinen și O.J. Schmitt (eds), *Inszenierte Gegenmacht von rechts. Die „Legion Erzengel Michael" in Rumänien 1918–1938* (R. Oldenbourg Verlag, München, 2013); Constantin Iordachi, *Charisma, Politics and Violence. The Legion of the „Archangel Michael" in Inter-war Romania* (Trondheim Studies on East European Cultures and Societies, nr. 15, Trondheim, Norvegia, 2004); Roland Clark, *Holy Legionary Youth. Fascist Activism in Interwar Romania* (Cornell University Press, Ithaca, New York, 2015) și Raul Cârstocea, „Uneasy Twins? The Entangled Histories of Jewish Emancipation and Anti-Semitism in Romania and Hungary, 1866–1913", *Slovo 21* (2009), pp. 64–85.
3. Până la intrarea în legalitate la 23 august 1944, Partidul Comunist Român a fost cunoscut sub denumirea dată de Comintern, de „Partidul Comunist din România". Pentru istoria timpurie a partidului, vezi: Tismăneanu, *Stalinism for All Seasons*,

pp. 37–84; Ghiță Ionescu, *Communism in Rumania, 1944–1962* (Royal Institute of International Affairs, Oxford University Press, London, 1964), pp. 1–28; Robert R. King, *History of the Romanian Communist Party* (Hoover Institution Press, Stanford, 1980), pp. 9–38 și Michael Shafir, *Romania. Politics, Economics and Society* (Frances Pinter, London, 1985), pp. 9–28.

4. Ginerele lui Marcel Pauker, Gheorghe Brătescu, a selectat materiale de la Centrul Rus pentru Conservarea și Studiul Documentelor de Istorie Contemporană referitoare la Pauker și le-a publicat în G. Brătescu (coord.), *O anchetă stalinistă (1937–1938). Lichidarea lui Marcel Pauker* (Univers Enciclopedic, București, 1995). Materialele includ 400 de pagini autobiografice scrise în octombrie și noiembrie 1937 de Pauker, cu mâna lui, pe când era arestat la Moscova.
5. Ionescu, *Communism in Romania*, p. 19.
6. Shafir, *Romania. Politics, Economics and Society*, pp. 22–23.
7. Mary Ellen Fischer, *Nicolae Ceaușescu. A Study in Political Leadership* (Lynne Rienner, Boulder, 1989), p. 20. Pentru consecvență, mă voi referi la partid, în toată această perioadă, sub numele de Partidul Comunist Român.
8. Tismăneanu, *Stalinism for All Seasons*, p. 284, nota 72.
9. Shafir, *Romania, Politics, Economics and Society*, p. 24.
10. Mary Ellen Fischer, *Nicolae Ceaușescu*, p. 16, care citează G.D. Jackson, *Comintern and Peasant in Eastern Europe, 1919–1930* (Columbia University Press, New York, 1966), p. 254.
11. Nici măcar documentele-cheie ale partidului nu erau redactate în română, ci în germană sau rusă – de exemplu, „autocritica" lui Marcel Pauker, adresată Comitetului Central al partidului în mai 1932; vezi *Lichidarea lui Marcel Pauker*, pp. 304–306.
12. Pentru o notă biografică despre Ștefanov, vezi Dennis Deletant, *Communist Terror in Romania. Gheorghiu-Dej and the Police State, 1948–1965* (Hurst and Co., London, 1999), p. 2, nota 3.
13. Numărul de membri ai PCR a fost, între 1925 și 1937, următorul:

    1925 1.661
    1926 1.500
    1927 300
    1928 500
    1929 461
    1930 700
    1936 1.083
    1937 1.635.

    Compoziția etnică din 1933 era: 440 de maghiari, 375 de români, 300 de evrei, 140 de bulgari, 100 de ruși, 70 de moldoveni, 70 de ucraineni, 170 – alții (dosarele Cominternului din RGASPI – Rossiiskii Gosudarstvennîi Arhiv Sotialnoi I Politiceskoi Istorii, Arhiva de Stat Rusă pentru Istorie Socială și Politică, fostă RTsKhIDNI, Centrul Rus pentru Conservarea și Studiul Documentelor de Istorie Contemporană, fond 495, opis, 25, dos. 744; îi sunt recunoscător profesorului Ioan Chiper de la Institutul de Istorie „Nicolae Iorga" pentru această informație).
14. Shafir, *Romania, Politics, Economics and Society*, p. 26.
15. Vezi notele biografice.
16. Din cauza anilor de închisoare, viața personală a lui Gheorghiu-Dej a fost plină de probleme. În 1927, s-a căsătorit cu Maria Alexe, fiica unui negustor din Galați. Cuplul a avut două fiice, Vasilica (Lica), născută la Galați pe 28 august 1928 și decedată la București pe 15 martie 1987, și Constantina (Tanți), născută la Galați pe 23 aprilie 1931, care se presupune că a murit în anul 2000. În 1933, Maria a divorțat de el și s-a recăsătorit ulterior. În noiembrie 1938, conform unui raport al poliției, Gheorghiu-Dej a cerut partidului permisiunea de a se căsători

cu Elena Sârbu, activistă comunistă, însă și-a retras mai apoi cererea (J. Enache, „Căsătorii, divorțuri, iubiri copii și nepoți", *Dosarele istoriei*, vol. 3, nr. 3, 1997, p. 11). Maria era, se pare, o băutoare învederată, așa că după eliberarea din lagăr, Dej a preluat custodia celor două fete. Nu s-a recăsătorit. Lica Gheorghiu și-a făcut un nume ca actriță, apărând în câteva filme românești din prima parte a anilor 1960. A fost căsătorită de două ori, prima oară cu Marcel Popescu, pe care Gheorghiu-Dej l-a făcut ministru al comerțului exterior (19 martie 1957–15 august 1959). După moartea lui Dej, a fost vicepreședinte al Camerei de Comerț. A murit în 1979. Lica și Marcel au avut doi copii: Sanda, născută în 1950, și Camelia, născută în 1955. La sfârșitul anilor 1950, Lica a început o relație cu un doctor pe nume Gheorghe Plăcințeanu. Relația lor a provocat furia lui Dej, iar el i-a ordonat lui Alexandru Drăghici, ministrul de interne, să scape de doctor. I-au fost aduse acuzații de revoltă născocite, pentru care a fost găsit vinovat și condamnat la zece ani de închisoare. După ce a făcut tuberculoză, i s-a refuzat tratamentul în închisoare și a murit, se crede, pe 30 aprilie 1961. Lica a divorțat de Popescu și s-a măritat cu Gheorghe Rădoi, care era, la vremea respectivă, director al fabricii de tractoare Steagul Roșu din Brașov. Tanți, fiica mai mică, a urmat studii de inginerie și a devenit lector la Politehnica din București. În 1953, a cunoscut un cântăreț de muzică ușoară, Cezar Grigoriu. Dej a fost nemulțumit și de această relație și în 1956 a ordonat arestarea lui Grigoriu. Cântărețul a fost interogat și bătut de Isidor Hollinger, șeful direcției contrainformații a Securității, acuzat că ar fi agent anglo-american. A fost eliberat după 24 de ore și i s-a spus de către Hollinger să-și pună absența pe seama unei beții. Tanți s-a căsătorit, ulterior, cu Stamate Popescu, sculptor, cu care a avut o fiică (M. Oprea, „Lica și Tanți Dej se iubeau cu doi burgheji", *Cuvântul*, 25–31 mai 1992).

17. Soția lui divorțase de el cu un an înainte, după care s-a căsătorit cu un polițist. Mircea Chirițoiu, „Radiografia unui stalinist", *Dosarele istoriei*, vol. 3, nr. 3 (1997), pp. 4–5 și Fischer, *Nicolae Ceaușescu*, p. 23.
18. Fischer, *Nicolae Ceaușescu*, p. 23.
19. Olimpiu Matichescu, *Doftana. Simbol al eroismului revoluționar* (Editura Politică, București, 1979), pp. 12–13.
20. Interviu al autorului cu Gheorghe Apostol, 7 mai 1990.
21. Mircea Bălănescu, asistent al lui Ștefan Foriș, relata cum ținea acesta legătura cu Gheorghiu-Dej: folosind tinere femei, cunoscute ca *tehnice*, în chip de curieri. Lor le erau date scrisorile de la Foriș de către Bălănescu, pentru livrarea către Iosif Șraier, reprezentantul legal al lui Dej, care i le ducea clientului la Doftana (interviu cu Bălănescu, TVR 1, 28 iulie 1994).
22. Scrisoare a lui Mircea Oprișan către autor, 3 ianuarie 1996. Oprișan, care îl cunoștea pe Gheorghiu-Dej din perioada în care se aflase la Caransebeș, mai scria că acesta a învățat și ceva idiș de la Simion Ziegler, un avocat care i-a devenit prieten apropiat și i-a servit ca secretar personal atunci când a ajuns ministru.
23. Pentru această zonă biografică în mare parte anecdotică a Anei vezi Marius Mircu, *Dosar Ana Pauker* (Gutenberg, București, 1991), pp. 12–23. O altă sursă o plasează la Buhuși, în nordul Moldovei, ca profesoară (Corneliu Coposu, *Dialoguri cu Vartan Arachelian* (Anastasia, București, 1992, p. 63). O notă biografică amănunțită este dată de Tismăneanu, *Stalinism for All Seasons*, pp. 264–265.
24. Coposu, *Dialoguri*, p. 63.
25. Mircu, *Dosar Ana Pauker*, p. 43.
26. Ion Gheorghe Maurer (1902–2000) s-a născut la București. Mama lui era română, dar tatăl lui venea din Alsacia și devenise, în România, tutorele de franceză al prințului Carol (ulterior, regele Carol II). După ce a studiat dreptul la Universitatea din București, Maurer a intrat în Barou. A dobândit simpatii

marxiste și a compărut adesea în instanță în apărarea comuniștilor. Conform propriei mărturii, a intrat în partid „cândva, înainte de 1936". Vezi Lavinia Betea, *Maurer și lumea de ieri* (Fundația Culturală Ion Slavici, Arad, 1995), p. 13. Pentru o bibliografie mai detaliată, v. Tismăneanu, *Stalinism for All Seasons*, pp. 262–263.

27. Detalii relatate de Codreanu lui Archibald Gibson, corespondent al Kemsley Newspapers, în 1945, și consemnate în hârtiile private ale lui Gibson (văzute de autor, prin amabilitatea văduvei acestuia).
28. Dobrogeanu-Gherea a fost executat pe 4 decembrie 1937 în închisoarea Lubianka din Moscova. Pentru o biografie a lui Fabian, vezi *Anale de istorie*, vol. 16, 1970, nr. 6, p. 174.
29. *Voluntari români in Spania, 1936–1936*, ed. Gheorghe Adorian *et al.* (Editura Politică, București, 1971). Îi sunt recunoscător lui Mihail Florescu pentru că mi-a oferit un exemplar al acestui volum. Despre Roman se presupune că a călătorit din sudul Franței la Paris, de unde ambasada sovietică i-a aranjat deplasarea la Leningrad prin Le Havre (interviu al autorului cu Eduard Mezincescu, 16 iunie 1994).
30. Detalii despre această corespondență și despre relațiile dintre Comintern și Partidul Comunist Român din această perioadă pot fi găsite în T.A. Pokivailova, „1939–1940. «Cominternul și Partidul Comunist din România»", *Magazin istoric*, vol. 31, nr. 3 (martie 1997), pp. 45–48.
31. Henry L. Roberts, *Rumania. Political Problems of an Agrarian State* (Yale University Press, New Haven, 1951), p. 258.
32. Dosare Comintern de la RGASPI – Rossiiskii Gosudarstvennîi Arhiv Soțialnoi i Politiceskoi Istorii, Arhiva de Stat Rusă pentru Istorie Socială și Politică, fostă RTsKhIDNI, Centrul Rus pentru Conservarea și Studiul Documentelor de Istorie Contemporană, fond 495, opis 25, dos. 744; îi sunt recunoscător prof. Ioan Chiper de la Institutul de Istorie „Nicolae Iorga" pentru această informație.
33. 1953 mai 20. Proces-verbal al interogatoriului lui Teohari Georgescu privind deplasarea și activitatea delegației PC (Șt. Foriș, T. Georgescu) în URSS în 1940, în Dan Cătănuș, Ioan Chiper, *Cazul Ștefan Foriș* (Vremea, București, 1999), pp. 160–161. Georgescu s-a născut la 31 ianuarie 1908 la București. După patru ani de școală primară, a devenit ucenic tipograf, iar în 1923 a fost cooptat în tipografia Cartea Românească. În 1928, a intrat în sindicatul tipografilor și a contribuit la organizarea unei greve. Rolul lui în această acțiune l-a adus în atenția Siguranței, care l-a plasat sub supraveghere. În anul următor, a intrat în Partidul Comunist. În noiembrie 1933, a fost arestat pentru distribuirea de manifeste comuniste și deținut timp de câteva luni, înainte de a fi eliberat din „lipsă de probe". A fost arestat din nou în iunie 1934 pentru activitate comunistă, dar eliberat pe cauțiune. Și, din nou, la Ploiești, în ianuarie 1935, pentru că nu se prezentase la termenul fixat de instanță și deținut timp de câteva luni, fiind eliberat până la stabilirea datei procesului. Acesta din urmă a fost amânat de cel puțin zece ori între 1937 și 1940, când a fost condamnat, în cele din urmă, la două luni de închisoare. Între 1937 și 1938 a lucrat ca tipograf pentru ziarul *Adevărul* și Imprimeria Națională. În august 1940, a fost trimis la Moscova pentru a primi instrucțiuni de la NKVD, la ordinele lui Gheorghi Dimitrov, secretar al Cominternului, cu privire la încifrarea mesajelor și folosirea unei tehnici speciale de scriere a acestora pe sticlă. A fost iarăși arestat în aprilie 1941, ca parte din celula partidului din București condusă de Iosif Chișinevschi (Roitman) și condamnat, în mai, la zece ani de închisoare. Prima parte a sentinței a executat-o la închisoarea din Caransebeș. În aprilie 1942, a fost mutat la închisoarea din Văcărești pentru a lucra la imprimerie, iar apoi, la sfârșitul lui august, a fost trimis din nou la Caransebeș, unde a rămas până când a fost eliberat, la sfârșitul lui august 1944 (Arhiva Serviciului Român de Securitate, abreviată în

continuare ASRI, fond Y, dosar 40.009, vol. 21, pp. 111–137). Această arhivă a fost transferată Arhivei Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității, ACNSAS, și este în proces de recatalogare. Este motivul pentru care am reținut coordonatele originare). Pentru Georgescu, v și Andrei Șiperco (ed.), *Confesiunile elitei comuniste. România, 1944–1965*, vol. 2 (Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, București, 2015), pp. 337–412.

34. Foriș s-a născut pe 9 mai 1892, în satul Tărlungeni de lângă Brașov, care se afla la vremea respectivă în Imperiul Austro-Ungar. În septembrie 1919, după ce a obținut o licență în fizică și matematică la Universitatea din Budapesta, s-a întors la Brașov și a intrat în redacția ziarului socialist de limbă maghiară *Munkás* (*Muncitorul*). A fost cooptat în Partidul Comunist în 1921, iar în anul următor s-a mutat la București, unde, după interzicerea PCR, a activat ca agitator. În 1926, a devenit secretar al Ajutorului Roșu, secțiunea românească a Organizației de Ajutorare a Luptătorilor Revoluției, controlată de Comintern și cunoscută sub inițialele MOPR (Mejdunarodnaia organizația poomșci borțam revoliuții). MOPR oferea hrană și asistență legală activiștilor din închisoare. În 1927, Foriș a fost cooptat ca membru al Comitetului Central, iar în anul următor a luat parte la al patrulea congres al partidului. A fost arestat în iulie 1928, dar deteriorarea rapidă a stării de sănătate a dus la eliberarea lui, așa încât a reușit să ajungă la Moscova. La sfârșitul lui 1930, s-a întors în România, pentru a fi din nou arestat pe 26 august 1931. Eliberat în 1935, a fost numit în 1938 în secretariatul Comitetului Central, iar în februarie 1940 a fost convocat de Comintern la Moscova, de unde s-a întors în decembrie ca secretar general al partidului (A.G. Savu, „Ștefan Foriș. Schiță pentru o viitoare biografie", *Magazin istoric*, nr. 7, 1968, pp. 53–58). Această ediție a revistei a fost retrasă din circulație de autorități la puțină vreme după apariție din cauza articolului despre Foriș. Îi sunt recunoscător lui Marian Ștefan pentru că mi-a oferit un exemplar. V. și N.I. Florea, „Ștefan Foriș", *Anale de istorie*, vol. 18, nr. 3 (1972), pp. 150–153.

35. O evaluare a lui Georgescu, realizată de misiunea politică britanică în 1946, aruncă o lumină interesantă asupra familiei acestuia: „Câteva rapoarte de încredere afirmă că, deși botezat ortodox, Georgescu este de origine evreiască, iar numele lui real este Burah Tescovici. Căsătorit pentru a doua oară cu evreica Eugenia Samoilă, fostă croitoreasă. Are o fiică. Familia lui oferă un exemplu interesant de nepotism. Este cumnatul generalului Nicolae Pârvulescu, subsecretar al Rezervelor, care prin Georgescu a intrat în contact cu comuniștii. Are un frate care este șeful poliției celui de-al 31-lea district al Bucureștiului. Soția lui are doi frați, dintre care unul a fost șeful de presă al Tribunalului Poporului în timpul proceselor criminalilor de război, în timp ce al doilea a pus în ianuarie 1946, la întoarcerea din Rusia, bazele unui birou de informații al poliției numit «Biroul Documentar»" (The National Archives, Kew, denumite în continuare TNA, FO 371/59190/R7847/6181/37). Generalul Pârvulescu a fost numit secretar general al Poliției de către Georgescu pe 6 martie 1945. Fiindcă era nesatisfăcut de postul primit, i s-a oferit cel de subsecretar al Ministerului Rezervelor în vara lui 1945.

36. Pentru o biografie a lui Răutu, vezi Tismăneanu, *Stalinism for All Seasons*, pp. 267–268.

37. Bârlădeanu s-a născut la Comrat, în Basarabia, în 1911. A absolvit gimnaziul la Iași, iar în 1932 a fost cooptat ca lector de economie politică la Universitatea din Iași. Pare să fi fost activ în Partidul Național Țărănesc în această epocă, deoarece Corneliu Coposu, liderul de tineret al acestuia, își amintește că Bârlădeanu i-a fost prezentat într-o vizită făcută în oraș (Coposu, *Dialoguri*, p. 67). Bârlădeanu a admis că a fost comunist încă din studenție, dar a flirtat cu PNȚ, după care a renunțat la ultimul din cauza modului cum a gestionat grevele de la Grivița. Anexarea sovietică a Basarabiei l-a prins acolo, în vacanță, în casa mamei lui,

așa că a rămas în această provincie. A lucrat la un institut de economie din Chișinău până la izbucnirea războiului, în 1941, când a fost evacuat în Kazahstan. Vederea slabă l-a salvat de înrolare, așa că a fost trimis la o mină de cărbuni din Karaganda timp de câteva luni, înainte de a reuși să-l convingă pe un șef de partid local să îl repartizeze la o școală secundară din oraș pentru a preda matematica. În 1943, a fost trimis la Moscova pentru studii doctorale, după care s-a întors în România în 1946. Șederea neobișnuit de lungă a lui Bârlădeanu în Uniunea Sovietică a dus la speculații că e de fapt rus și membru al Partidului Comunist al Uniunii Sovietice, dar Bârlădeanu le-a negat, susținând că a intrat în Partidul Comunist Român în 1946 (Betea, *Maurer și lumea de ieri*, pp. 289–290).

38. Vasile Luca este numele românizat al lui László Luca, maghiar născut în comuna Catalina din județul Covasna, pe 8 iunie 1898. Și-a pierdut părinții la vârsta de șapte ani și a fost plasat într-un orfelinat din Sibiu. La 13 ani, a devenit ucenic al unui lăcătuș local. În 1915, a obținut o slujbă la atelierele căilor ferate, în Brașov, dar la sfârșitul anului a fost convocat în armata austro-ungară și trimis pe front. În 1919, ca recrut al armatei române, a luat parte la campania împotriva Republicii Sovietice Ungare a lui Béla Kun. Și-a reluat serviciul la căile ferate la sfârșitul anului, când a intrat și în mișcarea sindicală. În 1924, a devenit secretar regional al partidului comunist, la Brașov. Arestat în același an pentru apartenența la o organizație ilegală, și-a petrecut trei ani în închisoare. În 1928, a fost ales în Comitetul Central al partidului. În urma luptelor interne din partid, a fost trimis la munca de jos, în Moldova. În 1933, a fost arestat pentru organizarea de activități sindicale, judecat și trimis la închisoare cinci ani. După eliberarea din detenție a fost cooptat în Comitetul Central al Partidului și însărcinat cu prezentarea unui raport despre activitatea acestuia din urmă în fața Cominternului. Pe 4 aprilie 1940, a fost prins încercând să treacă frontiera în Uniunea Sovietică și luat în custodie la Cernăuți. A fost eliberat din custodie după ocuparea sovietică a provinciei, la sfârșitul lui iunie („Documentarul referitor la procesul privind pe Vasile Luca", *Arhivele Naționale Istorice Centrale*, abreviate de acum încolo „ANIC", *Arhiva Comitetului Executiv al CC al PCR*, nr. 264/19, 18.02.1972; îi sunt recunoscător lui Marius Oprea pentru localizarea acestui document).

39. În virtutea prezenței pe teritoriul sovietic, lui Luca i s-a oferit dreptul de a cere cetățenia sovietică, de care el s-a prevalat. Și-a petrecut următorii patru ani la Moscova, lucrând pentru secțiunea română a Radio Moscova și pentru postul românesc susținut de Comintern România liberă (Ionescu, *Communism in Romania*, p. 353); v. și Gheorghe Buzatu („Cominterniștii români se pregătesc", *Magazin istoric*, vol. 28, nr. 2, februarie 1994, pp. 41–42). Buzatu a consultat la Moscova un registru aparținând Anei Pauker, care conținea numele a 185 de comuniști români care își căutaseră refugiu în Uniunea Sovietică în timpul războiului.

40. Prima tabără vizitată de Pauker, în iulie 1943, a fost Oranki (v. N. Fuiorea, *Divizia stalinistă „Tudor Vladimirescu" în umbra steagului roșu*, Pan-Arcadia, București, 1992, p. 17). Două divizii armate, Tudor Vladimirescu și Horia, Cloșca și Crișan, au fost formate în octombrie 1943 și respectiv în aprilie 1945 din prizonieri români de război în Uniunea Sovietică. Ele au fost organizate după modelul sovietic, în care obediența politică față de Partidul Comunist era esențială. Dependența de partid era asigurată de un comitet politic care avea pentru Divizia Tudor Vladimirescu următoarea componență: maiorul Ștefan Iordanov, ofițer politic al diviziei; maiorul Dumitru Petrescu, șef al secțiunii de educație și cultură; căpitanul Mihai Burcă, ofițer politic la Regimentul I infanterie; căpitanul Dumitru Coliu, ofițer politic la Regimentul II infanterie; căpitanul Gheorghe Stoica, ofițer politic la Regimentul III infanterie; căpitanul Petre Borilă, ofițer politic la Regimentul I artilerie; căpitanul Sergiu Sevcenko, ofițer politic

la Batalionul antitanc; Alexandru Paraschiv, ofițer politic la secțiunea de recunoaștere; Ștefan Rab, ofițer politic la compania de semnalizare. Toți erau comuniști cărora li se conferiseră grade militare. Petrescu și Stoica luaseră parte, împreună cu Ana Pauker, la conferința ținută pe 3–4 septembrie 1943 la Krasnogorsk, unde fuseseră decise o serie de măsuri gândite pentru a „îmbunătăți activitatea antifascistă" în taberele de prizonieri. Cea mai importantă dintre acestea a fost înființarea, o lună mai târziu, a Diviziei Tudor Vladimirescu cu prizonieri din diferite tabere. Ei au fost încurajați să se alăture la instigarea Anei Pauker, a lui Vasile Luca și a altor comuniști români aflați în Uniunea Sovietică. Colonelul Nicolae Cambrea, prizonier și el, a fost numit comandantul diviziei. Înaltul Comandament Sovietic a hotărât să mobilizeze divizia pentru ziua de 29 martie 1944, iar în acea zi, generalii Kovalenko și Melnikov au vizitat-o. A fost luată decizia ca depunerea jurământului să fie făcută pe 30 martie. Acesta includea promisiunea de a păstra „cu sfințenie frăția de arme cu Armata Roșie" și de a lupta „pentru o prietenie trainică [...] pentru distrugerea dușmanului comun, Germania hitleristă" (A.D. Duțu, „Politizarea armatei române", *Dosarele istoriei*, vol. 1, nr. 4, 1996, p. 30). Cu toate acestea, caracterul problematic al unor eventuale contacte cu unități românești i-a făcut pe sovietici să țină unitatea departe de linia frontului. Ea a fost mutată la Vapniarka, în Transnistria, iar pe 9 mai a fost vizitată din nou de Ana Pauker și Vasile Luca. Lovitura de stat din 23 august a eliminat riscul unei confruntări directe dintre divizie și forțele românești, așa că acesteia i s-a ordonat să se deplaseze direct la București. În acest scop, i s-au furnizat 150 de camioane, iar pe 30 august, unitățile avansate ale diviziei au intrat în București. Maiorul Dumitru Petrescu i-a contactat imediat pe Gheorghiu-Dej și pe alți lideri comuniști. Divizia a plecat apoi la luptă ca parte a Armatei Roșii, în Transilvania, Ungaria și Slovacia. După ce a fost trecută în rezervă pe 20 martie 1945, a fost retrasă din operațiuni și trimisă cu trenul la București, unde a fost primită de Gheorghiu-Dej. Aproape 1.000 de ofițeri și soldați ai diviziei au fost selecționați pentru pregătirea de către activiștii de partid. Pe 26 aprilie, aceștia au fost încorporați în armata română, promovați și decorați. La începutul lui mai, 986 dintre ei au fost trimiși în unități de pe front, unde au fost instalați în posturile nou create de ofițeri politici. Pe 8 mai 1945, a fost înființat un nou for de comandă, căruia îi erau subordonați: Direcția Superioară pentru Educație, Cultură și Propagandă a Armatei. Acesta a fost instrumentul prin care și-a impus partidul comunist politica în armată. A doua divizie de voluntari români, Horia, Cloșca și Crișan, a fost formată la Kotovsk, în Uniunea Sovietică, pe 12 aprilie 1945, la ordinul lui Stalin. Comandantul ei era generalul Mihail Lascăr, care fusese luat prizonier la Stalingrad. Divizia a primit un consilier sovietic, în persoana colonelului Novikov Stepanovici, căruia i s-a dat sarcina de „a ajuta la cunoașterea armamentului". Ofițer politic era locotenent-colonelul Dumitru Petrescu, care îndeplinise aceeași funcție în Divizia Tudor Vladimirescu, în timp ce șeful pentru educație și cultură era maiorul Valter Roman. Misiunea diviziei era, în cuvintele lui Lascăr, „să fie model care să servească la organizarea întregii armate române pentru a clădi o armată nouă cu un spirit nou, Armata Democratică Română" (A.D. Duțu, „Politizarea...", p. 3). Divizia Horia, Cloșca și Crișan a fost și ea integrată, împreună cu Tudor Vladimirescu, în armata română pe 15 august 1945.

41. Comuniștii închiși fuseseră mutați la Caransebeș în noiembrie 1940, după ce închisoarea din Doftana fusese distrusă de cutremur. În jur de 26.000 de polonezi, dintre care 15.000 de civili, erau la vremea respectivă internați, conform surselor de arhivă românești, în mai multe localități din România, incluzând și Târgu Jiu, după exodul provocat de atacul de pe 17 septembrie al lui Stalin, care nu fusese precedat de o declarație formală de război (v. *Refugiații polonezi în România, 1939–1947. Documente din Arhivele Naționale ale României / Polscy*

uchodźcy w Rumunii 1939–1947. Dokumenty z Narodowych Archiwów Rumunii, 2 volume, Arhivele Naționale ale României, Institutul Memoriei Naționale, Comisia pentru Condamnarea Crimelor împotriva Națiunii Poloneze, București / Varșovia, 2013).

42. „Grupul din închisoare" îi includea pe Gheorghe Apostol, Nicolae Ceaușescu, Iosif Chișinevschi, Miron Constantinescu, Alexandru Drăghici, Teohari Georgescu și Alexandru Moghioroș. Statutul de lider al grupului din închisoare al lui Gheorghiu-Dej a fost inițial contestat. Pavel Câmpeanu, tânăr comunist închis la Caransebeș, își amintea cum trei dintre deținuți, Ion Mețiu, Tănase Bratosin și Virgil Fulgescu, muncitori feroviari și ei, au încercat fără succes să preia de la Dej conducerea facțiunii comuniste din închisoare (Pavel Câmpeanu, „Note asupra PCR în anii 40–50", *Sfera politicii*, vol. 1, nr. 2, ianuarie 1993, p. 18).
43. În vara lui 1941, Antonescu dăduse ordinul ca în cazul în care comuniștii vor săvârși orice fel de act de sabotaj, să fie împușcați 20 de comuniști evrei și cinci comuniști neevrei. Au urmat arestări ocazionale ale unor persoane care distribuiseră materiale comuniste de propagandă împotriva regimului Antonescu. Într-un raport din 18 august 1942, șeful Poliției București, generalul Pălăngeanu, a declarat că în ianuarie 1942 cinci tipografi fuseseră arestați pentru imprimarea și distribuția unei broșuri comuniste care lua în râs guvernul român. Liderul lor fusese condamnat la moarte. La o dată ulterioară fuseseră arestați alți opt tipografi, pentru imprimarea și distribuirea unui discurs al lui Stalin. Doi au primit pedeapsa cu moartea (ANIC, Ministerul Afacerilor Interne, Procesul lui Antonescu, dosar 40.010, vol. 8, p. 103).
44. Născut pe 19 martie 1907 la Dobrici, în regiunea bulgărească a Dobrogei, Gheorghe a intrat în 1927 în Organizația Revoluționară Bulgară, parte a mișcării comuniste mai largi din Balcani. În 1940, a devenit membru al comitetului pe Dobrogea al Partidului Comunist Român, iar în 1941, secretar pe județul Ilfov. A fost arestat pe 19 mai 1942. Acuzația adusă la proces a fost „crimă împotriva siguranței statului", iar rapoartele poliției arată că aceasta s-a bazat pe dovezi referitoare la faptul că primise instrucțiuni din partea consulatului sovietic de la Varna, prin agenți sovietici intermediari, să ducă la capăt acte de sabotaj industrial în mai multe locuri din București (v. Mihai Burcea, „Judecarea comuniștilor în timpul războiului. Procesul lui Petre Gheorghe", în Adrian Cioroianu (ed.), *Comuniștii înainte de comunism. Procese și condamnări*, Editura Universității din București, 2014, p. 370).
45. Pe când se afla la Caransebeș, Gheorghiu-Dej a reușit să intre în grațiile guvernatorului, Constantin Dobrian, care i-a permis să asculte radioul, și astfel să urmărească evoluția războiului (scrisoare către autor a lui Mircea Oprișan, 3 ianuarie 1996).
46. Tarifele lui Zlătescu variau de la caz la caz, de la echivalentul a 15 lire sterline (în prețuri din 1945) pentru cinci sau șase zile de „permisie" la București sau o convorbire telefonică în capitală, la 5 lire pentru permisiunea de a primi un vizitator sau de a pleca la Târgu Jiu și la 3 lire pentru trimiterea unei scrisori prin mesager privat. Corbu fusese educat la Glasgow High School and University, lucrase pe un șantier naval scoțian ca inginer, trăise în Marea Britanie timp de 29 de ani și se însurase cu o englezoaică. Nu reușise să plece din România înainte de izbucnirea războiului dintre Marea Britanie și România în decembrie 1941, așa că fusese internat.
47. După o ceartă cu Zlătescu, Corbu a fost trimis la muncă silnică, la calea ferată Târgu Jiu–Petroșani. A fost încartiruit alături de alți 50 de internați într-o baracă de trei pe zece metri și a ajutat la săparea a opt tunele prin stâncă dură. Un anume locotenent Trepăduș, care dirija echipele, se comporta, după spusele lui Corbu, brutal cu comuniștii evrei.

Corbu a văzut un evreu legat de o cruce și lăsat afară, pe un ger crâncen, timp de 24 de ore, și a mai fost martor al unor bătăi administrate evreilor, dintre care unii au decedat (Consemnări din hârtiile private ale lui Archibald Gibson, corespondentul *The Times* în România între 1928 și 1940). Abuzurile lui Zlătescu au intrat în atenția Ministerului de Interne, iar acesta a fost demis, fiind înlocuit cu colonelul Șerban Leoveanu, care însă le-a continuat, conform altor internați. Un tribunal al poporului i-a condamnat pe 22 mai 1945 pe Zlătescu și Trepăduș la moarte și, respectiv, închisoare pe viață. Câteva zile mai târziu, sentința lui Zlătescu a fost comutată în închisoare pe viață.

48. Cu excepția lui Iosif Chișinevschi (Roitman), care a rămas în Caransebeș. Născut în 1905 în Basarabia, se crede că Chișinevschi și-a făcut studiile la academia Partidului Comunist din Moscova, la finalul anilor 1920. A fost arestat în 1941, pe când era șef al unei celule comuniste, și trimis în închisoarea de la Caransebeș. A scăpat de deportarea în Transnistria fiindcă numai evreii cu sentințe mai mici de 10 ani au fost trimiși în această regiune, în timp ce cei cu condamnări mai mari, precum Chișinevschi, Simion Zeiger și Radu Mănescu, au rămas la Caransebeș până la eliberarea lor, pe 23 august 1944 (v. Pavel Câmpeanu, „Pe marginea unei recenzii. Mistere și pseudo-mistere din istoria PCR", *22*, nr. 34 (23–30 august 1995), p. 12.
49. Numărul persoanelor deținute la Vapniarka pe 5 mai 1943 era de 1.312, dintre care 1.092 evrei și 198 de creștini. Restul de 22 erau clasificați drept criminali și erau creștini. Dintre evrei, 835 erau bărbați, 136, femei și cinci, copii (Arhiva Ministerului român de Interne, pachetul 91, dosarul 569, p. 445).
50. *Evreii din România între anii 1940–1944*, vol. IV, *1943–1944. Bilanțul tragediei – renașterea speranței*, ed. Ion Șerbănescu, Hasefer, București,1998, pp. 356–357.
51. Mărturia din instanță a maiorului Ștefan Mihăilescu, comandantul Legiunii de Jandarmi de la Rîbnița, dată în martie 1945, United States Holocaust Memorial Museum (denumit în continuare USHMM), RG.25.004M, reel 30, file 40.013, vol. 6, p. 340.
52. USMHH, RG.25.004M, reel 30, file 40.013, vol. 6, p. 428.
53. Mărturia din instanță a lui Walter Isac, unul dintre supraviețuitorii masacrului (USHMM, RG.25.004M, reel 30, file 40.013, vol. 6, p. 379). V. și *Evreii din România între anii 1940–1944*, vol. IV, *1943–1944. Bilanțul tragediei – renașterea speranței*, ed. Ion Șerbănescu, Hasefer, București,1998, pp. 299–300.
54. Dora Litani, *Transnistria* (Tel Aviv, 1981), p. 77; *Evreii din România între anii 1940–1944*, vol. IV, pp. 299–300.
55. Gheorghiu-Dej vorbea totdeauna cu multă animozitate despre Foriș, fiindcă îl considera agent al Siguranței. Își formase această părere după o experiență pe care o avusese în închisoarea Doftana, în 1940, când, după Alexandru Bârlădeanu, Gheorghiu-Dej îi spusese avocatului lui, Ion Gheorghe Maurer, că voia să evadeze din închisoare. Maurer nu i-a transmis dorințele lui Gheorghiu-Dej decât lui Foriș. Gheorghiu-Dej a fost convocat câteva zile mai târziu de comandantul închisorii, care i-a spus că auzise că voia să evadeze (interviu al autorului cu Alexandru Bârlădeanu, 8 august 1996). La o examinare încrucișată la procesul lui cu Pătrășcanu, în aprilie 1954, Koffler a declarat că omul din spatele arestării a peste 60 de activiști comuniști în 1942 era un oarecare Melinte, care era secretarul organizației partidului din Ilfov. După ce a ispășit o condamnare de șase luni în 1941, Melinte a fost readus în această poziție, chiar dacă, susținea Koffler, se știa că este informator al poliției – v. *Principiul bumerangului. Documente ale procesului Lucrețiu Pătrășcanu* (Vremea, București, 1996), p. 576.
56. Interviu al autorului cu Eduard Mezincescu, 16 iunie 1994.
57. Mezincescu, „Polemici", p. 2.
58. Gheorghiu-Dej a dat vina pe Foriș pentru un șir de arestări care subminaseră activitatea partidului încă din 1940 (Mezincescu, „Polemici", p. 2). La prima

vedere, pe Foriș și adjunctul lui, Remus Koffler, nu părea să-i lege nimic de ele, fiindcă arestările fuseseră rezultatul fie al strădaniilor Siguranței, fie al inepției activiștilor înșiși, fie al informațiilor furnizate de informatorii din partid. Totuși, la procesul lui Koffler și Pătrășcanu, în aprilie 1954, cei doi, împreună cu Foriș, au fost acuzați de faptul că păstraseră informatori bine cunoscuți ai poliției în poziții-cheie ale partidului, iar aceștia divulgaseră mult din activitatea lui către Siguranță (Deletant, *Communist Terror*, p. 32).

59. V. nota biografică despre Bodnăraș în Deletant, *Communist Terror in Romania*, anexa 1. „Relatarea de către Emil Bodnăraș a acțiunilor sale dintre noiembrie 1942 și aprilie 1944", pp. 297–308. Foriș a fost păstrat până în ianuarie 1945. A fost arestat de Siguranța comunistă pe 9 iunie 1945 și omorât în bătaie cu o bară de fier în vara lui 1946 (N.I. Florea, „Ștefan Foriș", *Analele de istorie*, vol. 18, nr. 3, 1972, p. 153). Raportul comisiei de partid, însărcinată de Nicolae Ceaușescu în 1967 cu investigarea circumstanțelor morții lui Foriș, a conchis că „cel însărcinat cu executarea asasinatului [execuția lui Foriș] a fost [șeful Siguranței] Pintilie Bodnarenko (Gheorghe Pintilie), [...] ajutat de șoferul lui, Dumitru Mitea (Neciu) [...]. Apoi a fost dus într-o anexă, unde a fost lovit cu o bară de fier [...] până a fost omorât. Corpul a fost îngropat în subsolul clădirii", sediul Partidului Comunist din Aleea Alexandru (Stenograma depoziției lui Gheorghe Pintilie înaintea Comisiei, în Deletant, *Communist Terror*, pp. 316–317 [v. *Teroarea comunistă în România. Gheorghiu-Dej și statul polițienesc, 1948–1965*, tr. Lucian Leuștean, Polirom, Iași, 2001, p. 221 (n. tr.)]); v. și „Declarație de Gheorghe Pintilie, fost șef al Securității, datată 15 mai 1967 și prezentată comisiei partidului însărcinate cu investigarea morții lui Ștefan Foriș" (*ibid.*, pp. 314–318).
60. Deletant, *Communist Terror*, p. 32.
61. V. Tismăneanu, *Arheologia terorii*, Eminescu, București, 1992, p. 106.

2. Lovitura de stat din 23 august 1944 și ascensiunea la putere a Partidului Comunist Român

1. Aceasta este o versiune revizuită a capitolului despre lovitura de stat care a apărut în studiul meu *Communist Terror in Romania. Gheorghiu-Dej and the Police State, 1948–1965* (Hurst and Co., London, 1999), pp. 34–52.
2. *România în anii celui de-al Doilea Război Mondial*, vol. 1 (Editura Militară, București, 1989), p. 489.
3. *The Ciano Diaries 1939–1943*, tr. în engleză și ed. Hugh Gibson (Doubleday, Garden City, New York, 1946), p. 568.
4. The *Ciano Diaries 1939–1943*, p. 572.
5. *Ibid.*
6. The *Ciano Diaries 1939–1943*, p. 573.
7. Lya Benjamin (ed.), *Evreii din România între anii 1940–1944*, vol. II, *1940–1944. Problema evreiască în stenogramele Consiliului de Miniștri* (Hasefer, București, 1996), doc. 160, p. 501.
8. Vasile Arimia, Ion Ardeleanu și Ștefan Lache (eds), *Antonescu-Hitler. Corespondență și întâlniri inedite (1940–1944)*, vol. II, Cozia, București, 1991, pp. 68–73. V. și Dinu Giurescu, *România în al Doilea Război Mondial* (All, București, 1999), pp. 189–190.
9. *Ibid.*, p. 90.
10. Ambasadorul britanic, sir Hughe Knatchbull-Hugessen, a explicat cu privire la vizita lui House, în raportul lui către Foreign Office, Ministerul de Externe britanic, că vizitatorul e de origine maghiară și mai folosise numele de István Ujhazy și Etienne Langlois. „Pare a fi un om inteligent, cu spirit de observație, dar nu sunt cu totul satisfăcut de buna lui credință sau de explicațiile pe care mi le-a furnizat până acum cu privire la călătoria lui prin Balcani. A fost

intervievat de Hammond, corespondent al Allied Newspapers aflat în vizită aici, care confirmă că a fost unul dintre corespondenții lor în prima parte a războiului. Dl House dorește să-și continue călătoria către Marea Britanie, dar nu e clar dacă va primi permisiunea să facă asta. Rămâne la Istanbul pentru moment, cu documentul lui temporar de călătorie francez". (v. depeșa de la Knatchbull-Hugessen către Foreign Office, TNA, FO 371/37.388, nedatat).

11. Spitzmuller a intrat în legația franceză la București ca secretar I în aprilie 1938. Pentru câteva dintre rapoartele lui către Paris, v. Ottmar Trașcă și Ana-Maria Stan, *Rebeliunea legionară în documente străine* (Albatros, București, 2002), *passim*.

12. Knatchbull-Hugessen susține în continuare, în depeșa lui către Foreign Office, că a fost informat de raportul lui Spitzmuller și de ministrul român la Ankara, Alexandru Crețianu, care tocmai se întorsese de la București și adusese scrisoarea în mapa lui diplomatică. După Crețianu, apariția lui House a provocat o oarecare mirare la București. „House inventase faptul că e britanic și românii mai încrezători l-au făcut confidentul lor. Chiar și regele pare a-i fi vorbit liber, fără îndoială acceptând recomandarea ministrului francez ca dovadă a faptului că House e demn de încredere" (Knatchbull-Hugessen către Foreign Office, TNA, FO 371/37.388, nedatat).

13. *Ibid.*; v. și Gheorghe Buzatu, *Mareșalul Antonescu în fața istoriei*, vol. 1 (Iași, 1990), pp. 388–391.

14. Antonescu a explicat la procesul său, în mai 1946, de ce nu a vrut să încheie armistițiul: „Întâi mi-era frică să pierd beneficiul Chartei Atlanticului și beneficiul care rezulta pentru noi din declarațiile publice făcute în Parlamentul englez de domnul Churchill și domnul Eden... [...] Charta Atlanticului spunea categoric: «Nu vom recunoaște, la terminarea războiului, nici o modificare de frontieră care n-a fost liber consimțită». Ceva mai târziu – asta a fost în august '41 – ceva mai târziu, domnul Eden a repetat această declarație în Parlament și a spus: «Nu vom recunoaște frontierele care n-au fost liber consimțite». [...] Or, vine armistițiul rus. Care erau condițiunile în acest armistițiu! Să acceptăm cedarea Basarabiei și a Bucovinei. Acceptând, atunci însemna că pierdem beneficiul Chartei Atlanticului și al declarațiilor domnului Eden. Și atuncea nu puteam eu, Mareșalul Antonescu, fără organism politic, fără bază politică în Țara Românească, decât cu două plebiscite, să-mi iau răspunderea istorică și în fața generației actuale, și în fața generațiilor din secole, că am cedat Basarabia. [...] Și domnul Maniu, și domnul Mihalache, și domnul Dinu Brătianu și toți oamenii politici care veneau acum [...] îmi cereau, de mai multe ori, să fac eu armistițiul, și am spus: «Eu nu pot să fac armistițiul, pentru această chestiune, nu pot să fac armistițiul, că-mi cere să întorc armele în contra Germaniei, și eu sunt soldat și om de onoare și nu pot s-o fac». [...] le-am oferit Statul. [...] Acest lucru i l-am spus Majestății Sale Regelui de mai multe ori. [...] Mi s-a răspuns negativ și tot timpul susținându-se, de către toți, că eu trebuie să-l fac. Atuncea am renunțat [să mai ofer cedarea puterii]. (Marcel-Dumitru Ciucă [ed.], *Procesul mareșalului Antonescu. Documente*, vol. 1, Saeculum, Europa Nova, București, 1995, pp. 213–214).

15. Proveniența memorandumului este neclară. Acesta e nesemnat, dar poartă ștampila Serviciului Secret de Informații (SSI), care certifică faptul că a fost catalogat. Parțial, pare a fi o consemnare cuvânt cu cuvânt a unei conversații dintre Antonescu și Maniu.

16. ANIC, Ministerul Afacerilor Interne (Ministry of Internal Affairs). Procesul lui Ion Antonescu, dosarul 40.010, vol. 34, pp. 140–143.

17. Arimia *et al.*, *Antonescu-Hitler. Corespondență...*, p. 144.

18. Planul pentru ocuparea Ungariei purta numele de cod „Margarethe I", iar cel pentru România, de „Margarethe II"; v. Klaus Schönherr, „Die Auswirkungen

der militärischen Situation 1944 auf die deutsch-rumänischen Beziehungen", *Revue roumaine d'histoire*, vol. 38, nr. 1–4 (1999), p. 176, nota 71.

19. Lya Benjamin (ed.), *Evreii din România între anii 1940–1944*, vol. II, *1940–1944*. „Problema evreiască în stenogramele Consiliului de Miniștri" (Hasefer, București, 1996), doc. 187, p. 557.
20. Ciucă, *Procesul...*, p. 211. Afirmația lui Antonescu că nu fusese niciodată în Germania înainte de august 1944 din proprie inițiativă ignoră cererea adresată lui Hitler în ianuarie 1941 pentru a-și exprima îngrijorarea provocată de activitățile Gărzii de Fier. Atunci, a călătorit până la Obersalzburg pentru a se întâlni cu Führerul pe 14 ianuarie 1941.
21. Trebuie accentuat faptul că nimeni din partea românească, nici mareșalul, nici Mihai Antonescu, nici Maniu, nu a fost capabil să ajungă la o înțelegere comună cu americanii, britanicii și rușii în privința propunerilor de armistițiu condiționat făcute între decembrie 1943 și aprilie 1944 la Stockholm (rușilor) și Cairo (tuturor celor trei Aliați). În cele din urmă, la o înțelegere privind armistițiul s-a ajuns cu Marea Britanie și Statele Unite la Cairo în aprilie 1944, pentru ca aceasta să fie confirmată de ruși prin canalul de la Stockholm în iunie. Cu toate acestea, nu a existat un reprezentant al României pe care Antonescu să-l fi abilitat pentru a semna documentul.
22. I. Ardeleanu, V. Arimia și M. Mușat (eds), „Raport al lt.-col. A.G.G. de Chastelain despre misiunea «autonomă», datat septembrie 1944", în *23 August 1944. Documente*, vol. II (Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1984), p. 802.
23. Contactele britanice cu opoziția din România sunt analizate în Dennis Deletant, *British Clandestine Activities in Romania During the Second World War* (Palgrave Macmillan, 2016, Basingstoke, UK) [v. Dennis Deletant, *Activități clandestine în România în timpul celui de-al Doilea Război Mondial*, tr. Adina Avramescu, Humanitas, București, 2019 (n. tr.)]. Inaugurat în iulie 1940 de Winston Churchill „pentru a provoca un incendiu în Europa", Special Operations Executive a trimis o a doua misiune în România, cu numele de cod „Autonomous", ai cărei membri erau lt.-col. Alfred Gardyne de Chastelain, cpt. Ivor Porter și un operator radio român, Silviu Mețianu. Cei trei au fost parașutați în sudul României, la ora 00.30, pe 22 decembrie 1943. Sarcina lui Chastelain era de a-l informa pe Maniu personal de faptul că Stalin păruse a se răzgândi, acceptând discutarea termenilor „capitulării necondiționate" a românilor. Grupul a fost arestat la puțină vreme de la aterizare de jandarmii români și reținut la București de autoritățile române până pe 23 august 1944 (v. Ivor Porter, *Operation Autonomous. With S.O.E. in Wartime Romania*, Chatto and Windus, London, 1989).
24. The National Archives of the United States (NARA), Washington DC, General Records of the Department of State (R.G. 59), European War, 74000119, EW 1939/2057. Reprodus în *23 August 1944. Documente*, vol. I, doc. 456.
25. Oficialul sovietic respectiv era un bărbat pe nume Spicikin, despre care Special Operations Executive a presupus că acționează independent de ministrul lui, Alexandra Kollontai (Elisabeth Barker, *British Policy in South-East Europe in the Second World War*, Macmillan, London, 1976, p. 229).
26. *Foreign Relations of the United States*, 1944, vol. IV (US Department of State, Washington, 1966), p. 170. Termenii au fost transmiși de însărcinatul cu afaceri sovietic și ministrului român la Stockholm, care i-a transmis în aceeași zi (13 aprilie) Bucureștiului (v. Buzatu, *Mareșalul Antonescu în fața istoriei*, pp. 418–420 și *Ivor Porter, Michael of Romania. The King and the Country*, Sutton, London, 2005, p. 94 [v. Ivor Porter, *Mihai I al României. Regele și țara*, All, București, 2016 (n. tr.)]).
27. Barker, *British Policy*, p. 233.

28. Ioan Scurtu *et al.* (eds), *Culegere de documente și materiale privind istoria României (6 septembrie 1940–23 august 1944)*, Universitatea din București, 1978, pp. 219–220. (Îi mulțumesc lui Viorel Achim pentru că mi-a arătat această antologie.)
29. Barker, *British Policy*, p. 140.
30. *Ibid.*, p. 237.
31. *Ibid.*, p. 238.
32. Interviu al autorului cu Corneliu Coposu, 31 octombrie 1991. Într-un articol prezentat la un simpozion de la Paris, pe 22 mai 1994, Coposu, care ca secretar al lui Maniu răspundea de criptarea și decriptarea telegramelor acestuia conform cifrului britanic și le trimisese prin Țurcanu la Cairo, știa de sugestia lui Novikov către Vișoianu că opoziția din România ar trebui să coopteze secțiunea autohtonă a Cominternului. Coposu relata că lui Novikov i s-a spus, drept răspuns, că numărul comuniștilor din România era, conform SSI, serviciul de informații, de 845, dintre care 720 de străini. La asta, lui Maniu i s-a replicat că e un lucru bine știut că nu există o secțiune a Cominternului în România, dar că opinia publică din străinătate trebuia să aibă impresia că există o opoziție omogenă, care include toate categoriile sociale și politice. Maniu a spus că, în acest caz, nu are nimic împotriva extinderii coaliției. Totuși, nici unul dintre comuniștii contactați în România nu s-a pretins reprezentantul deplin al Partidului Comunist Român. Cu o oarecare satisfacție, Maniu i-a telegrafiat lui Novikov întrebându-l cine este reprezentantul oficial al Cominternului, iar Novikov i-a răspuns: „Lucrețiu Pătrășcanu" („Exilul românesc. Identitate și conștiință istorică", *Lupta*, Paris, nr. 232, 7 octombrie 1994, p. 4). Conform istoriografiei comuniste, la întâlnirea din 4 aprilie de la Târgu Jiu, Pătrășcanu, Bodnăraș și Ion Gheorghe Maurer au fost instruiți să intre în alte partide politice pentru a încerca să scoată România din războiul cu Uniunea Sovietică. Câteva zile mai târziu, Pătrășcanu a negociat un acord cu Titel Petrescu, liderul Partidului Social Democrat, care punea bazele unui Front Unit al Muncitorilor. Bodnăraș și-a făcut pentru prima oară apariția într-un subcomitet însărcinat cu pregătirea planurilor pentru apărarea Bucureștiului pe 13 iunie, deși, conform unei relatări, scopul principal al reuniunii era discutarea viitoarelor relații cu Moscova (Ioan Hudiță, „Pagini de jurnal", *Magazin istoric*, vol. 28, nr. 7, iulie 1994, p. 41).
33. Iosif Șraier, reprezentantul legal al Partidului Comunist, a avut negocieri cu Iuliu Maniu și prințul Știrbey în pregătirea loviturii de stat de pe 23 august. O sursă afirmă că a primit de la Moscova drepturi depline de reprezentare pentru discuțiile cu Maniu, pe care le-a purtat inițial singur. Mai târziu, a funcționat ca legătură a lui Lucrețiu Pătrășcanu în negocierile dintre Partidul Comunist și alți membri ai Blocului Național Democratic. Înainte de reorganizarea cabinetului Groza din ianuarie 1946, a sperat să devină ministru de interne, dar cum ambițiile politice nu i-au fost îndeplinite, a părăsit România ulterior, în același an („List of Romanian Personalities, 1947", Raportul nr. 262, 3 noiembrie 1947, Public Record Office, London, FO/371/67272 B).
34. Pentru biografia lui, v. Biografiile personajelor-cheie.
35. Pe 11 iunie 1941, ministrul de interne, generalul D. Popescu, a transmis ordinul lui Ion Antonescu către generalul E. Leoveanu, directorul general al poliției, că jandarmeria trebuie să fie pregătită să aresteze toți comuniștii între 15 și 20 iunie. (Ministerul Afacerilor Interne, dosarul 40010, vol. 11, p. 87.)
36. Porter, *Operation Autonomous*, p. 175.
37. Barker, British Policy, p. 239.
38. Titus Gârbea; v. Buzatu, *Mareșalul Antonescu*, p. 487.
39. Vasile Arimia, Ion Ardeleanu și Ștefan Lache (ed.), *Antonescu-Hitler. Corespondență și întâlniri inedite (1940–1944)*, vol. II (Cozia, București, 1991), p. 173.

40. Pe 4 aprilie 1944, 220 de fortărețe zburătoare B-17 și 93 de B-24 Liberator din Armata a XV-a Aeriană a SUA escortate de 120 de avioane de vânătoare au aruncat peste 860 de tone de bombe asupra triajului de cale ferată din Chitila. Atacatorii nu știau de faptul că în triaj erau garate trenuri pline de refugiați din Moldova. Unul din rapoarte afirmă că cifra morților s-a ridicat la peste 3.000 de persoane (PRO, FO 371/44001).
41. Ofensiva de sud a fost lansată de la Tiraspol și ținta către Izmail, Constanța și Bulgaria.
42. Baronul Ioan Mocsony-Stârcea s-a născut la Cernăuți, pe 16 mai 1909. A absolvit Cambridge-ul, cu o licență în limbi moderne, în 1932, și a intrat în Ministerul român de Externe doi ani mai târziu. Între 1 aprilie și 11 august 1942, a fost secretar personal al regelui Mihai și șef al cancelariei regale, iar în continuare a îndeplinit interimar funcția de mareșal al Curții Regale până pe 1 aprilie 1944. Pe 23 august 1944, a fost făcut mareșal al Curții, poziție din care și-a dat demisia pe 4 noiembrie 1944 din motive de sănătate, deși a rămas pe statele Ministerului de Externe până la epurarea angajaților necomuniști de pe 6 martie 1946. Și-a petrecut mult din perioada dintre septembrie 1947 și noiembrie 1962 în închisoare, sub acuzații fabricate de comuniști. I s-a permis să părăsească România pe 4 septembrie 1964 și s-a stabilit în Elveția (scrisoare a lui Mocsony-Stârcea către autor, 4 august 1984).
43. Porter, *Operation Autonomous*, pp. 192–93.
44. Scrisoare a lui Mocsony-Stârcea către autor, 4 august 1984; v. și Porter, *Michael of Romania*, p. 104.
45. V. Nicholas Baciu, *Sell-Out to Stalin. The Tragic Errors of Churchill and Roosevelt* (Vantage Press, New York, 1984), p. 147. Curierul despre care este vorba, Neagu Djuvara, a oferit clarificări la un simpozion desfășurat la a cincizecea aniversare a evenimentelor, „23 august 1944 în istoria României", desfășurat la București pe 8–9 octombrie 1994, la care acceptase invitația de a participa și regele Mihai, dar i se refuzase intrarea în România de către autorități. După Djuvara, Mihai Antonescu îi transmisese lui Nanu, cu aprobarea mareșalului, să o abordeze pe Alexandra Kollontai și să o întrebe dacă condițiile de armistițiu oferite anterior de ruși sunt încă valabile sau dacă e nevoie de o negociere. În același timp, Mihai Antonescu i-a cerut lui Nanu să nu le spună nimic britanicilor și americanilor cu privire la abordarea sovieticilor. Mihai Antonescu nu i-a spus lui Nanu, așa cum avea să afirme acesta ulterior, că mareșalul este gata să se retragă din război și îi dă regelui Mihai mână liberă pentru a semna armistițiul (F.C. Nano, „The First Soviet Double-Cross. A Chapter in the Secret History of World War II", *Journal of Central European Affairs*, vol. 12, nr. 3, octombrie 1952, pp. 236–258). Așa cum remarca Djuvara, evenimentele desfășurate în cele trei luni care trecuseră de la formularea de către ruși a condițiilor de armistițiu făceau caduce multe dintre ele, iar simplul fapt că Antoneștii se interesau dacă acestea mai sunt valabile arată cât de rupți de realitate deveniseră cei doi.
46. La procesul lui, în mai 1946, mareșalul și-a amintit de întâlnirea cu Brătianu: „Și am spus atuncea, către d-l Gh. Brătianu: «Uite, domnule Brătianu, am renunțat ca să nu fac armistițiu, îl fac eu, dar îmi trebuie aceste scrisori de garanție pentru că eu nu pot să-mi iau răspunderea istorică să prăbușesc neamul românesc [...]. Și atuncea, asociați-vă la această situațiune, asociați-vă răspunderea, printr-un act scris, nu prin discuții care se pierd și care pot să fie negate mâine». Și atuncea domnul Gh. Brătianu a răspuns: «Mă duc și vă aduc scrisoarea la ora trei, scrisorile, amândouă, și de la domnul [Dinu] Brătianu». N-a venit la ora trei, m-am dus la Palat..." (Ciucă, *Procesul*, p. 215).

47. Această relatare a evenimentelor din 23 august este luată din M. Ionnițiu, „23 august 1944. Amintiri și reflecțiuni", *Revista istorică*, vol. 2, nr. 9–10 (1991), pp. 557–575, și Porter, *Operation Autonomous*, pp. 198–202.
48. Porter, *Michael of Romania*, p. 109.
49. Ionnițiu, „23 august", p. 570.
50. Aceasta este opinia lui Ionnițiu.
51. Ion Hudiță, *Jurnal politic. 1 ianuarie–24 august 1944* (Roza Vânturilor, București, 1997), p. 502.
52. Pe strada Sighișoara. Din grupul de civili înarmați făcea parte Ștefan Mladin, care s-a numărat, o vreme, după 23 august, printre responsabilii cu securitatea lui Gheorghiu-Dej.
53. M. Ionnițiu, „23 august", p. 574.
54. Generalul Dumitru Popescu, ministru de interne, Eugen Cristescu și Radu Lecca au fost arestați și ei ulterior.
55. Ordinul a fost transmis de generalul (ulterior mareșal) Rodion Malinovski, comandantul celui de-al Doilea Front Ucrainean și, implicit, al operațiunilor sovietice din România, adjunctului lui, general-locotenentul Ivan Susaikov.
56. Detalii luate dintr-un raport adresat lui Stalin de Malinovski și Susaikov pe 2 septembrie 1944; v. Ciucă, *Procesul*, pp. 18–19. Într-o notă nesemnată, redactată de mână, din dosarele Serviciului Român de Informații, un martor ocular raporta că „pe 31 august 1944, în jurul orei cinci după-amiază, pe când mă deplasam pe strada Vatra Luminoasă pentru a prinde tramvaiul nr. 26, am fost depășit de un convoi de cinci vehicule. Primul era o mașină decapotabilă, care ducea doi civili cu brasarde cu tricolorul românesc și un ofițer sovietic. Al doilea avea acoperișul ridicat și un soldat sovietic așezat lângă șofer. În spate stăteau Ion Antonescu și Mihai Antonescu. Al treilea vehicul îi ducea pe generalul Pantazi, generalul Vasiliu și colonelul Elefterescu. A patra mașină era deschisă, iar în ea se aflau trei ofițeri sovietici. Al cincilea vehicul era un camion de dimensiuni mari, cu trupe sovietice înarmate cu mitraliere. Convoiul a cotit-o pe strada Ianculului, în direcția Pantelimon" (ANIC, Ministerul Afacerilor Interne. Procesul lui Ion Antonescu, dosarul 40.010, vol. 34, pp. 219–220.)
57. Constantin Pantazi, *Cu Mareșalul până la moarte. Memoriile ministrului de război al României în anii 1942–1944*, Publiferom, București, 1999, pp. 318–324.
58. Pantazi, *Cu Mareșalul...*, p. 325; v. și Ion Pantazi, „O mărturie indirectă despre 23 august", *Apoziția*, München, 1980–1981, pp. 20–30; v. și *Am trecut prin iad*, de același autor (Constant, Sibiu, 1992), pp. 307–310.
59. Smerș este contopirea a două cuvinte rusești, *smert șpionam*, care înseamnă „moarte spionilor".
60. Victor Abakumov (1908–1954), șef al Directoratului Smerș din februarie 1943. În 1946, a fost promovat în fruntea Ministerului pentru Securitatea Statului (MGB). După moartea lui Stalin din 1953, a fost judecat pentru rolul lui în „Afacerea Leningrad" din 1948, în care membrii Biroului Politic al PCUS Nikolai Voznesenski și Aleksei Kuznețov fuseseră executați. Găsit vinovat, a fost executat și el, la ordinul lui Hrușciov, pentru trădare, pe 19 decembrie 1954.
61. Radu Ioanid, *Lotul Antonescu în ancheta SMERȘ, Moscova, 1944–1946. Documente din arhiva FSB* (Polirom, Iași, 2006), p. 32.
62. Pantazi, *Cu Mareșalul...*, p. 339.
63. Dennis Deletant, *Hitler's Forgotten Ally. Ion Antonescu and his Regime, Romania 1940–1944* (Palgrave Macmillan, Basingstoke, UK, 2006), pp. 250–259 [v. Dennis Deletant, *Aliatul uitat al lui Hitler. Ion Antonescu și regimul său. 1940–1944*, tr. Delia Răzdolescu, Humanitas, București, 2008 (n. tr.)].
64. Acestea includ A.G. Lee, *Crown against Sickle* (Hutchinson, London, 1950); *R.H. Markham, Rumania under the Soviet Yoke* (Meador Publishing, Boston, 1949); R. Bishop și E.S. Crayfield, *Russia astride the Balkans* (Evans, London, 1949).

Istoriografia loviturii de stat este prezentată în R.R. King, *A History of the Romanian Communist Party* (Hoover Institution Press, Stanford, 1980), pp. 40–43, și în M. Shafir, *Romania. Politics, Economics and Society* (Frances Pinter, London, 1985), pp. 30–37.

65. Într-o conversație din decembrie 1944 cu V. Morev, corespondentul TASS în România, Pătrășcanu a susținut că „prima întâlnire legată de pregătirile pentru lovitura de stat a avut loc cu regele în mai 1944. La întâlnire, pe lângă rege, au fost generalii Sănătescu, Mihail, Răscanu și Aldea, Niculescu-Buzești, Stârcea, Pătrășcanu și Bodnăraș. Ultimii doi erau singurii reprezentanți ai unui partid politic" (Arhiva de Politică Externă, Moscova, fond 0125, opis 33, file 6, folio 127, pp. 128–134). Îi sunt recunoscător dr. Florin Constantiniu, care nu se mai află printre noi, pentru că mi-a arătat acest document. În ciuda celor afirmate mai sus, s-a relatat că Niculescu-Buzești s-a întâlnit cu Pătrășcanu și Bodnăraș prima oară pe 13 iunie. V. Ioan Hudiță, *Jurnal politic, 1 ianuarie–24 august 1944* (Roza Vânturilor, București, 1997), p. 309.
66. Cea mai lucidă relatare a loviturii de stat și a pregătirilor pentru aceasta este dată de Porter în *Operation Autonomous*.
67. I. Ardeleanu, V. Arimia, M. Mușat (eds), *op. cit.*, p. 802.

3. Aplicarea planului totalitar

1. *Conditions of an Armistice with Roumania*, *Miscellaneous* nr. 1 (1945) (HMSO, London, 1945, Cmd. 6585).
2. Maurice Pearton și Dennis Deletant, „The Soviet Takeover in Romania, 1944–1948", în Dennis Deletant și Maurice Pearton (eds), *Romania Observed* (Editura Enciclopedică, București, 1998), p. 145.
3. Maurice Pearton, *Oil and the Romanian State* (Oxford University Press, London, 1971), pp. 265–267.
4. Conform spuselor de la finalul lui aprilie 1945 ale lui Iosif Rangheț, membru al biroului politic al PCR: „[...] la 23 august 1944, partidul nostru avea, în București, 80 de membri de partid, nu mai mult, nu mai puțin. Și în toată țara partidul nostru a avut mai puțin decât 1.000 de membri de partid, inclusiv și tovarășii noștri din închisori și lagăre de concentrare" (Radu Colț, „Și creștea într-o zi cât alții într-un an. Evoluția numărului membrilor PCR în 1944–1945", *Magazin istoric*, nr. 6, iunie 1999, p. 18). Cifra corespunde celei date de Grigore Răceanu, apropiat al lui Foriș în perioada 1941–1944, care era responsabil cu membrii de partid (conversație a autorului cu Mircea Răceanu, 22 aprilie 2017).
5. Paul D. Quinlan, *Clash over Romania. British and American Policies Towards Romania. 1938–1947* (American-Romanian Academy of Arts and Sciences, Los Angeles, 1977), p. 109.
6. Hansard, 5th series, vol. 403, col. 488.
7. Winston S. Churchill, *The Second World War,* vol. VI, *Triumph and Tragedy* (Penguin, London, 1985), p. 202. V. și Elisabeth Barker, *op. cit.*, p. 145.
8. Pearton, *Oil and the Romanian State*, p. 265. Pentru presiunile existente la vremea respectivă asupra lui Churchill în general, v. Maurice Pearton, „Puzzles about Percentages", în Dennis Deletant și Maurice Pearton (eds), *Romania Observed* (Editura Enciclopedică, București, 1998), pp. 119–28.
9. *Cartea Albă a Securității*, vol. 1 (SRI, București, 1995), p. 92. Ofițerii arestați au fost Eugen Cristescu, șeful Serviciului Special de Informații (SSI), Gheorghe Cristescu și Nicolae Trohani, ambii, șefi de departament, Florin Begnescu, ofițer de la secțiunea de contraspionaj, și Eugen Haralamb.
10. Îndatoririle de poliție și ordine publică reveneau Direcției Generale a Poliției (căreia îi era subordonată Siguranța), Corpului Detectivilor și Inspectoratului General al Jandarmeriei. Ultimul era responsabil de ordinea publică în unitățile

teritoriale rurale. Toate cele trei instituții funcționau sub egida Ministerului de Interne.

11. A. Duțu, „Comisia Aliată de Control destructurează armata română (3)", *Revista de istorie militară*, nr. 5 (1992), p. 221.
12. Unul dintre avantajele unei teorii de clasă în politică este că aceasta legitimează crima ocazională. Victimele Gărzilor, ucise sau decedate în urma rănilor, nu au fost contabilizate nici în ziua de azi. Dincolo de rolul lor ca „trupe de șoc", Gărzile (cunoscute în română și sub numele de „Formațiunile de luptă patriotice") au jucat și un rol informativ, infiltrându-se în SSI și în serviciile de informații militare ale României (Secția a II-a a Marelui Stat-Major). Agenții lor au ocupat, ulterior, posturi în Securitatea și Miliția comunistă: v. Claudiu Secașiu, „Serviciul de informații al PCR; Secția a II-a Informații și Contrainformații din cadrul Comandamentului Formațiunilor de Luptă Patriotice (FLP) – Penetrarea serviciilor oficiale de informații (23 august 1944–6 martie 1945)", *6 martie 1945. Începuturile comunizării României* (Editura Enciclopedică, București, 1995), pp. 146–157.
13. V. sinteza rapoartelor OSS din The National Archives, Kew, London (TNA), FO to Minister Resident, Cairo, nr. 3251, 16.09.1944 (WO 201 1602).
14. Pearton și Deletant, „The Soviet Takeover in Romania, 1944–1948", pp. 142–163. Soarta ziarului *Viitorul*, organul Partidului Național Liberal, e instructivă. Între armistițiu și februarie 1945, publicația a fost suspendată frecvent, la ordinele Comisiei de Control, ca urmare a dezvăluirilor referitoare la comunicatele care pretindeau că unele localități au fost eliberate de trupele rusești, după ce fuseseră în realitate eliberate de unități românești, ca și a editorialelor care îi atacau pe liderii comuniști. În tipografie, începând din noiembrie, un comitet comunist autodesemnat a început să împiedice publicarea articolelor critice la adresa FND. Tipografii au capitulat, amenințați cu retragerea cartelelor de rații și cu posibila deportare. Editorul ziarului a primit amenințări cu moartea. În cele din urmă, pe 15 februarie, Comisia de Control a ordonat suprimarea ziarului, în aceeași zi cu închiderea tuturor publicațiilor necomuniste. Una dintre acuzații a fost că ziarul tipărea acronime suspicioase. Acestea s-au dovedit a fi distincțiile vicemareșalului de aviație Stevenson, șeful delegației militare britanice: „CBE, DSO, MC" au fost interpretate ca mesaje cifrate.
15. Același argument a fost invocat 45 de ani mai târziu de foștii comuniști români pentru a justifica păstrarea birocrației lui Ceaușescu după Revoluția din 1989.
16. Quinlan, *Clash Over Romania*, p. 116, nota 58.
17. James Marjoribanks, asistent al reprezentantului politic britanic în Comisia de Control Aliată, a trimis pe 2 decembrie 1944 o minută către Foreign Office, în care descria o conversație cu Penescu: „Penescu a afirmat că a acceptat funcția de ministru cu două scopuri: a) pentru a asigura ordinea în țară; b) pentru a ține alegeri locale. Comuniștii au fost de acord cu numirea lui pentru că îl considerau un membru agrarian al aripii de stânga a Partidului Național Țărănesc. Dl Penescu a obținut dovezi certe: a) că incidentul cu focuri de armă care a fost folosit pentru a-i discredita ministerul a inclus un bărbat care nu era un simplu muncitor, ci un fost legionar cu o situație materială bună, care fusese împușcat fiindcă avea o legătură cu soția altcuiva; b) că foștii legionari erau încurajați să intre în Partidul Comunist (a afirmat că îmi va trimite o copie fotostatică a ordinului care prevedea asta); c) că o cantitate considerabilă de arme – mitraliere, puști, grenade etc. cu privire la amplasarea și tipul cărora avea detalii – a fost furnizată Gărzilor comuniste de către armata sovietică (The National Archives, FO 371/48547. R/95/28/37).
18. Rădescu (1874–1953) obținuse Ordinul Mihai Viteazul, cea mai înaltă distincție militară a României, în Primul Război Mondial. Din aprilie 1926 până în iulie 1928, a servit ca atașat militar al României la Londra. La întoarcerea în țară, a

devenit membru al Casei Militare Regale. În 1930, a fost demobilizat din armată din motive de vârstă. În noiembrie 1941, a fost internat în lagăr, la ordinele lui Antonescu, pentru o scrisoare sfidătoare adresată baronului Killinger, trimisul lui Hitler, ca răspuns la remarci disprețuitoare făcute de baron cu privire la România. Pe 15 octombrie 1944, a fost numit șef al Marelui Stat-Major, funcție pe care a păstrat-o până la începutul lui decembrie. Pe 6 decembrie, a fost numit prim-ministru și ministru de interne.

19. „În București acum 50 ani", *Magazin istoric*, vol. 28, nr. 12 (decembrie 1994), pp. 49–50.
20. Dinu C. Giurescu, *Romania's Communist Takeover. The Rădescu Government* (East European Monographs, Boulder, Colorado, 1994), p. 135. Într-o conversație cu corespondentul TASS de la sfârșitul lui decembrie 1944, Pătrășcanu considera că partidul comunist făcuse o greșeală provocând căderea guvernului Sănătescu, fiindcă acesta din urmă fusese înlocuit de un Rădescu mai energic. „Dacă înainte aveam un prim-ministru care era în buzunarul FND, acum avem un prim-ministru care e în buzunarul altcuiva." Atunci când i s-au cerut precizări, Pătrășcanu a declarat că în spatele lui Rădescu se află forțe ostile interne și externe. „Se referea la britanici", a spus corespondentul TASS Moscovei (F. Constantiniu, A. Duțu și M. Retegan, *România în război, 1941–1945*, Editura Militară, București, 1995, p. 285).
21. Giurescu, *Romania's Communist Takeover*, p. 137.
22. TNA, HS 186, p. 26.
23. Gheorghi Dimitrov, *Dnevnik (9 marta 1933–6 februari 1949)* (Universitetsko izdatelstvo „Sv. Kliment Ohridski", Sofia, 1997), p. 458, citat în Dan Cătănuș, Vasile Buga (eds), *Gh. Gheorghiu-Dej la Stalin. Stenograme, note de convorbire, memorii, 1944–1952* (Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, București, 2012), pp. 27–29. Într-un memorandum adresat lui Nicolae Ceaușescu, redactat în vara lui 1979, pe când era ambasadorul României în Argentina, Apostol rememorează vizita la Moscova. Delegația, afirmă el, „a plecat în secret între 20 și 25 decembrie", cu un avion sovietic, de pe aeroportul Băneasa. Zborul a durat opt ore, iar delegații români au fost duși după sosire la hotelul Ararat. Nevoia unei vizite, scrie el, a apărut din cauza faptului că existau neînțelegeri în conducerea provizorie a PCR, referitoare la linia pe care ar trebui să o adopte partidul în privința altor formațiuni politice. Un grup condus de Gheorghiu-Dej susținea strategia de a reduce influența Partidului Național Țărănesc al lui Maniu și a național liberalilor lui Brătianu în rândurile țărănimii mai avute și ale clasei de mijloc și de a coopera cu facțiunea liberală condusă de Gheorghe Tătărescu, care se rupsese de Brătianu, ca și cu o aripă desprinsă din țărăniștii lui Maniu, condusă de Anton Alexandru. Un al doilea grup de comuniști, reprezentat de Ana Pauker, favoriza o colaborare mai strânsă cu Maniu și Brătianu. Delegația a fost primită de Stalin la Kremlin. El i-a invitat atât pe Gheorghiu-Dej, cât și pe Ana Pauker să-și expună punctele de vedere și a decis în favoarea primului, după ce i-a descris pe Maniu și Brătianu, conform lui Apostol, ca „dușmani de moarte ai Uniunii Sovietice și deci ai PCR". Stalin l-a sfătuit pe Gheorghiu-Dej să-l folosească pe Tătărescu „ca pe un camarad, cât timp poate fi util în lupta pentru democratizarea țării, pentru instalarea puterii țăranilor și a muncitorilor în România" (Arhiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Fostei Securități/ACNSAS, Dosar Gheorghe Apostol, Fond D 008936, vol. III, ff. 339–350).
24. „Programul de Guvernare al Frontului Național Democrat", Ioan Scurtu *et al.* (eds), *Viața politică în documente* (Arhivele Statului, București, 1994), pp. 93–96.
25. „Stenograma Ședinței Consiliului FND", *Viața politică în documente*, pp. 97–119.

26. *Cartea Albă a Securității*, vol. 1, pp. 12, 92. Numărul ofițerilor de poliție a rămas cu aproximație același până la reorganizarea poliției după model sovietic din august 1948.
27. Text din hârtiile personale ale lui Ivor Porter, căruia îi datorez documentul. Dispozițiile lui Rădescu fuseseră nesocotite și cu o lună mai devreme de Georgescu și Bodnăraș.
28. N. Tampa, „Starea de spirit din România la începutul anului 1945", *6 martie 1945. Începuturile comunizării României* (Editura Enciclopedică, București, 1995), pp. 312–318.
29. Un ziar publicat de muncitorii de la Malaxa pe 23 februarie scria: „Protestăm decis împotriva tacticilor de teroare pe care persoane iresponsabile din afara fabricii le folosesc la uzinele Malaxa pentru susținerea comitetului de agitatori necinstiți care a fost ținut în funcție împotriva voinței muncitorilor. Protestăm împotriva violenței mercenarilor înarmați care au fost aduși cu camioanele sub conducerea lui Gheorghiu-Dej, care a ajuns să impună voința unei minorități separate, care a tras focuri de armă până și împotriva propriilor susținători. Denunțăm huliganii care doresc să oprească cu focul armelor libera exprimare a voinței muncitorilor. Cerem arestarea bandelor armate de susținători FND, care au fost aduși aici din afară și nu au ce căuta printre noi. Cerem arestarea lui Gheorghiu-Dej și a altor agitatori trotkiști. Vrem alegeri libere și vot secret. Vrem sindicate bazate pe profesiuni, și nu hoarde manipulate politic. Cerem ca guvernul să asigure libertatea și secretul alegerilor și să prevină teroarea practicată împotriva noastră de criminali iresponsabili. Vrem muncă și ordine. Vrem pace. Jos teroarea din sindicate!"
30. *Cartea Albă a Securității*, vol. 1, p. 122.
31. Henry L. Roberts, *Rumania. Political Problems of an Agrarian State* (Yale University Press, New Haven, 1951), p. 263, nota 29. Contraamiralul L. Bogdenko, vicepreședinte al Comisiei de Control Aliate, scria într-un raport trimis la Moscova că „trupele românești care păzeau Ministerul de Interne au deschis focul. Unii dintre demonstranți au răspuns și ei cu focuri de armă. Simultan, au fost auzite împușcături și din prefectura Bucureștiului". La ora 17.00, Bogdenko a cerut ca prim-ministrul Rădescu să ordone tuturor trupelor, jandarmi și poliție, încetarea focului. Același ultimatum a fost dat comandantului militar român și șefului jandarmeriei. A fost acceptat. (v. T.A. Pokivailova, „A.Y. Vyshinsky, first deputy Commissar for Foreign Affairs of the USSR and the Establishment of the Groza Government", în *6 martie 1945*, pp. 53–54).
32. Textul discursului poate fi găsit în Ioan Scurtu *et al.* (eds), *Viața politică în documente* (Arhivele Statului, 1994), pp. 149–150.
33. Photocopies Russia, packet XIII, documentul 5, p. 21. Citat în M. Ignat, „The Implications of the Armistice Convention for Romanian Politics", în *6 martie 1945*, p. 33.
34. În calitate de comandant al celui de-al Doilea Front Ucrainean, președintele nominal, mareșalul Rodion Malinovski, era preocupat de ostilitățile din Ungaria și Cehoslovacia.
35. Quinlan, *Clash Over Romania*, p. 128.
36. După demitere, Rădescu a fost luat sub protecție britanică și a locuit în clădirea legației acestei țări timp de nouă săptămâni (6 martie–7 mai 1945), până când guvernele britanic și sovietic au ajuns la o înțelegere conform căreia ultimul nu îi va face generalului Rădescu nici un rău dacă se va întoarce acasă. Pe 11 noiembrie, acesta a primit de la Ministerul de Interne ordinul de a rămâne acasă, de unde nu a ieșit până în primăvara lui 1946, când poliția i-a furnizat o mașină, un șofer și un detectiv. Un incident petrecut pe 13 mai 1946 l-a convins să părăsească România cât mai curând posibil. În acea zi, pe când participa la un eveniment de la Ateneu, a fost atacat de un grup de bărbați înarmați cu bâte și atât

el, cât și detectivul care îl însoțea au fost vătămați. Evadarea lui a fost aranjată prin secretarul pe care îl avea, Barbu Niculescu. Pe 15 iunie, Rădescu, împreună cu acesta și cu alte patru persoane, inclusiv un aviator român, au decolat de pe aerodromul Cotroceni și au zburat până în Cipru. Fostul prim-ministru s-a stabilit la New York în 1947, iar aici a ajutat la fondarea Comitetului Național Român, organizație anticomunistă patronată de regele Mihai. Operațiunile acestuia au fost finanțate cu câteva milioane de dolari scoși în secret din România între 1945 și 1946. În februarie 1950, Rădescu a cerut ca gestiunea acestor bani să fie făcută publică, dar alți membri ai comitetului nu au fost de acord, așa încât el și-a dat demisia. A murit la New York pe 16 mai 1953. Comitetul, a cărui conducere fusese preluată de Constantin Vișoianu, a rămas activ până în 1975 (Oana Ionel Demetriade și Alexandru Șerbănescu, *Generalul Nicolae Rădescu. Profilul unui om de stat în imagine și documente*, Oscar Print, București, 2015, *passim*).

37. Susaikov a dat această explicație la sfârșitul lui octombrie 1945, întrebându-i pe Stevenson și Schuyler dacă ei ar fi făcut altceva în locul lui. Cei doi au fost de acord că nu, dar au fost de părere că era păcat că nu li se spusese dinainte (H. Hanak, „The Politics of Impotence. The British Observe Romania, 6 March 1945 to 30 December 1947", în I. Agrigoroaie, Gh. Buzatu și V. Cristian (eds), *Românii în istoria universală*, vol. III/1, fără editură specificată, Iași, 1988, p. 433). Preocuparea sovieticilor pentru posibilele dezordini din spatele liniilor lor îi fusese împărtășită lui Schuyler la vremea respectivă de către A. Pavlov, reprezentantul politic sovietic. La o întâlnire a Comisiei de Control Aliate de pe 14 februarie 1945, Pavlov îi spusese lui Schuyler că „nu pot fi permise nici un fel de dezordini în spatele armatelor sovietice [...] și nici desfășurarea de activități fasciste în statul România" (Giurescu, *Romania's Communist Takeover. The Rădescu Government*, p. 67). Grijile sovieticilor cu privire la posibilitatea unei revolte în România fuseseră alimentate de infiltrarea agenților germani și a prizonierilor de război proveniți din Germania în unitățile românești pentru a instiga la nesupunere. Roland Gunne, ofițer SD din Transilvania, își croise drum până în statul-major al celei de-a Patra Armate Române, care lupta în Ungaria. Comandantul acesteia era generalul Gheorghe Avramescu, care, înaintea loviturii de stat din 23 august, luptase împotriva rușilor în Crimeea și al cărui ginere, Ilie Vlad Sturdza, era fiul ministrului de externe al guvernului Gărzii de Fier din exil, instaurat la Viena pe 10 decembrie 1944. Sentimentele antiruse ale lui Avramescu îl făceau un candidat ideal pentru manipularea de către germani, iar Gunne și un număr de simpatizanți ai Gărzii de Fier l-au convins pe general să dezerteze, cu forțele lui, trecând de partea germanilor, în eventualitatea unei contraofensive germane de succes (P. Biddiscombe, „Prodding the Russian Bear. Pro-German Resistance in Romania, 1944–1945", *European History Quarterly*, vol. 23, nr. 2 (aprilie 1993), pp. 205–212, și G. Klein, „Începuturile rezistenței antisovietice în România (23 august 1944–6 martie1945)", în *6 martie 1945*, pp. 295–311). Pe 3 martie 1945, Avramescu și șeful lui de stat-major, generalul Nicolae Dragomir, au fost arestați în postul de comandă al celui de-al Doilea Front Ucrainean, la Divin, în Cehoslovacia, la ordinele mareșalului Malinovski, de către ofițeri sovietici de contraspionaj. Soarta lui Avramescu e neclară. Conform unui raport prezentat lui Stalin de Beria și adjunctul acestuia, Abakumov, a fost ucis într-un atac german asupra Budapestei (Klein, „Începuturile rezistenței antisovietice în România (23 august 1944–6 martie 1945)", p. 309). Acest fapt e confirmat de un răspuns trimis în vara lui 1963 de Curtea Supremă a URSS întrebării Ministerului român de Justiție cu privire la soarta lui Avramescu. Scrisoarea afirmă că generalul murise pe 3 martie 1945, lângă localitatea Iasbereni, după un atac aerian german și era înmormântat în Sashalom, un

cartier al Budapestei (A. Duțu și F. Dobre, „S-a mai dezlegat o enigmă în cazul Avramescu?", *Magazin istoric*, vol. 31, nr. 5, mai 1997, pp. 7–8). Autoritățile sovietice nu au făcut niciodată vreo mențiune despre arestarea generalului, deși soția și fiica acestuia au fost arestate în aceeași zi. Fiica s-a sinucis trei zile mai târziu, iar soția lui Avramescu și-a petrecut 11 ani în lagărele de muncă sovietice înainte de a i se permite să se întoarcă în România (J. Urwich-Ferry, *Fără pașaport prin URSS*, Iskra, München, 1977, vol. II, pp. 51–57). Dragomir a fost dus direct în Uniunea Sovietică, unde a fost judecat și condamnat la opt ani de muncă silnică. După ce și-a ispășit sentința, pe 4 aprilie 1953, a fost trimis să lucreze ca asistent al veterinarului dintr-o fermă de stat din regiunea Kustanai. A cerut repatrierea în România și a revenit aici pe 10 ianuarie 1956. Pe 11 ianuarie 1957, a fost arestat din nou în București fără nici un motiv clar. A făcut apel, fără succes, împotriva arestării în numeroase rânduri și a fost ținut în diferite închisori până la eliberarea în 27 iulie 1964. A murit în 1981, la vârsta de 83 de ani (A. Duțu și F. Dobre, „Opt ani muncă silnică pentru un post de felcer veterinar", *Magazin istoric*, vol. 30, nr. 6, iunie 1996, pp. 47–52).

38. Giurescu, *Romania's Communist Takeover*, p. 67.
39. Pokivailova, „A.Y. Vyshinsky, first deputy Commissar for Foreign Affairs of the USSR and the Establishment of the Groza Government", p. 52.
40. „Întâlnire a consiliului FND, 26 februarie 1945", Arhiva Centrală a Institutului de Istorie a Partidului a Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român, fond 80, inventar 1, dosarul nr. 16, pp. 7–8, 11. Gheorghiu-Dej avea să pretindă mai târziu, într-o plenară a Comitetului Central desfășurată pe 9–10 iunie 1958, că „fusese singurul care lucrase" pentru o coaliție limitată cu Tătărescu, în timp ce Pauker, Pătrășcanu și oficialii sovietici din Comisia Aliată de Control susținuseră că „ar trebui să continuăm cu național țărăniștii și național liberalii" (R. Levy, „Power Struggles in the Romanian Communist Party Leadership During the Period of the Formation of the Groza Regime", în *6 martie 1945. Începuturile comunizării României*, p. 88). Cuvintele lui Gheorghiu-Dej ar fi putut fi o tentativă retrospectivă de a arăta că acționase independent de Uniunea Sovietică și de așa-zisa „facțiune moscovită" a Anei Pauker și a lui Vasile Luca, iar făcând asta, evita orice mențiune a rolului decisiv al lui Vîșinski.
41. „Stenograma Ședinței Consiliului Frontului Național Democrat", în *Viața politică în documente*, pp. 170–171.
42. „Piese Noi la «Dosarul Ana Pauker»", *Magazin istoric*, nr. 10, octombrie 1992, p. 26; v. și Robert Levy, „Power Struggles in the Romanian Communist Party Leadership During the Period of the Formation of the Groza Regime", p. 88.
43. G. Ross (ed.), *The Foreign Office and the Kremlin. British Documents on Anglo-Soviet Relations, 1941–45* (Cambridge University Press, Cambridge, 1984), p. 194.
44. În aprilie 1945, în Ministerul Justiției au fost numiți ca procurori un număr de activiști comuniști. Aceștia erau Stroe Botez, Avram Bunaciu, Alexandru Drăghici, H. Leibovici, M. Mayo, C. Mocanu, M. Popilian, I. Pora, I. Raiciu, Ștefan Ralescu, Dumitru Săracu, Alexandru Sidorovici, V. Stoican, Camil Suciu, C. Vicol. Drăghici, care a devenit în 1952 ministru de interne, a fost procuror în procesul lui Ion Antonescu din mai 1946. Pentru o biografie a lui Drăghici, v. Andrei Șiperco (ed.), *Confesiunile elitei comuniste. România, 1944–1965. Arhiva Alexandru Șiperco*, vol. 2 (Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, București, 2015), pp. 183–204.
45. Manuscris nepublicat al lui Archibald Gibson.
46. Macici, Trestioreanu și Calotescu au fost acuzați de represiuni împotriva populației evreiești din Odessa în octombrie 1941. Pe 22 octombrie 1941, o explozie uriașă a distrus comandamentul militar românesc de la Odessa, omorând 128

de soldați și civili, printre care se număra și generalul Ion Glogojanu, comandantul orașului. Mareșalul Antonescu a ordonat imediat represiuni: pentru fiecare ofițer român sau german ucis, urmau să fie spânzurați 200 de comuniști; pentru fiecare soldat, 100. În noaptea de 22 octombrie, autoritățile militare au dus ordinul la îndeplinire, iar atunci când s-a făcut ziuă, 450 de evrei, considerați comuniști, puteau fi văzuți spânzurați pe străzile Odessei. În plus, aproximativ 50.000 de evrei au fost trimiși în marș forțat la Dalnic, la aproximativ opt kilometri de oraș, pentru a fi executați. La intervenția primarului Odessei, Gherman Pântea, și a generalului Macici, coloana a fost trimisă înapoi la Odessa, dar nu înainte ca evreii din capul ei să fie împinși cu forța în patru șoproane de dimensiuni mari și secerați cu mitraliera, după care șoproanelor li s-a dat foc. Nu se știe exact câți evrei au fost uciși astfel, dar la procesul lui Macici a fost menționată cifra de 20.000 (*Cotidianul*. Arhiva, vol. 5, nr. 3, 22 martie 1996, p. 3).

47. *Universul*, 6 iunie 1945. Macici a murit în închisoarea Aiud pe 15 iunie 1950 de insuficiență cardiacă (*Cotidianul*. Arhiva, vol. 5, nr. 3, 22 martie 1996, p. 7).
48. Quinlan, *Clash Over Romania*, p. 140.
49. *Ibid.*, p. 151.
50. *Ibid.*
51. Aldea a murit în închisoarea din Aiud pe 17 octombrie 1949 de insuficiență cardiacă. Divizia Sumanelor Negre și-a luat numele de la bandele de bărbați (Cătanele Negre) care s-au revoltat împotriva autorităților maghiare în Revoluția de la 1848. Rapoarte cu privire la acest grup de opoziție și la Haiducii lui Avram Iancu, împreună cu mostre din manifestele lor, sunt păstrate în Arhivele SRI, fond „D", dosar 9046, volumele 1–4.
52. Quinlan, *Clash over Romania*, p. 154.
53. Partidul Național Țărănesc și-ar fi putut crește procentele obținute dacă ar fi fost, în termenii unui cercetător, „mai coerent, mai bine organizat, mai capabil de a-și răspândi propaganda și a lua contact fizic cu realitatea politică de la firul ierbii" (Dan Brett, *Peasants and Politics. Agrarianism and Rural Transformation in Romania, 1918–1947*. Teză depusă la School of Slavonic and East European Studies, University College, London, decembrie 2010, p. 314.)
54. Aceste arhive conțin „Rapoarte confidențiale asupra adevăratelor rezultate ale alegerilor parlamentare". Cifrele din județele Cluj, Someș și Turda arată o victorie clară, chiar dacă nu detașată, a Partidului Național Țărănesc al lui Maniu, care obținea peste 40% din voturi. În Someș, de exemplu, comuniștii au fost creditați oficial cu 67,9% din voturi, în timp ce, în realitate, au obținut doar 22,8%. Partidul Național Țărănesc a primit doar 11,1%, deși, de fapt, obținuse 51,6% (v. Țârău, „Campania electorală și rezultatul real al alegerilor din 19 noiembrie 1946 în județele Cluj, Someș și Turda", în Sorin Mitu și Florian Gogâltan (eds), *Studii de istorie a Transilvaniei*, Asociația Istoricilor din Transilvania și Banat, Cluj-Napoca, 1994, pp. 204–212).
55. Manuscrisul A. Gibson.
56. *Ibid.* Nu a fost găsită nici o copie a Ordinului secret nr. 50.000 din 1947, în urma căruia au avut loc arestări. Motivele acestor arestări au fost diverse și au fost reconstituite din rapoarte ale poliției locale de Dumitru Șandru, în „Deținuții politici de la Gherla în 1947", *Anuarul Institutului de Istorie Cluj-Napoca*, vol. 34, 1995, pp. 271–282.
57. Maniu a murit în închisoarea de la Sighet pe 2 februarie 1953, iar Mihalache, la Râmnicu Sărat, pe 5 martie 1963.
58. Quinlan, *Clash over Romania*, p. 157.
59. E. Focșeneanu, „O descoperire istorică", *România liberă*, 15 octombrie 1991, p. 4.
60. Impunerea modelului totalitar sovietic în România a fost descrisă în detaliu în Ionescu, *Communism in Rumania*, și, pe scurt, în Deletant, *Ceaușescu and the Securitate*, pp. 13–56.

61. Soarta lui Titel Petrescu e emblematică pentru cea a tuturor liderilor de opoziție. A fost arestat pe 6 mai 1948, ținut în sediul poliției secrete din București, trimis la închisoarea de la Jilava și în cele din urmă judecat cu ușile închise în ianuarie 1952 pentru crime împotriva statului. A fost condamnat la închisoare pe viață și a ispășit trei ani în închisoarea de la Sighet, înainte de a fi transferat la sediul Securității din Calea Rahovei, în decembrie 1954. Aici, i s-a spus de către ministrul de interne, Alexandru Drăghici, că unii dintre colegii lui din fostul Partid Social Democrat vor fi eliberați din închisoare dacă semnează o scrisoare în care își afirmă susținerea pentru regim și care să fie publicată în cotidianul partidului, *Scânteia*. Petrescu a refuzat, așa că în august a fost trimis în închisoarea de la Râmnicu Sărat, unde a aflat de la alți deținuți politici de moartea în închisoare a numeroși socialiști. A căzut de acord să semneze un text pe 13 septembrie, cu condiția ca toți membrii de frunte ai Partidului Social Democrat să fie eliberați, la fel ca el însuși, chiar dacă în cazul lui în condiții de arest la domiciliu. Scrisoarea a apărut în *Scânteia* pe 18 decembrie 1955 (v. *Cartea Albă a Securității*, SRI, București, 1995, vol. II, doc. 237, pp. 527–29). Cu toate acestea, numai un mic număr de colegi din Partidul Social Democrat au fost eliberați. Petrescu i s-a plâns lui Petru Groza, președinte al Marii Adunări Naționale, după care au fost anunțate și alte eliberări. A murit pe 2 septembrie 1957 la București.
62. R.R. King, *A History of the Romanian Communist Party* (Hoover Institution Press, Stanford, 1980), p. 71.
63. *Cartea Albă a Securității*, vol. II, p. 7. O analiză a editorialelor din ziarul partidului *Scânteia* urmărește evoluția limbajului folosit pentru a-i caracteriza pe „inamicii statului", între anii 1945 și 1953 (v. Liviu Țîrău, „Ziarul «Scânteia» și războiul rece. Atitudine politică și limbaj, 1945–1953", *Revista istorică*, vol. 4, nr. 7–8, 1993, pp. 725–741). Reformele ortografice din 1954 și 1965 au dus la ortografierea diferită a numelui „Scânteia", atât cu „î", cât și cu „â". [Potrivit normelor ortografice actuale, am scris peste tot *Scânteia* (n. red.).]
64. *Cartea Albă a Securității*, vol. II, p. 8.
65. M. Oprea, „Cum a întinat Pătrășcanu valorile comunismului" (*Dilema*, nr. 177, 31 mai–6 iunie 1996, p. 9). Conform articolului 65 al Constituției republicii populare, versiunea din 1952, rolul justiției era de a apăra „regimul de democrație populară și cuceririle poporului muncitor", de a asigura „legalitatea populară, proprietatea obștească și drepturile cetățenilor". Tribunalele, reprezentate de judecători și asesori, mai aveau puterea de a numi avocați ai apărării, al căror rol se mărginea în mare parte la scuzele prezentate pentru pretinsele încălcări ale legii realizate de acuzat.
66. http://www.constitutia.ro/const1948.htm. Accesat pe 19 aprilie 2017.
67. *Scânteia*, 22 ianuarie 1949.
68. *Scânteia*, 7 decembrie 1961, citată în Ionescu, *Communism in Rumania*, p. 201.
69. Raoul Bossy, „Religious Persecutions in Captive Romania" (*Journal of Central European Affairs*, vol. 15, nr. 2, iulie 1955, p. 163).
70. Keith Hitchins, „The Romanian Orthodox Church and the State", în B.R. Bociurkiw și J.W. Strong (eds), asistați de J.K. Laux, *Religion and Atheism in the USSR and Eastern Europe* (University of Toronto Press; Macmillan, London, 1975), p. 317.
71. Bossy, „Religious Persecutions", p. 165.
72. Hansjakob Stehle, *Eastern Politics of the Vatican, 1917–1979*, tr. în engleză de Sandra Smith (Ohio University Press, 1981), p. 265.
73. Janice Broun, „The Latin-Rite Roman Catholic Church of Romania", *Religion in Communist Lands*, vol. 12, nr. 2 (vara 1984), p. 169.
74. Stehle, *Eastern Politics of the Vatican*, p. 422, nota 5.
75. *Ibid.*, p. 264.

76. Părinții Waltner, Heber și Schwartz din Timișoara, în februarie; pe 8 martie, părintele Clementi Gatti, paroh al Bisericii Italiene din București; pe 10 martie, curații Petz, Clofanda, Vamosin, Bachmeyer și Mihoc din dioceza Iași; Maghiar și Borz din dioceza Oradea; Imre Sandar, Czumbel, Bela Gajdaczi din dioceza Alba Iulia; pe 24 aprilie, trei călugărițe: maica superioară Hildegarde și surorile Judith și Christina; pe 11 mai, părintele Baltheiser din București.
77. *Procesul unui grup de spioni, trădători și complotiști în slujba Vaticanului și a centrului de spionaj italian, București, 10–17 septembrie 1951* (Editura de Stat pentru Literatură Științifică, București, 1952, p. 102).
78. Unii catolici din Occident au fost foarte critici cu privire la ceea ce ei vedeau ca lipsa de acțiune a Vaticanului în numele propriului cler întemnițat în România. După Stehle, nu a existat nici o tentativă făcută de Vatican pentru eliberarea lui Schubert. Acesta a fost primit pentru prima și ultima oară de către papă pe 23 februarie 1969, cu numai șase săptămâni înainte de moartea lui la München pe 4 aprilie (a fost înmormântat acolo, la Frauenkirche). Lui Schubert i s-a permis să părăsească România de-abia în 1969, când avea deja o boală în stadiu terminal. A ajuns la Roma pe 8 februarie, dar apoi a trebuit să aștepte două săptămâni până papa Paul VI l-a îmbrățișat. Stehle, care l-a cunoscut pe Schubert în 1965, spune că episcopul a murit plin de amărăciune, fără a fi onorat de biserica lui.
79. Bossy, „Religious Persecutions...", p. 167.
80. *Ibid.*, p. 168.
81. *Ibid.*
82. *Ibid.*, p. 169.
83. Stehle, *Eastern Politics of the Vatican*, p. 422, nota 4.
84. A. Rațiu și W. Virtue, *Stolen Church. Martyrdom in Communist Romania* (Our Sunday Visitor, Huntington, Indiana, 1978), p. 169.
85. *Ibid.*
86. *Cartea Albă a Securității*, vol. II, august 1948–iulie 1958 (SRI, București, 1994), doc. 110, p. 226.
87. Interviu al autorului cu părintele Langa, 31 mai 1993.
88. Bălan a fost eliberat în ianuarie, iar Hossu și Rusu în iunie. Pentru soarta episcopilor uniați, v. Cristian Vasile, *Între Vatican și Kremlin. Biserica Greco-Catolică în timpul regimului comunist* (Curtea Veche, București, 2003).
89. Marius Bucur, *Culpa de a fi greco-catolic. Procesul episcopului Alexandru Rusu (1957)* (Argonaut, Cluj-Napoca, 2015, p. VII).
90. S.A. Prunduș și C. Plăianu, *Cardinalul Alexandru Todea* (Ordinul Sfântul Vasile cel Mare, Cluj-Napoca, 1992), p. 30.
91. Alan Scarfe, „Patriarch Justinian of Romania. His Early Social Thought", *Religion in Communist Lands*, vol. 5, nr. 3 (toamna 1977), p. 166. Pentru o examinare detaliată a alinierii lui Justinian cu regimul comunist, v. Lucian N. Leuștean, *Orthodoxy and the Cold War. Religion and Political Power in Romania, 1947–1965* (Palgrave Macmillan, Basingstoke, England; New York, 2009).
92. T. Beeson, *Discretion and Valour. Religious Conditions in Russia and Eastern Europe* (Fontana, London, 1974), p. 311. În 1973, existau 8.185 de parohii și 11.722 de lăcașuri de cult, unde slujeau 8.564 de preoți și 78 de diaconi. Numai în București, existau aproape 250 de biserici și 400 de preoți. Biserica Ortodoxă mai avea două institute teologice de nivel universitar, la București și Sibiu, cu 496 și, respectiv, 780 de studenți în 1972–1973. Majoritatea clerului era pregătit în cele șapte școli de cantori și seminare, frecventate în aceeași perioadă de 1.597 de studenți (*ibid.*, p. 303).
93. Ioan Dură, *Monahismul românesc în anii 1948–1989* (Harisma, București, 1994), p. 59.
94. București, 1948–1976, 10 volume.

95. Hitchins, „The Romanian Orthodox Church and the State", p. 322.
96. ASRI, Fond D, dosar 9051, vol. 2. Îi mulțumesc lui Marius Oprea pentru această informație.
97. Ioan Durră, *Monahismul românesc*, pp. 56–57.
98. Printre aceste grupuri se număra așa-numitul *Rugul aprins al Maicii Domnului*, care a fost acuzat că încearcă să atragă studenți din institutele teologice de la București și Iași. Printre cei arestați se numărau teologii Dumitru Stăniloae, Alexandru Mironescu, Sandu Tudor, Valeriu Bartolomeu Anania, Benedict Ghiuș, Roman Braga și Antonie Plămădeală. (*Cartea Albă a Securității,* vol. III, *1958–1968*, SRI, București, 1995, p. 56).
99. *Ibid.*
100. *Cartea Albă a Securității,* vol. III, *1958–1968* (SRI, București, 1996), doc. 74, p. 243.
101. *Ibid.*
102. *Ibid.*
103. *Ibid.* În închisori se aflau și preoți uniați și catolici. Ultimul grup de preoți greco-catolici a fost arestat în februarie 1962, fiind eliberat doi ani mai târziu. În 1966, au fost decretate și alte restricții împotriva mănăstirilor, prin introducerea unei reglementări care stipula că toate călugărițele mai tinere de 40 de ani și toți frații mireni de mai puțin de 50 trebuiau să părăsească mănăstirile și să se apuce de o muncă „mai utilă social". (Beeson, *Discretion and Valour*, p. 303). Descurajarea vieții monahale a continuat în întreaga epocă Ceaușescu, dar în această epocă, la fel ca în cazul activităților religioase în general, toleranța a luat locul reprimării. Pe 25 iunie 1966, Justinian a anunțat că erau „peste 2.500 de suflete trăind în mănăstiri", din care „aproape 2.000 erau maici" (Durră, *Monahismul românesc*, p. 59). Efectul măsurilor luate împotriva mănăstirilor poate fi evaluat prin scăderea numărului de la peste 200 de mănăstiri și aproape 7.000 de călugări în 1956, la 114 case monahale și 2.068 religioase (1.493 de maici și 575 de călugări) în 1972 (Beeson, *Discretion and Valour*, p. 303).

4. Securitatea ca instrument de constrângere

1. Structura Securității între 1948 și 1989 este prezentată în Dennis Deletant, *Ceaușescu and the Securitate. Coercion and Dissent in Romania, 1965–1989* (Hurst & Co., London, 1995), pp. 57–67, 103–106 și 377–380.
2. NKVD (Ministerul Afacerilor Interne) a inclus Serviciul de Securitate Sovietic între 1934 și 1943. În 1943, serviciul a fost redenumit NKGB, nume pe care l-a purtat până în 1946, când a devenit MGB (în același an în care NKVD a devenit MVD). MGB a fost rebotezat KGB în 1954. Un exemplu al rolului important pe care îl aveau agenții NKVD în serviciile românești a fost numirea lui Andrei Gluvacov ca șef al Siguranței la Brașov, în 1947. Gluvacov s-a născut la Arad pe 26 mai 1914 și era lăcătuș. Arestat pentru activitate comunistă în anii 1930 și suspectat de Siguranță că a fost pregătit în Uniunea Sovietică în chip de agent NKVD, a fost condamnat la șase luni de închisoare, condamnare pe care, conform dosarului lui de cadre, nu a efectuat-o. A intrat în Ministerul de Interne pe 1 octombrie 1945 (*Cartea Albă a Securității*, vol. I, SRI, București, 1995, doc. 170, p. 338).
3. SSI (Serviciul Secret de Informații al Armatei Române) a dobândit un statut distinct în armată în 1922, consolidat prin numirea lui Mihail Moruzov ca șef în 1924 (sau 1925, după unele surse). Cunoscut ca Diviziunea II, apoi Secția II, a fost reorganizat și extins în 1928 sub supravegherea lui Moruzov și botezat formal SSI (Cristian Troncotă, *Mihai Moruzov și Serviciul Secret de Informații al Armatei Române*, Evenimentul Românesc, București, 1997, pp. 44–47). Pe 13 noiembrie 1940, a fost redenumit Serviciul Special de Informații, apoi, pe

15 septembrie 1944, pur și simplu Serviciul de Informații și a revenit la numele de Serviciul Special de Informații pe 27 aprilie 1945.

4. SSI, care era responsabil cu spionajul extern și contraspionajul, a funcționat în paralel cu direcțiile I și IV ale Direcției Generale a Securității Poporului între 1948 și 1951, când a fost absorbit în Securitate. Au fost create direcții regionale în capitală și orașele Brașov, Cluj, Constanța, Craiova, Galați, Iași, Oradea Mare, Pitești, Ploiești, Sibiu, Suceava și Timișoara, iar fiecare dintre acestea avea propria ei organizare, corespunzând celor zece direcții naționale cărora le erau subordonate. Fiecare direcție regională era și ea împărțită în birouri județene, care la rândul lor erau divizate în birouri de securitate orășenești și comunale.
5. Nikonov s-a născut în Basarabia pe 22 septembrie 1905. Cariera lui ilustrează metodele folosite de NKVD/NKGB pentru a-și infiltra agenții. Nikonov fusese exmatriculat din Universitatea din Iași, unde studia chimia, pentru că participase la întâlniri comuniste, și a fost trimis la Bruxelles pentru a-și continua studiile. De acolo, a fost mutat la Marsilia, unde a fost cooptat în conducerea locală a Partidului Comunist Francez. Apoi a fost adus înapoi în România pentru a conduce o rețea de spionaj, dar a fost prins, judecat și închis, mai întâi în închisoarea Doftana, iar apoi, după ce aceasta a fost distrusă în cutremurul din noiembrie 1940, în cea din Caransebeș, unde li s-a alăturat lui Bodnăraș și Pantelimon Bodnarenko. La eliberarea lui, după lovitura de stat de pe 23 august, i s-au realocat sarcini de către INO, direcția de spionaj extern a NKGB, iar aceste sarcini au fost instituționalizate prin numirea lui ca șef al serviciului de spionaj extern al României (SSI), pe 9 ianuarie 1947. Și-a păstrat funcția în serviciul redenumit (Direcția Generală a Securității Statului – DGSS) de la începutul lui aprilie 1951 până pe 6 ianuarie 1953 (Florin Banu, *De la SSI la SIE. O istorie a spionajului românesc în timpul regimului comunist, 1948–1989*, Corint, București, 2016, p. 125). Surse oficiale îl plasează, în martie 1954, în fruntea celui de-al doilea Birou de Informații Militare al Marelui Stat-Major, cu rangul de general-locotenent, și își păstrează acest post până în noiembrie 1960, când devine șef al direcției de control a Ministerului Forțelor Armate. În decembrie 1963, este trecut în rezervă. A murit în 1999 (Florica Dobre, *Securitatea. Structuri-cadre, obiective și metode*, vol. 1, CNSAS, Editura Enciclopedică, București, 2006, p. 702).
6. Bucikov s-a născut pe 8 decembrie la Salabant, în județul Cetatea Albă din Basarabia, aflată la vremea respectivă sub dominație rusească. Conform propriului dosar de cadre, era cetățean român de naționalitate rusă și avea meseria de tâmplar. Un cotidian i-a tipărit în 1995 o scurtă biografie. În 1931, a dezertat din armata română în Uniunea Sovietică, de unde s-a întors după câteva luni ca spion. A fost arestat în septembrie 1931, apoi judecat și condamnat de o curte marțială din Chișinău la 15 ani de muncă silnică. Și-a ispășit condamnarea la Ocnele Mari, Doftana, Caransebeș și în lagărul de la Târgu Jiu, de unde a fost eliberat pe 23 august 1944. Din 1948 și până la retragere, în 1963, a lucrat în Ministerul de Interne român (*Ziua*, 5 iunie 1995, p. 3). Cercetările lui Claudiu Secașiu, căruia îi sunt recunoscător pentru aceste detalii despre cariera lui Bucikov, arată că acesta s-a înrolat în Gărzile Patriotice comuniste după 23 august 1944. A devenit, la o dată incertă, șeful pazei personale a lui Gheorghiu-Dej (Direcția a VI-a); izvoarele arată faptul că deținea această poziție în ianuarie 1949 (ANIC, Arhiva Comitetului Central al PCR, fond 1, dos. 198/1944, rola 106–1–79–80, fila 173, cadrul 237; dos. 205/1944, rola 106–1–79–81, f. 207, c. 252).
7. *Organizarea și funcționarea organelor Ministerului de Interne de la înființare până în prezent* (Ministerul de Interne, București, 1978), p. 87.
8. Născut în 1911 la Chișinău, Goncearuc a făcut parte din Uniunea Tineretului Comunist din Basarabia, iar în 1932 a fost trimis la Moscova. Trei ani mai târziu,

a fost infiltrat în România, trimis peste Nistru cu o misiune, dar a fost capturat imediat, judecat și condamnat la zece ani de închisoare. După eliberarea din închisoarea din Caransebeș în august 1944, i s-a dat un post în Secțiunea Administrativă și Politică a Partidului Comunist Român, iar în aprilie 1945, a fost transferat la SSI. Dosarele de personal scot la lumină proveniența socială și competențele Securității. Șeful Direcției I era colonelul Gavril Birtaș. S-a născut în 1905, la Baia Mare, și era tâmplar de meserie. A intrat în Ministerul de Interne în 1946, iar în aprilie 1948 era șef al Siguranței din Oradea. O informare cu privire la caracter nota: „Câteodată se observă o lipsă de împletire a teoriei cu practica" (*Cartea Albă a Securității*, SRI, București, 1994, vol. I, doc. 168, p. 337). Maiorul Nicolae Briceag, șef pe județul Someș în Direcția Regională Cluj, s-a născut la Negreni, în județul Olt, în 1916, într-o familie de țărani. Croitor de meserie, a intrat în Ministerul de Interne în 1945, iar în aprilie 1948 este înregistrat ca șef al Siguranței din Dej. O informare cu privire la caracter îl descrie ca fiind „de o inteligență mediocră" (*Cartea Albă a Securității*, vol. I, doc. 146, p. 335). Lt.-col. Mauriciu Știrul, șef al Direcției Regionale Galați, s-a născut în 1911 în comuna Sărmaș din județul Mureș. Avea un doctorat în drept și practicase meseria de avocat înainte de război. A intrat în Ministerul de Interne în 1945, iar în aprilie 1948 dosarul lui de partid înregistrează funcția de șef al Siguranței din Târgu Mureș (*Cartea Albă a Securității*, vol. I, doc. 158, p. 332). Lt.-col. Ludovic Czeller, șef al Direcției Regionale Oradea, s-a născut pe 24 iulie 1896 în Kismarja, Ungaria. Avea calificarea de strungar și a intrat în Ministerul de Interne în mai 1945. E descris în dosarul lui de cadre ca „fire nervoasă"(*Cartea Albă a Securității*, SRI, București, 1995, vol. I, doc. 163, p. 334).

9. Eduard Mezincescu, „Ecouri la cazul Pătrășcanu", *Magazin istoric*, nr. 7 (iulie 1992), p. 34.
10. Interviu al autorului cu T. Brătescu, 30 iulie 1994.
11. Cristopher Andrew și Oleg Gordievsky, *KGB. The Inside Story of its Foreign Operations From Lenin to Gorbachev* (Sceptre, London, 1991), p. 362.
12. Ana Toma a fost o apropiată a Anei Pauker. În noiembrie 1947, atunci când a devenit ministru de externe, a primit funcția de secretar general al Ministerului de Externe, iar în 1950 a fost numită adjuncta lui Pauker. Ana Toma și Iosif Chișinevschi au conlucrat strâns. În august 1951, el i-a cerut să facă aranjamentele de călătorie pentru o vizită pe care urma s-o facă împreună cu Gheorghiu-Dej și Miron Constantinescu la Moscova pentru a obține de la Stalin susținerea pentru înlăturarea Anei Pauker, a lui Luca și a lui Georgescu. Chișinevschi i-a ordonat să nu-i spună Anei Pauker nimic despre călătorie (Robert Levy, „Did Ana Pauker prevent a «Rajk Trial» in Romania?", *East European Politics and Societies*, vol. 9, nr. 21, decembrie 1994, p. 164, nota 127). În 1952, ginerele Anei Pauker, Gheorghe Brătescu, a acuzat-o pe Ana Toma că a trădat-o pe Ana Pauker și, din acest motiv, nu i-a mai vorbit niciodată până la moartea acesteia, în 1993 (interviu al autorului cu G. Brătescu, 30 iulie 1994).
13. *Cartea Albă a Securității*, vol. II (SRI, București, 1885), doc. 33, p. 157.
14. DGSP era organizată în zece direcții naționale sau centrale, după cum urmează: Informații interne (I); Contrasabotaj (II); Contrainformații penitenciare și miliție (III); Contrainformații militare (IV); Cercetări penale (V); Paza guvernului (VI); Tehnică (VII); Cadre (VIII); Politică (IX – responsabilă cu puritatea ideologică a partidului); Administrativă și contabilitate (X). Existau și departamente auxiliare, care se ocupau cu interceptarea corespondenței, supraveghere și ascultare și mai includeau un Serviciu cifru și un Secretariat. În plus, au fost create un număr de 13 direcții regionale, care o includeau și pe cea a Bucureștiului.
15. Conform dosarului său de cadre, Mazuru a intrat în Partidul Comunist în 1944, după lovitura de stat de pe 23 august. S-a născut în 1915, la Chișinău, aflat sub stăpânire rusească la vremea respectivă. Era tehnician de aparatură medicală.

A intrat în Ministerul de Interne în 1947, când i s-a dat funcția de director de cadre. Un raport cu privire la caracterul și munca lui datat 26 aprilie 1948, semnat B. Fuchs, ca responsabil cu personalul Siguranței, îl descrie ca fiind „atent la nevoile tovarășilor pe care caută să-i ajute. [...] Este vigilent și dur cu dușmanii. [...] Este simpatizat de subalterni, este autoritar, dar în același timp și prietenos" (*Cartea Albă a Securității*, vol. 1, doc. 170, p. 338).

16. Nikita Petrov, *По сценарию Сталина. Роль органов НКВД-МГБ СССР в советизации стран Центральной и Восточной Европы. 1945–1953 г [Po scenariu Stalina. Rolorganov NKVD-MGB SSSR v sovietizații stran Centralnoi i Vostochnoi Evropi 1945–1953]* (După scenariul lui Stalin. Rolul instituțiilor NKVD-MGB ale URSS în sovietizarea Europei Centrale și de Est. 1945–1953, Rospen, Moskva, 2011, p. 336). Printre consilierii sovietici se mai numărau Serghei Vasilievici Patrakeev (1919–1985, MGB, numit în noiembrie 1949), Serghei Surenovici Spandarian (1909–1980, MGB, iunie 1950–noiembrie 1951), și Vitalie Ghennadievici Cernaviki (1920–2005, MVD, iunie-iulie 1953). Petrov, *După scenariul lui Stalin...*, pp. 338–345.
17. Andrew și Gordievsky, *KGB*, p. 349.
18. V. capitolul 1, nota 55; de asemenea, Eduard Mezincescu, „Polemici" (*România literară*, nr. 27, 9–15 septembrie 1992, p. 2).
19. Paul Ștefănescu, *Istoria serviciilor secrete românești* (Divers Press, București, 1994, p. 250); v. și Vladimir Tismăneanu, „The Tragicomedy of Romanian Communism", *East European Politics and Societies* (vol. 3, nr. 2, primăvara 1989, p. 350, nota 47).
20. M. Oprea, „Zeii de lut ai Securității române" (*Dilema*, III, nr. 133, p. 11). Pintilie a fost numit ministru-adjunct de interne în 1950 și a deținut această funcție până în 1962.
21. *Ibid.*
22. *Ibid.*
23. S-a născut pe 2 iulie 1915 la Chișinău. În 1932, a intrat în Uniunea Tineretului Comunist din orașul natal, iar în următorul an a fost reținut timp de două săptămâni de către Siguranță. Între 1937 și 1939, a efectuat serviciul militar într-un regiment de transmisiuni din Iași, iar după demobilizare a obținut un post la centrala telefonică din Chișinău. În decembrie 1940, la șase luni de la anexarea sovietică a Basarabiei, a fost recrutat de NKVD și s-a mutat la Cernăuți, unde a început pregătirea ca agent al direcției de informații externe (INO) a NKVD. Dotat cu acte de identitate false românești, sub numele de Vasile Ștefănescu, a fost trimis peste graniță pe 26 mai 1941 pentru a culege informații cu privire la mișcările trupelor românești. La două ore de la intrarea în țară, a fost arestat de paza de frontieră românească. Conform raportului privind interogarea sa, cunoștințele lui rudimentare de română i-au trădat identitatea străină, așa că s-a dat drept etnic rus cu numele de Alexandru Sergheevici Nicolschi. A fost judecat pentru spionaj în iulie 1941 și condamnat la muncă silnică pe viață. Prima parte a pedepsei a ispășit-o în închisoarea de la Ploiești, de unde a fost mutat la Aiud, alăturându-se altor spioni sovietici aflați aici, printre care Vladimir Gribici, Simion Zeigner și Afanasie Sișman, care au rămas cu toții în România după eliberarea din august 1944. Nicolschi a murit la București pe 16 aprilie 1992.
24. Îi sunt recunoscător lui Claudiu Secașiu pentru această informație.
25. *Supression of Human Rights in Romania* (The Rumanian National Committee, Washington, 1949, p. 65).
26. *Cuvântul*, nr. 119, mai 1992, p. 6.
27. Deletant, *Ceaușescu and the Securitate*, p. 63.

28. Compoziția Securității în funcție de apartenența etnică era, în 1948, următoarea: Personal total de toate rangurile: 3.973, din care evrei: 338; maghiari: 247; ruși: 24; germani: 5; armeni: 3; cehi: 5; italieni: 1; bulgari: 3; iugoslavi: 13; români: 3334. Pentru mai multe detalii, v. Deletant, *Ceaușescu and the Securitate*, p. 63.
29. Campaniile masive de recrutare a muncitorilor în Securitate sunt menționate în raportul anual pe 1949 al Secțiunii a III-a a Direcției I, care se ocupa de Biserica Ortodoxă. 32% din personalul acesteia era compus din muncitori din fabrici, în timp ce doar 40% aveau o pregătire profesională de un fel sau altul în probleme de securitate (ASRI, fond D, dosar nr. 9051, vol. 2, p. 10).
30. Unele dintre aceste rapoarte sunt reproduse în *Cartea Albă a Securității*, vol. II.
31. Frank Gardiner Wisner (23 iunie 1909, Laurel, Mississippi–29 octombrie 1965, Locust Hill Farm, Maryland). Experiențele din România l-au avertizat pe Wisner în privința naturii insidioase a practicilor comuniste și, cu susținerea lui George Kennan, acesta a contribuit la crearea în 1948 a Office for Special Projects. Wisner a fost numit director. La puțin timp după, biroul a fost redenumit Office of Policy Coordination (OPC) și a devenit secțiunea de spionaj și contraspionaj a CIA. Wisner a devenit o legendă a timpului său pentru operațiunile secrete din timpul Războiului Rece, dar stresul legat de propria muncă l-a împins probabil către sinucidere, pe care a săvârșit-o cu pușca fiului său. În opinia lui Ernest Latham, cea mai completă relatare cu privire la cariera lui Wisner este probabil cea dată de Evan Thomas în *The Very Best Men. Four Who Dared. The Early Years of the CIA* (Simon and Schuster, New York, 1995); v. E.H. Latham Jr., *Timeless and Transitory. 20th Century Relations Between Romania and the English-Speaking World* (Vremea, București, 2012), p. 330, nota 58.
32. ASRI, fond D, dosar nr. 9189, p. 7.
33. Pentru a o face obedientă, armata a fost epurată și transformată într-o Armată a Poporului sub supravegherea unei entități controlate de partid, pe nume Direcția Superioară Politică a Armatei (DSPA). Aceasta a fost inaugurată pe 28 martie 1948 și era compusă din ofițeri cunoscuți sub numele de „instructori politici". DSPA era organizată în cinci direcții, responsabile cu planificarea și organizarea, administrația și contabilitatea, educația din școlile militare și colegii, propaganda și cadrele. În plus, gestiona Casa Centrală a Armatei, Centrul pentru Educație Fizică, Institutul Militar și publicațiile armatei. O indicație a importanței conferite de regim DSPA a fost ridicarea civilului desemnat la conducerea ei, în martie 1950, la rangul de ministru-adjunct al forțelor armate, cu gradul de general-locotenent; civilul în cauză era Nicolae Ceaușescu. DSPA își exercita controlul asupra tuturor unităților armatei. La nivelul diviziilor, era organizată într-un consiliu politic compus dintr-un secretar de partid și secretari cu propaganda, organizarea, cultura și sportul și Uniunea Tineretului Muncitoresc, în care erau înscriși toți recruții. Toți secretarii de mai sus erau ofițeri cu grade superioare, în timp ce în batalioane exista de obicei un singur „comandant politic" cu rangul de maior, care era responsabil cu organizarea de întruniri regulate cu privire la Partidul Comunist. Comandantul politic autoriza materialele din gazetele de perete, care conțineau critici anonime și, uneori, denunțarea unor soldați sau ofițeri. Spionajul reciproc a fost încurajat sub eufemismul de „vigilență revoluționară", iar rapoartele erau remise fie Direcției a II-a pentru spionaj militar a Marelui Stat-Major, fie Direcției a IV-a a Securității, care se ocupa cu contraspionajul militar. Încă de la impunerea guvernului Groza, în martie 1945, activitatea Secției a II-a a Marelui Stat-Major fusese monitorizată atent de ofițerii sovietici, iar în 1948, un câțiva astfel de ofițeri fuseseră cooptați, în calitate de consilieri, pentru pregătirea de tineri ofițeri români prosovietici în materie de contraspionaj. Pe 15 februarie 1951, Secția a II-a a Marelui Stat-Major a fost redenumită Direcția de Informații, iar pe 2 aprilie, a fost transferată de la Ministerul Apărării Naționale la Ministerul de Interne. În

perioada stăpânirii comuniste, controlul grănicerilor a fost deținut alternativ de cele două ministere.

34. *Cartea Albă a Securității* (SRI, București, 1995), vol. II, p. 45.
35. Ofițerii însărcinați cu supravegherea au fost Alexandru Nicolschi (până în 1954), Tănase Evghenie (1954–1957), Vasile Negrea (1957–1965) și Cornel Onescu (1965–1967). Șefii unității T au fost Alexandru Neacșu (1948–1952), Nicolae Panaitescu (1952–1953), Alexandru Szacsko (1953–1961) și Ovidiu Diaconescu (1961–1989) (ASRI, Fond 9604, vol. IV, document publicat în *Sfera politicii*, nr. 44 , 1996, pp. 44–45).
36. *Sfera politicii*, nr. 44, p. 44, și G. Ionescu, *Communism in Rumania, 1944–1962* (Oxford University Press, London, 1964), p. 201.
37. *Cartea Albă a Securității,* vol. II, p. 64.
38. W. Bacon, „Romanian Secret Police", în J.R. Adelman (ed.), *Terror and Communist Politics. The Role of Secret Police* (Westview Press, Boulder, London, 1984), p. 135.
39. *Cartea Albă a Securității*, vol. II, p. 47.
40. Bacon, „Romanian Secret Police", p. 142.
41. Principalele îndatoriri ale trupelor de securitate erau menținerea ordinii publice în marile centre industriale și înăbușirea oricărei rezistențe la măsurile guvernului de felul colectivizării sau rechiziționării de bunuri și proprietăți. În decembrie 1951, numărul trupelor de securitate se ridica la 2.000 de ofițeri, 3.000 de subofițeri și 59.000 de funcționari obișnuiți; v. Dennis Deletant, „Romania", în Krzysztof Persak și Łukasz Kamiński (eds), *A Handbook of the Communist Security Apparatus in East Central Europe, 1944–1989* (Institute of National Rememberance, Warsaw, 2005), pp. 285–328 [289].
42. Bacon, „Romanian Secret Police", p. 142.
43. Ionescu, *Communism in Rumania*, p. 217 [v. Ghiță Ionescu, *Comunismul în România*, tr. Ion Stanciu, Litera, București, 1994, p. 250 (n. tr.)]. Procuratura era împărțită în 12 direcții, ale căror atribuții includeau anchetele militare, referitoare la securitatea statului și penale, supervizarea activităților din tribunale și a investigațiilor miliției și fixarea sentințelor penale și inspecția închisorilor.
44. V. Veniamin, „The Judiciary", în *Captive Rumania. A Decade of Soviet Rule* (Atlantic Press, London, 1956), p. 313.
45. G. Tomaziu, *Jurnalul unui figurant* (Univers, București, 1995), p. 173; v. *The Witness*, de același autor, editat și tradus de Jane Reid (Theed Street Publishing, London, 2015).
46. Această idee e subînțeleasă în întrebarea pusă în ianuarie 1948 de Mircea Vulcănescu tribunalului după ce își studiase propriul caz constând în acuzații de crime de război: dacă acuzatorii săi „caută pedepsirea unui om vinovat sau sacrificarea unei victime" (M. Vulcănescu, *Ultimul cuvânt*, Humanitas, 1992, p. 23). Profesor universitar de sociologie, Vulcănescu a activat ca subsecretar de stat în Ministerul de Finanțe între ianuarie 1941 și august 1944, în guvernul Antonescu. La fel ca toți miniștrii de sub Antonescu, indiferent de portofolii, Vulcănescu a fost arestat conform Legii pentru urmărirea și sancționarea celor vinovați de crime de război sau crime împotriva păcii și umanității, publicată pe 19 august 1947. A fost găsit vinovat și condamnat la opt ani de muncă silnică. A murit în închisoarea de la Aiud pe 28 octombrie 1952, la vârsta de 48 de ani.
47. Rolul mărturisirii în procesele de la Moscova este examinat în *Ritual of Liquidation. The Case of the Moscow Trials* (The Free Press, Glencoe, Illinois, 1954), pp. 81–276.
48. Această procedură a fost caracterizată în lege printr-o sintagmă orwelliană: „în față de libertate".
49. Dulgheru a fost demis din Ministerul de Interne pe 5 mai 1955.

50. *Cartea Albă a Securității*, vol. II, p. 57.
51. *Ibid.*, p. 58.
52. *Ibid.*, p. 60.
53. Aceste cifre au fost compilate de Serviciul „C" al Ministerului de Interne și mi-au fost comunicate în particular. Nu am o dată referitoare la compilarea lor. Editorii istoriei oficiale a Securității, *Cartea Albă a Securității*, nu par a fi la curent cu ele, fiindcă susțin că lipsa datelor face imposibilă furnizarea unei cifre exacte pentru numărul persoanelor decedate în custodia Securității în perioada de teroare de sub Gheorghiu-Dej (vol. II, p. 73). Corneliu Coposu, secretarul liderului PNȚ Iuliu Maniu, el însuși deținut în închisorile românești timp de 17 ani, a afirmat că numărul celor arestați după 1947 era de 282.000, dintre care estima că în jur de 190.000 muriseră în detenție (C. Coposu, *Dialoguri cu Vartan Arachelian*, Anastasia, București, 1992, p. 95). Cifrele furnizate de el par a fi exagerate.
54. Arestul la domiciliu era ilegal în 1949, fiindcă nu exista o reglementare care să-l autorizeze. Totalul de 75.808 persoane supuse acestei sancțiuni este repartizat pe ani astfel: 1950: 6.636; 1951: 19.236; 1952: 24.826; 1953: 4.730; 1954: 5.073; 1955: 3.332; 1956: 2.357; 1957:3.257; 1958: 6.362 (*Cartea Albă a Securității*, vol. III, SRI, București, 1995, p. 159).
55. M. Lupu, C. Nicoară și G. Onișor, *Cu unanimitate de voturi*, Fundația Academia Civică, București, 1997, p. 22.
56. O Roske, „Colectivizarea agriculturii în România, 1949–1962", *Arhivele totalitarismului*, vol. 1, nr. 1 (1993), și H.L. Roberts, *Rumania. Political Problems of an Agrarian State* (Yale University Press, New Haven, Connecticut, 1951), p. 324.
57. O cronologie a colectivizării poate fi găsită în O. Roske, *Colectivizarea*, pp. 146–168.
58. *Ibid.*
59. Ceilalți consilieri sovietici sunt: Sevcenco, Potimkin, Subcov, Bobovnicov, Homeacov și Tomoșenko; v. R. Levy, „The «Right Deviation» of Ana Pauker", *Communist and Post-Communist Studies*, vol. 28, nr. 2, iunie 1995, p. 251, nota 90. Examinarea hârtiilor Comitetului Central arată că, contrar credinței populare, generate de Gheorghiu-Dej și acoliții acestuia, Ana Pauker nu era o susținătoare ardentă a colectivizării rapide și era într-adevăr vinovată de acuzația adusă în 1952, după înlăturarea ei, de a fi „nesocotit experiența sovietică și asistența oferită de consilierii sovietici [...] și de a nu lua măsuri pentru punerea în practică a sfaturilor oferite" (v. Levy, *The Right Deviation...*, p. 251).
60. Levy, *The Right Deviation*, p. 242.
61. *România liberă*, 2 octombrie 1993, p. 16.
62. O. Roske, *Colectivizarea...*, p. 156.
63. Levy, *The Right Deviation*, p. 244.
64. Gheorghe Gheorghiu-Dej, *Articole și cuvântări, iunie 1962–decembrie 1962*, Editura Politică, București, 1962, p. 206.
65. Ionescu, *Communism in Rumania*, p. 201.
66. Levy, *The Right Deviation...*, p. 245.
67. *Ibid.*, p. 246.
68. *Ibid.*, pp. 246–247.
69. Roske, *Colectivizarea...*, p. 158.
70. *Ibid.*, p. 160.
71. *Cartea Albă a Securității,* vol. II, doc. 189, p. 426.
72. *România liberă*, 22 aprilie 1996, p. 1.
73. În Maramureș, de exemplu, numai comunele Ieud și Săpânța au fost colectivizate până în 1962. Chiaburii din cele două localități care s-au opus au fost arestați, judecați și trimiși la închisoare.
74. O comparație între soarta populației din Banatul românesc și cea a populației din Banatul iugoslav e făcută de Irina Marin în lucrarea ei *Contested Frontiers*

in the Balkans. Ottoman and Habsburg Rivalries in Eastern Europe (I.B. Tauris, London, 2012), pp. 147–150.

75. *Trial of the Group of Spies and Traitors in the Service of the Espionage of Tito's Fascist Clique*, București, 1950. Nu e clar dacă condamnările la moarte au fost executate sau nu.
76. Un registru al cifrelor referitoare la deportații din Banat, incluzând și satele, este conținut în *Rusalii '51 – Fragmente din deportarea în Bărăgan* (Marineasa, Timișoara, 1994), pp. 217–231. V. și *România liberă*, 2 iulie 1993, p. 11.
77. *Rusalii '51...*, p. 228.
78. Burcă era mecanic de meserie și intrase în Partidul Comunist după vârsta de 20 de ani pentru a deveni membru al unui grup de tineri români care s-au oferit voluntari să lupte în Războiul Civil din Spania. La fel ca mai mulți colegi ai lui, a fost retras de Uniunea Sovietică după războiul civil și internat o perioadă. S-a întors în România în octombrie 1944. A murit la București pe 21 decembrie 1994.
79. *România liberă*, 2 iulie 1993, p. 11.
80. „Directiva în vederea măsurilor de ordine, pază și securitate cu ocazia zilei de 1 Mai 1952", ASRI, Fond „D", vol. 9897, pp. 416–427.
81. Ordinul nr. SO111713 din 18 aprilie 1952.
82. Detalii cu privire la această directivă mi-au fost oferite de Marius Oprea.

5. Calea către dominație a lui Gheorghiu-Dej

1. Ascensiunea lui Gheorghiu-Dej către vârful Partidului Comunist Român și relațiile lui cu rivalii sunt subiectul unui volum edificator, *Spectrele lui Dej. Incursiuni în biografia și regimul unui dictator*, ed. de Ștefan Bosomitu și Mihai Burcea (Polirom, Iași, 2012).
2. V. capitolul 1.
3. George Hodoș, *Show Trials. Stalinist Purges in Eastern Europe, 1948–1954* (Praeger, New York, 1987).
4. Interviu al autorului cu Eduard Mezincescu, 16 iunie 1994. Mezincescu era protejatul Anei Pauker și ea l-a adus în Ministerul de Externe în 1948. În tinerețe, a intrat în Partidul Comunist, iar în 1936 a fost trimis la Cluj pentru a coordona o rețea care ajuta voluntarii pentru Războiul Civil din Spania să treacă în Cehoslovacia, de unde aceștia ajungeau în Franța, iar apoi în țara de destinație, pentru a li se alătura republicanilor. În timpul celui de-al Doilea Război Mondial, a fost secretar al secției române al Ajutorului Roșu Internațional, cunoscut după inițialele în limba rusă ca MOPR. În anii 1950, a ajuns până la funcția de adjunct al ministrului de externe.
5. În jur de 50 de agenți NKVD au ispășit pedepse în închisorile românești în timpul războiului (interviu cu Eduard Mezincescu, 16 iunie 1994).
6. Gheorghe Gheorghiu-Dej, *Articole și cuvântări 1959–1961* (Editura Politică, București, 1961), pp. 438–440; citat din Michael Shafir, *Romania. Politics, Economics and Society* (Frances Pinter, London, 1985), p. 32.
7. Pentru o relatare la prima mână a îndepărtării lui Foriș de la conducerea partidului pe 4 aprilie 1944, v. cea făcută de Emil Bodnăraș lui Valter Roman, Gheorghe Zaharia și Adei Grigorian pe 18 și 20 ianuarie 1960 (v. Dennis Deletant, *Communist Terror in Romania, Gheorghiu-Dej and the Police State, 1948–1965*, Hurst and Co., London, 1999, anexa 1, pp. 297–308).
8. Mary Ellen Fischer, *Nicolae Ceaușescu. A Study in Political Leadership* (Lynne Rienner Publishers, Boulder, 1989), pp. 38 și 276, nota 10. Atunci când Ana Pauker s-a întâlnit cu Pătrășcanu la Moscova în timpul negocierilor pentru armistițiu din septembrie 1944, l-a întrebat pe acesta de ce fusese Foriș îndepărtat. Pătrășcanu i-a răspuns că nu știa prea multe despre întreaga poveste. Se spune că Pauker i-ar fi pus aceeași întrebare lui Gheorghiu-Dej într-o scurtă întâlnire de după sosirea ei la București pe 16 septembrie 1944, foarte preocupată de

motivul îndepărtării, fiindcă Foriș fusese confirmat la conducerea partidului de Comintern în 1940 (interviu al autorului cu Eduard Mezincescu, 16 iunie 1994.

9. Fischer, *Nicolae Ceaușescu*, p. 131.

10. Eduard Mezincescu, care a avut ulterior ocazia de a discuta în detaliu cariera lui Bodnăraș cu Serghei Nikonov (Sergiu Nicolau), devenit șef al SSI sub Bodnăraș, pe 7 decembrie 1946, a aflat de la Nikonov că înlocuirea lui Foriș fusese discutată inițial în spitalul închisorii din Târgu Jiu, în iunie 1943. Părerea lui Gheorghiu-Dej era că Foriș trebuia pur și simplu exclus (interviu al autorului cu Mezincescu, 16 iunie 1994). Dej a fost susținut în acest sens de Teohari Georgescu și Constantin Pârvulescu. Cel care a luat măsuri împotriva lui Foriș a fost Bodnăraș, plasându-l pe el, pe Victoria Sârbu și pe Remus Koffler în arest la domiciliu pe 4 aprilie, sub supravegherea lui Pârvulescu. Întreaga operațiune, care implica reținerea a trei persoane și preluarea arhivelor partidului, a fost dusă la capăt „în trei ore", conform unei scrisori datate 16 aprilie și adresate de Bodnăraș lui Gheorghiu-Dej și Georgescu (v. Dan Cătănuș și Ioan Chiper, *Cazul Ștefan Foriș. Lupta pentru putere în PCR de la Gheorghiu-Dej la Ceaușescu*, Vremea, București, 1999, p. 44). Conform unei declarații a Victoriei Sârbu, dată în interogatoriu pe 7 februarie 1950, Bodnăraș i-a înmânat lui Foriș o notă dactilografiată care îi cerea să predea toate materialele partidului și ordona arestul la domiciliu al acestuia. Bodnăraș i-a spus lui Foriș că ordinul venea din Uniunea Sovietică (Robert Levy, „Power Struggles in the Romanian Communist Party during the Formation of the Groza regime", în *6 Martie 1945. Începuturile comunizării României,* Editura Enciclopedică, București, 1995, p. 79, nota 3).

11. Levy, „Power Struggles...", p. 79.

12. Interviu al autorului cu Mezincescu, 16 iunie 1994.

13. În testament, și-a exprimat mândria pentru propriile realizări și pentru cele ale PCR, recunoscându-și în același timp propriile greșeli și neajunsuri. I-a lăsat majoritatea posesiunilor lui modeste Victoriei Sârbu, iar cărțile în germană, lui Remus Koffler (L. Betea, „Testamentul lui Foriș", *Magazin istoric*, vol. 31, nr. 4, aprilie 1997, p. 44).

14. Interviu al autorului cu E. Mezincescu, 16 iunie 1994.

15. Vezi articolele lui E. Mezincescu și V. Tismăneanu în *România literară*, nr. 21, 27 și 41, 1992, și Shafir, *Romania. Politics, Economics and Society*, p. 34. Ginerele Anei Pauker, Gheorghe Brătescu, a recunoscut că deși soacra lui a aprobat ordinul de arestare a lui Foriș, nu a fost consultată în privința deciziei de a-l asasina, despre care presupunea că a fost luată într-o întâlnire secretă dintre Gheorghiu-Dej, Bodnăraș și Pintilie. Într-adevăr, după ce a aflat de moartea lui Foriș, Ana Pauker i-a spus lui Gheorghiu-Dej că Foriș ar fi trebuit trimis în judecată. Gheorghiu-Dej i-a răspuns că tribunalele românești nu au competența de a judeca o astfel de cauză. Ana Pauker a afirmat în continuare că, în acest caz, Foriș ar fi trebuit predat sovieticilor (interviu al autorului cu G. Brătescu, 30 iulie 1994). Faptul că Gheorghiu-Dej nu s-a consultat cu Ana Pauker cu privire la decizia uciderii lui Foriș acreditează ideea că acesta, susținut de Bodnăraș, avea binecuvântarea lui Stalin pentru asasinat. Într-o altă explicație, se afirmă că Foriș avea susținerea Moscovei în toamna lui 1943 pentru a ajunge la o înțelegere cu Antonescu, care ar fi implicat sacrificarea comuniștilor din România (S. Fischer-Galați, *The New Rumania. From People's Democracy to Socialist Republic*, MIT Press, Cambridge, Massachusetts, 1967, p. 21). Având destule exemple de cinism al sovieticilor din perioada interbelică, Gheorghiu-Dej și colegii lui internați au decis să prevină o astfel de mișcare, îndepărtându-l pe Foriș și preluând partidul înainte de sosirea Armatei Roșii și a Biroului de la Moscova, care o includea, desigur, și pe Ana Pauker. Asasinarea lui Foriș i-ar fi putut conveni lui Stalin, fiindcă orice fel de dezvăluiri cu privire la un posibil acord cu Antonescu, mai ales unul încheiat în dauna comuniștilor internați, l-ar fi expus

acuzațiilor de duplicitate din partea opiniei publice din România, ar fi adus mari prejudicii de imagine facțiunii lui Gheorghiu-Dej și i-ar fi creat probleme în relațiile cu aliații occidentali.

16. V. supra, pp. 474–475.
17. Ștefănescu, *Istoria serviciilor secrete românești*, p. 250; v. și L. Betea, „Testamentul lui Foriș", p. 45.
18. Relatarea oficială a evadării lui Gheorghiu-Dej, scrisă de un membru al grupului instruit de Maurer, a fost publicată la apogeul puterii lui Gheorghiu-Dej în partid, în 1964; v. M. Roșianu, „Cum a fost organizată evadarea tovarășului Gheorghe Gheorghiu-Dej din lagărul de la Târgu Jiu în august 1944", *Scânteia*, 18 august 1964, pp. 2–3. Rolul jucat de Marina l-a propulsat la rangul de patriarh al Bisericii Ortodoxe, în mai 1948, la recomandarea lui Gheorghiu-Dej. Eduard Mezincescu pune într-o altă lumină inițiativa de a fugi. El i-a spus autorului că deși Bodnăraș, Pârvulescu și Rangheț erau toți în favoarea evadării lui Gheorghiu-Dej din lagăr, Gheorghiu-Dej însuși ezita să plece, fiindcă se simțea în siguranță în detenție într-o măsură mai mare decât în libertate. Dej a fost de acord să fie eliberat doar cu condiția ca Maurer să facă aranjamente care îi garantau că nu va păți nimic în timpul evadării. În consecință, Maurer l-a contactat pe avocatul Grigore Geamănu, vărul unui funcționar superior din Inspectoratul de Jandarmi București, care i-a dat funcționarului o sumă de bani suficientă pentru a-l convinge pe colonelul Șerban Lioveanu, directorul lagărului, să slăbească securitatea în zona gardului în ziua planificată pentru evadare.
19. Ca rezultat al reformei ortografice din 1954, *Scânteia* a devenit *Scînteia*.
20. Numele lui Pârvulescu continuă să apară cu această funcție. Totuși, în iulie 1945 *Scânteia* îl menționa doar ca „membru al Comitetului Central al PCR" (H. Nestorescu-Bălcești, „Structura Conducerii Superioare a Partidului Comunist Român", *Arhivele totalitarismului*, vol. 2, nr. 1–2, 1994, p. 334).
21. Fischer, *Nicolae Ceaușescu*, p. 40. Propria relatare a lui Pătrășcanu în privința acestor arestări a fost dată într-o declarație către Securitate semnată, datată 7 februarie 1950; v. *Cartea Albă a Securității*, SRI, București, 1994, vol. 1, doc. 89, pp. 222–225.
22. În raportul comisiei partidului înființate în noiembrie 1965 pentru a clarifica circumstanțele arestării, interogatoriului și execuției lui Pătrășcanu, această acuzație era considerată ca nefondată. V. „Raportul Comisiei de Partid, constituită în vederea clarificării situației lui Lucrețiu Pătrășcanu", *Cuvântul*, nr. 35 (1–7 septembrie 1992), p. 9. Raportul a fost făcut public prima oară în septembrie 1992.
23. Eliberarea lui Pătrășcanu, în 1943, de la Târgu Jiu a fost rezultatul intervenției colonelului-magistrat V. Gelep, secretar general al Ministerului Afacerilor Interne, care primise o mare sumă de bani de la soția lui Pătrășcanu pentru a asigura eliberarea soțului. V. „Raportul Comisiei de Partid...", p. 6.
24. Comunicare personală a autorului cu Eduard Mezincescu, 30 decembrie 1992.
25. Ghiță Ionescu, *Communism in Rumania, 1944–1962* (Oxford University Press, London, 1964), p. 95 [v. Ghiță Ionescu, *Comunismul în România*, tr. rom. cit., p. 125 (n. tr.)].
26. Cristian Popișteanu, „Cazul grupului Pătrășcanu (V)", *Magazin istoric*, nr. 11 (noiembrie 1991), p. 44. Silviu Brucan, redactor-șef adjunct al *Scânteii* la vremea respectivă, își amintea și cum Pătrășcanu obișnuia să spună în fața diplomaților străini, la recepții, că el ar fi trebuit să fie liderul partidului. Astfel de remarci au ajuns fără îndoială la urechile lui Gheorghiu-Dej (conversație cu S. Brucan, 15 iunie 1994). Purtarea lui Pătrășcanu la o petrecere de Anul Nou dată de Ana Pauker în 1944 arată cât de puțin avea acesta în comun cu o parte din conducerea partidului. Pătrășcanu a plecat de acolo înainte de miezul nopții, prezentându-i Anei Pauker scuze și mulțumindu-i pentru invitație. Atunci când ea i-a spus

că plecarea lui nu va arăta bine în ochii lui Gheorghiu Dej, Bodnăraș a răspuns că preferă să întâmpine noul an cu studenții lui de la Facultatea de Drept (interviu cu Tatiana Brătescu, 30 iulie 1994). Câțiva ani mai târziu, Ana Pauker i-a spus ginerelui ei, Gheorghe Brătescu, că avea o mare admirație pentru Pătrășcanu ca om, dar nu era de acord cu vederile lui antisovietice și că, în ciuda greșelilor lui Stalin, viitorul stătea în continuare în Uniunea Sovietică (interviu cu G. Brătescu, 30 iulie 1994).

27. Pe 14 septembrie 1944, la întoarcerea lui de la negocierile pentru armistițiu de la Moscova, Pătrășcanu i-a spus lui Corneliu Coposu, care era secretar general al Consiliului de Miniștri și avea biroul lângă al lui în clădirea consiliului, că avusese pe 11 septembrie o audiență la Jdanov, care îl deprimase și îl făcuse pesimist în privința viitorului României. Jdanov, pe care Pătrășcanu îl cunoștea de pe vremea când servise ca delegat român în Comintern, l-a întâmpinat ostil: „Ce cauți aici, Pătrășcanu?" (fără adresarea „tovarăș"). „Ei bine, am răsturnat dictatura și am adus România de partea Aliaților, așa că am venit să semnăm armistițiul". La care Jdanov a răspuns: „Rău ați făcut, ne-ați încurcat toate planurile". Coposu a presupus că planurile constau în ocuparea Bucureștiului de către sovietici, răsturnarea lui Antonescu și considerarea României ca inamic învins , fără impedimentul unui guvern autohton, cu care sovieticii aveau de-a face acum („Exilul românesc. Identitate și conștiință istorică", *Lupta*, nr. 232, 7 octombrie 1994, p. 5).
28. „Imediat după întoarcerea mea la Moscova în septembrie 1944 am descoperit că [...] Emil Bodnăraș i-a ordonat tovarășului Vania Didenko să mă fileze cu mașina în perioada cât am fost ministru fără portofoliu. Nu am discutat niciodată cu Bodnăraș despre motivul pentru care a făcut asta, însă am obținut totuși o explicație de la el, fiindcă mi-a spus într-o conversație, chiar la vremea respectivă, că în două săptămâni, exact perioada pe care o petrecusem la Moscova, oricine poate deveni trădător sau spion. Apoi mi-a explicat măsura luată. În decembrie 1944, Emil Bodnăraș m-a convocat la Comitetul Central și a scos la iveală un dosar – dosarul meu – și mi-a pus o serie de întrebări, din care reieșea clar că mă aflu sub supraveghere" (declarație nedatată a lui L. Pătrășcanu, ASRI, Fond Y, dosar 40002, vol. 1, p. 23, tradusă din Levy, „Power Struggles...", p. 85).
29. AVPRF (Arhiva de politică externă a Federației Ruse – *Arkiv Vești Politiki Rossiskoi Federații*), fond 0125, opis 33, folio 127, dosar (cutie) 6, pp. 128–134. Îi sunt recunoscător profesorului Florin Constantiniu pentru că mi-a atras atenția asupra acestei note. Copii la nota lui Morev, datate 10 ianuarie 1945, au fost trimise în următoarea ordine: 1. Stalin, 2. Molotov, 3. Malenkov, 4. Beria, 5. Vîșinski, 6. Dekanozov, 7. La dosar. Vladimir Georgievci Dekanozov, un gruzin, era unul dintre apropiații lui Beria, care îl adusese la Moscova în 1938 pentru a deveni șef al INO, departamentul de spionaj extern al NKGB/NKVD. În 1940, a fost numit ministru sovietic la Berlin, iar în 1941, a devenit comisar-adjunct al poporului pentru afaceri externe, odată cu Andrei Vîșinski. A fost arestat în iulie 1953, în același timp cu Beria, și executat împreună cu el în decembrie.
30. „Raportul Comisiei de Partid", p. 6.
31. A. Șerbulescu (Belu Zilber), *Monarhia de drept dialectic*, Humanitas, București, 1991, p. 68.
32. Ionescu, *Communism in Rumania*, p. 118.
33. „Declarație a lui Dumitru Petrescu în fața Comisiei de Anchetă a Partidului cu privire la cazul Pătrășcanu, datată 2 noiembrie 1967", citată în C. Popișteanu, „Un epilog neașteptat. Malenkov aprobă lichidarea lui Lucrețiu Pătrășcanu", *Magazin istoric*, nr. 3 (martie 1992), p. 38.
34. „Raportul Comisiei de Partid", p. 8. Prima mențiune a lui Pătrășcanu ca membru al Biroului Politic al PCR se găsește în ediția din 24 iulie 1946 a *Scânteii*, p. 1;

v. H. Nestorescu-Bălcești, „Structura conducerii superioare a Partidului Comunist Român", p. 357.

35. Pentru o notă biografică cu privire la Apostol, v. Vladimir Tismăneanu, *Stalinism for All Seasons. A Political History of Romanian Communism* (University of California Press, Berkeley, Los Angeles, London, 2003), pp. 255–256.
36. Robert Levy, „Power Struggles in the Romanian Communist Party during the Formation of the Groza regime", *6 Martie 1945. Începuturile comunizării României* (Editura Enciclopedică, București, 1995), p. 87.
37. Opiniile lui Pătrășcanu și Zilber cu privire la evoluția României sunt consemnate în rapoarte ale Office of Strategic Services care au fost analizate de Eduard Mark în „The OSS in Romania, 1944–45. An Intelligence Operation of the Early Cold War", *Intelligence and National Security*, vol. 9, nr. 2 (aprilie 1994), pp. 320–344.
38. Atât Pătrășcanu, cât și Zilber s-au dovedit marxiști autentici și oponenți ai comunismului sovietic. Opoziția lor ideologică a fost potențată curând de indignarea patriotică: reparațiile cerute de sovietici au fost descrise de Zilber ca „ridicole și imposibile". Sentimentele antirusești le întunecau uneori judecata. De exemplu, Zilber a prezis încrezător că Stalin nu îi va susține pe comuniștii români după ce Rădescu a început să-i atace, în februarie 1945 (Mark, „The OSS in Romania", p. 333).
39. Deși Cominternul a fost oficial dizolvat la începutul lui iunie 1943, a continuat să funcționeze într-o formă reorganizată până în toamna lui 1945. Organizația lui centrală și relațiile cu partidele comuniste erau subordonate Secției Informații Internaționale a Comitetului Central al Partidului Comunist (Bolșevic) al Uniunii Sovietice (PCUS). Oficial, șeful Comintern era Șerbakov, membru supleant al Biroului Politic și secretar al Comitetului Central, dar în realitate, organizația era condusă de Gheorghi Dimitrov, care, în iunie 1944, a primit și funcția formală de lider al ei. O rezoluție a Biroului Politic a confirmat locul secției în structura organizațională a CC al PCUS. Documente ale acestuia și ale altor partide comuniste arată că obiectivele pe termen lung și problemele curente ale partidelor comuniste satelit au jucat un rol important în activitatea secției. După întoarcerea în țările de origine, la sfârșitul războiului, a multora dintre activiștii care lucrau în Secția Informații Internaționale (de pildă, Dimitrov, în Bulgaria), secția a început să funcționeze ca ramură de politică externă a CC al PCUS, sub conducerea lui Mihail Suslov. Ea a fost un instrument important pentru supravegherea partidelor comuniste est-europene și era responsabilă cu formularea și transmiterea directivelor sovietice. În acest scop erau trimise mesaje radio cifrate și aveau loc întruniri cu activiștii care vizitau în mod regulat Moscova. Un alt mijloc de transmitere erau vizitele frecvente ale membrilor secției în țările est-europene. Cei care raportau cu privire la România îi includeau, în afară de Suslov, pe L. Baronov, M. Burțev, A. Kuznețov și I. Medvedev (v. L. Ghibianski, „URSS și câteva aspecte ale formării blocului sovietic în Europa Orientală", în *6 Martie 1945. Începuturile comunizării României* (Editura Enciclopedică, București, 1995), pp. 254–261.
40. R. Levy, „Power Struggles...", pp. 79–80. Levy citează dintr-o transcriere a interogatoriului luat Anei Pauker de Alexandru Moghioroș, Constantin Pârvulescu și Ion Vințe, datată 18 iunie 1956. Acoperirea Anei Pauker era un ordin primit din partea Direcției Politice a Armatei Roșii să se alăture „Direcției Politice a celui de-al Doilea Front Ucrainean" la București pentru a supraveghea publicarea ziarului de limbă română al Armatei Roșii *Graiul nou* (E. Mezincescu, „Punct", *România literară*, nr. 9, 9–15 martie 1994, p. 14). În realitate, Ana Pauker avea două misiuni: prima, de a-și asuma conducerea partidului, iar a doua, de a trimite rapoarte regulat la Moscova, cu ajutorul celor doi operatori radio, cu privire la ceea ce se întâmpla în interiorul lui. Eduard Mezincescu demontează afirmațiile că Ana Pauker ar fi fost întâmpinată la aeroport de Gheorghiu-Dej, ocazie

cu care ea l-ar fi criticat aspru pentru îndepărtarea lui Foriș. De fapt, fusese văzută în nordul Moldovei, la Botoșani, pe 7 aprilie 1944, împreună cu forțele sovietice care avansau. În momentul respectiv, purta uniformă militară sovietică și era ofițer politic al celei de-a Doua Armate Sovietice. S-a ocupat de reorganizarea autorităților locale, în care comuniștii au dobândit cele mai importante poziții (Șlomo Leibovici, „Cum au apărut fruntașii comuniști Ana Pauker și Vasile Luca la Botoșani în preajma lui 23 august 1944", *Magazin istoric*, vol. 29, nr. 12, decembrie 1995, pp. 26–27). Agenții sovietici au lucrat împreună cu un operator radio pentru a comunica Moscovei detalii despre mișcările trupelor germane și evoluțiile politice din România pe tot parcursul războiului. O astfel de echipă, condusă de un agent pe nume Lowin, a fost prinsă în Vatra Luminoasă, la București; operatorul radio rus s-a împușcat (C. Troncotă, *Eugen Cristescu*, Roza Vânturilor, București, 1994, pp. 438–39).

41. Stenograma întâlnirii Biroului Politic din 13–14 martie 1961, p. 158. Le sunt recunoscător lui Vladimir Tismăneanu, Robert Levy și Marius Oprea fiindcă am avut ocazia de a vedea acest document.
42. Silviu Brucan, *Generația irosită* (Univers & Calistrat Hogaș, București, 1992), p. 56.
43. Depoziție a Elenei Pătrășcanu, soția lui Lucrețiu, făcută în 1967, în pregătirea plenarei din aprilie 1968, la care Pătrășcanu a fost reabilitat (Arhiva Comitetului Executiv al CC al PCR, nr. 264/18.02.1972). Mulțumirile mele lui Marius Oprea fiindcă mi-a arătat acest document.
44. Pentru o notă biografică despre Luca, v. Tismăneanu, *Stalinism for All Seasons*, p. 262.
45. Conform propriei mărturii a lui Luca, dată la interogatoriu în martie 1954 (R. Levy, „Power Struggles", p. 81, nota 1).
46. Interviu al autorului cu Tatiana Brătescu, 30 iulie 1994. Pătrășcanu a făcut aceeași afirmație într-o declarație dată la interogatoriu, datată 2 noiembrie 1949 (v. R. Levy, „Power Struggles", p. 80, nota 4).
47. Ana Pauker avea o legătură cu Molotov prin intermediul soției acestuia, Polina Jemciujina, cu care era prietenă apropiată. Ea a fost arestată, ulterior, în 1949, în timpul vânătorii de vrăjitoare antisemite a lui Stalin, și trimisă în exil intern.
48. M. Mircu, *Dosar Ana Pauker* (Gutenberg, București, 1991, p. 141) și interviu al autorului cu dr. G. Brătescu, 30 iulie 1994.
49. Vezi Anexa 1 a volumului de față – Emil Bodnăraș.
50. Levy, „Power Struggles", p. 83.
51. *Ibid.*, p. 83, nota 3.
52. *Ibid.*
53. V. în Anexa 5 „Stenograma ședinței Biroului Politic al CC al PMR din ziua 29 noiembrie 1961", pp. 12–13, reprodusă în *Sfera politicii*, nr. 47, 1997, pp. 29–32.
54. „Record of Conversation between I.V. Stalin and Romanian Leaders G. Gheorghiu-Dej and A. Pauker", 2 februarie 1947, History and Public Policy Program Digital Archive, APRF, f. 45, op. 1, d. 361, l. 62–66. Publicată în G.P. Murașko *et al.* (ed.), *Vostochnaia Evropa V dokumentakh Rossiiskikh arkhivov, 1944—1953*, vol. 1 (Sibirski hronograf, Moscova/Novosibirsk, 1997), pp. 564–568. Tradusă pentru Cold War International History Project de Svetlana Savranskaya. http://digitalarchive.wilson-center.org/document/118460. Accesat pe 15 mai 2017. V. și Tatiana Pokivailova, „Tragica greșeală a lui Lucrețiu Pătrășcanu", *Magazin istoric*, vol. 30, nr. 8 (august 1996), p. 49.
55. G.P. Murașko, A.F. Noskowa, T. Wolokitina, „Das Zentralkomitee der WKP(B) und das Ende der nationalen Wege zum Sozialismus", *Jahrbuch für Historische Kommunismusforschung*, 1994, p. 17.
56. RGASPI (Rossiiskii Gosudarstvennîi Arhiv Soțialnoi i Politiceskoi Istorii – Arhiva de Stat Rusă pentru Istorie Socială și Politică) Fond 575, Opis 1, dosar 33.

Semnat de V. Lesakov pe 26 august 1947. Îi sunt recunoscător prof. Ioan Chiper de la Institutul de Istorie „N. Iorga" pentru că mi-a oferit această sursă. Raportul este publicat în Deletant, *Communist Terror in Romania*, Appendix 2, pp. 309–313. V. și Ioan Chiper, „Raportul lui Lesakov", în *Dosarele istoriei*, vol. 3, nr. 8 (1997), pp. 61–63. Raportul subliniază natura insidioasă a relațiilor din interiorul conducerii Partidului Comunist Român, cu Gheorghiu-Dej, Pauker și Bodnăraș încercând să-și atragă favorurile sovieticilor prin denunțarea colegilor. În acest sens, e elocvent un raport al generalului Susaikov către Mihail Suslov, secretar al CC al PCUS, datat 10 iunie 1947, care conține critici aspre aduse de Bodnăraș lui Gheorghiu-Dej cu privire la presupusa atitudine antisovietică a acestuia; v. Dan Cătănuș și Vasile Buga (eds), *Gh. Gheorghiu-Dej la Stalin. Stenograme, note de convorbire, memorii, 1944–1952* (Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, București, 2012), pp. 210–218.

57. Fischer, *Nicolae Ceaușescu*, p. 44.
58. Ionescu, *Communism in Rumania*, p. 188.
59. Levy, *Power Struggles*, p. 82, nota 1.
60. În Ministerul roman de Externe avuseseră deja loc schimbări importante de personal; v. Deletant, *Communist Terror in Romania*, Appendix 5, pp. 322–323.
61. Dat fiind că a fost ministră a afacerilor externe, Ana Pauker a devenit mai bine cunoscută în Occident decât colegii ei. Reacțiile acestuia la adresa ei erau adesea nefavorabile. Într-un articol de proporții din *Time* (20 septembrie 1948) e descrisă astfel: „Acum e grasă și urâtă; dar cândva era subțire și frumoasă (își amintesc prietenii ei). Cândva era plină de căldură, timidă și miloasă față de cei oprimați, dintre care făcea parte. Acum este la fel de rece ca Dunărea înghețată, îndrăzneață ca un boier al acestui pământ bogat și nemiloasă ca o seceră care se abate asupra grâului moldovenesc". Fidelitatea ei față de Moscova a atras câteva glume. În iunie 1952, când a fost înlăturată, *Time* a rememorat una dintre ele: „Într-o zi cu soare, la București, se spune că un prieten a oprit-o pe Ana Pauker și a întrebat-o: «Ana, de ce ai la tine o umbrelă? Nu plouă.» La care comunista numărul unu a României a răspuns: «Plouă la Moscova. Am auzit la radio»".
62. Fischer, *Nicolae Ceaușescu*, p. 46.
63. Ionescu, *Communism in Rumania*, p. 152 [v. tr. rom. cit., p. 182 (n. tr.)].
64. Asupra lui George Fotino, secretarul personal al lui Georgescu, au fost făcute presiuni ca să-l „demaște" pe Pătrășcanu în fața studenților, dar Fotino l-a avertizat pe Pătrășcanu cu privire la asta, așa că Pătrășcanu a intrat în sala de curs rostind deja primele cuvinte ale expunerii care urma, împiedicându-l astfel pe Fotino să-l denunțe în fața auditoriului (interviu cu G. Fotino, 9 aprilie 1994).
65. Cel mai important, Bodnăraș. Într-un memorandum adresat lui Nicolae Ceaușescu, devenit secretar general al PCR, într-o perioadă în care ordonase o investigare a abuzurilor comise de Securitate (1967–1968), Anton Rațiu, fost comandant al „Gărzilor patriotice", susține că a fost prezent la o discuție de la începutul lui noiembrie între Bodnăraș și Vania Didenko. Bodnăraș comenta faptul că la un miting desfășurat pe 7 noiembrie 1944 la stadionul ANEF din București, se scandase sloganul „Pătrășcanu prim-ministru". Remarca lui Bodnăraș a fost: „Omul ăsta nu-și mai încape-n piele. Trebuie să-i găsim ceva! Pantiușa, Serghei, Vania și Mișa ar trebui să-l urmărească!" (ANIC, București, Arhiva CC al PCR, fond 95, dosar 122.420, p. 4). Îi sunt recunoscător lui Claudiu Secașiu pentru această informație. Vezi și articolul lui „Serviciul de Informații al PCR; Secția a II-a informații și contrainformații din cadrul Comandamentului formațiunilor de luptă patriotică (FLP)", în *6 martie 1945...*, p. 153. Cele patru personaje desemnate de Bodnăraș erau Pintilie Bodnarenko (care ulterior și-a spus Gheorghe Pintilie), Serghei Nikonov, Ivan/Vania Didenko (cunoscut mai târziu ca Ioan Vidrașcu) și Mișa Postanski (ulterior Vasile Posteucă). Ei făceau parte dintr-un

grup de aproximativ 40 de agenți NKVD care fuseseră trimiși în România în perioada interbelică și capturați. Experiențele comune cu Gheorghiu-Dej din închisoare făceau din ei servitorii credincioși ai acestuia, iar prin Bodnăraș, puteau garanta pentru buna-credință a lui Gheorghiu-Dej față de Moscova.

66. Charlotte Gruia, cadru superior în Comisia de Control a Partidului, și Eugen Szabo, ofițer de Securitate, ambii intervievați de Robert Levy, susțin că Biroul Politic al românilor a primit de la Stalin, la sfârșitul lui 1947, ordinul de a-l lega pe Pătrășcanu de liderii arestați ai Partidelor Național Țărănesc și Național Liberal, Iuliu Maniu și Constantin Brătianu (v. R. Levy, „Did Ana Pauker prevent a «Rajk Trial» in Romania?", *East European Politics and Societies*, vol. 9, nr. 1, iarna 1995, p. 153).

67. Depeșă de la J. Le Rougetel, reprezentantul politic britanic la București, către Foreign Office, 22 iunie 1945, TNA, FO 371/48645/XC 5498.

68. Pentru o notă biografică, v. Tismăneanu, *Stalinism for All Seasons*, p. 259.

69. Roumania. Annual Review for 1946, Mr A. Holman to Mr Bevin, 12 March 1947, TNA, FO 371/67233/114052. Un text al discursului lui Pătrășcanu a fost tipărit de *Scânteia* pe 14 iunie 1946. Printre declarațiile făcute în timpul interogării de către Securitate și consemnate de locotenentul-major Simion Siegler, pe 7 ianuarie 1952 Pătrășcanu admite că „a ascuns o parte a cuvântării sale de la Cluj Comitetului Central, pentru că se temea că nu va obține autorizarea Partidului pentru această parte care se referea la problema Ardealului de Nord". Nu este clar la care dintre cele două discursuri de la Cluj, din iunie 1945 și iunie 1946, se referă Siegler. Pătrășcanu ar fi recunoscut, de asemenea, că „devierile și manifestările sale naționaliste l-au situat pe o poziție trădătoare, adâncind conflictul între maghiari și români prin cuvântările sale de la Cluj din iunie 1945 și iulie [*sic!*] 1946" (Popișteanu, *Magazin istoric*, nr. 11, noiembrie 1991, p. 41).

70. Ionescu, *Communism in Rumania*, p. 154 și *Scânteia*, 8 iulie 1946, p. 3.

71. Într-o declarație semnată în timpul interogării de pe 11 iunie 1951, Pătrășcanu afirma că înaintea plecării la Paris, la finalul lui 1946, Vișoianu încercase să obțină o audiență la el, la Ministerul de Justiție, și i-a transmis o invitație din partea generalului de brigadă Cortland Van Rensselaer Schuyler, reprezentantul militar american în Comisia Aliată de Control, de a se muta în Statele Unite „în orice termeni dorește". Pătrășcanu a refuzat ferm invitația. Fiindcă a omis să informeze partidul în privința ei, și-a „recunoscut" complicitatea la dezertarea lui Vișoianu, care părăsise România în secret cu un avion american în octombrie 1946 pentru a se stabili în Statele Unite. Pătrășcanu a mai recunoscut că avusese o discuție cu Richard Franasovici, membru al delegației române la Paris, care îi propusese să creeze un partid comunist disident și că nu dezvăluise nici asta partidului (C. Popișteanu, „«Cazul» Grupului Pătrășcanu", pp. 40–41).

72. Miron Constantinescu (1917–1974) este subiectul unei biografii pertinente de Ștefan Bosomitu, *Miron Constantinescu. O biografie* (Humanitas, București, 2014). Constantinescu a fost o figură semnificativă în istoria comunismului românesc, mai ales în primul deceniu de după impunerea Republicii Populare Române. A intrat în mișcarea comunistă din convingere, ca student la Universitatea din București, unde a participat la seminarul de sociologie al lui Dimitrie Gusti. Arestat în 1941 pentru activitate clandestină, a fost condamnat în februarie a aceluiași an la zece ani de muncă silnică. Lovitura de stat din 23 august a dus la eliberarea lui două zile mai târziu, iar curând după a fost numit director al ziarului partidului, *Scânteia* și a devenit membru al Biroului Politic, funcție pe care a deținut-o până în 1957, când a fost demis împreună cu Chișinevschi, pentru că îl criticase pe Gheorghiu-Dej și Securitatea după discursul secret al lui Hrușciov din februarie 1956. Conflictul cu Gheorghiu-Dej și marginalizarea în 1957 i-au dat lui Constantinescu ocazia de a se concentra pe propriile calități intelectuale, în câteva instituții academice din București. Moartea lui Gheorghiu-Dej

colaborarea lui Dumitru Ceaușescu de a se legitima pe sine delegitimându-și predecesorul au deschis calea reabilitării lui Constantinescu.

73. Interviu al autorului cu E. Mezincescu, 30 decembrie 1992.

74. Declarațiile făcute Securității de cei implicați în tentativa de evadare sunt publicate în *Cartea Albă a Securității*, vol. 1, Anexă, *Manifestația de la 8 Noiembrie 1945. Capcana de la Tămădău, 14 iulie 1947* (SRI, București, 1995), pp. 51–92.

75. Andrei Șerbulescu (Belu Zilber), *Monarhia de drept dialectic* (Humanitas, București, 1991), p. 69. Aceste detalii au fost confirmate de George Fotino într-un interviu cu autorul, pe 9 aprilie 1994. Totuși, Comisia de Anchetă a Partidului, înființată pentru a examina afacerea Pătrășcanu, a conchis că „Pătrășcanu nu a intenționat să părăsească țara permanent, deși a avut numeroase ocazii de a o face". („Raportul Comisiei de partid", *Cuvântul*, nr. 43 (27 octombrie–2 noiembrie), 1992, p. 6.

76. Tatiana Pokivailova, „Tragica greșeală a lui Lucrețiu Pătrășcanu", *Magazin istoric*, vol. 30, nr. 8 (august 1996), p. 46.

77. *Ibid.*, p. 49.

78. *Ibid.*, p. 52.

79. *Ibid.*

80. Hodoș, *Show Trials*, p. 96.

81. Pe 12 noiembrie 1947, Partidul Social Democrat a acceptat fuziunea cu Partidul Comunist, din care a rezultat Partidului Muncitoresc Român.

82. Congresul Partidului Muncitoresc Român. București, 21–23 februarie 1948 (Editura PMR, București, 1948), p. 156.

83. *Scânteia*, 21 iunie 1948, p. 1. Aceste acuzații sunt analizate de Ghiță Ionescu în *Communism in Rumania*, pp. 152–154 [v. tr. rom. cit., pp. 182–183 (n. tr.)].

84. „Letter from the Central Committee of the Communist Party of the Soviet Union to the Central Committee of the Communist Party of Yugoslavia, 4 May 1948", în *The Soviet–Yugoslav Dispute* (Royal Institute of International Affairs, London, 1948), p. 45.

85. Probabil Serghei Vasilievici Patrakeev (MGB), numit în noiembrie 1949 la ambasada sovietică în București. Principalii consilieri ai MGB la București erau Serghei Savcenko (1947–1949) și Aleksandr Mihailovici Saharovski (1949–1952), care în 1956 a devenit șef al Primei Direcții Principale a KGB.

86. MGB (Ministerul sovietic al Securității de Stat, 1946–1954) e succesorul NKGB (Comisariatul Poporului pentru Securitatea Statului, 1941 și 1943–1946). NKVD (Comisariatul Poporului pentru Afaceri Interne, 1922–1946) a încorporat OGPU (serviciul de securitate sovietic) între 1922 și 1923 și, respectiv, 1934 și 1943. În 1946, NKVD a devenit MVD (Ministerul sovietic al Afacerilor Interne).

87. C. Popișteanu, „Procesul lui Lucrețiu Pătrășcanu", *Magazin istoric*, nr. 11 (nov. 1991), p. 43.

88. Alexandru Ștefănescu, născut la Ploiești, reprezentant al companiilor britanice de bumbac în România. Vizitator frecvent al lui Ion Antonescu în 1938, pe când acesta se afla în arest la mănăstirea Bistrița, l-a pus pe Iuliu Maniu în legătură cu generalul. A fost arestat pe 25 august 1948 și acuzat de spionaj în favoarea Marii Britanii ca parte din grupul Lucrețiu Pătrășcanu. A fost condamnat la închisoare pe viață pe 14 aprilie 1954, pentru înaltă trădare. A murit în închisoarea Aiud, de insuficiență cardiacă, pe 15 februarie 1956.

89. C. Popișteanu, „Procesul lui Lucrețiu Pătrășcanu", *Magazin istoric*, nr. 9 (sept. 1991), p. 48.

90. Raportul comisiei de partid care s-a ocupat de cazul Pătrășcanu afirmă că a fost reținut la această dată pe baza unei „instrucțiuni date de Gheorghiu-Dej", „Raportul comisiei de partid", p. 8.

91. E. Mezincescu, „Detenție fără mandat de arestare", *Magazin istoric*, nr. 6 (iunie 1992), p. 58.

92. ANIC, Arhiva Comitetului Executiv al CC al PCR, nr. 264, vol. 21, p. 15.
93. Mezincescu, „Detenție fără mandat de arestare", p. 58.
94. Bucikov a supervizat și percheziția casei Anei Pauker după arestarea ei (interviu al autorului cu Tatiana Brătescu, 30 iulie 1994).
95. E. Mezincescu, „Ecouri la «Cazul» Pătrășcanu", *Magazin istoric*, nr. 7 (iul. 1992), p. 33.
96. Hodoș, *Show Trials*, p. 99.
97. V. nota 42, cap. 2.
98. Torosian a fost prins încercând să plece din România clandestin în martie 1948 pentru a se alătura soției, care era bolnavă, la Paris. A fost condamnat la cinci ani de închisoare.
99. Lena Constante și-a relatat calvarul în cartea ei *The Silent Escape* (University of California Press, Berkeley, 1995) [Lena Constante, *Evadarea tăcută. 3.000 de zile singură în închisorile din România*, Humanitas, București, 2013 (n. tr.)]. În acest volum autobiografic, ea rememorează cele 3.000 de zile pe care și le-a petrecut, între 1950 și 1957, în detenție solitară, ca prizonier politic în închisorile românești. Lena a fost arestată prima oară în aprilie 1948, acuzată de implicarea într-o rețea de spionaj condusă de Pătrășcanu. A fost eliberată șase luni mai târziu, arestată din nou în ianuarie 1950 și în cele din urmă trimisă în instanță în aprilie 1954, când a fost condamnată la 12 ani de închisoare. Când a fost condamnată, își petrecuse deja peste patru ani în detenție solitară, care au fost urmați de alți trei ani și jumătate petrecuți în același fel, înainte de a fi mutată, în octombrie 1957, într-o celulă comună. Remarcându-se ca singura femeie din România care a avut de îndurat opt ani de izolare totală, a fost eliberată, în cele din urmă, în iulie 1961. Îl cunoscuse pe Pătrășcanu era prin soția lui, Elena. Lena Constante studiase belle-arte și avea o slăbiciune pentru păpuși, marionete și teatrul de păpuși. În 1945, i s-a alăturat Elenei în proiectul de inaugurare a primului teatru de păpuși din București și, în urma acestei colaborări, soții Pătrășcanu au devenit foarte buni prieteni ai Lenei și ai partenerului ei, Harry Brauner, etnomuzicolog (cu care s-a căsătorit, în cele din urmă, după eliberarea din închisoare). Atât Lena Constante, cât și Brauner urmau să devină, alături de alți prieteni ai soților Pătrășcanu, țapi ispășitori în procesul lui.
„Evadarea tăcută" este titlul care descrie refugiul în autoexaminare al Lenei Constante din timpul detenției. Autoarea combină introspecția cu o relatare meticuloasă a ritualului și rutinei de închisoare și a plictiselii care le însoțesc. Limba originală a volumului de memorii este franceza. Autoarea a început să-l scrie la Paris în 1977, în timpul uneia dintre vizitele ei în capitala Franței, după ce ei și soțului ei, Harry Brauner, li se permisese să călătorească în străinătate de către autoritățile românești. Publicarea în România lui Ceaușescu era exclusă, în timp ce apariția în străinătate ar fi însemnat exilul. Așa că Lena Constante a sfârșit, în propriile cuvinte, prin „a scrie această carte fără nici o speranță de a o vedea vreodată publicată" (p. 257).
100. C. Andrew, O. Gordievsky, *KGB. The Inside Story of its Foreign Operations from Lenin to Gorbachev* (Sceptre, London, 1991), pp. 413–415.
101. Hodoș, *Show Trials*, p. 63.
102. C. Popișteanu, „Procesul lui Lucrețiu Pătrășcanu", *Magazin istoric*, nr. 12 (dec. 1991), p. 72.
103. E. Mezincescu, „Ecouri", p. 35.
104. *Ibid.*
105. *Ibid.*
106. C. Popișteanu, „Procesul lui Lucrețiu Pătrășcanu", *Magazin istoric*, nr. 1 (ian. 1992), p. 86.

107. Goncearuc a explicat că în timp ce el investiga cazul Pătrășcanu, SSI a fost absorbit de DGSP și i s-a dat poziția de șef al Direcției B de Contraspionaj, cu rangul de colonel (Popișteanu, „Cazul Grupului Pătrășcanu (VII)", p. 86). Conform datelor oficiale ale Ministerului de Interne, SSI a fost integrat în Direcția Generală a Securității Statului (DGSS – rebotezată astfel din Direcția Generală a Securității Poporului în 1949) pe 2 aprilie 1951. Pregătirile pentru fuziune se făcuseră în lunile precedente sub supervizarea lui Saharovski și includeau transferul personalului SSI în direcțiile DGSS, la care se adăuga, în unele cazuri, atribuirea altor sarcini. Astfel, Serghei Nikonov (Sergiu Nicolau), care devenise șef al contraspionajului extern din SSI pe 9 ianuarie 1947, și-a păstrat funcția în DGSS din aprilie 1951 până în martie 1954, când a fost numit șef al serviciului de informații militar (DIMSM). În noiembrie 1960, a devenit șef al Direcției de Control a Ministerului Forțelor Armate. În decembrie 1963, a fost trecut în rezervă. (F. Dobre, *Securitatea. Structuri-cadre, obiective și metode*, vol. 1. Consiliul Național pentru Studierea Arhivelor Securității (Editura Enciclopedică, București, 2006), p. 702.
108. Ionescu, *Communism in Rumania*, p. 155.
109. Hodoș, *Show trials*, p. 99.
110. Asta a fost argumentat plauzibil de Robert Levy, *Ana Pauker. The Rise and Fall of a Jewish Communist* (The University of California Press, Berkeley, 2001). pp. 143–178.
111. Popișteanu, *Magazin istoric*, nr. 12 (dec.), 1991, p. 72.
112. La plenara CC din 26 mai 1952, Georgescu a fost demis din toate funcțiile pe care le deținea în partid și în guvern.
113. După cum susține Hodoș, *Show Trials*, p. 100.
114. Neliniștea lui Gheorghiu-Dej era întemeiată. În aprilie 1968, colonelul Andrei Arghiropol, fost membru al direcției de ascultare a Securității, a dezvăluit unui comitet din Partidul Comunist că prima lui misiune fusese, în 1949, interceptarea convorbirilor telefonice ale lui Gheorghiu-Dej la ordinele lui Pintilie și Nicolschi. Ei acționau în mod evident la ordinele Moscovei (ANIC, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central, 264, vol. 23, p. 45). Mulțumirile mele lui Marius Oprea pentru acest document.
115. *Scânteia,* 6 decembrie 1949, p. 1.
116. *Khrushchev Remembers. The Glasnost Tapes*, tr. și ed. de J.L. Schecter, cu V.V. Luchkov (Little, Brown and Co., Boston, 1990), p. 103. Îi sunt recunoscător lui Robert Levy pentru această informație. Probabil că Iudin a fost consultat la București, din moment ce era reprezentantul Cominternului pe vremea când stătea în Iugoslavia și s-a mutat împreună cu acesta atunci când sediul a fost transferat la București, în iunie 1948. Pavel Fedorovici Iudin (1899–1968) era un teoretician de frunte al Partidului Comunist al Uniunii Sovietice. Director al Institutului de Filozofie al Academiei Sovietice de Științe între 1938 și 1944, a fost numit redactor-șef al ziarului *Sovetskaia kniga* în 1946 și ales membru al Comitetului Central la al XIX-lea și al XX-lea Congres al PCUS. Ca reprezentant al Comintern la București i-a urmat Mark Borisovici Mitin. Mihail Andreievici Suslov a fost numit secretar al Comitetului Central al Partidului Comunist Sovietic în 1947, iar între 1947 și 1950 a fost redactor-șef al ziarului *Pravda* (v. nota 42). În 1950, a devenit membru al Prezidiului Sovietului Suprem. Gheorghi Malenkov era unul dintre servitorii credincioși ai lui Stalin. În anii 1930, ajutase la evaluarea informațiilor primite de la NKVD de Biroul Politic, iar în 1941, a devenit unul dintre cei cinci membri ai Comitetului de Stat pentru Apărare. A fost, scurt timp, succesorul lui Stalin în funcția de prim-secretar.

117. Documentele Securității se referă optimist la această perioadă ca „stadiul final al anchetei" (C. Popișteanu, „Procesul lui Lucrețiu Pătrășcanu", *Magazin istoric*, nr. 9, septembrie 1991, p. 48).
118. Nestorescu-Bălcești, „Structura conducerii superioare a Partidului Comunist Român", p. 361.
119. Mișu Dulbergher (Dulgheru) s-a născut la Tecuci pe 16 ianuarie 1909. Și-a început viața profesională ca funcționar de bancă, la Galați, în 1927. La puțin timp, a renunțat și s-a apucat de contabilitate, mai întâi la firma unchiului lui, angrosist de cereale, apoi la magazinul unui văr. În 1938, s-a căsătorit, iar în anul următor, el și soția lui au deschis un atelier de lenjerie bărbătească. Vânzările slabe l-au determinat să-și găsească o altă îndeletnicire, iar în 1940 soția lui, Liza, a obținut un post la legația comercială sovietică din București. La intervenția ei, Mișu a fost cooptat în legație ca șofer. Pe 22 iunie 1941, ziua de după atacul României asupra Uniunii Sovietice, soții Dulbergher au fost arestați și internați la Târgu Jiu, unde au fost „înfiați" de comuniștii internați. Mișu a fost trimis în afara lagărului în echipe de muncă, în timp ce Liza își petrecea vremea într-un atelier din lagăr, împachetând săpun în celofan. După lovitura de stat din 23 august, Mișu a fost susținut de tovarășul lui de detenție Vania Didenko (Ioan Vidrașcu), agent NKVD cu un rol important în formarea poliției secrete comuniste. După o scurtă perioadă în Gărzile Patriotice, grupul paramilitar comunist condus de Bodnăraș, pe 15 martie 1945, Dulbergher a primit postul de inspector în Siguranță. E perioada în care, pentru a-și crea o acoperire, și-a schimbat numele în Dulgheru. În 1948, la formarea DGSS, a fost uns ca șef al Direcției Investigații Penale.
În evaluările interne, Dulgheru e lăudat pentru „vigilență". Lena Constante, unul dintre deținuții politici care au avut de-a face cu el (în 1951) îl descrie după cum urmează: „Era înalt, la vreo 40 sau 50 de ani și purta un costum albastru deschis. M-a primit într-un birou elegant și spațios. Mobila era tapițată într-o catifea roșie-aprins. [...] M-am așezat pe un scaun care fusese pus pentru mine, la o oarecare distanță de biroul lui. Mi-a spus că dacă îi spun adevărul îmi dă țigări americane. A deschis ușa din fundul biroului, care dădea într-un soi de bufet, a luat de acolo un pachet de Chesterfield și mi-a dat una. Dar nu am spus nimic". (Marius Oprea, „Micul funcționar și capcanele memoriei", *Dilema*, nr. 126 (9–15 iunie), 1995, p. 9 și *Cartea Albă a Securității*, vol. I, doc. 159, p. 332.
120. Nestorescu-Bălcești, „Structura Conducerii Superioare a Partidului Comunist Român", p. 362.
121. Șoltuțiu era muncitor de cale ferată. A devenit secretar de partid al județului Cluj după război și a fost recrutat în SSI în 1949 de către Rangheț. Restul echipei lui Șoltuțiu era compusă din maiorii Toma Drăghici, Gheran Moraru, Victor Vânătoru, Teodor Staicu, Mircea Anghel, Teodor Micle și din Gheorghe Rujan și Alexandru Gorun. Transcrierile unora dintre interogatoriile desfășurate în investigația-maraton Pătrășcanu dovedesc rezistența și demnitatea veteranului comunist, a cărui hotărâre și angajament se oțeliseră în închisorile guvernelor din vremea lui Carol II. Pătrășcanu a fost obligat să se bazeze pe aceste resurse pentru a suporta un chin incomparabil mai mare, la mâna celor care acționau în numele colegilor de altădată și al partidului pe care îl slujise. Iată, ca exemplu, un extras din transcrierea interogatoriului condus de locotenent-colonelul Ioan Șoltuțiu între orele 8.25 și 13.00, pe 23 octombrie 1952, contrasemnat pentru acuratețe de Pătrășcanu:

Întrebare: De ce te-ai opus prelungirii legii criminalilor de război?
Răspuns: M-am opus prelungirii legii criminalilor de război pentru că am socotit că România și-a îndeplinit obligațiile asumate prin Convenția de Armistițiu.

Întrebare: Partidul ce ți-a cerut în legătură cu prelungirea legii criminalilor de război?

Răspuns: Partidul nu mi-a cerut nimic în legătură cu prelungirea legii criminalilor de război. Aproximativ în luna martie-aprilie 1947, președintele Comisiei Aliate de Control Sovietic a trimis o scrisoare guvernului român în care arată o serie de cazuri cerând prelungirea legii criminalilor de război. Socotind aceste cazuri neconcludente, am rămas la punctul meu de vedere inițial.

Întrebare: Ale cui interese le-ai servit prin această atitudine?

Răspuns: Prin neprelungirea legii criminalilor de război, am servit interesele Statului Român.

Întrebare: Ce discuții și cu cine din cercurile Palatului ai discutat problema legii criminalilor de război?

Răspuns: Problema legii criminalilor de război am discutat-o cu fostul rege Mihai. Regele Mihai era împotriva prelungirii legii criminalilor de război. În această chestiune, regele avea aceeași atitudine ca și mine.

Întrebare: Recunoști că ai sabotat prelungirea legii criminalilor de război?

Răspuns: Nu recunosc că am sabotat legea prelungirii criminalilor de război, pentru că nu putea fi vorba de sabotaj (C. Popișteanu, „Procesul lui Lucrețiu Pătrășcanu", *Magazin istoric*, nr. 1, ianuarie 1992, p. 86).

122. C. Popișteanu, „Procesul lui Lucrețiu Pătrășcanu", *Magazin istoric*, nr. 12 (dec. 1991), p. 74. Dulgheru a fost interogat timp de doi ani și trei luni, fără însă a i se aduce acuzații clare, după care a fost eliberat. Spre deosebire de victimele direcției pe care o condusese, nu a fost torturat în detenție și a fost bine hrănit și i s-au dat medicamente atunci când avea nevoie de ele și haine curate. Pe 26 noiembrie 1952, Pintilie i-a ordonat să meargă la centrul de detenție al Securității de pe strada Uranus din București pentru a primi un prizonier important. La sosire, a fost pus sub arest pentru „activitate criminală cunoscută". Anchetatorii cu care s-a confruntat erau neexperimentați, după Dulgheru, dar au primit îndrumări de la Saharovski și Tiganov, consilierul Direcției de anchete. „Au reușit să folosească variate metode de distrugere a moralului meu, culminând cu ancheta în ture. Am fost luat, de exemplu, în anchetă miercuri dimineața și ținut permanent fără odihnă și masă până sâmbătă la ora 14, adică 80 de ore, în timp ce anchetatorii se schimbau între ei la fiecare 8 ore." După nouă luni, a fost dat pe mâna anchetatorului Teodor Micle, care l-a amenințat „permanent cu distrugerea mea, a soției mele, a copiilor mei și a bătrânei mele mame". Adresându-se comisiei de partid, la reabilitarea din 1967, Dulgheru a exclamat: Tovarăși, nu aș vrea să fiu greșit înțeles! Afirm însă că din 1941 și până în 1944, perioadă cât am fost internat în lagărul de internați politici de la Tg. Jiu, nici pe departe nu am avut un asemenea regim de distrugere ca cel aplicat mie de către ai mei. [...] Alexandru Mihailovici [Saharovski] a manifestat un interes deosebit pentru această anchetă, căutând cu orice preț să dovedească vinovăția lui Pătrășcanu și a celorlalți arestați în legătură cu ancheta Pătrășcanu. Am simțit acest lucru și pe pielea mea în timpul anchetării mele, când a vrut cu orice preț să mă scoată spion (C. Popișteanu, „Procesul lui Lucrețiu Pătrășcanu", *Magazin istoric*, nr. 12, decembrie 1991, p. 74).

123. ANIC, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central, 264, vol. 20, pp. 309–363. Îi mulțumesc lui Marius Oprea pentru că mi-a oferit acest raport.

124. Din acest motiv, Gheorghiu-Dej și Ana Pauker au întocmit chestionare, care i-au fost aplicate lui Belu Zilber de către anchetatorul lui din SSI, George Firescu (pe numele lui real Filipescu), în iarna lui 1949. Gheorghiu-Dej nu și-a putut ascunde un complex de inferioritate în întrebările transmise, insistând în mod special asupra motivului pentru care Zilber îl descrisese, se pare, ca un

„zombie" needucat. Pe de altă parte, Ana Pauker era mai interesată de literatura „capitalistă" pe care o citise Zilber (Șerbulescu, *Monarhia de drept dialectic*, p. 75).

6. Consolidarea puterii lui Gheorghiu-Dej

1. Robert Levy, „Did Ana Pauker prevent a «Rajk Trial» in Romania?", *East European Politics and Societies*, vol. 9, nr. 1 (iarna 1995), p. 153.
2. *Ibid.*, p. 165.
3. Ghiță Ionescu, *Communism in Rumania* (Oxford University Press, London, 1964), p. 209.
4. *Ibid.* O epigramă populară la vremea respectivă în cercurile partidului reflecta răspândirea legionarilor în interiorul acestuia:
„Ține minte trei cuvinte,
Camarade: «Nu fi trist!»
Garda merge înainte
Prin Partidul Comunist".
5. V. Vladimir Tismăneanu, „The Tragicomedy of Romanian Communism", *East European Politics and Societies*, vol. 3, nr. 2 (primăvara 1989), p. 361.
6. E posibil ca Ana Pauker să fi contribuit la propria cădere prin susținerea pe care se spune că a acordat-o evreilor români. Această teorie e avansată de Ion Calafeteanu în „Schimbări în aparatul diplomatic românesc după 6 martie 1945", în *6 Martie 1945, Începuturile comunizării României* (Editura Enciclopedică, București, 1995), p. 168.
7. G. Hodoș, *Show Trials. Stalinist Purges in Eastern Europe, 1948–1954* (Praeger, New York, 1987), p. 101.
8. Tismăneanu, „The Tragicomedy of Romanian Communism", p. 382.
9. Ionescu, *Communism in Rumania*, p. 210.
10. ASRI, Fond „P", dosar 40009, vol. 32, pp. 308–309.
11. Un ofițer superior al Securității a formulat presupunerea că Luca a fost acuzat de Gheorghiu-Dej și de neonorarea acordului privind daunele de război cu Uniunea Sovietică, omițând să-i trimită suficient armament confiscat de la germani (informație privată). Proprietățile confiscate au fost administrate de o agenție pe nume Casa Bunurilor Inamice.
12. ASRI, Fond P, dosar 40009, vol. 32, p. 312. Informație oferită de Marius Oprea.
13. Ionescu, *Communism in Rumania*, p. 211.
14. Drăghici fusese adjunctul lui Pintilie în Secția Politico-Administrativă a Comitetului Central. Sarcinile secției includeau monitorizarea pentru contraspionaj a membrilor CC, iar în august 1948, când Pintilie a plecat din funcție pentru a-și asuma conducerea DGSP, Drăghici i-a succedat. Pe 30 decembrie 1950, Drăghici a fost numit prim-adjunct al lui Teohari Georgescu și șef al Direcției Generale Politice a Ministerului de Interne în locul lui Mihail Burcă. I s-a dat rangul de general-maior. Pe 20 septembrie 1952, DGSP, redenumită DFSS, a fost separată de Ministerul de Interne și încorporată într-o instituție nouă, distinctă, Ministerul Securității Statului, al cărui conducător a devenit Drăghici. Pe 2 octombrie, acestuia i s-a conferit rangul de general-locotenent. Structura DGSS a rămas neschimbată, cu excepția apariției unui inspectorat general și a Secțiunii K pentru contraspionaj în Miliție și penitenciare. Reorganizarea a fost de scurtă durată; posibil, conflictul cu Beria și arestarea lui în iunie 1953 au creat circumspecție în conducerea sovietică în privința pericolelor pe care le-ar putea prezenta un aparat de securitate a statului cu o lesă prea lungă și acesta ar fi motivul pentru care consilierilor sovietici de la București li s-au dat instrucțiuni de a recomanda comasarea Ministerului Securității Statului cu cel de Interne. Pe 7 septembrie 1953, a fost decretată comasarea celor două entități („Organizarea și funcționarea organelor Ministerului de Interne de la înființare până în prezent", Ministerul de Interne, București, 1978, p. 113).

15. Ionescu, *Communism in Rumania*, p. 213.
16. ANIC, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central, 264, vol. 19, pp. 90–95. Documentele mi-au fost arătate de Marius Oprea.
17. ANIC, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central, 264, vol. 19, p. 74.
18. *Ibid.*
19. Hodoș, *Show Trials*, p. 105.
20. V. Anexa 2.
21. Arhiva Serviciului Român de Informații (ASRI), Fond „P", dosar 40009, vol. 21, p. 112.
22. *Ibid.* Raportul lui Gheorghiu-Dej către plenara Comitetului Central, desfășurată între 28 noiembrie și 5 decembrie 1961, a propus o evanghelie a istoriei partidului în viziunea proprie. Gheorghiu-Dej a încercat să dea vina pentru stalinism, în România, pe alții, mai ales pe Ana Pauker și Vasile Luca, imigranții de la Moscova. A susținut că cuplul Pauker–Luca a fost cel care a condus efectiv partidul până la înlăturarea lor, în 1952; v. Elis Neagoe-Pleșa, Liviu Pleșa (eds), *Dosarul Ana Pauker*, 2 vol. (Nemira, București, 2006). La ordinele lui Pauker, „organele Ministerului de Interne, care nu se aflau sub controlul conducerii de partid, au început să pună sub supraveghere cadrele de partid și de stat, să înregistreze conversațiile telefonice, măsuri de la care nu a fost exceptat nici măcar secretarul general al partidului" (Ionescu, *Communism in Rumania*, p. 334). Gheorghiu-Dej a susținut că Pauker și Luca i-au terorizat pe membrii de partid de frunte, mai ales pe cei care luptaseră în Brigada Internațională din Spania și în Franța, în Rezistență, în decursul celui de-al Doilea Război Mondial, iar aceste acuzații au fost confirmate în 1950 de câteva astfel de personaje, printre care Petre Borilă și Valter Roman, șeful Direcției Politice a Armatei și, respectiv, ministrul poștei și telegrafului. Insistând asupra ilegalităților lui Pătrășcanu, cei doi au afirmat că fără intervenția lui Gheorghiu-Dej, și ei ar fi fost arestați și deferiți justiției și l-au lăudat pentru că i-a protejat și le-a salvat viața (Ionescu, *Communism in Rumania*, p. 53, nota 36). În contextul înscenărilor de la plenara din 1961, asupra veridicității unor astfel de declarații atârnă un semn de întrebare, fiindcă ele susțineau versiunea lui Gheorghiu-Dej. Este adevărat că Stalin vedea „potențiali Rajk-i" în foștii voluntari din Spania, dar conform unui comunist veteran român, el era mai ales preocupat de comuniștii care se mutaseră în Franța după Războiul Civil din Spania și lucraseră în Rezistența Franceză (interviu al autorului cu Eduard Mezincescu, 7 aprilie 1993).
23. ASRI, Fond „P", dosar 40009, vol. 21, p. 137.
24. După arestarea lui Georgescu, soția lui a ars valuta forte și a aruncat aurul pe care el îl primise în lacul Snagov (ASRI, Fond „P", dosar 40009, vol. 21, pp. 138–141, 153).
25. A murit în 1976.
26. Contextul deciziei lui Gheorghiu-Dej este prezentat în Lavinia Betea, *Lucrețiu Pătrășcanu. Moartea unui lider comunist* (Curtea Veche, București, 2001).
27. Ionescu, *Communism in Rumania*, p. 152 [*Comunismul în România*, tr. rom. cit., p. 182 (n. tr.)].
28. *Ibid.* [tr. rom. cit., pp. 182–183 (n. tr.)]
29. C. Popișteanu, „Un epilog neașteptat. Malenkov aprobă lichidarea lui Lucrețiu Pătrășcanu", *Magazin istoric*, nr. 3 (martie1992), p. 39.
30. *Scânteia*, 14 martie 1954.
31. C. Popișteanu, „Cazul Grupului Pătrășcanu (I)", *Magazin istoric*, nr. 7 (iulie1991), pp. 64–66.
32. Citat din Ionescu, *Communism in Romania*, p. 156, n. 17 [*Comunismul în România*, tr. rom. cit., n. 17, p. 187 (n. tr.)].
33. Popișteanu, „Cazul Grupului Pătrășcanu (D)", p. 66.

34. *Principiul Bumerangului. Documente ale Procesului Lucrețiu Pătrășcanu* (Vremea, București, 1996), pp. 12, 846.
35. Popișteanu, „Finalul Cazului Pătrășcanu", *Magazin istoric*, nr. 2 (februarie 1992), p. 23.
36. Popișteanu, „Cazul Grupului Pătrășcanu (VII)", *Magazin istoric*, nr. 1 (ianuarie 1992), p. 89.
37. Popișteanu, „Finalul Cazului Pătrășcanu", p. 23 și „Un epilog neașteptat", p. 39.
38. *Scânteia*, 18 aprilie 1954.
39. *Ibid.*
40. *Cartea Albă a Securității* (SRI, 1995), vol. II, 1994, doc. 202–203, pp. 459–460.
41. Ca membru al Biroului Politic, Emil Bodnăraș a votat în favoarea execuției lui Pătrășcanu, chiar cu mâna cu care a scris în 1968, în epoca reabilitării acestuia, un articol în care deplângea pierderea unei mari personalități și a unui bun prieten. Bodnăraș ar fi putut chiar s-o decoreze pe soția lui Pătrășcanu în 1971, cu ocazia celei de-a cincizecea aniversări a PCR, dacă aceasta nu ar fi părăsit sala în care se înmânau medaliile plină de dezgust. Era vorba chiar de ceremonia în care generalul Pintilie a fost decorat de Nicolae Ceaușescu, deși fusese numit de comisia de anchetă a partidului, în 1968, printre cei responsabili de uciderea lui Foriș (T. Chiper, „De la ideal la idol. Convorbire cu o fostă ilegalistă", *Dilema*, vol. II, nr. 72, 27 mai–2 iunie 1994, p. 16).
42. Calmanovici a murit de insuficiență cardiacă în închisoarea Aiud pe 12 martie 1956, conform certificatului de deces (Sfatul popular, Aiud, nr. 39/1956). Prietenii de familie spun că moartea a survenit după ce a intrat în greva foamei pentru a protesta în favoarea propriei nevinovății.
43. Popișteanu, „Finalul Cazului Pătrășcanu", p. 26. Iosif Moldoveanu, ofițer din Direcția de Investigații Penale care l-a interogat pe Pătrășcanu, a mărturisit, în biletul lăsat cu ocazia sinuciderii, după reabilitarea lui Pătrășcanu în 1968, că l-a împușcat pe acesta în ceafă la ordinele lui Gheorghiu-Dej, în noaptea de 16 aprilie 1954, la Jilava. Se spune că Gheorghiu-Dej se temea că Pătrășcanu ar fi urmat să divulge, la propria execuție, detalii despre rolul lui Dej în căderea lui. Aceste detalii au fost furnizate de Ion Pacepa, fost adjunct al șefului Serviciului de Spionaj Românesc al Departamentului Securității Statului, după dezertarea lui din 1978 (*Moștenirea Kremlinului*, Venus, București, 1993, pp. 125–126). Din păcate, nu există alte surse care să coroboreze afirmațiile lui Pacepa.
44. V. depoziția lui Vasile Varga, judecător-adjunct la procesul lui Luca, din 23 martie 1968, în fața comisiei de partid înființate pentru a investiga acuzațiile împotriva lui Pătrășcanu (copie în posesia autorului).
45. Ca urmare a prevederilor Decretului nr. 3 din 1963, sentința a fost comutată la 25 de ani de muncă silnică. Luca a fost închis inițial la Râmnicu Sărat, unde, în mod ironic, și-a executat inițial condamnarea alături de Ion Mihalache și Corneliu Coposu, două dintre figurile de frunte ale Partidului Național Țărănesc, pe care propriul partid al lui Luca îi aruncase în închisoare în noiembrie 1947 (Mihalache a murit în închisoare pe 5 martie 1963). Luca a fost apoi transferat la Aiud, unde a murit de un atac de inimă pe 23 iulie 1963. („Documentar referitor la procesul privindu-l pe Vasile Luca", ANIC, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, nr. 264/19. 18.02.1972, p. 2). Condițiile draconice de întemnițare din această închisoare includeau interdicția totală de a vorbi, impusă prin încarcerarea unui singur deținut într-o celulă. Pe 24 iulie 2015, Alexandru Vișinescu, fost comandant al închisorii de la Râmnicu Sărat în perioada 1956–1963, a fost găsit vinovat de moartea a 12 deținuți politici, care au fost bătuți, înfometați și li s-a refuzat tratamentul medical. La vârsta de 90 de ani, a fost condamnat la 20 de ani de închisoare.
46. TNA, FO 371/116579. Raport anual pentru 1954.

47. Citat din Mavrodin, *A Maverick in the Making. Romania's de-Satellization Process and the Global Cold War (1953–1963)*. Teză susținută la Departamentul de istorie internațională al London School of Economics pentru doctoratul în filozofie, Londra, februarie 2017, p. 55, unde citează „Minutele întâlnirilor dintre Gh. Gheorghiu-Dej și tovarășii Malenkov, Molotov, Hrușciov, Mikoian și Perhuvîn", ANIC, fond CC al PMR, Relații Externe, document 26/1953, p. 1.
48. Mary Ellen Fischer, *Nicolae Ceaușescu. A Study in Political Leadership* (Lynne Rienner, Boulder și London, 1989), p. 51.
49. Corina Mavrodin, *A Maverick in the Making*, pp. 49–50, citând o „Notă privind conversațiile din 8–13 iulie 1953 dintre o delegație a CC al PMR și o delegație a CC al PCUS compusă din Malenkov, Molotov, Hrușciov, Mikoian, Perhuvîn și Lavrentiev, privind situația economică și atmosfera socială din România, 14 iulie 1953", ANIC, fond CC al PMR, Relații Externe, document 27/1953, p. 6.
50. Ionescu, *Communism in Romania*, p. 259.
51. *Ibid.* Pentru o biografie comprehensivă a lui Constantinescu, v. Ștefan Bosomitu, *Miron Constantinescu. O biografie* (Humanitas, București, 2014). V. și V. Tismăneanu, „Miron Constantinescu or the Impossible Heresy", *Survey*, vol. 28 (iarna 1984), p. 182.
52. S. Verona, *Military Occupation and Diplomacy. Soviet Troops in Romania 1944–1958* (Duke University Press, Durham și London, 1992), p. 88.
53. G. Haupt, „La Genèse du Conflit Soviéto-Roumain", *Revue Française de Science Politique*, vol. 18, nr. 4 (august 1968), p. 676.
54. V. Tismăneanu, „Arhivele secrete și istoria comunismului românesc", *Sfera politicii*, nr. 25 (februarie 1995), pp. 16–18.
55. V. Tismăneanu, „Arhivele secrete și istoria comunismului românesc", *Sfera politicii*, nr. 26 (martie 1995), pp. 12–13.
56. *Roumania. Annual Review for 1956*, TNA. FO 371/128892.
57. Mihai Retegan, „Actul decizional în timpul revoluției ungare", *Dosarele istoriei*, vol. 3, nr. 8 (1997), p. 45.
58. TNA, FO 371/122699.
59. V. Tismăneanu, D. Dobrincu și C. Vasile (eds), *Comisia prezidențială pentru analiza dictaturii comuniste din România. Raport final* (Humanitas, București, 2007), pp. 682–683.
60. *Ibid.*
61. Retragerea trupelor sovietice din România a fost și o problemă ridicată de studenții din Timișoara, fără îndoială, din cauza prezenței unei garnizoane sovietice numeroase acolo (aproape 10.000 de soldați), pe lângă frontiera cu Iugoslavia și la mică distanță de Ungaria. V. Ioana Boca, „1956 în România", în Doina Jela și Vladimir Tismăneanu (eds), *Ungaria 1956. Revolta minților și sfârșitul mitului comunist* (Curtea Veche, București, 2006), pp. 169–195 – și Johanna Granville, „Temporary Triumph in Timișoara. Unrest among Romanian Students in 1956", *History*, vol. 93, nr. 1 (1 ianuarie 2008), pp. 69–93.
62. *NU*, nr. 108 (6–13 mai 1993), p. 9.
63. O înregistrare a unei relatări verbale a ceea ce văzuseră la Budapesta, dată conducerii de partid pe 2 noiembrie 1956, a fost publicată în *Sfera politicii*, nr. 42, pp. 29–31 și nr. 43, pp. 32–34. Valter Roman (pe numele lui adevărat Ernest Neuländer) era vorbitor de maghiară din Oradea și luptase în Brigada Internațională, în Spania; și Nagy și figuri proeminente ale PCR credeau despre el că este ofițer NKVD – v. propriile note ale lui Nagy asupra discuțiilor lui cu Bodnăraș și Roman, pe 26 noiembrie 1956, în timpul detenției în România (*Dosarele istoriei*, nr. 1, 1996, p. 40).
64. Ionescu, *Communism in Rumania*, p. 269 [v. *Comunismul în România*, tr. rom. cit., p. 304 (n. tr.)].
65. *Ibid.*, p. 272 [tr. rom. cit., p. 307 (n. tr.)].

66. Zhihua Shen și Yafeng Xia, „New Evidence for China's Role in the Hungarian Crisis of October 1956. A Note", *The International History Review*, vol. 31, nr. 3 (septembrie 2009), pp. 558–575.
67. Shen și Xia, „New Evidence", p. 567.
68. V. documentul nr. 50, în Csaba Békés, Malcolm Byrne și M. Janos Rainer (eds), *The 1956 Hungarian Revolution. A History in Documents* (Central European University Press, Budapest, 2002), pp. 300–307.
69. Corina Mavrodin, *A Maverick in the Making. Romania's de-Satellization Process and the Global Cold War (1953–1963)*. Teză prezentată la Departamentul de Istorie Internațională al London School of Economics, pentru doctoratul în filozofie, Londra, februarie, 2017, p. 104, citând „Minute ale întâlnirii Biroului Politic al CC al PMR din 31 octombrie 1956", ANIC, fond CC al PMR, Cancelarie, document 126/1956 (strict secret).
70. Shen și Xia, „New Evidence", p. 575.
71. Mavrodin, *A Maverick in the Making*, p. 104. Gheorghiu-Dej păstra o copie secretă, nesemnată, a deciziei românești de pe 31 octombrie, printre hârtiile lui personale (*ibid.*).
72. *Sfera politicii*, nr. 42, p. 33.
73. Csaba Békés, „The 1956 Revolution and World Politics", *Hungarian Quarterly*, vol. 36 (vara 1995), p. 112. Despre Hrușciov și Malenkov au existat zvonuri cu privire la o vizită secretă la București, pe 1 noiembrie 1956, pentru a discuta criza din Ungaria cu liderii români, bulgari și cehoslovaci; conform unei relatări, Hrușciov a cerut ca pentru zdrobirea revoltei din Budapesta să fie folosite trupe românești. Gheorghiu-Dej și Bodnăraș au răspuns, se presupune, că, dată fiind existența unei minorități maghiare semnificative în armata română și simpatia generală pentru Ungaria, nu se puteau bizui pe forțele militare pentru o asemenea operație (Richard Lowenthal, *The Observer*, 25 noiembrie 1956, citat din Verona, *Military Occupation and Diplomacy. Soviet Troops in Romania 1944–1958*, p. 103). Memoriile lui Hrușciov susțin, dimpotrivă, că din partea liderilor români și bulgari au fost primite oferte de ajutor militar (Verona, *Military Occupation and Diplomacy. Soviet Troops in Romania 1944–1958*, p. 103).
74. Csaba Békés, „The 1956 Revolution" , p. 112.
75. Am cules această relatare din propriile note ale lui Nagy, publicate în traducere românească cu o introducere de Florica Dobre în *Dosarele istoriei*, nr. 1, 1996, pp. 37–40.
76. Retegan, *Actul decizional*, p. 46.
77. Andrew și Gordievsky, *KGB. The Inside Story of Its Foreign Operations from Lenin to Gorbachev* (Sceptre, London, 1991), p. 435.
78. Judit Ember, *Menedekjog–1956* (Szabad Ter Kiado, Budapest, 1989), pp. 146–148.
79. Ion Pacepa, *Red Horizons* (Heinemann, London, 1988), p. 359.
80. Verona, *Military Occupation and Diplomacy*, p. 103.

7. Gulagul românesc

1. Aceasta este o versiune revizuită a capitolului 9 din lucrarea mea *Communist Terror in Romania. Gheorghiu-Dej and the Police State, 1948–1965* (Hurst and Co., London, 1999).
2. Dosarele Securității arată că în deceniul 1948–1958 au fost arestate peste 70.000 de persoane (*Cartea Albă a Securității*, SRI, București, 1994, vol. II, p. 45). Aceste cifre trebuie tratate cu circumspecție, din moment ce, conform propriei mărturii a lui Gheorghiu-Dej din 1961, numai în timpul colectivizării fuseseră arestați 80.000 de țărani. Mai mult, numai numărul deținuților din coloniile de muncă de la Canalul Dunăre–Marea Neagră era de peste 20.000 în 1951. Mulți dintre aceștia din urmă nu fuseseră „arestați", ci pur și simplu ridicați și duși la Canal, așa că nu apar în cifrele Securității. Alexandru Drăghici a fost transferat de la

Ministerul de Interne pe 20 septembrie 1952 pentru a conduce noul Minister al Securității Statului, care însă a fost reîncorporat în Ministerul de Interne pe 7 septembrie 1953. Drăghici și-a păstrat statutul de cel mai de seamă membru al partidului direct responsabil cu securitatea statului, devenind prim-vicepreședinte al Consiliului de Miniștri pe 20 august 1954. Și-a reluat funcția de ministru de interne pe 20 martie 1957, care fusese deținută din septembrie 1952 de Pavel Ștefan. Pentru alte detalii privind cariera lui Drăghici, v. Andrei Șiperco (ed.), *Confesiunile elitei comuniste. România 1945–1965. Arhiva Alexandru Șiperco*, vol. 2 (Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, 2015), pp. 183–204.

3. C. Coposu, *Dialoguri cu Vartan Arachelian* (Anastasia, București, 1992), p. 95.
4. Pentru o descriere a închisorii și a experienței prizonierilor ținuți acolo după 1948, v. Andrea Dobeș, *Reprimarea elitelor interbelice. Colonia „Dunărea" Sighet (1950–1955)* (Valea Verde, Sighetu Marmației, 2010).
5. Printre ei se număra Dumitru Caracostea, membru al Academiei Române, care fusese scurt timp ministru al educației în guvernul Gigurtu din august 1940.
6. Acest manuscris i-a fost dat de fiul lui Giurescu, Dinu, în grijă lui Paul Michelson, profesor de istorie american, în anii 1980, iar după ce lui Dinu i s-a permis să emigreze în Statele Unite, în 1988, Michelson i-a trimis o fotocopie a manuscrisului, care a fost publicată în România, în 1994, sub semnătura lui Constantin Giurescu, cu titlul *Cinci ani și două luni în penitenciarul de la Sighet* (Editura Fundației Culturale Române, București, 1994). În același an, a apărut o ediție în engleză, *Five Years and Two Months in the Sighet Penitentiary* (East European Monographs, Boulder, Colorado).
7. Detalii de la soacra mea, nora lui Dumitru Caracostea.
8. Giurescu, *Five Years and Two Months*, p. xv.
9. Giurescu, *Penitenciarul de la Sighet*, p. 11. Închisoarea a fost închisă definitiv în 1974 („Memoria și istoria", *România liberă*, 22–23 mai 1993).
10. Comandanții de la Aiud au fost lt.-col. Mihai Dorobanțu (1950–1951), lt. Ludovic Czegledi (1952–1953), col. Ștefan Koller (1954–1958) și col. Gheorghe Crăciun (1958–1964) (Ministerul Justiției. Direcția Generală a Penitenciarelor, documentul nr. 35.372, datat 19 februarie 1992). Conform propriului dosar de partid, Crăciun s-a născut pe 24 iulie 1913 în comuna Mintiu Gherlii din județul Someș. A lucrat ca muncitor de întreținere la căile ferate și a intrat în Partidul Comunist în 1945, când a fost recrutat în Ministerul de Interne. În primăvara lui 1948, avea rangul de inspector în Siguranța din Sibiu (*Cartea Albă a Securității*, SRI, 1994, vol. I, doc. 166, p. 336).
11. Comandanții de la Galați au fost lt.-maj. Tiberiu Lazăr (1948–1951), lt.-col. Nicolae Moromete (1952–1953), cpt. Ioan Stănescu (1954–1956), col. Dumitru Vodă (1957–1959) și col. Marian Petrescu (1960–1965); cei din Făgăraș au fost mr. Iosif Maraviov (1954) și lt.-col. Aron Trâmbițaș (1955–1959).
12. Experimentul Pitești trebuie văzut ca diferit de celelalte programe purtând eticheta de „reeducare". Tot astfel au fost denumite, în timpul comunismului, și metode coercitive precum munca forțată sau administrarea în exces a medicamentelor pentru uz psihiatric și, în consecință, cuvântul a rămas în circulație, cu conotații diferite, și după Pitești. Zvonuri cu privire la experimentul Pitești au circulat în închisorile României în anii 1950. O parte din această istorie orală fragmentară a fost inclusă în 1963 într-o carte îngrijită de Dumitru Bacu, el însuși deținut politic, publicată în română în Statele Unite și mai apoi tradusă în engleză sub titlul *The Anti-Humans* (TLC, Monticello, Illinois, 1977). Studiul lui Virgil Ierunca *Pitești* (Limite, Paris, 1981) se bazează pe volumul lui Bacu și le-a permis românilor să afle despre enormitatea programului, fiindcă postul de radio Europa Liberă a început să difuzeze extrase din el la puțin timp după publicare. După răsturnarea lui Ceaușescu, au început să apară mai multe informații despre campania de reeducare, sub forma literaturii memorialistice.

Efectele extinderii programului de reeducare la închisoarea Gherla, în toamna lui 1951, sunt descrise de Aristide Ionescu, fost deținut acolo, în memoriile lui, *Dacă vine ora H, pe cine putem conta?* (Zodia Fecioarei, Pitești, 1992), pp. 46–55.

13. Transcrieri din interogatoriul lui Țurcanu și extrase din procesul lui și al acoliților lui, care a început pe 20 septembrie 1954, sunt reproduse în *Memorialul Ororii. Documente ale Procesului Reeducării din închisorile Pitești, Gherla* (Vremea, București, 1995). În ciuda abundenței documentelor, volumul este lipsit de o introducere și de aparat critic. Materialele reprezintă versiunea Securității asupra experimentului de reeducare și, ca urmare, nu e surprinzător faptul că nu există nici o mențiune cu privire la rolul lui Alexandru Nicolschi. Volumul nu se referă nici la lucrările lui Bacu și Ierunca.
14. A. Rațiu și W. Virtue, *Stolen Church. Martyrdom in Communist Romania* (Our Sunday Visitor, Huntington, Indiana, 1978), p. 101.
15. Ierunca, *Fenomenul Pitești*, p. 46.
16. C. Aioanei și C. Troncotă, „Arhipelagul ororii (II)", *Magazin istoric*, vol. 27, nr. 4 (aprilie 1993), p. 11, nota 1.
17. La proces, acuzarea a identificat următoarele victime și i-a menționat pe alți câțiva: Alexandru Bogdanovici, Corneliu Niță, Eugen Gavrilescu, Gheorghe Șerban și Gheorghe Vătășoiu. *Memorialul Ororii. Documente*, p. 644.
18. Rațiu, *Stolen Church*, p. 101.
19. D. Bacu, *The Anti-Humans* (TLC, Monticello, Illinois, 1977), p. 104.
20. *Ibid.*, p. 106.
21. Ierunca, *Pitești*, pp. 70–71.
22. *Ibid.*, p. 59.
23. Ionescu, *Dacă vine ora H, pe cine putem conta?* (Zodia Fecioarei, Pitești, 1992), p. 46.
24. Partea relevantă a transcrierii interogatorului lui Jianu include următoarele:
    Întrebare: Cum și în ce circumstanțe au fost făcute autodenunțuri de către prizonierii din închisori?
    Răspuns: Știu de la colonelul Teodor Sepeanu, colonelul Dulgheru și generalul Nicolschi că în închisori, ca rezultat pozitiv al activității nou-introdusului departament al inspecțiilor, gardiștii ținuți în închisori au început să se autodenunțe de bunăvoie, făcând noi dezvăluiri, care nu ieșiseră la iveală în timpul interogării lor, înaintea procesului. L-am întrebat pe colonelul Sepeanu cum a obținut aceste rezultate. El mi-a răspuns că prin „metodele de iluminare" folosite de ofițerii din acest departament și prin informațiile pe care le obținuseră reușiseră să îi convingă pe legionarii închiși să se autodenunțe. Nu mi s-a spus să fi fost folosite alte metode sau presiuni fizice în această privință (Declarație a lui Marin Jianu, din *Dosarul de anchetă al lotului de la Interne,* Ministerul de Interne, ASRI, dosar 40009, vol. 26, f. 141).
25. Ierunca, *Pitești*, p. 80.
26. Aioanei, „Arhipelagul ororii (II)", p. 16.
27. *Ibid.*
28. *Ibid.*
29. *Memorialul ororii*, pp. 781–782.
30. Cei 22 erau Eugen Țurcanu, Alexandru Popa (Țanu), Nuți Pătrășcanu, Mihai Livinski, Gheorghe Popescu, Cornel Pop, Dan Dumitrescu, Octavian Voinea, Vasile Pușcașu, Vasile Păvăloaie, Ion Stoian, Grigore Romanescu, Aristotel Popescu, Maximilian Sobolevschi, Constantin Juberian, Cornel Popovici, Ion Voiu, Ion Cerbu, Cristian Paul Șerbănescu, Constantin Ionescu, Octavian Zbranca și Nicolae Colibaș. Cel mai tânăr avea 25 de ani, iar cel mai matur, 34 (Țurcanu avea 29). Șase dintre condamnați – Alexandru Popa, Nuți Pătrășcanu, Dan Dumitrescu, Octavian Voinea, Vasile Pușcașu și Aristotel Popescu – au scăpat de execuție, fiindcă urmau să fie judecați pentru alte acuzații legate de program.

Au beneficiat de o amnistie în 1955, care le-a comutat toate condamnările la moarte în muncă silnică pe viață. Țurcanu și ceilalți 15 au fost executați la Jilava de un pluton, pe 17 decembrie 1954 (*Cartea Albă a Securității*, SRI, 1995, vol. II, doc. 219, pp. 487–488).

31. Bacu, *The Anti-Humans*, pp. 93–94.
32. *Organizarea și funcționarea organelor Ministerului de Interne de la înființare până în prezent* (Ministerul de Interne, București, 1978, șapirografie, p. 112). Articolul 1 al decretului din 14 ianuarie 1950 stipula: „Pentru reeducarea elementelor dușmănoase Republicii Populare Române și în vederea pregătirii și încadrării lor pentru viața socială în condițiunile democrației populare și construirii socialismului, se înființează unități de muncă". Persoanele care riscau să fie trimise în taberele de muncă erau definite în articolul 2: a) „acei care prin faptele sau manifestările lor, direct sau indirect, primejduiesc sau încearcă să primejduiască regimul de democrație populară, îngreunează sau încearcă să îngreuneze construirea socialismului in Republica Populară Română, precum și acei cari, în același mod, defăimează puterea de stat sau organele sale, dacă aceste fapte nu constituiesc, sau nu pot constitui prin analogie, infracțiuni" și b) „condamnații pentru infracțiuni împotriva securității Republicii Populare Române cari la expirarea executării pedepsei nu se dovedesc a fi reeducați". Termenul pentru reeducare era stabilit de la șase luni la doi ani, dar articolul 4 permitea extinderea lui până la cinci ani. Oricine părăsea taberele fără permisiune scrisă era pasibil de închisoare de la șase luni la cinci ani.
33. Aceștia îi includeau „pe toți cei care lansează sau răspândesc zvonuri alarmiste, tendențioase, dușmănoase, ascultă și difuzează propaganda deșănțată a posturilor de radio imperialiste; toți cei care aduc injurii Partidului Muncitoresc Român, conducătorilor săi, Guvernului [României], Uniunii Sovietice și conducătorilor săi și țărilor de democrație populară; toți acei cetățeni români care [...] au frecventat sau frecventează bibliotecile și consulatele puterilor capitaliste din România", ca și pe cei care instigau la rezistență la colectivizare sau făceau prozelitism religios; v. Cristian Troncotă, „Colonia de muncă", *Arhivele totalitarismului*, vol. 1, nr. 1 (1993), p. 170.
34. Hotărârea nr. 1554 din 22 august 1952 a Consiliului de Miniștri. Condițiile în care exilul intern urma să fie executat au fost revizuite în martie 1954, când perioada de detenție a fost fixată între șase luni și cinci ani (Hotărârea nr. 337 din 11 martie 1954 a Consiliului de Miniștri). Satele și comunele desemnate erau Dropia, Pelicanu, Ezeru, Olaru, Măzăreni, Zagna, Rubla, Schei, Bumbăcari, Brateș, Salcâmi, Valea Viilor, Răchitoasa, Movila Gâldăului, Lădești, Fundata, Viișoara, Dâlga Nouă.
35. Ceilalți șase membri erau gen.-mr. Alexandru Nicolschi, col. Aurel Corin, lt.-col. Iosif Erdei și maiorii Francisc Butică, Marin Vintilă și Wilhelm Einhorn.
36. Doina Jela, *Cazul Nichita Dumitru. Încercare de reconstituire a unui proces comunist* (Humanitas, București, 1995), p. 28.
37. *Ibid.*, p. 26.
38. Pe 9 august 1949, DGC a trimis o cerere către Ministerul Comerțului și Hranei pentru 28.500 de kilograme de șuncă sărată pentru forța de muncă. În același timp, un mare număr de camioane Zis au fost comandate de la Comitetul de Planificare de Stat.
39. Jela, *Cazul Nichita Dumitru*, p. 31.
40. *Ibid.*, p. 38.
41. *Ibid.*, pp. 21, 148.
42. Cristian Troncotă, „Colonia de muncă", *Arhivele totalitarismului*, vol. 1, nr. 1 (1993), p. 174.
43. *Ibid.*, p. 176. Nu toți comandanții de lagăre închideau ochii la excese. Pe 23 august 1950, un prizonier din lagărul Poarta Albă de la Canal a fost împușcat de un

gardian pe când încerca să evadeze. Comandantul, căpitanul Domșa, care era fiul unui preot din Banat, a ordonat arestarea gardianului. A fost judecat și condamnat la cinci ani de închisoare în aceeași tabără, unde ceilalți deținuți l-au bătut în mod regulat. (Comunicare de la Alexandru Salca, Brașov, 30 martie 1997).

44. Comunicare de la dr. Șerban Papacostea, 5 martie 1995.
45. Prizonierii trebuiau să cânte refrenul:
„La muncă, la muncă,
Veniți voioși la muncă,
Roaba e plină,
Alta să vină,
Veniți voioși la muncă" (Interviu cu dr. Șerban Papacostea, 21 iulie 2016).
46. Interviu cu dr. Șerban Papacostea, 24 aprilie 1996. După părerea lui Papacostea, mâncarea de la Capu Midia era mai consistentă decât cea din închisoarea din Jilava, unde micul-dejun consta într-o ceașcă de cafea de cicoare, prânzul, într-o bucată de pâine cu varză sau fasole, iar cina, într-o fiertură de orz decorticat. După două luni la Canal, Papacostea, împreună cu alți studenți, a fost adus înapoi cu trenul la București și eliberat.
47. *Cartea Albă a Securității*, vol. II, anexă, doc. 22. Această cifră ne face să ne întrebăm asupra acurateței unui document al Ministerului de Interne, cât timp acesta declară că numărul total al deceselor din toate lagărele de muncă, între 1945 și 1964, a fost de 656.
48. *Cartea Albă a Securității*, vol. II, anexă, doc. 6, p. 13.
49. *Cartea Albă a Securității*, vol. II, anexă, doc. 31, p. 96.
50. Jela, *Cazul Nichita Dumitru*, p. 193.
51. H. Nestorescu-Bălcești, „Structura conducerii superioare a Partidului Comunist Român", *Arhivele totalitarismului*, vol. 2, nr. 1–2 (1994), p. 363. Hotărârea Consiliului era datată 11 martie.
52. V. interviul dat de Constantin Andrieș, care a fost repartizat la mină în 1955, lui Vasile Iancu, sub titlul „Un fost ofițer aduce mărturii revelatoare", *România liberă*, 23 aprilie 1996, p. 4. După Andrieș, mai exista o mină de uraniu, sub control sovietic, la Ciudanovița, la 20 de kilometri nord de orașul Oravița.
53. Troncotă, „Colonia de muncă", p. 172.
54. *Ibid.*
55. Ștefan a fost numit ministru după ce Securitatea a fost mutată sub nou-creatul Minister al Securității Statului, în septembrie 1952. V. nota 2.
56. Troncotă, „Colonia de muncă", p. 173.

8. Rezistența armată

1. Aceasta este o versiune revizuită a capitolului 10 din lucrarea mea *Communist Terror in Romania. Gheorghiu-Dej and the Police State, 1948–1965* (Hurst and Co, .London, 1999).
2. Un studiu concludent cu privire la rezistența armată din România este *Rezistența armată anticomunistă din România (1944–începutul anilor '60)*, disertația doctorală a lui Dorin Dobrincu, prezentată la Facultatea de Istorie a Universității din Iași în aprilie 2006. Pentru o analiză pertinentă a tacticilor cu care Securitatea a combătut grupurile de partizani, v. Andrei Miroiu, „Wiping Out «The Bandits». Romanian Counterinsurgency Strategies in the Early Communist Period", *The Journal of Slavic Military Studies*, vol. 23, nr. 4 (2010), pp. 666–691, DOI:10.1080/13518046.2010.526021.
3. Dobrincu, *Rezistența armată*, pp. 183–191.
4. Richard Cummings, cercetător al transmisiilor radio clandestine americane în Europa de Est în timpul Războiului Rece scrie: „Un post de radio clandestin sau «negru» cunoscut ca «Vocea pădurii» transmitea în română în 1951. Nu se știe

dacă era un experiment timpuriu al CIA sau un post autohton de propagandă operat de partizanii din munți și păduri, care luptau cu regimul comunist. În septembrie 1951, un reporter al Europei Libere care a intervievat refugiații români din Turcia a scris despre existența unor emițătoare de radio clandestine în România:

Din ce în ce mai multe informații provenite din interiorul României arată că misteriosul post de radio numit Vocea pădurii este din ce în ce mai ascultat și devine din ce în ce mai popular. Transmisiile încep aproape zilnic în jurul orei 2.00 (ora României) și mulți oameni din București, mai ales, se trezesc pentru a asculta.

Transmisiile sunt făcute în numele generalului Dragalina, care a devenit foarte popular în 1949 în calitate de cap al primului grup de partizani spontan. De atunci, în afara țării au ajuns știri contradictorii despre moartea lui, dar refugiații care au ascultat transmisiile foarte recent susțin că i-au recunoscut vocea și felul de a vorbi.

Stilul transmisiilor este foarte vindicativ. Sunt numiți mulți trădători și colaboratori, cărora li se promite pedepsirea rapidă. Par foarte bine informate, mai ales în privința treburilor locale. Lungimea de undă este de 6.700 de kilohertzi sau 49,60 de kilohertzi în banda de 41 de metri.

Comentatorul de la Europa Liberă mai preciza: «Sursa: grad de seriozitate necunoscut; informația: incertă, așteaptă confirmarea. Ar trebui menționat că monitorizarea occidentală nu a reușit să localizeze postul și dacă nu sunt obținute confirmări ulterioare, relatările cu privire la această chestiune ar trebui privite cu o oarecare rezervă»". http://coldwarradios.blogspot.com. Accesat pe 6 mai 2016.

5. TNA, FO.371/78603 15584.
6. *Ibid.* O colecție adnotată de documente ale Securității cu privire la grupurile de rezistență, susținută de o bibliografie copioasă de studii secundare poate fi găsită în volumul *Bande, banditi și eroi* (Editura Enciclopedică, București, 2003), editat de un grup de arhiviști ai ACNSAS condus de Florica Dobre, cu un studiu introductiv de Florian Banu și Silviu B. Moldovan. V. și utila bibliografie din Monica Ciobanu, „Reconstructing the History of Early Communism and Armed Resistance in Romania", *Europe-Asia Studies*, vol. 66, nr. 9 (2014), pp. 1452–1481.
7. V. cap. 4, n. 31.
8. E.W. Hazard, *Cold War Crucible. United States Foreign Policy and the Conflict in Romania, 1943–1953* (East European Monographs, Boulder, Colorado, 1996), p. 207.
9. Constantin Săplăcan, născut pe 1 noiembrie 1922 la Ocna Dejului, jud. Someș; Wilhelm Spindler, sas transilvănean, născut pe 1 august 1928; Ilie Puiu (alias Adrian Ștefănescu), n. 2 iunie 1927, Rusca Montană, jud. Severin; Mathias Bohm, sas transilvănean, n. 18 iunie 1922 în Bălaci, jud. Târnava Mică (Arhiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor fostei Securități, Fond P, vol. 8, p. 1). Detaliile personale ale lui Gheorghe Bârsan, care s-a sinucis și a scăpat de interogatoriu, nu sunt cuprinse în acest volum. Marius Oprea a scris un studiu mișcător al misiunii Săplăcan, *Șase feluri de a muri* (Polirom, Iași, 2009).
10. Interogatoriul lui Constantin Săplăcan, ACNSAS, Fond P, vol. 1, p. 7.
11. ACNSAS, Fond P, dosar 10635, vol. 1, p. 511.
12. ACNSAS, Fond P, dosar 10635, vol. 1, p. 478.
13. E. Hazard, „Războiul Rece a început în România", *Magazin istoric*, vol. 30, nr. 8 (august 1996), pp. 58–59.
14. ACNSAS, Fond P, dosar 10635, vol. 8, p. 9.
15. ACNSAS, Fond P, dosar 10635, p. 12. Petrescu a prezidat și procesul lui Iuliu Maniu, liderul PNȚ, și al grupului acestuia, în octombrie 1947.

16. ACNSAS, Fond P, dosar 10635, p. 41. Șeful Securității din județul Sibiu a raportat, pe 10 iunie 1952, că cu două zile mai devreme „o parte din echipamentul îngropat de parașutiști a fost recuperat pe muntele Cioarecu" (*ibid.*, p. 56).
17. Relatări la prima mână ale unor supraviețuitori ai grupurilor de partizani au apărut în revista *Memoria*, publicată de Fundația Culturală „Memoria" după 1990. V. și *Cartea Albă a Securității*, vol. II, august 1948–iulie 1958 (SRI, București, 1995), *passim*. Pentru o relatare cu privire la grupul de partizani condus de pădurarul Nicolae Pop în munții Țibleș din Maramureș, v. Ștefan Bellu, *Pădurea răzvrătită* (Gutinul, Baia Mare, 1993), iar pentru grupurile anticomuniste din Bucovina dintre 1944 și 1958, v. Daniel Popa, *Povestea familiei Motrescu din Vicovu de Jos* (Fundația Academia Civică, București, 2015).
18. *Cartea Albă a Securității*, vol. II, p. 82.
19. *Cartea Albă a Securității*, vol. II, doc. 75, pp. 198–204.
20. Dobrincu, *Rezistența armată*, pp. 441–443.
21. Ștefan Andreescu, „A Little-Known Issue in the History of Romania. The Armed Anti-Communist Resistance", *Revue Roumaine d'Histoire*, vol. 33, nr. 1–2 (1994), p. 191.
22. Filon Verca, *Parașutați în România vândută. Mișcarea de rezistență, 1944–1948* (Gordian, Timișoara, 1993).
23. *Cartea Albă a Securității*, vol. II, doc. 58, pp. 184–185; v. și *Bande, banditi și eroi*, doc. 7, pp. 58–60.
24. A. Marinescu, „Pagini din rezistența armată anticomunistă", *Memoria*, nr. 7 (1992), pp. 47–51.
25. Am avut privilegiul de a vorbi cu dna Rizea despre întâmplările din viața ei acasă la ea, pe 9 februarie 1992.
26. *Povestea Elisabetei Rizea din Nucșoara* (Humanitas, București, 1993), pp. 118–125.
27. Raportul Securității cu privire la capturarea grupului Arnăuțoiu sugerează că Jubleanu a fost ucis într-un schimb de focuri cu trupele de Securitate (*Bande, banditi și eroi*, doc. 49, p. 302). Ioana Raluca, fiica lui Plop, a fost dată în grija unui orfelinat din Câmpulung, unde a crescut. A reușit să afle cine a fost mama ei doar după răsturnarea lui Ceaușescu.
28. O relatare cuprinzătoare asupra interogatoriului și procesului lui Arnăuțoiu a fost publicată de fiica acestuia, Ioana Raluca, în *Luptătorii din munți. Toma Arnăuțoiu. Grupul de la Nucșoara. Documente ale anchetei, procesului, detenției* (Vremea, București, 1997). Toma Arnăuțoiu a fost supus la 42 de interogatorii. 21 dintre acestea au durat de la trei la șase ore, 11 de la șase la zece ore și unul de la 10 la 15 ore, iar cinci dintre transcrierile interogatoriilor nu menționează durata lor. Fratele lui, Petre, a fost supus la 37 de interogatorii, dintre care 11 au durat între 10 și 15 ore. Îi sunt recunoscător Ioanei Raluca Voicu pentru că mi-a oferit aceste cifre bazate pe dosare ale Ministerului Justiției.
29. A. Marinescu, „Pagini din rezistența", pp. 57–58.
30. ASRI, Fond D, dosar 9585, UM 0336 Pitești, pp. 44–66.
31. *Bande, banditi si eroi*, doc. 51, p. 316.
32. M. Arsenescu-Buduluca, „Sunt soția «teroristului» Gheorghe Arsenescu", *Memoria*, nr. 8 (1993), p. 59. Reticența autorităților românești de după 1989 de a recunoaște că oponenții regimului comunist au fost victimele unor execuții politice este ilustrată de următorul caz: în decembrie 1951, Traian Murariu, țăran din comuna Pădureni, județul Timiș, a fost condamnat la moarte pentru că îi adăpostise pe Nicolae Mazilu și Ion Mogoș, doi membri ai grupului anticomunist din munții Făgăraș. Murariu a fost executat ulterior la închisoarea Jilava pentru „complot împotriva orânduirii sociale". În 1992, fiica lui a făcut apel pe lângă Curtea Supremă pentru casarea sentinței. După trei ani, Curtea a informat-o că sentința e „bine fondată și legală" (*Ziua*, 18 iulie 1995).
33. Dobrincu, *Rezistența armată*, pp. 692–695.

34. Asocierea lui Gavrilă Ogoranu și a multora dintre partizani cu Garda de Fier este examinată în William Totok și Elena-Irina Macovei, *Între mit și bagatelizare. Despre reconsiderarea critică a trecutului. Ion Gavrilă Ogoranu și rezistența armată anticomunistă din România* (Polirom, Iași, 2016).
35. Ion Gavrilă Ogoranu, *Brazii se frâng, dar nu se îndoiesc*, vol. 2 (Editura Marineasa, Timișoara, 1995), p. 264. Arestarea lui Gavrilă-Ogoranu la Cluj-Napoca este menționată într-o notă a Securității din 30 iunie 1976 (*Cartea Albă a Securității*, vol. IV, doc. 136, p. 372). Gavrilă-Ogoreanu relatează un episod din 1952 care ilustrează motivația grupurilor de rezistență. Pentru a distrage atenția forțelor de Securitate care îi urmăreau, Gavrilă-Ogoranu a dus o parte a grupului la o cabană turistică de lângă lacul Bâlea. După ce i-a sechestrat pe turiștii din cabană, Gavrilă Ogoranu le-a spus „Spuneți-le tuturor că încă mai există un loc în România care nu a îngenuncheat în fața comunismului. Atâta timp cât avem capetele pe umeri, acest colț de țară va fi liber. Spuneți-le oamenilor să nu-și piardă credința în ziua în care toată țara va fi liberă. Rugați-vă lui Dumnezu pentru asta, așa să ne ajute Dumnezeu" (Gavrilă Ogoranu, *Brazii se frâng, dar nu se îndoiesc*, vol. 1, p. 304.
36. Ion Gavrilă Ogoranu, *Brazii se frâng, dar nu se îndoiesc*, vol. 1, pp. 267–268.
37. Pe la miezul nopții, pe 14 februarie 1955, un grup de cinci români – Ion Chirilă, Stan Codrescu, Dumitru Ochiu și Tudor Ciochină – condus de Ovidiu Beldeanu, fost membru al unui grup de tineret legat de Garda de Fier, a pătruns în Ambasada României de la Berna, intrând în camerele șoferului ambasadei. Conform propriei mărturii, căutau documente secrete, în tentativa de a atrage atenția internațională asupra încălcărilor drepturilor omului de către guvernul român și încercau să dezvăluie activitatea de spionaj a ambasadei în Elveția. Lor li s-a opus șoferul, Aurel Șețu, care a fost împușcat de Codrescu. Deși rănit grav, Șețu a reușit să fugă și a fost găsit mai târziu sub un copac. A fost apoi transportat la spital, unde a murit. Poliția elvețiană a fost chemată de ambasador și a înconjurat clădirea, dar fără a interveni, fiindcă ambasadorul nu le-a permis să intre. Grupul a cerut eliberarea din închisoare, în România, a unui număr de politicieni anticomuniști notabili, printre care Dinu Brătianu. În noaptea de 15–16 februarie, Dumitru Ochiu a părăsit ambasada, ducând cu el mai multe documente, și a fost imediat arestat de poliția elvețiană. Restul grupului s-a predat în ziua următoare. Poliția a returnat imediat documentele furate ambasadorului român – v. Stejărel Olaru, „Cei cinci care au speriat Estul", *Timpul*, nr. 9, septembrie 2003, pp. 12–13. Membrii grupului au fost judecați la Berna. Beldeanu a fost condamnat la patru ani de închisoare, Codrescu și Chirilă la trei și jumătate, iar Ochiu, la un an și patru luni. Beldeanu a fost eliberat în 1957, dar a fost atras în Berlinul de Vest și răpit de agenți ai Stasi și ai Securității (Cristian Troncotă, *Istoria serviciilor secrete românești. De la Cuza la Ceaușescu*, Editura Ion Cristoiu, București, 1999), p. 461. Beldeanu a fost adus la București pe 2 septembrie 1958, judecat pentru atacul din Berna, găsit vinovat în noiembrie 1959 și condamnat la moarte. A fost executat pe 18 februarie 1960.

9. Afirmarea autonomiei, 1956–1965

1. Mai ales cele ale Corinei Mavrodin, *A Maverick in the Making. Romania's de-Satellization Process and the Global Cold War (1953–1963)*. Teză de doctorat susținută la Departamentul de istorie internațională al London School of Economics, London, februarie, 2017.
2. Vezi capitolul 6 al acestui studiu.
3. De Mavrodin.
4. Citat din Mavrodin, *A Maverick in the Making*, p. 210.

5. Mavrodin, *A Maverick in the Making*, p. 217.
6. Chivu Stoica (8 august 1908–18 februarie 1975) era coleg, la căile ferate, cu Gheorghiu-Dej și fusese arestat pentru rolul jucat în greva de la Griviția în februarie 1933. A fost condamnat, pe 19 august a aceluiași an, la 12 ani de muncă silnică. Între 1955 și 1961, a avut poziția de prim-ministru, iar în martie 1965, după alegerea lui Ceaușescu ca prim-secretar al partidului, a devenit președinte al Consiliului de Stat. În decembrie 1967, a fost destituit din această funcție de Ceaușescu. Pe 18 februarie 1975, s-a sinucis împușcându-se, conform spuselor lui Ceaușescu, din cauza problemelor de familie. Poate că din acest motiv Ceaușescu nu a ținut un discurs la înmormântarea lui, care a avut loc două zile mai târziu; v. transcrierea întâlnirii Biroului Permanent din 18 februarie în Mihnea Berindei, Dorin Dobrincu și Armand Goșu (eds), *Istoria comunismului din România.* vol. III. *Documente Nicolae Ceaușescu (1972–1975)*, Polirom, Iași, 2016, doc. 78, pp. 508–509.
7. *Manchester Guardian*, 4 decembrie 1956. Citat din Ghiță Ionescu, *Communism in Rumania, 1944–1962* (Oxford University Press, London, 1964), pp. 274–275 [v. tr. rom. cit., p. 310 (n. tr.)].
8. Donald R. Falls, „Soviet Decision-Making and the Withdrawal of Soviet Troops from Romania", *East European Quarterly*, vol. XXVII, nr. 4 (iarna 1993), p. 490.
9. Ioan Scurtu (ed.), *România. Retragerea trupelor sovietice, 1958* (Editura Didactică și Pedagogică, București, 1996), p. 240.
10. *Cartea Albă a Securității*, vol. II (SRI, București, 1995), p. 21.
11. *Cartea Albă a Securității*, vol. II (SRI, București, 1996), p. 159.
12. Citat din articolul lui Maurice Pearton intitulat „The Romanian Leadership and its Problems, 1956–1957–1958", în Maurice Pearton și Dennis Deletant, *Romania Observed* (Editura Enciclopedică, București, 1998), p. 257.
13. *Ibid.*, p. 255.
14. Grigore Răceanu, „O privire in interiorul Partidului Comunist Român", *Magazin istoric*, ianuarie 1994, p. 48.
15. Discuție a autorului cu Mircea Răceanu, 22 mai 2016.
16. Pentru textul acestui memorandum îi sunt recunoscător lui Mircea Răceanu; v. și Grigore Răceanu, „O privire...", p. 48.
17. În această epocă, fiul său vitreg, Mircea, a fost supus unor presiuni de membri ai Uniunii Tineretului Comunist de a reveni la numele tatălui, Bernat. Mircea a refuzat, spunându-i asta lui Petre Borilă, membru al Biroului Politic al cărui fiu îi era prieten apropiat. Peste noapte, sursa presiunilor și-a prezentat scuzele pentru „greșeală". În același timp, mama lui Mircea, Ileana, a cerut o audiență la Gheorghiu-Dej și l-a convins să-i permită lui Mircea să se întoarcă la studii, la Moscova, la Institutul de Stat pentru Relații Internaționale. În schimb, ea a acceptat să-și critice soțul, în plenara din 1958, pentru slăbiciune de caracter (conversație a autorului cu Mircea Răceanu, 22 mai 2016).
18. Grigore Răceanu, „O privire...", p. 50.
19. Relațiile dintre Gheorghiu-Dej, Hrușciov și Tito din această perioadă sunt discutate de Mihai Croitor și Sanda Borșa în *Triunghiul suspiciunii,* vol. 1, *Gheorghiu-Dej, Hrușciov și Tito (1954–1964)*, Mega, Cluj-Napoca, 2014.
20. Maurice Pearton, „The Romanian Leadership and its Problems, 1956–1957–1958", p. 261.
21. Falls, *Soviet Decision-Making*, p. 491.
22. Sergiu Verona, *Military Occupation and Diplomacy. Soviet Troops in Romania 1944–1958* (Duke University Press, Durham, London, 1992), p. 83.
23. Interviu al autorului cu Alexandru Bârlădeanu, 8 august 1996.
24. N.S. Khrushchev, *Khrushchev Remembers–The Last Testament*, tr. Strobe Talbott (Little, Brown and Co., Boston, 1974), p. 228, și Verona, *Military Occupation and Diplomacy*, p. 83.

25. Citat din Falls, *Soviet Decision-Making*, p. 491.
26. Interviu al autorului cu Alexandru Bârlădeanu, 8 august 1996.
27. Falls, *Soviet Decision-Making*, p. 497. Comunicatul asupra întâlnirii a fost publicat în *Scânteia*, pe 27 mai, și a fost preluat în Scurtu, *România*, pp. 280–283.
28. Scurtu, *România*, p. 359.
29. Diplomații străini au remarcat o creștere a tensiunilor interne în decursul lui 1957, iar în ultimele câteva luni ale anului, șeful misiunii britanice și-a exprimat părerea că „guvernul se poartă cu multă nervozitate, lucru despre care cred că înseamnă că are motive serioase de a se aștepta la probleme" (TNA FO 371/143326. XC15773). Impresiile lui au fost confirmate de izbucnirea, la jumătatea lui ianuarie 1958, a unor tulburări serioase în rândurile țărănimii din sudul Moldovei, tulburări reprimate de autorități cu vărsare de sânge. Viteza cu care ele au fost înăbușite s-a datorat nu numai severității represiunii, ci și ninsorilor abundente, care au ajuns până la nivelul de un metru în regiune la apogeul lor.
30. Ionescu, *Communism in Rumania, 1944–1962*, p. 290.
31. *Cartea Albă a Securității*, vol. III, p. 132.
32. *Ibid.*, p. 159.
33. Interogatoriile și evoluția procesului sunt consemnate în *Prigoana. Documente ale procesului C. Noica, C. Pillat, N. Steinhardt, Al. Paleologu, A. Acterian, S. Al-George, Al.O. Teodoreanu și alții* (Vremea, București, 1996). Toți acuzații au fost eliberați în 1963 și 1964. Noica a fost eliberat în 1964 și a murit în 1987.
34. V. descrierea unei colonii în Petru Dumitriu, *Incognito* (Collins, London, 1964), pp. 384–390.
35. „Les Camps de la Mort du Delta du Danube", *La Nation Roumaine*, nr. 215 (nov. 1962–ian. 1963), p. 6.
36. G. Ionescu, *Communism in Rumania, 1944–1962* (Oxford University Press, London, 1964), p. 290 [v. și tr. rom. cit., p. 326 (n. tr.)].
37. Informație furnizată de dr. Ioan Ciupea, șef al Secției de istorie contemporană al Muzeului Național de Istorie al Transilvaniei. Un monument ridicat în 1995 de Asociația Foștilor Deținuți Politici în cimitirul din Gherla poartă numele celor 47 de persoane executate în regiunea Cluj între 1948 și 1958.
38. A. Samuelli, *The Wall Between* (Robert B. Luce, Washington, DC, 1967), p. 187 [v. Annie Samuelli, *Gratiile despărțitoare*, tr. Adina Arsenescu, ed. a doua, Fundația Culturală Memoria, București, 2001, p. 225 (n. tr.)].
39. TNA, FO 371/143326. XC15773.
40. Așa cum arată Michael Shafir, *Romania. Politics, Economics and Society* (Frances Pinter, London, 1985), p. 48.
41. Ruptura lui Gheorghiu-Dej de Moscova este descrisă și analizată de Vladimir Tismăneanu, *Gheorghiu-Dej and the Romanian Workers' Party. From De-Sovietization to the Emergence of National Communism* (Woodrow Wilson International Center for Scholars, Cold War International History Project, Washington, DC), Working Paper nr. 3.
42. „Letter addressed by the CC of the CPSU to the CC of the RWP on the recall of Soviet advisors from Romania, September 09, 1958", tr. Delia Răzdolescu, History and Public Policy Program Digital Archive, Central Historical National Archives, Fund CC of the RCP-Foreign Relations Section, File 6/1955, pp. 719–720. http://digitalarchive.wilsoncenter.org/document/110474. Accesat pe 7 apr. 2017.
43. Cursanții care s-au căsătorit cu cetățeni sovietici au fost repartizați nu la Ministerul român de Externe, ci la altele, mai puțin problematice, ca al Culturii sau de Finanțe: conversație din data de 23 aprilie 2016 a autorului cu Mircea Răceanu, fost diplomat român de rang înalt, care a studiat și el la Moscova între 1954 și 1959. În 1959, Răceanu a fost repartizat, în cadrul stagiului său de pregătire, la Ambasada României la Washington, timp de șase luni, după care și-a

absolvit studiile la Moscova în 1960. Noul val de recruți trimiși pentru pregătire la Kiev, între 1950 și 1952, și Moscova, după 1952, au ridicat standardele intelectuale ale oficialilor din Ministerul de Externe, ai cărui angajați aveau anterior prea puțină pregătire diplomatică, chiar dacă absolviseră academia partidului, fondată în martie 1945 și botezată „Ștefan Gheorghiu" în anul următor. După 1960, absolvenții academiei au fost repartizați în proporții egale la Ministerul de Externe, la Agerpres, agenția de știri a statului, și la Securitate.

44. Mavrodin, *A Maverick in the Making*, p. 176.
45. În 1960; v. Mavrodin, *A Maverick in the Making*, p. 177.
46. Mavrodin, *A Maverick in the Making*, pp. 178–79.
47. Robert R. King, „Rumania and the Sino-Soviet Conflict", *Studies in Comparative Communism*, vol. 4 (1972), pp. 373–385 [375].
48. Dennis Deletant și Mihail E. Ionescu (eds), *Romania and the Warsaw Pact, 1955–1989* (Politeia-SNSPA, București, 2004), p. 107; v. și Mihai Retegan, *Război politic în blocul comunist* (RAO, București, 2002); Cold War International History Project (CWIHP), Virtual Archive: *Romania and the Warsaw Pact, 1955–89* (http://www.wilsoncenter.org/index.cfm) și Parallel History Project (PHP) (http://www.isn.ethz.ch/php/collections.) Autorul a contribuit la obținerea, pentru ambele proiecte, a câteva dintre documente din arhivele românești și la editarea traducerii lor în engleză.
49. Conversație a autorului din iulie 1993 cu Alexandru Bârlădeanu, important membru al partidului, care a fost interpret cu această ocazie; v. și Mihai Croitoru, „An Episode of the Romanian-Soviet Differences. The Medium Body-Weight of Slaughtered Pigs in Romania", *Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Historia*, vol. 56 (dec. 2011), pp. 105–115. După Bârlădeanu, cei doi lideri se ciocniseră în această problemă în timpul cinei de bun-venit, după sosirea conducătorului sovietic la București. Hrușciov l-a criticat pe Gheorghiu-Dej pentru politica de a sacrifica porcii când aceștia ajungeau la greutatea de 25 de kilograme. „Poate că vă referiți la purcei de lapte", a răspuns Gheorghiu-Dej. „Nu!" a izbucnit Hrușciov. Gheorghiu-Dej a explicat că, în România, practica era de a sacrifica porcii la 100 de kilograme. Mai târziu, în aceeași seară, într-o tentativă de a avea ultimul cuvânt în toată chestiunea, se spune că Hrușciov i-ar fi telefonat lui Gheorghiu-Dej și a recunoscut că cifra de 25 de kilograme era incorectă și a pretins că cea reală era de 50 de kilograme.
50. Arkady N. Shevchenko, *Breaking with Moscow* (Alfred A. Knopf, New York, 1985), p. 97.
51. V. Larry Watts, „Romania Security Policy and the Cuban Missile Crisis", *Cold War International History Project Bulletin*, e-dossier nr. 38 (17 apr. 2013).
52. Raymond L. Garthoff, „When and Why Romania Distanced Itself from the Warsaw Pact", *Cold War International History Project Bulletin*, nr. 5 (primăvara 1995), pp. 111–112. Garthoff a primit această informație chiar de la Dean Rusk.
53. Garthoff, „When and Why", p. 111.
54. O perspectivă personală a rolului lui ca șef al delegației române la Adunarea Generală ONU de la New York din septembrie-octombrie 1962, dată de Mircea Malița, „Small Players in Big Gambles", *Cadran politic* (oct. 2003), pp. 12–24.
55. V. discuția din introducerea lui Ionescu la Deletant și Ionescu, *Romania and the Warsaw Pact*, p. 67.
56. V. Mioara Anton, *Ieșirea din cerc. Politica externă a regimului Gheorghiu-Dej* (Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, București, 2007), p. 153.
57. Deletant și Ionescu, *Romania and the Warsaw Pact*, pp. 125–126.
58. Verona, *Military Occupation and Diplomacy*, p. 101.
59. V. articolul lui Valev „The problems of the economic development of the Danube rayons from Romania, Bulgaria and the USSR", apărut în revista Universității din Moscova *Vestnik Moskovskogo Universitata* și în E.B. Valev, „Problemele

dezvoltării economice a raioanelor dunărene din România, Bulgaria și URSS", *Viața economică*, anul II, vol. 43, nr. 24 (1964), pp. 7–43.

60. I. Alexandrescu, „Obsesia protecționismului", *Dosarele istoriei*, nr. 3 (1997), p. 38.
61. Originalul românesc poate fi găsit în ANIC, Fond CC al PMR, Secțiunea Cancelariei, dosar 23/1964. Pentru textul complet, v. și Alexandru Oșca și Vasile Popa, *România. O fereastră deschisă în Cortina de Fier* (Focșani, 1997), anexa 13, pp. 279–330. Documentele care consemnează ruptura sovieto-română au fost publicate de Mihai Croitor, în *În umbra Kremlinului. Gheorghe Gheorghiu-Dej și geneza Declarației din Aprilie 1964* (Mega, Cluj-Napoca, 2012). V. și Florian Banu și Liviu Țăranu, „Aprilie 1964. Primăvara de la București. Cum a fost adoptată «Declarația de independență a României?»", Editura Enciclopedică, București, 2004); Dan Cătănuș, *Între Beijing și Moscova. România și conflictul sovieto-chinez* (Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, București, 2004), Deletant și Ionescu, *Romania and the Warsaw Pact, 1955–1989*, Cold War International History Project, Working Paper nr. 43, iul. 2002, Washington, DC, p. 69, http://www.wilsoncenter.org/sites/default/files/ACF368.pdf, accesat pe 7 apr. 2017, și Dan Cătănuș, *Tot mai departe de Moscova. Politica externă a României, 1956–1965* (Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, București, 2011), p. 323.
62. „Minute ale convorbirilor din 12 mai 1966 dintre Emil Bodnăraș și Zhou Enlai", în Romulus Ioan Budura, (ed.), *Relațiile româno-chineze, 1954–1975* (Ministerul Afacerilor Externe, Arhivele Naționale, București, 2008), p. 281; v. și Elena Dragomir, *Cold War Perceptions. Romania's Policy Change Towards the Soviet Union, 1960–1964* (Cambridge Scholars Publishing, Cambridge), p. 191.
63. Karl Marx, *Însemnări despre români* (Editura Academiei RPR, București, 1964). Publicarea manuscrisului lui Marx a anulat tabuul referitor la conversația deschisă despre anexarea sovietică a Basarabiei după 1945 și despre identitatea românească a populației de aici.
64. Ion Pacepa, *Moștenirea Kremlinului* (Venus, București, 1993), p. 253. Între 1972 și 1978, anul în care a dezertat în Statele Unite, Pacepa a fost director-adjunct al Direcției Generale pentru Informații Externe a Securității (DGIE).
65. Scurtu, *România*, pp. 391–392.
66. Larry L. Watts, *Romanian Security Policy and the Cuban Crisis*, Cold War International History Project e-dossier nr. 38, febr. 2013, documentele 4, 5, 6, 7, 8, 9. În introducerea lui, Watts scrie: „Cu privire la acest din urmă concurs, ofițerii superiori din alte servicii de securitate ale blocului au confirmat că cooperarea româno-sovietică și cea între români și alte țări din Pactul de la Varșovia în materie de servicii secrete a început să se diminueze în 1962, lipsind aproape total către sfârșitul deceniului respectiv".
67. DIA a fost succesoarea Secției a II-a de pe lângă Marele Stat-Major al Armatei, însărcinată cu culegerea de informații militare. Până pe 1 iulie 1945, toți atașații militari fuseseră retrași din străinătate și cei mai mulți dintre ofițerii din Secție fuseseră înlăturați sau arestați la ordinele sovieticilor. În 1948, Ministerul Apărării Naționale, controlat de sovietici, a făcut prima numire a unui nou atașat militar, la Ambasada României la Moscova. Pe 15 februarie 1951, Secția a doua s-a transformat în Direcția de Informații a Marelui Stat-Major și, în același timp, activitatea de contraspionaj militar a fost transferată la Securitate. Activitatea DIMSM, care era subordonată Ministerului Apărării Naționale, era supervizată de consilierii GRU, care pregăteau tinerii ofițeri români. După retragerea trupelor sovietice din 1958, consilierii sovietici au fost retrași și ei din DIMSM. Au fost întărite contactele cu alte armate, dar dorința lui Drăghici, ca ministru de interne, de a-și extinde atribuțiile prin adăugarea informațiilor militare la activitățile de contraspionaj, pe care le controla deja, a dus la subordonarea DIMSM Ministerului de Interne printr-un ordin semnat atât de Drăghici,

cât și de ministrul apărării naționale pe 22 octombrie 1962. Supervizarea de către Ministerul de Interne a fost întreruptă pe 18 octombrie 1968.
68. Caraman s-a născut pe 11 noiembrie 1928 în comuna Oancea din județul Galați.
69. Pentru Caraman, v. și capitolul 11, nota 47.
70. Vojtech Mastny, „Learning from the Enemy. NATO as a Model for the Warsaw Pact", *Zürcher Beiträge zur Sicherheitspolitik und Konfliktforschung*, nr. 58, Forschungsstelle für Sicherheitspolitik und Konfliktanalyse der ETH Zürich (Zürich, 2001), pp. 15–16.
71. Vlad Georgescu, *The Romanians. A History* (Ohio State University Press, Columbus, 1991), p. 246.
72. *Cartea Albă a Securității*, vol. III, p. 33. Conform datelor oficiale, în 1965 au fost arestate de Securitate doar 258 de persoane pentru „acțiuni ostile contra statului"; în anul următor, au fost arestate 294, iar în 1967, 312 (*ibid.*, p. 95).

10. Ascensiunea lui Nicolae Ceaușescu

1. Notă de H.F.T. Smith, 12 mart. 1965, TNA, FO 371, 182734.
2. Pentru o notă biografică despre Niculescu-Mizil, v. Vladimir Tismăneanu, *Stalinism for All Seasons, A Political History of Romanian Communism* (University of California Press, Berkeley, Los Angeles, 2003), pp. 263–264.
3. Citat din Pierre du Bois, „Ultimele zile ale lui Gheorghiu-Dej", *Dosarele istoriei*, nr. 3, 1997, p. 49.
4. *Ibid.*
5. Mary Ellen Fischer, *Nicolae Ceaușescu, A Study in Political Leadership* (Lynne Rienner, Boulder, Colorado, 1989), p. 66.
6. V. interviurile cu Apostol, Maurer și Alexandru Bârlădeanu din „Cum a venit la putere Nicolae Ceaușescu", *Magazin istoric*, vol. 29, nr. 7 (iul. 1995), pp. 3–7.
7. E. Mezincescu, „Din nou despre fantoma lui Dej", *România literară*, nr. 41 (16–22 dec. 1992), p. 14.
8. *Scânteia*, 25 mart. 1965, p. 3.
9. *Ibid.*
10. *Cartea Albă a Securității*, vol. 2 (SRI, București, 1995), p. 21.
11. Apostol a fost principalul rival al lui Ceaușescu și a fost otrăvit de eșecul de a obține susținerea colegilor din Biroul Politic ca succesor al lui Gheorghiu-Dej. Articolul a fost găsit în arhiva SRI și mi-a fost oferit de un prieten care dorește să-și păstreze anonimatul. Comentariile disprețuitoare ale lui Apostol cu privire la lipsa de educație a lui Gheorghiu-Dej și Stoica sunt din categoria „râde ciob de oală spartă", așa cum devine clar din agramatismul articolului. Textul dintre paranteze pătrate a fost adăugat de mine pentru lămurirea cititorului.
12. Pentru aceste detalii biografice, v. Fischer, *Nicolae Ceaușescu*, pp. 24–31, 47–65.
13. E. Mezincescu, „Din nou despre fantoma lui Dej", *România literară*, nr. 41 (16–22 dec. 1992), p. 14.
14. Cunoscut oficial, la vremea respectivă, ca „Departamentul Securității". Structura Securității dintre 1948 și 1989 este descrisă în Dennis Deletant, *Ceaușescu and the Securitate. Coercion and Dissent in Romania, 1965–1989* (Hurst & Co., London, 1995), pp. 57–67, 103–106 și 377–380.
15. Fischer, *Nicolae Ceaușescu*, p. 79.
16. „Discurs la întrunirea activului de bază al Ministerului Afacerilor Interne", 18 iul. 1967, *România pe drumul construirii societății socialiste*, vol. 2 (Meridiane, București, 1969), p. 374.
17. *România pe drumul construirii societății socialiste. Rapoarte*, vol. 2, p. 375.
18. *Ibid.*
19. *Ibid.*, p. 376.
20. *Ibid.*
21. *Ibid.*, p. 383.

23. Fischer, *Nicolae Ceaușescu*, p. 127.
24. *Organizarea și funcționarea organelor Ministerului de Interne de la înființare până în prezent* (Ministerul de Interne, 1978), p. 124.
25. *Organizarea și funcționarea*, p. 125.
26. Citat din Fischer, *Nicolae Ceaușescu*, p. 127.
27. Stănescu s-a născut pe 23 ianuarie 1929 în județul Dolj, frate vitreg al lui Leontin Sălăjan, care a devenit membru al Biroului Politic în 1965. A murit pe 5 iunie 2010.
28. W. Bacon, „Romanian Secret Police", în J.R. Adelman (ed.), *Terror and Communist Politics. The Role of the Secret Police* (Westview Press, Boulder, Colorado, London, 1984), p. 147.
29. „Hotărârea Comitetului Central al Partidului Comunist Român cu privire la reabilitarea unor activiști de partid", *Scânteia*, 26 apr. 1968.
30. *Ibid.*
31. *Ibid.*; v. și Fischer, *Nicolae Ceaușescu*, pp. 130–131.
32. Fischer, *Nicolae Ceaușescu*, p. 132.
33. *Scânteia*, 26 apr. 1968.
34. Fischer, *Nicolae Ceaușescu*, p. 132.
35. V. Tismăneanu, „Ceaușescu's Socialism", *Problems of Communism*, vol. 34, nr. 1 (ian.–febr. 1985), p. 58, nota 44.
36. Fischer, *Nicolae Ceaușescu*, p. 132.
37. Ceaușescu, *România pe drumul...*, vol. 3, p. 172.
38. *Ibid.*, p. 173.
39. Ceaușescu, *România pe drumul...*, pp. 174–75.
40. *Ibid.*, p. 179.
41. *Ibid.*
42. Fischer, *Nicolae Ceaușescu*, p. 134.
43. Ceaușescu, *România pe drumul...*, vol. 3, p. 172.
44. Ceaușescu, *România pe drumul...*, p. 181.
45. *Ibid.*, pp. 171, 183–184.
46. *Evenimentul zilei*, 7 mai 1993, p. 3.
47. *Ibid.*
48. ANIC, fond CC al PCR, secția cancelarie, dosar 48/1973, ff.18–19, citat din „O biografie neromanțată a unui fost șef al Securității", *Evenimentul zilei*, 13 iun. 2010.
49. Dragoș Petrescu, „Closely Watched Tourism. The Securitate as Warden of Transnational Encounters, 1967–1989", *Journal of Contemporary History*, vol. 50, nr. 2 (2015), pp. 337–353 [p. 343].
50. Cifrele sunt:

	1955	1960	1965	1970	1975
Mașini de spălat:	0	31.000	84.000	109.000	149.000
Frigidere:	0	7.000	117.000	144.000	260.000
Televizoare:	0	25.000	159.000	242.000	395.000

(*Anuarul statistic 1976*, Direcția Centrală de Statistică, București, 1977, p. 369.)
51. Manipulare confirmată după Revoluție de statisticienii de la Banca Mondială.
52. *Anuarul Statistic 1976* (Direcția Centrală de Statistică, București), p. 330.
53. Dintre aceștia, un procent relativ mic sunt cei care „au uitat să se întoarcă", cum spunea un eufemism popular: 186 din 43.676 de persoane care au călătorit în Vest în 1967; 644 din 65.067 în 1968; 239 din 8.657 în primul trimestru al lui 1969 (Petrescu, „Closely Watched Tourism", p. 348).
54. Petrescu, „Closely Watched Tourism", p. 339.
55. În acest context, turismul însemna călătoria în țările socialiste; pașapoartele pentru vizite în Occident se eliberau rar.
56. Solicitările de emigrare s-au ridicat la 25.708, în creștere cu 5.694 față de 1972. Dintre acestea, 14.401 au fost aprobate. Pe naționalități: germani, 6.348; evrei,

4.611; români, 2.336; maghiari, 723; alții, 383. 11.307 cereri au fost respinse pe motivul că solicitanții erau tineri profesioniști necesari în economie; v. transcrierea întâlnirii Biroului Politic al CC al PCR din 22 aprilie 1974, în Mihnea Berindei, Dorin Dobrincu și Armand Goșu (eds), *Istoria comunismului din România*, vol. III, *Documente Nicolae Ceaușescu (1972–1975)* (Polirom, Iași, 2016), pp. 222–232 [226].

56. Fischer, *Nicolae Ceaușescu*, pp. 109–13.

11. Dezvoltarea autonomiei de către Ceaușescu

1. Cezar Stanciu, „Autonomy and Ideology. Brezhnev, Ceaușescu and the World Communist Movement", *Contemporary European History*, vol. 23, nr. 1 (febr. 2014), pp. 115–134.
2. URSS a stabilit relații diplomatice cu Germania Federală în septembrie 1955.
3. Aici pot fi trasate paralele cu poziția „temerară" a lui De Gaulle față de NATO.
4. Termenul „dublă utilizare" se aplică atunci când materialele fisionabile, ca plutoniul, produse de multe tipuri de reactoare nucleare, pot fi utilizate la crearea de arme nucleare. În timp ce reactoarele sunt folosite în scopuri pașnice, ca furnizarea de electricitate sau dezvoltarea de produse radiofarmaceutice, unele state au fost acuzate că și-au creat programe de arme nucleare bazate pe tehnologii cu dublă utilizare; printre ele se numără, în ultimii ani, Iranul și Coreea de Nord. Agenția Internațională pentru Energie Atomică încearcă să monitorizeze folosirea tehnologiilor cu dublă utilizare în țări semnatare ale Tratatului de Neproliferare a Armelor Nucleare pentru a se asigura că materialul fisionabil nu este deturnat către utilizări militare. În 1991, la peste un an de la căderea lui Ceaușescu, România a raportat activități nucleare nedeclarate anterior ale fostului regim, iar Agenția Internațională pentru Energie Atomică (International Atomic Energy Agency – IAEA) a raportat, la rândul ei, acest caz de neconformitate Consiliului de Securitate, în scopuri pur informative.
5. Eliza Gheorghe, „Atomic Maverick. Romania's Negotiations for Nuclear Technology, 1964–1970", *Cold War History*, vol. 13, nr. 3 (aug. 2013), pp. 373–392 [379].
6. *Ibid.*, p. 381.
7. *Foreign Relations of the United States*, IX. Washington, DC, 1997, „Report of the President's Task Force on Foreign Economic Policy", nedatat, p. 473.
8. În monografia lui asupra Războiului din Vietnam, James Hershberg subliniază că medierea României a fost o tentativă de a-și ameliora legăturile cu Occidentul și mai ales cu Washingtonul, din rațiuni politice și economice. James G. Hershberg, *Marigold. The Lost Chance for Peace in Vietnam* (Stanford University Press, Stanford, California, 2012), p. 639.
9. Gheorghe, „Atomic Maverick", p. 382.
10. *Ibid.*, p. 383.
11. Larry Watts, „Mediating the Vietnam War. Romania and the First Trinh Signal, 1965–1966", Woodrow Wilson International Center for Scholars, Cold War International History Project. Articol în lucru nr. 81 (iul. 2016), p. 110.
12. *Ibid.* Într-o întâlnire cu ambasadorul SUA la București de pe 31 ianuarie 1967, Ceaușescu a insistat pentru legături economice mai strânse între cele două țări, subliniind că, deși Războiul din Vietnam constituia un obstacol, România se străduia să rezolve conflictul. Ceaușescu i-a spus ambasadorului american că Hanoiul „nu-și dorește intermediari, ci ar prefera să discute direct cu dumneavoastră". Ceaușescu a aplicat tactica „mediatorului care neagă că e mediator": a fost de acord să transmită mesajul că Washingtonul dorește discuții cu conducerea de la Hanoi, dar a adăugat imediat că făcând asta, nu sugera în nici un caz că România își dorește să medieze între Hanoi și Washington. Ceaușescu ezita să accepte oficial acest rol pentru că nu avea mandat din partea Partidului

Muncitoresc Vietnamez și fiindcă îl preocupa reacția chinezilor (Gheorghe, „Atomic Maverick", p. 383).

13. Canada Deuterium Uranium este un tip de reactor presurizat cu apă grea care folosește oxid de deuteriu (apă grea) ca moderator și combustibil natural de uraniu. Acest tip de reactor a fost dezvoltat în anii 1950 și 1960 de Atomic Energy Canada Limited (AECL) în parteneriat cu Comisia pentru Energie Hidroelectrică din Ontario, General Electric și mai multe alte companii. Cernavodă s-a bazat pe transferul de tehnologie din Canada (AECL), Italia și SUA, cu reactoare cu apă grea Candu–6. Construcția unităților 2–5 a început în 1982. În 1991, lucrul la acestea a fost suspendat pentru ca lucrările să se concentreze pe unitatea 1, care a fost dată în grija AECL-Ansaldo (consorțiu canado-italian). Unitatea 1 a fost conectată la rețeaua electrică la jumătatea lui 1996 și a intrat în exploatare comercială în decembrie a aceluiași an.
14. După ce, în 1974, Ceaușescu a afirmat că „nici un stat nu ar trebui să se abțină de la achiziția de arme", specialiștii SUA au conchis că „dacă România ar opta să producă arme nucleare, își poate procura *know how*-ul și materialul necesar într-o perioadă destul de scurtă de la furnizori vestici, ca germanii, britanicii, francezii sau chiar chinezii". (Gheorghe, „Atomic Maverick", p. 391). Statele Unite au continuat să aprovizioneze România cu uraniu înalt îmbogățit (93%) pentru reactorul TRIGA II până în a doua jumătate a anilor 1980, chiar și după ce Ceaușescu declarase public că posedă capacitatea de a dezvolta arme nucleare. În tot acest timp, Departamentul pentru Energie al SUA a furnizat României 38 de kilograme de uraniu înalt îmbogățit, cantitate pe care Agenția Internațională pentru Energie Atomică o consideră suficientă pentru producerea unei bombe nucleare. În consecință, România era singura țară din lagărul socialist cu tehnologie de energie nucleară CANDU și tehnologii de reprocesare a plutoniului occidentale (Gheorghe, „Atomic Maverick", p. 374).
15. O discuție despre reacția României la Primăvara de la Praga și invazia țărilor Pactului de la Varșovia e oferită de Mihai Retegan, în *1968. Din primăvară până în toamnă* (RAO, București, 2014).
16. Dennis Deletant și Mihail E. Ionescu, *Romania and the Warsaw Pact, 1955–1989*, Cold War International History Project, articol în lucru nr. 43, Woodrow Wilson Center, iul. 2002, Washington, p. 177.
17. Partidul Muncitoresc Român și-a schimbat numele în Partidul Comunist Român în 1965.
18. Deletant și Ionescu, *Romania and the Warsaw Pact*, p. 166.
19. Mă bazez foarte mult, în următoarele trei paragrafe, pe Mark Kramer, „Moldova, Romania and the Soviet Invasion of Czechoslovakia", *Cold War International History Project Bulletin,* nr. 12/13 (toamna/iarna 2001), p. 327.
20. *Ibid.*
21. Formula este preluată din Mark Kramer, *The Kremlin, the Prague Spring and the Brezhnev Doctrine*, www.foia.cia.gov/Czechinvasion/7-Miscellaneous/2009–09–01.pdf. Accesat pe 7 apr. 2017.
22. Citat din *Kramer, The Kremlin, the Prague Spring*, p. 60.
23. Deletant și Ionescu, *Romania and the Warsaw Pact*, p. 77.
24. Nivelul presiunii Uniunii Sovietice asupra României pentru a se conforma în cadrul Pactului de la Varșovia și în CAER este descris și analizat de Larry L. Watts în *With Friends Like These. The Soviet Bloc's Clandestine War Against Romania* (Editura Militară, București, 2010).
25. *Ibid.*
26. Atitudinea sfidătoare a României în această problemă a fost dezvăluită prima oară de colonelul Ryszard Kukliński în „Wojna z narodem widziana od środka", *Kultura*, vol. 4, nr. 475 (apr. 1987, Paris), pp. 52–55, mai ales p. 53; v. Kramer, *The Kremlin, the Prague Spring*, p. 58, nota 193. Kukliński era ofițer superior

în Marele Stat-Major polonez, dar și spion al Central Intelligence Agency din SUA. A fugit în Occident în noiembrie 1981.

27. Deletant și Ionescu, *Romania and the Warsaw Pact*, pp. 190–195.
28. *Ibid.*, pp. 217–218.
29. *Ibid.*, p. 78.
30. *Cold War International History Project Digital Archive*, „Memorandum of Conversation between Emil Bodnăraș and Harry G. Barnes, US Ambassador to Romania", May 24, 1974, History and Public Policy Program Digital Archive, Selected US Documents on Sino-American and Romanian/Soviet Relations (1969–1974), obținut de Mircea Munteanu, Cold War International History Project, din National Archives, Collegepark, Nixon NSC Box 701/703, pentru George Washington Cold War Conference on the Sino-American Opening and the Cold War (1969–1972), George Washington University, 8–9 februarie 2002. http://digitalarchive.wilsoncenter.org/document/110457, accesat pe 17 apr. 2017. 7 1974.
31. *Ibid.*
32. Consiliul de Ajutorare Economică Reciprocă (CAER, cunoscut și sub numele de CMEA, de la „Council of Economic Mutual Assistance", sau Comecon) a fost un bloc comercial fondat de Uniunea Sovietică în 1949 pentru coordonarea dezvoltării economice a statelor comuniste din Europa de Est. A fost dizolvat în 1991.
33. Pentru o discuție despre Rovine-IS–70, v. Richard Andrew Hall, „Nicolae Ceaușescu, evacuarea din CC, Soarele, Târgoviște, și Rezistența", la https://romanianrevolutionofdecember1989.com/nicolae-ceausescu-evacuarea-din-cc-ul-soarele-tirgoviste-si-rezistenta/. Accesat pe 25 mai 2016.
34. *Evenimentul zilei*, 7 iul. 1993, p. 3. Una dintre aceste rute urma să-l ducă pe Ceaușescu în regiunea lui de baștină, Oltenia, de unde ar fi urmat să conducă rezistența. Într-adevăr, elicopterul care i-a luat pe Ceaușescu și soția lui de la vila lor din Snagov se îndrepta în direcția Olteniei pe 22 decembrie 1989, atunci când pilotul a primit ordine de la șeful forțelor aeriene, Ioan Rus, să aterizeze lângă Târgoviște.
35. *Ibid.*
36. Diagrama a fost reprodusă în *Evenimentul zilei*, 10 iul. 1993, p. 3.
37. M. Curea, „Planul «Z» a funcționat până la deciderea judecării cuplului", *Evenimentul zilei*, 9 iul. 1993, p. 3.
38. *Ibid.*
39. Ion Pacepa, *Moștenirea Kremlinului* (Venus, București, 1993), p. 302.
40. Atașate la *Luceafărul* erau numele ofițerilor și unităților implicate în trasarea Rovine-IS–70, dimpreună cu numele celor propuși de Ministerul de Interne pentru a lucra la plan. În prima categorie erau general-maiorul Nicolae Pleșiță, adjunct al ministrului de interne, general-maiorul Paul Marinescu și coloneii Constantin Constantinescu, Vasile Ivașcu și Constantin Picioruș din Direcția Organizare și Mobilizare (DOM) a aceluiași minister, general-maiorul Mircea Oprescu, director-adjunct al Informațiilor Externe (DIE), colonelul Iuliu Plăpcianu, din Unitatea Specială „R" (radio) a Consiliului Securității Statului (CSS), colonelul Marin Dumitru din Unitatea Specială „F" (supraveghere) a CSS, colonelul Ion Staicu și locotenent-colonelul Alexandru Aliman din Direcția a V-a (siguranța și protecția conducerii partidului) și locotenent-colonelul Ștefan Prisecaru din Direcția a III-a (contraspionaj). Delegați să lucreze la *Luceafărul*, în ansamblu, erau general-maiorul Paul Marinescu și coloneii Mircea Marmandiu și Constantin Picioruș de la DOM și locotenent-colonelul Mihai Bucuci din Direcția a V-a. Coloneii Iuliu Plăpcianu și Mihai Scatula din Unitatea Specială „R" au primit indicative radio, în timp ce protecția și apărarea de-a lungul rutei era responsabilitatea col. Dumitru Penciuc din Comandamentul Trupelor Ministerului de Interne (de Securitate). General-locotenentul Vasile Milea, șef al Marelui Stat-Major al Gărzilor Patriotice și viitor ministru al apărării, a primit

sarcina de a asigura apărarea locului ales drept refugiu de Ceaușescu, iar general-maiorul Ion Geoană avea responsabilitatea de a asigura apărarea antiaeriană (*Evenimentul zilei*, 12 iul. 1993, p. 3).

41. *Evenimentul zilei*, 12 iul. 1993, p. 3.
42. J. Šejna, *We Will Bury You* (Sidgwick and Jackson, London, 1982), p. 67.
43. Ion Mihai Pacepa, *Red Horizons* (Regnery Gateway, Washington, DC; William Heinemann, London, 1988), p. 195.
44. „Generalul Ioan Șerb nu a fost executat", *Evenimentul zilei*, 3 mart. 1993, p. 3.
45. Șerb a fost ales primar în satul natal din județul Dâmbovița în 1996. A murit în 2004. Mihnea Berindei, Dorin Dobrincu și Armand Goșu (eds), *Istoria comunismului din România*, vol. III, *Documente Nicolae Ceaușescu (1972–1975)* (Polirom, Iași, 2016, p. 68, nota 27).
46. UM 0920: „UM" de la „unitate militară", „0" cu semnificația „secretă" și „920" – numărul de cod al DIE. Pentru UM 0110, v. anexa 9 și Dennis Deletant, „Romania", în Krzysztof Persak și Lukasz Kaminski (eds), *A Handbook of the Communist Security Apparatus in East-Central Europe 1944–1989* (Institute of National Remembrance, Warsaw, 2005), pp. 285–328, la care se adaugă comunicări personale către acest autor ale lui Ion Mihai Pacepa.
47. M. Shafir, „The New Romanian Government", *Radio Free Europe. Report on Eastern Europe*, vol. 1, nr. 2 (12 ian. 1990), p. 36.
48. Pacepa, *Moștenirea Kremlinului*, p. 303.
49. *Ibid.*, p. 492. Pe 18 ianuarie 1990, după Revoluție, Caraman a fost reactivat la insistența lui Silviu Brucan și a primului-ministru Petre Roman și numit șef al CIE (Centrul de Informații Externe), devenit, prin Legea 39/13 decembrie 1990, Serviciul de Informații Externe (interviu al autorului cu generalul Nicolae Militaru, 7 ianuarie 1995). Serviciul de Informații Externe a fost subordonat cancelariei primului-ministru până la adoptarea Legii 39, când a fost plasat sub autoritatea Consiliului Suprem de Apărare a Țării, condus de președintele României. În iulie 1990, prim-ministrul Petre Roman i-a făcut lui Manfred Wörner, secretarul general al NATO, invitația de a vizita România, căreia Wörner i-a dat curs în iulie a anului următor, deși i-a atras atenția lui Roman asupra caracterului ireconciliabil al trecutului lui Caraman cu poziția lui de șef al serviciului de spionaj al unei țări care dorește să intre în NATO . Pe 22 aprilie 1992, președintele Iliescu a aprobat cererea lui Caraman de retragere, promovându-l în același timp la rangul de general cu patru stele.
50. Soloviov a fost expulzat în 1983 de autoritățile franceze împreună cu alți 46 de ofițeri KGB și GRU pentru „activități incompatibile cu statutul diplomatic". În 1979, după ce s-a stabilit că contactele sovietice ale ofițerului român aparțineau Direcției T a Primei Direcții Principale (informații externe) a KGB, responsabilă cu spionajul științific și tehnologic, ofițerul român a fost rechemat la București, dar tratat cu aceeași toleranță ca Militaru, primind un post la Academia Militară, iar apoi un altul, în portul Brăila. După fuga lui Ceaușescu de pe 22 decembrie 1989, se spune că ofițerul s-ar fi prezentat la sediul de divizie al armatei din Brăila, pretinzând că e noul șef al Marelui Stat-Major și ar fi ordonat arestarea comandantului, colonelul Rizea, numind un anume colonel Șora în locul acestuia. I-a ordonat lui Șora să ia legătura cu comandamentul militar sovietic din Reni, aflat pe malul opus al Dunării, și să „faciliteze intrarea trupelor sovietice în România, cu scopul de a sprijini Revoluția". Atunci când Șora a încercat să dea aceste ordine, a fost arestat de ofițerii subordonați, după care a urmat o situație confuză, care s-a perpetuat până pe 26 decembrie, când autoproclamatul șef al Marelui Stat-Major a primit de la Militaru ordinul de a se întoarce la București pentru a fi numit șef al „unuia din serviciile secrete ale României". După ce Militaru a fost eliberat din funcția de ministru al apărării, în februarie 1990, ofițerul a fost numit de președinte într-un post care implica activitatea de

coordonare a tuturor serviciilor secrete românești. Săptămânalul nu numește ofițerul, dar a cerut demisia sau demiterea acestuia („Un spion la Cotroceni", *Tinerama*, nr. 125, 23–29 apr. 1993). Câteva săptămâni mai târziu, s-a relatat că „surse bine informate de la Cotroceni anticipează cu certitudine eliberarea din funcție și trecerea în rezervă a general-maiorului Nicolae Pancea, secretar general al Consiliului Suprem de Apărare a Țării. [...] Eliberarea importantului general se datorează, conform acelorași surse din cercul prezidențial, unor revelații ale presei, conform cărora este posibil ca această persoană să fi lucrat pentru o putere străină pe vremea când deținea un post diplomatic" (*Cotidianul*, 1 iun. 1993).

51. *Amnesty International Briefing, Romania* (Amnesty International, London, 1980), p. 3.
52. „Romania. Forced Labor, Psychiatric Repression of Dissent, Persecution of Religious Believers, Ethnic Discrimination and Persecution, Law and the Suppression of Human Rights", în *Romania* (Amnesty International USA, New York, 1978), p. 13.
53. *Ibid.*, p. 14.
54. *Ibid.*, p. 15.
55. *Ibid.*, p. 17.
56. A. Samuelli, *The Wall Between* (Robert B. Luce, Washington, DC, 1967), pp. 45–46 [v. Annie Samuelli, *Gratiile despărțitoare*, tr. rom. cit., pp. 74–75 (n. tr.)].
57. Romania. *Forced Labor*, p. 18.
58. *Ibid.*, p. 22.
59. Numele lor erau Paulina Cătănescu, Ștefan Toia, Haralamb Ionescu, Ștefan Gavrilă, Vasile Paraschiv, Ștefan Tudor, Ilona Luca, Marian Neagu, Cezar Mititelu, Victor Murea, Iulia Petrescu, Ion Dobre, Gheorghe Brașoveanu, Trușcă (prenume necunoscut), Genovieva Sfatcu și Cornel Iliescu („Romania. Forced Labor", pp. 23–28).
60. European Parliament, *Info Memo 34* (21 febr. 1989), p. 8.

12. Paradoxul politicii externe

1. Ceaușescu era deja, în acel moment, singurul lider al unei țări din Pactul de la Varșovia care îl primise pe Nixon în 1967, când se pregătea să candideze la președinția SUA.
2. Paschalis Pechlivanis, „Between Détente and Differentiation. Nixon's visit to Bucharest in August 1969", *Cold War History*, p. 18. DOI:10.1080/14682745.2016.1267144, 2017.
3. Mircea Răceanu, *Cronologie comentată a relațiilor româno-americane* (Silex, București, 2005), p. 213.
4. Ceaușescu a făcut cea de-a doua vizită de stat în SUA la invitația președintelui Nixon, între 4 și 7 decembrie 1973.
5. Această clauză a fost acordată României de președintele Gerald Ford în 1975.
6. Mircea Răceanu, *Istoria națiunii celei mai favorizate în relațiile româno-americane*, Institutul Național pentru Memoria Exilului Românesc, București, 2005, p. 116.
7. Fraza folosită de Corneliu Bogdan, fost ambasador al României la Washington (*tweaking the nose of the Russians*, în original – n. tr.), descrie unul dintre motivele vizitei președintelui Nixon la București din august 1969 și a fost împrumutată de J.F. Harrington și B.J. Courtney pentru titlul cărții lor, *Tweaking the Nose of the Russians. Fifty Years of American-Romanian Relations, 1940–1990* (East European Monographs, Boulder, 1991); v. și Dennis Deletant, „New Evidence on Romania and the Warsaw Pact, 1955–1989", http://www.wilsoncenter.org/publication/e-dossier-no-6-new-evidence-romania-and-the-warsaw-pact-1955-1989. Accesat pe 7 apr. 2017.

8. Roger Kirk și Mircea Răceanu, *Romania versus the United States. Diplomacy of the Absurd, 1985–1989* (St Martin's Press, New York, 1994), p. 5.
9. Răceanu, *Cronologie comentată*, p. 241.
10. *State Visit of the President of the Socialist Republic of Romania and Madame Ceaușescu, 13–16 June 1978, Background Note* (Foreign and Commonwealth Office, London, iunie 1978).
11. Pavel Câmpeanu, „Pe marginea unei recenzii. Mistere și pseudo-mistere din istoria PCR", *22*, nr. 34 (23–30 august), 1995, p. 12: „Chiar și la 20 de ani, când, deținut fiind, nu avea nici o putere, încrederea lui [Ceaușescu] nelimitată în sine se hrănea din neîncrederea la fel de nelimitată în toți ceilalți, și mai ales în cei cărora le era ierarhic subordonat".
12. J.F. Brown, *Eastern Europe and Communist Rule* (Duke University Press, Durham, London, 1988), p. 275.
13. M. Almond, *The Rise and Fall of Nicolae and Elena Ceaușescu* (Chapmans, London, 1992), p. 100.
14. V. Georgescu, „Romania in the 1980s. The Legacy of Dynastic Socialism", *East European Politics and Societies*, vol. 2, nr. 1 (1988), p. 69.
15. Ideea a fost pusă în aplicare de SUA și, dintre țările Comunității Europene, de Marea Britanie, Olanda, Franța și Republica Federală Germania. Prin contrast, guvernele grec și italian au fost mai puțin entuziaste.
16. Michael Shafir, *Romania, Politics, Economics and Society* (Frances Pinter, London, 1985), p. 157.
17. Prin Holocaust, mă refer la uciderea sistematică, în masă, a evreilor. Populația evreiască a României este, conform recensămintelor din perioada 1930–1956, următoarea: 728.115 (1930), 356.237 (fără Basarabia și Bucovina de Nord, care fuseseră cedate) (apr. 1941), 138.795 (1948), 146.264 (1956). *Populația după etnie, la recensămintele din perioada 1930–2002* (Institutul Național de Statistică, București, nedatat), http://www.insse.ro/cms/files/RPL2002INS/vol4/tabele/t1.pdf. Accesat pe 5 mai 2017.
18. Radu Ioanid, *The Holocaust in Romania. The Destruction of Jews and Gypsies under Antonescu Regime, 1940–1944* (Ivan R. Dee, Chicago, 2000). Publicat în asociere cu United States Holocaust Memorial Museum, p. 108. În a sa *Evreii sub regimul Antonescu* (Hasefer, București, 1998, pp. 124–147), Ioanid estimează numărul evreilor uciși de unitățile românești și germane (Einsatzgruppe D), în primele săptămâni de război, la 23.513. Dintre aceștia, 6.348 au fost victimele Einsatzgruppe D. Într-o analiză a cifrelor lui Ioanid, Dinu Giurescu argumentează că din numărul victimelor atribuite armatei române – 16.805 –, 5.841 au fost ucise de soldați din unități identificate ale armatei, ale căror fapte sunt documentate în arhive sau în literatura memorialistică, iar 10.964 au fost „persoane ucise fără dovezi documentate" (D. Giurescu, *România în al Doilea Război Mondial*, All, București, 1999, p. 156).
19. Aceste cifre se bazează pe rapoartele trimise lui Antonescu de guvernatorii Basarabiei, Bucovinei și Transnistriei. Se referă la numărul evreilor deportați care supraviețuiau în Transnistria pe 15 noiembrie 1943, v. USHMM. Arhiva Ministerului Român de Externe, RG 25.006m, rola 10, fila 21, 133–35; rola 11, fila 21, 589. Radu Ioanid estimează un număr asemănător de victime în *The Holocaust in Romania. The Destruction of Jews and Gypsies under Antonescu Regime, 1940–1944* (Ivan R. Dee, Chicago, 2000). Publicat în asociere cu United States Holocaust Memorial Museum), p. 174. D. Bancoș dă o cifră similară, de 149.000, pentru numărul evreilor deportați în Transnistria de Antonescu și estimează numărul total al victimelor regimului Antonescu în rândurile comunității evreiești din România la 119.000, în studiul său *Social și național în politica guvernului Ion Antonescu* (Eminescu, București, 2000, p. 173). Dacă adăugăm o estimare de 130.000-170.000 de evrei ucraineni, care au pierit în Transnistria sub administrația românească, avem o cifră totală de 250.000-290.000 de evrei

uciși. Într-un raport către Antonescu datat 9 decembrie 1941, generalul Constantin Z. Vasiliu, inspector general al Jandarmeriei, declara că „evacuarea" [*sic!*] evreilor din Bucovina și Basarabia se încheiase. Evreii evacuați au fost amplasați în ariile indicate în schița atașată. Numărul lor total este de 108.002 (ANIC, Ministerul Afacerilor Interne, *Procesul Ion Antonescu*, dosar 40010, vol. 8, p. 104).

20. Un simptom al cruzimii autorităților românești din Transnistria față de evreii ucraineni este atitudinea adesea neglijentă cu care erau consemnate numele și cifrele. Așa încât este greu de calculat cu acuratețe numărul evreilor care au pierit. Mai mult, nu există cifre demne de încredere referitoare la evreii ucraineni care au părăsit Transnistria cu forțele sovietice în vara și toamna lui 1941. În consecință, cercetătorul nu poate face decât o estimare. Dintre cei 300.000 de evrei înregistrați în recensământul sovietic din 1939 al regiunii, se estimează că între 100.000 și 150.000 au rămas pe loc atunci când forțele sovietice s-au retras. (Ioanid, *The Holocaust in Romania*, p. 177). Estimările cu privire la numărul victimelor în rândurile evreilor ucraineni în perioada septembrie 1941–noiembrie 1943 variază între 130.000 (Ioanid, *The Holocaust in Romania*, p. 289) și „cel puțin 170.000" (Jean Ancel, *Transnistria*, vol. III, Atlas, București, 1998, pp. 300–301): „Între septembrie 1941 și noiembrie 1943, cel puțin 170.000 de evrei ucraineni au fost uciși – majoritatea de către români – sau dați pe mâna coloniștilor germani, care i-au măcelărit (mai ales în regiunea Berezovka)". Referitor la Basarabia și Bucovina, Ioanid conchide că în total 124.000 de evrei – 81.000 din Basarabia și 43.000 din Bucovina – s-au retras cu sovieticii în iulie 1941, lăsând în urmă aproximativ 190.000 de membri ai aceleiași etnii să se confrunte cu înaintarea românilor și a germanilor (R. Ioanid, *The Holocaust in Romania*, p. 172).

21. Numărul evreilor uciși în Holocaustul din Ungaria s-a ridicat la 564.000. 63.000 au fost uciși înaintea ocupației germane. Cei 501.000 uciși după includ 132.000 de evrei din Transilvania de Nord, anexată la vremea respectivă de maghiari – v. Randolph L. Braham, „Northern Transylvania", în *Encyclopedia of the Holocaust*, vol. 4 (Macmillan, New York, London, 1990), pp. 1476–1478 și *Martiriul evreilor din România, 1940–1944. Documente și mărturii* (Hasefer, București, 1991), doc. 143, p. 264, unde un raport al Federației Comunităților Evreiești din România (nedatat) estimează numărul evreilor din Transilvania de Nord dinaintea deportării din mai 1944 la 165.061, numărul celor deportați la 151.180 și al celor incluși în brigăzile de muncă forțată între 1942 și 1944, la 14.881. Cel al supraviețuitorilor care s-au întors în Transilvania în septembrie 1945 este de 15.769 (9,4%), cel al supraviețuitorilor din alte țări, de 10.000 (6,1%), iar numărul celor uciși în lagărele de exterminare, de 130.000. Într-un alt raport, al secțiunii române a Congresului Mondial Evreiesc, publicat la București în 1945, erau prezentate următoarele detalii cu privire la soarta evreilor din Transilvania de Nord sub ocupație maghiară: populația evreiască a acestei regiuni totaliza 151.125 de persoane conform recensământului maghiar din 31 ianuarie 1941. Numărul supraviețuitorilor era, la 1 septembrie 1945, de 29.405. Între mai și iunie 1944, 137.486 de evrei au fost deportați din regiune de autoritățile maghiare și germane în lagăre de muncă și de exterminare din Polonia și Germania. Dintre aceștia, 15.769 au fost repatriați în Transilvania de Nord până la 1 septembrie 1945. 13.636 de evrei din Transilvania de Nord au evitat deportarea fie lucrând pentru serviciile auxiliare ale armatei maghiare, fie ascunzându-se (*La population juive de la Transylvanie du Nord*, Section de Roumanie du Congrès Juif Mondial, București, 1945).

22. Ghiță Ionescu, *Communism in Rumania, 1944–1962* (Oxford University Press, London, 1964), p. 184.

23. Pentru o evaluare demnă de încredere a rolului Anei Pauker și al fratelui ei, Zalman Robinson, în emigrarea evreilor români la vremea respectivă, v. Radu Ioanid, *The Ransom of the Jews* (Ivan Dee, Chicago, 2005), pp. 56–62.
24. Ioanid, *The Ransom of the Jews*, p. 76.
25. *Pacepa, Red Horizons* (Heinemann, London, 1988), p. 73.
26. Născut în 1900 la Mukacevo, Jakober se refugiase în 1938 în Marea Britanie de valul de antisemitism în creștere din Ungaria (Ioanid, *The Ransom of the Jews*, p. 84).
27. Pacepa, *Red Horizons*, p. 73.
28. Ioanid, *The Ransom of the Jews*, pp. 131–134.
29. Dennis Deletant, *Ceaușescu and the Securitate. Coercion and Dissent in Romania, 1965–89* (Hurst & Co., London; M.E. Sharpe, New York, 1995), pp. 208–209.
30. Pacepa, *Red Horizons*, p. 75.
31. Vezi mai jos, în acest capitol.
32. Y. Govrim, „Organizarea comunităților evreiești din România în timpul lui Ceaușescu", p. 7 (articol prezentat la Conference on the History of the Jews in Romania, la Universitatea din Tel Aviv, pe 17 decembrie 1991).
33. G. Galloway, B. Wylie, *Downfall. The Ceaușescus and the Romanian Revolution* (Futura, London, 1991), p. 77.
34. Claudiu Florian, Dumitru Preda, Ottmar Trașcă, *România–Republica Federală Germania*, vol. 1, *Începutul relațiilor diplomatice, 1966–1967* (Editura Enciclopedică, București, 2009), p. xxxvii.
35. http://en.wikipedia.org/wiki/Demographics of Romania. Numărul românilor este de 13.597.613 (85,7%). Accesat pe 7 apr. 2017.
36. Florica Dobre, Luminița Banu, Florian Banu, Laura Stancu (eds), *Acțiunea „Recuperarea". Securitatea și emigrarea germanilor din România (1962–1989)* (Editura Enciclopedică, București, 2011), p. lxxix, nota 262.
37. Emigrarea limitată a germanilor din România fusese permisă în anii 1950 și 1960 către Germania de Est, dar grosul celor 17.290 de germani care au părăsit țara după 1950 s-a îndreptat către Germania de Vest după începerea relațiilor diplomatice dintre România și această țară în 1967.
38. Robert King, *Minorities under Communism. Nationalities as a Source of Tension among Balkan Communist States* (Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1973), p. 166.
39. *Acțiunea „Recuperarea"*, doc. 2, pp. 36–38.
40. Acest model a fost folosit pentru acorduri realizate de DIE cu avocați și alți intermediari din alte țări (de exemplu, Marea Britanie și Elveția) pentru eliberarea unei „vize de plecare definitivă".
41. V. mai sus.
42. OVS avea indicativul UM 0107.
43. Pe categorii, tarifele erau următoarele: absolvenți evrei 3.000 $, germani 11.000 de mărci vest-germane (DM); studenți evrei 1.700 $, germani 7.000 DM; muncitori evrei 600 $, germani 2.900 DM; necalificați evrei 500 $, germani 1.800 DM – v. Radu Ioanid (ed.), *Securitatea și vânzarea evreilor. Istoria acordurilor secrete dintre România și Israel* (Polirom, Iași, 2015, pp. 439–441). Erwin Wickert, ambasadorul vest-german la București în perioada 1971–1976, a enumerat în memoriile lui tarife diferite pentru germanii care emigrau în Republica Federală Germania: 1.800 DM (650 $) pentru persoanele fără educație superioară, 5.500 DM (1.964 $) pentru studenți, 7.000 DM (2.500 $) pentru studenții în an final, 11.000 DM (3.298 $) pentru absolvenți și 2.900 DM (1.035 $) pentru muncitori calificați (Erwin Wickert, *Die Glücklichen Augen. Geschichten aus meinem Leben* Deutsche Verlagsanstalt, Stuttgart-München, 2001, p. 54).
44. Conversații ale autorului cu membri de familie care au emigrat din România în Republica Federală Germană.
45. Calcul bazat pe cifre din *Acțiunea „Recuperarea"*, p. lxxix, nota 262.

46. *Ibid.*
47. http://countrystudies.us/romania/77.htm. Accesat pe 19 ian. 2017.
48. William Wilkinson, *An Account of the Principalities of Wallachia and Moldavia* (Longman, Hurst, Rees, Orme, and Brown, London, 1820), pp. 168–176 [v. William Wilkinson, *Relațiile despre Principatele Țării Românești și Moldovei*, tr. Paul Cernovodeanu, în *Călători români despre Țările Române în secolul al XIX-lea*, serie nouă, vol. 1 (1801–1821), Editura Academiei Române, București, 2004, pp. 653–654 (n. tr.)]. Wilkinson a fost printre primii care au dat estimări cu privire la numărul romilor din Principate. Aceștia aveau să fie emancipați în 1856.
49. Viorel Achim, „Deportarea țiganilor în Transnistria", *Anuarul IRIR 2002*, București, 2003, p. 129.
50. *Populația după etnie la recensămintele din perioada 1930–2002* (Institutul Național de Statistică, București, nedatat), http://www.insse.ro/cms/files/RPL2002INS/vol4/tabele/t1.pdf. Accesat pe 5 mai 2017. La recensământul din 1992, populația de romi era de 401.087 de persoane.
51. Michael Shafir, *Romania. Politics, Economics and Society* (Frances Pinter, London, 1985), pp. 70–76.
52. Preocuparea obsesivă a Securității pentru binele lui Ceaușescu a dus la tentativa de recrutare a doctorului acestuia, Abraham Schachter, ca informator; au fost făcute asemenea presiuni asupra lui, încât acesta s-a sinucis pe 14 martie 1973. Ceaușescu a reacționat denunțând metodele Securității la o întrunire a Comitetului Executiv al CC al PCR, pe 14 martie 1973, și demițându-l pe ministrul afacerilor interne, Ion Stănescu. Schachter (n. 1916) era medicul personal al ambilor soți Ceaușescu și al fostului ministru de interne Alexandru Drăghici și al soției lui, Marta – v. Mihnea Berindei, Dorin Dobrincu, Armand Goșu (eds), *Istoria comunismului din România*, vol. III, *Documente Nicolae Ceaușescu (1972–1975)* (Polirom, Iași, 2016), p. 141, nota 15.
53. *Scânteia*, 21 nov. 1985.
54. Michael Marrese, „CMEA. Effective but Cumbersome Political Economy", *International Organization*, vol. 40, nr. 2 (primăvara 1986), pp. 287–327 [p. 305].
55. *Ibid.*, p. 306.
56. *Ibid.*, p. 307.
57. *Ibid.*, p. 302.
58. Ronald H. Linden, „Socialist Patrimonialism and the Global Economy, the Case of Romania" (articol pregătit pentru Conference on Foreign Economic Strategies of Eastern Europe, University of California, Berkeley, 1–2 febr. 1985), p. 14, citat din Marrese, „CMEA", p. 315.
59. Marrese, „CMEA", p. 315.
60. *Ibid.*
61. Cornel Ban, „Sovereign Debt, Austerity and Regime Change", *East European Politics and Societies and Cultures*, vol. 26, nr. 4 (nov. 2012), pp. 743–776 [p. 758].
62. A.H. Smith, „The Romanian Enterprise", în I. Jeffries (ed.), *Industrial Reform in Socialist Countries* (Edward Elgar, London, 1992), p. 204.
63. Adam Zwass, *The Council for Mutual Economic Assistance. The Thorny Path from Political to Economic Integration* (M.E. Sharpe, New York, 1989), p. 47.
64. *Ibid.*, p. 196.
65. *Cold War International History Project Digital Archive*, „Memorandum of Conversation between Emil Bodnăraș and Harry G. Barnes, US Ambassador to Romania", 24 mai 1974, *History and Public Policy Program Digital Archive, Selected US Documents on Sino-American and Romanian / Soviet Relations (1969–1974)*, obținut de Mircea Munteanu, Cold War International History Project, de la National Archives, College Park, Nixon NSC Box 701/703, pentru George Washington Cold War Conference on the Sino-American Opening and the Cold War (1969–1972), George Washington University, 8–9 febr. 2002, http://digitalarchive.wilsoncenter.org/document/110457, accesat pe 17 apr. 2017.

66. Zwass, *The Council*, pp. 261–262.
67. *Ibid.*
68. „Produsul național realizat a crescut cu 3,8%, 7,7% și 5,9% în 1983, 1984 și 1985, comparativ cu fiecare an anterior. Creșterea din industria construcțiilor de mașini și din cea a bunurilor de consum a fost peste medie, de 7,9% în 1985, dar producția de petrol a scăzut cu 6,6%, iar extracția de gaz, cu 3,2%. Producția de cărbune a fost de 46,6 milioane de tone, sub obiectivul planificat de 64 de milioane. Cea de petrol a fost de 10,7 milioane de tone, față de obiectivul de 12,6 milioane, iar extracția de gaz natural a fost de 27 de milioane de metri cubi, comparativ cu obiectivul de 32,8 milioane" (*ibid.*).
69. Toți acești indicatori economici sunt preluați din Zwass, *The Council*, p. 200.

13. Promovarea identității naționale: Transilvania și Basarabia

1. Aceasta este o versiune revizuită și actualizată a capitolelor 4 și 5 din lucrarea mea *Ceaușescu and the Securitate. Coercion and Dissent in Romania, 1965–89* (Hurst, London; M.E. Sharpe, New York, 1995).
2. O analiză originală, care stârnește reflecția, a identității naționale românești este dată de Katherine Verdery, în *National Ideology under Socialism* (University of California Press, Berkeley, 1991); v. și Radu Cinpoeș, *Nationalism and Identity in Romania. A History of Extreme Politics from The Birth of the State to EU accession* (I.B. Tauris, London, 2010).
3. *Metodica predării istoriei patriei* (Editura Științifică și Pedagogică, București, 1988).
4. S-a întâmplat și contrariul, ca în cazul Casei Republicii, atunci când mii de muncitori constructori maghiari au fost aduși din Transilvania, dar aceștia erau, de fapt, muncitori detașați care nu primiseră dreptul de reședință în capitală.
5. Deletant, *Ceaușescu and the Securitate*, p. 63.
6. R. King, *Minorities under Communism. Nationalities as a Source of Tension among Balkan Communist States* (Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1973), p. 149.
7. E. Illyes, *National Minorities in Romania. Change in Transylvania* (East European Monographs, Boulder, Colorado, 1982), p. 117.
8. King, *Minorities*, p. 150.
9. Stefano Bottoni, „The Creation of the Hungarian Autonomous Region in Romania (1952). Premises and Consequences", în *Regio Minorities, Politics, Society* (ediția engleză), 2003, vol. 1, pp. 71–94 [80].
10. Bottoni, „The Creation", p. 86.
11. *Ibid.*
12. Pentru o abordare convingătoare a problemei naționale din Transilvania sub comunism, v. Stefano Bottoni, *Transilvania rossa. Il comunismo romeno e la questione nazionale, 1944–1965* (Carocci Editore, Roma, 2007) [v. Stefano Bottoni, *Transilvania roșie. Comunismul român și problema națională 1944–1965*, Kriterion, Cluj-Napoca, 2010 (n. tr.)]. Un merit aparte al studiului lui Stefano Bottoni este analiza genezei Regiunii Autonome Maghiare și a ceea ce el numește „ecosistemul stalinist", care punea față în față chestiuni de ideologie, identitate națională și culturală și înapoiere economică.
13. Ghiță Ionescu, *Communism in Rumania, 1948–1962* (Oxford University Press, London, 1964), pp. 217–218 [v. tr. rom. cit., p. 250 (n. tr.)].
14. King, *Minorities*, p. 152.
15. V. cap. 6.
16. Dacă în anul școlar 1955–1956 existau 1.022 de școli primare în care învățământul se făcea doar în maghiară, în 1958–1959, numărul lor scăzuse la 915. În aceeași perioadă, numărul școlilor primare cu învățământ atât în română, cât și în maghiară creștea de la 38 la 124. În sfera învățământului secundar, a avut

loc o scădere paralelă a limbii maghiare de la 493 de școli la 469, în același interval, în timp ce numărul celor în ambele limbi a crescut de la 10 la 77 (King, *Minorities*, p. 153).

17. Michael Shafir, *Romania. Politics, Economics, Society* (Frances Pinter, London, 1985), p. 160.
18. King, *Minorities*, p. 154.
19. *Ibid.*, p. 157.
20. *Ibid.*, p. 158.
21. *Ibid.*
22. N. Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 2 (Meridiane, București, 1969), p. 543.
23. *Ibid.*, pp. 547–548.
24. Mary-Ellen Fischer, *Nicolae Ceaușescu. A Study in Political Leadership* (Lynne Rienner, Boulder, Colorado, 1989), p. 124.
25. Fischer, *Nicolae Ceaușescu*, p. 148.
26. King, *Minorities*, p. 165.
27. *Ibid.*, p. 167.
28. *Ceaușescu, România*, vol. 6 (Meridiane, București, 1972), p. 190.
29. *Ibid.*
30. *Romania. Forced Labor, Psychiatric Repression of Dissent, Persecution of Religious Believers. Ethnic Discrimination and Persecution, Law and the Suppression of Human Rights* (Amnesty International, New York, 1987), p. 40.
31. Existența textului lui Lázár a fost revelată inițial pe 17 aprilie 1977 de *Sunday Times*. Cele 60 de pagini relatau experiența minorității maghiare din România comunistă și catalogau măsurile considerate de autor profund discriminatorii. Era acordată o atenție specială politicii educaționale a regimului, despre care autorul arată că a provocat o scădere drastică a limbii maghiare la nivel primar, secundar și universitar (*Witnesses to Cultural Genocide*, American Transylvanian Federation, Committee for Human Rights in Rumania, New York, 1979, pp. 117–129).
32. *Witnesses*, p. 150.
33. În 1958–1959, existau 45 de profesori români și 36 maghiari la Facultatea de Chimie, iar în 1976–1977, 63 de români și numai 14 maghiari. În cei 19 ani scurși au fost numiți 37 de români, dar doar un singur maghiar. Cifrele de același fel, în cazul altor facultăți, sunt următoarele:

		1958–1959	1976–1977
Drept	Români	18	23
	Maghiari	15	4
Economie	Români	23	76
	Maghiari	15	19
Matematică	Români	31	51
	Maghiari	19	14
Istorie	Români	29	20
	Maghiari	14	7.

Sursa: *Witnesses*, pp. 152–153.

34. După Takács, în 1957–1958 existau 4.082 de studenți în instituții de învățământ superior de limbă maghiară și 1.000–1.500 de studenți maghiari în instituții de limbă română, la un total de 51.094 de studenți. Studenții maghiari reprezentau deci 10% din total. În 1974–1975, procentul scădea la 5,7 (6.188 de studenți maghiari dintr-un total de 108.750). În județul Cluj, unde populația maghiară se ridica la 26% conform recensământului din 1966, existau 174 de clase în limba română pentru elevii din primul an al școlilor tehnice și numai două în limba maghiară în anul 1973–1974. În 1976–1977, funcționau 192 de clase în limba română și nouă în limba maghiară (una în agricultură, iar celelalte, în

domenii legate de inginerie). Dezvoltarea școlilor tehnice a fost determinată de Legea educației din 1973, care își propunea să facă școlile secundare să corespundă nevoilor economiei în curs de industrializare. Două treimi din școli urmau să capete un profil tehnic, iar cel umanist revenea doar celor rămase (G. Schopflin, H. Poulton, *Romania's Ethnic Hungarians Minority Rights Group*, London, 1990, p. 13).

35. *Witnesses*, pp. 154–155.
36. Citat din *Fischer, Nicolae Ceaușescu*, p. 245.
37. Citat din Shafir, *Romania*, pp. 162–163.
38. Textele au apărut în *Witnesses*, pp. 163–178.
39. *Witnesses*, p. 177.
40. Citat din Schopflin și Poulton, *Romania's Ethnic Hungarians*, p. 15 [v. Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 15, *Rapoarte, cuvântări, interviuri, articole, septembrie 1977–martie 1978*, Editura Politică, București, 1978, p. 571 (n. tr.)].
41. A.H. Smith, „The Romanian Enterprise", în I. Jeffries (ed.), *Industrial Reform in Socialist Countries* (Edward Elgar, London, 1992), p. 204.
42. V. Socor, „Dissent in Romania. the Diversity of Voices", *Radio Free Europe Research*, vol. 12, nr. 22 (5 iun. 1987), p. 5.
43. Pentru traducerea în engleză, v. L. Peter (ed.), *Historians and the History of Transylvania* (East European Monographs, Boulder, Colorado, 1992), pp. 174–196.
44. A.U. Gabanyi, „Gorbachev Presents «Restructuring» to the Romanian Public", *RFE Research*, Romanian SR/4 (29 mai 1987), p. 12.
45. *RFE Research*, Romanian SR/1 (13 ian. 1988), pp. 29–30.
46. Au existat și voci care au protestat împotriva restricțiilor impuse vieții culturale a minorității germane. Un grup de zece tineri scriitori germani din Banat, cunoscut sub numele de Aktionsgruppe Banat, a formulat o critică de stânga a regimului Ceaușescu, subliniind existența unei componente naționaliste în educație și cultură. Cei mai mulți dintre membrii grupului au fost arestați, interogați și apoi concediați de la locurile lor de muncă de jurnaliști și profesori și au fost obligați ulterior să emigreze în Germania de Vest. Una dintre cele mai plastice descrieri ale vieții sub Ceaușescu a unui membru al unei minorități a fost dată de unul dintre acești scriitori, Richard Wagner, în *Ausreiseantrag* (*Cerere de plecare*), publicată în Germania de Vest în 1988 (traducere în engleză: *Exit. A Romanian Story*, Verso, London, 1990). Regimul și-a extins controlul asupra a tot, inclusiv limba. Opiniile independente nu puteau fi exprimate, regimul decidea ce este literatură realistă, prin urmare ceea ce un scriitor considera realist putea fi judecat ca fiind nerealist. Naționalismul era vizibil în clase, de pildă, în faptul că la lecțiile de engleză, pe perete era atârnată o hartă a României, și nu una a Marii Britanii. Limbajul succint și auster al lui Wagner se potrivește perfect cu lumea pe care o descrie. Într-o serie de portrete și situații schițate, oamenii sunt descriși ca ducând o viață monotonă și incoloră, șoptind prin colțuri întunecate, cu fețe lipsite de expresie. Într-o astfel de existență claustrofobă, chiar și anormalul începe să fie acceptat ca normal.
47. Planul de sistematizare este discutat în capitolul 8 al lucrării mele *Ceaușescu and the Securitate. Coercion and Dissent in Romania, 1965–89* (Hurst, London, 1995).
48. O listă de astfel de sate din Harghita a ajuns în Marea Britanie în aprilie 1989. Ele erau, în ordinea alfabetică a comunei (menționată în paranteze): Cușmed, Inlăceni (Atid), Andreeni, Firtănuș, Laz-Firtănuș, Laz-Șoimuș, Medișoru Mic (Avrămești), Ciobăniș, Cotormani, Ghiurche (Ciucsângeorgiu), Atia, Calonda (Corund), Făncel, Valea Rotundă (Dealu), Țengheler (Ditrău), Făgețel (Frumoasa), Dealu Armanului, Nuțeni, Plopiș, Preluca, Toleșeni, Zăpodea (Gălăuțaș), Ghiduț (Lazarea), Poiana Fagului, Puntea Lupului (Lunca de Jos), Bulgăreni,

Firtușu, Păltiniș, Păuleni, Satu Mic, Sâncel (Lupeni), Călugăreni, Chinușu, Ghipeș, Locodeni, Petreni, Rareș (Mărtiniș), Aluniș, Dejuțiu, Mătișeni (Mugeni), Satu Nou (Ocland), Becaș, Bucin, Șașvereș (Praid), Făgețel, Martonca, Sineu (Remetea), Vilac (Săcel), Hosasău, Sântimbru Băi (Sâncrăieni), Valea Uzului (Sânmartin), Duda (Subcetate), Senetea (Suseni), Bențid, Cădaciu Mare, Cădaciu Mic, Chedia Mare, Chedia Mică, Nicoleni, Turdeni (Simonești), Pintic, Recea (Tulgheș), Iașu, Ighiu, Nicolești, Obrănești, Vasileni (Ulieș), Desag, Poiana Târnavei (Zetea).

49. M. Rady, *Romania in Turmoil* (I.B. Tauris, London, 1992), p. 73.
50. Articol anonim, fără titlu, din *The New Hungarian Quarterly*, nr. 3 (1988), p. 59.
51. *The New Hungarian Quarterly*, pp. 56–57.
52. *The Independent*, 23 nov. 1988.
53. M. Shafir, „«Revisionism» Under Romanian General's Fire. Ceaușescu's Brother Attacks Hungarian Positions", *RFE Research*, *Background Report / 86* (17 mai 1989), pp. 2–3.
54. M. Shafir, „Revisionism", p. 3.
55. Schopflin și Poulton, *Romania's Ethnic Hungarians*, pp. 18–19.
56. M. Shafir, „Romania and the Reburial of Imre Nagy", *RFE Research*, *Background Report / 117* (30 iun. 1989), p. 1.
57. *Ibid.*
58. M. Shafir, „From Sofia to Beijing. Reactions to the 19th Soviet Party Conference", *RFE Research*, *Background Report / 133* (13 iul. 1988), p. 5.
59. S. Koppany, „New Hungarian Minority Publication Appears in Transylvania", *RFE Research*, *Background Report / 53* (21 mart. 1989), pp. 1–3.
60. Articol anonim, „Church Life in Romania", *Religion in Communist Lands*, vol. 17, nr. 4 (iarna 1989), pp. 356–359.
61. „Church Life", pp. 359–360.
62. L. Tőkés, *With God, For the People, as told to David Porter* (Hodder and Stoughton, London, 1990), pp. 65, 79.
63. Rady, *Romania in Turmoil* (I.B. Tauris, London, 1992), p. 86.
64. Populația noii republici era, conform unei surse românești, de 545.000 de locuitori, dintre care 175.000 (32%) erau moldoveni și 250.000 (46%), ucraineni; v. E. Diaconescu, *Românii din Răsărit*, Transnistria (Iași, 1942), p. 218. Un studiu sovieto-moldovenesc dă următoarele procente pentru populația Republicii Autonome Socialiste Sovietice Moldovenești în 1940: 28% moldoveni, 51% ucraineni (A. Grecul, *Rastsvet Moldavskoi Soți Listiceskoi Nații*, Chișinău, 1974, p. 86).
65. M. Bruchis, *One Step Back, Two Steps Forward. On the Language Policy of the Communist Party of the Soviet Union in the National Republics* (East European Monographs, Boulder, Colorado, 1982), p. 52.
66. J. Pool, „Soviet language planning. Goals, results, options", în J.R. Azrael (ed.), *Soviet Nationality Policies and Practices* (Praeger, New York, 1978), p. 226.
67. Preluat din prefața la *Cuvintelnic ortografic moldovenesc* (Tiraspol, 1939), așa cum a fost reprodus în Bruchis, p. 61.
68. A nu se confunda cu secesionista republică transnistreană de azi, care acoperă doar o parte a Transnistriei românești din timpul războiului.
69. W.P. van Meurs, *Chestiunea Basarabiei în istoriografia comunistă* (Arc, Chișinău, 1996), pp. 270–277 și *id.*, „The Bessarabian Question in Communist Historiography", teză de doctorat nepublicată, prezentată Departamentului de istorie al Universității din Utrecht, 1993, p. 180.
70. Dimpreună cu data la care textul a fost trimis la tipar, acest detaliu poate fi găsit pe colofonul cărții al cărei titlu este K. Marx, *Însemnări despre români* (Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1964).
71. Marx, *Însemnări*, p. 18.
72. Citat din King, *Minorities*, p. 229.

73. *Ibid.*
74. N. Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate. Articole, discursuri, cuvântări*, vol. 1 (Meridiane, București, 1969), p. 345.
75. King, *Minorities*, p. 237.
76. S.K. Briaskin, M. Sitnik, *Triumful adevărului istoric* (Cartea Moldovenească, Chișinău, 1970), p. 4.
77. N. Dima, *Bessarabia and Bukovina. The Soviet-Romanian Territorial Dispute* (East European Monographs, Boulder, Colorado, 1982), p. 53.
78. A.M. Lazarev, Moldavskaia Sovietkaia Gosudarstvenost' i Bessarabskii Vopros (Cartea Moldovenească, Chișinău, 1974). A fost recenzată în detaliu de J. Gold, în „Bessarabia. The Thorny «Non-Existent» Problem", în *East European Quarterly*, vol. 13, nr. 1 (primăvara 1979), pp. 47–74.
79. Miron Costin (1633–1691) scrie, în prefața la studiul său intitulat *De neamul moldovenilor*, că și-a propus să arate din ce izvor și seminție sunt „lăcuitorii țărâi noastre, Moldovei și Țărâi Muntenești și românii din Țările Ungurești, cum s-au pomenit mai sus, că toți un neam și o dată discălecați sunt" (M. Costin, *Opere alese*, ed. L. Onu, Editura Științifică, București, 1967).
80. Lazarev, *Moldavskaia*, p. 739.
81. Gold, „Bessarabia", p. 73.
82. Au existat și ecouri cu privire la limba unei istorii a Bucovinei de Nord publicate în RSS Ucraineană în 1969. Anexarea românească a Bucovinei de Nord în 1918 este calificată după cum urmează: „După ce au pus mâna pe Bucovina, ocupanții români au instituit un regim sălbatic de teroare și de oprimare economică și politică" (V. Kurylo *et al.*, *Pivnicina Bukovina, ii minule i suceasne* (Karpaty, Uzhorod, 1969, p. 92).
83. Lazarev, *Moldavskaia*, p. 801.
84. *Ibid.*, p. 531.
85. Citat din R.R. King, „The Escalation of Rumanian-Soviet Historical Polemics over Bessarabia", *RFE Research, Romania Background Report*, nr. 28 (12 febr. 1976), p. 6.
86. M. Mușat, I. Ardeleanu, *Viața politică în România, 1918–1921* (Editura Politică, București, 1976), p. 10, nota 4.
87. M. Sitnik, recenzie în *Codri*, nr. 12 (1974), p. 137.
88. Dennis Deletant, „Cheating the Censor. Romanian Writers under Communism", *Central Europe*, vol. 6, nr. 2 (nov. 2008), pp. 144–145.
89. *Atlas pentru istoria României* (Editura Didactică și Pedagogică, București, 1983), pp. 65–67, 73.
90. M. Shafir, „«Revisionism» under Romanian General's Fire. Ceaușescu's Brother Attacks Hungarian Positions", *RFE Research. Background Report / 86* (17 mai 1989), p. 4.
91. Citat din M. Shafir, „Highlights of the 14th Party Congress", *RFE Research. Romanian Situation Report / 9* (14 dec. 1989), p. 30.
92. *Ibid.*
93. Shafir, „Highlights", p. 31.

14. Supunerea față de regim

1. Aceasta este o versiune revizuită a capitolului 6 din lucrarea mea *Ceaușescu and the Securitate. Coercion and Dissent in Romania, 1965–1989* (Hurst and Co., London, 1995).
2. Măsura în care Ceaușescu a reușit să mobilizeze intelectualii pentru susținerea propriului regim și motivele pentru care a avut succes sunt subiectul inovatorului studiu referitor la politica identitară și culturală al lui Katherine Verdery,

National Ideology under Socialism (University of California Press, Berkeley, 1991).

3. Michael Shafir, *Romania. Politics, Economics, Society* (Francis Printer, London, 1985), p. 146.
4. Întrebată ce disprețuiește, poeta Ana Blandiana a răspuns: „Oportunismul"; v. „Un chestionar pentru Ana Blandiana", *Cartea Românească. Exemplar de Semnal*, nr. 2 (1984), p. 11.
5. De exemplu, numirea ca lector universitar era și ea condiționată de calitatea de membru de partid. Existau totuși excepții. Propriul meu socru, Andrei Caracostea, profesor de construcții la Politehnica din București, a fost scutit de această cerință la numirea în 1952, puțin după eliberarea lui la sfârșitul unei perioade de doi ani petrecute într-un lagăr de muncă sub acuzația, niciodată formulată într-un tribunal, că era fiul unui ministru antebelic. Expertiza lui era necesară pentru proiectele de construcție ale regimului.
6. Conversație a autorului cu Alexandru Darie, 2 oct. 1988.
7. Publicat la Albin Michel, Paris, 1986.
8. Shafir, *Romania. Politics*, pp. 140–141.
9. Asta este evident din contactele autorului cu țăranii din anii 1970 și 1980, cu excepția acelor săteni maghiari din Transilvania care primeau în vizită rude din Ungaria.
10. *Ibid.*
11. J. Cole, „Family, farm and factory. rural workers in contemporary Romania", în D. Nelson (ed.), *Romania in the 1980s* (Westview Press, Boulder, Colorado, 1981), p. 91.
12. V. cap. 3.
13. „The Romanian Dimension of Existence. A Phenomenological Sketch", *Romanian Sources*, vol. 1, partea 1 (1975), pp. 5–34. E vorba de versiunea prescurtată a textului autorului publicat în *Izvoare de filozofie* (București, 1943). Vulcănescu urma să devină o victimă a regimului comunist – arestat în 1948 și decedat în închisoare, în octombrie 1952.
14. Mary-Ellen Fischer, *Nicolae Ceaușescu. A Study in Political Leadership* (Lynne Rienner, Boulder, Colorado, 1989), pp. 109–113.
15. Compoziția era la vremea respectivă de 44% muncitori, 34% țărani, 10% inteligența și 12% alte categorii. La al XIII-lea Congres al partidului din noiembrie 1984, s-a anunțat că pe naționalități, compoziția PCR era de 90% români, 7% maghiari (scădere de peste 2% de la Congresul al XII-lea), sub 1% germani și restul, alte naționalități. În 1988, muncitorii alcătuiau 55% din masa membrilor de partid, țăranii, 15%, iar intelectualii și alte grupuri, 30%. Din cauza eforturilor speciale ale PCR de a recruta membri din industrie, construcții și transporturi, la finalul lui 1981 în jur de 45,7% din membrii de partid veneau din aceste sectoare. În 1980, aproximativ 524.000 de membri ai PCR lucrau în agricultură. Cifrele cu privire la nivelul de educație al membrilor din 1980 indicau că 11% aveau diplome de facultate, 15%, de la alte instituții de învățământ superior, iar 26% aveau o pregătire tehnică sau profesională (v. http://countrystudies.us/romania/70.htm).
16. http://countrystudies.us/romania/70.htm. Accesat pe 30 decembrie 2016. A se compara cu cifrele referitoare la membrii partidului comunist din Ungaria la jumătatea lui 1988 – 817.000 sau 10,3% din populația adultă (http://www.photius.com/countries/hungary/government/hungary_government_social_composition_0~91.html, accesat pe 30 dec. 2016) și Polonia – 2,1 milioane în 1986, adică 8,1% din populația adultă (Paul G. Lewis, *Political Authority and Party Secretaries in Poland, 1975–1986*, Cambridge University Press, 1989), p. 298.
17. PCR a devenit Partidul Muncitoresc Român prin fuziunea cu Partidul Social Democrat, în februarie 1948.

18. Pentru o abordare descriptivă a relației, v. Anneli Ute Gabanyi, *Partei und Literatur in Rumänien seit 1945* (R. Oldenbourg Verlag, München, 1975); pentru una analitică, v. originala și incisiva disertație de doctorat a lui Michael Shafir, *The Intellectual and the Party. The Rumanian Communist Party and the Creative Intelligentsia in the Ceaușescu Period, 1965–1972* (Ierusalim, 1981), al cărei rezumat autorul a avut bunătatea de a mi-l oferi spre consultare, și al său „Political Culture, Intellectual Dissent and Intellectual Consent. The Case of Romania", *Orbis*, vol. 27 (vara 1983), pp. 393–420.
19. Un document din 8 iulie 1940, semnat de un oarecare Ilin, dădea compoziția PCR pe regiuni după cum urmează: Transilvania 780, Prahova 160, Oltenia 170, Dobrogea 260 (mai ales bulgari), Dunărea de Jos 90, Moldova 250, Bucovina (la sfârșitul lui martie 1940) 380, Basarabia (la sfârșitul lui mai 1940) 280 și București 440 (inclusiv studenții). În plus, 1.200 de membri erau menționați ca făcând parte din armată și 200, în Uniunea Tineretului Comunist. Numărul total al membrilor PCR era, în consecință, de 4.210. După pierderea Basarabiei și a Bucovinei de Nord, a scăzut la 3.260, iar amputarea ulterioară a Transilvaniei de Nord și a Dobrogei l-a redus și mai tare, la aproximativ 1.000. (Moscova, RTs-KhIDNI, fond 495, opis 180, dos. 482). Îi sunt recunoscător profesorului Ioan Chiper pentru această informație.
20. Pseudonim al lui Alexandru Binder.
21. Călinescu a candidat la alegerile din 1946 din partea Frontului Popular.
22. *Scânteia* 5, 7, 8, 10 ianuarie 1948. Citat din D. Grăsoiu, *Bătălia Arghezi* (Dacia, Cluj-Napoca, 1984), pp 154–155. O altă victimă a noilor norme literare a fost tânăra Nina Cassian, al cărei volum de poezie *La scara 1/1* a fost criticat în *Scânteia* de Traian Șelmaru ca fiind „neprincipial", adică nereflectând principiile marxist-leniniste. Nina Cassian a fost obligată să-și facă autocritica în săptămânalul *Flacăra*, ediția din 7 martie 1948.
23. Editura de Stat pentru Literatură și Artă (ESPLA), București, 1949.
24. Un articol din *London Magazine* din 1985 afirma că Jack Lindsay era „cel mai popular scriitor în Mongolia". Citat din *Private Eye*, nr. 606 (8 mart. 1985, London), p. 8.
25. M. Sadoveanu, *Mitrea Cocor* (Fore Publications, London, 1953), pp. XVII–XVIII.
26. Bogdan Ficeac, *Cenzura comunistă și formarea „Omului Nou"* (Nemira, București, 1999), p. 34. Pentru alte date despre cenzura în timpul comunismului, v. Tiberiu Troncotă, *România comunistă. Propagandă și cenzură* (Tritonic, București, 2006); Bujor Nedelcovici, *Scriitorul, cenzura și Securitatea* (Allfa, București, 2009); Emilia Șercan, *Cultul secretului. Mecanismele cenzurii în presa comunistă* (Polirom, Iași, 2015).
27. Ficeac, *Cenzura*, p. 34. Atributele Direcției Generale au fost extinse, incluzând supervizarea transmisiilor TV, prin Hotărârea Consiliului de Miniștri nr. 267/23 februarie 1954. Șeful ei a fost, între 1951 și 1973, veteranul comunist Iosif Ardeleanu, notoriu pentru dogmatismul și intoleranța de care dădea dovadă – Vladimir Tismăneanu, Dorin Dobrincu, Cristian Vasile (eds), *Comisia Prezidențială pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România. Raport Final* (Humanitas, București, 2007), p. 786.
28. Ficeac, *Cenzura*, pp. 52–53.
29. *Ibid.*, pp. 56, 59. Ultima eroare de tipar era destul de frecventă, sugerând o „greșeală" voluntară a tipografilor.
30. Ficeac, *Cenzura*, pp. 64–65.
31. *Ibid.*, p. 65.
32. *Ibid.*, p. 67. Un studiu de caz instructiv pentru aplicarea cenzurii în perioada 1967–1977 poate fi găsit în *Tomis cenzurat / necenzurat* (Tomis, Constanța, 2007), colecție de documente ale Direcției Presă și Tipar referitoare la revista literară *Tomis*. Un raport datat 20 octombrie 1967 cu privire la conținutul revistei din perioada 20 septembrie–20 octombrie 1967 menționează un articol semnat de

redactorul-șef al revistei, George Mihăescu, intitulat „Zoodidactica", despre un măgar căruia i se oferise o anumită funcție controlată de partid. Măgarul e însă întunecat la minte și ignorant, din cauza faptului că nu absolvise nici măcar opt clase. Îngrijorat că și-ar putea pierde postul în favoarea cuiva mai bine educat, măgarul îl convoacă pe directorul școlii generale și, bătând cu copita în masă, îi cere un certificat de absolvire a celor opt clase. Tot ce-i mai trebuie în acest moment, spune povestea, e o diplomă universitară, iar în acest scop se apucă de studiu în timpul liber, devorând, la propriu, cursuri și cărți. Astfel, devine expert. „Deoarece materialul", susține raportul, „generalizează acest aspect, al modului cum unii oameni de răspundere și-au obținut diploma de studiu, s-a sesizat regiunea de partid care a dispus scoaterea materialului din pagină" (pp. 36–37).

33. Grăsoiu, *Bătălia Arghezi*, p. 156.
34. ESPLA, București, 1955.
35. Preda își pierde siguranța cu care scrie în al doilea volum, care a apărut 12 ani mai târziu, în 1967. V. comentariile lui Eugen Simion, *Scriitori români de azi* (Cartea Românească, București, 1974) pp. 275–276.
36. ESPLA, București, 1957.
37. Liviu Călin, în introducerea sa la ediția din 1966 a romanului (Editura pentru Literatură, București), p. VI. Călin însuși este luat în vizorul criticii marxiste atunci când descrie clientela unui han din cartier ca „lumea cernită a lumpen-proletariatului anulată ca prezență socială de egoismul claselor parazitare" (p. VII).
38. ESPLA, 1954, București. Titlul este împrumutat din numele dat Dunării de scriitorii greci antici. În 1960, în perioada în care era director al ESPLA, Dumitriu a fugit din România și s-a stabilit în Germania Federală. Este de remarcat faptul că în ceea ce a publicat după 1960 a omis orice referire la acest titlu pe lista romanelor publicate anterior.
39. ESPLA, București, 1956.
40. Comisia Prezidențială, p. 95, nota 114.
41. Tudor Arghezi, *Versuri* (Editura de Stat pentru Literatură și Artă, București, 1959), p. 8. În cuvânt înainte, Arghezi a avut decența de a se ține la distanță de această mizerie ideologică.
42. De exemplu, Nicolae Bălcescu (1819–1852) și Mihail Kogălniceanu (1817–1891).
43. Pseudonim al lui Stelian Diaconescu, care s-a născut în satul Palici din comuna Rusavăț (azi Viperești), județul Buzău, pe 24 mai 1924 și a murit la Lausanne pe 21 iulie 1986. Caraion a urmat școala „B.P. Hașdeu" între 1935 și 1942, apoi a studiat la Facultatea de Litere și Filozofie a Universității din București. În 1945, a devenit secretar editorial al revistei *Lumea*, iar în 1947, a fost numit secretar de presă la Editura Fundațiilor Regale. A scos revista de poezie *Agora* cu Virgil Ierunca, dar a fost arestat în 1950 ca presupus dușman al regimului comunist și condamnat la muncă silnică pe viață. Pedeapsa i-a fost comutată în 1955, când a fost eliberat. Și-a petrecut cei cinci ani de detenție în lagărele de muncă forțată de la Canalul Dunăre–Marea Neagră, iar ulterior, în minele de plumb de la Cavnic și Baia Sprie. Între 1955 și martie 1958, a lucrat ca redactor al revistei *Limbă și literatură*, dar a fost arestat și condamnat la 25 de ani de închisoare. Iertat în amnistia generală din 1964, Caraion a semnat, la eliberare, un angajament de informator al Securității și a scris informări despre prietenii săi, printre care Ierunca, Monica Lovinescu și Marin Preda, sub numele de cod „Nicolae Anatol" și „Artur", până în 1981, când el și familia lui au primit azil politic în Elveția. V. Delia Cornea și Dumitru Dobre (eds), *Cazul „Artur" și exilul românesc. Ion Caraion în documente din Arhiva CNSAS*, Pro Historia, București, 2006, pp. 9–26.
44. Ion Pop, *Poezia unei generații* (Dacia, Cluj, 1973), p. 26.
45. Monica Lovinescu, „The New Wave of Rumanian Writers", *East Europe*, vol. 16, nr. 12 (dec. 1967), p. 9.

46. Citat din George Schöpflin, „Rumanian Nationalism", *Survey*, nr. 2–3 (primăvară—vară 1974), p. 92. V. și *Scânteia*, 20 iul. 1965.
47. Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul desăvârșirii construcției socialiste. Rapoarte, cuvântări, articole, iulie 1965–septembrie 1966* (Meridiane, București, 1969), p. 89.
48. Anneli Ute Gabanyi, *Partei und Literatur*, *Partei und Literatur in Rumänien seit 1945* (R. Oldenbourg, München, 1975), p. 148.
49. Pentru relatarea mea referitoare la *Povestea vorbii* îi sunt îndatorat lui Anneli Ute Gabanyi, *Partei und Literatur*, pp. 145–147.
50. Nr. 20 (14 mai 1965).
51. Gabanyi, *Partei und Literatur*, p. 148 [v. Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul desăvârșirii construcției socialiste*, vol. 3, Editura Politică, București, 1969, p. 96 (n. tr.)].
52. *Ibid.* [v. Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul...*, vol. 3, ed. cit., p. 94 (n. tr.)].
53. *Ibid.*
54. *Luceafărul*, nr. 17 (27 apr. 1968). V. Gabanyi, *Partei und Literatur*, p. 149.
55. Editura pentru Literatură, București. A apărut în engleză ca una din trilogia de piese ale lui Sorescu în *The Thirst of the Salt Mountain*, trad. Andrea Deletant și Brenda Walker (Forest Books, London, 1985).
56. Editura pentru Literatură, București, 1968.
57. *Ibid.*
58. 19 mai 1968.
59. 16 apr. 1968.
60. În 1971, cartea lui *Lampa lui Aladin* a fost interzisă, iar copiile deja tipărite au fost topite. I s-a permis să părăsească România în 1980 și s-a stabilit în Germania de Vest.
61. Gabanyi, *Partei und Literatur*, p. 153.
62. *Gazeta literară*, 22 aug. 1968.
63. *România literară*, 17 oct. 1968.
64. Gabanyi, *Partei und Literatur*, p. 162.
65. Editura Tineretului, București, 1969.
66. Cartea Românească, București, 1970.
67. Dacia, Cluj, 1970.
68. Gabanyi, *Partei und Literatur*, p. 176.
69. Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 6, *Rapoarte, cuvântări, articole, mai 1971–februarie 1972* (Meridiane, București, 1972), pp. 174–180.
70. „Exposition on the Programme of the RCP for the improvement of ideological activity, for raising the general level of knowledge and the socialist education of the masses, for grounding the relations in our society on the principles of socialist and communist ethics and equity" (Ceaușescu, *Romania*, p. 608).
71. Citat din Verdery, *National Ideology*, p. 176 [v. și Katherine Verdery, *Compromis și rezistență. Cultura română sub Ceaușescu*, tr. Mona Antohi și Sorin Antohi, Humanitas, București, 1994, p. 76 (n. tr.)].
72. Lui Barbu i s-au alăturat Aurel Baranga și Mihnea Gheorghiu.
73. Monica Lovinescu, „Sub zodia tezelor din iunie", *Ethos*, 1 (Paris, 1973), p. 283.
74. Verdery, *National Ideology*, pp. 186–187.
75. Michael Shafir, „Who is Paul Goma?", *Index on Censorship*, nr. 1 (1978), pp. 33–36.
76. A. Buzura, *Fețele tăcerii* (Cartea Românească, București, 1974).
77. Albatros, București, 1975.
78. Cartea Românească, București, 1975.
79. Marin Sorescu a arătat că părți din volumul al doilea al *Incognito* (1977) au fost plagiate din autobiografia scriitorului sovietic Konstantin Paustovski

(1892–1967), intitulată *Povest' o jizni* (1955). Publicarea descoperirilor lui Sadoveanu avea nevoie de aprobarea lui Dumitru Popescu, membru marcant al Comitetului Central responsabil cu cultura, fiindcă Barbu era el însuși membru al CC la vremea respectivă. Popescu avea de multă vreme o părere proastă despre Barbu.

80. Michael Shafir, „The Men of the Archangel Revisited. Anti-Semitic Formations among Communist Romania's Intellectuals", *Studies in Comparative Communism*, vol. XVI, nr. 3 (toamna 1983), p. 229.
81. *Delirul*, pp. 152–153.
82. Cartea Românească, București, 1975, ed. a doua, revăzută și adăugită.
83. I. Lăncrănjan, *Caloianul* (Albatros, București, 1977).
84. I. Lăncrănjan, *Fiul Secetei* (Albatros, București, 1979).
85. I. Lăncrănjan, *Cuvânt despre Transilvania* (Sport-Turism, București, 1982).
86. Shafir, „Men of the Archangel", p. 224.
87. *Ibid.*, p. 223.
88. *Ibid.*, p. 225.
89. Cartea Românească, București, 3 vol., 1980; retipărit în 1984.
90. Preda pare a face concesii o singură dată, atunci când, în relatarea interogării de către Securitate, își face eroul să declare, în contradicție cu experiența altor deținuți politici, că a fost „torturat aproape tot timpul, nu fizic, ci prin agresiune și violență asupra intimității simțirii și gândirii mele firești" (vol. 2, p. 21).
91. Vol. 2, p. 339.
92. Cartea Românească, București, 1984. Naidin, de la Cartea Românească, scrisese ceea ce Bujor Nedelcovici consideră a fi o cronică „obiectivă, succintă și neutră" a cărții lui *Ereticul îmblânzit*, al cărei manuscris îl trimisese la editură în mai 1982. Raportul lui Eugen Simion, lectorul extern, era, după părerea aceluiași autor, „profund, subtil și obiectiv" (ambele documente au fost descoperite de Nedelcovici în dosarul lui de la Securitate). Comentariile lor pozitive nu l-au convins pe George Bălăiță, directorul editurii, care a înaintat romanul Consiliului, iar acesta a cerut să fie făcute schimbări. Nedelcovici a refuzat și și-a trimis textul în Franța, unde a fost publicat – cu încălcarea legii românești – sub titlul *Le Second Messager* (Albin Michel, Paris, 1985). V. Nedelcovici, *Un tigru de hârtie*, pp. 113–125.
93. *Refugii*, p. 67.
94. *Ibid.*, p. 435.
95. *Ibid.*, p. 33.
96. *Tribuna*, nr. 3 (17 ian. 1985), p. 5.
97. *Tribuna*, nr. 5 (31 ian. 1985), p. 2, citat din *RFE-RL Research*, vol. 10, nr. 9, partea a III-a (1 martie 1985), p. 15.
98. Un exemplu de poezie omagială este „Privește, țară!", scrisă cu ocazia celui de-al XIII-lea Congres al partidului (*Scânteia*, 17 nov. 1984). Se spunea acolo că soarele răsare prin președintele românilor.
99. Autorul de proză scurtă Dorin Tudoran (n. 1945) nu a putut accepta impunerea de către partid în iulie 1981 a noului președinte al Uniunii Scriitorilor, Dumitru Radu Popescu. După demisia din Consiliul Uniunii, Tudoran a fost demis din funcția de editor al săptămânalului cultural *Luceafărul*. În consecință, a demisionat din Partidul Comunist. Neputându-și găsi o editură care să-i accepte lucrările, a făcut, în aprilie 1984, cerere pentru un pașaport pentru a emigra împreună cu familia lui. Cererea lui a fost ignorată, iar un an mai târziu, pe 15 aprilie, Tudoran a intrat în greva foamei. Pe 26 aprilie, o petiție semnată, printre alții, de Vladimir Bukovski, Eugen Ionescu și Eduard Kuznețov a fost publicată în presa parizianã. Trei luni mai târziu, înaintea luării în considerare a înnoirii Clauzei Națiunii celei Mai Favorizate pentru România, atât Tudoran, cât și preotul disident Gheorghe Calciu au primit vize de ieșire de la autoritățile

române (v. și Cristina Petrescu, *From Robin Hood to Don Quixote. Resistance and Dissent in Communist Romania*, Editura Enciclopedică, București, 2013, pp. 288–296).

100. După publicarea a patru poezii de către Ana Blandiana în ediția din decembrie 1984 a revistei studențești *Amfiteatru*, redactorul de poezie al acesteia a fost retrogradat, iar poeta, „dojenită". Una dintre poezii era „Cruciada copiilor", comentariu pe marginea decretului prezidențial care interzicea avortul:

Un întreg popor
Nenăscut încă
Dar condamnat la naștere,
Foetus lângă foetus,
Un întreg popor
Care n-aude, nu vede, nu înțelege,
Dar înaintează
Prin trupuri zvârcolite de femei,
Prin sânge de mame
Neîntrebate.

Amfiteatru apărea sub egida Uniunii Tineretului Comunist, în fruntea căreia se afla Nicu Ceaușescu, fiul petrecăreț al președintelui, așa că revista nu era supervizată, iar poeziile scăpau de cenzură.

101. Un exemplu lămuritor în privința lui este „Habeas Corpus Poeticum", *România literară*, 19 iun. 1978. Îi sunt recunoscător lui Doreen Berry, care azi nu se mai află printre noi, fiindcă mi-a atras atenția asupra acestui poem. Doinaș a fost și semnatar, alături de filozofii Constantin Noica și Alexandru Paleologu și de alții, al unui memorandum trimis primarului Bucureștiului în aprilie 1985, care arăta cum putea fi salvată Mănăstirea Văcărești de demolarea planificată pentru a face loc noului complex prezidențial aflat în construcție.

102. O succintă selecție din versurile acestor poeți în engleză poate fi găsită în *An Anthology of Contemporary Romanian Poetry*, trad. Andrea Deletant și Brenda Walker (Forest Books, London, 1984). Versurile lui Sorescu au apărut în următoarele traduceri în engleză: *Selected poems*, tr. Michael Hamburger (Bloodaxe Books, Newcastle upon Tyne, 1983); *Let's Talk about the Weather*, tr. Andrea Deletant și Brenda Walker (Forest Books, London, 1985); *The Youth of Don Quixote*, tr. John F. Deane (Daedalus Press, Dublin, 1987); *The Biggest Egg in the World*, tr. D.J. Enright ș.a. (Bloodaxe Books, Newcastle upon Tyne, 1987); *Vlad Dracula the Impaler*, tr. Dennis Deletant (Forest Books, London, 1987); *Hands behind my Back*, tr. Gabriela Dragnea, Stuart Friebert și Adriana Varga (Oberlin College Press, Ohio, 1991). Marin Sorescu a avut confruntări frecvente cu cenzura, așa cum arată volumul lui de poezii cenzurate publicat după Revoluție, dar în perioada dintre 1965 și 1989, o mare parte din opera lui ironiza public condiția umană. Un raport al Securității din ianuarie 1986 arată că printre scriitorii puși sub supraveghere din cauza contactelor lor „de natură suspectă" cu străinii erau: Mircea Dinescu, Ileana Mălăncioiu, Sorin Mărculescu, Radu Cosașu, Zsigmond Palocsay, János Szász, Marin Sorescu, Emil Brumaru și Romulus Rusan (ACNSAS, Fond 2629/4, 63r, 63v). Îi sunt recunoscător lui Romulus Rusan pentru că mi-a arătat acest document.

103. Volumul de versuri *Urcarea muntelui* al Ilenei Mălăncioiu s-a vândut în câteva ore de la publicare în 1985. A fost criticat de romancierul Eugen Barbu pentru abordarea lui „negativă", iar directorul Editurii Albatros, care îl tipărise, a fost demis. O selecție din poeziile Ilenei Mălăncioiu, traduse în engleză, a fost publicată în *Silent Voices. An Anthology of Contemporary Romanian Women Poets* (Forest Books, London, 1986).

104. Din *Democrația naturii* (Cartea Românească, București, 1981), p. 11. Această poezie a apărut în *Exile on a Peppercorn*, tr. engl. Andrea Deletant și Brenda Walker (Forest Books, London, 1985).
105. G. Liiceanu, *Jurnalul de la Păltiniș* (Cartea Românească, București, 1983).
106. G. Liiceanu, *Epistolar* (Cartea Românească, București, 1987).
107. Discuție pe larg în Verdery, *National Ideology*, pp. 262–264.
108. Liiceanu, *Jurnalul*, p. 137.
109. Verdery, *National Ideology*, p. 285.
110. M. Călinescu, în *Romania. A Case of „Dynastic" Communism* (Freedom House, New York, 1989), p. 53.
111. *Ibid.*, p. 75.
112. O. Paler, „Care normalitate?", *România literară*, nr. 2 (11 ian. 1990), p. 3.
113. I. Simuț, „Care patru literaturi?", *România literară*, nr. 29 (28 iul.–3 aug. 1993), p. 10.
114. Întâmplare trăită de autor la Cluj-Napoca în vara lui 1987.
115. Exemple din perioada 1971–1973 pot fi găsite în „Antologia rușinii", *Ethos*, vol. 1 (1973), Paris, pp. 290–317; vol. 2 (1975), pp. 331–368.
116. V., de exemplu, antologiile (fără editori menționați) *Din fiecare inimă a țării* (Editura Eminescu, București, 1983); *Pentru cel ales* (Eminescu, București, 1985) și *Prinos de sărbătoare* (Eminescu, București, 1985).
117. „An A to Z of the Personality Cult in Romania", *Radio Europa Liberă*, SR/1 (2 febr. 1989), pp. 9–14. O versiune scurtă a fost reprodusă de J. Sweeney în *The Life and Evil Times of Nicolae Ceaușescu* (Hutchinson, London, 1991), p. 181.
118. Mihai Botez în *Romania. A Case of „Dynastic" Communism* (Freedom House, New York, 1989), p. 53.
119. Botez, *Romania*, pp. 62–63.
120. J.F. Harrington, B.J. Courtney, *Tweaking the Nose of the Russians. Fifty Years of American-Romanian Relations, 1940–1990* (East European Monographs, Boulder, Colorado, 1991).
121. State Visit of the President of the Socialist Republic of Romania and Madame Ceaușescu 13–16 June 1978, Foreign and Commonwealth Office Background Note, June 1978.
122. State Visit, p. 43.

15. Disidența

1. Ambii interlocutori au dorit să rămână anonimi.
2. Un studiu fundamental despre disidența din România lui Ceaușescu este al Cristinei Petrescu, *From Robin Hood to Don Quixote. Resistance and Dissent in Communist Romania* (Editura Enciclopedică, București, 2013).
3. Punctul meu de plecare este eseul lui Sorin Alexandrescu „A gândi altfel, a fi disident, a acționa în rezistență", în *Identitate în ruptură* (Univers, București, 2000), pp. 227–240.
4. Alexandrescu, „A gândi altfel", p. 231.
5. Michael Shafir, *Romania. Politics, Economics and Society* (Pinter Pub Ltd., London, 1985), p. 168.
6. Ion Rațiu, *Jurnal*, vol. 1, *Începuturile unui exil îndelungat (1940–1954)*, ed. Stejărel Olaru (Corint, București, 2016).
7. Pentru textul original, vezi *Limite*, nr. 24–25 (sept. 1977), p. 9 [Le mulțumim doamnelor Flori Bălănescu și Liliana Corobca pentru că ne-au pus la dispoziție textul în limba română al celor două scrisori adresate de Paul Goma lui N. Ceaușescu, apărute în revista *Limite* (n. red.).].
8. *Limite*, pp. 9–10. Tradusă în engleză, în ediția originală a acestui volum, de autor.
9. *Ibid.*

10. Dragoș Petrescu, „«Rebellious» vs. «Non-Rebellious» Nations. British Perceptions of Romanian Anti-Communist Dissidence in the 1980s", în *Romania and Britain. Relations and Perspectives from 1930 to the Present*, comunicările simpozionului britanico-român, New Europe College, București, organizatori Dennis Deletant, Anca Oroveanu, British Council, România, 2005, p. 153.
11. *Limite*, p. 4.
12. *Ibid.*
13. M.P. Haiducu, *J'ai refusé de tuer* (Plon, Paris, 1984).
14. A. Scarfe, „Romanian Baptists and the State", *Religion in Communist Lands*, vol. 4, nr. 2 (vară 1976), p. 15.
15. T. Beeson, *Discretion and Valour. Religious Conditions in Russia and Eastern Europe* (Fontana, London, 1974), p. 305.
16. A. Scarfe, „Romanian Baptists", p. 16.
17. *Ibid.*, p. 18.
18. *Romania. Forced Labor, Psychiatric Repression of Dissent, Persecution of Religious Believers, Ethnic Discrimination and Persecution, Law and the Suppression of Human Rights in Romania* (Amnesty International USA, New York, 1978), p. 30.
19. *Ibid.*, p. 31.
20. *Ibid.*, p. 33.
21. *Romania. Human Rights Violations in the Eighties* (Amnesty International, London, 1987), p. 6.
22. În *Religion in Communist Lands*, vol. 8 (1980), p. 61.
23. Alan Scarfe, „The Evangelical Wing of the Orthodox Church in Romania", *Religion in Communist Lands*, vol. 3, nr. 6 (nov.–dec. 1975), pp. 15–188.
24. „The «Lord's Army» Movement in the Romanian Orthodox Church", *Religion in Communist Lands*, vol. 8, nr. 4 (1980), p. 316. O soartă similară cu cea a lui Traian Dorz a fost împărtășită de pastorul Richard Wurmbrand înainte de eliberarea sa din România, în 1964, la inițiativa unui grup evanghelic din Norvegia. Născut din părinți evrei, Wurmbrand s-a convertit la creștinism în tinerețe și a fost hirotonisit pastor luteran la București în 1940. Sfidează încercările Gărzii de Fier de a-i închide biserica, este arestat de trei ori și bătut de poliție, ceea ce l-a pregătit pentru ce avea să urmeze sub comuniști. După război, și-a reînnoit legăturile cu misiunile bisericești occidentale din București și, din această cauză, a fost arestat în februarie 1948. A petrecut mai bine de opt ani în diverse închisori înainte de a fi eliberat prin amnistia din 1956, dar a fost din nou arestat în 1959 și a mai executat încă cinci ani de detenție până la amnistia generală din 1964. După eliberare, un grup creștin din Norvegia a negociat cu autoritățile române permisiunea ca el să părăsească țara și a strâns 2.500 de lire sterline pentru „răscumpărarea" sa. În mai 1966, Wurmbrand a depus mărturie în fața unei comisii senatoriale la Washington despre experiențele din închisoare și s-a dezbrăcat până la brâu pentru a arăta cele 18 răni provocate de tortură (R. Wurmbrand, *In God's Underground*, W.H. Allen, London, 1968).
25. În *Religion in Communist Lands*, vol. 14 (1986), p. 88.
26. G. Calciu, *Șapte cuvinte către tineri* (Ion Dumitru, München, 1979), p. 25.
27. *Romania. Human Rights Violations in the Eighties*, p. 25. [v. *Viața părintelui Gheorghe Calciu după mărturiile sale și ale altora*, Bonifaciu, București, 2014 (n. tr.)].
28. Poziții mai puțin notorii, dar explicite, care arătau îngrijorarea față de restricțiile impuse clerului ortodox, au fost exprimate de preoții Ștefan Gavrilă și Costică Maftei din București. Acesta din urmă fusese mutat de la o parohie rurală la parohia bucureșteană Titan, un cartier nou construit la periferia capitalei. În pofida celor 300.000 de enoriași, Maftei nu a reușit să obțină autorizație pentru construirea unei noi biserici și a fost nevoit să țină slujbe din propriul apartament. În 1978, Maftei a scris către Occident, atrăgând atenția asupra situației

sale. Pentru detalii, vezi „Notes" în *Religion in Communist Lands*, vol. 7 (1979), p. 60.

29. „Telegramă", *Biserica Ortodoxă Română*, anul CVII, nr. 1–2 (ian.–febr. 1989), p. 4.
30. *Religion in Communist Lands*, vol. 17, nr. 4 (iarna 1989), p. 365.
31. *Radio Free Europe Research*, Romanian SR/1 (13 ian. 1988), p. 43 [v. Ioan Dură, „Scrisoare din 29 octombrie 1987, către Emilio Castro, Secretar general al Consiliului Ecumenic al Bisericilor – Geneva", tradusă de autorul acesteia și reprodusă în *Vestitorul Ortodoxiei*, nr. 9–10, 1990 (n. tr.)].
32. „Telegramă", *România liberă*, 20 dec. 1989.
33. *Biserica Ortodoxă Română*, anul CVII, nr. 11–12 (nov.–dec. 1989), p. 4.
34. *România liberă*, 13 ian. 1990.
35. „La Grève des Mineurs Roumains en 1977. Un témoignage", *L'Autre Europe*, nr. 11–12 (1986), p. 156.
36. *România liberă*, 13 ian. 1990. Printr-o întorsătură interesantă a sorții Dobre a fost detașat la Ambasada României la Londra în primăvara anului 1990 și, la scurt timp, a cerut azil politic autorităților britanice. Modul în care a reușit să obțină această detașare tocmai în acel moment ridică numeroase semne de întrebare cu privire la relația lui cu autoritățile române. Într-o carte bazată pe dezvăluirile lui Istvún Hosszú, Dobre este menționat nu ca Ioan, ci drept Constantin (Z. Csalog, *Börtön volt a hazám, Hosszú István Beszél*, Európa Könyvkiadó, Budapesta, 1989).
37. Moartea lui Georgescu, la vârsta de 51 de ani, a stârnit speculații că tumoarea sa ar fi fost provocată de Securitate, dar nu există dovezi credibile care să susțină o astfel de afirmație.
38. O viză de plecare definitivă, ceea ce însemna că nu i se mai permitea să revină în România.
39. Dennis Deletant, „Romania", în G. Arnold *et al.* (eds), *Revolutionary and Dissident Movements of the World* (Longman Current Affairs, Harlow, 1991), p. 280.
40. *România liberă*, 20 mart. 1992, p. 3.
41. Pentru aceste detalii și pentru cele care urmează despre nemulțumirile muncitorilor, v. Vladimir Socor, „Recurring Workers' Protests", *Romanian SR / 13, Radio Free Europe Research*, vol. 12, nr. 47 (27 nov. 1987), pp. 5–9.
42. https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP87R00529R000100080006–0.pdf. Accesat pe 19 ian. 2017.
43. Îi sunt recunoscător colegului meu Peter Sherwood de la School of Slavonic and East European Studies, University College, London, pentru că mi-a semnalat această relatare, ca și pentru traducerea ei din maghiară.
44. Marius Oprea, Stejărel Olaru, *Ziua care nu se uită. 15 noiembrie 1987, Brașov* (Polirom, București, 2002).
45. Am fost intervievat la vremea respectivă de BBC TV. Ceea ce știam despre tulburări provenea de la BBC, care, la rândul său, se baza pe relatări la mâna a doua. Nu existau corespondenți ai postului stabiliți la București — cu atât mai puțin la Brașov —, iar orașul fusese practic închis după 16 noiembrie. Amploarea protestelor și repercusiunile lor îmi erau necunoscute, la fel și soarta manifestanților. Cum intervievatorul BBC și-a dat seama, din discuția noastră pregătitoare, că nu puteam oferi informații despre aceste aspecte, m-a întrebat despre posibilele consecințe pentru regim.
46. Vladimir Socor, „The Workers' Protest in Brașov. Assessment and Aftermath", *Romania Background Report / 231, Radio Free Europe Research* (4 dec. 1987), p. 3.
47. Silviu Brucan, *Generația irosită* (Universul & Calistrat Hogaș, București, 1992), pp. 168–169.
48. V. Socor, „The Workers' Protest", p. 4.
49. *România liberă*, 3 dec. 1987, p. 1.

50. Pentru detalii, v. Marius Oprea și Stejărel Olaru, *Ziua care nu se uită*.
51. Brucan, *Generația irosită*, p. 172.
52. Brucan și-a recunoscut contactul cu mine în timpul acestei vizite, în cadrul interogatoriului la Securitate din 4 apr. 1989; v. Radu Ioanid (ed.), *Dosarul Brucan. Documente ale Direcției a III-a Contraspionaj a Departamentului Securității Statului (1987–1989)*, ed. a II-a, Institutul de Investigare a Crimelor Comunismului și Memoria Exilului Românesc (Polirom, Iași, 2013), p. 551.
53. Corespondență de la Viena, David Blow, *BBC World Service*, SSP, XN76, 11 dec. 1987.
54. *BBC World Service*, CAP, XN36.
55. *The Independent*, 14 nov. 1988.
56. Îndoieli cu privire la afirmația lui Brucan, făcută într-un articol după Revoluție („Întâlnirea secretă Brucan–Gorbaciov", *Evenimentul zilei*, 19 nov. 1992), potrivit căreia ar fi fost primit de Mihail Gorbaciov cu această ocazie, i-au fost exprimate autorului de către Ceslav Ciobanu, unul dintre traducătorii lui Gorbaciov din română în rusă (Paris, 4 dec. 2009). Ciobanu a explicat că, din considerente de protocol, el sau unul dintre ceilalți traducători ar fi fost prezenți la o asemenea întâlnire, chiar dacă Brucan cunoștea limba rusă și nu ar fi avut nevoie de traducere, însă nici el, nici colegii lui nu au fost solicitați.
57. P. Gafton, „Amnesty and pardon", *RFE Research. Romanian SR / 13* (27 nov. 1987), p. 13.
58. *Ibid.*
59. *Human Rights Violations in the Eighties* (Amnesty International, London, 1987), p. 12.
60. Michael Shafir, „The Mazilu Riddle. Romanian Official Fails to Appear before UN Body", *Radio Free Europe Research, Romanian SR / 10* (23 aug. 1988), p. 23.
61. *Ibid.*
62. *România liberă*, 24 ian. 1990.
63. *România liberă*, 13 ian. 1990.
64. Detalii preluate din Shafir, „The Mazilu Riddle", p. 23.
65. Mazilu nu a fost nicidecum primul oficial român cu sarcini în cadrul ONU, rechemat la București, căruia i s-a refuzat permisiunea de a-și continua activitatea în străinătate. În 1977, Sorin Dumitrescu, membru al Departamentului de hidrologie al UNESCO, nu s-a întors la post după o vizită în țară și a fost obligat să semneze o scrisoare de demisie. A fost lăsat să plece din România în 1978. Liviu Bota, directorul Institutului ONU pentru Cercetare în Domeniul Dezarmării, cu sediul la Geneva, a fost rechemat la București la sfârșitul anului 1985 și nu a fost lăsat nici el să își reia postul. În urma protestelor internaționale, i s-a permis să revină în februarie 1988 (v. Shafir, „The Mazilu Riddle...", p. 25).
66. V. observațiile fiicei ei, Ariadna Combes, în prefața la Doina Cornea, *Scrisori deschise și alte texte* (Humanitas, București, 1991), p. 7.
67. Cornea, *Scrisori deschise*, pp. 13–14.
68. *Ibid.*, p. 19.
69. *Ibid.*, pp. 27–57.
70. *Ibid.*, pp. 143–201.
71. *Ibid.*, pp. 63–64.
72. *Ibid.*, pp. 74–75.
73. Detalii despre plan și aplicarea lui pot fi găsite în Dennis Deletant, *Ceaușescu and the Securitate. Coercion and Dissent in Romania, 1965–89* (Hurst, London, 1995), cap. 8.
74. Ceilalți erau George Vasilescu, avocat din Cluj-Napoca; Haralambie Circa și Samoilă Popa, ambii profesori din Sibiu; Puiu Neamțu, electrician din Făgăraș; Teohar Mihadaș, scriitor din Cluj-Napoca; Isaia Vatca, pictor din Cluj-Napoca; Dan și Gina Sâmpăleanu, profesori din Blaj; Crucita Mariana, casnică din Turda;

Peter Ivan Chelu, regizor de teatru; Melinda Chelu, arhitectă din Cluj-Napoca; Zoltan și Judith Wrabel, Eniko Tabacu, Rachel Szocs și Viorica Hecia, profesori din Cluj-Napoca; Marius Tabacu, muzician din Cluj-Napoca; Marin Lupeu, Ioan Voicu, Mihai Torja, Marin Brâncoveanu, Bogdan și Monica Șerban, muncitori din Zărnești; și Mihai Hurezeanu și Ion Roștaș, muncitori din Cluj-Napoca. Iulius Filip, unul dintre membrii fondatori ai Sindicatului Independent „Libertatea", fusese arestat în 1982 după ce trimisese o scrisoare de susținere față de sindicatul polonez Solidaritatea. După cinci ani de închisoare, timp în care a fost bătut, a fost eliberat, dar forțat să aleagă între trei locuri de muncă, nici unul aproape de casă și familie, în Cluj-Napoca. A ales Zlatna, la cca 150 de kilometri de Cluj-Napoca, unde a făcut naveta. El și soția sa erau supravegheați permanent și au depus cerere de emigrare. În iunie 1988, asupra cuplului s-au făcut presiuni să-și retragă cererea, dar acesta a refuzat. În iulie, Filip s-a deplasat la Bârlad, în Moldova, pentru a se întâlni cu muncitori simpatizanți ai sindicatului Libertatea, dar a fost arestat la sosire și acuzat de un act de tâlhărie comis la Cluj-Napoca. A fost bătut crunt și reținut patru zile înainte de a fi eliberat. Întors la Cluj-Napoca, a fost arestat din nou, de data aceasta pentru o presupusă tâlhărie la Bârlad; a fost din nou bătut de maiorul Jurcuț de la Securitate. *East European Reporter* (primăvară–vară 1989), p. 24.

75. Cornea, *Scrisori deschise*, pp. 84–85.
76. V. Socor, „Recent texts by Doina Cornea", *Radio Free Europe*, RAD Background report/246 (România), 30 dec. 1988, p. 3.
77. Erau Viorica Hecia, Puiu Neamțu, Dan și Gina Sâmpăleanu.
78. Cornea, *Scrisori deschise*, p. 86.
79. V. Socor, „Recent texts", p. 1.
80. Stork, numit ambasador al Olandei în ianuarie 1988, a fost o sursă constantă de sprijin moral pentru Doina Cornea și alți critici ai regimului, precum Andrei Pleșu și arhitecta Mariana Celac, soția lui Mihai Botez. Drept urmare, a fost pus sub supraveghere 24 de ore din 24; v. Cătălin Strat (ed.), *Dosarul de Securitate al unui ambasador: Coen Stork*, cu o prefață de Dennis Deletant (Humanitas, București, 2013).
81. Aceștia erau George Vasilescu din Cluj-Napoca; Bogdan și Monica Șerban, Ioan Voicu și Mihai Torja, toți din Zărnești și Marin Brâncoveanu din Poiana, județul Gorj.
82. Preluat din textul integral publicat în *The Spectator*, 29 apr. 1989, pp. 13–14. Există diferențe minore față de textul românesc publicat în Cornea, *Scrisori deschise*, pp. 121–122 (în versiunea engleză, numele lui Andrei Pleșu apare după cel al lui Mircea Dinescu).
83. Traducerea în engleză se găsește în Dennis Deletant, „Crimes against the Spirit", *Index on Censorship*, nr. 8 (1989), pp. 26–27.
84. Pentru textul integral, v. Cornea, *Scrisori deschise*, pp. 97–100. Acolo, scrisoarea e datată „martie 1989". Textul ajuns la BBC purta data de 15 aprilie 1989.
85. Dan Ionescu, „Romania's Growing International Isolation", *Romania / 3, Radio Free Europe Research*, 29 mart. 1989, p. 31.
86. „Cuvinte arestate", *România liberă*, 7 ian. 1990, p. 3.
87. Inițiativa pentru ziarul clandestin le-a aparținut lui Băcanu și Niculescu Maier, a căror prietenie s-a consolidat pe când acesta din urmă îi dădea meditații fiului lui Băcanu (discuție cu Ștefan Niculescu Maier, 17 sept. 2016). Cei arestați nu au fost niciodată trimiși în judecată. După trei luni de detenție la sediul Securității din Rahova, fiecare dintre ei, cu excepția lui Băcanu, a fost trimis într-un oraș de provincie, în arest la domiciliu. În cazul lui Niculescu Maier, a fost vorba de Craiova. Băcanu a rămas în penitenciarul Rahova. Toți au fost eliberați după 22 decembrie 1989 (discuție cu Ștefan Niculescu Maier, 17 sept. 2016).

88. Apostol se considera succesorul firesc al lui Gheorghiu-Dej, dar nu s-a bucurat de susținerea colegilor din Biroul Politic, care, în martie 1965, l-au preferat pe Ceaușescu. Ulterior, steaua lui Apostol a apus rapid; el nu a fost ales în Biroul Politic la Congresul al X-lea din aug. 1969. În replică, Apostol a trimis o scrisoare furioasă ziarului *Scânteia*, criticându-l pe Ceaușescu pentru că ignora realizările lui Gheorghiu-Dej. Nu e de mirare că scrisoarea nu a fost publicată. Traducerea se găsește în Dennis Deletant, *Communist Terror in Romania. Gheorghiu-Dej and the Police State, 1948–1965* (Hurst, London, 1999), pp. 292–295.
89. Silviu Brucan (1916–2006). Născut Saul Bruckner într-o familie de evrei din București, s-a alăturat partidului în anii 1930. După lovitura de stat din 23 august 1944, a devenit redactor-șef al ziarului oficial al partidului, *Scânteia*.
90. Pentru detalii despre Răceanu, v. biografiile personajelor-cheie. Pentru textul integral al scrisorii, v. Michael Shafir, „Former Senior RCP Officials Protest Ceaușescu's Policies", *Radio Free Europe Research, Romania/3* (29 mart. 1989), pp. 8–11. Au circulat multe informații greșite – sau dezinformări – cu privire la modul în care scrisoarea a ajuns în Occident. Se pare că Silviu Brucan a trimis cel puțin două copii ale scrisorii, pe 1 martie, prin poștă: una la birourile Associated Press din Viena, cealaltă la un prieten din Londra. Prietenul din Londra a informat BBC World Service, care a trimis un curier să ridice scrisoarea. Aceasta a fost difuzată de serviciul românesc al BBC pe 10 martie și, în aceeași seară, un reportaj transmis din Londra de Misha Glenny conținea detalii despre o conversație telefonică cu Brucan pe tema scrisorii (mulțumiri serviciului Caris Information Service al BBC World Service pentru o copie a acestui reportaj). În aceeași seară, autorul a fost intervievat de serviciul în limba engleză al BBC cu privire la semnificația scrisorii și i s-a arătat o traducere a acesteia. Într-o presupusă declarație dată Securității pe 23 martie 1989, Brucan a afirmat că trimisese o copie a scrisorii către autor la Londra (*Dosarul Brucan*, p. 529). Nu am nici un motiv să mă îndoiesc de asta. Totuși, singurul text al scrisorii pe care l-am văzut a fost cel tradus în engleză, care mi-a fost arătat la BBC pe 10 martie. Totodată, numele corespondentului american William Pfaff a fost invocat în legătură cu transmiterea scrisorii în Occident. Iată ce spune Pfaff despre acest episod: „Am fost creditat de postul de radio Europa Liberă (și de alte surse) cu aducerea în Occident a textului scrisorii liderilor comuniști disidenți din martie 1989. Acest lucru nu este adevărat. Se pare că am oferit o diversiune utilă în acele evenimente, dar textul scrisorii a fost pur și simplu trimis prin poștă de dl Brucan către adrese din Viena și Londra, pentru a ajunge la Associated Press și BBC. După câteva zile în care BBC nu difuzase nimic, Brucan a conchis că scrisoarea nu ajunsese (de fapt, ajunsese) și a făcut o altă copie de mână, pe care a înmânat-o Ambasadei SUA, cerând să fie imediat dactilografiată pe o mașină de scris a ambasadei și ca varianta sa să fie distrusă. A fost arestat imediat după asta. Conform spuselor sale, ambasada fusese penetrată de Securitate, iar un ofițer american fusese racolat". Pfaff a mai dezvăluit că Brucan i-a arătat un proiect de reformă a Partidului Comunist Român în timpul unei vizite la București „în iarna târzie a anilor 1988–1989" (*International Herald Tribune*, 6 iun. 1991, p. 10).
91. Shafir, „Former Senior RCP Officials", p. 6.
92. *Summary of World Broadcasts, BBC Monitoring*, EE/0547 (14 mart. 1989), p. 5.
93. *Scânteia*, 14 mart. 1989, p. 3. Mircea Răceanu a fost arestat în seara zilei de 31 ianuarie, în timp ce mergea cu mașina, împreună cu soția, la o recepție organizată la Ambasada SUA din București. Ofițerii Securității l-au percheziționat și au găsit asupra lui materiale privind o reuniune a experților Tratatului de la Varșovia din 17–18 ianuarie 1989, pe versoul cărora Răceanu notase detalii despre arestarea unor jurnaliști de la *România liberă*, care pregăteau o ediție samizdat a cotidianului, precum și despre rolul jucat de Elena Ceaușescu în blocarea schimburilor culturale dintre România și SUA și despre posibila

înlocuire a lui Constantin Dăscălescu din funcția de prim-ministru; v. Mircea Răceanu, *Infern '89. Povestea unui condamnat la moarte*, ed. a II-a revăzută (Curtea Veche, București, 2009), pp. 59–60; v. și ACNSAS, Dosar penal P011564, vol. 5, Rechizitoriu, p. 3.

94. V. Biografiile personajelor-cheie.
95. Traducere de către autor a textului românesc primit de la Dinescu pe 6 ianuarie 1990.
96. V. mai jos.
97. *Libération*, 17 mart. 1989. [v. Mircea Dinescu, „Interviu acordat ziarului *Libération*", în *Moartea citește ziarul*, Cartea Românească, București, 1990, pp. 79, 84 (n. tr.)].
98. *Ibid.* [v. Mircea Dinescu, „Interviu acordat ziarului *Libération*", în *Moartea citește ziarul*, ed. cit., p. 83 (n. tr.)].
99. Discuție a autorului cu L. Demény, 14 ian. 1990.
100. Discuție a autorului cu M. Dinescu, 8 ian. 1990.
101. De exemplu, Radu Portocală, *Autopsie du coup d'état Roumain* (Calmann-Lévy, Paris, 1990), p. 31.
102. Un fragment din această scrisoare a fost publicat în Dennis Deletant, „An Island of Stalinism", *The Independent*, 28 nov. 1989, p. 25. [v. Mircea Dinescu, „Scrisoare deschisă către președintele Uniunii Scriitorilor", în *Moartea citește ziarul*, ed. cit., pp. 93–94 (n. tr.)].
103. Pentru textul integral, v. Dennis Deletant, „Crimes against the Spirit", *Index on Censorship*, nr. 8 (1989), p. 33.
104. ACNSAS, Fond D 120, vol. 2, p. 255. Îi sunt recunoscător regretatului Romulus Rusan pentru că mi-a permis să consult această notă a Securității.
105. *Întâmplări de pe strada mea* (Ion Creangă, București, 1988).
106. Arhiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității (ACNSAS), D 118, vol. 15, ff. 498r, 498v. O a doua notă a Securității, din ziua următoare, preciza că manuscrisul fusese citit la editură de Gheorghe Vasile și că ilustratoarea era Doina Botez. Nu s-a luat nici o măsură împotriva acestor persoane. Doina Mandaj a fost transferată la Editura Albatros (ACNSAS, D 10966, vol. 15). Îi sunt recunoscător regretatului Romulus Rusan pentru că mi-a arătat ambele documente.
107. ACNSAS, D 118, vol. 15, f. 498v.
108. Ana Blandiana, „The Most Famous Tomcat in Town", *Index on Censorship*, nr. 8 (1989), p. 34.
109. Pentru textul scrisorii, v. Deletant, „Crimes", p. 28.
110. Pentru acest incident, v. Anexa, scrisoarea de protest MD 1.
111. Comunicare personală.
112. C. Ștefănescu, „The Writer Aurel Dragoș Munteanu Protests against the Harassment of Writers", *RFE Research*, SR/5 (16 iun. 1989), p. 33.
113. Pentru textul integral, v. Anexa MD 2.
114. Fragmente din scrisoare au fost citate în Crisula Ștefănescu, „The Poet Mircea Dinescu Complains about Romania's Cultural Tragedy", *Radio Free Europe Research*, Romania/6 (4 aug. 1989), pp. 29–30.
115. *Report on Human Rights and Youth*, pregătit de Dumitru Mazilu, Raportor Special, și înaintat Comisiei pentru Drepturile Omului, Consiliul Economic și Social al ONU, la 10 iul. 1989, p. 3.
116. Reuters, Geneva, 30 aug. 1989.
117. Pentru textul integral, v. Anexa, scrisoarea de protest RE 1.
118. Un exemplu despre modul cum dorința de a protesta era înfrânată de teamă este oferit de o notă trimisă autorului de către poetul Marin Sorescu, din București, datată 26 octombrie 1989. Intitulată „Eminescu: motiv de îngrijorare pentru autoritățile române", aceasta spunea: „[Autoritățile] nu au permis nici

unui scriitor român să participe la conferința comemorativă organizată de Enciclopedia Italiana la Roma, la începutul lui octombrie, cu ocazia centenarului morții poetului. Zoe Dumitrescu-Bușulenga și Marin Sorescu nu au primit viză de ieșire din România. Dacă spiritul lui Eminescu ar fi avut nevoie de o astfel de viză, cu siguranță că nu i s-ar fi acordat. Poetului Marin Sorescu i s-a refuzat, de asemenea, viza de ieșire pentru a participa la o conferință a scriitorilor în Canada (tocmai când România semna un acord comercial cu Canada, țară căreia îi dădea asigurări că va respecta drepturile omului). Viața s-a redus în această țară la umilință și la lipsuri de bunuri esențiale și a devenit din ce în ce mai greu de suportat". Când poetului i s-a cerut confirmarea dorinței ca nota să fie publicată, acesta s-a răzgândit.

119. Semnatarii „scrisorii celor 18" au fost Anca Oroveanu, Anca Vasiliu, Andrei Cornea, Radu Bercea, Magdalena Ghica, Ioan Buduca, Carmen Banciu, Gheorghe Iova, Dan Ciachir, Doru Mareș, Bogdan Ghiu, Alin Teodorescu, Dan Oprescu, Mariana Marin, Angela Marinescu, Dana Arsene, Liviu Ioan Stoiciu și Stelian Tănase.
120. Geneza acestui protest constituie o axă a jurnalului său. Iar acest jurnal este una dintre „vocile", după cum notează Tănase, cărții sale *At Home There's Only Speaking in a Whisper. File and Diary Recording the Late Years of the Romanian Dictatorship*. Traducere din limba română de Sorana Corneanu (East European Monographs, Boulder, Colorado, 2007). Cealaltă este dosarul său de Securitate, datând din perioada martie 1989–decembrie 1989, la care a cerut și a obținut acces în 2001. Documente din dosar sunt plasate ca un colaj de-a lungul jurnalului pentru a permite — așa cum menționează nota ediției românești, tradusă aici, poate, confuz — „o lectură neîntreruptă a ambelor texte: dosarul și jurnalul".
121. Pentru textul integral, v. Anexa, scrisoarea de protest MD 3.
122. Pentru textul integral, v. Anexa, scrisoarea de protest AP 1.
123. Pentru textul integral, v. Anexa, scrisoarea de protest MS 1.
124. C. Ștefănescu, „Exiled Literary Critic Mircea Iorgulescu Speaks Out", *Radio Free Europe Research*, SR/8 (10 nov. 1989), p. 24.
125. M. Shafir, „Ceaușescu's Overthrow. Popular Uprising or Moscow-Guided Conspiracy?", *RFE. Report on Eastern Europe*, vol. 1, nr. 3 (19 ian. 1990), p. 15.
126. S. Brucan, *Generația irosită* (Universul & Calistrat Hogaș, București, 1992), p. 218.
127. Interviul autorului cu generalul Nicolae Militaru, 7 ian. 1995.
128. C. Ștefănescu, „The Writer Dan Petrescu Criticizes Regime in Telephone Interview with RFE", *Radio Free Europe Research*, SR/8 (10 nov. 1989), pp. 17–20.
129. D. Ionescu, „The Fourteenth RCP Congress", *RFE Research*, SR/9 (14 dec. 1989), p. 21.
130. Cassian Maria Spiridon, *Iași, 14 decembrie 1989. Începutul Revoluției Române* (Timpul, Iași, 1994).
131. László Tőkés, *With God, For the People*, povestită lui David Porter (London, 1990), pp. 65, 79.
132. Martin Rady, *Romania in Turmoil* (IB Tauris, London, 1992), p. 86.
133. Tőkés, *With God*, p. 108.
134. Rady, *Romania in Turmoil*, p. 88.
135. *Ibid.*
136. F. Tupper-Carey, „Romania", *Religion in Communist Lands*, vol. 18, nr. 2 (vară 1990), p. 181.
137. Tőkés, *With God*, pp. 147–148.
138. *Ibid.*, p. 154.
139. V. Socor, „Pastor Tőkés and the Outbreak of the Revolution in Timișoara", *RFE Research*, vol. 1, nr. 5 (2 febr. 1990), p. 24.
140. Tőkés, *With God*, pp. 162–175.
141. Rady, *Romania in Turmoil*, p. 90.

142. *Adevărul*, 21 dec. 1991, pp. 2–3.
143. Fraza originală a lui Goya era: „Somnul rațiunii naște monștri" (*„El sueño de la razón produce monstruos"*, în spaniolă – n. tr.).
144. Masă rotundă, Televiziunea Română, 30 dec. 1989.
145. Scrisorile din anexele acestui capitol au fost toate scrise în română, în 1989, și transmise autorului prin intermediul BBC, la acea vreme, sub formă de samizdat. Autorul le-a tradus în engleză, iar fragmente din ele au fost difuzate de BBC World Service înainte de răsturnarea lui Ceaușescu de pe 22 decembrie 1989. Doar fragmente din aceste scrisori au fost publicate în limba română după 1990. Autorul a publicat textele traduse de el, cu permisiunea autorilor care erau în viață la acea dată, într-un articol intitulat „Cheating the Censor. Romanian Writers under Communism", *Central Europe*, vol. 6, nr. 2 (nov. 2008), pp. 122–171.
146. Pentru o discuție despre opoziția față de regimul comunist, v. „Romania, 1945–89. Resistance, Protest and Dissent", în Kevin McDermott și Matthew Stibbe (eds), *Revolution and Resistance in Eastern Europe. Challenges to Communist Rule* (Berg, Oxford, 2006), pp. 81–99.
147. Liviu Babeș și-a dat foc în Poiana Brașov, pe 2 martie 1989, pe pârtia Bradu, ca protest împotriva regimului. A murit din cauza arsurilor.
148. Casa socrilor lui Dinescu.
149. Copie trimisă autorului prin intermediul BBC, în noiembrie 1989. [v. Mircea Dinescu, „Mamutul și literatura", în *Moartea citește ziarul*, ed. cit., pp. 101–108 (n. tr.)]
150. Trimitere la Ceaușescu și planurile sale de sistematizare a Bucureștiului.
151. Există o mănăstire cu acest nume, dar jocul de cuvinte se referă la Securitate.
152. Invocația tradițională de deschidere într-un cântec popular.
153. Festivalul național conceput și planificat de Departamentul de propagandă al Comitetului Central în 1975, menit să ofere „cadrul cel mai larg pentru intensificarea activității cultural-educative, pentru participarea maselor largi la dezvoltarea patrimoniului spiritual nou al patriei, o formă nouă de afirmare a talentului, sensibilității și geniului creator al poporului nostru". (Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 13, Meridiane, București, 1978, p. 316). Festivalul a primit numele Cântarea României. Una dintre fațetele „noii forme" a festivalului a fost desfășurarea permanentă. Timp de peste un deceniu, sub umbrela Cântarea României au fost organizate numeroase spectacole cu participare de masă; în 1985 existau 3.593.316 participanți activi în cele 153.000 de formații artistice care evoluau. Cât despre patrimoniul spiritual cultivat de aceste spectacole, acesta era umbrit de accentul pus pe libertatea națională, independență și unitate, al căror garant era Ceaușescu, în calitate de șef al statului și lider de partid.
154. Ceaușeștii.
155. Alexandru Paleologu (1919–2005), critic literar și prieten apropiat al lui Constantin Noica, a fost arestat în septembrie 1959 pentru presupuse activități antiregim și condamnat la mai mulți ani de închisoare. Procesul său este descris și analizat în Stelian Tănase, *Anatomia mistificării, 1944–1989* (Humanitas, București, 1997). A fost eliberat în iunie 1964, în urma amnistiei. A fost unul dintre puținii intelectuali care au recunoscut, după 1989, că fuseseră informatori ai Securității, în cazul lui, în perioada 1963–1984 (Cristina Petrescu, *From Robin Hood to Don Quixote*, p. 379, nota 159).
156. „Atunci când oamenii de geniu sunt pedepsiți, gloria lor crește", scria Tacit despre istoricul republican Cremutius Cordus, condamnat pentru lezmajestate, în *Anale* 4.35.
157. Trimitere la Miron Costin.

16. Represiunea, degenerarea și izolarea

1. Dennis Deletant, *Ceaușescu and the Securitate. Coercion and Dissent in Romania, 1965–89*, Hurst, London, 1995.
2. Ion Mihai Pacepa, *Moștenirea Kremlinului*, Venus, București, 1993, p. 44. Pacepa numește această direcție ca Direcția a IV-a, însă în martie 1951, conform documentelor Securității, era cunoscută drept Direcția C; denumirea de „a IV-a" a fost primită ulterior.
3. Pacepa furnizează ambele date, pp. 152–154.
4. Ion Mihai Pacepa, *Moștenirea Kremlinului*, Venus, București, 1993, p. 179.
5. *Ibid.*, p. 183.
6. Direcția de Informații Externe (DIE) a fost redenumită Direcția Generală de Informații Externe (DGIE) în martie 1978, iar în octombrie același an a devenit Centrul de Informații Externe (CIE); vezi Deletant, *Ceaușescu and the Securitate*, p. 381.
7. Ion Mihai Pacepa, *Red Horizons*, Heinemann, London, 1988. O evaluare critică a cărții este oferită într-o recenzie de Francis E. Sturwold din 27 octombrie 1988, disponibilă pe blogul lui Victor Roncea: http://roncea.ro/2017/02/22/cia- despre-aberatiile-scrise-de-pacepa. Accesat pe 14 apr. 2017.
8. Larry Watts dezbate problema la următorul link: http://larrylwatts.blogspot.com/2013/08/the-mysterious-mr-pacepa–04012013.html. Accesat pe 14 oct. 2016.
9. Comunicare prin e-mail către autor din partea lui Ion Mihai Pacepa, 4 nov. 2016, citată cu permisiunea acestuia.
10. Liviu Țăranu (ed.), *Ion Mihai Pacepa în Dosarele Securității. 1978–1980*, Consiliul Național pentru Studierea Arhivelor Securității, București, 2009, p. 36.
11. Sursă personală. Ofițerii de contrainformații, cu restricții de deplasare externă, invidiau colegii din DIE implicați în transporturi externe și montau dispozitive de supraveghere cu permisiunea lui Ceaușescu.
12. Liviu Țăranu (ed.), *Ion Mihai Pacepa în Dosarele Securității*, p. 46.
13. Sârbu conducea brigada SD a DIE, specializată în obținerea de informații tehnologice civile și militare. După fuga lui Pacepa, Sârbu a fost arestat, eliberat și transferat la Academia MAI din Băneasa. A murit într-o explozie la Voila, 20 iulie 1984 (P.M. Băcanu, „Moartea unui general", *România liberă*, 20 iulie 1990).
14. Informație personală.
15. Pacepa se referă la un interviu acordat de Joe Wippl privind fuga sa; v. http://www.news.ro/social/exclusiv-ofiterul-cia-care-a-supravegheat-fuga-lui-mihai-pacepa. Accesat 31 oct. 2016.
16. Baza Aeriană Andrews.
17. Comunicare prin e-mail către autor de la Ion Mihai Pacepa, 28 oct. 2016, citată cu permisiunea acestuia.
18. *Radio Free Europe Research*, *Romanian Situation Report / 22*, 8 sept. 1978, p. 13.
19. Matthew Nimetz a declarat că fuga lui Pacepa a fost o surpriză și pentru SUA (interviu al autorului cu Mircea Răceanu, 12 febr. 2017).
20. În acea perioadă, un cetățean trebuia să fie prezent fizic în SUA cel puțin 50% din timp.
21. Secțiunea 8 din legea adoptată de Congresul SUA la 20 iunie 1949 permitea intrarea în SUA pentru rezidență permanentă a maximum 100 de persoane pe an în interes de securitate națională (http://www.legisworks.org/congress/81/publaw–110.pdf. Accesat 31 oct. 2016).
22. Detalii despre colonelul Ryszard Kuklinski: https://www.cia.gov/news-information/featured-story-archive/2010-featured-story-archive/colonel-ryszard-kuklinski.html. Accesat 31 oct. 2016.
23. Comunicare personală de la Mircea Răceanu, citată cu permisiunea acestuia; v. și capitolul 15, nota 93.

24. Pacepa a primit cetățenia americană pe 28 iulie 1988 (v. Sorin Roșca Stănescu, Cornel Dumitrescu, *Autopsia*, Omega Ziua, București, 1999, p. 228).
25. Pacepa, *Red Horizons*, p. 425.
26. Pacepa, *Moștenirea Kremlinului*, p. 285.
27. *Scânteia*, 5 decembrie 1978. Adjunctul lui Coman, Ion Savu, a fost de asemenea înlocuit.
28. „Nicolae Pleșiță (1929–2009), parcurs profesional: de la muncitor, la general în Securitate", Berindei, Dobrincu, Goșu (eds), *Istoria comunismului din România*, Polirom, Iași, 2016, p. 52.
29. UM 0107, cunoscută anterior ca Aport Valutar Special (AVS).
30. Manuela Marin, *Originea și evoluția cultului personalității lui Nicolae Ceaușescu 1965–1989*, Altip, Alba Iulia, 2008, pp. 108–185.
31. J.F. Brown, *Surge to Freedom*, Adamantine Press, London, 1991, pp. 207–208.
32. Interviu cu lt.-col. Cornel Dohotaru, 13 august 1994.
33. Brown, *Surge to Freedom*, p. 209.
34. Cifre ale recoltelor din 1987 și 1989, raportate fals de Ceaușescu (*ibid.*)
35. UM 0620 – USLA.
36. „Blaga și Gheorghe Ardeleanu la conducerea USLA" (Deletant, *Ceaușescu and the Securitate*, p. 326).
37. Richard Cummings, *Cold War Radio*, McFarland & Company, Jefferson/London, 2010, p. 97.
38. Pacepa, *Moștenirea Kremlinului*, p. 493.
39. Comunicare personală de la Constantin Răuță, 2 decembrie 2016.
40. Tentativa CIE de asasinare a lui Răuță în SUA (comunicare de la Ion Mihai Pacepa).
41. Pacepa, *Red Horizons*, p. 163.
42. Cummings, *Cold War Radio*, p. 161; Liviu Tofan, *Șacalul Securității*, Polirom, Iași, 2013, p. 20.
43. Pacepa, *Red Horizons*, p. 164 [v. *Orizonturi roșii. Crimele, corupția și moștenirea Ceaușeștilor*, tr. Horia Gănescu și Aurel Ștefănescu, Humanitas, București, 2022, p. 220 (n. tr.)].
44. Oliver Schröm, *Im Schatten des Schakals*, Christoph Links Verlag, Berlin, 2002.
45. CIE l-a contactat pe Carlos prin fratele lui Arafat (Cummings, *Cold War Radio*, p. 97).
46. *Ibid.*, p. 28. Documente desecretizate despre armele furnizate de CIE rețelei lui Carlos.
47. S-a născut la Neu-Ulm, Germania, în 1948 și a murit la Frankfurt în 2015.
48. Documentele au fost emise de Securitate; vezi Tofan, *Șacalul Securității*, anexe 9 și 10, pp. 170–175.
49. Goma și Penescu locuiau la Paris, Orescu la Köln. Goma a considerat coletul suspect și nu l-a deschis, Penescu a fost grav rănit, iar Orescu a fost rănit ușor la picior (Tofan, *Șacalul Securității*, pp. 54–55).
50. Descriere detaliată a atentatului și implicării Securității: Richard Cummings, *Cold War Radio*, pp. 92–170; *Radio Free Europe*, Radio Liberty Archive, 9 febr. 1996. http://www.rferl.org/a/1080043.html. Accesat 16 oct. 2016.
51. Procurorul german Detlev Mehlis menționează această declarație în aprilie 1997; citat de Tofan, *Șacalul Securității*, p. 120.
52. Matei Pavel Haiducou, *J'ai refusé de tuer*, Plon, Paris, 1984.
53. R. de Fleurs, „Are there Problems in the Secret Service?", *Radio Free Europe Research*, vol. 10, nr. 9, Romania SR/4 (22 febr. 1985), p. 25.
54. *Ibid.*
55. Pleșiță a avut o carieră de securist și a urcat în partid, culminând cu funcții importante în anii 1970.

56. Cinci persoane au fost asociate cu atentatul de la Europa Liberă, fără dovezi directe (Laurențiu Mihu, „Ei sunt teroriștii de la Europa Liberă", *Evenimentul zilei*, 28 noiembrie 2007).
57. *Ibid.* Decretul secret nr. 408 din 26 decembrie 1985 stipula ca șefii de protocol din ministere să fie ofițeri activi ai Securității.
58. Gheorghe Ursu, *Europa mea*, Dacia, Cluj-Napoca, 1991, p. 356.
59. Dimitrie Lăcătuș, relatare despre procesul Gheorghe Ursu, http://www.contributors.ro. Accesat pe 11 mai 2017.
60. Cristina Petrescu, analiză comparativă a experiențelor Hertei Müller în „Eine Zeugin gegen die Securitate; Herta Müller", în Joachim von Puttkamer, Ștefan Sienerth și Ulrich A. Wien (eds), *Die Securitate in Siebenbürgen*, Böhlau Verlag, Köln-Weimar-Viena, 2014, pp. 342–373.
61. Textul expunerii Nobel a Hertei Müller: http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/literature/laureates/2009/muller-lecture_en.html. Accesat pe 13 oct. 2016.
62. Katherine Verdery, *Secrets and Truths. Ethnography in the Archive of Romania's Secret Police*, Central European University Press, Budapesta–New York, 2014, p. 162.
63. E. Behr, *Kiss the Hand You Cannot Bite. The Rise and Fall of the Ceaușescus*, Hamish Hamilton, London, 1991, pp. 220–221.
64. M. Shafir, „Preparing for the Future by Revising the Past", *Radio Free Europe. Report on Eastern Europe*, vol. 1, nr. 41 (12 octombrie 1990), p. 32, nota 10.
65. *Cuvântul*, nr. 5, 28 februarie 1990.
66. Deletant, *Ceaușescu and the Securitate*, pp. 343–348; v. și Adam Burakowski, *Dictatura lui Nicolae Ceaușescu, 1965–1989. Geniul Carpaților*, Polirom, Iași, 2011, pp. 293–294.
67. Nicolae Radu, „Nicolae Radu", *NU*, nr. 13, 1990.
68. *NU*, nr. 20, 4–11 august 1990.
69. Vlad, spre deosebire de Postelnicu, a fost ofițer de carieră în Securitate, avansând constant până la gradul de general-colonel, dobândit în 1984.
70. Silviu Brucan, *Generația irosită*, Universul/Calistrat Hogaș, București, 1992, p. 232.
71. „Adevărul, numai adevărul", *Adevărul*, 23 aug. 1990, p. 3.
72. UM 0107 era unitatea militară la care era repartizată activitatea de transport valutar special.
73. Activitatea Comisiei guvernamentale pentru recuperarea fondurilor deturnate din patrimoniul statului", *NU*, nr. 86, 2–9 sept. 1992.
74. „The Ceaușescu Brothers Sold Secrets to the US", *Daily Telegraph*, 7 mai 1990, citând *The Washington Post*, 6 mai 1990.
75. *Evenimentul zilei*, 4 sept. 1992, p. 3.
76. L. Turcu, „Cum pot fi găsite conturile lui Ceaușescu", *Evenimentul zilei*, 8 sept. 1992.
77. Gail Kligman, *The Politics of Duplicity. Controlling Reproduction in Ceaușescu's Romania*, University of California Press, Berkeley, 1998.
78. Transcrierea ședinței Biroului Permanent al CPEx din 13 ianuarie 1975, în Mihnea Berindei, Dorin Dobrincu, Armand Goșu (eds), *Istoria comunismului din România*, vol. III, Polirom, Iași, 2016, doc. 71, pp. 458–462.
79. David Aspinall (D. Deletant), „Romania. Queues and Personality Cults", *Soviet Analyst*, vol. 13 (10 mai 1984), p. 4.
80. P. Stephenson *et al.*, „The Public Health Consequences of Restricted Abortion–Lessons from Romania", *American Journal of Public Health*, vol. 82 (oct. 1992), pp. 1328–1331.
81. *Orizont*, 6 ian. 1984.
82. *Scânteia*, 4 mart. 1988.
83. David Aspinall, „Romania. Queues and Personality Cults", pp. 4–5.

84. M. Cavalcanti, „Totalitarian States and their Influence on City-Form. The Case of Bucharest", *Journal of Architectural and Planning Research*, vol. 9, nr. 4 (iarna 1992), p. 278.
85. *Ibid.*
86. E. Behr, *Kiss the Hand You Cannot Bite*, p. 194.
87. J. Sweeney, *The Life and Evil Times of Nicolae Ceaușescu*, Hutchinson, London, 1991, pp. 169–170.
88. D.C. Giurescu, *The Razing of Romania's Past*, US/ICOMOS, Washington DC, 1989, p. 42 [v. D.C. Giurescu, *Distrugerea trecutului României*, Museion, 1998 (n. tr.)].
89. Giurescu, *The Razing*, p. 44.
90. *Ibid.*, p. 50.
91. *Ibid.*, p. 62.
92. D. Ionescu, „More Protests Against Demolition in Bucharest", *RFE Research*, vol. 11, nr. 41 (10 octombrie 1986), pp. 35–36.
93. Giurescu, *The Razing*, p. 52.
94. *Ibid.*, p. 65.
95. Discurs publicat în *The Times*, 28 aprilie 1989, despre demolarea satelor în România.
96. A. Gavrilescu, „Otopeni. Agonia unui oraș rămas sat", *Adevărul*, 1 august 1991, p. 1.
97. Joan Loraine, *Operation Ursoaia. Porlock's Village in Romania*, tipărită privat, 1990.
98. Exemplu emoționant de solidaritate: Ion Bouros, scrisoare către sătenii din Porlock, citată cu permisiunea autoarei.
99. Larry L. Watts, *With Friends Like These. The Soviet Bloc's Clandestine War against Romania*, RAO, București, 2010 și *Extorting Peace. Romania and the End of the Cold War, 1978–1989*, RAO, București, 2013 [v. Larry L. Watts, *Ferește-mă, Doamne, de prieteni. Războiul clandestin al Blocului Sovietic cu România*, RAO, București, 2012; Larry L. Watts, *Cei dintâi vor fi cei din urmă. România și sfârșitul Războiului Rece*, RAO, București, 2013 (n. tr.)].
100. Dennis Deletant și Mihail E. Ionescu (eds), *Romania and the Warsaw Pact, 1955–1989*, Politeia-SNSPA, București, 2004, pp. 271–276.
101. Mircea Munteanu, *The Beginning of the End for Détente. The Warsaw Pact Political Consultative Committee*, e-dossier nr. 24, Cold War International History Project, 2011. https://www.wilsoncenter.org/publication/the-beginning-the-end-for-detente-the-warsaw-pact-political-consultative-committee.
102. Munteanu, *The Beginning*.
103. *Ibid.*, p. 305.
104. *Ibid.*, p. 315.
105. Dumitru Preda și Mihai Retegan, *1989. Principiul dominoului*, Editura Fundației Culturale Române, București, 2000, p. 16.
106. Deletant și Ionescu, *Romania and the Warsaw Pact*, pp. 332–334 [v. ANIC, fond CC al PCR – Cancelarie, dosar nr. 101/1981 (n. tr.)].
107. Simon Gheorghiu, *Independență versus reformă. România în contextul relațiilor sovieto-americane în perioada „perestroika" (1985–1989)*, Istros, Brăila, 2015, pp. 145–222.
108. Michael Shafir, „From Sofia to Beijing. Reactions to the 19th Soviet Party Conference", *Radio Free Europe Research, Background Report*, nr. 133 (13 iul. 1988), pp. 1–5 [5] [v. *Scânteia*, 16 octombrie 1986, p. 3 (n. tr.)].
109. Associated Press News Archive, http://www.apnewsarchive.com/1986/Romanian-Fails-to-Win-Unilateral-Disarmament-Pledge.
110. Vizita lui Gorbaciov a avut loc între 25 și 27 mai.
111. Deletant și Ionescu, *Romania and the Warsaw Pact*, pp. 349–350.

112. Michael Shafir, „From Sofia to Beijing. Reactions to the 19th Soviet Party Conference", *Radio Free Europe Research, Background Report*, nr. 133 (13 iul. 1988), pp. 1–5 [5].
113. Memorandum către Aleksandr Iakovlev de la Comisia Bogomolov", febr. 1989, http://digitalarchive.wilsoncenter.org/document/112484.
114. Deletant și Ionescu, *Romania and the Warsaw Pact*, p. 394.
115. Mircea Munteanu, „The Last Days of a Dictator", *Cold War International History Project Bulletin*, nr. 12/13 (toamnă/iarnă 2001), pp. 215–217 [217].
116. Convorbire între Ceslav Ciobanu și autor, Paris, 4 dec. 2009.
117. Preda și Retegan, *1989. Principiul dominoului*, p. 26.
118. Larry Watts, *Cei dintâi vor fi cei din urmă. România și sfârșitul Războiului Rece*, tr. Adriana Bădescu, RAO, București, 2013, p. 652.
119. Preda și Retegan, *1989. Principiul dominoului*, pp. 164–165.
120. *Ibid.*, p. 170 (traducere în engleză a autorului).
121. *Ibid.*, p. 167.
122. *Ibid.*, p. 171.
123. Dezbaterea dintre Larry Watts și Mark Kramer despre poziția României față de intervenția militară în Polonia, https://www.wilsoncenter.org/publication/continuing-debate-ceausescu.
124. Stefan Karner, Mark Kramer, Peter Ruggenthaler și Manfred Wilke (eds), *Der Kreml und die Wende 1989*, StudienVerlag, Innsbruck–Viena–Bolzano, 2014, docs. 71–72.
125. Jurnalul ambasadorului sovietic Evgheni Mihailovici Tiajelnikov în Stefan Karner și colab., *Konec epohi*, Rosspen, Moscova, 2015.
126. Rezoluția Biroului Politic al CC al PCUS nr. 132 privind apelul lui Ceaușescu, 21 august 1989, Digital Archive, Wilson Center.
127. Larry Watts, „The Eve of the Romanian Revolution", https://www.academia.edu/22363045.
128. RGANI, fond 3, opis 103, delo 183, S 43–47.
129. „Minutes of conversation of A. Iakovlev with the Romanian ambassador to Moscow, Ion Bucur", 2 oct. 1989.
130. Michael Shafir, „Highlights of the 14th Party Congress", *RFE Research. Romanian Situation Report / 9* (14 dec. 1989), p. 30.
131. *Ibid.*
132. Shafir, „Highlights", p. 31; v. și documentul de la ședința CPEx din 13 nov. 1989.
133. Mircea Munteanu, „The Last Days of a Dictator", *Cold War International History Project Bulletin*, nr. 12/13 (toamnă/iarnă 2001), pp. 217–225 [217].
134. Discursul lui Ceaușescu la deschiderea celui de-al XIV-lea Congres al PCR, 20 nov. 1989.
135. Svetlana Savranskaya, Thomas Blanton și Vladislav Zubok (ed.), *Masterpieces of History. The Peaceful End of the Cold War in Europe, 1989*, Central European University Press, Budapesta–New York, 2010, p. 662.
136. *Ibid.*, pp. 663–665.
137. Telegramă de la Ambasada României la Moscova către Ministerul Afacerilor Externe, 21 dec. 1989, http://digitalarchive.wilsoncenter.org/document/111564.
138. Savranskaya, Blanton și Zubok, *Masterpieces of History*, p. 663.
139. Comentariul lui Thomas Blanton despre convorbirea dintre ambasadorul Jack Matlock și Aboimov; v. *Masterpieces of History*, pp. 661–662.
140. Savranskaya, Blanton și Zubok, *Masterpieces of History*, p. 662.
141. *Ibid.*
142. RGANI, fond 3, opis 103, delo 192, ll.43 (nedatat).
143. RGANI, fond 3, opis 103, delo 192, S 24.
144. Mesaj de felicitare din partea conducerii sovietice pentru numirea lui Petre Roman ca prim-ministru al României.

17. Revoluția

1. V. capitolul 15.
2. Peter Siani-Davies, *The Romanian Revolution of December 1989* (Cornell University Press, Ithaca și London, 2005), pp. 61–62 [v. Peter Siani-Davies, *Revoluția Română din Decembrie 1989*, Humanitas, București, 2006 (n. tr.)]. Studiul lui Siani-Davies este cea mai amplă și echilibrată relatare a revoluției cunoscută de autor.
3. Dinu Săraru în dialog cu Victor Atanasie Stănculescu, *Generalul Revoluției cu piciorul în ghips* (RAO, București, 2005), p. 104.
4. Sergiu Nicolaescu, *Revoluția, începutul adevărului. Un raport personal* (Topaz, București, 1995), p. 277.
5. Citat din stenograma ședinței Biroului Politic, publicată de Mihnea Berindei, „20 de ani de la revoluție. Ceaușescu, decembrie 1989", *Revista 22*, 22 dec. 2009 (traducere în engleză a autorului).
6. Citat din Peter Siani-Davies, *The Romanian Revolution*, pp. 64–65.
7. Stănculescu și Chițac au fost deferiți justiției în ianuarie 1998 pentru „instigare la omor" în legătură cu evenimentele de la Timișoara, unde ocupau funcțiile de prim-adjunct al ministrului apărării, respectiv comandant al armei chimice și al garnizoanei București. Pe 15 iulie 1999, Curtea Supremă din România i-a condamnat pe amândoi la 15 ani de închisoare pentru uciderea a 72 de persoane și rănirea altor 253 în timpul revoltei din 17–18 decembrie 1989. Sentințele au fost menținute de o instanță superioară pe 25 februarie 2000, dar aplicarea lor a fost amânată de noi apeluri. În cele din urmă, Curtea Supremă a reconfirmat sentințele pe 15 octombrie 2008. Chițac a murit de insuficiență cardiacă pe 1 noiembrie 2010. Stănculescu a fost eliberat pe 20 mai 2014 și a murit pe 19 iunie 2016. Gușă a murit în 1994, iar Coman (1926–2016) a fost condamnat pe 9 decembrie 1991 la 25 de ani de închisoare pentru acțiunile de la Timișoara. Pedeapsa i-a fost redusă în 1997 la 20 de ani, iar pe 11 decembrie 2000, președintele Emil Constantinescu l-a grațiat. Coman a executat efectiv puțin peste trei ani (începând cu 1997).
8. Siani-Davies, *The Romanian Revolution*, p. 68.
9. *Ibid.*, p. 69.
10. Filip Teodorescu, *Un risc asumat* (Viitorul Românesc, București, 1992), pp. 294–299.
11. Miodrag Milin, *Timișoara. 15–21 decembrie '89* (Timișoara, 1990), pp. 117–118.
12. *Ibid.*, pp. 124–125.
13. Constantin Dăscălescu (1923–2003). Strungar de meserie, a părăsit școala la 16 ani. A aderat la Partidul Comunist în 1945 și a studiat la diverse școli de partid între 1949 și 1962. Din 1968 până în 1975 a fost prim-secretar al județului Galați, devenind membru al Biroului Permanent al CPEx în 1979. A fost numit prim-ministru în 1982; v. Mihnea Berindei, Dorin Dobrincu și Armand Goșu (eds), *Istoria comunismului din România*, vol. III, *Documente Nicolae Ceaușescu (1972–1975)* (Polirom, Iași, 2016), p. 186, nota 1.
14. Teodorescu, *Un risc asumat*, p. 106.
15. Titus Suciu, *Reportaj cu sufletul la gură. Traseele revoluției* (Facla, Timișoara, 1990), p. 274.
16. Milin, *Timișoara*, pp. 170–171.
17. Siani-Davies, *The Romanian Revolution*, p. 77.
18. *Ibid.*, pp. 78–79.
19. Un articol publicat în ziarul *Ziua* susținea că procurorul militar din Cluj-Napoca, Tit-Liviu Domșa, pregătise, în martie 1990, terenul pentru anchetarea mai multor ofițeri ai armatei, dar a renunțat după ce comandanții locali ar fi amenințat că vor ocupa centrul orașului Cluj-Napoca cu vehicule blindate dacă ar fi fost formulate acuzații (Foreign Broadcast Information Service – în continuare

FBIS – EEU–98–071, „Romania: Army chief accused of involvement in 1989 «massacre»", 12 mart. 1998). Abia în 1997 s-a luat decizia redeschiderii dosarelor de la Cluj-Napoca, iar Gheorghe Surdescu a fost numit procuror. Rolul armatei la Cluj-Napoca era o chestiune deosebit de sensibilă, întrucât numele generalului Constantin Degeratu, la acea vreme șef al Marelui Stat-Major, era asociat cu evenimentele. Degeratu fusese colonel în Armata a IV-a, în acel oraș, în decembrie 1989, și se presupunea că ar fi transmis ordine de la generalul Ilie Ceaușescu, fratele lui Nicolae, pentru reprimarea manifestațiilor din Cluj-Napoca. Degeratu a respins categoric aceste acuzații într-un interviu acordat cotidianului *Adevărul* în aprilie 1998. În apărarea lui, a afirmat că, în calitate de ofițer în secția operațională a Armatei a IV-a, responsabil cu cercetarea și analiza, avea doar atribuții de elaborare a planurilor de apărare regională, dar acuzatorii săi au susținut că aceste sarcini includeau și tacticile aplicate de armată în reprimarea demonstrațiilor de la Cluj-Napoca.

Un element suplimentar a fost adus de Constantin Darna, șeful UM 0215, care i-a luat apărarea lui Degeratu. El a dezvăluit că acuzațiile fuseseră fabricate de ofițeri ai UM 0215 din Cluj-Napoca, mulți dintre aceștia fiind, probabil, foști ofițeri de securitate; chiar Darna a declarat că până la 50% dintre ofițerii UM 0215 din județe proveneau din această sursă (FBIS-EEU–98–153, „Romania: Officer admits plot to discredit chief of staff", 2 iun. 1998). Intervenția lui Darna, împreună cu anunțul făcut cu câteva zile înainte, că procurorul militar a decis să formuleze acuzații împotriva a șase persoane care dețineau funcții-cheie în Partidul Comunist și în armată la Cluj-Napoca, în decembrie 1989, a mutat atenția de la Degeratu. Erau vizați: Ioachim Moga, fost prim-secretar al Comitetului Județean de Partid Cluj, Nicolae Constantin, fost membru al Comitetului Politic Executiv, generalul Iulian Topliceanu, fost comandant al Armatei a IV-a, colonelul Valeriu Burdea, fost comandant al unității militare 01215 din Florești, locotenent-colonelul Laurențiu Cocan, fost comandant de divizie al aceleiași unități, și maiorul Ilie Dicu, fost comandant de companie al unității 01278 Someșeni. Potrivit rechizitoriului, primii doi inculpați au ordonat reprimarea protestelor pașnice anti-Ceaușescu, iar armata, executând acest ordin, a recurs la un nivel de forță complet nejustificat, la ordinele directe ale lui Burdea, Cocan și Dicu. În consecință, 26 de persoane au fost ucise și alte 52 rănite (FBIS-EEU–98–141, „Romania: Former Cluj Party, Military heads charged for '89 role", 21 mai 1998). Acuzațiile formulate împotriva ofițerilor armatei au fost considerate prescriptibile, însă Moga (n. 14 mart. 1926) a fost condamnat pe 23 mai 2005 pentru două capete de acuzare de omor, la pedepse de opt și cinci ani de închisoare, care urmau a fi executate concomitent. Avocații săi au obținut o amânare a încarcerării pe motive medicale, iar Moga a murit de afecțiuni cardiace pe 2 decembrie 2007 într-un spital din Cluj-Napoca.

20. Povestea se bazează pe relatarea lui Paul Abrudan, *Sibiul în revoluția din decembrie 1989* (Casa Armatei, Sibiu, 1990), pp. 24–27.
21. Siani-Davies, *The Romanian Revolution*, p. 84.
22. Am fost prezent și am tradus aceste interviuri pentru documentarul *Panorama*, BBC, transmis pe 8 ianuarie 1990.
23. Pentru detalii despre Nica, v. Siani-Davies, *The Romanian Revolution*, pp. 85, nota 99.
24. Pentru detalii v. Siani-Davies, *The Romanian Revolution*, pp. 86–87.
25. Protecția personală a lui Ceaușescu și a soției lui era responsabilitatea Direcției a V-a a Securității.
26. Interviu cu Vasile Malutan, 5 ian. 1990. Gen.-lt. Victor Atanasie Stănculescu a confirmat, într-un interviu din 6 ian. 1990, că a emis aceste ordine. Ambele interviuri au fost difuzate în documentarul BBC „Panorama", 8 ian. 1990.

27. Siani-Davies scrie că „celălalt bodyguard se pierduse deja pe drum" (*The Romanian Revolution*, p. 95). Potrivit lui Gelu Voican Voiculescu, Ceaușescu voia să ajungă la Voinești, unde exista un emițător național sub comanda unei rude îndepărtate a Elenei Ceaușescu (interviu acordat lui Radu Moraru, *Naşul*, B1TV, 27 iun. 2008).
28. Interviu BBC cu Nicolae Petrișor, 3 ian. 1990 (pentru documentarul „Panorama", difuzat pe 8 ian. 1990).
29. Potrivit unei relatări citate de Siani-Davies, o mașină din flota prezidențială a însoțit vehiculul Miliției până la Târgoviște, dar s-a separat ulterior (*The Romanian Revolution*, p. 96).
30. Interviu cu gen.-lt. Stănculescu, 6 ian. 1990.
31. Siani-Davies, *The Romanian Revolution*, p. 104.
32. *Ibid.*
33. Interviu cu Mircea Dinescu, 8 ian. 1990.
34. Unul dintre primele articole în care a fost menționat zvonul a apărut în *Der Spiegel* în nov. 1986; v. Peter Siani-Davies, *The Romanian Revolution*, p. 107, nota 40. Pentru biografia lui Iliescu, v. secțiunea Biografiile personajelor-cheie.
35. Numele celor 39 de membri ai CFSN sunt enumerate în Peter Siani-Davies, *The Romanian Revolution*, p. 116, nota 61.
36. Brucan a afirmat că Apostol colaborase cu Securitatea după arestare, dar nu a oferit explicații privind excluderea lui Răceanu; interviu al autorului cu Brucan, 8 ian. 1990.
37. Această informație i-a fost confirmată autorului de Brucan (interviu, 8 ian. 1990). Potrivit lui Stănculescu, decizia a fost luată în noaptea de 23/24 dec.; v. relatarea acestuia mai jos.
38. V. mai jos pentru detalii.
39. Popa s-a sinucis pe 1 martie 1990; v. Richard Hall, „Rewriting the Revolution. Authoritarian Regime-State Relations and the Triumphs of Securitate Revisionism in Post-Ceaușescu Romania", teză de doctorat, Indiana University, 1997, pp. 343–344.
40. *Evenimentul zilei*, 6 iul. 1993, p. 3. Detaliile pentru 17–21 decembrie sunt preluate din raportul lui Iordache.
41. Alegerea numelui era semnificativă: Radu a fost susținut de turci atunci când l-a alungat pe Vlad Țepeș, favoritul lui Ceaușescu, de pe tronul Țării Românești în 1462.
42. Există o discrepanță evidentă: dacă vestea despre sinuciderea lui Milea a fost făcută publică abia la 11.00, este imposibil ca trupele să fi fost retrase în cazărmi deja la 11.03!
43. *Evenimentul zilei*, 16 iun. 1993, p. 3 și 5 iul. 1993, p. 3.
44. Ion Itu, „Armata trage în propriul minister", *Tinerama*, nr. 110 (8–14 ian. 1993), p. 5.
45. *Ibid.*
46. Lt.-col. Trosca, cpt. Eugen Cotună, plt.-adj. șef Ion Muicaru, plt.-adj. Emil Oprea și serg.-maj. Teodor Neagoe, Ion Costache și Constantin Surpățeanu.
47. Întrebat despre moartea acestuia, Militaru a declarat: „Gheorghe Ardeleanu și Iulian Vlad sunt singurii care puteau să dea un răspuns la tot ceea ce s-a întâmplat în decembrie 1989. Îmi pare rău că, odată cu dispariția lui Ardeleanu, s-au înmormântat și foarte multe răspunsuri. Cineva probabil a urmărit acest lucru, pentru că vreodată col. Ardeleanu ar fi putut să vorbească". (*Evenimentul zilei*, 17 iun. 1993).
48. Iulian Vlad (23 febr. 1931–30 sept. 2017) a fost ofițer de carieră în Securitate. A fost șef al pregătirii în Securitate în anii 1950 și ministru secretar de stat la Ministerul de Interne și șef al Securității din 3 oct. 1987; v. Mihnea Berindei,

Dorin Dobrincu și Armand Goșu (eds), *Istoria comunismului din România*, vol. III, *Documente Nicolae Ceaușescu (1972–1975)*, Polirom, Iași, 2016, p. 53, nota 18.

49. Radio București, 23 dec. 1989, ora 16.35.
50. Silviu Brucan, *Generația irosită*, Universul & Calistrat Hogaș, București, 1992, pp. 224–225.
51. M. Shafir, „The Revolution. An Initial Assessment", *Radio Free Europe. Report on Eastern Europe*, vol. 1, nr. 4 (26 ian. 1990), p. 40.
52. Ambasadorul nu era acasă la acel moment; soția și cele trei fiice ale sale s-au ascuns în pivniță și au supraviețuit, dar au fost profund traumatizate. Ambasadorul a fost retras ulterior la Sofia.
53. Richard A. Hall a demonstrat că membri ai Securității au folosit în timpul Revoluției gloanțe dum-dum, interzise prin convenții internaționale; v. articolele din *22*, dec. 1996, și seria de rapoarte RFE/RL din 2002.
54. Dennis Deletant, „Revisiting the 1989 Romanian Revolution. Some Personal Reflections", *Archiva Moldaviae*, vol. IV, Iași, 2014, pp. 227–252 [p.230].
55. Silviu Brucan, *The Wasted Generation*, Westview, Boulder, Colorado, 1993, p. 185.
56. Shafir, „The Revolution", p. 37, nota 35.
57. Contextul acestei întâlniri este prezentat în Deletant, „Revisiting the 1989 Romanian Revolution", pp. 227–252. Gen. Stănculescu i-a acordat ulterior autorului mai multe interviuri (1991–1995).
58. Milea s-a sinucis în dimineața respectivă.
59. Manea Mănescu (1916–2009) era cumnat al lui Ceaușescu și făcea parte din cercul său apropiat.
60. Prin acțiunile sale, Stănculescu putea pretinde fie că îl ajută pe Ceaușescu să fugă, fie că îl scoate din sediu pentru a înlesni căderea sa.
61. Dinu Săraru, *Generalul Revoluției*, RAO, București, 2005, p. 45.
62. Pe terenul echipei de fotbal a armatei, Steaua.
63. Kemenici fusese avertizat că un comando ar putea veni cu elicopterul pentru a-l salva pe Ceaușescu, de aceea Stănculescu i-a spus că se va identifica cu o „eșarfă galbenă".
64. Dinu Săraru, *Generalul Revoluției*, RAO, București, 2005, p. 62.
65. Gelu Voican Voiculescu (n. 1941) era inginer; potrivit biografiei oficiale, a fost arestat în iulie 1985 pentru „posesia de propagandă antiregim". A fost contactat de Kemenici pentru a fi escortat înapoi la București, dar a refuzat, temându-se că tribunalul ar putea fi capturat.
66. Dinu Săraru, *Generalul Revoluției*, RAO, București, 2005, p. 65.
67. Versiune prescurtată a interviurilor lui Stănculescu cu autorul, precum și a celui publicat în Dinu Săraru, *Generalul Revoluției*, RAO, București, 2005, pp. 66–96.
68. Componența Securității la 22 decembrie 1989 este prezentată în Anexa 10.
69. Din cei 1.104 morți, 543 au fost uciși la București; în toată țara, 162 au murit înainte de 22 decembrie, iar 942 după această dată. 3.352 de persoane au fost rănite, dintre care 1.879 la București; în toată România, 1.107 au fost răniți înainte de 22 decembrie și 2.245 după aceea. În rândul armatei au fost 260 de morți și 545 de răniți, iar în rândul Securității și Miliției 65 de morți și 73 de răniți (Ruxandra Cesereanu, *Decembrie '89. Deconstrucția unei revoluții*, Polirom, Iași, 2004, p. 61).
70. Dennis Deletant, *Communist Terror in Romania. Gheorghiu-Dej and the Police State, 1948–1965*, Hurst and Co., London, 1999, p. 392. [v. Dennis Deletant, *Teroarea comunistă în România. Gheorghiu-Dej și statul polițienesc, 1948–1965, tr. Lucian Leuștean, Polirom, Iași, 2001 (n. tr.)*].
71. Walter Bacon, „Romanian Secret Police", în J.R. Adelman (ed.), *Terror and Communist Politics. The Role of the Secret Police in Communist States*, Westview, Boulder, Colorado & London, 1984, p. 135.

72. Silviu Brucan, *Generația irosită*, Universul & Calistrat Hogaș, București, 1992, p. 198.
73. *Cuvântul*, 18–24 aug. 1992. Într-o conversație cu autorul (16 aug. 1993), dr. Măgureanu i-a spus că, în opinia sa, aproximativ 170.000 din această cifră erau activi în momentul Revoluției.
74. *Ibid.*
75. *Ibid.*
76. Director a fost numit Virgil Măgureanu. Provenind dintr-un mediu modest, detaliile carierei lui, publicate în 1992, oferă o perspectivă asupra mecanismelor Securității. Născut Virgil Asztalos în martie 1941 în județul Satu Mare (aflat sub ocupație maghiară la acea vreme), a urmat școala într-un liceu de ucenici textiliști, unde a fost numit secretar UTC. În 1964 a fost admis la Facultatea de Filozofie a Universității din București, absolvind în 1969. A devenit lector la Academia de Partid „Ștefan Gheorghiu", iar în 1971 a fost recrutat în DIE ca ofițer sub acoperire, cu gradul de căpitan și numele conspirativ Mihai Mihăilă. După o perioadă în rezervă, a revenit la academie, păstrându-și statutul conspirativ. În 1989 a fost trimis la Focșani. După Revoluție, a fost numit membru în tribunalul care l-a judecat pe Ceaușescu (v. *Tinerama*, nr. 70, 27 mart.–2 apr. 1992 și discuția de la *Realitatea TV*, 21 aug. 2008).
77. *Punct de vedere preliminar al Serviciului Român de Informații privind evenimentele din decembrie 1989*, SRI, București, 1993, p. 3.
78. *Ibid.*
79. *Punct de vedere preliminar*, p. 8.
80. *Ibid.*, p. 20.
81. *Ibid.*, p. 22.
82. Vezi blogul lui Marius Mioc, „Răstălmăcirile lui Larry Watts și răstălmăcirile altora despre Larry Watts", 24 ian. 2013, https://mariusmioc.wordpress.com; v. și Richard Andrew Hall, „All the «Soviet Tourists», where do they all come from?", *The Archive of the Romanian Revolution of December 1989*, https://romanianrevolutionofdecember1989.com/.
83. *Punct de vedere preliminar*, p. 23.
84. Timothy Garton-Ash, „Conclusions", în Sorin Antohi și Vladimir Tismăneanu (eds), *Between Past and Future. The Revolutions of 1989 and their Aftermath*, Central European University Press, Budapest, 2000, p. 395.
85. Ruxandra Cesereanu, *Decembrie '89. Deconstrucția unei revoluții*, Polirom, Iași, 2009.
86. Bogdan Murgescu, „Reprezentarea Revoluției din 1989. Câteva considerații", în *Revoluția Română din decembrie 1989. Istorie și memorie*, Polirom, Iași, 2007, pp. 11, 105.
87. Vladimir Tismăneanu, Dorin Dobrincu și Cristian Vasile (eds), *Comisia Prezidențială pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România. Raport Final*, Humanitas, București, 2007, p. 454.
88. Peter Siani-Davies, „Romanian Revolution or Coup d'état? A Theoretical View of the Events of December 1989", *Communist and Post-Communist Studies*, vol. 29, nr. 4 (1996), pp. 453–465 (p. 457).
89. *Ibid.*
90. *Ibid.*, p. 458. Analiza contradicției formează subiectul lucrării lui Jolan Bogdan, *Performative Contradiction and the Romanian Revolution*, Rowman and Littlefield International, Lanham, Maryland, 2017.
91. Siani-Davies, „Romanian Revolution or Coup d'état?", p. 459.
92. *Ibid.*

18. Epilog

1. Pentru o analiză incisivă a celor șase luni care au urmat Revoluției, vezi William McPherson, „In Romania", *Granta*, vol. 33 (ian. 1991), pp. 9–58.
2. Plutarh îl face pe Anacarsis să râdă de Solon Legiuitorul pentru că „își imagina că necinstea și lăcomia compatrioților săi ar putea fi ținute în frâu de legi scrise, care erau precum pânzele de păianjen: ele prindeau, e drept, pe cei slabi și săraci, dar erau ușor de rupt de către cei puternici și bogați". Plutarh, *Viețile marilor greci și romani*, tr. în engleză Dryden 66, 1952.
3. J.F. Brown, *Surge to Freedom. The End of Communist Rule in Eastern Europe* (Adamantine Press, London, 1991), p. 220.
4. O tratare mai amplă a parcursului către o cultură a democrației în România actuală se găsește în articolul meu „Romania's Commitment to the Rule of Law?", în Lavinia Stan și Diane Vancea (eds), *Post-Communist Romania at Twenty-Five. Linking, Past, Present and Future* (Lexington Books, Lanham, Boulder, New York, London, 2016), pp. 219–240.
5. *Evenimentul zilei*, 6 oct. 2016.
6. Dragoș Petrescu, „«Rebellious» vs. «Non-Rebellious» Nations. British Perceptions of Romanian Anti-Communist Dissidence in the 1980s", în *Romania and Britain. Relations and Perspectives from 1930 to the Present*, lucrările Simpozionului britanico-român, New Europe College, București, coord. Dennis Deletant, Anca Oroveanu, British Council, România, 2005, p. 163.
7. Bogdan Murgescu, *România și Europa. Acumularea decalajelor economice (1500–2010)* (Polirom, Iași, 2010), pp. 466–467.
8. Murgescu, *România și Europa*, p. 466, nota 3.
9. „Activitatea Comisiei guvernamentale pentru recuperarea fondurilor deturnate din patrimoniul statului", *NU*, 86 (2–9 sept. 1992).
10. *Evenimentul zilei*, 4 sept. 1992, p. 3. Liviu Turcu, „Cum pot fi găsite conturile lui Ceaușescu", *Evenimentul zilei*, 8 sept. 1992.
11. http://aleximreh.wordpress.com/2011/02/05/crescent-dan-voiculescu-autorii-loviturii-de-stat-l-au-asasinat-pe-ceausescu-pentru-a-deturna-averea-diavolului-in-stil-mafiot/. Accesat pe 6 febr. 2011. V. și Dan Badea, *Evenimentul zilei*, 28 mai 1998.
12. http://aleximreh.wordpress.com/2011/02/05/crescent-dan-voiculescu-autorii-loviturii-de-stat-l-au-asasinat-pe-ceausescu-pentru-a-deturna-averea-diavolului-in-stil-mafiot/. Accesat pe 6 febr. 2011.
13. Bogdan Murgescu, *România și Europa*, p. 467.
14. http://www.inblickosteuropa.se/?p=/2articles/12/marinescu.html. Accesat pe 7 dec. 2014.
15. CEPA, *Romania's „Tipping Point". Advancing the Rule of Law, Governance and Public Leadership. Findings of the U.S.-Romania Initiative Working Group* (CEPA, Washington, DC), iul. 2014, p. 10.
16. Îi mulțumesc ambasadorului Gitenstein pentru că mi-a transmis o copie a discursului său.
17. https://ro.usembassy.gov/category/press-releases/?_ga=1.111403716.1301586139.1472573002. Accesat pe 3 febr. 2017. Pe 3 februarie 2017, senatorul american John McCain, reprezentant al statului Arizona și președintele Comitetului pentru Servicii Armate al Senatului, a emis următoarea declarație cu privire la protestele din România: „Sunt profund îngrijorat de ordonanța de urgență prin care guvernul României dezincriminează anumite infracțiuni de corupție. Această ordonanță subminează progresele semnificative pe care România le-a făcut în lupta împotriva corupției și ar putea bloca eforturile viitoare de combatere a acesteia. Președintele României, Klaus Iohannis, și comunitatea judiciară au avertizat că un astfel de decret ar putea submina statul de drept și poziția

internațională a României. Poporul român înțelege clar implicațiile, întrucât peste 200.000 de protestatari au ieșit ieri în stradă și își continuă manifestațiile și astăzi. Sper că Guvernul României va ține cont de aceste îngrijorări și va evita un regres în eforturile sale de reformă. România este un aliat NATO de nădejde, cu aproape 600 de soldați în Afganistan, care găzduiește unul dintre cele mai importante amplasamente de apărare antirachetă ale noastre. Integritatea statului de drept, inclusiv legislația esențială anticorupție, este o piatră de temelie a democrației vibrante a României și o componentă esențială a ceea ce face ca România să fie un aliat mai capabil și mai de încredere. Având în vedere amenințările tot mai mari la adresa democrației din Europa de astăzi, venite din partea Rusiei și a interpușilor săi, România nu-și poate permite să dea înapoi în lupta împotriva corupției". http://www.mccain.senate.gov/public/index.cfm/2017/2/statement-by-sasc-chairman-john-mccain-on-protests-in-romania. Accesat pe 4 febr. 2017.

Concluzie

1. J.F. Brown, *Surge to Freedom. The End of Communist Rule in Eastern Europe* (Adamantine Press, London, 1991), p. 209.
2. Pentru o prezentare și o analiză mai amplă a rezistenței, protestului și disidenței în România, v. Dennis Deletant, *Ceaușescu and the Securitate. Coercion and Dissent in Romania, 1965–89* (Hurst, London; M.E. Sharpe, New York, 1995).
3. Vladimir Tismăneanu, *Stalinism for All Seasons. A Political History of Romanian Communism* (University of California Press, Berkeley & London, 2003), p. 35 [v. Vladimir Tismăneanu, *Stalinism pentru eternitate. O istorie politică a comunismului românesc*, tr. Dragoș Petrescu, Cristina Petrescu, Humanitas, București, 2014 (n. tr.)].
4. V. cap. 14.
5. Nicolae Ceaușescu, *Romania on the Way of Building Up the Multilaterally Developed Socialist Society*, vol. 13 (Meridiane, București, 1978), p. 316.
6. Insistența cu care a fost promovat cultul personalității este exemplificată de faptul că, la începutul anului 1989, au fost emise instrucțiuni către redactorii revistelor academice ca discursurile lui Ceaușescu să fie citate pe larg în publicațiile lor. Cristian Popișteanu, redactorul-șef al revistei lunare de popularizare istorică *Magazin istoric*, mi-a dezvăluit în ianuarie 1990 că fusese instruit de secția de propagandă a Partidului să menționeze numele lui Ceaușescu de cel puțin șapte ori pe fiecare pagină tipărită a editorialelor sale.
7. Steven L. Sampson, „Muddling Through in Rumania (or: Why the Mamaliga Doesn't Explode)", *International Journal of Rumanian Studies*, vol. 3 (1981–1983), pp. 165–185.
8. Doina Cornea, *Scrisori deschise și alte texte* (Humanitas, București, 1991), pp. 13–14.
9. *Ibid.*

Anexa 6

1. Vezi capitolul 3.

Anexa 8

1. Informație personală.
2. Interviu al autorului cu generalul Nicolae Militaru, 7 ian. 1995.

3. Mihnea Berindei, Dorin Dobrincu, Armand Goșu (eds), *Istoria comunismului din România*, vol. III, *Documente Nicolae Ceaușescu (1972–1975)* (Polirom, Iași, 2016), p. 234, nota 8.

Anexa 9

1. Dennis Deletant, *Communist Terror in Romania. Gheorghiu-Dej and the Police State, 1948–1965* (Hurst and Co., London, 1999), pp. 377–380.

Surse primare

Marea Britanie

The National Archives, Kew, Londra (TNA).

România

Arhiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor fostei Securități (ACNSAS).
Arhiva Ministerului Afacerilor Externe (București).
Arhivele Naționale Istorice Centrale (București).

Rusia

Arhiv Veșnii Politiki Rossiskoi Federații (Arhiva Politicii Externe a Federației Ruse) (AVPRF).
Rossiiskii Gosudarstvennîi Arhiv Soțialnoi i Politiceskoi Istorii (Arhiva de Stat Rusă pentru Istorie Socială și Politică) (RGASPI).

Statele Unite ale Americii

The National Archives and Records Administration, College Park, Maryland, SUA (NARA).

Studii nepublicate

Brett, Dan, *Peasants and Politics. Agrarianism and Rural Transformation in Romania, 1918–1947*. Teză susținută la School of Slavonic and East European Studies, University College, Londra, 414 p. (dec. 2010).

Chiriac, Bogdan, *The Trial of the Antonescu Group (May 6–17, 1946) and the Communist Takeover in Romania. A Historical Interpretation*. Teză susținută la Departamentul de istorie al Central European University, Budapesta, 390 p. (febr. 2017).

Dobrincu, Dorin, *Rezistența armată anticomunistă din România (1944–începutul anilor 60)*. Teză susținută la Facultatea de Istorie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza" din Iași, 2 vol. (apr. 2006).

Mavrodin, Corina, *A Maverick in the Making. Romania's de-Satellization Process and the Global Cold War (1953–1963)*. Teză susținută la Departamentul de istorie internațională al London School of Economics, 287 p. (febr. 2017).

Muraru, Andrei, *Procesele criminalilor de război din Transnistria*. Teză susținută la Facultatea de Istorie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza" din Iași, 287 p. (aug. 2011).

Colecții publicate de documente și monografii etc.

Ardeleanu, Ion, Vasile Arimia și Mircea Mușat (coord.), *23 August 1944. Documente*, 4 vol. (Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1984).

Berindei, Mihnea, Dorin Dobrincu și Armand Goșu (coord.), *Istoria comunismului din România. Documente. Perioada Gheorghe Gheorghiu-Dej (1945–1965)* (Humanitas, București, 2009).
Berindei, Mihnea, Dorin Dobrincu și Armand Goșu (coord.), *Istoria comunismului din România*, vol. II, *Documente. Nicolae Ceaușescu (1965–1971)* (Polirom, Iași, 2012).
Berindei, Mihnea, Dorin Dobrincu și Armand Goșu (coord.), *Istoria comunismului din România*, vol. III, *Documente. Nicolae Ceaușescu (1972–1975)* (Polirom, Iași, 2016).
Brătescu, G. (coord.), *Lichidarea lui Marcel Pauker* (Univers Enciclopedic, București, 1995).
Budura, Romulus Ioan (coord.), *Relațiile româno-chineze, 1954–1975* (Ministerul Afacerilor Externe, Arhivele Naționale, București, 2008).
Burcea, Mihai, Marius Stan și Mihail Bumbeș (coord.), *Dicționarul ofițerilor și angajaților civili ai Direcției Generale a Penitenciarelor*, vol. I, *Aparatul central (1948–1989)* (Polirom, Iași, 2009).
Buzatu, Gheorghe și Mircea Chirițoiu, *Agresiunea comunismului în România. Documente din arhivele secrete, 1944–1989*, 2 vol. (Paideia, București, 1998).
Cartea Albă a Securității, 6 vol. (SRI, București, 1994–1996).
Ceaușescu, Nicolae, *Romania on the Way of Completing Socialist Construction*, 3 vol. (Meridiane, București, 1969).
Ceaușescu, Nicolae, *Romania on the Way of Building-Up the Multilaterally Developed Socialist Society*, 25 vol. (Meridiane, București, 1970–1989).
Ciucă, Marcel-Dumitru (coord.), *Procesul mareșalului Antonescu. Documente*, 4 vol. (Saeculum, Europa Nova, București, 1995).
Ciuceanu, Radu, Ioan Chiper, Florin Constantiniu și Vitalie Văratec, *Misiunile lui A.I. Vîșinski în România. Din istoria relațiilor româno-sovietice 1944–1946. Documente secrete* (Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, București, 1997).
Conditions of an Armistice with Roumania (1945), Miscellaneous Nr. 1 (HMSO, London, 1945).
Cătănuș, Dan (coord.), *Între Beijing și Moscova. România și conflictul sovieto-chinez* (Institutul pentru Studiul Totalitarismului, București, 2004).
Cătănuș, Dan și Vasile Buga (coord.), *Gh. Gheorghiu-Dej la Stalin. Stenograme, note de convorbire, memorii, 1944–1952* (Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, București, 2012).
Demetriade, Oana Ionel și Alexandru Șerbănescu, *Generalul Nicolae Rădescu. Profilul unui om de stat în imagine și documente* (Oscar Print, București, 2015).
Dobre, Florica, Florian Banu, Camelia Duică, Silviu B. Moldovan și Liviu Țăranu, *Trupele de Securitate (1949–1989)* (Nemira, București, 2004).
Documente diplomatice române, seria a III-a, *România și Tratatul de la Varșovia. Conferințele Miniștrilor de Afaceri Externe*, introd. Mioara Anton (Ministerul Afacerilor Externe, Institutul Diplomatic Român, Alpha, Buzău, 2009).
Documents on the Expulsion of the Germans from Eastern-Central-Europe, vol. III, *The Fate of the Germans in Rumania* (Federal Ministry for Expellees, Refugees, and War Victims, Bonn, 1961).
Foreign Relations of the United States (FRUS), 1944, vol. IV (Department of State, Washington, DC, 1966).
Foreign Relations of the United States, 1977–1980, vol. XX, *Eastern Europe*, coord. Carl Ashley și Mircea Munteanu (Department of State, Washington, DC, 2015).
Gheorghiu-Dej, Gheorghe, *Articole și cuvântări* (Editura pentru Literatură Politică, București, 1952).
Gheorghiu-Dej, Gheorghe, *Articole și cuvântări* (Editura Politică, București, 1963).

Ioanid, Radu (coord.), *Dosarul Brucan. Documente ale Direcției a III-a Contraspionaj a Departamentului Securității Statului (1987–1989)*, ed. a II-a (Polirom, Iași, 2013).
Ioanid, Radu (coord.), *Securitatea și vânzarea evreilor. Istoria acordurilor secrete dintre România și Israel* (Polirom, Iași, 2015).
Memorialul Ororii. Documente ale Procesului Reeducării din închisorile Pitești, Gherla (Vremea, București, 1995).
Nastasă-Kovács, Lucian (coord.), *Maghiarii din România. Mărturii documentare (1945–1955)* (Centrul pentru Resurse și Diversitate Etnoculturală, Cluj-Napoca, 2002).
Nastasă-Kovács, Lucian (coord.), *Maghiarii din România. Mărturii documentare (1956–1968)* (Centrul pentru Resurse și Diversitate Etnoculturală, Cluj-Napoca, 2003).
Nastasă-Kovács, Lucian (coord.), *Evreii din România. Mărturii documentare (1945–1965)* (Centrul pentru Resurse și Diversitate Etnoculturală, Cluj-Napoca, 2003).
Oprea, Marius, *Banalitatea răului. O istorie a Securității în documente 1949–1989* (Polirom, Iași, 2002).
Partidul Muncitoresc Român. Congresul al II-lea al PMR, 23–28 dec. 1955 (Editura Politică, București, 1956).
Partidul Muncitoresc Român. Congresul al III-lea al PMR, 20–25 iunie 1960 (Editura Politică, București, 1960).
Preda, Dumitru și Mihai Retegan, *1989. Principiul dominoului. Prăbușirea regimurilor comuniste europene* (Editura Fundației Culturale Române, București, 2000).
Prigoana. Documente ale Procesului C. Noica, C. Pillat, N. Steinhardt, Al. Paleologu, A. Acterian, S. Al-George, Al. O. Teodoreanu (Vremea, București, 1996).
Principiul bumerangului. Documente ale procesului Lucrețiu Pătrășcanu (Vremea, București, 1996).
Procesul unui grup de spioni, trădători și complotiști în slujba Vaticanului și a centrului de spionaj italian, București, 10–17 septembrie 1951 (Editura de Stat pentru Literatură Științifică, București, 1952).
Refugiații polonezi în România 1939–1947. Documente din Arhivele Naționale ale României / Polscy uchodźcy w Rumunii 1939–1947. Dokumenty z Narodowych archiwów Rumunii, 2 vol. (Arhivele Naționale ale României, Institutul Memoriei Naționale – Comisia pentru Condamnarea Crimelor Împotriva Națiunii Poloneze, Varșovia și București, 2013).
Retegan, Mihai (coord.), *Război politic în blocul comunist. Relații româno-sovietice în anii șaizeci. Documente* (RAO, București, 2002).
România în anii celui de-al Doilea Război Mondial, 3 vol. (Editura Militară, București, 1989).
Ross, G. (ed.), *The Foreign Office and the Kremlin. British Documents on Anglo-Soviet Relations, 1941–45* (Cambridge University Press, Cambridge, 1984).
Rusalii '51. Fragmente din deportarea în Bărăgan (Marineasa, Timișoara, 1994).
Scurtu, Ioan *et al.* (coord.), *Viața politică în documente* (Arhivele Statului, București, 1994).
Tudor, Alina și Dan Cătănuș (coord.), *Amurgul ilegaliștilor. Plenara CC al PMR din 9–13 iunie 1958* (Vremea, București, 2000).
Tudor, Alina și Dan Cătănuș, *O destalinizare ratată. Culisele cazului Miron Constantinescu – Iosif Chișinevschi (1956–1961)* (Elion, București, 2001).
Volokitina, T.V., G.P. Murașko și A.F. Noskova (eds), *Sovietskii faktor v Vostocino Evrope 1944–1953* [Factorul sovietic în Europa de Est 1944–1953. Documente], 2 vol. (Rosspen, Moskva, 2002).
Volokitina, T.V., G.P. Murașko, A.F. Noskova și T.A. Pokivailova (eds), *Moskva i Vostocinaia Evropa. Stanovlenie politiceskih rejimov sovetskogo tipa. 1949–1953*

[Moscova și Europa de Est. Instalarea sistemelor politice sovietice în 1949–1953] (Rosspen, Moskva, 2002).

Monografii, memorii și literatură de ficțiune

6 martie 1945. Începuturile comunizării României (Editura Enciclopedică, București, 1995).

Abraham, Florin, *Romania since the Second World War. A Political, Social and Economic History* (Bloomsbury, London, 2017).

Abrudan, Paul, *Sibiul în revoluția din decembrie 1989* (Casa Armatei, Sibiu, 1990).

Accoce, Pierre și Daniel Pouget, *Le Réseau Caraman – Treize Roumains ont fait trembler l'OTAN* (Fayard, Paris, 1972).

Adorian, Gheorghe (coord.), *Voluntari români în Spania, 1936–1939* (Editura Politică, București, 1971).

Alexandrescu, Sorin, *Identitate în ruptură* (Humanitas, București, 2000).

Alexe, Vladimir, *România secretă* (Elit, București, 2004).

Almond, Mark, *The Rise and Fall of Nicolae and Elena Ceaușescu* (Chapmans, London, 1992).

An Anthology of Contemporary Romanian Poetry, tr. Andrea Deletant și Brenda Walker (Forest Books, London, 1984).

Andrew, Christopher și Oleg Gordievsky, *KGB. The Inside Story of Its Foreign Operations from Lenin to Gorbachev* (Sceptre, London, 1991).

Antohi, Sorin și Vladimir Tismăneanu (eds), *Between Past and Future. The Revolutions of 1989 and Their Aftermath* (Central European University Press, Budapest, 2000).

Anton, Mioara, *Ieșirea din cerc. Politica externă a regimului Gheorghiu-Dej* (Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, București, 2007).

Anuarul Statistic al Republicii Socialiste România, 1988 (Direcția Centrală de Statistică, București, 1989).

Aparaschivei, Sorin, *Spionajul american în România, 1944–1948* (Editura Militară, București, 2013).

Apostol, Gheorghe, *Eu și Gheorghiu-Dej* (ediție privată, București, 1998).

Arnăuțoiu, Ioana Raluca, *Luptătorii din munți. Toma Arnăuțoiu. Grupul de la Nucșoara. Documente ale anchetei, procesului, detenției* (Vremea, București, 1997).

Aspinall, David (pseudonim al lui Dennis Deletant), „Romania. Queues and Personality Cults", în *Soviet Analyst*, vol. 13, nr. 10, 16 mai (1984).

Axworthy, Mark, Cornel Scafeș și Cristian Crăciunoiu, *Third Axis, Fourth Ally. Romanian Armed Forces in the European War, 1941–1945* (Arms and Armour, London, 1995).

Baciu, Nicholas, *Sell-Out to Stalin. The Tragic Errors of Churchill and Roosevelt* (Vantage Press, New York, 1984).

Bacu, D., *The Anti-Humans* (TLC, Monticello, IL, 1977).

Balas, Egon, *Will to Freedom* (Syracuse University Press, Syracuse, 2000).

Banu, Florian, *De la SSI la SIE. O istorie a spionajului românesc în timpul regimului comunist (1948–1989)* (Corint, București, 2016).

Banu, Florian și Liviu Țăranu, *Aprilie 1964 – „Primăvara de la București". Cum a fost adoptată „Declarația de independență a României?"* (Editura Enciclopedică, București, 2004).

Barker, Elisabeth, *British Policy in South-East Europe in the Second World War* (Macmillan, London, 1976).

Beeson, Trevor, *Discretion and Valour. Religious Conditions in Russia and Eastern Europe* (Fontana, London, 1974).

Behr, Edward, *Kiss the Hand You Cannot Bite. The Rise and Fall of the Ceaușescu* (Hamish Hamilton, London, 1991) [v. Edward Behr, *Sărută mâna pe care n-o*

poți mușca, tr. Doina Jela Despois și Brândușa Palade, Humanitas, București, 1999].
Bellu, Ștefan, *Pădurea răzvrătită. Mărturii ale rezistenței anticomuniste* (Gutinul, Baia Mare, 1993).
Betea, Lavinia, *Maurer și lumea de ieri* (Fundația Culturală Ion Slavici, Arad, 1995).
Betea, Lavinia, *Alexandru Bârlădeanu despre Dej, Ceaușescu și Iliescu* (Evenimentul Românesc, București, 1997).
Betea, Lavinia, *Convorbiri neterminate. Corneliu Mănescu în dialog cu Lavinia Betea* (Polirom, Iași, 2001).
Betea, Lavinia, *Lucrețiu Pătrășcanu. Moartea unui lider comunist*, ed. a II-a rev. (Curtea Veche, București, 2006).
Bishop, Robert și E.S. Crayfield, *Russia Astride the Balkans* (Evans, London, 1949).
Blandiana, Ana, *Proiecte de trecut* (Cartea Românească, București, 1982).
Blandiana, Ana, *Întâmplări de pe strada mea* (Ion Creangă, București, 1988).
Boca, Ioana, *1956. Un an de ruptură* (Fundația Academia Civică, București, 2001).
Bogdan, Jolan, *Performative Contradiction and the Romanian Revolution* (Rowman and Littlefield International, Lanham, MD, 2017).
Boia, Lucian, *Miturile comunismului românesc* (Nemira, București, 1998).
Borsody, S. (ed.), *The Hungarians. A Divided Nation* (Yale Center for International and Area Studies, New Haven, 1988).
Bosomitu, Ștefan, *Miron Constantinescu. O biografie* (Humanitas, București, 2014).
Bosomitu, Ștefan și Mihai Burcea, *Spectrele lui Dej. Incursiuni în biografia și regimul unui dictator* (Polirom, Iași, 2012).
Botez, Mihai, *Românii despre ei înșiși* (Litera, București, 1992).
Bottoni, S., *Transilvania rossa. Il comunismo romeno e la questione nazionale (1944–1965)* (Carocci editore, Roma, 2007).
Brătianu, Dan M., *Martor dintr-o țară încătușată* (Fundația Academia Civică, București, 1996).
Briaskin, S.K. și M. Sitnik, *Triumful adevărului istoric* (Cartea Moldovenească, Chișinău, 1970).
Brisca, Adrian și Radu Ciuceanu, *Rezistența armată din Bucovina, 1944–1950* (INST, București, 1998).
Brown, J.F., *Eastern Europe and Communist Rule* (Duke University Press, Durham și London, 1988).
Brown, J.F., *Surge to Freedom. The End of Communist Rule in Eastern Europe* (Adamantine Press, London, 1991).
Brucan, Silviu, *The Wasted Generation* (Westview Press, Boulder, San Francisco, and Oxford, 1993) [v. Silviu Brucan, *Generația irosită. Memorii*, Univers, București, 1992].
Bruchis, M., *One Step Back, Two Steps Forward. On the Language Policy of the Communist Party of the Soviet Union in the National Republics* (East European Monographs, Boulder, CO, 1982).
Bucur, Ioan-Marius, *Din istoria Bisericii Greco-Catolice Române, 1918–1953* (Accent, Cluj-Napoca, 2003).
Bucur, Ioan-Marius, *Culpa de a fi greco-catolic. Procesul episcopului Alexandru Rusu (1957)* (Argonaut, Cluj-Napoca, 2015).
Bucur, Maria, *Eugenics and Modernization in Interwar Romania* (University of Pittsburgh Press, Pittsburgh, 2002).
Budeancă, Cosmin (coord.), *Experiențe carcerale în România comunistă*, 4 vol. (Polirom, Iași, 2007–2010).
Budeancă, Cosmin și Florentin Olteanu (coord.), *Forme de represiune în regimurile comuniste* (Polirom, Iași, 2008).
Burakowski, Adam, *Dictatura lui Nicolae Ceaușescu, 1965–1989. Geniul Carpaților*, tr. Vasile Moga (Polirom, Iași, 2011).

Burger, Ulrich, *Zwischen Konfrontation und Kooperation. Die „historischen" Parteien Rumäniens in der politischen Auseinandersetzung mit der Sowjetunion in den Jahren 1944 und 1945* (Gardez! Verlag, Sankt Augustin, 2003).
Buzatu, Gheorghe, *Românii în arhivele Kremlinului* (Univers Enciclopedic, București, 1996).
Buzatu, Gheorghe, *Nicolae Ceaușescu. Biografii paralele* (Tipo Moldova, Iași, 2011).
Buzura, Augustin, *Drumul cenușii* (Cartea Românească, București, 1988).
Calafeteanu, Ion și Alexandru Cornescu-Coren, *România și criza din Orientul Mijlociu (1965–1971)* (Sempre, București, 2002).
Calciu, Gheorghe, *Șapte cuvinte către tineri* (Ion Dumitru, München, 1979).
Cancicov, M., *Le cachot des marionnettes. Quinze ans de prison en Roumanie, 1949–1964* (Criterion, Paris, 1990).
Case, Holly, *The Transylvanian Question and the European Idea During World War II* (Stanford University Press, Stanford, CA, 2009).
Cătănuș, Dan, *Tot mai departe de Moscova. Politica externă a României 1956–1965* (Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, București, 2011).
Cătănuș, Dan și Vasile Buga (eds), *Gh. Gheorghiu-Dej la Stalin. Stenograme, note de convorbire, memorii, 1944–1952* (Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, București, 2012).
Cătănuș, Dan și Ioan Chiper, *Cazul Ștefan Foriș. Lupta pentru putere în PCR de la Gheorghiu-Dej la Ceaușescu* (Vremea, București, 1999).
Câmpeanu, Pavel, *Anii numărătorii inverse* (Polirom, Iași, 2002).
Ceaușescu, Ilie, *Romanian Military Doctrine Past and Present* (East European Monographs, Boulder, CO, 1988).
Cernat, Paul, Ion Manolescu, Angelo Mitchievici și Ioan Stanomir, *Explorări în comunismul românesc*, 3 vol. (Polirom, Iași, 2004–2008).
Cesereanu, Ruxandra, *Decembrie '89. Deconstrucția unei revoluții* (Polirom, Iași, 2009).
Chelaru, Rodica, *Culpe care nu se uită. Convorbiri cu Cornel Burtică* (Curtea Veche, București, 2001).
Chimet, Iordan, *Momentul adevărului* (Dacia, Cluj-Napoca, 1996).
Chiper, Ioan, Florin Constantiniu și Adrian Pop (coord.), *Sovietizarea României. Percepții anglo-americane* (Iconica, București, 1993).
Cinpoeș, Radu, *Nationalism and Identity in Romania. A History of Extreme Politics from the Birth of the State to EU Accession* (I.B. Tauris, London, 2010).
Ciobanu, Mircea, *Convorbiri cu Mihai I al României* (Humanitas, București, 1991).
Cioroianu, Adrian, *Pe umerii lui Marx. O introducere în comunismul românesc* (Curtea Veche, București, 2005).
Cipăianu, George, *Catholicisme et communisme en Roumanie, 1946–1955. Une perspective diplomatique française* (Editura Fundației pentru Studii Europene, Cluj-Napoca, 2014) [v. George Cipăianu, *Catolicism și comunism în România, 1946–1955. O perspectivă diplomatică franceză*, Argonaut, Cluj-Napoca, 2016 (n. tr.)].
Clark, Roland, *Holy Legionary Youth. Fascist Activism in Interwar Romania* (Cornell University Press, Ithaca, NY, 2015).
Constante, L., *The Silent Escape* (University of California Press, Berkeley, 1995) [v. Lena Constante, *Evadarea tăcută. 3 000 de zile singură în închisorile din România*, Humanitas, București, 2013 (n. tr.)].
Constantinescu, Emil, *Adevărul despre România* (Universalia, București, 2004).
Constantiniu, Florin, *O istorie sinceră a poporului român* (Univers Enciclopedic, București, 1997).
Constantiniu, Florin, *1941. Hitler, Stalin și România* (Univers Enciclopedic, București, 2002).

Constantiniu, Florin, A. Dutu și M. Retegan, *Romania [illegible]* (Editura Militară, București, 1995).
Coposu, Corneliu, *Armistițiul din 1944 și implicațiile lui* (Humanitas, București, 1990).
Coposu, Corneliu, *Dialoguri cu Vartan Arachelian* (Anastasia, București, [illegible]).
Coposu, Corneliu, *Confesiuni – dialoguri cu Doina Alexandru* (Anastasia, București, 1996).
Cornea, Delia și Dumitru Dobre (coord.), *Cazul „Artur" și exilul românesc. Ion Caraion în documente din Arhiva CNSAS* (Pro Historia, București, 2006).
Cornea, Doina, *Scrisori deschise și alte texte* (Humanitas, București, 1991).
Cornea, Doina, *Fața nevăzută a lucrurilor (1990–1999). Dialoguri cu Rodica Palade* (Dacia, Cluj-Napoca, 1999).
Coruț, Pavel, *N-a fost triumful minciunii. Pavel Coruț în dialog cu generalul Ștefan Gușă* (Canova, Iași, 2004).
Cosmovici, E., M. Cosmovici și Marie-Joelle Desserre (eds), *La voix de l'effroi. La Roumanie sous le communisme. Récits et témoignages* (Association Europe Chrétienne, București, 2000).
Crișan, Gheorghe, *Piramida puterii*, vol. 1, *Oameni politici și de stat, generali și ierarhi din România (23 august – 22 decembrie 1989)* (Pro Historia, București, 2004).
Croitor, Mihai, *În umbra Kremlinului. Gheorghe Gheorghiu-Dej și geneza Declarației din aprilie 1964* (Mega, Cluj-Napoca, 2012).
Croitor, Mihai și Sanda Borșa, *Triunghiul suspiciunii*, vol. 1, *Gheorghiu-Dej, Hrușciov și Tito (1954–1964)* (Mega, Cluj-Napoca, 2014).
Crump, Laurien, *The Warsaw Pact Reconsidered. International Relations in Eastern Europe, 1955–69* (Routledge, London, 2015).
Cummings, Richard, *The Dangerous History of American Broadcasting in Europe, 1950–1989* (McFarland & Company, Jefferson, NC, London, 2010).
Curticeanu, Silviu, *Mărturia unei istorii trăite. Imagini suprapuse* (Albatros, București, 2000).
Deakin, F.W., E. Barker și J. Chadwick (eds), *British Political and Military Strategy in Central, Eastern and Southern Europe in 1944* (Macmillan, London, 1988).
Deletant, Dennis, *Ceaușescu and the Securitate. Coercion and Dissent in Romania, 1965–89* (Hurst & Co., London; M.E. Sharpe, New York, 1995) [v. Dennis Deletant, Ceaușescu și Securitatea. Constrângere și disidență în România anilor 1965–1989, tr. Georgeta Ciocâltea, Humanitas, București, 1998 (n. tr.)].
Deletant, Dennis, *Communist Terror in Romania. Gheorghiu-Dej and the Police State, 1948–1965* (Hurst, London, 1999) [v. Dennis Deletant, *Teroarea comunistă în România. Gheorghe Gheorghiu-Dej și statul polițienesc, 1948–1965*, tr. Lucian Leuștean, Polirom, Iași, 2001 (n. tr.)].
Deletant, Dennis, *Good Wine Needs a Bush. The British Council and Romania. 1937 to the Present* (The British Council, London și București, 2000).
Deletant, Dennis (ed.), *In and Out of Focus. Romania and Britain. Relations and Perspectives from 1930 to the Present* (British Council, București, 2005).
Deletant, Dennis, *Hitler's Forgotten Ally. Ion Antonescu and his Regime, Romania 1940–1944* (Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2006) [v. Dennis Deletant, *Aliatul uitat al lui Hitler. Ion Antonescu și regimul său. 1940–1944*, tr. Delia Răzdolescu, Humanitas, București, 2008 (n. tr.)].
Deletant, Dennis, *British Clandestine Activities in Romania during the Second World War* (Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2016) [v. Dennis Deletant, *Activități britanice clandestine în România în timpul celui de-al Doilea Război Mondial*, tr. Adina Avramescu, Humanitas, București, 2019 (n. tr.)].

Deletant, Dennis (ed.), *Witnessing Romania's Century of Turmoil. Memoirs of a Political Prisoner. Nicolae Mărgineanu* (University of Rochester Press, Rochester, NY, 2017).
Deletant, Dennis și Mihail E. Ionescu, *Romania and the Warsaw Pact, 1955–1989*, Cold War International History Project, Working Paper Nr. 43, Department of Economic and Political Studies, University of Helsinki, Washington, DC, iulie (2002).
Deletant, Dennis și Mihail E. Ionescu (eds), *Romania and the Warsaw Pact, 1955–1989* (Politeia-SNSPA, București, 2004).
Deletant, Dennis și Maurice Pearton, *Romania Observed* (Editura Enciclopedică, București, 1998).
Dima, N., *Bessarabia and Bukovina. The Soviet-Romanian Territorial Dispute* (East European Monographs, Boulder, CO, 1982).
Dimitrov, Gheorghi, *Dnevnik (9 marta 1933–6 februari 1949)* (Universitetko Izdatelstvo „Sv. Kliment Ohridski", Sofia, 1997).
Dinescu, Mircea, *Exile on a Peppercorn*, tr. Andrea Deletant și Brenda Walker (Forest Books, London, 1985) [v. Mircea Dinescu, *Exil pe-o boabă de piper*, Cartea Românească, București, 1983 (n. tr.)].
Dobeș, Andrea, *Reprimarea elitelor interbelice. Colonia „Dunărea" Sighet (1950–1955)* (Valea Verde, Sighetu Marmației, 2010).
Dobre, Florica, *Securitatea. Structuri-cadre, obiective și metode*, 2 vol. (Editura Enciclopedică, București, 2006).
Dobre, Florica *et al.* (coord.), *Bande, bandiți și eroi* (Editura Enciclopedică, București, 2003).
Dobre, Florica, Luminița Banu, Florian Banu și Laura Stancu, *Acțiunea „Recuperarea". Securitatea și emigrarea germanilor din România (1962–1989)* (Editura Enciclopedică, București, 2011).
Dobrincu, Dorin (coord.), *Listele morții. Deținuții politici decedați în sistemul carceral din România potrivit documentelor Securității, 1945–1958* (Polirom, Iași, 2008).
Dobrincu, Dorin și Constantin Iordachi (coord.), *Țărănimea și puterea. Procesul de colectivizare a agriculturii în România (1949–1962)* (Polirom, Iași, 2005).
Domenico, Viorel, *Ceaușescu la Târgoviște, 22–25 decembrie 1989* (Editura Ion Cristoiu, București, 1999).
Drace-Francis, Alex, *The Traditions of Invention. Romanian Ethnic and Social Stereotypes in Historical Context* (Brill Publishers, Leiden și Boston, 2013).
Dragomir, Elena, *Cold War Perceptions. Romania's Policy Change Towards the Soviet Union, 1960–1964*, teză de doctorat, Department of Economic and Political Studies, Faculty of Social Sciences (University of Helsinki, 2014).
Dragomir, Elena, *Cold War Perceptions. Romania's Policy Change towards the Soviet Union, 1960–1964* (Cambridge Scholars Publishing, Cambridge, 2015).
Dura, Ioan, *Monahismul românesc în anii 1948–1989* (Harisma, București, 1994).
Ember, Judit, *Menedekjok–1956* (Szabad Tér Kiadó, Budapest, 1989).
Eșan, Ioan, *Vulturii Carpaților. Rezistența anticomunistă din Munții Făgăraș. 1948–1958* (RAR, București, 1993).
Ficeac, Bogdan, *Cenzura comunistă și formarea „Omului Nou"* (Nemira, București, 2009).
Fischer, Mary Ellen, *Nicolae Ceaușescu. A Study in Political Leadership* (Lynne Rienner, Boulder, CO, 1989).
Fischer-Galați, Stephen, *Twentieth Century Rumania*, ed. a II-a (Columbia University Press, New York, 1991).
Florian, Claudiu, Dumitru Preda și Ottmar Trașcă, *România–Republica Federală Germania*, vol. 1, *Începutul relațiilor diplomatice, 1966–1967* (Editura Enciclopedică, București, 2009).

Funderburk, David B., *Pinstripes and Reds. An American Ambassador Caught Between the State Department and the Romanian Communists, 1981–1985* (Selous Foundation Press, Washington, DC, 1987).
Gabanyi, Anneli Ute, *Partei und Literatur in Rumänien seit 1945* (R. Oldenbourg Verlag, München, 1975).
Gabanyi, Anneli Ute, *The Ceaușescu Cult. Propaganda and Power Policy in Communist Romania* (Editura Fundației Culturale Române, București, 2000).
Gallagher, Tom, *Theft of a Nation. Romania since Communism* (Hurst, London, 2005) [v. Tom Gallagher, *Furtul unei națiuni. România de la comunism încoace*, tr. Delia Răzdolescu, Mihai Elin, Horia Barna, Humanitas, București, 2004 (n. tr.)].
Galloway, G. și B. Wylie, *Downfall. The Ceaușescu and the Romanian Revolution* (Futura, London, 1991) [v. George Galloway, Bob Wylie, *Prăbușirea. Ceaușeștii și Revoluția Română*, tr. Constantin Sfeatcu, Viga, București, 2009 (n. tr.)].
Gavrilă-Ogoranu, Ion, *Brazii se frâng, dar nu se îndoiesc. Rezistența anticomunistă în Munții Făgărașului*, 4 vol. (Marineasa, Timișoara, 1993, 1995, 1999; vol. 4, Mesagerul de Făgăraș, Făgăraș, 2004).
Georgescu, Adriana, *La început a fost sfârșitul. Dictatura roșie la București* (Anastasia, București, 1996).
Georgescu, Vlad, *Politică și istorie. Cazul comuniștilor români (1944–1977)* (Ion Dumitru Verlag, München, 1983).
Georgescu, Vlad, *The Romanians. A History* (Ohio State University Press, Columbus, 1991).
Gheorghiu, Simion, *Independență versus reformă. România în contextul relațiilor sovieto-americane în perioada „perestroika" (1985–1989)* (Istros, Brăila, 2015).
Gilberg, Trond, *Modernization in Romania since World War II* (Praeger, New York, 1975).
Gillet, Olivier, *Religion et Nationalisme. L'idéologie de l'Eglise Orthodoxe Roumaine sous le régime communiste* (Éditions de l'Université de Bruxelles, Bruxelles, 1997).
Giurescu, Constantin, *Five Years and Two Months in the Sighet Penitentiary (May 7, 1950 – July 5, 1955)* (East European Monographs, Boulder, CO, 1994) [v. Constantin C. Giurescu, *Cinci ani și două luni în penitenciarul din Sighet (7 mai 1950–5 iulie 1955)*, Editura Fundației Culturale Române, București, 1994 (n. tr.)].
Giurescu, Dinu C., *The Razing of Romania's Past* (US/ICOMOS, Washington, DC, 1989) [v. Dinu C. Giurescu, *Distrugerea trecutului României*, Museion, București, 1994 (n. tr.)].
Giurescu, Dinu C., *Romania's Communist Takeover. The Rădescu Government* (East European Monographs, Boulder, CO, 1994).
Glantz, David M., *Red Storm over the Balkans* (University Press of Kansas, Lawrence, 2007).
Govrin, Yosef, *Israeli–Romanian Relations at the End of the Ceaușescu Era. As Observed by Israel's Ambassador to Romania 1985–1989* (Frank Cass, London, 2002).
Grăsoiu, D., *Bătălia Arghezi* (Dacia, Cluj-Napoca, 1984).
Hall, Richard A., *The Archive of the Romanian Revolution of December 1989*, https://romanianrevolutionofdecember1989.com/. Accesat pe 10 mai 2017.
Harrington, Joseph F. și Bruce J. Courtney, *Tweaking the Nose of the Russians. Fifty Years of American-Romanian Relations, 1940–1990* (East European Monographs, Boulder, CO, 1991).
Hazard, Elizabeth W., *Cold War Crucible. United States Foreign Policy and the Conflict in Romania, 1943–1953* (East European Monographs, Boulder, CO, 1996).
Heinen, Armin, *Die Legion „Erzengel Michael" in Rumänien. Soziale Bewegung und Politische Organisation* (R. Oldenbourg Verlag, München, 1986) [v. Armin Heinen, *Legiunea „Arhanghelul Mihail", mișcare socială și organizație politică.*

O contribuție la problema fascismului internațional, Humanitas, București, 1999 (n. tr.)].
Hentea, Călin, *Memorii în papuci. Despre o tinerețe obișnuită* (Eikon, București, 2016).
Hintikka, Kaisamari, *The Romanian Orthodox Church and the World Council of Churches, 1961–1977* (Luther Agricola Society, Helsinki, 2000).
Hitchins, Keith, *Rumania 1866–1947* (Oxford University Press, Oxford, 1994) [v. Keith Hitchins, *România 1866–1947*, tr. George G. Potra și Delia Răzdolescu, Humanitas, București, 1996 (n. tr.)].
Hitchins, Keith, *A Concise History of Romania* (Cambridge University Press, Cambridge, 2014) [v. Keith Hitchins, *Scurtă istorie a României*, tr. Lucia Popovici, Polirom, Iași, 2015 (n. tr.)].
Hlihor, Constantin și Scurtu, Ioan, *The Red Army in Romania* (The Center for Romanian Studies, Iași, Oxford și Portland, 2000).
Hodoș, G., *Show Trials. Stalinist Purges in Eastern Europe, 1948–1954* (Praeger, New York, 1987).
Iliescu, Ion, *Romania at the Moment of Truth* (Henri Berger, Paris, 1994).
Illyes, E., *National Minorities in Romania. Change in Transylvania* (East European Monographs, Boulder, CO, 1982).
Ioanid, Ion, *Închisoarea noastră cea de toate zilele*, 5 vol. (Albatros, București, vol. I–II: 1991, vol. III: 1992, vol. IV: 1994, vol. V: 1996).
Ioanid, Radu, *The Holocaust in Romania. The Destruction of the Jews and Gypsies under the Antonescu Regime, 1940–1944* (Ivan R. Dee, Chicago, 2000) [v. Radu Ioanid, *Holocaustul în România. Distrugerea evreilor și romilor sub regimul Antonescu, 1940–1944*, Polirom, Iași, 2025 (n. tr.)].
Ioanid, Radu, *The Ransom of the Jews. The Extraordinary Secret Bargain between Romania and Israel* (Ivan R. Dee, Chicago, 2005) [v. Radu Ioanid, *Răscumpărarea evreilor. Istoria acordurilor secrete dintre România și Israel*, Polirom, Iași, 2005 (n. tr.)].
Ionescu, Aristide, *Dacă vine ora H pe cine putem conta?* (Zodia Fecioarei, Pitești, 1992).
Ionescu, Ghiță, *Communism in Rumania, 1944–1962* (Oxford University Press, London, 1964) [v. Ghiță Ionescu, *Comunismul în România*, tr. Ion Stanciu, Litera, București, 1994 (n. tr.)].
Iordachi, Constantin, *Charisma, Politics and Violence. The Legion of the „Archangel Michael" in Inter-war Romania* (Trondheim Studies on East European Cultures and Societies, Trondheim, 2004).
Jela, Doina, *Cazul Nichita Dumitru. Încercare de reconstituire a unui proces comunist, 29 august–1 septembrie 1952* (Humanitas, București, 1995).
Jela, Doina, *Lexiconul negru. Unelte ale represiunii comuniste* (Humanitas, București, 2001).
Jela, Doina, Cătălin Strat și Mihaela Albu, *Afacerea Meditația Transcendentală* (Humanitas, București, 2004).
Jianu, Ion, *Scrisoarea celor șase* (Curtea Veche, București, 2008).
Joo, Rudolf, *The Hungarian Minority's Situation in Ceaușescu's Romania* (Columbia University Press, New York, 1994).
Jowitt, Kenneth, *Revolutionary Breakthroughs and National Development. The Case of Romania, 1944–1965* (University of California Press, Berkeley și Los Angeles, 1971).
Kaplan, Robert, *In Europe's Shadow. Two Cold Wars and a Thirty-Year Journey Through Romania and Beyond* (Random House, New York, 2016) [v. Robert Kaplan, *În umbra Europei. Două războaie reci și trei decenii de călătorie prin România și dincolo de ea*, tr. Oana Celia Gheorghiu, Constantin Ardeleanu, Humanitas, București, 2016 (n. tr.)].

Karner, Stefan, Mark Kramer, Peter Ruggenthaler și Manfred Wilke (eds), *Der Kreml und die Wende 1989. Interne Analysen der sowjetischen Führung zum Fall der kommunistischen Regime* (StudienVerlag, Innsbruck, Wien și Bozen, 2014).
Karner, Stefan, Efim Iosifovici Pivovar, Natalia Georgievna Tomilina și Alexander Oganovici Ciubarian (eds), *Конец эпохи. СССР и революции в странах Восточной Европы в 1989–1991 гг. Документы [Sfârșitul unei epoci. URSS și revoluțiile din țările Europei de Est în 1989–1991. Documente]* (Rosspen, Moskva, 2015).
Kirk, Roger, Mircea Răceanu, *Romania versus the United States. Diplomacy of the Absurd, 1985–1989* (St Martin's Press, New York, 1994).
Kligman, Gail, *The Politics of Duplicity. Controlling Reproduction in Ceaușescu's Romania* (The University of California Press, Berkeley, 1998) [v. Gail Kligman, *Politica duplicității. Controlul reproducerii în România lui Ceaușescu*, tr. Marilena Dumitrescu, Humanitas, București, 2000 (n. tr.)].
Kligman, Gail, Katherine Verdery, *Peasants under Siege. The Collectivization of Romanian Agriculture, 1949–1962* (Princeton University Press, Princeton, 2011) [v. Gail Kligman, Katherine Verdery, *Țăranii sub asediu. Colectivizarea agriculturii în România (1949–1962)*, tr. Justina Bandol, Polirom, Iași, 2015 (n. tr.)].
Köpeczi, Béla (ed.), *Erdély Története*, 3 vol. (Akadémiai Kiadó, Budapesta, 1986).
Lazarev, A.M., *Moldavskaia Sovetskaia Gosudarstvenost' i Bessarabskii Vopros* (Izdatelstvo Kartia Moldoveniaske, Chișinău, 1974).
Lazăr, Traian D., *Iuliu Maniu și serviciile secrete* (Mica Valahie, București, 2006).
Lee, Arthur Gould, *Crown against Sickle* (Hutchinson, London, 1950) [v. Arthur Gould Lee, *Coroana contra secera și ciocanul*, tr. Maria Bica, Humanitas, București, 2001 (n. tr.)].
Leuștean, Lucian, *România și Ungaria în cadrul Noii Europe* (Polirom, Iași, 2003).
Leuștean, Lucian N., *Orthodoxy and the Cold War. Religion and Political Power in Romania, 1947–1965* (Palgrave Macmillan, Basingstoke și New York, 2009).
Levy, Robert, *Ana Pauker. The Rise and Fall of a Jewish Communist* (The University of California Press, Berkeley, 2001) [v. Robert Levy, *Gloria și decăderea Anei Pauker*, tr. Cristina Pupeză și Ioana Gagea, Polirom, Iași, 2002 (n.tr.)].
Light, Duncan, David Phinnemore (eds), *Post-Communist Romania. Coming to Terms with Transition* (Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2001).
Liiceanu, Gabriel, *Jurnalul de la Păltiniș* (Cartea Românească, București, 1983).
Liiceanu, Gabriel, *Epistolar* (Cartea Românească, București, 1987).
Loraine, Joan, *Operation Ursoaia. Porlock's Village in Romania*, tipărit privat (1990).
Lungu, Dov, *Romania and the Great Powers, 1933–1940* (Duke University Press, Durham și London, 1989).
Lupu, M., C. Nicoară și G. Onișor, *Cu unanimitate de voturi* (Fundația Academia Civică, București, 1997).
Maitland, Patrick, *European Dateline* (Quality Press, London, 1946).
Manea, Norman, *Despre clovni. Dictatorul și artistul* (Biblioteca Apostrof, Cluj-Napoca, 1997).
Marin, Irina, *Contested Frontiers in the Balkans. Ottoman and Habsburg Rivalries in Eastern Europe* (I.B. Tauris, London, 2012).
Marin, Manuela, *Originea și evoluția cultului personalității lui Nicolae Ceaușescu 1965–1989* (Altip, Alba Iulia, 2008).
Marineasa, Viorel și Daniel Vighi, *Rusalii '51. Fragmente din deportarea în Bărăgan* (Marineasa, Timișoara, 1994).
Markham, Reuben H., *Rumania under the Soviet Yoke* (Meador Publishing, Boston, 1949).
Marx, Karl, *Însemnări despre români* (Editura Academiei RPR, București, 1964).
Mastny, Vojtech, *Learning from the Enemy. NATO as a Model for the Warsaw Pact, Zürcher Beiträge zur Sicherheitspolitik und Konfliktforschung*, nr. 58 (Forschungsstelle für Sicherheitspolitik und Konfliktanalyse der ETH Zürich, Zürich, 2001).

Mărgineanu, Nicolae, *Amfiteatre și închisori* (Dacia, Cluj-Napoca, 1991).
McDermott, Kevin și Matthew Stibbe (eds), *Revolution and Resistance in Eastern Europe. Challenges to Communist Rule* (Berg, Oxford, 2006).
Milin, Miodrag, *Timișoara în revoluție și după* (Marineasa, Timișoara, 1997).
Mioc, Marius, *Revoluția din Timișoara așa cum a fost* (Brumar, Timișoara, 1997).
Mioc, Marius, *Revoluția fără mistere* (Almanahul Banatului, Timișoara, 2002).
Mircu, Mircu, *Dosar Ana Pauker* (Gutenberg, București, 1991).
Mungiu-Pippidi, Alina, Gérard Althabe, *Secera și buldozerul. Scorniceștii și Nucșoara. Mecanisme de aservire a țăranului român* (Polirom, Iași, 2002).
Munteanu, Mircea, *The Beginning of the End for Détente. The Warsaw Pact Political Consultative Committee*, e-dossier nr. 24, CWIHP, http://legacy.wilsoncenter.org/va2/index.cfm. Accesat pe 10 mai 2017.
Murgescu, Bogdan, *Revoluția română din decembrie 1989. Istorie și memorie* (Polirom, Iași, 2007).
Murgescu, Bogdan, *România și Europa. Acumularea decalajelor economice (1500–2010)* (Polirom, Iași, 2010).
Mușat, Mircea, I. Ardeleanu, *Political Life in Romania, 1918–1921* (Editura Academiei RSR, București, 1982) [v. Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *Viața politică în România (1918–1921)*, Editura Politică, București, 1976 (n. tr.)].
Neculau, Adrian (coord.), *Viața cotidiană în comunism* (Polirom, Iași, 2004).
Nedelcovici, Bujor, *Scriitorul, Cenzura și Securitatea* (Allfa, București, 2009).
Nelson, Daniel N. (ed.), *Romania in the 1980s* (Westview Press, Boulder, CO, 1981).
Nicolaescu, Sergiu, *Revoluția, începutul adevărului. Un raport personal* (Topaz, București, 1995).
Niculescu-Mizil, Paul, *O istorie trăită. Memorii*, vol. I (Editura Enciclopedică, București, 2002).
Niculescu-Mizil, Paul, *O istorie trăită. Memorii*, vol. II (Editura Enciclopedică, București, 2003).
Olaru, Stejărel, Georg Herbstritt, *STASI și Securitatea* (Humanitas, București, 2005).
Oprea, Marius, *Banalitatea Răului. O istorie a Securității în documente, 1949–1989* (Polirom, Iași, 2002).
Oprea, Marius, *The Day We Won't Forget. 15 November 1987, Brașov* (Polirom, Iași, 2003) [v. Marius Oprea (coord.), Flori Bălănescu, Stejărel Olaru, *Ziua care nu se uită. Revolta brașovenilor din 15 noiembrie 1987*, Polirom, Iași, 2002 (n. tr.)].
Oprea, Marius, *Moștenitorii Securității* (Humanitas, București, 2004).
Oprea, Marius, *Șase feluri de a muri* (Polirom, Iași, 2009).
Organizarea și funcționarea Ministerului de Interne de la înființare până în prezent (Ministerul de Interne, București, 1978).
Osca, Alexandru, Vasile Popa, *România. O fereastră deschisă în Cortina de Fier* (Vrantop, Focșani, 1997).
Pacepa, Ion, *Red Horizons* (Heinemann, London, 1988) [v. Ion Mihai Pacepa, *Orizonturi roșii*, tr. Horia Gănescu și Aurel Ștefănescu, Humanitas, București, 2022 (n. tr.)].
Pacepa, Ion, *Moștenirea Kremlinului* (Venus, București, 1993).
Paiușan, Cristina, Radu Ciuceanu, *Biserica Ortodoxă Română sub regimul comunist (1945–1958)*, vol. 1 (Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, București, 2001).
Paraschiv, Vasile, *Lupta mea pentru sindicate libere în România* (Polirom, Iași, 2005).
Paraschiv, Vasile, *Așa nu se mai poate, tovarășe Nicolae Ceaușescu* (Curtea Veche, București, 2007).
Pătrășcanu, Lucrețiu, *Sub trei dictaturi*, ed. a II-a (Editura Politică, București, 1970).
Pearton, Maurice, *Oil and the Romanian State* (Oxford University Press, London, 1971).

Pearton, Maurice, Dennis Deletant, „The Soviet Takeover in Romania, 1944–48", în Gill Bennett (ed.), *The End of War in Europe, 1945* (HMSO, London, 1996).
Pelin, Mihai, *Culisele spionajului românesc. DIE 1955–1980* (Evenimentul Românesc, București, 1997).
Péter, László (ed.), *Historians and the History of Transylvania* (East European Monographs, Boulder, CO, 1992).
Petrescu, Cristina, *From Robin Hood to Don Quixote. Resistance and Dissent in Communist Romania* (Editura Enciclopedică, București, 2013).
Petrescu, Dragoș, *Entangled Revolutions. The Breakdown of the Communist Regimes in East-Central Europe* (Editura Enciclopedică, București, 2014).
Petrov, Nikita, *Kto rukovodil organami gosbezopasnosti 1941–1954. Spravocinik* [Cine conducea organele de securitate de stat? 1941–1954. Manual] (Zvenia, Moskva, 2010).
Petrov, Nikita, *Po scenariu Stalina. Rol organov NKVD-MGB SSSR v sovietizații stran Centralnoi i Vostocinoi Evropi 1945–1953* [După scenariul lui Stalin. Rolul instituțiilor NKVD-MGB ale URSS în sovietizarea Europei Centrale și de Est, 1945–1953] (Rosspen, Moskva, 2011).
Pintilie, Florin, *Serviciul Special de Informații din România. 1939–1947* (Editura Academiei Naționale de Informații, București, 2003).
Pleșu, Andrei, *Minima Moralia* (Cartea Românească, București, 1988).
Pop, Ion, *Poezia unei generații* (Dacia, Cluj, 1973).
Popa, Ilie, *Antologia liricii de detenție anticomunistă din spațiul românesc* (Fundația Culturală Memoria, București, 2016).
Popescu, Dumitru, *Un fost lider comunist se destăinuie* (Expres, București, 1993).
Porter, Ivor, *Operation Autonomous. With S.O.E. in Wartime Romania* (Chatto and Windus, London, 1989).
Porter, Ivor, *Michael of Romania. The King and the Country* (Sutton Publishing, London, 2005) [v. Ivor Porter, *Operațiunea Autonomous. În România pe vreme de război*, tr. George G. Potra, Delia Răzdolescu, Humanitas, București, 1991 (n. tr.)].
Portocala, Radu, *Autopsie du coup d'État roumain* (Calmann-Lévy, Paris, 1990) [v. Radu Portocală, *România, autopsia unei lovituri de stat*, Agora, București, 1991 (n. tr.)].
Povestea Elisabetei Rizea din Nucșoara (Humanitas, București, 1993).
Preda, Dumitru și Mihai Retegan, *1989. Principiul dominoului* (Editura Fundației Culturale Române, București, 2000).
Prunduș, S.A., C. Plăianu, *Cardinalul Alexandru Todea* (Ordinul Sfântul Vasile cel Mare, Cluj-Napoca, 1992).
Punct de vedere preliminar al Serviciului Român de Informații privind evenimentele din decembrie 1989 (SRI, București, 1993).
von Puttkamer, Joachim, Stefan Sienerth și Ulrich A. Wien (eds), *Die Securitate in Siebenbürgen* (Böhlau Verlag, Köln, Weimar și Wien, 2014).
Quinlan, Paul D., *Clash Over Romania. British and American Policies towards Romania. 1938–1947* (American Romanian Academy, Los Angeles, 1977) [v. Paul D. Quinlan, *Ciocnire deasupra României. Politica anglo-americană față de România, 1938–1947*, tr. Gheorghe Onișoru, Centrul de Studii Românești, Iași, 1995 (n. tr.)].
Rady, Martyn, *Romania in Turmoil. A Contemporary History* (IB Tauris, London, 1992).
Ratesh, Nestor, *Romania. The Entangled Revolution* (Praeger, New York, 1991).
Rațiu, A., W. Virtue, *Stolen Church. Martyrdom in Communist Romania* (Our Sunday Visitor, Huntington, IN, 1978) [v. A. Rațiu, *Biserica furată. Martiriu în România comunistă*, Argus, București, 1990 (n. tr.)].
Rațiu, Ion, *Jurnal*, vol. 1, *Începuturile unui exil îndelungat (1940–1954)*, Stejărel Olaru (ed.) (Corint, București, 2016).

Răceanu, Mircea, *Cronologie comentată a relațiilor româno-americane. De la începutul cunoașterii reciproce până la prăbușirea regimului comunist în România* (Silex, București, 2005).
Răceanu, Mircea, *Istoria clauzei națiunii celei mai favorizate în relațiile româno-americane* (Institutul Național pentru Memoria Exilului, București, 2005).
Răceanu, Mircea, *Infern '89. Povestea unui condamnat la moarte*, ed. a II-a rev. (Curtea Veche, București, 2009).
Retegan, Mihai, *In the Shadow of the Prague Spring. Romanian Foreign Policy and the Crisis in Czechoslovakia, 1968* (The Center for Romanian Studies, Iași, Portland și Oxford, 2000).
Retegan, Mihai, *Război politic în blocul comunist* (RAO, București, 2002).
Retegan, Mihai, *1968. Din primăvară până în toamnă* (RAO, București, 2014).
Ritual of Liquidation. The Case of the Moscow Trials (The Free Press, Glencoe, IL, 1954).
Roberts, Henry L., *Rumania. Political Problems of an Agrarian State* (Yale University Press, New Haven, 1951).
Romania. A Case of „Dynastic" Communism (Freedom House, New York, 1989).
Romania. Forced Labor, Psychiatric Repression of Dissent, Persecution of Religious Believers. Ethnic Discrimination and Persecution, Law and the Suppression of Human Rights (Amnesty International, New York, 1987).
Romania's „Tipping Point". Advancing the Rule of Law, Governance and Public Leadership. Findings of the U.S.-Romania Initiative Working Group (CEPA, Washington, DC, 2014).
Ronnas, P., *Urbanization in Romania, A Geography of Social and Economic Change since Independence* (Stockholm School of Economics, Stockholm, 1984).
Roșca Stănescu, Sorin, Cornel Dumitrescu, *Autopsia. demontarea unei înscenări securiste împotriva generalului Pacepa* (Omega Ziua, București, 1999).
Rusan, Romulus, *Memoria ca formă de justiție* (Fundația Academia Civică, București, 1994).
Rusan, Romulus, *O enigmă care împlinește șapte ani. Timișoara, 1989–1996* (Fundația Academia Civică, București, 1997).
Sampson, Steven, *National Integration through Socialist Planning. An Anthropological Study of a Romanian New Town* (East European Monographs, Boulder, CO, 1984).
Samuelli, Annie, *The Wall Between* (Robert B. Luce, Washington, DC, 1967) [v. Annie Samuelli, *Gratiile despărțitoare*, tr. Adina Arsenescu, ed. a doua, Fundația Culturală Memoria, București, 2001 (n. tr.)].
Sava, Constantin, Constantin Monac, *Revoluția română din decembrie 1989, retrăită prin documente și mărturii* (Axioma, București, 2001).
Savranskaya, Svetlana, Thomas Blanton și Vladislav Zubok (eds), *Masterpieces of History. The Peaceful End of the Cold War in Europe, 1989* (Central European University Press, Budapest și New York, 2010).
Săndulescu, Șerban, *Decembrie '89. Lovitura de stat a confiscat Revoluția Română*, ed. a II-a (Omega Press, București, 1996).
Săraru, Dinu, Victor Atanasie Stănculescu, *Dinu Săraru în dialog cu Victor Atanasie Stănculescu. Generalul revoluției cu piciorul în ghips* (RAO, București, 2005).
Schecter, J.L., V.V. Luchkov (eds), *Khrushchev Remembers. The Glasnost Tapes* (Little, Brown and Co., Boston, 1990).
Schöpflin, G., H. Poulton, *Romania's Ethnic Hungarians* (Minority Rights Group, London, 1990).
Schröm, Oliver, *Im Schatten des Schakals. Carlos und die Wegbereiter des internationalen Terrorismus* (Christoph Links Verlag, Berlin, 2002).
Scurtu, Ioan (coord.), *România. Retragerea trupelor sovietice, 1958* (Editura Didactică și Pedagogică, București, 1996).

Sebastian, Mihail, *Journal. 1935–1944*, tr. Patrick Camiller, introd. și note de Radu Ioanid (Ivan R. Dee împreună cu United States Holocaust Memorial Museum, Chicago, 2000) [v. Mihail Sebastian, *Jurnal*, 1935–1944, traduceri de Alina Skultéty, Humanitas, București, 2016 (n. tr.)].
Šejna, J., *We Will Bury You* (Sidgwick and Jackson, London, 1982).
Selejan, Ana, *Trădarea intelectualilor* (Transpres, Sibiu, 1992).
Selejan, Ana, *Reeducare și prigoană* (Thausib, Sibiu, 1993).
Selejan, Ana, *Literatura în totalitarism. 1949–1951*, vol. 1 (Thausib, Sibiu, 1994).
Selejan, Ana, *Literatura în totalitarism. 1952–1953*, vol. 2 (Thausib, Sibiu, 1995).
Selejan, Ana, *Literatura în totalitarism. Anul 1954*, vol. 3 (Fronde, Sibiu, 1996).
Selejan, Ana, *Literatura în totalitarism. 1955–1956*, vol. 4 (Cartea Românească, București, 1998).
Selejan, Ana, *Literatura în totalitarism. 1957–1958*, vol. 5 (Cartea Românească, București, 1999).
Selejan, Ana, *Literatura în totalitarism. 1959–1960*, vol. 6 (Cartea Românească, București, 2000).
Seton-Watson, Hugh, *Eastern Europe Between the Wars 1918–1941*, ed. a III-a (Harper Row, New York și London, 1962).
Seton-Watson, R.W., *A History of the Roumanians* (Cambridge University Press, Cambridge, 1934).
Sfetcu, Paul, *13 ani în anticamera lui Dej* (Editura Fundației Culturale Române, București, 2000).
Shafir, Michael, *Romania. Politics, Economics and Society* (Frances Pinter, London, 1985).
Shevchenko, Arkady N., *Breaking with Moscow* (Alfred A. Knopf, New York, 1985).
Siani-Davies, Peter, *The Romanian Revolution* (Cornell University Press, Ithaca și London, 2005) [v. Peter Siani-Davies, *Revoluția română din decembrie 1989*, tr. Cristina Mac, Humanitas, București, 2006 (n. tr.)].
Sitariu, Mihaela, *Rezistența anticomunistă. Timișoara 1956* (Sophia, București, 1998).
Sorescu, Marin, *Let's Talk about the Weather*, tr. Andrea Deletant și Brenda Walker (Forest Books, London, 1985).
Sorescu, Marin, *The Thirst of the Salt Mountain*, tr. Andrea Deletant și Brenda Walker (Forest Books, London, 1985) [v. Marin Sorescu, *Setea muntelui de sare*, Cartea Românească, București, 1974 (n. tr.)].
Sorescu, Marin, *Vlad Dracula the Impaler*, tr. Dennis Deletant (Forest Books, London, 1987).
Sorescu, Marin, *Hands behind my Back*, tr. Gabriela Dragnea, Stuart Friebert și Adriana Varga (Oberlin College Press, Oberlin, OH, 1991).
Spiridon, Cassian Maria, *Iași, 14 decembrie 1989. Începutul Revoluției Române* (Timpul, Iași, 1994).
Stan, Florin, *România–Israel. Relații bilaterale (1948–1991)* (Argonaut, Cluj-Napoca, 2016).
Stan, Lavinia, Lucian Turcescu, *Religion and Politics in Post-Communist Romania* (Oxford University Press, Oxford, 2007) [v. Lavinia Stan, Lucian Turcescu, *Religie și politică în România postcomunistă*, Curtea Veche, București, 2010 (n. tr.)].
Stan, Lavinia, Diane Vancea (eds), *Post-Communist Romania at Twenty-Five. Linking Past, Present and Future* (Lexington Books, Lanham, Boulder, New York și London, 2016) [v. Lavinia Stan, Diane Vancea (coord.), *România postcomunistă. Trecut, prezent și viitor*, Polirom, Iași, 2017 (n. tr.)].
Stănescu, Flori, Dragoș Zamfirescu, *Ocupația sovietică în România. Documente 1944–1946* (Vremea, București, 1998).

Stehle, Hansjakob, *Eastern Politics of the Vatican, 1917–1979*, tr. Sandra Smith (Ohio University Press, Athens, 1981).
Steinhardt, N., *Jurnalul fericirii* (Polirom, Iași, 2008).
Stoenescu, Alex Mihai, *Interviuri despre revoluție* (RAO, București, 2004).
Stoenescu, Alex Mihai, *Istoria loviturilor de stat în România*, vol. 4, părțile 1+2. *Revoluția din decembrie 1989* (RAO, București, 2004–2005).
Strat, Cătălin (coord.), *Dosarul de Securitate al unui ambasador. Coen Stork*, cu o prefață de Dennis Deletant (Humanitas, București, 2013).
Suciu, Titus, *Reportaj cu sufletul la gură. Traseele revoluției* (Facla, Timișoara, 1990).
Sweeney, John, *The Life and Evil Times of Nicolae Ceaușescu* (Hutchinson, London, 1991).
Șerbulescu, Andrei [Belu Zilber], *Monarhia de drept dialectic* (Humanitas, București, 1991).
Șercan, Emilia, *Cultul secretului. Mecanismele cenzurii în presa comunistă* (Polirom, Iași, 2015).
Șeviakov, A.A., *Otnoșenia mejdu Sovietskim Soiuzom i Rumuniei 1944–1949* (Nauka, Moskva, 1985).
Șiperco, Andrei (coord.), *Confesiunile elitei comuniste. România 1944–1965. Arhiva Alexandru Șiperco*, 2 vol. (Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, București, 2015).
Șperlea, Florin, *De la armata regală la armata populară. Sovietizarea armatei române (1948–1955)* (Ziua, București, 2003).
Ștefănescu, Paul, *Istoria serviciilor secrete românești* (Divers Press, București, 1994).
Tănase, Stelian, *Elite și societate. Guvernarea Gheorghiu-Dej, 1948–1965* (Humanitas, București, 1998).
Tănase, Stelian, *Anatomia mistificării* (Humanitas, București, 2003).
Tănase, Stelian, *Clienții lu' tanti Varvara. Istorii clandestine* (Humanitas, București, 2005).
Tănase, Stelian, *At Home There's Only Speaking in a Whisper. File and Diary Recording the Late Years of the Romanian Dictatorship*, tr. Sorana Corneanu (East European Monographs, Boulder, CO, 2007) [v. Stelian Tănase, *Acasă se vorbește în șoaptă. Dosar și jurnal din anii târzii ai dictaturii*, Compania, București, 2002 (n. tr.)].
Tănase, Stelian, *Auntie Varvara's Clients*, tr. Alistair Ian Blyth (University of Plymouth Press, Plymouth, 2010) [v. Stelian Tănase, *Clienții lu' Tanti Varvara*, ed. a II-a, Humanitas, București, 2009 (n. tr.)].
Tănăsescu, Florian, Nicolae Tănăsescu, *Constantin (Bebe) I.C. Brătianu – Istoria P.N.L. la interogatoriu* (Paralela 45, Pitești, 2005).
Teodorescu, Filip, *Un risc asumat. Timișoara, decembrie 1989* (Viitorul Românesc, București, 1992).
Thomas, Evan, *The Very Best Men. Four Who Dared. The Early Years of the CIA* (Simon and Schuster, New York, 1995).
Tismăneanu, Vladimir, *Arheologia terorii* (Eminescu, București, 1992).
Tismăneanu, Vladimir, *Fantoma lui Gheorghiu-Dej* (Univers, București, 1995).
Tismăneanu, Vladimir, *Stalinism for All Seasons. A Political History of Romanian Communism* (University of California Press, Berkeley și Los Angeles, 2003) [v. Vladimir Tismăneanu, *Stalinism pentru eternitate. O istorie politică a comunismului românesc*, tr. Dragoș Petrescu, Cristina Petrescu, Humanitas, București, 2014 (n. tr.)].
Tismăneanu, Vladimir, Dorin Dobrincu, Cristian Vasile *et al.* (eds), *Raport final* (Humanitas, București, 2007).
Tismăneanu, Vladimir, Cristian Vasile, *Perfectul acrobat. Leonte Răutu, măștile răului* (Humanitas, București, 2008).

Tofan, Liviu, *Șacalul Securității. Teroristul Carlos în solda spionajului românesc* (Polirom, Iași, 2013).
Tőkés, László, *With God, For the People*, relatat lui David Porter (Hodder and Stoughton, London, 1990).
Tomaziu, George, *Jurnalul unui figurant* (Univers, București, 1995).
Tomaziu, George, *The Witness*, ed. și tr. Janet Reid (Theed Street Publishing, London, 2015).
Tomis cenzurat / necenzurat (Tomis, Constanța, 2007).
Totok, William, Elena-Irina Macovei, *Între mit și bagatelizare. Despre reconsiderarea critică a trecutului. Ion Gavrilă-Ogoreanu și rezistența armată anticomunistă din România* (Polirom, Iași, 2016).
Trial of the Group of Spies and Traitors in the Service of the Espionage of Tito's Fascist Clique (Romania's Ministry of Foreign Affairs, Bucharest, 1950).
Troncotă, Cristian, *Mihai Moruzov și Serviciul Secret de Informații al Armatei Române* (Evenimentul Românesc, București, 1997).
Troncotă, Cristian, *Duplicitarii. O istorie a Serviciilor de Informații și Securitate ale regimului comunist din România* (Elion, București, 2003).
Troncotă, Cristian, *Torționarii. Istoria instituției Securității regimului comunist din România (1948–1964)* (Elion, București, 2006).
Troncotă, Tiberiu, *România comunistă. Propagandă și cenzură* (Tritonic, București, 2006).
Tudorancea, Radu, *Ipostazele „ajutorului frățesc". RPR și războiul din Coreea (1950–1953)* (Eikon, Cluj-Napoca, 2014).
Țăranu, Liviu (coord.), *Ion Mihai Pacepa în dosarele Securității. 1978–1980* (Consiliul Național pentru Studierea Arhivelor Securității, București, 2009).
Țîrău, Liviu, *Între Washington și Moscova. România 1945–1965* (Tribuna, Cluj-Napoca, 2005).
Țugui, Pavel, *Istoria și limba română în vremea lui Gheorghiu-Dej* (Editura Ion Cristoiu, București, 1999).
Ursu, Gheorghe, *Europa Mea* (Dacia, Cluj-Napoca, 1991).
van der Grift, Liesbeth, *Securing the Communist State. The Reconstructions of Coercive Institutions in the Soviet Zone of Germany and Romania (1944–1948)* (Lexington Books, Lanham, MD, 2012).
van Meurs, Wim P., *The Bessarabian Question in Communist Historiography. Nationalist and Communist Politics and History-Writing* (East European Monographs, Boulder, CO, 1994).
Vasile, Cristian, *Între Vatican și Kremlin. Biserica Greco-Catolică în timpul regimului comunist* (Curtea Veche, București, 2003)
Vasile, Cristian, *Biserica Ortodoxă Română în primul deceniu comunist* (Curtea Veche, București, 2005)
Veiga, Francisco, *La Mística del Ultranacionalismo. Historia de la Guardia de Hierro* (Universitat Autònoma de Barcelona, Bellaterra, 1989) [v. Francisco Veiga, *Istoria Gărzii de Fier, 1919–1941*, tr. Marian Ștefănescu, Humanitas, București, 1993 (n. tr.)].
Verca, Filon, *Paraşutaţi în România vândută. Mişcarea de rezistenţă 1944–1948* (Gordian, Timișoara, 1993).
Verdery, Katherine, *National Ideology under Socialism. Identity and Cultural Politics in Ceauşescu's Romania* (University of California Press, Berkeley și Los Angeles, 1991) [v. Katherine Verdery, *Compromis și rezistență. Cultura română sub Ceaușescu*, tr. Mona Antohi și Sorin Antohi, Humanitas, București, 1994 (n. tr.)].
Verdery, Katherine, *What was Socialism and What Comes Next?* (Princeton University Press, Princeton, 1996) [v. Katherine Verdery, *Socialismul. Ce a fost și ce*

urmează, tr. Mihai Stroe și Iustin Codreanu, Institutul European, București, 2003 (n. tr.)].
Verdery, Katherine, *Secrets and Truths. Ethnography in the Archive of Romania's Secret Police. The Natalie Zemon Davis Annual Lectures* (Central European University Press, Budapest și New York, 2014).
Verona, Sergiu, *Military Occupation and Diplomacy. Soviet Troops in Romania 1944–1958* (Duke University Press, Durham și London, 1992).
Vianu, Lidia, *Censorship in Romania* (Central European University Press, Budapest, 1998).
Vișa, Augustin, *Din închisorile fasciste în cele comuniste din URSS și România* (Institutul pentru Analiză și Politică Iuliu Maniu, București, 1997).
Vulcănescu, Mircea, *Ultimul cuvânt* (Humanitas, București, 1992).
Vuza, George Pavel, *Însemnările unui procuror* (Vremea, București, 2008).
Wagner, Richard, *Exit. A Romanian Story* (Verso, London, 1990).
Watts, Larry L., *With Friends Like These. The Soviet Bloc's Clandestine War Against Romania* (Military Publishing House, București, 2010) [v. Larry L. Watts, *Ferește-mă, Doamne, de prieteni. Războiul clandestin al blocului sovietic cu România*, tr. Camelia Diaconescu, RAO, București, 2012 (n. tr.)].
Watts, Larry L., *Cei dintâi vor fi cei din urmă. România și sfârșitul Războiului Rece*, tr. Adriana Bădescu (RAO, București, 2013).
Watts, Larry L., *Extorting Peace. Romania and the End of the Cold War, 1978–1989* (RAO, București, 2013).
Weiner, Robert, *Romanian Foreign Policy and the United Nations* (Praeger, New York, 1984).
Wickert, Erwin, *Die Glücklichen Augen. Geschichten aus meinem Leben* (Deutsche Verlagsanstalt, Stuttgart-München, 2001).
Witnesses to Cultural Genocide (American Transylvanian Federation, Committee for Human Rights in Rumania, New York, 1979).
Wurmbrand, Richard, *In God's Underground* (W.H. Allen, London, 1968) [v. Richard Wurmbrand, *Cu Dumnezeu în subterană*, Stephanus, București, 2007 (n. tr.)].
Zarojanu, Tudor Călin, *Viața lui Corneliu Coposu. Cu documente din arhiva fostei Securități* (Mașina de Scris, București, 2005).
Zavatti, Francesco, *Comunisti per Caso* (Mimesis, Milano, 2014).
Zidaru, Marian, *Relații politice și economice româno-britanice, 1939–1947* (Univers Științific, București, 2005).
Zwass, Adam, *The Council for Mutual Economic Assistance. The Thorny Path from Political to Economic Integration* (M.E. Sharpe, New York, 1989).

Selecție de articole

Achim, Viorel, „Deportarea țiganilor în Transnistria", *Anuarul IRIR 2002* (IRIR, București), pp. 129–145 (2003).
Analele Sighet, Rusan, Romulus (ed.), 10 vol. (Fundația Academia Civică, București) (1994–2003).
Ban, Cornel, „Sovereign Debt, Austerity and Regime Change", *East European Politics and Societies and Cultures*, vol. 26, nr. 4, pp. 743–776 (nov. 2012).
Boca, Ioana, „1956 în România", în Doina Jela și Vladimir Tismăneanu (eds), *Ungaria 1956. Revolta minților și sfârșitul mitului comunist* (Curtea Veche, București), pp. 169–195 (2006).
Brett, Dan, „Romania. New Problems and Old Challenges", în Sharon L. Wolchik, Jane L. Curry (eds), *Central and East European Politics. From Communism to Democracy*, ed. a 3-a (Rowman & Littlefield, Lanham, MD), pp. 373–405 (2015).
Broun, Janice, „The Latin-Rite Roman Catholic Church of Romania", *Religion in Communist Lands*, vol. 12, nr. 2, pp. 168–184 (1984).

Burakowski, Adam, „Un eveniment important aproape necunoscut. Demonstrația studenților din București, 24 decembrie 1968", *Arhivele totalitarismului*, nr. 1–2, pp. 238–247 (2006).
Burcea, Mihai, „Judecarea comuniștilor în timpul războiului. Procesul lui Petre Gheorghe", în Adrian Cioroianu (ed.), *Comuniștii înainte de Comunism. Procese și condamnări* (Editura Universității din București, București), pp. 307–388 (2014).
Cavalcanti, Maria, „Totalitarian States and Their Influence on City-Form. The Case of Bucharest", *Journal of Architectural Planning Research*, vol. 9, nr. 4, pp. 275–286 (1992).
Coposu, Corneliu, „Exilul românesc. Identitate și conștiință istorică", *Lupta*, nr. 232, p. 5 (7 oct. 1994).
Croitoru, Mihai, „An Episode of the Romanian-Soviet Differences. «The Medium Body-Weight of Slaughtered Pigs in Romania»", *Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Historia*, vol. 56, pp. 105–115 (dec. 2011).
Cârstocea, Raul, „Uneasy Twins? The Entangled Histories of Jewish Emancipation and Anti-Semitism in Romania and Hungary, 1866–1913", *Slovo*, vol. 21, pp. 64–85 (2009).
Deletant, Dennis, „Crimes Against the Spirit", *Index on Censorship*, nr. 8, pp. 26–27 (1989).
Deletant, Dennis, „An Island of Stalinism", *The Independent*, p. 25 (28 nov. 1989).
Deletant, Dennis, „Romania", în Krzysztof Persak și Łukasz Kamiński (eds), *A Handbook of the Communist Security Apparatus in East-Central Europe 1944–1989* (Institute of National Remembrance, Warsaw), pp. 285–328 (2005).
Deletant, Dennis, „Cheating the Censor. Romanian Writers under Communism", *Central Europe*, vol. 6, nr. 2, pp. 122–171 (nov. 2008).
Deletant, Dennis, „Revisiting the 1989 Romanian Revolution. Some Personal Reflections", *Archiva Moldaviae*, vol. IV, pp. 227–252 [p. 230] (Iași, 2014).
Eyal, Jonathan, „Why Romania Could Not Avoid Bloodshed", în G. Prins (ed.), *Spring in Winter. The 1989 Revolutions* (Manchester University Press, Manchester și New York), pp. 139–162 (1990).
Falls, Donald R., „Soviet Decision-Making and the Withdrawal of Soviet Troops from Romania", *East European Quarterly*, vol. 27, nr. 4, pp. 489–502 (iarna 1993).
Gheorghe, Eliza, „Atomic Maverick. Romania's Negotiations for Nuclear Technology, 1964–1970", *Cold War History*, vol. 13, nr. 3, pp. 373–392 (aug. 2013).
Ghibianski, Leonid, „URSS și câteva aspecte ale formării blocului sovietic în Europa Orientală", în *6 martie 1945. Începuturile comunizării României* (Editura Enciclopedică, București), pp. 254–261 (1995).
Granville, Johanna, „Temporary Triumph in Timișoara. Unrest among Romanian Students in 1956", *History*, vol. 93, nr. 1, pp. 69–93 (1 ian. 2008).
Hanak, H., „The Politics of Impotence. The British Observe Romania, 6 March 1945 to 30 December 1947", în I. Agrigoroaie, Gh. Buzatu, V. Cristian (eds), *Românii în istoria universală*, vol. III/1 (Iași), pp. 429–450 (1988).
Hitchins, Keith, „The Romanian Orthodox Church and the State", în B.R. Bociurkiw și J.W. Strong (eds), asist. J.K. Laux, *Religion and Atheism in the USSR and Eastern Europe* (University of Toronto Press, Macmillan, Toronto, London), pp. 314–327 (1975).
Ionnițiu, Mircea, „23 August 1944. Amintiri și reflecțiuni", *Revista istorică*, vol. 2, nr. 9–10, pp. 557–575 (1991).
Klein, G., „Începuturile rezistenței antisovietice în România (23 august 1944–6 martie 1945)", în *6 martie 1945. Începuturile comunizării României* (Editura Enciclopedică, București), pp. 295–311 (1995).
Latham Jr., Ernest H., „All Thankful. Reports by Neutral Observers of American Prisoner War Held in Romania 1943–1944", în *Timeless and Transitory. 20th*

Century Relations between Romania and the English-Speaking World (Vremea, București), pp. 270–298 (2012).
Latham Jr., Ernest H., „Efficient and Rapid. The Letters of Major Walter Ross of OSS to his Commanding Officer, Lieutenant Commander Edward Green, during the Evacuation of Allied Airmen from Romania, 30 August–2 September 1944", în *Timeless and Transitory. 20th Century Relations between Romania and the English-Speaking World* (Vremea, București), pp. 299–345 (2012).
Latham Jr., Ernest H., „Useful Service Rendered. The Romanian Life of Dimitri Demetrius Dimancescu", în *Timeless and Transitory. 20th Century Relations between Romania and the English-Speaking World* (Vremea, București), pp. 397–445 (2012).
Levy, Robert, „Did Ana Pauker prevent a «Rajk Trial» in Romania?", *East European Politics and Societies*, vol. 9, nr. 1, pp. 143–178 (1995).
Levy, Robert, „Power Struggles in the Romanian Communist Party during the Formation of the Groza regime", în *6 martie 1945. Începuturile comunizării României* (Editura Enciclopedică, București), pp. 70–90 (1995).
Lăcătuș, Dimitrie, „Relatare de la procesul Gheorghe Ursu. Spinoasa problemă a continuității între instituțiile statului român de azi cu cel comunist". https://www.contributors.ro/reactie-rapida/relatare-de-la-procesul-gheorghe-ursu-spinoasa-problema-a-continuitatii-intre-institutiile-statului-roman-de-azi-cu-cel-comunist (accesat pe 10 mai 2017).
Mark, Eduard, „The OSS in Romania, 1944–45. An intelligence operation of the early Cold War", *Intelligence and National Security*, vol. 9, nr. 2, pp. 320–344 (1994).
McPherson, William, „In Romania", *Granta*, vol. 33, pp. 9–58 (1991).
Michelson, Paul, J.T. Michelson, „Amintiri despre «mini-revoluția» din România", *Analele Sighet*, nr. 9, pp. 863–870 (2001).
Miroiu, Andrei, „Wiping Out «The Bandits». Romanian Counterinsurgency Strategies in the Early Communist Period", *The Journal of Slavic Military Studies*, vol. 23, nr. 4, pp. 666–691 (2010).
Naimark, Norman, Leonard Gibianskii, „Introduction", în N.M. Naimark și L. Gibianskii (eds), *The Establishment of Communist Regimes, 1944–1949* (Westview Press, Boulder, CO) (1999).
Papacostea, Șerban, „Captive Clio. Romanian Historiography under Communist Rule", *European History Quarterly*, vol. 26, nr. 2, pp. 181–208 (1996).
Pearton, Maurice, „Puzzles about Percentages", în Dennis Deletant (ed.), *Occasional Papers in Romanian Studies*, nr. 1 (School of Slavonic and East European Studies, University of London, London), pp. 7–13 (1995).
Pearton, Maurice, „The Romanian Leadership and its Problems, 1956–1957–1958", în Maurice Pearton, Dennis Deletant (eds), *Romania Observed* (Editura Enciclopedică, Bucharest), pp. 217–275 (1998).
Pechlivanis, Paschalis, „Between Détente and Differentiation. Nixon's visit to Bucharest in August 1969", *Cold War History*, DOI: 10.1080/14682745.2016.1267144 (2017).
Percival, Mark, „British Attitudes towards the Romanian Historic Parties and the Monarchy, 1944–47", în Dennis Deletant (ed.), *Occasional Papers in Romanian Studies*, nr. 1 (School of Slavonic and East European Studies, University of London, London) (1995).
Petrescu, Dragoș, „Closely Watched Tourism. The Securitate as Warden of Transnational Encounters, 1967–1989", *Journal of Contemporary History*, vol. 50, nr. 2, pp. 337–353 (2015).
Pokivailova, T.A., „A.Y. Vyshinski, first deputy Commissar for Foreign Affairs of the USSR and the Establishment of the Groza Government", în *6 martie 1945. Începuturile comunizării României* (Editura Enciclopedică, București), pp. 53–54 (1995).

Roșianu, M., „Cum a fost organizată evadarea tovarășului Gheorghe Gheorghiu-Dej din lagărul de la Târgu-Jiu în august 1944", *Scânteia*, 18 august, pp. 2–3 (1964).
Sampson, Steven L., „Muddling Through in Rumania (or: Why the Mămăliga Doesn't Explode)", *International Journal of Rumanian Studies*, vol. 3, pp. 165–185 (1981–1983).
Scarfe, Alan, „The Evangelical Wing of the Orthodox Church in Romania", *Religion in Communist Lands*, vol. 3, nr. 6, pp. 15–19 (1975).
Scarfe, Alan, „Romanian Baptists and the State", *Religion in Communist Lands*, vol. 4, nr. 2, pp. 14–20 (1976).
Scarfe, Alan, „Patriarch Justinian of Romania. His Early Social Thought", *Religion in Communist Lands*, vol. 5, nr. 3, pp. 164–169 (1977).
Schöpflin, George, „Rumanian Nationalism", *Survey*, nr. 2–3, pp. 77–104 (1974).
Secașiu, Claudiu, „Regele Mihai și executarea Mareșalului Antonescu. Adevăr și Legendă", *Cotidianul. Supliment Cultural*, 8 iulie, p. 5 (1991).
Shafir, Michael, „Who is Paul Goma?", *Index on Censorship*, vol. 7, nr. 1, pp. 33–36 (1978).
Shafir, Michael, „Former Senior RCP Officials Protest Ceaușescu's Policies", *Radio Free Europe Research*, Romania/3 (29 mart.), pp. 8–11 (1983).
Shafir, Michael, „The Men of the Archangel Revisited. Anti-Semitic Formations among Communist Romania's Intellectuals", *Studies in Comparative Communism*, vol. XVI, nr. 3 (toamna), pp. 228–248 (1983).
Shafir, Michael, „Highlights of the 14th Party Congress", *RFE Research. Romanian Situation Report*/9 (14 dec.), pp. 4–8 (1989).
Shafir, Michael, „«Revisionism» under Romanian General's Fire. Ceaușescu's Brother Attacks Hungarian Positions", *RFE Research. Background Report*/86 (17 mai), pp. 4–7 (1989).
Smith, Alan H., „The Romanian Enterprise", în I. Jeffries (ed.), *Industrial Reform in Socialist Countries* (Edward Elgar, London) (1992).
Socor, Vladimir, „The Workers' Protest in Brașov. Assessment and Aftermath", *Romania Background Report*/231, *Radio Free Europe Research*, 4 dec. 1987.
Stanciu, Cezar, „A Rebirth of Diplomacy. The Foreign Policy of Communist Romania between Subordination and Autonomy, 1948–1962", *Diplomacy and Statecraft*, vol. 24, nr. 2, pp. 253–272 (2013).
Șandru, D., „Deținuții politici de la Gherla în 1947", *Anuarul Institutului de Istorie Cluj-Napoca*, vol. 34, pp. 271–282 (1995).
Tampa, N., „Starea de spirit din România la începutul anului 1945", în *6 martie 1945. Începuturile comunizării României* (Editura Enciclopedică, București), pp. 312–318 (1995).
Turcu, Liviu, „Cum pot fi găsite conturile lui Ceaușescu", *Evenimentul zilei*, 8 sept. 1992.
Țârău, V., „Campania electorală și rezultatul real al alegerilor din 19 noiembrie 1946 în județele Cluj, Someș și Turda", în Sorin Mitu, Florin Gogâltan (eds), *Studii de istorie a Transilvaniei* (Asociația Istoricilor din Transilvania și Banat, Cluj), pp. 204–212 (1994).
Valev, E.B., „Problemele dezvoltării economice a raioanelor dunărene din România, Bulgaria și URSS", *Viața economică*, anul II, nr. 24 (43), pp. 7–43 (1964).
Watts, Larry, „Romania Security Policy and the Cuban Missile Crisis", *Cold War International History Project*, e-dossier nr. 38 (17 apr. 2013).
Zhihua, Shen, Yafeng Xia, „New Evidence for China's Role in the Hungarian Crisis of October 1956. A Note", *The International History Review*, vol. 31, nr. 3 (sept. 2009), pp. 558–575.

1907 (versuri) 299

A.A. Jdanov (Școala, cadre ideologice) 85
Abakumov, Viktor Semionovici 104
Absenții 309
Academia Ștefan Gheorghiu 85
Acheson, Dean 81
Acordul de la Moscova 80
Acordurile de la Helsinki 269–270, 326
„activități antistatale și anticomuniste" 141
Actul final al Conferinței de la Helsinki, 1975 269–270, 312, 361
adventiștii de ziua a șaptea 334
Aghiripol, Andrei 107
agitație comunistă 40
„agitație publică" 160
Agitprop (Agitație și Propagandă) 87
Aldea, Aurel 62, 64, 80, 186
Alexandru, aleea 123
Alexandrescu, Anton 78
Ambruș, Coloman 114
Amfiteatru (revistă) 308
Amnesty International 238–240, 243, 350
Angelescu, Sandu 170–171
Anne de Bourbon-Parma 83
Antonescu, Ion (mareșal) 46, 50, 55–67, 290–291
Antonescu, Mihai 50–53, 60–62, 64–65
Apostol, Gheorghe 124, 126, 153, 156, 158, 161, 212–215, 221, 254, 308, 360
Arghezi, Tudor 299–301
Arhitectura (revistă) 411
Armata Roșie 46, 61, 66, 68–70, 76, 131
Arnăuțoiu, Petre 192
Arnăuțoiu, Toma 191–192
Arsenescu, Gheorghe 186, 190–193
ASAM (lucrări de apărare) 75
Asociația România 290
Atanasoff, Nicolae 46
autonomie (afirmare) 1956–1965 194–210
„autonomie" (termen) 263

Bacon, Walter 108
Baker, James 423
Banca Națională a României 251, 457
Barbu, Eugen 300, 308, 313–315, 320–321
Barnes, Harry G. 232, 258
Bădică, Ilie 184
BBC (British Broadcasting Corporation, televiziunea britanică) 139, 174, 333, 346, 353, 357, 413, 430
Behr, Edward 404
Benenson, Peter 318
Beniuc, Mihai 162
Beria, Lavrenti Pavlovici 103
Bernard, Andrei 47
Berry, Burton 81
Betea, Nicolae 133, 136
bibliografie 599–619
biografiile personajelor-cheie 11–26
Birtaș, Gavril 123
Biserica Baptistă 331–335
Biserica Greco-Catolică (Uniată) 87, 90–96, 99
Biserica Ortodoxă Română 87, 89, 93, 95–98, 100, 294–295, 371
Biserica Romano-Catolică:
- Biserică 90–91, 356;
- episcopi 91;
- spovedanie 91
Blandiana, Ana 293, 318, 322, 367, 385, 391
Blanton, Thomas 423
Blocul Național Democrat (BND) 59–60, 63, 66–67, 121, 124
Bobu, Emil 427
Bodiul, Ivan 288
Bodnarenko, Pantelimon (Pintilie, Gheorghe) 102–106, 118, 123, 136–137, 140, 15, 222

Bodnăraș, Emil 40, 48, 58–59, 63–64, 66, 71, 75, 101–102, 121–122, 127–129, 154, 163–164, 166, 198–199, 207, 232, 254, 258
Bogdan, Corneliu 324
Bogdanovici, Alexandru 172
„bolșevismul evreiesc" 36, 39
Bonifacia 294
Buletinul Oficial 214

CAER (Consiliul de Ajutor Economic Reciproc) 205, 233, 255–258
Calciu, Gheorghe 243, 335–336, 340
Calotescu, Cornel 79
Canalul Dunăre–Marea Neagră:
- abandonarea 181–183;
- chiaburi 114
- construcția 177–180, 183–184;
- lucrări 154;
- sabotaj 110;
- tabere de muncă 173, 178, 180
CANDU (Canada Deuterium Uranium – tehnologie) 229
„Capul plecat nici sabia nu-l taie" 295
Caracostea, Dumitru 112
Caraman, Mihai 209, 237
Caravia, Paul 175
Carlos Șacalul v. Sanchez, Ilici
Carter, Jimmy 245
Casa Poporului 33, 410–413
Cassulo, Andrea 51
Cădere, Victor 51
Călinescu, George 301
Călinescu, Malin 321
Ceaușescu, Nicolae 31–33, 41, 63, 81, 116, 122, 150, 153–156, 160, 163, 189;
- ascensiunea 211–226;
- supunerea față de regim 293–324;
- dezvoltarea autonomiei 227–243;
- identitatea națională: Transilvania și Basarabia 260–292;
- paradoxul politicii externe 244–259;
- v. și supunerea față de regim, depresie, degenerare și izolare, disidență, revoluție
Cel mai iubit dintre pământeni 315–316
Central Intelligence Agency Act (CIA), 1949 396
Cernicica, Dumitru 147
chiaburi 86–87, 112–115
China: relațiile cu România 162–163
Chișinevschi, Iosif 132, 140, 142–143, 151, 156–157, 196, 221, 296, 314
Churchill, Winston 51, 69–70
CIA (Central Intelligence Agency) 187, 189, 343, 395, 400, 407
Ciano, Galeazzo 51
CIE (Centrul de Informații Externe) 397
Cioloș, Dacian 456
Ciotea, Silvia 334
Cisar, Alexandru 90–91
Ciu Enlai 162, 288
Clauza Națiunii celei Mai Favorizate (acordată României) 244–245, 250, 315, 350, 361
Codreanu, Corneliu 39
Codreanu, Ion 43
Codul penal 85, 242
Colev, Dimităr 40
colonii de muncă 108
Comăneci, Nadia 281
Comintern (Internaționala Comunistă) 37–45, 48, 127
Comisia Agrară 113
Comisia Aliată de Control 129
Comisia Militaro-Industrială (VPK) 209
comunitatea artistică 310
Consiliul Securității Statului (CSS) 233–234
„conspirația" sionistă 144
Constante, Lena 138–139, 150
Constantinescu, Alecu 37
Constantinescu, Miron 107, 143, 150, 157, 161
Constituția:
- Republicii Populare Române 86;
- Republicii Socialiste România 387;
- României (1923) 87;
- României (1948) 86
Contemporanul 318, 330, 412
Contractul de export din 1947, SUA 228
Convenția de Armistițiu (12 septembrie 1944) 68, 71, 195
Convenția Europeană a Drepturilor Omului, 1950 269
Coposu, Corneliu 168
Corbu, Gustav 46
Cornea, Doina 347, 351–358, 366, 368, 465
corupția în România 459–460
Cosmovici, Adriana Georgescu 105
Crăsnaru, Tudorică 187
Cristescu, Gheorghe 38
Cristescu, Pavel 108
Criza rachetelor din Cuba, 1962 206
Crossman, Richard 31
Cum se falsifică istoria 290
cursuri de limba română 271

cutremurul din 1977 257, 275
Cuza, Alexandru C. 40

Dabija, Nicolae 190
Dacia (automobil) 225
Dangulov, Serghei 78
Dăscălescu, Constantin 408, 428
Decretul pentru reforma învățământului, 1948 87
Decretul pentru regimul general al cultelor religioase, 1948 88
defilări de 1 Mai 118
Delirul 291, 313–314
democrație socialistă 224
Departamentul de Informații al Armatei 209
Departamentul Securității Statului (DSS) 397–400, 446
depresie, degenerare și izolare 392–424
Der Spiegel (revistă) 406
Deșliu, Dan 367–368
deviaționism de dreapta 145, 147
Dezastrul roșu (emisiune TV) 354, 357
Didenko, Vania 122–123
DIE (Departamentul de Informații Externe) 392–393, 396–397
Die Welt (ziar) 252, 396
Dimineața 42
Dimitrov, Gheorghi 44–45, 120, 127, 134
Dinescu, Mircea 322, 363–366, 368–369, 385–386, 389–391; v. și scrisori de protest
Direcția de Informații Externe (DIE) 233, 237
Direcția Generală a Presei și Tipăriturilor 297
Direcția Organizare și Mobilizare (DOM) 235
disidență 328–391
Divizia Sumanele Negre 81
Dnestr (plan sovietic) 235, 237
Dobrogeanu-Gherea, Alexandru 37
Doicaru, Nicolae 208, 393
Dolgu, Gheorghe 359
Dombrovski, Victor 64
Dors, Traian 334
Dragalina, Cornel 187
Dragnea, Liviu 459
Drăgan, Constantin 290
Drăghici, Alexandru 42–43, 98, 110, 118, 137, 141, 155, 167–168, 178, 185, 208, 210, 214, 217–225, 254, 305, 308
Dubček, Alexander 229
Duca, George 52
Dudley, Ian 197
Dulgheru, Mișu 110, 141, 182–183
Dumitrescu, Alexandru 176
Dumitriu, Petru 300
Dură, Ioan 337
Durcovici, Anton 91

Eden, Anthony 58
Elefterescu, Mircea 64
Ellenpontok („Contrapuncte") 277, 373
Enescu, Radu 384–386
epilog 455–460
Epistolar 320
„eretici titoiști" 137
Europa Liberă 174, 211, 275, 310, 322, 333, 338, 341, 346, 352–353, 371–372, 393–394, 399–401, 412–413, 439, 464
Evans, Geraint 211
Evenimentul zilei 435
evrei:
- coerciție 101;
- deportare 47;
- emigrare 246–248;
- Holocaust 246–247;
- masacrul de la Odessa 65;
- mișcări de dreapta 36;
- Moldova 55;
- nume conspirative 39;
- practici religioase 247;
- proprietăți 133;
- repatriere 47;
- sefarzi 35;
- Țara Românească 56

fabrica de îmbuteliere Pepsi-Cola, Constanța 226
Familia (revistă) 370
fascism 44, 71–72, 74, 131, 152, 291, 330
Fazekas, János 266
FBI (Biroul Federal de Investigații) 399
Federația Comunităților Evreiești 249
ferme de stat (GOSTAT) 115
Field, Noel Haviland 138
Filipov, Boris 238
Finlanda și acordul comercial cu România 205
Flacăra (revistă) 303, 317–318
Fondul Monetar Internațional (FMI) 244, 257, 276
Foriș, Ștefan 45–49, 104, 121–123, 136–139, 140, 152, 213–214, 221–222
Fortuna, Lorin 427
Forumul Democratic Maghiar (FDM) 279, 282
Friessner, Hans 48

Frontul Național Democrat (FND) 71–78
Frontul Popular Român 372
Frontul Salvării Naționale (FSN) 337, 371–372, 423–424, 436, 438–439, 447, 453, 455

Gane, Ștefan 412
Garda de Fier 36, 39, 71, 74–76, 79, 98–100, 106–107, 111, 152, 170, 175, 183, 189–190, 192, 210
Garlepp, Ewald 251
Garthoff, Raymond L. 206
GATT (Acordul General pentru Tarife și Comerț) 244
Gavrilă Ogoranu, Ion 192–193
Gavrilovici, Mihail 101
Gărzile Patriotice 63, 66, 73, 75, 101, 233–234, 428, 435, 447
Genscher, Hans-Dietrich 252
Georgescu, Emil 400
Georgescu, Teohari 71, 73–75, 107, 123, 126–127, 131, 135–138, 140, 143–149, 168, 220–221, 263
Georgescu, Vlad 340
Gere, Mihai 266
Germania:
- alianță cu România 105, 291;
- Gheorghiu-Dej 154;
- Goma, Paul 309–310;
- „grânar" 203;
- pace cu Aliații 52, 54–55;
- Pacepa, Ion 393;
- petrol românesc 54;
- război cu România 60;
- război sovietic 73, 290;
- relații diplomatice cu România 227, 249, 250–252;
- revolte 186;
- Stalin 65

Gheorghe, Petre 46–48
Gheorghiu-Dej, Gheorghe 32–33, 41–42, 46, 48–49, 59, 66–67, 73–74, 78, 83–84, 87, 89, 95–96, 101, 106–108, 111–112, 114–116, 118–119, 178, 185;
- ascensiunea lui Nicolae Ceaușescu;
- calea către dominație 120–152;
- consolidarea puterii 143–166;
- identitate națională: Transilvania și Basarabia;
- supunerea față de regim;
- v. și „Afirmarea autonomiei, 1956–1965"

Gherla 327
Gitenstein, Mark 459
glasnost (transparență) 282, 291–292, 341, 359–360, 363, 417–420
Golescu, Maria 248
Goma (afacerea) 312, 326
Goma, Paul 242–243, 294, 305, 308–309, 312, 322, 326–331, 338, 340, 401
Gomułka, Władysław 159, 209
Goncearuc, Piotr 42, 102, 120, 139
Gorbaciov, Mihail 33, 246, 255, 282, 291–292, 347, 416–422
Graiul Nou (ziar al Armatei Roșii) 76
greva de la minele Leurda 342
greva de la minele Lupeni 338–340
greva din Valea Jiului 339–340
Groapa 300
Gromîko, Andrei 231
Grósz, Károly 279–280
Groza, Petru 75, 77–84, 88, 101, 109, 128–133, 141, 238–239, 242, 264, 270, 272
GRU (serviciul de informații al armatei din URSS) 235–236, 240
Grunberg, Boris (Nicolschi, Alexandru) 102, 104–107, 110, 170, 174–176
grupuri protestante 333
Gulagul românesc 167–185
Gusev, Feodor 58
Györffy, Károly 280

Haiducii lui Avram Iancu 80
Haiducii Muscelului 190
Haiducu, Matei Pavel 331
Hall, Thomas 156
Hamilton, William 152
Harriman, Averell 69, 287
Hartley, J.E. 186
Hațieganu, Emil 80
Haupt, Georges 156
Hayes, Carlton 51
Hitler, Adolf 44–45, 50, 52–56, 59
Holostenko, Vitali 39
Homoștean, Ion 235
Honecker, Erich 422, 453
House, Stephen 53
Hrușciov, Nikita 32, 98, 141, 149, 154–156, 162–164, 194, 197–199, 205–206, 209

Iacob, Alexandru 147
Iakovlev, Aleksandr 418
Ialta:
- Conferința 75;
- Declarația 80

identitatea națională: Transilvania și Basarabia 260–292
Imre, Nahit 209

Incognito 313–314
industrializare 33
Institutul Internațional de Istorie Socială (IIIH) 286
Intrusul 305
Invazia Cehoslovaciei (1968) 230, 233, 267, 307, 323, 329, 413, 462
Iona 305
Ionescu, Emilian 62
Ionescu, Virgil 174
Ioniță, Ion 232, 236
Iordache, Cornel 432–433
„Iosif Clisici" (nume sovietic) 117
Iosif, Nicolae 402
Istoria Transilvaniei 277
Ivasiuc, Alexandru 308

Înaltul Comandament Sovietic 68
înregistrarea mașinilor de scris 392
Însemnări despre români 286–287
întovărășiri 112

Jandarmerie 85
Jegalin, Ivan 208
Jivkov, Todor 206, 453
Jocurile Olimpice de la Los Angeles, 1984 256
Joint (agenție evreiască) 250
Jurnalul de la Păltiniș 318–319
Justinian 89, 95–100

Kádár, János 206
Kalinin, Grigore 65
Kavtaradze, Serghei 103, 133–135
Kerr, Clark 78, 80
KGB 103, 165–166, 208–209, 238, 282, 342, 364, 393, 394
Kiáltó Szó (Strigăt disperat), revistă 283
Király, Károly 273–275, 278
Köblös, Erik 38–44
Koffler, Remus 40, 46, 49, 110, 137–139, 141–142, 150
Kohout, Pavel 312, 327
Kolontai, Alexandra 59
Kommunist Moldavii (revistă) 287
Komócsin, Zoltán 268
Kopp, Magdalena 401
Kostov, Traicio 136
Kostyal, Ștefan 403–404
Kukliński, Ryszard 396
Kuthy, Lajos 271

Lazarev, A.M. 289–290
L'École Polytechnique Fédérale 42–43
Le Monde (ziar) 356
Legea Comerțului, 1974, SUA 244
Lenin, Vladimir Ilici 87, 262
Lesakov, V. 129
Liiceanu, Gabriel 318–321
„literatura oportunistă" 322
Literaturnaia gazeta 291
Liu Shaoqi 162
lovitura de stat din 23 august 1944 41
Luca, Vasile 39, 45–46, 73, 76, 78, 83, 107, 125–126, 128–131, 134, 143–148, 153, 155, 221–222
Luceafărul (săptămânal literar) 311, 368, 412
Lungu, Florea 191
Luptătorul (ziar) 298

Macici, Nicolae 79
Macri, Emil 398
Madison, L. 152
Maiorescu, Titu 301
Makarenko, Anton 170
Malenkov, Gheorghi 141, 149–150, 154–155, 166
Maniu, Iuliu 42, 53–54, 56–64, 70, 74, 78, 82–83, 132–133, 168
Manuilski, Dmitri 44
Mao Zedong 162–163, 212, 246
Marcu, Gheorghe 248
Marin, Gaston 227
Marina, Ioan 123
Marinescu, Ion 191
Marton, Aron 90–91
Marx, Karl 266, 286–287
marxism 298, 302, 362, 365
marxism-leninism 84, 87, 161, 201, 212, 215, 274, 280, 301, 309
Mason, Gordon 187
Maurer, Ion Gheorghe 107, 123, 212–213, 216, 224–225, 232, 254
Mauriciu, Vasile 76
Mazilu, Dumitru 369–370, 447
Mazuru, Vladimir 103, 106
Măgureanu, Carol 313
Mănescu, Corneliu 206, 227–228, 360
Mănescu, Manea 254, 372, 427, 430–431, 442
McNeil, Hector 81
meditația transcendentală 341
Meir, Golda 250
Mezincescu, Eduard 122, 139
Mihai, Nicolae 404
Mihail, Gheorghe 70
Mihalache, Ion 82, 132
Militaru, Nicolae 237, 436

Ministerul Securității Statului, URSS (MVD) 177
Mircea, Aurel 237
Mircea cel Bătrân 234
„Mișcarea Națională de Rezistență" 81, 186
Mitin, Mark Borisovici 145
Mitrea Cocor 297, 299
Moghioroș, Alexandru 42–43, 114, 124, 131, 158, 165
Moisescu, Ilie 151
moisiști 331
Moldova:
- denumire nouă 285, 292;
- istorie 288–290;
- limbă 285–286;
- naționalism 292;
- Partidul Comunist 288;
- *Statalitatea moldovenească sovietică și problema basarabeană* 289;
- unirea cu România 292
Molotov, Viaceslav 103, 125, 130, 140, 155, 175
Monitorul Oficial 203
Moore, Roger 225
Morometii 299–300, 313
Müller, Herta 403

Nagy, Imre 153, 160–161, 164–166, 282
Nanu, Frederick 57
NATO 195, 209–210, 232, 237, 379, 401, 414, 455
Naum, Grigore 237
Neagoe, Marin 441–442
Nicolescu, Pavel 331, 334
Nicolschi, Alexandru v. Grunberg, Boris
Niculescu-Mizil, Paul 211, 268
Nikonov, Serghei 101, 138–139
Nixon, Richard 229, 235, 244, 324, 399
NKGB (serviciu sovietic de securitate) 71, 75–76, 101–103, 175, 393
NKVD (Comisariatul Afacerilor Interne) 48, 101, 103, 110, 120, 122–123, 128, 138
Noica, Constantin 318–319
Noul Mecanism Economic, Ungaria 226, 295
Novikov, Nikolai 58–59

Office of Policy Coordination (OPC) 187
O'Hara, Gerald 92, 94–95
Onescu, Cornel 217
Onescu, Eugen 243
Operațiunea Barbarossa 46
Operațiuni Valutare Speciale (OVS) 251, 398, 407
Organizația Deținuților cu Convingeri Comuniste 171
Organizația Națiunilor Unite (ONU):
- Adunarea Generală 228;
- Comisia pentru Drepturile Omului 269, 281, 357–358, 369–370;
- Consiliul de Securitate 164;
- Convenția de la Geneva, 1951 281;
- Declarația Universală a Drepturilor Omului 269;
- drepturile omului 184–185;
- încălcări ale drepturilor omului 350–351;
- Pactul internațional pentru drepturile civile și politice, 1966 270
Orizonturi roșii 237, 247, 393
OSS (Office of Strategic Services), SUA 72
Ostinato 308, 326–327
Ostroveanu, Nelly 79

Pacepa, Ion Mihai 235–238, 247–248, 392–397
Pacha, Augustin 91–92
Pactul de la Varșovia 33, 162–164, 194, 206, 208–209, 229–232, 236–237, 245, 250, 282, 295–296, 323, 406, 413–419;
- forțele 414–416
Pactul Ribbentrop-Molotov (1939) 291–292, 420
Paleologu, Alexandru v. „scrisori de protest"
Panait, Ion 197
Pantazi, Constantin 64–65
Papa Ioan Paul II 356
Papp, László 283
paradoxul politicii externe 244–259
Paraschivescu, M.R. 307–308
partidul comunist:
- agent al comunismului 31, 33;
- Uniunea Sovietică (PCUS) 135, 145, 147, 162, 203;
- v. și Partidul Comunist Chinez, Partidul Comunist Român, Partidul Comunist Ucrainean
Partidul Comunist al Uniunii Sovietice (PCUS) 420
Partidul Comunist Chinez 207
Partidul Comunist Român (PCR):
- acuzații abstracte 84;
- Basarabia 267, 287–288;

- Biserica 87;
- Ceaușescu, Nicolae 215–217;
- Cehoslovacia 230, 304;
- conducere 127–128, 142;
- „Corupția este disidența noastră" 325;
- demonstrații 161–162;
- Foriș, Ștefan 45–46;
- Gheorghiu-Dej, Gheorghe 156–157;
- Gorbaciov, Mihail 255;
- istorie 31, 120, 224;
- Király, Károly 273;
- legionari 148;
- lovitura de stat din 23 august 1944 și ascensiunea la putere 50–67;
- Marx, Karl 286;
- norme staliniste 86;
- Pătrășcanu, Lucrețiu 124–125;
- populație 295;
- primii ani (1921–1944) 35–49;
- problema țărănească 112;
- ruptura sino-sovietică 205;
- Rusia 68–69, 130;
- scindare 132;
- scriitori 296–317;
- socialism 303;
- Takács, Lajos 271

Partidul Comunist Ucrainean 39
Partidul Muncitoresc Român (PMR) 84, 131, 135, 149, 153, 177, 204, 207, 217, 301–302
Partidul Național Liberal 56, 59, 67, 69, 84, 125, 132, 168
Partidul Național Țărănesc 37, 42, 44, 59, 64, 69, 72–73, 82, 84, 110, 125, 132, 168, 170, 347
Partidul Social Creștin 92
Partidul Social Democrat (PSD) 37, 44, 71, 80, 84, 131, 175, 456
Partidul Socialist al Muncitorilor Maghiari 282
pașapoarte 226
Pauker, Ana 39–40, 42–43, 45–46, 73–74, 76, 83, 102, 107, 113, 115, 120–122, 126–130, 132–135, 140, 143–145, 147–151, 153–155, 179, 221, 314
Pauker, Marcel 39, 42, 222
Pauker, Tatiana 128
Pavel, Ioan 181
Păsările 308
Pătrășcanu, Elena 137, 185
Pătrășcanu, Lucrețiu 40, 46, 49, 58, 60–64, 66–67, 70, 73, 79, 102, 110, 119, 121, 124–127, 130–142, 147–153, 167, 183, 213–214, 216, 220–221, 223, 304
Păunescu, Adrian 317–318
Pârvulescu, Constantin 46, 103, 123, 197
Pearton, Maurice 197
pedeapsa cu moartea 109
Penescu, Nicolae 72
Pentru o pace durabilă, pentru democrația poporului 143, 145
Pentru patrie 342
perestroika 282, 291–292, 341, 363, 417–420
Petrescu, Alexandru 176, 189
Petrescu, Anca 410
Petrescu, Dan 371–372
Petrescu, Dumitru 150, 156
Petrescu, Titel 38, 58, 61, 67, 84
Petrovici, Guță 105
Pintilie, Gheorghe v. Bodnarenko, Pantelimon
Pintilie, Ilie 42
Pintilie, Văluță 47
planul Rovine-IS–70 233–235
planul totalitar 68–100
Pleșiță, Nicolae 400–403
Plop, Maria 191–192
Polonia:
- autoritate comunistă 158–159;
- destalinizare 159;
- lagăre de exterminare 247;
- nemulțumiri economice 195;
- Papa 91–92;
- relații cu SUA 159;
- revolte 186;
- șovinism 132

Popescu, Dumitru 368; v. și scrisori de disidență
Popescu, Eremia 117
Popescu, Nestor 243
Porunca vremii 52
Potopeanu, Gheorghe 72
Povestea vorbii 307
Pravda 76, 135, 141, 144, 366
Preda, Marin 291, 299, 305, 312–314, 316
Pricop, Ioan 240
Primăvara de la Praga 304, 308
Princepele 308
„problema maghiară" 265
protestul muncitorilor de la uzina Nicolina 343–345

Rabinsohn, Ana 37
Radio București 92
Radu cel Frumos 433
rafinării de petrol în România 255
Rajk, László 136, 138

Rákosi, Mátyás 138
Ramuri 303
Rangheț, Iosif 137
Raport privind drepturile omului și tineretul 369
rata natalității în România 407–409
Rațiu, Ion 326
Răceanu, Grigore 197
Răceanu, Mircea 363
Rădăceanu, Lothar 74, 84
Rădescu, Nicolae 70, 72–77, 79, 152
Răduică, Grigore 236–237
Rădulescu-Pogoneanu, Victor 132
Răutu, Leonte 300
Răuță, Constantin 399
Războiul Civil din Spania 44
Războiul de Șase Zile (Israel) 244, 249
Războiul din Vietnam 228
Războiul Rece 414
Reabilitarea unor activiști ai PCR 220
Reagan, Ronald 416
realismul socialist 299, 309, 368
Refugii 322
regele Mihai I 53, 55–57, 60–63, 65–67, 69–70, 72–75, 76–77, 80–83, 125
Regiunea Autonomă Maghiară 262–266
Republica Autonomă Sovietică Socialistă Moldovenească (RASSM) 285
Revista cultului mozaic 249
Revoluția 425–454
Revoluția Bolșevică 154
„revoluție" (termen) 452
rezistența armată 186–193
rezistența prin cultură 321, 325
Rizea, Elisabeta 191
Rîbcenko, Vladimir 238
Roller, Mihail 87
Roman, Valter 45, 48, 161, 165
România liberă (radio) 14
România liberă (ziar) 122, 277, 351, 359
România literară (săptămânal) 312, 371, 381, 412, 431
România Mare (săptămânal) 106
romi 252–254
Romniceanu, Mihail 80
Roosevelt, Franklin 51
Rosen, Moses 246–247, 249–250, 315
Rosman, Rudolf 151
Rottenberg, Aurel 47
Royal Shakespeare Company 301
Rushdie, Salman 382
Rusk, Dean 206, 228
Rusu, Gheorghe 242
Sadoveanu, Mihail 297
Saharovski, Aleksandr 136, 140–142, 208
Samuelli, Annie 203, 241
Sanchez, Ilici (Carlos Șacalul) 400–401
Sănătescu, Constantin 62–63, 70, 72
Săptămâna (revistă) 314–315, 317, 320
Scânteia (ziar) 72, 75–76, 89, 130–131, 134, 152–153, 180, 196, 201, 207, 211, 213, 223, 268, 280–281, 305, 308, 346, 366
Schachter, Abraham 225
Schmidt, Helmut 252
Schubert, Joseph 95
Schuyler, Cortland 77–78
scriitori în favoarea PCR 296–317
scrisori de protest 379–391
Securitatea (DGSP, poliția politică)
- concluzii 461;
- depresie, degenerare și izolare 392, 398, 401–409;
- disidență 328–334, 339–343, 346–347, 352–353, 359, 363–364, 365, 367, 373–377;
- epilog 457–459;
- instrument de constrângere 101–119;
- promovarea identității naționale: Transilvania și Basarabia 261, 267, 270, 274, 284;
- Revoluție 426, 429–430, 437–442, 445–450;
- supunerea față de regim 308, 312;
- v. și: rezistența armată; afirmarea autonomiei, 1956–1965; dezvoltarea autonomiei de către Ceaușescu; consolidarea puterii lui Gheorghiu-Dej; ascensiunea lui Nicolae Ceaușescu; Gulagul românesc; planul totalitar; paradoxul politicii externe

Šejna, Jan 235
Semiceastnii, Vladimir 208
„Semnalul Trinh" 229
Sepeanu, Tudor 176
Serviciul Român de Informații (SRI) 233, 448, 450–452
Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe 89
Shafir, Michael 292, 325
Siani-Davies, Peter 452
Siguranța (poliția politică) 36, 70, 73, 81–82, 85, 101–103, 105, 122, 124, 151–152, 177, 183, 220–221
Silvestri, Artur 321
Simpson, John 440

Sindicatul Liber al Oamenilor Muncii din România (SLOMR) 243, 341
sindicatul Libertatea 354
sionism 143, 247, 249
sistematizarea satelor 31, 279, 409
Slánský, Rudolf 144
Smerș (contrainformații sovietice) 65
Socialismul (ziar) 43
Solidaritatea 419
Solymos, Ivan 147
Sorescu, Marin 305
spitale de psihiatrie 238–242
Spitzmuller, Henri 53
Sportul popular (ziar) 298
SSI (Serviciul Special de Informații) 70, 85, 101–102, 133, 138–139, 172, 177
Stalin, Iosif Vissarionovici 40, 44–45, 50, 66, 68, 74, 87, 103, 116, 119, 121, 129, 132, 137, 142, 147–148, 154–156, 168, 175, 177, 215, 222, 262, 299
Stalinism pentru eternitate. O istorie politică a comunismului românesc 31–32
„Star Wars" (scut antirachetă SUA) 416
Stănculescu, Victor 235, 440–444, 446
Stevenson, Donald 77
Stoian, Nicolae 342
Stoica, Chivu 212, 216, 221, 254, 308
Sturdza, Nicolae 79
Suedia și acordul comercial cu România 204
supunerea față de regim 293–324
Susaikov, Ivan 77–78
Susman, Ieronim 94
Szabédi, László 264

Șerb, Ioan 236
Șevcenko, Arkadi 205–206
Șilka (rachetă sovietică) 407
Șoltuțiu, Ioan 141, 151
șovinism 131–132, 135, 315
Ștefan cel Mare 260
Ștefanov, Boris 37, 39, 44–45
Ștefanski, Alexander 39
Știrbey, Barbu 60
Șumilin, Boris 166

Takács, Lajos 271–274
Tardini, Domenico 93
TASS 195, 282, 292
Tătărescu, Gheorghe 74, 82, 151
The Free Romanian Press 326
The Spectator (ziar) 356
The Times (ziar) 277
Thomas, Dylan 413
Tinerama (revistă săptămânală) 238
„Tirania a căzut" 428
Tismăneanu, Vladimir 49
Tito, mareșalul 42, 132, 135, 138, 141, 161, 164
titoism 116
Todea, Alexandru 95
Tőkés, István 283–284, 373
Tőkés, László 373–378, 425
Toma, Ana 103, 151
Toma, Sorin 103
Tomaziu, George 109
Török, János 270
Torosian, Herant 139
Traian (împărat roman) 260
Transilvania 261
Tratatul de la Varșovia v. Pactul de la Varșovia
Tratatul de Neproliferare Nucleară 228
Tratatul de Pace de la Paris 132
trecerea ilegală a frontierei 239
Trestioreanu, Constantin 79
Tribuna (revistă culturală) 317
Tudor, Corneliu Vadim 106, 321
Tudor Vladimirescu (divizie a Armatei Roșii) 46
Turnu Severin 60, 117, 243, 341

Ținutul Secuiesc 263
Țon, Iosif 332–334
Țurcanu, Eugen 170–176
Țurcanu, Nicolae 56

UNESCO 412
Ungaria:
- conflict cu România 280–281;
- cursuri de limbă în România 271–273;
- monedă 267;
- Noul Mecanism Economic 226, 295;
- relații cu România 158–161, 163–166, 261–267, 269–271, 276–277, 279–282

Unitatea T (ascultare și monitorizare) 107
Uniunea Europeană (UE) 379, 455
Uniunea Sovietică 31, 35–36, 38–40, 44–46, 68–69, 73, 79, 84, 103, 149, 154, 159, 162–163, 166, 168, 177, 182, 203–207, 209–210, 222, 227, 229, 232, 250, 255–257, 278, 281, 284, 291–292, 302, 326, 358, 362, 420–421

Uniunea Tineretului Comunist (UTC) 293, 306
USLA (Unitate Specială de Luptă Antiteroristă) 398–400, 405–406, 432, 436–437
uzină de apă grea 229

valută forte (în România) 457
Vasilichi, Gheorghe 44
Vasiliu, Constantin 47
Vasiliu, Piki 152
Vatican 90, 94
Vânătoru, Victor 142
Vianu, Ion 243
Vișoianu, Constantin 58, 60, 132, 152
Vîșinski, Andrei 72–74, 76–80, 82, 103, 109–110, 128–130, 140
Voitec, Ștefan 84
Volumul de față:
- abrevieri 27–28;
- anexe 466–494;
- bibliografie selectivă 599–619;
- biografiile personajelor-cheie 11–26;
- concluzie 461–465;
- introducere 31–33
Vulcănescu, Mircea – 295

Walters, Vernon 359
Washington Post (ziar) 407
Wilkinson, William 252
Wisner, Frank 106, 187

xerox 392

Yesahayahu, Dan Shaike 248

Zamfirescu, Dan 321
Zilber, Herbert (Belu) 110, 133, 150
Zlătescu, colonel 46–47
Zozi, Uresan 47

De același autor:

Ceaușescu și Securitatea (1998)

Aliatul uitat al lui Hitler.
Ion Antonescu și regimul său.
1940–1944 (2008)

Activități britanice clandestine
în România în timpul celui
de-al Doilea Război Mondial
(2019)

În căutarea României.
O aventură personală
din '65 până azi (2023)

România, 1916–1941.
O istorie politică (2024)

DENNIS DELETANT

ROMÂNIA SUB COMUNISM

PARADOX
SI DEGENERARE